Natko Nodilo

Stara vjera Srba i Hrvata

Logos

Split

1981

SADRŽAJ (detaljniji)

Pošto je originalni sadržaj prilično nepregledan ja sam ga proširio radi lakšeg snalaženja u knjizi.
(tanjel)

SADRŽAJ (originalni)

Stara Vjera Srba i Hrvata,
na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.
Čitao u sjednici filologičko-historičkoga rasreda
jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
dne 19. srpnja 1884.

O piscu — iz Enciklopedije JLZ Zagreb

NODILO, Natko, historičar, političar i publicist; r. 1834. u Splitu, u. 1912. u Zagrebu. Studirao teologiju, historiju i geografiju. Prvi profesor opće povijesti Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1874—1901). Ideolog Narodne stranke u Dalmaciji; 1862—66. urednik njezinog glasila **Il Nazionale** u Zadru. Zalagao se za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Iz polit. razloga progonjen; 1863. i 1864. optužen za veleizdaju. U poznatoj polemici s vođom dalmatinskih autonomaša N. Tommaseom branio politiku svoje stranke prema sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. U Dalmatinskom saboru 1867. narodni je poslanik za Korčulu. Od 1866. uglavnom se bavi povijesno-istraživačkim radom. Sa posebnim interesom obrađivao je razdoblje prethistorije i stare povijesti ist. zemalja. Oštru osudu klerikalnih krugova izazvalo je njegovo prvo djelo **Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina**

talijanske historije. Važniji su mu još radovi: **Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka; Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog, Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski** (nedovršeno). Izdavao kritički obrađene tekstove dubrovačkih analista. Pred kraj života objavio zbirku članaka i eseja **Protiv klerikalizma.**

LOGOSOV KNJIŽEVNI PROGRAM
Glavni urednik: Svemir Pavić

Znanstvena djelatnost Natka Nodila obično se vezuje uz djela iz područja historije i politike. Uz velik broj historijskih studija (Povijest Helena i Rimljana, Rimski svijet na domaku propasti i varvari, Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, Babilonci i Asirci, Postanje svjetovne papinske vlasti, Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski), djela iz historiografije (npr. Prvi ljetopisci i davria historiografija dubrovačka), pisao je i rasprave iz područja politike (npr. Protiv klerikalizma). U djelu Postanje svjetovne papinske vlasti ili Pedeset godina talijanske historije, Nodilo je razotkrio povijesnu, odnosno društveno-državnu dimenziju kršćanstva. Uređujući »Narodni list« (polemika s Tommaseom), on postaje jedan od vođa narodnog preporoda u Dalmaciji. Svojim naprednim stavovima o socijalnim i društvenim promjenama, oštro se suprotstavljajući malograđanskom liberalizmu i klerikalističkoj isključivosti, Nodilo je težio interesima i zajedništvu južnoslavenskih naroda kao historijskoj potrebi i nužnosti. Djelo Natka Nodila prožeto je tom slavenskom idejom, za koju je Nodilo nalazio potvrdu u historijskom, političkom, pa čak i u mitološkom smislu.

Posljedica ovakvih istraživanja je i njegovo kapitalno djelo Stara vjera Srba i Hrvata u kojemu je Nodilo na osnovi starih priča, pjesama i narodnog govora izveo gotovo čitavu slavensku mitologiju, istina nesustavno — koliko su mu to izvori dozvoljavali — služeći se finim komparativno-etimološkim izvodima iz zajedničke indo-europske tradicije.

Međutim, upravo ovo djelo sadrži i nukleus još jednog Nodilovog interesa: za književnu tradiciju, probleme usmenog i pisanog epskog pjesništva, veze između epike i mitologije, dakle sve do pitanja o biti pjesništva. (Nodilo je pisao o književnom artizmu i o slobodi književnog stvaralaštva.) Na primjerima istraživanja konkretnog materijala (narodnih priča i pjesama) Nodilo je prvi put u našoj teoriji sustavnije načeo probleme nastanka knjževnosti i njezine ovisnosti o mitu, prelaženja usmene u pisanu epsku tradiciju i njezinog utemeljenja u indoeuropskoj kulturi. Ovo je djelo utjecalo na kasnija istraživanja podrijetla i biti epskog pjesništva kao zajedničkog izvora svekolike književnosti. Shvaćajući ep kao formu u kojoj je sačuvana mitska jezgra, a ne nalazeći u južnoslavenskoj tradiciji cjelovita epa, Nodilov je pojam mitologije ipak sasvim uvjetan. Naime, bez cjelovita epa ne može biti ni sustavne mitologije. Kroz cijelo ovo djelo prisutna je terminološka trojnost: mitologija, religija, stara vjera. Termin mitologija je ipak najrjeđi, jer Nodilo uviđa njegovu neadekvatnost; termin religija bio je opterećen pragmatičnošću, pa je zamjenjen terminom ‚stara vjera' (što je vidljivo i u izmjeni samoga naslova). Stara vjera je kompromisno rješenje i svojim se značenjem situira negdje između mitologije i religije.

Nodilu je ep kondenzirani mit, epski su junaci simbolički prerušeni junaci iz mitologije — antropomorfizirani bogovi. Mitsko se božanstvo transformira u božanskoga kralja a odatle, u trećem stupnju, u epskoga junaka. Ep čuva mit od raspadanja, on je izvorno sam početan mit. Zato je i moguće iz epa rekonstruirati mit.

Usprkos evoluiranju ideje o mitološkom izvoru epskog pjesništva, Nodilovo djelo ostaje relevantno za sva daljnja istraživanja.

Ovo je djelo, pod naslovom Religija Srba i Hrvata. na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog, tiskano od 1885. do 1890. godine u deset knjiga Rada Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti (77—86, 89, 91—94, 99—102), a ovdje ga prvi put prezentiramo objedinjenog. U Radu 101—102 nalazimo ispravke i dopune kao i izmjenu naslova djela.

Svemir Pavić

PRAVI ČLAN NADKO NODILO.

U Srba i u Hrvata imade li mitova, gatnja bogovskih? Ako naizred pitamo ponajznamenitije strane mitologe, nema ih. Stvaratelji legenda jesu Indi i Eranci, Heleni i Germani; ali nisu ni Kelti, ni Latini, ni Slaveni. Vjerski cvijet mita raste na epskoj liji; no epa svečani duh, koji slavi zajedno bogove i junake, malo kad uznese hvastavog mutljivca Kelta, kao što ne razgrija ledenog formalistu Rimljanina. Pa i Slaveni, makar oni izvedoše, poimence Srbi i Hrvati, lijepih pjesama junačkih, opet ne mogoše epa složiti, a jos manje stvoriti Olimp, sazdati sjajno sijelo duhatih i hitrih bogova.

Slavenima bogovi su šturi, neplodni; ono su djetinjom rukom nacrtani obrisi, a nikakove žive prilike sprama slike čovječje. Ti bogovi niti se žene, nit vesele, nit boja biju; presto im nije na purpuri i na zlatu oblaka, niti im juri hod po tananom ajeru. Riječju, ovaki bogovi nisu antropomorfi. Ovo je mnenje o tromosti i neprikladnosti slavenskih bogova, toliko uvriježeno, da i sam učeni slavista, L. Leger, tu nedavno presudi ovako: "Koliko mi znamo za bogove slavenske, oni su od grčkoga antropomorfizma posve različiti. Osim izuzetaka, niti imaju porodice ni genealogije".[1] A naš čovjek, svijetli filolog F. Miklošić, još oštrije osječe, izrekavši: "Iz početka Slaveni, po svima vijestima historičnim, vršahu religioznu prirodnu služba bez bogova, a i sam pozniji Olimp njihov mučno da imadijaše bogova dovoljno, da ovi imenima svojim ispune sve dane u nedjelji’’.[2]

[1] Esquisse sommaire de la mythologle slave. (Revue de l'histoire des religions, Paris'1882).
[2] Die Christliche Terminologie der slavischen Sprachen, Wien 1875, s. 20.

Kakva bijaše slavenska religija iz početka, pa i docnije, ne kanim ovdje navlaš ispitivati. Moja je postat druga, a i tješnja. Ja sam rad učiti samo srpske i hrvatske bogove, po uputi još živog pučkog vjerovanja, te onda i viditi, je li opravdana tvrdnja, da u naših otaca ne bijaše božjeg uzleta, pa ni tvorbe mitične. Ja mislim, da je oboje u njih bilo,[3] a nastojati ću, da o tome i dokaze iznosim. Ova studija ide, ovako, na ponovljeni uvid cijeloga našega mita.

[3] Veseli me, što u ovome poslu imam vrsnog jednomišljenika, koji već davno, prije mene, istaknu ovo isto. U svojoj Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Zagreb 1867, V. Jagić reče, na str. 22: "Ima razloga vjerovati, da je već kod starih Hrvata i Srba cvao mitologijski epos".

Naše biti će ono, što je srpsko i hrvatsko. U ovoj radnji Srbi jesu što i Hrvati, a Hrvati što i Srbi. Sinonimija jednih sa drugima za nas je potpuna. Po mnogom znaku neki, dašto, drže, da kad se amo doseliše, Srbi i Hrvati bijahu dva odjelita naroda, svaki sa donekud vlastitim jezikom, običajima i religijom. Nego, bilo što mu drago, bili, iz prva, Hrvati i Srbi dva naroda, ili bili oni narod cigli, uz dva suznačna imena, i uz svoju stariju čakavštinu, a noviju organično poodraslu štokavštinu, hrvastvo i srpstvo, već poizodavna, tako se preplelo i sraslo te poizjednačilo, da je nauci sad preteško u etničkom pogledu lučiti, što je hrvatsko, što li srpsko. Koje su starine čisto hrvatske, a koje čisto srpske? Koja religija hrvatska, a koja li srpska? Na ova pitanja ja ne znam razgovijetna odgovora, kao što ni Englez ne bi sad znao raspravljati napose o starinama anglijskim i saskim. Ispitivaču jedno je neznaboštvo Angla i Sasa; a tako će i nama jedno samo biti neznaboštvo Srba i Hrvata. Ako se pak ovdje, obično, Srbi prvi redom spominju, to visi jedino o glavnome našem izvoru, o pjesmama i pričama narodnim, koje ponajviše od Srba potekoše. "Srbi svi i svuda", ili "Hrvati svi i svuda", i jedno i drugo meni je po isti način pravo, kao što je ono i jedina logična lozinka. Oboje opravdava zajednička sućut.

Govoriti u opće, razlagati deduktivnim načinom, malo vrijedi u poslu mitologije. Budi mi, ipak, dopusteno nekoliko općenitih opazaka činiti, tim više što ću kroz to pretresati svoje izvore.

Izmegju arijskih naroda, može biti da su Srbi i Hrvati uz Helene, Perzijance i Inde, najviše obdareni ćuti pjesničkom. Eto, imamo krasnih pjesama pučkih, pa iz njih ključa, po mom mnenju, široki vrutak narodne religiozne misli. Ako se u ženskim našim pjesmama izražava gotovo sav obiteljski i poljski život, te u njima trepeće svaka jeka seljačkog srca; ako se u pjesmama junačkim izregjaju sve slike sadašnje žalosti i negdašnje slave naroda, kako se ne bi tamo, u dovoljnoi mjeri, oglašivalo i staro vjerovanje otaca naših? Ne samo neke pjesme, nego mnoštvo njih, u svima zbirkama, a osobito u

Vukovoj, zalaze očevidno natrag u davninu naroda srpskog i hrvatskog; očevidno se u njima povijeda o bićima nehistoričnim. Ovdje ne mislim same one pjesme, gdje sadržina mitična, tako reći, na dlanu je; nego i skoro sve one, gdje ne teče pripovijedanje povijesno, makar bilo i iskrivljeno.

Ovake pjesme, više božje no ljudske, lasno je raspoznati po nekoj postojanosti ispričanih zgoda. Junak ide u lov, ili na boj, u stanovito vrijeme, uz izvjesni broj drugara; svuda, pojednako, odvedena mu je ljuba, ili sestra, i konjima pregažena stara majka; svuda su isti dušmani, crni a zlovarni. Stereotipne ove pjeme, ako ih uporedimo sa nesumnjivima historičnim, vrlo su od njih različite. Što je njima manje obilje i manji priplet zgoda, to se kroza njih, obično, veća prosjauje krasota forme. Sabranom mišlju i prozirnom besjedom, gdjekoje od njih uprav su uzorne, gotovo nalične homerskom pjevanju: viditi im je, da one pregjoše kroz sito mnogih i mnogih pokoljenja, te se izgladiše i estetično otanjiše. Da se u novijoj, ali još nesvijesnoj, nekritičnoj dobi, po sreći rodio pjesnik, koji bi ih bio prikupio, i s drugim ponajboljim pjesmama historičnoga sadržaja u cjelinu sastavio, jamačno i mi imadosmo naš ep.

Ali u nas sada, ako i nema složenog epa, opet eto ima starodavnih epskih pjesama. Pričanje u epskim pjeamama ima biti, volikim dijelom, mitično. U primitivnih naroda vjera, ma bila kakova, svagda je budna i živa. Ne uvidjajući trajnu ravnoteža zakona prirodnih, prvašnji ljudi ne pomisliše boga, koji vijeku i svijetu poda te zakone, pa po njima redovito i svijetom vlada, već utvoriše, sebi na dohvatu, bogove iz svakoga iole znatnog fenomena. Bogovi nastavaju tik do čovjeka i posvuda, u porodici i u polju, u ajeru i pod zemljom, danju i noću. Skladajući u pjesmu sve svoje osjećaje, ondašnji čovjek imao je najobilnije pjevati o bogovima; pa, doista, svi epi i sve stare pjesme ovo potvrgjuju. Mitove Inda, Helena, Perzijanaca, Germana, mi poznajemo najviše uprav s toga, što imademo njihove epe i njihove himne.

Poimence oni narodi, koji ne stupiše, dok im se ep stvarao, na pozorište historije, kazuju epe skroz probijene religijom: germanska Edda iznosi bogove, više nego junake, a finska Kalevala odjekuje samim gromom i glasom s neba. Čitav kup izvornih, drevnih spjeva, ne može nikako da bude bez gatanja o višim bićima. Zamjeniti i zajednički rad bogova i ljudi, prepletanje božanstvenog i čovječanskog života, tako je naravno u epu, da otud i za individualne epske umotvorine izniče poznato teorično pravilo o mitičnoj epskoj primjesi, o nekakoj bogovskoj mašineriji. Bez božjih gatnja ne mogu po tom biti niti naše stare pjesme. Davni Srbi i Hrvati dijahu u zraku, tako da rečem, zasićenu božanstvom. Oni, jamačno, bogovima začinjahu, najljepše svoje popijevke.

O neznabožačkim godovima, plemenskim i porodičnim, nakon žrtve, ustajali srpski i hrvatski ljudi u slavu,[1] a pojali pjevači na brdima, pokraj rijeka, u šumama, ili pod domaćim krovom u brojnoj zadružnoj obitelji; osobito pojali, da oduška dadu vjerskome tronuću. Duboki, svečani romon gusle većma hvaljaše onda visoke bogove, nego plemenske i narodne junake; onda radosna kola više pripijevahu, himnom u osmeračkoj mjeri, boginje i njihove zaručnike, nego li mladenačku ljubav ljudsku. Što se sada pjeva osobito na sijelima, na skupnoj radnji, na ovećem sastanku, u kući zadružiioj, to je puki odjek negda jačega i prostranijega pjevanja, kao što su nam spomen negda prinošenih žrtava mjesna imena: Tribunj kod Šibenika, Trebinje i Trebišnjica u Hercegovini, Trebiješ u Crnojgori, Trebević u Bosni.[2]

[1] "Consummatis justa morem sacrificiis, populus ad epulas et plausus convertitur", veli Helmold za sjevero-zapadne Slavene (Helmoldi Chronica Slavorum, 1. I, c. 52, Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T. XXI, Hannoverae 1869).

[2] Trebište je u starosl. mjesto, gdje se žrtvuje. Miklošić, Christl. Termin., s. 37.

Glede sačuvane jezgre mnogog mita u pjesmama našim, ne smijemo s uma smetnuti vrlo znamenitu opstojnost. Naš narod, bilo to dobro ili zlo, spada u najbrižnije čuvare starina svojih. U opće, uzdržna moć prevelika je u Srba i Hrvata. Već u prvoj postojbini svojoj, u bijeloj Srbiji i bijeloj Hrvatskoj, naslonjeni na sjevernu stranu tvrdih a braniteljnih Karpata, stojahu oni izvan domašaja i heleno-latinskog i turano-germanskog svijeta. Kada pak sigjoše na jug, i od Turanâ na maču stekoše sadašnju domovinu, onda panonske i dacijske guste šume, a dalmatinski teško pristupni doli i uvale, očuvaše ih jednako od tudjeg jaka uticaja. U mnogočemu starenici su ti Srbi i Hrvati. Eno n. p. Srbâ, još pri koncu županijskog doba, a pod novom upravom prvoga Nemanje, gdje strijeljaju na svoje neprijatelje

strjelama otrovanim,[1] kao što to rade, na sedam ili osam vjekova prije, prvi Slaveni, napadači istočnog carstva.

[1] Arnoldi Chronica Slavorum, 1. I, c. 3 i 1. IV, c. 8. (Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T. XXI).

Čobanima, više no ratarima, i na prvoj zemlji zakarpatskoj i na novoj ilirskoj, Srbima i Hrvatima život i duh kretali se u krugu uobičajenih nazora staroslavenskih, a i arijskih. Baš do kasna nebesne mnoge slike prostih i pjesničkih Arijaca vrzale se u pameti starih naših, gdjeno bijahu na plandištu kod svojih marva. Tek nešto da navedem, primjera radi, za ovu arijsku priprostitost Srba i Hrvata. Pobratimstvo i posestrimstvo niti u kojih Slavena nije nježno i umilno, koliko je ono u nas; a takovo je pobratimstvo i posestrimstvo davno arijsko, ili je barem na lik premile arijske sveze megju rogjenim bratom i sestrom: sanskritski je **bhrâtar** pomagač, a **svasar** tješiteljica.[2]

[2] M. Müller, Beiträge zur vergleichenden Mythologie und Ethologie, Leipzig 1869, s. 22.

Preznameniti običaj slave, ili krsnog imena, dvoji sada nas od sviju ostalih Slavena; pa srpska slava jeste čisto bogoštovje domaće, bogoštovje upokojenih djedova, u Rimljana dii manes, u Helenâ ϑεοι πατρωοι. U velikome kolu Slavena, mi smo okorjeli uzdržaoci; a to izkazujemo, kako u stvarima krupnim, tako i u sitnižu. Eno bilje. Što se njega tiče, naše su riječi najizvornije megju slavenskima. Ovo po sebi znamenitosti nema, ali znači nešto, kad pomislimo, da bilje negda bijaše u tijesnom odnosu s religijom. Za rod i dom, i za svaki stepen srodstva, bilo ovo po debeloj, jal po tankoj krvi, u nas takogje prevršuje se mjera slavenskog ukupnog riječnog bogastva; pa je i ovo znak, da je porodica srpska i hrvatska davnašnjoj najbliža. Ali je valjda, u ovome, najznačajnije ovo, što sad biva u Crnojgori. Pri današnjem općem jednačenju valjem civilizacije europske, u drugoj polovini XIX vijeka, onamošnji ljudi otimlju se svejednako uticanju rimskog pročišćenog prava, te još mogu da urede porodične i gragjanske odnošaje na temelju svog drevnog prava običajnog.

Da li po jeziku ne znam, no po običajima mi Srbi i Hrvati jesmo najčistiji izmedju Slavena, jer smo i najmanje napredni, te za njima ostadosmo kao po tragu. I lomna postojbina istočnoga dijela našega naroda, i tek nevoljne historije učiniše, te brižno kroz vjekove čuvasmo staro naše biće. Sustavni i nastojni rušitelj naših običaja, naših pjesama, našega pričanja, bude jedino hristjanstvo. Nego i Hristova vjera, po istočnom naselju naroda, na cijeloj strani srpskoj, zadosta kasno ubrazdi duboko. Već napomenusmo, da za dugo im vrijeme županijsko, Srbi, gotovo u svemu, življahu, te i osjećahu od priliko onako, kao što i davni njihovi oci.[1]

[1] Krstašima, koji Srbijom prolažahu, činilo se, da je ovo ne samo bezbožno, već i skotsko življenje. Hroničar Arnold, na jednom od dvaju mjesta, naprijed navedenih (I. I, c. 3), piše: "Procedentes igitur appropiabant urbi que Ravenelle (Ravanica) dicitur, que in medio nemoris sita eat, cujus habitatores Servi dicuntur, filii Belial, sine jugo Dei, illecebris carnis et gule dediti et secundum nomen suum immundiciis omnibus servientes et juxta locorum qualitatem bellualiter vivendo, bestiis etiam agrestiores". I na megji ondašnjega hrvatstva i srpstva dugo postojala ovakova **Pagania**, neretvansko područje. Valjda nismo mnogo odaljeni od historične istine misleći, da Hrvati bijahu prividni hristjani do IX, a Srbi, većinom, sve do XIII vijeka.

Istom Nemanjini, a naosob prosvjetlitelj arhiepiskop Sava, novom a trajnom uredbom, udomiše novu vjeru na zemlji još pretežno neznabožačkoj. Ako ova pretvorba i novi ustroj ne ide, ovako, preko vijeka XIII, ili najviše XII, Srbi jesu medju svima Arijcima europskim, uz jedini izuzetak Litvinâ, najpozniji uzdržavatelji prvašnjega svoga vjerovanja. Pozniji su od samih Normana na odaljenoj Islandiji, listom pokrštenih i hristjanski naredjenih već pri koncu X vijeka. Samo što Srbe, glede vjerskih njihovih pjesama ne posluži ista sreća, koja Normane. Normansku Eddu, to **babino** ili **dedino** pjevanje, kome je postanak u Norvegiji vijeka VI, ispisa crkovni čovjek iz XI, dok pjesme naših deda zakarpatskih, od nehaja i nemilosti, ne zabilježi niko, prije nego ih, u koječemu, rastvori i preobrazi njima neprijazno hristjanstvo. Ali eto i ovako, narodne naše pjesme, mnogobrojne a i bogate epskom tvari, mogu nam barem donekle ići na ruku, da bi prenapravili razvrgnutu dašto, ama ne uništenu, srpsku i hrvatsku mitologiju. Hristjanstvo po svima krajevima naroda ne dospje razoriti, u jednakoj mjeri,

starinsko vjerovanje. Ako i ne poživi prijesno neznaboštvo, a to potraja od njega svježa uspomena i preko vijeka XIII.

Od ovoga vijeka dalje, dio jedan od stare vjere zakloni se pod okrilje bogomilstva. Dosta je prilike misliti, da bogomilstvo, ili patarenstvo, ova skroz nehristjanska nauka, a uz to nakarada hristjanstva, za rana se usječe u našem narodu, možda malo poslije seobe iza Karpata. Rasprostiranju i vriježenju bogomilstva po našim stranama pomogoše u veliko dvie opstojnosti: slična dogma, bogomilska i narodna, u dva suprotna načela u vasioni, pa i neka blagost krestjanâ jal bogomilâ, koja vrlo ugagjaše mekoći ćudi slavenske. Bogomilstvo bez muke se ucijepi na još zeleno stablo srpskog neznaboštva, a poštedi staru religiju mnogo više, nego svijesno i revno hristjanstvo. U dugi red bogomilskih angjela stupiše laganim korakom mnogi stari bogovi; mnogi običaji iz starine tekoše nepomućeni pod blagom upravom **dida** i **strojnikâ**.

Što se bogomilstvo, amo od XIII vijeka, opire snažno Hristovoj vjeri, time se, donekud, na tu vjeru priječa ujedno i neznaboštvo Srba, iošte neslomljeno. Navlastito na sjevernoj dugoj granici hrvatstva i srpstva, po tvrdoj zaklonjenoj Bosni, najljuće brane se **krestjani**. I sami posljednji kraljevi bosanski, ili su bogomili, ili tek od nevolje, ispred prijetećih Turaka, kojekako pokršteni. Čak i spljetski vojvoda Hrvoja, premda rogjen od Dubrovkinje, jednako je bogomil. Nego i na jugu, usred kamenja hercegovačkog, vidimo istu upornost staroga vjerovanja. Pri samom koncu XV vijeka, bogomili su možni Hranići, te i najčuveniji izmegju njih, herceg Stjepan Kosača. Ove potrajne i najdulje privrženosti starinskoj religiji svojoj jošte postoji onamo živo svjedočanstvo. I dandanas u Jekavca puna je glava, kao šipak, svakojakog praznovjerja, kako je god i u jekavskim pjesmama odjek s neba davnih bogova zvučniji i silniji. Ograda jake porodice i jaka brastva u Hercegovini, u Boki kotorskoj i u Crnojgori, kao što učuva pravne i domaće drevne običaje, tako zakloni i mnogi ostatak od stare vjere. Gdje je božanstvena legenda otrcana, gdje je zamućena u drugoj pjesmi, ona je, obično, u porednoj pjesmi jekavskoj bolja i prozirnija. Na lomni uzvisiti vapnenac Crnegore, i obližnjih joj krajeva, sjede sustala srpska religija, kako i stara germanska najposlije zaturi se u granitno stijenje daleke snježane Islandije.

Ali što sad imademo od stare narodne religije, to su samo ostanci, kako rekosmo. Na posljetku, dogje vrijemo, gdje kristjanstvo sa svom težinom dogmatično netrpljive, jer uzvisite vjere, naloži se na prijesno naturalistično vjerovanje starih naših. Neznabožački sustav onda puknu, pak kamenje od propale stare gradjevine bude, pobožnom rukom, kud kamo razbacano. U isto doba, i strogi monoteizam Muhamedov uguši svako neznabožačko predanje. Barem od svršetka XV vijeka, niko se u narodu više ne usudi svijesno zazivati starinskoga boga, jali duha kakva; a nigda niko u nas, ni domaći čovjek, ni inostranac, ne zabilježi ime narodnih bogova, koji odlijećahu.

Što nisu kojimgod hroničarom zapisana imena srpskih i hrvatskih bogova, s toga svegjer bijahu na velikoj muci svi ljudi, koji su razlagali o religiji naših otaca Ono malo tankih i uzgrednih, a odmah na prvi mah shvatljivih spomenaka negdašnje vjere; po koja slučajna napomena mitična u običaju, ili u poslovici, ili u pripovijeci kakvoj; pa veoma korisno dašto, ali gdjekad i prevarljivo, poredenje sa poznatijim bogovima sjevero-zapadnih i sjevero-istočnih Slavena: ovo je cijela gragja, koja je stajala naporuč novijim kazivačima vjerovanja davnih Srba i Hrvata. Nego, s ovim samim, slabo napreduje posao. Da, dobiva se time nekakova slika narodne religije, al poput nekih talijanskih **affresca**, što ih vjekovi naprašiše; glasoviti su, a ti pozorno, napeto, gviriš u njih, no sveci ne će nikako da ti pred oči iskoče živi i blagi. I naš je Olimp sav oprašen, sav otrunjen; pa pravi svetitelji njegovi više nisu nama na pogledu. S toga i rekoše, da mi nemamo mitologije.

Mnogo šta, doslije uragjeno u poslu starodrevne religije, dobro je, pače djelomice i vrsno; ali tu oveštalu religiju ne osvježismo, ako ne usavršimo metodu iztraživanja. Ispitivalo se dosad, koliko je u pjesmama narodnim ovi ili oni svetac hristjanski primio na se natrune, uzeo bremena poganskog; a gledalo se u pričama, da li proviruje ime kakvagod boga, ili boginje. Mislim, da ovo nije dovoljno. Valja uzeti i promatrati pjesme i priče u cijeloj njihovoj sadržini, te ispitati tanko po tanko, ne bi li puki bogovi bili neki nehistorični junaci pjesama, a napola bogovi i neki drugi, prozivani historičnim imenom; ne bi li jednako bili bogovi i neka lica, o kojima najčešće i najradije govore priče. Treba uz to lica ova porediti, na široko, sa istim, ili sličnim, hipostazama u bogovskom pričanju ostalih Arijaca. Da slika naših bogova; bude cjelovita i čista, red je, po mom mnenju, sve ovo troje pokušati.
Iz mnogih junačkih i ženskih pjesama, a i priča, kad budnim uhom osluhujemo, jamačno progovaraju bogovi. Da se u umotvorinama pučkim bogovi hoće da skrivaju, nije nikakvo čudo:[1] dapače ima biti

tako. Koji promotri narav mitu, ujedno sa naravi pjesništva i pričanja narodnog i sa faktom pritiska nove religije, onaj dokučuje odmah, kako to može i mora da bude. Mit hoće da se uzdrži, hoće da živi: zguren u jezgru svoju, ima otpornu snagu, što je gotovo neuejeniva.

[1] Prisuće bogova u velikom dijelu naših epskih pjesama opazi gosp. I. Ruvarac. U svojoj raspravi: **Prilog k ispitivanju srpskih junačkih pesama**, u Novom Sadu 1884, oštroumno on ovo uoči već za djačkih svojih godina, jer je rasprava nakon jednog naraštaja sad preštampana.

Vjerski nazori, jednom usječeni u duši narodnoj, jesu joj potreba i hrana svagdanja, pa u nekoliko oni će prkositi i samoj korenitoj promjeni religije. Kad je narodna starodavna vjera drugom izmijenjena, zbjeći će se bogovi, ili u obred kakavgod, ili u pjesmu prekrojenu. ili, gdje im nije kud kamo, i u same pripovijetke, kojima ljudi na dokolici taru vrijeme jal babe uspavljuju djecu. Narod rado boravi u odaljenim obzorima prvoga svoga vjerovanja. Odaljeni su, ali su ti obzori puni čara. I srcu i duši narodnoj gode bogovi iz prirode izniknuti, u mnogočemu ljudima slični. U vidnome svijetu, po stanovitim zakonima, oni izlaze i zalaze, žive i umiru. te je svaka prirodna religija kano živa povijest, uz božje pobjede i polome, uz mijene i svršetke, gdje se raspleće cijela zanimiva drama. Pače božja taka historija, u prvom stupnju razvića narodnog, nadilazi, nadkriljuje narodnu historiju; ona jedina, vrijedi, da se čovjek stara za nju, kako bi je na umu držao i očuvao. Ljudski čini, na razliku čina božjih, lako se brišu sa srca i pameti svakoga čovjeka priprostita, te novija historična osoba suzbija stariju, u pučkom povijedanju i u narodnoj pjesmi. Što je božje, ono jedino traje.

Prije Nemanjića, doista, bilo u Srbiji pjesama junačkih; bez sumnje, junake pjevali gudači i u Hrvatskoj za vrijeme narodne dinastije, a i docnije; no, od čitavog onog slavlja niti jeka jedna ne doprije do nas. Ovako i ep Nibelungen, ispisan a XII vijeku, ne iznosi germanskih junaka, davnijih od provale hunske u IV, pa sasvim zaboravi velikoga pregaoca za Germaniju, Tacitova Arminija, negda posvuda u narodu opijevana.[1] Iz svega ovoga sljeduje ovo: u pjesmama, što su u stara doba najtvrgje srestvo pamćenja, božje legende mnogo će se dulje uzdržati, no priče junačke; a kad bude pritisak od nove religije, bogovi, omiljeli i privijeni srcu narodnom, gledaće, da se kojekako u pjesmama pritaje.

[1] Ann., II, 88.

U takim prilikama, čuče bogovi pod čovječjim imenima; ili, pod sačuvenim božjim imenima svojim, obično to dvolični i dvoumni nadimci, uzimlju gotovo potpuni čovječji oblik. Kad biva promjena imena, bogovskim ruhom oblače se sveci, a više puta i oni junaci, koji se, tekom vjekova, regjaju u narodnoj pameti. Da bogovi postaju ljudi, najbolje dokazuje perzijski ep. U Firdusi-evu Schah-nameh božja lica iz Aveste prometnuše se licima ljudskim. Starinski boj svijetla protiv tame, neba protiv pakla, bije se, kano zemaljski boj, megju Perzijancima i Turanima uz Arape; narodni dušmani stupiše na mjesto dušmana božjih. Taki prekret licâ u Perziji prouzroči najprije vjera mazdejska, što se sklapala u sve to većma strogi dualizam, pa pridošla vjera Muhamedova, uz svoje monoteistične zahtjeve. I u nas, pod silnim dahom hristjanskog i islamskog monoteizma, pramaše bogovi daleko od hrama i od kućnog praga; no, kako se mučno i sporo od neznabožačkih srdaca odvezivahu, ipak kradom ostadoše u pučkim pjesmama. Tu jednako oni provode veselje. Eno ih u svatove, pa sjedaju za debele gozbine; viteški se jačaju i zameću ogromno borbe; od njih brda i polja i šume na daleko jekću:[1] samo je na njima čovječja preobuka. Ovo je preoblačenje punajviše dotjerano, savršeno. Ko da posumnja, odmah iz prva, vrhovnoga Vida u Jakši ili Voinu, jali našega Poluksa i Kastora u dva brata Jakšića, u Pojezdi i Prijezdi? Ko bi odmah spazio u devet epskih Jugovića valjda devet Sunaca, a i božje južne vjetrove? Kome je prosto, sa junačkog i ljupkog lica Miloša Obilića da prvom rukom snimi premnoge crte, koje nas sjećaju na sjajnoga i žalosnoga boga Mjeseca?

[1] Najbolji inostranski poznavatelj religije Slavena, hroničar Helmold, izriječno veli, da su Slaveni svojim bogovima pridavali i žalost i veselje: "...numina, quibus arva, silvas, tristitias atque voluptates attribuunt ..." (Helmoldi **Chron. Slav.**, 1. I, c. 83).

Niti u Firdusi-evim junacima ne bi lasno bilo razabrati božje im poreklo, da nije tu stara dogma, da nije Avesta, koja ga pokazuje. Po Firdusi-u i po pjevačima pučkim, koji njega pretekoše, Feridun je uzoran zatočnik narodni, te ubija tirana, perzijskoga kralja Zohaka; no je, po Avesti, taj Feridun Thraêtona, božanstveno biće, a Zohak je Azhi-dahâka, griska paklena zmija prvih Eranaca. Mi nemamo poredne Aveste; ali opet imamo dostatnih crta vjerskih, što će nam utvrditi, mislim, jednako preobraženje bogova u junake. Kad pojunačeni naši bogovi idu u boj, rado taman što i Firdusi-evi: silno vojuju na narodne neprijatelje, što su kod nas Latini ili Vlasi, Arapi, Madžari, Tatari, Turci. A što različiti čini božanstvene naše drame bivaju osobito na poluostrvu balkanskom, ono ne će nikoga da iznenadi. Poznato je, da narodni bogovi rado se ne odmiču od naselja narodnog: srpski i hrvatski bogovi vole zemlju svoju srpsku i hrvatsku. Njihovo boravljenje megju ljudma pritvrdi i potonje historično primetanje, historična natruna. Mletački ban i ban zadarski, kralj dubrovački, kralj budimski, kralj od Maćedonije, po gdjekoji car, jal poglavica arapski, jal paša turski, pripadaju po cijelo, ili od česti, megju počovječene bogove. Silno strujeća historija božja zanijela, ovako, u svoje kolovrate dio jedan od ljuske historije. Uobraženi su bogovi kao ljudi; no, gdje pomnjivo njih motriš, razpoznaješ ih po hodu i po pogledu. Sa metodom staroga evemerizma, na nebu tražilo se ljude; mi, naprotiv, sad kanimo, da na zemlji u ljudma potjeramo bogovima trag.

Vrijedno je pozora, da i bez ikakve sile od nove religije, bogovi Arijaca hoće, u često, da postanu malne ljudi cjeloviti. U Heladi niko ne nametnu drugog vjerovanja, a ipak godišnji sunčani bog Herakle sa svoje visine sigju na polubožanstvo, bude ηρως. Proljetna, a malotrajna božja bića, Edip i Jokasta, pretvoriše se u osobe, kojima su mnogo bavila i helenska logopoija i dramaturgija. Mladi brzonogi, a na nozi ranjavi Ahil, kano da nosi vidne biljege mladoga jutrenjeg sunca, koje na nebu hita a brzo gine. Čvor sviju epskih zgoda u Ilijadi, divna Helena. očita je boginja. Pred čitavom gomilom ovih, i sličnih bića, u drevnoj Heladi, najdublji znalac grčkoga svijeta, Englez Grote, osta kano zapanjen; ne imaše ključa poredeće niitologije, kojim bi vrata otvorio ogromnome hramu počovječenih helenskih bogova. I mimo epske priče, u samoj grčkoj drami očevidan je uticaj poosobljenih lica božjih iz prirodne religije. Heleni su najgibiviji, najlaganiji, najkrilatiji narod historije; a, opet, u njihovoj drami, eno, vlada udes. Ovo oni primiše iz nepomičnih zakona u prirodi, kojima su sapeta njihova dramatična lica, poreklom bogovi. Nasuprot tome, u ozbiljnom, sumornom narodu engleskom, igrom pravih lica historičnih zasnova se moderna drama, gdje kazna nije slijepa i neumoljiva, već naravna posljedica ljudskih strasti.

Pa i osim Grka, zar najoporiji izmegju Arijaca, okorjeli stari Latini gdjekojega svoga boga preokrenuše u čovjeka. Dvoglavi Jano, bog godine koja dočinje i začinje, zapisan je, kano prvi italski kralj, na čelu rimske historije. Ovako, antropomortizam kod Arijaca, u stanovitom stepenu razvitka njihove religije, otimlje mah i bez sile kakove. Ovo je za cijelo otuda, što prirodna religija utvara bogove na lik ljudi, dok judaizam i hristjanstvo rekoše čovjeka stvorena na lik boga. Po svemu ovome prilika je misliti, da je epska pjesma srpska i hrvatska, donekud, pretvarala bogove ljudma, još prije svestranoga osvoja Srbâ i Hrvatâ hristjanskom i muslomanskom vjerom.

Mi rekosmo, da bogovi, što pod pritiskom nove i netrpljive religije, a što pod nagonom antropomorfičnim u naroda arijskih, postaju, kadikad, junaci uzvisiti, polovni ljudi. Kazasmo, da je to bivalo kod Perzijanaca, kod Helena, i kod Latina; a evo sad primjetismo, da je po tome prilika misliti, da je ovako i kod nas prolazilo. Što mi putem analogije nagagjasmo, ono nam potpuno utvrgjuje jedna čudna, nastrana, narodna pjesma iz Srbije. Čita se u **Vili Beogradskoj;**[1] pa u njoj nalazimo prerijedak primjer pomenute pretvorbe, samo napola izvedene. Proces prelijevanja bogova u kalup ljudski mi tu zatječemo kano pri djelu. Sunce ima protivnike Turke, a sestricu Jelicu! Evo prvih devetnaest stihova pjesme:

"Sinoć Sunce neveselo zagje,
a jutroske potmulo izagje.
Ne sme Sunce niko da zapita,
za što sinoć neveselo zadje,
a jutroske potmulo izadje.
"Zapita ga sestrica Jelica:
Mili brate, ogrejano Sunce,
za što sinoć neveselo zagje,
a od jutros potmulo izagje?
Njojzi Sunce ovako odgovara:
Oj Boga mi, sestrice Jelice,
kad me pitaš, pravo da ti kažem.
Sinoć sam ti s Turci vino pio,
u vinu sam ga kavgu zametnuo,

ubio sam pašinoga sina,
ište paša glavu u razmenu,
a ja nemam glavu u razmenu,
za to sinoć neveselo zagjoh,
a od jutros potmulo izagjoh."

[1] G. 1866, br. 42.

Dajte nadimak kakavgod suncu, a ono će postati lice nazovi historično. Sad čisto razabiramo, kako je Herakle mogao da sigje megju ljude, a Helena, Ahil i, po svoj prilici, još druga homerska lica da ugju u Iliadu.

Ako su junaci u epskim pjesmama, možda većinom, počovječeni bogovi, ili historični ljudi, kojima ponajčešće priševene su božje zgode, a gdje je onda historija naša, našim narodom spjevana? Kamo krasni junaci naši? A što od pučke vjere, tvrgje od kamena, u svoje uzvisite ubojnike? Na take slučajne prigovore odgovaram evo ovo. Historičnih pjesama ima dašto, pa i posve čistih, u svima krajevima naroda Eno ih na rpe u zadnjim sveskama Vukove zbirke, a najviše u Čojkovićevoj. Što je čista historična pjesma, najbolje nam kaže pjevanje crnogorsko. Crnogorci u govoru su rječiti, slikoviti, kako su i u opće, valjda, najdarovitiji od južnih Slavena. Ipak, malne svaka strogo historična pjesma njihova hramlje, u pogledu estetičnom. Kad je dogadjaj maljušan, svagja plemenska, otmica, boj na krajini, povijedanje se vlači skoro prozaično: iznošeni su svi junaci poimence, bilježeni su redom brojevi, dok ti u pjesmi nestaje živahnosti i elementa dramatičnog. Gdje su krupni posli po srijedi, a dogagjaji svjetski, i time vrlo malo odskače nadahnuće, te i bistrina misli i stila. Povijest nije izumišljena, al su zgode zapletene, pobrkane; uzroci dogagjaja izmiču se pjevaču; izmiče mu se i hronologija, a i samo tlo geografično; što je pak veliko u zgodama stvara se malo, a što je malo veliko. Značajni primjer ovakoga pjevanja imamo za pad mletački, u pjesmi 64 Čojkovićeve zbirke.[2]

[2] Čubro Čojkovic. **Pjevanija crnogorska i hercegovačka**, u Lajpcigu 1837.

U priličnom darmaru tu se razmeću "Bonaparta kralj, mladi, kleti Jakovini, bečki ćesar, Kutuzov knez, arminarta Senjavin". Prva vojna Bonapartova u Italiji zamućena je posve, premda je Bonaparte lice, što potresa i Crnogorom i svijetom. Kakova razlika izmegju takovih pjesama i onih, koje su pronošene kroz mnoge vjekove! izmegju čisto historijskih i čisto epskih pjesama, gdje čudesa pri svakoj stopi izbijaju, a tim manje se opisuje i izbraja; gdje, dok osjećaji prekipljuju, savršen je i ritam i sva umjetnička tehnika! Ako su starinske epske pjesme, u cijelom sastavu svome, toliko različne od poznijih ovjerovljenih historijskih, zaista iz njih još manje hoće da progovara historija. Istina, da se uspomena povijesnih nalazi u mnogoj drevnoj pjesmi; ali, većim dijelom, sva ta povijest površna je i kano parasitna; ona prionu za starije božanstvene legende, za gatnje koje već postojahu. U pravim epskim pjesmama strog kritičar teško da primi pod zdravo išta drugo, osim nekoliko od naroda upamćenih velikaških imena i imena, najglasitijih bitaka, i osim najbučnijih dogagjaja u zemlji. Glede pojedinih zgoda, narod ih popunja iz nepovijesnih izvora, najviše iz predajnih mitova, a najmanje iz svoje mašte. Maštanje, koje nije vjersko, slabo se razigrava u seljačkog naroda.

Eto pjesma narodna zna, da se je veliki, udesni boj bio na Kosovu, i da tamo zaglavi Lazar; zna, da je slični polom bio kod Mohača, a pade Budim. Preko ovoga, glavnog historija ne ide, u znanju pučkom. Kad bi se sada htjelo o ova dva dogagjaja još na kraj i omanje stvari historične istjerati, gusla, koja ne će da polaguje, iskrenim poklikom odgovorila bi: "B'jela vilo, ne znam je li bilo!" U naroda, trajnost drobnog pamćenja povijesnih zgoda čini mi se da je evo ova i ovaka. Trajnost je tolika, koliko je dugo pamćenje starijih ljudi, vremešnih djedova, koji još žive, a svojima očima vidiše, pa, gdje ne vidiše, vjerodostojno opet čuše od otaca, ili djedova svojih. Ovim dobivamo slijed od kakvih pet šest li naraštaja, t.j. vrijeme od jednoga vijeka i po, za iole pouzdano historično pripovijedanje i pjevanje. Od ovo doba dalje, povijesna pjesma sve to većma se troši i gladi, u ustima narodnih guslača. Što je pak trošno i prazno, ono rekosmo da ispunja narod, najradije iz postojanog blaga svoga vjerovanja.

Pri istraživanju jezgre božje u epskim našim pjesmama, mislim da treba strogo lučiti dvije različite periode, što ih rastavlja jedna velika mijena u političnom položaju naroda. Do vijeka XV narod još imadijaše domaćih svojih poglavara u kraljevini bosanskoj, u despotatu srpskom, u Hercegovini i po Zeti; riječju, u svima istočnim krajevima narodnoga zemljišta. Uz nezavisni život politični, orila se i

svježa pjesma boljih vremena. Jedan dio od krasnog ploda ovakoga pjevanja izručuju nam sve oveće zbirke naših pjesama, osobito Vukova u drugoj knjizi. Imamo tu, uz neznatnu pritrunu potonjih guslača, blago epsko, kakvo se ono prikupilo i ustalilo, i u obliku i u sadržaju, od prilike sve do svršetka XV vijeka. Osjećaj starodrevne religije nije još posvuda ugušen; pjesma teče bistra. Iztraživaocu negdašnjih mitova Srbâ i Hrvatâ ovaj kup pjesama biti će, dakako, po starini prvi te i najpouzdaniji izvor. Bije iz njega živa voda kadikad iz dubine gotovo nevjerovatne. Lična i mjesna neka imeha, kano n.p. Balačko, Hala, Suhara, Pojezda, Prijezda, Jug, Trutina, Udina, jal značenjem, jal i samim zvukom riječi, tjeraju nas natrag do indo-europskog postanja, ili barem do zakarpatske domovine. U ovim pjesmama što običnije, n.p., od motiva, da je sestra brata "muškim opasala pasom?" Pas ovaj sjeća te odmah na skoro jednaki pas indijskih **dvidja**.[1]

Još kod današnjih Inda, a i kod Parsa, ulazi momak u općinu narodnu i vjersku svečanim primanjem pasa, te je ovo običaj, koji uzlazi u drevno vrijeme zajednice indijsko-eranske. Ovako i u našem epu, opasuje se momak, kad iz djetinstva istupa.

[1] **Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa**, Biograd 1878. Meni se nameće misao, da bugarštice, većinom, nisu prave narodne pjesme. Tromost pričanja, koja se toliko odaljuje od lakokrilnog pričanja narodnog, česta neka afektacija i u misli i u izrazu, talijanština uvrijena u sintaksu jezika i talijanske izreke, gdje gdje uzete ne iz mletačkog dalmatinskog govora, već izravno iz knjige talijanske: ovo sve mnogim bugaršticama, koliko ja cijenim, pokazuje nepučko postanje. Književni ljudi premetnuše po koju narodnu pjesmu u bugaršticu. Ali, u komegod slučaju, bugarštice su, ili narodne davne pjesme, ili pjesme prekrojene na zdravoj osnovi davnih narodnih.

Da su ove pjesme, koje Vuk nazivlje "junačke najstarije", bile već sklopljene u XV vijeku, dokazuje znatna zbirka takozvanih bugarštica, i drugih narodnih pjesama iz starijih zapisa, koju, skroz proučenu i objašnjenu, izda na svijet V. Bogišić. Pjesme Bogišićeve zbirke redaju se nazad kroz XVIII i XVII, a neke sižu čak i u XVI vijek; pa nam iznose, od prilike, iste glavne junake i navadna ista imena, koja i narodne pjesme sadašnje. Dvije najstarije bugarštice,[1] iz prve polovine XVI vijeka, pjevaju, jedna o svagji izmegju dva kraljevića, Marka i Andrijaša, i o Andrijaševoj prijekoj smrti, a druga o Radosavu Siverincu, kako ga sveza Vlatko, "udinski vojevoda". I Marka, i Andrijaša, i Radu, i poglavara udbinskoga, jednako susretamo i u pjesmama današnjim. Još starije svjedočanstvo postoji za narodno pjevanje o Milošu. Kadno god. 1530 carski poslanik k turskome sultanu, Nikola Jurišić, i tumač u pratnji njegovoj, Kuripešić, progjoše preke Bosne i Srbije, Hrvati krajišnici (piše isti Kuripešić) već odavna obilnom pjesmom uznošahu Miloša Kobilovića, viteza na krajini.[2] Dakle, u XVI vijeku, i još prije, bez sumnje bijahu složeni glavni sastavci sadašnjega epa narodnog.

[1] 6 i 49.
[2] Vidi navod u Ruvarca, **Prilog k ispit**., str, 77—9.

Nego turski mač presječe, osim u kutu jednom Zete i u malenom Dubrovniku, sve konce narodnoj nezavisnosti, te hajduci zamijeniše narodne glavare. Onda nastaje nova perioda, hajdučko doba pjesama. Slobodna pjesma o junacima, i o bogovima pojunačenim, tada odliježe ponajjasnije u hajdučkom zbjegu i na gozbi hajdučkoj. Al je hrapav život šumskih i brdskih prognanika, spram sjajnog života minule narodne gospode; pa je i prognanička duša nestašna, silovita, preoštra. Od ove ljutine, i od one rgje, mnogo je onda unošeno u epsku pjesmu. Vezlo se, da, svejednako po davnoj bijeloj svili mitičnoj, ili, bolje da rečem, što je jednom opredeno, ono se, nekako, opet prepredalo; no je ta radnja slaba Božja lica sve to većma sada tamne, mute se; božanstveni kraljevi i carevi proturili se vezirima i harambašama; krenuta je iz korena, s mjesta pomjerena starinska epska tradicija. Uza snižu sadržinu, opada i stil u hajdučkim pjesmama; navučeno je na njih hajdučko ruho.

U malenom okviru, naše su hajdučke pjesme i legende nalik na prečinjene spjeve i gatnje u dva velika, a razlivena, epa indijska, u Mahâbhârati i Râmâyani, dok junačke naše pjesme najstarije veličanstveno nam svjedoče o drevnih nazorima, to poput bogodane i bogonosne starije Rigvede. Utaman, u dva indijska epa, čovjek bi gledao, da nagje čistih napomena o religiji Arijaca, kao što zaludu, u hajdučkim pjesmama, nastojao bi, da nepomućenoj vjerskoj misli naših otaca ide u trag. Kod hajduka,

bogovi su sasvim na zalazu. Nego, izmegju arožina i prnja svakojakih, što ih hajdučka noga uvuče u hram srpskih i hrvatskih bogova, ima štošta i vele vrijedno. U onima pjesmama, ili bježnom napomenom, ili uščuvanim jednim imenom, ili još drugojačije, bistri se, gdje i gdje, smisao legendama iz boljih vremena. Pače, propade nekoja božja priča u izvornoj svojoj formi, pa nam ju dodrža sama hajdučka pjesma.

Već je vrijeme, da strožije uočimo priče, ili pripovijetke narodne. Slabiji izvor poznavanju našeg mita, nego pjesme, jesu priče. Razvezana prozaična riječ nije, naravski, mogla, kao što stih junački, jal ženski, da uzdrži govor i misao starih doba; a titrala se, u pripovijesti, mašta svakojakih pričatelja i zanovetaša, da se sve dublje i dublje zatomi blago bogovsko. Gdje priče bave se bogom, ili boginjom, hiljadile se, tako reći, razne verzije jedne iste mitične misli; a nedozvana lica, što ih katkad stvori samovolja kazivačâ, sjatila se u neurednu gomilu sa prvašnjim božanstvenim bićima.

Rekonstruktoru religije hrvatske i srpske teško da priče mogu da dodaju u ruke bolju i obilatiju gragju, nego li pjesme. Pučke priče, dašto, uzorne su jezikom, a i drukčije zamamljive. Evo nas presićenih i blaziranih svim i svačim; pa umna dosjetljivost, trpki humor, i naga elegancija mnoge pučke priče, razigravaju nas, idu nama u slast, kakogod maline i kupine, kašto, ugagjaju grlu sladokusnika. Ali su priče manje uharne pod mitičnim vidom. Gdje sad u pripovijeci jošte gori vatra davnoga mita; ta je vatra, obično, zapretana pepelom, kojeg naslagaše neizbrojene zimske večeri pod težačkim kolibama. Mislim za to, da je red iz pripovijedaka izvlačiti mitičnu misao tek u drugom mahu iztraživanja, poslije proučenih pjesama.

Priče našega naroda, najprvo, mogu se razdijeliti na ovo dvoje: ili su nekako ozbiljno mišljene,[1] ili su šaljive.

[1] Vukove **ženske**,

Ove potonje odgovaraju širokoj žici zdravoga onoga humora, koji, laganom šalom i mudrom dosjetkom, sladi muku težačkoga života, a i dokolne časove čobanskoga plandovanja. Umna ironija i pržeći sarkazam kano da su nepoznati prostu čovjeku na selu. Njegovo izobraženje ne dopire do tankoće ironične, a za oštrinu sarkazma nestaje mu bol i gorkost ozlegjene gradske duše. Nu, tim više razvio mu se i proširio seljački humor. Taj obilati humor naroda našeg smotri žiće ljudsko i životinjsko, te se izasu na jedno i na drugo iz torbe prepune. Šaljive su priče, po tom, dvojake: il se podruguju ludorijama ljudi, il se podsmijevaju navikama i prometanju životinja. Osobito životinjske basne, svojom otmjenom naravitošću i jednostavnom milotom, vrijedne su, gdje su kratke, da se usporede s apolozima grčke klasičnosti. U to, nestaje nam priča historičnih. Nije, zaista, historična priča, gdje se koje povijesno ime prilijepilo, a i ovo rijetko kad, starijemu kazivanju posve drukčije naravi. Što Nijemci kažu **Sagen**, ono u nas, strogo uzevši, nema, kako nema ni riječi za taku polovnu historiju. Naša priča, osobito ako je nešto poduga, ispreda se bez ikakva naznačivanja imen**a** iz poznate nam historije, ili geografije; iznošena u njoj lična i mjesna imena imaju skroz mitični kroj. **Sage** mogli bi jedino biti srpski ljetopisi u starijem dijelu njihovu, gdje im je gragja crpana iz pučkih pjesama; mogli bi onda biti, kad bi pjesničke one napomene bile obilnije i razvijenije. Prave naše **sage** jesu u srpskom epu. Nego, ako je oskudna u nas **saga** prozaična, tim je čistija i davnija naša priča naš **Mährchen**. Imamo, baš na pretek, onih pripovijedaka, koje zadovoljavaju pučkoj duhovnoj potrebi vrhunaravnoga.

Od ovakog pričanja nije nam mala korist. U uporednoj mitologiji pripoznato je sada, da su skoro sve pučke priče, koje čudesa kazuju od zbilje,[1] zadnji talog zamućene, a onda na dnu nasložene narodne religije. Nazvaše ih, za to, "detrit, posljednju transformaciju mitova, zaostatak vjere naroda kojeg".[2]

[1] Vuk ih označnje ovako: "Ženske su pripovijetke one u kojima se pripovijedaju kojekakva čudesa, što ne može biti" (**Srpske narodne pripovijetke**, u Beču 1870, u predgovoru).
[2] M. Müller, **Beitr. zur vergl. Myth. und Ethol.**, *s.* 187. — F. Baudry, **Notice preliminaire a la Mythologie zoologique par A. Gubernatis**, Paris 1874, p. XXII. — M. Breal, **Melanges de Mythologie et de Linguistique**, Paris 1882, p. 185

Gdje je narodno kojegod vjerovanje razlomljeno, potrte i iskrivljene njegove slike, zabavljaju barem djecu i ženskinje. A može biti, da ni u ovome nije sve, u pogledu važnosti priča za mitologiju.

Pučkoj priči prvi osnov pritkao se, više puta, u vrijeme za čudo davno, jer mnoga priča privezuje se za nazore i rečenice, što ih je naći u samim Vedama drevne Indije. Čovjek skoro ne bi vjerovao, a opet je veoma istini prilično, da jedan dio od klasične mitologije helenske poteče od razvezanog kazivanja, od pripovijedaka udomljenih kod različnih helenskih plemena. Kako to? Evo kako, ako se u tome ne varam.. Priča je, vremenom, ne samo posljednje izrogjenje mita, nego je ona, u svojoj suštini, u prvom zametku, izvoran, početan mit.

Prava mitična priča davna je, mislim, koliko i himna i epsko kazivanje. Pri neznabožačkoj žrtvi, žrtvitelj, ili uhvaćeno kolo, pjevali himnu, koju gdješto još imamo izmegju takozvanih ženskih pjesama; poslije himne pjevala se, na zboru naroda, osobito na velike godove, pjesma epska o dotičnom bogu; a, po svršenoj svečanosti, gdje bi se pobožna čeljad razišla, kazivalo se, pod domaćim krovom, djeci naosob, ono isto, koje je bilo tuskoro od žrtvitelja, ili od kola, ili od narodnog gudača, u pjesmi opjevano. Bijaše to **kazavica**, kako i sad Bošnjaci nazivlju priču. U davna doba, kazavica tecijaše čista; bješe ona uz himnu i epsku pjesmu, kano treći ključ vode, koja izbijaše iz vrutka jednog. Istom kad hristjanstvo ukinu žrtvu bogovsku, te bogovi, eda bi postojali, i u himni i u epu kojekako se preodjenuše; istom onda, i domaća priča pretrpi najveću štetu. Dok, joj godine i godine otanjivahu božanstvenu moždinu, pa ona koječime prvo svoje kazivanje prepletaše, priča se rastićila u uzaludne govore: evo je sada staračka i bapska.

Nego bila bi pogrješka, zbog ovoga, mitičnoj priči mnogo odbijati od cijene. Pamćenje narodnih priča u opće je tvrdo i dosežno. Poredeći s njemačkim pričama, sakupljenim od braće Grimm-ove, sadašnje priče norveške, pa dokazujući i u jednima i u drugima blago još jednako i gdjekad jednake izraze, a pri tom opažajući, da su Norvezi od Nijemaca u jeziku rastavljeni jazom od preko hiljadu godina, M. Müller uzviknu: "Pamćenje naroda prianja, čudnom postojanošću, za svoje pripovijetke!" [1]

[1] **Beitr. zur vergl. Myth. und Ethol.**, *s.* 201.

Ovo će isto začugjenje zateći i porediоca slavenskih pripovijedaka. Hrvate i Srbe dvoji od Rusâ jezična prošlost od barem dvanaest vjekova, a prekinu im se, zbog provale Madžara, takogje doticanje slavenskog zemljišta, od deset vjekova amo. Usprkos ovome, gdjekoja priča naša čuje se, umalo istim glasom, ispripovijedana u **skaskama** ruskih sabirača. Dakle, sadržinom svojom mnoge priče srpske i hrvatske imaju biti starije od odvoja Slavenâ, bar onih istočnih, u različite sadašnje narode.

Naše priče idu i dalje. Preko zajedničkog življenja Slavenâ, sižu i u ono još davnije doba, gdjeno sa Slavenima i Italo-Heleni bijahu na okupu. Na potvrdu ovoga, evo jedan primjer. Priča iz Vojvodine: "U cara Trojana kozje uši"[2] posve opominje na grčko-frigijsku pripovijest u Ovidija: "Midae aures asininae".[3]

[2] Vuk. **pripov**,, 38.
[3] Metamorph. 1. IX, fab. IV.

Trojana sa kozjim ušima brije momak brijačev, a Midu sa magarećima sluga njegov, brijač. I momak oni i ovi sluga imaju one čudnovate uši na srcu, a, da im odlane, iskopaju zemlju i u krilo joj prišapnu tajnu pretešku. Jednako, u obje priče, iz jame niče bilje, pa od bilja načinjena je sviraljka, koja glasom svojim, ipak, odaje one uši. Malne jednako, kralj Mida obasiplje se zlatom,[1] a car Trojan na svako brijanje troši "do dvanaest dukata," zlatnih. Ovlika sličnost mogla bi pobuditi sumnju, da je naša priča puki odjek grčke, i da je Srbi dočuše od Grka, jal na Karpatima, jal docnije u istočnome Iliriku. Ovo potonje čini se tim više priličnije, što od Herodota znamo, da Makedonci mnogo što pričahu o Midi, kojega i ružnjake oni znadijahu pokazivati.[2]

[1] Ovid. Metamorph 1. IX, fab. III: ,"Midas aureus".
[2] L 8. c. 138.

Nego, za izvornost obiju priča tvrdo svjedoči, po mojem mišljenju, različnost simbola, pod kojima i u jednoj i u drugoj skriva se ista vjerska misao. Trojan sa kozjima, a Mida s magarećim ušima, po svoj su prilici neki rani i plodni sunčani bog. Dok plodnost u frigijsko-grčkoj priči simbolizira rodni

magarac, u srpskoj to radi rodni jarac. Svirala, koja odaje tajnu, tamo je od trstike, a amo od zove: i na široko rasplogjena trstika, i zova, puna srčike, mogu se svesti na isto značenje plodnosti. Ovako, u obje priče jedna je muzikalna kajda, ali od kajde jedne znatne su i izvorne varijacije. Ja bih po tome rekao, da je ovaj mit negda zajednički bio, i Slavenima, i Helenima, i Frizima, možda u Maloj Aziji,[3] kadno ova posljednja skupina Arijaca primicaše se k Europi; pa da ga Heleni i Slaveni sobom poniješe dalje od Frigije, te ga ispričaše u posebnim pripovijetkama svojim.

Još kod današnjih Inda, a i kod Parsa, ulazi momak u općinu narodnu i vjersku svečanim primanjem pasa, te je ovo običaj, koji uzlazi u drevno vrijeme zajednice indijsko-eranske. Ovako i u našem epu, opasuje se momak, kad iz djetinstva istupa.

[3] Poznato je, da predanje u Helena pokazuje na Frigiju, kao na davnu njihovu postojbinu, a poznato je s druge strane i to, da iz Frigije nam se oglašuju neka vjerska imena.suzvučna slavenskim: Βαγαιος, a zar i Παπας. Mit Trojanov i Midin bio bi druga potvrda ovoga.

I ovu davnašnju zajednicu Frigo-Italo-Helenâ i Leto-Slavenâ prelazi gdjekoja srpska i hrvatska priča. Uspinju se, gdjekad, slavenske priče do najviših vrhova arijskih tradicija, kud se još razliježe vjerovanje Arijaca ukupnih. Osobito glede Zore i triju sunčanih lica u noći, kazivanje slavenskih priča donekud ponavlja kazivanje Rigvede. Ovo izloži na široko talijanski sanskritolog, A. de Gubernatis,[1] kome po ženi Ruskinji dobro poznati bijahu Rusi i ruske **skaske**. Latinskom prijaznosti i nepristranosti Gubernatis lasno pripušta, da su slavenske priče najčistije, najmanje strošene, izmegju onih priča europskih naroda, koje sačuvaše ostataka od arijskog vjerovanja. "Otad nikakva čuda", veli on, "što ja, iza indijskih, prvo mjesto odregjujem slavenskim tradicijama; jezik, maštanje, vjerovanje i običaji seljaka slavenskih udržaše se priprostiti i patriarhalni; skoro bi se reklo, da sve to, od tri hiljade godina do nas, ne pretrpi promjene".[2]

[1] **Mythologie zoologique ou les legendes animales**, Paris 1874, deux vol.
[2] Ib. T I, preface, p. XIII.

Kako u poviše pjesama narodnih opaža se isti temeljni osnov, tako, u jošte većoj mjeri, u cijelim kupovima narodnih priča, prosijeva jedna te ista misao. Ovo nije slučajno. Ako se u pričama mnogo koješta ne pripovijeda, ako je u njima prilično malo tipa kazivanja, to će reći, da su ti tipi stalni i predajni. Pučko maštanje, ma i koliko da je ograničeno, bilo bi, jamačno, pokazalo jaču moć, te iznijelo na svijet i više tvorevine. Oni tipi, malobrojna ona lica, drugo nisu, no skučeni, kržljavi bogovi. Dašto, sve mitične priče srpske i hrvatske ne dadu se dovoljno rastumačiti; barem ja doslije nisam mogao, da baš svakoj, i posvuda, prozrem božju jezgru.[3]

[3] Naročito ovo imam primjetiti za basne, iliti priče životinjske. Idoše mnogi za J. Grimm-om, pridajući basnama veliku važnost pod vidom mitičnim. Basne ne bi, iz prva, imale kvasa satiričnog, niti pouke kakove, već bile bi izrazivale božanstvo, jer terioformizam, kažu, preteče antropoforfizam. Pače, i dalje od terioformizma stoji prvi stupanj religije, kad se, istom muklo, osjećaše haotično, a još nikako oličeno, božanstvo prirode. Je li tome baš tako, ili nisu valjda ljudi, odmah iz početka, po svojoj vlastitoj slici upriličivali bogove, a u životinjama i u bilju spoljašno opažali same simbole nekih svojstva božjih: ja u to pitanje ne ulazim, jer ga drage volje izručujem filozofiji ljudske misli. Basni kod Srbâ i Hrvatâ proviruje, u opće, jal šaljiva, jal poučna **pointa**.

Ali, pretežnim brojem, one su, po mom mnenju, odgonetljive; pače rekao bih, da je njihova interpretacija ponajviše očita, gdje im se, na razjašnjenje, primakne i drugo vjersko blago naroda, u običajima, poslovicama, basnama, zakletvama, zagonetkama, gatalicama, izrazima. Lučeći i bistreći u pričama, dok se može, što je zamućeno, i odbacujući poznije dodatke, pa uvodeći u osnovu ovako pročišćenih legenda svu potku ostalog narodnog predanja, prosja nam možda, gdje i gdje, cijela harmonija prvašnjih mitova.

U licu opalim, anemičnim, svetiteljima našeg Olimpa da se povrati krv i život; treba i treće, kako rekosmo; treba, osim pregleda pjesama i priča, takogje i poredenja mitologičnog. Pri takom poslu, nije dovoljno sravnjivati našu mitologiju sa slavenskom. Istina, sravnjivanje ovo ima biti prvo, jer mnogome

mitu Srbâ i Hrvatâ propade pravo ime božjeg lica, koje tu djeluje, pa je to ime katkad uzdržano kod drugih Slavena. Ali historična mitologija slavenska, mimo gdjekoja imena, srećom sačuvana, u opće je oskudna i nerazgovijetna. Mučno da ko po njoj, na slabom temelju fragmentarnih vijesti o bogovima sjevero-zapadnih ili sjevero-istočnih Slavena, ponamjesti u razboriti red, svede u sustav, različite dijelove naše religije. Baš izdašne pomoći, glede sustava, nije nam, no u samog hroničara Helmolda, kao što ćemo viditi. A nama je gledati, da objasnimo, ne samo crtu koju, već, do prigode, i cijele mitove te i svezu njihovu; pa za to treba crpati, kako iz mršave mitične ostavštine braće Slavena,[4] tako i iz bogatijeg vjerskog zaklada bratučeda indo-europskih.

[4] Ovo se kaže za strogo historičnu ostavštinu. Na pučkom mitu mnogo se radilo i radi, navlastito kod Rusâ te ga oni, znatnim uspjehom, izvode, ako ne baš iz epa, manje cista od našega, a to iz svega ostalog predanja narodnog.

Vrli pisac bugarske historije, K. J. Jireček, reče, da je svako zalaženje u šumu arijskih mitova, koliko fantastično, toliko i neuharno.[5] Ali je doista zauhar, kao što naprijed vidismo u mitu Trojanovu i Midinu, gdjekad priupitati rogjake Italo-Helene, pri razglabanju vjerskih legenda Srbâ i Hrvatâ. A glede istočnih Arijaca u Aziji, prigodni poregjaj vjere njihove s našom može biti tada nekoristan, kad se površno dotiče samih božjih imena. Nego, gdje se god može da usporedi cijela vjerska zamisao, to i koristuje i uvjerava.

[5] **Geschichte der Bulgaren,** Prag 1876, s. 101.

Po vijestima historije, od svih slavenskih najmanje je poznata religija Srbâ i Hrvatâ, dok je u isto doba pučko praznovjerje, taj talog od stare religije, baš u njih najdublje i najobilnije. Po ovome praznovjerju, po pjesmama i po pričama, mislim da se ona religija može, naprotiv, najbolje poznati. Pjesme naše, najsvježije izmegju slavenskih, i priče naše, ne rijetko preopune božjom tvari, hoće da nam dadu, gdje im vjerska misao bude razmršena, a otkad dokad i rasvijetljena mišlju srodnika arijskih, rekoh, hoće da nam dadu, ne vara li me uzdanje, ključ od vrata hrama našeg. Ne ćemo, dakako, naći tu potpune teogonije, koja se, u religijama neznabožačkim, na široko razvija docnije, u doba drugo, kad se refleksijom poregjaju bogovi u izvjesne kupove. Ali, opet, sve je živo na božanstvenim prostorijama našim; sve živo u svijetu i dolje u tami. Gotovo bogovi svi, a više puta i zli duhovi, imaju ljubu, sestru i majku, kadikad takogje i oca i brata. Oko ovih lica već se obavija dosta razvedena priča. Odrazuje se na nebu seljački monotoni život Srbâ i Hrvatâ, kako se na grčkom Olimpu odsijeva lagani i pustolovni život Helenâ heroičnog doba. Sazdan je visoki Biograd i svijetla Rajevina, bijela i sretna sjedišta bogova, gdje su dvori samotvori i zlatni stoli; a njima nasuprot stoji, negdje onamo u neizvjesnoj daljini, tamna Udina, niski ad, od blijeda srebra i smegja bakra, gdjeno sumorno sjedi Crni Bog, uz crnu pratnju svoju.

Što se tiče religije, Srbi i Hrvati, dok su bliži ocima arijskim, stoje, nekako, izmedju Helenâ i Italâ. Bliži su arijskim ocima, jer se grana slavenska prilično docne odbi od stabla svog istočnog. Blizina arijska Slavenima ukazuje se po samom zemljišnom im položaju, na krajnome istoku Europe; no još jače se utvrgjuje njihovom narodnom ćudi. Arijci bijahu čili, a mirni;[1] pa su čili, a mirni, izmegju zapadnih Indo-europljana, jedini Slaveni.

[1] M. Müller izvodi mirnu ćud Arijaca iz ove filologične opstojnosti; u naroda, od njili potekavših, većim dijelom jednake su riječi za mirni rad, a nejednake za lov i boj. — **Beitr. zur vergl. Myth.**, a, 35.

S toga, ne može biti čudo nikakovo ni u tom, ako se bude pokazalo, da vjerovanje Slavenâ, te odnosno i Srbâ i Hrvatâ, ne samo izavre iz prostodušnih nazora davnih Arijaca, nego još te nazore, više puta, u. svoj čistini ponavlja. Jedno se vjerovanje od drugog odvaja, rekao bih, tek za jedan stepen razvića. Davni Arijci, po pjesničkom i djetinskom nagonu, podadoše pojavima prirode život muški, ili ženski, tim više što niti u jeziku ne imadijahu srednjega spola. Nego, ti živi bogovi preteški su, skoro nezgrapni, kod Arijaca: oni se istom odvijaju iz pelena prirode. Čiti ovaki nisu bogovi Srbâ i Hrvatâ, jer se miču slobodnije. Nadareni, kakogod i Heleni, vanrednom pjesničkom ćuti, no bez žive mašte, i pretanka helenskog razbora ljepote, a neuštapljeni, kako Itali, u strogom formalizmu ratarskog života,

stari naši izvedoše okretnih, al neotanjenih bogova. Srpskim i hrvatskim bogovima ne pristaje elegantni kret homerski; nisu prozračeni ajerom, niti obojeni svijetlom helenskoga neba; no nisu ni do kraja blijedi, žlje duhati, ritualistični, kao što bogovi rimskih **indigitamenta**. Gdje napustiše arijski nazor, Itali abstrahiraše božanstvo, dok ga Heleni nadojise svim mlijekom svog pjesništva. Ne oborivši glavu k zemlji od pustoga straha pred božanstvom, kao Ital, a i ne podignuvši je, kao što Helen, poimence Jonjanin, presmiono u vis, Srbin te i Hrvat, u sredini one dvojice, bolje očuva arijsku religiju, koja nije vedra i vesela kao grčka, niti šutljiva i zamišljena kao rimska.

Inače, za božanstvene neke narise i za cijelo bogoštovje, vidićemo, da su Srbi i Hrvati bili bliži Rimljanima, nego Grcima. I gusto praznovjerje u nas slično je starome italskom više, no ikojemu drugom u arijskih naroda. Ovo dolazi odatle, što je neznaboštvo i naše i italsko udareno na kalup davniji. Heleni, doduše, ne rastavljaju se lasno od Itala, pa su, valjda, Italo-Heleni predposljednji arijski došljaci u Europu, kao što su posljednji Leto-Slaveni.. Ali uticaji prozirnoga neba, i odasvud pukloga mora, podaše Grcima vanrednu gibivost duha; s koje u Heladi mnogo šta izgubi se od baštine arijske, a mnogo i odrodi, dok se ta baština bolje učuva u strogih Itala i u uzdržnih Srbâ i Hrvatâ. Nevični moru, niti općenju s tugjincima, a optočeni seljačkim mirnim zrakom, i jedni i drugi privezaše bogove za zemljišni busen, za poljsku svoju kuću; razgodiše ih i razrediše na tvrde mjesečne i godišnje mijene svog čobanskog i težačkog življenja. Dok grčki primorci i pomorci naslagjuju se vidljivim, plastičnim oblicima svojih skroz i skroz počovječenih bogova, latinski i slavenski ratari i pastiri ostaju radije kod davnašnjih nazora, kod nejasnih religijoznih slutnja, kod pustog praznovjerja tijesne im seljačke duše. Uzdržanje i mirnoća jest narodni značaj pobožnoga Latinina, kako jeste i pobožnoga Srba i Hrvata.

Mi svojačimo Italo-Helene, kao najbliže naše srodnike arijske. Nasuprot tome, Nijemci, osobito na podlozi poredeće filologije, svojače nas Slavene, kao da bi mi s njima zajedno bili živili u narodnoj zajednici i poslije odvoja drugih Arijaca.[1] Ovo njihovo dokazivanje ne mislim, da je već dotjerano kraju; no, u poslu jezika, niti presugjujem, niti mogu prosugjivati. Samo velim to, da se mitično naziranje Srbâ i Hrvatâ više približava italo-helenskome, nego li onome ostalih arijskih Europljana.

[1] A. Fick, **Vergleichendes Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen**, II B.; Göttingen 1S7B.

Naosob Itali i mi, pri prvom razvoju svega obiteljskoga i vjerskoga života, ako i nismo jednolični, a to smo vrlo slični. Na primjer, ja ne znam za knjigu nelatinsku, koja bi nas mogla, koliko Vrčevićeva, "Niz pripovijedaka",[1] gdje je snimljena slika našeg puka jekavskog, živom analogijom uputiti u pojave privatnog života davnih Rimljana. Nepolomovi adet u selu, privigjanje i svegjerni trepetaj sujevjerne duše uz neobzir i srčenost preveliku gdje je god do obraza i do boja, stroga neporočnost svega ženskinja, vlast domaćina pogotovo neograničena, pripominje ti odmah **mos majorum, dignitas, potestas** i **manus patrisfamilias**, te i matrone, i smutnje, i religiju u prvim knjigama Livijevim.

[1] V. Vrčević, **Niz srpskih pripovijedaka**, Pančevo 1881.

Ovo je dašto, kao što već opazismo, poglavito otud, što Latini dugo, a Srbi i Hrvati još duže budući zatureni u sredozemne malo pristupne krajeve, nešto manje, nego li ostali narodi istoga roda, ispustiše od starovječnih običaja. Ali sve nije bilo ni do toga. K ovoj znatnoj sličnosti doprineće, bez sumnje, i bliže srostvo. Dakle, uzporegjivanje vjere srpske i hrvatske s rimskom i grčkom ne može da bude bez neke koristi za objašnjenje naših mitova. Na žalost, posebna rimska religija otrcana je silnim trenjem helenske kulture, pa i lišena mnogih svojih gatnja bogovskih;[2] no, opet, dočuva, kao god i naša, po koji omašni kamen hrama arijskoga. Dakako, da pri svakome takom uzporegjivanju iz rimske, ili grčke, ili arijske mitologije, treba i sustezanja i obzirnosti velike; inače, vlada lična samovolja, a stvara se igrarija. Ali, i pored toga, nikad ne valja s uma smetnuti ovo: svestrana komparacija činjenica, kako u svakoj struci nauke, tako i u mitičnoj, pouzdano je srestvo k otkriću istinske istine, jal istine prilične.

[2] U Njemačkoj sad se ponavlja Niebuhrova hipoteza o negda živome rimskom epu.

Još dvije riječi, pri svršetku ovoga predgovora. Na historičnom polju malo je šta, zanimivije od nauke o mitu, tako da je mogla pasti, iz vrlo ozbiljnih usta, ova ponešto isključiva riječ: "Prava historija čovječanskoga roda jeste historija religije".[3]

[3] M. Müller, **Beitrage zur vergleichenden Religionswissenschaft**, Leipzig 1879: Vorlesung über die Vedas, s. 19.

Ako Konfucije naprotiv veljaše, da ne vrijedi baš ništa iztraživanje o postanku stvari, izmegju ove dvije skrajnosti, zacijelo, najveći broj ljudi prije će voliti izreku, skoro mističnu, glasovitoga englesko-njemačkog filologa, nego li spokojno mnenje ureditelja kineskog društva, filozofa materijaliste. Ljude, većinom, muči čežnja uzornosti, slutnja nečega boljega, no što je ovo ovdje pod suncem. Svakako to stoji, da je vjerska misao, u prvašnjih naroda, nalik na zlatnu nit, koja svuda se provlači i sve veže; ona im prepleće sav domaći, društveni i politični život. Zakon i vjera, jošte danas, riječi su istoznačne u prostih Hrvata i Srba. Najčistiji uvid u biće davnašnjega, pa zar i nova naroda, pripušta nam njegovo vjerovanje; najtvrgje jamstvo redu u duši čovječjoj, to i zajedničkome napretku ljudi združenih, pruža vjera uzvisita i neumrla. Ako se ovo posljednje gdjekome može i činiti preporno; a barem ono prvo, to jest vjera, smatrana kano izvor znanju historičnom, preporno nije.

Bez dubljeg nauka o bogovima, mi dovijeka ne proučismo domaću i gradsku uredbu Rima, Sparte i Atene; a niti pronikosmo porodični i plemenski ustroj kod Hrvatâ i Srbâ u doba im županijsko. A što je štura političnim dogagjajima, što oskudna curi, većma nego teče, davna povijest naroda našeg, time je više dragocjena njegova mitologija. Gdje historik ne može da govori, ima riječ bogoslov i mitolog. Ali, ako je malo što znatnije od mita, malo je što i klizavije. Tvar mitična, u opće, uporna je, a, navlastito, do tvrdog mitičnog grada starih naših vode puti zavrnuti i klanci teško prohodni. Sa upornosti mitova, biti će, za cijelo, u ovoj studiji, mnogih bludnja; a biće ih i sa slabog mojeg shvaćanja. Pa i sama naravna, težnja da se sve razjasni, mora do njih dovesti. Jednaki nedostatak uvigjam i drugdje. Ja sam nakan, da pokupim i složim čitav naš mit, zahvatajući ga iz svih domaćih izvora; pa da sam ga cijela sabrao i proučio, sumnjam se vrlo. Sumnjam i u ispravnost mnogoga etima: u tome znanje je moje posve površno, jer mi dolazi iz drugih ruka, te, valjda, koješta nehoteći iskrivljujem. Ipak, turam u svijet radnju, evo ovaku, kakva je; a tješi me uzdanje, da bi ovo moglo biti drugome putniku barem pobuda obzirnijemu i sretnijemu pohagjanju svijetlih nebesa pregja naših.

Dio I.

Sutvid i Vida.

Odmotala se prva klica živog, **monera** kakva, od tvari vječne, pa zatim od živoga ispao i čovjek, koji se malo po malo izvijao od stupnja na stupanj, od najnižeg skotskog do sadašnjega pouzvišenog, kako se to nekima svigja; ili iskočio čovjek, u uzornoj čitavosti, iz ruke Tvorca, te onda nekako opao, kako se to opet drugima čini: u jednom i u drugom slučaju, u povijesno praskozorje čovječanstva prirodna religija živi i tići se bujno.

Priroda, na svora razbludnom krilu, uspavljivala je u sanje vjerske, i Kušite, i Turane, i Semite, i Arijce, od kojih posljednjih i mi Slaveni polazimo. Ali je neka različnost u vjerovanju ovih velikih rodova ljudskih. Dok se Kušiti i Turani poglavito odaše krutome bajanju naravskih moći, a Semiti, u vrućim svojim krajevima, svrnuše pažnju na tvar, koja se pod sunčanim žarom oplogjuje, Arijci, u svježijem i hladnijem zraku svojih visina alpinskih, najvoljahu kućni oganj i držahu u sjajno nebo uprte oči. Vatra, koja hrani, topli, razgaljuje porodicu pri sumornom i studenom sjenu noći, a u ljudske duše ulijeva čistoću i pravičnost; djedovi do te vatre, do domaćeg ognjišta, već upokojeni, no još nekako živi i štitnici svemu rodu, kome iskresaše otajnu iskru života; vidilo nebesno, ta oveća vatra, a raznolična, koja tuče i zimu i noć, a iz zemlje izvija plodove, na radost velike narodne porodice, ljudske sirotinje; pa najznatniji atmosferični pojavi, što su, u opće, pomagači vidilu: eto, u glavnom, prilične arijske religije.

Nebesno svagdašnje vidilo, od koga stoji **svijet**, živo vidilo, svuda razliveno, davni Arijci, pa i narodi koji od njih potekoše, smatrahu prvim i vrhovnim bogom. Po jednakome korenu **div**, svijetliti, vedriti se, svi negda prozvaše najviše božje biće. Arijskomu velikomu bogu na nebesima Heleni i Latini

zadržaše prvo mjesto sa svojima Ζευς-Διος i Jupiter-Diovis-Jovis, Skandinavci i stari Nijemci mjesto uzvisito sa Tyr i Zio, Indi pomen davne mu veličine u docnije sniženom svojem bogu Dyaushpitar, a sva indo-europska plemena neprevarni trag u riječima **deva**, **div**, koje označuja općeniti pojam božanstva. A od ovoga suglasja nije ni čudo. Koja tvar na svijetu divnija i milija od vidila?

Ali je tu po srijedi znameniti izuzetak, što se donekle dotiče i Slavena. Sanskritska riječ **devas** za bogove ista je riječ, koja i zendska **daêvas;** pa ova u Avesti ne označnje blage bogove, nego zle duhove. Općenito božanstvo Eranci izrazuju sa riječi **bagha;** a ovo isto i mi, jedini u tome izmegju svih zapadnih Indo-Europljana, činimo sa našom riječi **bog**. I napram zlih duhova može biti da, leksikalno, mi Slaveni postupamo kao i Eranci. **Divljan, divlji čovjek, divi,** razmeću se po našim narodnim pričama i pjesmama[1].

[1] I ako je riječ **div** tugja (Miklošić, **Christ. Termin.**, *s.* 35), te uzeta od Perzijanaca, pa preko Turaka došla u naše krajeve, svakako je, praslavenska riječ **divljan**, kojoj je prva osnova indo-europsko **div**. Što je sad u nas **divlji** (starije **diviji**) ferus, silvester, to, u prvine, bijaše divinus. **Divo, divь** u Slavena znači čudo. Vidi **akad. rječnik** pod **Div** i **Divlji**.

Nego bilo ovome kako mu drago, to stoji, da Eranci i Slaveni pometnuvši riječ **daêva, deiva**[1], za božanstvo, mjesto nje uzeše drugu riječ **bagha, bogь**.

Ovo, ovdje rečeno, vrlo je znatno u historiji vjerovanja arijskog. Zoroastrova religija, izložena u starijim dijelovima Aveste, dok pokrenu pomenutu izmjenu riječî i nazorâ[2], prokle svijetle bogove prvašnjih Arijaca i premetnu ih u tamne i opake duhove[3]. Uz pradavnu i legendarnu, ali u suštini ipak historičnu osobu eranskog proroka Zarathustre, ili Zoroastra, javlja nam se, u krilu Arijaca, prvi otpor protiv prijesnog bogoštovja zgoljnih prirodnih bogova. Sa Zoroastrom, Eranci razbistriše staru religiju, uzvisivši je do reda dualističnog, a skoro i monoteističnog. Sudeći po tome, što mi u eranskom smislu označujemo božanstvo, trebalo bi reći, da se Zoroastrova misao, kojekako, dodjede i otaca naših. Slaveni, ti zadnji Indo-Europljani, bez sumnje sjedili su i najduže do eranske visočine, otkle bi se vršio bio oni uticaj. Vršio se, n. pr., i na bližnje Armene, kojima **dev** znači zloduh. Mi imamo, osim **bogь**, još drugih svečanih vjerskih riječi, koje se čine jednake sa eranskima. **Svetь** je ono u nas, što **çpenta**[4] u Eranaca, a **gatnja** što i **gatha** u Avesti[5]. I naša **aždaha**, jošte i te kako živa u svemu pučkom predanju, čista je prilika davnašnje **ažidahe** na Eranu[6].

[1] Fick, **Vergl. Wört.**, II B., s. 584.
[2] M. Müller, **Beitr. zur vergl. Religionsw.**, s. 23—4.
[3] No, i mimo proklete Daêve, svijetlo osta Erancima nešto preuzvisito. "Vidjela bez početka, bez kraja, veličamo mi, veli Avesta (Yacna XVII, 41). Gdje se god, u ovoj radnji, navodi Avesta, to je po prevodu P. Spiegela, Leipzig I B. 1852, II B. 1859, III B. 1863.
[4] Miklošić, **Christ. Termin.**, a. 40.
[5] Kano da i jezična fonetika priključuje Slavene Erancima Vrli sastavljač akademijskog rječnika, moj prijatelj P. Budmani, potrudiće se, u zasebnoj radnji, da to dokaže.
[6] Valja da i ova riječ preko Turaka k nama pregje iz novije Perzije; no se, zaista, ne prenese preko njih preobilno pričanje i pjevanje o ovoj grdosiji, pa je i **ažь**, zmija, u **až-daha**, zmija grizuća, čisto slavensko. Glede pjevanja našeg, još nešto Gdje je, u pjesmama mitičnog sadržaja, govor o zemlji prokletoj, pominje se navadno Indija:

"Al' govori Blažena Marija:
A moj brate, Gromovnik Ilija!
Kako ne ću suze prolijevati,
kad ja idem iz zemlje Ingjije.
iz Ingjije iz zemlje proklete?
U Ingjiji teško beszakonje"
(Vuk. **pjesme**, knj. II, 1, v. 16—20).

I Avesta ljuto omrznula na Indiju, to glavno sjedište protivnika Ahuramazdinih. Indija, inače, našem je narodu malo, ili nimalo poznata. Nego je ova opaska tek mimogredna, iz koje ja ne izvodim nikakva stroga zaključka.

Nama je hrliti pri ovom pregledu odnošaja naših i eranskih; ali ne možemo premučati ni to, da vjera pavlićanska, prvim postanjem svojim perzijska, zapali se, po krajevima južnih Slavena, brzinom praha puščanog. Što je pak, po mom mnenju, najjači dokaz uticaju sa strane na vjerovanje slavenskih pradjedova naših, jeste čudnovata okolnost, da Litvini, premda po jeziku Slavenima mnogo bliži od Eranaca, pače najbliži naši srodnici arijski, nemaju riječi **bogъ**[1], a imaju, kao i svi drugi Indo-europljani, svoje sjajne **deve**. Litvini zadržaše starije vjerske nazore, u koječemu slične indijskima. Oni uznose gromovnika Peruna (Perkunas), kano vrhovnoga boga na nebu, baš po primjeru Indâ, čije vedične himne najviše veličaju gromovnika Indru. I Slaveni imaju Peruna, jednaka sa Perkunom; ali im nije, mislim, najveći bog[2].

[1] I sami litvinski derivativi **nabagas, uhagas, bagotas**, nebog, ubog, bogat, kano da su tek poslije pozajmljeni od Slavenâ (Fick, **Vergl. Wört**., II B, s. 613).
[2] Što je s novijom hipotezom o vrhovnome mjestu Peruna, vidiće se, na dalje, u ovoj radnji.
[3] Poništene su riječi **divljan, divlji** i t.d., ali nisu **divan, djeva** i druge iz ovoga kupa; pače, značenjem svojim, kano da slute božanstvo. A u priči jednoj (**Bosanske narodne pripovijetke**, 4. u Sisku 1870) Div, Divo, ili Divlji Čovjek, nije biće opako, no, kako čudotvorno, lako i pomagateljno.

Eransko dotaknuće razvrže li arijsku religiju Slavenâ? Ne razvrže. Slaveni na polje historije stupaju sa čitavim bučnim kolom prirodnih bogova. Niti Zor astrovu uzoritome Ahuramazdi, **duhu mudrome**, osta vidljiva traga kod nas. A ni Zoroastrovu sustavnu degradaciju mnogih prvašnjih bogova ne opažamo nigdje, van ako, možda, u prije pomenutoj riječi **div**[3]. U ovom teškom sporu, jer se tiče pradavne stvari, ja bih, do boljeg razjašnjenja rekao, da je svakako pripustiti eransko neko djelovanje na vjeru drevnih Slavena, no da djelovanje ono ne bi vrlo uspješno. Slaveni, ako i poprimiše posve vjeru Eranaca, na brzo je, od veće česti, zabaciše, pritežući ih srce na svijetle bogove, na davno pjesničko kazivanje prvih arijskih otaca. Od eranskoga dodira ostade im samo nekoliko vjerskih riječi, a i dosta izrazita težnja, u svako razdobje njihove historije, za strogim dvostrukim razporegjajem bogova, za religijom dvaju načela.

Pometnuvši stariju arijsku riječ za božanstvo i velikoga boga na nebesima, Slaveni ipak, a u njima Srbi i Hrvati, ovoga boga udržaše čitava. To im bijaše sveti, jaki Vid. Naziv mu je od **vid**, viditi, znati, mjesto da od **div**, svijetliti, vedriti se[1]. Rekao bih, da je ovako nazivanje i shvaćanje višnjega boga za stupanj jedan otanjeno i oduhovljeno prema indo-europskome. Vid kano da sjedi izmegju Ahuramazde i Zeusa, a može biti, da je i ovo od nadahnuća eranskog. No, svakako, pojam vidila primiče se pojmu svjetlosti, te su Vid i Zeus dva blizanca.

[1] Drukčije R. Krek (**Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte**, Gratz 1874, 8. 105—6), koji Vida izvodi od jednoga korena **vě**, flare, te bi bio kano vjetrni bog, a ne bi mu se na nebu pristojalo prvo mjesto. Nego je ova etimologija u oprjeci, kako ćemo to viditi, sa cijelom historijom boga. Drukčije i J. Perwolf, kome je **Vit** victor, no mu priznaje visoko mjesto (**Archiv für slavische Philologie**, VIII,. s. 16) I po našoj pučkoj etimologiji, Vid je u odnosu sa **vidjeti.** "Na Vidov dan, u Resavi, iznosi se sve ruho na polje, da se **vidi** na vetru, i svako seme, koje je ostalo neposejano na sunce, da ogreje taj dan sunce, te da nikne do nove godine". (Milićevića **Živ. Srba**, GIas, knj. V, na str. 104). Ovo tumačenje pučko dobiva mnogo vrijednosti time, što je ono sadržano u starinskom praznovjerju. Pravo rekavši, Vid je bog vidnoga dana. Na toga boga, po svoj prilici, odnosi se i pučki obični izraz: "svaki **u boga** dan". A takav isti nam se javlja i latinski Jupiter pod drugim svojim imenom "Diespiter", koje se odavna već tumačilo kao "diei et lucis pater". Nekima je **Svantovit** riječ jedita, a stoji prema **sventu,** kako naše **mladovit** prema **mlad.**

Za vrhovnoga Vida sviju slavenskih plemena, barem polabskih i baltičkih, jasno je svjedočanstvo iz historije. Njega živo zasvjedočava pisac jedan njemački, koji vidi boga na umoru. Taj je čovjek Helmold, koji življaše o polovini vijeka XII, a napisa "slavensku hroniku", gdje čitamo što se zgagjalo kod sjevernih pomorskih Slavena, osobito megju godinama 1066 i 1171. Pop, a u Nijemcima najučeniji hroničar svoga vremena, bijaše prijatelj vjerovijesnika Vicelina, pa glavom sudjelova pri razoru najzadnjega slavenskog neznaboštva, te o njemu nije lasno tvrditi, da je tek površno poznavao Slavene i njihovu religiju. Helmold izriječno, a više puta, postavlja na čelo slavenskih bogova Vida, ili Svantevita,

kojega hram najsvečaniji bijaše megju Rujanima, na sadašnjemu ostrvu Rügen. Hroničar veli, da Slaveni Vidu naosob primijeniše "prvenstvo božanstva", pa od njega i gatali. Svake godine Vidu se najobilnije žrtvovalo "iz svih krajeva slavenskih"; priloge od trga morahu prikazivati i sami trgovci inostranci; a Vidov sveštenik igjaše naporedo s kraljem Rujana, ako ne bijaše čak i stariji od njega[2].

[2] L. I, c. 6: "Solo nomine sancti Viti gloriantur, cui etiam templum et simulacrum amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum deitatis specialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Sclavorum illic responsa petuntur et sacrificiorum exbibentur annue solutiones. Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi vel emendi, nisi prius de mercibus suis deo ipsorum preciosa queque libaverint, et tunc demum mercimonia foro publicantur. Flaminem suum non minus quam regem venerantur" L. II, c. 12: "Rex apud eos modice estimationis est comparatione flaminis. Ille enim responsa perquirit et eventus sortium explorat. Ille ad nutum sortium, porro rex et populus ad illius nutum pendent".

I da ne bude nikakove sumnje, kao da bi ovaj vrhovni bog mogao, ipak, biti plemenski bog Rujana, imamo još izrazitiju svjedodžbu Helmoldovu. Žaleći, na drugom mjestu svoje hronike, općeniti povraćaj Slavena u poganstvo pri nastupu nekih im novih vladara, i prebrajajući, poimence, poglavite slavenske bogove, Prona (?), Živu i Radigosta[1], opet ističe nad njima višnjeg dobrog boga, kome nasuprot stavlja zla boga, Crneboga. Vrhovni bog jeste Svantevid, "zrenjem kojega druge bogove kano za polubogove držahu" Slaveni, veli Helmold[2]. Dakle, prema Vidu ostali bogovi nisu nego polubogovi, a, pogagjam li smisao cijeloj izreci hroničarevoj, Vid je takov, jer njegovim zrenjem, njegovim vidilom, bogovi postaju. Ovako Helmold podaje nam i etimologiju riječi[3]. Hramu, u Rujanâ, uzvisitoga Svantevida "iz svih slavenskih krajeva" tecijahu stanovite svote novčane za pomenute žrtve[4].

[1] L I, c. 52: "Invaluitque in diebus illis per universam Sclaviam miiltiplex ydolorum cultura errorque superstitionum. Nam preter lucos attque penates, quibus agri et oppida redundabant, primi et precipui erant Prove (po drugoj lekciji: Prone) deua Aldenburgensis terre, Siwa dea Polaborum, Radigast deus terre Obotritorum. Hiis dicati erant flamines et sacrificiorum libamenta multiplexque religionis cultus".
[2] Ib: "Est autem Sclavorum mirabilis error: nam in conviviis et compolationibus suis pateram cirumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed execrationis verba, sub nomine deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes. Unde etiam malum deum sua lingua Diabol sive Zcerneboch, id est nigrum deum, appellant. Inter multiformia autem Sclavorum numina prepollet Zvantevith, deus terre Rugianorum, utpote efficacior in responsis. Cujus intuitu ceteros quasi semideos estimabant".
[3] Svjetotvorno zrenje višnjeg boga utvrgjuje se i sadašnjim pričanjem kod Slovaka: "U početku ne bijaše ništa, osim Boga. Bog je spavao i sanjao, te mu san trajaše neprestano. Nego bilo sugjeno, da se Bog, ipak, probudi. Kad se ovo sluči, Bog počeo unaokolo gledati, pa kuda god okom svrnuo, tu nastade po jedna zvijezda. I Bog se dignu, da se divi svemu, što on bijaše svojim okom stvorio" (vidi priču u Kreka, **Slav. Literaturg**., s. 278—9). Ova slovačka kozmogonija jest Helmoldova. Slavenima, po svoj prilici, ovako shvaćanje tvorbe svijeta dogje od Eranaca, koji, takogje, tvorcu Ahuramazdi veličaju "oba oka" (Yaçna, LXVII, 62).
[4] Helm. **Chron**., 1. I, c. 52: "Quin et de omnibus Sclavonim provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant".

A i samim Rujanima religija Svantevidova pribavi, od pamtivijeka, veliko ime megju neznabošcima slavenskim. "Zakon je, da preko presude Rujanâ ništa znatna se ne poduzima, tako se od njih boje (Slaveni), radi njihove pouzdanosti sa bogovima, koje oni časte većim štovanjem, no ostali", ovako, na sto godina prije od Helmolda, piše drugi saski hroničar, Adam Bremenski[1]. U to, Helmold imao je radost, doživiti zadnji Vidov dan. Uz Valdemara, kralja danskog, sami Slaveni, Pomeranci i Obotriti (Obodrici) ustadoše na Rujane i na Svantevida, pa njegov kip starodavni, i "od svakog naroda slavenskog štovani", svezaše konopom za vrat, iz hrama izvukoše, i raskomadana, na očigled neznabožaca, spališe[2].

[1] Adami **Gesta Hammenburgensis ecclesiae Pontificum** (Pertz, Mon, Germ. Hist. Script. T. VII), I IV, c. 18: "Rani . . . gens fortissima Sclavorum, extra quorum sententiam ex publicia rebus nichil agi lex

est, ita metuuntur propter famitiaritatem deorum vel potius daemonum, quos majori cultu venerantur quam ceteri".
[2] Helm. **Chron.**, 1. II, c 12: "Et fecit (Waldemarus) produci simulachrum illud antiquissimum Zvantevith quod colebatar ab omni natione Sclavorum, et jussit mitti funem in collo ejus et trahi per medium exercitum in oculis Sclavorum, et frustratim concisum in ignem mitti".

Vidov spomen, ipak, kano da bijaše neodoljiv. Da se novi pokrštenici slavenski lakše priljube hristjanstvu, nametači nove religije dadoše im sveca hristjanskog, slična po imenu, svetoga Vita. I prije, već u IX vijeku, to je učinjeno sa Rujanima; ali se svetomu Vitu bila dodesila neprilika. Ništa ne ljuti toliko pobožnog Helmolda, koliko ovo, da mučenika Vita okorjeli Rujani uzeše štovati kano davnoga svoga Vida, "boga bogova, oglašena pobjedama, prokušana proroštvima", nad svima svetiteljima ostalim[3].

[3] L. I, c 6: "Postquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani a fide defecerant, statim pulsis sacerdotibus atque christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam Sanctum Vitum, quem nos martirem ac servum Christi confitemur, ipsi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec est aliqua barbaries sub celo, que christicolas ac sacerdotes magis exhorreat" — L II, c. 12 "Postmodum vero ubi Rani, qui et Rugiani, mutatis rebus a luce veritatis aberrarunt, factus est error pejor priore, nam sanctum Vitum, quem nos servum Dei confitemur, Rani pro Deo folere ceperunt, fingentes ei simulachrum maximum, et servierunt creature potius quam creatori. Adeo autem hec superstitio apud Ranoa invaluit, ut Zvantevith deus terre Rugianorum inter omnia numina Sclavorum primatum obtinuerit, clarior in victoriis, efficacior in responsis. Unde etiam nostra adhuc etate non solumi Wagirensis terra, sed et omnes Sclavorum provincie, illuc tributa annuatim transmittebant, illum deum deorum esse profitentes".

Nego Helmolda, gdje na drugom mjestu govori u opće o religiji Slavena, umalo da ne tješi misao, što je ovaj bog, po vrhovnome dostojanstvu, gotovo sličan pravome bogu. "Slaveni", kaže on, "ne poriču, da jedan sami bog na nebesima vlada nad ostalima, te, u premoći svojoj, i brine se za same stvari nebesne, a drugi bogovi, potekli od krvi njegove, rade što im je naloženo, time vigjeniji, što su bliži onome bogu bogova"[1].

[1] L. 1, c. 83: " . . non diffitentur (Sclavi) unum deum in celis ceteris imperitantem, illum prepotentem celestia tantum curare, hos vero distributis officiis obsequentes, de sanguine ejus processisse et unumqumque eo prestantiorem, quo proximiorem ili deo deorum".

Navalice dugo sam se bavio sa svjedokom i vidokom Helmoldom, eda bi na čistu bilo ovo dvoje: da je Vid bog bogova, i da ga hristjani prometnuše svetim Vidom. Ako bi se pak reklo, da se sve ovo tiče samih sjevero-zapadnih Slavena, ne bi u toj tvrdnji bilo, no polovična istina. Dašto, tiče se njih, ali se dotiče i nas. Kod velikih rodova indo-europskih, religija, u glavnom osnovu, u crtama značajnim, nije ni mjesna, ni pokrajinska, već sveopća narodna. Kad se god govori o Ateni, velikoj boginji Atenjana, ili o Dioskurima, velikim pomagačima bojne Sparte, time ni Atena, ni Dioskuri, nisu nipošto prisvojeni jedinim Atenjanima, ili Spartiatima; u širem smislu, religije atenske, ili spartanske, nema, a ima helenske. Istina je samo to, da se sporedne vjerske crte rišu drukčije, u pojedinim granama onih rodova[2]; osobito nazivi mogu biti različiti. Helmold u vijeku XII, kadno zalaze i posljednji slavenski bogovi, svjedoči za vrhovnoga boga ne nebu kod krajnjih zapadnih Venda, a u vijeku VI, gdje se Slaveni istom pomaljaju na vidik kulturne Europe, Bizantinac Prokopije toga boga uzvisitoga spazi i kod krajnjih istočnih Anta[3].

[2] Ovo Helmold vrlo dobro označuje kao različiti **način** idolatrije: "Est antem Sclavis multiplex ydolatrie modus, non enim omnea in eamdem superstitionis consuetudinem consentiunt (1. I, c. 83). O različitim bogovima ne govori.
[3] De Bello Goth., III, 14: Slavenskoga boga jednoga, te samoga gospodara sviju, Prokopije čini gromotvorcem [3] De Bello Gotie., III, 14: Slavenskoga boga jednoga, te samoga gospodara sviju, Prokopije čini gromotvorcem ("ϑεον μεν γαρ ενκ τον της αστραπης δημιουργον απαντων κυριον μονον αυτον νομιζουσιν ειναι).Ova je pogrješka Prokopijeva valjda postala time, što on vidi

kod Anta kip vrhovnoga boga sa strijelom u desnici. Za ovako naslikanje bogova kaže hroničar moskovski Jeremija, kojeg navodi M. Orbini (**II Regno degli Slavi**, Pesaro 1601, p. 19). Dalje veli Prokopije, da Slaveni ne poznaju sudbine, niti im je što do nje, nego, gdje boluju, ili idu na vojsku, svome velikome bogu, u zamjenu žive svoje glave, da obriču žrtvu. Ovo cijenim da nije pogrješka, već krivi izraz Prokopijev, koji se samo prividno odaljuje od istine. Dašto, Slaveni poznaju sudnju i Sugjenice. Ali Prokopije, po svoj prilici, htjede reći ono isto, koje Helmold tačnije izrazi sa riječima: "omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitente". Sreća, te i usud, privezani su uz vrhovnoga Vida.

Uz to grčki historik nas opominje da nazori, običaji, ustanove, kod Anta jesu one, koje i kod Slovena, ili Venda. Rekoh, što je glavno u slavenskim religijama, to je u suštini i jednako.
Da nam potraga Vida megju Srbima i Hrvatima bude laglja, treba nam još dopuniti, i po hronici Helmoldovoj, i po drugim vijestima, sliku Svantevida, osobito u pogledu službe, njemu na čast vršene. Pojedinosti njegova bogoštovja na široko opisa mlagji suvremenik Helmoldov, Danac Sakso, nazvan Gramatik, u svojoj danskoj historiji. Kitnoga historičara Saksa vrlo zanima vanjština. Kaže, da arkonskoga Svantevida kip bijaše upravo gorostasan, a četveroglav, uz četiri zatioka, dvoje prsi i legja dvoja, nešto slično- rimskome Janu. Svantevid upravlja svoja četiri vida na te prsi i ta legja[1]. Budući on bog vidila, eto jeste bog vedrine i čistine, kojeg i sami čovječji dah može da oskvrni. U glasovitom hrama u Arkoni, u glavnome gradu Rujanâ, kad bi sveštenik, uoči Vidova goda, čistio i raspremljivao, ne smijaše dihati[2], a, da bi odahnuo, otkad dokad izilažaše iz unutrašnjega svetišta, gdje je stajao drveni kip boga.

Uz jače vidilo napreduje dan i godina, spori se marva i ljetina, te je Vid takogje bog godišnjega obilja. Vidov veliki i pjani god padao odmah iza žetve. U Vidova kipa u Arkoni, dok je u lijevoj bio luk, desna ruka držala je rog[3], u koji se od godine do godine uljevalo vina, pa, kako se manje ili više vina nalazilo u rogu, kosmati i bradati veliki sveštenik po tome gataše surazmjerno obilje dojduće godine[4].

[1] Saxonis Grammatici **Historia Danica**, Francofurti ad Moenum. 1576, I. XIV, p. 287: "Ingens in aede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens, quatuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidemque tergum respicere videbantur. Caeterum, tam ante quam retro collocatorum unum dextrorsum, alterum laevorsum contemplationem dirigere videbantur".
[2] Id. ib.: " . . ne videlicet dei praesentia mortalis spiritus contagio pollueretur".
[3] Volujski je rog simbol obilnosti u Arijaca, a jeste i bojna truba u Germanâ.
[4] Saxonis Gram. **Hist. Dan.**, I; XIV, p. 287—8. Helm. **Chron.**, 1. II, c 12.

U zamjena darovanog roda i ploda, prinosilo se Vidu na žrtvu mnogobrojno živo; godila bogu i godišnja ljudska žrtva čovjeka inostranca, poimence hristjanina, koga bi iždrijebali[1]. Na narodnoj tadašnjoj gozbini ispred vrata hrama, iznosili bi ogromnu česnicu, iza koje se mogao skoro skrivati sveštenik. "Milam li se?" zapitao bi sveštenik, a na narodni odgovor, da se pomalja: "Do godine nimalo!" bijaše usklik sveštenikov, moleći Vida za još rodniju godinu[2].

[1] Helm. **Chron**. 1. I, c. 52 — 1 II, c. 12. Moguće, da se Rim jednom prestravi od zagroženog žrtvovanja uprav ovome bogu. God. 405 zgrnu se, na sjevernoj megji germanskog i slavenskog svijeta, do dvjesta hiljada varvara svakojakih, te krenuše na Italiju. Njihov vogja Radagais (Radogost?) bijaše se zakleo, da će rimske senatore prinijeti na žrtvu svome bogu.
[2] Saxonis Gram. **Hist. Dan.**, I. XIV, p 288: "Placenta quoque, mulso confecta, rotundae formae, granditatis vero tantae, ut pene hominis staturam aequaret, sacrificio admovebatur. Quam sacerdos sibi ac populo mediam interponens, an a Rugianis cerneretur, percontari solebat. Quibus illum a se videri respondentibus, ne post annum ab isdem cerni posset, optabat. Quo precationis more non suum aut populi fatum, sed futura messis incrementa poscebat".

Ali svrh svega, Vidovo je lice ratoborno; a tome nije čudo u religiji, naslijegjenoj od Arijaca. Rimski Mars jeste ujedno bog rata i praljetnoga poljskoga krasa. Arijski bogovi čuvaju i daju obilje, vojujući na hude sile u prirodi. Do kipa arkonskoga boga vigjaše se sedlo, uzda i mač vanredne veličine, blistajućim srebrom ukrašen. Kad nastupi noć te potamni nebesno vidilo, Vid niti spava, niti drijemlje:

ljut ubojnik, zavojštio na tamu. Ima presvetog konja, bijelca; pa baš ovelikoga bijelca, kome, nikad i nipošto, ne gule niti dlake jedne, čuvaju sveštenici u njegovu hramu. Gle čuda! Kako se bijelac Svantevidov znojio i prašio u noćnoj borbi i dugim putima, tako i ovaj drugi bijelac, njegovu kipu posvećen, s jutra bi se, kašto, nalazio sav oznojen i okaljan[3]; pravi kušljo! Kušlja hramskog jahao bi sam veliki sveštenik. I u ovoga konja gatalo se. Kad je vojsci ići na krajinu, stoje tri reda kopalja; svaki je red od dva koplja ukrštena, a s vrhom pobodena u zemlju; tri reda imadu jednaki razmak. Sveštenik vodi bijelca, koji će desnom nogom stupati preko ona tri reda; ne pogriješi li konjska noga[4], Svantevid će dati pobjedu.

[3] Id. ib.
[4] Prvi stupaj, a od tri stupaja dva, imala su biti desna, da bude sreće

Bogu pobjedniku poklanjahu treći dio od svakoga plijena. Sveta četa od tri stotine konjika, koji su jahali na tri stotine konja viteza, igjaše na boj, noseći sobom pomoć, a donoseći plijen Vidov. Ovo je sve bilo u Arkoni, ali i u drugim hramovima. bog se štovao u velike[1]. Od ratobornosti, od jačine, dogje Vidu i njegovo sastavljeno ime **Svante-Vid**. Riječi **svetь** prvo, neznabožačko, značenje jest **jak**[2]. Svantevid je Jaki Vid.

[1] Saxonis Gram. **Hist. Dan**., I. XIV, p. 288: "Alia quoque fana compluribus in locis hoc numen habebat, quae per supparis dignitafis, ac minores potentiae flamines regebantur".
[2] Miklošić, **Christ. Termin**., s. 2.

Sveti, jaki bog čistog vidila i nasporene ljetine, bog na nebesima, bijaše veoma opasan hristjanskoj vjeri. Kad se Hrvati i Srbi u ovu vjera obratiše, i stadoše zatomljivati stare svoje bogove iz svijeta, jamačno popovi njihovi nastojaše, da najgušćom koprenom zastiru osobito toga poglavara neznabožačkog Olimpa, Nego bi čudo bilo, kad veliki bog ne bi, ipak, iza sebe ostavio vidljivih tragova. Ostavi ih u imenima, u jeziku, u običajima, u pjesmama i u pričama; a mi ćemo ih sad redom pokazivati.

Oko glavnoga bogova imena, oko imena **Vid**, imala je biti briga najrevnija, da se ono briše; a to i pogje dosta za rukom. Posebni Vidovi ostaci verificiraju se sa nekim naporom indukcije; ipak su neprevarni, kad se svi skupa slože. Pučko, u velike razgranano, ime lično: Vid, Vidak, Vidač, Vidoje, Vidojko, Vitko, Vićan[3], Vidosav[4], Vida, Vidna, Vidojka, Vidosava[5], Ljutovid, ne nalazi, valjda, dovoljna tumačenja, već ako se uzme, da je ono negda pozajmljeno od vrhovnoga boga. Izmegju narodnih imena, cijenim da samo Radosav i Milosav iskazuju jednako obilje oblika. Srbima i Hrvatima bogovi često podaju imena, kao i Helenima što prečesto ona silaze od bogova njihovih.

[3] Vuk **rječnik**.
[4] B. Petranović, **Srpske narodne pjesme**, k. II, 26, u Biogradu 1867.
[5] Vuk. **rječ**. Po Vidovu zrenju, biti će u ovom istom kupu imenâ i Ozren, Ozreta.

U hristjanskom smislu Vid je, dašto, od sveca Vita; ali taj je svetac u martirologiju malo glasit, a šta se š njim sluči kod sjevero-zapadnih Slavena, već nam kaza Helmold. Neznabožačka zamjena Vita i Vida rek' bih, da se, u prva doba, rasprostre jednako po svima zemljama tek pokrštenih Slavena. I Česi, pod svecem hristjanskim, sjećahu se na staroga boga, te još za vremena Orbini-eva[6] naše: "pomoz' Bog!" bijaše im: "pomoz' Vit!" Nesto slično, po svoj prilici, bivalo i u nas sa riječju Vid. Bugarštice, češće, imaju usklik: "moj Vidovni Bože!"[1]; a jedna od njih prizvala Boga, skoro po češkom primjeru, ovako: "moj Vidovni Bože, — ti mi, Bože, uspomeni i na moje dobro zdravlje!"[2]

[6] M. Orbini, **Il Regno degli Slavi,** p. 80: .. "questa superstizione di Svantovid de' Rugiani hebbe vigore e duro gran tempo appresso li Boemi, sino che il b. Vencislavo Principe di Boemia diede loro le reliquie di Santo Vito, aceio publicamente l' adorassero, le quali egli haveva havute da Ottone Imperadore. Ma in vero ne cosi pote del tutto cancellar dalle menti de' Boemi la memoria di Svantovit; imperoche ancor hoggi li Boemi non hanno la piu solenne ne piu frequente salutatione di quella che fanno sotto 'l nome di Vito. Onde havendo da ricever qualche hospite e amico, che viene da lontani paesi, replicando

dicono: Vitei, Vitei". U zapadnoj grani slavenskih jezika, od Vida načinjen je glagolj za pozdravljati, dočekati.

[1] Bogišića **nar. pjes**.: 8, v. 92—25, v. 38—36, v. 67—50, v. 89—77, v. 104.
[2] Id, 7, v. 159—60. Ima još bugarštica jedna, kojoj je naslov: "Molitva djevojčina Vidovnomu Bogu", a predmet mitičan (83). Zaljubljena djevojka, eda bi do nje došao ljubljenik, moli "Vidovnoga" a "Višnjega Boga" (v. 3—5), da joj se kosa prometne djetelinom, a od dva oka da se stvore dva hladenca, a sama da bude jela u planini. Vidovnog boga ona i umolila.

Od Vida mora biti, u istim bugaršticama, i glagolj **viditi** sa značenjem sveti i, kajati[3]; koje je značenje naći i u današnjoj jednoj pjesmi[4]: odmazda je do velikoga boga, do Svantevida. Pa i sama riječ **svetiti, osveta**, mislim da dolazi od prve čestice u kompoziciji ovoga imena, kao što je od druge jednoznačno **viditi**. Od Vida je i **vidovito** dijete, koje zna više nego drugi ljudi, te ide sa vilama[5]; a jeste od istoga vidnoga boga i trava **vidovita**, nazvana takodje **vidovčevica, vidičak**, koja liječi oči, dok se sirova u njih zacjegjuje, il se suha u njih sipa[6].

[3] Id. 33, v. 57: "Što ovo danas učini? vidio ti Bog veliki!" I opet, 35, v. 68: "Što ovo, slugo učini ? vidio ti Bog veliki!"
[4] U pjesmi 135 Čojkovićeve zbirke ova dva stiha znače jedno: "Zal' me sveti, jal' me posijeci" (v. 45). - "To mi vigji, al' me posijeci" (v. 52).
[5] Vuk. **riječ**., pod **Vidovit**.
[6] Id., pod **Vidovita trava**.

U narodnoj jednoj priči pominje se i "vidovita večera od vidovitoga guska[7]". Što je ta vidovita večera i taj vidoviti gusak, odgoneće nam narodna zagonetka: "Poleteše dvije guske Bogu na večeru, susrete ih pčela ogorela, te ne dade Bogu na večeru — Varnice[1]". Dakle, vidoviti gusak jest vidovita iskra, a vidovita večera, božja, Vidova, večera. Po isti način, skriva Vida i izraz stajaći, a pučki: "vigjen dan", pošto u jednoj pjesmi "vigjen danak" sinonim je sa "Vidov danak[2]"

[7] G. Kojanov Stefanović, **Srpske narodne pripovetke**, 9, Novisad 1871. Pokojna jedna duša, u crno uvijena, drži u ruci gusku, pa govori: "Ustaj! da kuvamo od vidovitoga guska vidovitu večeru".
[1] S. Novaković, **Srpske narodne zagonetke**, Beograd i Pančevo, 1877. Uporediti je još i ove zagonetke, uz isto značenje: "Polećele titirin-guske, susrete ih supečen-čelo: Kuda ćete, titirin guske? Hoćemo da idemo u svetu Goru — Podigoše se kusi palandrci, te pogjoše Bogu na večeru. Sretnu ih stari čerendisalo: Vratite se, kusi palandrci, davno je Bog večerao — Poletiše titirin-guske tamo gori po moli-boga Susrete ih openčegalo: Kud idete, titirin-guske? Kud idemo, da idemo, tebe ne pitamo". I u drugim našim zagonetkama za varnicu, gusak je najobičniji simbol, koji nju prikriva; pa ovako oličenje svjetlosti u noći već pripada arijskim nazorima. Božja večera, ili vidovita večera, biti će večernji suton vidila.
[2] Petranovića **pjes**., knj. II, 26, v. 775.

Dan u nas prozvao se Vidov po onoj istoj misli, koja u Latina stvori Jupitru pridjev **Diespiter**, otac vidila i dana. Vid se pokazuje, svanjuje, svakim svojim danom; od čega još postoji rečenica: "svaki u boga dan" — "Svaki božji dan". A pri negdašnjoj megji Srba i Hrvata, eno nam i ime cjelokupno ranoga, sjajnoga, jakoga Svantevida. Na zemlji stare naše Poganije, u velikom dalmatinskom Biokovu, gdjeno, u čistom plavetnom zraku, hoće rano da sviće dan, brdo jedno uzvisito zove se Sut-vid. I do Bihaća, negdašnjeg sela hrvatskih kraljeva, na visinama trogirskim, bijaše mjesto Sutvid. Valjda se tu klanjali Vidu, čije ime opet, iia drugom kraju Poganije, kano da se nagovješćuje i u neretvanskom sadašnjem selu Vidu. Na otoku Braču, što nekad bijaše pod rukom Neretvana poganskih, najviši vrh, otkle je vidik na sve pomanje otoke okolne, zove se Vidova gora. A tamo od Omiša, megju selom Sviniśćem i selom Rogoznicom, vrhunac na visokoj planini Dinari nosi ime Suvid. Tu je sagragjena crkva svetoga Vida, pa kad otud sijeva, znak je brzoj kiši, te puk veli: "Eno sa Suvida siva brza kiša[3a]". Sutvid je takogjer megju Cetinom i Krkom najviše brdo, uz Ostrovicu.

Sveti Vid, sa svojom crkvom starodrevnom, prionuo i uz postanje obližnjeg grada Dubrovnika[3]. Starinske crkve svetoga Vida začestale i na zemljištu hrvatskih kajkavaca izmegju Kupe, Save i Drave. U XIV vijeku spominju se: "ecclesia sancti Viti de Crapina", "sancti Viti de metis Clococh", "sancti Viti

de Zerade", "sancti Viti circa castrum", "sancti Viti", "sancti Viti de Greben", "sancti Viti sub castro Urbouch", "sancti Viti"[3b]. Vrijedno je opaza, da na istom Biokovu ima i drugo brdo, Viter[4]; brdo uprav vilovno i pričajno.

[3] **Annales Ragusini Anonymi**, Zagabriae 1883, p. 19—20.
[3a] Meni priopćeno od don Petra Škarice.
[4] Zar po starosl. **vitati**, habitare, te bi značilo Vidov stan. Glagolj vitati leksikografi poljski i češki primiču Vidu. Za ovaj smisao naše riječi **Viter**, ili **Vitor**, čini mi se pak baš odlučno svjedočanstvo Saksa Gramatika XIV, p. 289. Svantevidova Arkona bijaše sazidana na jednom ostrvcu koje se zvalo **Withora**: " .... insula Archonensis quae Withora dicitur". I starosl. **vitъ**, victoria, može se amo primaknuti.
[3b] I. K. Tkalčić, **Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis,** knj. II, u Zagrebu 1874, str. 89—96.

U pjesmama narodnim takogje spominje se neka planina Vitor, bez sumnje mitična, jer se ne zna, gdje je: "O Vitore, visoka planino! — Iz tebe mi tri sunca granuše[5]!" Rekoh, vrijedno je velikog opaza, jer mjesto Svantevidove Arkone zvalo se, po isti način, Vitora. Čudno se priča u narodu i o brdu Vidojevici, u Srbiji[6].

[5] Vuk **pjes**., knj. I, 78, v. 1—2.
[6] Vuk **rječ.**, pod **Vidojevica** i **Koviljača**.

Gorepomenute bugarštice, gdje im je govor o vigjenju u smislu kajanja, osvetitelja boga nazivlju "bogom velikim", a, gdje govore o bogu vidovnome, kažu, da je "bog višnji[1]". Dok Bog hristjanâ najvoli epitete "jedini", i "istini", vrhovni bog Srbâ i Hrvatâ kano da se zbilja nazivao "velikim" i "višnjim", na način osobiti. Pridijevanje ovih posliednjih dvaju epiteta božjih najčešće je i u sadašnjim pjesmama narodnim; pa bih rekao, da ovo potječe od davnašnje misli poredeće: Sutvid bijaše, naime, i veliki i višnji, spram ostalih od njega manjih i nižih bogova. Svakako, komparativna forma "višnji" ne može, i ne mogaše biti, hristjanska[2]; hristjanski Bog ne trpi komparacije. Što je najveći od bogova, i Latinima Jupiter jest **magnus, maximus,** a čak i **majus**, kao, što je **supremus i summus**[3].

[1] Vidi gornje navode
[2] Neizravno, kano da se ovo pritvrgjuje ličnim praslavenskim imenom Višesava, koje je od Vyšij, altior, a i našim pučkim imenom Višnja, ako ovo potonje nije uzeto od višnje (Vidi F. Miklošić, **Die Bildung der Slavischen Personennamen,** Wien 1860, s). 48).
[3] L. Preller, **Römische Mythologie**, I. B, Berlin 1881, s. 206.

Niti je hristjanskog postanja izreka "car nebesni" uz drugu "carica nebesnica", koje susretamo, osobito u pjesmama sljepačkim; već bijahu, u početku, svojina Vidova i žene njegove. Očito ovo proizlazi iz neznabožačke pjesme, sad u Boki bogojavljenske: "Car nebesni kad ženjaše Sunce, — svetitelje zove u svatove[4]". Utvrgjuje nam pak i ovo ovdje opet mitologija latinska, te i grčka. Latinski jezični običaj nazivao Jupitra **rex** i **induperator**, a Junonu **regina**[5]: i homerski Zeus, αναξ ανδρων και θεων , spada amo[6]. Pa i "car", bez pridavnika "nebesni", i bez mjesnoga ili narodnog ikakva označivanja, imamo u jednoj pjesmi mitična sadržaja[7].

[4] V. Verčević, **Tri glavne narodne svečanosti,** Pančevo 1883, str. 71—2.
[5] Preller, **Röm. Mythol.**, I. B., s. 205-6.
[6] Premda rjegje, i Hera je βασιλεια kod Grka.
[7] Vuk **pjes**., knj. II, 8.

Još drugi izrazi nas potsjećaju na boga vrhovnog, koji nizašto nije Bog hristjanski, no je suprotni drugi bog, bog Helmoldov., Hroničarove riječi: "Omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes", promiču kroza sve naše pučko vjerovanje o dobroj sreći, o dobrom času, o dobroj sijedi, hodi, stiži. Ovo je sve do dobra boga[1], kako je do **zla** boga sve protivno tome: zla sreća, zao čas, zli biljezi[2]. Po primjeru stupaja konja Svantevidova, sretno je desno, a dovodi i plodno obilje:

"Pomoz bog u ovi pošteni dom! s desnom nogom naprijed, da se sinovi ragjaju, a djevojke udavaju[3]!" dok je nesretno i začudno lijevo: "Začudio se kao da je vigjeo lijevu bradvu[4]!" Lijevom rukom ništa se ne smije pružati, jer je to zla ruka; sama desna ruka sretno ruči. Dobra i zla sreća, od boga jednog ili drugog, pa napredno desno i nazadno lijevo, pronikoše, do žila najunutrašnjijih, sav govor naroda našeg.

[1] "Bog sreću dijeli" — "Da bog da i sreća od boga!" ovako se prečesto umuje, ili se želi
[2] "Teško do zla boga". — "Skupo do zla boga!" Vuk **rječ.**, pod Bog - "Bog čuo a gjavo ne čuo!" — "Bog čuo a zla sreća ne čula!" — "Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća". Vukove **Srpske narodne Poslovice**, u Beču 1849
[3] Vrčevića **Niz prip.**, str. 65. — Pa i u "dobroj molitvi", pri svadbi, u Boki kotorskoj: "Kud god nogom stupila, svud te sreća susretala".
[4] Vuk. **posl**. Ovo dvojako, desno i lijevo, bijelo i crno, vrlo se isticalo u Svantevidovu bogoštovju Rujanâ, ako Sakso, osim navedenog na str. 76, još kaže 1. XIV, p. 288 : "Nec sortium eis usus ignotus extitit. Si quidem tribus ligni particulis, parte altera albis, altera nigris, in gremium sortium loco conjectis, candidis prospera, furvis adversa signabant.

Skoro niti Rimljani ne razmeću se toliko sa svojom **fortuna secunda et adversa**. *A* tijesni spoj sreće i nesreće s dobrim i zlim bogom nije driješen ni vjerovanjem u Sugjenice i u usud. Sugjenice, u bijelo odjevene, izilaze u mnogim našim pričama, te u noći novorogjenome djetetu[5], stojeći mu više glave, odregjuju, šta će se njemu za vijeka dogoditi, a navlastito mu opredjeljuju "Sugjen dan" smrti. Prividno, kano da je sve pod rukom njihovom. Čak i brak ne otimlje se sugjenju, jer se vjenčavaju samo "Sugjenik" i "sugjenica"'.

[5] Otuda im drugo ime Rogjenice.

Neizbježnu, neodoljivu ovu moć označuju, jednako, izreke: "Nema smrti bez sugjena dana" — "Kada njemu sugjen danak dogje" — "Već kad njemu sudni časak dogje" — "Ako bude sugjeno" — "Tako mu je usud usudio", i još mnoge slične, malne pri svakoj stopi pjesama i priča. A ovo očevima našim, za cijelo, ne dogje od fatalističnog muslomanstva, pošto su im Sugjenice tri[6], a tri njih takogjer ima u Helenâ i u Germanâ, te pjevaju, kako grčka tradicija i germansko im ime kaže, o prošlom, sadanjem i budućem vremenu (Λαχεσις, Κλωϑω, "Ατροπος, Vurdh, Verdhandi, Skuld). Po tome, Sugjenice pokazuja na trajnu fatalnost prirodnih zakona, u vijeku i u svijetu. Sve ovo vjerovanje pučko, ipak, ne odvaja sreću od dobra boga, jer Sugjenicama sam bog nalaže način sugjenja. Pače, pravo rekavši, sugjenje drugo nije, do djelo božje. S toga, puk veli: "Tako je božje sugjenje[1]" — "Što bog kome osudi, svi sveci ne moga pomoci[2]".

[6] Sugjenica ima i sedam na broju, ali izuzetno, dva tri li puta u pričama, koliko se ja mogu opominjati
[1] Vrčevića **Niz prip.**, str. 127.
[2] Id. knj. II, str. 14.

A da ne bi ko mislio, da zadnji ovi izrazi ponikoše pod dahom hristjanskim, ženska jedna pjesma hoće, glede sreće, da nam skoro prevede, a i objasni, gornje Helmoldove riječi: "kano zlatna žica, od vedra neba, sreća se odvija od mila boga[3]", veli pjesma, jasno pokazujući na zlatne trake nebesnog Vida. Što se tiče usuda, ja sam mnenja, da nije nikad postojao, kao zasebno lice mitično. **Usud** izgleda kano abstraktno ime, po primjeru suznačnih mu pučkih riječi **sudnja**, **sudište**, i riječi književne **sudbina**. Gdje, ipak, oličen dolazi Usud, tu vrši samo ulogu Vida, davača sreće: "kako je Usud dosudi, jeste i ljudska sreća", kaže narodna priča iz Vojvodine[4].

[3] Vuk. **pjes.**, knj. I, 100, v. 1—4.
[4] Vuk. **prip.**, 3.

Naprijed vidismo, da je Svantevidov veliki sveštenik predskazivao bojnu sreću i rodnu godinu, i da se on, kano sluteći tu godinu, **milao** pred narodom s ogromnom česnicom. Ovo milanje još postoji u Hercegovini, taman u jednakoj formi, samo da tu, naravski, više nema sveštenika Svantevidova.

"Pripovijedaju", veli ovako Vuk[5], "da se u Hercegovini milaju na božić s česnicom, t.j. uzmu dvojica česnicu, pa je okreću megju sobom, i pita jedan drugoga: Milam li se (t.j. pomila li se iza česnice)? Onaj mu odgovori: Milaš malo. A onaj prvi onda reče: Sad malo, a do godine ni malo (t.j. da rodi žito dobro, i da tako velika bude česnica, da se ni malo ne pomila iz nje)". Ovaj obred, koji je očevidni ostatak od Svantevidova bogoštovja, vrši se na božić za to, što onda sa zimnim suncokretom počinje vidilo nove godine[6].

[5] **Rječ.**, pod **Milati se**.
[6] Može biti, da odovle poteče i drugi naš običaj prve djetinje pogače, tako zvane **postupače**, ili **postupaonice**. Djetetu, kad prvom hoće da hodi, drže više glave postupaču, a poveća djeca je izlome, bježeći s komadima odlomljenim (Vuk. **rječ.**, pod **Postupaonica**). Time sluti se djetetu napredak.

Kaza nam Helmold za Svantevidov veliki god, kad se narod okupljao i veselio, a bogu se žrtvovalo od godišnjega roda i ploda. Godovno ovo, po svoj prilici, postojaše i na zemlji Hrvatâ, Vidu na čast. "Seljaci iz okoline drevnog Garduna, izmegju Sinja i Imotskog, znadu pričati, da na jednoj gomili, što se vidi uvrh Ugljanâ, u ono vrime, palila se Bogu desetina", i da bi onamo "starišina ponio prvine sazorilog usiva, a mlagji bi uzeli kamenja, pa kad bi se sve sažgalo, tad bi ih nabacili, da vitri onaj posvećeni lug ne odnesu[1]", Od toga paleža, zar se i mjesto prozva **Ugljani.** Prestao božij god; ali i sad tamo "mladost ukiti kitu od, punog, od najljepšeg žita pšenice, i pali je na svijetnjaku u oči blagdana ivanskog", pa "u jutro prije zore, komu je naboj na nozi, igje i gazi po onom lugu, gdje je svijetnjak izgorio, i naboj mu prodje[2]". Blagdan je ivanjski usred ljeta, kad je vidjelo najduže te najjači Vid.

[1] Nar. **List zad.,** g. 1886, br. 20: "Putne crte" od E. I. T.
[2] Ib.

Sa ostava ovih Vidova imena i djelovanja, u govoru i u običajima narodnim, pregjimo sada na ep. Vidov rad, uz vlastito, svečano, to ime bogovo, ne glasi se vele ni u epskim pjesmama našega naroda. Najznatnija je, u ovom pogledu, čudna neka pjesma Čojkovićeve zbirke[1]; no je i ona sva isprevraćena i zamućena. Barjaktar Vidak iskazao, na Vidov dan, vrhunaravno pregnuće, suprot gomila i gomila neprijatelja svojih. On spasava sebi zaručnicu, a boii se samo jednog starca, kome teško da odoli. U ovome starcu upoznaćemo, dalje, Vidova protivnika. Nije čistija ni pjesma zbirke Bogišićeve[2], gdje Vilslav (iskrivljeno od Vidoslava) Senjanin, u nevolji a daleko od ljube, utekao se vjetrovima, da dogju "suncu istočnome, — da pohode Vilslava svojega[3]": to su vjetrovi, "kî rosnim oblakom — suproć silnom buri vojuju[4]". Sudeći po precijoznosti nekih izraza, pjesma nije ni strogo pučka, već ona niče u polju afektirane Arkadije talijanske vijeka XVII, kao što i još jedna o istom Vilsavu[5]. Nešto jasnije prikazuje se Vid u stihovima, poslovičnim i ženskim. Poslovica jedna veli: "Jelesije proso sije, — ide Vide da obide[6]"; a već znamo, da su rodne i gladne godine u rukama baltičkoga Svantevida.

[1] 93.
[2] 129.
[3] V. 7—8.
[4] V. 22—3.
[5] 130. Uzgredno, ovdje da izrečem jednu hipotezu. Rasprostranjenost pjevanja o Ivi Senjaninu, koje ide od kraja na kraj naroda, a dovoljno se ne tumači čednim djelovanjem jednog uskoka iz XVII vijeka, a uz to uskoka zaturena u zapadnu krajinu zemljišta narodnog: ta rasprostranjenost moglo bi biti da je otuda, što se pod Ivom Senjaninom prikriva Vid Senjanin, Vid u noćnom sjenu.
[6] Vuk. **rječ.**, pod **Vide**.

Nego je najznačajnija jedna molitvica, koja je očevidno potkana na osnovi neznabožačkoj, te počinje ovako: "Sveti, vidi, vidi mene! — Svi angjeli čuvajte me[7]!" Ono "Sveti, vidi, vidi mene!" nema sada pravog smisla, a imalo ga, kad je tu, možda, bilo rečeno: "Sveti Vide, vidi mene[8]!".

[7] B. M. **Narodne pjesme**, 28, Pančevo 1875.
[8] Pjesmu je vrijedno po cijelo priopćiti:

"Sveti, vidi, vidi mene!
Svi angjeli čuvajte me,
dok mi telo prepočine,
dok mi duša ne pogine.
Krstom ležem
krstom ustajem,
krstu se predajem;
krst me čuva do ponoći,
svi angjeli od ponoći,
sam bog do veka,
mati božja do sveta.
Krst na nebu,
krst na zemlji.
Krsti, bože, mesto moje,
gde ja spim,
da dobar sanak snim".

Koji zna hristjanstvu tanke žice, taj će odmah uviditi, da ova molitva nije nizašto njegovim duhom nadahnuta. O molitvi sad vele da je za to, "da se lepo sneva". Gdje je "krst" i "krsti", kad bi se stavile riječi "Vid" i "Vidi", sve bi bilo mnogo više razumljivo. Za spomen pak "ponoći" u molitvi, nalazimo ovo isto u mazdejaca. Erancima bijaše na pomoć, u sutonu, veliki božji junak Verethraghna (Behram), koji bi razagnao noćne aveti, a ljudma prijazni duhovi, Fravashi (Fervers), stražili su opasno doba od večera do ponoći.

A ne treba umjetne rekonstrukcije ona molitva, koja se u Spljetu još upravlja Vidu, hranitelju svjetlosti i čuvaocu ognjenog "sjemena". Tamo, u podgragju Manušu, kad stopanica, kasno u večer, zapreće domaću vatru za sjutradan, zapret prekrsti ožegom i rekne: "Sveti Vide! — Ti sahrani ovo sime, — da do sutra ne pogine[1]". Jamačno taj Vid nije hristjanski svetac Vit[2], koji nema nikakva posla s ognjem. A s druge je strane opet spljetski Vid u doticaju s obiljem, kao i baltički Svantevit, jer u Lušcu, u drugom varošu istoga grada, kad težak posije njivu, zazivlje ploditelja Vida s riječima: "Sveti Vide! sahrani ovo sime, da ne pogine!" Kakogod što čakavci u Spljetu, onako se mole i čakavci na Braču i na Visu[3].

[1] Ovo mi je dostavljeno od spljetskoga prijatelja, pošto on ovu radnju pročita.
[2] Ili čak onaj **heiliger Veit,** što je 836 g. iz francuskoga Saint-Denis prenesen u njemački Corvey, kako se to svigja Miklošiću (**Etym. Wört.,** pod **vitu**).
[3] Od pomenutoga prijatelja.

Iz epskih pjesama Vid izbija pod ubojitim imenima Jakša, Voin i Strahin. Boga rata lasnije bilo preokrenuti u čovjeka, nego li boga vidila i obilnosti. Ali, u prkos preobraženju; Sutvid nam je tu. Mi na više navedosmo, da sastavna riječ **svet** u imenu Svetovid, ili Sutvid, znači **jak**. Kad narod naš za koga reče, da "ništa pod **jakim** bogom" jal nema, jal ne zna, on govori još jednako neznabožačkim izrazom, koji se odnosi na davnoga Sutvida, cara nebesnoga[1]. Latini, po isti način, kažu: **sub dio, sub Jove frigido**, a razumijevaju božanstveno nebo. I pjesma, gdje ona zapjeva: "Bože jaki, na svemu ti hvala[2]!" jamačno iznijela **jakoga** Vida, **Sut**-Vida. A iznijela ga, uz sve darove njegova obilja, ova kletva jekavska: "Ko ne pristanuo, da dâ jaki bog, utrla mu se tri sjemena, ljucko, skocko i zemaljsko[3]!" Pa da sve ovo ne bude sumnjivo, imamo i svjedočanstvo historično za slavensko štovanje vrhovnoga boga, baš pod ovakim nazivom. Anti obožavahu na odlučenom, te odličnom mjestu, kip svoga **Jakoboga**. Njemu pod nogama stajaše glava čovječja, a i druga lavska; ruke držahu, desna strijelu, a lijeva srebrnu loptu, ili jabuku[4].

[1] Za drugu formu pridavnika, **jakosan, jakostan**, Vuk opaža, da se najviše pridijeva Bogu, n.p.: "Bog je jakostan". — **Rječ**., pod **Jakostan**.
[2] Čojkovića **pjevan**., 7. Pa i Vuk. pjesma, knj. III, 45: "Jaki Bože, oprosti mi greha"
[3] Vrčevića **Niz prip**., str. 206.
[4] Della religione di questi Anti scrive Geremia Russo negli Annali di Moscovia, che, fra gli altri Dei, adoravano un Idolo, cui sotto i piedi stava un capo d' huomo, e un altro di leone, nella destra mano teneva un dardo, e nella sinistra una palla d' argento, e lo chiamavano Jacobog, cioe Dio forte. Questo era separato dagl' Idoli degli Slavi" (M. Orbini **Il Regno degli Slavi**, p. 19). Po Orbini-u, Jeremija je pisao u prvoj polovini vijeka XIII (p. 96).

Jakobog uščuva se kod nas u epskim junacima Jakši i Voinu. Jakša i Voin, kojima je ime od jačine i od vojne[5], jednaka su lica u našim pjesmama, a pri tom lica najčudnovatija. Velike starješine i velike starčine, obično dolaze obojica uzgred i u samom pripomenu. Pripominje im se, ponajprije, starost i junaštvo uzorito:

Kad dogjoše na Jakšinu kulu,
progovara Jakša kapetane:
O narode, moja braćo draga!
Meni ima stotinu godina,
išao sam svuda po svijetu,
i mnogo sam vidio junaka,
i mnogome obiša' junastvo[1]".

Jakša je kapetan na "Biligradu stojnom", gdje je 'kula Nebojša[2]". Najglasitijim junacima narodnih pjesama više puta stoje naporuč izvrsno oružje i čudni konj Voina i Jakše, a ističe se vrh svega "zeleni mač Voinov:

"Dadoše mu koplje ubojito
i mač zelen staroga Voina[3]".

Ovaj je mač, po jednoj pjesmi, onaj isti, koji i neodoljivi mač grebeštač[4], ili grebeštak. Pripjev: "Vojnole!" u ženskoj pogdjekojoj pjesmi[1] rekao bih, da odjekuje drevnim glasom poganskim, te da nam još pripominje boga Voina i drugu mu Lelju[2].

[5] Za sufiks **ša** k osnovi pridavnikâ, sravni **Plavša, Mrkša**. Voin znači ratnik.
[1] Petranovića **pjes.**, kn. II, 56, v. &45—51.
[2] Čojkovića **pjevan**., 101, v. 2 i v. 114. [3] Vuk. **pjes**., knj. 11, 29, v. 194-5.
[4] B. Stojadinović, **Narodne pjesme**, knj. I, 14, u Beugradu 1869.
[1] Vuk **pjes.,** knj. I.
[2] Voino-Le.

Od hristjanske protivnosti, gotovo kao i Vid, zamrije Jakša, ili Voin; al mu ovdje narisana slika opet dostatna je, da se njomu i prilika uhvati. Jakša-Voin jest Sutvid, u ratnom obličju. Što Jakša sjedi u "Biligradu stojnom" i u "Nebojši", u tome je posve prozirna alegorija: grad Sutvidov bijeli je dan, a bog stoluje u Nebojši, jer dnevno vidilo, vječno i nebojazno, nasrće svagda na tamnu noć, pa je i nadvlagjuje. Za historičnu kakvu Nebojšu, jal za stojni Biograd prošlih vjekova, ne zna niko živ[5]. A zeleni mač još više napominje Sutvida. Uzet je od žuto zelenog[6] zraka jutrenjeg, te ga vidismo, gdje stoji do Svantevidova kipa u Rujanâ[7]. Kad bi god Vid izišao iz noćnih dubina slavodobitnik, vitlao se taj mač u rukama njegovim. Vidov mač zadire, siječe tminu, te je otuda **grebeštak**, načinjen od ljutog **grebeškog** gvoždja[8].

[5] Da je to možda Stuhlweissenburg, nije drugo do nagagjanje
[6] Čisto ne izražavaju Arijci, pa ni Leto-Slaveni, razliku megju žutom i zelenom bojom.
[7] I rog Svantevidova obilja kano da je naći u našem pučkom pričanju. U narodnoj priči srpskoj: "So i hleb" (**Vila Beogr**. g. 1866, br. 51). u čudotvornog bika hranitelja ima taj rog obilja. Kad se biku lijevi rog odvije, ispada iz njega oonajlepsih jela, kakih ni car na svojoj trpezi nema", a kad mu se odvije desni, "prosiplje se poljem silna stoka". Rogovi i stoka sunčane su zrake, po arijskom govoru.
[8] Zar od **garb,** kopati, zadirati. Vidi Daničića **Korijene u hrvatskom ili srpskom jeziku,** u Zagrebu 1877, str. 61—2. Može biti vrijedno primjedbe, da radi sličnog mača, ili bradve, Grci štovahu Ζειϛ-a Ηρυσαωρ-a, koga primiše iz Male Azije, gdje bujaše frigijska religija. Po riječi tamošnjih naroda λαβρυϛ, bradva. taj Ηρυσαωρ zvao se pravo Λαβρανδευϛ, ili Λαβραυνδοϛ.

Jedina epska cjelovita pjesma, koja je meni poznata o Jakši, pjeva se, il se tu nedavno pjevala u Crnojgori[1]. Udesi je na svoju hristjanstvo i natruni je turstvo; no, pored svega, prosijeva mitični Jakša iz nje. Jakša, kapetan u kuli Nebojši i na Biligradu stojnom, hoće da se ženi. Svata sakupio mnoštvo

takovo, kojeg drugdje, niti u pretjeranoj besjedi narodnih pjesama, nema: svata sto hiljada! "Ne mogu se od straha pogledati[2]!" Sila sva svatovska ne boji se nikoga: "zaratiću cara i ćesara — i ostalo sedam kraljevina[3]". Dovedoše djevojku Hajkunu, sestru Ćuprilića, vezira u Travniku. Lijepa je, no mučne i obijesne ćudi. Na Nebojši kuli, u zlaćanoj, u "šikli odaji[4]", ne daje k sebi pristupa; ona ne će da se vjenča. Iz Jakšina njedra ugrabila dvije puške, opalila ih, a "odaja podaplila krvcom" ženika[5]. Zaklopiše djevojku, i odoše po "Lazara vozara[6], koji sobom dovede "ećimbašu Marka pobratima[7]". Jakša pokazuje uvijek ljubljenoj vjerenici svoje "na kupove blago[8]"; nego Turkinja dotle se ne da, ne će da se prevjeri, dok Jakša ne dao "svršiti lijepu prebijelu crkvu[9]", kojoj je ime Ruža. Po crkvi prozvala se Ružica i žena, napokon krštena i vjenčana; pa rodila Jakši "bijesnoga Dmitra i Šćepana[10]".

[1] Čojkovića **pjevan**., 101: "Kapetan Jakša".
[2] V. 167.
[3] V. 12—3.
[4] V. 208. [5] V. 263.
[6] V. 273.
[7] V. 277.
[8] V. 295.
[9] V. 336.
[10] V. 341.

Što su dva Jakšića i dvije puške, pa i Lazar vozar, ispitaćemo drugom prilikom. A vidićemo na skoro, da se Vid vjenčava sa opornom zemljom, uz napredovanje godišnjega vidila. Crkva Ruža nije drugo, do li dotjerana vidna, topla i cvjetna godina.

U kazivanju našeg naroda zar nagjosmo zeleni, grebešni mač Sutvidov; a čusmo nekolike uzgredne riječi i o rogu obilja. Mislim, da se i konj bogov jednako napominje, navlastito u značajnoj priči iz Vojvodine: "Veljko Lović i Kušljo[11]". Poslije hajdučine i četovanja mnogog, ostario Velimir, pa ležao na umoru, pod visokom jelom kod jednog izvora. Starcu "seda kosa pala niže ramena, a bela brada do pojasa; brkove je u usta podavio, te ji od muke grize".

[11] Kojanova **prip,,** 20.

Ništa mu žalije ne bješe što li ovo, da ne imaše nikoga u svijetu, na kome da ostane dobar kušljo njegov. Kad eno, odnekuda, k starcu mladi Veljko Lović, kome ostavi i sve oružje i konja;
Veliko mrtva starca Velimira sahrani, i čelo groba usadi mu drvo hladovito. U svakom, i najvećem radu, kušljo će neodoljiv biti, i vjeran gospodaru svome. Pred veče, proleti tica alemperka; Veljko hoće da je ubije, a kušljo ga odvraća: "Neka alemperke! Jer ćeš mnogo za to patiti! Bolje uzberi tri struka bosiljka, te nakiti sebe, mene i oružje". Odvraća ga, i kad je suuce tu blizu da sjedne;
no gdje sunce sjede, utaman, kušljev prigovor: alemperka pade, puškom ubijena. Od perja žive alemperke sva se okolina svijetljaše; Veljko joj sad odvali, i uze sebi, tri alemova pera; "pera sjaju noću, kao što sjaje na danu sunce".

Iza toga i Veljka i kušlja uhvati debeli mrak, pa zagjoše u šumu, i prigjoše dvorima cara Tatarina. Veljko Lović sad je lovac u ovoga cara. Drugi lovci, trideset na broju, rugaju se Loviću, "kakva ružna konja ima"; no Lović, po nagovoru svog kušlja, iskopao ispod crnog gloga srebrnu sviralu, zviznuo u nju, iskupio preda se i zvjerad i tice, natukao ih do volje, i caru se iskazao najboljim lovcem. Ipak, car Tatarin i neki glavaš mu gone Veljka. Vidivši mu alemova pera, Tatarinu hoće se alemperke, pa kaveza zlatna, da u njemu alemperka pjeva, pa, napokon, zaželi i samu djevojku, čija bijaše alemperka. Djevojka je ova divna do čuda: da je čovjek vidi, "onda bi tek znao šta je to lepota na svetu". Ona je kći cara Radomana, koji stoluje u gradu Megjenici, negdje tamo preko mora. Sve kušnje Tatarinove prebrdio Veljko, uz neprestano pomaganje kušlja. Triput se odveze galijom, natovarenom sa "devet peći leba i toliko maži mesa". Ovom hranom zasićivao dvanaest psoglavaca i džinove, čuvare Radomanova grada; kušljo na katarci, do potrebe, vitlao repom i tjerao brod, te, ovako, za tinji čas putovali i vraćali se zdravi i čitavi.

Kad djevojka stigne u dvore cara Tatarina, njoj se tu ne mili nipošto; nego ište Megjenicu, dvore oca svoga. Od Veljka i kušlja natjerani, džinovi i poglavci prenesoše k njoj Megjenicu cara Radomana,

a, kako Megjenici ključi utonoše usred mora, i ti ključi iznagjeni su, pomoća cara morskih životinja. Ovaj dade Veljku i jednu pregršt morskih alemova, i reče mu: "Koliko ima u ovoj mojoj pregršti dragi kamenova, toliko ti ljuba porodila gizdavi sinova i ćeri". Veljkova je ljuba ta Radomanova kći, koja njega voli mimo cara Tatarina. Kušljo svlada Tatarina; psoglavci i džinovi predadoše se Veljku; obje carevine, Tatarinova i Radomanova, sastavljene su u jedna veliku. Car bude Veljko, a carica žena njegova, kojoj je ime Divna.

Čudotvorni kušljo, u ovoj priči, vrlo prilikuje noćnome kušlju Svantevidovu. Oba su konja viteza, a pri tome ružna[1"]. I ime Veljko Lović kano da nas hoće sjetiti na velikoga, ili višnjega boga, koji se bori u noći dnevnoj i u noći godišnjoj, što je zima. Stari Velimir jeste bog, koji na domak noći i zime propada, a mladi Veljko bog, koji se ipak vječito ponavlja[2]. Borba, im je na cara Tatarina, pod kojim ćemo dalje nazrijeti Sutvidova protivnika, hudu neman.

[1] Bogišić veli (**pjes.**, predg. str. 73), da ima u pučkom govoru izraz "konj vidovit". Ovo bi još bolje utvrdilo Vidova konja u nas; ali, pri čitanju pučkih umotvorina, meni se onaj izraz izmakao. Naš stajaći "konj **vitez**" može biti, da je takogje Vidov, po **vitь**, victoria (J. Perwolf, **Archiv,** VIII, s. 16).
[2] I mitologija slavenska kao da bilježi za nebo dva boga, staroga i mladoga, Svaroga (**svar** sansk. i zendski nebo) i Svarožića.

Drugdje pak pokazaće se car Radovan kao noćni oganj. Trijest lovaca u Tatarina možda je trijest dana u zadnjem mjesecu godine, gdje je Vid najslabiji. Tad se nekako gubi i alemperka. Kojeg je postanja tica alemperka, i alem kamen dragi naših priča i pjesama, zar nam kažu arijska milologija i eranska Avesta. Arijcima nebo, kube nebesno, privigjalo se od kamena; za to **açman** u zendskom ieziku znači ujedno kamen i nebo[3], a u Helena ακμων je nakovanj (iz početka od kamena), pa i nebo te i otac Urana. Ovo dvojako značenje imala negda i naša riječ **kami**, **kamen**, koja je isto, što i zendska **açna (açman)**[4]. Jedna pjesma narodna počinje: "Moli Boga prečista Gospogja, — na **kamenu** prestolu božijem[5]"; skoro očevidno je, da ovo "na kamenu" hoće reći "na nebu[6]".

I naš alem kamen dragi jest nebo, a jeste simbol neba i tica alemperka. To nam pak utvrgjuje Avesta, dok, na jednom mjestu, pominje božje kamene, kano "prve izmegju stvorova[1]", a, na drugom, veli za nebo, da ga se može porediti s iednom ticom[2]".

[3] Vidi Spiegelovu opasku k jednoj vrsti **Vispereda** u Avesti, II B., str. 21.
[4] Riječ nebo, nebesa, istom poznije zamijenila kamen. Etimologično je već dokazano (Miklošić, **Christ. Termin.,** *s.* 48), da je **nebo** jedno sa lat. **nubes** i gr. νεφος, te iz početka hoćaše reći oblak nebo oblačno.
[5] Petranovića **pjes**., knj. II, 2.
[6] Sravni i pučku kletvu (Vuk **posl.**): "Tako mi prijestola božjega!" t.j. neba. Sravnjenja je vrijedna, takogje, izreka jedna, u nekom kratkom a starom **slovu** srpskom o kosmogoniji (u Jagićevu Arhivu, I sv. na str 95): "A vodu što drži? — Kamen veliki", ili još jasnije, po bugarskoj varijanti istoga **Slova**, "kamen plosan veliki".
[1] Vispered, XII, 10.
[2] Khorda Avesta, XXIX, 3.

Kako mi se vidi, Avesta ovdje govori taman kao i naša priča iz Vojvodine. Unesrećena alemperka, eto je nebo unesrećeno[3]. Ispred noći i ispred zime, zalazi u pučinu veliki car nebesni Vid, i njegov bijelac postaje kušljo. Kod Arijaca, pukla voda i gusta šuma obični su simboli za noć. Ako iz pučine morske Veljko dobiva jednu pregršt dragih kamenova, pa ljuba hoće da mu rodi toliko sinova i ćeri, to je sjajna povorka nebesnih bogova, koji svi, po riječima Helmoldovim, stoje od živoga Vida. A koja je ta ljuba, po raspitivanju saznaćemo dalje.

[3] Otkle riječ **alem**, nije čisto (Akad. rječ., pod **Alem**), kao što nije jasan postanak niti riječi **alatyrj, latyrj** (Jagić, **Die christlich-mythologische Schicht in der russischen Volksepik**, Archiv für slavische Philologie, Berlin 1875, I B), što je u ruskom predanju kamen naličan našemu alemu. Jagić razlaže, kako kod ruske epike mnogo djelova mitična misao hristjanskih apokrifa, pa cijeni, da se otuda uvro u pričanje pučko i čudesni kamen **alatyrj**. Ovo može biti; ali može biti, ako se ne varam, i drugo, da

alatyrj i onamo, po arijskom nazoru, znači nebo. Onomašnji puk kaže, da je to "bijeli gorući kamen"; koje je zgodna slika neba dnevnog. Biva ovo vjerovatnije time, što se priča i o "babi Latyrki", ili "Latigorki", ili "Semigorki". Ta Sedmogorka pokazuje na **sedmostručni** kamen **alatyrj**, a baš "Sedmera" su u Slavenâ "nebesa". Uz **alatyrj** jesu i nekaki ključevi, pa ista nebesa, u pjesmama slavenskim, zatvaraju ključevi.

Dugobradi starac Velimir, po svoj prilici, izlazi nam opet na susret u jednoj legendi velikoga patrona grada Dubrovnika, svetoga Vlaha, ili svetih Vlasih[4], kako se tamo govori, u baš neobičnoj i prepunoj formi množine. U davna doba, Dubrovnik trepće u velikoj noćnoj opasnosti. Dušmani (Mlečići) prijete, noćno, opstanku grada; a grad svegjer spasava, s gomilom vojske svoje nebesne, jedan kapetan, stariš sa štapom u ruci i sa sijedom bradom. To bijaše sveti Vlaho, kome harni Dubrovčani, po nastojanju nekoga popa Stojka[5], sazidaše, u močvarnom lugu, prvu drevnu crkvu, do kipa Francuza Orlanda[6]. Ovaj Orlando prvašnjeg Dubrovnika bio veliki pobjednik nad Saracenom Spuzente, nad Smardo-Dassi; ispred grada stojao kip Smardov spram kipa Orlandova[1]. Dakle, u Dubrovniku slavio se pobjednik nad Spuzente, ili Smardo-Dassi, t.j. nad dusima smrada. Ali u ovome nije sve. Istočni Slaveni, neznabožački Rusi, u Kijevu, zaklinju se, vijeka X, u ugovorima sa Bizantijom, su dva svoja boga, s Perunom i Velesom ili Volosom, "skotiimь bogomь"; pa, kad se malo za tim pokrstiše, Velesa prikriše sa hristjanskim svecem Vlasijem, čobaninom i mučenikom[2].

[4] P. Budmani, **Današnji dubrovački dijalekat**, u Radu jug. akad , knj. LXV, str. 168.
[5] Što je pop Stojko, biće kazano slijedom ove radnje.
[6] Ann. rag., p. 21—2.
[1] Ann. rag., p. 11.
[2] Vlasije (Βλασιος) zamijeni Velesa. Historičnu i filologičnu nemogućnost obratnog postanja Velesa od Vlasija, kako to držahu neki, savršeno dokaza G. Krek, u svojoj raspravi: **Veles, Volos und Blasius** (Archiv für slav. Phil., 1 B.).

U Novgorodu, gdje jednom bijaše Velesov kip sagradi se crkva Vlasijeva, kako u Dubrovniku, do kipa Orlandova, nasta crkva Vlahova. Ja bih rekao, da se bog Veles i u nas iz početka pritajao a svetom Vlahu, i da je Veles bio Veliki bog, Velimir naše priče[3]. Što je Veles bog prijesne skotske plodnosti, to pristaje Vidu, pa ćemo se brzo na to opet obazrijeti. Samo budi ovdje odmah rečeno, da tamni izraz naših narodnih pjesama: "Oj djevojko! selen! velen!" nekako kao da sluti baš toga boga. Selen je miloduh, stajaće bilje ljubavno, njemački **fremde Liebstöckel**[4], a Velen nije mučno da bude božje ime, koje nam preostade u pripjevu[5].

[3] **Veles,** kao **Maleš**. Za sufikse **eš** i **es** sravni naša imena: Milas i Milaš. Ovaka etimologija svigja se, kao najbolja, i Kreku (**Slav. Literaturg.,** s. 106).
[4] Ima, baš u Dubrovniku, trava **vidac**, za koju Vuk. rječnik jednostavno kaže: herbae genus. O njoj vrijedno bi bilo i više doznati.
[5] Valjda, u formi pridavnika. Vidi Daničića **Rječnik is književnih starina srpskih**, pod **Velni**: "velen zastupnik". Mogao bi ko još nazrijeti ime Veles u planini Podvelež do Mostara, i u hrvatskom Velebitu; ali će to biti, osobito ovo potonje, pod još većom sumnjom.

Veliko dostojanstvo boga Velesa nagoviještaju nam pak naprijed pomenuti ugovori. Rusi kunu se Perunom i Velesom. Što je tu obično prvi Perun, biće za to, što Gromovnika smatrahu kano naročita osvetnika krive kletve. Nego, iza strijele Gromovnikove[6], protiv prekršaja čuva i sveti kletvu Veles, veliki bog na nebu. Da je Veles, megju Slavenima, bio baš bog nebesni, zar razabiramo, načinom posrednim, iz sviju starih bugarskih pripazaka o poglavnijim bogovima Slavena[7].

[6] Naša poslovica: "Tako me grom ne ubio"!
[7] Jedna pripaska nalazi se u bugarskom prevodu, starijem od vijeka XII, grčkog hristjanskog apokrifa o hodanju Bogorodice po paklenim mukama, a druga u prevodu docnijem drugog apokrifa o apokalipsi apostola. Inače, nešto je preporna važnost takih spomenika.

U prvoj spominju se Trojan, Chъrs, Veles i Perun, a u drugoj Perun, Chors, Dyj (Ζευς) i Trojan. Što je Trojan noćno sunce, a Chres valjda oganj, ne spada ovdje; no spada to, da je Veles u jednoj bugarskoj glosi ono, što je Dyj (Ζευς) u drugoj. Dakle, kod starih Bugara, shvaćao se Veles kao vrhovni bog na nebu. Inače, ovo proizlazi i iz prije pomenutih ruskih kletava. U nekima od njih izrijekom ne spominje se Veles, no se kaže: "da budetь kljatь otь boga i otь Peruna'". Ovaj bog κατ εξοχην jest Veles. Rusima Veles bijaše orijaš s jednim okom; pa i naše neke priče, kako će to biti na drugom mjestu izloženo, prikazuju nam starog "dešu" u sljeposti. Što je Veles jednook, ili slijep, time se naznačuje slabljenje vidne moći, dnevne ili godišnje, u ostarjelog Vida. Od **skotskoga** i plodnoga Velesa-Vida preostade štošta u praznovjerju našeg naroda. Uoči Ivanja dne, t.j. davnoga Vidova dne, čobani i djevojke vračaju kojekako. Čobani zapale lilu, najviše brezovu, ili trešnjovu, pa time osvježe marvu, bacivši je u tor, ili je obnoseći oko tora. U Boki kotorskoj marvu okupaju u moru, kako bi napredovala, a ne bi se kroz godinu ogubala. Djevojke, u svakom kraju naroda, gataju u rodno bjelance od jajeta, ili siju zrna šenice, da po tom isklija, ili viju vijence od Ivanjskog bijelog i žutog cvijeća. Koliko o Ivanju dne, nikad u godini, osim o božiću, toliko se ne sluti na plodnost.

Priča iz Vojvodine izvede nam kušlja. "Tako se valja; ostalo nam je od starih" odgovaraju, kad ih se pita, zašto to čine, ljudi u Šumadiji, gdje je najviše običaj, da se na koji proštac od svake ograde natakne konjska glavuča (Milićevića **živ. Srba,** na str. 105). Ali konju Vidovu možemo uhvatiti još očitije tragove u pučkom praznovjerju. Malne posvuda u narodu misli se, da noćna Mora hoće da šteti konje, da im mrsi dlake, osobito ako su ti konji vigjeniji. A od tamnih sila, opet, brane se ljudi uprav konjem. Kad naš težak, na zaštitu polja ili kuće, natiče na motku konjsku glavuču, time, makar i nesvijesno, prizivlje u pomoc kušlja. U stara doba, naime, Slaveni prinosahu bogu žrtvu najdragocjenju, konje izborite, poput kušlja, pa od žrtvovanih konja glave bijahu čini neodoljive[1].
Konjska je žrtva, u opće, indo-europska; no čini se, da je najviše bila u običaju kod Inda, i Eranaca, te i kod Slavena. Nekolike molitve u davnoj Rig-Vedi[2] načinjene su uprav za tu konjsku žrtvu. A pokazuje se u Indiji i naše praznovjerje o konjskoj glavuči. Neki vedični polubog zove se Dadhiank, pa njegovim kostima, njegovom konjskom glavučom, visoki Indra jednom tuče i razbija mnoštvo svojih neprijatelja. (Rigv., I, 84, v. 13 i 14). Ta indijska konjska glavuča nalazi se sakrivena na planinskom mjestu, gdje obiluje božansko pilo Soma.

Mutni pomen o konjskoj žrtvi, preostade u našem epu, gdje kraljević Andrija hoće da pije od krvi svoga konja, a Marko ga odvraća:

"Ne, Andrija, bog te ne ubio!
Dosle smo se zvali Kraljevići,
poslen ćemo Popikonjevići[3]".

[1] Vidi odnosne navode u J. Grimma **Deutsche Mythologie**, 1 B., Berlin 1875, s. 38—40. II B., Berlin 1876, s. 546—53.
[2] Reći je ipak, da molitve ne pripadaju megju najstarije.
[3] Čojkovića **pjevan**., 6, v. 31—3. Drugdje, u porednim pjesmama, stoji: "Koljikonjevići". Markova prezirna izreka biti će od hristjanstva. U prvo doba srednjeg vijeka, obraćenicima se najstrožije zabranjivalo jedenje žrtvovane konjevine i pijenje konjske krvi.

U narodnim pjesmama, ubojni Vid nešto je sretniji, nego li pod nadimkom Jakša ili Voin, pod trećim svojim pridjevom: Strahin, Strahina, Strahinin, Strahinj, Strahinja, Strahinić, Strahilo, Strahor. Ime je ovo od straha: Strahinja je "sobom junak strašan[1]", kaže pučka etimologija, koja ovdje pogagja. I u Helenâ personifikacija straha ne odvaja se od bojnoga Aresa, kojeg prate Δειμος i Φοβος, strava i strah, sinovi njegovi. Kad bi god bilo do loma i boja, Strahora boga oci bi naši prizivali, dok sada ga pominju tek luda djeca, pripijevajući nekolika po metru hitra i krilata stiha:

"Oj Straore! Straore!
Oj javore Straore! . . .
Ustaj, ustaj, Straore! . .
Čujem, čujem, nebore".

Ovako djeca, u ukinutoj hrvatskoj krajini, od šale pjevaju uz časne poste, a babe im brane, misleći da ono sluti na rat[2]. Babe još prisjećaju davnoga boga. Žene su, po tankoj ćuti, najvjernije čuvarice kojegod religije, a, gdje se religija izmijeni, čuvarice nejasnih osjećaja iz starije vjere. Osim ono malo stihova, ućuta Strahor u himni neznabožačkoj; on je već ukopan. I pravo radi opet po koje dijete, u Srijemu, što se sad ovako ruga:

"Oj Straore, Straorel
Umre, umre Straore!
Dozov'te mu teticu
i očinu sestricu,
nek donese tamnjana
i struk bela bosiljka,
da okadim Straora"[4].

[1] Čojkovićeva **pjevan.,** 151, v. 130.
[2] Vuk. **riječ**., pod **Straor**.
[3] Id. ib. Bosiljak, **ocimum basilicum**, kako u našim pjesmama i pričama, tako i u predanju Helena i Itala, ima veliku znamenitost sa dvojakog simbolizma: njegov cvijet znaci smrt i ljubav. U Indiji slična bilina, **ocimum sanctum**, znamenuje isto ovo dvoje, pa se odnosi uprav na boga tvorca; dakle je bosiljak u smislu mitičnom, pradavna arijska, svojina. Što je bosiljkov cvijet sitan i bijel, time označuje Vida, pri sutonu i na uranku, a što je miomirisan, dolikuje ljubavi plodnog boga. S prvog razloga, vidićemo ga dodijeljena i Zori. Za tradiciju helensku, italsku i indijsku o bosiljku, vidi djelo A. Gubernatis-a, **La Mythologie des Plantes,** T. II, Paris 188-i, pod **Basilic** i **Tulasi**.
[4] U ovom slučaju, Slovenci, podložni Avarima, bili bi je pridali Hrvatima. Po Šafariku **bajan** nije lično ime avarsko, već persijski naslov, koji pregje k Avarima. Kod ovih, **bajan, baan, ban,** bijaše doglavnik do **chana** ili **chagana,** pa i Hrvati u VII vijeku, po avarskom primjeru, banom imenovaše prvoga dostojanstvenika iza svoga velikoga župana (**Schafariks Slav. Alterth.,** II, s. 257, 278, 290).

Nego Strahor ne umrije, već se jednako bani u pjesmama epskim, pod najnavadnijim svojim imenom: Banović Strahinja. "Banović", ili "Ban" Strahinja, to će reći "gospodar" Strahinja. Nekoga pripaza može biti vrijedno, da je riječ b**an** udomljena osobito u zapadnom dijelu naroda našeg. Valja da je riječ negda značila više, nego danas. Ona nije izvorna slavenska, ali ipak vrlo starinska: mislio bih, da je od preljutoga avarskog poglavice VI vijeka[4], Bajana, kako je riječ **kralj** od franačkoga Karla. Time, iz prva, bio bi ban Strahinja ono, što i gospod Strahinja. Ako je ista u ovoj pukoj hipotezi, slijedilo bi odatle i ovo drugo. Ban Strahinja bio bi se pronosio kod zapadnih Hrvata, dok je Jakša i Voin osobito poznat bio kod istočnih Srba. I za ulomke himna Strahorovih, čusmo da ih djeca pjevaju u zapadnim krajevima naroda.

Pa i cijela religija Sutvidova kano da je vrlo bujna bila kod davnih Hrvata. Tome znak možda je i sama čestica **sut** u imenu Sutvid. Rekao bih, da je forma **sut** za **svet** hrvatska osobina. Barem se ona opaža na mjestima, gdje sjegjahu Hrvati, il bijaše hrvatsko uticanje prejako za vremena hrvatske narodne kraljevine. Do Biograda zadarskog, i u cijeloj okolini spljetskoj, učestaše imena, kao Sukošan (sveti Kasijan) Supetar, Sutivan, Sustipan, Sućurac (sveti Juraj), a i dalje u Primorju ih nalazimo, kano Sutvid, Sućekla (sveta Tekla), Sutvara (sveta Vara), Sutomore, Sutorman (?).

U našem istoku, ovakih imena mislim da nema. Skoro sve pjesme epske o Banoviću Strahini nose na sebi znakove velike davnosti, pa gragja im je jednaka, makar gdje u narodu bile pjevane. Strahina bije strašan boj s nekim silovnim dušmaninom; bije boj na bijelcu, ili bijelca radi; pripomaže mu pas žutov, dok vlastita žena hoće da ga upropasti. O ovoj borbi pjesma jedna hercegovačka[1] donosi crte najznačajnije. "Netko bješe Strahiniću bane[2]!" svečano začinje ep. Kakav je Strahinić, "takoga ne ima sokola[3];" nigdje ga nema, jer "se ne nagje junaka, — da dohaka njega i obrani[4]". Jaše na bijelcu; a udario na sebe grimiz plameni, "ponositu čohu salaliju, — što od vode čoha crvenija, — a od sunca čoha rumenija"[5]. Dok mu konja zauzdava gjem od ljuta čelika, junak ima do sebe i preljuto oružje. Izvrsno ugogjenu sablju skovala mu "dva kovača i tri pomagača, od negjelje opet do negjelje[6]": ovom sabljom, kad "mahne jedan put, siječe dvadeset glava", veli ulomak kosovske pjesme, koji na bojno Kosovo prenese i Strahinju i sablju njegovu[7].

[1] Vuk. **pjes**., knj. II, 44.
[2] V. 1.
[3] V 4.
[4] V. 779—80.
[5] V. 23—5.
[6] 650-2.
[7] Vuk **pjes**. knj. II, str. 314. Biti će jednaka uspomena na premožnog i nepredobitnog gospodara vidila, ako pjes. 32, knj. III, zbirke Petranovićeve, opisujući kobno Kosovo i pogibiju sviju junaka, ostavlja na životu Strahila, premda se niko nije kao on izložio, i, koliko on, niko ne posjekao dušmana.

Od crvenog junaka na bijelcu strah i trepet povećava koplje otrovano[1], koplje iznimno Strahinino u sadašnjim pjesmama epskim. Ipak, na "malenu Banjsku[2]" Strahinića bana narupila "sila[3]" neka, "mučna ala[4]", Turčin Vlah-Alija, u kojega taboru govori se "manovski[6]", pa su tu Tuka i Mandžuka[6]. Ovome silniku postojbina su Goleč-planina[7] i Suhara planina[8]. Iz poharanih banskih dvorova sad odveo Strahininu ženu, nevjernu ćer Jug-Bogdana. Udari Strahinić na Aliju; "te se dvije ale", veli pjesma, "poniješe — na Goleču na ravnoj planini[9]", i strašno iskrvaviše. Strahinića žena, koja voljaše Aliji, priteče ovome u pomoć, i obrani muža: da ne bi "žuta, nekakoga hrta Karamana[10]", ban zaglavi. Vjerni hrt, koga je gospodar "na lov naučio[11]", a "voli nego dobra gjoga[12]", ščepa nevjernicu, pa pribavi banu potpunu pobjedu. Planuli onda Jug i Jugovići, i htjeli ćer i sestru raznijeti; no ih stiša Strahinić, koji je može i sam "stopiti[13]", pa opet ne će. "Pomalo je takijeh junaka, — ka' što bješe Strahiniću bane[14]!" završuje pjesma.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. 44, v. 479.
[2] V. 2.
[3] V. 130.
[4] V. 640.
[5] V. 224—6.
[6] V. 127.
[7] V. 366.
[8] V. 378. Neman Vlah-Alija pjeva se u narodu i kao Džin(div)-Alija.
[9] V. 675—7.
[10] V. 725 i 734.
[11] V. 726.
[12] V. 296.
[13] V. 805.
[14] V. 809—10.

Ovaj naris velikačkog junaka veoma je čist, a biva i čistiji po ostalim pjesmama, koje, dok u glavnome kazuju jedno, opet kakom crtom novom, ili barem dubljom, usavršuju sliku Strahine. U bugarštici jednoj Bogišićeve zbirke, "mladi"[15] Strahinja ima na sebi "skerletnu dolamu[16]", ima i "hrta Bezbiljega[17]", al do ruke nema konja. Na konja bijaše usjednula, da bježi, ljuba nevjerna; pa ga Strahinja iz kreševa izveo k sebi, istom poslije borbe i smrti Turčina Den-Alije Vlahovića. Braća Ugovići, ovdje, raskomadaju sestru.

[15] Bogišića **pjes.,** 40, v. 2. Džin-Alija zove se tu Den-Alija.
[16] V. 123.
[17] V. 89.

I u pjesmi jednoj iz Bosne[1], Strahinin ban, iz Banjske, mlad je junak. Pod njim su vojvode, a vojvode vele njemu: "Od svakog si bolji na mejdanu[2]!" A i sam hvali se ban: "Dok je sablje i desnice ruke, — a i moga hrta Karamana, — koji pazi gospodara svoga — i po danu i po noći tavnoj, — ne bojim se nikoga do Boga[3]". Pa sugjenoj ljubi, ćeri Jug-Bogdana, poručuje, "nek ne žali truda i gospodstva — često prati krvave haljine[4]". Ovu njegovu zaručnicu preposio "silan Bala-ban", "Bale", "Baleša"; no u za' čas sebi. Taj silni ban poginuo od bana još silnijega, koji svagda, veli druga bosanska

pjesma[6], "naprijed ide: — gdje je strašiv u planini klanac, — Strahilo ga nikad obić' ne će, — ni od šta se prepanuti ne će, — već uhodi drume i bogaze, — a sve gleda i tamo i amo, — ne će' l gdjegod opaziti koga, — opaziti dušmanina svoga[6]!"

[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 22.
[2] V. 3l,
[3] V. 85—9.
[4] V. 91—2.
[5] Id., knj. III, 54.
[6] V. 105—12.

Junaku pobjedniku, koji "naprijed ide, a sve gleda i tamo i amo, ne će 'l opaziti dušmanina svoga", guslači iz Crne gore i Hercegovine primeću, do prigode, značajno ime Vid, te i njegovu dušmaninu ne manje značajno ime Kavga. Pjesme crnogorske ponešto su odvrnute od obične osnove narodnih pjesama o Strahini; al su za to, u gdječemu, i znatnije. U jednoj takovoj pjesmi[7], veliki junak, Žeravica Vido, dokopava se svog bijelca u noćnoj najtežoj borbi. Vido je samdrugi s Milošem Voinovom. Obletili Turci Vida, koji u njih opali dvije svoje puške[8]; no, pored svega junaštva, dopade sveza dušmanskih. I žene Turkinje kivne su na "Vida krvnika[9]": ta skoro bijaše pogubio do trideset ljudi njihovih. Hoće Turci da ga isijeku; kal al eto dograbi se ćorde vezirove, ubije vezira, te okroči "vezirskoga jedeka[10]".

[7] Čojkovića **pjevan.,** 120.
[8] V. 28-9
[9] V. 49.
[10] V. 80.

Kroz svu tursku vojsku vrati se slavodobitnik do Voinova Miloša. Što je ovdje Vidovo, to je Strahinino u još jednoj pjesmi crnogorskoj[1]. Do Janka u Sibinju "sjedi ban najbolji i od najboljega[2]", Banović Strahina, koji se bije sa Kavgom Bošnjaninom. Boj je za to, da od Kavge "izvadi gjoga debeloga, — a iznese od zlata kaciju[3]"; megju tim, Strahina jaše vrančića. Ograšje megju Strahinom i Kavgom biva "pregje zore i bijela dana[4]". Kad se dva suparnika čelo i čelo namjeriše, Kavga Strahini "presječe dvije puške male[5]", što ih ovaj nošaše u pasu, "ni kovane ni čeličovane, — no u zlatni kalup slijevane, — megju njima ljutoga handžara[6]". Strahina pogubi Kavgu, i sa razbojišta vrnu se s plijenom. Pa kad se junak vraćao, gle čuda! Jankova žena "pogleda nebu ka zapadu", a "vigje čudo prije negledano, — gdje j' ogrija od zapada sunce[7]". Nešto je čudno na Strahini, i u drugoj pjesmi crnogorskoj. Njegov suparnik pita sestru svoju za neznana ljuta junaka: "Kakov bješe, dugo tužna bila? — Ona mu ga biljovito kaže. — Strahinj, seko, dugo grdna bila[8]" ! previknuće onda ustravljeni pitalac. Ovo **biljovito** ovdje nema pravog smisla, a nije izvan prilike misliti, da je iskrivljeno od riječi **Bilvid, Biovid**. Pobjedniku Janko "ogradio dvore — kod svojijeh, ljepše od svojijeh[9]".

[1] Čojkovića **pjevan.,** 109.
[2] V. 28-9.
[3] V. 104—5.
[4] V. 131.
[5] V. 124.
[6] V. 68—70.
[7] V. 136 i 141—2.
[8] Čojkovića **pjevan.,** 151, v. 192—4.
[9] **Pjevan.** 109, v. 160—1.

Crta o "čudu prije negledanu", o "suncu od zapada", bila bi dovoljna, da se malne iznad svake sumnje stavi izvorno božanstvo Strahine. U mitologiji arijskoj, sunce i nebesni bogovi putuju, u noći, od zapada na istok. Taki je i put velikoga Vida, kad se on sa zapada vraća, eda bi na istoku, uza sunce, zapalio luč novoga dana. Nego, Strahinino božanstvo proviruje i iz crta drugih. Gdje mladi, a neporedivi

i nepobjedivi, junak jaše na bijelcu, ili na vrancu, da bijelca iznese iz kavge i borbe noćne; gdje stravičnog krvnika resi grimiz plameni, dok mu ljuba pere krvave crvene haljine; gdje mu se u ruci vitla mač, koji siječe kao što nijedan drugi u epskih junaka naših, pa na tom maču hoće da izvojšti od zlata kacigu[10]; gdje su njemu u zlatni kalup slijevane i dvije puške male dvije strijele, bez sumnje, u prvašnjoj guslarskoj versiji, a to dvije prve zlatne zrake dana, o kojima će takogje biti govor; gdje ban izilazi iz male Banjske, a, poslije održane pobjede nad drugim banom, nad Kavgom, ima dvore najprostranije i najljepše: u tome svemu nije mučno razabrati ratnoga Vida, pri prvom mahu pobjedonosne njegove veličine, u prvom jeku dana koji u zlatu. sviće.

[10] Koliko Strahinu, nijednog viteza ne ukrašuje zlato, u pjesmama narodnim.

Tu su oba konja Vidova: vranac, noćni kušljo, i bijelac, konj dnevni. Pjesma Vukove zbirke, i druge njoj poredne o Strahini, donose nam, u strošenu obliku, pobožnu legendu, kojom stari naši slavljahu, rek' bih, najveću Sutvidovu epifaniju. Ta je u prvi silni prasak jutrenjeg vidila, a u mjesecu julu, kad žarko vidilo najviše pritiskuje noćne i zimne bjesove. Oni tad "spavaju", kaže pjesma Vukova: "u Turčina grdan hadet bješe, — kail svaki zaspat' na uranku[1]". U ovoj je pjesmi Radoslav do Strahine, te pokazuje na mjesec julij. Čemu i Radoslav, i Jug-Bogdan, i Janko dolaze Strahini u društvo, vidiće se u drugim dijelovima radnje.

Ali ništa drugo, valjda, ne utvrgjuje toliko našoj legendi o Strahini mitičnu suštinu, koliko njegov žut hrt Karaman. Je li **Karaman** pučkim mlatom isklepano, iskrivljeno od sanskritskog **Saramâ**, što znači **ona koja trči,** te je kučka božja, ja ne moga reći[2], pa kažem evo samo ovo. Po arijskom nazoru, vrata od doma nebesnoga čuvaju psi. Ona su vrata dvoja: jutrenja, što se otvaraju bijelome danu pri osvitku, i večernja, što se rasklapaju mrkloj noći pri sutonu. Do prvih vrata stoji pseto umiljato, prijazno; do drugih, mrzovoljasto, režavo. Dvjema je psima, ipak, jedna majka, kučka nebesna. Zove se Saramâ u Vedama, pa je Sârameya kučak jutrenji, a Sârameyâu oba su kučka. Kad epske naše pjesme iznose nam stajaće "hrte i ogare", "hrte i zagare", može biti da nas iz daleka sjećaju na te dvojake pse: **hrt** kano da je vrli pas dnevnog neba, a **ogar,** ili **zagar**, kako mu kaže i etimon[3], vrani garov neba noćnog[4].

[1] 44, v. 519—20.
[2] Ime Kariman, Karaman Miklošić izvodi od korijena **kar,** punire **Bildung der slav. Personenn.**, s. 68). Na vedičnog psa poluboga Strahine već pokaza Ruvarac, **Dve rasp.,** str. 44—7.

[3] Od gariti, mrčiti
[4] Moguće, da oslabljeni pomenak dvaju nebesnih pasa sačuva i jekavska jedna basna. Iza smrti domaćina vrlo pravedna, sve ponestalo nekako u kući, pa dva kućna psa, jedne zimske noći, megju sobom se razgovaraju. Od gladi, mlagji hoće da bježi, al ne će stariji, vjeran domu i u nevolji (V. Vrčević, **Narodne basne,** u Dubrovniku 1883, str. 39: "Dva psa".) I što prosti puk sad misli da, u kužno doba, mnoge kuge (kuge su žene ispreko mora) propadaju od pasa (Vuk **rječ.,** pod **Kuga**), i to zar dogje od stare vjere u nebesne pse

Nego bilo to kako mu drago, ovo stoji, da u vedičnim pjesmama Saramâ prati vrhovnoga boga Indru, te mu pripomaže otkriti lupeže krava, oblaka nebesnih, a da u našem epu, po isti način, žutov Karaman, hrt Bezbiljeg, stopom slijedi Strahinu, i pruža mu pomoći u njegovoj borbi na Halu. Karaman je žut, on je bez biljege, po slici neba, ožutjela i čista sjutra. Inače, i Heleni naslijediše, od otaca arijskih Saramu. Kako je poznato, nju oni pretvoriše u svoga hrlećeg 'Ερμεκς, 'Ερμης. Herme je sin i glasnik višnjega Zeusa, kao što u nas hrt Karaman trče tamo amo oko višnjega Strahine[1].

[1] Narod zna za Jedogonju, ili Vjedogonju (Vuk **rječ.,** pod **Jedogonja,** i **Vjedogonja**), pa ima poslovične izreke: "Jak kao Jedogonja — Leti kao Vjedogonja". Je li i ovo preostatak letipsa Vidova? Ja bih rekao, da je. Pošto je u staroal. **едь.** i **jadь,** otrov, **jedogonja** biti će isto što i **jadogonja,** onaj koji goni Jade. Jadi s se, zaista, negda shvaćali sasvim personalno, kako to svejednako proizlazi iz našeg pučkog govora: "Jade nesiti! — Neka se od Jada prekrstim! — Od Jada gora vehne — Jadi ga znali! — Jadi je znali za nje glavom! — Jadi ga ubili! — Trista Jada na koga", itd. **Jad** može biti od korena **ad**, jesti, š čim se slaže potpuno i izraz: "Jadi nesiti" ! Jadi su, po svoj prilici, ono, što i Bijesi kojima se nadjelo

ime od **bhi**, strašiti (Daničića **Korijeni**, *str.* 149). Tamni dusi, u koliko ljudma kidišu, ješni su, te su Jadi, a u koliko ih straše, Bijesi su. Tjera ih jaki letipas Vidov, Jedogonja. Osim silnog letaja i jačine, kojom i drveta može da izvali, sad se o Jedogonji u narodu priča, da je ono duh čovječji. Taj duh izilazi čovjeku iz tijela u snu, pa toga čovjeka Jedogonje, kad umre, opraštaju se ljudi, što mu udaraju pod nokte glogovo trnje. U bugaršticama, Vjedogonja je "sjenovit". Ima više Jedogonja, i biju se zaradi ljetine (Vuk. **riječ.**, ib.). Kako znamo, ljetina je osobito od Vida; a što se tiče gloga, pridolazi i u priči Kojanovoj o Veljku Loviću (vidi naprijed. na str 87).

Osim psa čuvara, vedična nam mitologija dosta osvjetljuje i dušmanina, koga Strahina bije. Pjesme ga naše imenuju različito: Turčin Vlah-Alija, Den-Alija Vlahović, Balaban, Kavga, Tafo[2]. Što je on Turčin i Vlah, to je do umne navade našega puka, koji pretura zle bogove u dušmane narodne[3]. Suparnik Strahini bio Vlah, t.j. Latinin, a poslije i Turčin. Bio, valjda, i Avar, Bugarin, što li, jer se u taboru njegovu, po pjesmi Vukovoj, govori "manovski", pa do njega su Tuka i Mandžuka, imena ova, kako mi se čini, hunska.

[2] Čojkovića **pjevan.,** 151.
[3] Vidi u predgovoru.

Pravo ime zlotvoru iznosi nam pjesma nehote, gdje veli: mučna ala, Turčin Vlak-Alija[1]", te i dalje vraća se na istu Halu: te se dvije ale poniješe[2]". Na Halu, ispravnije Alu, kano da je asonancija i samo ime Alija, pa i Bala u imenu Bala-ban. Alija najlaglje mogao postati od mužkoga **Al, Hal,** koje je isto što i Ala[3], premda ga Vuk u rječniku ne bilježi: "Evo muke i debela ala[4]!" "Vidi Tala, poganoga hala[5]!" Progji se ala i belaja[6]!" Ovoga Ala, ili Alu, nalazimo u Vedama. Kišne krave muzare, oblaci, lete preko neba, preko pasišta nebesnih, rićući. Tjeraju ih vjetrovi, a sunce muze ih zrakama, vidilom svojim; iz nabujanih im vimena rosi onda na zemlju njihovo mlijeko, kiša. Naša izreka: "kiša muze (se)", za obilati dažd[7], čisto je vedična. Oblačne krave dvojake su: ili puštaju blagu kišu, ili je oporno drže u svojim mrkim zavojima. Nego oblaci jesu, u isto doba, i djevojke[8], pa su i ove dobre ili zle, vjerne ili nevjerne.

[1] Vuk. **pjes.**, knj. II, 44, v. 160.
[2] V. 675,

[3] **Al** biti će zar jedno sa staroal. **alь**, opačina, i novosl. **jal,** zavist. Glede imena "Bala", "Bale", "Baleša", ako to nije asonantno k Alu, onda bi moglo ići u jednaki red sa riječima "baljota", "baljast", "baljav". Kad se govori volu, ili kozi, da je baljava to znači, da je crne glave (Vuk **riječ.**, pod **Baljav**). Ovako, Bala značio bi **Crni.**

[4] V. Krasića **Narodne pjesme,** knj. I, 7, v. 124, Pančevo 1880.
[5] Čojkovića **pjevan.**, 93, v. 111.
[6] Više puta u pjesmama.
[7] "Kiša muze, — noge puze". Vuk. riječ., pod **Musti**.
[8] Kako i u nas. To ćemo bolje istaknuti, govoreći o vilama.

Ali je, ponajviše, neki zlotvor, koji u oblacima zaustavlja plodonosni kišu. Ružan je, stravičan je; pa, po različitoj vrsti svoje poštetne zloće, nosi razna imena: Vala (prikrivatelj), Çushna (sušar) Vritra (obavijajući) Krishna (crni), Namuci (zapinjač), Râuhiu (rasteći), Pipru (otečeni), Ahi (zmija), i još druga. Zlotvor mami, otimlje, krave, jal djevojke; a kako se u zamućenom nebu. djetinskim očima Arijaca privigjalo svakojakih nagomilanih planina, on drži djevojke pritvorene u pećinama, u tvrdim gracima. Dok su tamo, i vode, i krave, i djevojke, takogje su crne, grdne, zlotvorne, pa zlotvoru jesu i na ruku; ali, netom oproste se pritvora, postaju bijele i dobre. Da ih spase, boj bije na dušmanina sunčani Indra. Pred sobom bog, obično, šalje, po tragu izgubljenih i zatvorenih krava, svoju kučku.

Istom ih kučka donjuši, ili im riku dočuje, javlja to gospodaru svome. Tad počinje urnebesni boj izmegju boga i zlotvora[1].

[1] Gubernatis, **Mythol. zool.**, passim

Od zlotvorovih pridjeva zar prigje do nas Ahi: no je Aždaja dodijeljena Suncu, pa će drugdje o njoj biti govor. Može biti, da prigje i Vritra, kako ćemo i to, drugom prigodom, reći. Za sad ostanimo na Ali[2], da je kroz narodno kazivanje proučimo. Već nam reče uzgred narodna pjesma, da je grdosija, belaj pravi[3]. Po pričama, izlijeće na svijet iz velikih dubina zemlje i mora[4]; izlijeće, ponajviše, uz tmušu i oluju: "kad u veče, Bože, duva vetrina, krše se drva, misliš sve će iz korena izvaliti, al eto ti ala ide[5]!" Ovu stravičnu, ujeću, neman narod pomislio, kako kad, a jednom, dvije, tri, a čak i devet glava. Alina glava smrdi[6], pa od toga smrada Dubrovčani svejednako govore: "Smrdi halom". U staro doba, tonjala ona još i više u Dubrovniku, kao što nam dubrovački ljetopisi kazaše; duhala sa **Smardo-dassi,** na ulazu grada[7]. Kako sve ruši i tamani, osobito ljetinu u polju, Ala razvalila čeljusti, proždrljive, nezasitljive: "zine kô ala" — "ala iz njega zija", pučka je izreka za gladnika. A kad ko naglo jede, poslovica za toga kaže: "Ždere, kao hala".

[2] Ovim ne kažem, da je naš **Al,** ili **Ala,** i fonetično isporediva sa indijskim **Vala.** Sud o tome ja prepuštam slavistama i sanakritolozima.
[3] Vidi gore na str. 99.
[4] Vuk. **prip.** dodat. 18. — **Vila beogr.** g. 1868, br. 22.
[5] Vuk. **prip.** 36.
[6] Id. ib
[7] Vidi na str. 89—90.

Priča srpska: "So i hljeb[8]" privodi nam gladnu Alu, gdje napastuje vola uz dva roga od obilja, koje je značajno za odnos proždrljive Ale prema podatljivoj ruci Svantevidovoj s takim rogom od obilja. U istoj priči, a i drugdje, Ala je mršava i suha do čuda: Ovo je tek prividno proturječje sa debljinom njezinom: što je grdna, debela je, a što je izješna, suha je. Alina suhoća prozire se, takogje, u pjesmi. Ala dolazi, naime, sa Suhare planine i sa Goleča planine, i na Goleču boj se bije megju njom i Strahinom[3]. Na tu istu suhoću ne misli sad, ali jednom mislio naš puk, govoreći: "Našla ga bijeda na suhu putu!" — "Sačuvaj me, Bože, bijede nevidovne[10]!" A koliko je starodrevno ovo mišljenje, svjedoče nam Vede: gore pomenuti Çushna, **onaj koji suši,** i značenjem i glasom, pokazuje na suhoću naše Ale iz Suhare i Goleča. Po zastrašenoj pameti naših otaca verala se neprestano sušna, nesita, smradna grdosija; čuše joj riku u svakom vijanju zatorna vjetra. S toga se svakovrsno ona ispružila u srpski i hrvatski jezik. Napominju je zar sve ove riječi: alauža, alabuka, alavanta, alauk, alamunja, alakača, alapača, alosan, alosija, aluga, alovit, alav. Skoro u svima, još buči navaljivanje nemani, koja juri uz vjetar[1]. A kad puk reče: "Podiže se ala i vrana", time izrazuje bučno komešanje svih vragova.

[8] **Vila beogr**. g 1866, br. 51.
[9] Vuk. **pjes.**, II, 44, v. 366, 378 i 677.
[10] Bijeda, u prvom svom značenju, jest glad (Fick, **Vergl. Wört.**, s, 614), te je nevidovna, što se protivi Vidovu obilju.
[1] Neke od ovih rijeci, u akademijskom rječniku, izvogjene su od turskog **almak,** uzimati, grabiti. Riječ **alauža,** lapavica bila bi pak postala od novogrčke αλαχοσυνη, nesreća Pogriješiću, ali ni jedno, ni drugo, ne ide mi u ćut Uz Alinu oluju smisao naših, gore navedenih, riječi meni je čist, dok mi je nekako taman, uz tumačenje rječnika. Opazio bih i to, da su strani koreni u jeziku u opće nerodni, dok je rodnost u tom kupu dosta velika. Ja bih amo potegao još i **alaman:** "kao alamani navališe, pojedoše".

Sa sušnom i bučnom Alom bori se Strahina poglavito u ljetu, gdje se god tmasti i zli bjesovi usplahirili, da ljetinu unište iznenadnom vjetrinom, crnom olujom, gradom. Vrijeme ovo borbe čisto izlazi iz pučkih poslovica: "Bije se kao hala s berićetom" — "Bori se kao hala s berićetom[2]". Nego u mrtvoj zimi, veliki dušmanin velikoga borca hodi polako, ula se, vadi; on je tada Mora, ili Vada. Vada jednaka s Mororn, poznata je u zapadnom dijelu našeg naroda, pa može biti, da bijaše više hrvatska, dok je Mora bila srpska[3]. Vada i Mora jeste zgoljno oličenje zime. Cičom, gladom, bolešću, zima, kao ništa drugo, kolje i mori u svijetu; ona je prava pravcata **Mora.** Opasnija je od same Ale. Ova proždire ljetinu, a Mora ljude i stoku. Ali huda neman ne ide naglo, ne bašće korakom naprasnim; ona se vlači svom

težinom i mrtvilom zime, bada, libi se po noći u gluho doba, dok je eto nevigjene pod domaći krov, da tu izjede sve slabiće, navlastito ludu djecu i momke[4].

[2] Vuk. **posl**. "Kad (Ala) vodi oblake, pa hoće ljetinu da pobije gradom", drugoj poslovici primjećuje Vuk.

[3] U ostalom je opaziti, da Mora, Morana, Morena, javlja se kod svih Slavena. Kod Čeha moravskih, u proljeće momci i sad napravljaju lutku, sliku Morene, boginje zime i smrti, pa je bacaju u vodu. Zendsko i sanskr. **mara** jest smrt (Fiek, **Vergl. Wört**., s. 628—9). Mora, kao i Ala, može biti muškoga roda. Ime joj se, onda, sastavlja sa **běs**, te je **Běsomar** (strašna Mora).

[4] "Pohlepni kao Mora na mlada momka" — Vrčevića **Niz. prip.** str. 169.

Po ovom izdajničkom ulanju i napastovanju, zove se **Vada**[1]. Ime Kavga Strahininu dušmanu jest samo turski prevod te riječi Vada. Pogibija od Vade, morija od More, tim je veća u zimno doba, Što je onda najbljegje vidilo nebesno, najslabiji Vid. Da je Vada u odnošaju s Vidom, kaže nam jedan dubrovački običaj. Kad se u Dubrovniku pale kresovi Vidu, pa ih ljudi preskakuju, tvrdo drže, da je to zdravo od Vade[2]. Zdravo je, jer Vidov plameni krijes, bio zapaljen gore na nebu vidilom dnevnim, ili na zemlji ognjem iz drveta, razagnaje tamu, a uz tamu goni Vadu. S primljenim hristjanstvom, popusti strava od Vade i More, al se ipak ne iskoreni iz dugo zabrinutih srdaca hrvatskih i srpskih. Naivno, no zanimivo, u narodu se sad pripovijeda, "da je Mora vještica koja se pokajala i zarekla, da ne će više ljudi jesti, nego ih samo noću u spavanju pritiskuje i dihanje im zaustavlja[3]". Dakle, krvna Mora s vremenom postala samo dosadna vještica. U Grblju kotorskom, takoj vještici ljudi još brane noćni prelaz preko praga domaćeg molitvom, koja je postanjem svojim neznabožačka, pa zove vješticu "vjetrušnom vjetruštinom[4]".

[0] Ne bi li ovaj Kavga bio Prabog, bog koji se pre, u Malorusa?
[1] **Vad** — je contentio (Miklošić, **Bildung der slav. Personenn.**, s. 41). Starosl. **vada contentio,** češ. **vada,** contentio**.** Od zle boginje zar dolazi: zavada, zavaditi, razvaditi. A što se u Bačkoj za vrlo opasan posao, ili put, kaže, da je to **vadivek** (Vuk. rječ, pod **Vadivek**)*,* ono će, valjda, značiti: sila od Vade. **Věkъ** je sila. Ako nije božanstvo, barem se personificirala Vada
[2] A. K. Matas, **Miletii versus,** u Dubrovniku 1882, str. 42.
[3] **Život i običaji naroda srpskoga,** priugotovio Vuk. Stef. Karadžic, u Beča 1867. str. 216.
[4] Id. atr. 216—7:

"Mora bora! ne prelazi
prek' ovoga b'jela dvora,
e su na njem tvrdi ključi
od našega Siodora,
Siodora i Todora,
i Marije i Matije
i sestrice Levantije.
Koja nema pristupišta
prek' ovoga b'jela dvora,
ni kamena kamenica,
ni vjetrušna vjetruština,
ni nametna nametnica . . .
Vratilom se opasala,
zaštikalom poštapila,
ušla u jajsku ljusku,
utopila se u morsku pučinu!
Trinka joj trakuli,
vragu joj glava,
sve joj koze vrag odnio,
mleko joj se ne sirilo,
nego rekla: jaoh!
Jaoh joj dala Lena, Plena
i Marija Magdalena!'

Tri djevojke, koje se dvaput ovdje spominju, i dva junaka, može biti da su tri Zore i dva Jakšića, o kojima će biti govor.

Što je Mora "vjetrušna", to je opet još jedno obličje zimnoj strahoti naših djedova. I ako zima, po sjevernijim krajevima, u pradomovini Srba i Hrvata, najčešće davi ljude svojom olovnom težinom, opet, u sumornoj njenoj tihoći, dižu se, kašto, alauže, snježani vijori, "zli vjetrovi". Duva alauža, pa kano da juri metlom, kojom mete sve; a ubitačnomu vijoru nije drugi niko kriv, do stare vjetrušnice[1]". Ovo je baba Jaga sjevero-istočnih Slavena, a baba Ruga naših Jekavaca. U Boki kotorskoj, u Paštrovićima,

babom Rugom još plaše djecu[2], kako je ono strahotna i baba Jaga, iza čije metle ne ostaje trag ničemu, niti samom hodu njezinu. Od Rugine metle mi imademo: "mećava", "jede kao mećava", "mete snijeg", "zameo vjetar put", "pomlaćeni kao metlom[3]". Ovakova metla nije samo slavenska, već i arijska mitična svojina. Ona je u Arijaca strašno ratilo zimne grdosije. Kad prosti naš čovjek, mučen od More, stavi metlu naopako za vrata spavaće svoje klijeti[4], on, ne znajući, izvrće arijsko oružje i zlamenje pohlepne i proždrljive More, olujne Ruge. Iz velike davnine dogje nam, valjda, i samo ime **Ruga**, koje bi moglo biti od leto-slavenskog **rug**, otkle naše **rzati,** sravnjivo sa latinakim **rugire**[5]. Gdje se stušti crni vihor, Ruga uji, ruče. Danas, njezina metla manje je opasna; nema udara. Jašu na njoj kukavne vještice.

[1] Vrčević, **Niz prip.**, str. 169: "Kazah ocu i materi, a oni me uvjeriše, da mi je domaćica u zle vjetrove ulećela, po činjenici kakve stare vjetrušnice".
[2] Vuk. **riječ.**, pod **Baba Ruga**.
[3] " .... a nas kao da je Bog svakojega udrio metlom po glavi" (Vrčevića **Niz prip.,** str 94). Uporedi takogje: "kao graninom pomlaćeno" — "metnuti djevojci granu na put" — "Zgranjen, zgranut.
[4] Vuk **Živ**. i **ob.,** str. 218.
[5] Fick, **Vergl. Wört.**, B. II, s. 644.

Sve ove nemani, Ala, Mora, Ruga, dotiču se. Ala je proždrljiva kao i Mora, a bučna kao i Ruga, pa su vjetrušne, po narodnoj riječi, sve tri. Sličnost im je otuda, što oličuju zatornu silu u prirodi nepovoljnoj i tamnoj, a različnost opet otuda, što pojavi one sile nisu jednaki. Ništa običnije u mitovima Arijaca, kao što razilaženje jednog bića mitičnog u mnoga obličja. Nu, bilo kakovo obličje tame, š njim je u oprjeci trajnoj svijetli Vid, s njim ratuje Strahor. Na veliku sreću ljudi i svijeta, ima strava na nebu, koja će dohakati svakoj stravi na zemlji, i u zimi i u ljetu. Vid je Strahor svakoj nemani, svakoj alosiji. Što se ispriječio na Alu, Moru, Rugu, može biti da je Strahor od Srbâ i Hrvatâ prozivan i Srgja Zlopoglegja. Ovaj Srgja dolazi mimogred u našim pjesmama, a ipak nadvisuje druge junake. U jednom ulomku pjesme kosovske, on se bori tik do Strahine, pa dušmane "dva i dva na koplje na bija[6]".

[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, str. 314.

U pjesmi jednoj crnogorskoj, Zlopogleda Vuk strašan je i pomaman junak[1], baš po primjeru Strahine: a, u hercegovačkoj, Srgja Zlopoglegja oko sebe okuplja junake, koji su "pripasali mača zelenoga[2]". Što je mač zeleni, znamo. Bio što mu drago, epski naš Srgja Zlopoglegja nije, zaista, postao od istinita čovjeka. Niti mu ime drugo nije, do perifraza za **Strahor**.

[1] Čojkovića **pjevan.**, 93.
[2] Petranovića **pjes.**, knj. II, 26, v. 552. Pjesma ova koja predugo opisuje propast carstva srpskog, više, nego prava narodna pjesma, pozna je umotvorina hercegovačkog jednog rapsoda. Od rastresenih komada kosovskih pjesama on htjede sastaviti neku **aristeju,** ili mali ep o Milošu, kako to već Jagić (**Rad,** II) i Novaković (**Archiv,** III) opaziše. Nego, opet, ona crta o Zlopoglegji mogla je biti uzeta iz stare epske hazne.

Kroza svu, dovle pretresanu, polionimiju Vida, i opriječne mu grdosije, zvuči, promeće se, sama sila i jačina. Ovo je i sasvim naravno u krutoj prirodnoj religiji, koju Slaveni naslijediše od Arijaca. Ipak, ta krućina kod otaca naših donekle umeknula: fizična borba dvaju bogova shvaćala se od njih i kano suprotnost dvaju načela. Helmold reče, da su se Slaveni, pri svečanim gozbama, obregjivali punom čašom, prizivljući dobra boga. a zaklinjući zla boga, Crneboga[3]. Moralnu oprjeku izmegju dobra i zla boga iztiče još bolje narodno naše pričanje. Bijahu dva brata, po imenu Pravac i Krivac, ili Upravda i Krivda, prvi dobar, radin i pravedan, a drugi lijen i nevaljao, kazuje jedna priča iz Vojvodine[4].

[3] Vidi na str. 72.
[4] Kojanova **prip.** 22.

Brat Krivda, baš po vragu, dobi nad bratom Upravdom opkladu, da je krivda bolja od pravde, pa mu iskopa oči, i baci ga "u jamu od vješala". U toj jami čamao Upravda "celu noć, slep bez očiju svoji",

sve dotle, dok "pred zoru" doletiše mu tri gavrana. Gavrani bijahu njegove oči pojeli "u meden kus"; no sad mu rekoše, da "rosom sa trave" očnice namaže, i da prutom nekim udari kamen, kako bi se "izvor vode otvorio, a sam kamen sav u alem pretvorio". Taman kad "sunce sa neba sine", Upravda stao se penjati iz jame, pa s uzvikom: "Pomozi Bože i božija pravdo!" ozdravio na očima, i "čisto progledao". Odmah po tom, išao u grad nekog cara, gdje cijelo gradjanstvo bijaše žedno i vapijaše vodu. Upravda udari po kamenu: "kad prvi put udari, kamen se zasija kao mesec; kad drugi put, zasvetli kao sunce; a kad treći put, na stotinu mesta prsne, i poteče čista i zdrava pijaća voda".

A već prije bješe on caru izliječio teško bolanu ćer. Vodom obradovani ljudi sagradiše Upravdi dvore "prema caru kao careve", privedoše mu ženu i djecu, pa svi veseli kao nikad prije: svima je "sretno i berićetno". Ozdravljenu svoju ćer car dade najstarijemu sinu Upravde, Davorinu, koji careva mjesto njega. U tome, "zlotvor Krivda od jeda, i zlobe, i pakosti", ne miruje. On hoće, da mu Upravda izbije oči, ne bi li i on progledao, "pri ragjanju sunca". Upravda iskopa mu oba oka, kad eno "stubovi od vešala stropoštaju se na Krivdu, i pod njim se velika jamurina provali, u kojoj večito ostane". Stropoštaju se u vodu, u istu provaliju, i dva sina Krivdina, a i žena mu, netom htjede i ona sreću kušati s gavranima. Od onda, "provala pod vešalima proglasi se po svem svetu". — Priča tumači se sama sobom. Što su Upravda i Krivda dva brata, to je od gotovo jednake im moći po vasioni. Jedan drugome jednako iskopava oči: Vid, naime, oslijepio u noći i u zimi; a njegov suprotnik u dnevu i u ljetu. Vida i Crneboga Helmold takogje, u neku ruku, jednaci: pa njih jednačila i pučka "babja vjera" bogomilska[1]. Careva kći, bolesna a izliječena, to je noćna Zora, koja se jutrom udaje za rano Sunce, za mladog Davorina. Tri su gavrana simbol triju vedičnih te i naših noćnih Sunaca.

[1] "Ecclesia romana damnat et reprobat errorem Manicheorum asserentium, duos esse deos, quorom unum vocant summe bonum, alterum summe malum" (**Kardinala Ivana Torquemade rasprava proti bosanskim Patarenom** — Rački Starine, knj. XIV, u Zagrebu 1882) Mogao bi ovdje pasti prigovor, da je ovo manihejska, pa tugja dogma. Prigovoru ja ne poričem opravdanosti. Ali ko časom na to pomisli, kako su uvijek sveštenici, u pokretima krivovjernim, rado uvigjali već osugjene stare jeresi, biće u sumnji, da li riječ maniheizam baš tačno izražava naše bogomilstvo. Koliko je u bogomilstvn bilo izvorne misli slavenske, ja, u nestašicu svog znanja, ne mogu da opredijelim; ali opet mislim, da toga bijaše dosta. Već i riječi "babja vjera", "babuni", za naše patarenstvo i Patarene, na to me upućuju. Rekao bih, da bogomilima crkveni ustroj i bogoštovje dogje, većim dijelom, sa strane, dok im, u jezgri, vjera bijaše davna slavenska

Osim svega govora priče, i ime Upravda jamči joj davnost. Nije sad više u uporabi, a nosio ga, prije no ga polatini, glasoviti Justinijan. Slavensko ovo dijete, sin Istoka i Viglenice, dok življaše na selu, ne daleko od Sofije, zvalo se taman Upravda.

Ima časova u božjem životu Sutvida, gdje mu lice Strahorovo posve ižčezava. Kad su bjesovi pobijeni; kad je mlad junak iznio iz teške borbe zlatnu kacigu, pa njom vitešku glavu naresio[2]; kad, sa svoje jutrenje visine, možni Vid upravlja svijetom, t.j. bijelom i razgrijanom vasionom, koja je iz hude i mrzle tame isplivala: onda je velika svadba na nebu. Sutvid vjenčava se. U rasvanuću čistog mliječnog jutra opaziše i Indi istu bračnu slavu neba.

[2] Vidi gore, na str. 96.

Ženu jednu uz Vida već češće susretasmo, doslije, u narodnim pjesmama. A da koja i kakva je ta žena? Mislim, da na ovaj upit narodno predanje, koje još postoji, dovoljno odgovara.
Najprije, ona nije, po versiji najizvornijoj, ničija kći, a sestra je Vidova. Čudnovata neka pjesma srpska pjeva[1]:

"Čuva ovce Vide čobanine,
Vide ovce, Vidosava janjce.
Vide svira u zlatnu sviralu,
Vidosava sitan vezak veze.
Leže Vide sanak boraviti,
malo trenu, pa se brzo prenu:
Sejo Vido, ja sam ožedneo!
Idi, Vide, za goru za vodu,
te pij vode i umivaj lice,
i donesi meni u svirali . . .
Pila vode seja Vidosava,
pila vode i umila lice.

Sinu lice kao jarko sunce[2]".

Mitičnu zlatnu sviralu mi upoznasmo kod Trojana-Mide[3]. Na glas svirale, t.j. jutrenjeg lahora, Vid i Vidosava piše vodu. Dovde, pjesma je neznabožačka. Sad imamo nastavak hristjanski:

"Progovara Vide čobanine:
Il' mi voliš verna ljuba biti,
il'mi voliš sablju celivati[4]?"

[1] U **Vili Beogr.**, *g.* 1866, br. 41.
[2] V. 1—10 i 15—7.
[3] Vidi na str. 60—1.
[4] V. 19-21.

Protrnu Vidosava od čuda i jada, i pruži glavu pod mač bratu Vidu. Ova pjesma nije ni slučajna, ni inokosna; motiv joj se pjeva, u sličnim pjesmicama, posvuda u narodu[5]. Pa i same oveće pjesme epske iznose ženidbu cara i carice, brata i sestre. U jednoj Vukove zbirke, car (srpski Stefan) hoće da vjenča sebi sestru Roksandru[6], a u drugoj, opet, sestru Kandosiju, koja "svijetli sa njedara dragim kamenjem"[7].

[5] U zapadnim krajevima taj Vid zove se, obično, Ive; pa je i lasno znati, zašto. Sveti Ivan Krstitelj slavi se o suncokretu ljetnom, gdje je vidilo najjače, te Ivanj dan zamijeni Vidov dan, i Ivan Vida, osobito u kršćana. Dosta je začudno pak, da se u narodu nalazi, baš bez ikakva sad razumljivog povoda, i ova zagonetka: "Nit' je bilo, ni će biti; a da bude, u z'o čas bi bilo". Odgonetljaj: "Brat sestru da uzme" (Novakovića **zagon..**).
[6] Knj. II, 27.
[7] Knj II, 28, v. 9-10.

Sa tvrde upornosti sestrine, razvrže se vjenčanje u obe pjesme, kao što i u pjesmici Vidosavina groza prepriječi nedjelo Vidovo. Junona, žena Jupiterova, ljudima je uzorna nevjesta, pa i štiti ljudske brakove. Rukovodeći mladence, množi pučanstvo, a kao takova, po raznim joj svadbenim činima, zove se: **pronuba, nupta, iterduca, domiduca, unxia, vinxia, juga, quiritis, populonia**. Ja bih rekao, da po primjeru, i pod božjom zaštitom Vida i Vide, vjenčanje slijegjaše takogjer megju Srbima i Hrvatima. Barem dva imena Vid i Vida izilaze nam iz ovog pučkog običaja[1], namijenjena skorome braku. U bosanskoj Krajini, u oči Vidova dne, nabranim cvijećem djevojke slute na udaju. U tome cvijeću, dva cvijeta moraju biti najglavnija i najveća, jedan muški, a crven, koji se zove **Vid,** drugi ženski, a modar, kome je ime **Vida.** Djevojka, koja hoće, da u snu, u noći Vidovoj, dragi joj izagje na oči, prije nego što će lijegati, raspaše se, pa pod uzglavje metne cvijet **Vidu**, **što** prikazuje nju, pa onda do njega cvijet **Vida,** što prikazuje sugjenika. To čineći, pod glas govori:

"O moj Vide vigjeni!
O moj dragi sugjeni!
Ako misliš jesenas,
dogji mi večeras,
prvi sanak na sastanak".

Onda do dvaju velikih cvijeta polaže i druge cvjetove, pa uza svaki od njih želi ovako dragome:

"Bio lijep kô Milan,
bio visok kô Ivan,
a junački kô Miloš,
imô porod kô Jug Bogdan stari . . .;
a sablja ti sjekla na mejdanu, —
kô starine Strahinića bana!"

Po tom djevojka, barem do pola noći, lijegaće na lijevu stranu, da joj dragi bude bliže srca. Sutradan djevojke jedna drugoj kazuju, "kakvu su sreću u udaji vidile", ili "koji je dragi izišao na oči". Sve je značajno u ovom običaju: "Vidovdan", cvjetovi "Vid" i "Vida", "sablja starine Strahinića bana", pa i govor: "Vide vigjeni", "viditi", "izići na oči".

Ali, u trećoj pjesmi iste zbirke Vukove, ženidba se ipak vrši megju carem (srpskim Stjepanom) i "Roksandom djevojkom", kojoj, radi hristjanskog obzira, otpada svojstvo sestre. O braku Vida i Vide, cara i carice, sve su pjesme, dakle, ovako ili onako prekrojene; no iz njih zvuči, jednako, harfa poganskog vjerovanja. Car nebesni uzimlje sestru za ženu, koja će biti carica nebesna. U grčkom mitu, Zeus vjenčava sestru Heru. U Latina, Juno je nekako Sororia.

Kako i zašto to biva, tumači nam drugi mit, mit vedični. Po Rigvedi, svod nebeski prepunjen je zračnim vidilom, u kome jedinom mi se možemo kretati, pa i kišnom vlagom, po kojoj buji svako živo. Pod ovim svodom, vidilo i vlaga sačinjavaju neograničeno, svegjerno, životno, vrelo ambrozije. Iz ovog indijskog, ili bolje reći, arijskog nazora izvinula se, najlasnije, misao, da su vidilo i vlaga, budući pod istim krovom, brat i sestra, blizanac i blizanica sjajni. Stoji jedno do drugoga, bližnjaivo je u Latina i njihovo ime: Jupiter-Juno[2], taman kako u pjesmici našoj: Vid-Vida[3]. I helenska "Ηρα, po novijoj etimologiji, svodi se na svjetlost Ζευς-a[4]. Pače od širokog vigjenja, po svoj prilici, pridalo se Heri ono homersko postojano βοωπις, kako i Junoni, od vidila jutrenjeg, dogjoše njezina druga imena **Lucina** i **Matuta**[5]. Ovako, i helenska i latinska vrhovna boginja pomaljaju se i one na prozor neba uz ovo isto ime Vida, kad im na naš jezik ime prevedemo. No car i carica nebesni jesu, takogje, muž i žena. Vida, veli naš mit, donosi Vidu vode u zlatnoj svirali: iz zagrljaja vidila i vlage ragja se kiša. Baš za to što za kišu odasvud skuplja oblake, višnji je bog u nas "onaj koji vedri i oblači"[6], u Helenâ, istim izrazom, νεφεληγερετα, ili ομβριος, υετιος u Latinâ **pluvius, pluvialis, imbricitor.**

[1] Knj. II, 29.
[2] **Juno** jednom bijaše **Jovino**, to ženski oblik od **Jovis** — Preller, **Röm. Mythol.**, I B., s. 271.
[3] Vida je i pučko žensko ime. [4] Preller, **Griech. Mythol.,** I B, s. 128.
[5] Uporedo sa Lucinom ide Jupiter **Lucetius**, pa je opet **Lucetia** i Juno. Rimske žene Junoni Lucini prinošahu, gdješto, na dar svoje obrve (Preller, **Röm. Myth.**, I B., a. 273); a najglavniji god boginjin bijaše na marčane kalende, kad se novim vidilom stvarala stara rimska godina (id. s. 274).
[6] Kojanova **prip.,** 3: " .. volja višnjeg boga koji vedri i oblaci.." — Vuk. **.posl.:** "Tako mi što vedri i oblači!"

Višnji brak megju carem i caricom vrši se u obilju voda[1]. Osim dovle navedenog, ovo nam posve jasno kaže prva od triju već spominjanih piesama Vukovih o ženidbi cara Stjepana s caricom Roksandom. Veli Roksanda bratu caru:

"Bogme nikad ja te uzet ne ću,
dok ne nagješ trista neimara,
povedeš ih u Šaru planinu,
da ti nagju do trista izvora,
na jednu ih žicu ne sastave,
ne odvedu Misir-zemlji ravnoj;
i napraviš do tri čaše zlatne,
da ti vodu pije sirotinja[2]".

[1] Običaj u Boci pri trudnom porogjaju, da se rodilja nalijeva punim sićem vode, uz riječi: "Voda iz sića a ti gjetića!" (Vuk **rječ.**, pod **Roditi**) još pominje nebesnu rodilju. Isto tako, i Hera i Junona jesu bračne i rogjajne boginje.
[2] 27, v. 14-21

u četvrtom dijelu ove radnje vidićemo sunčanog boga sabrane žetve u juliju, Radu, ili Radogosta, gdje on, visoki neimar sa trista neimara, dana godišnjih, dozigjuje i svršuje rodnu božju godinu. Daždevni bogovi, car i carica, puštaju kišu kroz svu godinu (trista izvora)[3], pa Radogost sastavlja izvore na jednu

žicu, eda bi izgorjela zemlja (Misir) oživila, i otuda bilo veselje sirotinji, ljudskome rodu[4]. Veselje i uživanje svega svijeta, sa božje one blagodati, pjesma i dalje crta. Rade neimar sagradio "bijelu crkvu od bijela mramora", i pokrio "tučem zelenim", a car Stjepan priredio gozbinu. Za "trista stolova" sjedoše "trista kalugjera, dvanaest svetih vladika, četiri srpska patrijara, gjakon Jovan i njegove djece trista lude[5]".

Ali vrag ne miruje. Uzvrpoljio se na novo, te hoće da napastuje kišnome braku i da kvari radovanje ljudma. Za čudo je, da dušmaninu i ovdje opet nalazimo ista, već nama poznata imena. U trećoj od ženidbenih pjesama Vukovih, Roksanda je isprošena u latinskoga kralja, u Legjanu. Kralju Roksanda nije kći, već čami u gradu Legjanu, kao u pritvoru[6].

[3] I vila na Lovćenu jednom se zakle s ovakim brojem izvora: "Tako mi popa Komnena i mlina gvozdena i 377 izvora!" — Vuk. **posl.**
[4] Ime zemlji, Misir ili Egipat u ovome odnosu, čini se davnije od doseljenja Srb**a** i Hrvat**a**. Ruski ljetopisi Ipatski, iz X vijeka, za boga Svaroga kažu, da ga ovako prozvaše Egipćani. Nebesni višnji Svarog, dakle, stavljen je u svezu s Egiptom, kao i naš višnji bog u ovoj pjesmi. Vidi dotični navod iz ljetopisa u Jagića **Mythologische Skizzen:** I. Svarog i Svarožić *(***Archiv** IV, s. 412—27). Pa i u bugarskim pjesmama, naša Dušanova, to je ženidba "kralja misirskoga".
[5] V. 50—9.
[6] Boljom zgodom, u drugom djelu radnje, uz dva Jakšića raspraviće se i Legjan, to adsko jedno ime kod otaca naših.

Prosidba i izvod obavljaju se u mraku:

"A kada je tavna noćca došla,
ne donose voštane svijeće,
već po mraku izvode djevojku[1]".

U noćnoj viteškoj nevolji ove pjesme, proslavio se Miloš, koji "služi bega Radul bega" (Radogosta); a, na svu silu, zaustavljao vjerenicu, "svoj zemlji gospogju[3]", Balačko vojvoda, troglava grdosija. Balačku dogje glave Miloš, te izvede na svijet djevojku vjerenicu; Miloš Voinović, divni pregalac, kome u ruci sija "mač zeleni staroga Voina[4]". Znatan je ovaj spomen mača Vidova; ali je još znatnije, ovdje, ime troglavog Balačka. Eno ga čusmo u bosanskoj pjesmi o borbi Strahinina bana, pod oblicima: Bale, Baleša, Balaban[5]. Protivio se onamo Vidu, kao ovdje što se protivi caru i carici, Vidu i Vidi. Ovaj Balačko, stvarno, nije drugo, do obličje neko Ale, kako je razabrati iz jedne pučke pripovijesti srpske, uporegjene sa jednom pjesmom iz Šumadije. Do Koviljače, sela u srpskom Jadru, ima tako zvana **smrdljiva bara**. Onamošnji narod pripovijeda za neke dvije sestre, za Vidu i Koviljku; prva sagradila grad Vidojevica, a druga grad Koviljaču, kod onoga blizu. Koviljača je zasuta u zemlju, te nekako smrdi; to je **smrdljiva bara,** ili **Smrdan**[6]**.** Što je ta smrdeća Koviljka, znamo po pjesmi[7]. Na "nekoj Koviji planini[8]" duboko je jezero, pa "u jezeru neku alu kažu, — koja guta konje i junake[9]". Ogromna je ta Ala! Ako "se u polje prući, polomiće svu Koviju goru", i satrijeti će svakoga[10]. Da Alu pogubi, Visoki Stevan, koji u pjesmi bez sumnje zauze ulogu visokoga Vida, na vrancu "uskoči u kolo gujino", kadno je ona ležala uvijena, te joj mačem glavu osiječe. Na mjesto ograšja odveze se i "rusijska kraljica", kojoj konjušari u intove "upregoše dvanajest bujina, — šest vranijeh i šest zelenijeh[11]".

[1] 29, v. 51—3.
[2] V. 203. [3] V. 17.
[4] V. 195 i 569.
[5] Petranovića **pjes.**, knj, II, 22. Vidi gore, na str. 95 i 99.
[6] Vuk. **rječ.,** pod **Koviljača** i **Smrdan**.
[7] B. Stojadinović, **Srpske narodne pjesme***,* knj II, 4, u Beogradu 1869.
[8] V. 283.
[9] V. 285—6
[10] V. 318-20.
[11] V. 299—300.

Ovo je Vida, po svoj prilici. No bilo što mu drago, svakako, po pjesmi, Ala stoji u jezeru pod Kovijom, kako god, u pripovijesti, Koviljka sjedi na smrdljivoj Koviljači, na Smrdanu[1]. Riječi **Kovija, Koviljka, Koviljača,** potječu od **sku,** sa značenjem opkoljavati, uvijati se[2]; a to je baš Ala, "u gujino kolo uvijeno", po izreci pjesme. Dakle, kako na Vida, tako isto i na Vidu priječa se jednaka Ala.

[1] Smrdan, Smradni dasi, ljetopisa dubrovačkih.
[2] Daničića **korijeni**, str. 260-1.

Doslije, u epskim pjesmama, često nam se oglasi ime Roksanda za Vidu. Otkle ono ime? Lasan je, valjda, odgovor, kad uzmemo na um okolnost evo ovu. Koja je Roksanda u nekim pjesmama sestra, ili žena, cara Stjepana, ona ista, u drugim pjesmama narodnim, sestra je, ili žena, Leke kapetana. Rosandu, ili Rosu, sestru Lekinu, živo opisuje jedna duga pjesma Vukove zbirke[3]. Najljepša je žena na svijetu: "ko j' vidio vila na planini, — ni vila joj, brate, druga nije[4]!" Ovako čudo ljepote jeste i Stjepanova Roksanda: "Da kakva je Roksanda djevojka! — Onakove u Srbina nema[5]". Čudo nevigjeno jesu i dvori Lekini i Rosandini "u Prizrenu, ujihovoj carevini[6]": stolovi od srebra, kupe i jabuke od zlata, od suha zlata ispleteni jastuci. Po riječi jedne ženske pjesme, ovo je Rajevina, stan **obilnog uživanja**[7]. I uz najsvijetlije goste, sluge poslužuju čašom gospodara Leku, prvoga[8]. Gomila je djevojaka oko Rosande; one joj "drže skute i rukave[9]". No, koliko je divna, toliko je Rosanda samovoljna, kičeljiva, jogunasta; ona odbija prosca svakoga, Marka, Miloša, Relju, i s toga snagje je grdilo u epskoj pjesmi. Na prosce planuo bijaše i brat Leka.

[3] Knj. II, 40.
[4] V. 13-4.
[5] 29, v. 74—5.
[6] 40, v. 458.
[7] U dubrovačkoj okolini pjeva se ova pjesmica očevidno mitična sadržaja:

"U Ilije, u gjidije, lijepa je šći.
Skrojio joj žuti kavad, do samijeh tlih,
napravio mali žbanjić od tisovine,
pa je pošla na vodicu od ljepotice,
da donese hladne vode su Rajevine.
Navrani se mlado momče, Leka, terzijn sin,
slomio joj mali žbanjić od tisovine,
i prosu joj hladnu voda sa Rajevine".

U hristjanskim ustima, Gromovnik učini se gjidijom, i Leka terzijinim sinom; no je drugo sve neznabožačko. **Rajevina,** kao što i **raj, rajevi,** predhristjanaka je riječ, od korena **ra**, udjeljivati, uživati. Može biti, da ide amo i pridavnik **rani** (Miklošić, **Bildung der slav. Personenn.,** s. 94), pa time i **rano jutro,** a svakako ide **ranjki, ranjka, ranjko,** što je hranitelj, hraniteljka, hranjenik (id **Christ. Termin.,** s 49) Po tom je Rajevina mjesto gozbine neka **Walhalla**.
[8] 40, v. 270—1.
[9] V. 518.

U drugoj pjesmi narodnoj[1], iz Bosne, sam Leka vjenčava tu djevojku. Ženidba Leke kapetana baš jednaka je s onom cara Stjepana[2]. Kao što Stjepan, tako ni Leka ne ide u prosidbu, nego je čitavo junaštvo Miloševo. Miloš Stjepanu izbavio zaručnicu od kralja latinskoga i dvojice mu sinova, ispred Balačka, a iz tvrda Legjana, a Leki izvukao zaručnicu iz kamene pećine, oprostivši je divskog starješine, dvaju mu sinova i devetero divskih braćenaca. Izvodi se iz svega ovog ne samo da je Roksanda amo i tamo jednaka, nego da je i Leka kapetan prizrenski, ono što i Stjepan, srpski car u Prizrenu. Ali Leka nije božje ime, kao što nije ni Roksanda, Roksandra, Rosanda, Rosa. **Leka** biti će deminutivni hipokorist od **Aleksandro**[3]. Pri tima imenima, odmah na um pripadaju Aleksandro Veliki i žena mu Perzijanka Roksane. Srbi ova veličajna imena začuše u Makedoniji, ako srpski ep, možda, ne uze ih iz priče o Aleksandru, koja se, u srednjem vijeku, uz trojansku priču, pronosila i po našim manastirima. Otklegod došli Leka i Rosa, eto stadoše višnjima Vidu i Vidi odavno u stope. Mislim, da je, u pjesmama, Leka

kapetan stariji od cara Stjepana, koji, takogje, izmijeni Vida. Barem se čini, da je veoma davna, i po mjeri i po sadržini, ova ženska pjesma, koja pjeva junaka Leku, što sprema svoga konja te ide na vojsku:

"Oj sinoć se Duka Leka oženi,
a jutros mu sitna knjiga sustiže:
Ajde Duka, ajde Leka, na vojsku.
Duka Leka sprema konja, da ide,
verna ljuba drži konja i plače:
Jao Duka, jao Leka vojvoda[4]!"

[1] Petranovića knj. III, 36.
[2] Vuk. **pjes;** knj. II, 29.
[3] U ostalom, postoji ime Lekan, Leksa, i kod Čeha; pa Miklošić misli na koren **lek** značenja mu nepoznata (**Bildung der slav. Personenn.,** s. 72)
[4] Vuk **pjes.**, knj. I, 205, v. 1—6.

Roksanda je, dakle, prizajmljeno, dok je Vida Vidovoj ženi narodno ime. Ali mi je reći, da ime Vida, koliko ja znam, ne utvrgjuje se mitologijom ostalih Slavena. Po svjedočanatvu poznavaoca Helmolda, velika je boginja Živa[5]: nju, jedinu žensku, privodi izmegju glavnih bogova sjevero - zapadnih Slavena; privodi je, uz Prona, Svantevida, Radigasta. A svjedočanstvo Helmoldovo o veličini Žive jača time, što je, u istinu, Živa, mimo druge boginje a uz najveće bogove, imala glasiti i spomeniti hram u Raciborzu, kod Lubeke blizu.

[5] Hroničar Nijemac piše **Siwa,** koje je moguće, pod samim filologičnim vidom, čitati i kao **Dzieva.**

Pa i u nas, u doba pogansko, kano da vladaše Živa. U jednoj slovenskoj priči iz Zamladinca[1], Živa je prva u kolu vilenskom, te uči prvotne ljude orati i goniti marvu na pašu; pa joj se prinose vijenci od poljskoga cvijeća. Niti u samom našem jeziku, ime Živa ne raspojilo se od majke zemlje, ako mi za ledinu još velimo, da je to **živica**[2]. Živu pominju i pučka ženska imena Živana, Živka, te i muška Živan, Živadin, Živko, Živoin[3], koja, za cijelo, nisu uzeta iz čitula hristjanskih svetaca[4]. Pri tome još, nije nam zaboraviti usklik: "Živa bogorodice, ti pomozi!" "Kad hoće da se napije vode, kad zijevne i kad uzdahne, onda (Srbin) reče: Bože milostivi ti pomozi! ili: Živa Bogorodice ti pomozi!" ni pučku kletvu: "Živ te bog ubio!", ispredenu, čini mi se, povjesmom poganskim, prije no hristjanskim[5]. A nije zaboraviti ni naše pučko napijanje u ime ,"živonačelne Bogorodice[6]". Tako i na badnji dan, u Srbiji, započinje molitvu starješina i kućna čeljad: "Da se strahom pomolim Gospodu Bogu, i svetoj živoj Bogomateri[7]".

[1] F. S. Krausz, **Sagen und Märchen der Südslaven**, Leipzig 1883, 1 B., 31.
[2] Vuk. **rječ.**, pod **Živica.**
[3] Vuk. ***rječ.***
[4] U starim spomenieima, začestili Živan, Živoje, Žive, navlastito megju Dubrovčanima. Sad drži puk, da će, uz ovaka imena, djeca živiti.
[4a] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 297.
[5] Riječ bog muškog spola dolazi katkad i za boginju, u narodnom govoru. Biva isto, u grčkom i latinskom jeziku, sa **ϑεος** i **deus**. Za-višnju boginju Latini, izmegju mnogih naziva u **indigitamentima,** isticahu: **Sospita, Sospes,** koje, značenjem, odgovara našemu **Živa**. Svečana titulatura Junonina jest: "Juno Sospita Mater Regina". U ostalom, "Živ te bog ubio!" biti će u odnosu s muškim višnjim bogom, prije nego s boginjom, jer narod veli i "pod živim bogom" koje je isto kao i "pod jakim bogom" (ništa nema, ne zna). Rekao bih, da **Živ** stoji prema **Živa,** kao što i **Vid** prema **Vida.**
[6] Vuk. **rječ.,** pod **Živonačelni.**Velikom vjerovatnošću možemo, ovako, zaključiti, da boginja Živa postojaše i u nas.
[7] Milićevica **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 127.

A šta je onda od Vide? Jesu li Vida i Živa dva imena za istu vrhovnu boginju, ili su dva lica, dvije velike gospoje? Ni jedno, ni drugo, ne bih ja izrijekom tvrdio; no bih svakako prije mislio na ovo posljednje. Živa, koja, po priči slovenskoj, uči ljude orati i na travna pasišta stoku tjerati, te od njih, na razmijenu, ište vijenaca poljskog cvijeća; ta je Živa, bez sumnje, zemlja, podašna i zelenilom okićena. Ali, u arijskim mitologijama, nema, možda, boginje, kojoj bi, koliko zemlji, nestajalo narisa stalna i čisto shvatljiva. Zemlja, živa i životna, krilo svoje rodno rasklapa svemu i svima. Kano da je posvuda, i da nije nikuda, božanstvo njoj se njiha svakamo. Od ove posvudnosti, ne bi li Zemlja, naša Živa, bila gdjekad i carica uz cara nebesnoga? bila tim više, što vlaga životna, ne samo na nebu, već i po zemlji je razvlačena, te zemlja ragja pod uticanjem vidila[8]?

[8] Ovu tijesnu spojnost izmegju neba, vode i zemlje donekud zasvjetljuje i srpsko **Slovo o nebesima i o zemlji,** koje već navedosmo, na str. 88. Imaćemo prilike i dalje se nanj obzirati, pa evo ga ovdje cijela, sa srpsko-slovenskog, po Jagićevu tumačenju, prevedena: "Od česa bi nebo? Od vode. Koliko je nebesa? Sedam. Od česa bi sunce i mjesec i zvijezde? Od svita božjih. Od česa bi zemlja? Od gliba vodenog. Što drži zemlju? Voda. A vodu što drži? Kamen veliki. A kamen što drži? Bravi četverokrilati. A brava četiri što drži? Oganj, otklen banje (toplice) istječu A oganj što drži? Drugi oganj, žešći od toga dvanaest puta.. A taj oganj što podrži? Dub, prvo svija nasagjen, a korenje duba toga stoji na sili božjoj, pa gospod i sila božja začela i konca nema". Ima slično **Slovo** bugarsko-slovensko (**Archiv,** I B. в. 128), iz koga vadimo varijantu "**dub željezni**", koja će nam služiti na neko objašnjenje narodnih priča o ognju.

Narod zagoneće: "Visok tata, plosna mama" a odgoneće: "Nebo i zemlja[1];" dakle ih nekako pomišlja, ili negda pomislio, kano muža i ženu. Ali se tiču ovoga posla još druge zagonetke, koje su uprav čudne, pa i kova čisto mitična. Njima kaže se zemlja ispucana od suše; a pominju nam se dvije "gospe, donja i gornja", ili dvije "neve", ili dvije "druge": "Poručila donja gospa gornjoj: prolij tvoje zlatne suze, e umrijeh od crne suše" — "poručila donja neva gornjoj nevi: pošlji meni svasala masala, sva sam se jadna raspala" — "Druga drugu preko plota zvala: daj mi, drugo, malo sala, — **živa** sam se već raspala[2]".

[1] Novakovića **zagon.**
[2] Id. ib. Vrijedna su svake pažnje, u istoj zbirci, još i ove, uz jednaki odgonetljaj: "Poručuje donja župa gornjoj župi: pošalji mi oksala, maksala; sva sam se raspala" — "Opravila me tetka donja gornjoj, da mi daš sala masala, sva sam se raspala, da bih se i opet sastala" — "Poručuje ciciban svojoj ljubi na divan: spremi meni sala masla, **živa** sam se raspala, ne bih li se opet sastala" — "Piše ban ciciban svojoj ljubi na Dunav, da mu šalje sala salaksala, ne bi li mu rana malaksala".

Za "gornju gospu" i "nevu" ovih zagonetaka nije izvan prilike misliti, da je ono Vida, a da je Živa "gospa" i "neva donja", te da su obe žene Vidove. Božanstvo tih "gospa" utvrgjuje se pominjanjem "sala masla" svinjskog, koje je znamenito i značajno u sakralnom pogledu, kao što ćemo naskoro razabrati. Izilazi i sama rijefi **živa**, u zagonetkama. Ovo, dašto, odlučno nije; a, ipak, može biti više, no puki slučaj.

Prozivala se makar kojim ritualnim imenom, Zemlju su stari naši u velike obožavali[3]. Ovo stoji tvrdo, po prečestom zazivanja Zemlje, u pjesmama, u pričama i u svagdanjem govoru naroda našeg: "Tako mi zemlje u koju ću!" — "Tako mi neba i zemlje[4]!" — "U miru, o ljudi, kumimo vas od neba do zemlje, pa unakrst zemlje i svijeta[1]!" Odmah do neba, do Vida, naznačila Zemlji mjesto takogje jedna pjesma bosanska: "A momak je teško zaklinjaše — nebom, zemljom, suncem i mjesecom[2]". U našim pjesmama, Zemlja, češće, pravda se s Nebom, kako Hera sa Zeusom:

"Zavadi se Zemlja s Nebesima.
Nebo veli: Na Zemlji je krivda.
Zemlja veli: Na Nebu je krivda.
Izaslaše svetoga Iliju,
da on vidi kod koga je Krivda;

al je krivda na Zemljici crnoj.
Gromom pali svetitelj Ilija[3]".

Pjesma ova iz Srbije ponavlja se i na drugom kraju naroda, u okolini belovarskoj:

"Zemlja Nebo na sud božji zvala:
Ajde, Nebo, da na sud idemo,
jel me biješ ledom, jeli snegom,
od Mijojla do Gjurgjeva dana.
Tijo Nebo Zemlji odgovara:
Boga tebi, crna Zemljo moja,
odkani se Neba visokoga!
Na tebi je velko bezzakonje:
ne poštuje mlajši starijega,
ne poštuju sini otca svoga,
ne poštuje brat brata rogjena,
ne poštuje kum kuma krštjanska,
nit kumšije de rogjenog bratca;
za to t' bijem ledom jeli snegom,
od Mihojla do Gjurgjeva dana[4]".

Po osnovnoj misli, ide ovamo i prastara srpska pjesma[5], gdje svetitelji, podijelivši blago, "zatvoriše sedmera nebesa", i napustiše "Ingjiju, zemlju prokletu" sa teških bezakonja: sveci umoliše boga,

"da ne padne dažda iz oblaka,
plaha dažda, niti rosa tiha,
da ne rodi vino ni šenica"[6].

[3] Litvinima ta boginja bijaše Žemina (zemna).
[4] Vuk. **posl.**
[1] Vrčevića **Niz pripov.**, str. 199.
[2] I. Jukića **Narodne pjesme**, knj. I, 39, v. 53—4, u Osjeku 1858. A do neba se zaziva i a kletvi latinskoj: Tellus Mater teque Jupiter obtestor!
[3] **Vila beogr.** g. 1867, br. 29.
[4] I. Kukuljevića Sakcinskog **Narodne pjesme puka horvatskoga,** u Zagrebu 1839: "Sud neba nad zemljom", v. 1—17.
[5] Vuk. **pjesme,** knj. II, 1.
[6] V. 16—48.

Zemlja je velika boginja, no i velika grješnica. Kitna, žarka i plodna, veseli nebo i ljude; sušna nerodicom, ili smrznuta zimom, otura ih od sebe i š njima se mrazi. To je teško bezakonje Zemljino, pa najteže preko zime, kad se "crna" Zemlja obavija noću i svima strahotama. I helenska Gea ragia baš Gigante i Titane. Uz tvarnu veliku bijedu ide, onda, uporedo i duševni grijeh, čemu opet potmurna boginja daje prvi izgled: ona je nevjerna žena i zla maćeha. Može biti, da taman u njoj imademo Vidovu nevjernicu, koju već susretasmo u pjesmama; a kako gonjaše svoju pastorku i mladoga sina, vidiće se drugdje. Ali, na sreću, crna Zemlia razmeće se tek u jedno doba godine. "I ostaše božji blagosovi", veli pjesma, "da ne padne leda ni snijega — do jedan put u godini dana[1]".

[1] V. 81—3.

Da im blaga kiša padne, da im godina rodi, Srbi i Hrvati željno gledahu k nebu, k Vidu[2]. Visokomu prestolu onoga "koji vedri i oblači", i njegove drugarice, uznošahu se ritmične molitve dodola i prporuša. Svima tima pjesmama, koje još postoje, jezgra je vruća molba, da se iz oblakâ kiša izvine, te polje oplodi. Uzvici sakupljenog naroda bijahu:

"Oj Dodo, oj Dodo le!
Oj Dodo le, moj božo le!"

a molitve:

"Molimo se Višnjem bogu,
da udari rosna kiša,
da porosi naša polja[3]"

"Naša Doda boga moli,
da udari rosna kiša[4]"

"Mi idemo preko sela,

a oblaci preko neba,
a mi brže, oblak brže.
Oblaci nas pretekoše,
žito, vino, porosiše[5]"
"Iz oblaka prsten pade[6]".

[2] Zagoneci: "Šipile vile, šipke te bile, na vidov dan, pod lipov panj" odgonetljaj glasi: "Kiša" (Novakovića **zagon**.).
[3] Vuk; **pjesme,** knj. I, 184, v. 1—6.
[4] Id. 185, v. 1—4.
[5] Id. 187, v. 1—10.
[6] Id. 188, v. 7.

Kad je suša, ovako još pjevaju **dodole**, u Srbiji; pa skoro jednako pjevaju **prporuše** u Kotarima, u Dalmaciji[7]. Razlika je samo u tome, što su dodole djevojke, a prporuše, ili. prpci, momci. U kolu dodola jedna je od njih glavna, pa je gola i sva obložena travom i cvijećem, a tako isto, izmegju prpaca, jedan je kolovogja, pravi prpac, te se sav uvija pavitinom i dračom, dok mu drugovi pjevaju, cvijećem okićeni i noseći zelene grane[8].

[7] Vuk. **Život i obič.,** str. 61—6. Po tome, pa i po različitome imenu za stvar istu, mogao bi ko pomisliti, da su dodole, prvim postankom, čisto srpske, a prporuše hrvatske. U Bosni, zapadno od Vrbasa, zovu se **čaroice**. Kad bi ovo bilo hrvatski naziv za njih, onda bi **prporuše** bila riječ, koja k nama pregje od starih Slovenaca. Bugari ih zovu **peperuge,** i, tome jednako, Rumunji **paparuge,** a sadašnji Grci πυρπηρουνα. U bugarskim dodolskim pjesmama pripjev je: "Oj Ljule, oj!" U ostalome, čaroiča izilazi na isto značenje, na koje i prporuša: čara se, ili čarka, vatra, dok je prporuša što i žarka.
[8] Moguće, da jednom i u Kotarima igjahu okolo djevojke, a ne momci, jer se ženskom riječju oni zovu **prporuše,** a molitvena pjesma kaže: "Prporuša hodila, — te je boga molilašš, ili: "Prporuše hodile, — terem boga molile". Varijanta u jednini čini mi se bolja od Vukove u množini, a dogje meni iz Kotarâ, od ruke prijateljske. Valja da popovi onamo dokinuše ženske dodole.

Kad dodola u kolu igra, izliju na nju vodu iz puna kabla. Ovom negda pobožnom, a sad zazornom pantomimom, dodola i prpac, po našim selima, prikazuju na zemlji ono što biva gore na nebu; prikazuju božji brak Vida i žene mu, u naglim i plodnim vodama zažarenog ljeta[1]. "Iz oblaka prsten pade", veli ljupko dodolska pjesma; a prporušna to tumači, moleći za kišu i rodnu godinu, pa i za to, da bi "rodila nevjesta gjetića do prvoga božića"[2]. Na oplogjenje odnosi se i pavitina, bijela loza, to simbol ljubavi koja opaja. A do sve opojenosti neznabožačke ide riječ **prporuša,** kako ovo dokazuju poredne joj riječi **prpor, prporiti se, prcati se**[3]. Mladika vinove loze, što će pustiti žile te proklijati do godine, i ono je **prporak, prpoljak. U** Rimu, u hramu starodrevne italske Bona Dea, koja je **sanda, sanctissima**, i za koju neki napisi vele, da je **coelestis,** nad kipom boginje nadvijala se lozova sjenica, a pod takim sjenicama godovahu joj žene; do boginjina kipa bijaše pak pun krčag vina[4].

[1] U obredu tako je glavno polijevanje vodom, da gdjekoja dodola, u Banatu i u Bačkoj, od nazebe izgubi i život. T. S. Vilovsky, **Die Serben,** Wien 1884, s. 156. U Njemačkoj do Rajne u Hessenu, gdje još do vijeka XI postojaše obred skoro jednak s našim, polijevahu taku djevojku (kako se ona zvala njemačkom riječju, sad se ne zna) živom vodom iz rijeke, ka kojoj je dovogjahu djevojke drugarice. Njemačka dodola, ogoljena, ne bi se pavitinom obložila, no privezala bi struk od bunike na mali prst svoje desne noge, pošto buniku uzbra malim prstom desne ruke (Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 493). Bunika (Bilsenkraut, hyoscyamus) bilje je drijemežno, pa na starinsko praznovjerje, s njim skopčano, može biti da se odnosi naše: "obišao je bunca i bunicu" za veliku skitalicu, a i glagol "buncati": "bunca kao baba u bolesti". Što se tiče pavitine (bijela loza, clematis vitalba), cvijet joj je bijel, a prepleće se uz bijeli glog i uz živice, dok odiše mirisom grkoga badema. Važnije je to, što to bilje služi, koliko mi reče prijatelj iz kotara zadarskog, na kojekakvo gatanje, osobito o Ivanju dne.
[2] Vuk. **živ. i obič.,** str. 65.
[3] Zamamljiva je analogija smisla i glasa svega ovoga sa grčkim Πριαπος.
[4] Preller, **Röm. Mythol.,** I B., s. 398—405.

Rimske pobožnice, i ako u kućnoj potaji i s isključenjem muškaraca, bijahu, po raspuštenom tancu, puke prporuše. A malne kao kolo prporuša nam je smatrati onaj zbor sveštenica (**collegium sacerdotum Bonae Deae**), koji imaše na čelu svoju kolovogjn (**magistra**), te se nahogjaše i u Rimu i po ostaloj Italiji, kako nam kažu latinski napisi[5]. Bona Dea, koja je takogje **agrestis,** pripomaže zelenilu i plodu, a raduje se vodi. Ona se svetkuje početkom maja.

[5] Ovoj istoj religiji kiše i ploda ja bih primakao ime i bogoštovje majke bogova, boginje 'Ρεα, kod Helena. Lijevanjem vodâ može da joj se tumači još preporna etimologija imena. Rea je visovita, planinkinja; a ima oko sebe prpce (κουρητες), koji, po legendi, ponikoše u plahu daždu, iz drvlja onda, kad ih sunce **vidi,** sagleda. Helenska Rea jeste frigijska Kibele, a Reini kureti Kibelini koribanti, po kojima se još jače isticala pomenuta religija roda i vode. K nama Slavenima priče frigijske i bogoštovje Kibelino pojekuju, gdjegdje, nekim čudnovatim jekom. Stara velika majka Κυβελη, ili Migale, sjedi do velikog Βαγαιος, i ragja godišnje sunce "αττηϖ, "αττιϖ, ili Παπας Παπαιος, "oca" i "goapodara" proljetnog, kako se u mitu veljaše. Ime "αττηϖ, ili Παπας, nose i Kibelini sveštenici. Kad ovi sveštenici, inače κορυβαντες, ili γαλλοι, tancaju i prose, onda su μητραγυρτουτες, koja nas riječ zar potsjeća na slavenske davne **žrce**. Kibele majka, Μα, 'Αμμας, jeste Δινδυμηνη po brdu Δινδυμον: slična božja osoba, u trećem dijelu radnje, doletiće i nama, uz Božića, novogodišnje sunce, iz "dundulova dola". Vidićemo, da se na božić gradi mlada godina; a naročito je graditeljica Kibele, ta **mater turrita,** ili **turrigera,** kojoj glavu rese gradski zidovi. U legendama boginje i boga Atisa pominje se jela, simbol zime, bademovo cvijeće, simbol rodnosti proljetne, i ljubice, oko jele posute i obavite, što je sve, takogje, do našega simbolizma možda najbliže. Nego, tijelo ovo ovdje budi samo mimogred rečeno. Frigijska imena dogjoše do nas prelita u grčku, ili latinsku, formu; a ja nisam vješt, do li površnome poregjenju. Bude li vrijedno, da se sva frigiština, bogoštovje, priče i preostale riječi, sa slavenštinom uporedi, to će ko drugi bolje od mene učiniti.

Plodnost vode, ljetne nagle kiše s neba, dade našoj prporuši drugo ime **dodola,** udvojeno od korena **dha**, roditi, hraniti[1]. Nebesna Doda, koja se prizivlje u pripjeva: "Oj Dodo le[2]! Moj božo le!", dok spori plod, hrani ljude. Dodolsko hodanje nije, u narodu, privezano za izvjesni dan, ili mjesec. U Boki kotorskoj prporuše idu naokolo od Gjurgjeva do Petrova dne, u Srbiji dodole u svako sušno doba, u Rumuniji od nas prizajmljene **paparuge** odmah po časnom postu[3]. Kadagod, uz žarko vidilo, zemlji treba rosne kiše; kad se hoće, da venuće bilje i klasje propadajuće opet oživi, te da se oplodi i ustraje svaki rod, zapomagaće nevoljni ljudi dvojici bogova, dobrome caru i carici nebesnoj[4].

[1] Daničića **Korijeni**, str. 107—8. Za čudo je, da Bona Dea ima i naziv **nutrix,** taman po značenju naše riječi **doda, dodola**. Uporedi **deda, dedo, djed.**
[2] Znači: "Oj hraniteljko teto!" **Le,** po svoj prilici, skraćeno je od **lêlja**, koje Miklosić tumači amita (**Bildung der slav. Personenn**., s. 73). Kako vidismo, Bugari pripijevaju sa čitavom riječju: "Oj Ljule, oj!"
[3] I. Slavici, **Die Rumänen,** Wien 1881, s 166—7. Slavici primjećuje i to, da je još danas vrlo raspušteno pjevanje i plesanje rumunjskih paparuga.
[4] Do Bona Dea stoji, kod Rimljana, neki vrhovni Bonus Deus.

Ipak je ljudski usklik najvrući usred bijelog ljeta, gdje je i najjača Vidova epifanija. Vid onda pali s neba, ali, uz živu vodu, daće zemlji, takogje uspaljenoj, tim obilatiji plod. Vidu na čast, i ljudi pridaju oganj kresovima. Vatre sad se lože najviše uoči Ivanja i Petrova dne, jer hristjanstvo dodijeli Vidov plamen najvigjenijim svecima jula mjeseca. No, da je takova slava, negda, išla Vidu poimence, razabira se po pučkom običaju u dubrovačkoj okolini: kresovi onamo gore navlastito uoči Vidova dne[5].

[5] Matas, **Miletii versus,** str. 42.

Na proslava velikoga braka Vida i Vide, Voina i Lelje, kao da su prvom ispjevani i ovi stihovi, što se sad u narodu, pri svadbi ljudskoj, posvuda ponavljaju: "Paun šeta, Vojno! Le! na venčanje, — sobom vodi, Vojno! Le! paunicu". Paun božja je tica, u Arijaca; sa zvjezdastim repom prikazuje noćno nebo, osuto zvjezdama: **Sahasrâksha**, "kome je hiljadu očiju", to je ujedno pridjev nebesnoga Indre i pauna, u mitologiji indijskoj[1]. A Italo-Heleni svojoj carici neba posvetili pauna. Inače, vapaj: Leljo!

razlijegao se i po drugim našim himnama i molitvama. Velikog imena boginje puna bijahu usta pobožnika, ako u sadanjim pripjevima ono dolazi čak četverostručeno: "Le! Le! Leljo! Le![2]" Rimskoj Junoni ništa drugo ne patri toliko, kao svadba, te je sa rodne svoje svadbe, i slične svadbe ljudske, nazivana čitavom gomilom pridjevaka, kako to malo prije rekosmo. U Srbiji, u Podgorini, mladencivjenčavaju se s kitom bosiljka, što je bilje Vidovo i Vidino, a prije vjenčanja udavači je red na mladoženju pogledati kroz vijenac od smilja i bosiljka[3].

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 132 i 340.
[2] Vuk. **pjes.**, knj. I., 375.
[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 134.

Svojoj Bona Dea rimske žene prinošahu u jednoj decembarskoj noći, na svečanu, otajnu žrtvu, uz krčag vina tusti burag mladih prasica[1]. Sa Clodijeve drzovitosti, žrtva oglasi se, jednom, i u svjetskoj historiji. Žrtvovane prasadi živ je spomen u našoj jednoj priči iz Vojvodine[2]. Bio Veljko, mlado svinjarče, i bila Darinka, carska kći, "koja pod desnim ramenom sunce, a pod levim mesec, navrh glave tri zvezde imagjaše". Jednog jutra, Veljko tjera u polje, da pasu, veliku svoja krmaču i tri vrlo lijepa praseta. Sa prozora carskog dvora Darinka ih gleda gdje prolaze, pa joj se zaželi jedno prase. Dade Veljku blaga, i uze prase, koje zaklaše, a ona pojela u meden kus. Drugo jutro, pa i treće, ovo isto biva s drugim i trećim prasetom, dok red dogje i na krmaču: "od velike slasti prasećeg pečenja svi lizali prste". Veljko nešto malo se otimao pregoru prasadi, koja je u njegovoj kući pregledana svake noći. Drugom ulicom, svaki put, išao na pašu; ali "ona varoš tako bijaše uregjena, da je imala toliko sokaka, koliko u jednoj godini ima dana, pa svaki sokak vodio je na sredu, gde su bili carevi dvori". Kad je pregorena i krmača, Veliko uljeze u carsku bašču. "Tamo dogje za njim i Darinka, pa mu je ona kazivala, kako se koje cveće sadi i voće kalami, i što ima pod pazuhom i na glavi". Gdje sutra sunce ograne, oglasi se po svoj carevini, da će Darinka biti zaručnica onome, koji pogodi, što je u nje osobito. Pogagjaše mnogi, a ne pogodiše, i glavu izgubiše. Pogje i Veljko. "Da što mi ti dašto, daj govori, šta se osobito u Darinke stvori ?" na taj upit Veljko će odmah: "Pod desmm pazuhom sija joj sunce, a pod levim mesec, a vrh glave tri zvezde sjajne". Tada "Veljka sa Darinkom venčaju[3], pak za cara cele one carevine krunišu", završuje priča.

[1] Preller, **Böm. Mythol.,** 1 B., s. 402—3. Ta žrtva decembarska bilo bi jedino, što bi moglo, pored ostalih sličnosti, lučiti rimsku od naše boginje. Ali je ova razlika tek prividna. Kako već u jednoj opaski rekosmo, bahnuće nam carica "iz dundolova dola", baš uz krmka i u decembru, gdje ona, "sunčeva majka", ragja mlado sunce nove godine. Prasicu Litvini žrtvovahu svojoj Žemini: "Telluri porcam faciebant"(A. Brückner, **Beiträge zur litauischen Mythol.,** Archiv IX, s. 118).
[2] Kojanova **pripov.** 21.
[3] Ili ih nagjoše u zagrljaju, kako se to kazuje u drugim varijantama ove iste priče o carskoj ćeri i o svinjarčetu sa troje prasadi. Ova crta, što je prijesnija, biti će i davnija, dok je u ostalome mitologemu Kojanova priča najprozirnija. U priči Vukovoj (dodat. 16) mladi svinjar "miriše na bosiljak", pa i ovo je vrijedno, da se pridrži i opazi.

Veljka mi već poznajemo. Darinka, koja "kazuje, kako se koje cveće sadi i voće kalami", bez sumnje je jedna sa Živom, koja uči ljude orati, a od njih ište vijenaca poljskoga cvijeća", u priči slovenskoj[1]. I u ovoj priči iz Vojvodine, ime Živana pomalja nam se i ako neizravno, a kano kradom: Živana je Veljkova mati[2]. Ne ćemo zar pogriješiti misleći, da je Živa i Darinka jedna te ista kitnasta i rodna zemlja. Odnos sa zemljom **Darinki** pritvrgjuje i samo joj ime, koje, značenjem, posve je jednako sa imenom latinske **Ops:** u zemne boginje ima izobila svakovrsnog dara ljudima, te uprav po daru, i Heleni nazivahu svoju Geu πανδωρα, ανησιδωρα, Darinka je, s druge strane, pohlepna i lačna na prasad, kao što i Ceres i Bona Dea, jer prasad joj simbolizira rodnost. Bona Dea naslagjuje se velikom noćnom žrtvom prasica u decembru, pri rogjaju novog sunca i nove godine; a eto, baš po punom i tačnom broju godišnjih dana, imade ulica, što prasad, noću pregledana i čuvana, njima ide do carskih dvora naše Darinke, koja pod desnim pazuhom drži sunce[3].

[1] Vidi na str, 112.

[2] Bio jedan čovek Stanko i žena mu Živana, pa su imali sina Veljka", ovako priča počinje. Mi izostavismo Veljkova oca i mater za to, što su bez zamašaja pričajnog, i priči samo prilijepljeni.
[3] Svinja, žrtvovna a smatrana kao božji simbol, po svoj prilici, poda ime nekim ljudima hrvatskim i srpskim. Što nekada bijaše pobožnost, to sada, pošto davni simbolizam zaboravismo, nas dira u živce.

O Vidu, o njegovu konju, o psu, o maču čudotvornom, pa o ženi njegovoj, pjesme, priče i jezik naroda izniješe nam ovo doslije kazano. Nego, učeći Vida, meni se nametnulo jedno pitanje, koje mi se čini, u poslu komparativne mitologije, vrlo znatno, al odveć zamotano i zagonetno, da ga se punom čistinom riješi. Evo, o čemu je pitanje.

Jedan dio Germana, poimence istočno-sjeverni Nijemci i južni Skandinavci, imadijahu vrhovnoga boga ne samo nalična Vidu, ne samo u sustini š njim jednaka, već po gotovo njemu ravna i u svemu obličju spoljašnjem. Kao djeca u jedne porodice što su, navadno, jedno nalik na drugo, tako i bogovi indo-euvropskih naroda, budući istog porekla, jedni drugima prilikuju; ali sličnost prevršuje mjeru u tog germanskog boga, poredna s Vidom. Ime mu je Wôdan kod Sasâ, a kod Normanâ Ođinn. Rekoh, da mu je sličnost s Vidom uprav vanredna. Što je Wôdan, kome ostali bogovi služe, "kao djeca ocu", ujedno najblaži bog obilja i najoštriji bog rata, to sudaranje s glavnim Vidovim svojstvima, samo po sebi, ne bi začudno bilo. Ali je za čudo ovo, da je Wôdan, po jednom hroničaru, nazvan "grandaevus" i ,"armipotens" (stari Voin, stari Jakša), a u **sagama** Edde "Yggr" (Strahor).

Wodan ima konja nada sve konje, bijelca, kojeg jaše u lomu i ograšju, a izvan boja ima noćnog vranca, prostoga **gaul** (kušlja), za čiju noćnu krmu po gdjekoji njemački žeteoci, još danas, ostavljaju u polju jednu rukovet klasja. "Rusi, isto ovako, ostavljaju poštogod snoplja "Volosu u bradu". (Grimm, **Deutsche Mythol.,** nachtr. zur s. 130); a ovo nam je opet neka potvrda, da Volos jest Vid.

Borac i lovac Wôdan drži do sebe i tri hrta. Vrsne pse on gdjekad dariva; ali najsjajnije, što može biranim junacima darivati, to je njegovo pobjedno koplje, čudotvorni **gûngnir** (otrovano koplje Strahinino): **gûngnirom** bila se prva bitka na svijetu[1]. A, mjesto koplja, javlja se kod Burgunda i s mačem (zeleni mač staroga Voina), dok u drugoj ruci drži zlatnu jabuku, kako Jakobog kod Antâ[2]. Megju Sasima, nakon sabrane žetve, ljudi palili kresove na brdima, uz radosni usklik: Wôdan! Wôdan[3]! Wôdanu, ili Odinu, žena je Iörd (Zemlja), koja je ujedno i njegova kći. Ta zemlja zvala se, gdješto, i **Fru** Gode-Wode (gospoja Vida). U Eddi, vrhovnome Odinu žena jest i Frigg, a vrhovnome nekome Freyr jeste Freyja, koja mu je sestra; pa Freyr i Freyja hoće naprosto reći **Gospodin** i **Gospoja** (naš gospod i gospoja, car i carica)[4]. Freyr imao i on čudotvorni mač, s koga je gdješto prozvan i **Sahsnôt,** mačonoša; al ga položio, te, miran, upravlja kišom i zrakom sunčanim. Do njega je plodnost, koju predskazuje, pa njegov kip ima ogromni φαλλος[5].

[1] Ja bih rekao uzoran i dvoboj Strahine u našem epu.
[2] Vidi naprijed, na str. 84.
[3] U Meissenu, jal u Thyringenu, na Ivanj dan, u slavu ljetnog suncokreta, tancahu i bacahu, protiv vještica, u krijes konjsku glavuču, kako u Dubrovniku, na Vidov dan preskaču vatru, jer da je zdravo od Vade.
[4] Ovako je lasan poregjaj Freyra i Freyje sa slavenskim bogovima, dok nije opravdan sa tobožnjom boginjom slavenskom **Prije,** koja nije u istinu nikad postojala, a neki izumisliše, samo da je sa Freyjom usporede. Da pak Freyr i Freyja nisu drugo, do Odin i žena mu, razabira se poglavito iz spomenika anglosaskih i langobardskih, koji Freu dodavaju Wodenu.
[5] Odinu pristaje i pridjev **Osci,** u kome Grimm (**Deutsche Myth.,** s. 115—119) istražuje postanak bogu **Wunsch** (volja, želja) neznabožnih Nijemaca. A Kuhnu (**Herabk des Feuers**) razglašena njemačka "wünschelruthe" slika je strijele gromovne, ili Donarove. Meni se čini, da se s ovim podudara, te da iz prva bijaše **phalličan**, i naš izraz: "Voljani bože!" kome mučno da se nagje drugo naravno tumačenje. Pripadaju, valjda, amo i riječi: spor, nespor, sporiti, nasporiti (od **spa,** nadimati se, Daničića **Korijeni,** str. 278), pa i drugi usklik željni: "Da bog naspori!" Travu sporiš, ili paprac, **achillea millefolia,** još danas namjenjuju mladencima, i meću je na svadbi, pod njihovim stolom (Vuk. **rječ.,** pod **Sporiš**). Sva paprat, **filix,** sitna, a vanredno rodna, znači plodnost. Ona bijaše u Slavena, Germana. i Kelta, sveto bilje, te je još čarna u predanju ovih naroda (Gubernatis, **Mythol. des plantes,** pod **Fougere).**

Ruskome seljaku paprat buja i cvjeta, u ponoći na Ivanj dan; pa kad procvjeta, udara iz nje vidilo, koje svud prodire i goni svakog bijesa, a sjaju do tri sunca. Makar kakovu dušmanskom činu ta paprat može da odoli. Kao što seljak ruski, onako misli i naš bokeljski. Ima u Boki neka biljka

propratina, koja nikad ne pokazuje ni cvijeća, ni sjemena, pa eno cvjeta, i sjeme joj sazrije noću, uoči Ivanja dne; no ga vile pokupe. Da ko, na sreću, od toga sjemena uznagje ciglo jedno zrnce, taj bi znao namah, što životinje govore, a i sve jezike na svijetu (**Zad. Nar. List.** g. 1879, br. 58). Prilika je, da je ovo isto i ona tajnovita trava, koju narod zove odoljan, u Dubrovnika odoljen (**odol,** pobjeda, Miklošić, **Bildung der slav. Personenn.,** s. 30), a o njoj pjeva: "Da zna ženska glava — što j' odoljan trava, — svagda bi ga brala, — u pas ušivala, — uza se nosila", te opet, u pripjevu: "Gjevojke su nižu brale — ododoljeno, odumiljeno" (Vuk. **riječ.,** pod **Odoljan** i **Ododoljeno**). U Crnoj Gori kažu, da je odoljen "vrlo jak", pa, da mu ublaže jačinu, bolesnicima uzanj pridaju i ponešto od druge trave, odumiljena (Vuk. **rječ.,** pod **Odumiljen**).

U Boki, kad je praskozorje, gleda se, "eda je odumililo (Vrčevića, **Niz pripov.**, str. 139). Odoljen je u jednog našeg starog pisca, u Nalješkovića, taman ljubavni lijek (Jagićeva pripaska u **Arch.**, V, s 92). Biće s ovim jedna i trava što sve otvara, **raskovnik,** u pričanju narodnom. **Phalličnome** Vidu ja bih odnosio i čudotvorni štap glogov, koji se toliko često pominje u sadašnjem praznovjerju. Glogu, kao i Vidovu bosioku, cvijet je bijel i malen. Ne znam, da li pogagjam misleći, da bi ovo sve bili, manje ili više vidni, tragovi bogoštovju Vidova **phalla,** kod nas. Što se pak tiče sjevero-zapadnih Slavena, čini mi se, da je vjerski priapizam u njih iznad svake sumnje.

Nakon dovršene ove opaske, evo sad čitam list, kojim Adelgot, nadbiskup u Magdeburgu, 1108 g. pozivlje Nijemce na križarsku vojnu protiv onamašnjih Slavena posiljenih i uzobiještenih sa svog boga **Pripegala** (**Arch. für slav. Phil.,** VI, s. 220—2). Nadbiskup jada: "Phanatici autem illorum, quotiens commessationibus uacare libet, ferus in dictis capita, inquiunt, vult noster Pripegala; hujusmodi fieri oportet sacrificia Pripegala, ut ajunt, Priapus est et Beelphegor impudicus. Tunc decollatis ante prophanationis sue aras Christianis crateras tenent humano sanguine plenas, et horrendis vocibus ululantes, agamus, inquiunt, diem leticie, victus est Christus, vicit Pripegala victoriosissimus. "Ferus in dictis" i 'Victoriosissimus" mene sjećaju na proročnog ubojnog Svantevida. S druge strane, Sakso Gramatik (**Hist. Dan.,** p. 294) pominje **phallizam** najkrući u bogoštovju Karentina, baš na Svantevidovu otoku Rügenu. Karentinski bogovi, Porevit i Porenut, priapični su, po kazivanju Saksa. Da bi se to ikako dalo, ja bih za sva ova imena, ta zar i za ono Helmoldova boga Prone, tražio isto značenje žara i ragjanja, koje je u našim riječima **prpa, prpor,** pa bih mislio, da samo različni nazivi prikrivaju ovdje isto božanstvo.

Da godina bude rodna, taj kip, uz mladu i lijepu sveštenicu (prporušu) vozi se na kolima megju narodom nagomilanim, a kadno se razvedrilo poslije kiše, žrtvuje se bogu čak i ljudskih žrtava. Boginji "suze" su "zlatne", taman po izrazu naše zagonetke. Ali Freyr i Freyja najvole vepra (našu prasad), simbol njihove plodnosti. Slikom ovoga vepra anglosasko pjesništvo resi sjajne kacige junacima, koje su poput zlatne kacige mladoga Strahine. Freyr ima svete konje, te se goje u pritvoru hrama njegova[1]. Nestašna Freyja preljubila drugoga, taman kao i naša Strahina žena dušmanina Ala. Ako se preljubnik ne imenuje, ipak u sjevernih Germana ima noćna strahota jednoimena s Morom, **Mar, Nachtmar**[2]. Nego je Freyja, opet, i ratoborna, pa, vjerna druga Odinu, š njim polazi s kolima na razbojište, kako ruska kraljica, u našoj pjesmi, prati, na intovu, visokoga junaka, kome je na grdosiju Alu boj biti[3]. Neko bilje vidovito nalazi se kod Freyje i kod Freyra[4].Sve ovo, ovdje navedeno, već tjera nas neodoljivo na to, da Wôdana izjednačimo s Vidom. Pa, i svrh toga, ima još nešto. Sam naš Vid, sa svojim zrenjem, dovoljno tumači narodnu priču Langobarda o postanku njihova imena. Kad se Langobardi nisu još zvali ovako, već Vinili, zaratiše se, veli priča, s Vandalima[5].

[1] Običaj konjskih glavuča još danas pomiče se, osobito u Meklenburgu i u donjoj Saskoj.
[2] Grimm veli (**Deutsche Myth.,** s. 384), da ovu riječ on ne može iskazati u gornjo - njemačkom jeziku, pa je usporegjuje sa poljskom **mora,** češkom **mŭra**. Biće je ovo, dašto, indoeuropsko, al mu je ime **mora** samo slavensko i sjevero-germansko. Kod Anglosasa bijaše **moere**, a kod Francuza je **cauchemar**, to zar po uticaju Burgunda. **Mar** zamršuje konjma repove, a protiv njega pomaže molitva vrlo slična bokeljskoj (vidi na str. 102). On se boji "dragoga dana" i konjske glavuče (Id , 8. 384—5 i s. 1041—2).
[3] Na ovakim kolima, Freyja drži do sebe dvije mačke, dok drugdje, kao boginja ljubavi i braka, ima sebi posvećenu lasicu. U saskom Westfalenu, lasicu, po gospodarici joj, zovu **froie**, frau, a u Italiji **donnola** (vidi Grimma), to, jamačno, po istoj prevedenoj langobardskoj riječi. Nije li i **nevjestica,** kako za lasicu vele Crnogorci, od iste bračne boginje?
[4] Grimm, **Deutsche Myth.** VII, X, XIII i s. 547—51.

[5] Po svoj prilici, ovi Vandali nisu gotski Vandali, nego slavenski Venedi.

Odmah Vandali pristupili Wodanu, da im pobjedu da, a Vodan reče, da će pobjeda biti onih, koje on prve "bude **prizrio pri istoku sunca**[1]". Vinili, po svojoj Gambari, pristupili Frei, ženi Wodanoyoj, koja njima svjetova ovako: žene Vinilke pustiće kosu sprijeda kao bradu, pa, ranim jutrom, prikazati će se sa mužima svojim, da ih takogjer Wodan **vidi** sa onog mjesta, otkle on, **sa istočnog prozora, običavao prizirati**[2]. **Na istoku sunca, vidi** Wodan[3] ove žene s dugim bradama, i zapita: Koji su ti Langobardi (Dugobradi)? A Frea odmah reče: Kojima si ti ime podao, onima udijeli i pobjedu. Vinili nadbiše Vandale, a od te riječi i pobjede, posad prozvani su Langobardi. Za ovaki postanak langobardskog imena znalo se i megju Burgundima, jer u jezgri ovo isto nam priča i burgundski sastavljač takozvane Fredegarove hronike. Vandale on zove Hune, a za Langobarde veli, da su oni, na razbojištu, uzviknuli božje ime[4]. Pri ovom pripovijedanju dvaju hroničara, langobardskog i burgundskog, slavni filolog i njemački mitolog J. Grimm pripominje, u odnosu sa "fenestra orientem versus", izreku naših pjesama: "od božjeg prozora[5]".

[1] Pauli Warnef **de Gestis Langobardorum** (Murat, Rerum Ital. Script. T. I, Mediolani 1723), 1. I, o. 8: " .... se illis victoriam daturum, quos primum oriente sole conspexisset".
[2] Id. ib.: "Tunc accessisse Gambaram ad Fream, uxorem Wodan, et Winilis victoriam postulasse, Freamque consilium dedisse, ut Winilorum mulieres solutos crines erga faciem ad barbae similitudinem componerent, maneque primo cum viris adessent, seseque a Wodan videndas pariter e regione, qua ille per fenestram, orientem versus, erat solitus adspicere, collocarent".
[3] Id. ib.: "Quas cum Wodan conspiceret oriente sole . . ."
[4] Fredegarii Schol. **Chronicum** (Ruin., Luteciae Parisiorum 1699), c. 65: "Fertur desuper utraeque phalangae vos dixisse: Hi sunt Langobardi! quod ab his gentibus fertur eorum deum fusse locutum, quem fanatici nominant Wodanum. Tum Langobardi cumi clamassent: Qui instituerat nomen, concederet victoriam, in hoc praelio Chunos superant".
[5] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 114,

Ali poregjenje može ići, mislim, mnogo dalje. U premda kratkoj priči, do tri puta Pavao Gjakon, govoreći o Wôdanu, ističe njegovo **vigjenje,** kako ga je i Svantevidu istakao Helmold; dakle je Wôdan, po božjem svojstvu svojem, ono isto, što i naš Vid, gospodar vidila. Osim izreke "od božjeg prozora", mi imademo i drugu, koja još tačnije odgovara Pavlovoj: "od istočnog prozora". A drži se u našoj Crnoj Gori jedna navika, koja može biti da šiba na ovo isto. Kad Crnogorac putuje, a popne se na kakvu visinu, "s koje vidi veći prostor zemlje, odmah se sjeti sile i slave božje, pa skine kapicu, krsti se i Bogu se moli[1]".

[1] V. Medaković, **Život i običaji Crnogoraca,** u Novom Sadu, 1860, na str. 27.

Wôdan, svakim ranim jutrom, pomalja se, uz sunce, na prozoru istočnom, te gleda na svijet, koji od njega postaje. Gledao jednom i na Langobarde, kojima dade pobjedu, pa mu oni prisvojiše ime. Kazasmo, da je Wôdan "grandaevus", kao što je Vid "stari" Voin, "stari "Jakša". Po germanskoj tradiciji, Wôdan, u starosti, zalaže jedno svoje oko, a, ćorav, skriva lice velikom šešurinom[1]; po našoj tradiciji, on je slijepac na oba oka, a lice mu pokriva bijela bradetina[2]. "Dugobradi" naš Velimir jest "Langbart" Pavla Gjakona; žene, u Pavlovoj priči, koje dugom kosom prikrivaju lice, oponašaju staroga Wôdana. Kad Vinili poprimiše bogoštovje Wôdanovo, bojni im usklik bio: Langbart! Langbart! po velikom bogu, koji dijeli pobjedu. Da Langobardi, na bojištu, ove božje ime klikovahu, već nam svjedočio Fredegar. Inače, i Sasi, otprije Chauci i Cherusci, pridjedoše sebi novo svoje ime valjda od istoga boga (Sahsnôt), od mača njegova, **sahs**[3].

[1] U Eddi, stari Ođin naziva se Lângbarđr (Dugobradi).

[2] To je slijepi "stari Dedo", ili "Dešo" nekih naših narodnih priča. Biće o njemu poduži govor slijedom ove radnje, gdje će izloženo biti, kako mu mlado Sunce oči i vid povraća. Ime Dešo, Deša, sišlo i na ljude, kao lično ime. I Wôdan, takogje, udjeljivao ljudma svoje ime (Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 131).

[3] Grimm, **Deutsche Myth.,** *s.* 169.

Pošto evo ovako utvrdismo jednakost Wôdana i Vida, pridolazi pitanje: Jesu li ovog boga Slaveni uzeli od Germana, ili, obratno, od Slavena Germani? Grimm, kome, dašto, nije poznat naš Vid[4], al je u svakoj, i najtanjoj žilici, poznat njegov Wôdan, stoji, sa svom težom svoje nauke, za ono prvo; stoji indirektno, dok riječ **Wôdan, Ođinn**, izvodi iz glagola staro-gornjo-njemačkog **watan**, **wuot,** i staro-sjevernog **vađa, ôđ**, meare, transmeare, cum impetu ferri[5]. Wôdan je, po tom, vrhovno, razumno biće, koje kroza sve prodire. Ako je to tako, Slaveni svoga Vida uzajmiše u Germanâ. Pri ovakom etimu, ne bi ništa mogla pomoći opaska, da u Meklenburgu, na negda slavenskoj zemlji Svantevidova bogoštovja, Wôdan izgovara se **Wod,** a da ga Burgundi zar izgovarahu **Wut**[6], koje se oboje potpuno podudara sa našim **Vid.**

[4] Poznaje ga samo u nesavršenoj slici Svantevida.
[5] **Deutsche Myth.,** s. 109. Vidi i **Nachträge,** Berlin 1878, a. 49.
[6] Ib. s. 109—10.

Protiv Grimma i njegove etimologije, ma bila ona koliko ispravna, držim da vojuje znatni jedan razlog mitičan, a drugi historičan. Wôdan, očevidno, poremećuje germanski Olimp. Indo-europski narodi namijeniše prvo mjesto, jal bogu svijetloga neba, jal bogu groma. Kod Germanâ neizvjestan je položaj vrhovnoga boga. Reklo bi se, da oni prvim mjestom odlikovaše Gromovnika, njemačkog Donar skandinavskog Thôrr, a odličnim mjestom, odmah tik njega, njemačkog Zio, skandinavskog Tyr, ravna, po davnosti i po svjetlosti, helenskome Zeusu. Nego, eto i trećega, uzvisitog boga, Wôdan Odinn, koji turka ona dva boga, i sebi prisvaja gospodstvo u. panteonu. Čudno koleblje se, u germanskoj mitologiji, visoki presto boga vrhovnoga, dok je taj presto, u drugim mitologijama, stanovit i nepomičan, barem u izvjesnoj periodi božje historije. Kako to, u Germaniji? Cijenim, da tome nema jasna odgovora, već ako se kaže, da je Wôdan pridošao i uturio se, na zabunu njihovu, megju germanske bogove.

Teža je činjenica koja slijedi. Buja Wôdanovo bogoštovje, ne kod sviju, nego kod izvjesnih germanskih plemena: kod Sasâ, i od njih potekavših Anglosasa, kod danskih Normanâ, kod Langobardâ, kod Burgundâ. Megju ovima je, i pričanju o Wôdanu, i bogoštovja, pravo ognjište, s kojega tek varnice odlijeću ostalim Germanima. No, Sasi, danski Normani, Langobardi i Burgundi, to su sve krajišnici na sjevero-istočnoj megji starog germanskog svijeta. U davno doba, Langobardi i Burgundi sjegjahu do baltičkog mora, a pripadahu suevijskoj istočnoj grani Germana, kojoj, rek' bih, da se pridjede štošta slavensko[1]. U Sueve, po Tacitu[2], valja brojiti i Angle, drugu sastavinu anglosaskoga naroda Uzmemo li na um geografični položaj sviju ovih plemena, mi ih opažamo u najtješnjem dodiru sa obližnjim baltičkim Slavenima. Ako je pak kod tih Germana glavni bog Wôdan, dok nije kod južnih, ni kod zapadnih, ni valjda kod najsjevernijih, sljeduje odatle, po mom mišljenju, da ga baš baltički Slaveni darovaše baltičkim Germanima[3].

[1] Glede religije, meni se čini, da Tacit zadosta razlikuje suevijsku od germanske zapadne. Za ovu veli (Germ. c. 9): "Deorum masime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent Herculem ac Martem concessis animalibus placant", dok za bogove Sueva ovako govori (c. 39): " . . ibi regnator omnium deus, cetera subjecta atque parentia", pa na dalje (c. 40): " . . in commune Nerthum, id est, Terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis arbitrantur". Ovi vrhovni bog i boginja, osim kojih Tacit kod Suevâ, nikoga više ne spominje, kano da vrlo nalikuju baltičkomu Svantevidu i ženi njegovoj. I Tacitova "insula Oceani" (c. 40)) gdje se u velike obožava mati Zemlja, Nertha, može lasno biti ostrvo Rügen.
[2] Germ., c. 40
[3] Burgundima, n.p., kano da dadoše cijelu religiju i sustav politični. Kod Rujanâ vidismo, da je u mnogom sveštenik bio stariji od kralja. Kod Burgunda veliki im sveštenik (**sinistes)** doživotan je, dok kralja (**hendinos**) zbacuju, zadesi li narod nedaća s velike gladinje, ili rata zatorna. Ova ustanova luči neznabošce Burgunde od ostalih Germana Vrijedno bi pak bilo ispitati otkle Valteru Skottu, u njegovu romanu Ivanhoe, dvaput megju sasonskim bogovima spominjani Crnebog. Sasonka Ulrika, jednom, veli

(gl. XXVII): "Bolje bi bilo, da se povratim Wodenu, Herthi i Zernebocku, bogovima naših još nepokrštenih pradjedova", a, drugom, opet (gl. XXXI): "Napalite zublju, Zernebock urliče!"

Toga dara i čista historija iznosi jedan značajni primjer. Danski kralj Sveno privrže se arkonskome Svantevidu, i počasti ga poklonom skupocjene čaše[1]. U ostalom, neki mutni spomen Wôdanova inostranstva sačuvaše i sami Germani. Po više no jednom svjedočanstvu[2], Wôdan odlazi iz Germanije, on je protjeran u tugjinu, u strane istočne. Pače, u istočnim krajevima on caruje, te se otuda vraća doma, ili otuda kreće na zapad. U tome je istoku Wanaheim, Wanaland, zemlja Wana, kako kažu eddične **sage.** Kažu one i to, da je Freyja **Wanadis,** biva od roda istih Wanâ. Ali su Vani, po skandinavskom jeziku, ono što i Venedi, Vendi, po njemačkom, to jest Slaveni[3].

[1] Saxonis Gramm **Hist. Dan.,** I XIV, p. 288
[2] Vidi a Grimma **Deutsche Myth.** opasku na str. 135—6.
[3] P. J. Schafariks **Slavische Alterthümer,** Leipzig 1843—4, I, 11. Ovome zaključaju moglo bi se zabaviti jedino to, da bog u eddičnim **sagama** putuje i vojuje na svoje mitične dušmane, preodjevene imenom narodnih neprijatelja Skandinavcima, kao što, u istinu, to bijahu Vendi, jal Slaveni. I naš bog, u docnijoj versiji, vojuje na Turčina, ili na Tatarina

K opasci na str. 56 pridaj: Pučku čistinu bugarštica, iz kruga kosovskog, već metnuo pod sumnju tanki prosugjivač narodnih pjesama, St. Novaković (**Archiv,** III, s. 449—51).

Ono o konjskoj glavuči na str. 91, vr. 26—8, čitaj ovako: Kad naš težak, na zaštitu uljanika, ili kuće, ili polja, natiče na motku konjsku suhu glavuču, time, makar i nesvijesno, prizivlje u pomoć kušlja.

DlO II.

Pojezda, Prijezda i Zora.

Sve nebo Vidovo, svu Rajevinu, ne obigrasmo s Gospodom i Gospom. Do Vida, uzorna lovca i jahača, stoje još dva silna jezdioca.

Čitav krug pjesama[1], već od starine, pronosi se po narodu o dva hrla i neutrudna konjika, dva borca i lovca, sa vrsnim hrtima i zagarima. Ono su dva brata, koja rado ne razdružuje pučko pričanje. Koliko se oni miluju, toliko se i konji pod njima ljube, jedan bijelac, ili dorat, a drugi vranac, ili oba dorata; no se, kašto, dva brata razbliznačila i onebratila. O podne skoro nigdje se ne javljaju, već jutrom na uranku, i pred veče, gdje ih tišti ljuta muka, pa je njima reda tumarati ili vojevati, kakokad. Brat jedan svagda, ponajviše od same bratove ruke, jal umire, jal nepravdu trpi, jal noću daleko od njega luta; pa drugome bratu, koji malo, ili nimalo ne strada, žao je brata svoga. Za njim steže ga sve to veća ljubav, za njim čezne. Umrli je brat kršniji, mlagji, pa i ljupkiji od starijega poluneumrlog; svakako, o smrtniku više se priča. Za dva brata, ovo je u opće kazivano.

[1] Vuk **pjes.,** knj. II, 10, 11, 94—100 — Petranovića **pjes.**, knj. II, 53—6. Tri pjesme 54—6, u zbirci Petranovićevoj, dosta su razvrgnute od prvobitne osnove; a, uticajem muslomanskim, nagrdi ih tvrdoća srca i raspuštenost. U njima je malo šta izvorno. Ali pjesma 6, knj. II, iste zbirke kroja je posve starinskog. Pjesma 7, knj. II, puka je varijacija od Vukove, knj. II, 5; te može ostati pod sumnjom, da je istom docnije ušla u krug pjesama o Jakšićima. Vidi još narodne pjesme u B.M. 52—3, u Davidovića 11, u **Vili Beogr.** (god. 1867, br. 29), u Ćojkovića 7 i 95. Za starije vrijeme, sravni bugarštice 41—6 Bogišićeve zbirke.

A hoćemo li ih gledati iz bližega, te im sliku provesti u tvrgjem orisu, evo što još o njima pričaju epske crte najstarije. Dva brata, "na boju junaci[1]", nastavaju u "bijelom gradu Biogradu"[2], gdje je do grada kula Nebojša[3]. Kolika im je ljubav prevelika, tolika i sličnost. Kano da su jedno, ta sličnost ide do jednoličnosti:

"Od milosti jednu sablju pašu, od milosti jednog konja jašu,

na njima je ruho jednoliko,
za kalpaci jednoliko perje"[4]
"Kad suu gori putem putovali,
od milosti ruho mijenjali"[5]
"Oba su mi brata jednolika,
a na njima jedno odijelo,
a oba im konja doratasta,
grive su im uvijate zlatom,
sedamdeset i tri pletenice,
što je njima sestra uvijala,
kad je njima konje podizala;
kudgodj idu, nigje s' ne rastaju,
konje jašu dobre uporedo,
konjima im se grive miješaju"[6].

[1] Vuk. **pjes.**, knj. II, 92, v. 95.
[2] Id. ib. 98, v. 7.
[3] V. 20.
[4] B. M. **pes.**, 52, v. 4—7.
[5] **Vila Beog.** g. 1867, br. 29, "Jakšići", v. 4-5.
[6] Čojkovića **pjevan;** *7,* v. 81—90.

Ali je sugjeno, da se oni ipak jednom rastanu. Rastavi povod dvojako se pripovijeda: ili je svagja o imovini, ili bezobzirno dalje putovanje mlagjeg brata, u viteškoj nevolji. Hoće oni da dijele svoju očevinu, te od ovaca, novaca i oružja jedan uze sve što valja, a bratu dade što ne valja[7]: "od svašta mu daje dijo krivi", veli pjesma. Po drugoj verziji, jednome dopade u dio Srijem, a drugome Karavlaška[8]; pa "o malo se braća zavadiše, — da oko šta, veće ni oko šta, — oko vrana konja i sokola"[9]: svak ište "starješinstvo vrana konja i siva sokola"[10]. S te zadjevice, od brata propade brat, da ne bi Angjelije, ljube starijega brata: od mladog djevera ona izmoli konja i sokola, i braću smiri. Prije noćnog pomirenja, pred veče, brat stariji mrčeći na mlagjega, išao loviti, na jezeru, "utvu zlatokrilu", i pustio na nju sokola. Slomi utva sokolu desno krilo; pa na povratku, Biogradu napomol, tu na mostu, i konjikov "vranac slomi obje noge prve". Gospodar pita sokola:

"Kako ti je bez krila tvojega?
Meni jeste bez krila mojega,
kao bratu jednom bez drugoga",

odgovara ranjeni soko[1]. Uzrok rastanku braće rekosmo, da je i nevolja. Zateče ih, jednom, zajednička nesreća. Bila njima uz majku sestrica Jelica", kad eto "vrani konji, a crni junaci"[2], zaskočili im dvore, poharali, i odveli im sestru. Braća se namah dosjetiše, da su dušmani iz zemlje arapske. Svoju sestru tražiše oni uzalud tri godine dana, te se rastali u četvrtoj; vrnuo se jedan Biogradu, a drugi sam nastavio potragu. On došao na vodu Stupnicu, koja "nije zdrava po junake"[3], i na njoj našao četiri robinje, te ga prepustile. Prešavši rijeku, ugleda na lijevo velike dvore age Arap-age, "pokrivene limom i gjumišem", a oko njih "bakrenu avliju"[4].

[7] Vuk. **pjes.**, knj. II, 99, v. 31—49.
[8] Id. ib., 98.
[9] V. 23—5.
[10] V. 26-7.
[1] V. 66—83.
[2] Id. ib, 97, v. 29.
[3] V. 58.
[4] V. 63—4.

Zapjeva junak tanko glasovito, i sestra ga već po glasu upozna, žalosna sestra, koja se uželila roda, ali joj rod daleko "koliko je nebo od zemlje"[5]. Brat došao glave Arapu, i još dvojici mladih Arapa; pa onda sa sestrom bjež' natrag na vodu Stupnicu. Sestra imala od Arapa, te i vodila sa sobom dijete jedno svoje; no, na zavičajnoj Stupnici, "procvili Arapinče crno"[6]. Tad i njega posječe ujak, uzviknuvši: "Od zla roda nek nema poroda!"[7]

[5] V. 129.

[6] V. 151.
[7] V. 168.

Ponešto različita verzija, u drugoj pjesmi[8], ne izvodi Arape, već Turke, koji napadaju na "Stojni Biograd"; a ne čami u dušmanakoj vlasti sestra, već jedan od dvaju braće, dok brat drugi izmače napasti, i "ogrija mu sunce na studenoj vodi Jahoriki"[9]. Junaka osužnjenog baciše u "donje saraje", provedavši ga preko "dvanaest odaja"[10]; baciše ga tamo dolje, "da ne gleda sunca ni mjeseca, ni bijela danka ni junaka,"[11]. On tamnova "po godine dana"[12]; nego, najposlije, spasio se i odveo djevojku odatle. Bila ona kći tamničkome gazdi. Djevojka iz prva pokušala, da prevjeri junaka Trusovinom, "vodom zaboravnom": tom vodom "ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu"[1]. Ali od mrazovite vode on ne pi; naprotiv, mladenačka ljepota njegova primami mu djevu. Iz donjih odaja zajedno pobjegoše onda, kad "na nebu mjesec bješe već odskočio", pa "svanulo im više Biograda"[2].

[8] Id. ib. 95.
[9] V. 49—50.
[10] V. 204—5.
[11] V. 208—9.
[12] V. 219.
[1] V. 234—7.
[2] V. 329 i 368.

Nije nipošto mučno, već prvim pogledom, nazrijeti, da o historijskome kakvu dogadjaju, što bi pjesma bila prihvatila i po narodu raznijela, ovdje ne može da bude govora. Nezdrava voda Stupnica, a zaboravna voda Trusovina, onda lov na utvu zlatokrilu, pa mitični poznati nam Stojni Biograd i kula Nebojša, nisu, u tome povijedanju, lakomišljena igrarija, uzgredni i odloživi nakit, nego je to tvrdi sastavni dio samih pjesama. I svojim uvodom pjesma jedna iz ovoga kruga hoće da nas uputi na legendu božanstvenu, više nego na ljudsku priču:

"Mjesec kara zvijezdu Danicu:
Gje si bila, zvijezdo Danice?
Gje si bila, gje si dangubila?
dangubila tri bijela dana?"[3]

[3] Id. ib. 98, v. 1—4.

Poregjajem vedičnog, pa i amo odnosnog mita u drugih indo-europskih naroda, ja ću pokušati, da, konac po konac, ovu našu legendu raspredem. Megju to, budi odmah kazano o čem se radi. Dva brata u Nebojši do Stojnoga Biograda imaju na čelu obilježje onih dvaju božjih bića, koja Arijcima prestavljahu prvi i drugi trak zore koja se bijeli, ili, takogje, prvi trak sunca koje izhodi i zadnji trak sunca koje zalazi, "drugom riječju, praskozorje i suton. Kad dva traka zajedno zarude, onda su dva brata jednolika, te je jedan drugome mio; kad se sumrak i noć hvata, pa zadnji drugi trak ižčezava, onda su braća obličjem nejednaka, pa i različita udesa. Oni se svagjaju. Mlagji tone u noć, i gine na očigled starijega, koji je smatran neumrlim. Pošto je sreća povoljna jednome, a drugome uda, pjesma njih iznosi, gdje dijele očevinu. Pri toj diobi, mlagjemu na dielu doći će Karavlaška, crna država narodnih, te i božjih dušmana, dok brat stariji drži Srijem, što je kod pučkih pjevača svegjer uzor-zemlja. Zemlje ove, dašto, dolaze u sadašnjoj prečinjenoj verziji legende. Negda, jamačno, bilo tu drugih imena, koja jasnije pokazivahu na dan i noć; bilo to onda, kad naši oci, ne samo pričahu o dvojici braće, već se njima i moljahu. Jekavska još živa kletva: "Tako mi one žrake nebeske!"[1] i sada pripominje to davno vjerovanje Srbâ i Hrvatâ u božanstvo pojedinih zraka sunačnih.

U braće konja, i sokola, i utvu, i sestru, i djevojku, nama objašnjuje Rig-Veda, sa svojim himnama, ili molitvama, koje sastaviše stari pjevači u Indiji, prizivljući dva božja konjika, dva **açvina.** Indijski je mit najdavnija religijozna tvorevina arijska o dvojici braće; daj, dakle, da ga pomnjivo proučimo[2].

[1] Vuk. **posl.**
[2] Ja rabim Rig-Vedu po njemačkom prevodu Grassmannovu: **Rig-Veda, übersetzt und mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Hermann Grassmann**, Leipzig 1876—7.

Ljepšega zgloba od dvaju **Açvina** nema u svoj punoj katani bogova Indije. Dva boga vječite mladosti, dva zadružna jezdioca i neporediva vozača, dva lovca i strjeljača, kako su jednog porijekla, tako su i jednog postanja. Hrleći, dolaze svakog jutra "sa zrakom Sunca", dok "za njihovom ljepotom Zora ide nazorice"[3]. Bahnuće oni na nebo naglošću vjetra, brzinom misli, pa, kao svagda mladi, tako i blagi, daće ljudima zdravlje i žiće, zor mladenački i porod, svake ruke bogatstvo. Kao što nebo obasjavaju, onako, nesustali dobrotvori, pohagjaju domove svojih vjernika, tjeraju iz njih noćne aveti, i ljude oda zla brane. Oćinji vid, "nove oči"[4], daju oni pobožnicima, pa njima još primeću i čudotvornu "konjsku glavuču"[5]. Za to, hvale se kano osobiti vidioci i čistioci. "O vi, vidioci duboka duha!" vapije im jedna himna[6]. U ovome svojstvu vidilaca i vidara, nisu sami; no je do njih i neki "putnik na nebu, s moću vidioca, a dvaput rogjen"[7]. Od dvaju vidnih bogova, od dvaju viteza jutrenjeg sjaja, očekuju, ne će li ugledati bistri dan slobode, i sužnji nevoljni. **Açvini** obilaze svijet, te oblijeću za jedan dan zemlju i nebo; a proviru iz duboke dubine neba i vode strujeće[8].

[3] Rig-Veda, I, 47, v. 7 — I, 46, v 14.
[4] Ovo na više mjesta.
[5] Takogje, više nego na jednom mjestu: Rigv. I, 117, v. 23 — I, 119, v. 9.
[6] Rigv., VIII, 8, v. 2.
[7] Id I, 112, V. 4.
[8] O noćnom boravku, i izlasku **Açvina,** Rig-Veda govori ovako: "Val vode ide vama moćnima uporedo" (I, 180, v. 5) — "Šta to vi, o preljubljeni, i pila i bogastva revno iz voda donosite?" (I, 181, v. 1) — "Vi se preko morske struje prevozite" (V, 73, v. 8) — "Kola. . . vas voze preko mora i rijeka" (VII, 70, 2) — "Ma gdje vi bili, o Jezdioci, u valovima neba, u šumi, u kućama!" (VII, 70, v. 3) — "Bili vi u valu neba, ili u kući pila vi se častili, uslišajte mene, o besmrtnici!" (VIII, 26, v. 17).

Noć pritvarala se Arijcem kano unaokolo oblivena tama, kano beskrajna površina vodena, ili morska, koja se struji poput rieke. Jezdioci su jednog nagona; jedne ćudi, pa, putujući, jašu na kolima, te im bogata kola tjera bik i neki "morski vepar"[1]. Ali š njihovim kolima ponajviše jure konji, ili samo konj jedan, jak na udima, visok, krilat, pa bijel, ili zlatan, ili rigj. S tima konjima prelijeću jezdioci "tri daljine, i sve što se na nebu svijetli"; prelijeću i "tri tamne prostorije"[1]. Onda, ispod konjskih kopita izbijaju mlazovi tekućine, "sto bačava slatkog pića", veli jedna himna[3]. Od silnog poleta, prsnuće i kamen[4], za koji mi već znamo, da simbolizira nebo[5], a naosob plavetno, i više izrazito, noćno nebo. Prolama se nebo; po zraku stoji praska i uka, kad rupe konji dvaju vozača[6].

[1] Rigv. I, 116, v. 18.
[2] Id. VIII, 5, v. 8. [3] Id. I, 117, v. 6.
[4] Id. VI, 62, v. 7: "Pobjedonosno vi probijate kamen, vi vozači!" — X, 39, v. 13: "Sa stope, pobjedonosno vi probiste stijenje".
[5] Vidi **Dio 1,** na str. 48.
[6] Rigv. I, 181, v. 5,— V, 73, v. 7.

U tome, lijeću do **Açvina** i tice, neke tice rude, kojima se oličuju rudi brzi zrakovi u dva boga. O ničemu himne ne govore toliko, koliko o njihovim ticama. Ponajviše su pomišljene kao guske, zar s toga, što svijetli **Açvini** izlaze iz vodenih struja noćnih; pa ih pjevač jedan živo opisuje: "Blage su ti guske, što ih vi (Jezdioci) imate! One su medom bogate, sa zlatnim perjem, kriče jasno i rano se bude, pljuskaju vodom, vesele i veseleće"[7]. U himnama, tica **Açvind,** češće puta, obrazuje se i prepelicom, to onda, kad dva boga borave u noći: prepelica rado se pritaji, te je zgodno obilježje omrknutih bogova. Himne dovode tada **Açvine** kao spasitelje te pitome tice od noćnog Vuka: "Prepelica vas pozva, o Jezdioci, kadno je vi izbaviste iz čeljusti Vuka!"[8]

[7] Id. IV, 45, v. 4. Što su bogate medom, to će reći, da su napojene ambrozijom, nebeskim svijetlom, Ovaj simbolizam arijski, po kome med znači svjetlost, što se njom hrane bogovi, sačuva se u našim božićnim običajima i na mnogom mjestn naših priča.
[8] Rigv. I, 117, v. 16 — Pa.još: I, 118, v. 8 i X, 39, v. 13.

Ali su oni štitnici i nečega više, nego li je tica. Mladina i divna ljepota dvaju Jezdilaca primami im djevu uzornu, Ušu (Zoru), ili Suriju, ćer Sunca, koja se š njima druži, a teško je reći, po Rig-Vedi, da li im je sestra, ili žena ili obadvoje. Po tu djevojku **Açvini** idu i u prosidbu. Usjela ona na kola njihova, koja kano da taman nju čekaju: u tih kola tri su dijela, tri sjedala i tri krasna hrla kotača. I ovoj djevi, pa i **Açvinima,** prijeti onaj isti noćni Vuk, koji i prepelici[1]; prijeti im, dašto u mraku, što no se hvata iza svakog dana, kad Jezdioci više ne "prebivaju u svjetlosti neba", niti su "na istoku", već su "u moru", negdje "na zapadu"[2], u "tri tamne prostorije"[3]. Mjesto Vuka, jedan ulomak himne izvodi nam demona, koji, gdje prasne Zora, "gleda na Jezdioce, kao i čovjek sa bradvom na drvo"[4]. Razbiće demona jedan od **Açvinâ,** "smiom" **Açvin,** ma i "saletila ga crna četa"[5].

[1] Id. I, 183, v. 2 i 4: "Vi se družite sa Ušas, ćerju neba . . . tako vas ne ozledili Vuk i Vučica!"
[2] Id. VIII, 10, v. 1 i v. 5.
[3] Id. VIII, 5, v. 8.
[4] Id. VIII, 62, v. 17.
[5] Id. ib, v. 18. [6] Id. I, 181, v. 4.

Ovako, u zglobu jednolikih i jednoćudnih blizanaca, koje svegjer zajedno prizivlju molitve u Rig-Vedi, nešto ipak luči jednog od drugoga. ššJedan je knez, pobjednik junaka, dok je drugi blaženi sin nebašš, veli još jedna himna[6]. No, pored svega, oba su ratnika, oba "najbolja pomoćnika u nevolji"[7]; pa će pjesma njima kliknuti: "Bojnim rogom odpuhajući varvare, vi Arijcima posvuda sjaj pribaviste!"[8] Dva spasa javljaju se triput na dan, ranim jutrom, o podne i na večer; ali je njihova najjasnija epifanija ona u jutru. I večernja je znamenitija, nego li podnevna, ako i nije čestita[9].

[7] Id. I, 118, v. 3.
[8] Id. I, 117 v. 21.
[9] Id. VIII, 22, v. 13 i 14 : "Ponizno se molimo vama jutrom, vama večerom, o gospodari sjaja, što se vozite svijetlom stazom" — X, 40, v. 4: "I jutrom i večerom, mi vas primamljujemo žrtvovnim pilom" — Ib., v. 1.: "Kud brzaju kola vaša?... jaka kola, koja jutrom hite od kuće do kuće?" — V, 77, v. 5: "Rano častite, rano veličajte Jezdioce; s večera ne žrtvujte, to nije prijazno".

Po ovome kazivanju Rig-Vede očito je, da su dva brata naših pjesama, prvim postanjem svojim, dva **Açvina.** Ne samo da je tu mnogo tačaka dodirnih, već je i život dvaju viteza, amo i tamo, u cjelosti jednak. Izmegju indijskoga i našega mita razlika nije u crtežu; ona je skoro sva u spoljašnjoj oblaci. Nebesna dva brata naša pretrpiše proces malne potpunog počovječenja, dok dva brata vedična stoje blizu do samog izvora arijskog mita, pa trepte živim sjajem božanstva. S toga, gore izloženim pjevanjem indijskim objašnjava se naše; položena u kristalu Rig-Vede, naša priča biva upravo providna. Do očiglednosti čisto je sada, što je to kula Nbojša i Stojni Biograd, taj stan Vidov i dvaju braće: ono je "prebivalište u svjetlosti neba". I Vidova konjska glavuča susreta nam ovdje; znamo, ovako, da je to mitična crta, koja, prelazeći davno doba germansko, slavensko i eransko[1], gubi se u arijskom postanju. Bila već riječ o vidovnoj moći Vida, a biti će opet, u trećem dijelu radnje, o novim očima njegovim; "nove oči" **Açvina,** pa i "putnik na nebu s moću vidioca, a dvaput rogjen", ponavljaju i riječi i nazore iste[2]. Kako su pak **Açvini** uznošeni kao osobiti vidari, moguće je još, da naša riječ **vidati,** liječiti, uze se, negda, taman od vidnih liječećih bogova. A još prije će biti, da ih pominje izraz: "prasnu, prašte zora". Kola **Açvina,** koja voze Zoru, praskaju, jureći nebom: a, pošto u misli narodnoj ovome činu božjemu nestade traga, "praskozorje" bude, evo, smiona gola metafora u pučkom govoru[3].

[1] Vidi **Dio 1,** na str. 51.
[2] Grassmann (II Th., s. 112) opaža, da je to Sunce; ali ovo ne proizlazi iz same himne. Rekao bih, da misao, koja će se ustaliti u slavenskom Svantevidu, već se vlači po Rig-Vedi.

[3] "Puca" zora i dan, i u germanskim jezicima. C talijanskom, takogje, čuti je u rijetko: "rompe l'alba", premda je to španjolizam (A. A. Meschia, **Spagnolismi e Francesismi,** Bologna 1884, p. 60), koga Latini u Španiji zar primiše od Germana. Ali nigdje, mislim, nije naći riječi toliko krjepkih, kao što naše "praskati" i "praskozorje".

Svrh svega je pak znamenito, da, pomoću Vede, mi čisto uvigjamo, što je u ostavštini, očevidno mitičnoj, naših utava zlatokrilih. Kao što od naša dva brata mitična ne mogu se rastaviti zlatokrile utve, tako od dva Açvina ne odvajaju. se tice. U jednoj himni, koja sadrži kratku oznaku raznih bogova[3a], Açvini ocrtani su ovako: "Dvojica se voze s ticama, uz jednu mladu (Suriu); u veliku daljinu idu oni[3b]".

[3a] Rigv., VIII, 29.
[3b] V. 8.

Tice **Açvina**, zlatoperne guske, što se plaču u vodi, čiste su naše zlatokrile utve, koje, po pričanju pjesama narodnih, plivaju, pred jednim bratom, u čarnim jezerima. Utva, starosl. **atьva** (patka neka), jeste, i po vrsti životinjskoj, vedična guska. Ova guska, perzonifikacija ranih **Açvina**, "rano se budi", po riječi himne; a od ljupke zoreće utve biti će, u našem puku, postalo žensko ime Utvija[4]

Od nekadašnje božje veličine ostade i jedno čudo na utvi: može ona biti šestokrila[5], taman kano i sveti arangjeo u misli narodnoj. Ali je sada, u pjesmama našim, utva više večernja, nego jutrenja tica te predskazuje polom junaka i konja mu, t.j. mitični zalazak dana u noćnu pučinu. Pjesme, u opće, rado iznose utvu, gdje ona tone u sinje more[1].

[4] Vuk. **rječ.**
[5] Vuk. **prip.**, dodat. 1.
[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 31, v 34—5: "Da pobjegneš u morske dubine, — imam ronca utvu zlatnokrilu" — U **Slovincu** g. 1881, br. 24 (ženska pjesma): "Pale su utve u sinje more".

Rig-Veda, kao što vidismo, pridaje **Açvinima**, i zlatne guske, i rude tice u opće. Ovako, vedična alegorija svijetlom bojom svakoje tice izrazuje sjaj hrlećih trakova dnevnih. Za čudo je, da ni ova općenita misao o ticama divnim, o ticama, što nisu prave tice, nije još u narodu našem, sasvim izumrla. U dvije pjesme Petranovićeve zbirke[2], ženi se neki zlatni soko, a svatovi su, takogje, drugi pristali sokolovi i golubovi. Vjerenica, vila jedna, nastava "na Zvijezdi, visokoj planini"[3], gdje nju "goji u oblaku majka"[4]. Čudni svadbari putuju obnoć, a sve na njima se blista od sama sjaja zlatnog: krstaši im barjaci "sve" su "od suha ispleteni zlata". Svatovska kita prolazi, pa "kad bijahu kroz višu planinu, — razasja se gora i planina . . . bi ti rek'o i bi se zakleo, — usred noći da ogrija sunce"[5].

[2] Knj. III, 2 i 3,
[3] 2, v. 2.
[4] 3, v. 9.
[5] 2, v. 102—10.

Nego, krasnim ticama i mladoj vili eto opasnosti sa strane otrovnog jezera, od aždaje u prvoj pjesmi, od mrkih junaka, Ibra i Porče, u drugoj. Svadbeno jato tica kud kamo razletilo se, pa jadnu vilu zarobi neman, kadno iznenada bahnu zmaj ognjeni-junak, ili sa Zmijanja Rajko, koji pogubi silne otmičare. Soko tica, uz pribrane drugove, što su se bili rasplašili a sad opet posabrali, mogao napokon izvršiti vjenčanje s vilom. Iz arijskog mitičnog govora prevedeno u obični govor, ovo će reći:
zlatni trak dana, soko, pomoću ognjevite sile, isplivao iz noćnog jezera, i milovao te pozlatio jutrenji oblak, vilu. Simbolizam tica, u staroj vjeri naših otaca, razmotavao se, mislim, na široko, koliko i u vedičnoj Indiji, ili u davnom Rimu, na glasu sa njegovih **auguria**. Osim Petranovićevih ovih pjesama, utvrgjuje se to i utvom, i alemperkom, i "njemuštim jezikom" pučkih priča, koji pristaje ticama naosob. Ove razbacane uspomene jesu kano iverje, otpadnuto od isječene klade srpskog i hrvatskog u davnini obilnoga mita o božjim ticama[1].

[1] U narodu našem davnom, koji se za prirodu svima sponama života zakvači, životinjska simbolika bijaše prebujna. Dosad evo opazismo, gdje se slutilo konjem boga Vida, prasicom Vidove žene, i ticama Vidovih dvaju mladenaca. Bez sumnje, slutilo se i veprom ovih istih mladenaca. Rig-Veda nam iznese "morskoga vepra" dvaju **Açvina** (str. 90); a vepra, ako i rijetko kad, spominju čudesne naše priče. Nego, taman "morski vepar" vedični ističe se u religiji baltičkih Slavena. Evo što o njemu piše Thietmar biskup, saski hroničar, koji umrije *g.* 1019: "Testatur idem antiquitas errore delusa vario, si quandu his (Sclavis) seva longae rebellionis asperitas immineat, ut e mari predicto aper magnus et candido dente e spumis lucescente exeat, seque in volutabro delectatum terribili quassatione multis ostendat" (Thietmari **Chronicon,** 1. VI, c. 17, Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T. III). I još drugih životinja od zlamenja upoznaćemo, tekom radnje.

Kako je bilo već i dovle viditi, kazivanje o dvojici naše braće slikovito je; a to je i naravno. O uskrsnuću veselog dana, nakon noćne sumornosti; o veličanstvu praskozorja, o zori koja se bijeli, pa rudi, pa zlatni se; za tim, o tužnome, no jednako veličajnome sutonu, gdje sunce i dan umiru kao zapaljeni u večernjem požaru, bijaše u naših otaca najživlji govor, jer o svima tima prizorima najživlje im srce osjećaše. I danas, civilizacijom zaglagjeni, izjednačeni, pa u prirodnim osjećajima dosta strošeni i utuljeni, od ciknuća zore i od sutona mi ćutimo i slast i sjetu; tim više ih upijaše blagodušni naši djedovi. U cik od zore, pri razljevu svijetlih pramova, u čistom mlijeku i medu neba, treperilo im nešto božje. Vid pustio dva traka, jal odapeo dvije strijele, jal izbacio "dvije puške male", po potonjoj besjedi naših guslača[2]. Ta dva hrla traka dva su hrla jezdioca, dva živa boga. Konjik jedan poletio "na divnom bijelcu, ili na doratu, kako je god uočena bijela, ili rigja, boja neba; a do onog pojezde mahnuo se i prijezda, u svem jednolik njemu. To su dva blizanca, dva čila i mlada viteza, koji jednog konja jašu" i "jednu sablju pašu", kako nam kaza pučka pjesma[3], načinom vrlo čudnim za ljude, no vrlo razumljivim za take bogove. Od zlata jutrenjeg sija se sav konj. Grivu mu "uvija zlatom"[4] sama sestra jezdilaca, od njih nerazdružna Zora.

[2] Vidi **Dio I,** na str. 56—7.
[3] B. M. **pes.,** 52, v. 4—5.
[4] Čojkovića **pjevan.,** 7, v. 84—6.

Nego će minuti i veliko slavje dana: te drugog konjika, prijezdu, čeka polom. Plam sutona rigj je, a biva sve to mrkliji. Zli su biljezi, Naputenome sokolu utva polomi krilo; konj slomi obje noge; Vidovo bogatstvo, očevinu, braća dijele, pa se rastaju. Na doratu, ili na vrancu, prema boji večernjeg neba, jaše konjik drugi, i po tom, na očigled svijeta, uvaljuje se u puklu noć. Suzne oči ljudske pratiše ovoga drugoga junaka, koga noć osvaja. Prenevoljan i mukotrpan, on ljudima više nalikovaše, nego li prvi bez poraza i bez bijede. Patnik taj bijaše i velikodušan. Kad se noć naklopi, lutaće preko mrke prostrane carevine, da potraži od crnih stvorova ugrabljenu sestru Zoru, sestru "svoje slike i prilike"[1], koja će svijetu, svojim osmjehom, opet iznijeti blagi dan.

[1] Bogišića **pjes.,** 45, v. 13.

Hajde da časom provirimo u to carstvo noći Srbâ i Hrvatâ neznabožaca. Pojam toga carstva, mrkle nekakove pučine, jamačno je starodrevan, koliko i arijski rod. Rig-Veda već nam napomenu "tri tamne prostorije", negdje "na zapadu", uz "struje" velikih voda, gdje **Açvini** svake večeri zalaze, pa jednome od njih, i njegovoj "prepelici", prijeti "Vuk" i "crna četa"[2]. I bez Rig-Vede, mogli bi mi s prve stope, kano **a priori,** predmnijevati u Arijaca, te u sviju od njih potekavših Indo-Europljana, pučkom maštom razvedenu neku prostoriju nevolje, mjesto nevidno i zebno. Tama i studen bijahu, uvijek, dva velika strašila svakog živoga. Od njih zazire i čovjek današnji, pored sve obrane, što ju nalazi pod tvrdim oklopom tvarne civilizacije; zazire tim većma, što mu je ćud više meka i pjesnička Od njih pak upravo zebljahu prvi ljudi, malo čime obranjivani protiv nepovoljnih mijena u prirodi. Ljudska himna klikovaše danu i ljetu, a ljudska kletva huljaše noć i zimu, od kojih sav oštrac osjećao se u natmurenoj duši. Iz ove sumornosti, usred zamašnih ozleda noćne i zimske tame, iskoči nevidna carevina naših otaca arijskih.

Açvin zapao u "crnu četu", a brat naš sišao megju "crne junake" uz "vrane konje"[3]. Vitez zagje u mrklicu, u godini četvrtoj[4], veli jedna pjesma, dok druga kaže, da je proveden kroz dvanaest odaja, pa da u dvanaestoj, u "sarajima donjim", tavnova po godine dana; dvanaestora vrata pozatvoraše se za njim[5]. Ove napomene o vremenu, i o odajama, izlaze, valjda, na jedno te isto računanje.

[2] Vidi gornje navode, na str. 191.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II 97, v. 29.
[4] V. 35.
[5] Id. ib 95, v. 214—9.

Sudeći po nekim crtama naših pjesama i priča, ni vrijeme mitično ili božje, ni vrijeme gragjansko, ne bijaše u nas, prije hristjanstva, na tanko utvrgjeno. Ali su, opet, oci naši vrlo rado smatrali mjesec u tri maha, a godinu, dan i noć, kad u tri, kad u četiri; pa njih, po tome i razvrgli, kako kad, u tri, ili u četiri glavna dijela. Četiri dijela za dan i noć čine se nešto novija, no su najobičnija. Ovako, dan i noć, uz svojih dvanaest sati, imadu svoja četiri doba, poput latinskih četirijuh noćnih **vigiliae**[1]. Ako je viteški brat zamrknuo u "četvrtoj godini", time je, valjda, rečeno, da zamrče u četvrtoj česti dana; pa, ako je vogjen preko "dvanaest odaja", to će biti dvanaest noćnih sati. Nije jednaka, ali je slična vedična misao toga noćnog prelaska. **Açvin,** koga saleti crna četa, prelazi "tri tamne prostorije", dok se vozi preko zapadnog mora.

[1] Najnoviji su, dakako, sati ili ure, kojima nestaje i naše riječi domaće. Sat, kao dvanaesti tačni dio dana i noći, ili dvaestičetvrti dio dana skupa sa noću, bude prilično kasno u porabi i kod samih Grka i Rimljana. Ipak, u sadanjim pričama indo - europskih naroda, noćno vrijeme mitično broji se i po satima, kao što po tri ili četiri noćna razmaka, **vigiliae.** Što se tiče godišnje diobe na mjesece, kako već i sami Arijci shvaćahu razliku megju godinom sunčanom i mjesečnom, posve je naravno, da indo-europske priče iznose nam mjesec, gdjekad od trideset, a gdjekad opet od dvaestisedam dana, pa i godinu, sad od dvanaest, a sad od trinaest mjeseci. Sedmica u mjesecu nije niti arijska, niti naša, već je postanka semitičnog, a uvuče se u grčko-rimski svijet, te docnije i u svijet okolnih varvara, stopro malo prije Hristova rogjenja.

Ovaj prvašnji nazor arijski o "tri" prostorije, i o voženju preko mora, rekao bih, da još ne ižčeznu sasvim iz pameti naroda našeg. Rijetka priča jedna iz Bosne[2] zna pripovijedati evo ovo. Priča je ta o "Mijini ženidbi". Miji zaručniku red je hodati po donjem kraju, što, za cijelo, nije nipošto hristjanski pakao. Uzevši sala, ode Mijo, te tumarao za nekoliko vremena, dok "spane na njekakav novi svijet, koga nikada vidio nije". To bijaše "crni svijet"; pa bijahu i tamošnji ljudi svi crni. Od neobičnoga gosta, od čudotvorne bijele prikaze, crni doljani nagoše bježati. "Zasto si tako bijel?" svi ga žurno zapitkuju, kad im prva strava popusti, i njemu se prikučiše. Zalutalome vjereniku carske ćeri najpreče je to, da iz onog svijeta ponese veliko blago, pa, da do blaga dogje, stao objeljivati donje ljude, mažući ih svojim salom. Gdje svi pobijeliše, reče mu jedan od njih: "Ti, čudotvorni čovječe! mi imamo cara našega, koji je još žalosniji, crnji od nas, i ako ga obijeliš, kao što nas, znaj, dobićeš koliko se i nadaš". A zbilja, istim salom oprostio crnoće i cara onamošnjeg, koji netom je pomazan, "u taj čas pobijeli kao snijeg". Tri lagje, pune blaga, za to djelo nagradiše čudotvorca bijelitelja. Sjedne on na one lagje, i zaveze se uz more, da opet gore dogje do carske vjerenice, koju će sada i vjenčati.

[2] **Bos. nar. pripov.,** 25.

Za svinjsko salo već vidismo, da ono bijaše sakralno u bogoštovju Srbâ i Hrvatâ[1]. Tri lagje u priči, na kojima bijelitelj vozi se morem iz crnoga u bijeli svijet, možda pokazuju na tri tamne prostorije, kroz koje Rig-Veda vodi dva **Açvina,** ili, bolje da rečem, jednoga od njih, **Açvin** pobjednika nad demonom[2].

Crni svijet, drugdje u pričanju naroda, zove se "tama" ili "tamni vilajet", kome je tlo sve posuto sitnim kamenjem, što se promeće u drago kamenje, kad je ono preneseno gore u svijet. Iz tame u svijet nekog cara putnika vraćaju se kobile, natrag primamljene njištanjem ždrebadi njihove[1]. Po riječima jedne pjesme, "na tamu počinulo" i sunce[2].

[1] Vuk. **živ. i ob.**, str. 245—6.
[2] Id., ib.

Baš s nekim troglavim demonom naših pjesama hraste prilika ove trojnosti crnog svijeta, u prvašnjem vjerovanju Hrvatâ i Srbâ. Već spomenusmo, na drugom mjestu[3], troglavu grdosiju, Balačka vojvodu, koji čuva Legjan grad. Ime **Bal-ač-ko** spada na nekakav koren **bal**[4]. Je li to leto-slav. **bal**, zvečati, s kojim bi išla uporedo anglosaska riječ **bellan,** lajati, rikati[5], ja nisam kadar kazati. Da bi ova etimologija nekako stajala, utvrdila bi se i sa slikom Balačka, u narodnoj misli. Tri njegove glave stravične su: "iz jedne modar plamen bije, — iz druge ladan vjetar duva"[6], a trećom nakaza "progovara"[7]. Tome demonu govor je gromotan; gdje navali, on se razriče: "kako riknu, kô da megjed viknu", kaže o Troglavu jedna pjesma[8].

[1] **Dio 1,** na str. 78—9.
[2] Ne smije se premučati, da je ova bosanska priča o donjem carstvu prilijepljena drugoj, koja, u istoj osobi Mije zaručnika, ponavlja priču iz Vojvodine o Veljku i Darinci (v. **Dio I,** na str. 78). Iz početka, prije silaska u donji svijet, Mijo tjera janjad na pašu, pa mu se careva kći u četiri maha zagrne, kako bi od njega dobila četiri janjca. Pri svakom zagrtanju, on joj ugleda na tijelu po jedno znamenje. Ovo sve spazivši, privjenča je sebi, u prkos smradnome ciganinu. Kad dan osvanu, carevna leži Miji na ruci. Glede hoda u donji svijet, znadu za to i druge pučke naše priče, ali kazivanje prepleću a novijim nazorima. Voženje pak na čudnovatim lagjama, to je jedan od najobičnijih prizora, kako u pričama, tako i u pjesmama gatanja bogovskog.
[3] Vidi **Dio 1,** na str. 69.
[4] Miklošić, **Bild. der slav. Personenn.,** s. 15.
[5] Fick, **Vergl. Wört.**, II B., s. 617.
[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, 29, v. 609—10.
[7] Petranovića **pjes.,** knj. III, 16, v. 286 — Čojkovića **pjevan.,** 72, v. 262—5.
[8] Petranovića **pjes.,** knj. III, 30, v. 174.

Dakle, u pomisli mitičnoj naroda našeg, Troglav smatran je kao rikač. Ali, troglava neman, više nego pod imenom Balačka, vrza se, u narodnim pjesmama, pod nadimkom, dašto novijim, "troglava Arapa", za koga jednom je rečeno, da je iz "Mrakoča, grada arapskoga"[1]. Riječ **Mrakoč** vrijedna je, da se zapazi. I po njoj, i po jednakosti svega crtanja, očevidno je, da "troglavi Balačko" i "troglavi Arap" drugo nisu, do jedno ciglo tamno biće, koje je iz pustog mraka, iz nevidnih prostorija, izilazilo, da plaši oceve naše[2]. Samo je to različno, što Troglav iz Arabije prikazuje, prema Troglavu iz Legjana, sliku strošeniju. Crni naš Troglav jeste onaj vedični Vuk, koji, u noći, proždire pitomu prepelicu, Zoru, a grozi se **Açvinima.** Toga nesretnog Vuka, ili Vukca, poznaje, eto po istome imenu, naša poslovica: "Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća"[3]. A poznaje ga, još i bolje, pučko uvijek živo praznovjerje, koje drobnu, te nagloj smrti izloženu djecu, branjaše i brani, dok srdita Vuka blaži i primiruje, djeci nadijevajući taman vučje ime. Taka se obrana dandanas svečano obavlja u području najstarijih naših običaja, i najživlje misli i riječi narodne, u krajevima Crnegore, Boke Kotorske i Hercegovine. Na oborni zid oko kuće uspinje se čeljade jedno, i viče: "Čuj, puče i narode! Rodi vučica vuka, svemu svijetu na znanje, a vućiću na zdravlje!"[4]

[1] Id. ib. 41, v. 173.
[2] Troglavi Arap izbija u Vukovoj zbirci, a još više u Petranovićevoj. Neke od pjesama iz ove druge zbirke, amo odnosnih, potkitio guslač i kazivač, I. Divjanović; no, spomen o troglavu Arapu svakako je općenito narodan. Vidi Stojanovića **pjes.,** knj. I, 5, pa Čojkovića **pjevan.,** 72.
[3] Vuk. **posl.**
[4] Vrčevića **Niz prip.,** str. 73.

Toga radi, i u Bosni, pri samom uspavljivanju djece, padaju još, sa nježnih majčinih usana, ove ljute riječi: "Nini, sine, vuče i bauče! — Vučica te u gori rodila, — s vučadima, sine, odhranila!"[5] Od tamnog ješnog Vuka biće i **vučac,** što ljudima truje i jede živo meso.

Odatle, u narodu, i mnoštvo ličnih imena, uz osnovu **vuk** ili s **vukom** složenih. Sad se, u opće, misli, da ovako imenovanje štiti djecu od vještica, koje hoće da ih jedu, pa ne smiju od vuka[6]. Nego, u davnije doba, jamačno, mnogo više od vještica, strašio oce i majke proždrljivi Vuk, troglava neman, koja u noći boravi, pa i gjipa na plijen iz noći. Uprav za to, malo koji jezik izražava, krepče i plastičnije od našega, izješnost i strahotu tmine: "izio ga mrak" — "omrkao, a ne osvanuo" — "zamrkao, a ne osvanuo".

[5] Petranovića **pjes.,** knj. I, 46, v. 1—3.
[6] Baš za to i Karadžić dobi ime **Vuk.** Vuk. **rječ.,** pod **Vuk.**.

Pjesme, a još više priče, svjedoče nam crni svijet, u religiji naših djedova. Pita se: Osim ove općenite oznake po crnoći, nije li ono mrklo carstvo imalo i posebnih drugih imena? Mislim, da ih je imalo. Moguće, da takovo jedno ime bijaše riječ **pakao.** Riječ je starija od hristjanstva, a slavenska izvorna, i, po svoj prilici, znaćaše, iz prva, požar, zapožarena prostorija neba[1]. Ta prostorija bijaše nebo večernje, gdje, sunce, koje zalazi, kosim sjajem pali oblake, pa, u velikom plamenu, dan gine, i dva zraka, dva božja konjika, poimence drugi, sumorno. zapadaju. O požarnome nebu, na razmaku dana i noći, zna pričati mit skoro sviju Indo-Europljana. Znamenito je pak, da se u Rig-Vedi svi prizori izlaska i zalaska **Açvinâ** prikazuju u visinama i u dubinama neba, a da se zemlja tu pominje kano uzgredno[2]. Taki pakao tužnog sumračja i sutona zar došao hristjanskim blagovijesnicima u živu zgodu, da od njega naprave plameno mučilište nove vjere[3].

[1] Krek, **Einl. in die slav. Literaturg.**, s. 121. Tu se veli, da u Rumunjâ riječ pakao koju njima Slaveni dadoše, još znači magla. U nas, po zapadnim te stari-hrvatskim krajevima naroda, sinonim je za smolu.

[2] Rigv., passim.

[3] Budi opaženo, da Miklošić u riječi pьklъ (**Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen,** Wien 1886) ne vidi, nego dva značenja, prvašnje **smola,** a onda **pakao.** I ovako, nazor o paklu smolavom Slaveni mogoše imati prije hristjanstva, primivši ga od susjeda Eranaca. Kod ovih, opake duše plivaju, eda bi se od grijeha čistile, po rijeci ognjenoj. Je li talog eranski ono "ognjeno jezero", gdje takogje, po nekim našim pjesmama, plivaju duše, mučno je kazati.

Nego je prilika misliti, da nebesni pakao večernji bijahu, već u davna doba, Srbi i Hrvati ponešto pomjerili s onoga mjesta visokog, i dolje na zemlju k sebi privukli. Ili nam je reći, valjda, ovo:
Slika pakla nebesnog titrala se, svejednako. u misli rijihovoj pobožnoj; ali ta se slika sve to većma udvajala, te im se pakao širio po nizi i po zapadu zemnom, ljudima više na dohvatu. To stoji, da se već na drugome stupnju razvitka, glede Ada ili Tartara, nalaze ostali narodi od roda arijskog, osobito Heleni i Latini. Ako se ne varam, taj zemaljski pakao Srbâ i Hrvatâ zvao se Legjan. U skroz legendarnoj pjesmi Vukovoj o ženidbi Dušanovoj[4], gdje buči, u noćnom boju, sva adska sila, gdje se razmeće Balačko, a onemogla su dva Voinovića, vojna je svijetlih pregalaca na opaki Legjan, iz koga će oni izvesti djevojku. Šta je ta djevojka, a šta je i Legjan, znamo vrlo čisto po jednoj priči[5].

[4] Vuk. **pjes:,** knj. II, 29.
[5] Vuk. **prip.**, dodat. 8.

Oturena i omrknuta djevojka, djevojka pepeljuga, boravi, najprije u Čizmi gradu, onda u Legen-gradu, a potom u Sablji gradu. Pepeljuga, to je opća arijska svojina; pa su mitolozi već složni u mnenju, da ta obljubljena, i svagdje znana priča, skriva noćnu Zoru, i noćne joj mijene. Sa Čizmom gradom Zora pepeljuga nagovješćuje svoj večernji pad i zaturenje u noć, sa Legen-gradom ponoćno svoje doba, a sa Sabljom gradom pobjedonosni osvit u jutru[1].

[1] Može biti vrijedno pažnje, da i u gore navedenoj pjesmi nigdje se ne kaže, da bi zaprošena djevojka iz Legjana bila kći kralja legjanskoga. Djevojka, pravo rekavši, sužnuje u Legjanu. Pa i legjanski kralj, po riječi drugih pjesama, jest "gjidija". Petranovića **pjes.,** knj. II, 4, v. 80—3:

"Hoće tvoja da se ženi guja,
da joj prosiš lijepu gjevojku,
u Legjanu gradu bijelome,
u gjidije legjanskoga kralja",

i v. 108: "A gjidijo, od Legjana kralje!" S druge strane, gjidijom nazivlje se Troglav, kao što, n. p., u Jukića **pjes.**, knj. I, 10, v. 301: "I gjidija troglav Arapine".

Legen vodi nas, dakle, u najtamniju noć, u ponoća: te će Legen-grad, ili Legjan-grad, biti ono carstvo noći i zime, koje ustravljivaše sve Arijce, pa i naše oce. Ovo tumačenje biva vjerojatnije time, što i Bugari, u pjesmama kreta mitičnog, poznaju isti Legen, Lean. Pače, u bugarskoj pučkoj pjesmi, koja odgovara Vukovoj čisto mitičnoj: "Sveci blago dijele", Legen zaprema mjesto naše "Ingjije proklete". Sve ovo kao da utvrgjuje i najpriličniji etim Legjanu. Nije baš nesklapno reći, da je **Legjan** u jezičnoj svezi sa **ledinom,** što je zemlja skoro ne orana, zemlja pusta[2]. U Arijaca, sinja, nemila, bezrodna pustoš najbolje upriličivaše mrsku, tamaneću silu ada. Neugodnim glasom već nam zvučila Suhara-Goleč[3]. Najskoli na Eranu, otkle na obližje Slavene nagagjasmo neki djelomični vjerski uticaj, pustopoljina i ledina bijahu trkalištem Ahuramazdinu suprotniku, Angromainju, i svima njegovim Daevama. Sve pusto godi zlovarnim duhovima iz eranskog Legjana, pak i sve gojno njih mrzi[4].

[2] U staro-polj. **led**, terra inculta, u staro-slov. **oledâti,** desertum fieri. Vidi n W. Nehring-a **Ueber die Namen für Polen und Lechen,** s. 467 (**Archiv,** III).
[3] Vidi **Dio I**, na str. 60.
[4] Vendidad, III, 99—109: "Ko gaji poljske plodove, gaji čistoću, on unapregjuje mazdejski zakon... Kad ima poljskog ploda, onda pište Daeve; kad ima mladica, onda kašlju Daeve; kad ima strukova, onda plaču Daeve; kad ima jedrog klasja, onda bježe Daeve. Tu su najviše potučene Daeve, u kojoj su kući klasovi". Na neko svoje čudo evo čitam (**N. List Zad**. g. 1866, br. 20), da u Dalmaciji, u kotaru imotskom, ova mazdejska misao još postoji u svoj čistini.

Skoro bih mislio, da našim riječima "pusnik" za prokletnika, i "pusnica" za prokletnicu, drukčije ne rastumačismo živu energiju, već ako uzmemo da im najdublja žila leži u vjerskom nazoru, sličnu mazdejskome[1].

Blizu je noć, a gos. F. I. T. ne zna puta, te upita čobanicu, koja će njemu: "Tvojom srićom sve su ti usput oranice: ako zagledaš kakvu hudobu, utvoru ili vadinu, bržebolje prigji na oranicu, da te mine svaka nauda". Dakle je hudoba na neoranom mjestu, na ledini, a nju otklanja mjesto uzorano. Uz to, čobanica putniku iskaza od noćnog naleta i molitvu, koja vrijedi da se zabilježi: "Oslobodi me, Bože, od zmijskog ujdenja i vražjega napastovanja! Bog i sveti križ bio sa mnom! Amen". Imaćemo prigode kazati, što je to "zmijsko ujdenje".

[1] Dosad tražio se Legjan, kojekuda, na ljudskoj zemlji; no, rek' bih, uzalud. Megju ostalim, pokušalo se odnositi, i Legjan, i kralja od Legjana, na poljske Lehe. Ovo mnenje prihvati, a i vrlo vješto obrazloži St. Novaković, u raspravi" : **Ueber Legjan-grad der serbischen Volkspoesie** (**Archiv**, III). Evo glavno u razlaganju Novakovićevu. Brankovića hroničar poznaje Legjane, koji su Poljaci, jer kaže: "anno 1440 constitutus est in Ungaria rex Vladislav Ledianin". Riječ **Legjanin** nam dogje od magjarske **Lengyel,** Poljak, a ova od slavenske **Lehъ**, takogje Poljak. Preko Magjara Srbi, u burnoj prvoj polovini vijeka XV, upoznaše se s Poljacima, te od istih Magjara primiše i ime za ove, pa od tih Legjanâ, mašta pučka sazda neki "grad Legjan". Novakovićevoj etimologiji nije, dakako, ništa zabaviti; ali stvar, mislim, ne može da razdriješi poglavito etimologija. Apstrahiranje pučko o "Legjan gradu" nešto je mučno shvatiti; mučno i radi toga, što ga jednaka imadu i bugarske pjesme epske. Reći, da Bugari u Makedoniji to začuše i prisvojiše od Srba ne odmiče nepriliku srpskog nešto bezpovodnog zamišljenja onoga "Legjan-grada". Nego je poglavita teškoća u tome, da Srbima, eda bi Poljake naznačili, ni zašto ne trebaše zajma riječi magjarske.

Od pamtivijeka, koliko možemo suditi, oni imahu, za to, narodne svoje riječi **Leh** i Poljak, pa je prilika, da već od davnijih doba znadijahu za znamenite slavenske Lehe ili Poljake. Po teku historije ne bih cijenio, da srpskom narodu glas o Poljacima donese istom vladavina Vladislavljeva i magjarsko poljski polom kod Varne. Gdje je država Nemanića i silni Dušan, uz njegova suvremenika, razglašenog Kazimira Velikoga, u Poljskoj ? U ostalom, i nas ep kano da luči Legjan od Leške i Poljske: "Podiže se

od Legjana kralje — preko Lječke i preko Poljačke, — preko Turske i preko Kaurske" (Čojkovića **pjevan.,** 72, v. 8—10). Drugdje, ep prikučuje Legjan do arapske, adske zemlje (Petranovića **pjes.,** knj. III, 34). ono **Legjanin** Brankovićeva hroničara čini mi se, da je u tek prividnom savezu s Legjanom naših pjesama. U XV vijeku, Poljaci i Ugri stojahu na braniku hristjanskog istoka, pa, pišući u ono doba pod ugarskim dojmom, naši ljudi rabiše **Legjanin** i **Lengja** za Leha i Lešku.

Kao što pusto, tako i nevidno bijaše carstvo noći. Danu predsjeda vidovni bog; dan začinju njegova dva traka, dva Vidova mlada viteza. Prema tome, noć jeste nevigjelica, a carstvo noći nevid. "Otišao **nevidom**", golemom riječju kaže narod za čovjeka koji propade; a ta je punoća uzeta iz hazne negdašnjega vjerovanja. Tako, i izvorna naša izreka: "Bog te nevidio!" odnosi se, u isto doba, na Vida i na ovaj nevid. Nego meni se čini, da riječ još postoji i u strogom mjesnom značenju, samo što ona ima drugu negativnu česticu. Udbina, ili, po starijoj formi, Udina[1], bilo bi to mjesto. Udina kano da je skrojena istom mišlju, kojom i Nevid. Kao što od nestatka Boga, stari naši rekoše **ne-bog, u-bog,** tako, valjda, od nestatka Vida kazaše **ne-vid, u-vid,** što se saže, ili izopači, u **ud**[2]. Ovako bi Udina značila mjesto bez vida, nevidno, uprav kao što Helenima bijaše njihov "Αδης, 'Α-ιδης, 'Α-ϝιδης;. Ako ovo stoji, sazdana je Udbina još prije, nego se Slaveni od Italo-Helena razigjoše, jer jedni i drugi istim postupkom stvoriše svoj ad. Uz Helene, na nešto slično mislili i Itali. Mrtačkome bogu Orcus, koji imaše hram izvan pomerija Rima grada, nadjenuto je čudnovato, obsoletno, ime Viduus, kome nije lako naći jasna etima. Ne bi li ovo **Vi-duus** bilo, što i **Ve-dius**? Svakako, **Ve-dius,** ili **Ve-jovis,** hoće reći **ne-dan, ne-vigjelica,** a znače potamnjeloga boga i pakao njegov.

[1] U Hektorovićevoj jednoj bugarštici spominje se "Vlatko, Udinski vojevoda" (Bogišića **pjes.**, 49). Ako je Udinski od Udine, iz prva kazivalo se: Udina.
[2] Poznato je, da ovo **ud** nije **hud.** Dubrovčani, ti najdosljedniji hakavci, dok haču **hudoba,** izgovaraju **uditi** i **nauditi.** Udina je, postojano, bez **h.** Za slavensku riječ **uditi,** od vajkada, prianja značenje teške dosade i štete, dok **chudь,** iz početka, označivaše, ponajviše, fizični nestadak, i hoćaše reći: mali, mršav, siromašan. Niti je ovo značenje sasvim ižčezlo u pučkom govoru, kao, n. p., kad žena kaže: "huda ti sam!"

Nije moje riješiti stvar o jezičnom postanku Udbine. Pače, niti ovo ovdje rečeno zahtjeva osobite pažnje. Nego će biti nekoga pripaza vrijedno to, da pjesme naše narodne svegjer Udbinu iznose kao mjesto kobno. U pjesmama hajdučkim zlotvori, malne svi, dolaze od Udbine[3], ma i bile pjesme iz najrazličitijih krajeva naroda. Dok je onoliko glasita i raznošena u pjevanju, Udbini u pravoj historiji nema hvale, niti skoro mjesta.

[3] Vuk. **pjes;** knj. III.

Koje bi to bilo lice povjesno "Vlatko, Udinski vojevoda", u bugarštici već pomenutoj[1], doista niko ne može da reče. Svak, naprotiv, odmah uvigja, da je lice čisto mitično Troglav Arapin, koga jedna sadanja pjesma kaže gospodarom Udbine: "Pa zavika troglav Arapine ... : Njega hvali sva srpska rodbina, — a ni mene ne kudi Udbina"[2]. Valjda i onaj "Vlatko, Udinski vojevoda", u bugarštici, nije drugo, do isti ovaj vladar, vojvoda Udbinski, u novijoj pjesmi. Udbinu, u još jednoj pjesmi našeg doba, obavija gusti mit. Mrači se ona u zapadu, te će od nje sunce, po arijskom pravcu, započeti noćni svoj hod:

"Hod'te, braćo, da se poslušamo,
da po jednu pjesmu ispjevamo,
od Udbine, što je za družbine,
da vidite čudo nevigjeno,
čudno čudo što kazuju ljudi,
da 'no nigje prije nije bilo.
Jedno jutro u svetu negjelju,
prije zore i bijela dana,
ogrijalo od zapada sunce"[3].

[1] Vidi na str. 202.
[2] Petranovića **pjes.,** knj. III, 16, v. 198—203.
[3] Ovako je u početku legendarne pjesme o "Smrti kralja Simeuna" (**Vila Beogr.,** g. 1867, br. 18).

Velika je prilika dakle, da Udbinu nam izručiše oci naši neznabošci, pa da je potonji naraštaji hristjanski upletoše, kojekako iskrivljenu, u pjesme junačke i hajdučke. Udbina tada postade grad, ili grad ona bijaše već od iskona, po primjeru Stojnog Biograda i Legjan-grada. Bijelom prostorijom, zaklonitim gradom svojim, gospoduju bogovi, kao i duhovi što su utvrgjeni u pustome, a nevidnome, gradu donje tmuše.

Od naselja ljudskog do Legjana, jal Udine, predugi su putevi, a težak prelaz. "Koliko je nebo od zemljice, — toliko je i moj rod od mene!"[4] cvili jednome od dvaju braće sestra, ugrabljena od age Arap-age. Što je u nekim pjesmama troglav Arapin, to je u drugima aga Arap-aga. Nama on će biti, naprosto, Troglav. Poarapi ga, a gdjekad i poturči, pjevanje, jer je Arabija postojbina sušnih crnih ljudi, a Turska uzrok kleti narodnome i domaćemu zlu, tamni izvor svakoj bijedi. Na sumegji obaju svijeta, bijelog i crnog arapskog, teče, po riječi epa, voda Stupnica. Ova Stupnica, očito, stoji izvan domašaja tvarnosti, te će joj ime biti otuda, što je preko nje postup iz bijele u crnu carevinu. Stupnica "nije zdrava po junake"[5], veli pjesma. Druga pjesma[6], iz istog kruga o dva brata, kao megjašnu rijeku naznačuje "Studenu vodu Jahoriku"[1]. Može biti, da u prvoj epskoj zamisli ova je voda bila oblivena okolo sve zemlje, na lik tekućega okeana helenskog. U pjesmi "Ženidba Sunca" Petranovićeve zbirke, kad sveta Duhijana, t.j. svetoduha Jana, svrne svoje oči na pakao, ona "pogleduje sa visine moru u otoku"[3]; more, dakle, tuda tecijaše unaokolo.

[4] Vuk, **pjes.,** knj. II, 97, v. 129.
[5] V. 58.
[6] Id. ib. 95.
[1] V. 50.

Nego, u mitičnih voda, naših i helenskih, ima još nešto poredivo. Svegjer u istim pjesmama o dva brata, čudotvorna ona voda, trećim stajaćim imenom, zove se Trusovina. Ime je mutna postanja, kao i Jahorika. Niti je, na prvi mah, jasna izreka, s onim imenom skopčana: "sutrusan" čovjek, za čovjeka kao opijena. Odkle, po svoj prilici, riječ, to ćemo naskoro viditi; no, opažamo odmah ovdje, da je Trusovina voda "zaboravna", taman kao adski izvor Ληϑη u Helenâ. Junaci živi, pripovijeda naša pjesma[4], žacaju se od Trusovine, jer, ako ih se ona dotakne, eto im zaborava. Uz to je studena[5], kako Jahorika, te mrazi. Poimence bratu, koji se osužnjo, a čami dolje u dvanaestoj odaji, ta je voda mogla biti preopasna. Gospodar od dvanaest odaja saletio donju djevojku, da Trusovinom, "u kojoj su bilja od planine", prevjeri junaka, "e sam čuo", veli, "kazivali su mi, — da to jeste voda zaboravna;
— ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu"[6].

[2] O njoj povešće se riječ drugdje.
[3] Knj. I, 2, v. 18—9.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 95.
[5] V. 277.
[6] V. 232—7.

Pridavnik "zaboravna", eto, kao ugogjeno, prevagja grčku riječ Ληϑη. A što su legendarne naše vode mrzle i nezdrave, to je, jednako, mrzla homerska στυξ i jadovit 'Αχερων. Opaziti je i to, da sve adske rijeke, u Helena, svode se, pravo uzevši, na ciglu jednu, na Letu, jer ova drugdje nije, no u adu, dok i na ljudskoj zemlji teku Stiga i Aheron. Po isti način, i čudesne naše vode jesu jedna jedita voda. Stupnica i Jahorika u nekoliko se pričinjaju kano zemaljske; ali Trusovina, po svima joj biljegama, odmiče daleko sa vidika gornjeg svijeta. Ovako, preostaje nam samo ovaj mitični uporegjaj: Trusovina — Leta. Ta jedna voda čisto je arijska; to je struja, iz koje vidismo, da isplivaju, sa drugaricom Zorom,

noćni **Açvini.** Čudo tačnog podudaranja u našem i helenskom mitu o vodama rasvjetljuje se najživlje, baš pri luči Rig-Vede.

Tamno carstvo srpskih i hrvatskih pjesama ima čuvara svojih, tu odmah do rastupne rijeke. Na našoj Stupnici straže četiri robinje[1]. Ovakova se straža čuva i u adu Indo-europljana. Na pragu helenskoga Tartara troglavi je pas Kerber, ili dvoglavi pas Ortro[2]; a na pragu vedičnog doma Yame, kralja mrtvih, bdiju dva psa četverooka. Kako je i ovdje opet viditi, začetna misao Tartara predlazi diobu Arijaca. Od četiri oka, u svakoga psa vedičnog, valjda ponikoše naše četiri djevojke stražarice[3], koje su srca milostiva prema dobrim junacima[4], kao što nisu baš zloćudni, poput Kerbera, niti indijski pasji čuvari.

[1] Id. ib. 97, v. 46—7.
[2] Ovoga "Ορϑρος; M. Müller, i po samom glasu, istovjećuje s vedičnim **Vritra**.
[3] Dvije su stražeće robinje u pjesmi 55 (knj. II) Petranovićeve zbirke, a u 53 tri.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 97, v. 46—73.

I Heleni (to već čusmo) jednoga od dvaju arijskih pasa, **Sârameya,** pretvoriše u svoga laganog i ljupkog pratioca duša, u 'Ερμειας. Kad se četvorici naših djevojaka "vikne pomoć"[5], pa one pripuste prelazak preko Stupnice, eno ti odmah adskih dvora u veličanstvenoj sumornosti. Vodi k njima sreberni most[6]. Na zlosretnoj "lijevoj" strani[7], stoji veliki stan crnoga gospodara. Ne sjaji se tu žeženo zlato, već blijedo srebro, i još blegji lim; a dvorište oko jadnog doma potamnilo u crvenkastu smegju bakru[8]. Carstvo bijeloga dana ima dva junaka, dva zatočnika pod rukom višnjega Vida; pa i dolje, uz. koljeno vladara, sjede do dva pomoćnika: "sjedi aga Arap-aga", i "vina pije s dvoma Arapčadi"[9], veli preobražena riječ narodne pjesme. Ova dva Arapa, "oba brata od jedne matere"[10], pomaljaju se i drugdje u pjesmama našim. I po helenskoj misli, uz vrhovnoga Plutona sjede, i sude u adu, još dva glavara.

[5] V. 48.
[6] V. 65.
[7] V. 61.
[8] V. 63—4. Ljutoga gazdu označuje i ljuto gvožgje, ako takogje amo pripada, kao što mislim, **Demir**-paša. narodnih priča, a i **Demir-**aga jedne epske pjesme (Stojadinovića **pes.,** knj. II, 10).
[9] V. 118—9.
[10] Petranovića **pjes.,** knj. III, 53, v. 390.

A sve ove tri adske glave, možda, nisu drugo, već sušti Troglav, potonjom tvorbom rastrojen u tri lica, jer za Troglava znadijahu i Heleni. To im je Gerion, koji je troglav, τρικεφαλος, ili je uz tri čitava srašćena tijela, τρισωματος. Boravi u zapadu, tik do ada, na zemlji što ju plače odasvud more; i drži u zaptu sjajno stado Sunčevo. Toj grdosiji noći i zime stado će istrgnuti dvanaestotrudni Herakle oličenje godišnjeg sunca, u teku njegovu kroz dvanaest mjeseci. Helenskome Troglavu ime Γηρυων, prije nego išta drugo, znači rikač[1]. Upravo je rikač i naš Troglav Balačko, ako mu etimologiju pogodismo[2].

[1] Uporedi γηρυς, γηρυω. Preller, **Griech. Myth.,** II B., s. 202—5.
[2] Vidi na str. 197—8.

Ne treba nikakve natege, niti mučne kombinacije, da, već po dovle izloženom, nagjemo, ili bar nazremo, u Troglavu velikoga dušmanina iz drugog carstva, koji, prebivajući u tami, njom i kroza nju Hrvate i Srbe napastovaše, kako sada, sa četom svojih "crnih ljudi" i "vranih konja", napastuje epske junake. Biti će ovaj isti i "bog, stari krvnik", srpskog epa. Da je zao bog, suprotnik dobrog boga, postojao u vjeri predaka naših, dovoljno bi bilo i samo svjedočanstvo našeg jezika: "Teško do zla boga?" — "Skupo do zla boga!" koje mi već navedosmo[3]. Da se pak njihovoj ustravljenoj mašti taj bog prikazivao kao neki noćni Vuk, i to nam reče crnogorska poslovica: "Razminuše se ka' i Vukac i dobra sreća!" isporegjena sa sličnim izrazom Rig-vede[4].

[3] Vidi **Dio 1**, na str. 41.
[4] Vidi na str. 198. Od toga Vuka biće i "vučac", gangraena, kao što su i "boginje" od nekog zla boga. Paziti je, pri ovome, takogje na izraz "božje vrijeme", za vrijeme vrlo rgjavo i olujno.

A baš kano zla boga (malum deum), i premca Vidu, čiju sreću on suzbija nesrećom (omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo), predoči nam ga kod baltičkih Slavena, pod imenom Crneboga, hroničar Helmold[5]. Spade iz pamćenja narodnog ta riječ "Crnebog";
ali zao bog bijaše, doista, crn, kad je crn Troglav, a crna rulja njegovih ljudi. No, ako nam propade Helmoldovo ime, opet udržasmo precrnih izraza: "Uvalio mu crn komad u torbu!" — "Doći će i njemu crn petak!" — "Šta učini, crnice jedan!"[6] Pa današnja igrarija riječi: "Božo i Crnjo"[7], za dobra i zla čovjeka, može biti da nam i ona pominje dva davna suprotna boga.

[5] Vidi **Dio I,** na str. 32.
[6] Mrzost crnoće osjećaju, dakako, skoro svi ljudi. Što od prvašnje vjere, a što od hristjanstva sredoviječnog, narodima arijskim u Europi koješta se crni u misli, te i u govoru. Ali rekao bih, da nije nigdje toliko duboko, kao u nas, prodro oni osjećaj.
[7] Vuk. **rječ.,** pod **Crnjo**.

Zao bog djedova naših, a crn bog baltičkih Slavena, moguće, da se prozivao i Vrag. Crni bog, po riječima Helmoldovim, bijaše dobromu bogu kao ravan u vlasti[1], te, naravno, bješe veliki dušmanin njemu i bijelomu svijetu. **Vrag,** dušmanin, riječ je praslavenska; pače, uzlazi i do dalje davnine, jer već Leto-Slaveni kazivahu **varga**[2]. Izravna dokaza, ili dokaza neizravna, a jasna, da Slaveni, kao što docnije hristjansku sotonu, tako svoga crnog boga, još prije, rekoše vragom, mi, doduše, nemamo. Istina, pjesma jedna veli, da je crnome Arapu, otmičaru djevojke, "glava vražija"[3], no, ta bježna i malo značajna napomena, sama po sebi, mnogo ne hasni.

[1] Helm. **Chron., I.** I, c. 52.
[2] Fick, **Vergl. Wört.,** II B., s. 662.
[3] Petranovića **pjes.,** knj. II, 53, v. 481.

Nešto veće pomoći zar nam pruža, u ovome, mit latinski. Rimljani, kako to vidismo, primijeniše dostojanstvo velikoga podzemnog boga mrtačkome svome Orcus Viduus. Toga Orca davni Itali izgovarahu **Horcus, Urgus, Uragus (?)**[4] paklenu neman Napuljci, još danas, nazivlju **Huorco**[5]. Ne bi li to bio davnašnji Vrag Slavena? Boga Urga Latini izvogjahu od **urg-eo,** goniti, kinjiti[6]; a od **varg,** što jednako znači kinjiti, dolazi Vrag[7]. O Urgu imahu pak Latini i poslovicu, koja je, po smislu, jednaka s našom o Vragu. Gdje mi kažemo: "Ko s Vragom tikve sije, sve mu se o glavu lupaju"[8], veljahu oni: "Ubi ratio cum Orco habetur, fructus est incertus"[9].

[4] Vidi navode u Prellera **Röm. Myth.,** II B., s. 62—3.
[5] Isti je i grčki "Ορκος; al mu se prvobitno značenje razvrže u oznaku adske jedne rijeke, pa i zakletve tom rijekom.
[6] Preller, **Röm. Myth.**, II B., s. 62.
[7] Fick, **Vergl. Wört.,** II B., s. 662. Valjda ne će ovom uporegjaju medju **urg** i **varg** smetati glasovna pravila. Urgus — "Ορκος je Vragь, kako je ολκος vlak'ь.
[8] Vuk. **posl.**
[9] Ovaj dušmanin, koji kinji i muči, donekud nas sjeća na Vritru, jednoga od najglavnijih demona u Vedama. Vritra, dašto, nije ista riječ, koja Urgus, ili Vrag; ali čini se, da polazi od istoga korena. Koren **varg,** kinjiti, napravi se od drugoga **var**, goniti (Fick, **Vergl. Wört.**, ib.); a s druge strane, sanskr. koren **var,** zastirati, sazda Vritru, zastiratelja, obavijača. Vritra, od koga se mrači nebo, jest lačni lupež nebesnih krava, oblaka kišnih. Siječe ga vrhovni Indra, nazvan s toga, slavnim pridjevom, **Vritrahan,** ubilac Vritre. Od ovoga mita rek' bih, da nešto pregje i drugim narodima arijskim. Svakako, sačuvaše ga čitava Eranci, koji, takogje, slave **Veretraghnu,** nebesnoga junaka, ubilca nemani.

Pa i još jedna okolnost kano da nas upućuje na Vraga predhrištjanskog. U Slavena postoji, već od davnih doba, riječ **vražiti** za bajati, vračati; odkle i naše **vražbina,** što će reći vračarija. Ono **vražiti**

može biti u odnošaju s Vragom. Znamo po Helmoldu, da baltički Slaveni zaklinjahu, dok se pri svojim gozbinama obregjivali čašom, kako dobra, tako i zla, ili crna boga[1]. Zaklinjući Crneboga, svoga velikoga Vraga, oni taman **vražahu.**

[1] Helm. **Chron.,** 1. I, c. 52: ". . . in conviviis et compotationibus suis pateram circumferunt, in quam conferunt, non dicam consecrationis sed execrationis verba, sub nomine deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam a bono deo, adversam a malo dirigi profitentes. Unde etiam malum deum sua lingua Diabol sive Zcerneboch, id est nigrum deum, appellant".

Bilo što mu drago s ovim imenom **Vrag,** zao bog ničim drugim ne priječa se toliko na dnevno vidilo, i na dva prva mu traka, koliko otmicom bijele Zore. Slavenima Zora, kako joj riječ kaže, bijaše "svijetla" i "vidna" djevojka[2]. O djevi, "luči bogova", koja k nebu pristupa sa "istočnoga zraka mirisavog"; o "rosnoj" i "zlatnoj" djevi, za kojom idu slijedom vedri dani, dok od nje bježe noćne aveti, himne davnih Inda zvuče najtanjom strunom vedičnoga pjesništva[3]. Božanstvo Zore, i dvaju joj sjajnih drugara, nikad od nikoga nije se življe osjećalo, što od naših pradjedova arijskih, stenjućih pod tlakom tmine. Prekrasnu nebesnu djevojku stari ljudi nigdje ne puštahu s vida, ili očinjeg, ili duševnog. Rudila im Zora na jutrenjem i na večernjem nebu; a rudila im, jednako, kad bi sinuo te i minuo veliki dan godišnji, što im bijaše ljeto. Pa, pri koncu dana ili ljeta, prikazivao im se ljuti otmičar, gdje grabi gizdu, i odvodi je u donje sumorne prostorije.

[2] Od korena **zer,** svijetliti, viditi (Miklošić, **Etym. Wört. der Slav. Sprachen**). Ruske zagonetke smatraju Zoru nebesnom djevojkom.
[3] Rigv. passim, u molitvama Zori.

Gore rekosmo, da taj grabilac, u maštanju prvotnih Inda, bijaše Vuk, oličenje noći; te opazismo, da isti Vuk vere se po starodrevnim, a čudnim, nekim obredima našeg naroda. Opazismo i to, da se strava od onog Vuka duboko ubrazdi i u samim pučkim imenima. Pjesme iz kruga dvaju braće pričaju istu noćnu povijest, koju da i bolje objasnimo, eto nam italo-helenskog mita. Od dušmanina ugrabljena nevina djevojka prebiva za po godine u zemlji vranih konja a crnih junaka, po već navedenim riječima Vukovih pjesama[4].

[4] Vidi na str. 187.

Istovjetnom mišlju, no čistijim izražajem, u jednoj pjesmi Petranovićeve zbirke[1], ćeri "bana od Božuna" prijeti opasnost, da je na silu ugrabi troglav Arapin, koji hoće da nju "ljubi po godine dana[1], pa onda ocu da je vrati. Kao, što ovdje Troglav ne izlazi, baš po samom slučaju, na vidjelo, tako mislim, da nije slučajno niti ime "ban od Božuna": zgurio se u tom prozivu, po svoj prilici, starinski bog. Nego, taman za po godine[3], latinska Prozerpina, helenska Perzefona, dvori namrštenog gospodara Dita, ili Plutona, koji je silom odveze vranim konjima i kolima[4]. Mrkome bogu Latini nadjedoše ime **Dis,** a Heleni Πλουτων, jer drži do sebe, preko noći i preko zime, bescjeno blago, Zoru, kćer vidnoga neba. Ovo isto bogastvo, uz istog čemernog boga, sijalo se i u prvome vjerovanju Srba i Hrvata. Jedna ženska naša pjesma, sa pripjevom iz sinje davnine, začinje: "Da li mi je, — Jado! — jedna litra zlata, — da pozlatim, — Jado! — Bogdanova vrata"[5]. Gnjevnih, nesitih, čemernih jada našim ljudima usta su još prepuna[6]; a da bijaše i glavni jedan Jado, ili Jad, od koga bi očevi naši odmolili blago, to nam kaže ona pjesma[7]. Jedan Jad, na lik' Vraga, izilazi takogje iz izreke: "Neka se od Jada prekrstim!"[8]

[1] Knj. II, 33.
[2] V. 39.
[3] Ovidii Metam., 1. V, v. 568 - 7.
[4] Id. ib v. 402—4: "Raptor agit currus et nomine quemque vocatos — exhortatur equos, quorum per colla jubasque — excutit obscura tinctas ferrugine habenas" — v. 350: "Curruque atrorum vectus equorum".
[5] Vuk. **pjes.,** knj. I, 348, v. 1—2.
[6] Vidi **Dio I**, na str. 58.

[7] Što prosti puk, gdje i gdje, još misli, da se blago može ispod zemlje iskopati, al da ga valja nekim činima izmaći od vraga, ono cijenim, da je više, no što drugo, zadnji talog starinskog vjerovanja u podzemnog boga.
[8] Vrčevića **Niz prip.**, str, 12.

A na lik mrtačkoga Dita, ili Plutona, zasvjedočuju ga opet pučke jekavske riječi: "Milutin je pokojni umro, evo mu na jade deseti mjesec"[9]. Jadu, posjedniku zlatu, kao što i bogatome Ditu, mili se tmina i bezdan:

"Tavna noći, puna ti si mraka!
Srce moje još punije jada!"[10]
Da ne puhne dušam' jad nesiti,
gjeno j' tama u sred b'jela dana"[11]
"Izbavi ga od jada bezdanog"[12].

[9] Id. ib. str. 57.
[10] Vuk. **pjes.**, knj. I, 318, v. 1—2.
[11] Petranovića **pjes.,** knj. I, 29, v. 45—6.
[12] V. 40.

Rekao bih, da se i dalje pripomažu naš i italo-helenski mit. Perzefona je kći Zeusova, a, pučkim i starinskim načinom, zove se φερσεφασσα, svjetlonoša, i prizivlje se kano μελιβοια, medohrana[1]: med je arijska, i naša metafora, za svijetlo. Naše kazivanje, izjašnjeno vedičnim, tjera nas, da omrknutu djevojku shvaćamo kao noćnu Zoru; pa eto samo time razmršuje se zapletaj protuslovnog bića Prozerpine, ili Perzefone, u klasičnoj mitologiji. Dvije posve protivne strane, lice svijetlo a naličje tamno ove boginje, meću, donekud, u čudo današnje mitologe. Ali Prozerpina, smatrana kao dnevna i noćna Zora, odgoneće se odmah. Što je poklopi zemlja i noć, stroga je i neumilna; a što opet na svijet iz zemlje i iz noći izlazi, blaga je i ljubavna. Od mrtačke i srdite Proserpine[2] imademo, onda, prenježno djevojče: po ubavome proljetnom polju trga ljubice i bijele ljiljane, te cvijećem sebi napunja nevine grudi[3].

[1] Preller, **Griech. Myth.,** I B , s. 658 i 662.
[2] Ne samo da je jadna, već je i zlobna "sestrica Jelica", u gdjekojoj pjesmi kazivanja slična onome iz našega kruga Na primjer, u pjesmi jednoj Jukićeve zbirke (knj. I. 2), "Jelica sekuna" sama izdala brata banu od Vipera (Vepar? simbol sumračja u Arijaca). Junak, razdriješivši sveze, usmrtio i opakoga bana zeta, i sestru, i nećaka Cvijana (procvililo crno Arapinče?). Priča, u toj pjesmi, priplela se Kraljeviću Marku: on je Jeličin brat.
[3] Ovid. Metam. 1. V, v. 391—4. Otmica Prozerpine izmami iz laka Ovidijeva pera uprav divnih stihova, te je vrijedna da se po cielo čita (v, 341—571). Gotovo bih rekao, da opis otmice Ovidij uze iz latinske seljačke priče, nalične našim pučkim.

Nesretni rok boravka boginjina u blijedome carstvu najkruće izrazuje naš ep. Djevojka na svojem noćištu, od ljutog vladara, od age Arap-age, dobila sina, crno Arapinče: "Seja Jela noćila sa Turkom, — pa se Jela prevolela Turkom"[4]. Kad izbavitelj brat razruši i zapali dušmanske dvore, mati sebi priuzela sina, pa svi jednako bježe k drugoj strani svijeta. Nego, na Stupnici pograničnoj, od jada pociknulo crno dijete, a ujak rasječe ga, i baci u vodu, uz poklik: Od zla roda nek nema poroda![5] Ujak počinio mrsko bezakonje, u ljudskom pogledu; ali nebesni omrknuti pregalac izveo djelo vječitoga reda. Neutoljiva je omraza arijska megju vidilom i tamom, danom i noću, ljetom i zimom.

[4] B M. **pes.** 53, v. 27—8.
[5] Vidi gornji navod, na str. 187.

Okolo djevojke, bijele Zore dnevne i godišnje, trzmaju se svi sjajni i tamni duhovi. Zorino je biće razdvojeno, prepolovljeno; caruje ona pola ukupnog dana i pola godine, ili svijetla na nebu, ili potmušena ispod zenilje. Donje prostorije razvedene su poput gornjih adska ono prilika božje slike. Dok

se amo bijeli, uz bijelu Zoru uzvisiti Vid, crni se tamo, uz noćnu Zoru, grdosija Troglav. Vidu dva su glavna pobornika, a dva pomagača stoje i Troglavu naporuč. Gdje je, u narodnom epu, riječ o grdnome Arapu i o dva mu Arapa, "oba brata od jedne matere", tu se veli, da je "za njima" i "dvanaest bratučeda"[1], ili da "Arapu sjedi uz koljeno— sve njegovo dvanest bratučeda"[2].

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 53, v. 390—1.
[2] Id. ib 54, v. 30—1. Obje pjesme, navlastito ova druga o "Ženidbi sa Zmijanja Rajka", čudna su sadržaja i gragje očevidno mitične.

U ovome, takodje, jedno i drugo carstvo imade istovjetni rasporegjaj. U četvrtom dijelu radnje prikazaće se nama Vid, gdje vodi, preko godine, divno kolo svojih dvanaeat sinova, mjesečnih mladih Sunaca. Izmegju dva, i uredbom i moći, skoro jednaka carstva, biva takma vječita, a silna, osobito radi Zore. Red je, da vidovni bogovi, neprestance, tjeraju trag velikome dušmaninu, velikome vragu. I baš od ove trajne i opasne potrage za drevnim vragom pregja naših može biti, da se sadanjemu govoru pricijepi izreka poslovična, koju je nalaziti često u pjesmama narodnim: "Progj' se vraga, ne tjeraj mu traga!" Nego, pored sve muke i nevolje svijetlih bića, tmorni i smradni dusi, na posljetku, uvijek ustupaju. O pusto blago, o Zoru, grabe se ovi u nevrijeme, pri koncu noći. Gdje zasijeva Biograd, i zaprijeti tvrda Nebojša, pada Udina; razmeće se, iz temelja, Udina svake godine i svakog božjeg dana. U pjesmi jednoj o raspu toga grada, baš eto "dokle samnu i sunce ogranu, — Udbinjska se otvoriše vrata"[3]. Zadio se boj "na vodi Danici"[4], kada, naime, ova jutrenja zvijezda, tekom svojim po krajnoj noćnoj prostoriji, naviješta slavu dana koji nastaje. Ali, uz paralelizam dviju carevina, slavi i donja svoje, dašto prelazno, slavje. U doba ponoćna i pozimna, neuklonivim okretom prirode, onemogao Vid. Zore nije; ulijenila se radilica, te ne iznosi, na nebu, ni srebra, ni zlata svoga izvezenog. Dva prva traka jutrenja, dva duha bijelog dana, zamrla i ona u kuli Nebojši. Veliku ovu nemoć neba, te gornjeg carstva, vanrednom jasnoćom izražava jedna priča iz Vojvodine[5].

[3] Čojkovića **pjevan.**, 82, v. 138—9.
[4] V. 104.
[5] Kojanova **prip.**, 13. Kojanova Stefanovića priče iz Vojvodine valjda su naše najznamenitije, s vida mitičnog. Ovo će biti s toga, što su, prvim postankom svojim, iz zaturenih krajeva Stare Srbije.

Bijahu dvije veliko carevine; u jednoj je carovao car Petar, u drugoj car Tatarin. Dobrome caru Petru bila kći, krasna na izgled, a velika radilica. Hoće nju car Tatarin; pa od nevolje car Petar zigje, "kod svog grada, jednu vrlo jaku kulu, u kojoj se mogu dve duše zatvoriti". Dobiše ljudi zapovijed da kažu, kako je careva kći umrla, te da je car Petar pošao k caru Suncu na razgovor. Car Petar tužio se Suncu: "Zašto nisu zimi dani tako dugi kano leti, i zašto su ladni, te mi ljudi ne mogu jednako da rade, nego dangube?"[1] Iza ovoga žalosnog upita k Suncu, a i po onome što već znamo, samo se po sebi kaže, što je dobri car Petar i njegova preuzorita kći, što li zli car Tatarin, što dvije velike carevine, a što i "dve duše, zatvorene u jednoj vrlo jakoj kuli"[2].

[1] Dalje u priči pripovijeda se, kako carsku prelijepu djevojku ugrabi sedmoglavi zmaj, pa je izbavlja, prošavši devet svjetova, rob jedan cara Petra.

[2] Ove dvije carevine nisu iste one, koje u religiji Aveste. Nisu iste, jer u dvije carevine eranske vladaju skoro netvarni duhovi, dok se kod nas komešaju kruti bogovi iz prirode. U vjeri Slavena nema etične uzvisitosti mazdejske, pa niti mazdejskog prepredenog formalizma, Vjera slavenska ne će da osiječe nikakovih vjersko filozofičnih načela. Ali je, ipak, dualizam Slavena najbliži dualizmu Eranaca. Dva suprotna lica u prirodi, te i dva načela u religiji, to je, dašto, shvaćanje arijsko, te mu prvi zametak opazismo u samoj Rig-Vedi. No, dva carstva su dva vladara, nigdje, osim na Eranu, ne pominju se izrazitije, koliko u Slavena, a osobito u pričama srpskim i hrvatskim. Ovo će biti otuda, otkle i slavensko-eranska riječ bogъ-bagha; naime, od eranskog dojma na Slavene. Dapače, i isti Vid vodi nas blizu do Ahuramazde, ako je Vid od vidila, a ne Vit od njemačkoga svetoga Vita, što je zagonetka nerazdrješiva s pogleda vjerskog i historičnog: duhatome Ahuramazdi, po mazdejskome nazoru, taman je vidilo tvarna i spoljašnja prilika, jer sija se on u jedinom vidilu. Nekima čudnovat se čini vjerski uticaj eranski na Slavene. Meni, naprotiv, činilo bi se, s vida historičnog, najčudnovatije, da ne bi toga

uticaja bilo. Kako to, da Zoroastrova religija, njegovana kroz vjekove uprav fanatičnom i netrpljivom odananošću od velikoga roda eranskog, nizašto ne dotaknu se geografično obližnjih Slavena? Dodir taj ne rastoči naše prijesno vjerovanje u prirodne bogove, kao što niti u eranskih plemena, naosob u najprostijem puku, posve ne uništi sva božja bića arijska. Perzijanci, veli Herodot (I, 131), "žrtvuju suncu, mjesecu, zemlji, ognju, vodi, vjetrovima".

Pri tome paralelizmu dviju carevina, može biti da nam se javlja i adski jedan konj, prema poznatome konju Svantevidova bogoštovja. Kako se god gatalo u ime Vidovo, osobito konjem njegovim, tako se vražilo u ime Crnoga boga[3], rek' bih navlastito njegovom kobilom. Crnome siledžiji Arapu naše pjesme pridaju uvijek "vrana konja", a još ragje "sivu kobilu". Njihov Hades bijaše i Helenima κλυτοπωλος. Brza pusta je Arapu ta bedevija, brza kao gorska vila[1]. Pa je i pusta nesretna siva ta kobila! Ako nije pod sumnjom, da konj Vidov, jutrenji mladi mu konj, jutrenje ždrijebe, dade nam riječ "ždrebati, žrebati", **sortiri,** onda je vrlo prilično, da ljuta riječ "kobiti", za slućenje nesretno, ostade, u našem jeziku, od kobile Crnoga boga[2]. Ostalo zar i štošta drugo zlokobno. "Kobilica", kokošja kost koja se lomi za opkladu[3], pa, u još jednom značenju riječi, zatorni, pustošeći skakavac; onda "kobac", apelativ za svakojaku grabljivu ticu[4]: možda spominju isto kobljenje Vidova dušmanina. A i sama riječ "kob", u davno doba slavensko, značaše, kako **augurium,** tako i opako djelo, zlo[5].

[3] Helm. **Chron.,** I. I, c. 52.
[1] Passim.
[2] "Kobiti" ovako označuje Vuk (**riječ.,** pod **Kobiti**): "Slutiti kome da ga nestane, n.p. kad bi čovjek imao troje djece, pa dvome da kupi kapu, a trećemu ništa, onda bi se reklo: **Kobi** dijete". Nego, upravo konj kobi, te Vuk navodi ove stihove:

"Svi su konji zopcu pozobali,
a moj doro ni taknuo nije;
nogam' bije, a ušima striže,
često gleda na Koštac planinu,
ili kobi mene ili sebe".

[3] Vuk. **riječ.,** pod **Kobilica** i **Lomilica.**
[4] "Svaka tica ima kopca" — "Ne budi svakoj tici kobac" (Vuk. **riječ.,** pod **Kobac**).
[5] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **Kobĭ.**

Već je vrijeme, da dvjema pregaocima, dvojici jednolike braće, ime ispitamo. Mi ih spazismo u kuli Nebojši do Biograda, te očekujemo, da su svojte Vidu. I zbilja, u glavnom krugu pjesama, koje se na njih odnose, prezimenom najobičnije zovu se Jakšići, a od kad do kad i Voinovići. Oni su, daklo, djeca Vidova, kome, po jačini, pridjede se naziv Jakša, a, po ratobornosti, drugi naziv Voin. Jakšićima, kao svojima, daje stari Jakša, ili Voin, zeleni mač grebeštak; daje im konja viteza. Što Jakša do sebe drži dvije puške zlatne, dašto odprije dvije strijele, i time pjevanje naše epsko upriličilo dva sa zračnim ocem spojena zračna sina. Nego baš izrjekom crnogorska pjesma o Jakši, što ju drugdje navedosmo[6], kaže, da su dva Jakšića dva sina Jakše. Izim ovoga prezimena Jakšići ili Voinovići, drugoga kojega za dvojicu braće u pjesmama nema. Ali ima njima imena, veoma različitih. Najnavadnije, zovu se Dmitar[7] i Stjepan, pa Bogdani jal Todori, osobito ovako brat jedan, onda Vukašin i Petrašin, Milan-beg i Dragutin-beg, Mujo i Alija a prigodno, po očevidnoj miloj volji pjevača, još drukčije. Dmitar Stjepan, Petrašin, hristjanska je navlaka, kao turska što je Mujo i Alija. Todor je, dašto, vizantijski prevod imena Bogdan.

[6] **Prvi dio,** na str. 46
[7] Dmitru je kašto, potpunije ime: "Dmitar od Udbara", "Mitar od Udvarja", to na spomen njegova boravka u Udbini. Uporedi grčku formaciju 'Αιδωνευς, od 'Αιδης. 'Αιδονευς starinski je pridjev Plutonu.

Preostala bi, dakle, ova imena narodna: Vukašin, Bogdan, Milan i Dragutin. Po svoj prilici, od noćnoga Vuka nazva se Vukašin brat omrknuti[1], kako od svijetloga dana dobi svoje ime drugi brat Bogdan[2]. A kako dva božja viteza, Bogdan i Vukašin, bijahu premila bića, od milja rekoše ih Milutin (Milan) i Dragutin. Milo, a istoznačno, glašenje obaju ovih imena najbolje pristaje prijaznoj i malne

jednakoj braći. Ja držim, da su dva vidna boga naši stari najradije zvali po taj način, i prečesto da ta imena oni nadijevahu djeci svojoj. Kad se god željelo, da dvojica rogjene braće rastu u milosti, pa da i pored nesklada časovita, smutnje prelazne, budu za vijeka svog sućutni, eno im uzdane pomoći u braće nebesne, pod zakriljem primirnih naziva njihovih. Može biti, da na ovakovo, i pokraj hristjanske vjere, još nekud udržano mišljenje, privezuju svoja imena, dva srpska kralja, dva brata Milutin i Dragutin. Od nebesnih konjika, poimence od Dragutina, i u pučkim našim kućama razgranano je obilje takih imena[3]. Dva se brata priviše srcu narodnom.

[1] Vukašin bilo bi, ovako, ono isto, što i Udbar, u nazivu: "Dmitar od Udbara".
[2] Da utvrdimo ovo, donekle čudno, značenje imenu, pomoći će nam, naskoro, mit skandinavski.
[3] Vuk. **rječ.**

Tako se oni priviše, da, preobraženi u svece, ugjoše, mislim, i u hristjansko bogomoljstvo. Neka je prilika, da se spljetski čakavci još jednako mole njima, pod imenom svete braće Kuzme i Damjana. Iznesosmo jednu molitvu k Vidu, pri večernjem pretanju vatre u varošu Manušu grada Spljeta[1]. Onu molitvu, e da bi se oganj do sjutra dohranio, domaćica, u Velom varošu toga grada, ne upravlja k Vidu, nego svecima Kuzmi i Damjanu, govoreći: "Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte ovi oganj od večera sve do zore, dokle pivac zaziva, majku Božiju zaziva". Gotovo ista molitva poteže se i dalje od Spljeta, do Dugopolja u Poljicima i do Dicma u kotaru sinjskom: "Sveti Kuzma i Damjan, čuvajte mi moj oganj od večera do zore, doklem majka zazove, doklem pivac zapiva, dok jutrnja zazvoni[2]". Kod čakavaca čini se, da su česte starinske crkve sv. Kuzme i Damjana; a učestale, u XIV vijeku, kod kajkavaca megju Dravom i Savom[1]. U Kaštelima, megju Spljetom i Trogirom, naći je još takovih crkvica. U darovštini k crkvi spljetskoj, izdanoj u Bihaću 4 marta godine 837, Trpimir zazivlje Kuzmu i Damjana, iza svetaca spljetske crkve. I po svemu narodu, Kuzma i Damjan glase se kao božji "vrači, vračevi[4]". U Boci, čita se bolesnicima i "vračevska" nekakva molitva[5], kojoj bi bilo vrijedno saznati sadržaj. Uz svetoga Vida dva sveca, čuvara ognja, i dva vrača, ili vidara, vrlo prilikuju dvojici braće, doslije pretresane.

[1] **Dio I,** str. 74.
[2] Iza štampane radnje, ovo ja doznah od prijatelja.
[3] Tkalčić, **Mon. hist. episcop. zagabr.,** knj. II**,** str. 76—94.
[4] Vuk. **rječ.**, pod **Vrači.**
[5] Id., pod **Vračevska molitva.**

Ako od miline, i od milosti njihove prema ljudima, prozivlju se Milutin i Dragutin, u borbi s Vukom, sa crnim Troglavom, braća nose lična viteška imena: jedan je **Pojezda,** jezdilac, brat stariji i dnevni, a drugi, što do njega jezdi, **Prijezda,** brat mlagji i noćni. **Açvino**, dva konjika, taman jednako, zovu se i u Indiji. Pod imenom Pojezde i Prijezde, iznose ih tri epske pjesme[4], koje od nebesnih junaka napraviše dvije vojvode Gjorgja Smederevca, to Pojezdu od Golupca grada i Todora Prijezdu od Stalaća, dok u isto doba namjestiše despota Gjorgja na presto Vida boga. Pjesme, pored sve potonje pretvorbe, davne su veoma glavnom svojom sadržinom. Ako se u njima Pojezda tek spominje, a slavi se Prijezda, ovo se podudara potpuno sa cijelim bićem dvaju Jakšića, od kojih je jedan daleko znatniji i junačniji od drugoga.

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 82—4.

Zgode Prijezdine, u suštini, jednake su sa onima Jakšića zlopatnika; a, gotovo sve, pristaju u biće nebesnoga jašioca. Priiezda ugrabio ženu svoju pod silje, kao što drugi Jakšić silom iznudio povratak sestri, ili tmicom iz donjih odaja izveo ćer age Arap age. Radi žene kad ode na boj, Prijezda "pripasa sablju babajinu, — a usede konja babajina"[1]; koje je, po svoj prilici, vitez konj i zeleni mač staroga Voina ili Jakše. S ugrabljenom ljubom, junak "manu se preko vedra neba, — kako zvezda preko polja ravna", a stiže dvoru svome, kad "Sunce sede", pa "u ponoći venča se sa devojkom"[3]. Ova čudna ljudska svadba u doba ponoćno shvaća se čisto kad se uzme, da je ono božje vjenčanje sa ponoćnom Zorom. Jutrenja Zora vjenčava se sa Suncem, po našoj i arijskoj mitologiji a ova večernja sa Prijezdom. Prijezda

i Zora jedne su sreće, jer zajedno u noć upadaju; zamrknuti božji mladenci postaju sugjenik i sugjenica. Mužu, grabiocu svome, odana je do smrti, po kazivanju pjesme, nevjesta, viteška a presjajna. Nju resi sav biser noćni i sve zlato večernje i jutrenje, kojima Arijci obasiplju svoju trojaku Zoru: odijelo joj od zlata, a na glavi "tri venca biserna, četvrti od zlata, oko grla tri gjerdana, dva od zlata, treći od bisera"[3]. Prijezda je našao, gdje "zlatom veze, sve po čistoj svili"[4];
a našao š njom i triest djevojaka, gdje "belo platno bele"[5].

[1] 82, v. 38—9.
[2] V. 88—94.
[3] V. 55 - 9.
[4] V. 61.
[5] V. 46--7.

Ovo je bijeljenje i vezenje, kako je to dovoljno poznato, svadbena sprema za Zoru jutrenju, po već davnome nazoru Arijaca. U našoj je pjesmi triest djevojaka, jer naša Zora, osim što je dnevna i godišnja, odnosi se i na mjesec, koji uzlazi i zalazi, kao i dan i godina[6]; u nas, i dan, i mjesec, i godina, zore zorom, sjaju u jeku, pa onda blijede sutonom. No, ako se zlatna djevojka, po pjesmi, udala za Prijezdu, a gdje je onda noćni brak, ili pribivanje iste djevojke sa crnim Arapinom, koje se tako kruto ističe u krugu pjesama o Jakšićima? Protuslovje ovo izglagjuje sama pjesma o ženidbi Prijezde, Djevojka je već bila, veli se, "isprošena i prstenovana"[7] za Tomaša, "braca rogjenoga"[8] mrkle gospogje Jerine, žene despota Gjorgja.

[6] Ovo će se viditi na drugom mjestu.
[7] Vuk. **pjes.,** knj. II, 82, v. 113.

Kako Gjorgje zastupio vrhovnoga boga, tako njegova opaka Jerina prikriva, mislim, crnu Zemlju, koja je u svojdbi sa podzemnim vladarom, ovdje bratom Jerine. Ljuba Prijezdina mora k ovome, mora k njemu u ložnicu[1]; ali, gdje ga san prevari, posječe ga, te iz nemilih dvora umače k Prijezdi. Ovo neznatno razlikovanje, u noćnoj drami djevojke i Prijezde, ne smije nas dakle pomutiti. Pjevanje o prizorima dnevnog zahoda, i dvaju premilih sugjenika, teklo, iz punanih usta otaca naših, preobilno; pa je ona razlika, ako se ne varam, tek varijacija iste muzikalne kajde.

[1] V. 233—8.

Iz živoga vrutka ovakog pjevanja isteče i pjesma o smrti vojvode Prijezde[2], hrlećom besjedom i dramatičnim utiskom jedna od narodnih najljepših. Uznositi, velikodušni mladenci našli se u ljutoj nevolji; ali grad ne će da predadu Turčinu. Prijezda ždralu konju odsjekao glavu: "Jao ždrale, moje dobro drago! — Ta neka te turski car ne jaše"[3]! Prebio i britku sablju navaliju: "Navalijo, moja desna ruko! — Ta' neka te turski car ne paše"[4]! Onda uzeše se oboje za ruke, Jelica uzviknula: "Morava nas voda odranila, — nek Morava voda i sarani"[5]! i strmoglavili se u vodu. Mitičnim vremenom, ova pjesma predlazi pjesmi prijašnjoj. Voda, u koju ulaze Prijezda i djevojka, po riječi Rig-Vede i govoru arijskom, jest strujeći okean, neizmjerna noćna pučina. Svake večeri mladenci, dok se sa svijetom rastaju, obaraju se u dubine požarnoga i smrtnoga zapada.

[2] 84.
[3] V. 85-6.
[4] V. 88—9.
[5] V. 104—5.

Od noćnoga boravišta, iz vode, iskaču opet svakim jutrom sa Zorom oba dva prva traka dnevna; a to pripovijeda, na osobiti način, jedna pjesma crnogorska, nastrana i inokosna[6]. Stariji brat, Jakšić Stjepan, dvori Janka u Sibinju, iie bi li izdvorio Angju, Jankovu sestru; ali stoje zaprta za "zlatom" ovim do "devetera vrata", a, "na deseta, brava je dubovračka"[7]. Mi ćemo viditi, da je Sibinjanin Janko stao u stope bogu Janju, noćnome ognju, na kome se zapaljuje Zora, svetoduha Janja.[8]

[6] Čojkovića **pjevan.,** 95.
[7] V. 21—5.
[8] To stoprvo u predzadnjem dijelu raduje. Radi još nedostatne spoznaje Janka, ova pjesma ovdje ne može da bude posve prozirna.

Angja već davno čekala na Jakšića Stjepana; sad opojili čuvare i izmakli. "Lijepa je, kô nebesna zv'jezda"[1], ova ljuba Jakšićeva. Porodi mužu jedno te i drugo muško čedo; pozvaše ujca, no ovaj "knjigu na oganj turio"[2]. Tek onda došao, gdje čuo, da preminu Jakšić Stjepan, a "mahom poharao Jakšiće ravne, — sažegao ognjem svekoliko"[3]. Oganj je u nekoj mitičnoj oprjeci s danom: kad plama noćni oganj, onda već ižčeznuo dan, a kad je dan, sjaj ognja slabi. Nego, mladi Jakšići, Stjepanova djeca, "uskočiše u vodu Dunavo"[4], te se spasiše od Janka; kome, na potonjem svojem povratku, "zapeše visoka vješala, i hoćahu "objesiti miloga ujaka"[5], da ne bi majke njihove, Jankove sestre.

[1] Čojkovića **pjevan.,** 95, v. 73.
[2] V. 114.
[3] V. 134-8.
[4] V. 176—7.
[5] V. 176—7.

Iz odnosa Zore prema zadružnim Jakšićima, kad je ona smatrana više kao noćna ljuba, nego jutrenja sestra njihova, mogla se još jedna kajda izvesti, a ta je ova: Zora postaje dvostrukom ženom u dvaju Jakšića. Nego, kako je u suštini, biće jedino ova udvojena Zora, Jakšić Stjepan sumnja na brata, da mu o preljubi radi[6], a opet Jakšić Mitar o istoj nevjeri sumnjiči brata[7]. Zaista, u velikoj davnini mitičnoj porodi se ovaka misao neznabožačka, koju do nas sačuvaše dvije bugarštice. No, i danas još ima, u narodu, odjeka toj božjoj tragediji: "Jakšići kušaju ljube" u pjesmi jednoj Vukove zbirke[8]. Braća su se već rastala; a žali se Mitru Jakšić Bogdan:

"Dok mi, brate, skupa prebivasmo,
i majka nam dvori upravljaše,
tad' se naši dvori bijelješe. . .
A kako se, brate, rastadosmo,
i ljube nam dvori upravljaju,
tako naši dvori potavnješe,
i gosti nas, brate, ostaviše,
ne pohode srijemski knezovi,
niti sam glavom srpski car Stjepane.
Ta, s koga je? Da od Boga nagje"[9]!

[6] Bogišića **pjes.,** 41, v. 4—9: "Ode St'jepo Jakšić bratu Mitru govoriti:
Jezdi bolje prida mnom tvojega konja dobra,
koliko bih ja tebe dohvatio sabljom mojom,
ja bili tebi osjek'o pri ramenom rusu glavu!
Ere mi se tužila vjenčana ljubovca,
da si meni pod silu ljubio ljubi moju".

[7] Id., 42, v. 2—10: "Pogje Mitar Jakšiću Stjepanu besjediti:
Nemoj, brate, jezditi dobra konja pored za mnom,
nego, brate, odjezdi ponajpr'jeda konja dobra,
kako tebe ne mogu oči moje ni vigjeti. . .
Kad mi ljubiš ljubovcu u bijelu dvoru momu".

[8] Knj. II, 100.
[9] V. 6—18,

Braću, naime, ostavio dan, a prihvatila noć, pa nema Vida, gosta u Biogradu. Jakšići, da saznadu s koga je nevolja, idu k ljubama. Jakšić Bogdan ljubi svojoj, Vukosavi, kazuje:

"Kralj budimski svoga ženi sina,
brata Mitra zove u svatove.
Mitar ište konja i oružje,
a i naše tursko odijelo,
i on ište sedlo okovano.
Hoću l' dati, moja dušo draga"[1]?

[1] V. 45—50.

Vukosava to sve prepušta, i još pridaje "abajliju vezenu" i "ispunjenu zlatom", te i "gjerdan od žutih dukata", uz drugi još od "bijelog bisera", onaj djeveru "ispod vrata", a ovaj "konju mu usred grive"[2]. Drugom prilikom, upoznaćemo boga Janja i u neimenovanom kralju budimskom naših pjesama, pa će nam ovo biti čistije. Mlagji Jakšić polazi, ovdje k noćnome ognju; za to, uzima iz bratske zaklade tursko, t.j. neprijateljsko i tamno odijelo; no bogu, koji hoće opet da zabijeli i zasvijetli, Zora podaje obilje svoga bisera i zlata. Može biti, da je i samo ime Vukosava starinsko, te da označuje Zoru, koja s jutra izlazi iz vučje noći. Kušaju dva brata i ženu Mitrovu, Milicu; ali Milica ne daje, već proklinje:

"Kam mu konji, poklali ih vuci!
Kam oružje, odnijeli ga Turci!
Kam od'jelo, ostalo mu pusto"[3]!

Za ovo urečeno okamenjenje razabraćemo skoro, što je to. Proklinjuću ženu Mitar stisnuo tako za grlo, da joj "obje oči na dvor iskočiše"[4]. Večernja Zora gubi svoj očinji vid, vid dnevni, te zaglavljuje[5].

[2] V. 56-64.
[3] V. 88-90. Ja čitam drukčije od Vuka, koji piše ovako: "Kam' mu konji? poklali ih vuci! — Kam' oružje?" itd.
[4] V. 94.
[5] Može biti, da je odjek istoga mita arijskog i glasovita priča o Rimkinji Lukreciji, koju do uzornosti uzvisi i obesmrti klasično pero Livijevo (I. I, c. 57 -8). Dva kraljevska mlada i jogunasta Tarquinijevca, Seksto i Kolatin, uzjašu konje i kušaju ljube u kasnoj noći. Radilica **Lucretia,** (zar i ime znači joj radljivost) propada u gluho doba noći, djelom jednoga od dvaju mladića.

I radi jedne jedincate žene, koju svak hoće da sebi prigrabi, nastaje smutnja u Jakšića. U jednoj bugarštici[6], ta je žena vila planinkinja, koja "ljepotom ods'jevaše žarkom suncu i mjesecu"[7]. Vila, dašto, ovdje jeste Zora, za koju rekosmo, da je u biću svome jedna i onda, kad je u dvije žene dvaju Jakšića odvojena. Zamamne vile "odsijevanje prema suncu i mjesecu" taman kao da pokazuje na dva lica boginje, na lice jutrenje i večernje. U bugarštici, s nje propadaju oba Jakšića[1].

[6] Bogišića **pjes.,** 43.
[7] V. 33.
[1] Svako namah uvigja, da bugarštice o Jakšićima, prema sadanjim pjesmama istoga reda, odlikuju se obilnijom gragjom mitičnom. A to je i naravno, jer, ako je u bugaršticama jezik od narodne čistine odvrnut, opet im je sadržina, gdje je umjetni verzifikatori ne izopačiše, vremenom davnija, te manje strošena, U bugaršticama, dva Jakšića rastu skoro do božje visine.

Dok se pjesme naše, nove i starije, čas posve providno i čisto a čas nešto negledno i mutno, toliko bave o dva čudna jezdioca, slavenska mitologija za njih kano da i ne zna. Na svaki način, kod drugih Slavena tamna i nedovoljna su svjedočanstva o njihovu postojanju. U uspomenama davnim Poljaka nešto se natuca o Kastoru i Poluksu; ali je to, kao što zamršeno, tako i nekritično[2], pa otuda nije se nadati kakvoj potvrdi našega mita. Niti ono, što Tacit pripovijeda u svojoj Germaniji[3], može biti nama u znatni prilog. Poznato je, a više puta i navogjeno Tacitovo mjesto, gdje se, iza Markomanâ i Kvadâ,

onamo od Suebije, spominju ligijska ratoborna plemena, te se kaže: "Kod Naharvalâ vidi se lug starinske religije, a nastojnik mu je sveštenik u ženskoj opravi, no, štuju bogove, Kastora i Poluksa, po rimskoj riječi. Božanstvu takovo je svojstvo, a ime Alcis. Tu nije kipova, niti je kakva traga bogoštovju sa strane, već se obožavaju kao braća, kao mladići". **Elks** sad je u Lotišâ kumir[4]; pa ono **Alcis** moglo bi zasvjedočiti obožavanje dvaju braće kod davnih Leto-Slavena. Nego, nejasno svjedočanstvo, a sumnjiv uporegjajaj etimologični[5], malo nam hasne.

[2] Orbini, **Regno degli Slavi,** p. 53.
[3] C. 43.
[4] Miklošić, **Chris. Term.,** *s.* 36.
[5] Grimm (**Deutsche Myth.,** g 53) stavlja pod sumnju, da li su Slaveni Naharvali i plemena ligijska, a naginje k mnenju, da je **Alcis** gotska riječ **alhs,** koja znači hram.

Spoljašnja svjedočanstva, što ih ovdje uzalud tražimo, biti će nam tvrda i brojna na ruku, ako pričanje naše narodno o dva brata budemo redom sravnjivali, osim što sa izvornim vedičnim, jošte sa dotičnim mitom ostalih Indo-Europljana. Kod ovih sviju, prvašnji mit arijski već je narastao, te pustio grana mnogih iz svog debla. Ali, upravo time, čudnije će biti zamjenito podudaranje u božjoj historiji zgloba našeg i inostranskog dvaju jezdilaca.

U prvom dijelu ove radnje sve nas prinudilo, da Vida isporedimo sa skandinavskim Odinom, saskim Vodanom[1]. Kako evo iznagjosmo dva Vidova sina, sad očekujemo, i u priči sjevernih Germana, dva sina Odinova, pa ih zbilja susretamo. Zovu se Baldr i Hermôđr, a, u koječemu, čudno nalikuju našim Jakšićima. Kao što se od Jakšića jedan najčešće srpskom pjesmom uznosi, tako i prekrasnoga, pristaloga Baldra ovjenča slava uzorita, dok Hermodra germansko pričanje spominje u drugom redu. Baldr prikazuje, ponajviše, našega brata mukotrpnog i viteškog. Odinovu sinu, polubogu i polučovjeku Baldru[2], pravi je stan na nebu, a kaže se "Breiđablik", široki sjaj[3], kako je i našoj braći prebivalište u Stojnom Biogradu, u Jakšini Nebojši. Isto, u zlatnoj i srebrnoj dvorani "Glitnir". sjaj[4], nastava i jedan Baldrov sin, kao što je sva zlaćana i naša Nebojša[5]. Srpska pjesma pomjeri s neba na zemlju Biograd i Nebojšu, a i nebesni Breidablik pridjede svoje ime jednome mjestu na danskomu Seelandu[6]. Pa što je i samom imenu **Baldr** pravo znamenovanje? Možda nebojša, smioni[7].

[1] Str. 79 -86
[2] Zgodno je primjetiti, da u germanskoj tradiciji, što je ova novija, sve to veče Baldr biva čovjekom. Ovako, bolje razumijevamo po čovječenje Jakšićâ u našim pjesmama malne skroz provedeno.
[3] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 1S4.
[4] Id*,* s 190.
[5] Vidi **Dio 1,** na str. 46.
[6] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 184.
[7] Id, s. 183.

Ovoga Vodanova sina anglosaska rodoslovja drukčije imenuju **Bäldäg, Beldeg,** (kod ostalih Sasa i **Baldag**)*,* koje znači bijeli dan[8]: za jednoga od Jakšićâ mi čusmo ime **Bogdan,** što je jednako po misli mitičnoj. Bogdan, kako i Baldr, oličuje bijeli dan, dan koji bijaše bog Slavenima i sjevernim Germanima[9]. S padom dana pada i bog. Po njemačkom pričanju, jezde Baldr i Vodan jednom u šumi pa se Baldrovu ždrjebetu iščaši noga, koju niko od nebesnika ne može da ispravi, već je napokon izliječi sam Vodan[10].

[8] Id. ib.
[9] Baldru, kakogod i Odinu i našem Vidu, sveto je doba usred ljeta, kad su dani najduži (Grimm **Deutsche Myth.,** nacht. zur 8. 184)
[10] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. l85.

Kazala nam ovo i naša pjesma: kad se s večera titra na vodi bajna slika utava zlatokrilih, a sokolu polomi se krilo, tad polomljena je i noga konju pod jednim od dvaju braće. Ovaki ulom, ili uganuće, kano da se vlačilo i po pameti Latina. Starinski Katon zna, kako to treba obajati svako uganuće, pa u

bajačkim riječima, što ih navodi, pominje nekog tamnog **Dissunapiter,** to možda ovoga istoga boga, gospodara dana[1]. Drugi sin Odinov, brat Baldrov, nazvan je i **Saxnôt,** mačonoša; zelenim mačem staroga Voina diče se naša braća. Eddični Baldr propada strijelom i udarcem bilja imele, a od nezlobne ruke drugog boga Höđr, kome prispielo je vrijeme, da slijepi i stari[2]; niti stariji naš Jakšić iz prave pizme ne ustrijeli mlagjega. Glede imele, ona je i u nas bilje čudotvorno. O njoj priča se u narodu, da kad je na lijesci, onda do ove leži guja s dragim kamenom na glavi, ili koješta drugo dragocjeno[3]. U imele lijepak pokazuje na boga, uhvaćena u noći. U tu noć, u donje carstvo, Baldru je red sići sa vjernom ljubom **Nanna***,* smiona i ona, kao i muž, po značenju riječi[4], kad im je grad obijen, Prijezda i smiona mu žena skočili u bezdan rijeke. Ono donje carstvo Germani zamislili kano Niflheim, prostoriju sinju i maglovitu, dolje u sredini zemlje, a u Niflheimu postavili dvore i dvorište Niflhel, gdje im prebiva polubijela i polucrna boginja Hel, sestra vuka Fenrir; do Niflhela, i do strašnog vuka Fenrira, daleki su puti; ranjenog Baldra, da ga se naužije, u tima dvorima, iza navršenog trećeg dana, t.j. u četvrtom, čeka Hel, koju Sakso Gramatik, tumačeći joj biće, zove Prozerpinom[5].

[1] Vidi navod u Grimma, **Deutsche Myth.,** s. 186. Trava od uloma Rimljanina bijaše zelena trstika. I naš puk poznaje travu od uloma, kao što i od uroka.
[2] Da je ovaj Hödr brat Baldro nije nigdje kazano; ali mit skandinavski leži pred nama u obliku fragmentarnom. Hödr može biti drugo ime Hermodru.
[3] Vuk, **rječ.,** pod **Mela.** U tradiciji arijskoj, čudovita je takogje lijeska. Na orahu, jal na lješniku, nebom voze se bogovi svijetla: na lješniku se Herakle, n.p., vraća sa zapada k istoku. Lješnik daje i blago i besmrtnost. Ruskome seljaku, koji drži u džepu dva srasla lješnika, sugjeno je bogastvo. U Njemačkoj, polagali su negda u grob lješnike, a time slutilo se na neumrlost (Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Noisetier**).
[4] Grimm, **Deutsche Myth.**, *s.* 183.
[5] **Hist. Dan.,** p. 39.

U četvrtoj godini, od naše braće ide jedan, da potraži putem, dalekim koliko je od neba do zemlje, sestru zaturenu u drugo carstvo arapsko, a u dvore dimene uz avliju bakrenu; zastaše se i zagrliše; al je sestra polucrna time, što od zla roda nagje joj se crn porod. Baldru boginja Hel ne nudi našu zaboravnu trusovinu; nego eto, po moći Baldrovoj, žednim vojskam izbijaju svježi ključevi vode trajne, kako ono vidismo, da **Açvinima,** ispod konjskih kopita, suklja "sto bačava slatkog pića". Stanujući u noći, kako germanska boginja, tako i naša djevojka vučje je naravi: ako ona i nema vuka za brata, ima Vukašina. Jedina glavna crta, što ju nije naći u današnjim našim pjesmama o dva brata, dok je nalazimo u eddičnome pričanju o dva Odinova sina, jest ova: Hermodr ide k boginji Hel, da iz germanskoga ada spasi brata Baldra. Nego do skora, u pričama narodnim, spazićemo oba brata naša skamenjena, u drugom carstvu. Braća, kako kad, smatrana su, ili kao oba u noći omrknuta, ili kao smrtnik jedan, a drugi besmrtnik. Gdje Edda kaže, da ratnika Odina prate dva vuka i dva gavrana, ono su braća noćna[1]. Da su "dva vrana gavrana" našeg epa, koji prečesto dolaze i često govore, mukli odjek iz vremena, gdje se naša Vidova religija stjecala sa Odinovom, ne bih smio tvrditi.

[1] Ako su vjerodostojne neke iskopine, davni Skandinavci slikahu Odina sa ova dva gavrana na ramenima, a dva vuka do nogu (Grimm, **Deutsche Myth.,** a. 123)

Mrtvi Baldr spaljuje se svečano na lomači. Nanna je š njim, a do njega konj vitez. Natrpana je lomača na lagji; pa, kad sve bukti u plamenu, ide lagja niz rijeku, na očigled bogova i ljudi. Ovaj uzvisiti prizor iz skandinavske mitologije ponavlja poznatu nam božju nevolju, koja se sbivala na nebu Arijaca. S večera, na umoru dana, u rudome zapadu, na gomili zapaljenih oblaka, gorio jedan od dvaju božjih konjika s vjernom drúgom Zorom, te oboje krasnih mladenaca strovalilo se s lomače nebesne u puklu struju noćnu. Primjer taj pokopa božjeg nasljedovaše ljudi arijskog roda, osobito čeljad najvigjenija i najpobožnija[2]. Lomača bijaše kano jamstvo uskrsnuća. Koji se konjik božji spaljuje na nebu večernjem, onaj gjipa iz noći na nebu jutrenjem: iz smrtne noći na život rajski ustaće i ljudi. Mi Slaveni nemamo priče o Baldrovu požaru; ali imadosmo od skandinavskoga još tvrgji običaj sažižanja lješina. U svečanosti kremacije, bijahu nam ravni sami Indi. U tome običaju neki obredi pak glasno govorahu o božjem konjiku, o njegovoj djevojci i o nadi čovječje neumrlosti.

[2] Osim mazdejskih Eranaca, zar svi arijaki narodi imadoše dvostruki običaj, ili da mrce ukopaju u zemlju, ili da ih spale. Spaljivanje, u opće, bijaše skuplje, pa za to najpriličnije glavarima i poimućnijemu svijetu.

Još vijeka X, megju Rusima, kazivanju arapskih putnika i Bizantinaca[1], spaljivalo se tijelo mrtva čovjeka, uz primamljenu i obengjenu djevojku iz njegova doma. Ženska ova žrtva bila uobičajena kod svih neznabožnih Slavena; a, u istom vijeku, mogla se, gdje i gdje, svejednako opažati kod Srba i poslavenjenih Bugara. Kako nam se izrijekom kaže, da se lomača palila pri nagnuću dana, jal po noćnoj mjesečini, prilika je, da žrtvovna djevojka nasljedovaše upravo božji izgled večernje Zore, polomljene a konjikom. Prilika je veća time, što ljudsko sažganje u Rusiji bješe u svemu istovjetno s Baldrovim paležem: ruska lomača slagala se na lagji, a lagja plovila na rijeci. Pas, i dva uzmučena te oznojena konja, što bi se, kod Rusa, mačem rasjekli i bacili na lagju, mislim, da nas sjećaju na dva nebesna konjika i njihove ogare. Bacao se do lješine i pijevac s pjevčićem, pa i struk bosioka. Odnos bosioka k Vidovoj religiji, k sutonu i k uranku boga, već je razložen[2]. Isti simbolizam razabire se i u pijevca. Prvi i drugi pijevci oglašuju noć, ali treći bude Zoru[3]. Onda se bude, pa ustaju i ljudi, dok sve aveti noćne, na pijevčevo klikovanje, ižčezavaju, kao što još prosti puk pretvrdo vjeruje. Vijesnik dana, pijevac navješćuje i neumrlost. Iza cigle jedne noći, spaljeni mrtvac i djevojka njegova oživiće na ubavim zelenim livadama Rajevine, prispjevši u družinu upokojenih rajnika djedova i cijele već blažene svojati.

[1] Vidi odnosne navode u Kreka **Slav. Liter.,** s. 123—30.
[2] **Dio 1**, na str. 52.
[3] Gubernatis, **Myth. zool**.: "Le coq et la poule", v. II, p. 294—308.

Do obilnije gragje, i do boljeg ispitivanja, ne smijem tvrditi, nego mi sad zuji površna misao, da urezane starinske slike naših stećaka, možda, prikazuju neki dio od ovoga vjerovanja pogrebnog. Narod zar pogagja držeći, da stećak stoji na grobu "starovirskom"[4], t.j. na grobu Hrvata ili Srbina, koji ne bijaše hristjanin, ili to bijaše tek na besjedi. Ima stećaka u Srbiji, ali su, doslije, najglasitiji oni, koje je viditi na zemljištn imotske staro-hrvatske županije. Srezan poput kućice, stećak jest oveći kamen na ploči grobnoj, i ponajviše ima lice i naličje izrezano znakovima i likovima nezgrapnim. Skoro na.svakome drugom stećku opaža se zvijezda i mjesec, pa niže njih konjici, gdje s mačem i kopljem tjeraju i love jelena. Ovo je s lica, dok na drugoj strani, s naličja, dva čovjeka drže megju sobom krst, veli Vuk[5].

[4] Vuk **rječ.,** pod **Stećak.**
[5] Može biti da je i zvijezda, koja se pričinja, da je krst.

U imotskoj krajini, zaista, slaba bijaše zgoda loviti jelena; pa, po tome i po ostalome, mislim, da u onoj klesariji predleži nam likova iz vjerske simbolike. Figurativna umjetnost grčko-rimska prestavljaše Dioskure, božje konjike, gdje oni jure s kopljem, te sa zvijezdom više glave. Stavila bi se zvijezda i više same kape njihove; pače, dvije zvijezde od zlata spominjahu, u hramu delfijskom, božju pomoć, što ju dva konjika pružiše Spartancu Lizandru, u osudnom boju kod Egopotamâ. I mjesec do zvijezde, na stećku, ne bi preteško bilo razumjeti. Hrvatima i Srbima mjesec bio glavni noćni bog, te i bog pogrebni; samtreći jezdio u noći do dvaju konjika, i on sin Voinov, pa njihov brat[1]. Vizantinac Leon Gjakon zna kazati, da jednom Slaveni Rusi, punom mjesečinom, zapališe lomače svojima mrcima[3]. A o uštapu iza ljetnog suncokreta, dakle uz božjeg Mjeseca, biva najveća epifanija grčko-rimskih Dioskura. Tri čovjeka na stećcima, dvojica što drže krst, ili zvijezdu, megju sobom, pa treići koji se njih dohvaća, ne bi li po čem bila ova tri božanstvena lica[3]? Skut jedan od Vidove, tami i smrti suprotne religije, eto kano da se još leperša nad grobljima, gdje su stećci. Po pučkom kazivanju, snesla stećke, pa najposlije i sama dospjela tu, da se zakopa, vjekovima drevna a orijaška žena, "Vida Vidoševića"[4].

[1] Ovo u V dijelu radnje.
[2] ... της μηνης πλησιφαους ουσης . . . (o navodu vidi gore na str. 223) U ostalome, ovo je moglo biti i puki slučaj.

[3] Na klasičnim spomenicima, kako se dva Dioskura slikaju do večernje i jutrenje zvijezde, tako do mjeseca i do sunca. Vidi u Preller-ovoj **Griech. Myth.,** II B., s. 96—7.

[4] Vrijedno je, da se priopći po cijelo priča, što ju jedan ostar seljak, iz Budimira megju Sinjem i Imotskom, upitan za stećke, tu skoro pripovjedi putniku F. I. T. (**N. L. Zad**., *g.* 1886, br. 19): "Kazivaše moj pokojni did, a čuo sam i od drugih: Bila nika Vida Vidoševića, živila 900 godina, i to 300 curom, 300 ženom, a 300 udovicom, i ona da ih je sve (kamene) jednoga po jednoga, preduć kudilju u ruci, na glavi snila, eno gori s onoga brda. Nu, kad je htila i najposlidnjega da snese u srid strane, sustala. Tu od umora pod stećkom dospila. Na tom istom mistu ukopalo je, a onaj poslidnji stećak nad grobnicu joj navalilo. Eno ga u srid strane, lipši je nego ovde ijedan". Pričica je važna i s toga, što nam pritvrgjuje, u vjerovanju Hrvata i Srba, opstanak Vida i Vide.

Sad spomenusmo grčke Dioskure. Pripazimo li na ovo ime Διοςκουροι ili Διοσδοτοι, to su oni ravno, po našu, djeca, ili pomladak Vidov. Na božje vidilo odnose im se, filologično, i posebna imena: Καστωρ i Πολυδευκης, latinski **Polluces.** Nego, važnija od kojekakvih riječi jeste im legenda, skoro do dlake jednaka s našom. Dva blizanca imaju sestru. Sestra im je Helena, ozloglasena žena u pjesmama jonskih rapsoda, ali u dorskoj Sparti, na starinskoj zemlji Ahejaca, ugledna boginja s hramom i bogoštovjem. Tu, po dvostrukoj svojoj naravi, ona ljudma otimlje očinji vid, ili, naprotiv, vidom ih liječi i ukrašuje, osobito djecu grda lica[1]. 'Ελενη, jal Fελενη, **sjajna**[2], po svemu joj djelovanju mitičnom, dvoguba je Zora, večernja i jutrenja. Moglo bi se, pače, i dalje reći, da u helenskome mitu udrža se pomućena uspomena i trogube Helene, u odnosu sa večerom, ponoći i jutrom. Herodot, crpajući iz logografa, baca nam uzgredno riječ o više otmica njezinih[3]; a grčki svijet baš pričaše o tri otmice, Pa su, eto, i tri žene do Dioskura: Helena im sestra i dvije im supruge, 'Ιλαειρα i Φοιβη, po značenju imena **sjajne** i one, a opet sestre Heleni[4].

[1] Da ne oduljim, ne ću ovdje provesti izriječni uporegjaj, od tačke do tačke. Po onome što je rečeno o Jakšićima, sam će čitalac uporegjivati dvije legende.
[2] Preller, **Griech. Myth.,** II B., s. 109.
[3] V, 94.
[4] Ovo nam objašnjuje bolje narav sestre i dviju supruga u Jakšića. [5] Preller, **Griech. Myth.,** II B., s. 106.

Kako su otmice glavna stvar u božjem žiću Heleninu, tako je glavni posao viteškoj njezinoj braći vojevanje na tamna bića, na Afaride. 'Αφαρευς, **nevidni,** ima dva sina, prvog, divljaka proždrljiva, drugog, vrebača preoštra: na ova dva poroda mrkog glavara boj biju dva nebesna brata, e da bi se dokopali do otetih žena svojih. Viteški su jezdioci ta dva brata od zakletve, dva Dioskura; oni su ευιπποι, λευκοπωλοι; njima se imenuju i na glasu konji: Ξαντος i Κυλλαρος. Pa su, takogje, vrsni i neumorni lovci; od Kastora neki hrti prozvani su Kastorovi. Kad su na božjemu miru, braća borave u visokom Biogradu, "stanuju u blistavom zraku megju zvjezdama", kako glasi grčka izreka[5]. Nego im je red odvajati se. Smrtnik je Kastor, te pada u boju, dok je neozlediv, pa besmrtnik, Polideuke. Ali, bio Kastor u zlatnim odajama neba, jal bio dolje u tmusi ada, ljubavlju ne rastavlja se od milosnog Polideuka, koji, neutješiv za bratom, izmoli mu od oca polovičnu neumrlost. Ovako, u Dioskura nasta ova dioba prostorije: boravak im je na izmjenu, gdje jednome na bijelom Olimpu, onda drugome u sumornome adu.

Pričanje o junačnim pregaocima i brzim pomagačima, te ranim, svijetlim i veselim polaznicima svakog doma, otkle noćnu apu i tminu rasturaju; o braći čistoj, kao zraka nebesna, a prokušanoj tugom i viteškom nevoljom; o braći, i pored trenutnog rastanka, osjećajem i dušom nerazdružnoj: to pobožno pričanje bijaše, valjda, najuzvisitiji dio prirodne religije arijske. Svakog dana, u svakoj kući, kazivalo se o daći i nedaći dvaju braće i sestre im Zore. Krasnu ovu arijsku legendu jednako njegovaše svi narodi od arijskog roda, pa je s toga i čudo slična kod sviju njih. Prozvao se božji zglob **Açvini,** ili Pojezda i Prijezda, ili Baldr i Hermodr, ili Kastor i Polideuke, braću odlikuju isti biljezi, nju diči isto viteško mladovanje. Nijednog drugog mita potomci ne udržaše u cjelosti kao ovaj što dočuvaše, primivši ga od pradjedova Arijaca. Što je različno u sitnini, u crtama uzgrednim, ono se lasno odbija na različitost naroda i vremena Tako, n.p., dva se konjika u Indiji voze, dok drugdje jašu konje[1]. U drevnoj Indiji zgoljni su bogovi, kod mlagjih Helena polubogovi, kod Germana polubogovi na nižem stepenu, a kod

nas oni su još više počovječeni. Djelomično počovječenje izvede se, bez sumnje, još prije hristjanstva. U homerskome pjevanju, Helena je u pravu pravcatu ženu premetnuta, te jediti izraz δια γυναικων daje, u nekoliko, slutiti na prvašnje božanstvo njezino.

[1] Nego, opet, i kod Helenâ oni su, kadikad, χρυσαρματοι.

Junačku nebesnu braću, skoro mimo ostale bogove, vološe ljudski junaci. Nigdje kao u ljutoj Sparti, i u svjetskom Rimu, ne pronosi se glas dvjema viteškim blizancima. Starinsko drveno njihovo sukipje praćaše Spartance u boj; a bojna himna nedostižnih vojnika ovih bijaše καστορειον. Dašto, pod duševnim utiskom Helade, većim dijelom propade rimsko pričanje o Kastoru i Poluksu; no ipak eno ih, u prvi rasvit republike, gdje se biju za slobodu do regilskog jezera, i odmaraju se, sa vilovnim konjima, na vodi Juturni, kao što se oko voda oni vrzaju i u Rig-Vedi i u našim pjesmama; eno ih prečesto i na rimskim novcima, sa zvijezdom poviše glave, a u liku jezdilaca s kopljima hrlećih. U Rimu slavljaše ih, svake godine, svečana **transvectio equitum** birane rimske omladine. Slaveni neznabožni, ne izišavši iz prvobitnoga stanja arijske razvrženosti i pocjepanosti, ne stvoriše historijskih država, te o štovanju uzorite braće ne ostaviše drugih očitih tragova, osim što ih još pjevaju, pod različnim imenima, al poglavito kao Jakšiće, u srpskom i hrvatskom epu.

Sva je prilika, da braća bijahu mnogoimena i u Heladi. Da su se bogovi mnogim imenima, osobito od njih najvigjeniji i najmilosniji, nazivali i prizivali, to je već znano u mitologiji. Čuvstvo koje kipljaše, pa raseljena i raznovrsna plemena istoga naroda, i jedno i drugo uticalo na ovaj pojav mitični. Naši Bogdani imenuju se, kakokad i kakogdje, no svagda junačkim glasom, Pojezda i Prijezda, Jakšići, Voinovi. Koliko se meni čini, i Dioskuri, Kastor i Polideuke, oglašuju se, takogje, drugim viteškim imenima. Biti će, da se oko njih okreće legendarni rat sedmorice naTebu; pa se tu zovu Πολυνεικης, **prokušani borac,** i 'Ετεοκληϖ , **istiniti, čiti**[1]. U priči o ratu protiv Tebe, evo jezgre. Kao god što naši Jakšići, tako Polinike i Eteokle odredili, da će podijeliti očevu baštinu. Po utanačenoj diobi, imao svak vladati, izmjenice, za godinu dana; ali Eteokle izlukavio brata, i pridržao sve što valja, naime presto u Tebi. Nad braćom lebdi neotklonivi udes, da padnu od bratove ruke; utaman bratoumorstvu uklanjao se, iz prva, pitomiji Polinike. Kad se rat raspali, dva brata, ispred bedema tvrde Tebe, ubiju jedan drugoga, na očigled zgroženoga ljudstva, uz poklik sviju noćnih adskih Erinija. Zajedno s braćom, pogiboše i dvije im sestre. Dva brata, nerastavna bar u smrti, goriše na jednoj lomači, poput Baldrove. Po svemu ovom, ne čini mi se nipošto smiono nagagjanje, da taj rat protiv Tebe nije drugo, u osnovi prvobitnoj, do priča o večernjoj propasti Dioskura, naime, list istrgnut iz božje historije. Ovo biva tim vjerojatnije, što je starodrevna mitična Teba obitalište zmaja[2].

[1] Najčešće su, manje ili više, preporni etimi grčkih imena iz davnine. Ovdje se izražava tek prilično znamenovanje njihovo.
[2] Vidićemo, da zmaj, u baš na široko razvedenom pričanju našega naroda, simbolizira noćni oganj i moć toga ognja.

Bogovi, svakojakim predskazivanjem, bijahu nagovijestili polom slavnih junaka, koji u nevrijeme napadoše na zmajevnu Tebu; ali je sugjeno, da će se jednom i Teba soriti, kao i naša Udina. U brzo naslijedi osvetnički rat Epigonâ, u kome je Teba oteta. Megju ovima istaknu se Polinikov sin, Terzandro, i sin Eteoklov, Laodamas, kome je, po cijelome mitičnom preokretu stvari, ustupiti svome prvobratučedu, te i ustupa. Θερσανδρος, naški, kano da bi glasio Toplica, a Λαοδαμας, Kamenjak; pa su lica, koja ponavljaju dva brata, dva im oca. Terzandra, dnevnoga boga koji rasvjetljuje i topli ljude, lasno je razumjeti; a nije teško, po arijskoj poznatoj alegoriji, dokučiti i Laodamasa. Već rekosmo, da očima naivnih Arijaca kuba nebesna privigjala se kao da je sačinjena od kamena[1].

Najskoli nebo noćno, čisto a plavetno, utvaralo im se takovo. Pak eto, svake noći, dva brata, poimence mlagjega, snašlo bi čudo: izgubivši zračnost svoju, oni bi se skamenili. Od ovoga prometnuća, valjda, dogje ime Λαο-δαμας-u. No, bilo kako mu drago, pa i ne bilo ovo, svakako sa riječi λα, λας, stijena, u svezi je, po tumačenju grčkih pisaca, spartanski obični naziv za Dioskure: Λαπερσαι, razoritelji stijene[2]; naime, noću skamenjeni Dioskuri jutrom raskamenili se.

[1] **Dio 1,** na str. 48—9.
[2] Preller, **Griech. Myth.,** II B., s. 100—1.

Starinsko značenje stijene, i okamenjenika, svrgoše Heleni s uma, kao što ga i mi zaboravismo; no, bez truda razabira se iz helenskog pričanja, kako čisto ono izbija i iz naših priča narodnih, koje hoćemo domalo da ispitamo. Na kamenjake, na Λαπιται, smione i neobzirne junačine, a osobito na družbu od dvojice njih, često nailazimo u helenskim legendama. Od Lapita, najviše se oglasio Piritoo uz druga Tezeja. Dva vratoloma mladića jednoć otela Helenu, a drugom sišla čak u ad, da mrkome Plutonu ugrabe Perzefonu; ali, kraj adskih vrata, gle čuda! oba se srastoše u kamen. Od kamena ljuca Herakle, bog sunčani, otrže Tezeja, dok Piritoo u adu omrknu. Uzoritog Tezeja obavi pregusta priča, i grčka i atična. Osim kazanog, u njegovu žiću biti će starodavno i izvorno jošte ovo. Sin je 'Αιγευς-a, koje može da znači **svijetleći,** zar višnji Zeus. Kad stao na snagu, ispod kamena ima izvući Egejev mač i opanke, kakogod i naši Voinovi pašu mač Voinov, ili Vidov. Ali je Tezej, takodje, porod morskoga Pozidona, koje će reći, da on ispliva iz noćnih struja. Mlad kao kaplja, u šest maha Tezej trijebi od svakojakih nemani jonsku krajinu, t.j. jutrenji Dioskur, u jeku dana, štono hraste za prvih šeat sati, čisti zemlju i ljude iz noći izbavlja. Junak onda kraljuje; no, kad se postarao po tom, izgubi kraljevinu, a bačen je sunovrat s kamena u more, kao što u vodu strmoglavi se naš Prijezda. Ime Θησευς, i ime mu pobratima Πειριϑοος, etimologično, mučno se razvezuju; ipak, nije izvan svake prilike misliti, da ono može biti **trkač,** a ovo **priteča**[3]*,* a to bi bilo Pojezda i Prijezda.

[3] Oba od ϑεω , trčati.

Baveći se, eda bih našu razjasnio, o grčkoj mnogoimenosti dvaju nebesnih jezdilaca, i o njihovu sve to većemu čovječenju, ne da mi se propustiti, a da se časom ne dotaknem i najglasovitije priče helenske. Dva, potarom vremena i dugog predanja vrlo strošena Dioskura, možda još nalazimo u epskoj braći, Agamemnonu i Menelau. Kako je boginja snaha mu Helena, tako je u Sparti i Agamemnon bog: on je Ζευς 'Αγαμεμνον, po čudnoj starinskoj izreci, te, po istoj, u tijesnome odnosu sa višnjim bogom vidila. Ime 'Αγα–μεμνον u kano da je od viteškoga pregnuća; pa i tragični mu konac kao da nam privodi brata mukotrpnog. I manje glasitome bratu, tihome Menelau, komu ime moglo bi biti otuda, što je u svijetu zaostao, proviruje božanstvo. Njega svegj označuje epitet "plavokos" ; a u Heladi, više od ljudi, plavi su bogovi: plav je Apolon, pa Palada i Afrodita[1]. To božanstvo Menelaovo pridijeva se za ono Dioskura: kod njega nalaze se lovca Kastora psi[2], a, što je najglavnije, žena je Menelau ona ista Helena, divna Zora, koja je sestra Dioskurima. Preljubnicu Helenu, grdilo svoje i povod tolikome krvoproliću, on živom željom poželio, istrgao napokon iz dušmanskog Ilija, i ništa joj na žao ne učinio. Dioskur ne će da ozledi sestru, ili ženu svoju. Još se jamačno i u ovoj posljednjoj skroz antropomorfičnoj slici priče, tvrdo držale neke niti prvašnjega mita, ako ni sama smionost poznijeg jonskog pjevanja ne nagrdi Helenu, te ona, vječito mlada i ljupka, bez svake svoje štete na novo privjenča se mužu.

[1] Nije plavokos, ali je plavook Polinike, u zglobu tebanske braće.
[2] Neki soj hrta Grci nazvaše Μενελαιδες κυνες. V. Pape, **Handwörterbuch der griech. Sprache,** pod Μενελαος?.

U Lakoniji, gdje je svagda, čak od predorske, ahejske davnine, bilo najživlje grčko bogoštovje prema dvojici braće i sestri, kako se zametnu tako se i stiša trojanska razmirica. Helena u Lakoniji bude povod ratu, pa u istoj Lakoniji, iza rata, poživi i kraljeva sretno, dok navrši vijek, te se uznese sa mužem, boginja s bogom, na ubavi Eliz. O Dioskurima priča na zemlji lakonskoj tako se čvrsto bila primila, da je, po svoj prilici, postaviše i na čelo spartanske historije. U Sparti dvije kraljevske porodice poreklo svoje izvogjahu od dvaju blizanaca, Euristena i Prokla. Blizanci bijahu jednoliki tako, da ih niko, osim majke, nikako ne mogaše razlikovati: a opet ih odvajala velika oprjeka ćudi[3]. Da su blizanci u rodoslovje spartanskih kraljeva legendom upleteni, jasno nam biva po tome, što Agide i Euripontide, dakle po drugim praocima, Spartanci prozvaše kraljevske svoje dvije loze.

[3] Herod. VI, 52.

Agamemnon i Menelao jesu Pelopidi, od praoca Pelopa; a priča o Pelopu vrijedi više, nego ona o Troji, da se sravni s kazivanjem Srbâ i Hrvatâ. Πελ–οψ znači dalekovid, koje je, sublizu, ono, što i Sut-Vid, jaki Vid. Već pripazismo Strahila, gdje "sve gleda i tamo i amo"[1], i na pojedine čestice razglobismo Svantevidovu historiju, svu isprepletenu sa znamenitim pojavom bogova vigjenja. U Peloponez bahnu Pelop iz Frigije, naime iz zemlje, gdje se štovao Ζευς Βαγαιος, ili, kako bi mi rekli, Vid Bog. Helenima Pelop bijaše "najkraljevskiji gospodar" (βασιλευτωρ), i "silan jezdilac" (πληξιππος), a to je i Sutvid. Raznosio se glas i o pustom Pelopovu blagu, kao i od Sutvida što dolazi obilje svakojako.

[1] **Dio I,** na str. 55.

Najčudnije je pak ovo, da cigli pothvat Pelopov, za koji Grci znadu kazati, pjeva se i u našoj jednoj pjesmi o Vidu. Enoman, kralj u Pizi, ima ćer na udaju, a i nedostižne vilovne konje. On otvori konjičku trku: koji njega natrči, onaj nek vodi plemenitu Hipodamiju. Projurio Enoman mimo mnoge prosce, i usmrtio ih, kad ga eto Pelop nadmudri, preleti, te dodje do djevojke i do bogatoga kraljestva. Kod nas[2], od Udžbara ban, u Udžbaru gradu, ima prekrasnu ćer Tijanu, pa

"pušta bane konjičku košiju:
koji prije do gjevojke dodje,
nek dobije tri tovara blaga,
neka nosi tri tovara blaga,
neka vodi banovu gjevojku"[3].

Junak Alija Boičić, pod imenom Vida barjaktara, doskoči svima mudrolijama silnog nekog sutrkača, prestiže na trku konje i najbrže s vilovnim svojim bijelcem, pa odnese mejdan. Nego je Alija laža, a pravi je pobjednik Vid, kome se i dosudi djevojka Tijana, dok je Alija bačen u tamnicu. Turčin ovaj, bez sumnje, uvuče se tek docnije u pjesmu, gdje, iz prva, cijelo junačtvo bijaše Vida Boičića, t.j. Vida ubojnika. Ovako, i veoma značajna riječ "Udbar" iskrivi se u "Udžbar". Mitičnu jednu trku iznosi i lijepa naša priča: "Djevojka brža od konja"[4]. Trka je djevojčina. Trči djeva na svojim nogama, a biće onoga, koji je preteče na konju; ali je ona brža od svakoga konja, ona je 'Ιπποδαμεια, po grčkoj riječi[5].

[2] Stojadinovića **pes.,** knj. I, 4.
[3] v. 57—61.
[4] Vuk. **prip.,** 24.
[6] Pričalo se u Olimpiji, da Pelopova Hipodamija osnova trku djevojaka, Heri na čast.

A da je to Zora, proizlazi iz samog opisa priče: "načinile je vile od snijega, vjetar je oživio, **rosa** je podojila; ona je bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca". K istoj misli mitičnoj primiču se i narodne priče, gdje siromah čovjek, jašući na mladome sinu, u konja stvorenu, trči i grabi košiju[1]. Siromašni čovjek na sinu konju možda, alegorično, prikazuje ostaralog jezdioca Vida, gdje se u mladome Vidu ponavlja[2].

[1] VI u **Vili Beogr.,** g. 1867, br. 20
[2] Uporedi priču o Velimiru i Veljku, na str. 46—8 **Dijela 1.**

Bio nam na više govor o kamenjenju grčkih junaka. Iz nekih imena, a svakako iz nekih legenda o dva druga, o dva brata, iskočiše nam Lapiti, ili Kamenjaci. Ove Kamenjake, u još većoj mjeri, nego li grčka, spominje naša tradicija; njih izvodi, poglavito, pučka pripovijetka. Čudnovato noćno kamenjenje i okamenjenici, to je stanovita tema u pričanju našega naroda.

A što je to? Već u dva navrata pripomenusmo, da je kamen arijska metafora za nebo, to najskoli za nebo noćno. I stakleno brdo pogdjekojih naših priča[3] ima isto značenje, samo da je ono postanja

novijeg. Kad Slaveni staklo upoznaše, kako sa glatkim mramorom, tako i sa glatkim a prozirnim staklom stadoše porediti nebo u noći. Otuda nam stakleno brdo, ili stakleni brijeg. Oda stakla, no još češće od kamena, dolazi nedaća, što će braću postignuti. A kakva je to nedaća, opet jasno kaže Rig-Veda. Kamen noćnog neba zaklopio **Açvine;** da se odklope, taj kamen oni moraju rasjeći, a sijeku ga svako jutro[4]. Po isti način, rastvara kamen i Zora[5], kadno, veli jedna himna k njoj, "ona razmotava oba obližnja svijeta"[6], t.j. svijet dnevni i noćni.

[3] N. p. u prici 16 zbirke Kojanova: "Sin carev i tri labuda."
[4] Rigv., VI, 62, v. 7: "Vi, vozioci, pobjedonosno proturate se kroz kamen." — X, 39, v. 13: "Vi se k mjestu pobjedonosno proturiste kroz kamenjak."
[5] Id. VII, 79, v. 4: "Tvrdog kamena vrata ti rastvori."
[6] Id. VII, 80, v. 1.

Sad hoće da nam ispadne čistija slika okamenjenika helenskih i naših. Evo idemo da nazive i zgode naših naizred ispitamo, u epu i u pričama Ako ep nije posve jasan, jasne će biti priče.
U pjesmama, obisnuše o nekoj dvojici glavnih prijatelja, a rek' bih i braće, dva imena: Toplica i Kosančić, ili drukčije Kosajčić, po pjesmi jednoj[7]. Ovaj potonji kao da je taman turobni kameni junak. Kosajčić stanuje na Kosajnici, koja teško da je ovdje historična[8], kao, po svoj prilici, što nije ni gospodar joj Kosajčić.

[7] Vuk **pjes.,** knj. III, 10, v. 64.
[8] U pjesmama misli se, da je ona kao nekakva ravan. U starim spomenicima dolazi voda Kosanica, ili Kosьlьnica, u zemlji Toplici. Na ušću one vode, Stefan Nemanja dao sazidati crkvu Bogorodici (Daničić, **rječ., književ. star,**).

Obe riječi polaze od korena, od koga i **kosa**[1], neka vrsta planine; pa čini se, da su pradavne, i u istočnom i u zapadnom dijelu naroda. Porfirogenitov Κοσεντϑης, jedan od petero legendarne braće, što predvodiše Hrvate[2], biti će isto ime, koje i Kosajčić, jal Kosančić[3]. Po kazanome, ime ovo značilo bi: onaj koji se okamenio. Tako, i za noćnog mitičnog Vuka narod mišljaše, te u Boci još kaže, da je **kamenjak**[1], a i tamna vještica **kamenica** je[5]. Kao što kamen, tako zar i riječ kosa sluti na zlo, ako puk, u Dubrovniku, za natmureno vrijeme veli, da je "košljivo"[6]. U istome Dubrovniku, u tome skladistu mnogih drevnih riječi, čovjek rgjave volje "uskošen" je[7]. Može biti, da ide amo i jaka negacija "kašiti"[8], u starome jeziku; pa i teška dosada, što ju Jekavci iz Primorja izražavaju s izrekom: "ukahlo mi se"[9].

[1] Daničić, **Korijeni,** str. 37.
[2] De admin. imp., c 30.
[3] Kosača se zove i glasovita porodica hercega Stjepana.
[4] Vuk. **rječ„** pod **Kamenjak.**
[5] Id., pod **Kamenica**. Po preživoj svojoj ćuti jezika, Vuk St. skoro razabira mitičnu istinu, gdje za vuka primjećuje: "kao da bi mu se usta **okamenila,** da ne zakolje što", a za vješticu: "kamenica reče se i za vješticu, kad joj se pravo ime ne će da spomene, i valja da se misli kao da bi se **okamenila**."
[6] Vuk **rječ.,** pod **Košljivo**.
[7] Id., pod **Uskošen.** U ostalome, i ovo i "košljivo" moglo se poroditi iz proste misli: kosa-srp, kositi-sjeći, premda bi u obiju riječi, u ovome slučaju, nestalo turobne nuanse.
[8] Daničić, **rječ. književ. star.**
[9] Vuk. **rječ.**, pod **Ukahnuti se**.

Dva viteška brata ili pobratima, Toplicu i Kosajčica, gone, u narodnim pjesmama, poimence zadnjega, jadi postojani. Sjetni Miloš prati njih gotovo uvijek; pa Miloš Topličina oca, "staroga" Toplicu, nazivlje "svojim Toplicom"[10]. S druge strane, u skroz mitičnoj pjesmi o ženidbi Dušanovoj s djevojkom iz grada Legjana[11], Miloš i dva nama već poznata nebesna junaka jesu, njih sva trojica, sinovi "staroga Voina". Ne bi li "stari Toplica" bio ono, što i "stari Voin"? Nadimak Toplica može pristati višnjemu bogu toplog vidila, kao što i prvome od dvaju braće nebesne, vitezu dnevnom.

[10] Vuk. **pjes.**, knj. II, 42, v. 288,
[11] Id. ib. 29.

Sličnoga Toplicu poznaje i mitologija sjevernih Germana, barem ona Anglosasâ: **Beldeg** (bijeli dan, što je ili Baldr, ili Odin) ima sina **Brond,** žarku luč, Toplicu[1]; a baš u tople, u najvruće dane u godini, pada god skandinavskome Baldru. Svijetlom Baldru ljepota bijaše vanredna, poslovična[2]; dva naša pobratima, nad svima licima srpskog epa, odlikuje viteška visina i ljepota:

"Car uzima zlatan pehar vina,
pa govori svoj srpskoj gospodi:
Kome ć' ovu čašu nazdraviti? . . ,
Ako ću je napit' po ljepoti,
napiću je Kosančić-Ivanu;
ako ću je napit' po visini,
napiću je Toplici Milanu;
ako ću je napit' po junaštvu,
napiću je vojvodi Milošu"[3].

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** *s* 183—4.
[2] Id. s. 184. — **Nacht.** zur s. 184.
[3] Vuk. **pjes.**, knj II. 50, III, v. 13—28.

Jednoga Toplica nagagjasmo i u helenskome Terzandru[4]. Takome Toplici prilikuje i "Toplik grad", što mu je postojbina u nekim pjesmama, kako je Biograd Jakšićima. Toplica u Topliku, a Kosajčić u Kosajnici, i taj je paralelizam riječi veoma sumnjiv u pogledu povjesnom, dok je prikladan u mitičnom. Toplica jezdi na "na široku doratu, vas u suhu zlatu", a Kosajčić okročio "purlata zekana"[5]. Zec, kod Arijaca, odnosi se na doba noćno[6]. Od dva druga, zlatni Toplica kao da je bog dnevni, a suri Kosajčić oni božij brat, koji će se jadom ojaditi. Dva pobratima, i po nečem drugom, možemo donekud prikučiti Vidovoj religiji. Oni su dalekovidi. Njihov je zadatak, u pjesmama, da, brzi na brzim konjima, dušmane uhode i vojsku im razgledaju; al su glasnici nesretni. Kosajčić i Toplica kao da su dva božja brata, smatrana u noćnom polomu.

[4] Gore na str. 227.
[5] Petranovića **pjes,,** knj. III, 34, v. 521—5, gdje je Kosajčić nazvan Kosovac.
[6] Gubernatis, **Myth. zool.,** *v.* II, p 80—1.

Još nešto, no uz jednaki oprez te i neki priuzdržaj. U narodnim pjesmama učestala riječ: "tri srpske vojvode", ili još tačnije: "tri bojne vojvode", s poglavitim odnosom na ona dva druga i na Miloša. Ja bih za tu riječ skoro mislio, da k nama prigje iz velike davnine. Mi znamo, da i u Heladi, barem Argivci, Kastora, ogreznuta u noći te ukopana, veličahu kao Μιξαρχαγετας[7]. Naše oce bolilo na srcu i na duši jadovanje triju uzornih viteza[8], pa viteze često obasuli čarom svoje pjesme.

[7] Preller, **Griech. Myth.,** II B., s 99-100.
[8] Noćnoga Miloša razlagaće **V Dio** radnje.

Kad je noć, a nije mjesečina, onda jednaka tamnička nezgoda zateče sva tri nebesna jezdioca. Utamniči ih poznati nam noćni Vuk:

"Šenluk čini Vuča dženerale,
jer je Vuča šićar zadobio,
tri vojvode srpske uhvatio:
Jedno jeste Miloš od Pocerja,
drugo jeste Toplica Milane,
a treće je Kosančić Ivane"[1].

Junake Vuča

"bacio na dno u tamnicu,
gjeno leži voda do koljena,
a junačke kosti do ramena"[3].

Kosti u noći i u zimi pomrloga svijeta iznijeće nam, na brzo, pučke priče o okamenjenicima. Dnevnog vida nestalo, pa se, uz tri bojne vojvode, u Vuče osužnjio i "stari Toplica"[3]. Naprotiv, kad su pravi dani Vidovi, dugi dani junijski, sijaju tri krasna pobratima, Topličin porod, i junaštvom i slavom neumrlom. Kad se god pregaoci Kastor i Poluks objave u rimskim bitkama, i ono biva svegjer o uštapu, a u tople dane godišnje[4], te i rimski svetac njihov pada u ovakovo vrijeme, na 15 julija. Spartanci, ti brižni obožavatelji dvaju braće i noćne im sestre, čekajući mjesečnu užbu za dobre hode, odocniše na polje maratonsko, uprkos očitoj pogibelji Helade. Ove bogove[5] Heleni, o ljetnom suncokretu, primahu u gostove; to im bijaše željno očekivana ϑεοξενια. Glasovitu jednu teokseniju, možda, imamo i mi. Na sudbonosni Vidov dan 1389 g., na 15 junija, gdje se boj bije o sreću našu, tri pregaoca božja ne će da napuste ljudske ubojnike. Vidoviti Kosančić, na Kosovu, uhodi dušmansku vojsku[6]. Al je potonje vrijeme, te loša sreća na tom kobnom Kosovu.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 42, v. 5—10.
[2] v. 11—3.
[3] v. 247. O ovome sužanjstvu pjevala se i pjesma, koju Vuk ne primi u drugu svesku svoje zbirke. Vidi mu opasku, na str. 253.
[4] Preller, **Röm. Myth.,** II B., s. 302. [5] Kastora, Polideuka, Apolona i Hermu.
[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, 50, IV.

U besmrtnoj pjesmi o Kosovci djevojci, tri bojne vojvode polegoše na ono mjesto junačkog razboja, gdje su "koplja bojna ponajviša a i ponajgušća"[7]. Toplica Kosovci djevojci, svojoj vjerenici, bijaše darovao vlastito obilježje, "koprenu od zlata", i rekao njoj: "Po tome ćeš mene spomenuti, — po kopreni po imenu mome"[8]. Ovdje pjesma hoće da nam tumači mitični značaj imena Topličina: ono je zlatna koprena, zlatni topli trakovi. Već čusmo, da Toplica jezdi "vas u suhu zlatu"[9]; pa još drugdje, uvijek po misli jednakoj, veli se, da mu je "barjak od suhoga zlata"[1]. Razasuto zlato označuje, ovako, božjeg junaka, u svemu pjevanju narodnom. Istoj djevojci bio uručio biljegu svoju i Kosajčić, to "na ruci burmu pozlaćenu "[2]. Zlatni prsten, što se na burmu zavrće i odvrće, tačni je simbol u noć zaprtoga, pa otprtoga Kosajčića Uz to, Toplica i Kosajčić imaju na sebi "kolaste azdije"[3], navadno odličje svijetlih božjih bića u srpskom i hrvatskom epu[4] Sa srećom svoga naroda, u polju Kosovu poklekoše i srpski bogovi. Nad povaljenom lazinom kosovskih bogova i junaka prosinuo tužni, no tješeći osmjeh Kosovke djevojke, noćne Zore, koja će ih novim danom, kad Bog da, uskrisiti.

[7] Id. ib. 51, v. 121—2.
[8] v. 108—10.
[9] Na prednjoj str.
[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 54, v. 90.
[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 50, v. 81.
[3] v. 79 i 102.
[4] Ništa običnijega, u mitologiji arijskih naroda, od kola i od zlatne jabuke, koje obe embleme izražavaju sjaj božji, poglavito sunčani. Za kolastu hazdiju, ili ruho, već i sam Vuk opaža, da je ono stajaće (**rječ.,** pod **Azdija**).

U Milanu Toplici iz Toplika i Ivanu Kosajčiću iz Kosajnice, ako i dovle ne utvrdismo, a eto barem nazresmo dva Jakšića. U malo ne do očite spoznaje, da su čita dva Jakšića ona dva pobratima, dolazimo pomoću Vukove pjesme o ženidbi Todora Jakšića[5]. Todor Jakšić od Biograda isprosio u kraljice i kralja budimskoga ćer, no za dugo odgodio svadbu; odgodio za tri godiae, dok "nasta i godina četvrta"[6]. Prikladan je Todor: "na Todoru čudno odijelo, — vas u srmi i u čistom zlatu"[7]. U to, bahnu konjik od njega još pristaliji i gizdaviji, Ivan od Zvijezde grada, Ivan Zvijezdić;
pa istu djevojku preprosi u kraljice. Divna li mladića! Što je lijep, to je i odjeven: na njemu

"kolasta azdija,
po azdiji su izpletene guje,
povisoko izvedene glave,
u ustima sve drago kamenje,
vidi mu se u noći putovati,
u po noći, kako u po dana".

Jeste "ljepši Ivan od svake gjevojke ![8]" Zvijezdićeva krasota, ako začara kraljicu, opet ne prevjeri kralja budimskog, koji preprosidbu u kraljice mahom dojavi prvome vitezu. Sad o zaručnicu jagme se dva prosioca, jedan od Biograda, a drugi od Zvijezde grada. Biogradski Junak ima, u ovoj pjesmi, do devet braće, no kao da ih nema; svi su na vojsci. Do njega ostao bratac samdrugi, mlad i nejak od dvanaest ljeta.

[5] Knj. II, 94.
[6] v. 48.
[7] v. 5—6.
[8] v. 57—63.

Ipak, pomaže bratu svome: "ode pred kulu Nebojša, - te izbaci dvije puške male"[1], i okupio momke. Nego, od Zvijezde izveo Zvijezdić još jaču silu, i posio "Mezevo ravno" i "Trutinu vodu studenu"[2]. Na mostu te vode razapeo šator, čekajući ljude iz Biograda. Kadno do okršaja dogje, Todorov vranac prenese na drugu stranu vode zaručnicu, leteći "kako zvijezda preko vedra neba"[3]; pa Todor glavom, posjedavši drugog konja, dorata, naklopi se na Zvijezdića, posječe ga, te, uz braca nejaka, rastjera i Zvijezdićevu četu. Kroz ravno Mezevo, i preko Goleša planine[4], pobjednici vratili se Biogradu svome.

[1] v. 129—30.
[2] v. 158—9.
[3] v. 316.
[4] v. 292 - 3 i 376.

I predmetom i govorom pjesma sama od sebe kaže, da joj pričanje izavre iz preduboka tla mitičnog. Pjesma je skroz i skroz gatnja božja, te pripovijeda poznati nam dogagjaj u životu Jakšića, da brat dnevni, Bogdan ili Todor, siječe drugoga brata. Siječe ga ovdje radi Zore, o koju se oba otimlju; jer dnevna boginja prianja uz dnevnoga, a noćna uz noćnoga boga. Drugome konjiku, u ovoj pjesmi, noćno biće odaje se time, što je iz Zvijezde grada, dok je prvi iz Biograda. Noćna je i njegova guja s dragim kamenjem, od čijega sjaja "vidi se u po noći putovati, kako u po dana"; noćni i Budim[5]. A u mitičnoj noći razvija se cijeli prizor pjesme. Okrš je do tamnog Goleša, do planine adskoga značenja[6]. Što je Zvijezdić, s početka, silom vojske jači, to je od dana jača noć; ali čim više sviće, linja ona jačina. S istoga razloga, Zvijezdićevu suprosiocu, Bogdanu Jakšića, slabo, iznajprije, pomaže "bratac od dvanaest ljeta"[7]; no dijete, uz nazadak noći, sve to većma sili, dok on i navijestio dan, izbacivši, iz Nebojše do Biograda, one "dvije puške male", koje mi, u Vidovoj religiji, toliko često sretamo.

Nastrano je u ovoj pjesmi Vukovoj, pa nas donekle i buni, što dnevni Bogdan Jakšić, dok se kosi s noćnim Ivanom iz Zvijezde, udvaja se u mnoštvo dnevne braće: on ima do sebe braca nejakog, pa još do devet druge braće na vojsci[8].

[5] O guji, i o Budimu mitičnom, povešće se rasprava kod Ognja.
[6] Vidi **Dio 1,** na str. 54 i 60—1.
[7] Zar to broj dnevnih sati.
[8] U pjesmama Petranovićeve sbirke naći je do petero Jakšića, ili Voinovića. Dva su od njih jaka, a dva nejaka; dakle su dva Jakšića i tu udvojena, Treći, ili dotično peti do njih, Miloš je. Kod Čojkovića, Jakšić Stjepan veli Zmaj-Ognjanomu Vuku; "Bjesmo jednom trideset Jakšića". (104, v. 37). Ovo će biti s odnosom na mjesečni slijed trijest dnevnih prvih zraka.

Nego, taman isto mitično postupanje opaziti je kod Latina: njihov dnevni **Pollux** i on se kašto razilazi, te postaje, u množini, **Polluces**. U mitologiji ovo znači, da se od jedine dnevne zrake razmnožila, u već jakom danu, čitava rukovet zraka. Noćnome osugjeniku, Ivanu iz Zvijezde, utaman i viteštvo i ljepota, kojom je "ljepši od svake gjevojke", kako su god božji nesretnici vitez Baldr, čija ljepota bijaše poslovična kod Germana, i vitez Ivan Kosajčić, kome po ljepoti napija se u srpskom epu. Ivan iz Zvijezde, jal iz Kosajnice da rečemo, pogibiji nemože da uteče. "Nasta godina četvrta", t.j. četvrto doba noćno; pa na razdvoju dana i noći, umakla mu Zora, a i sam zaglavio na vodi Trutini, do mosta. Ova je Trutina, očevidno, adska voda Trusovina[1], što ju, pri tamnim zgodama Jakšića, epske pjesme svegjer pominju[2]. Adski jest i most. Po slavenskoj mitologiji, duše umrlih srebrnim mostom prelaze na drugi svijet. Po našem epu, srebrni most vodi k dvorima age Arap-age.

[1] Vidi na str. 204—5.
[2] Otkle riječ? Bez sumnje, riječ je starodrevna, ali je postanja dvojbena. Je li ona od korena **trŭ, absumere,** otkuda i otrov? Ako je to, značila bi: otrovna, jadovna (gledaj Miklošićev **Etym. Wört.,** pod **trŭ,**). Nego joj je, možda, drugdje tražiti izvora. Ne bi li **Trutina** bila ona ista riječ, koja izbija u grčkim božjim imenima Τριτων, Αμφιτρητη, Τριτογενεια? Kod riječi ove pradavne, pa glede smisla donekud i zatomljene, Grci uvijek imaše na umu neku tamnu vodu. U prvoj, u začetnoj mitologiji Helena, Triton je zastaralo Sunce, koje leži u noćnoj pučini; Amfitrite je noćna Zora do njega; a Tritogenija Zora. jutrenja, koja izlijeće iz pučine bistra, čista i moćna Palada Za čudo baš i Dioskuri, u gradu Ateni, nazvani su Τριτοπατυρες; privezuju se, dakle, za onu vodu **tritonsku.** A šta je, tačno, taj grčki Τριτων, kaže nam vedična mitologija i poredeća filologija. U Vedama dolazi ono ime pod oblikom **Trita** i **Traitana,** koje će reći **treći** (Fick, **Vergl. Wört.,** I B, s 605—6); pa je to treća hipostaza noćnoga Sunca. Svake večeri, i svake jeseni, Zora ide nevidom, zamire; no, kroz tamno doba, nju oživljuju tri junačka brata, tri lica sunčanoga boga Indre, a krijepe je, da na novo zabijeli, dva **Açvina.** Od troje braće Trita, najmlagji, jest i najvaljaniji; bori se protiv mrke moći, siječe je i izbavlja Zoru, ali, preko te borbe, umalo da se ne utopi u neizmjernoj vodi pukle noći. Ime svoje, i junaštvo, prenio ovaj bog i megju Erance: u Avesti on je božji vitez **Thraêtaona,** a u Schaname-u vitez narodni Feridun. Megju Helenima pometnuo junaštvo, a prenio samo ime Τριτων. Kod nas bila bi ostala gola naga riječ **Trutina,** koja eto pluta na površini naših pjesama, da nas zar opominje na cjeloviti ovi arijski mit.

O tmornoj naravi Toplice i Kosajčića mnogo šta kaza nam ep, ali ne dokaza sve do čistine. Jesu li, zbilja, Toplica i Kosajčić dva viteza u noćnom jadu, a potonji, poimence, noćni okamenjenik? Na ovo pitanje daju jasna odgovora pučke priče, koje o kamenjenju dvoje čudne braće, i o ljubavnoj sestri njihovoj, znadu razgovijetno pripovijedati. Careviću rodila mlada žena, kazuje jekavska priča[1], dva sina zlatnijeh ruka i šćer, sa zlatnom zvijezdom na čelu, od prve ujedno"[2].

[1] Vuk. **prip.,** dodat. 10.
[2] Dvoje zlatne djece spominje se i drugdje po naroda. Vidi sličnu priču bosansku, gdje su djeca zlatnih kosa, mjesto zlatnih ruku (**Bos. prip.,** 2).

U večer, kad se vratio s lova, javiše ocu rogjenje djece; no, mjesto njih, zla baba, očina mati i carica, podmetnula troje mačadi, a djecu zatvorila u sanduk i dala baciti u rijeku. Sanduk, što je plovio, dohvatiše sluge nekoga prebogata čovjeka, koji dječicu pothrani. U toga bogataša dogje jednom car, zadivi se i djeci i sjaju doma, te zavapi: "Ništa ne manka ogje do samo tri stvari: tica što zbori, drvo što pjeva i voda zelena". Tri zaželjene stvari namah išao tražiti brat jedan pod oružjem, i došao do nekakva jezera usred planine. Sjegjaše tu starčina neki. Uputi ga ovaj k traženome mjestu, bacivši tamo gvozdenu kruglu; no, od silne uke i graje, mladić, preko zapovijedi, obrne se i mahom skameni. Za tim, desi se isto i drugome bratu. Ali brižljiva im sestra sutradan ustane u samu zoru, ohrabri se, i dobavi tri stvari, naime: tica, što zbori doleti joj iz pećine velike na desno rame; po uputi tice, djevojka otkinu grančicu od drveta što pjeva; najposlije, iz jezera zahvati vode zelene. Tom vodom pokvašena, braća oživiše. Kad otac upoznao izmučenu svoju djecu, smače mater, kao što otprije bijaše, zadanim joj ljutim bolom, umorio i nevinu ženu svoju.

Malne sav govor ove priče proziran je. Dva sina i kći, od prve ujedno rogjeni carskome lovcu, to su dva božja brata i sestra im Zora, prva djeca Vidova. Što je djeci na čelo udaren znamen nebesni, zlatna zvijezda, ono mi smotrismo u Kastora i Poluksa, koji su, na rimskim novcima, taman braća zlatne zvijezde. A taka biljega ne pominje se u cigloj ovoj priči; ista zvijezda, i u drugim pričama, krasi braću[3].

[3] N.p. u 11 dodat Vukove zbirke.

Ako sa dva brata takogje zlatnih ruku, eno i Kosajčić, u epu, ima na ruci, kao lično obilježje, "burmu pozlaćenu". Što će se dva brata okamemti, a sestra u noć zaturiti, za to ragja se, po priči, sve troje njih u večer; a što zlatna božja braća oživljuju zorom, s toga sestra, gdje pregne da ih potraži, ustaje u zoru. I sanduk, i rijeka, i mačad podmetnuta, obični su simboli, kod Arijaca, za nadvladalu noć: sve živo zaklapa noć, te se ova struji, oko vasione, u neizmjernu pučinu; mačka, uz zlokobno oštrice svojih noćno raširenih zenica, jeste kao neka zoomorfoza noći[1]. U našoj priči, pred kamenjenje biva graja i uka strašna; u Rig-Vedi[2], gdje se god javljaju **Açvini,** svagda ih prati urnebesni topot. Šta znače one tri stvari, kojih nije u domu, i koje valja nabaviti, ja se tome čisto ne dosjećam. Ipak, tri stvari, ili tri želje, to je pomisao mitična, koja spada u općenito blago Arijaca, te se ona ponavlja u pričama skoro sviju naroda indo-europskih. Iznosi je i samo klasično pričanje: Tezej od oca dobiva na dar moć triju želja[5]. Treća stvar: voda zelena iz jezera, kojom orošena dva brata mahom oživljuju, biti će zelena, neizrazita svjetlost dana u prvi cik od zore. Istom svjetlošću sazda se, kako to već čusmo, i zeleni mač staroga Voina, ili Vida. Ali, što je tica koja zbori, i drvo koje pjeva[4]? U starčini do jezera, koji k otkriću triju stvari pripomože, možda imademo Vida ostarjelog, Velimira drugih naših priča[5].

Kako navlastito jednog od dvoje krasno braće zateče okamenjenje, tako je naravno, da se pučko pričanje ponajviše bavi sa ciglim okamenjenikom. Bile tri sestre, kazuje opet druga jekavska priča[6], pa najmlagju vjenča sebi kralj, a ona mu rodi dvoje djece "sa dvije krune", muško i žensko.

[1] Za mačku, gledaj u Gubernatis-ovoj **Myth.-Zool.,** v. II, p. 43, i dalje.
[2] Passim.
[3] Preller, **Griech. Myth.** II B., s. 287—8.
[4] U bosanskoj pričl: "Tri djevojke", koja je varijacija od ove, braća oživiše uprav u onom trenutku, gdje "tica frkne pa djevojci stane na rame" (**Vila Beogr.,** g. 1868, br. 36) Tica zar izražava, isto kao i voda zelena, svjetlost ranog jutra, svjetlost zrake koja juri. Što se tiče drveta koje pjeva, moglo bi to biti himna prirode, pri Zorinu rogjaju. Za tri stvari, uporedi i pjesmu Davidovićeve zbirke, 11.
[5] Vidi **Dio 1,** na str. 46—8.
[6] **Vila Beogr.,** g. 1868, br. 28: "Dvoje kraljeve djece".

Ali mati kraljeva i druga jedna baba vračarica porodilji podvrgoše dvoje štenadi, a djecu zaključaše u kovčežić i baciše u more. Ženu, bruku svoju, kralj dao prikovati na gradska vrata. Dva čeda s krunama nagjoše, spasiše i odgojiše kalugjeri, u manastiru pokraj mora. Gdje oni odrastoše, odbjegli odovle u planinsku pećinu, pa živili od lova i branio ih jedan stari kalugjer. Po slučaju, vidio njih i zadivio im se krasoti otac kralj, ne znajući ih; a kraljeva majka, i vračarica, gonile djecu svejednako. Po njihovu nagovoru, momče krene, preko tri planine, na neko jezero, gdje iz čeljusti aždaje istrgne sahan od zlata čudotvorni. Drugom, ode, preko pet planina, potražiti mjedeno guvno, gdje je krilat konj u zlatu, koga uhvati i pojaha. Preko devet planina, trećom, zaputi se, sa jabukom od zlata, k opčinjenoj preopasnoj kuli, gdje sjedi djevojka glasita, lijepa kao sunce, kod divne vode, a u krasnoj sobi, trećoj redom. Momak i ovu, i pregjašnje muke, bio preturio uz svjetovanje starca kalugjera; kad eto, pri kraju ove zadnje kušnje, zasjeni ga djevojčina divota, te s uma smetnu, da ne smije progovoriti s jednom starom ženom do nje, pa, gdje izusti riječ, u onaj mah okameni se on i njegov konj! Sestra, prežalosna, išla onda po tragu brata, noseći takogje zlatnu jabuku, izručenu joj od kalugjera. Kad brata nagje, preli čudnom vodom, i njega, i krilaša mu okamenjenog, te odmah oživiše. Odoše tada kraljevu dvoru, gdje sestra pokropi vodom i izmučenu kraljicu, majku svoju, pa i ova oživi. Na posljetku, kralj saznao sve. Prigrlio djecu i mater im nedužnu; a mater svoju, i njenu drugaricu zlu babu, pribio na vrata gradska.

Ova je priča, po osnovi, jednaka sa pregjašnjom, uz jedinu znatnu razliku, da su ovdje dvije djevojke, a jedan junak. Sestra je Zora noćna, a Zora jutrenja druga djevojka, koju traži te iz kule izvodi vitez na konju. Ona je "kao sunce lijepa"; "nema je ljepše na ovomo svietu", veli priča.

Istu Zoru i istoga junaka nalazimo, pod drugom oblakom, opet u priči jekavskoj[1], gdje je o kamenu govor najobilniji.

[1] Vuk. **prip,** dodat. 7.

U nekakva kralja bio jedinak sin, a prispio za ženidbu. Sin valja da traži po svijetu za sebe djevojku, pa, kad je tražio i ne našao, "izišao na brdo" i "popeo se na jedan veliki stanac kamen", da se odatle strmoglavi. "Ne, čovječe! za trista šesdeset i pet koji su u godini!" zavapio iz potaje nekakav čovjek, vas sijed, i zaustavio samoubilca. Starac mu se onda ukaza, i reče: "Vidiš li ono onamo veliko brdo? — Vidim — A vidiš li ono silno mramorje povrh njega? — Vidim — Navrh onoga brda ima jedna baba zlatnijeh kosa, i u skutu drži jednu ticu; ti treba ovu babu, prvo nego te vidi, za kose da uhvatiš, a ako ona tebe prvo vidi, okamenićeš se". Množina mladića već se bila okamenila, pa stajahu svi onamo dupke. Kraljev sin pogibiju uvidio; ali njemu se hoće ona čudna tica, s kojom se zlatokosa baba "igraše i prema suncu biskaše". Ode k brdu, pristupi kamenjaku, došuma se do babe i za kose je uhvati. "Šta ćeš od mene"? ciknula baba, te kao od potresa zatreslo se brdo. "Da mi daš tu ticu sa skuta i da povrneš sve ove hrišćanske duše!" odgovori joj mladi junak. Iz usta babinih zaduhnu vjetar plavetan, koji oživi sve okamenjenike. Svoju ticu ljubi kraljev sin, a dok je ljubi, od tice biva najljepša djevojka. Tad mu ona dala čarni štap. Tim štapom kucnuo vjerenik u kamen, a iz kamena suklja rpa zlatnih novaca. Štapom još razdvoji veliku rijeku, i gomilu za njima naklopljenih vukova prometnu u mravinjak[1]. Preturivši svaku napast, mladenci sretno stigoše doma i vjenčaše se.

Nego, skoro svi biljezi i sve zgode u još jednoj jekavskoj priči[2] one su iste, koje u životu dvaju Jakšića, dvaju eddičnih viteza, dvaju Dioskura i dvaju **Açvina.**

[1] Ovo je prvi put što sretamo mrava, u našim kazivanjima naravi mitične. Radljiv, štedljiv, pa bogat i onda, gdje se preko zime skriva, mrav je u teomorfičnom odnosu s blagima, a vremenito sapetim bogovima Ovaki simbolizam mrava stvorio se već u davnini arijskoj. (Gubernatis, **Myth. zool.,** v. 11, p. 44—9). "Baba zlatnijeh kosa", u priči biti će "baba od zlata", "baba zlata", nekili naših pisaca (**Akad. rječ.,** pod **Baba**), t.j. proljetna zemlja u slavenskome mitu.

[2] Vuk **prip.** 29.

Priča progovara skoro čistim glasom prvašnje neznabožačke legende. Nekakav ribar ulovio u mrežu dan za dan tri jegulje, te, po nagovoru same treće jegulje, rasjekao ovu na četvoro, i dao po komad ženi svojoj te jednoj kučki i jednoj kobili, a četvrti komad usadio više kuće. Žena potom rodila dva blizanca, kučka okotila dva hrta, a kobila oždrijebila dva ata; poviše kuće iznikle dvije sablje. Gdje blizanci odrastoše, jedan, da zaradi, odlutao u svijet, davši bratu posudu vode i rekavši: Ako se ova voda zamuti, to je znak, da sam ti poginuo. Vrljajući, dogje u veliki grad, gdje ga careva kći okom odmah zapazila; kadno pak iz bliza vidi pristala junaka i sablju mu, i hrta, i konja viteza, uljubi se unj do zanosa. Izmolila ga u oca, i vjenčali se. Jedno veče mladoženja ugleda sa prozora veliku goru, gdje sva u velikom plamenu plamti, pa za to upita ženu do sebe. "Ono je gora čudovita", reći će mu žena; "preko dan sijeva, a po noći gori; i kogogj k njoj pogje, ostane mutav i na ono mjesto udurečen". Ništa za to: junak okroči konja i povede onamo psa. Na kamenu stancu nagje babu, koja ga uvede u avliju jednu, ogragjenu kostima od junaka, pa je u avliji nebroj drugih junaka mutavih i ukočenih. Tu se okameni i srčeni mladić, i konj mu, i pas. U onaj tren zamuti se voda u sudu bratovu. Zaturio se onda i ovaj u svijet, dok nabasao na one iste carske dvore. "Evo ti muža!" uzviknuo car ćeri. Drugi brat, sablja njegova, konj, pas, sve bješe na lik brata izgubljenog: dva brata blizanca kao dvije pole jedne jabuke. Nego, u noći postavi on sablju izmegju sebe i snahe. Po kazivanju mlade žene, u to doznao što je bilo i svemu jadu se dosjetio. Danu na osvitak, eto njega na konju, pa vrcem u kletu goru. Nasrnu na babu, na nju nadrška psa i previknu: "Brata mi na dvor!" Živa njega izvela baba, povrativši mu govor i dušu. Vještičetini dva brata sad istrgoše travu iz ruke, a pošto njom otriješe sve zatravljene ljude te progovorili, ubiše babu i vratiše se k nevjesti u carske domove.[8]

[8] S ovom isporedi priču čakavsku: "Ribica na tri deli razdeljena" (Mikuličića **prip.**).

Nakon već izloženog mita dvaju nebesne braće, priča ova gotovo i ne treba tumača. Dva prekrasna blizanca jednolika, pak i sve jednoliko: dva konja, dva mača, dva hrta, to se po sebi kaže. Na jednakoj je čistini i brat patnik, i djevojka uzvisita, i požarni prizor, i nedaća večernjeg okamenjenja, i uskrsnuće u rano jutro. A nije bez neke, u važnoj ovoj priči, ni samo ono što uzgred dolazi. Ribar pokazuje na pučinu noćnu, iz koje izviru oba božja jezdioca. Riba u opće, a jegulja napose, kod Arijaca znameni su rogjaja[1]; iz noćne materice istječu svijetli konjici, konji, psi, mači.

[1] Gubernatis, **Myth. zool.**, v. II, p. 360—1.

Voda, što se zamućuje, takogje je noć, tmasta i opasna, u kojoj će jedno od braće da gine. Što gora po danu sijeva i grmi, to znači nebo dnevno uz gromornu silu svjetlosti. Zid od ljudskih kostiju, i dvorište dupkom puno kamenih ljudi, prikaz je Udine, kojoj sliku tamničku već prihvatismo u epskoj pjesmi[2].

[2] Na str 234.

Mjesto noćnog Vuka, ili Troglava, ili Zla boga, u ovoj, i u još drugim pričama, vrši udu moć stara ženetina. Ovo je otuda, što naši oci od dva velika a dodirna ljudska strašila, noći i zime, kad ili rastavljahu, prvo najvoliše uobrazivati muškim, a drugo ženskim oblikom. Najčešće utvarala im se zima kao neka ženturina preopaka i satiruća[3]. Ljudske kosti na rpe, to je obilježje zimnog poloma i zimne ukočenosti u prirodi zamrloj. U noćno i u zimno doba, sve je povaljeno i skamenjeno. Nebo i zemlja unakrst, vasiona širom, ukazuje se onda kao velika "skamenjena kraljevina", o kojoj govore priče kajkavske; skamenjena je ta čak i djevojka na udaju spremna, t.j. Zora. Ali sve hoće opet da oživi. "Danu na osvitak", kaže priča, brat budi brata, pa, s njim ujedno, od mrazovite tmuše izbavlja i cio pokunjeni, skamenjeni ljudski rod.[4].

[3] Vidi **Dio I,** na str. 61—3.
[4] S ovom gotovo jednaka priča raznosi se i po Italiji (vidi joj izvadak u Gubernatis-a **Myfh. zool.,** v. II, p. 361) O zajmu teško je misliti, pa će to reći, da pričanje arijsko o dvojici nebesne braće baš iz punog srca tecijaše, ako ga u Italiji ne stroši cvatnja trostruke prosvjete.

A da bude iznad svake sumnje i sam imeniti odnošaj ovih priča k dvojici Jakšića, pjesme Petranovićeve zbirke hoće da o tome iznesu izravnog dokaza. U pjesmi jednoj[5] natuknuto je o porodu i o zlamenju dvaju braće ono, što i u pričama; a izrijekom navode se Jakšići:

"Dva putnika putem putovala,
dva Jakšića od zemlje Srbije,
megju sobom oni govorili:
Da je mudra mlada sultanija, ...
da oplete mrežu plemenitu,
da uhvati ribu šestokrilu,
da odreže ribi desno krilo,
rodila bi sina zlatnoruka.. .
Opletoše mrežu plemenitu,
baciše je u to sinje more,
ufatiše ribu šestokrilu,
odrezaše njojzi oba krila.
Rob odnese desno svojoj ljubi,
da mu rodi zlatnoruka sina,
a lijevo krilo sultaniji.
Ragja čedo sultanija mlada,
ona rodi guju šarovitu,
dok je rodi, odmah joj uteče,
na pendžere u zeleno polje.
Kad robinja pogje čedo ragjat',
ona rodi sina zlatnoruka"[6].

[5] Knj. I, 21.
[6] Ovih stihova smisao nije mi posve čist. Nagagjajući rekao bih, da se tu govori o pomladku dvaju Jaksića Arijski, te i naši bogovi, obićno "dvaput su rogjeni", kako to kaže Rig-Veda, t.j. oni s prirodom zamiru, pa oživljuju nanovo. Čedo robinje, zlatoruki sin, biti će brat dnevni, što se ragja iz ropske noći, a čedo sultanije, guja šarovita, zar je noćni brat, što se odvija iz gospodskog krila dana, a iđe u noć, oličenu gujom, našim simbolom noćnog ognja.

I kamen, toliko znamenit u životu braće, u drugoj pjesmi iste zbirke[7] nalazimo kod Jakšića. Da razvrže dva Jakšića, da braću od zakletve mamom pomami i zavadi, vila načinila se krasnom čobanicom, pa svoje "ovce od kamena satvorila", a njima i "od kamena zvono udarila"[1]. U trećoj pjesmi, kamene se i konji Jakšićevi[2]. Kamen je Jakšićima upravo svečan. Oni se njim čak i kunu, osobito u starijim pjesmama narodnim. "Nagjoše", pjeva o Jakšićima jedna bugarštica,

jedan mramor studen kami,
i uz kamen suho drvo javorovo;
srdašce je primo (Jakšić Mitar)
ka mramoru studenomu,
rukami ophiti suho drvo javorovo,
paka mi je otiš'o svomu bratu govoriti:
Poslušaj me, moj brate, k'o ti ću se oklinjati:
Ako ti sam, moj brate,
ljubovnicu vjenčanu ljubio,
srdašce mi ustinulo
k'o no mramor studeni,
a ruke mi usahle
k' ono javor suho drvo![3]"

[7] Knj. II, 6.
[1] v. 34—7.
[2] Id. ib., 7, v. 205.
[3] Bogišića **pjes.,** 41, v. 21—9.

A jednako, u još jednoj bugarštici, kune se i drugi brat, Jakšić Stjepan:

„I skoči se Stjepane s svoga konja velikoga,
ter mi nogam' stanuo na mramor studen kami,
a rukami bijaše suho drvo zagrlio;
tu se poče zaklinjat' Mitru bracu rogjenomu:
Ako je, brate, omraza megju nama postavjena,
iz mramora studena živa voda udarila,
a i javor suho drvo l'jepo ozelenilo!
Ako li je istina, što si meni govorio,
da bi noge ostale pri mramoru studenomu,
a i ruke junačke pri javoru suhu drvu!"[4]

Urekoše kamen, kako mi se čini, ako ne glavom Jakšići, a to žene njihove, i u novijim našim pjesmama. Žena prvoga Jakšića, odvraćajući muža da ne da odijelo i oružje drugome bratu, kaže:

"Ne daj . . . kako ćeš mu dati?
Kam njegovo, pusto mu ostalo![5]"

Kletvu pak žene mlagjeg brata već čusmo gore:

"Kam mu konji, poklali ih vuci!
Kam oružje, odnijeli ga Turci!
Kam od'jelo, ostalo mu pusto![6]"

[4] Id. 42, v. 20—9.
[5] Davidovića **pjes.,** 11, v. 46—7.

[6] Vidi na str. 218. U ostalom mi je reći, da "kam", u novijim pjesmama, može naprosto biti "kamo". Dapače držim, da ovo ovako razumijevaju i sami pjevači.

Nužda mi dosad, više puta, iz pera iznudila riječ o kamenu. Već rečenome imam dodati još ovo. Kamen je najobičnije obilježje za noćnu napast božjih jezdilaca. U pričama, mjesto kamenog brijega, susretamo, katkad, i "Kameni Grad". Ovo je opreka, mitična antilogija, "Stojnog Biograda". Na vazdašnju izmjenu, bijeli se stojni, nebojazni grad dana, dnevno nebo, a kameni se po tom grad noći, nebo noćno. Svi božji jezdioci, Vid i djeca Vidova, borave, kad tamo, kad amo. U pučkom pričanju Germana pominje se "Odinov kamen", pa taj kamen čudoviti siječe se mačem, prije boja[1]. Da pobjedu k sebi pritegnu, ljudi rastaviće kamen po visokome izgledu bogova vidnih, koji su istom onda pobjednici, gdje se iz noćnog kamena probiju na vidilo. "Ubojni kamen" Odinov dogje do nas, jer ga se jednako spominje u narodu; al više ne služi, nego na tobožnje liječenje rana od uboja[2]. Nazor o noćnoj kamenoj nedaći neba, i ako sad zaboravljen, ipak prelio se u mnoge pučke kletve i običaje, koji još postoje. U epu, Crnojević Ivo, kad hoće da grozno proklinje sestru, reče joj: "Što rodila, sve se kamenilo![3]" Grozna je i sadanja pučka kletva: "Tako se ovoliki ne zakamenio!" — "Tako mi se ne zakamenilo dijete u ženi, tele u kravi, jagnje u ovci, svako sjeme u baštini i duh u kostima![4]" Po jugozapadnim krajevima naroda našeg malo manje teži i ova kletvena riječ: "Kami ti u srce!" — "Kam ti u dom!" Kadikada hoće i majka Jekavka da reče ludome sinu: "Muči, sinko, stale ti s kamenom![5]" Isti Jekavci, kad se poslije svagje izmire, bacaju kamen, svak na strana suprotnu; to je čin velike zakletve, a kaže se: "Kam tamo, kam amo"[6]. Pa riječ: "zatucati koga u kam", hoće reći: slutiti, da ga nestane[7].

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** *a.* 128, a i **Nachtr.**
[2] Vuk. rječ., pod **Ubojni kamen.**
[3] Stojadinovića **pes.,** knj. I, 14, v. 764. I opet, u pjesmi 10, v. 30—2: "Što rodio, sve se skamenilo, — što mu muško, sve kameno bilo, — a što žensko, slijepo mu bilo!"
[4] Vuk. **posl.**
[5] Vrčevića **Niz prip.,** str. 111. I bez veznika: "stale ti kamenom!" u pjesmama Čojkovićeve zbirke.

[6] Id., passim. K ovome običaju vrijedno je primaknuti ovo mjesto iz inače malo kritičnog Orbinieva **Regno degli Slavi,** p. 126 : ".... havevano per costume (le genti Venede, o Slave), quando facevano tregua, o pace con l' inimico, mandar l' Ambasciadore, il quale pigliando in mano una pietra la buttava in acqua, dicendo, cosi venga a perire, et annegarsi colui, che mancara di fede, la quale inviolabilmente servavano i Vandali".

[7] Vrčevića **Niz prip.,** str., 92; ".... svak nas kune i u kam zatuca, ne daj Bože, da ni deseta kletva na nas ne prione".

Cio ovaj svežanj ljutih kletava s kamenom dadoše Jekavcima na ostavu djedovi neznabošci. Kunijahu se kamenom poganski sjevero-zapadni Slaveni, to po tvrdome svjedočanstvu hroničara Helmolda[1]. A taki običaj siže i u dublju davninu. Uz kamen vršila se kod Rimljana kletva najoštrija, a sklapale se najsvečanije pogodbe: gologlav pod božjim nebom, i s kremenom u ruci, stajaše prisežnik pred oltarom presvetim, pred **ara maxima** boga Hercula. U prvom pokretu gragjanskog rata megju Sulom i Marijem, Sula htjede sebi privezati konzula suprotne stranke, L. Kornelija Cinu: ovaj za to uzigje na Kapitol, pa, držeći kamen u ruci, ukleo sebe, ne bude li Suli prijazan, da ga iz grada izbace, kao što on iz ruke taj kamen baca, a, to rekavši, hiti pred svijetom kamen na zemlju[2].

Kako se Rimljani često bogmahu sa Herkulom: Mehercle! tako isto i sa dvojicom braće: Mecastor! Epol! Edepol! A da je kletveni kamen bio u osobitoj svezi baš s onom braćom, dokazuje bogmanje Spartanaca: Νη τω Λαπερσα! koje bi u našem jeziku glasilo: Tako mi dvaju okamenjenika! Pradavne kamene kletve, kod Slavena i Italo-Helena, prvi su uzročnici nebesna braća.

Ovako, slični božanski nazori, uz tijesno srostvo arijsko, proizvedoše čudnih podudaranja izmegju klasičnoga svijeta i prostoga naroda našeg.

[1] **Chron. Slav.,** 1 I, c 83.: "Et inhibiti sunt Sclavi de cetero jurare in arboribus, fontibus et lapidibus, sed offerebant criminibus pulsatos sacerdoti, ferro vel vomeribus examinandos". Mjesto starodavnog dokaza sa raznom zakletvom, Nijemci, dakle, tamo uvedoše ordalije.
[2] Plutarh, u **životu Sulinu.**

U **Dijelu 1,** na str. 82 (122), vr. 23, treba ispustiti ove riječi: "te zar i za ono Helmoldova boga Prone"..

Dio III.

Sunce.

U religiji prirodnoj, Sunce ljudima se nameće bogom. A kako i ne bi?

Čudo od sjaja i žara, Sunce redi dane, godišnja doba i godinu. Očite, a neiskazane su blagodati njegove. Svakog jutra, pred mladim Suncem, tama se rastupa, te nastaje svijet božji; svake godine, skok mu ljetni javlja plodove i dobrobit ljudskoj sirotinji. Ovo je pojav neprevarni; koga ne mogu osujetiti, a ni promijeniti, naletnici iz ude prirode. Silu toga možnoga Sunca, koje grije, čisti i oživljava, duboko osjetiše zimogrozni Arijci. Čovjeku arijskom Sunce zasjeni oči i razigra srce, pa ganuti vapaji i vruće molitve brzaše k njemu. Mimo prostu čeljad, i mnogog odličnika k svojoj žarkoj ljepoti pritegnu visoko Sunce. U skromnoj, u radišnoj sobi, na njemu se nadahnjivao ushićeni revnik stare vjere, car Julijan, slavio ga stihom neumrlim Byron, a vapio ga Gothe, na umoru.

Po ovome nije čuda, što neki, istražujući prvi osnutak mitova u prirodnoj religiji Arijaca, rekoše, da im se vjerovanje začelo s božanstvom Sunca. Drugi mitolozi taj začetak vole viditi u munjevnom ognju i u olujnoj noći neba. Prilika je, da obje teorije, sunčana i olujna, ovako strogo izražene, premašuju cijelj, te da samo djelomičnu istinu pogagjaju. Pokretači vjere arijske valjda su, zajedno, i sunce, i munja, i vidilo, i oganj, i djedovi upokojeni. Promišljeni logični sustav, po kome koncem ciglim ispredala bi se čitava religija, to može biti posao novovjekih mislitelja, ama nije ljudi prvobitnih, koje, u tijesnome obimu prirode obeseli ili zbuni sve i svašto.

Što se tiče Slavena, pa i nas Srba i Hrvata, Sunce je zamašito božje biće, ali izvor religiji nije nipošto. Stari naši ne pomisliše, da je vidilo od sunca, kao što je u istinu, nego da je od vidila sunce, pa ga ovome podrediše. Ljudima priprostitim pričinjalo se vidilo na svaki način starije: gdje sunce još ne iskoči, vidilo je već tu, ali bez preteče, vidila dnevnog, sunca nema. Sunce stoji od Vida, te je njegov sin. Proizlazi ovo iz riječi Helmoldovih, isporegjenih s govorom naših pjesama narodnih. Dok Helmold reče, da Slavenima Svantevid bijaše car nebesni, "bog na nebesima, bog bogova", koji "vlada nad ostalima", što su "od krvi njegove potekli" i "kao polubogovi postali zrenjem njegovim"[1], istog ovog cara naša pjesma jekavska, iz sinje davnine, kaže ženiteljem te i ocem Sunca: "Car nebesni, kad ženjaše Sunce, — svetitelje zove u svatove"[2]. Ovako, i pjesme ostale, pa i narodne priče, uvijek Sunce iznose, ne kao starješinu, već kao momka u najvećem naponu. Dašto, Sunce ima svog Sunčevića[3], jer, kako zalaze i uzlaze, slavenski su bogovi udvojeni. Ali Sunce ipak ostaje mladić. U narodnoj tradiciji, pominje mu se stara majka, koja se zove "Sunčeva", jal "Sunčareva majka", a biti će nebesna Vida; pominje mu se, letimice, brat Mjesec i sestra Danica. A pominje se još jednako, kao svijetli bog, u pučkoj zakletvi: "Tako mi što sja!" t.j. Sunca[4].

[1] Vidi **Dio 1,** na str. 32—4 (72—4).
[2] Vrčević, **Tri glavne sveč.** str 74. Petranovićeva zbirka (knj. I, 2, v. 1) ima varijantu: "Žar nebesni žarko Sunce ženi".
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Sunčević.**
[4] Vuk. **posl.**

Sunce se mladi i u samom jeziku. **Sun-ce** je deminutivna riječ u svima jezicima i narječjima slavenskim. Pa kao da ga još hoće umanjiti, naš govor ima i **Sunahce, Sunašce.** A za izlazak Sunca vrijedi izraz: "ragja se Sunce", "rogjaj Sunca", što kaže, da mu se mladina danomice ponavlja. Iz ovoga

se vidi, da je Sunce smatrano dragim mladim stvorom, sinom drugoga boga i boginje. Da li sinom, ili ćerju njihovom? Glede nas Srbâ i Hrvatâ, nije preporno: po postojanom predanju, a zar i po obliku prvašnjem **Slьno**[4], reći je, da se Sunce svagda mislilo kao muško biće. Nego ga takova pomisliše, ponajčešće, i sami Arijci. Nije boginja, a bog je, kod Italo — Helena i Eranaca; bog kod Indâ, uz ime Savitar, ili Bhaga, ako i ima ćer Surju. Rekao bih, da sami Germani imadu Sunce boginju. Što Litvini, a i Rusi, gdje i gdje, motre Sunce ženom, te je pridaju mužu Mjesecu, to jednim, pa drugima, valjda dogju iz germanskog susjestva.

[4] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **Sŭl.**

Ako Sunce očima našim bijaše mladić, oni od mladosti njegove nikad ne odvojiše veličinu uzoritu. O božanstvenoj vlasti, o atributima Sunca, kad je vjera u njega još živa bila, nestaje nam, doduše, svjedočanstva, poput Helmoldova, ili Saksova, o Svantevidu; ali o bogu, eto, svjedoči narod s obilnim gradivom govora i pričanja svoga.

Ne treba na dugo razlagati, da Sunce, kao što Arijcima, tako i Slavenima, bijaše moćni vidar ljudskoga tijela. Liječi čovjeka osobito jutrenje svježe sunce. U Srbiji, po selima, mladim suncem tjeraju groznicu. Gleda se, na koje će mjesto na duvaru, u kući bonika, pasti u jutru zraka od sunca; onda na tom mjestu izvrte, te piljevinu daju grozničavu, da je pojede[1]. Izliječiće ga božje sunce.

[1] Milićevića **živ. Srba,** str. 172.

Kano vlastito Suncu bijaše jedno veliko svojstvo: taj bog čisti, pa i kaje grijeh. "Žarko, veselo" Sunce (da ovdje upotrebimo pučke epitete) obasjava svaku tvar, te prodire i u dušu čovječju, kojoj ulijeva radost svježeg jutrenjeg uranka. "Na istoku zaigralo Sunce, . . . Sunce grije, od gr'jeha nas mije", klikuje poganskom krućinom pjesma hercegovačka[1]. Etika djedova naših ne bijaše ono, što je naša sadanja. Pod hrlim zdravim mlazom Sunčeva sjaja, kao što noćna sumornost, tako izčezava i tama grijeha; ako čovjeka Sunce redi, miri i krijepi, to biva u poglavitom odnosu s tvarnim i vidljivim svijetom[2]. Ovome Suncu, jutrenjem veseljaku i čistiocu sa istoka, kad se ono iz tame na svijet vraća, još jednako klanjaju se Jekavci, pobožno izlazeći na oborna vrata, i vapijući: "Sunce na istok, a bog na pomoć!"[3] Božja ta pomoć, ne samo da tamni grijeh s duše i sa svijeta odmiče, nego će ga, prigodno, i pokajati. "Sunce te osvetilo!" čuje se u narodu, a čuje se prečesto: "za prava boga", "na prava boga', "na pravdi boga", gdje se god hoće zločinstvo koriti, pa se sve ovo, iz prva, odnosilo na osvetničko Sunce. Od iste osvete dolazi mu, valjda, i pridjev "jarko"[4].

[1] Vukove **Srpske narodne pjesme ženske** iz Hercegovine, u Beču 1866, 318, v. 12—15.

[2] Za tvarnost grijeha uporedi i jekavski govor u Vrčevićevu **Nizu prip.,** str. 79 : "Nego hajte, braćo, da ja sam polovicu maknem grijeha na moju dušu, a vi svi polovicu" ; a i dalje, na str. 81 : "Dobaviše brijača, i ode brijaća britva svud po svatovima od ruke do ruke unaokolo, kako bi grijeh bratski podijelili".

[3] Vrčevića **Niz prip.,** str. 122 : "Grane sunce, izigje Rade na oborna vrata, prekrsti se spram sunca, i po običaju reći će: "Sunce na istok a jaki Bog na pomoć! — Vuk **posl.:** "Sunce na istok, a Bog na, pomoć! prekrstivši se reče Crnogorac, kad vidi sunce gdje izlazi".

[4] Stajaća izreka "jarko sunce", po Vukovu rječniku znači: lucidus sol et callidus; no, po Miklošiću (**Bild. der slav. Personenn.,** .s. 117), jarь je i austerus ili amarus, iratus (**Etym. Wört.**).

Ovako, u krutu tvarnost grijeha ulazi i sijevak jedan božje pravde. Odskače, dašto, time etična vrjednoća religije Sunca, kod neznabožnih Srba i Hrvata.

Pravednost i redeća moć pristaju bogu Suncu, ne samo po našemu, već i po davnome nazoru arijskom. Mlado duhato Sunce, svoga Mithru, koji sve čisti u jutrenje doba, a, nelažni bog, vidi, mrzi i kaje svakoga vjerolomnika i lašca, Eranci uznosahu uz velikoga Ahuru[1]. Ali možni mladi reditelj nigdje se ne oglasi, kano u klasičnoj Heladi. Mlad, kao mlado jutro, a lijep do divote, plavokosi sunčani

Apolon, ma da i ljubi bojni pean te junaku hrabri mišicu, opet najvoli tihe muze. Svrh svega, on je istiniti i čisti Febo, kome se pristupa samo čistom dušom i čistim tijelom. Bog bistrine, reda i mira, hoće da bezakonje kazni, osobito učinjenu krv; ali je, jednako, sklon milosrgju. Ako se i od ljudi zazivlje, uz Zeusa i Paladu, nebesnim svjedokom i osvetnikom, isti ljudi njemu se utječu kao spasu, koji "od grijeha mije". Nije li čovjek krvnik baš zloban, pročistiće ga bog, koji sjajem svojim razagnaje tamu i tugu, koji je posrednik izmegju blaženih rajnika i začamalog ljudstva. Od boga ćudorednog i estetičnog potekoše grčke glasovite dvije besjede: "Gledaj, da upoznaš sam sebe!" i "mjera u svemu!" ali uzoritome Apolonu obris je već nacrtan u arijskome, te i u našemu mitu. Mi vidismo Sunce osvetnika i čistioca; a imademo i Sunce divno, gdje pučka naša gusla zapjeva: "Da se jarka sunca nagrejemo — i lepote krasne nagledamo"[2].

[1] Khorda-Avesta, XXVI.
[2] Vuk. **pjes.,** I, 16, v. 3—4.

Svetijega hrama u Heladi ne bijaše do Apolonova u Delfima, niti boga, što bi, više od njega, drmao srcem grčkih ljudi. Mimo sve bogove, Grci se odadoše pronicavom jutrenjemu tješitelju, te ga milovaše i tvorom i riječju. Pažnja prema Suncu bijaše jednaka, i u nas. Od istoka njegova do zapada, pusto obilje pobožne pokliči i nježnih izražaja, praćaše Sunčev triumf preko obasjanih nebesa. Već čusmo: "Sunce na istok, a bog na pomoć!" Bogomoljci još klikovahu: "U ime boga, u čas dobar, Sunce isteče!" — "Sunce mi je na istoku, hoće da dogje!" — "O tako ti moje Sunce žarko, — tako sjalo, nikad ne tamnjelo!"[3] koje nabožne izljeve sada puk potkićuje, kao zgoljni ukras, jednoj ili drugoj pjesmi, najviše svadbenoj.

[3] Vuk. **Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona,** u Beča 1849, passim.

Ako se ovako nebesnome mladiću, po svoj zemlji Srbâ i Hrvatâ, uzvikivalo, manje pjesnički, ili manje obzirno, nije se govorilo o njemu. Junak "odskočio", ili "iskočio" na nebu, pa, gdje nakon dnevnog sjajnog hoda zalazi, tu se on smiruje". Sujevjerni čovjek hoće i danas da reče: "Smirilo se sunce", a nipošto: "zašlo", ili "sjelo"[1]. Osam je dana nazatka onome, koga čisto Sunce vidi u jutru neumivena[2], a koga na večer, pri svome zalasku, budni veseli bog zateče gdje spava, i taj prolazi zlo tako da je u naroda pravilo življenja: "Ne valja pod zahod sunca spavati".

U takome času, san niti djetetu dobar nije: "Probudi mi dva nejaka sina, — da mi gjecu Sunce ne zalazi", s ovoga obzira kaže pjesma[3]. Po eranskom i po slavenskom nazoru, san je u prilog zlima duhovima[4]. Sunce, naprotiv, zdrav je budilac: "Ko će tebe rano probuditi, — a i onu mlogu sirotinju, — golu, bosu i neopasanu?" veli majka Suncu, u pjesmi jednoj bosanskoj[5].

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Smiriti se:** "Srblji kažu, da suncu ne valja reći **zagje**, niti **sjede,** nego **smiri se,** jer kad rnu se reče **zagje,** onda ono (sunce) reče: **zašao pa ne izišao!** a kad mu se reče **sjede,** onda ono reče: **sjeo, pa ne ustao!** a kad mu se reče: **smiri se,** onda ono reče: **smirio se i ti!**" Značajno je i to, da samo Sunce, kao živo lice, našemu prostu čovjeku ono govori.
[2] Id., pod **Sunce.**
[3] Vuk. **pjes.,** knj. III, 57, v. 90-1
[4] Vendidad, XVIII, 37—9: "Ustanite, vi ljudi, veličajte najbolju čistoću, gonite Daeve; uz vas trči Daeva Bashyançta Ovaj uspavljuje nanovo sav svijet oskrbljen tjelesima."
[5] Petranovića **pjes.,** knj I, 1, v. 6—9.

Uza svu tvarnost grijeha, budno Sunce, koje ga briše i osvećuje, bijaše neko poluetično božje biće. Ali bog svraća se sasvim u obim prirode, kad je smatran kao sporitelj i davač ljetnoga ploda. Najprvi je dijelitelj, dakako, veliki tvorac sviju vidnih bogova, vrhovni Vid, od čijeg vidila, po misli slavenskoj, postaje i samo Sunce. Nego, ako je do Vida tvorno, početno vidilo, a to je do Sunca žarka, blagodatna toplota. Radi toga, Sunce će se nazivati, obično, i "žarkim" i "ogrijanim', a izlazak biti će mu "ogranak". Kad starinskim izrazom velimo, da je božje Sunce "granulo", ili "ogranulo", kažemo, da je ono ogrijalo. Sunce, godišnjim svojim hodom, a moćnim mijenama svoga žara, javlja se i najtupljemu oku dobrotvorom ljetnim, bogom silnim i podatljivim. Pače velebna riječ **bog** (baga u natpisima

Akemenidâ, bagha u Avesti, βαγαιος kod Friga, bhaga kod Indâ), što je od drevnog korena **bhag,** davati, podjeljivati[6], te znači davalac, iz početka, u zajednici arijskoj, pristajaše Suncu.

[6] Fick, **Vergl. Wört.,** 1 B., s. 154.

U himnama Rig-Vede, Bhaga je jedan od mnogih pridjeva i obličja, pod kojim se prozivlje Sunce: "možni Bhaga što je rano stekao, ono i dijeli", dijeli on, koji je "zbilja bogat"[1]. Pučka naša poslovica: "Bog je stari davalac", skrojena je po najtačnijoj arijskoj etimologiji, i po govoru vedičnom, ako se ne tiče Vida, no se odnosi, kao što mislim, na Sunce[2]. Bog svoje žarko blago dijeli osobito ljudskim potrebnjacima. Otuda poslovica: "Da nije sirotinje, ne bi ni sunce grijalo[3]".

Od čestog svakidanjeg nazivanja Sunca budnika, čistioca, osvetnika, a najskoli davača toplote i hrane, stvori mu se ime Dabog, kod Srba i Hrvata neznabožaca. Daboga, sina Svarogova, t.j. sina neba, poznaju i sjevero-istočni Slaveni. Po značenju davnom, prvo i drugo udo riječi, jednako je. **Dabog, Dajbog, Dazdьbogь**, hoće naprosto reći bog davač[4].

[1] Rigv. VII, 41, v. 2—3.
[2] Ipak je opaziti, da riječ **bog,** već u vrijeme neznabožačko, odvoji se od Sunca, i označi opće božanstvo. Tu je izvedeno i kod Eranaca. **Baga** su svi bogovi, a najveći je od **baga** Auramazda (Spiegel, Avesta I B., **Einl.,** s 10).
[3] Vuk. **posl.**; ili: "Da nije sirota, ne bi ni sunce grijalo", ili: "Zbog sirota sunce sjaje".
[4] Jagić, **Daždьbogь — Myth. Skizzen,** Arch. V, gdje se to tumači "deus dator", dok je Miklošiću "dispensator divitiarum", a Kreku "gieb Reichthum".

Kako je ime moglo lasno postati od invokacije, razabira se i sada pri izrazima, što ih puk svaki čas ponavlja: "Ako Bog da!" — "E da Bog da!" — "Da Bog dobro!" — "Bog daj budi!", gdje po gotovo izlazi na vidilo Dabog. A lična naša imena: Dabo, Daboje, Dabiša, Dabisav, Dabiživ (?), pominjahu moćnog darovnog, boga i onda, gdje je već bio sišao sa svoje visine. Sigje, dašto, pod pritiskom hristjanstva, koje od njega napravi hromoga Daba[4] i zla duha. Bio Dabog, kazuje priča iz Srbije[5], car na zemlji, a Gospod Bog na nebesima. Pa se pogode: "grešne duše ljudi da idu Dabogu, a pravedne Gospodu Bogu na nebesa". Pogodba trajala dugo, i tamanitelju ljudskih duša sam Gospod ne mogao glave doći: "da ga ubije, nije mogao, jer je Dabog, Bože prosti, bio silan kao i Gospod Bog na nebesima, a nije mogao, niti je bilo od trebe pogodbu pokvariti".

[4] Vuk, **rječ.,** pod **Dabo.**
[5] **Vila Beog.,** g. 1866, br. 40.

Nego će Dabogu doskočiti sin Božji. Rodio se ovaj, "da već ide po svoju očevinu", te i "na iskup duša". Kad to čuo Dabog, "od teške jarosti zine, da mu se jedna viličetina vukla po zemlji, a drugom u nebo dodirao, ne bi li i sina Božijeg proždro". Ali sin Božji na dva kraja od svoga koplja nabode mu obje vilice, koje ostadoše onako razvaljene, pa "grešne duše pokuljaše iz usta mu na nebesa". Tako nakažen i ukočen, Dabo živi još, tvrdi priča. U istoj je oprjeci Dabog s Gospodom Bogom i u drugoj srpskoj priči "o stvorenju svieta"[1], iz koje takogje izbija negdašnja veličina ovoga prokletnika pokrštenih Srba i Hrvata. Pričajnu gragju, ipak, volio bih držati manihejskom, prije no čistom hristjanskom. U vjeri mazdejaca, iz vremena Sasanida, višnji Ormuzd i suprotnik mu Ahriman isto ovako pogodiše se, da na ovome jadovitom svijetu ništa se ne promijeni, za doba od devet hiljada godina "u vremenu neograničenom"[2]; a, iza navršenog roka pogodbe, mazdejci očekivahu nebesnoga Spasa, sina Božjega naše priče. Može dakle biti, da Dabog spade na zla duha pod kletvom **krestjana** bogomilskih.

[1] Id, g. 1867, br. 41.
[2] Spiegel, Avesta II B, s. 218.

Od puka čusmo riječ, da se Sunce **ragja;** a tu riječ valja nam uzeti u svoj njezinoj punoći, u smislu najstrožijem. Rogjaj Sunca, to je veliki čin božji, što na nebu biva svakog ranog dana, a,

ponajsvečanije, pri svakoj mladoj godini. Pjesme skroz mitične, te i pored varijacija u suštini jednake, izdižu ovo nad svakom sumnjom. Evo takih pjesama, iz jugoistočnih krajeva naroda:

"Vijer prosi u Juga djevojku,
Vijer prosi, a Jug se ponosi.
Tu su mi se vjetri zavadili,
a studene vode pomutile,
do jednoga Jovina bunara,
gdje mi sjedi vijernica ljuba.
Na krilu joj tri blizanca sina;
jednom ime: kiša divti-kiša:
drugom ime: sjajna mjesečina,
a trećemu: na istoku sunce.
Govorila kiša divti-kiša:
Svašta mi se obraduje, majko,
a najviše lijepa šenica.
Govorila sjajna mjesečina:
Svašta mi se obraduje, majko,
a najviše u putu putniče.
Govorilo na istoku sunce:
Svašta mi se obraduje, majko,
a najviše mloga sirotinja"[3].

[3] Petranovića **pjes,,** knj. I, 8.

Ko su to Jovo i vjerenica mu, iz krila koje ispada Sunce, Mjesec i nenadni prvi Dažd proljetni, nabacuje pjesma poredna:

"(Vjetri) zanjijaše carevim bunarom,
tudi sjedi mlada carevica,
oko nje se tri sina igraju.
Najstariji je majci dolazio
i ovako njojzi govorio:
Ja sam, majko, sunce na istoku!
Boga mole u brdu čobani:
Daj nam, bože, sunce na istoku.
Pa je srednji majci dolazio
i ovako njojzi govorio:
Ja sam, majko, sjajna mjesečina!
Boga mole putnici u putu:
Daj nam, bože, sjajne mjesečine,
da vidimo mladi putovati.
Najmlagji je majci dolazio:
Ja sam, majko, gjurgjevska kišica!
Kad rominjkam, svak mi se raduje,
ponajviše zelena livada,
na livadi bijele ovčice"[4].

[4] Id. knj I, 9, v. 8—26.

A kaže nam čudesni rogjaj najrazgovjetnije, premda ciglu majku rastavlja u tri, ova pjesma, takogje jekavska:

" Sadih jelu u kamenu
a uz jelu lozu b'jelu,
a uz lozu struk bosiljka.
Obidoh je do godišta,
jel mi jela rod rodila.
A kad dogjoh do godišta,
ne može se pristupiti
od visine vite jele,
od širine loze b'jele,
od mirisa bosioka. . . .
Iz kor'jena Dunaj teče,
iz srijede pčele lete,
u svrhu joj slavić poje,
pod njim plove košutice.
Strijelja ih careviću.
Al govore košutice:
Ne str'jeljaj nas, careviću!
Eno doli tri postelje,
na posteljam tri tungjele,
na tungjelam tri nevjeste,
svaka drži sinka svoga . .
Jednomu je sunce ime,
a drugomu jasan mjesec,
a trećemu tihi daždić.
Majci reče sunce žarko:
Lijep ti sam, moja majko!
Kad izidem iza gore,
ja ogrijem sve sirote.
Majci reče jasan mjesec:
Lijep ti sam, moja majko!
Kad izidem u ponoća,
svi putnici tad putuju.
Majci reče tihi daždić:
Lijep ti sam, moja majko!
Kad ja nagjem u sred ljeta,
rodi vino i pšenica"[1].

[1] **Slovinac**, g. 1880, br. 16,

Prikaza triju pjesama posve je čista. Sunce se ragja od majke carice, careve vjerenice. Car je, dašto, onaj "Car nebesni", koji "Sunce ženjaše"[2], a careva vjerenica ona nebesna Carica, ona Gospoja, koja s neba pušta plodonosnu kišu, a, zamamljena roditeljka, obavija se pavitinom[3]. Spomen bijele loze

jal pavitine, u trećoj pjesmi, nije uzaludan, kao što nije bez uzroka tu stavljen i bosiok, koga sitnost, bjelina i miris pristaju, već to znamo, Vidovoj religiji[4]. Sunce je sin Vidov. Od Vida, i od žene mu, ono se ragja pri jutrenjim lahorima dana, i pri pirećim vjetrima a vodama odmrznutim i uzmućenim svake mlade godine. To je porogjajni Carev bunar, kojim zanjihaše ponositi Jug i drugi vjetrovi naših pjesama.

[2] Na str. 148.
[3] Vidi **Dio I,** str. 66-79 (106—119;.
[4] **Dio I,** str. 62 (92).

U prizoru Sunčeva rogjaja jela, "sagjena u kamenu", što uz nju raste bijela loza i bosiok, ima veliko znamenovanje. Jednome drvetu, plemenitoj dafini, ili lipi, ili jeli, ili jasenu, kako je koja klima i flora naselja narodnog, raznosi se, u drevnim ženskim pjesmama, hvala vanredna i upravo prekomjerna. Do drveta je ženskinje, kao što u pjesmi već navedenoj; ali ima pjesama, gdje žena, ili djevojka, tek mimogred dolazi, a plemenito drvo biva glavnim predmetom gatanja. Najsavršenija pjesma ovakove vrste biti će, izmegju mnogih, ova hercegovačka iz Vukove zbirke:

"Ja usadih vitu jelu
u kamenu u grohotu,
i dva lista miloduha,
jedan stručak bosioka,
jedan prutac vite loze.
Progje ljeto, ne obigjoh,
progje drugo, ne otidoh,
dogje treće, nakanih se.
Pristupit' se ne mogaše
od visine vite jele,
od treptanja miloduha
i dva struka bosioka,
od širine slatke loze;
iz stabla joj voda teče,
iz njedara čele lete,
a u vrhu vino teče.
Kupi čele gjevojčica
za kavodom u njedarca,
vino l'jeva u gjerdane,
miloduhom soluf kiti,
a bosioka kitu bera,
čim da zlato dvore mete"[1].

[1] **Pjes. iz Herceg.,** 235.

Što je to drvo, pjevano posvuda u narodu, uz skoro jedne te iste izraze? Na pitanje arijski mit daje posve dovoljna odgovora[2]. Svjetlost, što u cik od zore na nebo uzlazi i razgranava se po oblacima rasvijetljenim, privigjala se Arijcima kao veličanstveno božje drvo, koje od sjajnog debla pušta sjajne grane. O tom drvetu pričaju, manje ili više, sva plemena arijska: Indi i Eranci, Kelti, Germani sjeverni i Južni, Heleni i Itali, pa i Slaveni. Malorusi u zagoneci: "Stoji drvo usred sela, a vidi se u svakoj izbi", dok to odgoneću: "Sunce i svjetlost njegova", kažu čisto, što je to. A drvo ima svoje voće, zlatne jabuke, ili orahe, ili smokve, koje sve simbolizira po nebu osuta tjelesa, sunce, mjesec i zvijezde. Kao što voće, tako je i drvo različno, po različnosti flore kod indoeuropskih naroda. Ali je ovo najviše od takih vrsta, koje i zimi čuvaju lišće, jer podržana zelen, zimzelen, označuje vječnost svjetlosti, zamrle i zabušene, no uztrajne i uvijek žive preko zime i noći[3].

Drvo može i čitavo biti od rude, bakrene, srebrne i zlatne, po postupnim bojama ranoga neba. O tome jedna naša priča iz Vojvodine[4], gdje pred nas izlaze i car (možda Vid), i momak (mlado Sunce), i tri djevojke (tri Zore), vrijedna je sasvim, da se ovdje prenese. U srijedi perivoja nekog cara "osvane veliko bakarno drvo, tako visoko, da su mu se grane u vis više oblaka dizale, a u širinu tako daleko pružale, da ji niko dogledati nije mogao: tko se popne na drvo, pa mu širinu i visinu čestito izmeri, daće mu car polak svoje carevine". Odmah caru prigje momak sa sjekirom, "za koju je petnajst godina služio", usiječe stepenice na drvetu, i popne se do prvih grana više oblakâ. Tu je bakarni dvor, bakarno voće i cvijeće, a i bakarna vila, koja se češlja. "Penjući se uz grane dalje u vis, momak nagje sve srebrno, te i srebrokosu vilu, koja "stojaše kod ognjišta i kuvaše ručak". Dvor je devet puta veći od prvašnjega. Uspeo se zatim na više u dvor zlatni, devedeset i devet puta veći od srebrnoga, gdje prelijepa zlatokosa djevojka sjedi te ruča. Tri su sestre one tri vile, pa je i sve srogjeno, drvo, grane i voće, u tom perivoju, u tom čudnom carstvu. Vjenčao se momak s vilom zlatokosom.

[2] Drvo u religiji izraelskoj, te i u opće kod Nearijaca, ispada sasvim iz kniga ovih rasprava.
[3] W. Schwartz, **Indogermanischer Volksglaube** (ein Beitrag zur Religionsgeschichte der Urzeit), Berlin 1885, gdje se o nebesnom drvetu od svjetlosti kod Indo-germana na široko, a kašto i smiono, razlaže
[4] Kojanova **prip.**, 10.

Kod naroda indo-europskih, predanje o božjem drvetu leži sada razasuto u fragmentima. Nego, gatnju Skandinavci učuvaše skoro u svoj prvašnjoj cjelosti njenoj; pa čudotvorno im drvo sliči posve onome mitičnom naših pjesama. Ima na nebesima svjetsko drvo, jasen **Yggdrasil**[4]**,** koji zar stoji od Yggra (Strahora), od Odina. **Yggdrasil** znači konj "Yggra". **Yggr** je nadimak Odhinov, koji možemo slobodno prevesti sa **Strahor.** Yggdrasil, najsvetije i najveće od sviju drveta, nekako se užiže, pa veže nebo, zemlju i pakao. Njegove se grane kroz vasionu raspružile, a i preko neba proniču. Divni jasen rasturio i tri korena; ispod svakog bije po jedan studenac žive vode pomlagjujuće. Od triju bunara, prvi je nebesni, drugi divski, jal poluboga Mîmira dok treći pripada paklu. Iz tih svetih bunara skandinavske tri Sugjenice, Norne, danomice zahvataju vode, pa njom krope grane jasenu. Onda, s drveta rominjka rosa od meda: to je takozvani **medeni pad,** od koga se čele nasićuju Na drvetu, i oko drveta, buče životinje; orao sjedi u vrhu, vjeverica trči granama, četiri jelena, i uz njih zmije, vesele se i planduju do korenja[1].

[4] Valjda jednak sa glasovitim Irminsulom Sasa neznabožaca, kog uništi Karlo Veliki u vojni od god. 772.
[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 664.

Naša gatnja "o plenienitom drvetu" dopunjava se s gatnjom o Yggdrasilu, a ova opet s našom. Skandinavcima zbrisa se važna crta o rogjaju Sunca, koja je u našim pjesmama još duboko usječena. Ostali dio od mita bolje se izražava u germanskoj tradiciji; ali i naša, ako i manje jasna, ide s onom uporedo. Ovdje i ondje, voda izbija iz korena stabla, pa su tri bunara te vode žive. I tri Norne nam susretaju sa tri djevojke jedne naše pjesme, ako u ovoj tri djevojke ne nastadoše od jedite Sunčeve majke. U čelama, što "lete iz srijede" stabla, ili u čelama, što ih naša djevojka "kupi", dok "vino l'jeva u gjerdane", a "vino teče u vrhu" jele, imamo, drugim izražajima, **medeni pad** (hunângsfall) skandinavske mitologije. Po poznatom arijskom nazoru, med koji se lijeva, ili pada, prikazuje tekućinu nebesnog svijetla. Orao, koji sjedi u vrhu Yggdrasila čiti je slavuj, koji "poje u vrhu" jele, kao što i četiri jelena do korenja ukazuju se u našim "košuticama", koje "pod jelom plove", a "strijelja ih carević". Pače je izraz naš ovdje potpuniji. Po iztraživanju sadanjih mitologa, već je na čistu, da koliko Indi, toliko i Germani imadijahu mit jedan, koji im Sunce prestavljao kao jelena ili jelenoliku životinju, pa toga jelena strijeljao divlji jedan lovac[2]. A najčistije je u nas to, da čudno drvo "usagjeno je u kamenu", ili "u kamenu u grohotu". Po onome, što više puta izložismo, kamen je nebo. Ovako, po našoj izreci, drvo raste na nebu.

[2] Veliki taj Lovac nije drugo, do stari ili mladi Lovac, Velimir ili Veljko Lović, naših priča (v. **Dio 1**).

Sad naprijed rekosmo, da je Yggdrasil jasen (askr). Pa taman jasen, prije nego jela, ili dafina, ili lipa, kao da bijaše i naše plemenito drvo. "Jasenje" nazivlje se pjesma jedna ženska u Slavoniji, a da se nastranome nazivu ne zna uzroka, ako uzrok nije u ova dva prva stiha: "Ajd' redom, redom, jasenje! — U tvome dvoru veselo!"[1] Ovo jasenje, od koga rek' bih da je veselje u dvoru može biti, da nas prisjeća na pomenutu malorusku zagonetku o svjetlosti: "Stoji drvo usred sela, a vidi se u svakoj izbi"[2]. Svakako je jasen, u obliku hipokorističnom **jasenak,** jos u pučkom praznovjerju drvo najčudesnije: noću, pred Spasovdan, vile otkidaju mu vrh, a noću mu nestaje i cvijeta, pa svi alosani ljudi, kad noće pod njim, popiju li rano s jutra u vodi, ma bilo što, ispod jasenka iskopano, osvanuće zdravi[3]. Vrh noću otkinut i cvijeće nestalo, to je noćni nestadak svjetlosti u drveta, koje se eto opet vida, a vida ljude, sjutra. U Prekomoravlja, vida se bjesnilo sa zlatnim bubama, što ih, na Trojičin dan, nagju na jasenu: koga ujede bijesan pas, piti će u vodi, ili rakiji, izmrvljene crne bube[1]. Ovo isto rade u Podgrini, u Srbiji; no bube red je uhvatiti na Vidov dan prije sunca[3]. Dakle je to praznovjerje, te i jasen, u očitoj svezi s danom Vidovim, s Vidom.

[2] Id., ib.
[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 166.

Ali najjači zar dokaz, da se nebesno drvo i u nas pomišljalo navlastito kao jasen, naći je u ovim stihovima ženske jedne pjesme hercegovačke: "U jasena sitna resa, — po njoj pada medna rosa, — kupila je košutica."[4] Ta "medna rosa, koja pada", tačno je hunângsfall (medeni pad) u jasena Yggdrasila skandinavskog. Svjetotvornim drvetom bio jasen i kod Italo-Helena. Grčko mu ime μελια odaje med njegove božje svjetlosti[5].

[1] Pjesmu mi priopći g. P. Hefele.
[2] Na str. 155.
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Jasenak.** U Srijemu zove se **jasenak** dictamus albus, bilje ljekovito, što već Rimljanima i Grcima rane vidaše.
[4] Vuk. **pjes. iz Herceg.,** 232, v. 1—3.
[5] Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Frâne.**

Svijetla medovina, koja teče s rajskog drveta, od prevelikog je zamašaja u vjeri i u bogoštovju Arijaca. Njom pomlagjuju se bogovi, zagreznuti u tami, sapeti u uzama dušmanskim; njom se krijepe, redom, svi rajnici. Ono je bogovsko pilo i jelo, besmrtno pilo, kad bijelo, a kad žuto i zlaćano, kao što je zlaćane ili bijele boje svaka svjetlost, sunčana i mjesečna. Hranu nebesnu, od koje napreduju bogovi, a svijetli se sav svijet božji, obožavaće ljudi, pa će pokušati, da je i tvarno naprave od žutog soka, iscijegjena iz bilja kojekakva. To je **Soma** u Indiji, **Haoma** na Eranu. Soma je Indima bog; a na Somu da dohrle, da se njim okrijepe, prizivlju se nebesnici, navlastito rani **Açvini,** nebrojeno puta u himnama Rig-Vede. I Erancima je Haoma nešto veličajno, neiskazano, te je, u mazdejskoj leturgjiji, od prilike ono, što euharistija u hristjanâ. Živ spomen Some, vidila, što mladi i zanavlja bogove, sačuvaše Heleni u besmrtnoj ambroziji i u čaši nektara, kojom se njihovi blaženici obregjuju na svijetlome Olimpu; čašu naljeva i dodaje bogovima rajska dikla, lakokretna, krasna Heba. Spomen bogovske gosbe traje i kod nas. Ep zapjevao:

"Bože mili! Čuda velikoga!
Gledah čuda prije nevigjena:
u Pavlovu svetom manastiru
postavljeni od zlata stolovi,
svi se sveci redom posadili;
navrh sofre Gromovnik Ilija,
nasred sofre Sava i Marija,
po dnu sofre Petka i Negjelja.
Slavu diže svetitelj Nikola,
i napija u slavu Ristovu;
al' se njemu malo zadrijema,
u drijemu čašu ispustio,
čaša pade na stolove zlatne
nit' se razbi, nit' se proli vino"[1].

[1] Vuk. **pjes.**, knj. II, 22, v. 1—14.

Da, ne razbi se; jer je čaša i u čaši pilo, vjekovito. Što se, u jednoj pjesmi[2], "spski car Stepane" napojio vina do bezumlja, i što se vinom kiti neprestano Kraljević Marko, može biti, da je i to došlo od iste rajske gozbine svetitelja poganskih. Ova čaša, prepunjena vidilom nebesnim, čaša meda ili masla, ostade i u našim zagonetkama o suncu. Puk veli: "Čaša meda celom svetu dosta" "Jedna čaša masla svemu svijetu dosta", a razumijeva sunce[3]. Maslo vodi nas ravno k Rig-Vedi, gdje "maslom rosukaju" sjajni bogovi[4].

[2] Id. ib. 28.
[3] Novakovića **zagon.** Jednako se odgoneću i ove druge gonetalice, koje je takogje uvažiti: "Jedna gruda voska svemu svijetu dosta" — "Tica bez zuba, a svijet izjede" — "Ja se pripeh na visoko, i pogledah ponisko, ali raj po biseru (sunce po rosnoj livadi) pase". Tica na visokom jasenu raja još lepeće po njima.
[4] Rigv. VII, 41, v. 7.

Do rajskog stabla od svjetlosti, do njegove žive vode, vrutka to jal jezera, stanuju bogovi. To im je Rajevina svijetlog obilja, Rajevi protkani čistinom i vidilom[5]. Sjedeći za punom sofrom, na stolovima od zlata, po govoru naše pjesme, blaženi rajnici napajaju se tu pićem svjetlosti, iz čaše vjekotrajne. U misli Rusa neznabožaca, Rajevina bijaše zelena ubava livada[6]; pa je jednako prekrasna livada, koje se ne bi čeljade moglo dosta nagledati, i u našoj jednoj priči[7]. Pod drvetom, kod vode žive, na ubavoj livadi, bogovi se raje; ali će ih sve zadesiti nedaća, dašto mimogredna, trenutna.

[5] Rajevina, i Rajevi u množini, riječi su drevnog i prethristjanskog kova, od korena **ra,** udjeljivati, uživati (Miklošić, **Christ. Term.** 48), kako već primjetismo (**Dio I,** str. 70 [110]).

[6] **Dio 11**, str. 125 (223).

[7] Vuk. **prip.** 17: "Očina zakletva", gdje se priča o livadi, što na njoj raste čudna trava, koju treba da najmlagji od troje braće položi pred konjem svoga starog zeta čudotvorca. Zet zapita šuru: "Kazaj šta si video? Šura mu reče: Video sam prekrasnu livadu. Onde bi stajao tri dana, da se one krasote nagledim. Na to zet reče: Ovaki je raj onoga sveta!"

Kako stablo od svjetlosti čas naprednje, a čas nazaduje, čas sija, a čas tamni tako jačaju, jal slabe bogovi. Ovakoj mijeni podvrženi su poimence, Vid, Sunce i Zora.

Prikupiti i iznijeti sve pučke priče, koje govore o propadnuću i novome rogjaju Sunca i drugih vidnih bogova, ne bi bilo lasno, a nije ni potrebno. Tih priča ima tušta u Indo-europljana, a zar ponajčistijih u nas Srba i Hrvata, te u Rusâ. Zgodno će biti, da iznesemo one naše, koje su naosob vrijedne obzira.

U prvom dijelu ove radnje susretosmo, prigodno, starca dugobrada, velikog lovca Velimira, na ljutoj muci i na umoru, pod visokom jelom kod jednog izvora. Mi ga isporedismo sa starim slijepim dešom drugih naših priča i sa slavenskim bogom Velesom, jednookim i slijepim, te rekosmo, da je to Vid u starosti[1]. Vida onemogla u Rajevini, i izmučene tri noćne Zore, pa i trudno, trolično Sunce noćno, koje hoće jutrenjim dolaskom, pod trećom tvojom hipostazom[2], da rajskom vodom pomladi svoga oca, neke naše priče živo prikazuju. Idemo da ih slušamo.

[1] Na str. 46—51 (-86—91).
[2] O troličnosti noćnog Sunca, i noćne Zore, biće domala govor.

Bio nekakav car, i ostario tako, "da već nije čuo, ni video", pripovijeda jedna priča[3]. Caru usnilo se u noći, da "ima negde u svetu nekaki grad, i u gradu studenac, pa da mu je vode iz onoga studenca, da se okupa i umije, da bi se pomladio i da bi opet čuo i video". Tu vodu da traži, išao i lutao debelim morem carev najstariji sin; pristala mu galija u neki kraj drugoga cara, koga osornom riječju uvrijedi, a on ga utamniči. Isto ovako zlo prošao i drugi sin, osion kao i brat mu. Treći sin, prvoga cara, dobroćudan i smjeran, omili drugome caru, te se preveze dalje od njegova grada. Car ovaj reći će mu, na polasku: "I meni ima dosta godina, pak, ako bi našao tu vodu, mogao bi se i ja okupati, ne bih li se pomladio". Carev sin stigao pod jednu veliku goru, našao u gori pustinika, koji ga uputi na jednoga lovca, te ovaj sazvao sve tice, a od matora orla doznao za grad i studenac. Dovezavši se do pod drugu goru, izide carević i krenu u zora ka gradu, da unj prispije taman u podne. Carica onoga mjesta u to doba svagda spava, Nego u gradu ima čuvara, dvanaest strašnih lavova) a ima i do tri djevojke, dvije od kojih grad čiste svojim rukama. Lavovi se smirili ovnujskim mesom, a dvie prve djevojke na dobačene im dvije metle, dok se treća ućutala, kad joj se uže doda, jer je donle na svojoj kosi vukla vodu iz bunara. Što brže iz bunara vode zagrabila pratnja carevića te bjež natrag na galiju. U to, carević pristupio carici, koja legla na legja te spava pa je obljubio. Carica, kad se probudi i osjeti što je, stala grditi čuvare; no, i tri djevojke, a i sami lavovi, progovaraju, i tuže se na caričinu nebrigu za njih. S onom vodom sretni mladić vraća se caru svome gostu, koji, "po što se okupa u vodi, postane zdrav i mlad kao da mu je to dvadeset godina". Za to i povratio liječitelju svome dva brata. Sad ode carev sin k ocu. Sa živom vodom stari car "se pomladi, te vidi i čuje kao mladić"[1].

[3] Vuk. **prip.,** dodat 12.

[1] Ostali dio priče bavi se o nevjeri dvoje braće starije, kivne na mlagjega, koji je od oca protjeran, dok mu najposlije prosinu pravda i nagrada.

Stari car Vid je. Vid ostario, obnevidio i ogluhnuo, pri svakom nestajanju vidila u noći i u tami zimskoj, kako se ponovio i progledao, te opet "vidi i čuje kao mladić", pri svakom povratku dana i ljeta. Stari bog, kako oslijepio, tako se i vida kod rajskog drveta. Ovo ne kaže na više navedena priča, premda iznosi orla skandinavskog jasena Yggdrasila, ali kaže priča druga, glasa posve mitičnog, iz Vojvodine[2]. Pod jelom, koja, "koliko se gore nebu uzvišivaše, toliko po zemlji grane raširivaše", sjedi "dešo" čudotvorni sa alemovom štakom. Dešo "gledi lepo: tko bi reko, da viditi ne može?" a ipak je slijep, "voljom višnjeg boga koji vedri i oblači". Ali ne daleko od jele stoji lipa, rascvjetana, mirisava, a pod lipom izvor vode žive, te iz izvora teče potočić u veće jezero. Sa zlatnom tikvom, što mu dade dešo, pristupio k lipi davor Radovan, te "se jedared cela okolina zasvetli, da već svetlija biti ne mogaše". Iz izvora davor zahvatio žive vode u zlatnu tikvu. Napi se stari iz tikve, umije oči, i odmah progleda. Davor Sunce ozdravio Vida.

[2] Kojanova **prip.,** 3: "Radovan i Slavojka".

Da je Vid slijepi dešo naših priča, valjda proizlazi i iz doslije rečenoga. Ako opet sumnja koja postoji, diže je sasvim skandinavska mitologija. Već bi izloženo, da je Odin sušti Vid[3], pa Odin, u sumornoj svojoj starosti, čista je prilika dešine slike. Starčina Odin zagrnuo se avlatnim plaštom, i oborio na sustale oči šešurinu. Slijep je, ili ćorav, pa založio jedno svoje oko bogu Mîmiru u bunaru, iz kojeg se uželio piti. Od značajne te sljepoće nosi nadimak Blindr. Ojagjeli Odin pustio i bradu, te opet, i po dugoj bradetini, prozvan je Lângbarđr. U takovoj preobrazbi, samrtan je i daje nesreću; on prilazi podzemnoj boginji Hel. Ipak, ostaje veliki lovac na velikom konju, uz svoja tri ogara[1].

[3] **Dio I,** str. 79—86 (119—26).
[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** *s.* 121 i **Nachtr.**

Ne treba riječi nadostaviti, da se dokaže istovjetnost ovoga boga s omatorenim lovcem, bradatim i slijepim, naših priča[2]. Šta više? Okolnost prividno uzgredna, kao što je pometnuće jednog Odinova oka u bunaru, ponavlja se i ona, drugdje, u kazivanju našeg naroda o starome djedu. Naime, još priča jedna iz Vojvodine[3] pripovijeda, da slijepu starcu i slijepoj babi tri alovite ženturine, tri vještice, povadiše oči, pa ih staviše u lonac u med, za odžakom. Ove oči treći sin nekoga cara nagje, opra živom vodom i metnu starcima u glavu.. "Vidiš li starče?" zapita carić djeda, a djed njemu: "Baš, kô da sam se juče rodio!" Med je poznata nam ambrozija, vidilo što rosi s rajskog drveta. Ovdje, ono vida oči djedu i babi, Vidu i Vidi. Uz Gospoda oslijepila i Gospa nebesna, a zatim dobila nanovo svoje čiste vrsne oči, ne samo u našem mitu, već i u latinskome. U Rimu, Bona Dea zvala se **Oclata,** pa imala bilje ljekovito i vraćala slijepcima vid.[4]

[2] Bradurina našeg mitičnog starca istakla nam se već više puta. I sama po sebi, ta brada biva predmet pričanja pučkog. Tako, n.p., u prip. 25 Vukove zbirke car pita djevojku, koliko mu vrijedi brada, a ona mu odgovara: Koliko i tri kiše ljetne. Brada je ovdje u očitom odnosu s bogom, koji vedri i oblači. A u čakavskoj priči: "Koliko valja kraljeva brada" (Mikuličića **prip.**), na kraljevo pitanje djevojčin je odgovor: Koliko u ljetu valjaju mjeseci srpanj, kolovoz i rujan.
[3] Kojanova **prip.,** 5.
[4] "Ob luminibus restitutis derelictus a medicis post menses decem beneficio dominae medicinis sanatus" kaže u natpisu bonik, koji višnjoj vidarici zahvaljuje na povraćenom očinjem vidu (Preller, **Röm. Myth.,** I B, s. 404).

U ponovljenoj svježosti dana i proljeća, Vid, Vida i Sunce, kako razgaljuju vasionu, obasjavajući je, tako i liječe sve živo. Ali, kad bogovi propadaju, onda pri krivu, pri kosu im sjaju zahoda, nedaća je u svijetu. Sami nesretnici, oni čine i ljude nesretnicima. Svjetlost, koja linja, kobna je, ili, pravije rekavši, kobno je oko vidnih bogova. Od božje sljepoće nasta naš izraz: "Zlo ti oko!" i porodi se praznovjerje u udost, u zloću očiju, koje poprijeko gledaju. Praznovjerje to još buja kod nas, kao što i kod ostalih Indoeuropljana, poimence kod Talijana i Grka; a to bijaše od vajkada. Svagda bojali se ljudi takozvanog

oculus obliquus, οφθαλμος βασκανος, φθονερος, kome pripisivali neku otajnu ubitačnu moć. Valjda se spajaju s istim pojmom slaboga zazira bogovskog i riječi "zaviditi", "nenaviditi", lat. invidere.

Religije rimske dohvata se i naš izvor mladeće vode, pa i veći dio prednavedene Vukove priče o dva cara koja se liječe[1]. I u Rimu gradu, i u srezu drevnoga Lavinija, i još gdje pored preosvećene vode Numicia, bio bunar i boginja Juturna. Iz ovakoga studenca voda ozdravljala, voda besprimjerna, tajnovita, prečista. Da je, u misli davnih Latina, ona nekako i pomlagjivala, kaže sama riječ **Juturna,** jal **Diuturna** po drugom obliku. Ako je Juturna od juvare, to je voda od pomoći, a juvare je u jezičnoj svezi sa juventus. Diuturna znači valjda: voda što daje vidnu vječnost. Od svih iscijepanih mitova rimskih vise sad u zraku samo konci pojedini; no fragmenti Juturnina lika kod Ovidija i Vergilija kao da se svode baš na našu priču. U Juturnu, i u njenu vodu, uljubila se dva vrhovna boga latinskoga panteona, Jupiter, bog svijetloga dnevnog reda, i Jano, bog žarke godine koja zalazi i uzlazi; pa eno dva cara, kod nas, ištu mladost od vode caričine. Ima i više. Erotično pričanje o našoj carici ponavlja se kod Juturne, što ju mrzovoljastu obljubi Jupiter[2].

[1] Vidi na str. 159—60.
[2] Ovidii Fasti, II, v. 585—92.

Uspavana naša carica, koja brižno daje "čuvati studenac vode žive", i Juturna, koja "predsjeda jezerima i rijekama šumećim"[3], vrlo prilikuju Zemlji, zamrloj u zimi, a živoj i plodnoj sa Suncem i vodama razljevanim nove godine. Juturnalia slavila se u januaru.[4] I sama priča o ćoravu bogu, o bogu koji propada u pučinu noći, skoro bih mislio, da se kod prvih Rimljana raznosila, kako se raznosi kod Skandinavaca. U rimskoj legendi, pregnuće junačine Horacija Koklesa jest od sviju najuzvisitije, kao vrhunaravno. Stao Kokles sam na most protiv čitave vojske; stao "ogromnim svojim korakom"[5], a stravio dušmane "vidom groznim"[6].

[3] Vergilii Aen , XII, v. 139—40. V. **Röm. Mith.** Prellera, 8. 128—9,
[4] I Bugari pričaju o vodi besmrtnosti, za kojom gramzi "kralj Aleksandro", i njegova sestra, ili kći. Pošto predaja o toj vodi već odavna postojaše i kod Grka, moguće, da je Bugari od njih uzeše (A. Vesselofski: **Zur bulgarischen A1exandersage,** Arch. I). Ali je vjerojatnije, da je ta voda i kod samih Bugara općenita svojina arijska, pa da se priči kasnije priplelo, na istoku, ime velikoga Aleksandra. Starim Grcima ta je voda αθανατος πηγη , pa Hera u njoj, ili u vodi sličnoj, neprestano ponavlja sebi djevičanstvo. Vodu mladosti, **quecprunno,** spominju jednako njemačke pjesme iz srednjeg vijeka. U pričanju indijskom, takom vodom raspolažu Açvini.
[5] Livii I. II, c. 10:... "cum ille ingenti pontem obtineret gradu".
[6] Id. ib.: "Circumferens truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum ..."

Dva sama druga (metu mi se po ustima dva Jakšića) prate pregaoca, ali ustupaju, dok se i on, u prasci razrušenog mosta, i pri silnoj vici ljudi zabrinutih, strmoglavio u rijeku. Rijeka, a na njoj most, u misli Arijaca rastavlja noć od dana i staru godinu od nove[1.] Koklesov kip, zar bogov bio je postavljen na komiciju, a Koklesu dodijeljeno" što je za dan uzorati mogao"[2.] Tečaj dana, to je pokrajina Vidova. Ime **Cocles** znači: jednook.

[1] To ćemo, sad naskoro, viditi kod božića; a što za pravo znači latinska riječ **pontifex,** biti će kazano u idućem dijelu radnje.
[2] Livii 1. II, c. 10: "statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit datum".

Rekoh: Juturna, naša carica, vrlo prilikuje Zemlji. Ali ovo izvjesno nije. U vjerskim tradicijama naroda arijskih zar ništa mučnijeg od pokušaja, da se na svakom mjestu, u svakoj priči, čisto označi božje biće žensko, koje tu dolazi. Boginjama, osobito višim, često puta, konturi, obrisi trepte, pa im je slika nejasna. Je li Zemlja, ili Zora, ili zar najprije nebesna Vida, takogje ona čudesna žena, što ju izvodi znatna priča iz Srbije: "Božji poslužitelj"[3,] ja ne rješavam.

[3] **Vila Beogr..** *g.* 1867. br. 49.

No je ta priča prezanimiv iskaz boga Odina-Vida, u starosti bogalja nagrgjenog, a poslije čilog rajskog gospodara, te višnjeg tvorca i Sunca i Mjeseca. Evo pripovijetke: Neki čovjek, na umoru, ostavio tri sina i jednu ćer, osobito lijepu, pa sinovima oporuči, da djevojku dadu prvome, koji je zaprosi. Dogje bogalj, trupac bez ruku i nogu, u samim kolima, što ih niko nije vukao; dva starija brata ne daju sestre, ali dade je najmlagji, prividno lud, a opet mudriji od njih. Bogalj, kod kuće svoje, načini se momak zdrav čitav, ne može ljepši biti. A šta si ti? zapita ga začugjena mlada, a on njoj: "Ja sam božji poslužitelj. Ja spuštam sunce na zemlju, mjesec dižem na nebo, sunce dižem na nebo, mjesec spuštam na zemlju, i raj otvaram i zatvaram". Stariji šura dogje mu u goste. Zet ga zapita: "Imaš li volju, da vidiš sve na svijetu? — Imam. — Dade mu konja, koga će sjahati, kadgod zar'že i nogom zakopa do tri puta, te pružiti mu, da jede iskopano. Ni ovi, niti drugi brat iza njega, ne izvršiše zapovijedi; no to učini treći najmlagji. Šta da vidi? Otvori se raj! Momku dalo se gledati ova čudesa: dva cvijeta u raju, jedan pokunjen a drugi upravo stojeći, dvije velike orlušine što se čupaju, dva goluba što jedan drugoga pita. Na ubavoj livadi neka djeca u rukama drže po struk bosioka, dok drugdje po pustolini sve je obraslo trnjem i korovom. Bosiokom djeca putove čiste, a pjevaju i klikuju: "Eto moje majke! eto moga baba!"[1]. Koliko dražesna toliko je i razgovijetna ova jutrenja idila, koja nam slika veseli preokret u raju, iza noćne nevolje. Orla spazismo u vrhu Yggdrasila.

Žena nagrgjenog Vida često je zlovarna. Što su božje žene kadkada zle, to je do njihova dodira s tamom. Kod Inda, i sama njihova prečista, prehvaljena Zora, biva, kašto, opaka, te sunčani Indra, njezin obični zaručnik, za to je i ubija. Što je divota sapeta tamom, to mašta pučka, i u epu i u pričama, motivira, strašću, koja boginju prigoni k mrskoj grdosiji noći. Preljubnicu ojagjenog Vida prikazuje nam, možda najbolje, priča iz Bosne uz naslov: "Lovac"[2].

[1] S ovom uporedi isto ovako razvedenu priču iz Srijema: "Očina zakletva" (Vuk. **prip.,** 17), gdje se takogje pomalja neznabožački raj, livada sretnika, "selo pjevanke i veselja". Prositelj bogalj tu je starac na dvokolicama.
[2] **Bosan. prip.,** 28.

Neki lovac "svaki dan išao u lov i svakojaku zvjerad lovio, a "zadijevao za pas dvije male breše i jatagan" (dvije strijele i mač grebeštak Vidov). Nego, "u vrijeme poklada", razboli se, i sve je herduljao tamo do uskrsa". Tako bolestan, prečudni lovac, "baš na uskrs", uputio se k planini, gdje u gori zelenoj ugleda jezero, pa iz jezera izmoli se konj zelen, kojega ubi. Po nagovoru vile prigorkinje, s ubijenog konja uzeo uzdu, a u toj je uzdi čudo: njom da se što udari, ono se obraća ma bilo u što. Moću uzde, obogatio se lovac vrlo; al, po nesreći, prišapnu onu tajnu ženi, koja nanj mržaše. Kad jednom zaspi, ošine ga žena uzdom, te lovac postao torski veliki pas. Kerina ta čuvala vjerno i snažno od vukova, i svake napasti, tor carevih ovaca; a od vile jedne zagorkinje očuvala, u noći, i dijete carevo. Nego, ženska omraza gonila jednako i kerinu; žena je lupne uzdom i preokrene u malu mindicu. Nije ova vukova razdirala, al je opet vrsnu pomoć pružala, u sitnome lovu, čeljadetu jednom, kome se pridruži. Pod trećim udarom uzde u ruci žene, od mindice bude majušna tica carić; na što, žena nevjera preudade se za drugog čovjeka. Onda carić uvuče se, a da ga ne vidiše, u kuću preljubnika, nagje uzdu, kucne je kljunom, s riječima: "Dosad sam bio carić, a odsad čovjek!"[3] I zbilja, čovjekom se stvori nanovo. Pod uzdom izmučenog lovca, žena postade vjekovna kobila, koja i danas vrše trnje.

[3] Valja da su "poklade" od "klada". Kaže se: "metnuli ga u klade", t.j. u tamnicu. Poklade bile bi, ovako, što i "zauzi", koji sapinju bogove u vrijeme tame. O ovome opet, dalje kod božića.

U mnogom pogledu, a to se po sebi kaže, znamenita je ova priča , no najznamenitija, mislim, time je, što nam iznosi uzdu kipa Svantevidova u Arkoni[1]. Svantevidu pronagjosmo ovako, u. našem pričanju, osim ogromne pogače, roga obilnosti, mača i konja[2], takogje uzdu čudotvornu.

Majušnost zašlog boga dnevnoga vidila izražava se i drugačije. Kao što jest mindica, ili carić tica, bog biva i zrno papra. Uz njega kržljava, išla su nevidom i tri Sunca noćna, pa i Zora. Ovo se pripovijeda u priči bosanskoj o "Biberagi"[3].

[1] Saxonis Gram. **Hist. Dan.,** 1. XIV, p. 287: "Haud procul frenum ac sella simulacri, compluraque divinitatis insignia visebantur".
[2] Vidi ti **Dijelu I.**
[3] **Bosan. prip.,** 5.

Div iz pećine otme sestru triju braće, koja braći na magarcu nošaše hranu, a ugrabi zajedno i magarca s hranom. Išli jedan za drugim u divsku pećinu, eda bi sestru našli i izveli, prvi, drugi i treći brat, i svi propadoše. Proždrljivi div svakome zakla ovna zvonara, ispeče ga i dade mu pola, uz ove riječi: "Ako izjedeš to pola ovna prije nego ja, ubij me, a ako li ja prije pojedem, ubiti ću te!" Poslije toga, sestri zarobljenoj rodi se još jedan brat, "u rastu kolik biberovo zrno", to Biberaga, što ipak snagom bijaše jači od diva. U pećini on izvrši onu pogodbu. Pojedavši hitrije, a ubivši diva, oprosti sestru, te se s divskom imovinom vratiše kući.

U priči iskrivljeno je to, što je Biberaga četvrti brat, dok bi imao biti otac i tvorac triju braće. Ali priča važi, pošto u njoj nalazimo trag glasovitoj helenskoj basni o Odiseju i Polifemu. Kako je odavna poznato, zgodu megju Odisejem i Polifemom donosi, gotovo u cjelosti, i naša pučka jedna priča, o "Divljanu"[4].

[4] Vuk. **prip.,** 38.

Priča, iz Risna u Boci, glasi: Jednog popa i jednog djaka zateče noć, u planini velikoj. Iz daleka ugledavši oganj, primakoše se nekoj pećini, i naidoše tu na Divljana s jednim okom navrh glave. Čitava hrid, "koju sto ljudi ne bi moglo pomaći", zapirala pećini vrata; div je lasno odmakne, i pripusti unutra dva putnika. Zatim privali na vrata opet onu ploču, stakne veliku vatru, a kad se dva stranca ogrijala, stane ih pipati iza vrata, pa vidivši, da je pop pretlji, ubije ga i natakne na ražanj. "I tebe ću sjutra ovako", reče jadnome djaku, kome ne bijaše izlaza iz tvrde pećine. Od čovječjeg mesa Divljan hoće da i djak jede, ali ovaj ono ne meće u usta, već baca u kraj. Palo djaku na um, te stao oštriti mali šiljak, a na Divljanov upit: "Šta gjeljaš to šiljak?" odgovori, da se tako naučio, sjedeći kod ovaca. Gdje Divljan zaspa kraj vatre djak šiljak zavrti u jedino oko njegovo. Ciknu pomamljen div:

"Neka, da je Bogu hvala! Izvadi ti mene ovo jedno oko, kad ne umjeh ja tebe obadva; ali mi ti uteći ne ćeš!". Kad bi jutro, zaslijepljeni Divljan počeo okolo brblati po pećini, ne bi li djaka uhvatio, al ne mogao od mnoštva ovaca svojih. Djak tada ogulio kožu s jednog ovna, uturio se u nju, a kako div vabljaše stoku i puštaše glavu jednu po jednu na vrata pritvorena, megju ostalima izbaci i lukavog djaka u ovnujskoj koži. Djak vikne Divljanu:

"Ne traži me, ja sam već na polju!" Na to div rastvori vrata, i pruži mu jedan štap, rekavši: "Na ti ovi štap, da ćeraš stoku, jer ti bez njega ne će nijedna krenuti". Kad se djak štapa prihvatio, namah pri njemu prionu mu prst jedan: vuci odovud i odonud, jadnik i Divljan sve se motali naokolo. U toj nevolji, djak nožem osiječe oni prst, te se oprosti diva. Ružeći ga, onda otjerao mu blago. Hoće za njim, ako i slijep, Divljan, dok dogjoše do jedne velike rijeke. Djak zviždi i ruga se, a Div za rugačem na vodu, te u nju strovali se. Iza legja otisnuo ga djak, pa sretno dojavio blago kući.

Ja držim, da ova priča o Divljanu nije u Grka uzajmljena, premda s grčkom u glavnome jednaka[1]. Dašto, ispečen i izjeden pop odgovara proždrtoj nekolicini drugova Odisejevih. Divova privaljena ploča, "koju sto ljudi ne bi moglo pomaći", jeste Kiklopova ploča, "koju ne bi sa tla pomakla dvadeset i dva čvrsta kola uz četiri točka"[2].

[1] Odys., IX, v. 193—555.
[2] Ib. v. 241—2.

I izdjeljani djakov šiljak sličan je Odisejevoj ogromnoj sirovini. A najskoli je slično to, što se djak, da izmakne iz pećine, obukao u kožu ovnujsku, te i Odisej rukama se prihvatio i skrio pod trbuh kosmatog najboljeg ovna Kiklopova, koga će, nakon spasa, žrtvovati Zeusu. Divljan upada u vodu, a morski Pozidon Polifemu je otac, pa se i more uzljuljalo pod kamenima, što ih unj rinu Kiklop za Odisejem na bijegu. Kako drugdje, u pričama i pjesmama našim, ima rulja divova, tako i oko Polifemove pećine nastavaju drugi divovi. Pripovijeci je dakle, ne samo osnova, već i potka, u

mnogočemu, od jedne te iste pregje. Ali, i pored ovoga, evo opet cijenim, da je Divljan, kao što Polifem od Grkâ izvornu zamišljeu od Srbâ, i Hrvatâ. U našem pričanju, bolje nego u grčkome, mi se dosjećamo smislu ovoga cijelog mita. Velika je prilika, da taj mit izražava noć proždrljivu i groznu, koja privlači k sebi i zapire vidnoga boga, promučena sve dotle, dok svojim izlazom, jutrenjim ili godišnjim, grdosiju ne izlukavi i ne uništi. Značenjem imena, Πολυφημος, duboki rikač, naš je rikač Balačko, to strašilo iz Legjana[1].

[1] **Dio II,** na str. 99 (197) –100 (198).

Antinomija izmegju bijelog i tamnog svijeta, koja se u nas Slavena najživlje ističe, valjda učini, te je Divljan glede očiju, umišljen na lik boga vidnoga. Kao što Vid ima svoje oči dnevne, tako i Divljan ima svoje nezgrapno oko noćno; kad ga izgubi, onda je noći kraj. Divljan i Polifem drže zaprto u pećini stado ovaca, što na posljetku izilazi na polje, a naš djak odjavio ga kući; u komparativnoj mitologiji već je utvrgjeno, da blago bijelih i zlatnih ovaca prestavlja nebo zabijeljeno i pozlaćeno sunačnim zrakovima. Najsvečaniji čas priče: izmaknuće Odiseja, skrivena pod trbuh kosmata ovna, a djaka obučena u kožu ovnujsku, to je slavodobitno praskozorje[2]. Što Polifem i Divljan prianjaju pučini, onaj po ocu Pozidonu, a ovaj po konačnoj pogibiji u vodi, to je takogje uzeto iz simbolizma arijskog: noć je pukla pučina na vasioni. Privlačni štap divov, u našoj priči, simbolizira jednako noć, što malo a malo popušta. Nije bez neke, ali u drugom pravcu, niti tojaga Polifemova, ogromna tojaga maslinova[3]. Maslina je zimi zelena, te obilježje ustrajne blage moći božje mimo zimu i noć. Ne u ovoj priči o Divljanu, ali u drugim našima, divovi čupaju jele s granama iz zemlje, te je odnose sa sobom[4]; viječna zelen u jele jednaki je simbol. Ljudožderi divovi razmeću se silno, u velikom broju naših priča. Okolnost ova, pa i znatne a izvorne varijacije, prije pomenute, u grčkom i našem pripovijedanju o Polifemu i Divljanu, meni nameću mnenje, da su obe priče ubaštinjene od praotaca arijskih[5].

[2] Ovnovi, u vlasti Polifema, jesu "gojni, vunati, lijepi i veliki, a s runom ljubičastim" (Odys. IX, v. 425—6), čim se još bolje odrazuje ljubičasto vidilo ranog jutra.
[3] Odys. IX, v. 319—20.
[4] N.p. u priči Vukovoj (1, dodat.) o "Baš Čeliku".
[5] Priča o Divljanu, ili o Polifemu, raznosi se, u dvije verzije, i kod Laponaca. Tu može biti pod sumnjom, da li je ono svojina finskoga roda.

Da je mit o Divljanu izvoran naš, sudim još po tome, što ovo nije jedino podudaranje u onom dijelu religije helenske i naše, o kome je sad govor. U prici, što ju navedesmo o Biberagi[1], pominje se drugi vilajet, drugi svijet, pa Biberaga ode onamo. U svijetu onamošnjem našao, do jezera na jeliki, div-ticu s tićima u gnijezdu. Tići cvrkuću; ali, eto već od dvije godine, iz jezera pomalja se aždaja, a div-tica tića svojih ne može odbraniti, da ih aždaja ne zoblje svakog puta, gdje se oni u matere izlegu. Div-tica tuži, dok nemiloj aždaji Biberaga došao haka glave; pogubi je, zamahnuvši čudotvornom sabljom, što "može odsjeći glavu na dan hoda". Na uzdarje, div-tica Biberagu na krilima iznese iz tamnoga k bijelome svijetu. Ovo nam isto čudo kazuje Iliada, a kroz usta trpnika Odiseja[2].

[1] Na str. 165.
[2] II, v. 299—329.

Do izvora vode žive i do oltara božjeg, na krasnom platanu sjedi tica modrokos, s osam tića svojih u gnijezdu. Zmaj rigj, nesit, stravičan, koji se iz tmine izveo na svijet, gjipi ispod oltara i proždre jadne tiće s majkom tužećom. Ali u ovoj nedaći daća je od boga. Skamenio se zmaj, a, po broju proždrtih tica, vrač Kalhas pogagja, da će se Troja, nakon devet godina helenske muke, soriti. Božje zlamenje s ticom mi ne shvaćamo uz samu pomoć grčke mitologije, dok ga dokučujemo po religiji Yggdrasila i našega jasena Vidova. Dakle, svi su ovi mitovi samonik naše zemlje. Od prvašnjih Arijaca naslijedi ih naša priča, kako ih naslijedi ep homerski. Najbitnije razlikovanje jest u ovome, što duhoviti Heleni sve to izraziše laganijom mišlju.

Pri Vidovoj starosti, pri nemoći neba, mlado Sunce liječi. Ono liječi "ostarjela oba roditelja", i po našem i po vedičnom mitu. U Rig-Vedi, Sunce je bog uzvisiti: kao Bhaga, obilati davač; kao Pušan (Pūsâ), **žarki hranitelj;** kao Suryas, "luč najljepša od luči sviju";[3] kao Savitar, (Savitâ) životvorac "zlatoruki"[4]: ali je ipak, kao što i u nas, podložno božje biće[5]. Sunce nije samosazdano, već stvoreno; ono je oko Varuni i Mitri, koji ga dižu na nebesa[6]. I Mitra sam sunčano je lice. On je personifikacija jutrenje mladosti Sunčeve.

[3] Rigv. X, 170, v. 3.
[4] I, 22, v. 5 — I, 35, v. 9 i 10 — VI, 71, v. 1, 4 i 5 — VII, 38, v. 2 — VII, 45, v. 2. , a i drugdje. O zlatorukosti Savitara bilježim tačno mjesta (u himnama, njemu neposredno upravljenim) , jer slikovni ovi izraz vedični udržasmo i mi, u našim pričama. Savitar jest zapravo životvorna sunčana moć; pa je ta moć u njemu oličena. Dugo raspružene po nebu zrake, pri ishodu, a osobito pri zapadu Sunca, to su zlatne Savitarove ruke.
[5] Pravo rekavši, podregjeno je i kod ostalih Indo-europljana, koji boga vrhovnoga nazvaše od same svjetlosti.
[6] I kod Eranaca, oko je Ahuramazdi (Yaçna, III, 49).

Kad se k nebesima vraća, "prilazi krilu staroga oca svoga",[1] neba, pa "sjeda kod oca i kod majke".[2] Vraćajuci se sa zapada, Sunce se zaodjelo smegjim ogrtačem, pošto mu je na troja nebesa hod kroz tri tamne prostorije. Sunce ide za Zorom ustopice.

Ali, na tumačenje našeg mita, najglavnije će biti to, da mi u Vedi vidimo, kako Sunce liječi roditelje. Sunce, dašto, zamire i samo; nipošto ne će ni ono izmaći općoj pogibiji vidnih bogova u prirodi. Za veliku nedaću nebesnu, za bogovski suton, znadu svi panteoni arijski; a taj suton ističe osobito mitologija Skandinavaca, davljenih dugima noćima i produljenom zimom. "Sunce zagje za Neven za goru!"[3] uzdisahu i naši oci. Ako neven-cvijet jamči vječnost, on je ujedno i znak smrti: Sunce ide megju mrtve. Ide, preko noći, u tamne prostorije i u samoj vedroj Indiji. No, premda čami u noći, ono je "lijepo zlato koje počiva u mraku", veli vedična riječ[4]; ono "ne vene", veli riječ naša. Luč od sviju najsvjetlija, Sunce i najmanje zamire, te njega čeka važni zadatak, da mladinom svojom istrošenog oca i majku pomladi. Pregnuće to nije bez teške muke. Kako Sunce prolazi preko triju tamnih prostorija, ono je Ekata (Prvi), Dvita (Drugi) i Trita (Treći), ono je trolično, pa su tri hipostaze, tri brata u biću jednom, od kojih su dva nesretna, dok je sretan brat najmlagji, najlugji. Tri brata noćna, u Rig-Vedi, zajedničkim imenom zovu se Ribhu. Neumrlost svoju postizavaju u stanu boga Savitara; ali su, preko noći, veliki trudnici i smrtnici. Lutajući kud kamo uz oči priklopljene i pospane, oni ipak posluju; poimence posluje Trita, snagom neizmjernom i konjem vilovnim. Na glasu vještaci, ide im svaka od ruke, a pripravljaju koješta bogovima: lisicu jednu ili dvije (simbol večeri), pa divnu kravu (oličenje Zore), pa kola sa tri točka **Açvinima**. To su sve remek-djela, no najviše i najčešće im se hvali to, što, "pobjednom moću očevom i vještinom svojom, pridaju mladenačku silu starim roditeljima, te ih obnavljaju"[5]. Trima junacima ljudi žrtvuju s večera.

[1] Rigv. V, 47, v. 3.
[2] Id., X, 189, v. 1.
[3] B. M. **pes.,** 11, v. 1.
[4] Rigv. I, 117, v. 5.
[5] Id. I, 20, v. 4 — I, 110, v. 8 — I, 111, v. 1 — I, 161, v 3 — IV, 33, v. 3 - IV, 35, v. 5 — IV, 36, v, 3.

Na deša i babu, kojima povraća mladost i oči liječi treći sin, mi već naiđosmo u pričama našim, te o njima i povedosmo riječ dosta na dugo. O tri sina putnika, navadno carska, pa o trećemu dobrome i sretnome, ako i više puta ludome[1], pripovijetke našeg naroda siplju kazivanje kao iz izvora neiscrpna. Nema mita arijskog (slobodno je reći), koji bi manje promjene pretrpio te se čvršće udržao od ovoga o trojici sunčane braće. Iz prikrajka svakog o tome izbija pučko povijedanje, u suštini jednako, ako i razlikovano u okolnostima sporednim; a biva to isto i kod Rusa, koji u **skaskama** takogje najradije izvode tri brata. Pri velikom broju takovih priča, mušnoća je u probiru. Ja ću pokušati, od njih nekolike, koje mi se čine ponajznatnije i najsvježije, da ovdje prinesem, eda bi se dobila što cjelovitija slika Sunčeve noćne drame, kaku je umisliše oci naši. Uz tri brata, maldane svegjer, u priču ulazi i divna

djevojka, što je Zora, te se s najmlagjim vjenčava, obično nakon kušnje kakve, svoje ili njegove. Sunce ide tragom Zore, vidismo to tu skoro u Rigvedi.

[1] **Lud** u prvobitnom shvaćanju bijaše: mlagjan. Istom docnije, po drugom značenju ove riječi, najmlagji brat postao i budalast.

U nekoga cara bila tri sina (pripovijeda iz Vojvodine priča[2], što iznosi Sunčevu borbu s noćnom aždajom), pa dva najstarija, gdje lovljahu, proždrije, jednoga za drugim, aždaja. Ova napast, da primami u jednu rekavicu lovce, stvorila se u zeca; no, najmlagji carev sin bio oprezan, i ne pogje za zecom u rekavicu. Pomoću jedne dobroćudne babe, aždajom osužnjene, on nekako našao pravu čitu aždaju. "Velika je, strašna je, gadna je!" ali je prema nepodobi i srce u junaka. Aždaja prebivala u jezeru, gdje joj snaga ležaše, to u carstvu drugoga cara; te odanle morila i zatomljivala ljude. Baš u toga gospodara drugoga carstva unajmi se junak kao pastir ovaca, koje izjavi na jezero. Do dva puta on se s aždajom uhvatio i ponio "letnji dan do podne", a "kad podne prigrije", sustala aždaja reče njemu: "Ta pusti me, carev sine, da zamočim svoju pustu glavu u jezero, pa da te bacim u nebeske visine". Onda on njoj : "Da je meni careva devojka da me poljubi u čelo, još bih te više bacio!" Na trećem kreševu, eto i careve djevojke. "Kad u jutru", veli priča, "beo dan osvanu i sunce ogranu, usta čoban, usta i devojka". Nego tužna djevojka plače od straha aždajina, pa je čoban tješi, "svirajući u gajde veselo". Da motre junačku borbu, car i dva mu konjika bijahu se uspeli na jednu visoku planinu. Gdje su strašni rvači, momak i aždaja, u koštac uhvaćeni, pritrči djeva i poljubi svoga čobanina, pa u taj tren mahne ovaj aždajom i baci je u nebeske visine. Opadnuta grdinja pršte na komade. slavodobitnik tad oprostio čitavi "svet božji" iz podruma aždajina, te i dva starija brata. S ovima i s mladom, koju sebi privjenča, vratio se za tim kući k caru ocu svome[1].

[2] Vuk, **prip., 8.**
[1] Zanimiva je varijanta o borbi mladića s aždajom u priči iz Srbije: "Aždaja i kraljeva ćerka" (**Vila Beogr.,** g. 1867, br 47) Strašna aždaja tišti carstvo nekoga cara. Ona proždire djevojke, dok joj je odregjena kao žrtva i sama careva kći. Zatočnik prijavi se u mladom lovcu, koji sviraše u sviralu, a bijaše od samog Boga, u obličju stara čovjeka, dobio strijelu. Stajala carevna, lijepa djevojka, do aždajina jezera, kad joj se primakne mladi junak, te sjedne pokraj nje zaplakane, i zaspi joj na krilu. Na jedan put sve se jezero uskoleba i uzmuti, iz jezera vriju krvavi ključevi, aždaja ide. Djevojčine suze pokapale mladića, koji se trže; zape bogodanu strijelu i ustrijeli aždaju. Djevojka je njegova.

Sjetimo li se kazivanja vedičnog o trima Ribhu, i prihvatimo li ovdje riječi o skoku carevića "u nebeske visine", pa i druge o njegovu ustajanju i slavodobiću taman u času, gdje "beo dan osvanu i sunce ogranu", onda nam je do izvjesnosti čisto iz priče ovo: treće Sunce, kad s jutra Zoru ljubi, odskače na nebu, sijekući neman noćnu, noćnu aždaju. Velebni taj prizor gledaju s visoka Vid i dva njegova jezdioca, u priči car i dva mu konjika, ispeti na visoku planinu. U zoomorfizmu arijskom, **zeč** znači mjesec i noć[2], pa i naša priča, s toga, promeće u zeca aždaju, ubitačnu dvojici starije braće. Samovoljom kazivača ne ugje, mislim, u pričanje niti dobra baba, osužnjena a pomoćnica junaka, pošto Rig-Veda više puta pominje Noć, kao sestru Zori: baba je zar potamnjelo lice Zorino.

[2] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II, p. 80—6.

Što se tiče aždaje, ona pripada najizvornijemu dijelu mita. Sa zmijom **azhi-dahâkom** (aždajom) rve se eranski Thraetaona, koji je isti s vedičnim Tritom, trećim bratom; pače, i indijski Trita dijeli megdan sa zmijom. Cjelokupni ovi mit, arijski i naš, vedra mašta helenska rastavi u dvije klasične priče. Sunčani mladi Apolon, koji takogje jednom bude čobanin, pogubi aždaju Πυϑων; a kad hotio hram slave na delfijskom Πυϑω sebi da zavede, eno njega, gdje s kitarom u ruci, kao naš čobanin s "veselim gajdama", veličanstveno i spokojno stupa k mjestu loma s grdosijom, k mjestu preslavnom, što će se posvetiti. Sunčani Perzej, krilima vinuvši se visoko u ajer, izbavi od morske nemani, od vodene aždaje, djevu privezanu za kamen i trepećuću kvaljsku ćer Andromedu.
Zora, sugjenica trećemu bratu, ukazuje se, sa svima bojama svoga jutrenjeg uranka, u slijedećoj priči iz Srijema[1].

[1] Vuk. **prip.,** 11.

Jednome čovjeku i jednoj ženi bila tri sina, prva dva zavidna mlagjemu, tobožnjemu budali, dok bio od njih najljepši i najbolji. Sva su tri za ženidbu, a otac hoće da ženi onoga, koji zasluži i donese najpristaliju mahramu. Dva starija brata napustila mlagjega, a ovaj išao svojim putem, pa od careve ćeri, iz sobe zelene, kroz noćne mnoge strahote, iznio svilenu mahramu, zlatom vezenu. Po jednu mahramu donesoše i braća, ali ona bila kojekakva. Drugim naporom, iznio mlagji pred oca, iz žute sobe iste careve ćeri, zlatan lanac, što se mogao do devet puta obaviti oko očine kuće: lanci braće bijahu malo što vriedni. Trećom, najžešćom mukom, izveo, iz sobe crvene, samu carevu ćer, već ženu svoju. Gdje braća svadbuju, svaki sa svojom mladom, eto u carski dom i krasna zgloba najmlagjeg. Treći sin bio na sebe naturio siromaške haljine, te u prvi mah njega ruže; no, kad ih pometne, prosja mu ljepota, i veselje bude veliko. — Tri boje, zelena, žuta i crvena, u tri sobe carske ćeri, iztiču, uprav slikovito, susljedni šar boja na nebu, u praskozorje. Uzgred napominjem, da zlatni lanac, što se do devet puta obavija oko careva doma, nije drugo no sklop mladih devet možnih Sunaca, koja će zarediti kroz devet mjeseca u božjoj godini[2].

[2] U prirodi, za to vrijeme, vladaju sunačni **Bozi,** dočim **Běsi** imaju prevladu za tri zimna mjeseca. O ovome u **Dijelu IV.**

Tri boje u tri sobe tri su prozora nebesna, u priči jednoj iz Bistrice u Bosni[3]. Jednome begu bila tri sina, dva starija pametna, a najmlagji budalast. U drugog bega, na daleko, bila "lijepa i prelijepa kći", koju da vide, išla redom braća. Vidiće je, ko plati sto dukata. Najstariji, potom i srednji brat, mogoše pripaziti samo to, kako ljepota "prolazi ispred tri prozora"[4]. Pored svega prigovaranja dvaju braće, dobi i najmlagji od oca isti novac, te ode i on da vidi. U putu, pridruži mu se ciganin, pa dva druga od čobanina kupiše ovna, te hoće, u avliji "lijepe i prelijepe", da ga zakolju. Begović i ciganin mrdaju u poslu i klanja, i guljenja, i pečenja, i blagovanja, a smiju se grohotom sve sluškinje oko "lijepe i prelijepe". Podruguje se drugu i sam ciganin, riječima: "Vidi, pobro, lijepu i prelijepu, i bolje ćeš vidjeti!" Ali je djevojka blaga, pa ona ih uči svemu. Kad se mrak uhvatio, dva druga ne znaju niti pravo spavati: njih nije više no dva, a svak hoće da bude srednji. Opet se sluškinje nasmiju, dok i ovo uredi djevojka: legne izmegju dva druga. Skoči tad ciganin i umače, zaključavši u odaji prelijepu i begova sina majmlagjega. Zatim, gdje se ovaj kući povratio i kazao sve, što je i kako je, nasta grohot silan. Svi "se tako čudili i smijali, da se već ničem drugom ne bi tako čudili i smijali". — U tom je grohotu **phallična** pritruna, a starodrevan je, koliko i zajednica arijska. Neobuzdani taki smijeh, u ribe poimence, grohoće u mnogom arijskom pričanju[1]. Već i u Vedi Zora sve dotle ćuti, dok od jednom nasmije se, kad k njoj prilazi zaručnik.

[3] N. Tordinac, **Hrvatske narodne pjesme i pripovietke iz Bosne,** u Vukovaru 1883, **prip. 4.**

[4] Prozor nebesni, otkle istječe jutrenja svjetlost, već nam se otvori u Vidovoj religiji (**Dio I**, str. 83). Prozor je, dašto, i Vidov, i Sunčev, i Zorin. Glede Sunca, pjesme kažu: "od božjeg prozora, od Sunčevog istoka". Visoki prozor na nebu, s koga Zora spusta svoju kosu zlatnu, živo naslikava priča jekavska, 19 Vukove zbirke: Carev sin, gledajući svoju krv na snijegu, mišlju zaljubi se u djevojku onakovih boja, te reče: "Oh da mi je vjenčati gjevojku. da je bijela kao snijeg, a rumena kao krv!" On čezne za tim uzorom, a takove djevojke ima; ali je u gustoj šumi u gori, pa u kući bez vrata, a sa ciglim "visokim prozorom". Da k sebi uzdigne sugjenog joj ženika, djevojka "s prozora spusti svoje kose zlatne". Od žene jedne magjionice, djevojčine matere, nahrupiše strašila i silna potjera za bježećim mladencima; od žene druge bude njima pripomoć sa čudotvornim kruhom, pa lješnikom, pa orahom. Nego, noćne muke, eto hoće da minu sa ustalim Suncem. Carev sin "prekrsti se put istoka i kliknu jakoga Boga u pomoć". Djevojku on onda vjenča sebi za ženu.

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. I, p. 266-9.

Tri maha noćna, dok sunčani junak dogje do posjeda jutrenjega svoga zlata, nekom otmjenom elegancijom izražavaju Jekavci, sa pričom: "Tri prstena"[2]. U priči nisu tri lica ljudska, već su tri tvarna

obilježja, tri simbola doba večernjeg, noćnog i jutrenjeg. Kralj za sina prosi u drugoga kralja ćer; ali ova, da privoli, od vjerenika ište tri prstena, jedan od zvijezde, drugi od mjeseca, a treći od sunca. Za tri prstena nugjena je čak polovina kraljevine, a zaludu, jer ih nigdje nema. Velika tuga obuze kraljeva sina, koji se ojadi do smrti, te zagje u planinu. Tu, našao čudnovatu babu. Na "pomoz Bog!" odzdravi mu ona: "Bog daj budi, nesretnji, pa sretnji i presretnji sine!" Kraljev sin babi raspleo kosu, i ona mu dâ travu iz njedara, kojom će mladić prvu zvijezdu na nebu spaziti. Istom je spazi, pade prsten, i u prstenu ona zvijezda. Gdje iza gore izigje, ovako učini i s mjesecom. Kad se pak u jutru rodi sunce, stvori se takogje prsten, kao sunce! Tri prstena kraljev sin izruči djevojci, i s njom se vjenča.

[2] Vuk. **prip.** dodat. 9.

Da je Zora ta djevojka, s mukom prošena, ili s mukom tražena, dok je privjenčana, to nam izrijekom kaže početak srpske priče: "Crven Vetar"[1]. Tri putnika, jedan postar, drugi malo mlagji, a treći najmlagji, zanoće kraj mora, puna morskih zvjerova. Čuvajući stražu u prvoj noći najstariji, napadne ga aždaja iz mora; u drugoj noći, na srednjega navali čak troglava aždaja; no, jedan i drugi usmrtili neman. Treće noći, najmlagji vidi pred sobom aždaju sa šest glava. Junak mačem joj odsiječe pet glava, a šestu tek malo dohvati vrhom od mača; aždaja skoči u more, pa od nje daljga udari na vatru triju putnika, i ugasi je. Ugledavši vatru na drugom brdu, najmlagji pregalac krene onamo. U to, u putu, naigje na jednu pećinu, gdje se nešto svijetljaše. Tu je neki čiča, a "motaše Zoru, da pre svane". — Noćni čiča, to je stari dešo, Vid u noćnom jadu. Slab je i zaturen u pećinu; bog vidila, on ipak zamotava Zoru, koja će svanuti.

[1] **Vila Beogr.,** g. 1868, br. 19.

Spao potamnjeli Vid putnik do prosta siromašna Srbina, a njegov crni protivnik do bogatog Čifutina, u jednoj priči iz požarevačkog okruga u Srbiji; ali su dosta jasna, i u toj priči, Zora i tri Sunca, Vidova djeca, a ujedno i djeca majke nevjerne[1]. Kod nekoga bogatog Čifutina služio jedan Srbin, pa ništa ne zaslužio, te najposlije reče: "Idem u svijet, da sebi bolji napredak trazim!" Ostavivši Čifutina, i putujući, "dogje već na sami kraj svieta", gdje "legne pod njeko drvo, da malo pospava i odmori se". Usnilo niu se, pa kad se razbudi, odmah mu se i steklo evo ovo: silno mnoštvo žena, ide na groblje, a za njima baka jedna. Siromah Srbin upita baku, "gdje će sebi bolji napredak naći", a ona mu odgovori: "Idi na onu najvišu planinu, i tamo ćeš u onoj planini naći vrlo lijepe dvore, i u njima jednu djevojku, gdje spava". Po naputku babe, od te djevojke Srbin ne smije uzeti novaca, nego će nju batinom prisiliti, da mu da svoju kvočku. Tako i učini, te on kokoš kući ponese ženi svojoj i trojici sitne djece. Ta kokoš u jutru, pod kućnim krevetom, snijela jaje, koje izigje, kad ga je Srbin dugo pazario, na sto groša, pa se siromah pomogao. Drugo jaje, sneseno drugog jutra, i tako isto prodano, izigje do na dvije stotine groša. U treće jutro, Srbin dao ženi jaje, i ova dobila zanj čak do pet stotina novca. Prodavajući i u naprijed jaja od čudne kokoške, po jedno svakog ranog dana, Srbinova kuća grdno se obogati. Nego domadara opet nešto goni na put. U ime boga on naumi da ide na adžiluk, pa ženi preporuči djecu i kokoš, koju da ona ne smije nikomu ni zašto dati. U to, navadio se Čifutin kod žene, pa je stao moliti, da kokoš zakolje, jer od ove on ne može k njoj da dolazi. Ako i teško, sklonila se na to žena, te se kokoš imala njima dvjema pristaviti za ručak. Ali gle, tada djeca dogju iz škole; najstarije dijete uze glavu od kokoši te pojede, srednje uze bubac, a najmlagje džigericu. Čifutin kad to dozna, nagovori mater, da troje djece poubija. Dao joj neke otrovne igle, što će ih ona u njihove spavaće haljine zadjenuti; ali namišljeno nedjelo doču najstariji sin, i djeca ne dogjoše kući. Nevjerna mati i Čifutin dohvatili se onda otrovnog kolača, kako bi se djeca njim potrovala, no i to dozna brat najstariji. U ono doba umrije neki car u jednom carstvu, ne ostavljajući sebi nasljednika. Velikaši u carevini, ne znajući koga bi zacarili, narede, "da koji se sjutradan zorom ispred carske kapije zateče, da njega za cara prime". Tri brata, pogju u ono carstvo, i "sretno stignu u samu zoru ispred carske kapije". Najstariji brat postane carem, a dva druga brata njegovi su doglavnici. Sad im se otac vraća s puta, s adžiluka. Pita ženu, kud su djeca, a ona mu reče, da su sva pomrla; on onda pita za dječine grobove, a žena ne može, da ih pokaže. Idu oba, da se sude, u ono isto carstvo, gdje je skoro bio zacaren brat prvi. To doznavši, srednji brat rekne braći: "Braćo! Sad je naš otac došao s adžiluka, i doći će ovamo, da se s našom majkom sudi; nego, kako ćemo mu se pokloniti, a da se niko ne dosjeti?" Odgovori najmlagji brat: "Lasno! Da svaki držimo po jednu jabuku u rukama, i da se

njima igramo, pa kako naš otac ugje, a mi da ispustimo jabuke, pa onda da se sagnemo da ih uzmemo, te tako ćemo mu se pokloniti!" Tri brata tako ispustiše jabuku i svome se ocu pokloniše. Prepoznali se svi, te je zapovjegjeno, da se kriva nevjerna mati rastrgne konjma na repove. Onda tri sina svoga oca uzeše kod sebe u carski dvor. — Znamenit je, u ovoj priči, poklon s jabukom, koja je, u mitologiji Arijaca, sunčano obilježje, kao što je takovo i kvočka s oblim jajetom od zlata.

[1] J. B. Vojinović, **Srpske narodne pripovijetke,** Biograd 1868, priča 3: "Neverna mati".

Nije nigdje jasan, koliko u pričama o tri brata, o tri druga, ali spomen trojnoga Sunca sačuva se i drugdje. "Tri sunca", katkada, uznose pjesme svatovske[2]; nego je to, valjda, od krasa, od samog nakita pjesničkog, pa eto i ne kanim se, da otuda što zaključujem[3]. Zaključak kakav moglo bi se lasnije izvesti iz imena i iz bića onoga mitičnog Trojana, koji se još mota po pameti sadašnjih Hrvata, Srba i Bugara. Prosto nam misliti, da ime **Trojan** uturi u naše krajeve car Trajan, koji, veličjem rimskim i bučnim osvojem Dacije, zasjeni i poplaši djedove naše; no se čini moguće i to, da je Trojan vlastito[4] naše ime za trojno noćno Sunce. Svakako, čisti mit sunčani, s noćnim odnosom, obavija "kralja Trojana" i Trojanov grad", u pričanju našeg naroda.

[2] N.p : "Durmitore, visoka planino, — s tebe mi se bio grad vigjase, — iza grada tri sunca grijahu" (V. S. K. **Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona,** u Beču, 1849, na str. 80).

"Oj divojko, ti se ne udala,
dok ne vid'la tri na nebu sunca,
dok ne čula, kako riba piva"

(**Puti** M. Pavlinovića, u **Iskri** g. 1886., br. 191). Ono "kako riba piva", u slavonskoj pjesmici, izraz je **phalličan,** a iz arijske davnine, te je davnašnji, po svoj prilici, i drugi mu pripojeni izraz o tri Sunca.

[3] Premda je besjeda tih bježnih napomena, kašto, uprav značajna, kao n p.: "Sunce gleda, a Suncu govori: — Žarko Sunce, rastupi stupove!" (Petranovića **pjes.,** knj I, 73, v. 4—5) Sunčevi stupovi, to je slika arijska, kako ćemo i to, boljom prilikom, kazati.

[4] Od osnove **troj** (Miklošić, **Slav. Personenn.,** s, 109).

U kraju Srbije megju Zvornikom i Šapcem povijeda se[1], da je u gradu Trojanu sjedio neki kralj Trojan, a lutao noću, "što danju nije smio od sunca da se ne rastopi". Ljubio je nekaku djevojku, ili ženu, takogje noćnu: stajao kod nje, "dok bi pijetli zapjevali"; onda se vraćao natrag, da bi "do sunca došao u svoj grad". Nego, jednom zadocni se, jer njega, i momka mu, prevario brat, ili muž, njegove ljubaznice. Svima pijetlima ovaj povadi jezike, a konjma Trojanovim naspe u zobnice pijesak. U prevaljeno već doba noći, Trojan se prisjetio, da je dockan, i baci se na konja, te bježi. "Ali ga u putu stigne sunce", a on bržebolje pod jedan plast, no i plast razbuču goveda. Trojana ondje "sunce rastopi"[2]. Osim ovoga pričanja o Trojanu, imamo i poznato nam drugo slavensko-frigijsko, koje mu pristavlja kozje ili magareće uši i pusto blago, pa tu tajnu šapće čudnovata svirala[3].

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Trojan.**
[2] Vidi u I. Radetića (**Pregled hrvatske tradicionalne književnosti,** u Senju 1879, na str. 68—70) istu priču u dvije manje izvorne verzije iz Like: "U Atile kralja pasja glava, ljudski trup, a kozje uši", i "kralj Pasoglav". Kao što meni rekoše, i u Kaštelima spljetskim ima takova priča, no uz naslov: U cara Dioklecijana kozje uši". Iz svega je viditi, da je mit općenit u narodu Čuje se na zemljištu i Srbâ i Hrvatâ.
[3] **Dio I,** na str. 20—1 (60—1J.

U pričama o tri brata malo prije vidisnio, da brat treći svira, što opet može biti dokaz za istovjetnost kralja Trojana s noćnim trojnim Suncem. U kozjeg Trojana, i u magarećeg Mide, kulja zlato, a to je Sunce, ono "lijepo zlato, koje počiva u mraku", po Rigvedi. Od ovog mraka sazda se nas noćni i nesretni Trojan grad, za koji zna i narodna pjesma: "Svetoj Gospi, blaženoj Mariji, — dadoše prokletog

Trojana, — u kome se bezakonje gradi, — da umiri i zakon postavi"[4]. Znade pak za Trojana boga, ja mislim, i slavenska mitologija. U Pomorju sjeverozapadnih Slavena, bogu Triglavu ljudi podigoše hramove, pa se klanjali, koliko se čini, njemu prvome odmah iza Svantevida. Na tri glave, ili tri lica, kipa njegova, oči bijahu prevješene, a vran konj pripadaše "tamošnomu". Veli se, da bog bješe troglav za to, što mu moć dopirala do sve tri prostorije ada, neba i zemlje. Iz ove glose ja bih rado ispustio ad, nebo i zemlju, te naprosto kazao: tri prostorije. Tri prostora, preko kojih tumara u noći trolično Sunce, već nam iznese Rig-Veda, a ujedno nam prikaza trojno to Sunce, tri brata Ribhu, gdje tamo amo vrludaju uz oči pospane i sklopljene, drukčije da reknemo stvar istu, uz oči prevješene, kao u pomorskoga Triglava.

[4] Petranovića **pjes.,** knj. II, 1, v. 23—6. Pa opet, v. 45—7, veli Marija:

"Skoro sam ja od Trojana grada,
tamošnoga umirit' ne mogu.
Tu ne pazi mlagji starijega"....

Tri se Sunčeva lica, valjda, upletoše i u legendarnu našu historiju. Kajkavci oko Krapine pripovijedaja o tri brata, početnika svega slavenskoga roda, o Čehu, Lehu i Mehu. Za čudo je, da ovaka tri brata, ponajviše kao eponimne junake, dovodi pričanje skoro sviju Indo - europljana. Od tri tobožnja sina Zarathustrina postadoše tri eranska plemena, svećeničko, vojničko i ratarsko. Djeca Helenova, Doro, Ksuto i Eolo, biše tri hreka helenskim plemenima Dorana, Jono-Ahejaca i Eoljana. Pri seobi Tesalâ, koja u Heladi bi početna seoba, priča stavlja Ksuta na čelo, a ξουτος je **plavi,** te znači, po mnenju novijih mitologa, pitijskog sunčanog Apolona. Od triju Mannovih sinova narodiše se njemački Ingevoni, Herminoni i Iskevoni, kako od troje djece Boerove ponikoše Skandinavci. Ne vidimo tri brata u priči latinskog postanka, ali tim jače nam se oglašuju u počelima historije rimske. Visoki su zatočnici Rimu gradu tri brata od jednog rogjaja (trigemini), tri mlada Horacija, a dva od njih, u pregnuću viteškom, dopadoše rana i pogiboše, kako ginu dva starija brata naših priča. Konačnom pobjedom nad tri Kuriacija dušmanskoga grada proslavi se treći mladić; ali plati to maldane glavom svojom, glavom "prevješenom"[1], kao što je prevješena i u boga Triglava. I tragična sestra triju Horacija javlja se u sestri, kad jedinoj, a kad dvostručenoj i trostručenoj, kod tri brata slavenske genealogije. Kao što Suncu, tako je i Zori prevaliti tri maha noćna, dok izigje na prozor istočni. Združena sa Zorom opazismo dva sina Vidova[2]; ali joj je ljubljeni drug Sunce ponajprije.

[1] Livii 1. I, c. 26: "Is (pater trigeminorum), quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite **adoperto** velut sub jugum misit juvenem (Horatium)". Iz ovoga mjesta Livijeva izlazi i to, da je sva priča bila u tijesnom odnosu s religijom rimskom.
[2] **Dio II.**

Već u Vedi, Zora, po različitome shvaćanju njenih pojava, može biti štošta Suncu, i sestra, i kći, i mati; no je ponajviše, dok je djevičanska kći neba, mladome Suncu žena uznosita, žena gizdava, jasna, krjepka. "Vezući svoj vez umjetni, od vijeka radišna", "pružajući zrake kao stado, kao što more pruža valove", u svome "sjaju donoseći slatku rosu", ruda, zlaćana Zora ustaje iz kupelji jutrenje s udima pročišćenim, "resi sebe nalik plesačice, te razgaljuje grudi": prema Suncu, "kao vjerenica, prosinula djeva" ta s osmjehom[1]. Od blagoriječja ovoga vedičnog ponešto ostalo i našoj Zori, sestri i ženi Sunčevoj[2]:

"Aj gjevojko, dušo moja!
Što si tako jednolika,
i u pasu tankovita,
kan' da s' Suncu kose plela,
a Mjesecu dvore mela?"[3]

Zora ne plete Suncu kose, al je sva osuta rosom, srebrom i zlatom, u ovoj himni čakavskoj:

"Rosna, rosna košutice,
kadi si se narosila?
Tamo doli u livadi,
kadi rastu zlati pasi,
zlati pasi, zlate žice
i sleberne podvezice.
Otrnimo jenu žicu,
pak ju dajmo zlatariću,
da nam kuje na grad ključe,
da vidimo ki je u gradu
U gradu je devet bratac,
i mej njima jena sestra . .
Komu ote sestru dati,
ote'l Suncu, al Misecu?
Boje ju je Suncu dati,
boje Suncu neg Misecu"[4].

[1] Rigv I, 92, v. 2—3, 6 i 12 — III, 61, v. 5 — IV, 52, v. 5. — V, 80, v. 5 — VII, 77, v. 1.

[2] Djevojka, za kojom idu tri brata, u pričama je, nekoliko puta, sestra njihova.

[3] Vuk. **pjes.,** 235, v. 1—5. Mitična ova ženska pjesma nastavlja dalje:

"Ni sam Suncu kose plela,
nit Mjesecu dvore mela,
van stajala, te gledala,
gje se munja s gromom igra
Munja groma nadigrala,
dvjema trima jabukama
i četirma narančama".

[4] U Radetića **Pregledu,** na str. 105—6. Vidi i variantu ove pjesme, u čistijoj čakavštini kod Mikuličića, na str. 138 - 9. Kaže Mikuličić, da je djeca pjevaju na Stjepanjdan, kolendajući. Pripada, dakle, u pjesme od kolede, te je iz poganske davnine.

Rosnu i zlaćanu ovu djevu, dok je zovu "Sunčevom sestrom", pjesme štokavske[5] hvale kao čudo ljepote, što "po svijetu pogje"[6]. Ime joj je Bosiljka, a koliko divna, toliko je i ratoborna. Pritegnuvši, bacanjem triju zlatnih jabuka, tri munje, spali, po jednoj pjesmi, tiranina prosioca[7]; po drugoj, odbi cara nekog, a, po trećoj, naletnome caru oči izvadi, razbivši ona sama tri careve vojske. Kad plane, kad ide u boj, strašna je: "Golu sablju preko krila drži... ..jelen-rogom šarca osedlala, — ljutom ga je zmijom zauzdala, — još ga ljućom zmijom ogibuje"[1].

[5] Vuk. **pjes.,** knj. I, 232, 233 i 234.
[6] 232, v; 7.
[7] Ta pjesma (232), koja je iz Crnegore, riše ovako djevojku i dogagjaj:

"Izvirala studena vodica,
na vodicu srebrna stolica,
na stolicu lijepa gjevojka,
žute su joj noge do koljenah,
a zlaćene ruke do ramenah,
kosa joj je kita ibrišima.
Ono čudo po svijetu pogje,
i to začu paša tiranine . . .
Jeste mlada riječ govorila:
Fala Bogu, čuda velikoga!
Da li je se paša pomamio?
Koga hoće da uzme za ljubu,
da on uzme Sunčevu sestricu,
Mjesečevu prvobratučedu,
Daničinu Bogom posestrimu!
Pa se mlada od zemlje podigla,
i bačila u džepove ruke,
te izvadi tri jabuke zlatne,
i bači ih nebu u visine.
Natače se svatah šes stotina,
ku će prije ugrabit' jabuke,
no tri munje od neba pukoše:
jedna gadja dva gjevera mlada,
druga gagja pašu na dorina,
treća gagja svatah šes stotinah ...."

[1] 234, v. 18 i 32—4.

S ovakom Zorom ide uporedo helenska ubojna Palada, koja nije drugo, do ratna strana Zorina. Nego sama Rig-Veda može, da liku ovome naše Zore postanje razjasni. Vedična Zora, premda ljupka i

slatka, "u kola zasjeda kao da ide k plijenu"[2], ona zapaljuje snažnoga boga Agni (Ognja), pouzdanika svoga, i goni vještice. Agni "je zlatokos u prostoru ajera zmaj je, koji brekće, vjetar koji juri"[4]. Istoga "ognjenoga zmaja" naših pjesama i naših priča upoznaćemo drugdje. Ovdje mi samo časom svraćamo pažnju čitalaca na jednako oličenje pomoćnika Ognja, kod Zore vedične i naše. Nije nego Oganj ona "ljuta zmija", kojom oboružana, Sunčeva sestra do tri puta tjera dušmanina.

[2] Rigv. I, 124, v. 7.
[3] Id. VII, 77, v. 2 i 81. v. 1.
[4] Id. I, 79, v. 1.

U Rig-Vedi, Zora se često prizivlje u množini; ali se nigdje izrijekom ne veli, da je trolična, dok je u nas čisto takova. Naša je Zora troguba, ili trojnim mahom njezina djelovanja, ili trojakim kakvim obilježjem, ili za to što boravi na tri mjesta, ili, napokon, što je prikazivana u tri djevojke. Tako, u gornjim pjesmama, Sunčeva sestra, baca nebu u visine tri jabuke zlatne, a pucaju tri munje. U pjesmi pak o "ženidbi Dušanovoj", gdje se o Zoru boj bije, tri djevojke čame u Legjanu; "tri djevojke, sve tri jednolike, — i na njima ruho jednoliko"[5].

[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 29, V.520—1.

U noćnoj tami čameći, tri djevojke drugdje "platno bijele", pripremaju divnu bjeloću dana:

"U jelinoj gorici,
na studenoj vodici,
tu djevojke dolaze,
b'jelo platno bijele:
jednoj ime Rumena,
drugoj ime Visoka,
trećoj ime Kal'oka[1]".

Tri ovake, ili s ovima slične djevojke, kud kamo basaju, u pučkim našim pjesmama.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 508, v. 1—7.

Tri božje djevojke, prve dvije zasužnjene (Zoru večernju i ponoćnu) od noćnoga nama poznatog dušmanina, od crnoga Arapa na suroj bedeviji, a treću (Zoru jutrenju) izbavljenu trkom junačkom mladoga Sunca na bijelcu, sretamo u pjesmi jednoj jekavskoj[6], što se optereti prilogom turskih imena, ali ostade zdrava u suštini mitičnoj. Već odvede Arap "dvije lijepe" i "sirotne sestre"[7], a treća sestra lebdi u istoj pogibelji. Onda car Otmanović (car nebesni?) zametne trku: "Ko na konjicu brzu uteče crnom Arapinu iz Arabistana na suroj bedeviji, blago nosi a djevojku vodi"[8].

[6] Čojkovića **pjev.,** 150.
[7] V. 93—6.
[8] V. 97—101.

Junak Mujo Bošnjak "hrani bijesna gjogata"[9]; no, hraneći ga, osiromašio i zadužio se, valjda to slika u noći onemogla Sunca. Božanska drama očitija je u onome, što sad slijedi. Sve je do vilovnog bijelca, pa treća djevojka reci će junaku: "Položi mu zobi i sijena, — i uždi mu četiri svijeće"[1], misleći, dašto, na Sunce noćno, koje hoće da naskoro grane i rasvijetli četiri strane neba i svijeta. Ali je Bošnjak prazan, i nema čim ono kupiti, te "cura gjerdan sa gr'oca skida, — u kome je petstotin' cekina"[2], koje bi moglo značiti, da Zora pruža Suncu zlato svoga prvog sjaja. Da je to Zora, nagoviješta pjesma zar i time, što je trka taman u svanuće: "istom svanu, eto ti gjevojke, — Muju nosi dvanaest cekina"[3]. Ovaj ponovljeni dar zlatni kao da simbolizira dvanaest sati sunčanog dana. Potekoše mejdandžije. Uprkos svemu kovarstvu opakog Arapina i svoj sili puste mu sure bedevije, junak na bijelcu nosi blago,

djevojku i četiri robinje. Bijelac je brzine nedostižne: "ko gledaše, svak se kunijaše: — "Ta, bogme, su krila u gjogina!"[4]

[9] V. 6.
[1] V. 136—7.
[2] V. 145—6.
[3] V. 159—60.
[4] V. 296—7.

Ali jasnije nigdje, što u pučkim pričama, ne oglašuje se trolična Zora. Već jednom pripomenuh zgode djevojke pepeljuge, koja stanuje u Čizmi gradu, pa u Legengradu, a najpoalije u Sablji gradu[5], te primjetih, da je ona priča kod svih Indo-europljana poznata, i da je izatkana na osnovi trojakog boravka zamrknute noćne Zore[6]. Treći grad, što je Sablja grad, evo nas opet zanima. Kroz večernju Čizmu, i kroz ponoćni Legjan, proturila se Zora do ratnog grada svoje pobjede jutrenje. U Sablji gradu Zora biva junakinja, kao što je ubojnica Sunčeva sestra, koju mi tu skoro upoznasmo. Dodirkuju se ovako, te se megjusobno pritvrgjuju pjesma i priča, glede ratobornosti djevojke, što mami tri munje, jal boravi u tri grada.

Bosiljka, od bosioka Vidova cvijeta[1], zove se u pjesmama, "Sunčeva sestra"; a taman struk bosioka rodi "Sunčareva majka", u jednoj preznatnoj priči jekavskoj[2]. Ovo će reći, da Gospa Vida rodi Zoru.

[5] **Dio II,** str. 101—2 (199—200)
[6] O pepeljuzi, i kod nas, mnogo se priča. Ona je obično pastorka, što ju goni zla maćeha. "Blaga kao anđio, dobra kao kruh, lijepa kao vila od gore, rumena kao jabuka, a u licu bijela kao gorski lijer", kaže za mučenicu jedna pripovijetka u Vukovoj zbirci (33). "U jutro u prosvitanje", odsječene su joj obje ruke; ali osakaćena djevojka vida se ognjem i konjima: tri dlake repne od triju konja, pošto izgore, daće joj prah ljekovit. Vidi na strani prednjoj vedičnog Agni do Zore.
[1] Vidi, na više mjesta, 1 i II dio radnje.
[2] Vuk. **prip.** dodat. 16: "Sunčareva majka".

Nekakva žena, povijeda priča, zatrudni, a za to što jednom zaboravi u svakoj nedjelji dana, kako bijaše usnila da to čini, dan jedan jednoničiti, ona ne rodi dijete, već rodi struk miomirisna bosioka. U taj struk zaljubi se carević, ili car, što je. Mati ne će nikako da dâ cvijeta svoga; ukrade ga onda, gospodaru u hatar, carski sluga. Dvaput carević hotio pirno pogostiti množtvo gostiju svojih, kojima će dražesni struk pokazati, a dvaput bosiok kradom počini po kući darmar. Vrlo pomnjivo pripazili trećom, a vidili čuda: mješte bosioka, nadje se zlatokosa djeva! Bila ona dva puta u kući ispremetala sve, jer mišljaše, da se carev sin ženi drugom djevojkom. U svoju kitu cvijeća još većma zaljubi se carski mladić, nego mu je sad ići na vojsku. Dok se ljubavnik ne vrati, i zvoncem ne zazvoni, ljepota djevojka ostaje pritajana u bosioku. U zvonce to udarile slučajno dvije puštenice carevića, koje svuda, po spavaćoj sobi, tražahu treću ljubljenu djevojku. Bosiok prometnu se djevojkom, pa je one s mjesta zaklaše i baciše u goru. Dogje tamo stara biljarica, "Sunčareva majka"; ražali joj se na zlatokosu, nemilo posječenu, a pomoću nekakih trava, sastavi joj opet glavu i oživi ono divno tijelo. Da prehrani sebe i pomajku, zlatokosa odrezala bič čudne svoje kose, a starica išla da ga prodaje. U to, s vojske vratio se carević, oplakao svoju milu, no malo za tim, po zlatnoj vitici, doznao za nju živu. Sunčareva majka i on potekli na konju u selo k djevi, i zastali je svu suzama oblivenu, gdje tuži za dragim. Dvojica zaljubljenika zagrle se i vjenčaju; dvije djevojke ubojice plate nedjelo svoje životom; Sunčareva majka bude majka careviću i djevi. — Tri ljubovce carevića, prve dvije zle a treća dobra, tri su Zore, večernja i noćna, tamne i kobne, dok je jutrenja umiljata i sretna. Ali i pojedinosti vrijede u ovoj priči. Dvojaki darmar u kući carevića, i gosti dvaput lišeni radosti pira, opet izrazuju dva prva maha noćna: tek navratom trećim, jutrenjim, gosti, t.j. ljudi, napajaće se vidilom, nauživaće se Zore i Sunca. Mladoženji se djevojka javlja bićem zlatne kose, kao i ruda Zora Suncu kosom zrakova svojih. A što je djevojka oblivena suzama, kad je zaručnik nagje, to je Zora skvašena rosom, pri Sunčevu ogranku. Može biti, da i samo zvonce nešto znači. U Vedi, urnebesno rikanje krava, himne veličanstvene, javljaju svijetu zagrljaj junaka Sunca sa sjajnom **Ushom** (Zorom).

Imamo krasnu sliku treće Zore i u ovoj priči iz Vojvodine[1], drukčije kazivanoj, ali, sastavinom, jednakoj s prijašnjom. U nekog cara odraste sin do ženidbe, pa drugu djevojku u svijetu ne će, već onu, "kojoj na glavi ruža cvati, za njom trava raste, i tu travu zlatan konj pase". Carević s ocem carom tražili takovu djevojku, dok je, najposlije, eno nagju u dvorcu nasred travne lijepe livade. Carević je vodi. Ali s djevojkom bile još dvije ženske, to drugarica joj i drugaričina mati. Kad divna nevjesta, u šumi nekakvoj, do bunara hladne vode sjaše s konja, a svatovi se poizmaknu, dvije druge "povade joj oči, odseku joj obe ruke i posade je na jednu kladu, da tu plače u svoje mlade dane". Nju uzalud tražila pratnja, "žalio carević svoje zlato", a da "ga bar sećanje na nju ne ostavi", doveo ženu mlagju njenu drugaricu. Do plačne sirote, koja napuštena sjedi na kladi, došla jedna starica, majka Božja, veli priča. Iz krila djevojčina uze djevojčin biser i povrati joj oči, sutradan uze biser od njezinih suza, te joj povrati i ruke. Zatim, djevojka baci kruglu, darovanu od iste majke pomoćnice; krugla se valja, a na njoj djeva hrli do carskog doma. Stoprvo ona ugje u dvore, "kosa joj se zlatna zasjaji, na glavi joj ruža procveta, za njom trava naraste, a tu travu za njom zlatan konj pase; sav se grad zasija od zlatne kose i konja". Patnica vjenča se s carevim sinom, dok su spaljene obje nevjerne drugarice. Mladenci sretno carovaše, poslije smrti oca cara. Isporedi i nježnu priču čakavsku: "Divojke kaplju z očij dijamanti, kad se plače, a kad se smeje, rožice z ust". (Mikuličića **prip**.) Valja da klada označuje tamnovanje boginje u noći[2]. Krugla, u mitologiji arijskoj, pripada Suncu: žarkom kruglom ono hrli po nebu. Što djevojci "na glavi ruža cvati", to je skoro ista 'ροδοδακτυλος ηως u Grkâ._Od ove ruže sazda se i "Ružica grad", boravište Zore, drugih naših priča[3].

[1] Kojanova **prip.,** 18.
[2] Sravni **poklade.**
[3] N.p. "Ružica grad" u **Vili Beogr.,** g. 1868, br. 3.

Pače se zove "Rožica" treća kći "velikoga bogataša", u priči jednoj čakavskoj[1]. Bogatašu, koji imaše dvije ćeri zavidne, a treću Rožicu, poniznu i dobru, otančalo imanje. Oca (zar starog Vida) pridigla Rožica, kad poljubcem svojim od pregrdoga u najljepšega mladića pretvori kraljevskoga sina "Živala" (Sunce).

[1] Mikuličića **prip.,** 1,

Opet uz mlado Sunce tri Zore, a od njih treću najljepšu, dovodi priča iz Vojvodine: "Sin carev i tri labuda"[4]. Ta treća, pošto je pojav Zore bježan, odbjegnula Sunce, koje, dašto, ponovno do nje dolazi, ali kroza strašila noći, sazdane u lik nemile babe. Priča, premda se titra brojevima, gdje i gdje odiše svježom poganštinom. U cara bio sin, koji, kad odraste, u šumi zagje. U onoj šumi najmi se u nekakva starca, pa mu čuvao jezero. Oko podne, dolijetala tamo tri labuda, svlačila košulju, kupala se, onda se oblačila i odlijetala. U trećoj godini službe, po starčevoj zapovijedi, mladić odnese labudima košulje, "a tri labuda postanu tri vrlo liepe djevojke". Dvjema košulje su povraćene, te odletiše; no treću, najljepšu, carev sin zadrža i vjenča, sakrivši joj košulju. Osim mlade, dobi od starca i blago nebrojeno, pa se vrati k ocu caru. Košulju predao materi carici, da je čuva. Svoju svekrvu stala snaha i moliti i preklinjati, dok joj jednom ona izruči košulju. U taj tren, stvori se mlada u labuda i odleti, rekavši: "S Bogom, mamo, tražite me na staklenom bregu". Šta će u tuzi carev sin? Ode opet k starcu, koji od trećega od svojih trideset i dva vjetra poslužnika dozna, gdje je stakleni brijeg. Vjetar ovaj odjuri tamo careva sina, dok je spavao. Stignuvši pod brijeg, jedva se težkom mukom nanj uspuže carević, te naide na babu nemilu. Ima na brijegu tri stotine djevojaka labadova; "sve su u jednako ruho obučene"; carev sin za glavu svoju ima pogoditi labuda, svoju ženu. Gdje baba duhne u rog, sve doletiše. "Je l' ova? — nije — je l' ova? — nije"; a kad na treću dodje red, mahne ona mahramom na muža, te na pitanje babino: "Je l' ova? — jest", odgovori muž. Ljute kušnje junaka tim se ne svršiše Mora "preneti planinu staklenom bregu za legja", pa "svu šumu na bregu poseći i u hvatove složiti", pa "njivu požnjeti, ovrći, izvejati i samleti, da od tog brašna umesi pogaču na put"; koje sve troje izvršiše mu vjetrovi, uz nastojanje žene i djevojaka labudova. Najposlije, izdržao i noćnu borbu s bijesnom babinom marvom; pa, kad mu opaka i prevarna baba izvede mnoštvo svakojakih konja, lijepih i ružnih, po savjetu žene on odabra sebi dva najružnija. Oprošteni mladenci usjeli na njih, a, kako su konji bili viloviti, sretno se vrate svojoj carevini, gdje

sretno i živiše. — Gdje on spava, vjetrovi ovdje nose carskoga sina; a u Rig-Vedi već nagjosmo tri Ribhu u drijemežu.

[4] Kojanova **prip.,** 16.

Dostojni su pažnje i vjetrovi, u ovoj priči. Dan, odnosno godina, stvara se složnim radom svih vidnih bogova, te i vjetara. S toga su na božjem Viteru, po dalmatinskom pričanju, i Jugovića dvori[1].

[1] Djelovanje ognja i vjetara raspitaće se na svojem mjestu.

Kao što doslije vidismo, od triju Zora i od triju Sunaca noćnih navlastito treće muči muku svakojaku. Ova se misao i drukčije izrazuje u pričanju: naružen je treći lik Zore i Sunca. Primjera radi, iznosim ovdje dvije takove priče. Car imao tri sina, pripovijedaju Srbi iz Vojvodine[1], a ovako ih ženio: oni će s kule zastrijeliti, pa "gdje koga padne strela, odanle će mu dovesti devojku". Dvije strijele dvoje braće starije padnu u dva grada, otkle sebi oni i vjenčaše djevojke; strijela brata najmlagjega uleti u nekakav bunar, iz kojega privedena mu je za ženu žaba. Svedu se mladenci, kad eto od žabe bude krasna djevojka. Svako jutro ona ustajala, da priuzme svoju žablju kožu, pa po danu bila ružna žaba. Jednom pred zoru, kožu joj otme i stavi na prozor mladoženja, a spali je svekrva, te žablja mlada ostane vijekom djevojka. Njena ljepota, još nigdje vigjena, udivi svakoga, dok uzbudi u carici svekrvi mržnju, koja se preli i na sina vlastitog, odana mladoj svojoj djevi. Po caričinu nagovoru, car napastuje carevića sa ove tri susljedne muke: "jednim rupnjakom proje da nahrani sto bravaca — jednim kablom da napoji sto volova — da dovede gvozdena čoveka". Prvo i drugo čudo on izvrši, upravo pomoću strašnoga gvozdenoga čovjeka. Taj bijaša njemu šura. Sjegjaše u istom bunaru, iz koga izigje i sestra mu, carevića žablja žena. Gvozden čovjek bio pršljiv, a carević zet umirivao ga blagom riječju, kako mu je žena kazivaše. Gdje je treća muka carskome sinu naložena, eto ti s njim gvozdena čovjeka: "veliki je, strašan je! vuče budžu za sobom, sve ore zemlju, ide za njim brazda kao da osam volova ore". Od silnog junaka upropasti se car, i zatvori se u gornje čardake. Zaludu; gvozden čovjek bubne pesnicom u vrata, a pred njim sve se raspade. Cara zvrcne u čelo, te dušu ispusti. Onda zacario zeta i sestru svoju, žablju djevojku. — U božanstvenoj prikazi jutrenjoj, Zora i Sunce, pomoću gvozdenog čovjeka, silnog Ognja[2], zamijenili početnoga Vida.

[1] Vuk. **prip.,** dodat. 3.
[2] I o "Gvozdenom čovjeku", ili "Baš-čeliku" naših priča, na drugome mjestu.

Prije jutrenjeg slavodobića, grdo je Sunce, u priči o "Ćeli"[3]. Jedan car imao tri ćeri, pa dvije starije udao za carske sinove, dok pri sebi zadržao najmlagju a najljepšu, na kojoj je imalo ostati carstvo. U toga cara bio i jedan baščovan, ćelav, mali kao šušica; no bašču radio, kao da je u njoj deset ljudi. Čudili se svi, a i careva kći. Jedno jutro, ona "s prozora" gleda bašču, i baščovana upita, kako je to. "Ako si rada znati, porani bolje, pa ćeš videti" odgovori maljo. Vrlo rano uranivši, ima šta i viditi! Došao zmajevit konj, doveo troje četvoro čeljadi da rade, i donio gospodsko odijelo i oružje. Ćela se oblači, postaje "lep momak što može biti", šeće se po bašči na konju, a pomamnome konju "sve varnice iz nozdrva sevaju". Mnogi prosci prose djevojku, koja ne će drugoga, no ćelu. Car i carica nagju se na čudu, pa, kad ne pomaže odvraćanje, obuku ćer u prostačko odijelo; prostakinja neka pogje za prostaka. Poslije nekoga vremena, sa dvije strane neprijatelji zavojštili cara; na njih ide carska vojska za vojskom, ama svaka propada. Ide, najposlije, glavom car, š njim malo i veliko, pa i ćela, rugo svačje, na jednom konjičku. Tri dana stoje, a četvrti dan bije se boj. Ćela zviznuo, a konj zmajevit obrio se pred njim. Krasnijega i strašnijega junaka, a i konja, nema: "ne zna se ili više on seče, ili mu više konj tlači". Dušmanin je polomljen. Vraćajući se s boja, ćela, preobražen, jezdi na konju vitezu s carem naporedo; pače car, još za života svoga, preda mu carstvo.

[3] Vuk. **prip.,** dodat. 2.

Je li baš pučka, najzanimivija bi bila, u ovom pogledu, pričica jedna kajkavska[1]. Nekome starcu, koji ništa ne imadijaše osim jednog bika, iznebuha pobjesni taj bik. Znajući šta mu je, starac ide k nekoj ženi sa tri ćeri, da biku zaprosi djevojku. Budu sve tri mladoženji redom dovedene. Na bikovo rikanje, prva i druga psovaše, te padoše namah mrtve; treća bika rukom omilovala, pa se bik prometnuo u mladića, "sjajna kao sunce". Sretni mladenci vjenčali se. Ovo pripovijedanje dohvata se sa strane jedne vedičnog, a s druge helenskog mita. U Rig-vedi, Zora je, često, krava, svijetla krava nebesne ambrozije, pa i mlado Sunce, koje k njoj hrli, oličuje se, katkada, bikom. Iz jednake misli izbio u Grka mit o Zeusu i mladoj Europi.

[1] Krausz, **Sagen** etc., II B., 89.

Skoro u svima ovim pričama prizire se konj čudan; a to je Sunčev konj. Što u Pomorju kip boga Triglava imaše do sebe i crna konja, to ovdje ne odlučuje, jer biće Triglavovo, i pored onoga što rekosmo[2], ostaje sporno. Ali konja trojne braće naših priča naći je, već iz prvog početka, u sunčanom mitu Arijaca. Malo kojemu bogu pristaje konj, koliko Suncu. Kod prvih Inda, s konjem svojim tako se sraslo Sunce, da je u Rig-Vedu uvrštena jedna himna, koja boga klikuje kao konja viteza[1]. Himna toga konja kaže trojakim[2], istovjetuje ga izrijećno s Tritom[3], trećim od braće Ribhu, pridaje mu željezne noge uz zlatna kopita[4], i prišiva mu krila[5]. Konj-Sunce izlazi, ržući, iz mora, ili iz magle; a premda je vrhovni Indra brz kao misao, nadlijeće ga konj sunčani. Drugdje u Rigvedi, Sunce vozi se; al ga ne voze konji, nego šarene svijetle kobile, a te su kobile, ponajčešće u kupu, u jatu od sedam[6].

[2] Na str. 175—6.
[1] Rigv. I, 163. Isporedi i drugu himnu (X, 178) sunčanom konju "Tarkšja".
[2] Ib. v. 3 i 4.
[3] Ib. v. 3.
[4] Ib. v. 9.
[5] Ib. v. 1 i 6.
[6] I, 50, v. 8 — IV, 13, v. 3— VII, 66, v. 15,

Ova prestava vedična ponavlja se, gotovo nepomućena, u epu i u priči našoj. Pučka historija svrnu mit o Sunčevu konju i kobilama na pustolovnog katanu vijeka XIV, na Srbo-bugarina Momčila; ali se mit time sasvim malo ozledi. Oko jezera jednog Momčilo drži čudnovato stado kobila. Noćno, kobile se pasu, a jalove se, u isto doba, po krilatu konju, koji izlazi iz jezera. Jalovljenju Momčilo, jednom, učini kraj. Po danu uze bubnjeve i talambase, i natjera kobile oko jezera, pa, pritajan, pričekao noć; onda, bukom onih sprava, poplaši konja, gdje, opasavši jednu kobilu, htjede je, kao što i prije, udarcem noge u trbuh izjaloviti. Uteče krilati konj u jezero, ali od njega kobila oždrijebi drugoga konja krilata. Junaku Momčilu taj će biti konj od mejdana, glasoviti Jabučilo. U epskoj je pjesmi Jabučilo, ili Čilas, Čile, kad vranac, kad dorat, a kad gjogat krilati[7].

[7] Vuk. **pjes.,** knj. II, opas. na str. 106.

Jednakost krilatog konja i kobila Momčilovih s krilatim konjem i kobilama vedičnim očita je. Niti je manje očito značenje svega mita, kad mu se još nešto, iz iste vedične mitologije, na objašnjenje primakne. Reče nam sad naprijed Rig-veda, da je sunčani konj, u neku ruku, trojak. Evo, kako. Kadno je uhvaćeno more noći (jezero našeg pričanja), božje Sunce jaše na vranu konju; kad je prvi osvit, ima pod sobom konja siva, ima dorata; kad je napokon dan, bog okročio bijelca, ili gjogata. Što kobile katkada hrle s bogom, to su oblaci, oličeni u Vedi, kako kravama, tako i kobilama. Noću, te su kobile jalove; zrakovima Sunca, dok se rasvjetljuju, postaju bregje. Može biti, da se i bubanj Momčilov rastumačuje kazivanjem vedičnim: **dundubhi** sansk. znači bubanj, talambas, a jeste, u onamošnjem mitu, nešto božje, jest gromot strijele, koja oblak oplogjuje[1]. Što će pak reći ime Jabučilo Momčilova konja, to se shvaća, ne samo iz indijskoga, već i indoeuropskoga naziranja mitičnog: okrugla je jabuka Suncu najnavadniji simbol, te je Jabučilo, i po imenu, Sunčev konj. Krilatog Jabučila, što se iz jezera ragja, nalazimo i u grčkoj priči. Krilati Πηγασος nosi ime od πηγη, od vodenog izvora; sin Pozidonov rodio

se, u noćnom zapadu, negdje do izvora neizmjernog okeana; na glasovitom Helikonu, pod njegovim kopitom, izbi 'Ιπποκρηνη konjev izvor; vitla se na njemu sunčani Perzej i sunčani Belerofon. Po ovome, što je ovdje izloženo, Momčilov mit, kad se liši simbolizma i priloga historijskog, imao bi glasiti ovako: Sunce, gdje prebiva u noćnoj pučini, drži do sebe konja krilata, a trojnog, vrana, rigjasta i bijela[2]; konj i konjik nemoćni su u noći, ali će konj okrilatiti, netom ga uzjaše rano Sunce, usred oblaka, prije tmastih i jalovih, a sad nabrizgalih svjetlošću[3].

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. **I, p.** 404.

[2] Kao što Vidu, na ovi način bijelac pripadao i Suncu. Isto i kod Rimljana, pripadao i Jupitru i Suncu; pa se gragjanima svojim zazre diktator Kamilo, što mu se htjelo, poslije zauzeća, V**ejâ**, triumfirati na bijelim konjma: "Triumphus omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maxime conspectus ipse (Camillus) est curru equis albis juncto urbem invectus; parumque id non civile modo sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis aequiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant" (Livii 1. V, c. 23).

[3] U kajkavskoj jednoj priči, iz Varaždina, Krauszove zbirke (I, 79), Kraljević (mlado Sunce) muze preopasne kobile, pa stari njegov konj, da se ponovi i pomladi, uskoči u izmuzeno mlijeku koje kipi, a to u času prije sunčanog izlaska. Baš u to doba Kraljević, uz pripomoć kralja od vjetrova, kralja od sunca i kralja od mjeseca, bijaše došao do ljube svoje (Zore). U Vedi, vrlo je obična ova prestava: prijazno bijelo vidilo na nebu nije drugo, do bijelo mlijeko božanstvenih krava ili kobila.

U ostalome, pučko pričanje, kako za trojako Sunce, zna čisto i za trojakog konja njegova. Tri Sunčeva konja, crni, crveni i bijeli, pa i mač Vidov, i drvo od svjetlosti, a, valjda i bog Triglav, pominju se u jekavskoj priči: "Čudotvorni nož"[4]. Mladić nekakav hoće da se ženi carevom djevojkom, a car mu je daje, ako "najdalje do osam dana njemu dobavi konja jednoga neokoćena bijela bez biljege, drugoga nejahana crljena a crnom glavom, i trećega nepotkivana crna s bijelom glavom i bijelijem nogama, a carici onoliko blaga, koliko bi mogli ovi tri konja doćerati". Toga mladića zapazila careva kći, kojoj se ljepši učini od ikakva na ovome svijetu čoeka". Kad "u jutro rano kradom do nje dogje", uputi ga ona, kako će sve uraditi. Da nanj uzjaše, dade mu konja ispod sebe, te on ode u vilenu goru "put istoka na jednu trorogu glavicu". Obrnuo se tu s desne na lijevu, i vidio bisernu livadu, te po njoj i konje svakojake gdje pasu.

[4] Vuk. **prip.,** 30.

Mladić svrnuo u onu livadu, a konji se poplašili, pa on izvadio i okrenuo put sunca nož čudotvorni, koji, kad sinu, zasja se livada kao na gori sunce. Tad se smirili konji i k njemu dolazili, te on izabra ona tri naručena. Po tom ugledao, nasred livade, i ćepariz, kucnuo ga u koren nožnicom od onoga noža, a u onaj tren prosipale se silne aspre, te on mogao tri konja blagom natovariti. Car udovoljen, pokloni mu ćer i upita ga, što će i koliko će prćije?" Gjevojku, tvoju šćer, za glavno, a tvoj nož čudotvorni za dobit!" bješe odgovor. Mladić ode doma s djevojkom i nožem, pjevajući.

Suncu junaku i krilatom konju njegovu privrnu historijskog junaka Momčila, kako pučka priča, tako i ep. Ali je pripojenje i ovdje preslabo, te se da razvrgnuti najlaganijim kretom kritike. Dvije su glavne pjesme, što se sad slušaju o vojvodi Momčilu i o konju mu s krilima, obje jekavske, i jednaka sadržaja, ama neodvisno spjevane, to Vukova hercegovačka: "Ženidba kralja Vukašina", i Gojkovićeva crnogorska 147. Momčilo ima ljubu Vidosavu, s kojom boravi u gradu Piritor; ili Pirlitoru, ili Pilitoru. Tu je ciča zima. "Šta ćeš u tom ledu i snijegu?"[1] poručuje Momčilovoj ljubi napasnik joj Žura Vukašin; u kralja Vukašina hoće ona "biser nizat' na žice od zlata"[2]. Žena nevjera izdaje Momčila, al se opet boji junaka, junakova zapleća i sprave mu bojne:

"U Momčila devet mile braće
i dvanaest prvobratučeda...
Momčil ima konja Jabučila,
Jabučila konja krilatoga,

kudgodj hoće prelećeti može,
u Momčila sablja sa očima"[3].

I čari okriljuju junaka: ima "bilje u perčinu, — što zanj sablja prionut' ne more"[4].

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 25, v. 10.
[2] Čojk. v. 11.
[3] Vuk. v. 50—7.
[4] Čojk. v. 34 i 41.

Ali, pored sve moći i sile, sugjena je propast Momčilu. Legao, a izdao ljubi tajnu, gdje mu boravi krilati konj:

"Kada prvi zapjevaju p'jevci,
ti otidi u nove ahare,
tad će čile popuštiti krila"[1].

Namah ode nevjernica, nagje Čilu, gdje je "popuštio krila do kopitâ", i "svijećom krila zapali"[2]. Pohita onda u riznicu, gdje

"dohvatila sablju Momčilovu,
te je slanom zatopila krvlju"[3].

U to, Momčilo

"čudan san usnio,
gdje se povi jedan pramen magle
od proklete zemlje Vasojeve"[4].

Junaku se sluti na zlo, te će reći ženi:

"U magli se, ljubo, rastadosmo,
rastadosmo, pak se ne sastasmo"[5].

Momčilo je velik jutrenji ranilac:

"u Momčila čudan nauk ima,
svako jutro u svetu negjelju,
rano rani u lov na jezera"[6]; ali
"noćno, ide na jezero vražje"[7].

Žura Vukašin sa silnom vojskom "zasio u gori zelenoj"[8], a izdajnica bijaše mu poručila:

"Noćno dogji na jezera ravna,
pokrij vojsku po gori zelenoj,
sam izagji na jezero vražje"[9].

Utaman junaštvo Momčilovo i njegovih drugova, braće i bratučeda: sablja s očima, slanom krvlju zatopljena, prirasla za kore. Jabučilu, koji "popušta krila — kada prvi zapjevaju p'jevci"[10], krila su spaljena; "dvije sluge", što su prije bile u Momčila, sad su u Vukašina[11]. Gdje devet braće poginu, vojvoda hoće da izleti iz kreševa svome Piritoru, no konju se ne da poletiti.

"Kune njega vojvoda Momčilo:
Jabučilo, izjeli te vuci!
Iz šale smo odavde lećeli,
bez nevolje, tek od obijesti,
a danas mi polećeti ne ćeš!
Al' mu konjic njiskom odgovara:
Gospodaru, vojvoda Momčilo!
Nit' me kuni, niti me nagoni,
danas tebi polećet' ne mogu"[12].

[1] Vuk. v. 108—10.
[2] Id. v. 123 i 126.
[3] Id. v. 131—2.
[4] Id. v. 138—40.
[5] Id. v. 146—7. U drugoj pjesmi, Momčilo zadrijema na trpezi, pade i pršte mu čaša vina, pa reče, kad se probudi:

"U snu strašan sanak vigjoh,
gdje sidosmo na jezera ravna
svakom vigjoh, moja braćo draga,
oko grla crvenu maramu,
meni, braćo, zmiju šestokrilu,
odvija je sestra Angjelija,
a privija ljuba Vidosava"
(Čojk. v. 96—102).

[6] Vuk. v. 63-5.
[7] Čojk. v. 76.
[8] Vuk. v. 62.
[9] Ćojk. v. 22—4.
[10] Vuk. v. 108—10.
[11] Čojk. v. 55—6.
[12] Vuk. v. 196—204.

Odsio od konja Momčilo, i "triput skoči, do grada doskoči"[13]. Očajniku spusti niz beden krpu platna sestra, lijepa Jevrosima, no krpu presječe pakosna Vidosava, te opadnutoga Momčila pokosi Vukašin, koji mu uze ruho i oružje, a uze i Piritor.

"Al' da vidiš čuda velikoga:
što Momčilu zlatan prsten bio,
tu Vukašin tri prsta zavlači;
što Momčilu taman sablja bila,
Vukašinu s' aršin zemljom vuče"[1].

Žuravom Vukašinu golemi Momčilo, na umoru, bio rekao za ženu izdajnicu:

"Danas mene u tebe izdala,
a sjutra će tebe u drugoga!"[2]

pa kralj mladu Vidosavu dade "svezati konjima za repove"[3] i rastrgati, ili, po drugoj verziji,

"zakopa je u zemlju do pasa,
pa je crnim obasiplje prahom,
zapali je sa četiri strane,
neka ide u mutne oblake"[4].

Mladu Jevrosimu, Momčilovu sestru, Vukašin privjenča za se, a ona mu rodi Marka i Andriju: "Marko se turi na ujaka, — na ujaka vojvodu Momčila"[5].

[13] Id. v. 213.
[1] Vuk. v. 273 i 280—3.
[2] Id. v. 253—4.
[3] Id. v. 294.
[4] Čojk. 225—6 i 229—30.
[5] Vuk. v. 304—5

Od starine su ove pjesme u naroda. Davnosti njihovoj unutrašnji je dokaz tvorevina im od veće strane mitična, uz izraze nerazumljive, kao što "sablja s očima". A da se odavna pjesme pronose, baš u onakoj sastavini, imamo i spoljašnji dokaz u zbirci Bogišićevoj, gdje se nalazi pjesma jedna o istoj pogibiji vojvode Momčila[6]. U svemu glavnome, i ovdje, teče jednako kazivanje. Ponešto je različito, a vrijedno da se pripazi, što "Momčil", mješte bilja, ima "dragi kamen u perčinu svijetlu"[7], a kad je

"veče ka večeru,
on će doći na studenu vodu,
da napoji konja krilatoga"[8].

Njega ne stiže polom od kralja Vukašina, već "od onoga bana njemačkoga"[9]. Kad junak zadrijema, usni i prenu se, reče:

"Moja braćo, čudan sanak vigjoh,
gje se povi jedna sinja magla,
od Njemačke od bogate zemlje,
a iz magle ljuta zmija pade,
te se meni savi oko vrata"[10].

U boju, Momčil

"do bana se triput dogonio,
al' na bana udrit' ne smijaše,
jer kod bana do tri sluge bjehu,
koje no su Momčila dvorile"[11].

A pošto Momčil pade,

"od jada ga rasparao bane,
al' u njemu dva srca junačka,
jedno mu se srce umorilo,
a drugo se istom razigralo"[1].

[6] Bogišića **pjes.**, 911.
[7] V. 20.
[8] V. 25-7.
[9] V. 3.
[10] V. 38—42.
[11] V. 76—9.
[1] V. 98—101.

U ovome pjevanju nije mit natrunio historiju, već je, obratno, historija natrunila mit. Mi imamo pred sobom tužnu mijenu Sunca boga i krilatog mu konja, koja oba, noćno, idu nevidom te zaglavljuju. Toga mitičnog dogagjaja čista povijest srpsko-bugarska istom se dodirnu. U vidu historije, istinito je samo ovo, da silni, a pustolovni vojvoda Momčilo, pade ispred svoga grada Periteoria po našu Peritora; pade u žestokom boju protiv združenih vojska cara Ivana Kantakuzena i Turčina Umur-bega, to god. 1345 po svjedočanstvima bizantijskih pisaca, ili god. 1361 po tankim napomenama srpskih ljetopisaca. Što Momčilov grad Peritor bijaše na istočnoj megji makedonskoj, južno od Rodope planine, dok je u Hercegovini grad Piritor naših pjesama, ova lokalna pogrješka mnogo ne odmaže historičnosti pučkog povijedanja o Momčilovoj nezgodi. Ali tim povijedanjem drma druga okolnost: za izdaju žene, što je najglavnije, ne samo u našim, već i u bugarskim pjesmama o Momčilu, u historiji nije naći traga ili glasa. Isto ćuti historija i o noćnoj pogibiji junaka, koje je takogje glavno u pjesmi. Iz svega je viditi, da je Momčilo tek prislonio ime svoje, i ime svoga grada, uz priču posve druge naravi. A još laganije do priče se dodjede srpski kralj Vukašin. Uturi ga u nju, po svoj prilici, jedino ovo ime Vukašin, koje prianja, kako uz ljude, tako i uz poznatog noćnog Vuču, ili Vuka. U pjesmi Bogišićevoj, boj se bije izmegju Momčila i "bana njemačkoga", a u pjesmama bugarskim, još jasnije, izmegju Momčila i "crnoga Arapina". Inače, i pjevanje naše čisto kaže, ko je to Vukašin: on boravi u mitičnome Legjanu!

"Ajde uzmi ti to čedo ludo,
pa ga vodi u Legjenu gradu,
a na ime Vukašinu kralju",

veli jedna pjesma iz Crnegore[2].

[2] Čojkovića **pjev.,** 152, v. 18—20. I stara jedna pjesma narodna (85 Bogišićeve zbirke) zastire Vukašina najgušćom koprenom mita. On hoće da se ženi vilom, pa sami konj svjetuje ga ovom vikom:

"Potkuj mene noge sve četiri,
nemoj oštrih zavraćati čaval',
napoj to me vinom od Vidina,
i rakije sa Demir-kapije,
nazoblji me misirskom psenicom" (v. 14—8)

Vukašin to učinio, te, najednuvši konja, "s njim udara u studeno jezero" i "bijelu uhitio vilu" (v. 26—7). Njoj "snima krilja i okrilja (v. 29), vjenčava je, a poslije mu rodi Andrijaša i Marka.

Može biti, da iz adskog Legjana tame Vukašinu ispliva i pridjevak Žura. **Žura** je suhonjavo biće, a vidismo, da noćnoj i zimnoj strahoti ime je jedno, u Vedi, Çushna-Sušar, pa da se ta suhoća ponavlja u našim mitičnim planinama Suhari i Goleču[1].

Dok od Momčilove tragedije noćne u historiji nema nigdje ni znaje, božja drama čita se tu na trk oka. Ne upirem u to, što Momčilo boravi u snijegu i u ledu, koji može biti mitični led noćni; niti u to, što oko sebe ima devet braće i dvanaest prvobratučeda, koji su valjda, kako ćemo to drugom prilikom reći, sunčani godišnji likovi u kupu od devet i u kupu od dvanaest. Ali nam je na dogledu bog u Momčilu, postojanu jutrenjem raniocu, koji ima mač s očima i konja krilata, te "triput skoči i do grada doskoči", po primjeru homerskih bogova i indijskoga Vishnu. Šta je mač, ili "sablja sa očima", pjevači ne znaju više kazati[2]; no znaju za to Rig-Veda i Avesta. Već nam objavi Veda, da je Sunce božje "oko Varuni i Mitri"[3], pa, istom mišlju, istome Mithri, koji je mlado Sunce Eranaca, Avesta pridaje do "deset hiljada očiju"[4].

[1] **Dio l,** na str. 59—61(99—101).
[2] Gledaj opasku Vukovu, na str. 107 knjige II **pjes.**
[3] Vidi na str. 168.
[4] Khorda-Avesta, XXVI, passim.

Tako je Sahasrâksha, "sa hiljadom očiju", i indijski veliki nebesnik Indra. Ova mitična predstava kod dvaju najčistijih arijskih naroda, Inda i Eranaca, o sunčanim očima bijaše, takogje, svojina naših djedova, davnih Srba i Hrvata. Mač s očima Sunčev je, kao što je Vidov mač zeleni i grebeški, jer, dok zelenilo izražava najprikladnije boju ranoga neba, što se njom raspara tama, sjajno oblo sunce nalikuje živu oku neba. Mač s očima, po našoj pjesmi, "zatopljen je slanom krvlju", koje mi opet razumijemo, ako se k Vedi obratimo, gdje svijetli bogovi izilaze taman iz slanog mora noći. Može biti vrijedno pažnje, da u helenskom mitu naš mač s očima premetnut je u drugoga sunčanog konja, u Pegazova brata Hrizaora; Ηρυσαωρ će reći: onaj koji ima zlatni mač. Nego, sve zlato Sunčevo tamni u noći. Gdje stane do "jezera vražjeg", gdje čami u mračilu, slabomoćan je i konjik i krilati mu konj; Momčilo tad zadrijema, kao braća Ribhu, i sanja sne zlosutne. Osim noćnog Vuka, zlobi Suncu i žena nevjera, koja je valjda tamno lice s večera spaljene Zore, kao što je polusvijetlo lice iste Zore druga žena, pomoćnica Momčilu, no privjenčana noćnome Vukašinu; tek će treća Zora, to već čusmo, biti pobjedonosna, kao što i treće Sunce[1].

[1] Zla žena mogla bi biti i zimna noć, naša baba Ruga, a ruska baba Jaga. Barem ruske neke **skaske,** koje iznose Sunce kao trolična junaka na troličnu konju, ženu napasnicu kažu vjesticom babom Jagom, dočim božjem vitezu pripomaže djevojka Basilisa, to ratoborna Bosiljka naših pjesama.

Zla žena "zapalila" krila konju pa je i sama "zapaljena, neka ide u mutne oblake", koje oboje zar se odnosi na poznati nam požar večernji, u kome arijski bogovi propadaju. Što će pak krilati konj "krila popustiti, kad prvi zapjevaju pijevci", to je bez sumnje naslijegjeno od arijskog nazora o pijevcu i Suncu. Kokot i kokoš bijahu, kod Arijaca, zoomorfoza noćnoga pregalačkog Sunca. Kokoš, dan na dan, nosi obla jaja; a kokot, veseo, budan, ćubast na lik Sunca[2], u tri noćna navrata navješćuje hod neodoljiv trojnoga boga, skoroga budnika ma da je on, u mlitavoj noći, i zadrijemao. Indima, Perzijancima i davnim Latinima bješe od boga grjehota usmrtiti božju ovu ticu; te ona proprati rimske vojske, pri osvajanju svijeta. Mrcu, eda bi se na drugi život probudio, nju pridavahu Rusi pogani[3], pa i narod naš svejednako misli, da uz slavu trećih pijevaca namah mine noćna svaka napast[4].

[2] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II, p. 297.
[3] **Dio 11**, str. 125 (223).
[4] Svirala cara Trojana pominje se i kod pijevca, u ovoj zagoneci: "Sav svijet pomrije, a jedan starčić sa košćanom sviralicom zasvira, i cio svijet oživlje". Odgonetljaj : pijetao (Novakovića **zagon.**).

Jabučilu, uz prve pijevce, krila počela rasti. Krilima kidiše, za onda, žena opaka; no, kad bude treći mah, kad oblagodani, krilati će konj odskočiti s gospodarom raniocem, odskočiće sav bio pri bjeloći nebesnoj, dok prije bijaše crn i rigjast Da je taj konj u prvom razmaku noći crn, kao što i konj u boga Triglava, osim priča, koje pregledasmo, kažu i stihovi neki mitični, a prilijepljeni jednoj svatovskoj pjesmi iz Boke[5]:

"U Vukića Brankovića
vranac konjic bez biljega,
na čelo mu sjajan mjesec,
a u grivi vidra igra,
iz kopita oganj dava.
Za njega mu niko ne zna,
nego sestra Vidosava,
koja mu je zob davala
iz legjena srebrnoga
S Vukićem se posvadila".

[5] V. S. K. **Kovčežić,** na str. 85.

Bog postao Vukić, jer je u vučjoj noći, a svadljiva Vidosava ovdje mu je sestra. dok je u epu žena. Ime Vidosava, pošto iz obe pjesme izilazi, može biti da je udržano od starine; te bi označivalo Zoru, što je i zbilja Vidov porod. Mjesec na čelu vranog konja noćna je biljega, kao što nam odaje noć i vidra. I u Eddi, i u **skaskama** ruskim, poluvodena vidra drži noćno zlato, Sunce[1].

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II, p. 414.

Pjesme, ovako, govorom svojim dokazuju, da jezdilac vranoga konja u noći, a krilatoga konja u danu, nije drugi, do Sunce božje. Što mi, zavojitim putem indukcije, razabiramo iz pjesama, to priče ne samo da pritvrgiuju, već kažu izravno. One kažu na glas: Sunce krilato jezdi konja krilatoga, pošto se ono izvi s konjem ispod vlasti vražje, koja njega unesreći, ili odnese. Car Dukljan, pripovijeda jekavska priča iz Boke[2], lovi "po dubokijem alugama i gustijem grmenima". Gleda Dukljan iz potaje, pa vidi čudo. Iz jezera izlazi "krilat konj i na njemu krilat čoek zlatnijeh kosa, dugijeh do peta". Krilati čovjek "tek što na suho izide, side s konja i dohvati nekaku sviralu, dugu, previjenu i šarenu kao najveća zmija, i poče u nju svirjeti, da se od mila Boga ne mogaše slušati, i na ovaj glas poče se sve kamenje i drveće šikati". Vrebač Dukljan zape strijelu, kroz obadva krila ustrijeli svirača, koji vrisnu od muke i zavika: "Moli Boga, te si ti mene vigjeo prije nego ja tebe!" Obranjenoga hotio Dukljan usmrtiti sabljom, ali on tonu u jezero. Zlobni car usjede onda pustog krilatog konja, te bježi s njim, kad li eto i ovome jašiocu niču krila. Prepao se car i bacio s konja, pa, vodeći konja u povodu, krilâ se oprostio. Još grgje će proći

Dukljanov sin. Čuvši za ono čudo, ode i on na jezero, ne šumke kao što otac, već sa strijelom odmah zapetom; nagje do jezera plačnu ženu, sredoviječnu a kosa raspletenih;
žena ga zgleda, i u taj tren on se onesvijesti kao mrtav. Toga časa i krilati konj, koji je već bio uveden u carevu konjušnicu, zavrišti i krilima udari tako, da se u carskom dvoru zatrese sve. Dukljan dotrči, a konj mu reče, da ga pravome gospodaru vrati, ako želi sina živa viditi. Konj, i car na konju, letnuše do jezera. Leleče car za sinom, a konj vrišti za plačnom ženom; carevu sinu, već mrtvu, žena dlakom jednom sad oči vadi. "Mijenjajmo sina za sina, a otac da mu je prost!" poviknu konj. Žena zadahnu Dukljanova sina, te mu povrati život i i oči; njoj Dukljan povrati konja.

[2] Vuk. **prip,,** 40.

Ko je taj krilati mladić na krilatom konju, kojima napastuje Dukljan? A ko je Dukljan? Jedno je Sunce, a drugo je Vrag leda i zime, odgovara nam jedna isto jekavska pjesma iz Crnegore. Po toj pjesmi[3], car Duklijan i Krstitelj Jovan "posigrali se, — na pržinu nakraj mora slana"[1], onaj "zlatnom korunom", ili "sjanim suncem"[2], a ovaj jabukom. Jovanova jabuka "pade moru u dubine"[3], a do dva puta zaroni Duklijan, da je izvadi, ostavivši na pržini korunu, ili sunce, a do sunca "ticu zlogasnicu"[4] Živu zgodu prihvatio Jovan i

"more zaledio,
on zaledi dvanaes ledovah,
pa grabi od zlata korunu,
i poleće k nebu u visine...
sjajno sunce na nebo donese"[5].

Uzalud Duklijanu veliko razmetanje njegovo:

"zagna se moru iz dubine,
tri je leda glavom prolomio,
pa se natrag opet povratio,
i na glavu kami dohvatio,
mali kami od hiljade okah,
i prolomi dvanaes ledovah,
pa je svoja rasklopio krila,
za Jovanom u poćeru pogje"[6].

I pored potjere od goropadnog naletnika, sunce je oprošteno.

[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 17.
[1] V. 2 i 7.
[2] V. 49 i 65
[3] V. 11.
[4] V. 45.
[5] V. 47—50 i 65.
[6] V. 53—60.

Pjesmu prati opet priča, a ta iz Srbije[7]. Djavoli, kad od Boga otpadoše, odnijeli su sunce sa sobom na zemlju. Nabivši ga na koplje, gjavolski car nošaše sunce okolo na ramenu, a zemlja protuži Bogu, da hoće sva da izgori. Bog onda odredi svetoga arhangjela, ne bi li od cara gjavoljskog sunce oteo. Dva protivnika stala kraj mora, te kušajn, ko će dublje roniti. Kad zaroni, pa izigje arhangjeo, red je i gjavolu isto učiniti. Udari koplje sa suncem u zemlju, postavi do sunca svraku i zaroni, ali arangjeo prekrsti more i sledi ga. Bježi arangjeo sa suncem, a svrake stane kreka, te gjavo, dosjetivši se nesreći, brže bolje natrag. Led je na moru od devet aršina debeo, koji on ne može da probije, dok se ne vrne na novo ka dnu mora i uzme kamen. Nasta uzaludna potjera bijesnoga gjavola za arangjelom. Sunce je

izbavljeno, ako i gjavo, u letu do neba, taman pred Bogom, arhangjelu noktima otkinu veliki komad mesa u druge noge[8].

[7] U knjizi II Vuk. **pjesama,** na str. 84—5.
[8] Za to i u ljudi nije taban ravan, zaključuju i priča i pjesma.

Kao što je viditi, krilatome Suncu tek prionu ime Momčilovo, a zimnome Vragu vrebaču otaca naših neznabožnih pristavi se, uprav mehanično, ime cara Dioklecijana u jugo-istočnome, ili naziv "sveti arhangjeo" u sjeveru-istočnom kraju naroda. Otpuhnu li se ta imena, mit, kako ga kažu pjesme i priče, iznosi sušto Sunce i suštog Vraga.

A nije nego puhor historični, dok je zgoljna priča sunčana, i ono što se u Crnojgori o caru Dukljanu pripovijeda, da je u vodi, u nekom viru, te je tu svezan, pa glogje lanac. Licem uoči božića bi ga preglodao, te bi se svijet uždio, da cara cigani ne pritvrde[1]. Priča je fragmentarna, a nešto i pobrkana, ali se lasno dopunja i redi. O božiću nastupa zimski suncokret, te se svijet lučem nove godine užiže. Kroz slabe zadnje mjesece u godini okovano je Sunce, a raskovaće se na božić. Odslije stoji u lancu Sunčev dušmanin, veliki zimni Vrag.

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Dukljan.**

U Crnoj Gori, čudesni konj još jednako prizire se tamošnjemu pučanstvu. Konj se prizire bez ikakva odnosa na gospodara mu kakova, ili na historijsku koju osobu. Ljudi kazuju, da živi nekakav at u jezeru na planini Lukavici izmegju Nikšića i Bjelopavlića, pa da iz jezera izlazi i u različno se obličje pretvara[1]. Ovo priziranje onamo spada u red najglavnijih praznovjerja, kao što su još anatema, tenac i vještice. Ako i ovako osugjen na prostu sujevjericu, za to čudesni konj naših otaca poganskih nije manje živ u pučkoj pameti.

[1] Medakovića, **živ. Crnog.,** na str. 183.

Priča jedna opisa nam krilatog čovjeka, koga Dukljan ustrijeli, pa ma uvreba krilatog konja. Krilati čovjek izlazi iz jezera sa "zlatnijem kosama, dugijem do peta, dohvata nekaku sviralu, dugu, previjenu i šarenu kao najveća zmija, i poče u nju svirjeti, da se od mila Boga ne može slušati, i na ovaj glas počinje se sve kamenje i drveće šikati". Svak uvigja, da se ovo tačno slaže a glavnim odlomkom priče helenske o prvome kitaredu Orfeju, čarnim udaranjem lire ganiocu i krotioca svega živoga i neživoga u prirodi. Zar se ne prevarismo, kad, na temelju srpskoga i hrvatskoga mita, reknemo, da je i Orfej slika boga Sunca u onome pjesničkome trenu, gdje se Sunce, pri rastupu noći, odvija iz tmičnih zavoja, pa rani svijet čara neodoljivim glasom jutrenje svoje pjesme. Prvim granućem, tice žubore, zvjerad se kreće, ljudi ustaju, rijeke toplom bojom svjetlucaju se i vidno hrle, drvlje i kamenje probijeno je mladom zrakom, kao da je u svemu tome živa duša. Svemožni ovaj gudač javlja se skoro posvuda, kod nas kod Helena, kod Germana, a čak i u Kalevali nearijskih Fina. Da se pak, ovakim tumačenjem, mitično biće Orfejevo najbolje razglaba, pokazuje i ime i ostala Orfejeva legenda. Po svoj prilici, ime je od ορφνη, tama, noć, te je 'Ορφευς **tamni, noćni**[2], što će reći još tamno, noćno Sunce. Po božjoj legendi, Orfej je porod sunčanog Apolona, od koga, jal od noćnoga Herme, primi i majstorsku liru. Druga verzija kaže mu ocem rijeku Eagro, jezero u našoj priči, noć po nazoru arijskom. A i zbilja Orfej sigje u ad, da dolje traži svoju Euridiku, usmrćenu zmijom, ko što je zmijinja svirala našega krilatog čovjeka[3]; više puta rekosmo, da i zmija oličuje noć. Euridika, tražena po tmini ada, noćna je Zora.

[2] Preller, **Griech. Myth.,** II B., s. 484. Pače je Kuhnu (**Herabk. des Feuers,** s. 7) Ορφευς isto ime sa sanskritskim **Rbhus,** od nas već vigjenim likom noćnog Sunca.
[3] Svak se sjeća, pa i ne treba spomenuti, da je svirala pridijeljenja i noćnome jašiocu Trojanu.

U prve, zla je sreća krilatoga čovjeka, koga prostrijeli Dukljan, loveci po provalijama i gustome grmenju, pa tako i Orfeja, u planini, rastrgoše i proniješe bijesne Menade. Kao što se vidi, pojedinosti

mita slične su, a nisu jednake. Ovo ovako mora i biti, pošto mit raspredoše, jedni od drugih neodvisno, Heleni s jedne, a Srbi i Hrvati s druge strane. Nego, čita ista je glavna misao: čudotvorna gudnja.

Sjajan, i nada sve svečan, jeste trenutak sunčeva ogranka. U duši Srbina i Hrvata neznabošca Sunčeva prva slava jeknu glasom vjere, pa od te jeke stvori im se odjeliti sunčani bog. Taki bog, Sunce na prvome skoku na nebu, još nam sija u mladome krilatome Hrelji našega epa.

U srpskoj historiji, za vrijeme posljednjih Nemanjića, ima jedan Hrelja, koji se na gornjoj Strumi u Makedoniji, posjedom znamenite krajine i silom oružja, promeće tamo amo, od oslabljene Bizantije do jačajuće Srbije. Najposlije, zavolio srpske svoje gospodare, a bio, u dvoru Silnoga Dušana, protosebast, pa i najviši dostojanstvenik, kesar. Iza burnog života, pokalugjeri se i prestavi se g. 1343, u rilskom manastiru[1].

[1] Ruvarac, **Prilog k ispit. srpskih pes.,** str, 65—6.

Ovaj historični Hrelja nije, nizašto, krilati Hrelja naših pjesama. Osim slučajnog sudara istoga imena, ni spona najtanja jedno s drugim licem ne veže. Epski Hrelja viječan je mladić, "rogjeni mladić", kao što vrlo značajno veli pjesma[2]. Urogjena ta mladost hvali mu se, gdje je god o njemu govor: "Lijep mladić, pa se zakitio[3] — vino pije, nausnice smije"[4]. Dive se vile njegovoj mladenačkoj ljepoti[5], pa i samo ime mladića ep rado previja u oblik deminutivni, kao što: "Hreljica", ili "Krilatica". A kako mladost, tako i krila postojano su odličje Hrelji:

"Ja da ti je okom pogledati,
kad s' obuče jedan krilat junak!
No da vidiš divna gjuveglije,
gjuveglije, Relje krilatoga!
Nije šala jedan krilat junak!
Nije šala krila i okrilje!
A jadan ti prema njemu Marko!
I jadan ti Miloš vojevoda!
Vilovita konja pojahao[6]".

Ta su krila zlatna:

"Relja Bošnjanine
zlatna hrani u ramenim krila,
na krilu mu soko tica siva"[1].

Krilima, što ih junak "hrani", "ima", "rasklapa"[2], on "se izvija nebu u visinu"[3] Otkle se izvija? "Povi se magla od istoka ... a iz magle ispanuo junak . . na sivalju krilatu"[4], kaže pjesma. Megju epskim junacima, Hrelja je čauš[5]. Na njemu sijeva oko vrata crveni rubac, poša[6]. A šta je Hrelja? "Junak sav od vatre žive"[7].

[2] Petranovića **pjes.,** knj. III, 35, v. 119.
[3] Id. ib. v. 138.
[4] Id. knj. III, 54, v. 85.
[5] Ovo u Petranovićevoj zbirci; a, u Vukovoj, Leka sestri Rosi govori:

"Ako li si, sestro, naumila,
da ti uzmeš krilata junaka,
da ga grliš, a da se ponosiš,
uzmi, sele, Relju krilatoga"
(knj. II, 40, v. 438—41).

[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, 40, v. 185-93.
[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 22, v. 302—4.
[2] U epu, passim.
[3] Petranovića **pjes.,** knj. III, 35, v. 255—6.
[4] Id. ib., 34, v. 361—6. Za Hreljina konja sive boje gledaj, u istoj knjizi, i pjesmu 29, v. 131—2.

[5] U epu, passim.
[6] Ovaki rubac, baš kao njegovu biljegu, navodi jedna pjesma bosanska o tri vojvode, o Kraljeviću Obiliću i Hrelji: "A na Relji poša sijevaše" (Petr., knj. I, 110, v. 21.).
[7] Petranovića **pjes.,** knj. III, 35, v. 173.

Iz ovog epskog opisa vidi se još čistije, nego iz samih pučkih priča, da krilati mladić na krilatom konju jest mlado ogranuto Sunce. Pribrati, te složiti zajedno, razmetnute riječi epa isto je, što sklopiti sliku boga. "Sav od vatre žive", a s "pošom", s crvenim osjevom oko divne glave[8], bog, hitri "čauš", hitri vijesnik slavja dnevnog, "ispanuo na sivalju krilatu, izvio se od istoka iz magle, krilima i okriljem izvio se nebu u visine". Sivi konj i siva magla označuju izlazak iz noći, a pokazuju i na oblake, koji obično prate sunce na izhodu i zahodu. Hrelja izvio se iz magle, kao što na više čusmo, da Momčilo u mitičnoj magli rastade se s ljubom svojom[9]. Važno je i mnenje obližnjih nam Bugara o nastanju Hrelje. Narod u Bugarskoj na pitanje: Otkud junak Hrelja? kaže: Od mora[10]. To je, dakako, mitično more arijske noći.

[8] O zračnoj glavi mladoga Sunca, kojoj se začudiše Arijci, a Heleni uličiše u svome Κεφαλος, vidi, na str. 76—9, sjajnu raspravu M. Müllera: **Vergleichende Mythologie.**
[9] Vidi na str. 188.
[10] M. Pjerotić (u **N. Listu Zad.**, god. 1884, br. 80), koji priopći, prevedene, i ove stihove:

"Pa mi sede junačina Hrelja,
te iskrši granu bademovu
Stade kleti aga Asan-aga . . .
Odgovara junačina Hrelja:
Ne kuni me, aga Asan-aga!
Imam ljubu gospodskoga soja,
mesto hleba, bademom se hrani".

U mitologiji arijskoj, badem, uz rano svoje cvijeće, bilježi rano vrijeme (Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Amandier**). Što se tiče postanka i stana Hreljina, naš narod misli, da je Bošnjak iz "Jenje Pazara, pokraj Raške" (Vuk **pjes.,** knj. 11, 40, v. 169—70). Ovoj lokalizaciji mita ja ne znam pravog razloga. Da rečem: to je s toga, što u kršnome jugo-istočnom kraju Bosne, do Raške, ponajdulje udrža se starovjersko štovanje boga, time ne bih mnogo zadovoljio čitatelje. Niti bi koristilo reći, da sunce iza vrlo izdignute pazarske visočine granjiva baš u punoj slavi. Inače narod, ako i zna sjedište Hrelji, ne zna mu za oca i majku:

"Što mi kažeš Relju Krilatoga . . .
od koga je gjeda i koljena,
ko li otac, ko l' njegova majka ?
Ja sam čula, gdje pričaju ljudi,
da je Relja Pazarsko kopile,
našli su ga jutru na sokaku,
Jegjupkinja njega odojila,
s toga ima krila i okrilje" (v. 482—92).

Ja prihvaćam riječ ovdje, da su Hrelju "u jutru našli".

U Vukovoj zbirci .pjesama Hrelja nije nigdje glavnim i jeditim predmetom pjevanja. Dašto, velik je junak, biće odlično s krilâ i okrilja, ali se pomalja uz druge junake. Druguje, u zbirci Petranovićevoj, navlastito s Markom, no kao da je Hrelja junak vigjeniji. Jedna pjesma iz Hercegovine[1], izatkana obilatom žicom mita, donosi nam one iste prikaze, koje mi poznajemo iz priča o trojnome konju Sunca, o Sunčevoj rgji u nevidnoj noći, o mirisavoj svježosti i o braku njegovu s jutra. Krilati Hrelja, s drugom Kraljevićem Markom, ide, da gleda čudo neko:

"Na Golubu visokoj planini,
gdje imade zelena livada,
po livadi trava gjetelina,
po njoj pasu dva vrana gavrana;

to ne bila dva vrana gavrana,
već dva konja od jedne kobile,
zlatne su im grive do koljena,
i lijepe kite do očiju . . .
na sred polja zeleno jezero,
kod njega su na sastanku vile,
svake evte tri bijela dana,
sve okreću kolo naokolo"[2].

Vidivši to, Hrelja

"zapjeva tanko glasovito:
kako Relja tanko popijeva,
planina se planini odziva,
a dolina dolini doziva,
a sa gore polijeće lišće"[3].

Ali Hrelji nije još pravo doba: vile mu

"uklone dva konja velika . . .
oba vranca od jedne kobile,
pozlaćenih griva i perčina"[4];

pače, vila "najmlagja" Hrelji

"oči pomračila,
pomračila, pa ih iskopala"[5],

a uhvatila pod njim i trećega konja, crvena, konja "alata"[6]. Nego ista vila, koja ga liši vida, junaku zatim "rashodi tamu"[7], te progleda. Da to izvede, ranjenog Hrelju vila "umiva studenom vodicom, — a kadi ga svakom mirodijom"[1]. Iz ovih riječi kao da nam odiše sav miris jutrenjeg orošenog bilja. U tom kadu, "mladi" Hrelja privjenča sebi vilu "odviše lijepu"[2], najmlagju, čas prije njemu ljutu i nemilu, a sada nježnu vidaricu. To jest: prekuživši mrzost otamnjele Zore, mlado Sunce ruči se s mladom rosnom Zorom, koja, prehodnica s jutra, boga "rashodi tamu" na stazi neba.

[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 23
[2] V. 13-20 i 25—8.
[3] V. 138—42.
[4] V. 172—5.
[5] V. 206—7.
[6] V. 205. U pričama, pojavi nam se trojaki konj boje crne, rigjaste i bijele, a ovdje je boja dvaput crna, a onda crvena, koje jednako izražava dva maha noćna i treći jutrenji, pa služi i dokazom izvornosti pjesme.
[7] V. 303.
[1] V. 342-4.
[2] V. 325.

Sunce je maloviječno. Mladi junak, nakon presjajnoga ali kratkoga hoda, strada pri svršetku svakoga dana. Vila Hrelji "oči pomračila, — pomračila, pa ih iskopala", malo prije reče nam pjesma. Ovo isto platno mitično, ako i drugim nitima, snuje opet jedna pjesma iz Petranovićeve zbirke[3]. Krilati junak bolji je od Miloša i od Kraljevića Marka[4], pa nakanio se, da ih spasi od Arapa i od arapskoga strašnoga jaza:

"Arapi su endek prokopali,
u dubinu trista endezeta,
u širinu trista i četiri"[5].

I zaista spasio dva druga, dok "uzeo" jednog "pod lijevo", a drugog "pod desno pazuho"[6]. Nego, odmah potom pogibe od najnenadnije smrti: "okrenuo oči i obrve"[7] Arapki, i od te žene ubi ga strijela.

Krilatome Hrelji, Hrelji junaku nedostižnu, postavi Marko kao viteški natpis, uz ove svoje riječi: "Nije majka rodila junaka, — što je majka Relju od Pazara. — Jao, Relja!"[8]

[3] Knj. II, 24.
[4] V. 35: "Bolji Relja za sedamnest Marka"
[5] V. 55—7.
[6] V. 85- 6.
[7] V. 92.
[8] V. 102—4.

Pošto na više mjesta spazismo, da se adske sile, u našoj tradiciji, rado kriju za arapsko ime, ne će, valjda, puka dosjetka biti, reknemo li, da nam arapski jaz ovdje prestavlja bezadnju tminu noći. Tako i Arapka, koja ustrijeli Hrelju, biće večernja Zora. Ovo barem stoji, da u općoj mitologiji nije nepoznata naša fraza: "okrenuo oči i obrve". Sunce i Zora Arijaca ginu "okretom" svojim[9]. A od strijele ženskoga Parisa pokleknu i mladi Ahil, junak nad junake, s koga takogjer kao da nam baca svoj sijevak mlado Sunce.

[9] I Zorina ovaka pogibija priča se, u nas (Vuk. **prip.,** 24): "Bila je nekaka gjevojka, koja nije rogjena od oca i majke" (nije ni Hrelja rogjen od ljudskog oca i majke), "nego je načinile vile od snijega, izvagjena iz jame bezadnje prema suncu Ilijnskome" (Zora u juliju), "vjetar je oživio, rosa je podojila, a gora lišćem obukla i livada cvijećem nakitila i naresila. Ona je bila bjelja od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca, da se take na svijetu ragjalo nije, niti će se ragjati". Na nogama trčući, brža je od svakog konjika, pa otvorila trkiju, da je uzme za ženu ko će je preteći. Sam carev sin mogao pristajati za njom, no i to vrlo mučno. Kad je dostigne i uhvati, turi on djevojku za se na konja; ali, "kad dogje u najvisočiju planinu, obazre se, kad li mu gjevojke nema". Izčeznuti će naime, prebrza trenutna Zora, netom je mlado Sunce na nebu odskočilo.

Sunce, u večernje doba njegove propasti, kao boga napose posmatraše i Heleni, sazdavši plastični lik Hipolitov. 'Ιππολυτοϖ znači: "onaj što ima otpregnute konje", a jeste Sunce, koje, pri zahodu, već raspregnu kola svoja, te ide nevidom[1]. Zna se, da u Arijaca mitična zamisao Sunca progje kroz tri stepena razvitka. Sunce bi iz prva zaimšljeno kao vrljajući točak, onda kao nešto "brzo", a pošto je brz i konj, kao "brz konj", zatim kao "konjik", jal "vozač na kolima", ovo potonje helenski Belerofon-Perzej, jal Hipolit. Srbi i Hrvati, dakako, nisu svoje bogove dotjerali prema harmoničnoj i jasnoj slikovitosti bogova Helade; ali tri ona stepena razvitka, glede Sunca boga, preturiše i oni. Mislim, ima za to dokazâ. Da je Sunce, kod nas, nekad smatrano kao točak, kolo, nagovješćuje "kolasta" azdija, što pristoji pouzvišenijim junacima pučkog pjevanja. Pak i stih, koji na više čusmo u pjesmi o Hrelji, da, naime, vile "sve okreću kolo naokolo"[2], iz početka bješe zar mitična fraza strogo realnog smisla, te hoćaše reći: oblaci tjeraju kolo sunčano. A sunčano kolo vigja se i na Jabučilu.

[1] V. Puntoni, **Studi di mitologia greca ed italica,** u proučenoj i prozirnoj raspravi i Sulla formazione del mito di Ippolito e Fedra, Pisa 1884 (cap. III).
[2] Na str. 198.

Nego krilati naš konj već označuje drugi stepen prisjeta mitičnog, iza kojega naši oci pregjoše i na treći, s krilatim junakom. Samo, što naš Krilatica ostade jahač, dok megju Helenima sjedne u vratolomna tragična kola: on je Hipolit, mladić uzorite ljepote i uzorite čistine. Ipak, mnoge spone skopčavaju Hipolita s našim Hreljom i Momčilom. Njega upropastila Φαιδρα, vidna, po imenu naša Vidosava, pa onda sama poginula, kao što i naša žena. Hipolita smače noćni Herme pod kacigom, pod "večernjim tmastim pramenom oblaka"[3], ili, po morskoj nemani, smače ga morski Pozidon, koji je mladiću pradjed, a Momčilu dogje glave noćni Vukašin, kod "jezera vražjih", gdje "se povi jedan pramen magle"[1]. Izmrcvarenog Hipolita izliječi na nov život vidar Asklepij; oslijepljenog i nagrgjenog Hrelju ozdravi vidarica vila.

[3] Pantoni, **Ippol.,** p. 54,

[1] Bugarskome Hrelji prva je postojbina, rekosmo, taman more.

Sa Suncem trojnim u noći, i sa Suncem, koje se diže u slavi i silazi u bijedi dana, još ne uhvatismo sve slike Sunca boga. Od dnevnoga Sunca omašnije je ono, što redi godinu. Osobito mladog boga mlade godine Srbi i Hrvati željkovali, da im iskoči žarki i veseo; o dobrotvoru tome himne njihove romonile zvukom najglasnijim. Staro vjerovanje u Sunce ovo, skoro u cjelosti, stoji pred nama, jer se ona vjera ukruti, kao okami se, u božićnim običajima, koji se posvuda, manje ili više poganski, potežu u narodu. Naši oci, kad se pokrstiše, od božića Sunca premetnuli govor na božića Isusa.[2]

[2] Kako poznajemo hristjanstvo, ne će biti baš velika muka, da se razluči, malne u svakom slučaju, što je hristjanski, što li poganski obred božični.

Godišnje je Sunce pravi davalac, pravi Dabog, jer daje ljetinu; pa njega pri uzlazećoj trci do ljetnog suncokreta, a silazećoj do suncokreta zimnog, praćaše najveća sućut. Kao što dnevno Sunce ima noćnu nepriliku, tako i ovo godišnje pada u vitešku nevolju, sve veću i veću, čim mu se staza nebesna sve to većma snizuje, u drugoj polovini godine. Bogovi već ostarili, pa njih sapeli tamni dušmani, zlovarni duhovi. Svezali Vida, njegovu ženu i Sunce. "Tako mi ovijeh zauza Hristovijeh!" još jednako zaklinju se ljudi u području jekavskoga narječja[3], na nesvjesnu uspomenu Sunčeva sužanjstva. Kad su tamo pokladni dani prije božića, domaćin prvom čašom vina, i prvim riječima zdravice, sjeća na te zauze, ili poklade: "Zdravi ste, gjeco! Zauzi Hristovi na zdravlje i na radost nam došli, a zdravo nas i vesele ostavili, da Bog da!"[4] Domaćin želi, da zauzi dogju na radost, jer na ljude oni mogu navući i žalost i pomamu, kako to dokazuje ova druga kletva: "Tako me ne smeli i ne pomamili zauzi Hristovi!"[5].

[3] Vuk. **rječ.,** pod **Zauzi.**
[4] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 11.
[5] Vuk. **rječ,,** pod **Zausi.**

Po božjem primjeru, vezali bi se i ljudi, pa otkupljivali. Od ovoga obreda neznabožačkog dogjoše sadašnji pučki praznici, **materice i očići**, ili **oci.** Padaju materice u predposljednju nedjelju pred božić, a očići u posljednju. Ili uoči, ili u jutru nedjelje, osobito djeca hoće da užetom, ili čim drugim, vežu majke i oce, koji se od toga darom kakvim otkupljuju[1]. Ova općenita zimska vežnja i Sunca i ljudstva već se verala i po arijskoj pameti. Indijski Varuna i Yama, bogovi čiče zime i noćne tame, vežu konopima svojim sve božje stvorove.

[1] Vrčević, **Tri glavne sveč.** i Vuk. **rječ.**

Na vežnju maloga boga, osim izraza "zauzi Hristovi", pokazuju i "poklade božićne", koje su, u govoru jekavskom, sinonimne sa Hristovim zauzima[2]. **Po-klade,** ili **po-kladi,** biti će riječ skrojena kao po-nedjeljak, po-podne, po-večerak, uz značenje: po kladama, ili poslije klada. Klade su tamnica, kako nam kaže izreka: metnuli ga u klade. Ja bih mislio, da božićne poklade prestavljaju pogansku gozbinu, pri nastupu tamnovanja božjeg. A čemu su se onda, u vrijeme neveselo, ljudi častili? čemu pokladovali? Moguće s toga, što se prilagalo jela i pila bogovima zamrlim i utamničenim, što se njima davala daća, kako se to činilo i na ispokoj duše čovječje, nakon svakoga pogreba. Mijenom svjetlosti čamaju, u klade zapadaju, svi svijetli bogovi[3]. Za to, kod Srbâ i Hrvatâ, bilo i svakojakih bogovskih poklada, koje se, poslije, prenesoše na svece i blagdane hristjanske. Naš narod sada drži poklade: božićne, gospogjine, arhangjelove, Petrove, Mratinske, bijele, mesne, i valjda još koje.

[2] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 11: "Zauzi (pokladi) Hristovi".
[3] Kao što iz Udbine, tako i iz "kršne Kladuše" zlobni Turci rado izlijeću, u pjevanju narodnom. Kladuša je, doduše, mjesto u zapadnoj Bosni, pa ja ne ću da u ovo upirem.

Što se zavezalo, hoće da se i razdriješi. U oči božića zaklana je crna ovca, rek' bih na žrtvu baš tamnim duhovima[4]. Na 20 decembra, uz najveće propadajući dan, onemogao konačno Vid bog;

no, licem na dan slijedeći, bog se pridigao, i rodio mu se božić. Po deminutivnom i patronimičnom nastavku ić, **bož-ić** naprosto znači mali bog, bogov sin[5]. To je mili i slatki bogo, jal božo, kome mladome primijenjeni su nježni **gjetinci,** kao što starome bogu očići i bogovoj ženi materice[6]. Božić je spućen, dok se ne odveže te se nanovo rodi. Sunčanog boga, koji se vječito pomlagjuje, simbolizira kojekakvo vazda zeleno drveće, sšmšir, lovorika, maslina; on je δαφνηφορος, kako Heleni rekoše za mladoga Apolona i mladoga Herakla; pa će, na dan sada pokrštenih **mladijenaca**, u jutru prije svanuća, jekavska majka uzeti listatu granu takovog drveća, prekrstiti njom domaću vatru i tući redom golu djecu, uz riječ: "Pusti bolest i jade, a prifati zdravlje!"[1] Sve su sveze razdriješene. Božićeva majka skinula povezače, **babine rube**[2]; zimni jadi minuli.

[4] Vrčević, **Niz. prip.,** str. 98: "Na očiće . . . sasnio je neobičan san, i u sanku probudivši se, prekrsti se i reče: Bože daj sprama dobru! U oči božića zakolje pecivo, jedna crnu ovcu, od koje spremi desno pleće ..." — Vidi i **Tri glavne svečr.,** str. 21.
[5] Miklošić, **Bild. der slav. Personenn.,** s. **13.**
[6] **Gjetinaca** je nedjelja pred **matericama.**
[1] Vrčević, **Tri glavne svečr.,** str. **17—8.**
[2] Babine su rubi dan prije badnjega dana i to je naziv crnogorski, a inače zovu se i **tučin** ili **tucin dan,** valjda dan zaklanih žrtvenih životinja. Za negdašnji obred vjerski svjedoči običaj u šabačkom okrugu, u Srbiji. Tamo "pečenicu, mesto sekirom, ubija krupicom soli u čelo, pa pečenicinu krv s tom soli izmešanu daja marvi" (Milićevića, **živ. Srba.** s. 121).

Evo nam na okupu božje porodice, već začiljene i zdrave. "Sjaj, bože i božiću!" ovi prvi uzvik radosti, i prva molitva domaćina, na božić u praskozorje[3], eda bi svima ukućanima sjalo božje Sunce, ide, kako božiću, tako i ocu mu bogu. Badnjak od sirova cera, što se siječe uoči božića iz jutra prije sunca, a pazeći na to, da padne k sunčanom istoku[3a]; badnjak, i što će vatrom goriti po svoj badnjoj noći do željno očekivanog ogranka novorogjenoga Sunca, simbol je ukupne te porodice. Pače, više nego simbol, on je čista slika njihova. Badnjak je duhato nešto, nešto živo. Od **bditi,** badnjak je ono što i **budnjak;** a kako je uprav živ, on je, po pučkoj izreci, veseljak[4]. Budni i veseli badnjak oličuje veljega boga i ludoga božića, a kašto i božićevu majku. U stara doba, on davao ljudma i ime, što sluti božju budnost: Budimir, Budisav, Budman, Budin, Budko, Dragobud, Dobrobud, Radobud. Imaju se ložiti dva, ili tri badnjaka[5]. Dva su badnjaka bog i božić. Ovu dvojicu napominje i nužni pridavak uz deblji kraj badnjaka. Kad su tri glavnje, jedna se kaže badnjak, druga badnjačica, a treća dijete.[6]
Pokrštene ove badnjake sad zovu u Srbiji Josifom, Marijom i Isusom[7], kakogod što ih naši stari zvahu bogom, božićevom majkom i božićem. Gdje se naložе, triput se pomaknu u napredak. Kad poslije dogje polaznik, on će se pokloniti badnjaku, badnjaku i djetetu, i poljubiće im pregorjele osječke". Ako ne na trojno Sunce, a to na oca, majku i sina neznabožačkog doba kao da pokazuju i tri nožića od obilja, za koje ženska pjesma pjeva: "U Božića tri nožića: — jednim reže zaoblicu, — drugim reže kobasicu, — trećim reže česnicu"[8].

[3] Vuk **rječ.,** pod **Božić.**
[3a] S istočne strane privošte uz duvar, u Srbiji, i svijeću, koja se u kuću unosi poslije badnjaka i slame (Miličevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 126—7.
[4] Zgodno je opaziti, da je baš sunce "Veselo", po pučkom epitetu.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Badnjak.**
[6] To u Podibru, u Srbiji. Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 128.
[7] Id. ib.
[8] Vuk. **pjes.,** knj. I, 95. U drugim su božićnim pjesmama "tri kite cvijeća", ili "tri tičice".

Što se još jednako, u nekim krajevima, badnjaci kite lovorikom, pa im se nazdravlja i vinom se napajaju, i ono je neprevarni ostatak bogoštovne službe, negda obavljane na badnji dan oko tih velikih bogova. Najprvi badnjak, koji slika starog boga, valja sav da pregori, da se **preveseli,** kako obzirnom riječju veli Jekavac. Njemu pregorenom napija se, kao osobi živoj: "Zdrav badnjače, moj veseli veseljače! Sretno nam se preveselio !"[1] U ostalom je opaziti, da se, u pučkom govoru, pojam veselja

najbolje s pojmom sunca spaja. Čovjek naš hoće da reče drugome čovjeku: "Tako po sunca veseo hodio[1a]!"

[1] Vrčević, **Tri glavne sveč.**, str 26. Badnjak je, po svoj prilici, davna postanja arijskog. U Indiji, vedični pobožnici, pri svečanoj žrtvi, u rano jutro prinesenoj bogu Agni, stavljahu na ognjište jedno veliko okresano stablo, povezavši ga remenima i triput ga pomazavši maslom. Stablo zvalo se **vánaspátis,** ″gospodar šume", pa je njemu upravljena čak i jedna himna (Rigv., III, 8). Tome vedičnome badnjaku, te i bogu Agni (ognju), pripadaju pak, u istoj Rigvedi, tako zvane "Apri-pjesme", koje su ponešto nalik na naše "pjesme od kolede". Osim badnjaka i ognja, prizivlju se tu Noć i Jutro, i još tri boginje sa istoka, a pominju se velika "vrata bogova", što se širom rastvaraju Badnjakova žrtvovna vatra goraše na razmaku dana i noći.
[1a] Vuk. **posl.**

Badnjakova vatra, znamen visoke lampe nebesne, ne smije da se ugasi. Dok se ona sama ne utješi, izgorjevši, nju čuvaju, gdje ostali ukućani spavaju, jedno muško i jedno žensko čeljade[2]. Varnice, koje iz vatre izlijeću, jesu svete i one. Ono je na lik zlatnih zraka, što će ih, sutradan, mlado Sunce po bijelom svijetu prosipati. Isus, hristjansko sunce naše, rodio se u noćnoj gluhoći, u skromnoj golotinji; Sunce naših pregja neznabožaca ragja se u slavnome osvitu, blista u sjaju božićnoga dana: "Božić ide uz ulicu, te se veseli, — pred njim ide žarko sunce, te mu svijetli[3]". Kano veličajni triumfator, "dragi, plahi djetić, ognjeni Božić strilama" stupa u svijet. Ove riječi ne udrža narodna pjesma, ali iz starine nam sačuva M. Držić[4]. Iz njih kano da prama krilata misao otaca naših, gvirećih u božićno nebo. Na plaho dijete sa strjelama gledaju i druge oči, potmurne oči zavidnih mu dušmana, duhova zime i tmine. Da ih prestraše i odklone od božića, pobožnici bučahu i lupahu oružjem, kao što sad izbacuju puške po svoj badnjoj noći.

[2] Id ib.
[3] Vuk. **pjes. iz Herceg.,** 349 v. 1—2.
[4] Akad, **rječ.,** pod **Božić.**

Te duhove jedna pjesma sazda u aždaje[5]. Na opasnome putu, megju strahotama ide božić s kraja jednog na drugi. Kako Sunce, iza dnevnoga hoda, vozi se po nevidnoj pučini, da se opet vrati na prozor istočni, tako mišljahu Srbi i Hrvati, da se, pri svanjivanju nove godine, božić ima na drugu stranu prevesti. Božićna pjesma glasi: "Poručila Božićeva majka: — Tamo ću vam poslati Božića"; pa opet: "Božić zove s onu stranu: Prevezite me!"[6] ili: "Božić viče iza vode: Prenesite me preko vode!"[7] Čuju ga ljudi, gdje "bahom bata, noseći guku zlata"[8].

[5] Vuk **pjes. iz Herceg.,** 321, v. 1—6'

"Kad se Hristos na zemlju rodio,
uze njega čista gjeva majka
na lijevu u naručje ruku,
na srcu mu glavu prigrlila,
te s njim šeta kraj vode Jordana;
gledale je proklete aždaje".

[6] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 24
[7] Petranovića **pjes.,** knj. I, 35, v. 3—4.
[8] Vrčević, **Tri glavne sveč„** str. 24.

Eto, i preveze se; ogranu junačko Sunce novog ljeta; ogranu, pa "Božić zove svrh planine one visoke"[1]. Molitelji **sjaču[0],** srca trepte. Božić strijelja mlade zrake, na skorašnji zator ljute zime; te uzletila k njemu ova ubržena himna:

"Granu sunce iza brda, veselo, veselo!
Nije sunce, nego Božo, Koledo, Koledo!
Nosi igru za pojasom, veselo, veselo!
Mahnu igrom na junake, Koledo, Koledo!

Junaci se razigraše, veselo, veselo !
Drugom mahnu na mladiće, Koledo, Koledo!
A mladići na gjevojke, veselo, veselo!
Svak u kolo, Božić nam je, Koledo, Koledo!"[2 3]

[0] Vuk. **Živ. i ob„** str. 5: "Na nekim mjestima kao po Bosni i Hercegovini, **sjaču** na Božić, t.j. domaćin rano u jutru viče: **Sjaj Bože i božiću našemu** ili **našoj** (po imenu svijem kućanima! redom)".
[1] Vuk. **pjes. iz Herceg.,** 347, v. 1.

[2] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 25. Božićev prevoz kao da nam spominje mutno i kajkavska jedna priča iz Megjumurja (Krausz, **Sagen,** I. 96). Kraj jedne rijeke boravi stari skeledžija. Ima krasnu ćer, koja nakon sedam godina morala se prometnuti u vilu. Gusta magla nalegla na rijeku; djevojka, a uz nju plemeniti mlad momak, sjede na lagji, dok iz prostorne dubine ori se divna pjesma, pjesma vilinska. Drugom prilikom, djevojka se odvoji od drugoga momka pa je nasred rijeke udušena Otac skeledžija umre iza nje. Inače, skeledžiju, ili prevozara, iznosi i štokavsko pučko kazivanje o bogonoscu svetom Ignjatiju i svetom Hristoforu. Sva je prilika, da stari Ignjatije i orijaški Hristofor skrivaju staroga boga, koji prevozi božića. Možda i šaljivi priziv: "Pomozite trista i osamdeset bogonosnih otaca!" spada amo. Bili bi to, u krupno računani, godišnji dani, prevozari nove godine.

[3] Mlado Sunce, koje će izići, već na badnji dan spominju žene užičkog okružja, u Srbiji, u ovoj molitvici, više poganskoj, no hristjanskoj: "Pomozi sveta Bogorodice, sveta Petko i sveta Nedeljo! Jutrošnje jutarce, i jarko sunašce, na radost mi osvani!" Molitvicu žene izriču onda, kad kućni starješina započinje moljenje svoje božićno (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 127).

Veselje je veliko, svečanost najveća od sviju. Podigla se oborena godina. Na nebu dvori, "od srme skovani, zlatom se pozlatiše", veli pjesma božićna[3]. A zlato sunčanog sjaja, kao što nebo, obasjava i ljudske dvore:

"Božić štapom bata,
nosi suva zlata
od vrata do vrata.
Na čija će vrata
dat' blagosov zlata?
Na naša će vrata
prosut' šaku zlata"[4].

Uz novu godinu i novoga božića, kano da se i kuća ponavlja. Što je u staroj godini zasnovano, započeto, valja sve do božića dosnovati, dočeti. Novi red, na nebu i na zemlji, počinje s božićem. Vatralj, stupa i još koješta, otklonjeno na badnji dan, sad se iznosi, da sve to vidi i posvježi novo Sunce. Odmah obilatim ručkom, gdje se jede glava svake stoke, slaviće se bog na obzorju. Svake vrste žito, eda bi sve rodilo, stoji na stolu. Svečano razlamanje šenične bijele česnice, u prijesno umiješene, pa i svjetiljke užizane, kako se gore na nebu užeže svjetiljka božanstvenog mladenca, i to su pobožni čini, pri kojima službu vrši domaćin sveštenik. Uježene svijeće, u Slavoniji na badnjoj večeri, svrnute su na hristjansku vjeru: pri blagovanju domaćin zapali, kako tamo kažu, najprije jedinstvo, pa onda trojstvo[3]. Ali trojno Sunce još nam izlazi kod uzdržnijih Srba. U Srbiji, česnicu, prije nego je razlomi, okrenuće domaćin triput za suncem[4]. Kao što na božić, palilo se jednako, blagovalo se, pjevalo, ustajalo u slavu boga i božića, i za sviju dana idućih, sve do malog božića.

[3] Petranovića **pjes.,** knj. **I,** 38, v. 10—1.
[4] Vuk **pjes. iz Herceg.,** 350.
[3] Luka Ilić, **Narodni Slavonski Običaji,** u Zagrebu 1845, na str. 94—5.
[4] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 131.

Osobito oganj na ognjištu goraše neprestano, i danju i noću[1]. U ovo vrijeme, gdje se god ljudi sretahu, iz punanog srca klikovahu: "Božić se rodi!", kao što sada hristjanski se pozdravljaju: "Hristos se rodi!" To bijahu, a i jesu, veseli božićni dani, "natales invicti Solis", kako, takogje u množini, kazivahu

Latini, ti tijesni arijski drugovi naših otaca u misli vjerskoj. K vlačenju božićnih dana doprinese, bez sumnje, i ustroj stare naše porodice. Obitelj, srpska i hrvatska, bijaše sklopljena, stisnuta u samoživu i gotovo samovlasnu zadrugu. Pri mnoštvu domaće čeljadi, uz ljutu zimu i smetove snijega sa polja, naosob u domovini zakarpatskoj, svečanost rogjenoga Sunca posta strogo obiteljsko slavje. U božićno jutro, osim polaznika gatara, niko iz druge porodice ne dolazi u kuću, a dolaze, na pobožićnu čast, sve odive, "neka znadu, da imaju rod i braću"[2]. Nego, onomu duljenju ima zar i poteži uzrok. Božićni dani kano da su babine djeteta božića. To barem stoji, da u jednoj pjesmi od Kolede, božić nam se prikazuje čedom, kome treba prvo njegovanje i blažnjenje žensko: "Da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — I božića, Koledo!"[3] Babine, u narodu, traju za kojih sedam dana, t.j. za jedne mjesečne četvrti; a sedam je dana u god od božića do malog božića.

[1] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 13.
[2] Vrčević, **Niz prip.,** str. 269.
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Koleda.**

Ako se Hrvati i Srbi silno veseljahu svome božiću, imahu i rašta. Najprvo, bijahu im to "naredili sam bog i božić", kako veli pučka prečesta izreka. Pa od božića, i od oca mu davača boga, na pregršti im silažahu darovi: toplota, zdravlje, napredak triju rodova, ljudskog, skotskog i zemaljskog, duševna čistina i pokoj. Bez sunčanog žara, svijet bi postao prilika adske slike: jadovita pokrajina tmine, studeni i samrti. Pastirskome, više no ratarskome narodu, kao što ono iz prva bijahu plemena hrvatska i srpska, stoka je glavno dobro, prvo blago; te najvruća božićna molitva njihova prosila "volove vitoroge, konjice putonoge i ovčice svilorune"[4]. Pače, i sam božić zar privigjao im se pod čobanskim ruhom:

"Čobanin se naslonio
na grančicu orahovu
tud prolazi mlada moma,
da potkine grančicu"[5].

[4] Vuk. **pjes.,** knj I, 189, v. 5—10.
[5] Id. 16, v. 11—4.

Od čistoga mlagjanoga Sunca u svemu je spasenje. Prljavi ljudi eno ogreznuli u zimu, u gustu tamu, u grijeh; njih okaljane Sunce hoće da izvlači i razgaljuje.

„Na istoku zaigralo sunce
za tri dana i sve bez prestanka,
za tri druga šjede na zapadu,
sunce grije, od grija nas mije"[1],

krutom, neotanjenom mišlju, kaže pjesma narodna.

[1] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 73.

Da poluče ove božje blagodati, Srbi i Hrvati obraćali se, na sve načine, milosnome božiću. Njega zvali i prizivali. Pobožna riječ i pobožne čini kod naših otaca, kakogod i kod Inda, Latina i Helena, imadijahu moć, da prinude i prisile bogove na dijeljenje njihovih milosti. Što se sluti, ono se i sluči; pobožnoj gatnji odgovara božja gatka. Bila, s toga, prava žurba oko začetnika božića, eda bi se, tu namah, u prve dane, zajamčila ukupna ona, dobra, koja nosi godina, i koja zli duhovi ljudma zavide. Što se god vrši na božić, sve je nasporno: lopiža navrela od istoka, projahani konj, ovca iz tora dovedena u kuću i povraćena u tor. Ko prije božićnog ručka pojede pupak drenov ili ljeskov, biti će svjež kao pupak, zdrav kao drijen[1]. "Božić baje po svem svetu ovome"[2], veli pučka riječ, t.j. on čara, te diže crne smetnje i spori dobro. Gatalo se i bajalo, onda, na sve strane; a osobito hoćahu ljudi, da božićnom basmom naslute plodnost. Kad se, na badnji dan, badnjaci prespu žitom, i na njih sveže povjesmo; kad se oni obnesu oko ulištâ, a preostavši im ugljen metne na mladu jabuku, ili na drugu voćku; kad najrodnija žena spusti

slamu po kući, a pri tom kvoče, šiče, guče, i djeca pijuču za njom, te su po slami i u dimnjak u vis bacani orasi[3], pa i vreća slamnjača služi kao trpežnjak na stolu sve do malog božića; kad se i slama, i pepeo š česnice, i rog od pečenog živoga, odnese u polje i na pitomo drveće; svi ovi, i još drugi običaji, pokazuju na božića, pouzdanog davaoca roda i ploda[4]. Naosob badnjakom, obnešenim oko ulištâ, i ugljevljem, metnutim do jabuke, napominje se bog sunčani. U vedičnoj mitologiji, jabuka uz oblo, rumeno voće, i čela što srče slatki med, kako Sunce upija nebesno vidilo, prestavljaja Sunčevo biće. U Rig-Vedi se veli, da **Açvini** pčelama donose mili med"[5].

[1] Milićevića **živ. Srba,** *s.* 124—5 Gl. XXII.
[2] Vuk. **pjes.,** knj. I, 180, v. 11—2.
[3] Vilovsky, **Die Serben,** s. 159—62.

[4] Što se tiče slame, ona se u kući i izvan kuće mal da ne posvuda meće, a to se čini u svakom kraju naroda. U Srbiji, iza badnjaka odmah unose u kuću te prosiplju bobovu slamu (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 126—7). U Slavoniji, kad se u božićnoj noći iz crkve vrate kući, spavaju većinom na zemlji u slami, a treći božićni dan prije sunca iznese se slama iz kuće u polje, da bude bolji poljski rod (Ilića **obič.,** s. 96 i 101—2). Obred taj, bez sumnje, nama dolazi od starine najdavnije. U polju na slami, od Slavena i Litvina žrtvovalo se bogovima i blagovalo u oktobru, na sijelu cijeloga naroda, ljudi, žena i djece, poslije pobranih sviju plodova. Nego i u daljoj davnini, u davnini Rig-Vede, slama je svečana, pošto se na njoj žrtva polaže. N, pr. **Açvini** na tu slamu prizivlju se: "Osvećenom slamom, svijetlim stazama dogjite!" (Rigv. I, 3, v. 3) — "Poljevajte žrtvu na slami, na troje razdijeljenoj" (Id I, 147, v. 4). Tako i u himni VIII, 76. Slama se razastire, jer će na nju sjesti **Açvini,** a i drugi bogovi, koji budu pri žrtvi prizivani. Ta je slama tako sveta, da i sama je smatrana kao nešto božje, kao bog, u Apri-pjesmama Rig-Vede: "O slamo boginjo, koja se pružaš, ljude braneći, ti razastrta na spas, ovdje na oltaru utvrgjena, mašću pomazana! O sjedite na nju, vi dobri, vi bogovi svi!" (II, 3, v. 4). — "Nek se na široko raspruži bogougodna slama; dugo razastirana, mirisala nam ona milo; prijaznim osjećajem, o slamo boginjo, poštuj budne bogove" (X, 70, v. 4).

[5] Rigv. I, 112, v. 21.

I Grci prozvaše čelom, Μελισσα, jednu od dviju nimfa, koje kozjim mlijekom nahraniše dijete Zeusa. U arijskoj mitologiji, med je u opće simbol za svjetlost, te je čela, što med daje, sveta živinica. Poganski ovaj simbolizam bijaše doista u narodu našemu nekad veoma razvijen, pošto mu je i sad opaziti jasnih tragova. Prosti puk smatra čelu kao nešto sveto. Ne će niko da rekne: "lipsala je čela", nego: "umrla je". Ubiti čelu, to je kao smrtni grijeh, a učini li se to i nehotice; njezinu ubiocu biće godina nazadna, ne samo u uljaniku već i u svakoj radnji[1]. Običaj je posvuda u narodu, da se kod uljanika nabije suha glavuča od konja[2]. Kazasmo u **Dijelu 1,** da se pradavni ovaj obred odnosi na religiju vidjela. U Slavoniji, kod badnje večere prije no što se prične jesti, umoči se u med jedno česno bijeloga luka, i pojede se[3]. Na istu religiju vidjela, kao što med, spada i bijeli luk, kako i to već opazismo.

[1] U listu **Slovincu,** g. 1882, br. 21.
[2] Id., ib, — Vuk. **riječ.,** pod **Uljanik.**
[3] Ilića **obič.,** na str. 95.

Ele, svaka je sreća uz svijetloga božića. Od česnice, koju za božićnim objedom razlama domaćin svoj kućnoj čeljadi, drugi dio ide domaćoj sreći, kao što prvi bogu[1]. Božić je ovako, po narodnom vjerovanju, svemu dobru početak. "Zao ti božić!"[2] bješe negda kletva najstrašnija.

Prvi pomak k godišnjemu napretku bješe toliko do pokretača božića, da je otud, na božićni dan, nastalo čudnovato poslovanje **polažajnika,** ili polaženika, ili polaznika[3]. Ni pop, ni domaćin, polaznik je sretalac i sluta, u ime božića, a, donekud, i prestavnik božića. Prije njega nitko živ ne smije, na božić, u srpske i hrvatske dvore. Čeka ga domaćin već u oboru, punim sudom vina[4]. Što on nosi uza se žita i povjesmo, koje će preko kućnih vrata prevjesiti, a žito najviše zob, posipati po kući; što ga, na kućnom pragu, domaćica, ili domaćin, ili koji mlagji, u tri maha, presiplje žitom, a on joj iza pasa vadi, pa joj sa stope na povrat nudi šipak, ono je namijenjeno na rod poljski i ljudski. Netom ugje u kuću, odmah će k badnjacima; obilazi ih tri puta, pritiče ih, kreše ih, a gdje od njih otskaču iskre, želi polaženome domu

onoliko glava stoke, onoliko ulištâ, sreće i napretka. Tek iza ovih obreda, polažajnik će se pozdraviti s ukućanima. Pri ručku, uz domaćina i polažajnik okreće za suncem česnicu, te je lomi. Božićni polažaj zalazi u najdavnije doba Hrvatâ i Srbâ, po ovima riječima polažajnokove zdravice: "Neka vas jaki Bog i današnji Božić mnogo i za dugo u svakoj sreći pridrži! Dičio se, domaćine, s tvojim porodom, kao danica na vedru nebu, i kitio slavom i ponosom, kao gora s Gjurgjevdanom. Dušmaninu se s oštrom ćordom junački branio, a nikad ne umolio, nego ti pod nogama bio. Ispod svoga visokoga i jakoga šljemena iznosio pod jarko sunce dvadeset i četiri šjemena; tvojim volovima orao, a tvoji sinovi sijali; plugo ti širom gonilo, a raonik s mirom u dubinu ronio, te ti se okretao istočnom i zapadnom. Od neba ti rosilo, a od zemlje rodilo! Ko godj ti za sofrom sjedio i blagovao, svaki se sitan i dovoljan dizao, govoreći: Ko nas je častio, Bog mu samosedmo nasporio, i da Bog prosti ko nas gosti[5]". Ove, kao čelik, pune a oštre riječi, koje sklapaju skoro sve ćudoregje, ili barem sve žive želje naših praotaca; ove riječi, doista, okali davnina: one izbijaju iz dubine srpskoga i hrvatskoga govora.

[1] Vilovsky, **Die Serben,** s. 163—6.
[2] Vuk. **posl.**
[3] Vuk. **riječ.,** pod **Polažajnik.** Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 129.
[4] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** pod **Polaznik.**
[5] Hercegovačka polaznikova zdravica u Vrčevićeve **Tri glavne sveč.,** str. 35—6.

Pradavno će biti i ovo, što polaznika, kašto, časte jelom i pilom obilnim, a i preobilnim; koje, takogje, sluti na punost i plodnost. Domaćice, u južnim krajevima, primaju od njega šipak; na sjevernijim stranama, kućne žene, da dobiju od srca poroda, bacaju nanj ponjavu, na kojoj one spavaju. U ovom običaju polaznik kano da ima moć božićevu. A ima nju potpunu u ovome drugom.
Da se od njega sreća prilijepi domu, gledaju ljudi kako bi na tle pao, te će pod njim izmaći stolicu. Bogodušni polaznik jeste, naravno, i najbolji vračar. U desnome pleću od božićnoga peciva, od žrtvovnoga crnog brava, koga zaklaše na badnji dan, on ti vidi i čita sve kućne sgode za buduću godinu, "kao da su tu pisane"[1]. Od svoje moći i duha dao božić nadahnutome polazniku. Božić, dok brani oda zla, prorok je. On je μαντις i 'αλεξικακος, kao što bijahu sunčani Apolon i sunčani Herakle.

[1] Vrčević, passim.

Kad polažajnik u veče iz kuće izlazi, domaćin i domaćica pružiće mu uzdarje za naslućene godišnje darove. Domaćica vješa njemu o povjesmu oko vrata kolač, umiješen kao kotur[2]. Koturni je kolač na lik sunca; a vidjesmo ga golema, gdje ga sveštenik puku izlaže pri Svantevidovu bogoštovju. Kao god u baltičkom Pomorju, u Hercegovini **milaju se** još, na božić, sa česnicom[3]. Nije baš nesklapno misliti, da je polažajnik najposljednji prestavnik slavenskog starodrevnog sveštenstva.

[2] Milićevića **živ. Srba,** s. 126.
[3] **Dio I,** na str. 82 (42).

U božićnim dnevima, tri prva: Božić, Božij dan i Stjepanj dan jesu najsvečanija. Stjepanj dan načini nova religija hristjanska od neznabožačkoga Ženskoga dana, što je sada Jekavcima četvrti dan po božiću. Kakogod, u decembarske tri nedjelje, žaljahu svezane i božića, i boga, i bogovu ženu, tako isto, za tri dana zasopce, sade ih pradjedovi naši slavljahu razriješene, te svetkovaku tri osobito velika praznika: Božić, Bogov dan i Ženin dan. Ova tri dana potječu još iz vremena, gdje Slaveni bijahu na okupu sa Italo-Helenima, jer su ista tri dana Rimljanima "prima, secunda, tertia bruma[4]". Latinske tri brume padahu na 19, 20 i 21 decembra, te označivahu, kao što i u nas, radosno vrijeme zimskoga suncokreta.

[4] Ovidii **Fasti,** I, v. 393.

Punim pravom, ćudoredno hristjanstvo zabaci Ženski dan. Sad mu nema leturgjije[5], ali mu ima još očitih tragova prijesnog negdašnjeg bogoštovja. Božić bio odagnao jade i nevolje, i s duše zbrisao rgju; no, pri obilnom jedenju mesa i pijenju medovine u zakarpatskoj, a i vina u ilirskoj domovini, stari

naši kadikad oneznanili od radosti i božićnoga i božjega dana. Ženski bi ih dan po tom zatekao sitane i napivene. Po gumnima, gdje bi to bilo slobodno od zla vremena, a inače na sijelima pod domaćim krovom, kućna vojska, na čast bogovoj ženi, božićevoj majci, hvatala se u kolo, pjevala, zbijala šalu. Da i šala i pjesma svagda ne bijahu baš tankoćutne, eno dokaza u sačuvanim poskočnicama toga dana[6].

[5] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 56.
[6] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 58—9:

"O božiću brate!
Napismo se na te,
i dva tri dni po te,
ma ne kao na te".

Kruto i ljubavnu požudu izražavalo kolo, uhvaćeno, rekao bih, od sve čeljadi domaće. Sada, započinju dva starca:

"Bumbul pjeva u dubravi;
čuo sam ga ja,
da star može bolje ljubit',
nego mlada dva".

Postarije žene prihvataju:

"Toliko ti bog pomogo
i današnji dan,
kolik' mogu i tri stara, —
kao jedan mlad",

a pomlagje završuju :

"Pjevala tica pjevica:
Ma što će starcu gjevica?
U starca kosti grohoću,
brzo će starac pod ploču".

Niti epična gusla, sa svojim desetercem, ne rastavlja se od ovakovih slika:

"Boga moli u majke gjevojka:
Daj mi, bože, iglu od biljura,
i svakoje svile iz Misira,
da sašijem jorgan od behara,
da pokrijem sebe i bećara,
da ja vidim kako bećar spava".

Pokrivač ovi od cvijeća, valjda, bogova žena prva sebi sašila te ležala logom na razbludnoj postelji. Da se znade, što je igla od biljura, kristalna igla nebesna, treba isporediti priču: "Čudotvorna dlaka" (Vukove zbirke 31), gdje djevojka, sjedeći "nad jezerom, zrake sunčane u iglu ulijeva". Priča je **phallična**. Ovo nas ne će da začudi, kad pomislimo na bogoštovje rujanskih Karentina (Saxo Gram., **Hist. Dan.,** p. 294), i na vjerojatnoga boga Pisius u Litvinâ: Nerazumljivi čin plogjenja, i rogjajne organe, obožavali već Indi, pa i Italo-Heleni u svojim priapima Pri tome, stari ljudi ne zazirali od golote, koju otanjeni ljudski ukus poslije prekri estetičnom koprenom stidnosti hristjanske,

Iz usta ljudi, sa prirodom najtješnje sljubljenih, odlijetaše velikoj porodilji, božićevoj majci, mnoga riječ, koju odbi, i odbija, bistra djeva, majka Isusova.

A koja je ona majka božićeva? Po cijelome sklopu dosadašnjega izlaganja skoro je čisto viditi, da majka ima biti poznata nam Gospa, ili Carica nebesna. Što mi ovako velikom vjerovatnošću, ali neizravno, zaključujemo, ono nam ravno kaže hercegovačka čudesna pjesma o "snu prečiste Gospogje". Vuk St. je uvrsti megju pobožne; a pobožnost je očita, no je iz davnine poganske. "Gospogja rodi boga sina", dok "joj raste po kraj srca drvce, u širinu po svemu svijetu, u visinu do vedroga neba". Naime, Gospa, Vidova žena, rajskim drvetom od svjetlosti, koje mi proučismo[1], proizvagja boga sina, Sunce mlado. Evo te pjesme, a u pjesmi nepomućene misli neznabožačke:

[1] Vidi na str. 154—9.

"Sanak snila prečista Gospogja,
gje joj raste po kraj srca drvce,
u širinu po svemu svijetu,
u visinu do vedroga neba
Tom' se sanku dosjetit' ne more,
no otide bratu Vasiliji.
O moj brate, sveti Vasilije!
Noćas sam ti čudan san sasnila,
gje mi raste po kraj srca drvce,
u širinu po svemu svijetu,
u visinu do vedroga neba;
ne mogu se dosjetiti sanku.
Vasilije sestri odgovara:
Seko moja, prečista Gospogjo!
Lasno ti se osjetiti sanku:
što ti raste u kraj srca drvce,
to ćeš rodit' Hrista Boga sina"[1].

A

"porodi ga sveta mati,
ka' sunčani zrak istočni",

veli druga pobožna pjesma[2].

[1] **Pjes. iz Herceg.,** 319, v. 1—17.
[2] Id. ib., 334, v. 3—4. I drugom slikom, osim one rogjaja, naš mit udružuje Sunce s poganskom starom Gospom. U jednoj pjesmi od Kolede, "stara majka uranila svetoj crkvi na jutrenju, na jelenu zlatorogu i parogu" (Vuk. **pjes.** knj. I, 191, т. 1—5). Majka, ovdje, jezdi na Suncu. Vec primjetismo (na str. 156), da je jelen zoomorfoza Sunca; a što je jelen zlatorog i parog, Sunce se time još jasnije iskazuje, uz zrakove svoje zlatne i prodiruće.

Pa i drukčije nam se majka božićeva prizire kao Gospa, Vidova žena. Ova se najradije javlja u pustom obilju vodâ[3], a uz vodu otkravljenu ragja se božić. Kad vjetar duha, kad prvi kišni vihar navješćuje, da će minuti zima i čič, prilazi s mladom godinom Sunce novo. Zima je najveća kad se ragja Sunce[4], ali se onda već i vlaži iduća godina. Još jednako naš čovjek u noći ustaje, i željnim očima prebira nebo, ne bi li gdje, prije božića, spazio oblak, to jamstvo skore mokrine[5]. Suh božić nije nizašto dobar; on sluti na suhu godinu, te će narod reći: "Bog te sačuvao vedra božića i oblačna Gjurgjeva dnevi!"[6] Nasuprot, veli narod: "Da Bog da, da ti raste i napreduje svaka tvoja rabota, kako voda o božiću"[7]. U jutru, na božić, ide se zahvatati žive vode. Ta je voda "jakovna" i njom se umiju[8]. A voda je kao živo biće. Koji od domaće čeljadi ide da je zahvata, reći će joj : "Dobro jutro, vodice, i čestit ti Božić![9]" Tom vodom zamijese česnicu[10].

[3] **Dio I,** str. 75—7 (115-7).
[4] "Pitali kurjaka: Kad je najveća zima? a on odgovorio: kad se sunce ragja" (Vuk. **posl.**).
[5] Vrčević, **Tri glavne sveč.**, str. 18: "Babini rubi. Osviće dan, u komu sve domaće poslove treba zaboraviti, jer je sjutra badnji dan, a prošjutra božić u kući. Biće bilo prevalilo po noći, kad se Vujadin digao i izišao pred vrata, da vidi, koje je doba noći i kakvo je vrijeme. Prevuče očima po nebu, i ne bješe mu milo, što nigdje ne opazi ni najmanjeg pramka oblaka, no sve vedro kao cklo".
[6] Vuk. **posl.**
[7] Vuk. **rječ.,** pod **Dobra molitva**.
[8] Milićevića, **živ. Srba,** s. 124, Gl. XXII.
[9] Id., ib.
[10] Id., Gl. XXXVII, str. 128.

Skoro bih rekao, da od bujne, navrele vode božićne, božićeva majka dobi ime Vara. Po hristjanskom koledaru, Vara je, dašto, mučenica Varvara. Ali se nekako čudno prikazuje ta svetica u poslovici: "Varvara vari, — Sav-Sava hladi, — Nikola kusa"[8], a još čudnije u pradavnoj besjedi: "Navrela Vara od Dundulova dola"[9]. Osim "Dundulova dola", znade se i za "konja Dundula"[1]. **Vara** kao da je od slavenskoga korena **ver,** otkle i naše riječi **vreti, vir, variti, var**[2], i kao da znači: mlaka voda[3]. Značenje ovo pristalo bi biću znane nam boginje mlakih voda nebesnih. Pristaje pak potpuno rodna krmad, posvećena nebesnoj Gospi[4], kao što i Vari. "Poručuje Varica božiću: — Pošlji mene od prasca

nožicu, — da začinim varicu šenicu", pjeva se, u narodu, poslije Varina dne[5], koji pada u dan četvrti decembra. Varin je dan kao sastavni dio velikih godova decembarskih; a tako se uvro našemu puku jekavskom u srce, da ga, uz odmah slijedeće dane, Savin i Nikolj, smatra svečanim praznikom[6].

[8] Vuk. **posl.**
[9] Vuk. **rječ.,** pod **Vara.**
[1] Jaše ga strašni, a mitični, Gjergjelez-Alija iz Udbinje (vidi pjesmu u **Beogr. Vili,** g. 1866, br. 7, i pjesmu 79 Čojkovićeve zbirke).
[2] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **ver 1**.
[3] U zend. jeziku **vâra** je dažd, a u sanskr. **vâr, vâri** voda (Fick, **Vergl. Wört**. 1 B. s. 213). Da li je s time isporediva naša riječ Vara, ja ne mogu reći.
[4] **Dio I,** str. 78 (118).
[5] Vuk **rječ.,** pod **Varica.**
[6] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 14.

Na Varin dan, od Vare se sluti i želi gotovo onoliko, koliko i od božića. Želi se, da krave budu "mliječne", sočne, a da "se ragjaju jarice, i biele janjice, i djetići, i sinčići"[7]. Sluti se osobito po vari, ili varici, što je izmiješano svakojako žito, kojega za sjedbu ima u kući. S koje strane, uoči Varina dne, ili na Varin dan, navre lopiža s varicom, na onoj baca se sjeme u polje; najbolje je, ako navri s istoka, jal sa sjevero-istoka, najgore, ako sa strane suprotne; jesu li guke na skuhanoj varici, biće bogastva u godini, a biće nesreće, kad su pukotine po njoj. Sretna sjevero-istočna strana je ona, s koje se vraća novogodišnje Sunce Naslućeno ovako, to je "uvarisani", "ovarisano", t.j. pomoću velike majke Vare pogogjeno, postignuto. A vatrom s božićnog ognjišta "varuje se" od vrućice[7a]. Blage ruke Vara bahnu megju ljude, "navre od Dundulova dola". Pogagjamo li drevnoj, a mučnoj rijeci smisao, ona se javlja od olujne krajine, uz prvi olujni oblak mlade godine[8].

[7] Vuk. **rječ.,** pod **Vara** i **Koleda.**
[7a] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 128.
[8] **Dundul,** valjda, od korena **du,** duhati. Arijsko **dhu** znači duhati, ujati, a letoslavensko **du,** ujati. Otud grčko ϑυελλα, vihar, a naše **duhati** (Fick, **Vergl. Wört.** 1 B. s. 119, II B. s. 584—5 — Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **du**). "Konj Dundul" bio bi, takogje, olujni konj, možda Sunčev. Ili, ne bi **Dundul** naprosto značio dundo, stric? Kako se Goapa nebesna od mila prozivala **lelja,** tetka (**Dio 1,** str. 77 [117]), isto se i Gospod mogao prozvati **dundul,** striko.

O oluji i o konju (Dundulu), njom nošenu, govori ova koledska pjesmu, koja se do nedavna, na badnji dan, pjevala od kolendajuće momčadi, u Srbiji:

"Oj hubava Koledo!
mala moma, Koledo!
Duhnu vetar, Koledo!
sa planine, Koledo!
te izduha, Koledo!
vrana konja, Koledo!
i na konju, Koledo!
bojno sedlo, Koledo!
i na sedlu, Koledo!
muško čedo, Koledo!
i na čelu, Koledo!
samur - kalpak, Koledo!
za kalpakom, Koledo!
kita zdravca, Koledo!
da je zdravo, Koledo!
muško čedo, Koledo!"

(Milićevića, **živ. Srba,** s. 121).

Svima Arijcima živa voda presveta je. Nju obožavali i njom se svježili, običajima kojekakim, osobito na razmaku stare i nove godine. Ne bi li se ti običaji poganski iskorenili iz života Germana pokrštenika, katolička crkva, kroz mnoge vjekove, dok se ljuto žali, izdaje stroge naredbe. Blaža prema **vodici** bijaše crkva pravoslavna. U nas, po istočnim krajevima naroda, sve do najnovijeg doba, popovi išli i sami, poslije leturgjije, s gomilom svijeta, na izvore, na Savu, na Dunavo, da vodu svete. U takoj gomili, na bogojavljenje, dogodio se, kao dijete, i naš slavni Vuk Karadžić[1].

[1] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 22.

U društvu mladoga božića, osim majke, vigjamo i drugu ženu. To je Koleda[1]. Da je Koleda neka boginja, stoji, mislim, tvrdo po pjesmama od Kolede, udržanim do naših doba. Koleda stupa odmah na pozornicu, pri prvom početku božićne drame; prvi uzvik pobožnika ide k njoj: Koledo! Koledo! Već uoči božića, gomilom mladi "Kolegjani" ("Čaroice", ženskim imenom, u Hrvatskoj) igjahu, a gdje i gdje još idu naokolo, po selu, od kuće do kuće, pjevajući o njoj i o božiću. U staro vrijeme, "kolendali" ljudi osobito u Dubrovniku, gdje basamo, više puta, na ostatke od stare religije A negda, i u dubrovačkoj vlasteli gdjekoji nošahu lično ime Kolenda[2].

[1] Kod Čeha, Koleda dolazi s **Djedkom,** sa starim Djedom.
[2] Daničić, **rječ. iz knjiž. star.;** pod **Kolenьda.** U moje znanje, ime postoji još na otoku Lastovu. Za živo negdašnje bogoštovje Kolede u Dubrovniku svjedoči i to, što dvije hercegovačke pjesme od Kolede idu pod naslovom: "Dubrovčani žene Kraljevića" (Vuk. **pjes. iz Herceg,**, 356 i 357).

Otkud Koleda? Pod vidom poredeće filologije, postanje joj je čisto. Po svima pravilima fonetike, **kolenda, koleda,** u starosl. prvi dan od godine, stvori se od riječi latinske **calendae,** ili od grčke καλανδαι: na boginju koju slavensku ne treba ni misliti[3]. Zgoljno poregjenje jezično ide po tenanu. Ali tumačenje ovo, na polju narodne tradicije i na tegu vjerske misli, ima znatnih poteškoća. Zašto naš puk, u ponavljanom, u vrućem pripjevu, prizivlje Koledu baš onako, kako prizivlje, n.pr. Lelju i Ladu, koje, htjelo se, ne htjelo, ipak su boginje? Čemu tijesna sveza Kolede s božićem i s obredima božićnim, za koje sumnja, nije, da ne bi, najdubljim izvorom svojim, bili narodni?. Pa kojim povodom, i kojim putem, prigje k Slavenima riječ **kalendae,** ili καλανδαι, na ništa drugo, nego na samu naznaku prvoga dana u godini, prigje već u davna doba, prije njihova odvoja u odjelite narode, jer je Koleda opća svojina sviju grana slavenskih? Ove mušnoće nadvisuju, čini mi se, jeditu onu, što riječ **koleda,** na osnovu slavenštine, dosad još se ne da razdriješiti.

[3] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **Kolenda.**

Značajno za odnos Kolede sa slavenskom religijom jest ovo: u našim pjesmama od Kolede još se javlja "bijeli Vid". Javlja se u pripjevu: "Beli Vide, mile moj!" to u pjesmi, gdje se pjeva: "Bela vila, oj ladom![1]" A o tom Vidu bavi se i čitava jedna pjesma iz Srbije:

"Vojevao beli Vide, Koledo!
tri godine s kleti Turci,
a četiri s crni Ugri.
Kada Vide s vojske dogje,
sede Vide da večera.
Stade gromot, stade tropot
oko dvora Vidojeva.
Al govori beli Vide:
Izigj' ljubo, te pogledaj,
šta je gromot, šta je tropot
oko dvora Vidojeva.
Kad izidje verna ljuba,
konji mu se kopitaju,
raduju se gospodaru,
da je skoro s vojske doš'o;
i golubi s krilma biju,
raduju se gospodaru,
da je skoro s vojske doš'o[2]".

Gromotni ovaj povratak bijelog ubojnog Vida k dvoru svome, gdje su konji, sliči do dlake Svantevidovu povratku s noćne vojne k hramu u Arkoni, gdje se uz bijelca gajilo do tri stotine konja viteza. Noćni put Svantevidov bješe mučan; pa kao da ga pripominju oni stihovi, u još jednoj pjesmi od Kolede: "da šibamo vrane konje,— nam su puti na daleko, — daljni puti kaloviti[3].

[1] Vuk. **živ.i ob.,** na str. 13. Evo cijele kitice te pjesme:
"Gradila, tedenom,
bela vila, oj ladom!
Tedenki-zelen bor,
arbanaski — mlad javor,

beli Vide, mile moj".

[2] Id. ib, str. 7—8.
[3] Id. ib., str. 8.

Nesreća je, što ne možemo božanstvo Kolede da razbistrimo dovoljno na temelju onih pjesama od Kolede, koje još postoje. Pjesme, radi jakog odisaja poganskog, bijahu, jamačno, vrlo zazorne; pa nova vjera Hristova, u koliko moguće, isturi iz njih opasnu Koledu. Ali nešto od boginje zadjede se za jedan, ili drugi stih; nešto od nje preplanu i novo tijesto pjesme. Po tima tragovima rekao bih, da i ona djeluje kod puste vode božića:

"da okupam, Koledo!
malog boga, Koledo!
i božića, Koledo!"[1]

Rekao bih i to, da se ona zatim udaje za nekoga kralja, jal kraljeva sina:

"Raslo drvo lovorika, Koledo, Koledo!
posred grada Dubrovnika, veselo, veselo!
Pod njom sjede sva gospoda Koledo, Koledo!
megju sobom v'jeće čine, veselo, veselo!
da ožene Kraljevića, Koledo, Koledo!"[2]

A u istoj ovakovoj pjesmi, dalje razvedenoj, nastavlja se:

"Margaritu kralj prosio, Koledo, Koledo!
Margaritu majka zvala: veselo, veselo!
Margarita, šćeri moja, Koledo, Koledo!
tebe je doš'o kralj prositi, veselo, veselo!"[3]

Drvo lovorika, i ovdje je, po prilici, nebesno drvo od svjetlosti, što toliko puta sretosmo; pa se sumnja nameće, da kraljević, jal kralj, može biti Sunce božićno, vjenčano s djevojkom Zorom.

[1] Vuk. **riječ.,** pod **Kolenda.** Ovdje mi pada na um stajaća "voda kladenac" u narodnom pjevanju; no, o etimologiji riječi ne usugjujem se što pripaziti.
[2] Vuk. **pjes. iz Herceg.,** 356, v. 1—10.
[3] Id. ib., 357, v. 1—8.

To barem stoji, da tri djevojke, kako druguju a noćnim Suncem, tako prate i božića. Djevojke posluju i daju obilje, božo ih razregjuje, a nazivlju se božićeve sestre:

"U Božića tri sestrice.
Božo sestre razredio:
jednu šalje janjit' ovce,
drugu šalje u vinograd,
treću šalje žet' pšenicu"[4].

Novija pjesma deseteračka kaže jednako:

"U Božića tri mile sestrice.
Božo sestre divno razregjuje,
jednu šalje, da šenicu žanje,
drugu šalje, da vinograd trga,
treću šalje, da mu jagnji ovce"[5].

Pošto nam je poznata božja historija triju noćnih Zora, prilično je misliti da i ove tri sestre nisu drugo, do tri Zore, radljive pri Sunčevu rogjaju, na mladu godinu. Koleda mogla bi biti sestra najodanija, treća Zora. Ona dijete Sunce kupa u vodi, možda u rosi godišnjega osvitka.

Pjesma jedna od Kolede zapjevala već nam poznate stihe, što se na Zoru odnose:

"Oj djevojko, bledoliko, Koledo;
Što si tako bledolika ?
Je l' si Suncu dvore mela,
je l' Mjesecu konj' sedlala[6]?"

[4] **Slovinac,** g. 1879, br. 10, v. 1—5.
[5] Vuk **pjes. is Herceg.,** 342, v. 1—5. Tri ove sestre dovodi i pjesma bosanska Petranovićeve zbirke, knj. I, 38.
[6] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 9.

U misli, i u običajima našega naroda, božićni se dani ne svršavaju s božićnom trodnevnom svetkovinom. Sunašce mlade godine goji se i raste, kao što svaki živi stvor. Potiho, od stupnja na stupanj Sunce se uspinje na više; ono uzlazi, u vremenu mjesečnom i godišnjem, sve do svoga jeka najvećeg. Što obredi, a što i govor pučki, dokazuju ovo. Progjoše tri prva svečana dana; minuše i sedmodnevne babine. Djetić odrastao, te ludo dijete božić postao **mali božić,** postao to sedam dana u god od badnjega dana do prvoga januara, što je mali božić[1]. Na slavu jačega božića, još je običaj, da se nanovo loži badnjak, a da se pritiču svi pridavci prvašnjih badnjaka, spremljeni od Stjepanja, t.j. od Ženina dne. Božić napredovao. Kod Jekavaca, novi ovi badnjak, naložen uoči maloga božića, nosi ime **napredak**[2].

[1] Mjesto malog božića, sad se kaže i novo ljeto; no je ovo docnijega postanja. Izraz: novo ljeto, za prvi dan januara, u Srbiji, n. pr., nije poznat.
[2] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 56.

Od suncokreta zimnog, od dne 21 decembra, eto već prevalilo i petnaest dana. Mjesečna je sredina, a božić u naponu snage svoje[3]. Snagom se opasavši, božić nije više, ni dijete, niti mali božić; nego se javlja kao jaki bog, koji smije vojevati na dušmane studeni, koji sve obasjava: "Ogranulo jarko sunce iza planine, — obasjalo vasi svijet, brda i doline"[4]. To je starinsko bogojavljenje, sadašnje vodokršće. Uoči bogojavljenja, u nekim krajevima lože, po treći i zadnji put, badnjake, čim se kaže, da su konačno prestali dani nejakoga, maloga božića. Sloveni i Bugari, u ovome bolji čuvari starinske vjerske misli, božićuju uprav do uoči ovoga blagdana. Što ljudi naši sad drže, da u noći bogojavljenja rastupa se nebo, te neki, po ljutoj januarskoj zimi, noćuju na polju, ne bi to spazili i očima ugrabili; a neki, prije sunca u jutru, kupaju se u mrzloj vodi[5]: ono je preostatak velikoga narodnoga bdenja, gdje se očekivalo jarko Sunce, ovjenčano slavom i ponosom.

[3] Taka sredina mjeseca bijaše sveta i Latinima. Njihovim **idus** sam Jupiter bješe gospodar.
[4] Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 64.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Bogojavljenje** — Vrčević, **Tri glavne sveč.,** str. 73.

Običaj bogojavljenskog kupanja skoro je općenit u narodu, kako po Srbiji, tako i po Bosni i po Slavoniji (Ilića **obič.,** s. 108—10), u prkos mrzloći vode. Ko se ne kupa, taj se barem umiva, no je protiv svake bolesti najzdravije kupanje. Pored svega snijega i leda, to danas čine, na bogojavljenje, i sami Rusi. Ako se ovako prkosi najvećoj ciči, to će reći, da je običaj u prošla vremena bio vjerski obred od najsvečanijih i najtvrgjih. Osim svetkovanja mlade godine, ovom prilikom proslavljala se i sveta voda. Kao što svi Arijci, tako i Slaveni obožavahu živu vodu. Stoji za to poznato svjedočanstvo Prokopijevo (**De Bello Goth.**, II, 15). A na sjerernom ostrvu Rujani, na tom velikom središtu bogoštovja sjevero-zapadnih Slavena, još i onda, kad na razmaku XIV i XV vijeka slavenski jezik sasvim izumre, držalo se svetim jezerce jedno Studenec. Zbog svetosti vode, niko nije smio loviti u njem ribu (Ilićev navod, u **obič.,** na str. 109).

Dubinske dubine božićevih neprijatelja zatvorene su, a otvorene nebeske visine. Kaže ovo pjesma pradavna, koju još pjevaju Jekavci, na vodokršće:

"Molila se prečista Gospogja:
Kijaveto, moje mjesto sveto,
kojeno si od Boga začeto!
Daruj mene ključe od potaje,
od nebesni onije visina,
i onije dubinski dubina,
da zatvorim dubinske dubine,
a otvorim nebesne visine"[6].

[6] Vrčević, **Tri glavne sveč.**, str. 74. Riječ **Kijaveto, Kijaveta** (?) može biti, da je nekakva tugja i umetnuta, premda se to teško čini u ovoj molitvi starog i tvrdog kova. Ne bi li **Kija-veta** značilo: spokojni stan, Miroč božji, od slav. osnove **ki,** mir, i **vita-,** stanovati? "Miroč" je, drugdje u pjesmama, stajaća riječ. Griješim li u ovoj etimologiji, kao što je prilika, molim, da se pregje preko toga, odbijajući to na moje neznanje.

Legla zimna sila, Sunce odraslo, pa se i ženi; ženi se u jek najbolji svoga mladoga života, o polovini mjeseca. Gdje u mnogoj narodnoj pjesmi, osobito u onima čudesnog sadržaja, veli se: "odgodio svadbu za petnaest dana", taj svečani rok kao da je ponavljan po nebesnoj historiji ženika božića. A što sada pop, megju Jekavcima, na bogojavljenje, drži u ruci kropilo od bosioka, i to je, valjda, spomenak onoga vjenčanja. Da se Sunce, po nazoru neznabožaca Srba i Hrvata, ženilo taman u doba bogojavljensko, stoji posve tvrdo po ovoj prečudnoj pjesmi, koju hristjanstvo utaman zapreta, jer u njoj još tinja najživlja vatra poganska[1]:

"Car nebesni, kad ženjaše Sunce,
svetitelje zove u svatove:
starog svata Petra u sred ljeta,
prvijenca Gromovnik-Iliju;
a za kuma Krstitelj-Jovana,
dva gjevera dva božja angjela,
barjaktara u proljeće Gjorgja,
starog svata svetoga Nikolu,
pratioca svetog Arangjela.
Otidoše sveci po gjevojku,
u gjevojke svetodue Janje.

Lijepo ih tamo dočekaše,
i lijepim darom darovaše,
svakom svecu što je za kojega:
Iliji daše munje i gromove,
svetom Petru u snope šenicu,
a Jovanu krste i ikone,
angjelima ključe od nebesa,
barjaktaru svetitelju Gjorgju
darovaše cv'jeće u proljeće,
a Nikoli more i brodove,
Arangjelu sve pravedne duše.

S gjevojkom se svati podigoše,
i na nebu trudni počinuše,
najtrudnija svetodua Janja;
sjela Janja kumu uz koljeno,
na kuma je naslonila glavu.
Kad osvanu i ogranu Sunce,
Sunce sjanu, te ugrabi Janju".

[1] Značajne su i riječi, kojima domaćin, Jekavac, (kod Vrčevića, **Tri glavne sveč.**, str. 71) nutka svoju mladu čeljad, da pjesmu zapjevaju: "Anu gjeco, viknuće domaćin, deder ispjevate onu starinsku našu Bogojavljensku pjesmu, kad se sunce ženilo, i zvalo za kuma šjutrašnjeg svetog Jovana krstitelja".

"Dva gjevera, dva božja angjela", pri ovoj velikačkoj svadbi Sunca, to su dva Vidova konjika, dva Jakšića. Ognjenu svetoduhu Janju, koju Sunce grabi, pa i svu nebesnu gospodu neznabožačke pjesme, upoznaćemo na dalje, redovitim slijedom ovoga rada.

Velika je prilika, da se na Sunce odnosila, prvim svojim osnutkom, i priča jedna bogojavljenska. Vuk Karadžić piše: "Srbi pripovijedaju, da se noći u oči bogojavljenja svake godine otvora nebo, i da će onda Bog dati svakome, koji što zaište, samo da ne ište više nego jedno. Gdjekoji stoje na polju po cijelu noć, ne bi li vidjeli, kad se nebo otvori, ali to svaki ne može vidjeti. Tako se nekakav dogodio u sobi, kad

se nebo otvorilo, i ne imajući kad izići na polje, da se u tom ne bi zatvorilo, promoli glavu kroz prozor, da reče: daj mi, Bože, osmak blaga; pa, u onome strahu i u hitnji, mjesto toga, reče: daj mi, Bože, od osmak glavu. U taj čas postane mu glava koliko osmak, tako da je nije mogao kroz onaj prozor uvući u sobu, dok nisu ljudi došli sa sjekirama i načinili prozor veći[1]". Ova je priča sveopća narodna, jer je skoro jednaku bilježi Ilić za zapadne krajeve kršćanske. "Narod u Slavoniji", piše on[2], "pripovijeda, da se uoči bogojavljenja, iliti sveta tri kralja, okolo pol noći nebo otvori. Sretan onaj čovjek, koji to spazi! Ovo traje samo nekoliko oka trenuća. Štogod čovjek u taj mah zaželi, sve dobije. Tako se pripovijeda, da je jedan čovjek u to vrijeme baš kroz prozor gledao, kada se je nebo otvorilo. On u naglosti, da ne zakasni, zavikne: daj mi, Bože, čabar glavu! na mjesto: daj mi, Bože, čabar blaga! U isto oka trenuće, bez da bi opazio, naraste mu glava kao čabar, da ju nije mogao kroz prozor natrag u sobu povući. Kućani, da ga toli otijesnog jarma oslobode, moradoše pendžer posijecati".

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Bogojavljenje.**
[2] **Običaji,** na str. 108.

Ako, pri istrazi mitova, poregjenje prve mitične misli vrijedi što, onda bismo rekli, da čovjek, kome se dogadja čudo u ovoj priči, s početka bijaše samo Sunce. Ne pazeći na šalu i na šaljivi nakit, priči je prava jezgra ovo: čovjek neki, pri otvoru neba, promoli glavu kroz prozor, i glava mu u tome naraate. Ovu rečenicu mi možemo da potpuo razjasnimo pomoću komparativne mitologije. Mlado se Sunce prikazuje, na prozoru neba jutrenjega, kao glava zrakovita, pa njega taman "glavom" prozvaše gdjekoji narodi arijski. Zanj rekoše vedični Indi, da je "glava krilata", sjeverni Germani, da je "glava Wuotanova", Grci, da je "oko Zeusovo[1]". Šta više, Grci od prostog samostavnika "glava" načiniše osobno ime Κεφαλος, i pridaše ga bogu Suncu. Zatim grčka priča, na zemljištu Atike, počovječi Kefala, i o njem mnogo kazivaše[2]. Tako i čudna glava bogojavljenjska, koja na prozoru odeblja, može biti Sunce naraslo iza božića. Može to tim prije biti, što riječ "prozor" i drugdje uz sunce dolazi. Svakome je poznata izreka naših pjesama: "od božjeg prozora, — od sunčanog istoka". Simbolizam za sunce, izražen ili kolutom, ili glavom zrakastom, tako je naravan, te se sam po sebi nameće, da pripada ne samo arijskim, nego i nearijskim narodima. Nije baš velik broj figurativnih znakova, koji bi bili svojina cijelog čovječanstva; no glava za sunce, to je emblema zajednička sviju ljudskih plemena, pri prvome razvitku njihove vjerske misli.

[1] M. Müller, **Beitrage zur vergl. Mythol.,** II B., 8. 76—7.
[2] U kratko, kazivaše ovo: Kefalo, loveći oko podne, prostrijeli nehotice strijelom nepromašnom ženu svoju Prokris, negdje u šumskoj čistini pritajanu: strijelu mu uruči zaljubljena i ljubomorna Eos. Kao što Eos znači **Zora,** tako da Prokris znači **Rosa,** pokaza M. Müller (**Beitr. zur vergl. Myth.,** II B., a. 76—9), te da priča hoće reći: Sunce sa zorom se javlja u jutru, a trakovi mu se titraju kapljama rose sve dotle, dok oko podne sunčani žar svu rosu srče i ubija.

Pri kraju, još jedno. Naši božićni obredi zalaze, starinom, preko zajednice slavenske, jer se dohitaju latinske religije. Čitavo rimsko bogoštovje, o novoj godini, skoro je ono isto, koje i naše. Rimski **Janus geminus,** ili **biceps,** ili **bifrons,** nije drugo u suštini, no naš "bog i božić". I kod Latina, u početku, bijahu dva božja lica, **Clasius** i **Patulcius;** prvo stari bog, što zatvara godinu, drugo Sunce mlado, što je otvara[1]. Vjerski obredi, pri otvoru januara, kad se slavio dvoglavi Jano, idu naporedo s našima običajima božićnim. U Janovu hramu bukti uspaljena vatra[2]; tu je česnica, prestavljena bogu;[3] tu su svakojake slutnje i želje za novo sretno ljeto, i sve je prokušano za dobar početak;[4] tu je, napokon, i vječito zelena grančica, i med u košnicama[5], i božićni novac, i na novcu lagja prevoza iz stare u novu godinu[6]. U našoj jednoj pjesmi: "Božić, Božić bata, — na oboja vrata, — nosi kitu zlata, — da pozlati vrata — oboja poboja;"[7] a dvoja su, takogje, Janova nebesna vrata[8]. Koliko se meni čini, i sam svjetski Rim nasta na mjestu latinskoga bogoštovja "boga i božića". **Janus** je **Divanus,** bog svjetlosti; a brijeg Janiculum, do Rima, kano da napominje jednoga **Janiculus,** deminutiv od Jana, t.j. božića[9].

[1] Ovidii **Fasti,** I: „Nomina ridebis, modo namque Patulcius idem, — et modo sacrifico Clusius ore vocor ... " (v. 129—30). "Bruma novi prima est, veterisque novissima solis: — principium capiunt Phoebus et annus idem" (v. 162—3).

[2] Id. ib.: "Flamma nitore suo templorum verberat aurum, — et tremulum summa spargit in aede jubar" (v. 77—8).

[3] Id. ib. ".... Janus, cui quum cereale sacerdos — imponit libum, mixtaque farra sali ..." (v. 127—8)

[4] Id. ib.: "Ecce tibi faustum, Germanice, nuntiat annum. — inque meo primus earmine Janus adest" (v. 63—4). — "Prospera lux oritur: linguisque animisque favete, — nunc dicenda bono sunt bona verba die" (v. 71—2). — "Tempora commisi nascentia rebus agendis, — totus ab auspicio ne foret annus iners" (v. 167—8) — "At cur laeta tuis dicuntur verba calendis, — et damus alternas accipimusque preces?" (v. 175—6).

[5] Id. ib.: "Quid vult palma sibi, rugosaque carica, dixi — et data sub niveo candida mella cado" (v. 185 —6).

[6] Id. ib.: ".... stipis adjice causam ...." (v. 189) — ".... navalis in aere ... signata ... est forma" (v. 229—30). Ovid više ne shvaća, ni što je novac, ni što lagja Janova.

[7] Vuk. **pjes.,** knj I, 194. Mjesto "Božić bata" u drugim je pjesmama "kraće". Valjda od ovoga krakanja na vrata, božić nazivlje se od Bugara **kračun,** a od Rusâ **koročun,** onaj koji krače.

[8] Ovid. **Fasti, I:** "Praesideo foribus coeli ...." (v. 125) — "Sic ego prospicio, coelestis janitor aulae, — eoas partes hesperiasque simul" (v. 138—9).

[9] **Jan-iculus** od Janus, kao što **agn-iculus** od agnus, **curr-iculus** od currus.

Dio IV.

Sunce dvanaestoliko i gradnja mlade godine.

Prokazalo nam se, iz božićnih obreda, mlado Sunce, koje krače k vratima nove godine. Kazivanje i običaji naroda našeg hoće da nam pred oči sad iznesu još druge slike Sunca godišnjega. Dvanaestoro braće, sinova Vidovih a Sunaca mjesečnih, sastavljaju i grade godinu, na svijetu božjem. Ta je godina tvrgjava prejaka, svetom brazdom ogragjena od čestog napadaja tamnih dušmana, od zime, od gladi, od bolesti, oda zla svakog. Preko godine regja se volja i nevolja, te se iz božjega grada boj bije neprestano na sve zlovarne i zlorade duhove, na jade i bijese. A kako godišnje Sunce, od svoga zimnog prvog kreta sve više i više napreduje, uzlazeći do jeka ljetnog, pa i dalje vladajući do radosne jeseni, u onome boju odlikuju se, mimo drugare svoje. Sunčani bogovi ponajsvjetliji i ponajjači. S toga se, u našoj mitičnoj tradiciji, hvata i prikazuje kolo različito, gdje od dvanaest, gdje od devet, gdje od sedam, a i manje bogova, pri pobjednome trku godine.

Mitična utvara o godišnjemu bogu Suncu, osobito dvanaestostručnom i sedmostručnom, stara je, koliko i arijski rod. To nama svjedoči jedna himna iz Rig-Vede, nešto pozna, pa hrapava, nepjesnička a gdjegod i mutna, ali važna sa kosmogonične sadržine.[1] Pominje se tu poznato nam svjetsko drvo,[2] i neki "otac dvanaestogubi na odaljenom prostoru neba".[1] Za godišnje se Sunce pak veli: "Sa dvanaest žbica kolo vječitoga reda kotrlja se okolo neba, a da se nikad ne istroši; o Agni, nanj uspelo se sedamstotina i trideset sinova blizanaca".[2] Opet u himni, opremaju Sunce neki sedmorci, ili sedmorci se voze na sunčanim kolima, ili kola vozi sedam konja, ili ih vozi konj jedan uz sedam imena, ili kola imaju sedam točkova[2a], ili kola susreta sedam sestara.[3] Cijela ova vedična himna raspravlja godinu, godišnja doba, mjesece i dane, oličuje ih i privezuje Suncu.

[1] Rigv., I, 164.
[2] Ib., v. 20. O svjetskome drvetu kazano je u **Dijelu III**, na str. 10 (154)—15 (159).
[1] Rigv., I, 164, v. 12.

[2] Ib. v. 11. "Trista i šestdeset dana i noći", tamači H. Grassmann; te i zbilja, u ovoj istoj himni, i drugdje dani su oličeni, trista i šesdeset njih na broju (v. 48).
[2a] I najstarije himne vedične spominju sunčanim kolima sedam točkova. Tako n.pr. u himni II, 140, v. 3, sunčani bog Pušan "tjera kola, što sa sedam točkova hite ajerom".
[3] Ib. v. 2—3.

Prirodno vjerovanje Eranaca prelomi Zoroastar. U etičnoj duhovitosti i u abstrakcijama mazdejske vjere linjaju oblici godišnjega Sunca. Ali štovanju vremena, što ih sazdava Sunce, pa i sunčanoj dodekalogiji i heptalogiji, trag se sačuva i na Eranu. Često, u Avesti, zazivlju se, kao bogovi, i godine i dnevi i dnevna doba.[4] Nad svakim od dvanaest mjeseci lebdi stanoviti genij; no, svakim mjesecom kao da upravlja i Sunčevo mlado biće, bog Mithra, jer je Mithri svet šesnaesti mjesečni dan. Po isti način, bogovi su i zodiakalni znameni, dvanaestorica njih, dijelitelja vidnome svijetu svakojake blagodati.[5] Nego, najglavniji pobornici dobra i tamanitelji zla jesu sedmori besmrtni svetitelji, **Amesha-çpentas,** i sedmori sudružni im **Yazatas,** koji boj biju na Daeve, a ime im znači koliko i **Baghas,** bogovi.[6]

[4] Yaçna, passim. Za "kolo" sunčano, riječ u Vedama glasi "cakrám" ili "cakrás", s kojom Kuhn (**Herabk. des Feuers,** *s.* 49—51) istovjetuje grčku (ηλιου) κυκλος. Sunce, shvaćano kao kolo, po tome je općenita i pradavna arijska misao.
[5] Spiegel tvrdi (Avesta, 1 B., **Erster Excurs,** s. 275), da je eransko obožavanje zodiaka postanja docnijeg za to, što se spominje u novijoj knjizi, u Minokhiredu.
[6] Glede sedmorice **Amesha-çpentas** znatno je i ovo, da im je, gdješto, epitet: "imajući sa Suncem jednu volju" (Spiegel, Avesta, III B. Einl; s. 8).

A čini mi se, da je i sama gradnja svijeta, u kozmogoniji i u historiji mazdejskoj. udešena prema gradnji božje godine. Vijeku i svijetu dosugjeno je, da traju 12 000 godina. Vrijeme ovo ima četiri zemana i dvanaest, velikih mjeseci. Za prvi zeman, od 3000 godina, zloduh Ahriman povukao se u zabit, a višnji Ormuzd stvara vidni svijet, dok u prvom mjesecu od 1000 godina kraljuje Jima, dobri bog zime, u drugom zmijinski Dahak, u trećem Feridun. Pošto je zmija arijsko oličenje ognja, a Feridun (Traâtaona) vedični Trita, ili Traitana, treće Sunce,[1] prilika je misliti, da se ovim kazivanjem nagovješćuje nova godina, koja se u zaklonu od zlih duhova, kroz januarski čič i februarsku početnu toplotu, sazdava moću martanog Sunca U zemanu drugom od 3000 godina, prvašnji ljudi živiše mirno i sretno, po pričanju eranskom, a taman su sretna tri proljetna mjeseca. Medju Ormuzdom i Ahrimanom žestoka je borba, u trećem zemanu. Imaju proteći, pod zlamenom Ahrimanovim, oba posljednja zemana, od ukupnih 6000 godina: naime, u julu uštapnulo se Sunce, pa, kao boreći se, sve niže i niže naginje. Borba popušta u potonjemu četvrtom zemanu, u našemu, pri početku kojega rodio se prorok Zoroastar, kaže ta čudna historija eranska. Rok je ovo viere mazdejske za 3000 godina, a mi čamimo i hrvemo se u njemu dotle, dok u zadnje dane ne bude svijetu došao već naviješteni spasitelj, Sosiosh (Çaoshjant) pobjedonosni. U oktobru, novembru i decembru, sve to veći mah uzimlje ljuta studen, ali, na svršetku godine, eto očekivanog spasa u novorogjenomu, slavnome Suncu. Ovako po Sunčevoj godini tumači se, mislim, lasno sav sustav božje historije eranske. Mit godišnjega Sunčeva toka proizvede mit drugi kozmičnoga toka svijeta.[2]

[1] Vidi na str. 139(237) **Dijela II** i na str. 25(169) **Dijela III**.
[2] Ovoj je kozmogoniji prvi zametak starodrevan, te spada, po svoj prilici, u blago arijske pomisli. Indi imadu četiri kozmične **juge:** u prvoj prevlagjuje istina, a drugoj tri ognjene žrtve, u trećoj sumnja, a u četvrtoj grijeh. O neka četiri velika doba, o zlatnome, srebrnom, bakrenom i željeznom, gataju i Italo-Heleni. Sveto kolo dvanaest udesnih vjekova stezaše obstanak etrurskome narodu, koji ono kolo zar primi od Itala. Da kozmogonija eranska može biti sastavljena po arijskoj sunčanoj skemi, nigdje ne misli oglašeni prevoditelj Aveste, F. Spiegel. On ponavlja hipotezu o doticaju misli eranske i semitske, osobito glede spasitelja, koji bi bio hebrejski mesija. Semiti i Erani, istina, dodirnuše se; ali uporegjenje kozmogonije mazdejske s hebreiskim kazivanjem u knjizi postanja Spiegelu M. Müller pobija iz temelja (**Beitr. zum vergl. Religionsw.,** в. 135—50: **Genesis und Zendavesta**).

U Sunce dvanaestoliko, koje s pomoću Ognja gradi dvanaesmesečnu godinu, vjerovaše Srbi i Hrvati. O tome narod naš svejednako priča. Dvanaest braće, dvanaest džinova, dvanaest hajduka, dvanaest konja vilovnih, dvanaest sestara, a i dvanaest tvrdih soba, gdje je najzadnja obično i najtvrgja, te i najopasnija nekome junaku; pa ognjeni zmaj, ili ognjeni kralj, koji je u društvu dvanaestorice, a kašto zapire ga soba, ili bure, ili što takova, ili je okovan u gvožgje, te se zove i čelik-čovjek, čelik-baša; pa nedaća i daća one cijele dvanaestorice, ili jednoga od njih, a i njihovo prometanje u noćne simbolične životinje, dok se ruši tamni općinjeni grad, a zigje se novi, ili dok se junak oprosti zamka: ovo sve pripovijeda se još u narodu, na trajni spomen Sunca pregaoca preko godine. Slabo je kad pričanje cjelovito, nego je na pretrge, kako je god uočena jedna ili druga zgoda te božanstvene drame. Manje je pak ili više prozirno, kako je deblja ili tanja nemitična naslaga, što se položi po mitičnoj sadržini pričâ.

Dvanaestorci su naravi jednake: oni su jednorodni i jednosućni. Ovo kaže najbolje čobanska jedna priča iz Slavonije.[1]

[1] Mijat Stojanović, 50: **Pučke pripoviedke i pjesme,** u Zagrebu 1867.

Bio velik spahija, koji je rado išao u lov. Kad se jednom vrati iz lova, spahijnica će njemu: "Oj vojno! čuješ, kakvo se čudo dogodilo. Na našem salašu biroševa žena rodila četvorke!" Ali gospoji spahijnici eto čuda većega. Ne progje ni godina, a ona sama rodi, kad joj muž gospodin bijaše u lovu, do dvanaestero muške djece: "sva dječica majušna, al i lijepa i krjepka, sva za život, sve donošci". Od srama i stida, jedanaestero njih, lijepo uregjenih i povijenih, mati pometnu u kotaricu i izruči sluškinji, da ih baci u potok, ostavivši sebi jedno, koje joj se činilo najkrepčije. Kad je sluškinja do potoka blizu, gospodin spahija bahnu pred nju iz lova. "Šta to nosiš?" — "Nosim kučiće u potok". Htjede viditi, i vidi djecu svoju. Zapovjedivši sluškinji, da reče gospoji, kako je djecu bacila u vodu najdublju, lovac gospodin odveze ih na svoje spahiluke, i razdade ih dojkinjama. Dijete jedno u domu, a ostalih jedanaestero pritajanih po selima, otac gojio i učio jednako; a kad sva djeca odrastu do petnaeste godine, priredi im veliku gozbu. "Prostre se trpeza u velikoj trpezariji:" tu "svašta kao na božić". Sa svojih sela "svi došli u jedan trenutak. Tako je otac udesio. Svi su sinovi jednako odjeveni, svi jednaka stasa i uzrasta, i skoro svi i jednaka lica. Svi se skupe u velikoj dvorani; i kad su vidili jedan drugoga, čudili su se, al i radovali se, kad su čuli, da su braća, pak se grlili i ljubili". Sad gospodin medju njih dovede domaćega sina i ženu, te reče: "Ženo! evo nam mili gosti. To su sve tvoji i moji sinovi!" Nasta čudo, jecanje i veselje. Sinovi okupili majku, da je grle; ona molila oprost u njih i u muža, koji djeci ne dao da vjeruju majčinu tužnu ispovijed. Posjedaju svi, i goste se .

Po već kazanom u prijašnjim dijelima ovoga rada, ovaj veliki gospodin i veliki lovac ne može drugo da bude, do Vid-Odin. Gozba u trpezariji prilikuje gozbi u Walhalli, u Rajevini. Jednaka djeca, dvanaestorci, to su Sunčevi likovi, rogjeni od Vida i Vide. Jedno je dijete u gospodskom domu, dok druga djeca izbivaju na selima, t.j. u svakom mjesecu vlada po jedno Sunce.

A o gradnji godine, radom dvanaestoraca, prilično je čista ova priča iz Vojvodine.[1]

[1] Kojanova **prip.,** 14.

Iz nekoga sela djeca spaze, idući iz škole, na travi zmijče, vihorom prestavljeno iz svoje u tugju zemlju. Okupila zmijče roda, da ga odneae, i gjaci joj pripomagali; ali gjak jedan uzme zmijče, spusti sebi u njedro, pa ga hrani, davajući mu polu svoga jela. Kad se gjače počelo momčiti, zmijče zahvalno hoće da ga rodu svome odvede. Oba krenula na daleki put, dok naišla na grdnu šumu, "u kojoj zmije sve kao klade debele tamo amo na sve strane puze". Tu je kameniti dvor zmijinjeg cara, koji bijaše rogjeni otac zmijčeta, i sina izgubio, kad ga ono vihor spopade i prenese k gjacima u drugu zemlju. Uzeo gjak zmijče na ruku, pa pristupio, preko zmijurina, kamenitome carskom dvoru i izišao pred cara zmijinjega. Gjaka ovaj svačim nudi, ali, po savjetu, zmijčeta, on drugo ne će, do "zlatan prsten, koji pod jezikom car čuva". Privoli na posljetku car, rekavši: "Evo ti prsten, kad ne ćeš blaga. Njim ćeš biti silan, jer ćeš moći učiniti, što god uzhteš, samo zviždni kroz njega, pa ko ti dodje, onom zapovedi". Dade mu uz to i pramečak svoje kose, kojim će se jednako pomoći, "samo da ga malo na vatri pripali". Gjak se za tim vrati kući ocu i materi. U tom pukne glas po carevini, "kako su u cara dvori na mestu u šumi jednoj, koje još mesec i sunce obasjalo nije, i ko bregove i šumu oko dvora tako raskrči, da dvore sa sviju strana

mesec i sunce obasjavati može, da će mu car dati svoju jedinicu i uz nju pola svoje carevine". Ponuda je velika, ama prijeti i veliko zlo: ko ono pokuša a ne učini, izgubi glavu. Odmah gjak zatekao se caru, preko matere svoje, da će to izraditi, a plačnu mater tješio: "ne plači, rnati; sve će to do zore biti gotovo!" U samu večer zviznuo kroz prsten, i eto mu džinovi, dvanaestoro njih. Preko one noći džinovi pokrčiše i raščistiše sve: "sutradan tek da zora sine, a to sunce od istoka obasja careve dvore". Obnovljeni dvori "iz daleka se svetle, rekao bi u plamenu gore"

Grdna neraskrčena šuma prikaznje ovdje, kao što i u opće u pričama arijskim,[1] tminu zimnu, a zmijinji kameniti grad istu zimu, koja oganj sapinje. O bogu Ognju, i o njegovoj zoomorfozi, ognjenom zmaju ili zmiji, odlažemo raspravljanje, kao što više puta to učinismo, do odnosnog dijela ove studije. Nego, i u ovoj priči iz zmije proviruje oganj, gdje se pramečak kose zmijinjeg cara ima "pripaliti na vatri". Druga moć od pomoći, prsten, često je, kod Arijaca, simbol sunčanog koluta.

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** passim.

I godišnji i noćni rad Sunca, za koji potonji mi već znamo,[2] nije rijetko nalaziti u priči cigloj. Primjera radi, prinosimo opet priču iz Vojvodine.[3] Jedan car imao tri sina, i pred svojim dvorom zlatnu jabuku, "koja za jednu noć i ucveta i uzre"; ali voće od nje, svake noći, neko kradijaše. Prvi i drugi brat čuvali drvo, a ne dočuvali, jer zaspaše: kad se u zoru probude, nema jabuka. Treći brat ugleda u ponoći, gdje je jabuka već počela zreti, a dvori se zasjali. U onaj čas doleti devet paunica, jedna prišla k njemu, pretvorila se u zor-djevojku, i zagrlila ga.[4] U to, ostavljaše ona mladencu dvije jabuke, njemu jednu, a drugu ocu caru.

[2] Gledaj u **Dijelu III.**
[3] Vuk. **prip.,** 4.
[4] Djevojčina je odjeća bijela kao snijeg, a rasvijetli se livada u sjaju kosa njenih, veli kajkavska priča iz Varaždina, nalična ovoj štokavskoj (Krausz, **Sagen,** I, 88).

Po nagovoru dvoje braće zavidne, jedne noći, vještičetina neka djevojci odreza pletenicu: zbog nedjela zla žena svezana je konjma za repove, ali nesta paunicâ na zlatnoj jabuci. Onda mladi carević usjedne konja, i odluta u svijet za izgubljenim zlatom. Do svoje paunice došao na jedno jezero, gdje se ona o podne kupa, ama se s njom ne sastao, jer ga uspava do tri puta nevjerni sluga, duvajući mu iz mješčića za vrat. Odletila paunica poruči mu: "Smakni gornji klin na donji!"[5] Sluga je taj posječen. Carević po tom pogje u jednu planinu, gdje mu se, oko podne, ispred očiju zabijeli grad carske djevojke. Našli se, i viencali se; al eto i nesreće. U dvoru ima dvanaest podruma, od kojih svih uruči mu žena ključe, nego u dvanaesti zaprijeti mu da ne ugje nipošto. Ipak, mladi carski sin otvori sve podrume redom, pa i dvanaesti; no čuda da vidiš! Iz jednog velikog bureta zapomaga glas: "Umrijeh od žegje; brate, daj vode!" Usuo carević triput čašu vode u bure, pukla tri obruča na buretu, a izletio zmaj, te ugrabio i odnio mladu caricu.

[5] Arijski **phallični** izraz, u prvašnjoj osnovi priče,

Opet muž tragom za njom. Na putu vratio u vodu ribicu, što bješe dospjela na suho, oslobodio u gvožgja uhvaćenu lisicu, pa onako i vuka, a na uzdarje dobio od ribe ljusku, od lisice dlaku, a dlaku i od vuka. Najposlije, otkrio grad zmaja cara. Eto ga odatle na bijegu sa ženom. Zmaj tome se prisjeti, ali mirno jede i pije, dok od jednom odjuri na konju, za tinji ih čas sustigne, a velikodušan, pokloni život obojici. Od zmaja ljuba doznala tajnu ovu. U Jednoj planini stara jedna žena drži na jaslima dvanaest konja, sve ljepših od ljepšega, izim jednoga prividno gubava, ama od sviju najboljega; on ti je brat zmajeva konja; "njega ko dobije, može u nebesa ići", a za tri noći ko dočuva staroj jednu kobilu sa ždrjebetom, taj će dobiti konja. Kroz teške opasnosti i muke, carević nadvladao svaku himbenu hitroliju babe. U jednoj noći, o ponoći, pospavao on na kobili, koja ižčeznu megju ribe; druge noći ode kobila megju lisice, treće megju vuke, te svaki put on ostao jašući na kladi. Nego sretnik, pomoću ribe, lisice i vuka, dokopao se uvijek kobile. U dvanaestero konja, pošto preturi kušnje, izabra sebi šugava, koji, otren i uregjen, prosinu, ukazavši dlaku kao od čista zlata, a lijetaše kao tica. Na pustome konju vinuli se

preko polja vjerenici. Odleti zmaj za njima u potjeru. Utaman! Sustali konj zmajev, na posljetku, skoči uvreten, i zbaci svoga konjika, pa zmaj udari o kamen, te prsne na komade — Kad je gradnja dneva ili godine gotova, kad sija svjetlost Sunca noćni Oganj tamani se.

Gatnju božju o dvanaest i o sedam pregalaca godišnjih, koji svijet liječe, kao što od tmine, tako i oda zla, potvrgjuju pučki običaji. Uz kužno vrijeme evo lijeka, u Slavoniji. Dvanaest momaka i dvanaest čistih djevojaka, uzevši plug, imaju se ujarmiti i oborati selo, svi nagi goli, svi mučaljivi, jedno na drugo oka ne osvrćući. Čin biva uoči nedjelje po mijeni, noću u muklo doba. Brazdu, sve dublju i dublju, sedam puta treba obrazditi oko sela, time ušančena.[1] Ovako i po drugim krajevima, n.pr. u Srijemu, **oboravaju** selo, da kuga unj ne bi udarila. Pluži najstariji čovjek iz sela, a plug vuku šest po izbor djevojaka, šest golih mljezinica.[2] Što su momci otklonjeni. a uz djevojke ide star čovjek, u tome običaj se promijeni za cijelo od poznijeg stida, pod uticajem tankoćutnog hristjanstva. Koliko je davan ovaj obred, za koji prionu tehnička i svečana riječ **oborati, oboravati,** domala ćemo viditi u jednakom obredu staroga Rima.[1] Znatno je i što kažu zagonetke. Svjetsko drvo Vidovo i Vidino, uz koje se Sunce ragja, mi promotrismo, te nam je ono posve poznato.[2]

[1] Stojanovića **prip.,** na str. 209.
[2] Vuk. **rječ.,** pod **Oborati.**
[1] Običaj je praslavenski, jer postoji i kod Malorusa. Kad pošast mori u kojem kraju, onda u selu, koje je još zdravo, izigje u polje nekoliko mladih djevojaka s klupkom, te odmotanim koncem opašu selo svoje, a gdje svežu dva kraja, zakopaju crnog pijevca i crnu mačku. Pošast ne će preskočiti preko onoga konca.
[2] Iz **Dijela III**.

Pučke zagonetke, gdje se goneće o godini dvanaesmjesečnoj, postojano, ili iznose drvo, ili pominju cara i caricu:

"Jedan veliki dub, u njemu dvanaest stupa"
"Jedan bor, na boru dvanaest stubova"
"Kita rakita, i u njoj dvanaest stupova"
"Iz jednog stabla dvanaest grana";

pa ovako:

"Poslao car carici dvanaest jabuka"
"Poslao car carici u tisovoj kablici dvanest zlatnih jabuka"
"Poslao car carici u zlatnoj kablici dvanaest zlatnih zvezda".[3]

Zanimivo je, da tu tisovu kablicu, drugom prilikom, nagjosmo kod mladoga Vida i njegove djevojke, u mitičnoj pjesmici iz dubrovačke okoline:

"U Ilije, u gjidije lijepa je šći.
Skrojio joj žuti kavad do samijeh tlih,
napravio mali žbanjić od tisovine,
pa je posla na vodicu od ljepotice,
da donese hladne vode sa Rajevine.
Navrani se mlado momče Leka, terzijn sin,
slomio joj mali žbanjić od tisovine,
i prosu joj hladnu vodu sa Rajevine".[4]

[3] Novakovića **zag.**
[4] Vidi na str. 70 (110) **Dijela I.**

Još je pak zanimivije, da su stupovi, u narodnom pjevanju i govoru, upravo do Sunca:

"Sunce gleda, a Suncu govori:
Žarko Sunce, rastupi stupove ....
i rastupi (Sunce) velike stupove".[5]

Naime, pred sjajnim stupovima Sunca, **rastupa** se tama:

"Žarko Sunce, moj zlatan barjače,
ti rastupi stupove oblačne!"[6]

Za čudo je, da isti govor, glede Sunca, izbija i iz grčkoga mita. Sunčani Herakle, na svršetku svojih dvanaest muka, u krajnjem zapadu, razdvoji Kalpu i Abilu te načini dva planinska **stupa,** t.j. on **rastupi** tamu i rastvori vrata novoj godini.[7]

[5] Petranovića **pjes.,** knj. I, 73, v. 4—5 i 9.
[6] Id knj, III. 62, v. 2—3.
[7] Heraklovo ovo pregnuće kano da se priča i kod kajkavaca. Neki junak na olujnoj kobili, koji može biti mlado godišnje Sunce, traži sebi ćer kralja vilenskoga. Opasni put k dvorima djevojčinim vodi kroz dva stupa. Stupovi se otvaraju i zatvaraju. Otvoriše se jnnaku od daha njegove olujne kobile (Krausz, **Sagen,** II, 57).

Za Sunce godišnje vedična himna nam reče: "Sa dvanaest žbica kolo vječitoga reda kotrlja se okolo neba, a da se nikad ne istroši; o Agni, nanj uspelo se sedamstotina i trideset sinova blizanaca" (danâ i noćî), jal "trista i šesdeset" (danâ), po drugoj vrsti iste himne [1] Dneve izbrojene, a nekako oličene, nalazimo u priči Vukove zbirke: "Megjedović".[2] Savilo se u brku junaka Brka do "trista i šezdeset i pet tičijih gnijezda". Brko je u priči biće čudesno i gromonio; a ko je on, razabraćemo drugdje.

[1] Vidi naprijed na str. 101.
[2] Vuk. **prip.,** 1.

Nego, i "kolo sa dvanaest žbica" učuva se u nas, pri svemu tome što se, kroz vjekove i vjekove različitog razvića, dijelimo od Indâ. Ono je kolo naše "Vrzino kolo". Čakavci ga, možda, ne znaju, ali ga znadu štokavci; a pričanje o njemu, megju našim ljudima govora kajkavskog, rasturilo najdeblje grane. Pričaju ovi,[3] da ima negdje jedno veliko kolo, na kome su gjaci grabancijaši. Kolo je sa trinaest ili dvanaest žbica; na svaku žbicu stupa po jedan grabancijaš, a onda svi brzo okreću kolo naokolo, pa koji od njih prvi odleti, taj je pravi grabancijaš. Na pozoju, na zmaju, leti ovaj, jezdeći put sunčanog istoka, gdje megju ljude hoće da prodaje zmajevu kožu, jer od nje svaki čovjek mora imati po komadić jedan pod jezikom, inače svi od zime pogiboše. Svake godine, redovito, grabancijaš ide k zmaju, da se nad njim moli, pa i grabancijaševo odsuće traje za godinu dana. Zmaj je veliki krilati konj, što nastaje od ribe, od žabe, od zmije, a izvija se ispod zemlje iz blatušine, a gdje u zraku leti, izvodi i munje i vihor i gràd. Ima starog i mladog zmaja. Grabancijaš gjak jeste čisti momak; on zauzdava zmaja, prije nego što njega zajaše.[4] Grabancijašu red je izučiti do trinaest škola.

[3] Vidi iscrpnu analizu dotičnih priča Valjavčeve zbirke u V. Jagića:
Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš djak und ihre Erklärung, Arkiv, II.
[4] U legendarnoj povijesti grada Dubrovnika, pod g. 802, pustinjak sv. Ilarijon takogje zauzdava zmaja pripitomljena, vodeći ga iz pećine u more. **Annal. Rag.,** p. 13.

U crnu, trinaestu školu ne prima se na jedan put više od dvanaest gjaka. Kad je školska godina pri koncu, učitelj neki donosi megju gjake jedanaest knjiga, a dvanaesti gjak, koga knjiga ne dopade, ima tjerati zmaja, i za to on prima posebnu knjigu poučnu. Grabancijaši idu u Arabiju.

Vrzino kolo sa dvanaest žbica i dvanaest gjaka, svaki od kojih stupa na jednu žbicu, nije drugo, no sunčano dvanaestožbično kolo u Vedi. Daljeg dokaza ovdje ne bi ni trebalo, pošto glasom istim odjekuje i vedična himna i pričanje naše. Ali se i u ostalome potpuno sklapa misao Indâ i naših kajkavaca. U himni, uz kolo sunčano prizivlje se Agni (Oganj), koga Veda drugdje sazdaje u silnog zmaja, što brekće jureći po ajeru;[1] a u pričama taman je zmaj do gjaka. Što bi se ljudi skončali od zime, da pod jezikom ne drže komadić od zmajeve kože, i u tome se odsijeva okrjepna moć ognja.[2] Zmaj postaje od zmije, t.j. od ognja, a i od ribe i od žabe, pa ispod barovite zemlje, što će simbolično reći, da se sila ljetnoga ognja izvija iz krila zime i mrzle zemlje.[3] Stari i mladi zmaj oličuju starog i mladog boga

Ognja. Da se kod grabancijaša izražava mit Sunca i Ognja godišnjega,[4] pokazuje sav govor pričanja. Na zmaju oni odlijeću, svake godine, put sunčanog istoka, gdje se Sunce ragja. Grabancijaša je dvanaestero, ili trinaestero, kao što je dvanaest, ili trinaest mjeseci, u godini sunčanoj, ili mjesečno. Okreće im se kolo naokolo, a redom svaki gjak tjera zmaja, jal redom stupa na jednu od dvanaest ili trinaest žbica, kako ustopce, jedan za drugim, sljeduju mjeseci preko godine. Sunčevo ovo kolo jest kolo sreće godišnje, sreće svake. Po kazivanju njemačkom, šturu inače prema našemu, od kola, jal koluta sreće (**glücksscheibe**), svake godine otpada zadnji gjak, te ga vrag nosi, a, kakogod i u nas, gjaka je dvanaest, to jednoimenih **Johannes**.[5]

[1] Rigv. I, 79, v. 1: "Zlatokos je on (Agni) u ajerskome prostoru, zmaj brekćući, šibajući kao vjetrna struja, Zori pouzdanik svijetla siaja".
[2] Uporedi, u priči, navedenoj na str. 104, "zlatan prsten, koji pod jezikom zmijinji car čuva".
[3] Gubernatis, **Myth. zool.,** passim.
[4] I u germanskoj mitologiji Oganj je do Sunca, jer se oganj u drvetu zažiže krjepošću sunačne toplote (Grimm, **Deutsche Myth.,** *s.* 509).
[5] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 724, 855 i **Nachtr.** zur s. 856.

U ovoj našoj mitologemi o kolu Sunca dvanaesmjesečnog ima i docnijega prirasta, koji nam je lasno odlijepiti. Sunca dvanaestora budu s vremenom gjaci, što idu u školu. Kako su gjaci i kod Nijemaca, biti će ova pretvorba dosta starinska: meni se barem čini, da ovdje zajma nije, niti našega, ni njemačkoga. Osim kajkavaca, gjake nam izvode i štokavci, kao što u pričanju o grabancijašima, tako i u pričama naličnim. Čusmo na više, u priči iz Vojvodine, da djeca, idući iz škole, spaziše zmijče, vihorom preneseno, koje gjak jedan uze k sebi i zamilova.[1] A vidićemo, gdje se i Momir preruši u gjaka, pa uči školu u manastiru. Gjačku navlaku kano da najradije na se metnuše sniženi mladi bogovi. Što su pak naši gjaci nazvani grabancijaši, ta im se riječ pridjede od praznovjerja sredoviječnog: **grabancijaš** je iskrivljeno od talijanskog **negromanzia,** te znači koliko i **negromante**.[2]

Može biti, da i riječ **vrzino,** za koju neznaju kajkavci, štokavcima izruči isto praznovjerje, U tekstima staroslovenskim vijeka XIV vrzino kolo glasi **verzilovo** kolo, a u još jednome tekstu **vergiliisko,** što se odnosi na pjesnika Virgilija, smatrana u ono vrijeme kao veliki magjionik.[3] Nego, ovo prilaženje tugjih riječi, i primisli novijih, mitu ne kvari suštine. To je, dašto, degradacija mita sunčanog, ali, i pored nje, mit postoji u svoj cjelosti.[4]

[1] Na str. 104.
[2] Jagić, **Volkss. von dem Grab.,** s. 451—2. 3 Id., s. 473—4 i 743—4.
[4] Drukčije g. Jagić. On misli, da je pričanju o grabancijašima i sama jezgra novija i kao hristjanska, te da je legenda od popova uturena u narod. Grabancijaških dvanaest škola, to su četiri gramatikalne, pa dvije humanistične, dvije filozofične i četiri bogoslovne, po razdiobi, veli on, sredoriječnoj-jezuitskoj. Broj trinaest da zar dolazi zbog ominoznog mu značenja i kod južnih Slavena. Legendi da je središte u tvorenju tuče.

U svemu glavnome isto kolo gjačko nalazi se i u štokavaca, premda im se pričanje o grabancijašima ne razvede, koliko u najzapadnijem dijelu naroda. Na vrzinu kolu, kolu vilovnom, ima tačno dvanaest gjaka, koji, pošto izuče dvanaest škola, idu tamo, da ih dovrše i da se zakunu. Vrzino je kolo u odaljenoj zabiti, kao, n. pr., navrh Velebita, gdje stoji igralište vila, tako nazvano;
pa, od istog imena, ima pod Velebitom i selo Vrzići. Drugari vila i gjavola, gjaci iz vrzinoga kola znadu mnogo koješta: "taj je bio i na vrzinu kolu", govori se za čovjeka, koji je mnogo učen. Ali su opet izdrpani, te je druga poslovica: "kakav je izdrpan, kao grabancijaš!" Gjaci vode oblake, kad je vrijeme olujno, ili pada tuča. A kad su na vrzinu kolu, pa čate nekakvu knjigu, od dvanaestorice nestaje jednog, a da drugovi to ne prisjete: nestaloga odniješe vile, ili gjavoli.[5]

[5] Vuk. **Život i ob.,** str. 220.

Ima o tome i polupučka verzija. Jednom vidi neko dvanaestoricu grabancijaša na vrzinu kola, u gradu njihovu, što ga oni sazdaše, pomoću vila i zmajevskih nemani, na visokom vrhu, onamo preko

mnoge zemlje i mora. Grad se sjao u plamenu, dok gjaci, svi gospodski i naočiti, čatijahu, oko okruglog stola, tajnu knjigu. Gvireći u knjigu, jedan drugoga nit gledahu, nit vigjahu. Čačenje šumljaše više i više sve do glasa i duhanja gromotnog; od vrzina kola varnice vrcahu, gjaci plamahu, a grad se tresijaše, kadno gjak jedan odleti, jašući zmaja, sazdana od sama ognja. Nasta onda tišina, i pade tama. Izmoreni su grabancijaši, jedanaest njih što ostadoše; pa megju sobom tiho razgovaraju. Ali nad "velikima" gjacima još bijaše viditi neku plamenu strijeku.[1]

[1] U **Danici** novosadskoj, *g.* 1864, br. 16 na str. 249 i br. 17 na str. 264—6. Ovo je jezgra o vrzinu kolu, u razvlačenoj mitologičnoj pripovijesti od Joksima Novića Otočanina. Jezgra ta čini mi se pučka, te je ja ne odbijam na ličnu fantaziju pisca; ali je, ipak, rekoh polupučkom, pošto se nalazi u priči umjetnoj.

Sve o vrzinu kolu pristaje najtješnje u okvir onoga, što bi doslije izloženo. Dvanaestorica sunčanih bogova kolo zavrzli, pa grad grade na visini; grade sjajnu i toplu godinu, pomoću ognja, zmaja ognjevitog, a uz silnu buku meteornih godišnjih pojava. Mjeseci i bogovi regjaju se tako, da jedan za drugim u svijet stupa, te i vlada; mjesečnog odabranika, po redu naivrsnijeg, pridigao i uzvinuo zmaj-oganj, poznijim izrazom vrag, dokle svi ostali, izmoreni, ćute za to, što vrijeme navršiše, pa i minuše; jedanaest njih u tami borave, očekujući svoj novi skok mjesečni. Ovo čamanje izražuje se i drukčije, u pričanju: gjaci su u poderanim haljinama, ili idu u školu crnu, ili im je "verzilovo kolo" dolju u adu, megju mrtvima.[2]

[2] Ovako staro-slovenski teksti

Grabancijaška legenda zagje u Madžare i u Rumunje, pa i tamo jednako, gdje manje a gdje više, odaje bogove sunčane. Po pučkom kazivanju madžarskom,[3] dvanaestorica stupaju na kolo sreće, koje se obrće naglo, dok jednoga od njih nestane. Odlutalog grabancijaša nosi zmaj u zemlju Maurâ, a "do sunca tako blizu", da se malne topi od njegova žara. Pripeklo u maurskoj zemlji; pa se ljudi onmošnji rashlagjuju, mećući pod jezik komadić od mesa zmajeva. Grabancijaš rado pije od crne krave slatku jomužu; tim nevarenim mlijekom i primiri se, najbolje, kad je ljutit.[4]

[3] O. As**bót**h, **Der Garabonczas diák nach der Volksüberlieferung,** Archiv, IV.
[4] Više puta napomenućemo, da se arijski bogovi napajaju mlijekom svjetlosti.

Gdje je jedan odletio, jedanaestorica idu okolo, obrgjali. izmršani, izdrpani, a i oni prose mlijeko uz kruh; odbiju li se, navući će oluju. Nego, grabancijaši ponajviše su dobrotvori, te se žetva od njih spori, i daju ljudima blago. Nose plašt na kola, kolastu hazdiju.[1] Čate knjigu, kad prizovu k sebi zmaja.

[1] Sunčevo obilježje.

Rumunjska tradicija[2] bavi se osobito tamom i mrazom grabancijaša. **Scholomonarâ** je deset, a pripravljaju led u oblacima; ama zmaj hoće sa smrzloga nekoga jezera led da otkloni. **Scholomonari** imaju svoje suprotnike, koji tvore tuču. Ovi **protu-scholomonari** nastoje, te se jedan gjak sa zmajem strovali; onda svi gjaci leže oboreni, pod silnom gromadom leda.

Božju nepriliku u tami, pri nestašici ognja, pričaju dosta razgovijetno pripovijetke kajkavske. Jednome kralju bilo dvanaest sinova i kći jedinica, koje sve progonjaše maćeha, druga kraljeva žena. Pastorci čuvahu svinje, a pastorka kućaše kuću. Nekoga dana nestalo odojčeta izmegju svinja, pa usljed maćehine kletve, dvanaestero braće prometnuše se gavranima i odletiše na stakleno brdo. Prvi brat bijaše sestri ostavio prsten. S ovim prstenom ode ona braći u trag po bijelome svijetu, od vjetra do vjetra pomamna, dok je treći blagi vjetar ne odnese na brdo, pusto prebivalište zaturene dvanaestorice. U nekoj kuhinji sakri se sestra za peć, i baci prsten u čašu punu vina, koju ispivši brat prvi, pa redom onako i druga braća, svi se pretvoriše mladićima, kao što su i bili. Nego su ti mladići sjetni, neveseli. Da ih riješi i ove čarobije, sestri je red za sedam godina nikomu ne pisnuti, niti se kome nasmijati. Za ovo vrijeme boraveći u šumovitoj gori, ona se vjenča, i rodi sina vuka, koji opet govoraše kao čovjek. Na posljetku, minuo i rok od sedam godina. Sestra se grohotom nasmijala, pa joj se od jada oprosti dvanaestoro braće sumorne. I sinu spaljena je tada vučina, te zasja iz pepela divno momče mlado, negdašnji Vuk.[3]

[2] M. Gaster, **Scholomonar, d. i. der Garabancijaš dijak nach der Volksüberlieferung der. Rumänen,** Archiv VII.
[3] Krausz, **Sagen,** I B., 45. Priča je iz Petrijanaca.

Gdje se god može, nama je kratiti, pa govor ove priče, već više puta drugdje tumačen, ne ćemo nanovo rastumačiti. Samo pokazujemo na djevojku kraj peći, što je ženska slika od nas vigjenoga liječitelja Ognja. Besjeda priče, svedena na običnu besjedu, glasi: Kralj nebesni ima dvanaest sinova, Sunčevih lica dvanaesmjesečnih, i ćer jednu, boginju Ognjenu, koje sve goni kraljeva inoča, crna mrzla Zemlja.

Istu dvanaestoricu valjda i bolje označuje ova druga priča kajkavska,[1] koja s pričanjem o grabancijašima poteče iz vrela jednog.

[1] Id., ib. 28 Priča iz Zamladinca.

U Pustom selu živio pobožan zglob, muž i žena kojima se rodi, redomice, do dvanaest sinova, gojenika vila. Od radljivih momaka pomoć bješe gotova svakome, čim bi tko želio ili orati, ili žeti. Na to, otac im se prestavi. Ucviljenu obitelj hoće da utješi imenjak pokojniku, pobožni Lacko, ništa manje radljiv od one braće s njim tijesno sprijateljene. Udovici mahom se javiše prosci, koje sve iz prva odbi; no na posljetku, oni odvrnuše majčino srce od rogjenih sinova. Pet, šest li, tih nitkova zasjelo, s nekoliko starih ženetina, za sofru u kući udovičinoj, a sinovi, pitomci vilenski, gladovali; dok se nametnici o podne častili, braća, slomljena od napornoga rada u polju, lijevala suza groznih. Jednom, oni otjeraše iz kuće goste nezvane; ali mati, od dana do dana sve to većma opaka, poviknu: "Da ste prokleti! Vas dvanaest odnijelo dvanaest gjavola! Eto, pod njihovu vlast da potpadnete." Začu se huka, vihor provali u sobu, a djece nesta. Istom sada zaoriće vesela, razuzdana vika zlikovaca na okupu! Braća su opčinjena, daleko u nekom gracu, a u gustoj šumi. Gradac čuva glavom vrag, sa dva velika crna psa. Nego je još živ mladi pomoćnik Lacko. Doznao od vila, gdje su braća, i vile ga naoružale; ima vilovnog konja i jednu jabuku bogodanu, pa izgleda taman kao kralj; suviše, vila ga jedna prati. Kad do tvrdoga graca dogjoše, dva psa udare u bijes, rekao bi zemlja će se pod njima prosjesti. Onda se konj u zrak vine i zametne borbu žestoku dotle, dok propade vrag, te i pseto jedno, pa i drugo: vražja glava bačena je gore u peti kat. Njisnu za tim konj vitez, i provede mladoga Lacka kroz četiri prazne sobe do pete, u kojoj suzni u kolu sjegjahu dvanaestorica braće. Vratiše se, svi razdragani, u Pusto selo, gdje ih ljudi željno očekivahu. Moću pridošlih vila, sigje rudi oblak, te uznese na nebo ono trinaestero odličnika. Već u večer toga dana bilo ih je viditi, gdje se sjaju na svodu nebesnom. **Lastari** prozvaše ih ljudi, a ovo je ime njima još i danas.

Jasno je ovdje božanstvo braće: oni su svetitelji, uzvišeni sa zemlje na nebo, oni su bogovi. A označno je i sve ostalo, u ovoj priči: Pusto selo, stari i mladi Lacko, razmetanje pet šest li zlikovaca, opčinjeni gradac s vragom i sa dva psa, konj vitez pod mladim Lackom, bogodana jabuka i pomoć vila. Lacko je Vladislav, t. j. vlasnik, mogućnik, pa stari i mladi Lacko kao da ovdje prikazuju starog i mladog Vida. A kako nam je, valjda, razumjeti ime **Lastari,** to ćemo dalje viditi. U priči je kratki ocrt čitave povijesti božje godine. Sunčani bogovi vladaju kroz godinu, a iz zemlje izvode rod poljski. Nego, uz mijene godišnje, ima i godišnjih bijeda. Preko zimnog vremena, pusto je selo božje i ljudsko; zamire ostarjeli Vid, višnji vladar, te amo čamaju ljudi, kako i tamo bogovi, u opčinjenu gracu svome. Navaljuju onda Jadi, pet ili šest zlikovaca, koliko ima u godini mjeseca nevoljnih, tamnih, i tamom izješnih; vlada Vrag sa crnim poznatim psinama ada. Ali vrijeme se okreće, vijaju se gromorni oblaci, oblijeću vile, ojačani Vid javlja se s konjem. Vragu i Jadima red je propasti. Vid juri s konjem i s jabukom sunčanom, preko četiri prazne sobe, četiri doba u godini, u sobu petu, u novi zeman, pa svi božji vladari sjednu opet gore na čistinu razgaljenoga neba godišnjeg. Od pobožnosti prema ovim vladarima, možda više no od značenja ljudske moći, začestila u nas imena: Vladislav, Vladimir, Vladun, Vladoje, Vladeta, Vlatko, Vlaško, Vlado, Vlać, Vlaj, te i žensko Vlada. Pače Vlada kao da je ime jedne boginje, u ovom štokavskom pokliku: Tako mi Lade i Vlade i devet sjemena![1] Uz dvanaestero braće mi već pripazismo sestru jednu.[2]

[1] Vuk. **rječ.,** pod Vlada.
[2] Vidi na str. 112.

Dievojka je jedna i dvanaestolika, kao god i Sunce, koje, budući jedno, prikazuje se ipak dvanaestoliko u godini. Kolo dvanaest djevojaka nije rijetko u našim pričama o Suncu, a i u obredima, ubaštinjenim iz stare religije.[3] Njihovu jednoličnost najviše ističu naše bugarštice. U takoj jednoj pjesmi, koja u mnogom ponavlja mitično povijedanje pjesme Vukove o "ženitbi Dušanovoj", vjerenica ne razpoznaje se u kolu dvanaestorih djevojaka:

"Sve su mlade djevojke jedne slike i prilike,
kolik' da ih je jedan danak jedna majka porodila."[4]

Opet, u sličnoj bugarštici, zvuci kajda jednaka:

"I prid kralja izide dvanaes mladijeh djevojaka.
Sve mi one bijahu jedne slike i prilike,
iste slike i prilike u jednaku tanku ruhu."[5]

[3] N. p. onaj, što se obavlja uz kužno doba. Vidi na str. 106.
[4] Bogišića **pjes.,** 9, v. 56—7.
[5] Id., 26, v. 23—6.

Koja je kraljeva zaručnica, razaznali ovako. Vojvoda Janko, što u ovoj pjesmi stupa na mjesto Miloša Voinovića,

"s sebe svuče svilenu dolamu svoju,
tere mi je prostire usred dvora sv'jetla bana (vjereničina oca),
i vrh nje je prosuo dvanaes zlatnijeh prstenaka,
golu kordu držeći u desnici ruci svojoj,"[1]

pa

"koja bješe kraljica i kraljeva vjerenica,
stade nizat' prstene na svoju na b'jelu ruku."[2]

I u bugarštici o Novaku povrzmale se te mlagjane djevojke, dvanaest na broju, a jedne "slike i prilike."[3] Povorku boginja, ili jedinicu Ognjenu drúgu Sunca, mi ćemo češće susretati, slijedom našega izlaganja.

1 v. 30—3.
[2] V. 40—1.
[3] Id., 39, v. 17. Slični motiv nalazi se i u ruskim **skazkama.** Starčini je iznaći, u kolu jednake dvanaestorice, mladog junaka (mlado Sunce).

Napomenusmo godišnje zlikovce. Po općoj slavenskoj mitologiji, **Bozi,** koji će biti naša Sunca, vladaju od ljeta mladog do jeseni, gdje ih u premoći zamjenjaju **Běsi.** Riječ je **Bijes** i naša. Kojšata zlo čini se "od bijesa", ili "od obijesti" ; a kad rečemo psetetu: "bijes te skolio!"[4] iz izreke proviruje biće živo, koje opkoljava. Bijesi su godišnji zlikovci, što biju sunčane Bogove, a straše ljude. Isti su, valjda i **Jadi,** koji jednako perzonificirani izilaze iz pučkih kletava,[5] a, u neku ruku, idu naporedo s Bijesima. Sudeći po etimologiji, proždrljivi Jadi kao da su posebiti Bijesi zimskih zatornih mjeseca.[6]

[4] Vuk. **posl.**
[5] Vidi **Dio I,** na str. 58(98).
[6] Jadi od Korena **êd, jad,** jesti, a Bijesi od **bi,** biti, tući, po Miklošiću (**Etym. Wört.**), od **bhi,** strašiti, po Daničiću (**Kor.**). **Bêsas** u Litvina, **Bis** u Malorusa, jest vrag.

Najviše pod uzajmljenom tugjom riječi "Divovi", kruti i nezgrapni Bijesi goropade se u mnogoj našoj priči. Ima ih obično devet, ili da taj broj odgovara broju neljetnih mjeseca, kroz koje Divovima ukazuje se sila, kad cjelovita a kad polovična, ili da je ono devetanje broj neopredijeljen, kao što je u

Vedi i u Avesti. Za sve priče ovakove neka bude primjerom ova podulja Vukova, u kojoj nam se ujedno izvodi Oganj, a i poznata nam noćna trilogija Sunca.[7]

[7] Vuk. **prip.,** dodat. 1.

Car imao tri sina, i tri ćeri, ostario, pa umro, uz zapovijed, da braća djevojke podaju za prve prosioce, inače biće prokleti. Jedne noći strašno zagrmilo i zapjevalo; sve se sijeva, a carski dvor drma se, dok uljeze čudno biće, čitavo ognjevito. Prosac je to prve sestre; ne dadu je dva starija brata, al je dâ najmlagji. Na polasku mladenaca, opet huka, buka i sijevanje, no to prolazi i osviće dan. Druge noći, s drugim takim bićem biva isto radi srednje, a treće noći radi najmlagje sestre. Za tragom sestara svojih išla braća u svijet, pa u jednoj planini, u noći, legoše spavati do nekog jezera. Stražu čuvaše brat najstariji, a spavahu dva mlagja, kad se na jednom zaljulja jezero, i strahovita aždaja navali na stražara, koji joj nožem glavu osiječe. Po isti način, u drugoj noći do drugog jezera, srednji brat posiječe dvoglavu aždaju, pa i troglavu najmlagji u trećoj noći. Pod silnim pljuskom od jezera aždajina, ugasi se braći noćna vatra. Nego, najmlagji junak ne htje braću da probudi, već zagje u pustoš onu još dublje, ne bi li ognja dobavio. Tražeći ga, naišao na jednu pećinu, gdje oko jedne vatre devet divova gotovljaše sebi jelo od ljudskog mesa. Dva se čovjeka peku uz vatru, a ključa i puna oranija isječenih ljudi. Hranio ljudoždere divove carski grad, te sada s divovima mora na plijeno ići i carević. Iščupali divovi jele, te naslonili jednu na gradski bedem, a dok drugu htjeli spustiti s bedema u grad, njih devetero, pri poslu prignutih, smače junak. U gradu sve pusto, i kano mrtvo, od divskog straha! Ali oživi sav grad, gdje mladić, iza poloma divova, ubi, u carskim dvorima, i jednu veliku zmiju, što ju nagje gdje mili niz duvar, te hoće carsku ćer megju oči u čelo da ujede. Svila i zlato krašaše djevojčiinu sobu. Carević uzme po tom vatre iz divske pećine, i vrati se braći, taman kad se svane i sunce ograne. Car onoga grada bijaše silan gospodar, ama plačan svakog jutra, kad mu ono divovi ubijahu i jegjahu čeljad; pa, doznavši sada za pregnuće i za viteza, pokloni mu ćer svoju. Sa ženom, dade mu i devet ključeva od devet soba, pod zabranu, da ne otvori devete. Carević, ipak, otvori i ovu, te nagje u njoj čovjeka, tvrdo zakovata u gvožgje; to bijaše Baš-čelik. Tekao pred njim iz zlatnog čunka u zlatno korito vrutak vode; do okovnika bio jedan krčag, ukrašen zlatnim kamenjem, ali žedan on ne mogaše vode da dohvati.[1]

[1] Tantalova muka. Mit naš o Ognju, dok tumači helenskoga Tantala, usporegjuje se i s mitom Prometejevim; ali nije zgoda, da se o tome ovdje govori. Baš-čelik ove priče "Gvozden" je "čovjek" u priči Vukovoj, dodat. 3; pa i ovaj opet, kako "sjedi u bunarini", nas opominje na Tantala.

Obećavši careviću tri života, očajnik triput ga zakune, da mu pruži krčag; a kad se dvaput njim napoji, i treći put zali mu se glava vodom, prsnuše okovi, te raširi krila. Ali pod krilo odmah uze ženu carskog sina, i vinu se otlen kao munja. Odlutao carević, da ženu potraži.

U putu našao najstariju sestru, vjenčanu sa zmajskim carem, pa drugu sestru sa sokolovskim, pa i treću sa orlujskim. Od svakoga od njih dobi po jedno perce od krila njihovih.[1] Napokon, otkri i ženu u pećini jednoj, Triput on pokuša nju izmaknuti, a triput na bijegu stiže ih Baš-čelik, koji carskome sinu svaki put oprosti život radi triju već darovanih mu života. Četvrtom, ovaj izvadi i zapali pera; na mah doletiše, sa carima, jata zmajeva, sokola i orlova; al carevića čas prije rasjekao Baš-čelik na dvoje i iz ljutog boja iznio ženu. No eto, u devet trenutaka, jedan od najbržih zmajeva donese vode s Jordana, pa njom tri cara svog zeta oživiše, koji ni sad ne okani se žene svoje. Od Baš-čelika ova izmamila tajnu, da mu snaga vanredna leži u tici, što je u srcu jedne lisice u planini. Hajku na lisicu, kojekako pretvaranu, digoše orlovi, sokoli i zmajevi, te je, na posljetku, i zaplijeniše. Rasporena je, pak joj je nagjena tica u srcu, koju spališe, a kako tica izgori, Baš-čelik poginu. Žena preporna osta careviću.

[1] Kako se ova pripovijetka razvlači i svoju mitičnu sadržinu ponavlja, sastavljena je, očigledno, od više ulomaka. Ali su joj ulomci, ipak, najviše starinski. Tako, n. p., ovo čaranje ovdje s perom čovjek bi mislio, da je neznatni potez, muha pripovjedačeva, dočim, naprotiv, već Avesta govori o istim čarolijama. U Khorda-Avesti (XXX, 35—6) pominju se pobožne čari, izvedene moću pera jedne čarobne tice. To je tica krilatoga Verethragne, boga pobjede. Pače je tica i sam Verethragna, a kad je god do nevolje viteške, neodoljivo ga se primami paljenjem tičjeg pera. Eranski je i "nemušti jezik" naših i njemačkih priča, jer ga taman taj bog poznaje (Khorda-Avesta, XXX, 21).

Prema broju od devet divova, priča se, ali rjegje, i o devet junaka, devet prelaznih soba, devet opasnih planinah.[2] Radi kratkoće, i pošto su skoro iste zgode, mi to prelazimo.

Jednu ćemo pripovijetku, iz Bosne[2a], ipak ovdje prenijeti, zbog obilnosti mitskog prediva, koje se čisto odnosi na religiju Vidjela i Sunca, a nalazi se, u paralelnim pričama ostalih arijskih naroda, malne jednako. Bio neki kralj, i imao tri sina, kojima zapovjedi, da iza jedne noći sutradan njemu dokažu, što je koji sanjao. Usnio prvi, da će on biti kralj, drugi, da će biti veliki gospodin, a treći, da će mu kralj otac ruke prati i pri tome ga dvoriti mati i dva starija brata. Otjeran s toga od oca, lutajući svakud, nabasa na jednu pećinu u šumi, gdje prebivaše starina jedan ćorav, koji je imao pri sebi kozâ. Jedno jutro starac daje njemu koze, da ih tjera na pašu, a sam ostane u pećini puru variti. Bilo onuda devet planina; mogao dobjegli kraljević koze pasti kroz osam njih, ali na devetoj nipošto, "jerbo tamo ima vila", reče starac, "pa su mi oči iskopale, pa se bojim, da ne će i tebi". Starac imao i jarca, koga bi jahao, a sad ga uzjaha kraljević.

[2] Na primjer, u **phalličnoj** priči, šestoj u zbirci **Bosan. prip.**

[2a] **Bos. nar. priče**, 6.

Prekršivši zapovijed, naigje ovaj i na devetu planinu. Vile ga htjedoše odmah lišiti vida, no ih on zamoli, da "metne jedno drvo, pa ako ga one preskoče, onda da mu oči iskopaju". Kraljević "izabere jedno podebelo drvo, ter ga rascijepi na način procijepa, pak ga usadi u zemlju, a metne unutar jedan klip Kad to dovrši, onda se zatrči, ter onu kladu preskoči, pak onda rekne vilama: Dete vi to preskočite! Jedna se vila zatrči, te kad bude viš' procijepa, onda on onaj klip iztegne iz klade, a vila se uhvati u procijep". Kraljević tada od vila zaište, ako će im drugaricu oprostiti, da starcu oči izliječe. Dadoše mu one travu, kojom, kad su mu oči pomazane, starac progleda. Od starca sad kraljević dobije ključ od osam soba, ali nagje sebi ključ i od devete. Pa gle čuda! U toj sobi devetoj "stoji zlatan konj, zlatnimi pločami potkovan; kod njega stoji zlatan hrt, zlatna kvočka i zlatni pilići, zlatno proso zobljući". Zlatni konj bješe starčev, pa, kad kraljević na njem bježi sa hrtom, kvočkom i pilićima, hoće starac na jarcu za njim i za konjem u potjeru. Izmakoše, uz razna čuda, bjegunci. Eto je kraljeviću prosto i od starca, koji ga posavjetova još jednom. Kad ono puče glas, da kralj daje ćer pregaocu najboljemu, kraljević preodjenuo sve svoje, konja, hrta, kvočku i piliće zlatne: na konja navukao magareću kožu. S ovakim konjem i hrtom preskoči ogromnu jamu, po kraljevu oglasu. Prividnog magarca i ružnog konjika, a i ćer, kralj dao utamničiti, kad li eto sva tamnica sjajem sjala. Svome sinu onda otac opere ruke, dok mati i prva dva brata poslužuju. San se izvrši. —Ko je upućen u sravnjivanje mitova arijskog roda, zna, da mi u ovoj priči pred sobom imamo božju historiju jutrenjega Sunca.

Pita se: mitologija slavenska mimo općenitu frazu o izmjenitome vladanju Bogova i Bjesova preko godine, može li o tome još nešto da kaže? Susljedna godišnja lica Sunčeva, božji porednici pučkih priča naših kajkavskih i štokavskih, razabiraju li se iz spomenika historijskih? Svjedočanstva otržito ne govore, jer su ona većinom tugja, a sva su i uzgredna; ali mršava historija slavenskoga mita više potvrgjuje, nego li pobija, likove Sunca boga.

Valjda ih nalazimo kod Saksa Gramatika. Pripovijedajući propast Vidova bogoštovja na Rujanskom otoku, osim opisa Svantevithova kipa u Arkoni (Orekunda), daje nam opis i orijaškoga kipa Rugievithova u Karentinima (Korenica). Bogu Rugievithu[1] "na glavi", veli on, "bilo srašćeno do sedam lica ljudske prilike, koja se sva sklapahu površinom jednog samog vrha. A i onoliko pravih mačeva s korama, pripetih ciglome pasu, umjetnik bijaše pridao boku njegovu. Trgnuti osmi mač držaše u desnici..... Oni vjerovahu, da taj bog, snagom opasan poput Marsa, upravlja bojevima."[2] **Ruje-vid** (da boga izgovorimo slavenski)[3] ne može drugo biti, do ime kakovo Vidovo, složenica, kao što i **Svante-vid.** Je li **ruje** od korena **rjŭ,** onda bi Rujevid bio Vid ručući, Vid pokliči bojne, što bi i pristajalo Saksovoj izreci, da je bog "snagom opasan, poput Marsa." Nego bila etimologija imenu koja mu drago, ono sedam lica i sedam mačeva o boku kipa karentinskoga Vida nije slučajno, jamačno nije napravljeno samovoljom umjetnika, kao što nije slučajno, u vjerskoj ikonografiji starog Rima, dvojako lice boga Jana. A najnaravnije tumačenje sedam Vidovih lica i mačeva čini mi se ovo: Vid ima sedam sinova ratobornih, sedam naprednih Sunaca, od januara do julija, s kojima vojuje preko jačajuće i jake godine.

[1] Rugievithus, ili po drugoj lekciji, Rugiaevithus.
[2] Saxonis Gram. **Hist. Dan.,** p. 293—4: " ... in ejus capite septem humanae similitudinis facies consedere, quae omnes unius verticis superficie claudebantur. Totidem quoque veros gladios, cum vaginis uni cingulo appensos, ejus lateri artifex conciliaverat. Octavum in dextra destrictum tenebat... Hoc numen, perinde ac Martis viribus praeditum, bellis praeesse crediderant".
[3] U ustima Germana, Rujevid, mislim, bude Rugievith, kakogod i otok Ruja, Rujana, bude Rügen. Bog se zvao i Ranovid (Ranowit), pa i Rujanski otok ima drugo ime Rana (Šafarik, **Slav. Alterth.,** II, s. 574). Po tome se vidi, da otkle otoku, otuda i bogu načinjeno je ime. Ranovid možda je **rani,** jutrenji Vid.

U istih Koreničana rujanskih, do hrama Rujevidova stajao hram i kip boga Porevida, pa, u hramu svojem, još kip boga Porenuta (?). Kip Porevidov pokazivao pet glava, no bio bez oružja; tako i Porenutov, samo što ovome peto lice bješe u prsi udjelano, a bog desnom rukom doticao sebi obradak, lijevom čelo.[4] **Pore-vid** biti će Vid pòrêći, rogjajni.[1] Bogu značenje ovo kao da je nama nagovijestio i sam Sakso, pošto na Porevida i Porenuta privezuje kazivanje svoje o priapičnom bogoštovju Korenićana,[2] koje mi ispuštamo. Našemu čovjeku, gdje ustane iza trpeze, te, udovoljen, reče: "Bog da pomože i da **naspori**."[3] možda izlanula se besjeda, što nekako sjeća na Porevida, boga pohote i sitosti.[3a] Kao da svojim imenom njega pominje i glasoviti pobornik hrvatske neodvisnosti, veliki župan Porin. Pet glava Porevidovih pet mu je, valjda, djece, pet naspornih mjeseci, od marta, utvrgjenog proljetnim istonoćjem, do žetvenog julija.[4] Kroz ovo vrijeme, sva priroda, pa i Vid sa svojim **Bozima,** radi o napredku.

[4] Saxon. Gram. **Hist. Dan.,** p. 294: "Nec ejus (Rugievithi) excidio contentae, satellitum manus ad Porevithum simulacrum, quod in proxima aede colebatur, avidius porriguntur. Id quinqne capitibus consitum, sed armis vacuum fingebatur. Quo succiso, Porunutij templum appetitur. Haec statua, quatuor facius repraesentans, quintam pectori insertam habebat, cujas frontem laeva, mentum dextera tangebat"
[1] Od korena **por,** otkle naše poriti, discindo, a u nekim slavenskim jezicima i riječi, koje se odnose na rogjaj (Miklošić, **Etym. Wört.**).
[2] P. 294.
[3] Vuk. **život i ob.,** str. 297.
[3a] Isporedi **sporiti,** u poslovičnoj izreci: "Tugja ruka ne spori"."Spor" je i hljeb, koji dugo traje. A "spor" ili "sporiš", drukčije "paprac", čudotvorna je trava (vidi u **Dijelu 1** opasku na str. 120—2), te i čudno liječi. U Užičkome, u Srbiji, na šte srca neki jedu sporiš, od groznice (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, a. 143).
[4] A što je, spram petoglavog Porevida, petoliki Porenut (Porenutius), čija ruka lijeva čelo, a desna obradak doticaše? Je li ime ovo složenica Pore-nut, ili je deminutiv kakav, ili, valjda, iskrivljeno pisani bog Perun? Po tome, što Porenut imade pet lica, kakogod i Porevid pet glava, i što se raspušteni obredi na obojicu odnose, ja naginjem mnenju, da su to dva istosućna boga, uz neku izvanju razliku, koja se sada ne da više shvatiti. Figurativna simbolika u bogovskih kipova mnogo važi, a ta je u njih dvaju skoro jednaka.

Već u pričama naidosmo na često sedmanje, a i na petanje. Sedmoro i petoro izilaze takogjer, kad se čini čine: bonome od vrućice "donese se iz pet bašta trave, i sa sedam izvora vode[1]". Ovo u Srbiji; a u Slavoniji, uharno i zdravo je sedmoro, u ljetno doba kosidbe. Kod skupljanja sijena, žene, kad je podne, uzmu sedam slamaka i metnu u njedra. Kod kuće na večer, zamotaju ih u sedam krpica, pa sedmi dan opet, kad zvoni podne, izvade ih i sažegu, dok sedam puta pozdrave Gospu. Pepeo izgorenih slamaka lijek je za glavobolju, a i trudna žena, pije li od njega pomalo u vodi do sedam puta, lašnji će joj biti porogjaj[2]. Ovako se i u običajima drži sedmanje i petanje. Sedmaju često i svi Slaveni.

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 145.
[2] Ilića **obič;** na str. 179.

Pučka tradicija naša sačuva zar i boljih tragova, koji nas upućuju na bogove, štovane u rujanskoj Korenici. U Boci kotorskoj u Risnu, neka "Baba Korizma" ima sedam štapova. Nosi štapove na ramenu, dok vuče za sobom komoštre, kakav momak, što na čisti ponedjeljnik ide okolo i prikazuje Babu

Korizmu, obukavši se u ženske haljine.[3] Opet u Risnu, na bijele poklade, preobuče se jedan momak kao "Gjedova Baba", držeći u naručju kao povijeno dijete; drugi momci navuku na se kožnih rutavih haljina i repova, pa grle babu i dijete, a viče se: bu djede! bu baba![4] Za sedam štapova Babe Korizme kažu sada, da je to sedam nedjelja časnoga posta. Ali je sva ova igra, očevidno, kroja starog i poganskog, te, u istini, znači nešto, koje ne može da bude hristjansko. A što znači, od prilike znamo, evo kako.

[3] Vuk. **rječ.,** pod **Baba Korizma.**
[4] Id., pod **Gjedovi.**

U Risnu mlade prelje ljudi plaše Babom Korizmom, koja vuče komoštre, a u Srijemu te iste prelje plaše sa Babom Gvozdenzubom, koja nosi u loncu žara.[1] Dakle je žar pravo obilježje te pretvorene i hristjanstvom nakažene Babe: tamo, žar se nosi u loncu, a ovamo izrazuje se verigama ognjišta. Baba Korizma, jal Gvozdenzuba, biti će poganska "Baba od zlata", ili "Baba Zlata", kojoj sačuvaše ime naši pisci XVI i XVII vijeka, te je talijanski krstiše kao "Ecate notturna."[2] Možda je noćna za to, što se uspaljuje još studenim početkom godine: u tu istu godinu početnu, te još tamnu, padaju bijele poklade i čisti ponedjeljnik, kad se momci igraju Babe Korizme, uz Djeda i uz sedam štapova. Mjesto sedam nedjelja, valjda su štapovi sedam mjeseci, sedam djece, niknute od rogjajnih Vida i Vide. Za nebesnu caricu, rosnu od suza joj **zlatnih**,[3] čusmo, da je ljudi milovahu kao Lelju,[4] što je, sublizu, Tetka ili Baba Zlatna.

[1] Id., pod **Gvozdenzuba.**
[2] Akad. **rječ.**
[3] **Dio I**, str. 73(113).
[4] Ib., str. 77(117).

Imamo opet mitičnu, a od pregjašnje čistiju tradiciju, o nešto čudno petero kod ove iste Babe. To su "Babini ukovi", ili "pozajmenici", ili "kozlići", ili "jarci". U vrieme blagovijesti, pričaju naši ljudi, "nekakva baba istjerala jariće u planinu, pa dunuo sjever i udario snijeg, a ona rekla: Prc Marcu! ne bojim te se: moji jarići petoroščići. Na to se rasrdi Mart, pa uzajmivši u Februarja nekoliko dana, navali snijegom i mrazom, te se smrzne i okameni i baba i njezini jarići. I danas može se vidjeti u nekakvoj planini, gdje se to dogodilo, ono kamenje, što je postalo od babe i od jarića: baba stoji u srijedi i jarići oko nje."[5]

[5] Vuk. **život i ob.,** str. 24—5.

Stari Grci, sa svoje strane, pričahu: Bila negda rodna Niobe, žena kralja i glasbenika Amfiona, čija lira kretaše kamenje. Do sedmero sinova, a i sedmero ćeri, dičilo krasnu majku, koju, ipak, obijest upropasti: ona se veličala nad Latonom, majkom samoga Apolona i Artemide. Strjeljači ovi uzorni prostrijeliše joj petero muške djece, gdje se oni jačahu u palestri Od jada Niobe okameni se; pa duhnu vjetar, uze vihornim vrtlogom kamen, i uzvitla ga do zavičajne planine Sipila, na megji Frigije. Tu, na brdnome vrhu, stoji kamen, mati plačna: još jednako iz onoga kamena cure suze. Niobu obesmrti kiparsko dlijeto helensko, dok Baba nama leži u teškome povoju početne mitopoije arijske; ali je naša Baba čisto ono, što i Niobe. Mi ovdje nalazimo sunčani mit, koji se odigrava kroz prvo doba godišnje, pri odvoju zime i ljeta. 'Αμφιων je Sunce, što ide okolo, a ηιοβη kao da je, značenjem imena, u odnošaju sa snijegom i mrazom. Od sedam joj muške djece petero ustrijeljeno, poginuli naši "jarci petoroščići", kažu nam, tužnim svojim udesom, jednu čestu nedaću godišnju. U sjevernijim krajevima, gdje se, bez sumnje, prvom začeo naš i grčki mit, može u maju mjesecu, poslije mekoće proljetne, sve o jednom zastuditi, može iznenada udariti ljut vjetar, božje vrijeme, te mrazom i snijegom u cvatu uništiti nadu ljetine. Uz povraćenu zimu, onda se opet kameni priroda; pa će isto čudo snaći i božju Babu sa pet jarih, nu nedospjelih njezinih sinova. Sa žara ljetnog oni su "jarci" i "kozlići", s prelaznoga pojava "pozajmenici", sa sapinjanja "ukovi". Vrijedno je pripaziti, da Helenima mit dogje iz Frigije. Još jednom evo nam se ukazuje tijesna srodnost mitičnih zamišljaja, grčko-frigijskih i naših.

Tu malo prije razložismo grabancijašku školu dvanaestorice, kao mitično kolo Sunčevih likova. U priči jednoj iz Slavonije[1] nalazimo školu istu, sa sedmoricom. Seljacima negdje, mužu i ženi, bio sinčić bistre pameti, pa u sedmoj godini dali ga u školu na nauku k čudnome učitelju. Školu tražeći i vodeći sinčića, otac srete "vremešna gospodina, s palicom i knjigom u ruci: šeta se gospodin, postoji i čita iz knjige". Ovaj učitelj bio glavom vrag. Od oca uze sina u svoju školu; školski je rok od sedam neprekidnih godina; za to vrijeme, otac i majka ne će svoje dijete vidjeti. Kad se rok navrši, seljak ode po sina u planinu u učiteljev gradiu. Oca snašlo čudo: ne može da pozna sina. Ima u školi "sedam djaka jednovršnjaka, svi momčići u petnaestoj godini, svi jednaka uzrasta, stasa i obraza, svi podjednako obučeni". Zablehne se seljak tim više, što, u toj sedmorici nepoznavajući sina, bilo reda pustiti ga tamo za još sedam godina. Nego, sin dogje k ocu u gluho doba noći, kaza mu sve, i trećeg jutra, na treće uglede, po dogovoru namignu okom na oca, te se oprosti učitelja. Za tim sin obogati roditelja svoga, pretvarajući se u ugojena brava, pa i u lijepa vola i konja. Učitelj, koji mu je uvijek po tragu, kupuje ga redom za skupe novce, a vražje se zamke svaki put mladić rješava, jer otac diže s njega k sebi ular. Ali kad se trećom pretvori u lijepa konja, osta ular na njemu, te podpade na novo pod vlast učiteljevu Zaredilo opet kojekakvo prometanje megju njim i vragom sve dotle, dok najposlije djak nadmudrio učitelja i oženio se nekom krasnom gospodskom djevojkom. Mladiću, već majstoru, otac uzviknuo: "Sinko! ti si mi izučio grabancijašku školu!"

Ako je autentična jedna pjesma, zabilježena od Ilića[2], mi bi imali i potpuni dokaz, da svekoliko sedmanje, koje nam sačuva tradicija, baš poteče od Sunca sedmostrukog[3].

[1] Stojanovića **prip.,** 15.
[2] **Obič.,** na str. 182. Ilić piše, da je Tovarnička.
[3] Pritvrdila bi se moja hipoteza o sedmostrukom Suncu tim jače, što, prije izložene hipoteze, Ilićeva pjesma ne bijaše meni poznata. Evo pjesme:

"U visokoj kuli Ivanovoj
tužno zlato leži zatvoreno,
zatvoreno pod sedam zatvora.
Zlato kuka kako kukavica,
i nabraja kano lastavica,
da b' ju tkogod u tavnici čuo.
Ali sužnja nitko i ne sluša.
Sam je čulo Sunce u po dana,
s sedam neba, kroz sedam pendžera.
Smilova se Sunce u po dana,
smilova se sa sedam žarova,
pak joj pusti do sedam žarova
s sedam neba kroz sedam pendžera,
da se zlato malo pokrijepi,
pokrijepi i s zdravljem sastane"

Na otoku Rujani, osim sedmero i petero likova na bogu Vidu, oglašuje nam se, neizravno, i broj dvanaest. Hroničar Helmold, na svršetku povijedanja svoga o padu Svantevidovu i o pobjedi Hristove vjere, kaže, da na zemlji Rujana bi tada podignuto dvanaest crkava.[1] Možemo, dašto, pri ovome misliti na dvanaest apostola. Ali nije izvan svake prilike misliti i to, da je dvanaest hristjanskih bogomolja sazidano prema nekakvome broju rujanskih bogova. Uči nas osobito historija obraćaja Germanâ s poganske u drugu vjeru, da obratitelji često privezivahu nove običaje i nove naredbe za stare i predajne, eda bi se ovako srca, okorjela u neznaboštvu i priljubljena adetu otaca, laglje svikla uzvišenome, ali teškome hristjanstvu. U ostalom, ovo naše svogjenje broja crkava na broj bogova nije drugo, do puka hipoteza.

[1] Helm. **Chron.,** 1. II, c. 12: "erecte sunt duodecim ecclesie in terra, Rugianorum".

Nešto kao hipoteza biti će i ovo, što sad kanimo reći. Mi rado ne pretresamo slavensku mitologiju, te se i ne mičemo sa stope srpske i hrvatske, već ako to od nas zahtjeva potreba neke koordinacije našega sa slavenskim mitom. Ta nam se potreba nanovo nameće i ovdje. Gatnje naše o množini Sunaca, Ognjem zapaljenih, a sinova Vidovih, kao da će nam odgaliti Svaroga, Svarožića i Horsa. Saski hroničar prve četvrti XI vijeka, Thietmar, govoreći o Riedegostu, svetom gradu polabskih Ljutica, spominje tu hram, gdje stoje mnoge boginje i bogovi rukotvoreni, a megju njima da je prvi i najštovaniji Svarožić.[1] Grad Riedegost ima troja vrata, pa je hram do vrata iztočnih.[2] Hroničareve riječi ja shvaćam ovako, da kipovi bogova i boginja "stojahu u redu", bijahu poregjani, te se božja rednja

počinjala od Svarožića, a megju tima porednicima da se nalazio i Radogost, što je inače pravo ime, jednome bogu, više nego gradu onom, koji se zove Rethra.[3] Pošto se grad otvarao na troja vrata, a do vrata istočnih bio hram, može se iz toga izvesti, da se u Rethri proslavljalo božje Sunce, u trilogiji mu noćnoj i zar u dodekalogiji godišnjoj. Sin je Svarogov, t.j. Svarožić, taman Sunce, po starim tekstima ruskim, u kojima se veli: "Sunce car, sin Svarogov, koji je Dažbog."[4] A kao da ima i više Svarožića, jer isti ruski spomenici Svarožićem nazivlju Ognja, ili Ognjeve u množini. Meni se sve čini, da je, u mitologiji sjevernih Slavena, Svarog i Svarožić ono, što je u našoj Bog i Božić, biva to Car nebesni i Sunce, njegov sin, koji se uždio na Ognju mlade godine.[5]

[1] Thietmari **Chron.,** 1. VI, c. 17: " (deae et) dii stant manufacti, quorum primus Zuarasici dicitur, et prae caeteris a cunctis gentilibus honoratur ac colitur". Ime "Zuarasici" susreta se opet, u pismu sv. Brunona na cara Henrika II.

[2] Id. ib.
[3] Kod drugih pisaca, Rethra je ime Thietmarovu gradu Riedegostu.

[4] Jagić: **Mythol. Skizzen — Svarog und Svarožić,** Archiv, IV. [5] **Dio III,** str. 57(201)—73(217) — **Svar-og** biti će još jedno ime Svantevidu, smatranu uza Sunce na prostoru nebesnom, od **svar,** nebo, ili sunce (kor. **sŭr, sŭl,** Mikl. **Etym. Wört.** pod **Svarogŭ** i **sŭl**), i sufiksa **og**, što izrazuje prostorni pojam. Što se tiče Ognja ili Ognjeva, valjda ih glose ruske, drugdje, iznose pod imenom Chъrsъ, te se čini, da ih razlikuju od Dažboga-Svarožića. Po mitu srpskom i hrvatskom, Oganj se, svakako, od Božića razilazi, premda se ovaj pri njem pali. Odkle Chъrsъ, ruski Bog Chorъ, da li od krъsnąti, pa je li moguće Chъrsu, ili Chorsu, primaknuti starosl. riječ krêsъ, sunčane uvratine, novosl. **krês** i našu **krijes,** vatra što se svečano o nekim mjesečnim godovima loži: o tome slaviste prepiru se. Protiv Hilferdinga, Jirečeka i Kreka, Jagić (**Mith. Skiz. Svarog,** 8.91) ono primaknuće odlučno odbija, a i Miklosić (**Etym. Wört**. pod **Chorŭsŭ** i **Kres-**) strogo rastavlja početno **ch** od **k.** Što Srbi negda imahu, kao na spomen boga; lično ime Chrs (u hrisovuljama XIV vijeka), ono je Jagić sklon izvoditi od bizantijskoga imena Χρυσης, Χρυσος. U ovu raspru ja ne mogu ulaziti. Opažam samo, sa mitičnog gledišta, da su naši kresovi nesumnjivi ognjevi neznabožački. Pada mi u oči i tu, da od kresa dobismo riječ uskrunuti, valjda po analogiji uskrsnuća sunačnih bogova, moću vječnog Ognja. Pa i sami ruski bog Chorsъ kao da se uvrije, te osta u našem adverbu "tokorse": to-**korse** sinonim je za to-**bože**, dakle u nas Kors kao da znači ipak bog neki.

Glavni je Božić jedan, Božić počinjući; ali po svemu bih opet rekao, da je u rednji godišnjoj toliko Božića, koliko Sunaca mjesečnih. Ta božja povorka kao da je još, muklo i otajstveno, svetkovana u sjevero-iztočnom dijelu našega naroda. Ljudi seljaci po Srbiji, malne svuda, štuju od davnih vremena nekih dvanaest **velikih** Petaka, i hoće da ih slave preko godine.[1] Poteže se ovi običaj i do spljetskih Poljica, gdje, bar u selu Jesenicama, od pamtivijeka je tvrdi zavjet svetkovati svaki prvi petak od mjeseca, "a to za dobar plod polja."[2] A do oličenih muških Petaka postoji u narodu i neka sveta Petka, očevidno poganska. Ona je mlada, a javlja se sa svakim mladim mjesecom. "Naudila mu mlada Petka,"[3] reče se o zlu, za koje se misli, da ga prouzroči prvi petak iza svake mijene. Dakle je dvanaest tih Petka, kao što je dvanaest Petaka. U pomenutoj izreci, petka je sada što i petak dan; ali iz prva ono bijaše božje lice. Iz govora, i običaja pučkih, ispada nam Petka sušta boginja. Gdje god puk Petku pominje, tu je kret misli mitičan:

" 'Vako Dejan tijo popijeva;
Sveta Negj'ljo odr'ješi mi ruke!
Sveta Petko, razigraj mi doru!
Sestro vilo, naoštri mi ćordu!"[4]

ili:

"ne svetkuju Petku ni Negjelju,
ni Iliju koji gromom bije,
ni Mariju koja munjom pali"[5];

ili još: ..." oče, molim te, kaži mi, je li ovo kakvo privigjenje, ali je sveta Gospoja, ili sveta Negjelja, ili sveta Petka, ili ognjena Marija?"[6] Petka je neznano ime svetačko, a ipak učestale, u narodu, crkve svete

Petke. K njoj, a i "dobroj vodi" do nje, nosili, i nose bonike, svake mlade nedjelje i petka, eda bi se u to doba izliječili.[7] Živo ovo bogoljubje zasvjedočaju i pučka lična imena: Petak, Petko, Petkana.

[1] M. G. Milićević, **Život Srba seljaka u Glasniku srpskog učenog društva,** knj V 1867, na str. 90-3. Pregjoše čudnovati Peci i u apokrife sredoviječne, gdje se priča, kako tih dvanaest Petaka treba njegovati. Po staroj jednoj zapisci, iznesenoj od Milićevića, "Pjatok pervi" slavi se mjeseca marta.

[2] Poljički dopis u spljet. **Narodu,** g. 1886, br. 76.
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Petka.**
[4] Krasića **pjes.,** knj. I, 10, v. 104—7.
[5] Vuk. **pjes.,** knj. 11, 36, v. 119—21.
[6] Vrčevića, **Niz: prip.,** s. 285.
[7] Vuk. **rječ.,** pod **Dobra voda.**

A sadašnji Rumunji kao da upravo kažu, šta je ta sveta Petka. Petak je i njima svetački dan, pa, na taj dan, slave svoju "sŭnta Vinere," sveticu časte osobito ženske, koje ne rade, bojeći se nesreće u poslu.[1] Rumunji su, dakako, latinskoga roda; ali od Slavena sredoviječnih mnogo šta pozajmiše, te mislim, da je njihova sŭnta Vinere više slavenska, no latinska. Mislim takogje, da su imena Petak i Petka naša izvorna, i da ne nastadoše uticajem hristjanstva. Ali, pošto ima dvanaest Petaka i Petka otkuda im ime, koje je u oštroj oprjeci s tim brojem? Ja odgovora ne znam, osim ovoga zar slabačkog: dvanaestorica bogova jesu Peci, a drôge su im Petke, jer je u krugu njihovu petero probranijih, petero naspornih,[2] od stojnoga marta do radosnog julija, pa ime tješnjega kola prionu i kolu ukupnom.[3]

[1] Slavici, **Die Rumänen**, s. 65.
[2] Vidi istom prije rečeno, na str. 119.
[3] Tješnje kolo boginja kao da muklo pripominje i ovaj dosta čudni pripjev: "Pošetalo je pet gjevojaka: — Šiperpeana, Šikombojana, — i Gjuzelana, Mimoprosava, — peta gjevojka Vipiruzana".

Starenici arijski, Indi i Eranci, bijahu nam dovlen na ruku gatanjem svojim o godišnjim likovima Sunca, te nastojasmo, tom pripomoću, zaći do jezgre sličnim gatnjama našega naroda. Nego je dvanaest Sunčevih prilika mit svega roda arijskog. U mitičnoj svojoj pohrani, drže ga i zapadni Arijci europejski. Kod Helenâ, mladi pregalac Herakle, gonjen maćehom Herom, muči dvanaest ljutih muka;[4] u kolijevci ima do sebe zmiju (Ognja), koju on guši; ide na zapad (kao noćno Sunce trolično), da rastupi stupove, Kalpu i Abilu, i da pobere tri zlatne jabuke Hesperida, noćnih ćeri; bori se, onamo, i s noćnim Troglavom, s grdosijom Gerionom; prokušan i promučen, na posljetku spalio sebe na veličanstvenoj lomači, (u požaru večernjem); ipak, svijetli otac, Zeus, vječnoga svoga sina uzeo na nebo, i vjenčao ga s krasnom Hebom, s neumrlom mladošću. Pri daljem razviću grčke religije, Apolon, lik Sunca proljetnog, otisnu s Olimpa Herakla dvanaestolikog; ali, opet, ostade Grcima, i u mitu Heraklovu i drugdje, bar blijeda uspomena davne dvanaestorice bogova. Toj dvanaestorici Argonaute, prije nego što će premetnuti strašne Simplegade, dižu oltar.

[4] Reklo se, da je broj najljućih dvanaest Heraklovih kušanja samo plod umjetnog probira, učene poznije klasifikacije. A reklo se i to, da Feničani, pošto od XVII do XII vijeka pr. Hr. znatno uticaše na kulturni razvoj Helenâ, ovima dadoše i Herakla, boga svoga Baala, koji naporno prelazi preko dvanaest godišnjih znamena, preko dvanaest mjeseci. Ali ni prvo, ni drugo, nije nipošto dokazano. Što je mit takogje semitski, tim se ne ruši svježi, a općeniti, mit arijski. Glede pak naglašenog probira, Heleni, očovječivši Herakla, lokaliziraše mu, dašto, i u neku ruku prenačiniše mu muke. Nego, mitični zamišljaj dvanaestomučnog, ili dvanaestolikog boga, za to nije novo umovanje, pa, i u samim mukama, koješta drevno je, ako i navraćeno na mjesnu tradiciju raznih helenskih plemena.

U Ateni bogoštovni čin, u slavu dvanaestero nekih bogova, bijaše jedan od najsvečanijih.[1] Pače, u zaostaloj, u natražnoj Makedoniji, svegjer svetkovao se Herakle, kao vrlo uzvišeni bog. Sunčanog Herakla, svoga Herkula,[2] koji probija, na Aventinu, tvrdu pećinu crnome zlotvoru Kaku, imaju i Latini. Tri su glave Kaku, lupežu krava Herkulovih (krava sunčanih); trojna su vrata, **porta trigemina,** gdje se goropadni boj bio megju junakom i zloduhom, do koga stoji neka Ognjena sestra, al ga izdaje; najveći

od oltara, **ara maxima,** pominje, navijeke, Herkulovu pobjedu; dvanaestoro Salijâ svećenikâ hvataja se u kolo, pa pjesmom i pantomimom predočuju, o svakome godu, božju onu pobjedu. Isti Saliji čuvaju do dvanaest **ancilia,** svetih štitova, izmegju kojih jedan jeste oni pravi štit, što pade s neba u trenu, gdje prosinu sunce s istoka. Mladi Saliji, s proljeća ranog, igjahu okolo slaveći mjesečnog Marsa, i pripijevajući starog Mamurija, božjeg kovača onih štitova. S kovačem Mamnrijem ide nekud naporedo kovač Svarog, u mitićnom jednom potezu kod sjeveroistočnih Slavena. Mamuriju pade s neba **ancile,** po izgledu kojega on skova još jedanaest jednakih; a ognjenome Svarogu padoše s neba kliješta, s kojima on bude na zemlji prvi kovač oružja. Pa taman **duodecim dei,** koji su nazvani **consentes,** ili **complices,** štovalo se kod Latina, osobito u vjeri pučkoj, kako nam se ova objavlja iz zavjetnih natpisa. Riječi **consentes,** susutni, i **complices,** sapleteni, savezani, dok potječu iz drevne latinštine,[3] naglašuju nekakovo kolo, po velikoj prilici kolo dvanaest Sunaca. Kad se i u ovome, kao što i u drugom koječemu, predriješe konci sustavu latinske religije, a cjelovito ostade jedino bogoštovje, u ono kolo ugjoše, mudrovanjem poznijih naučenjakâ, kojekakvi bogovi.

[1] Herod., VI, 108.

[2] M. B**réa**l, **Mélanges de Mythologie et de Linguistique,** Paris 1882 — **Hercule et Cacus.** Jedno je biće 'Ηρακλης i Hercules, pače je nekima ovaj potonji uzajmljen u Grkâ, premda se čini, da se ta dva imena ne mogu, usprkos zvučnoj velikoj sličnosti, etimologično isporegjivati. **Hercules** kao da je deminutiv **Herculus.** I naše **Hrelja** (od tamnog **Hrel,** Miklošić, **Slav. Personenn.,** *s.* 112) glasi sazvučno.

[3] I kad ne bi drugo bilo, sami ovi nazivi starinski pobijaju mnenje Prellerovo (**Röm. Myth.,** I, 8. 69), da su ti bogovi od Latina skalupljeni po konfuznoj skemi grčke dvanaestorice bogova.

Nego, u Laciju starom, kao da ono bijaše zgoljno kolo mjesečnih bogova, smatranih kao **consentes,** u godišnjem sjaju sunca, a kao **complices** u uzi, u čami zimskoj[1] Dvanaest oltara pominje se i u religiji davnašnjih Sabina. A u vrlo znatnoj jednoj priči o Sabinu Numi, opet je tu kolo dvanaestorice. Rimski kralj Numa ne znajući, kako je red k zemlji primamiti i umilostiviti gromovnog Jupitra (**Jupiter Elicius**), sazna tajnu od dvanaestero čistih (**casti**) mladića. Pritajala se dvanaestorica do izvora u lugu aventinskom, gdje dolažaše bog Piko sa svojim sinom Faunom. Svaki od mladića držaše u ruci lanac; Piko i Fauno opojiše se vinom i medovinom, što nagjoše kod izvora; zaspala dva boga dvanaestorci svezaše, pa doznaše od njih tajnu o gromu, koju po tom dokazaše Numi.

[1] "Hos consentes et complices Etrusci ajunt et nominant, quod una oriantur et occidant una" (Arnobius, adv. gentes, 1. III — Grimmov navod, **Deutsche Myth.,** Nachtr. zur a. 17). Gledom na **complices,** mi se dobro sjećamo naših "zauza Hristovih" (**Dio III,** s. 57 [201]).

Poput rimske, slaba je i mitologija skandinavskih **saga.** Razgragjena je i ova; pa leže pred nama sami trošni njeni ulomci, njeni krnjaci. Ali nas, opet, u čudo dovodi skoro potpuna jednakost mita germanskog i našeg o kolu dvanaestorice božjih bića i o njihovim dušmanima. U južnome toplome kutu svijeta stoji **Asaheimr,** bijela krajina Aesirâ (njem. Ansâ), dvanaestero a gdješto i trinaestero[2] njih, kao što je dvanaest ili trinaest naših Grabancijaša. Pomlaci i drugovi Odinovi, to je kita odabrana, no da je nekako i svezana, kaže im ime **âs,_ans,** klada, pa i njihovi odlični nazivi **höpt** i **bönd,** sveze,[3] naši "zauzi" i "poklade" božje,[4] u latinskom mitu **dei complices.** Bogovi i čovječji pregaoci zajedno, Aesiri, u Eddi, biju vječiti boj s divovima iz **Jötunheimra,** iz protivnoga, iz sjevernoga kraja svijeta. Drugim izrazom, ovo je **Nifelheim,** jer se onamo razastire, pa otud tišti, magla i veliki čič, dok je stan Aesirâ **Muspellsheim,** otkud nam oganj, toplina i bjeloća vasione. Ako bogovi i divovi postaju, jedni i drugi, miješanjem mraza i ognja, opet je oganj više do bogova, kako je to i kod ognjenog Svaroga u slavenskom pričanju.

[2] Grimm, **Deutsche Myth.,** Nachtr. zur в. 287.
[3] Id., s. 20—1 Pri ovoj činjenici mitičnoj, Grimm misli, ali izvan prilike, na δεω, διος, deus, i na filozofičnu neku opću vežnju svijeta.

[4] Vidio **Dio III,** na str. 58 (202).

Jötuni ragjaju se kao mrki vukovi. Oni su zimni, orijaški, drnovni, kradljivi, a nada sve izješni: skandinavskomu divu ovo potonje znači i ime **Jötunn,** edo, onis,[5] što je, po svoj prilici, naše **Jad**.[6] Svakako, žderanija najviše označuje i našega diva, ili džina. Izmedju "nastupa" najopasnijih, jekavsko praznovjerje spominje nastup "na džinovu trpezu."[1] Germanskih Jotuna ima tušta, neopredijeljeni broj devet naših divova, ili ima dvanaest njih,[2] što biva gdjekad i u nas. Skandinavski divovi borave u kamenjacima, jesu vukovi što imaju kameno srce, razmeću se sve dotle noću, dok ih skameni bijelo jutro, ili ih ozledi oružje od zlata; pa i divovima naših priča stan je uvijek kamena pećina, grozoviti rad i ršum im je u noći, dok ne zaglave od sunčanog kojeg junaka[3]: imamo i vukova "kamenjaka", u našem jeziku. U Skandinaviji, uz divove pominju se divkinje, uz Ase ženske Asine. Tako i na našoj mitičkoj zemlji, do muškog kola dvanaestorice igra i žensko, onome poredno; a prikazuju se u pjesmama i divkinje, makar i rijetko to bilo.[4]

[5] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 429 - 30.
[6] U švedskom jeziku **Jätte,** a u danskom **Jette,** bez n (Grimm, ib.). Već rekosmo, da se našoj dvanaestorici bogova opiru Jadi i Běsi. Čudno je, da se i druga riječ Běs, der **Böse,** nalazi, u germanštini, za vraga. A opazismo i to, da Běsi čine se kao dušmani ljetni, dok su Jadi zimni. U Eddi, divovi su i takozvani **Thursi,** kojima je ime od teške žegje (Grimm, в. 431—2). Dakle, i u skandinavskoj mitologiji, obe vrste crnih dušmana, kao što u našoj.

[1] Vrčevića, **Niz prip.,** str. 283.
[2] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 440.

[3] Megju Jötunima oglasio se Beli, rikač (Grimm, D. M., s. 439), koga smače Freyr-Ođinn; u našim pjesmama, smače Balu, Balešu (Balačka, rikača?), Vid-Strahina. Nego je ovaj uporegjaj ponešto slab, jer može ostati pod sumnjom, da li je Baleš ono što i Balačko, i da li Balačko hoće reći rikač.

[4] N. pr. "Džidovka djevojka", u zbirci **Hrvatskih narodnih pjesama** L. Marjanovića, u Zagrebu 1864, III. Od džidovke silno se prepadoše tri srpske vojvode: Relja Budimljić, Miloš Obilić i Kraljević Marko.

Pri dubljem promatranju čini se da Tyr, u Eddi drugi bog rata uz Odina, a i sin Odinov, pripada u dvanaestoricu Aesira; pa se čini i to, da je ime **Tyr** u etimologičnom svodstvu s riječju **tîvar,** vitezi, bogovi,[5] te da su **tîvar** svi Aesiri, pa i sam Odin. Istu ovu riječ mi zar nahodimo u našoj **davor.** U pričama, sabranim od Kojanova Stefanovića po Vojvodini, davori djeluju, uz nekog cara, uz slijepog staroga dešu, kao bića umilna, moćna, svijetla i vrhunaravna, kojima "pristoje zlatni krilati belci",[6] a imaju na glavi "veliku zviezdu".[7] Jednom nazivlju se, deminutivno, davorići.[8] Medju njima, najviše se ističe davor Rado, Radovan.[9]

[5] Grimm, **Deutsche Myth.,** 8. 161—3.
[6] Kojanova **prip.,** *3.*
[7] Id., 5.
[8] Id.**,** ib.: "Više davorića dohodiše, da preskoče reku".

[9] To poglavito u prip.3: "Evo ti zlatnog krilata belca, koji nikome drugom, razma tebi (Radovanu) jednomu davoru, pristoji". — Paziti je i na ove rečenice: "Po tome sa svojom vojskom i veliki davorovi, kakono megju njima što najveći beše (car Milovan), sretno doma carici dogje" — "Stari na mah i tad progovori Radovanu: Eto, Dešin davore ..." — Sretno čedo, davorovi Rado!" — "mani rukom davorovom" — "davorski junak".

Od tih propalih, ali negda prečesto zazivanih davora, ostade nam, u govoru starih pisaca i u sadanjemu pjesničkom, usklik: "davor!" "davori!" ili udvojeno: "davori, davori!" ponajviše, ovako, u bogmajućoj množini;[1] pa je ponešto čudno, da u Eddi tîvar ne iskazuje se nikad u jednini.[2] Ako je prilika

misliti, da su **tivar** i **davori** isti sunčani bogovi, prilika postaje izvjestnost glede dvanaest naših grabancijaša gjaka na kolu čarobnom i njemačkih istobrojnih Johannesa, gjaka ili landsknechta, na kolu sreće; rekoh, postaje izvjesnost, netom objašnjenja zaištemo od mita skandinavskog. U Eddi, Sunce je **Fagrahvel,** sjajno, lijepo kolo,[3] a Sâlida, Sreća, te i Odin, "uzimlju k sebi djecu u krilo svoje".[4] Sunčevo je, dakle, kolo sreće i sunčana su lica djeca na kolu, to Odinova, po našoj riječi Vidova. Sunčane mjesece, i inače, sazdaje u božje likove mitologija germanska, barem je ovo sasvim dokazano za velikoga Maja, pobjednika Zime.[5]

[1] "Davori!" da je čisto bogmanje pokazuje, rek, bih, i usklik "davorito!" u pjesmi 18 Marjanovićeve zbirke (v. 30 i 81). "Davori-to" biti će sastavljeno istim načinom, kojim i "to-bože", "to-korse", u smislu molitvenom ("davori to dali!" jal "ne dali!"). Od ratnih davora udrža nam se riječ davorija, pjesma ubojna, pean, i odnosni glagol davoriti. I stari naši pisci mutno pominju bar jednoga ratnog davora (Ak **riječ.,** pod **Davor**).

[2] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 161.
[3] Id, в. 585. Usporedi naše: "Tvoja se sreća rodila, — sunčanom ždrakom povila", koje se često pjeva.

[4] Id., s. 724.

[5] Id., s. 737. Nekome visokome bogu dvanaestolikom kod Germanâ ima skoro čisti trag i u poznatom svjedočanstvu Tacitovu (Germ., 9): "Deorum masime Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant". Izmegju trojice spominjanih bogova, Hercules dvanaestomučni ovdje dolazi odmah na drugom mjestu, a to, u ustima Tacita, koji promišlja i tegli svaku riječ, znači mnogo.

A i sama heptalogija, čistija u nas, rekao bih da vezuje govor Germana uz naš mitični zamišljaj sedmorice izboritih bogova u onome kolu dvanaesterom. U pričama njemačkim, blago zakopano čuva zmaj, a brani oganj; ono 'se šunča", ono "cvjeta", te ga iskopava i diže nevina ruka, nakon **sedam** navršenih rokova. Nakon **sedam** vremena, biva i drugo koješta sretno: želja ispunjena, oslobodjenje, dobit. Istim brojem **sedam** Germani, i u životu gragjanskom, najvoljahu brojiti: sedam dana, sedam mjeseci, sedam godina.

Ne samo Skandinavima, nego i Anglosasima, poznato je kolo dvanaestorice, pa je stavljeno u odnosaj s Wôdanom, ili Odhinom. To je vidjeti iz jednog običaja, koji se po svjedočanstvu Waltera Scotta[1], držao u Engleskoj u staro doba još onda, gdje Anglosasi već davno bijahu postali hristjani. Kad bi se sklapale zaruke, to neki zaručnici činjahu pred Wôdanovim oltarom. Taj oltar bio jedan krug kamena, boga posvećenih, te oko njega stajaše dvanaest momaka raspletenih kosa. Od dvoje zaručnika ko bi zadanu vjeru prevjerio, njega bi ukleli, neka ga dvanaest mačeva posiječe, a neka mu jadi budu veći, nego što bi ih dvanaest djevojaka govorom i pjesmom moglo oplakati. Ovi nam je običaj spojiti s mitom skandinavskim, kojeg čas prije privedosmo. Angli su Germani suevijskog porijekla, a Anglosasi najbliži susjedi Skandinavima.

[1] U **Grofu Pariskom,** knj. II, gl. 4.

Kako vidjesmo, vijesti o sjevero-zapadnim slavenskim bogovima, priopćene od njemačkih hroničara, dadoše nam neko uporište, na koje mogosmo donekud nasloniti dvanaestoricu, sedmoricu i petoricu čudesnih prikaza u našoj pučkoj tradiciji. Ali za devetero prikaza, ili likova, u slavenskoj mitologiji nije govora. A opet devetanje, u nas Srba i Hrvata, ističe se veoma: ima ga svakojaka, ide posvuda, i po svojemu tragu prosipa poveće ostatke nesumnjivog mita.

Već čusmo pričanje o devet divova, pak i ono o devet opasnih planina i o devet soba što kroz njih prolazi treći brat, koji je, u arijskoj mitologiji, treće Sunce noćno. Spram devet divova i devet opasnih planina i soba, često se u pričama spominje devet braće ili devet sinova, pa ovi u opće rade ono, što i dvanaestorci. A u jednoj priči[1], pripovijeda se o čudnom nojevu gnijezdu: zmaj proždire nojčad sve do devete godine. U Srbiji, prije sedme ili devete godine, djeci muškoj ne oblače gaće[2]. U Crnoj Gori, devetanje ulazi u veliku jednu kletvu: "Zakleću ti se u devet jutara na dvanaest muškijeh glava, u crkvi i

pod ćivot svetog Petra[3]!" Ulazi i u bajanje, sada šaljivo, ali bez sumnje nekad ozbiljno. Naime u Srbiji, kad se ko potuži na čir, reknu mu u šali, da oko njega probaje ovako: "Čire, mire, oko tebe devet braće bilo[4]!" A u svemu našem običnom govoru, koliko je često devetanje, dosta je to samo spomenuti.

[1] Kojanova **prip.,** 9.
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 176.
[3] Medakovića **živ. Crnog.,** na str. 138.
[4] Vuk. **posl.**

U jednoj narodnoj priči, iz Bačke[5], ima ova zagonetka: "Tri hrane i napajaju devet, a devet nemogu tri, a svi su jednaki, svi vršnjaci i parjaci: tri šarena, tri zlaćana, tri bogata, tri zubata". Ta se zagonetka tumači: "Tri proljetna mjeseca hrane i ostalih devet. Ako Bog u ona tri mjeseca kišom i rosom, podobom i ugodnim zrakom usjeve okrijepi, bude rodna godina; ako li ne, bude gladna: to je: tri mogu hraniti devet, a devet ne može tri". Iz ovog pučkog tumačenja izlazi, da devet, a odnosno i dvanaest braće jednake, u ranijoj, u inicialnoj zamisli naroda, prikazivaše mjesece u godini. Od mjeseca, uobražena u lice nekoje, do Sunca boga, koji tim mjesecem vlada, nema pak do samo korak jedan.

Vrijedno je, da se zabilježi i ovo. U jednoj pjesmi slavonskoj čitamo ove stihove: "Der saveži Šestokrilovića, — koji nosi do devet mačeva, — i desetog pernog buzdovana, — koji važe za stotinu oka[6]". Nije nam ovdje znamenit Šestokrilović, ako je baš i čudan, pošto ne znamo, što je on. Neki Šestokrilović još gdjegod u pjesmama. izlazi, no nije pobliže označen, te mu biće ne razabiramo.

[5] Priča 9, u Stojanovićevoj zbirci.
[6] Ilica **obič.,** na str. 286—7, v. 114—7.

Ali slika od devet mačeva, što ih on ovdje nosi uz deseti buzdovan, nama je posve poznata. Mi čusmo Saksa Gramatika, gdje na ostrvu Rujani opisuje slavenskoga boga Rujevida, čiji kip nosaše do sedam mačeva u korama pripetih ciglome pasu, uz još osmi mač, koji on držaše trgnut u desnoj ruci[1]. Slika u Saksu i u našoj pjesmi jednaka je; samo što je tamo sedam, dok je amo devet mačeva, a, mjesto desetog povagjenog mača, stoji amo buzdovan od stotinu oka.

Devetero braće, ili devetero sinova, i u pjesmama na vidik izlazi. Dapače je pjevanje o toj devetorici, kako široko, tako i općenito. Čuje se s kraja na kraj srpske i hrvatske zemlje, pa oni ili ovi stih dotičnih pjesama zvuči otajnim nekim glasom.

Sljepačke su pjesme, nerijetko, davnoga kova. U Slavoniji, po pazarima slijepci raznose jednu[2]. koja počinje ovako:

"Hrani majka do devet sinova,
sve preslicom i rukom desnicom;
a kad ih je jadna othranila,
svih devet ih tada oženila.
Onda vele svih devet sinova:
Hodi, majko kud je tebi drago,
sada nami za potrebu nisi".

[1] Saxonis Gram. **Hist. Dan.,** p. 293—4: ,. . . . gladios, cum va ginis uni cingulo appensos, ejus lateri artifex conciliaverat Octavum in dextra destrictum tenebat
[2] Ilića **obič.,** na str. 79—81.

Majka, otpuštena, ode u goru crnu, da "tamo pase tri godine travu, — travu pase, a rosicu pije". To je Bogu žao, i pošlje k njoj svetitelja Petra, koji s majkom ide da vidi, što braća rade.

"Uzme Petar letkinju mladicu,
pak mi idu dvoru bijelomu:
Bog pomozi, svih devet sinova!
Prekriži ih letkinjom mladicom,
stvoriše se od devet sinova
sve do devet tvrdih kamenova,
a od ono sve devet snašica
stvoriše se devet ljutih zmija.
Al' govori svetitelju Petar:
Bi li rada, sirotice stara,

da ti koga opet dignem sina?
Al' govori sirotica stara:
Digni mi Petra najmlagjega.
On prekriži letkinjom mladicom,
i diže joj najmlagjega sina.
Al' govori svetitelju Petre:
Evo tebi, sirotice stara,
devet hvala, a u jednom hrana".

Ove je pjesme malo različita verzija ona pjesma, što ju pjevaju u jugo-istočnim krajevima naroda, a počinje: "Hrani majka devet milih sina. — devet sina ka' devet sokola[3]". Othranila ih, iženila ih, pa jednom, kad bijahu na lovu, utamani ih "crna nesreća[4]"

[3] Stojadinovićeve zbirke knj. II, 1, v. 1—2.
[4] V. 18.

Neki kesedžija Korun posjekao ih, odveo im devet ljuba, i posječenih objesio glave na jeli, pred dvorom svojim: "na jeli devet suvih grana, — na granama devet suvih glava[1]".
Čemerna majka u jauku je za devet godina,

"dok se Bogu vrlo ražalilo,
te joj dade sina iznenada.
Lijepo mu ime nagjenula,
nagjenula: dijete Nenade[2]".

Čudno dijete raste kao iz trave: u dvanaestoj godini latilo se oružja, i pošlo, da traži razbojnika. Umori ovoga, oprosti devet robinjica, snaha svojih, i poskinu devet suhih glava.
Iz okolnosti, što sinovi, umirući, ostavljaju majku sirotu, razvi se, u našem epu, još slika sporedna od devet neblagodarnih sinova. Mater sinovi otjerali u planinu, a poslije toga, božjom kaznom,, oni se skamenili: "Devet sina, devet kamenova, — devet snaha, devet ljutih zmija[3]". Ojagjeloj ženi onda se smilovala dva mlada putnika, ili, po verziji druge pjesme, dva joj mlada unuka; prikazivani su ti unuci kao "dva zlatna goluba: — oni lete od stene do stene[4]".

[1] V. 109—10.
[2] V. 131—4.
[3] Vuk. **pjes.**, knj. I, 204, v. 35—6.
[4] Id., ib., 205, v. 26—7.

Pogibija devetero braće nigdje se ne pjeva savršenije, kao što u mukloj i tajnovitoj pjesmi Vukove zbirke, pod naslovom: "Braća i sestra[5]". Pjesma začinje:

"Rani majka devet milih sina,
i desetu šćercu mljezinicu;
ranila ih, dok ih odranila,
dokle bili sini na ženidbu,
a djevojka bila na udaju[6]".

Tri prosca prose djevojku; braća je daju banu iz preko mora, i njoj vele:

"Mi ćemo te često pohoditi,
u godini svakoga mjeseca[7]".

[5] Id, knj. II, 9.
[6] V. 1—5.
[7] V. 14—5.

Pošla onamo sestra,

"al' da vidiš čuda velikoga!
Ja Bog pušća od sebe moriju,

te pomori devet milih brata,
sama osta samorana majka.
Tako stade tri godine dana[8]".

Jetrve iz preko mora kore novu svoju drugaricu, da je vrlo brzo braći omrznula, što braća eto ne će da nju pohode. Sestra ljuto pišti,

"al' se milu Bogu ražalilo,
pa on posla dva svoja angjela:
Id'te dolje, dva moja angjela,
do bijela groba Jovanova,
Jovanova, brata najmlagjega,
vašijem ga duhom zadanite,
od groba mu konja načinite,
od zemljice mijes'te kolače,
od pokrova režite darove,
spremite ga sestri u pohode[1]".

[8] V. 19—23.
[1] V. 34-43.

Hitro to izvršila dva božja angjela, te uskrsnuti najmlagji brat došao sestri u pohode. Pita ga sestra:

Što si tako, brate, potavnjeo?
Baš kan' da si pod zemljicom bio?
Besjedi joj nejačak Jovane:
Šuti, sejo, ako Boga znadeš!
Mene jeste golema nevolja,
dok sam osam brata oženio
i dvorio osam milih snaha;
a kako se braća iženiše,
devet b'jelih kuća načinismo;
za to sam ti pocrnjeo, sejo[2]!"

Tu ostao brat sa sestrom "tri bijela dana[3]", pa se sestra. sprema na put i oprema darove braći. Brat je ustavljao, ali ona ne će da tamo ostane.

"Otale se Jovo podigao
i sa njime sestrica Jelica.
A kad blizu dvora dolaziše,
kod dvora je prebijela crkva,
pa besjedi nejačak Jovane:
Ti počekaj, moja mila sejo,
dok ja odem za bijelu crkvu:
kad smo srednjeg brata oženili,
ja sam zlatan prsten izgubio.
Da potražim, moja mila sejo[4]!"

Brat povrati se u grob, a sestra čekala te čekala, dok se jadu dosjetila. Brzo ide bijelome dvoru, ali u dvoru kuka sinja kukavica, ostarjela majka:

"Jadna majko, otvori mi vrata!
Id' odatle, od Boga morijo!
Devet si mi sina umorila,
i men' hoćeš ostarilu majku[5]?"

Ipak majka otvorila vrata ćerci Jelici:

"zakukaše, kano kukavice,
rukama se b'jelim zagrliše,
obje mrtve na zemlju padoše[6]".

[2] V. 66—75.
[3] V. 76.
[4] V. 87—96.
[5] V. 111—5.
[6] V. 121—3.

Priberimo iz ovih pjesama crte najoznačnije. Kad ih svetitelj Petar prekrsti ljetkinjom mladicom, skameni se devet braće; kad on opet prekrsti istom ljetnom mladicom, oživje brat najmlagji. Dakle je ljetna mladica braći zlamenje. Ako devetorci propadaju nakon ljeta, oni će na novo, rednjom vječnom, uskrsnuti svake u boga godine, uskrsnuti zelenilom i plodom prirode. Napram mladice ljetkinje stoji posve naravno, u drugoj pjeami, vješanje braće na devet suhih grana". U pjesmama braća se vješaju, ili se kamene: okamenjenje božanskih bića mi često susretamo u mitologiji arijskoj. Rekosmo, da braća postojanim redom pomiru i iz mrtvih se dižu. To nam kazuju, ako i različito, skoro sve pjesme: svetitelj Petar uskrsava brata najmlagjega; Bog stvara iznenada dijete Nenada; dva putnika, ili dva božja angjela, zadahnjuju u grobu nejačka Jovana.

Braća načinjaju devet bijelih kuća: sunčane kuće na nebu, po mjesečnom Sunčevu hodu, poznate su u mitologiji i u staroj astronomiji. Sunčev je simbol takogjer zlatni prsten. Nejačak Jovan izgubi ga, kada je srednji brat oženjen. Po pučkoj gore pomenutoj zagoneci o jednom skupu triju proljetnih mjeseca i o drugom skupu sviju ostalih, srednji brat bio bi ovdje Sunce, valjda u oktobru mjesecu, poljskim plodom opražnjenu. Nego, ako godišnja Sunca po mjesecima podijelimo u dva skupa od triju zimnih i devet ljetnih, što je i naravnije za priproste ljude, koji žive stojeći pod dubokim dojmom prirode tamne i vidne, tad bi srednji brat prije oličio Sunce u junu. Odskočilo onda Sunce do najveće godišnje svoje visine na nebu, no eno mu odmah i uvratina, s kojih će sve to više opadati: srednji brat izgubio zlatan prsten. Nakon navršenih devet ljetnih i pogodnih mjeseca, taj je zlatni prsten kroz tri zimna mjeseca kao zatomljen: devetero braće leglo u grob, desila se crna nesreća, napao i usmrtio braću oni crni zlotvor, oni zloduh, o kome nam govore pjesme. Zlotvor prevlagjuje za tri razdobja, za tri godine dana, za tri bijela dana, kako pjesme kažu. Stalno je u svima pjesmama ovo primetanje, ova apozicija broja tri k broju devet braće, te je ne ćemo uzeti kao slučajnu. U ostalom, slavenska mitologija zna za godišnje zlotvore, koji se zovu Bijesi, a bore se protiv godišnjih Bogova. Ako se Bijesi uzalud bore kroz ljeto, a to kroz zimu prevlast je njihova. Osim same riječi bijes, valjda je u nas sačuvana i druga uspomena o njima. Kako to već čusmo, u pučkim pričama razmeće se devet divova, a u mitskom krugu pjesama o Momiru i Grozdi vigjamo devet crnih napasnika, devet crnih vezirova s poglavicom Todorom vezirom.

Dovde raspravljenoj devetorici neimenovane braće naših priča i pjesama ja sam rad primaknuti glasovitu devetoricu epskih Jugovića.

Devet Jugovića i otac im Jug Bogdan, po pričanju našeg epa, pripleteni su u one tragične prizore, koji se odmotavaju na pozorištu velike srpske propasti. Od Jugovića nema na Kosovu hitrijih, sjajnijih propadnika. Dika ih je vidjeti mlade, čile, prikladne tijelom i odijelom, okupljene oko ponositog oca, vlasteoskog Bogdana, a čudo ih je gledati, gdje na bijesnim konjima, dok pod njima tutnji zemlja, bezobzirce prvi srću u boj. Ali viteška ova četa, sva ova uzvišena porodica, valjda čitavim bićem svojim, ulazi, prije nego u historiju, samo u hram mita.

Mi devet Jugovića privezujemo mitskoj devetorici braće ili sinova, koju naprijed ispitasmo, najprvo s ova dva razloga. U devetorki neopredijeljene braće pučkih priča i pjesama, ciglo jedno lično ime izlazi na vidik: brat najmlagji zove se Nenad. Opet Nenad ime je, u nekim pjesmama, što pripadaju krugu Juga i Jugovića, najmlagjemu Bogdanovu sinu. Drugi je razlog ovaj. Sa devet neopredijeljene braće baje se, kako vidjesmo: "Čire, mire, oko tebe devet braće bilo!" Jednako se baje i sa Jugovićima. U Srbiji, kad se kome ispela guka oko vrata, ukuva se dosta bijele repe, i njom vrućom obloži se vrat, pa baju: "Pošlo 9 braće, 9 Jugovića: svi su 9 izginuli, i samo je ostalo od 9, 8; od 8, 7; od 7, 6; od 6, 5; od 5, 4; od 4, 3; od 3, 2; od 2, 1; a od l, nijedan[1]".

[1] Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, str. 154.

S historijskim licima niko, u narodu, ne će probajati, dok hoće s mitičnima. Pri bolesti, u pučkoj iatriji, čovjek ne pomaže, a pomaže biće božansko. Nas o božjem značaju Jugovića uvjerava pak i sve ono, što ep o njima pripovijeda.

Kao što je u Juga Bogdana krasno kolo od devet sinova, tako je u njega i veliko gospodsko imanje "od devet zelenih livada" i "od devet vinograda", pa "sve mu loze l'jepo iscvjetale[2]". Ko da ovdje odmah ne pomisli na paralelni mitski pojam o devet "mladica letkinja", što ih nagjosmo u devet braće neimenovane? U pjesmama o Jugovićima naglašuju se svuda ti njihovi rodni vinogradi. Ali nesreća tako isto bije Juga i Jugoviće, kako crna sudbina upropašćuje devet sinova uz majku sirotu. Oni su vinogradi od dušmanina harani[3], ili Jug se uvalio u dug, te "prodaje devet vinograda — i desetu crljenku jabuku, — ne bi li se duga odužio[4]", ili Jugovići "sve carevo prodadoše pivo[5]". Šta više, Jug hoće da proda i staru majku, pa, mjesto nje, prodaje ljubu teškim srcem "carevu haznadaru[7]". No je prodana ljuba haznadaru sestra, i eto čuda:

"Vedro nebo sa četiri strane
poklopiše crni oblakovi,
božje vr'jeme udarilo biše[8]".

[2] Jukića pjes., knj. I, 5.
[3] Vuk. pjes., knj, II, 39.
[4] Id., knj. I. 725, v. 4-6.
[5] Id., knj. II, 76, v. 114.
[6] Id., knj. I, 725, v. 14—6.
[7] Jukića **pjes.,** knj. I, 5, v. 61.
[8] Id., ib., v. 83—5.

Zbog svega toga Jug i djeca mu, po riječi pjesme, pravi sa "božji nesretnici[1]". Pored velikog sjaja, kojim blistaju, i žestokog junaštva, kojim se odlikuju, Jugovići su, u gdjekojoj pjesmi, pučkome srcu zazorni. U Vukovoj pjesmi o "zidanju Ravanice", gdje je čudna smješa stare i nove vjere, Jugu i Jugovićima red je prihranjivati majstore i saraore. Car postavi

"Rada neimara,
a aščije (kuvare, hranitelje) devet Jugovića
nastojnika starca Jug-Bogdana,
da se gradi dvanaest godina;
a majstoru po dukat nadnice,
napojnica po tri oke vina,
da svetkaju Petku i Negjelja.
Započeše Ravanicu crkvu.
Kurve jedne devet Jugovića
sve carevo prodadoše pivo,
i carevu haznu zatomiše,
i nadnicu laku ostaviše,
a nadnicu po jednu aspricu,
napojnicu po jednu čašicu.
Ne svetkuju Petku ni Negjelju,
ni Iliju, koji gromom bije,
ni Mariju, koja ognjem pali[2]".

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 36, str. 205.
[2] Id., ib., v. 105—21.

Radi toga prikraćivanja, car nakan bio vješati Juga i nevjerne Jugoviće, no ih Miloš spasava, pak ih dade u tamnicu Relje krilatoga, "da ih rani medom i šećerom, — a da poji vinom i rakijom[3]". I pokraj sve nevjere, Jug i Jugovići ipak "zgodno načinili crkvu[4]", načinili u dvanaest godina. Brojevi isti izlaze i ovdje, kao i kod neimenovanih devetoraca; izlazi i vješanje, pa je i majka slična kod jednih i kod drugih U devetoraca sinovi su tvrda srca i otjeraju mater u planinu u Jugovićâ tvrda je srca sama mati[5]. Jednako uz sinove zaglaviše obje majke:

"Nadula se Jugovića majka,
nadula se, pa se i raspade,
za svojijeh devet sinova
i desetim star-Jugom Bogdanom[6]".

[3] V. 227—8.
[4] V. 232.
[5] Id., ib., 48.
[6] V. 82—5.

Držeći se mita o Suncu godišnjem, olako sve shvaćamo u ovoj historiji Jugovića. Shvaćamo i ono, što nije bilježeno kod pregjašnjih devetoraca. Jugovići posjeduju vinograde i pivo, a hranitelji su za to, što ljetina i devet ljetnih Sunaca odista hrane rod ljudski. Harani su im pak vinogradi, božji su nesretnici, zadužuju se, zatomljuju carevu haznu onda, kad nestaje rodnog ljeta i nastupa gladna zima. Ne svetkuju Iliju, koji gromom bije, ni Mariju, koja ognjem pali, jer su Gromovnik i Munja preko zime ušutkani. Sa zime polomljeni su svi bogovi, te i Jugovići, ili propadaju, ili stoje u tamnici. Ali su u tamnici Hrelje krilatoga, gdje se hrane medom i šećerom, a poje se vinom. U krilatome Hrelji mi drugdje nagagjasmo lik jedan sunčani. U sunčanoj dakle uzi oni se hrane svjetlošću, s kojom će opet bahnuti pri novoj godini, u prirodi odmrznutoj, uz jake proljetne vjetrove.

Jugu i Jugovićima ime je od juga, što znači dvoje: topla strana svijeta i topao vjetar. Naći je, u našim pjesmama, potpunu personifikaciju Juga vjetra:

"Jug poćera po nebu oblake,
doćera ih Sjeveru na dvore.
U Sjevera lijepa gjevojka,
Jug je prosi, Sjever se ponosi,
dva se silna vjetra zavadiše,
zavadi se Juže sa Sjeverom,
svim' vodama oni zanjijaše,
zanjijaše carevim bunarom[1]".

"Vijer prosi u Juga gjevojku,
Vijer prosi, a Jug se ponosi;
tu su mi se vjetri zavadili,
a studene vode pomutile[2]".

"Jug poćera po nebu oblake,
i doćera Sjeveru na vrata.
U Sjevera lijepa gjevojka,
Jug je prosi, Sjever se ponosi:
"Od' otalen, jedan mutivodo
sve mi jesi vode zamutio,
do lijepa Gjurgjeva bunara[3]".

[1] Petranovića **pjes,** knj. I, 9, v. 1—8.
[2] Id., ib., 8, v. 1—4.
[3] Kralića **pjes.,** knj. I, 59, v. 1—7.

Ovi vjetrni Jug kao da je jedno s Jug-Bogdanom. Kaže se u staroj pjesmi: "Ako moreš vetar uhvatiti, — to i tvoga Ljuticu Bogdana[4]". Opet u pjesmici starinskoj, neko momče mlado čezne za sejom Jugovića, a ovi oko nje sazidali kulu, pa seja moli Boga ovako:

"Daj mi, Bože, vjetra jesenskoga,
da obori kulu Jugovića[5]".

Sa jesenskim vjetrom, koji naviješta zimu, oboreni su Jugovići; topli Jug ustupa mjesto mrzlome sjeveru. U istom obličju vjetrova izviruje iz pjesama i ono devet braće, imenom nenaznačene. U jednoj svatovskoj pjesmici, mladoženja, izmegju devet brata, ide na vojsku, pa mladu tješi, veleći joj, da će ona ostati u svekra i svekrve, kod osam svojih djevera i osam jetrva. Mlada odgovara:

"Što mi je svekar s svekrvom,
to mi je staro nejako;
što su mi osam djevera,
to su mi vjetri po gori;
što su mi osam jetrva,
to su mi zv'jezde po nebu[6]".

[4] Vuk. **pjes.**, knj. I, 724, v. 94—5.

[5] Krasića **pjes.**, knj. I, 43, v. 16—7.
[6] Vuk. **pjes.**, knj. I, 125, v. 21—6.

Po svemu ovome je suditi, da Jug i Jugovići bijahu shvaćani, ne samo kao sunačna, nego još i kao vjetrna bića. U prirodnoj mitologiji nas nizašto ne iznenagjuje srašćenje dviju naravi, sunačne i vjetrne. Od proljeća do jeseni, uz topla Sunca kreću se i topli pogodni vjetrovi, kojima je začetnik Jug.

Po krajevima sjevernim dah jugovine ne vere se, kao što u zemljama oko Sredozemnog mora, teškim olovnim krilom; na sjeveru, pod Jugom kopni snijeg i oživljuju vode slegjene. U našem je jeziku čuti izraz: odjugovi se snijeg[7]. Jug donosio ljetnu toplinu zakarpatskim našim ocima, pa i u samoj Iliriji donosi je zagorskim stanovnicima. Jug bio uvijek dobro došao, uz blagovijest proljeća i zemaljskog novog roda. Označuje Jug čitavo ljeto, kao što je protivni Sjever oznaka zime, a za to i naša pjesma veli:

"Progovara od Dečana kralje:
O čobani, moja gjeco draga!
Bog vam dao i Bogorodica
ljeto južno, a zimu sjevernu.
Kad vam bila ljeti jugovina,
od neba vam rosa porosila,
a od zemlje rogja poplodila,
te vam svaka sjemena rodila[2]!"

Poljaci, u pogansko svoje doba, obožavali Vjetra boga, i čuli ga ljeti u lahoru, što lijeće povrh žitnoga klasja, gibajući ga, ili njega čuli, gdje kroz lišće u šumi zviždi[3]. O pričama kajkavskim, Jug je "najstrahoviteši od sveh vetrov", i duha nad čarobnim Molin-gradom[4]. Najstrašniji Jug biće za to, što je jakost njegova veća od jakosti protivnog Sjevera. Na strašnog živog Vjetra, bio to Jug ili Sjever, pokazuje i plastična forma ovih naših pučkih kletava: "Tako u mahniti vjetar ne udrio !" — "Tako od mene vjetar meso ne nosio[5]!"

[1] Stojadinovića **pjes.**, knj. I, 5, *v.* 121: "Snijeg pada, pa se odjugovi". Isporedi i drugi izraz: "Jugov snijeg".
[2] Petranovića **pjes.**, knj. III, 10, v. 200—7.
[3] Orbini, **Il regno degli Slavi,** p. 53.
[4] Valjavca **prip.**, 4. — U priči Krauszove zbirke, I B., 83, kada vila platno bijeli, Jug ono platno suši.
[5] Vuk. **posl.**

Na umu imajući strahotu božjeg vjetra, razumijevamo valjda navadni nadimak "Ljutica" u Jug-Bogdana, pa i narodnu epsku prikazu toga ljutoga borca. Jug Bogdan veliki je pršljivac i svi su Jugovići plahi. Jugovići su sjajni i zlatom obasuti, ali su silni, bijesni, a od sebe ljuti i uporni. Gnjevljiva Ljutice Bogdana, i vinograda njegova, čuvaju se i najhrabriji junaci[6]. U pjesmama, kao da vjetrna huka prati Juga i Jugoviće:

"Staće jeka polja širokoga,
hoće naljeć' stari Jug-Bogdane,
a za njime devet Jugovića.
"Jugovići, silni i bijesni,
sve uz polje konje priječaju[7]".

"Stade tutanj poljem širokijem,
dok evo ti starca Jug-Bogdana[8]".

"Kad uz polje naćera (Bogdan) paripa, —
izvija ga nebu pod oblake[1]".

[6] Vuk. **pjes.**, knj. II, 39.
[7] Petranovica **pjes.**, knj. II, 15, v. 97-101.

[8] Id., ib., v. 269—70.
[1] Id., knj. II, 39, v. 175-6.

U svima zbirkama narodnih pjesama, Jug i Jugovići, kao što plamte srdžbom s malenkosti svake, tako i na svakoga udaraju ršumom. Zar nam je i to pripaziti, da Jug, kad druge gona, rado se razmeće "na krstatim putima[2]", kako se ono i vjetrovi, po pučkoj izreci, "zakrštavaju", te se valja čuvati od "smućenih vjetrova". Može biti, da vjetrnoj mu naravi pripada još i to, što se Jug, i svi njegovi, opisuju kao ćudi prevrtljive[3].

[2] Vuk. **pjes.,** knj. I, 724, v. 134 i 157.
[3] Id., knj. II, 44.

Nego je jedno u Jug-Bogdana, što bez sumnje pristaje božanskome Vjetru, kako ga mišljahu svi Arijci. Jug drži do sebe knjige, koje su nazvane "starostavne[4]", pa proriče. Mi znamo, da vjetrovi, osobito vjetar vijorni uz dugi tutanj groma, Arijcima bijahu glasi proročki. Vjetrni glas ječi žalosno i muklo glas taj ljudsku dušu potresa. Iz vjetra razabirahu Arijci vrijeme, koje će nastanuti. U našim pjesmama, stari Jug Bogdan "kazuje posljednje vrijeme". Obično proroštvo starog Juga ovo je: "Nastanuće posljednje vrijeme, — nestanuće ovce i pšenice, — i u polju pčele i cvijeta[5]". Svake godine to se proroštvo vrši na samom Jugu i na Jugovićima. U polja nestaje i pčele i cvijeta, kad je leglo ljeto s posljednjim jesenskim vjetrom i gromom. Sa zimom, koja nastupa, propašće sjajno kolo Jugovića. Pučka historija uze od mita u naruč ovu božju pogibiju, pak Jugoviće prenese na Kosovo, gdje su oni svi redom poraženi.

[4] Ili "Starostavne", ili "carostavne".
[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 32, v. 107—9.

Prepustajući Jugoviće godišnjemu mitu sunčanom i vjeternom, shvaćamo i drugu verziju pjesama o tek djelomičnoj pogibiji djece Jugove. Ljutica Bogdan jednom ukrao krila vili brodarici i onda je vjenčao sebi. Od nje Bogdan dobio dva sina, Straila i Nenada Vila najposlije Bogdana odbježe, koji strijelja za njom "od zlata strijelom[6]", što nosi u desnoj ruci. Ali, mjesto odbjeglice, ustrijeli on nehotice svoga Nenada. Preminu Nenad, a od žalosti preminu i vila. Ovim kazivanjem Bogdan upada u potpuni mit. Krila oteta nekoj božanskoj ženi, koja se kupa, pa prisilno vjenčanje, pa konačni bijeg, kad žena opet do svojih krila dogje, to je, kako više puta vidjesmo, mitska priča ne samo slavenska, nego i germanska, a poglavito anglosaska. Što Bogdanu nemilo propada najmlagji Nenad, a pri tom umire i majka, to je motiv, koji mi već čusmo U pričanju o devet po imenu nenaznačene braće.

[6] Petranovića **pjes.,** knj. II, 30, v. 40.

Pošto govorimo o mitičnom biću Juga i Jugovića, treba da uočimo još okolnost jednu. Bistra historija ne zna kazati, otkle su i koji su ono vitezi ili gospodari. Historija nema nikakovih čistih vijesti o toj srpskoj, po glasu pjesama presjajnoj porodici. A ni sama pučka tradicija ne može da njih priveže kakvoj pokrajini, stanovitome mjestu na narodnoj zemlji. Jugovići su svuda i nikuda. Raznosi ih tradicija od sjevernih krajeva do najjužnijih, što je opet neki znak, da oni svagdje vole boraviti, nego li u historiji. Tako, na primjer, potomci pošljednjih pokrštenika, na zemljištu neretvanske Poganije, pritežu ih k sebi. U okolini makarskoj pjeva se:

"Grad gradilo devetero braće,
devet braće, devet Jugovića,
na Viteru, više manastira.
Što bi braća obdan sagradila,
to bi vila obnoć razvalila[1]".

Mi nagjosmo Viter i na glasovitom ostrvu Rujani, što bijaše glavno sjedište Svantevidove religije, kod sjevero-zapadnih Slavena[2].

[1] Iz rukopisa g. prof. M. Alačevića. Viter je brdo više Bočulje u Zaostrogu.
[2] Vidi u **Dijelu 1.,** na str. 79.

Neko kolo od devetorice bogova nije sasvim nepoznato niti u mitologiji drugih Arijaca. Itali imadu svoje **Dii Novensides** ili **Novensiles,** koji se, u davnim rimskim molitvama, prizivlju ujedno sa **Lares.** Pošto su starodrevni, tamna im je značenja ime i svojstvo; ali je prilika najveća, da u **Novensides** stoji riječ **novem,** devet, a možda se mislilo, da im Jupiter prepusti trijesak[3]. U svome odnosu sa svjetlošću dana, Jupiter bijaše Latinima **Diespiter,** dan-otac, to biva bog dnevne jasnoće. Ovom komparacijom s latinskim mi bi dobili pravo zaačenje još jednome Jugovu imenu. Zašto je Jug, i zašto je Ljutica, to već kazasmo, no ne rekosmo, otkud mu treće ime Bogdan. **Bog-dan** kao da znači naprosto baš ono, što ove dvije riječi nose: Dan smatran kao bog. Bogdan onda ne bi bio drugo, već lice jedno vrhovnoga Vida, t.j. Vid u dnevnoj svojoj pojavi. Pažnje je vrijedno, da sličnog nekog boga poznaje takogjer mitologija sjevernih Germana. Sasima to je **Bel-deg,** jasni dan[4].

[3] Preller, **Röm. Mythol.,** I B., s. 101—3.
[4] Grimm, **Deutsche Mythol.***, s.* 183.

1. Kaica Radonja

Mi dovle pregledasmo, a po mogućnosti i pročistismo, naše pučko pričanje o dvanaestorici čudnih božjih likova. Pri tome, mi se pjesama jedva dotakosmo. Mogu li nas pjesme obavijestiti bolje? Složi li narod u svečani ep dvanaestoricu, o kojoj dugo i milo u pričama kazuje? Složi, a to u pjesmi starostavnoj, dotjeranoj. Naslov joj je, u Vukovoj zbirci: "Smrt vojvode Kaice".[1]

"Podiže se gospodine kralju",

začinje pjesma s kraljem bezimenim,

"od prekrasne od Maćedonije....
od svojega dvora čestitoga,
s' sobom vodi dvanaest vojvoda;
podiže se itar lov loviti".[2]

Nedaća bije kralja i vojvode: ništa ne uloviše,

"ni jelena, ni košute brze,
niti kakva od sitna zverinja".[3]

Ipak,

"dobar kralja kobak sukobio,
sukobi ga vojvoda Sibinjska,
s' sobom vodi tri stotin' Madžara
i šezdeset dece Karavlaa".[4]
Nazvanoj božjoj pomoći vojvoda odaziva:
"Zdravo, kralju od Maćedonije!
Zlatna kruno pod nebom na zemlji,
jasna zvezdo na Maćedoniji!"[5]

[1] Knj. II, 81.
[2] V. 1—6.
[3] V. 14—5.
[4] V. 16—9.
[5] V. 23-6.

Vojvoda sibinjski, Janko, zametnuo igru sa svojom djecom, pa bi se hotio s kraljem poigrati: ali ovaj gospoduje, te sjedi mirno, a pušta igru dvanaestorici svojih vojvoda, poimence zadnjemu, krasnome sinu Kaici Radonji. Pjesma opisuje šator kraljevski i izbraja dvanaest vojvoda:

"Raspe kralju svilena šatora,
zelen šator od zelene svile,
na njem' zlatni dvanaest krstova,
trinaesta jabuka od zlata,
u njoj sjaji bescen kamen dragi;
pod šatorom sede piti vino,
posagjuje do desna kolena:
elči-bašu Dojčetića Vuka,
pa do Vuka Boška Rajčevića,
pa Stojana Stepojeva sina,
pa do njega Jovicu Resavca,
Kučajinska bojna kopljenika
od Resave lepe vode ladne,
pa do njega Golemović Gjuru,
pa do Gjure Orlovića Pavla,
pa do Pavla Rado-beg Mijajla,
do Mijajla Grčića Manojla,
do Manojla Šajnović-Damnjana,
do Damnjana Oblačića Rada,
a do Rada Kaicu Radonju.[6]
Kaicom je sofru začelio
sproć čestitoga lica kraljevskoga.
Kakva j' krasna Kaica vojvodo!"[7]

[6] Pobrojeno ih je jedanaest, te je pjevač, ili može biti Vuk, nehotice ispustio ovdje jedno ime.
[7] V 42-64.

Na dolami je Kaičinoj trideset putaca zlatnih, a "po dolami kolasta azdija", pa će on "kroz krajinu voditi vojvode."[1] Ali divnog dvanaestog junaka sudba goni:

"Kad se triput obrediše vinom,
Kaica ti na noge ustade,
pa se svome on poklanja kralju:
Kralju Gjurgju, roditelju krasni!
Pusti mene megj' Madžare, babo,
da se malo poigram s Madžari.
A kralj Gjuragj zače besediti:
O Kaica. moje čedo drago,
moj pernati od sunašca štite,
diko moja svugda na divanu,
sabljo britka svagda na mejdanu,
a kreposti megju vojvodama!
Pustiću te megj' Madžare, sine!
Al', tako ti uljeve od kralja,
i tako ti leba carevoga,
nemoj, sine, zametati kavge;
nas je malo, a mlogo Madžara.
Što nas ima? Dvanaest vojvoda.
Nije šala tri stotin' Madžara
i šezdeset dece Karavlaa!"[2]

[1] V. 69, 77 i 85
[2] V. 95-114

Kralj, ili car, otpravi š njim na junačku igru i drugara mu, Oblačića Rada, "obe ljute zmije od krajine".[3] Igra bijaše trk, kolo i skok, pa onda i kamen. Suparnika svojih trista, i šezdeset nadjačala dva druga, dva imenjaka, Oblačić Rado trkom i skokom, Kaica Radonja kolom i kamenom.

"Al besedi vojvoda Sibinjska:
Mili Bože, da luda kaura!
Što bi snage, kamenu predade!"[4]

Upro i po drugi put Kaica u igru s kamenom, te nadmaši jednako. Sibinjanin ljut ište promjenu:

"Odi, kralju, da se promenimo:
daj ti meni dvanaest vojvoda,
gole, bose, u košulji tankoj,
ja ću tebi tri stotin' Madžara,
sve na konjma pod oružjem svetlim,

i daću ti šeset Karavlaha,
i daću ti na svaku godinu
za života tri tovara blaga."[5]

[3] V. 122.
[4] V. l49—51.
[5] V. 161-8.

Ne da kralj ni samoga Kaice "za četiri na krajini bana"[6] u Sibinjanina. Rasrdio se ovaj, te izazvao Kaicu:

"Od', junače, da s' nadstreljujemo,
da bijemo nišan za oblakom!’’[7]

Kaica gleda nišan za oblakom, a ne gleda strijele od Janka: Janko ga ustrijeli. Junaka pribranog, sina svoga, što zemlji pade, kralj uzima na krilo, grli, ljubi, a viknu:

"Moj pernati od sunašca štite! . . .
Možeš li mi preboleti, sine?"[8]

Rana nije od prebola: Jankove su

"strele puste otrovane,
na zmijinu jedu nakaljene".[9]

Kralj tuži:

"J'o Kaica, moj sokole sivi!
Al' ti babi krila odlomiše
i obadva oka izvadiše!
Kako će te preboleti baba?
na Beljacu ostaviti sama,
da mi čuvaš bez promene stražu?"[1]
U to, kralj "pogleda okom na vojvode".[2]

Pojuriše ovi i pognaše po polju Beljacu suigrače, protivnike svoje, koji svi, na broju trista i šezdeset, pogiboše, osim Janka izmaknutog. Od padnutih Madžara i Karavlaha načinjena je humka i obgragjen je grob Kaicin, grob veličanstven, što mu napraviše "braća milostiva",[3] preostalih jedanaestoro tužnih vojvoda. Nad grobom, kralj još oplakuje čedo drago, diku svoju; žali izgubljene "ključe suva zlata";[4] žali začelnog junaka, koji, samac, čuvaše na Beljacu stražu, bez promjene dokle je krajine.

[6] V. 176.
[7] V. 188-9.
[8] V. 208—12
[9] V 217 - 8.
[1] V. 222—7.
[2] V. 228.
[3] V. 243.
[4] V. 259

Svak uvigja karakter skroz i skroz mitični ove pjesme, koja koliko lijepa, toliko je i davna, sadržinom i besjedom. Navuče se na pjesmu koprena riječi novih i tugjih, a i tugjih pogdjekojih imena; ali, i pored toga, u njoj nalazimo vjekovno nasljegje naših djedova, Srba i Hrvata prvašnjih. Jačim zvukom epa progovara nam iz pjesme ono isto, što nam pripovjediše priče o dvanaestorcima, koji se goste u trpezariji oca gospodina, pa o dvanaestero ili trinaestero grabancijaša. Ima dvanaest vojvoda, poregjanih, okupljenih oko stola jednog; pače je njih trinaest, uz vrhovnika, kralja ili cara, čiji su sinovi, jer za Kaicu izrično se kaže, da je kralju sin, dok su svi ostali Kaici "braća milostiva", porednici mu uzvisiti.[5] Tako je i "na zelenu šatoru od zelene svile zlatni dvanaest krstova, trinaesta jabuka od zlata".[6] Gdje pjesma začinje, ona ne imenuje kralja, jal cara: car, iz prva, jamačno bijaše car nebesni, a ime Gjorgje pridjenu se poslije.[7]

[5] Kralju sjede svi do desna koljena (v. 48 . Desno je mjesto svijetlo i čestito, po shvaćanju Arijaca.

[6] Uzgred opažam, da je u Vedi naći za nebo baš sliku razapetog šatora, "izatkani šator neba" u himni **Rigv.** X, 129, v-. 1, po prevodu M. Müllera — **Beitr. zur vergl. Rel.,** s. 77, "nebo", naprosto, po

prevodu H. Grassmanna, II Th, s. 406. Boja "zelenog šatora od zelene svile" nekako podsjeća na poznati nam "zeleni mač staroga Voina".

[7] Kako se, tokom vremena, pjesma, u nekim joj čestima, raspadala od prvobitne osnove, dokaza imamo u pjesmi 74 Čojkovićeve zbirke, s ovom porednoj. Kralja maćedenskoga Gjorgja tu odmijenio Despot Gjuro, a Kaicu Radonju Rade Oblačina. Pjesma crnogorska predočuje nam još veće raspadnuće.

Skandinavska jedna **saga** govori upravo onako, kao što naša pjesma. Vrhovni Odin ima oko sebe svoje subogove, a ti subogovi jesu dvanaest njegovih kneževa. Visokome zboru tome postavljeno je dvanaest stolova; pa je zbor i trinaestori, gdje mu se pribroji gospodar Odin.[1] U našoj pjesmi lasno se shvaćaju i pojedinosti. Kao što propada dvanaesti grabancijaš, propada i dvanaesti Kaica, kojim kralj "sofru začelio". Trideset zlatnih putaca Kaičinih mogu biti dani decembarskog završnog Sunca; svakako, na Sunce odnosi se izreka: "moj pernati od sunašca štite", i kolasti plašt, hazdija, što Kaici pristoji. Kolasto odijelo jeste nebesnikâ, pa baš za "Sunčevo odijelo" znadu naše priče.[2]

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** II, Vorr s. 39.
[2] N. pr. kajkavska, iz Petrijanaca, zbirke Valjavčeve (Krausz, **Sagen,** I, 46).

Grabancijaši hvataju se u vrzino kolo, a kolo vojvoda "vodi kroz krajinu" Kaica; grabancijaši su odrpani, pa eto i pjesma spominje "dvanaest vojvoda, gole, bose, u košulji tankoj", to, dašto, na blijedom izmaku godine, hrleće neizbježnoj propasti. Kaica, veli pjeama, "što bi snage kamenu predade": zimno okamenjenje bogova dovoljno nam je poznato iz cijele ove studije. Eto, biva opća bogovska pogibija, bogovi se svi naoblače, pa "se bije nišan za oblakom". Suigrač je vojvoda sibinjski Janko, u koju historičnu osobu ovdje se preliči davni bog Janj (Oganj) naših otaca.[3] Zmija, simbol ognja, to grabancijaški zmaj, javlja se kod Janka: njegove su "strele puste otrovane, na zmijinu jedu nakaljene". Janko vodi k igri i polomu tri stotine Madžara i šesdeset djece Karavlaha, što su dani godišnji, postali od vječitoga ognja. Vidismo oličene božje dane, a mitu istočnih Arijaca.[4] Oliči ih, jednako, mit grčki, pridavši Helija, Suncu, sedam stada, a u stadu svakom po pedeset volova, to svega trista i pedeset dana; oliči ih rimski, gdje bog Jano upravlja mijenom godine, mjeseci i dana, te ima, prema mjesecima, dvanaest oltara, a, prema danima, pokazuje prstima broj tri stotine šezdeset i pet;[5] oliči ih germanski, po svjedočanstvu Edde;[6] pa evo to čini i naš mit, slikom trista i šezdeset djece Jankove.

[3] O njemu drugdje.
[4] Gore na str 101
[5] To u jednoga Janova kipa.
[6] Grimm, **Deutsche Myth.,** Nachtr. zur s. 615,

Nakaradnu sliku dana godišnjili, izraženih sa trista i šezdeset gnijezda u brku junaka Brka, već pripomenusmo.[1] Što Janko ima i "četiri na krajini bana", to su, možda, četiri godišnja doba, koja on, kao i dane, vodi.[2] U sveopćem pokolju svojih, Janko osta čitav, jer je Oganj vječit; a zametnu se čudna igra i borba na "Beljacu", t.j. na bijelom polju božje godine. Ovi Beljac[3] veoma sliči bijelome, južnome i ognjevitome Asaheimru germanske mitologije. Na krajnome Beljacu, po ponavljanom bolnom vapaju pjesme, zadnji Kaica, osamljen, "čuva bez promene stražu". Kako Beljac, onako je i **Ka-ica** riječ od starine; valjda znači: onaj koji se smiruje,[4] smireno, pokojno Sunce, po milujućem izrazu naših otaca. I što je **Radonja** taj Kaica, kao i drug mu **Rado** Oblačić,[5] biti će isto tako od Sunca, koje je, po pučkom epitetu, veselo, radosno. U kobnoj igri, uz Kaicu Radonju pridesio se pouzdani mu drug, Rado Oblak; pa eto bijaše običaj u Germana i u Slavena, da se dva mjeseca susljedna katkad nazivlju jednim te istim imenom.[6] Spjevan je polom Sunca u decembru i dodirnome novembru, a cio mit, u pjesmi, zamišljen je ovako: godišnji Oganj dočinje, te vodi u propast živu povorku svojih dneva i četiriju zemana; slabi se onda, u toj konačnoj igri godine, i nebesno vidilo, vidovni Car; natmurilo se je, ogolilo je, divno kolo dvanaest Sunaca, pa izmegju ovih najzadnje pada, neumolnim a veličanstvenim udesom.

[1] Gore na str. 108

[2] Ne ću niposto da tvrdim, no mi se čini moguće i to, da na četiri doba u godini pokazuje i alegorija Svantevidove slike u Arkoni (Sax. Gram. **H. Dan.,** p. 287): "simulacrum .... quatuor capitibus totidemque cervicibus mirandum perstabat, a quibua duo pectus totidemque tergum respicere videbantur". Kao što skoro svi stanovnici Europe, i Slaveni, od pamtivijeka, znadu za četiri godišnja zemana, premda im je glavno ljeto i zima, a uzgredna jesen pa još uzgrednije, osobito najsjevernijim, proljeće. U Eddi ljeto i zima živa su lica. U indijskoj mitologiji, Sunce za četiri zemana polazi četiri kraja zemaljska, istočni, zapadni, južni i sjeverni.

[3] Možu biti isti sa stajaćim "Davor-poljem", drugdje u pučkom pjevanju.
[4] Miklošić, **Slav. Personenn.,** *s.* 67.
[5] Pošto "se nišan bije za oblakom", niti pridjev Oblačić, Oblak, nije po samom slučaju.
[6] Grimm **Deutsche Myth.,** s. 658.

Staru ovu pjesmu evo razglobismo u čestice joj mitične. Dok pjesma kazuje nedaću dvaju u kolu zadnjih vojvoda, Kaice Radonje i Rada Oblaka, ona pominje imenom i vojvode ostale. Sve ove vojvode jednako pripadaju u božanstvenu historiju. Od njih nijednog ne pamte ljudski spomenici, a sve njih mota silna vrtača gatnje božje. To su zgoljni sunčani bogovi, koji postepeno grade godinu. Svakome ne ćemo moći davno ime na čisto iznijeti: baci na njih gusti prevjes sve to krući antropomorfizam, u veliko pripomagan netrpljivošću nove vjere. Pomučno će takogje biti oko tih bogova prikupljati, i bistriti, pjesme, priče i pučke običaje. Ali će nam ipak, mislim, veliki porednici izići, kad jače, kad slabije, na svijet godišnjega neba.

2. Dojčetić Vuk

Prvi je u redu elči-baša Dojčetić Vuk. Svi se ovi denominativi lasno tumače prema tu skoro izloženom mitu. Nada Sunčeve sve slike, nad dvanaest Božica, glasi se onaj, koji počinje godinu, dovodeći na novo sunčani sjaj, "noseći suva zlata od vrata do vrata" ljudima.[1] Čelovogja u kolu, pravi Božić, on je najveseliji blagovijesnik, najprvi poklisar (elči-baša). Nego, radosno Sunce mlade godine, koliko je milo i dragocjeno, toliko je i nejačko: ono se tek doji novom svjetlošću, te je Dojčetić, Dojčin. Što je i Vuk, to spada u najglavnije, nama već poznate, arijske nazore. Mi razabrasmo iz Rig-Vede, da ješnu tminu noći i zime oličuje mrk proždrljiv Vuk, i od toga Vuka pokazasmo svejednako živu zebnju, u praznovjerju našeg naroda.[2] Na bolje objašnjenje, ovdje pridajemo još slijedeće.

[1] **Dio III,** str. 61(205), pa i dalje.
[2] **Dio II,** str. 92-3 (190—1) i 100 (198).

Noć i zima, to je pravi mitični Vuk Arijaca; ali vučje ruho, red je, gdješto, i bogovima na se navući. Kad je noć, a poglavito kad je velika noć godine, u pritisnutoj prirodi pritiskuju se i bogovi, živući u njoj. Zimni mrak oklopio sve, pa tamne i svijetla lica božja, koja, ako i ne postaju vučje naravi, opet su nalična stravičnome Vuku, ili potpadaju pod vlast njegovu. Ovo se nigdje čistije ne izražava, koliko u mitu edičnom, gdje i samog vrhovnog Odina noćni Vuk proždire.[3] Slično s ovim, naši ljudi još vele, kad sunce pomrči: "izjelo se sunce!"[4] a izjede ga ala, aždaja, šta li, te ponegdje i pucaju iz pušaka, ne bi li ga od nemani obranili. Znatno je što, pri pomrčini, kažu u krajini Negotinskoj, da "neka aždaja Vrkolak hoće da proguta sunce".[5]

[3] Grimm, **Deutsche Myth.,** Nachtr. zur s. 266.
[4] Vuk. **rječ.,** pod **Pomrčati.**
[5] Milićevića **živ. Srba***,* s. 194.

Vrkolak je vukodlak, ili noćni Vuk,[1] pa naše kazivanje ponavlja, ovako, tu prije pomenuto edično o bićima božjim, što ih proždire taj Vuk noćni. Nego tamom proždrti bogovi pričinjaju se i sami Vukom, nose vučinu, te su i nazvani Vukovi, u mrklo doba noći i godine. Nose oni i medvjedinu, lisičinu, ili drugu što, jer se promeću što kojom životinjom, njima omrknutim prikladnom,[2] ali su opet, u zimnoj nevidilici, ponajviše Vukovi, na lik onda vladajućega Vuka [3] Što od ovoga Vuka, a što od

bogova, njemu naličnih, dogje našim ljudima primirno ime Vuk, kao jaka obrana od bijede nevidovne, od svakoga naleta noćnog; dogje Nijemcima jednako ime Wolfgang, a Grcima ime Λυκισκος. Našim pučkim ženama jak je lijek i tako zvano "izmeče", što je jagnje u utrobi ovce, zaklane od vuka; izmeče se ostavlja i suši, pa njim se kadi "vukojedina", nekakva rana na djetetu, kad mu mati, noseća, po slučaju okusi od ovce, ili koze, koju je vuk jeo.[4] Božji poklisar Dojčin zove se Vuk za to, što još boravi u ljutoj zimi. Sunce je, dašto, na novo oživilo, ono se rodilo u prvom mjesecu godine; ali je i studen najljuća u mrzlom januaru. Od božića do uoči bogojavljenja su "nekršteni dni", veli. narod.[5]

[1] O vukodlaku vidi unaprijed.

[2] Teriomorfoze bogova. mislim, da nam je više tražiti u ovoj njihovoj skučenosti zimnoj, nego li u prvotnom nekom feticizmu davnih Arijaca.

[3] Od strašnoga zimskoga zvijera ostade poslovica: "Ako zima ustima ne ujede, ona repom ošine". Da ovo nije puka metafora, nego da se uz zimu jednoć mislilo na Vuka, vidi se na drugoj poslovici: "Kurjak nije zime izio", ili "vuk nije još zimu pojio".

[4] Vuk. **rječ.,** pod **Vukojedina** i **Izmeče.**

[5] Kroz ovo polumjesečno vrijeme "nečista sila" najviše mah otimlje, te će svakome nauditi, "koga u nedoba desi van kuće" (Milićevića **živ. Srba,** s. 128).

Božjega Vuka davnih Hrvata i Srba dosvjedočuje nam još postojeći običaj vučarâ. Ovi se zovu **čarojci** u kotarima zadarskim, gdje je običaj, valjda, najmanje istrošen. U zimno doba, uz bijele poklade,[6] idu čarojci okolo, njih šest muškića, svi s licem očagjenim, ili kakogod ukrivenim. Imaju načinjena vuka, pa ga jedan drži na legjima, a do vuka blizu stoji "baka", opet muškarac jedan, obučen u ženske haljine. Zalazeći po selu od kuće do kuće, čarojci pjevaju, "nek se pamti stari vuk" (kažu u pjesmi), i prose za vuka i baku ovako:

"Domaćine, dome moj,
evo vuje pred tvoj dvor,
darujte ga, dragi moj,
častite ga, dome moj, ...
jer je vujo sileni,
ima kvasac masleni ....
Dajte vuji slanine,
da ne sagje s planine,
da jarad ne javi,
magarad ne davi.
Dajte baki glagjenoj,
pruž'te baki sledenoj ....
jere baka, kuća naša,
drugi vuče ne smi baša(?),
čuva vuju hranitelja.[1]

[6] Pred bijele poklade, megju Posavcima srijemskim i brodskim, takogjer "se provode" takozvane **kurjače,** koje su ženske i muške (Vuk. **rječ**. pod **Kurjače**).

[1] Ova je pjesma meni dostavljena iz Benkovca.

Pjesma, ako i držana još uvijek u himničnom sedmercu, očevidno se raspala, kako joj to pokazuje i poznija česta rima; pa o dva Vuka nešto samo natuca. Nego, "vujo hranitelj", koji "ima kvasac masleni", te ga "čuva baba slegjena", prizivlje nam u pamet već vigjene slike u Božića i njegove majke.[2] Da li što pjevaju, ne znam, ali u vrijeme od Kolede idu okolo, u Poljskoj, isti naši vučari, noseći vuka nadjevena i proseći.

Običaj vučara jest i rimski. Njihovo je zalaženje po selu "discursus lupercorum" po Rimu gradu. Po novijoj etimologiji, **lup-er-cus** znači ono što i vučar, u vuka premetnuto biće kakvo.[3] **Lupercalia** bijahu zimni god, o polovici februara; a slavljahu ga Rimljani još od sinje davnine svoga palatinskog grada, gdje je bila pećina Lupercal, i u njoj vučja boginja, Lupa, ili Luperca, ili Acca Larentia, dojilja dvaju glasovitih blizanaca Romula i Rema.[4]

[2] **Dio III**.
[3] Preller, **Röm. Myth.,** I, s. 126 i 380.

[4] Za božju jednu vučicu znadu i kajkavci, koji u okolici varaždinskoj ovako pričaju (Krausz, **Sagen,** II, 54): U nekoj mlinici, ljudi noću ginu od vučice proždrličine sve dotle, dok se nagje srčen mladić, koji će tu prenoćiti. Naložio on vatru u mlinici, kad eto zvijeri, što sve okolo njuška, al njega ne nagje, jer se bijaše ispeo na neke daske poviše vatre. Kraj iste vatre, na posljetku, sjela i vučica, položila vučinu, i u tom času prometnula se prekrasnom ženom, i zaspala. Na to. sigje dolje mladić, pa pod mlinom sa tri čavla prikova vučinu. Gdje se djevojka oda sna prenu i ne vidi kožuha, zaklinjaše momka, da ga joj povrati, no on odbi svaku molbu. Iza toga, mlinica bude njegova, njegova i djevojka. Od ovog braka nagje se čedo, ali, kad mlada jednom otkri skrivenu vučinu, uze je, zaogrnu se njome, pretvori se nanovo u vućicu, i bjež. Dijete je u plaču; pa, gdje otac od njega dozna žalost, išao odmah za tragom vučjoj majci. Na raskršću nekakvom zastao vučjega čobanina, koji, zatrubivši u rog, prikupi mu sve vukove, uz prietnju, da će mahom zaglaviti, ako u njima vučicu ženu ne raspozna. "Eno tamo, moja je žena zadnja zvijer!" uzviknu mlinar. Čobanin vučici skide vučinu, te od onda mlinar i žena živiše sretno — Rekao bi, da je mlinica, u ovoj priči, ljetno bogatstvo, koga nestade u noći zimnoj, a mlinar veliki davalac nebesni. Vatra u mlinici, Oganj, čuva, kroz zimu, bogastvo buduće toplote. U zimnoj nevolji, žena nebesnog mlinara, a mati nejakog Sunca, postaje vučica, kao što je lupa, ili luperca, i Acca Larentia (po značenju: mati Lara, mati vladalačka (?), Sunaca mjesečnih ?).

Na ova dva božja mladića, kojima je dosugjeno minuće, propast neizbježna, pokazuje i obred lupercalski: izvode se do oltara dva momka otmjenog roda patricijskog, pa krvavim nožem žrtvitelji dotiču im čelo. Ipak god je veseo, jer je Sunčev, a namijenjen čišćenju puka i plogjenju ljudskom i skotskom. Ide naokolo po gradu dvanaest mladih golih luperca, podvostručen to broj naših šest vučara, a taman broj golih nagih naših dvanaest momaka, kada od kuge selo oboravaju.[1] Drugim imenom. luperci nazivahu se **creppi** (capri), jarci: oni žrtvovali jarce, jarećom se kožom pripasivali i jarećom oputom tukli mlade žene, koje bi od udaraca očekivale plod utrobni. Čudno je, da naša vučarska pjesma spominje, premda niječnim i mutnim načinom, samo jarad i rodnu magarad: "da jarad ne javi, magarad ne davi". Na plodnost poljsku i žensku jasno pak sluti, u čarojskoj pjesmi, strofa zaključna, što ju evo sad navodimo:

"Ostaj *s* Bogom, dome moj,
koji si nas darova'!
Od Boga se radova',
i pšenicu uzora',
svoje kćeri pouda',
i konjic ti zaigra'!"[2]

[1] Vidi na str. 106—7.
[2] Vuk. **Život i ob.,** str. 213-4.

Ja sam mnenja, da na mitične ove vukove tvrdo se privezuje i pusto praznovjerje vukodlaka. Praznovjerje je europsko općenito; ali nije, valjda, nigdje življe i bujnije, što u istočnim i južnim krajevima našeg naroda. Vukodlacima pučko maštanje priši svakojake dronjke nove; to uvijek budno maštanje rastroji, smiješa i pobrka im prvašnje biće; no, i uza sve to, čini mi se, da je još moguće u njih razlučiti dvije sastavine starog vjerovanja. Što vukodlak javlja se noću, a osobito zimi, od božića do Spasova dne, te davi čeljad po kućama; što ga nestaje toplotom i vidilom dnevnim, netom kokoti zapoju; što on ljude davi i glagju, jer se u gladno doba muklo vere oko vodenica i oko žitnica; što se boji glogova trnja: "na putu mu broć i glogovo trnje!" a i glogovim kocem njega bodu, da lipše, pa nakaza ta nepodnosi vrana ždrijepca bez biljege, ako mu se ovaj primakne: u tome je viditi zimskog Vuka satritelja, koga Vid tjera sa svojim konjem i glogom sebi posvećenim.[3] . Da je to glavom baš stari Vuk, kažu izrječito jekavci. Kad se jednom u nekoj kući, u Banjanama hercegovačkim, pojavi vukodlak, zgroženi kućani nekoliko puta prekrstiše se i da ga otklone, svi rekoše: "Mini, vuče, viječamo ti prvo mokro kumstvo, što bude u kući!"[1] Vukodlak je ovdje ravno ono, što i Vuk, od koga sujma uzimaše naše oce.

[3] To već kazasmo, kod Vidove religije. Glede **gloga** primjetiti nam je, da on bijaše moćan i kod Rimljana, te i kod njih pridijeljen bogu početniku godine, Janu. Od Jana glogovu šipku Latini nazvaše **janalis.** Ovu šipku ima i Carna, boginja takogje početnica, koja se štovala na kalende. Carna čuva neko božje dijete u kolijevci, za babina; vodom škropi sve ulaze k njemu: a oda zla ga brani glogovom šipkom, stavljenom na prozor ložnice (Ovid. Fasti, VI, v. 101—68).

[1] Vrčevića **niz prip.,** str. 60, u pripovijeci: "Seoska osuda na smrt novoga vukodlaka", koju je uharno po cijelo čitati.

Posve je druga sastavina praznovjerju, gdje se misli, da i pošten te i mlad čovjek biva vukodlakom, ako preko njega, dok je u kući ležao mrtav, preleti tica, ili pregje četveronožno živinče nečisto, ili ako se čovjek nesrećom rodio u krvavoj košuljici;[2] pa i gdje se misli, da se vukodlaku i ženi mu može, nastave li oni bračno življenje naći dijete bez kostiju, ali neudoga roda. U ovu stranu praznovjerja zbjegli se, mislim, bogovi, koji postaju vučji u vučjoj noći. Što će se sad ljudi da povampire, moću nečiste tice ili živine, to negda bijaše zimska zoomorfoza bogova. Za "vučju **košulju**" (wolfhemd), jal "vučji pas" (wolfgürtel), koje, jedno i drugo, preobraća u vukove, znadu čisto takogje i Germani, a to već od vijeka svoga poganskog: ko na se stavi vučju košulju, taj je vuk za devet dana, ili, po drugim verzijama, za tri, ili sedam, ili devet godina.[3] Davni Germani privigjali toliko svoje **werewolfe,** koliko naši sadanji ljudi vukodlake. Privigjali jednake **versipelles** Rimljani, a jednake λυκανϑρωποι Grci, pa je praznovjerje vlastito i Keltima.[4] Pogagja li Šafařik, kao što je prilika, da su bili Slaveni Herodotovi Neuri,[5] tad imademo svjedočanstvo o slavenskim vukodlacima već iz V vijeka pr. Hr. Herodot čuo od grčkih naseonika na Pontu, da Neuri, veliki čarobnici, svake godine, na neko vrijeme, promeću se vukovima; pa čuo i to, da zmije Neurima jednom prekriše zemlju. Vučji čudni Neuri biti će neurski vučari i neurski zimski bogovi, kao što će one zmije valjda biti oličenje ognjenih bogova u zimi. Vukodlaci uzlazili bi, ovako, u neslućenu davninu.

[2] Vuk. **Život i ob.,** str. 213—4 — Vrčevića **niz. prip.,** str. 61. Nije od Karadžića, niti od Vrčevića, razabrati, a opet bi korisno bilo doznati, koje su to živine, što imaju pretvornu onu moć,
[3] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 915—6.
[4] Id. ib.
[5] **Slav. Alterth.,** I, в. 194—9.

Riječ "vukodlak" zajednička je svima Slavenima, a, u vidu mitičnom, jasna joj je i druga čestica "dlak": naime, bogovi, zaodjenuti vučinom, prokazuju vučju dlaku. Po slavenskom općenitom vjerovanju, uz vukodlake biva pomrčina sunca i mjeseca; pače "vęrkolačĭ", koje Rumunji uzajmiše u Slavenâ, znači pomrčanje mjeseca.[1] Po svemu ovome, u jednoj strani vukodlaka mi nazrijevamo pomrknute vučje bogove. Otle nam i pučka imena, kojima inače ne ugjosmo u čisti smisao: Dobrovuk, Milovuk. S punom torbom vučjega praznovjerja Slaveni sigjoše na jug, pa svoju riječ "vukodlak" nametnuše i onim narodirna, kojima već od arijske davnine ta mitična metamorfoza poznata bijaše. Rumunji, po našu, kažu "vęlkolak", Arbanasi "vurvolak", noviji Grci βουλκολακα[2]

[1] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **velkŭ.**
[2] Id ib.

Božju metamorfozu, u početku godine, pominju mnogi starinski običaji. Od ovih običaja, koji su razlomljeni, vlače se u puku sami ostanci; ali im se glas vjere poganske čuje jednako, ako i muklo. U početno doba godine padaju "bijele poklade', uz "bijelu" nedjelju i "bijelu" subotu. "Bijele poklade" meni izgleda kao izraz prethristjanski, kao bijelo vrijeme nakon klada, nakon zauza božjih.[3] Bogovi su još privezani, sapeti tamom; oni su zbog zime metamorfozirani, ali već nastao okret s godišnje mračnosti na svijetlu bjeloću, pa će naskoro sve božje iz tame iskočiti zdravo i čitavo, kao i prije zimskog poloma. Uz ovo vrijeme negdašnjih bijelih poklada, a današnjih mesojegja, naši se ljudi vesele, igraju se igara svakojakih, zbijaju šalu, meću na se obrazina koža i repova životinjskih. Čine to, jer su onda dokoni, a obiluje i kućna hrana; čine zar nešto i po primjeru europskih općih mesojegja, ali, pri veselju tome, ostaje ipak koješta, naslijegjeno od starine. I u Europi se mesojegje, nekom stranom, odnose na običaje

poganske. Nego, u izglagjenih Europljana, što je u tom bilo stare vjere, ono se otrlo sasvim, dok pučke naše buše, čarojice, čuvide, još izrazuju nešto božansko. Takav je naprijed pomenuti mimični prizor s "Gjedovom Babom", ili s "Babom Korizmom".[4] Ljudska imitacija božjeg čina biti će i "nevjesta sa svatovima", koji u Risnu, na bijele poklade, zalaze od kuće do kuće.[5]

[3] **Dio III,** na str. 58 (202).
[4] Na str. 119—20.
[5] Vuk. **život i ob.,** str. 19.

A nije sumnje, da je taka imitacija dubrovački "Čoroje, Vila i Turica". Sad nestalo ovog običaja, ali se držao sve do posljednjeg vremena republike. Svakim svecem, od početka februara do časnog posta, išao bi po grada čuvidni provod Čoroja, Vile i Turice,[1] a prikazivaše prelaz maskiranih bogova iz sumorne zime u cvatno mlado ljeto.

O čupavu Čoroju visili repovi lisičji, dok je u ruci nosio zelenu grančicu i cvijeće: u Arijaca kovarna lisica oličuje večer; večernja lisica napastuje Suncu, no je jutrenji vid smiče.[2] Od cvijeća vijenac imala i Vila na glavi, pa obilno cvijece kitilo joj i luk na tri ugla, koga nošaše u ruci; Vilu skrivalo bijelo ruho, i komad sure svite, preko lica. Sav prekriven, i čupav, bio Turica, s konjskom glavurinom, što se otvarala i velikim zubima klocala. Ovakom "klocalicom", taman u vrijeme mesojegja, igralo se i u Srbiji, to još u početku ovoga vijeka, te plašilo njome žene i djecu.[3] Čudotvornu konjsku glavuču, znamen zakopanog vidila, pod imenom **dadhyanc** poznaje vedična religija,[4] a čusmo ono više puta, da nju iznosi i naša.[5] Konjska je dakle klocalica uzeta iz blaga vjerskog. Da su pak s vjerom Čoroje, Vila i Turica bili u tijesnom spoju, stoji tvrdo po tome, što te čuvide, u prvi dan svog provoda, prolažahu, drskom i nehristjanskom preuzetnošću, kroz dubrovačku sabornu crkvu.[6] Imena: **Čoroje, Vila** i **Turica** bez sumnje su prenačinjena, iz svog poganskog sklopa izvitoperena, dakako od zazora hristjanskog.[7]

[1] Id., str. 19—20.
[2] Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 128—31.
[3] Vuk. **Život i ob.,** str. 20.
[4] Gubernatis, **Myth. zool.,** I, p. 324—6.
[5] Gledaj osobito u **Dijelu I,** na str. 51 (91).
[6] Vuk. **život i ob.,** str. 20.
7 "Prosti ljudi", veli Vuk (1. c.) "po Dubrovniku pripovijedaju, da je takova životinja kao turica zaista negda bila, pa je uhvatili i ubili. Književnici pak njihovi kažu, da se to činilo za uspomenu negdašnjemu ratnome bogu **Turu**". Vukovi književnici zar mišljahu na germanskoga Thôrra, ili Donara (Gromovnika), što je ovdje izvan prilike i mitične i jezične. Prije bi bilo misliti na skandinavskoga Tyra (Davora); no je ime Turica tek po slučaju suglasno s Tyrom. Vrijedi, ipak, mnenje dubrovačko, da je u maskaradi Turice, Vile i Čoroja ležala uspomena poganska.

Ali ostaje to, da u dubrovačkom običaju nalazimo kao oca, majku i sina. Djeda, babu i dijete u povoju nagjosmo, jednako, i u običaju rišnjanskom, glede "Gjedove Babe". Promatramo li ova lica, ovako ponavljana na različitim mjestima, i prebiramo li godišnje vrijeme njihova pojava, te i njihove simbole, onda nam se nameće indukcija, da je ovdje igru svoju zavrgao mit sunčani: iz cijele prestave kao da nam iskače mlado Sunce,[1] što ga vode ostarjeli car i carica nebesna. K ovome tumačenju prilazi i to, da u ovo isto vrijeme pada i mutna uspomena, koja nam se sačuva o ratnome Strahoru.[2] Uz častni post, u negdašnjoj Granici i u Srijemu, stihovima davnašnjim djeca bude zamrlog Strahora: "Oj Straore, Straore! — Oj javore[3] Straore! — Umre, umre, Straore! — Ustaj, ustaj, Straore! — Čujem, čujem, nebore:"[4] Strahor je Vid, pa i Vidovo ime, ili moć, ponavlja se iz praznovjerja ovoga doba. U Šumadiji, ko "vidi" zmiju prije blagovijesti (25 marta), ubija je i u njezinu glavu sije bijelog luka. Ode li crkvi, na uskrs, s tim lukom pod jezikom. biti će **vidovit,** te će "viditi" svaku. ženu koja je vještica.[5] Ovaki luk, iz zmijine glave (valja ubiti zmiju "prvu vigjenu od godine") meću i u djetinju hamajliju protiv vještica, činilica i noćnica.[6] Pažnja nam se od sebe svraća na sve ovo "vigjenje", na "vidovitost", koja nam odmah izazivlje Vida.[7]

[1] Moguće, da se na Sunce, skriveno pa izmoljeno, odnosi ponešto i u samoj igri "prstena", koja je, uz mesojegje, najobičnija po Srbiji i Bosni, pri noćnim zabavama. U igri terminologija: "pogorelica", "požegalica", "pogore konji", mogla bi spadati amo (Vuk. **rječ.,** pod **Prsten**).

[2] Uporedi **Dio I,** str. 62(92).
[3] Ovaj inače tamni javor rekao bih, da je drvo od svjetlosti, koje već vidismo u religiji Vidovoj.

[4] Vuk. **život i ob.,** str. 21.
[5] Milićevića **živ. Srba,** str. 82 — U Vuk. rječniku (pod **Blagovijest**), od prilike kaže se ovo isto, no da to biva na blagovijest, mjesto na uskrs, a da se luk zadijeva za kapu.

[6] Id, str. 158—9.
[7] Gdje budemo, na drugom mjestu, dokazali, da je zmija oganj, biti će jasna i zmija u ovom pučkom praznovjerju. Kroz zimu ljudstvo je pod okriljem boga Ognja, kome propada moć, kad na proljetno nebo nastupi ojačani Vid, s povorkom sunčanih bogova.

A glede bijelog luka, posvuda se drži u narodu, da je vrlo zdrava biljka, kao biljka od pomoći. U Srbiji, u šabačkom okrugu, kad se svršuju bijele poklade, ljudi njom taru sebi, od vještica, dlanove, sise i tabane.[8] Iz svega je razabrati, da bijeli luk pristajaše Vidu, kao i bosiok.[9] U početno ovo vrijeme godine, Strahor-Vid ustao na život, da satre zimnoga dušmanina. U Srijemu pali se, uz mesojegje "bukara", ili "vatrište", i to na bugjenje očajalih bogova. "Bukara" je u savezu s ognjem i s plodom,[1] i zove se tako vatra, što ju lože od svakoga smeća, te oko nje hvataju se u kolo djevojke i mlade:[2] smeće druga je slika zimskom prljužom zatrpanih bogova, koji se ipak kreću uz zapaljenu godinu. Valja da nekako se kreću onda i svi pokojnici, svi mrtvi. Hristjanska crkva ne pominje mrtve u ovo doba uskrsnute godine, ali njih, više nego u druga doba godišnja, miluje pučki običaj. Uz poklade prije bijele nedjelje, a poslije sebične, ima "zadušna nedjelja".[3] Kroz ovu svaki domaćin iznosi čitulju i prizivlje k pameti kućne miljenike, pretke i svojte upokojene. Svakome od njih namijeniće po jednu svijeću; onda se svijeće sve zažde, te izgore "mrtvima za dušu". Ponegdje nose na grobove i jela i pića, da ih vinom preljevaju[4] Nova godina obradovala i mrtve. Iskra jedna njima se iskresa onim istim plamenom, kojim se zapališe bogovi.[5]

[8] Milićevića **živ. Srba,** atr. 140.
[9] U Italiji, bijeli luk daje obilje, a porodiljama lasni porogjaj, pa ga, n.pr. u Bologni, niži svijet na jagmu kupuje o Ivanju dne. Jednako, naziru u njemu otajnu moć Skandinavci i sjeverni Nijemci. Nazirahu isto i Grci, i Maloazijati, i Indi, kojima posljednjim bijeli luk bijaše **tamanitelj nemanî** (Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Ail**). Što se tiče starih Slavena, Rusi pogani X vijeka, uz bosiok i pijevca, zakopavahu ga s mrtvacem (Krek, **Slav. Liter.,** s. 123—30), zar kao simbol Vidova i čovječjega uskrsnuća. u nas, sada bijeli je luk predmet zagonetkama, te se kaže: "ciciban, što je u zemlju strmoglavce ukopan" (Novakovića **zagon.,** s. 119—20). Pa je još važnije ovo, da prosti naši ljudi i žene možda ničim toliko ne baju, kao što česnom bijela luka i strukom bosiljka. Kako u Italiji, i na našoj zemlji bijeli luk vrlo je koristan porodiljama poslije porogjaja: ušiju ga njima u kapu, da ih brani od zlih očiju (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 136).

[1] "Buknula" vatra, "buknula" djevojka.
[2] Vuk. **život i ob.,** str. 21.

[3] Ovog vremena nedjelje regjaju se ovako: **šarena, urša** (drukčije **sebična,** ili **redovna,** ili **trapava**), **zadušna** i **bijela** s **bijelim** pokladama. Nazivi nisu hristjanski.

[4] Vuk. **život i ob.,** str. 23 — Milićevića **život Srba,** str. 138—9.

[5] Okolo ovoga vremena. u mjesecu februaru, salaze k zemlji, i kod Eranaca, božanstveni duhovi pokojnika, takozvani Fravashis ("vithibis bagaibis" u natpisima Akumenidâ). Fravashis ištu onda od svojati meso i odijelo, te borave kod njih za deset noći. Ovo je salaženje znameniti eranski god.

Kad ih tmina opkoli i pritisne, bogovi ne samo da na se navuku vučinu, ili kožu druge koje mrke životinje, nego, kako su tada stari, tako mogu postajati i mali. "Starmali", ova riječ što se sad rabi za

svakoga kepeca, maljenicu, iz početka može biti da pripadaše jedino bogovima ostaralim i umaljenim. Od zapadnutih i začamalih bogova stvoriše se nejake maljenice. U sitne ovake duhove (πυγμαιοι, δακτυλοι) vjerovahu Heleni; ali njima nije nigdje širi spomen, što ono u germanskoj mitologiji. Tu je čitava gomila **Dvergarâ,** ili **Zwergâ;** koji se kriju u pećine, u zakutke, pod zemlju, a koliko crnjkasti, toliko i dobroćudni, hrane se kravljim mlijekom, namiču blago i kuju dragocjeno oružje. Ne veći od pedlja, od malog prstića, Dvergari su poništeni, bojažljivi; ipak, nastavaju do divljih Jötuna, pa će i njih zadesiti ista nesreća okamenjenja, koja i divove. Zagjoše oni, i povukoše se u pećine na neko mrtvilo. Gdjekoja imena Dvergarâ znače: "mrtac", te i tužni uzvik: "kralj je mrtav"! ječi iz gdjekojih **saga** o njima. Po ovome opisu, isporegjenu s mnogim eto nama već poznatim crtama iz naših mitova, skoro je čisto, da germanski patuljci skrivaju svijetle bogove, koji su kržljavi za to, što u tminu ogreznuše.[1] Sa čudesnim maljenicama bave se i naše pripovijetke, ako i nešto manje od **saga** germanskih. Radi primjera, spominjemo pričanje o "Biber-agi",[2] i o "Aršin-brade-pedalj-čovjeku" :[3] u imenu svome, ovaj "Aršin-brade-pedalj-čovjek" iznosi taman značenje: "starmali". Prevučeni vučinom, ostarali, umaljeni, bogovi se izmiču svijetu i borave u drugom carstvu do divova, s kojima se nadmeću, pa od njih odnose blago.[4] Zar nam je time objašnjen i germanski razglašeni "Götteruntergang" i "Götterdämmerung": bogovi propadaju u tminu, najskoli zimsku, pa zòre, iza propasti, u cik od nove godine.

[1] Ne mogavši se na mitičnu našu tradiciju poduprijeti, Grimm ostavlja pod sumnjoin, što bi upravo bili ti božji manji (**Deutsche Myth.,** s. 375—7).

[2] **Bosan. prip.,** 5.
[3] Kojanova **prip.,** 9.

[4] Gledaj priču: "Ćoso i džinovi", u **Vili Beogr.,** g. 1867, br. 45. [5] Berchte, Perchta, Peratha, znači sjajna; ali o etimu imena Hulda, Huldra, Hulla, dvoumi Grimm, a posve mu je neizvjesno ime Werre, Werra (**Deutsche Myth.,** s. 220—7). Pošto germanština ne tumači dovoljno Huldu i Werru, nisu li dva imena primljena sa strane? nisu li to u nas Slavena uzajmljene boginje, Hulda, naša Koleda, Werra, naša Vara? Ja ne mogu da ovo rasudim; no u slučaju, da bi to tako bilo, valjalo bi smatrati Koledu prije kao Božićevu majku, nego li sestru (gledaj **Dio III,** str. 67—70 (211—4).

Ako se ne varam, isto je objašnjena i skandinavska baba Hulda, Odinova ljuba, koja je, kakokad, ili stara i ružna, ili mlada i lijepa. Skandinavska baba Hulda Nijemcima je gospa Holda, ili Werra, ili Berchta.[5] Ta se boginja javlja mladom godinom, uz velike snjegove, kroz božićnih dvanaest noći, a donosi obilje. Nju prati kolo nejake plačne djece, pa sebi i djeci, u jednoj od onih noći, ište prevoz na drugu stranu vode. Sva su djeca obličjem jednaka i jednake ćudi, no majušni su kao popci, te je i boginja radi njili prozvana "kraljica popaca" (die königin der heimchen). Djeca vuku ralo potrto; ali opet, na kraljičinu zapovijed, zaljevaju ljudima njive, dok kraljica, nekako, ore ispod zemlje.[1] Sva ova gatnja germanska sliči do čuda priziranju puka našeg o Božićevoj majci i o malom Božiću, koji se prevozi s jedne na drugu stranu svijeta,[2] kao što i ono kolo dvanaestonoćnih jadovitih popaca[3] s ralom nas odmah sjeća na dvanaestoro kolo naših momaka, koje vidismo gdje oru uz kužno doba, i na istobrojno kolo božjih, ali snuždenih, grabancijaša. U gatnji germanskoj, tipični broj dvanaest dolazi, ne samo u broju noći, nego i u dvanaest "praznih vretena", što ih do sebe ima Berchta, a hoće da ih proturi "kroz prozor",[4] koji je jamačno, "božji prozor godine". Sjeverni Germani vretena i preslicu boginje, žene Odinove, vidiše i na nebu u konstelaciji Oriona, kome zvjezdani pojas nazvaše Friggjarockr (Friggae colus).[5]

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** *s.* 220—37.
[2] **Dio III,** str. 57-73(201—17).

[3] Gryllus domesticus nama je popak, popac, popić, a to zar potječe iz stare vjere. Popci, dok traje ljetna toplota, u noćima tajnovito šture, te izrazuju nešto božje. Barem to stoji, da cvrčak, naličan popcu, prikazuje, u mitičnoj zoologiji Arijaca, Sunčevo biće, što pjeva ljeti, pa s ljetom i dokončava (Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 235—6).

[4] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 229 i 234.
[5] Id., в. 606.

Po svoj prilici ovo isto vidiše i naši oci, jer je i naše ime Orionu: "Babini štapi", "Babina štapka". A mnogo koješta, u nas, "Babino" je; strana svijeta: Babin kut[6]; vrijeme: Bablja zima, Babino ljeto[7]; bilje: Babina dušica, Babina žila, Babini zubi, Babino uho, Babin tobolac, Babina kosa, Babina svila, Babino sito, Babino dračje, Babino zelje, visibaba; živo: Babini jarci,[8] Babin kokot, Babe.[9] Ova je Babe (coccinella septempunctata) u Srbiji nazivana Mara, a u Kranjskoj Božji volek. Uzimajući je na prst, djevojke po njoj slute udaju: "Vjeri me, babe!" — "Babe, babarice, kaži mi, ne laži mi, da ću se ja oženiti!" — "Kaži Maro, otkuda će doći svatovi!"[1] Ta Baba svugdje prisutna, u zviježgju, pa u kutu neba, u godišnjim vremenima, u bilju, u životinjstvu, ne može drugo da bude, mislim, do velika boginja, ostarjela žena Vidova.

[6] S koje strane se razvedri, kad je oblačno. U Čeha "Babi kout" sjeverozapadna strana (**akad. rječ.**).

[7] Kad je toplo u nevrijeme, osobito u jesen (Vuk. **rječ.**).
[8] Glede "Babinih jaraca", isporedi ono rečeno na str. 120—1.

[9] Preko svake mjere učestala, u narodu, i mjesta, koja sva, mislim, ne postadoše od ljudske kakve babe: Babino jezero, Babino polje, Babin dub, Babin lug, itd.

Pomenusno "Babine štape". Može biti, da je još jedno zviježgje u vjerskoj vezi s Babom, s mužem joj i s djecom. Rusima Plejade su Baby, Slovencima Vlastovci ili Vlastovice, nama Vlašići. Nekako s našim, a još bolje sa slovenskim nazivom, sudaraju se, u prvoj riječi, staroslovenske ove složenice za Vlašiće: Vlaseželišti, Vlasoželišti, Vlasožilišti, Vlasoželьci.[2] Jesu li to neki Vlasi, Vlašići, ili Latini, što ih stari Slaveni nazirahu u konstelaciji ? Ne mislim, jer tome nazoru ne uvigjam povoda nikakva. Moguće, da nas na pravo značenje težkog naziva upućuju Rusi. Osim što Baby, oni Vlašiće kažu Volosožari. Ovdje kao da nam čisto zvuči ime boga Volosa-Vida: **Voloso-žari** mogu biti, naprosto, Volosovi žari, Volosova žarka Sunca. Time, Vlasoželci bili bi **Volosoželci,** koji Volosa žele, za njim čeznu, a naše Vlašići riječ pomagljena dahom hristjanskim, mjesto **Volosići, Velešići,** djeca Veleševa. Plejade, sedam njih, pomaljaju se s proljeća i s ljetom ih nestaje, te su zvijezde, u kojima se našim starima mogla najlaglje utvarati slika sedam naspornih mjesečnih Sunaca.[3] Čudno je, da kajkavska priča, koju već čusmo,[4] zna i za dvanaest Lastara,[5] dakle za ukupno kolo božjih dvanaestoraca. Još čudnije je pak, da u Vlašića i nešto drugo, po pučkom kazivanju, glasi kao Volos. Vlašići, u Srbiji kod seljačke djece, imaju posebna imena. Zovu se: "Mika i Mioka, Raka i Raoka, Orisav i Borisav i sedmi Milisav",[6] ili "Vole i Voleta, Rale i Raleta, Mile i Mileta, i mali Pržožak".[7]

[1] Vuk. i **ak. rječ.,** pod **Babe.** Uz slične riječi, coccinellu meću na prst i mlade Engleskinje.

[2] Što Stulli, u svom rječniku, ima vlasoželac — arcturus, ta riječ nije naša pučka, već je uzeta iz starih brevijara.

[3] Vjerojatno je, da u ovaj isti mit pripada i "Zlatna kvočka s pilićima" (Vuk. **prip.,** 10). Priča o kvočki sa zlatnim pilićima, više puta sedam njih, raznosi se posvuda u Europi, to od davnih vremena. Sjećam li se dobro, u crkvi u Monzi, megju spomenicima langobardske kraljice Teodolinde, pokazuju putnicima i takove zlatne piliće.

[4] Na str. 113.

[5] Riječ kajkavska Lastari jest ono što i Vlastari. Vlasiće zovu Hlastarice u varaždinskoj, a Lastarice u senjskoj okolini. Hrvatskim Zagorcima oni su "stražari", ili "straženjčići" (Kukuljević, **Vile,** *s.* 88).

[6] Milićevića **živ. Srba,** op. na str. 80.
[7] Novakovića **zag.,** str. 21.

Regjanje ovo po dva i dva, kao što već opazismo,[1] biva upravo kod mjesečnih božjih imena, a dvojci, Vole i Voleta, mahom nas potsjećaju na Volosa.[2]

O elči-baši Vuku Dojčetiću, o prvome poredniku i vlastelju oko sjajnog stola velikog kralja Gjorgja od Maćedonije, naši stari usitnili epsku pjesmu, koja nam se sačuva.[3] Što je liepa, to je i mitična ova pjesma, čemu mi se ne ćemo nipošto čuditi iza doslije izloženog. Pjesma opjevala tragični udes Dojčina, junaka takogjer iz Maćedonije. Dešava se tragedija, jer arijski bogovi neprestano zamiru. Nošeni hrlom strujom prirode, oni uz prirodu, u kolu vječnom, dižu se, napreduju i zalaze: s dovršenim svojim mjesecom, zagje i Dojčin. "Bolani Dojčin" skapava u bijelom gradu Solunu; a, na prevarni glas njegove smrti, bahnuo, na vranome konju iz daleke Arabije, da Solun tišti, poznati nam crni Arapin. Siledžija "od Soluna ište zatočnika . . . Dojčin bio, pa se razboljeo; — bio Duka, pa ga boli ruka; — jest Ilija luda adžamija, — ono boja nije ni vidjelo."[4] Upoznasmo Duku, ili Duku Leku, ili Leku kapetana, kao vrhovnika nebesnog, koji se utaja pod imenom velikoga Aleksandra.[5] Ludi i nevješti Ilija dašto je Gromovnik, mučaljiv i nemoćan u januaru; te ćemo i njega promatrati slijedom radnje. Razmeće se, pri još ne dotjeranoj moći godine, crni dušmanin na crnome konju, crni i šturi bog ustrajne zimne tame. Od Arapina tlaka je na grad, pa u jadu i metežu zebe od straha sestra Dojčinova, a i samoj Dojčinovoj ljubi visi čast o tankoj dlaci.[6]

U vitežkoj onoj nevolji, Dojčin uzeo koplje, pripasao sablju alamanku, i teškom mukom jedva posio svoga dora od megdana. Ipak samo otim, što se ukazao, prepade crnoga dušmanina. Arapinu junak "preturio na koplju šator", kad "pod šatorom triest gjevojaka",[7] t.j. trijest zarobljenih, navršenih dana mjeseca januara. Zatočnik "bijelog" Soluna posjekao zatočnika "crne" Arabije; nego istom se prodičio, eto i on dušu ispusti. Svršio januar.

[1] Na str. 133.
[2] Sravni **Pučko vjerovanje** Maretićevo (Rad 60, a. 171—2), koji, u ostalom, misli, da su Vlašići u savezu s **vlasima,** s kosom. [3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 78.

[4] V. 14—22.
[5] **Dio I,** str. 70—71(110-1).
[6] Svetoduha Janja kao da je ovdje udvojena u sestru i u ljubu.

[7] V. 224—6.

Nema epske pjesme o drugom porednika, Bošku Rajčeviću, koja bi mitična bila, a ovo ime iznijela. Ali još su živi običaji, što daju slutiti nekoga maloga boga, štovana negda u februaru mjesecu, pa se običajima pripleću ženske pjesme kova najdavnijeg, makar bili tu imenovani hristjanski sadašnji sveci. Pri početku velikoga posta sad se pjeva ova pjesmica:

"Časne poste zapostismo,
novu gragju iznesosmo,
u njoj poju svetitelji,
sveti Petar i Nikola;
dve im seje otpevaju,
Angjelija svetom Petru,
a Marija Nikolaju.
Tud se dala tanka staza,
po njoj šeće Božja majka,
vodi Boga za ručicu,
u svilenu kavadiću,
i u žuti cipelica".[1]

Što ekavci, ono pjevaju i jekavci, skoro jednako:

"Oj na djelu na golemu
mloga gragja savezena,
sveta crkva sagragjena,
u njoj poju do dva sveca,
sveti Petar i Nikola;
sestrice im otpjevale,
Angjelija i Marija.
Slušala ih Božja majka,
svako čedo umučkava
i po gori svako drvce,
a jasike ne umučka,
već jasika trepetala.
Ljuto kune Božja majka:
"Svako drvo urodilo,

a jasika ne rodila,
već jasika trepetala,
usred ljeta i bez vjetra!"[2]

Kako je viditi, jekavci pjesmi o časnome postu privezuju trepetanje jasike; no je ovo i ekavcima sasvim dobro poznato.

"Sva se gora pokloni,
i svoj listak položi,
pred Prečistom devicom;
al' ne htela jasika
i prokleta topola,
što im listak trepeće,
usred leta bez vetra",[3]

kaže pobožna neka pjesma o Mariji, koja "bježi od ljudâ". Pače, ovaka prestava ulazi i u samo kozmogonično pričanje. Gospod Bog reče (u priči iz Srbije o stvorenju svijeta):[4] "Topola da je prokleta, tresla se i na lepom vremenu!"

[1] Vuk. **Pjes.,** I, 196.
[2] Id., I, 197.
[3] **Vila Beogr.,** g. 1866, br. 20.
[4] Id., g. 1867, br. 41.

Čudnovato ćutanje naše "Božje majke", koja, "vodeći Boga za ručiću u svilenu kavadiću i u žuti cipelica, svako čedo umučkava i po gori svako drvce", naše "Marije, koja bježi od ljudâ", za njom naklopljenih; to ćutanje i taj bijeg, što sad slabo razumijevamo i mi i pjevači, bistriće nam Ovid. U svojim Fastima, na žalost prekinutim s mjesecom julom, Ovid izložio, uz nešto omućina iz grčkog mita, svu historiju božje godine rimske. Ova historija, kasno sastavljena, pruža nam samih otkidaka od stare religije Latina; ali i to, onako ulomljeno, važno je za usporegjivanje davnih vjera. Evo nam ovdje primjer jedan neprisiljene komparacije. U isto ovo naše doba godine, o drugoj polovini februara, uz Lupercalia (15 febr.) i uz "dies parentales" (13—21 febr.), slavila se rogjajna Junona Lucina, a pri toj slavi pjeva i priča Ovid, rekao bih glasom naših pjesama. Bio negda pod esquilskim brijegom, kazuje on, Lucinin gusti lug, gdje dogjoše pobožnici i klekoše, kad "najednom zatrepetali vrhovi zanjihane šume, te boginja preko lugova svojih čudno progovori".[1] Odmah iza toga bude, pa i sad još biva, šest dana tišine: te tišine "gdje je prvi dan", nastavlja Ovid, "ti se ne uzdaj u vjetrove; lahor ovog vremena vjeru izgubio, nema vjetra ni ćuha, i za šest dana vrata ùzê Eolove stoje širom rastvorena".[2]

[1] Fasti, II, v. 440—1: .... "quum subito motae tremuere cacumina silvae, — et Dea per lucos mira loquuta suos".
[2] Id., v. 453—6: "Orta dies fuerit: tu desine credere ventis. — Perdidit illius temporis aura fidem. — Flamina non constant: et sex reserata diebus — carceris aeolii janua laxa patet".

Slavila se u Rimu onda i Tacita, boginja Cutalica, koja će biti ista s Lucinom. U kolu djevojaka, stara žena činjaše čini Taciti na čast, držeći sedam crnih bobova u ustima, a, pri svršetku obreda, viknula bi: "Svezasmo dušmanska usta i jezike!"[3] A o kome se dušmaninu misli, kaže nam istom prilikom Ovid, pripovijedajući ovu pričicu iz grčko-latinske mitologije: "U vrijeme, gdje Jupiter na obranu neba uze oružje, od stravičnoga Tifona bježala Dione, pa, zajedno s malim Kupidom, dogje do Eufrata, i sjede do žala, vode palestinske. Povrh obala rasla topola i trstika; a i vrbljak da će ih skrivati, nadali se bjegunci. Gdje se ono boginja utaji, vjetrom zatutnji lug; od straha ona problijedi, misleći na dušmanski nalet. Čedo držaše u naručju, te vapila: Ninfe, pohitajte u pomoć dvojici bogova!"[4] Mali bogo i majka mu, pa majka ćutalica koja ušutkava vjetrove, da drveće ne trepti, pa, iza tihoće, topola nemirna, ili vihor u lugu, pa bijeg majke, uz sina svoga, ispred dušmanina koji goni, pa, najposlije, i vrijeme isto godine, ludo vrijeme februarsko: sve je jednako, u mitu latinskom i našemu.

[3] Id., v. 571—82: "Ecce amis in mediis residens annosa puellis,
— sacra facit Tacitae: vix tamen ipsa tacet .... et septem nigras versat in ore fabas . . . Hostiles linguas inimicaciue vinximus ora, — dicit discedens, ebriaque exit anus".

[4] Id., v. 461—70: "Terribilem quondam fugiens Typhona Dione, — tunc quum pro coelo Jupiter arma tulit; — venit ad Euphratem comitata Cupidine parvo, — inque palaestinae margine sedit aquae. — Populus et cannae riparum summa tenebant; — spemque dabant salices, hos quoqne posse tegi. — Dum latet, intonuit vento nemus: illa timore pallet, et hostiles credit adesse manus. — Utque sinu natum tenuit, Succurrite, Nymphae, — et Diis anxilium ferte duobus, ait".

Samo da nam grčko-latinski mit čisto kaže, koji su to "ljudi", od kojih "bježi" Marija Gonitelj Τυρων riječju odaje i narav svoju: on je zimska strahota, zimni još neušutkani vihor. Dok šumu umučkava, te proklinje topolu i jasiku, što izmedju ostaloga drveća najlašnje šušte lišćem nestašnim, naša majka umučka i prokle zimu. Sunčanom novom godinom, zima, dašto, nazaduje. Latini, u svome februaru,[1] već se čiste od mrlje zimske; već je "iznesena nova gragja" godine i "u njoj poju svetitelji", po našoj pjesmi; već na divove "uzeo oružje Jupiter", po pjesmi latinskoj. Ali je spor i mučan izlazak mladog ljeta: niti se snijeg svud raskravi, niti studeni vjetar posve utoli. U drugom mjesecu godine, Sunce je još nejako dijete, i tanka je nebesna staza, kojom ide: "tud se dala tanka staza, po njoj šeće božja majka, vodi boga za ručicu". Majka dijete drži u tihom zaklonu, u potaji; a bježi š njim svaki put, gdje nanovo zauji zimni vihor.

[1] Od februare — čistiti.

Majčin muk, uz vučju cijelu historija, pripovijeda, na osobiti način, priča čakavska iz Krasice: "Mat zakljela devet sini va vuki".[2] Jednoj nevoljnoj udovici bilo devet sinova i kći jedna, još u zipci. Hrane malo, a sinovi ješni, pa otimlju jelo sestrici. Mati ih prokle: "Kao vukovi navaliste; eda postali vukovi!" Postadoše, i pogjoše u goru. Nebogoj sestri, kad joj bilo deset godina, ražali se za izgubljenom braćom, te ode u svijet, da ih traži. Našla ih u gori u jedne starice; oni svukli vučju kožu, i učinili se prelijepim mladićima. "Na koji bih način vas mogla osloboditi?" pita sestra braću. — "Teško to, sestro! već ako mučiš za cijeli devet lijeta bez prestanka, a da ni riječi jedne ne progovoriš"'. Namah umukne ona. Muči pred majkom, kad se vrati kući; muči pred kraljevim sinom; koji bijaše na lov izišao, te se zaljubio u prekrasnu ćutalicu. Njom se oženi kraljev sin, pa, gdje mu prvo, drugo i treće muško dijete rodi, a zlovarna svekrva, miesto djece, podmeće kujicu,[3] da tako sinu zamrazi ženu, žena uvijek ćuti. Kad se ovo zgagjalo, muž bio na vojsci. Nego tri lijepa čeda spasavaju se: svaki put, gdje je jedno od njih bačeno preko kućnog prozora u jaz, došao bi vuk jedan, zgrabio dijete i pobjegao s njim. Kad se, trećom, muž vrati s vojske, pa vidi, da mu žena doji malu kuju, naiposlje i sam napusti vječitu ćutalicu. Svi hoće, da je objese. Briznula u plač nevoljnica, a mučala; uporni muk obujmi nju i pod vješalima. Iznebuha udare tada devet mladića na devet konja, skoče k sestri, i pruže joj tri sina, "koji su bili lijepi kao sunce žarko".[1] Braća reku sestri: Ti nas oslobodi, progovaraj !"[2]

[2] Fran Mikuličić, **Narodne pripovietke i pjesme iz hrvatskoga primorja,** u Kraljevici 1876.

[3] Za ovakovo podmetanje znadu i priče štokavske.

[1] O toj trojici pobačene i spasene djece govori i priča: "Žena kraljeva rodila tri sini zlatnemi vlasi", u istoj zbirei; pa i tu njima "zasvijetle zlatne vlasi, kao sunce".

[2] Dalje priča kaže, da su objesili mrsku staru.

Čudnovato ćutanje neke boginje, ili neke vile šumske, pominje takogjer mitična tradicija sjevernih Germana. U Eddi, kao na prestolu sjedi boginja Idhun na jasenu Yggdrasilu, a mukom muči, kad s jasena silazi k svojoj ćeri, Nörvis (Noć). I Ragnarova saga ima boginju ćutalicu. A Anglosasi

pričahu, da divlji Edric, vrebajući na kolo šumskih vila, ugrabi jednu od njih, pa se ugrabljena za tri dana ućutila, a najzad i odbjegne otmičara, kad zaviče na nju.[3] Napomenu mitičnog ćutanja iznosi i grčka niitologija sa αφϑογγοι γαμοι Peleja i Tetide.[4]

[3] Schwartz, **Indogerm. Volksglaube**, s. 45—7.
[4] Id., a. 44.

Nekoliko puta desila nam se dosad prilika, da pažnju čitaoca časom svratimo na neke niti, koje jednu stranu vjerovanja Slavena vezuju s religijom davnih Friga, što ju djelomice poprimiše Grci i Rimljani. Frizi štovahu boginju ćutalicu, a to im bijaše velika mati bogova (magna deûm mater). Svečani god njezin, i ludoga joj sina Attis, slavio se u Rimu svršetkom marta, megju dnevima 22—7. U posljednji dan praznika, vrvio svijet gomilama k živoj vodi Almonu, k pritoku Tibere, da tamo okupa boginju i malog boga (lavatio matris deûm). Kad bi prošla litija, obasipali ružama boginjin kip. "Ćutalica mučke dijeli zdravlje smrtnicima", liturgičnom besjedom kaže Lukrecij[5] za ovu frigijsku veliku majku bogova.

[5] L. 11, v. 625:.... "manificat tacita mortalis muta salute" ....

3. Boško Rajčević

Epska pjesma o "Smrti vojvode Kaice" reče drugome poredniku ime: Boško Rajčević, ili Rajko. Moguće, da je ovo ime od starine, te da će reći: bogo koji se hrani, koji napreduje.[6] Bilo ime Boško Rajko starog ili novog kroja; bilo pomenuto tumačenje ispravno ili pogrješno, malo mari. Veću pažnju zaslužuje nešto drugo. Čini se, da mlagjano Sunce februarsko oci naši, u novu vjeru obraćeni, krstiše imenom Lazara; pa da ovamo spada pučki običaj Lazarica

[6] Rajko od **ra,** uživati ? Ili je Rajko = Rado, Radosav? Ako je Rajko onaj koji se hrani, onda bi značio od prilike što i Dojko, onaj koji se doji; te bi dva prva porednika, Vuk Dojko i Boško Rajko, bila skoro suznačna, kao što su istoimena i dva zadnja, Oblak Rado i Kaica Radonja. Vidismo (str. 133), da već Grimm opazi, kod nas i kod Germana, homonimiju dvaju i dvaju susljednih mjeseca. Reći je ipak, da ime Dojko moglo bi biti skraćeno od Dobrosava i sličnih imena.

Subota prije cvijeti, na svršetku časnoga posta jest Lazarev dan, a čeljad naša iz ekavskoga dijela naroda, po Srbiji i po Srijemu, na taj dan pjeva i obavlja koješta pogansko. Ima stanovitih pjesama za Lazarevu subotu. Uoči nje, djevojke "Lazarice", stavši u kolo, jedna drugoj dodaju muško dijete, i pjevaju, dok dijete ide preko ruku:

"Lazi, lazi, Lazare!
Te dolazi do mene,
prihvataj se za mene,
za svilene rukave,
za svileme marame,
za klečane kecelje".[1]

Ovo dijete, što se za ženske skute prihvata, nije nipošto od Hrista uskrsnuti Lazar, već prije nalići malome bogu, koga tu skoro vidismo, u našem i u latinskom mitu, gdje je u strahu i pogibelji velikoj, bježeći s majkom.[2] Ljupki mali Lale, ili Lazo, ide sa cvijećem i blagom:

"Da j' u mene, Lale! Lazo.! što je u cara blago,
ja bi znala, Lale! Lazo! što bi kupovala.
Kupila bi, Lale! Lazo! ukraj Save bašču.
Ja bi znala, Lale! Lazo! šta b' u nju sadila.
Sadila bi, Lale! Lazo! zumbul i karanfil . . .
Kupila bi, Lale! Lazo! neženjena Lazu,

da mi bude, Lale! Lazo! baščovan u bašči".[3]

A druge pjesme od Lazara prati starovjerski pripjev **Le**:

"Oj travice sitnice, Jelo Le!
Jelo, dobra devojko, oj Jelo![4]
što si tako sićana?
Sve si polje pokrila,
samo malo ostalo,
i tu niko cvet božur,
kod božura ružica.
Božur ruži govori:
Ao, ružo, lep ti sam,
još da mi je tvoj miris,
bio bih se previo,
kao svila predena
oko zlatna vretena,
kao mlada nevesta
oko ručna devera."[1]

[1] Vuk. **život i ob.,** str. 25.
[2] U marljivoj raspravi: **Studije iz pučkoga vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba** (Rad jugosl. akad. knj. 60, s. 136), g. T. Maretić cijeni, da u običaju Lazarica "velik je upliv paronomazije", te opaža, kako od imena **Lazara** postadoše stihovi: "**Lazi, lazi, Lazare!** — te **dolazi** do mene". Da Lazar dade povoda rabljenju dviju mu suzvučnih riječi: laziti i dolaziti, koje zar zamijeniše slične druge, to je sasvim vjerojatno; ali vjerojatno nije, da je običaj od onog imena, ili da se na ime čitav naslonio. I u opće je reći, da, pučki običaji, osobito ako su u naroda svestrani i drevni, ne mogu biti jezična igra, zgoljna aluzija k stanovitoj riječi. Što puk postojano i tvrdo slavi, ili obregjuje, ono, po mom mišljenju, ima težega nzroka, nego li je lagana paronomazija.

[3] Vuk. **pjes.,** I, 490.
[4] Ovi dugi usklik pripijevaju iza svakog sedmerca pjesme.
[1] B. M. **pjes.,** 34.

Čuvši ovaj doista davni a ponavljani uzvik: Le! misao nam odmah leti k poznatoj Lelji, carici nebesnoj, to tim više što nam je cijela mitična prikaza, u pjesmicama sadržana, takogje poznata: trojna obična prikaza nekog oca, neke majke i nekog djeteta. Uz dijete malo i uz Lelju, car, "u koga je blago", biti će podatljiv Vid. Što je ludo dijete Lazo "baščovan u bašči", i što se pominje cvijet božur, valjda i to imade znamenovanje vjersko. Božur, paeonia officinalis, etimologično dolazi od kakva boga; pa je i zbilja u Italo-helena biljka ljekovita i sveta. Brani i liječi osobito djecu, a čuva je tica ranog proljeća, martana žunja.[2] Pa ima u nas i druga biljka. koja taman od Lazara dobi ime, te se zove "lazarkinja", i ona ljekovita: liječi ranjava usta i desni.[3] Osim ovih biljka, nas potsjećaju i običaji na poganskog boga. U jutru Lazareve subote, mladi ljudi idu na živu vodu, da se njom umiju, te onda i naberu vrbovih grančica, kojima, na povratku, okitiće prozore djevojkama.[4] Takove vrbice i svećenici, dan poslije, na cvijeti u jutru, sad pobožnicima razdaju.[5] Sve se ovo na hristjanskog Lazara, koji iz mrtvih ustade na život, prenese od ustalog Sunca mlade godine. Mi već gledasmo Božića, gdje se prevozi iz ude zime u svijetlo ljeto.[6] Taman "vozar" jest i ovi Lazar, u gdjekojoj pjesmi narodnoj; vozi se "na orahovoj lagji", i ide na izbavu djevojke čudne i čudna momčeta, n.pr. Vlahović-Stojana u pjesmi jednoj.[7] Kako Božić januara, tako i Božić februara, vozi se iz stare u novu godinu. Pa i stan Lazaru nalazi se do vode. Lazarova bašča, po pjesmi, rascvjetala se ukraj rijeke, "ukraj Save".[8]

[2] Gubernatis, **Myth. des plan.,** pod **Pivoine.**

[3] Vuk. **rječ.,** pod **Lazarkinja.** Vuk kaže: "Ova trava ponajviše raste u hladu, lozica joj je tanka i mekana gotovo kao u broća, a cvijet sitan bio kao u zmije oko"; ali joj ne zna tehničnog imena, koje bi opet bilo vrijedno doznati.

[4] B. M. **pes.,** str. 38.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Vrbica.**
[6] **Dio III,** str. 60—1(204—5).
[7] **Vila Beogr.,** g. 1866, br. 28.

[8] Kad drugoga oslona nema, može i samo vrijeme pjevanja nekih pjesama služiti mitologičnom iztraživanju. Kao mitičnu ja bilježim ovdje i ovu vrlo raznošenu pjesmicu, što ju pjevaju na cvijeti, a i na blagovijest:

"Poranile devojke,
Jelo Le, Jelu,
dobra devojko!
poranile na vodu,
al' na vodi jelenče,
rogom vodu mućaše,
a ocima bistraše"

(Vuk. **život i ob.,** s. 25 —6). Pripjev : "Jelo Le" itd. slijedi uza svaki stih. Jelen je simbol Sunca, kao što više puta rekosmo. Kolo djevojačko pjeva ovu pjesmu, a djevojke "prije sunca idu na **ranilo** na vodu" (Vuk. **živ.,** ib.).

Ovako, ženske pjesme od Lazara promijenile ruho ustalome Suncu rane godine. Isti Lazar, božji a djetinji, pregje za tim i u pričanje epsko. Bosanska pjesma "Prenejaki Lazo"[1] očito se bavi s onim Lazarom, koga opijevaju djevojke lazarice. Sin jedinak Banovića Stevana, oženio se Lazo jedinicom ćerju cara gospodina, Marom. Lazi je istom sedam godina,[3] pa čudnog mladoženju baciše Mari u krioce: "tad se Mara suncu okrenula, — ljubi Lazu u čelo junačko".[3] Mladoj nešto je mučno pri tome djetetu; ipak dijete junačko ide na vojsku, dapače je vodi na neprijatelja. Ban otac, Banović Stevan, svjetovao sina:

"Vi ukrš'te po jelovu granu,
zadijte je konjma za kolane,
kad idete da se zelenite,
kad stanete, da se ne vidite".[4]

Lazina vojska sretno "u prvi bojak udarila":[5] a u to Lazo narastao za još drugih "devet godina".[6]

[1] Krasića **pjes.,** knj. I, 14.
[2] V. 108.
[3] V. 64—6.
[4] V. 153—6. [5] V. 167—8.
[6] V. 179.

Jelove grane ukršene, te nošene od vojske koja se pod njima skriva, sjećaju nas odmah na jednaki prizor u Shakespeare-ovu Macbethu, uzet zacijelo iz skotske mitične tradicije. Nego, šta to može biti, mi razaznajemo iz potpunijeg našeg mita: dobitno, al prenejako Sunce, još se krije po umučkanoj šumi. Ban, otac Lazi, Banović Stefan, kao što i car gospodin, otac Mari, po svoj je prilici mitični Banović Strahina, vrhovni gospodar i roditelj sviju bogova, roditelj Laze Sunca i ognjene Marije, svetoduhe Janje. Uza sve drugo, sunčani mit u ovoj pjesmi zasvjedočuju riječi: "tad se Mara suncu okrenula, ljubi Lazu u čelo junačko".

U epu gdjeigdje, uskrsnuto Sunce Lazar sljubi se, proniče se, s historičkim licem Lazara Smederevca, sina despotu Gjurgju. S ovoga vida, valjda je najznatnija pjesma jedna iz Crne Gore.[7] U Gjura i u Gjurove Jerine ima nejak sin Lazar, oženjen ćerju kralja budimskog. Dijete nije prema nevjesti: ludo je, tek od devet godina, i ona "ijetko ga šakom udarila, — dok dijete krvca obasula, — načini mu ranu na obrazu".[8]

[7] Čojkovića **pjev.,** 71.
[8] V. 31—3.

No je dijete junak, a junaka ima i do sebe, slugu Milutina. Boj ljuti zavrgao se na polju Kijevu, kamo i Smederevce i kralja budimskog izazvao car turski. "Biše boja za devet godinah, — jedan drugom nadoljet nemože".[1] Tamo "Lazar bješe vitez ispanuo";[2] Lazareva vojska sve to veće jačala, dok slabljaše savezna vojska budimska, te se i budimski kralj osužnjio. Oprosti ga Lazar od Turaka, koje polomi.

"Počinuvši na polju Kijevu",[3] vratio se zatim slavodobitnik u Budim. Zetu svome kraljica budimska "dodade pletenu kandžiju", uz riječi:

"To ponesi mojoj miloj ćerci;
to je majka njojzi opravila".[4]

U Smederevcu nevjesta umiljavala se oko već čilog muža,

"al je Lazar kandžijom udari,
te se složi po zemljici crnoj".[5]

Na ovoj pjesmi, kad se uporedi s pregjašnjom epskom, gdje o Smederevcu nema govora, odmah je viditi, da je pjevači prečiniše: mitični je motiv istovjetan, ali se docnije upletoše Gjuro, Gjurova Jerina i Smederevac Lazo. Ovo je treći stupanj tvorbe: prije Sunce, pa Lazo, pa onda Lazo Smederevac. Ipak, i u toj pjesmi crnogorskoj može biti da nam ostade pogdjekoje zrno pogansko, kojeg nema u pjesmi iz Bosne. Ono "polje Kijevo", gdje Lazar "počinu", teško da bude zemaljsko kakovo mjesto: Kijevo, i po tumačenju same pjesme i po etimologiji, biti će mjesto božjeg pokoja, od korena **ki,** otkle kojiti (tiškati i gojiti), pokoj, pokojište.[6] U cijelome ovom mitu glavna je crta, kao što već vidismo, umučkavanje, tiškanje.[7] Kandžija pak, uručena Lazaru, te njom bije mladu, donekud pripominje "lorum", kojim rimski "lupercus" bije nevjestu, eda bi zanijela.

[1] V. 91-2.
[2] V. 93.
[3] V. 114.
[4] V. 142—4.
[5] V. 175—6.
[6] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **ki.**
[7] Možda je s ovim uporediti i ono, u pjesmi božićnoj: "Kijaveto, moje mjesto sveto!" (**Dio III,** s. 71—72 (215—6).

4. Stojan Stepojev

Oko carskog stola treći je u redu Stojan, Stepojev sin. O jednome Stojanu, koji je od zlata, ili je sav u zlato odjeven, ili odapinje od zlata strijelu i siječe mačem zelenim, zna pučko pjevanje iz svakog kraja naroda. Taj Stojan ima i ljubu zlatnog imena, Zlatu. U zlatnog je Stojana tipično, da mu se često drijema, a u Zlate, čas vjerne te od neke nemani izbavljene, čas nevjerne te posječene, tipično je to, da ona čudno pjeva mužu mladencu. Prezimenom, zlatni Stojan najviše se zove Popović. Što o njemu znamo i o Zlati, sve se kreće u najlaganijem zraku mita.

Ovoga Stojana, u Vukovoj zbirci, ep dovodi samo jedan put, u pjesmi: "Ženitba Popovića Stojana".[1] Vuk pri toj pjesmi opaža, da "O Popoviću Stojanu, niti je što više čuo, niti zna, osim onoga, što se tu pjeva".[2] Pjesma nije baš mnogo označna, ali je ženitba najsvečanija. Popoviću Stojanu idu u svatove kralj budimski, Mandušić Vuk, vojvoda od Sibinja Janko, Relja Krilatica, Miloš Obilić i Kraljević Marko. Ženik zaprosio

"na daleko lijepu gjevojku,
u mletačkog kralja Mijaila,
u latinskom Mletku pletenome".[3]

Vara kralj, te svatovska pratnja, na povratku, naišla na strašilo jedno, na džina latinskoga, koji joj put prekrči. Neodoljivi div svakome svatu oteo darove, al ne mogao djeveru Marku oteti djevojku. Marko, nekako, "zavarao oči Latininu",[4] pogubio diva i oprostio zaručnicu Stojanovu. Ovo kazivanje nema potankosti, vrijednih pažnje; ipak je put svatovski, u glavnome, ocrtan kao što i put k Legjanu, u glasovitoj pjesmi o "ženitbi Dušanovoj".

[1] Knj. II, 87.
[2] Ib., str. 514.
[3] V. 2, 4 i 22.
[4] V. 170.

U drugim zbirkama, mit prevjesio cijela Popovića Stojana. U zbirci Petranovićevoj, djevojka pjeva:

"Kujundžija! tako ti zanata,
sakuj meni od zlata junaka,
nemoj plava, tako ti zanata,
već prilikom Popović-Stojana,
a ljepotom vladičina gjaka.
Kujundžija za Boga ajaše,
sakova joj od zlata junaka,
na priliku Popović-Stojana".[5]

Od toga junaka od zlata djevojka zatim ne zna šta da uradi. Opet djevojka jedna kliče, u istoj zbirci:

"Što sam mlada, da sam voda ladna,
ja bi znala gje bi izvirala,
niže dvora Popović-Stojana".[6]

Ovo su kao ulomci od pjesama, kratke ženske pjesmice, što djevojke u drugo pjevanje upleću, ili onako razbacuju na časovitu svoju zabavu. Nego, kao što iz osamljenih, inokosnih pripjeva, tako iz tih okrajaka pjesničkih, izmalaju se često božanstvane davne slike.

[5] Knj. I, 147, V. 1—8.
[6] Ib., 142, v. 1—3.

Zlatnog Stojana Popovića iznijeti će i prava epska pjesma.

"Podranio Popović Stojane,
s Angjelijom, svojom vjernom ljubom,
i s djetetom nejakim Stjepanom;
evo ide u punice Stojko,
i on goni čitav tovar blaga,
da daruje svasti i punice",

započinje pjesma bosanska,[1] bez sumnje drevna u nekim joj čestima. Putujući kroz planinu, "Stojanu se vrlo zadr'jemalo",[2] pa hotio, da ga svojom pjesmom "jasnom glasovitom" ljuba "razdrema",[3] Rado bi ona znpjevala, al se boji ljute guje, Maleša harambaše. Malešu, koji sad vodi "svojih trideset hajduka",[4] Angjelija bila nekad zaručena, pa je preprosio i isprosio Stojan. Od ljutice Maleša nije Stojana strah,

"dok je njemu od zlata strijele,
oko pasa trideset šipaka,
na ramenu štita od čelika";[5]

pak Angjelija zapjevala, "ne bi tako ni bijela vila".[6] Ali je ta žena nevjerna, te u pjesmi, grčki pjevajući, prokaza muža i prizva Maleša. Od hajdučkih "trideset strijela" Stojana zakloni tvrdi štit, a, pod junakovom zlatnom strijelom, pogibe trideset hajduka".[7] Prsimice, bili se Stojan i Maleš "mačevima zelenim".[8] Žena preljubna, u onome teškom boju, pripomagala Stojanovu naletniku, pa je muž dobitnik sad lišio očiju. U ovoj pjesmi, silnik Maleš isporegjuje se s latinskim džinom, u pjesmi Vukovoj. A značajno je ovdje, što je Stojanu pridala strijela od zlata i božanstveni poznati mač zeleni.[9] Tovar blaga, koji goni Stojan, valjda je blago Sunčevo. Triest hajduka, trijest njihovih strijela, trijest šipaka

Stojanovih, naznačuje, mislim, mjesečne svijetle dane i crne im suprotnike. Pjevanje ovo bosansko o Popoviću Stojanu odjekuje i iz srijemske jedne pjesme, samo što je pjesma iz Srijema kraća.[10] Angjelija je ovdje čisto vrhunaravno biće, po jačini svog pjevanja: "Kad zapjeva, čarna gora ječi, — sa gorice opadalo lišće.[11]

[1] Petranovica **pjes.,** knj II, 38.
[2] V. 8.
[3] V. 12—3.
[4] V. 18.
[5] V. 29—31.
[6] V. 36.
[7] V. 70 i 83.
[8] V. 104 i 108.
[9] Što se i Maleš, u pjesmi, prihvati mača zelenoga, a i strijele zlatne (v. 51), to suprotniku Stojanovu, po svoj prilici, darova istom kasnija verzija guslara.

[10] B. M. **pes.,** 59.
[11] V. 31—2.

Drukčije, no uvijek vrlo čudno, za Stojana povijeda pjesma crnogorska: "Nerogjen Delija".[12] Stojan Popović, "iz grada Kotara", ima ljubu Angjušu, koju na prevaru oteo silni Turčin. Otmičara u mah dostiže hrli muž, poletivši za njim, "ka svijetlica kroz večernje mrake".[1] Dva suparnika uhvatila se u koštac, gonila se i najposlije davila u vodi Koruni. Dijete jedno Nikola, i on Popović, hoće da pomogne svojemu; gagja kamnom, ama ne pogodi Turčina, već Stojana, što onda pogibe od sablje dušmanove. Kad Angjuša ne htjede š njim, Turčin posječe i nju. Nego, Nikola iz mrtve Angjuše prihvati čedo, a to je "Nerogjen delija". Raste ono u jedne babe svoje, na čudesni način: "bolje je od petnaes ljetah, — nego drugo od vijeka svoga".[3] Pozva onda na boj ubilca oca i matere, i smače ga. Za Nerodjena deliju "i sad vele, ako se ne šale, — i sad kažu, ako ne prilažu, — ono čedo još je u životu, — a sve traži sa Turcima kavgu",[3] pjeva guslar crnogorski, kozarče jedno. Ovaj nevigjeni, kao i nerogjeni junak, što duhom lebdi megju Crnogorcima, pa ih tajnovito brani od kletog dušmanina, drugo nije, već mladi neki bog koji se od davnih vremena još krili u zavičaju svome.

[12] Čojkovića **pjev.,** 65.
[1] V. 49.
[2] V. 118—9.
[3] V. 187—90.

Niti je manje božanska pjesma o Stojanu, koja se obnosi po Srbiji.[4] Griješkom guslara, Popović Stojan u toj je pjesmi Vlahović Stojan. Kralj u Legjanu ima kćer, Petrušu djevojku, što ju prosci svakojaki obletili, ali ona drugog ne će do Stojana iz Stojnog Biograda, junaka boljeg i ljepšeg od najboljih i hajljepših. Kralja legjanskog djevojka umolila, da se načini lagja orahova, gdje je trideset vesala, a i trideset neimara; pa na njoj, za tri dana, preveze se do Stojnog Biograda. Stojanova sestra, namjerivši se do vode, spazi lagju, i mahom je bratu prijavi. Dogje junak, da pregleda divnu lagju i na lagji još divniji trg. Nego, tu opojiše Stojana i odvezoše, te ga sebi privjenča kći kralja iz Legjana. Pjesma, iza mnogo puta rečenog, ne treba tumača.

[4] **Vila Beogr.,** g. 1866.

Po onome, što već znamo, razumijeva se lasno i posebita jedna pjesma, gdje se uz Legjan pominje, u besjedi skroz mitičnoj, "lug-Popovića". Pjesma je iz Bosne.[5] Glase se dva junaka, dva dizdara, jedan od Ploče, a drugi od Stijene, kojima je neprijatelj Legjanin ban. Taj Legjanin "dvanaest puta na mejdan izašo, — pogubio dvanaest kapetana", pa i "trinestoga Zdrinića".[6] Oni leže zakopani do Šadrvana, vode studene.

[5] U zbirci Jukića i Martića, 19, svez. I.
[6] V. 23—5.

Od tada ban Legjanin jaše Zdrinićeva dorata, ali je već omatorio: "o dva štapa po sunašcu hoda",[1] te njega junak od Ploče zazivlje na mejdan. I otprije Pločni junak bijaše protiv Legjanina bana "sedam puta na mejdan izašo, — sve na njemu mejdan ostanuo".[2] Nego, u ovome lomu, bana "legjanskih crnih Laćmana" izmijenio mladi sin, "vučić od vuka",[3] uz koga je sestra Angjelija, kako uz junaka od Ploče stoji sestra mu Zlatija. "Vučić od vuka" uzeo koplje ubojito, "na komu je od medvjeda glava, — sama ziva kao da je živa",[4] pa usjednuo na Zdrinićeva konja, a sestra mu na konja gadora. Boj biva na "Vratniku planini", otkud se silazi k "Lugu Popovića".[5] Može se "s Vratnika u Legjan" pogledati; a na onoj planiini "gori trideset vatara".[6] Bilješku mejdana postavili na "Kunari".[7] Zatočniku grada Legjana treba se čuvati od "dva mača zelena, — od jednoga skovana kovača",[8] što će ih iznijeti dizdar od Ploče. Ispred dva mača, pobježe od razboja sin Legjanina bana, "vučić od vuka".[9]

[1] V. 90.
[2] V. 87—8.
[3] V. 112 i 121.
[4] V. 101—2.
[5] V. 192 i 201.
[6] V. 330 i 338.
[7] V. 267.
[8] V. 207—8.
[9] Što ipak, pri koncu pjesme, on ostaje dobitnik, to će biti pozniji nadometak.

Sa čista ogledala ove pjesme odrazuje se čitav niz nama poznatih božjih zgoda. U dva junaka od Ploče i Stijene, su "dva mača zelena, od jednoga skovana kovača", ja barem vidim dva skamenjena Jakšića, sa zelenim mačem grebeštakom oca im Vida.[10] Ja mislim i to, da Vidu ovdje prevrnu se ime u **Zdrinić,**[11] pa da je pogibija "dvanaest kapetana i trinestoga Zdrinića" godišnja propast vidila i sunčanih bogova. Propadaju od bana Legjanina, od Vuka, što je zima. Nego, na izmienu, ostario i Legjanin, kad s mladom godinom ponovno rudi zora bogovska. Dva kamena junaka, naš Kastor i Poluks, oživljuju; "sedam puta oni izlaze na mejdan", koliko je mjeseca naprednih i blagodatnih kroz godinu; utaman im se opire vrijeme nepodobno, potrajna sila mutne crne zime, Vučić od Vuka. Što je boj na Vratniku planini, gdje "gori trideset vatara", a pogledati je "s Vratnika u Legjan", tu, po mojem mišljenju, ne može biti govora o kakvu Vratniku, ili na Velebitu, ili drugdje na zemlji hrvatskoj ili srpskoj. To je posve mitični **Vratnik,** božje **uvratine** zimskog suncovrata: uz sjajnu pratnju svojih trijest dana januarskih, vrnulo se Sunce iz stare u mladu godinu, tamnome Legjanu na dogledu. S Vratnika put vodi k "lugu Popovića" (Stojana), t.j. čudesnome lugu, gdje je još popritajana Božićeva majka sa sinom.

[10] Isporedi **Dio II**.
[11] Od **zrêti,** sjati, viditi.

Od mitičnog Popovića Stojana valja strogo lučiti, u narodnim pjesmama, historijskog Stojana Jankovića, junačkog serdara vijeka XVII u Kotarima zadarskim. Pravim zanosom ovoga opjevaše mnoge lijepe hajdučke pjesme, premda ih ne označuje čisto i sabrano povijedanje, uz strogu riječ prvašnjih vremena. Ali, kroz nove pjesme o Stojanu Jankoviću krade se, otkad dokad, stara slika Popovića Stojana. A u tome nije čuda. Uobičajene neke davne motive guslari, što radi ukrasa, a što radi lagodnosti, premetnuše s jednog na drugog Stojana. Barem je ženidba Stojana Jankovića, u dvije pjesme hajdučke,[1] ona ista, koja i Popovića Stojana. Četovogja kotarski Stojan Janković, vjenčava za se djevojku neiskazane ljepote, po imenu, u prvoj pjesmi, Hajkuna, a u drugoj Zlatija ili Zlatka. Djevojka je pod zaptom neprijatelja Latina u priči o Popoviću, a Latina, jal Turaka, u priči o Jankoviću; tamo, ona sjedi u pletenom Mletku, amo u Zadru, jal u Udbinji. Jednako u oba pričanja, u sve tri pjesme, djevojka se izbavlja najmučnijim pregnućem. Pa prva od dviju pjesama hajdučkih pozlatila Stojana Jankovića onako, kao što zlatna vidismo Popovića Stojana: "pjan katana pod jelikom spava, sav u srmi i u čistom zlatu",[2] katana, na kome je "više zlata, nego čista gvožgja",[3] te se zbog toga "od jele razas'ale grane".[4]

Ovdje pjan mrtav spava Janković; a i pri ženitbi Popovića čusmo, da ma se teško drijemlje. Na bijegu s djevojkom, opet Janković "zaspa, kako jagnje ludo",[5] na Kunoru planini,[6] pa nam se taman Kunor planina oglasi i u priči o Popoviću.[1]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. III, 21 i 22.
[2] 21, v. 17—8.

[3] V. 49. I po čitavom dugom opisu, što je megju stihovima 17—49, katana Janković žuti se sav u zlatu. Što ja znam, onoliko zlata ne blista na nijednome drugome junaku u pjesmama.

[4] V. 15.
[5] V. 259.
[6] V. 284—7.
[1] Što može biti taj Kunor, naskoro ćemo viditi.

U obe priče začestio označni broj trideset: iza sna prenuti Janković posjekao sam trideset dušmanskih Udbinjana.[2] Povijedanju o ženitbi jednoga i drugoga Stojana jezgra je ovako jedna. To je sve kao grana, očenuta od stabla stare vjere. U ostalome, Stojan Janković, gdje se ženi, bićem svojim prevršuje i običnu epsku mjeru junaka ljudskih: "kada junak iz traviće dine, — uz jelu se uzvijaju grane".[3] A kao da je prevršuje i ljuba njegova: "od kako je svijet postanuo, — nije ljepši cvijet procvatio"[4] od te Stojanom zaželjene mome. "Bila Zlatka, pake Angjelija, rišćanskim krstom pokrštena",[5] veli pjesma.

[2] Napomenuti je ovdje, barem uzgredno, pjesmu 20, knj. I, Jukićeve zbirke, gdje i "Nerogjen — deliju", čedo Nikolicu (vidi poprijed na str. 156—7), guslari uzeše Popoviću i dadoše Jankoviću Stojanu. Nevjerna žena Angjelija natjera Stojana Jankovića na boj s Nukićem od Udbine, s kime ona ašikovaše. Kad zaspi Stojan, "ukrade mu moći od pomoći" (v. 111). Na Kunari planini, gdje "Stojana glava osvojila" (v. 229), njega posiječe dušmanin iz Udbine. Ali Jankoviću osta čedo Nikolica: "odnese ga u pećinu vila, — hranila Niku dvanest godin' dana" (v. 243—4). I dorata mu "vila tovi — b'jelim ml'jekom i ječmom jarnikom" (v. 246—7). U to, mati Angjelija vjerom se prevjerila, te sjedi u Udbini. Kad dogje rok, vila na osvetnika sina "odjelo sv'jetlo udarila" (v. 286), i opremila na boj, te i na povratak u očevinu, i njega i konja mu. Gdje su "dva drva jablana" (v. 380), tu je Stojanova kula, još viša od njih. Mlagjani junak sobom doveo "trideset majstora, — pak ponavlja opušćenu kulu" (v. 471—2). Opet je boj na Kunari: a, pred neodoljivim djetetom, pao Udbar. Po zapovijedi vile, dijete osveti strašno na majci svoga babu, i privjenča glavitu djevojku iz Udbine, ćer Nukićevu, što ju zadobi u onom boju.

[3] 21, v. 50—1.
[4] 22, v. 1—2.
[5] V. 390—3.

Do istine, u naših otaca negda bila Zlata, Zlatka, Zlatija, Zlatana, neva nadzemna, koju poslije zatomiše, ili "rišćanskim krstom pokrstiše". Božanstvu, pomišljenu kao da je od zlata, već uhvatismo trag jedan u "Babi Zlati", "Babi od zlata", mutno spominjanoj kod dubrovačkih pisaca XVI i XVII vijeka. [6] Rekosmo, da bi ta Baba od zlata mogla biti ostarala carica, nebesna Vida. Ali sa zlatom, čak od vedičnih doba, naosob izražava se Sunce. A što zlatnije od Sunca proljetnoga?"[7]

[6] Na str. 120.
[7] Na tako Sunce, koje se iskopava iz blata i iz oskudice zimske, držim, da se odnosi pogdjekoja pučka priča o "Zlatunu", jal "Zlatunbegu". Ali se posmjeh prevuče preko usta kazivačâ: Zlatunova je slika nakaradna.

Kako se ojačano Sunce marta mjeseca cijelo zlatni, tako je i Stojan sav u zlatu; kako Sunce, s udaljenim danom i skraćenom noću, **stoji** u proljetnom istonoću, tako je ono nazvano **Stojan.** Što se od Stojanova daha uzvijaju grane jelovih šuma naših praotaca, i pod Stojanovom zlatnom strijelom ginu

neprijatelji, to je porast, koja već buja i kreće se iz zimskog mrtvila, u prvom varu godine, pod toplom zrakom proljetnoga Sunca. Zlatni Stojan ima prema sebi i ljubu Zlatu,[1] koja mu pjeva divnu pjesmu godišnjeg uranka. Od jakog glasa svetotajstvene visoke himne sve se na zemlji ganjiva; ječi gora, i s gore opada lišće. Nego, pri nastupu ranoga ljeta, priroda je kao trapovijesna, bunovna: Stojanu se drijemlje. Priroda je još omražena zimskom studeni: Zlata radi o nevjeri, preljubljuje Maleša otmičara. Na ovu Zlatinu mrzovolju mislim da se odnose još dvije pjesme, u I knjizi Vukove zbirke.[2] "Postidna Stojana"[3] odbija djevojka, "materino zlato".[4] Mladoj oholici Stojan "čîni čini",[5] te mu ona, gola i bosa, hrli u naručje. Stidljivca tad "sunce ogrijalo", pa ljubu oporitu Stojan "prigrnu ćurkom zelenim".[6] Pod činima sunca, Stojan i Zlata sljubiše se u proljetnom zelenilu.

[1] Valjda navadna Sunčeva zaručnica, svetoduha Janja, u martanoj prilici. "Svetoduha Janja", ili "krčmarica Janja", ili "krčmarica Mara", ili "Ognjena Marija", to je, u našim pjesmama, jednako biće; pa, u hajdučkoj gore pomenutoj pjesmi 22, Stojan ima tetku pomagačicu, "po imenu krčmaricu Maru, — isto sestru svoga oca Janka" (v. 56—7). Ovako, uz Stojana dolazi Janja, i ako ne kao žena, a to barem kao mila tetka od pomoći. Da bi kod sjevernih Slavena utvrgjena bila proljetna boginja Vesna, onda bi naša Zlata vrlo njoj prilikovala.

[2] 646 i 647.
[3] 646, v. 3.
[4] 647, v. 14.
[5] 646, v. 21.
[6] 647, v. 174—5.

Svakojake ove sijeri pred martanim suncem, obilno ovo maštanje naših otaca, ne će da nas začudi, kad pazimo na skoro potpuni sklad megju prikazama religije njihove i pojavima prirode. O božiću, pri zimskom okretu sunca, gdje bi, najposlije, zastalo turovno, muklo, preopako napredovanje godišnje tmine, ovaj jedva dočekani zastoj, božju ovu činjenicu pozdravljaše usklik ljudske radosti; u marta, pri proljetnom istonoću, jednaki vapaj iz smiljenih prsiju hitaše k Suncu, koje stavši odlučno te nadbivši mrznu noć, hoće dan da produlji. Sunce izišlo na visinu neba; ljeto počinje. Srcem razdraganim i oštrim okom, ljudi pažljivo motrili i prebirali razne znakove te divne mijene u godini. Okolo sebe gledajući, oči im zapinjale za nove pojave u životu prirodnom. Vidili, kako tica neselica, martana crna žunja, prva se razmeće po drveću, s grane na granu poskakuje, koru bije kljunom, i ponovljenoj ljubavi gnjezdo priprema. Kliktanje žunje bješe im kao kliktanje vile.[1] Vidili još, da k istoj ljubavi, izmegju prvih životinja četveronožnih, odmah početkom februara, odazivlje se hitra kuna. U mlakoći početnog ljeta, po svoj zemlji, a poglavito u muti šumskoj, stoji zuka nejasna, tajnovita. I ti potuljeni glasovi, kao nešto božje, zvrčaše u srcu čovječjem. Osobito kad bi zeleni gundelj gundorio, naši stari čuli od njega proljetnu dugo očekivanu blagovijest.

Uz pripomoć ovih kratkih crta o osjećanju ljudi nekadašnjih, gdje im se javljala proljetna božja milost, mi još bolje prodiremo u duh pučkih starovjekih pjesama o Popoviću Stojanu. Njegov je boj uvijek na mitičnoj Kunari ili Kunoru planini. A u hajdučkoj pjesmi 22, Zlatki "gaće oko noge kunom su postavljene",[2] pa u Bosni još danas kuna zove se "zlatka".[3] Po ovome mislim, da je skoro izvan sumnje odnošaj životinje sa zlatnim Stojanom i sa Zlatom[4].

[1] Glagol "kliktati", strogo govoreći, pristaje samoj vili i žunji (Vuk. **rječ.**, pod **Kliktati**). Pristaje i kljuvanju žunjinu posebni glagol: totrkati. Gdje ona u proljeće totrče, misli se, da tica kaže prelji koja oteže: "Ototoli debelo, — kao moje koljeno; — ako li ćeš i deblje, — kao moje i bedre" (Vuk. **rječ.**, pod **Ototoliti**).

[2] V. 261—2.
[3] Vuk. **rječ.**, pod **Zlatka.**

[4] Ima, u Srijemu, i neka trava "kunica", što ju djeca metnu u nos, da puste iz nosa krv, veleći: "Pusti baba konju krv i teletu mleka!" (Vuk. **rječ.**, pod **Kunica**). Je li što starinsko i u ovoj igrariji, ja ne bih znao kazati.

Za Popovića Stojana isto tako prianja i gundelj. Proljetnu ovu bubu Dubrovčani zovu "pop zlatar", Crnogorci "zlatni pop", ili "pop zuk". Prostome motriocu rezavci, s proljeća, izbijaju na svijet iznenada, nevigjeno; te mnogi narodi. i arijski i nearijski, spaziše, u nekim njihovim vrstama, tvornu moć božju i znamenje božje. Takova buba čudesna biti će u nas, kao što je u zapadnih Indo-europljana, "jelen" (cervus volans), valjda to druga prilika sunčanog jelena; a jeste, bez pogovora, oni "zlatni pop" (scarabaeus melolonta) naših jekavaca. Da je taj pop simbol nebesnog bića, pa da negda našim ocima prizirao se i neki pop na nebu, očito je iz zakletve, osobito jekavske: "Tako mi popa nebeskoga!"[5]

[5] Passim, u Vrčevićevu **Nizu prip.**

U zakletvi imademo boga. Čudno je i to, da do Velebita gdje je vrzino kolo grabancijaša, stoje i neke "Popine". Dvoje su Popine, mala i velika; a priča se, da u stara doba bio u cijeloj Dalmaciji jedan pop, a pop drugi u cijeloj Hrvatskoj. Ta dva popa dušmanina nisu mogla jedan od drugoga da žive, te se sretoše i pobiše na velikoj Popini; poginu hrvatski, dok dalmatinski umrije zatim na maloj Popini.[1] Urnebesnu buku toga okrša pominje mimogred i ep: "Jali grmi, jal' se zemlja trese? — Ja se bije more o mramorje? — Ja se biju na Popina vile?"[3] Popović Stojan uz proljetne oblake, vile, gromotno nadbio zimskoga suprotnika.[3]

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Popina** (mala i velika).
[2] Vuk. **pjes.,** knj. III, 51, v. 2—4.
[3] Mučno bi bilo kazati, je li s ovim protivnikom jednak takozvani Zlota Protopopa, o kome Vuk Karadžić čuo, ali ne iznio pjesmu, kako Zmajognjeni Vuk njega pogubi na mejdanu pod Spljetom (**rječ.,** pod **Zlota Protopopa**). A je li s tim Zlotom u kakvoj svezi **slòta** (u Srbiji), grdosija, i **slõta** (u Banatu), susnježica alauža, još je manje reći.

Velika je prilika po svemu tome, da je Stojanu njegovo drugo ime Popović pridjenuto već od starog vremena. Što je s riječju **pop,** je li slavenska izvorna, poput latinske riječi, iz davnog bogoštovja, **pŏpa,** neki žrtac, ili je ona došla k Slavenima, putem Panonije, od njemačkoga **pfaffo,**[4] ja ne odlučujem. Samo znam, da je Pop Stojan, Pop Stojko, davno legendarno lice u našem narodu. Starostavni Dubrovnik upleo ga, mislim, u zamršenu povjest svog postanka. Drugom prigodom spomenusmo svetoga Vlaha dubrovačkog, u kome posumnjasmo hristjanskog zamjenika bogu Velesu-Vidu.[6] Pri čudnoj noćnoj pobjedi, rasvijetljenoj zubljama stariša Vlaha, kojom Dubrovnik 971 g. spasi se od tobožnjih Mlečana zasjednika, sa svetim Vlahom djeluje i "pop Stojko".[6]

[4] Ovako Miklošić (**Etym. Wört.,** pod **popŭ**). **Popь** bio bi od ahd. **pfaffo,** a ovo od παπας, clericus minor.

[5] **Dio I,** str. 49—51 (89—91).
[6] Ann. rag., p. 16: "prete Stoicho",

Kralj bosanski Stjepan, muž kraljice Mare ili Margarete, bijaše postavio popa Stojka nad ondašnjom crkvom svetoga Stjepana. Ta stolna crkva Stjepanova kasnije biti će Vlahova, a bila nekad, prvim postanjem svojim, Vidova, kako to kaže bezimeni pisac ljetopisa dubrovačkih. Meni se sve čini, pod svima ovim prividno različnim imenima davnih crkava dubrovačkih, da plazi jedna sama uspomena, ugnječena uspomena boga Vida. Ako u mučnoj stvari pogagjam, kralj bosanski Stjepan, koji se s kraljicom Marom ili Margaretom vuče po legendarnoj povjesti Dubrovnika sve dolje do historičnih Stjepanâ Nemanića, stao ovdje u stope nebesnoga cara s caricom, kao što sveti Vlasije isturio Velesa, a sveti Vito Vida. Barem je pop Stojko u svezi s kraljem Stjepanom, s Vlasijem i s Vitom ujedno: Stojka postavi kralj Stjepan, Stojko služi svetoga Vlasija, a "svojta je", vele ljetopisi, nekome drugome "popu Srgju, koji prebivaše u crkvi svetoga Vita".[1]

Kao što u svetačke legende, Stojanov mit pustio vriježe i u proste pučke pripovijetke. Stanko[2] čobanin, kazuje slavonska priča iz Šamca,[3] "svirao u sviralu i dvojnice tako lijepo, da mu nije u blizu bilo druga".

[1] Id., p. 15: "(Dum Sargi) stava in Gjexia de Santo Vido, dove al presente e Arzivescovado". P. 16: "Et pose (Re Stiepan in Bosna) in dita Giexia (di Santo Stefano) uno prete suo, parente de dum Sargi, Stoicho" ....

[2] Pučka imena: Stojan, Stojko, Stojak, Stoin, Stoić, Stojša, Stojadin, Stojo, Stoko, Stojilko, Ostoja, Osto, pa: Stojana, Stojna, Stojka, Stojanka, Stoja, i druga ovaka, da su od stajanja, nije sumnje. Već sama epska pjesma, kako Miklošić to opazi (**Bild. der slav. Personenu.,** s. 102), imenima "Stoja" i "Stojan" navodi razlog, što se kroz njih "temelj obdrži". Isti je izvor i pučkim imenima: Stanko, Staniša, Stanoje, Stamenko, Stanivuk, Stanisav (?), Stanimir (?), Stojimir (?), te Stamenka, Stamena, Stakna, Stãna, Stána, Stanava, Stanka, Stanača, Stanojka, Stanojla, Stanisava (?). Vrlo razgranana taka imena djeci se davala, eda bi se po božjem primjeru održala i ne bi umirala. Gdje "se ne drže djeca", i danas, u prostim kućama, pomaže ovakovo ime, premda je Sunčevo stameno božanstvo odavna zaboravljeno. O propalim bogovima sačuvaše, ipak, bajalice mutnog spomena, kad ono "sastavljaju biljege od devet Stana i sedam Marija, te daju bolesnome čovjeku, da ih nosi ušivene u što uza se" (Vuk. **rječ.**, pod **Stana**). A grozničavome naregjuju bajati: "od tri žene, kojima je ime Stana, da uzme soli, hljeba i bela luka, pa to da pojede" (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 143). Krepka Stoja, ili Stana, hoće da krijepi nemoćnoga čovjeka.

[3] Stojanovića **prip.,** 45.

Jedne večeri, dok vraćaše ovce kući, "prebirao je i priželjkovao na svirali, kao lastavica na proljetnom suncu", a kad zazvoni u selu, "mjesto da pozdravi Gospu, odsvira cijelo Gospino pozdravljenje". Svirača i prebirača snagje čudo. Kad "stigne na prelaz blizu sela", eto bijele vile. Kliknu vila i skoknu u visinu, dok Stanka "obuhvati vruć vjetar", povali ga, te "pukne i daska na prelazu". Svagda i posvuda, za Stanka od onda vile prianjaju, a on ne može to da snosi, jer "nije bio nikakvi glavit čovjek, nego patuljak". Najposlije "sluči mu se i ovo. "Jedno jutro osvanuo je na vrhuncu jedne visoke topole, svezan ličinom uz grane". Velikom mukom njega razvezali, i spustili dolje niz drvo na užetu; ali mu bijaše dosugjeno skončanje. Nakon petnaest godina gonjanja s vilama, nagjoše ga kod kolibe njegove, gdje leži zadušen u blatnoj jami.

Ova priča, iznesena od M. Stojanovića, nije najsavršenija, što se tiče oblika; ali, za pojedine izreke, ja je mećem u najstarije. U njoj sve je izrazito. Stanko patuljak, visoka topola, gdje sjedi privezan, daska na prelazu, vila koja se izvija, topao lahor što Stanka obuzimlje iznenada, a, nada sve, divna svirala, "na kojoj prebira i priželjkuje, kao lastavica na proljetnom suncu": sve nam iznosi priliku taman proljeća i Sunca, kome mladome puče mučni prelaz u toplo doba godine. Sunčevu sviralu, i uzoritog svirača, već vidismo.[1] Sunce, najskoli ojačano, našim ocima sviraše neiskazanu pjesmu. Ustreba li tomu potvrde, eno je u živom jeziku, koji još kaže, kad je silna žega: "sunce zasvirilo!" U priči, potonje su vile čobaninu Stanku mrzovoljaste, usovne, dok će, na posljetku, od njih on i poginuti. Sličnim načinom, i pjesme kazaše nam za Stojanovu pogibiju od žene. To je još vrijeme prevrtljivo i olujno trećega mjeseca kroz koje propada sunačni martani bog. Pod ovim vidom, značajna je takogje jedna priča bugarska, u kojoj čudna mati sjedi pod topolom, a jadikuje nad kratkim žićem sina Stojana, koga niti je još rodila, ni začela.[2] Na Popu Stojanu prebirasmo, dovde, sjajna obilježja sunačnog boga u martu mjesecu. A da se mart negda slavio u narodu kao veliki svetitelj, kao bog, kaže preznatna jedna priča iz srpske Mačve.[3]

[1] **Dio III,** str. 51-2(195—6).
[2] Krausz, **Sagen,** II, 110.

[3] **Srpski Ljetopis** *za.* god. 1861, čast H, s. 131—3, u Budimu 1862. Priču tu: "Ne brani Bog, samo da hoće čovek da radi" priopći St. Novakoviću učitelj Ž. Radonjić.

"Jedan čovjek se zaglibi s kolima, a slavio je sv. Nikolu, pa mu se stane moliti, da mu pomogne da se iz blata iščupa. Molio se, molio i molio, pa se već i naljuti. Onda mu pristupi Marat, pa mu rekne: Uzalud se moliš sv. Nikoli, on ti nema kad jako pomoći, jer pomaže nekim morskim trgovcima na moru. Nego nemoj ti više slaviti sv. Nikolu, nego slavi mene, pa ću ti ja pomoći i još ću te učiniti srećnim". Siromah čovjek prista na to, te Martovom pomoću istegnu kola, zapadnuta u glib. Uvijek pod okriljem

Marta, taj čovjek prkosi i Bogu i Usudu i Sreći, pa redom sebi pribavlja sijeno, za prodano sijeno goveda, za goveda vinograde. Usudom i Srećom upravlja Bog, koji čini te se Sreća stvori zec, a Usud mnoštvo hajkača: umrijeti će čovjek, kad mu zec protrči izmegju nogu, a i hajkači će mu tad potrti vinograd. Ali, po nagovoru Martovu, štićenik njegov uhvati zeca u vreću, dobije od njega dva oraha, i poslije ga ubije. Zečja su sreća ona dva oraha; pa ih čovjek promijeni za jedan kamenčić, što nagjoše djeca čobani. To je dragi kamen, a siromah njim postade bogat čovjek. Iz cijele ove priče progovara poganstvo najljuće. Odolijeva Sunce u proljeće, u martu; pa, dok ljude oprašta teškog pritiska zime, donosi im preugodni dar nada takvih, što mogu prkositi i Usudu i Sreći. Ako Boga prate Usud i Sreća, to nije nipošto Bog hristjanski.[1] Prije će biti Sutvid, koga mi već, u početku ovoga rada, vidismo u toj pratnji.[2] Dragi je kamen proljetno razgaljeno nebo, po simbolici arijskoj.[3]

[1] Mislim, da je veoma, starinsko i ono: "dobra vi sreća!" što Crnogorci odgovaraju, kad im se nazove Boga.

[2] **Dio I,** str. 31—5 (71—5)

[3] Nisu zar bez neke, u ovoj priči, niti orasi, pa niti zec. Poskakujući zec više puta je slika promjenljiva mjeseca, što je blagi, ali noćni bog, te vlada i noću i zimom (Gubernatis **Myth. zool.,** II, p. 80). Orasi, kao što i "orahova lagja", pominju se prečesto u sunčanim mitovima Arijaca. Što se pak tiče sv. Nikole, koji je obično naslikan kao starac dugobrad, valjda on ovdje, a i u pjesmicama, gore na str. 147, prikazuje staroga Vida. S proljeća, mimo Nikolu, mimo Vida, ljudi odavabu osobitu poštu martanom Suncu.

U martu mjesecu, u prodolima Štajerske, na zapadnoj megji našeg naroda, još se slavi velika pobjeda ljeta nad zimom; a taj je običaj onamo ostao, valjda, od Slavena. Mladi seljaci, u prve dana marta, obuku se u lagane ljetne odjeće, prihvate srpove i motike, stanu u kolo, pa idu na kolo protivničko drugih momaka, koji imaju na sebi zimske svoje haljine, a u rukama drže grablje. Megju proljetnim i zimskim kolom bije se boj, u taktičnom kretanju. Zimski pobornici bacaju se grudama snijega; ali ih, na posljetku, nadbiju junaci ljetni. Pobjeda je Sunca martanog.[4]

[4] Štajerska ova borba razglašena je, pa je naslikaše i u raznim Ilustracijama. Da je germanska, moglo bi se reći tome, što je manje ili više poznata po svoj sjevernoj Njemačkoj, te i u Engleskoj, a osobito u krajevima skandinavskim, gdje, radi zimnijeg podnebja, biva na prvi dan maja. Ali baš po ovome, što se običaj držaše, i drži, u germanskom tješnjem području Vodanova ili Odinova bogoštovja (isporedi **Dio I.** str. 79—86 [119—26]), može biti pod sumnjom, da li je običaj, prvim postanjem svojim, čisto germanski.

Drugome običaju, obavljenu takogjer u martu, ne će niko da poreče izvornu slavenštinu. Spominje se za Slavene, da oni u staro doba, premda već kršteni, s proljeća iznošahu iz sela i u kakvu vodu svaljahu Moranu, ili Smrt, da se tu udavi. Morana bijaše načinjena kao lutka. Ta lutka prikazivaše češće jednu staru babu, to i kod naših Slovenaca; pa nju piljahu, te govorahu, da "režu babu". Čin gušenja i rezanja vršio bi se svečano, megju zapadnim i jugo-zapadnim Slavenima, o polovini kršćanske korizme, dakle malne uvijek u martu mjesecu.[1]

[1] U Poljskoj, prevrnuše običaj na uspomenu srušenih idola. Uz Marzanu (Marênu, Moru?), što bi je utopili dne sedmoga marta, iznijeli bi na isto osugjenje i Zievoniu, u kojoj je viditi neku **divnu** boginju. U ostalom, protjerivala se, jal se rezala baba, i drugdje po Europi; dakle će ovo sve, u neku ruku, biti i arijsko. Otuda, možda i općenito iznošenje karnovala, koji se utapa ili spaljuje.

Od starog bogoštovja prilijepilo se mjesecu martu mnogo praznovjernih nazora i navika, koje još traju u narodu. Megju jekavcima misli se, da martani kokot nešto sluti, i da on utaman ne pjeva.[2] Drugih puta rekosmo, da pijevac oličuje Sunce, koje je živo u noći, pa se iz noći izvija. Megju istim jekavcima, u Boci, ako se rodi dijete "u marčanoj svijeći", pa, prije nego je kršteno, preko njega pregje pogana životinja, osobito mačka, ono će dijete biti "čaratan". Takome čaratanu sugjeno je, da bude

nestašan, te da se smuca kojekuda.[3] Isteče ovo mišljenje iz starog vjerovanja u mučni napor, kojim božji Stojan dolazi do postojanosti svoje u martu. A s istog uzroka, čeljad domaća, te i gosti prispjevši, "čuvaju" dijete, na babinama. Po običaju, što malne posvuda postoji u narodu, babine su za sedam dana; a, preko cijelih sedam noći, valja kod porodilje istrajati, a da nitko ne zaspi. Osobito "treće" i "sedme" noći, svima je "čuvati babine", najvećom pomnjom. Nije li onda dijete dočuvano, ono će biti suludasto.[4]

[2] Vrčevića **Tri glav. sveč.,** str. 27: ".... njegov marćani i crni bez biljega kokot poče krilima lupati, pa triput zaosob zapjeva. Znao je, da marčani kokot utomah ne pjeva". Crni kokot pripada u praslavensko praznovjerje (vidi primjedbu, na dnu str. 141—-2).

[3] Vuk. **rječ.,** pod **Čaratan.**
[4] Vuk. **život i ob.,** str. 91.

Ova skema života čovječjega uzeta je iz života visokih sunačnih bogova, kojima, u dvanaestorici, razabrasmo izboritu heptalogiju. Babine privezuju se, bez sumnje, za davnu religiju Srbâ i Hrvatâ. To dosvjedočuje, osim kazanoga, i glavna pjesma, što se tada pjeva:

"Oj na delu na golemu bob se zeleni.
A ko ga je posejao, te se zeleni? —
N..... ga posejao te se zeleni, —
N...... ga se nazobala, srce je boli
Kolalom Lalom! ko mu otac beše?
Kolalom Lalom! taj mu otac beše"[1].

Pripjev: Kolalom Lalom! premučno je raščistiti: može biti, da se tu skriva ime Lazar,[2] no može i ne biti to.

[1] Id. ib.
[2] Udvojeno ovako: Ko Lalom Lalom (Lazarom, Lazarom). Vidismo mitičnog Lalu na str. 151.

Ali je nesporno ovo drugo, da je, naime, bob, u vjeri europejskih Arijaca, a poglavito Italo Helena, radi svog obličja, eminentno rogjajni simbol. U bobu leži neka duša i srce; od boba moći jake su. Crni bob prikazuje cara, ili muškarca, a bijeli caricu, ili ženu; pa sve to odnosi se najviše na uskrsnuće i rogjaj Sunca, i na početak godine.[3] U Rusiji, na bogojavljenje, još sada jedu pogaču, u koju umetnuše jedan crni i jedan bijeli bob.[4] A u nas vračanje s bobom bijaše zaista jedno od najjačih i najpouzdanijih, ako prosti narod, kad ko što pogodi, ili učini što zgodno, još uvijek.u poslovici kaže: "kao da je u bob vračao[5]". Kao što je starinska, u pjesmi, prikaza boba koji se zeleni, tu je, doista, od davnog vremena takogjer izraz: "Oj na delu na golemu". Ovo je kao sakralni uzvik, koji već jednom nama jeknu. U pjesmici jekavskoj o gragji godine, mi čusmo jednako: "oj na djelu na golemu, — mnoga gragja savezena, — sveta crkva sagragjena, — u njoj poju do dva sveca".[6] Vjerska, iz prva, možda bijaše i sama riječ "babine". Poznato je, da latinska Juno Lucina i helenska Hera štićahu porodilje; ona bijaše **natalis,** a ova ειλειθυια. I naše babine zar pripadahu Babi Zlati, t.j. Vidi nebesnoj.

[3] Za vjersko znamenovanje boba vrijedi da se čita sav članak **Fève,** u Gubernatisovoj **Myth. des Plantes,** II, p. 132—7.
[4] Id. ib.
[5] Vuk. **posl.**
[6] Na str. 147.

Kroz ovi četvrti dio našeg rada često puta pade riječ o gradnji mlade godine. Po mitičnoj takoj zamisli spjevana je glasovita epska pjesma o "Zidanju Skadra", u Vukovoj zbirci.[7] U sadanjem joj obliku, pjesma se dohvatila triju Mrnjavčevića, Vukašina, Uglješe i Gojka; ali zidanje Skadra na Bojani nije no zidanje božanstvene zgrade nove tople godine. Svu pjesmu prože mit; a grozna tragedija, historično nikako neistumačena, rasvjetljuje se samo prikučenom luči stare vjere.

"Grad gradila tri brata rogjena ....,
grad gradili tri godine dana,
tri godine sa trista majstora.
Ne mogoše temelj podignuti,
a kamoli sagraditi grada:
što majstori za dan ga sagrade,
to sve vila za noć obaljuje".[1]

[7] Knj. II, 26.
[1] v. 1 i 7—12.

Tri brata graditelja, to bijahu, po svoj prilici, u prvoj osnovi pjesme, tri prva porednika, Vuk Dojko, Boško Rajko i Pop Stojan: nebesna braća započinju godinu, no božju zgradu svejednako rastura zimno vrijeme. Mitični Stojan evo odmah izlazi na vidilo:

"Kad nastala godina četvrta
tada viče sa planine vila:
Ne muči se, Vukašine kralje,
ne muči se i ne harči hljeba;
ne mo'š, kralje, temelj podignuti,
a kamo li sagraditi grada,
dok ne nagješ dva slična imena,
dok ne nagješ Stoju i Stojana,
a oboje brata i sestricu,
da zazigješ kuli u temelja,
tako će se temelj obdržati,
i tako ćeš sagraditi grada".[2]

Ovo će reći: sto-prvo u četvrtom mjesecu, u mlakome aprilu, podignut je grad, ali uz neizbježnu žrtvu, uz preminule prednje bogove, imenito martanog Stojana i drugu mu Stoju. Minuće njihovo dati će prave temelje i čvrstoću sjajnoj gragjevini nastalog ljeta. Pjesma veli dalje, da Stojana i Stoju nije bilo naći;[3] no da su oni zbilja nagjeni, ili da su bogovima barem nagjeni žrtvovni ljudski zamjenici, viditi je po ljutom udesu mlade Gojkovice, koja zastupa Stoju. Sve što je milja u pučkoj besjedi, i što je suza u pučkom oku, izasu pjesma oko divnoga kipa ove "tanane nevjeste". Nego, to ne spada amo. U mitični naš predmet ulazi jedino bolni vapaj Gojkov: "Zlo je, moja vjerenice ljubo ! -- Imao sam od zlata jabuku, — pa mi danas pade u Bojanu!"[4]

[2] v. 13—24.
[3] v. 56.
[4] v. 164—6.

Zapade, naime, Sunce, čiji je simbol zlatna jabuka. Gojkovicu mladu "povedoše u grad da ugrade, — podviknuše Rada neimara, — Rade viknu do trista majstora".[5] U Radu, koji sad zigje i dovršuje grad Skadar, upoznaćemo sunčanog boga julijskoga, našega Radosava, kod sjeverozapadnih Slavenâ Radogosta.[6] Sva grozna drama u pjesmi vrši se, ovako, izmegju zgoljnih božanstvenih lica. I u sami svršetak pjesme uvrzeni su konci iz najdeblje poganske abe. Gojkovica ostavlja nakon sebe "čedo u kolijevci od mjeseca dana", kome je ime Jovan.[7] Premda uzidana u gradske temelje, ona će ga jednako, izmoljenim dojkama, dojiti za godinu dana. Mlijeko teče i danas "zarad' čuda i zarad' lijeka, — koja žena ne ima mlijeka".[1]

[5] v. 178—80.
[6] U **Dijelu V.**

[7] v. 155—6 i 215.
[1] v. 241—2,

U pjesmi muklo zvuči, a vrlo važno je, i nešto drugo. Gojkovica, gdje vidi, šta je čeka, priviknu svome Gojku:

"Ne daj mene, dobri gospodaru!
da me mladu u grad uzidaju;
no ti prati mojoj staroj majci,
moja majka ima dosta blaga,
nek ti kupi roba il' robinju,
te zidajte kuli u temelja".[2]

Dakle, da koja zgrada bude postojana, do prigode uzigjivalo se u nju robova i robinja. Ovaj zaključak, što izvodimo iz pjesme, pritvrgjuje, s druge strane, još uvijek u puku našem živa misao, da je ovakovo zidanje najtrajnije. Pače, kad se zigje zamašna kakva gragjevina, ljudi joj se uklanjaju, da se ne bi, po čem, sjen njihov u nju uhvatio, i s toga oni poslije umrli.[3] Osobito zidari gragjevine mogu smrt da prouzroče, ako čovjeku, koji tuda prolazi i ostavlja stopu, tu stopu oni izmjere, pa mjeru uzidaju. Od take opasnosti najviše treba čuvati ludu djecu[4]. Običaj uzigjivanja, bez sumnje, bijaše slavenski. Kad Slaveni, jednom, na Dunavu gragjahu grad, opremiše četnike prije sunca, e bi prvo dijete, što sretu, ugrabili, da ga u nove temelje zazigju; a otuda i onome gradu ime Detinec.[5] Isto ovako zazigjivanje ljudi i životinja u bedeme od grada spominje, otkad dokad, ovjerovljena historija sjevernih Germanâ.[6]

[2] v. 202—7.
[3] Vukova primjedba ispod pjesme, na str. 124. Da nešto duhato, nešto živo, mora biti pod temeljima, valjda kaže i ovo praznovjerje, u Srbiji u šabačkom okrugu (Milićevića **živ, Srba,** s. 192): Da se gradi na sretnom mjestu, uzmu četiri kamena i metnu ih na četiri ugla buduće kuće. Ako se sutradan nagje pod kamenima i najmanja životinjica, udesno je; ne nagje li se, idu tražiti sretnije mjesto.

[4] Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, str. 175—6.
[5] Popov, **Slav. Myth,** p. 25 (navod Grimmov, **Deutsche Myth.,** a. 956).

[6] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 956—7. Grimm drži, da je to bila žrtva prinesena boginji Zemlji, što na sebi trpi težu gragjevine; ali naš mit razjašnjuje stvar kao sunčanu žrtvu radi utvrgjenja godine. Po primjeru grada božjeg, utvrgjuje se i grad ljudski.

A spominje ga mutno i izborita jedna pučka pjesma novih Grka, pa i njihovo praznovjerje, skoro jednako s našim, da ko prvi progje mimo temeljni kamen nove zgrade, vene kroz godinu, ako se prije zidanja na onom kamenu ne zakolje crno jagnje, ili crni pijevac. Pošto stari Grci za to ne znaju, mišljenje je ovo jamačno primljeno od useljenih sredovječnih Slavena. Po božjem izgledu žrtvovanih Stojana i Stoje, Slaveni žrtvovaše ljude; a time je, kaogod na visokom nebu, tako i dolje na zemlji, svaka svečana zgrada postajala čvrsta.[1] Pri bogoštovju slavenskom padahu ljudske žrtve. Barem ih hroničar Helmold pominje, kao nešto navadno, u baltičkih Slavena.[2] Na zakarpatskoj zemlji Srbi i Hrvati, doista, koljahu ljude bogovima. Činiše li oni to i u burno doba doseljavanja u ilirsku domovinu? Šuti historija.

[1] Obdržanje zgrade usljed žrtve nagovješćuje, mislim, i ova priča iz srpske Mačve (**Srpski Ljet.,** g. 1861, č. II, s. 125—6). Čovjeku čudotvorcu s bijelom bradom do pojasa, i sa zlatnom štakom u ruci, bilo dijete jedno, te sjedilo na kladi i brčkalo se u vodi. Kradom primiče se kurjak i hoće dijete da ujede, al neki čovjek, koji je čuvao ovce do djeteta, upozori ga na zvijer, pa se dijete svali s klade u vodu. Jadan čovjek s one nesreće, dok ga umiri starac čudotvorni: starcu nije se nipošto udavilo dijete, a nudi nagradu onome čovjeku. "Ima samo jedno", reče mu, "što ti fali; na rgjavom ti je mjestu kuća; nego hajde, da ti pokažem, gdje je dobro, pa ćeš srećan biti do veka i ti i tvoji mlagji". Odoše zajedno do u avliju čudnoga starca, koji udari zlatnom štakom u zemlju, te pita: "Saibija, koliko išteš kirije za godinu, da ovde kuću načinim?" A nešto mu iz zemlje odgovori: "Sve živo u kući!" Starac ne htje ono dati, pa upita i drugom i trećom i četvrtom, a dobi redom ove odgovore: "Gazdu i gazdaricu!" — "Kokoš i pile!" — "Jednu glavicu bela luka!" Najposlije, glas iz zemlje progovara: "Ne ištem ti ništa,

nego ti još dajem svake godine po jedno od svake rogate marve priplotka, da načiniš kuću ovde". Onda starac rekne čovjeku: "Ovde načini kuću", i nestane ga. Načinio nju čovjek, a bio presretan. — U odgovorima ove priče, gdje nisu žrtve, tu su spominjani simboli Vidovi. Starac s bijelom bradom do pojasa, i sa zlatnom štakom u ruci, biti će stari Vid.

[2] **Chron.,** passim.

Nije izmjerena i prikladna kao Vukova, ali nije manje znamenita, u vidu mitičnom, podulja jedna pjesma u zbirci Petranovićevoj.[3] Što je tamo zidanje grada, ono je amo gragjenje mosta; ipak, vjerski obred iste je naravi, a ista božja lica djeluju. Mjesto triju Mrnjavčevića, grade tri paše mlade; grade most na Drini. Rijeka je "vrlo valovita, — i vazda je mutna i opaka";[4] pa tri graditelja izmoliše od kralja od Maltije neimara Rada, uz njegovih trista majstora. Po Radovu nagovoru, paše

"uzeše tri jagluka blaga,
pak baciše u sred vode hladne",[5]

no im je zla sreća:

"u svakoga potonulo blago".[6]

Neimar Rade onda

"posjede kosata gavrana,
konja vrana i nepotkovana,
spletena mu griva do strmena,
a pripasa sablju zakovanu,
pak naćera konja na obalu,
a s obale u tu vodu hladnu,
pa je tihu Drinu prebrodio,
prebrodio i tamo i amo,
ništa njega zastavilo nije".[1]

I pokraj ovakoga prebroda, temelji se ozidati ne dadu. Tri paše prijete, te je Rade tada

"potkovao konja nekovana,
nekovana kosata gavrana,
kako koji klinac ugonjaše,
a klinaca i ne posvraćaše,
ni vrhove oštre otkidaše".[2]

Ugazio za tim opet s konjem u Drinu: ali njemu, usred vode, gavran stao kao kamen stanac, dok vila ne zaklikta da sabljom zakovanom udara vodu oko sebe, a konja da ne obreže. Trećom je Drina pregažena, i "krvlju se zamutila"[3]: konj osta neobrezan na nogama i na kopitima, "a vire mu klinci svikolici, — oko njihe kosa izmotana".[4] Majstori napokon zigju, al gle čuda: "štogod oni danju izidali, — kad u jutru nigje ništa nema".[5]

[3] Knj. III, 52.
[4] v. 65—6.
[5] v. 137—8.
[6] v. 147.
[1] v. 153—61.

[2] v. 192—7. Ovake klince gdje i gdje pominje i pučko pripovijedanje.
[3] v. 230.
[4] v. 241—2.
[5] v. 256—7.

Izmače Rade u zemlju Maltiju, a poslije vratio se, kad ga napušteni majstori zapomagaše radi straha od triju paša. Zigju na novo, no opet uzalud. Tad vila, na snu, reče Radu, da u Milutina gospodara, a kralja zemlje ili grada Maltije, sebi izmoli na pomoć dvoje djece njegove. To su "brat Ostoja i sestra mu Stoja".[6] U tri paše "nema vojne sreće, — njihovo je blago zatrovano" ; naprotiv, Milutin, Ostoja i Stoja hoće most lasno "napraviti, — radi sreće i napretka svoga".[7] Ostoja reče pašama, da treba "ponajprije vodu darovati".[8] Sve tri paše, po riječi Ostojinoj, sigjoše, sa svojim blagom, u rijeku,

govoreći: "Zastavi se, valovita Drino, dok mi naše prevezemo blago!"[9] ali strujom svojom Drina ih prihvatila i na dno proturila. Tek onda biti će jednom ozidan sretno dovršen most. Kliknu vila iz oblaka:

"Uzmi konja, Rade neimare,
vrana konja i nepotkovana,
potkuj njemu nove potkovice,
ne povraćaj na uzlove klince,
naćeraj ga na tu vodu Drinu,
a nasadi bradvu naopako,
pa udaraj po granama jele,
neka progju te velike skele".[10]

[6] v. 417.
[7] v. 492—4 i 516. —1.
[8] v. 528.
[9] v. 558—9.
[10] v. 589—96.

Bradva bijaše dar triju paša, kojima "je bilo naopako".[1] Njom Rade, na kosatu gavranu nasred rijeke, udario jele po granama,

"dok je vodu krvi zamutio;
dok pukoše pod grananaa jele,
voda progje i pronese skele,
a ostade na Drini ćuprija".[2]
Pobacio tad u vodu
"bradvu zatrovanu,
nek je nosi valovita Drina",[3]

prešao vodu i izišao na most. Na mostu je natpis:

"Ćuprija Milutina kralja,
i gjece mu Stoje i Ostoje!"[4]

[1] v. 604.
[2] v. 608—11.
[3] v. 615—6.
[4] v. 636—7.

Pritruna triju paša još je novija od pritrune triju Mrnjavčevića. Ali u pjesmi Petranovićevoj tonj poganski odiše još jače, nego u Vukovoj. Ona je skroz ritualna, te nam pred oči iznosi komad obrednika iz stare vjere. Gradi se most na vodi, a gragju voda odnosi, dok nije, stanovitim činima, smirena krvlju, smirena ljudskom žrtvom. Ovo drevno vjersko mišljenje ponavlja i narodna priča.

U pripovijeci: "Usud",[5] voda prenosi jedno čeljade pa mu kaže: "Molim te, brate, pitaj Usuda, za što ja nemam roda u sebi? Upitavši Usuda čeljade ono, čuje od njega odgovor:" Za to nema, što nije čoveka nikad udavila". Da vodu treba utišati dragocjenom žrtvom, to je općenita vjera arijska. Silazeći na Heladu, dogje Kserkse s vojskom do vode Strume u Makedoniji. Most bio istom prebačen preko rijeke, kad joj svećenici mazi prenesoše žrtvu zaklanih bijelih konja, a povrh toga kod mosta zakopaše žive, pograbivših ih od zemljaka tamošnjih, devetoro djece muške i devetoro ženske.[6] Spomenit je u historiji i ovi drugi slučaj. Već za živa Hlodoveha, osvajača Galije, Franci zar svi budu malo po malo pokršteni. Pod Hlodovehovim unukom, austrazijskim kraljem Teudebertom, oni sudjelovaše u gotsko-bizantijskome ratu, utrkujući se u Italiju. Jednom u g. 539, velika vojska kraljeva prihvati most ispod Pavije, i pred što će rijeku preći, da bi im voda bila prijazna, vodi žrtvovaše Franci ženskadije i muške djece, što ih tu na mjestu oteše od Gotâ. Zgrozili se Goti nad divljim obredom tih čudnovatih hristjana.[7]

[5] Vuk. **prip.**, 13.

[6] Herod., VII, 113—4.
[7] Procop. de Bello Gotth., II, 25.

Po jasnoj riječi našeg mita, sačuvana u dvije vrlo srodne, al različite epske verzije, uz Stojana i Stoju najmučnije se zigje čudna zgrada, ili uz Ostoju i Stoju najmučnije se gradi čudni most. Ta zgrada Stojanova i taj most Ostojin nisu, dašto, drugo, do zgrada ljeta i most prelaza iz zime u toplu godinu Ovaj zaključak proizlazi iz svega doslije rečenog.

Ostojin most hoće da nam ponešto osvijetli jednu od najnejasnijih strana rimskog bogoštovja. U Rimu najviši svećenici nazvani su **pontifices,**[1] graditelji mosta, koje se na prvi mah čini vrlo čudnovato, a **ascia,** bradva, bijaše im svećeničko obilježje. Otkud to i rašta ime **pontifices**, već u doba Ciceronovo različito gatali ljudi. Nije mnogo čistije bilo ni to, zašto, po starom zakonu, a s vjerskih obzira, Tibera, valovita i mutna, ne bi premoštena, nego s jedinim, a nekako svečanim **pons sublicius,** od sama drveta bez ikakva gvozdenog čavla. A kad bi se god taj drveni most popravio, bijaše red, da činu sudjeluju pontifeksi s bradvom, i da se uz neke drevne obrede žrtva kolje. Pa žrtva jedna, pri rijeci i mostu, bila godišnja, a tamna je postanja tako, da joj mitolozi ni danas ne pogagjaju značenja. Zvala se **Argei,** i vršila se ovako. Na ide maja, "malo iza proljetnog istonoćja, sa svetog mosta", piše Dioniz, bacalo se u Tiberu lutaka, na lik čovječji nadjevenih sitom nakošenom na obali rijeke; lutkama bijahu svezane i ruke i noge, a u vodu svaljivahu ili vestalke, u prisuću pontifeksâ. Po rimskoj jednoj verziji, Argeji bili su Argivi, negdašnji pratioci Herkula, u mučnome putu do Tibere. Inače, po rimskom koledaru, najturobniji spomen Argejâ držao se u martu. Na 16 i 17 toga mjeseca išao obhod po gradu do njihovih grobova **Argeia loca, Argei,** a svećenica Jupitrova, **Flaminica Dialis,** hodaše tužno i raspletene kose. Grobova bilo dvadesetisedam, ili trideset.[2] Na posljetku dodajemo, da, po rimskoj legendi, prvi je pontifeks bio "Martius, Martii filius".[3]

[1] Isto ovako i po ostalom Laciju, a i megju Italima. Pošto u Ateni spominju se Γεφυραιοι, eupatridska i svećenička pradavna porodica, moguće je, da taj naziv pripada k zajedničkoj svojini Italo-Helena.

[2] Ovo drugo svjedočanstvo Dionizovo je (I, 38), dok je prvo Varonovo (V, 45). Ako je kod Varona, na još jednom mjestu (VII, 44), naveden broj od same "XXIV" lutke argejske, broj je tu iskvaren. Druga lekcija, u Varonu, ispravlja se s prvom, a ne obratno, kako se to hoće kod Prellera **Röm. Myth.,** II, s. 136. Druga lekcija ima gole rimske brojke, lasno iskvarive, dok prva piše: "septemve et XX".

[3] Liv., I. 20.

Pontifeks Martius (možda to mart) i sveti most na Tiberi dosta prilikuju Ostoji i Ostojinu mostu na Drini. Što se tiče pontifikalne **asciae,** bradve, ista je na Tiberi i na Drini[1]; ista i žrtva, tamo i ovamo. Dvadesetisedam, ili trideset pretamnih rimskih Argeja, zar nalazi dovoljne rasvjete u našem mitu. Može to biti dvadesetisedam, ili trideset, poginulih dana božjega marta: ono je oboje broj mjesečnih dana, po starijem lunarnom, ili novijem sunčanom računu godine. Da su grčki Argivi ti Argeji, to je, dakako, kazano po pogrješnoj etimologiji; ali da su drugovi Sunca Herkula, u tome tradicija ne griješi. Naš pop Stojan, sa zlatnom strijelom, ima uvijek do sebe trideset drugara, ili tamani trideset suprotnika. A što se, s proljeća, bacaju lutke s mosta u Rimu, i ovo dozivlje nam u pamet jednako bacanje slavensko, na razmaku zime i ljeta.

[1] Bradvi prianja vjerska neka misao i gdje poslovica kaže: "Začudio se, kao da je vigjeo lijevu bradvu". (Vuk. **posl.**). Uporedi s ovom i drugu poslovicu, koja se govori radi uroka: "Začudio se prebijenoj golijeni" (id., ib.).

Ja bih rekao, da cijela ova religija početne godine bijaše zajednička nama i Rimljanima. Pače je neka prilika misliti, da božanstvenim slovima ovoga vjerovanja Rimljani ispuniše prve listove svoje historije, gradske historije vremenom ishlaptane. Bila riječ na kraju trećega dijela radnje,[2] da dvoglavi Jano vrlo priliči srpskom i hrvatskom Bogu i Božiću, i da Rim valjda nasta na mjestu latinskoga štovanja onih lica božjih. Ja bih išao i dalje. Koliko se meni vidi, Romul i Remo, zidatelji Rima grada, svukavši bogovsku opravu, na sebe udariše laganiju odoru junačku.

[2] Str. 72—3 (216—7).

U Romulu i u Remu, u dva jednoimena blizanca, držim, da se izražava mit dvaju prvih izmegju dvanaestorice sunčanih godišnjih porednika. Njihovo ime stječe se s imenom prvog našeg dvanaestorca, Dojka Vuka, a, što mnogo više vrijedi, sve starokovno, sve izvorno u životu njihovu, mi nalazimo u dosad izloženim običajima i obredima, koje naš narod vrši u početku godine **Romulus** i **Remus** imadu ime od dojke, **ruma**,[1] a, kako ih doji vučica, **lupa**,[4] oni su vučji gojenici; po tome, ime im po našu glasi tačno: **Dojko Vuk.** Mi poznajemo Vidovo i Vidino drvo od svjetlosti; pa i rimska **lupa** pod takim drvetom, pod **ficus ruminalis,** napaja mlijekom svoje blizance. Pošto je mlijeko mitična metafora Arijaca za svjetlo, time je rečeno da vučica ih svjetlom nasićuje. Vučica dolazi iz pećine, iz Lupercala, i djeca biše bačena u rijeku da propadnu, što je opet nama poznati arijski govor za zimu. Da je Lupa sušta boginja, provučena zimskom vučinom, čisto je iz rimske tradicije, koja u njoj vidi Larentiu:[1] **Acca Larentia** jest **majka Larâ,** neke dvanaestorice gospodara, ista, po svoj prilici, sa Dea Dia, ista zar i s nebesnom kraljicom bogova.[2]

[3] **Ruma** je stajaća riječ, koja izbija iz svega, što je najdavnije u Rimu: Romulus, Remus, Ruminus (bog), Rumina ili Rumia (boginja dojilja), Rumon (rijeka Tibera), ficus Rumina, Ruminalis, ili Romula, Romularis, Remurinus ager, Remoria ili Remuria (mjesto na Aventinu), Romilia tribus.

[4] Iz jednake je davnine Lupa, Luperca, Luperci, pa i spilja Lupercal.

[1] Livii 1. I, c. 4.

[2] U suštini, valjda jednako je biće s dojiljom blizanaca i prava im mati Rhea, ili Rhea Silvia. Po etimologiji, prvo ime kao da označuje višnju kraljicu nebesnih **voda,** a drugo njezinu zataju u zimskoj **šumi.** Što ju vestalka, te u odnosu s ognjem, od ognja postaje i Caeculus, utemeljitelj latinskoga grada Prenesta, a jednu Ognjenu boginju, kao što vidismo, pominju i naše priče.

Od iskona, štovali u Rimu dva gospodara, dva blizanca **Lara,** valjda Romula i Rema, a slična dva zavjetnika svoja imali i drugi latinski gradovi, kao Preneste i Tibur.[3] Pri gojenju blizanaca, kad ovima mlijeko dostatno nije, Vučici Aki Larenciji pripomaže, hrane im donoseći, **Picus,** proljetna žunja, t.j. proljeće spori mlade sunačne bogove; pa žunja i u nas naviješta proljeće čudno **klikćući** i **totrčući**. A za poregjaj s našim mitom još je vrjednije, što dalje kaže stara rimska legenda, da Romul i Remo, uz mlade svoje drugove, zametnuše igru, te trčaše goli nagi, kao **luperci** :[4] znano nam je kolo golih nagih naših momaka. Momačko i djevojačko kolo naše plugom vuče brazdu i oda zla **oborara** selo: po latinskom obredu, i Romul plugom **oborava** svoj grad, kome niski nasip, ili svetu brazdu, gdje preskoči Remo platiće to glavom. Bražgjenje grada i bratska tragedija zgodiše se taman kad sunce sinu. Preko noći, sunce iščekala oba brata, da uhvate **augustum augurium.** Šest jastreba, zli biljezi, priletilo Remu dok Romul, sa svoje visine, ugleda njih dvanaestoro, koje je, možda, broj godišnjih dvanaestoraca božjih. Poginuo Remo, Sunce januarsko; nevidom ide i Romul, Sunce februarsko. Prihvaća ga i na nebo uznosi Mars, martano to Sunce, koje Romula hoće da zamijeni.

[3] Preller, **Röm. Myth.** II, s. 342.

[4] To na čast rogjajnome bogu **Inuus,** koga Rimljani, pri doticaju s grčkom religijom, zgodno poistovjetiše sa Παν Λυκαιος (Livii 1. I, c. 5). Epitet λυκαιος znači **vučji,** a ide samo Zeusu i Panu, t.j. Pan nije drugo, do rogjajno zimsko lice Zeusovo, što je i Porevid prema Vidu, ako slavenskome Porevidu pogodismo znamenovanje, gore na str. 118—9.

Pri svome veličajnom polasku na Marsovim kolima, "veliki" Romul sav je u sjaju i "plamenu"; munje sijevaju, stoji strašna tutnjava gromova. Ovako pričaju vijesti o Romulova letu, crpane od rimskih analista iz himničkog ili epskog pjevanja, što se o njemu negda pronosilo; a ovako odlijeće, u plamenu i orljavi, naš veliki grabancijaš iz vrzina kola. Pa je Romul i pravo božje biće: Romulus **Quirinus,**

Romula **Kopljanika,** Rimljani štovahu. kao boga.[1] A pod zlamenom **lupae,** i dvojakog onog imena, vučji narod rimski, "populus Romanus Quiritium", ljudskim rsom najjačim u historiji, zaleti se na osvoj svijeta.

[1] Kao što neki sada drže, ja ne cijenim, da je postanja nedavnog identifikacija Romula s bogom Quirinom, te da je noviji i prizor Romulova odleta; ali, da mnenje svoje o latinskoj izvornosti i davnini Romulova mita opravdam, nestaje mi ovdje i prostora i zgode. Ja sam samo pokušao pomalo objasniti rimsku legendu, u vidu mitične naše tradicije. Da li je bolje ovo moje letimično razbiranje, nego li mnogo drugo dosad na svijet izišlo, i meni samom ostaje pod sumnjom. S tumačenjem mojim o tri prva dvanaestorca, o Remu, Romulu i Marsu, sve ostalo sklapa se, ali se ne sklapa ovo dvoje važno: apoteoza Romulova, "ad Caprae paludem" (Liv. I, 18) svetkovala se u Rimu na none julijske, **Nonae Caprotinae,** a Mars, po tradiciji, nije brat ili drug, već otac Romulov.

Nego, što se vremena tiče, opažam, da ipak god još veći, **Quirinalia,** padaše na dan 17 februara, i da se onda pominjalo izloženje Romulovo i Removo na Tiberu, kao što i Romulova apoteoza (Ovid. F., II, 267—512). Ako ova, osim o polovini februara, pada i u julij, to je možda upravo za to, što je Romul sunčani lik: u juliju je sunce žarom najjače. Mučnije je dići drugu poteškoću, što je Mars, u tradiciji, otac, a nije brat, ili porednik, Romulov. Nego mi je i ovdje nešto primjetiti. U rimskoj mitologiji, naziv **Quirinus** ide Marsu, kao što i Romulu; pače je teško sasvim rastaviti Marsa Quirina od Romula Quirina (Preller **Röm. Myth.,** I, s. 369-75), a jednom zove se **Quirinus** i Remo (id., ib., s. 374): dakle, sva su trojica kao jednoliki porednici s kopljem (quiris). Pa koliko i dva blizanca, Mars je vučji, jer je njegova živina **lupus.** Marsa mnogi sadašnji iztraživalac smatra, i bez uporišta našeg mita, kao sunčanog boga, te drži Marsovih dvanaest **ancilia** kao svečane biljege, kao simbole, dvanaest mjeseci.

Uzmemo li Marsa za Sunce martano, čisto je i njegovo svojstvo proljetnoga poljskoga boga, što on bez sumnje bijaše u prvo doba, a i boga ratnoga, koji s proljeća nadbija tamnu silu zimske prirode. Kad Remo i Romul, antropomorfičnom tvorbom, od bogova spadoše na ljudske početnike grada Rima, onda Mars, **Mas-piter,** uz Romula i Rema od starine zavjetni svetitelj bojnog grada, mogao je stupiti, prema prvoj dvojici, u pretežniji odnošaj oca.

Po mome mnenju, sav mit legendarne gradnje Rima nije šta drugo, do mit božanske gradnje mlade godine, kojeg Rimljan s neba snimiše i historiji pridadoše. Osim Romula i Rema, nestašnih, bježnih i polomu sa zime jednako podvrgnutih likova sunačnih, k onome mitu još spada Mars, bog Sunčevih godišnjih uvratina, bog proljetne pobjede, naš Stojan. Što se tiče etima, ništa mučnije, nego li riješiti ime **Mars;** ali kao da je **Ma-vors** najprimitivniji oblik imenu, i drugi dio riječi kao da je od **vertere,** vrnuti: rimski Mavors konačno sa zime na ljeto vraća godinu, kako Stojan u godini postojano stoji. Mavors, mjesečni bog a drugi početnik godine, mislim da nama nešto odgoneće, upogled čega mitolozi ni sada nisu sasvim na čisto. Rimska godina bijaše dvojaka, od dvanaest mjeseci i podjedno od samih deset njih, kao što ovo potonje dokazuju mjesečni nazivi od **quinctilis** do konačnoga **december.** Kako to? već pitahu i sami Rimljani. "Romul", odgovara Ovid u potpunoj neznani svojih starina, "bješe vješt oružju, a nevješt zvjedama",[1] pa veli, da Romulovu godinu desetmjesečnu Numa ispravi u dvanaesmjesečnu. Mi ovdje pridržajemo Ovidovu riječ, da Romul osniva godinu, i kažemo: Rimske božje godine početak slavio se i s Remom-Ronmlom i s Marsom; dva početna mjeseca, dvojci, prikazivali novorogjeno, ali zimsko Sunce, dok se Mars glasio kao Sunce na nebesnom vratniku,[2] kao počinjuće Sunce proljetno. Ljudma, koji očekivahu od polja hranu, ovo drugo mjesečno brojenje bijaše navadnije i milije,[3] pa i slavnoj desetorici mjeseca otuda njihovi nazivi do **december,** do **desetoga,** unaprijed od Marsa. I lična imena rimskoj djeci od **Primus** do **Decimus,** dok ni jedanaestog, ni dvanaestog nema, možda jesu u savezu s onomastikom božjih jakih mjeseca. Rimska godina bila, dakle, uvijek dvanaesmjesečna: ali se u njoj, s vjerskih obzira, brojilo različito, ili počevši od januara, ili od marta.

[1] Ovid. Fasti, 1. I, v. 29: "Scilicet arma magis, quam sidera, Romule, noras".

[2] Uporedi i mitični Vratnik, u pjesmama o našem Stojanu Popoviću.

[3] Ovid. Fasti, 1. I, v. 118—9: "Dic, age, frigoribus quare novus incipit annus, — qui melius per ver incipiendus erat?"

Mars, smatran u kolu svojih porednika kao sunce, koje u martu staje i vraća tok godine, pruža nam, možda, ključ k otvoru svega otajnoga smisla drevne rimske himne, **carmen Fratrum Arvalium.** Arvalske svećeničke braće bilo dvanaest, kao što i Salijâ. Štovahu osobito boginju Dea Dia, a kazivalo se, da Acca Larentia, Remova i Romulova dojilja, njima dade znakove svećenstva, bijelu infulu i na glavi vijenac od klasja. Dvanaestora braća igjahu okolo po rimskom polju, te žrtvama i molitvama naslućivahu obilati plod žita i vina. Prije pomenuti carmen, jedna to od njihovih molitvica, koja je sada najdavniji spomenik latinskog jezika, glasi glasom svojim iz sinjih vremena:

Molitva prevodi se, po prilici ovako:

"Enos, Lases, juvate!	"Nas, gospari, pomozite!
Neve lue rue, Marmar,	Niti daj, Marse, Marse,
sins incurrere in pleores!	da kuga i polom zaredi po narodu!
Satur fu, fere Mars!	Budi sit, ljuti Marse!
limen sali! sta! berber!	uzigji na prag! stoj! bij!
Semunis alternei	Sve Semone
advocapit conctos !	izmjenice zazivajtel
Enos, Marmar, juvato!	Nas, Marse, Marse, pomozi!
Triumpe!"	Skoči!"

Ako Lares-Semones uzmemo kao Sunca mjesečna,[1] a Marsa kao stamena boga martanog, sve je jasno u ovoj himni. Himna je upravljena dvanaestorcima, a napose Marsu, koji, uzišav na prag nebesni i stavši, bije zimne dušmane, te od pobožnoga naroda otklanja zlo i kugu.

[1] Kako **Semones** poslije padoše u zaborav, ne zna se pravo, što oni bijahu u mitu latinskom i italskom. Nego, Sabini imadijahu svoga velikog boga Semo Sancus, koji odgovara latinskome Dius Fidius, bogu vjere, a stječe se potpuno i s latinskim Herkulom. Pošto je Hercule nesumnjivo sunčano lice, a Sunce, u Arijaca u opće, čuva vjeru uhvaćenu, i kazni svakoga, ko je krši, svi Semoni biti će, mislim, zgoljna lica sunačna.

Dio V.

Momir i Grozda, pa Sunce kroz godinu.

Uz sunce proljetno, uz zlatnoga Stojana i zlatnu Stoju, časom sijaju i drugi bogovi. Ljupki su i omamni, a jesu i tragični, jer kratkovjeki. Traju koliko i prva var proljetna.

Na čelu legendarnih priča grčkih, sa grozne tragičnosti, stoji priča o Edipu.[1] Suče iz nje, te stravi čovjeka, kano modar plamen udesa neumolnog, bezakonja najcrnjeg i bijede neizrecive; pa i Sofoklova drama pridogje, da sve to obesmrti, dok bude vijeka i svijeta. Ali nijedna grčka priča, legenda, basna, što li je, ne zada toliko muke tumačima. Edipova sfinga postavi i nama kao drugu zagonetku, za koju mislim, da nije još posve razdriješena. U najnovije vrijeme, driješenje pokuša i čuveni mitolog, M. Bréal,[2] te doista, komparativnim jezikoslovjem, objasni on mnogo koješta; no ipak, bar po mojem sudu, glavne prilike u priči, kao krv počinjena na ocu, a bruka s materom, ni u njega ne nagjoše dovoljna odgonetljaja.

[1] Momir-Edip već je objelodanjen nazad tri godine, kao pokus mitologični. Iza šireg učenja, ovo je ovdje popunjeno, a u gdječemu i preragjeno; ali glavni zaključaji ostadoše jednaki.

[2] **Mélanges de mythologie et de linguistiqiie,** Paria 1882 — **Le myfhe d' Oedipe.**

Pričanje, u svemu što je glavno, do čuda slično s helenskim, imamo i mi u dvije pjesme o "nahodu Simeunu".[1] Simeun je nahod, a nahod jeste i Edip; obojicu izložiše, a obojicu obreše u sanduku, koji valja voda.[2] Mladi Edip boravi megju čobanima, daleko od neznana roda i doma; a mladog Simeuna grde vrsnici. da nema roda ni plemena, pa ni sam ne zna, da li se rodio horjatin, ili gospodin. Kao što vidimo Edipa u presvetom hramu boga delfijskog, tako nalazimo i Simeuna u svetom manastiru. Krenuo se Edip iz onog hrama, te na putu odatle ubio oca, ne znajući zanj, pak onda, mudriji od sviju ljudi, odgonenuo Sfinginu zagonetku i Sfinzi došao glave; Simeun i on krenuo na put iz osvećenog mjesta, iz manastira, otkle sobom nosi najvrsniju, najmudriju knjigu, sveto evangjelje. Odlikovao se Simeun, već u manastiru svojem, premudrošću nad djacima svima i nad samim učiteljem, starcem igumnom: "čudno knjigu izučio", veli pjesma jedna.[3] Kako u knjizi nadmudrio, isto onako i u svakoj igri viteškoj nadjunačio djake suparnike. Simeun ne ubi, doduše, oca, ali ipak, tražeći ga, ne zateče živa: "A kad dogje baš u Janja grada", veli druga pjesma, "u Janju se care prestavio, — prestavio i sahranili ga"[4]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 14 i 15.
[2] Obretenje u sanduku, nošenu od vode, svjedoče nam, za Edipova legendu, skoliasta Euripidov i Higin (Bréal, p. 182—3): a ta crta pripada u najstarije dijelove mita helenskog.
[3] 14, v. 29.
[4] 15, v. 47—9.

I Edip, odmah iza očina ubijstva, stiže u Tebu, gdje na izpražnjenom prestolu sjegjaše kraljica udovica, mati njegova, koju sebi privjenča u neznani; u istoj neznani i Simeun počini prikrvje, obljubivši majku svoju, caricu udovicu Janja grada. Edip okaja bezakonje svojevoljnim gubitkom očinjega vida, te ga bijeda i duševni čemer pročistiše, pa njegove kosti, moći njegove, u kojoj zemlji počivaju, onu i štite; isto tako raskajani Simeun ode u duhovnika na ispovijed, i zakopa se u strašnu tamnicu, gdje predugo. bez dnevnoga vida čameći, opra sa sebe ljagu i posveti se. Njegove moći otpočivaju na najsvetijem mjestu, "u krasnoj Vilendari crkvi".[5]

[5] Id., v. 136.

Mislim, da istovjetnost svih glavnih crta, u helenskoj i u našoj priči, ne će niko da poriče. Simeun jamačno je Edip; no koje je to? Propitamo li dvije pjesme, makar u svakome im stihu, nama je posve slab odgovor, kao što je i taman smisao Edipova mita. Nego, bar djelomični odgovor nam se glasi iz treće narodne pjesme, samo da je s one dvije uporedimo. Pjesma je o "nahodu Momiru",[1] a nije drugo, do ista legenda, u gdječemu neznatno preinačena. Mjesto hristjanskog imena **Simeun,** mi tu čujemo izvorno ime **Momir,** a, mjesto neimenovane carice, javlja nam se jednako izvorno ime **Grozdana,** ili **Grozdijanka.** Prikrvje nije s materom, već sa sestrom ovom; a nije ni počinjeno, već potvoreno, podmetnuto, od zlobnih nenavidnika. Radi toga umišljenog nedjela, otac, "srpski car Stepan", daje smaknuti sina Momira, pa, od tuge za omiljenim bratom, sestra sama sebi kidiše, dok najposlije kazna sustignu i kovarne crne zlotvore. Potonja refleksija ublažila je ovdje grozotu naturalističnog prijesnog mita; ali, kako je pjesma prilično duga, a u njoj su sačuvana prvobitna imena, te i neke znamenite okolnosti, mi tu otkrivamo pravu narav razglašenog nahoda. S ovom pjesmom uporedo ide i jedna bugarštica,[2] gdje, osim što Grozdana, djevojka se zove i Prezdana, a mladiću ime je Mlagjenj.

[1] Vuk. **pjes.,** II, 30.
[2] Bogišića **pjes.,** 56.

Momir i Grozdana, momče i djevojče mlado, jesu bog i boginja. Njihovo božanstvo zasvjedočuje, i podiže iznad svake sumnje, skandinavska Edda. U našega Momira, kao što i u grčkoga Edipa, glavno je svojstvo, svojstvo uprav označno, umlje i premudrost. Takav je sveznali umjetnik germanski **Mîmir.** O eddičnoj mitologiji, ima neko Mîmirovo stablo, **Mimameidr,** pa i Mîmirov izvor, **Mîmisbrunnr,** koji ključa ispod drugoga od tri korena svjetskoga drveta Yggdrasil; u izvoru leži pusto umlje i mudrost; svakog jutra pije iz njega Mîmir, a postaje od sviju najmudriji čovjek. Nego je Mîmir,

kažu **sage,** mnogo uzvisitiji od običnoga čovjeka; nije iz jata dvanaestorih Asa, ali s Asima ipak djeluje, Asima pomaže umnom svojom vrlinom. Šta više? I sam vrhovni Odhin, kad mu god svjeta uztreba, s njim se posavjetuje; tajna dubokih prebira on iz proročke Mîmirove glave. Negda Asi poslali k dušmanskim Wanima ovoga svoga pametnog drugara; pakosni Wani odsjekli mu glavu; no je glava Mîmirova neraspadna, svježa, vječita; Asima povraćena i Odhinom obajana, ona svejednako govori; Odhin joj prisluškuje tanušne glasove, proročki romon. A jednom dogje Odhin k Mîminsbrunnru, žedan jednog srkaja žive vode, pa, da vodu srkne, založi u izvoru svoje jedno oko.[1]

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 314.

Ovako junačke **sage** o tome sniženom, polovnome bogu, i o glavi njegovoj. Nego je Mîmir čitav bog, po jednoj izreci Saksa Gramatika: "Mimingus", kako ga on zove, jeste "silvarum satyrus".[2] Osim odličja mudrosti, bogu Mîmiru, po ovim riječima, prilazi i satirska pomama. U obliku, u kome se ona do nas sačuva, tradicija skandinavska šuti o bezakonju Mîmirovu; ali u kratkome Saksovu svjedočanstvu bezakonje, što nam odmotava grčka Edipova priča, i naša Momirova, u klici, u moći, udržano je: mudri je Mîmir šumske -faunične, ili satirske naravi. Inače, i u samim skandinavskim **sagama** kao da se čuje barem jek jedan Mîmirova nedjela. Nalazi se tamo s Mîmirom skoro jednako biće, umjetnik Veland; pa Veland siluje djevu Beadohild.[3] Pogansko bogoštovje Mîmirovo bijaše na široko razvriježeno megju Skandinavcima i u saskome njemačkome plemenu, jer ima sila mjesnih imena, koja, po sadašnjoj Vestfaliji, a i po ostaloj negdašnjoj Saskoj, pri megji slavenskoj, nastadoše od Mîmira. Megju Švеđima, pronosi ga i pučka pjesma, koja još pjeva o junaku **Mimes.** [4]

[2] Saxon. Gram. **Hist. Dan;** p. 36.
[3] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 312—3.
[4] Id., 8. 314—5 i **Nachtr**. zur s. 315.

Srpski Momir skandinavski je dakle Mîmir, po svima unutrašnjim svojstvima bića svoga. Pa i samo ime, ovamo i onamo, suglasno je. Ime je starostavno, valjda iz najdalje davnine, te mislim, da je slavenska filologija u bludnji, kad ga istovjetuje sa **Moj-mir,** a izvodi ga od **moj,** meus.[5] Na velikoj je muci i filologija germanska, kad hoće da dohvati značenje svojemu "Mîmiru".[6] Što je, pod jezičnim vidom, postanja dvoumna i nekako varava, ono se zar bistri, i u razumljivu formu kristali se, pomoću mita, odgonetanjem vjerskim. Momir, sudeći ga po njegovu žiću, znamenuje žudnju, pohotu mladenačku; pa mu ime kao da bi se dalo izvesti od korena **mâ**, što je u letoslavenskom treptiti, mahati. dok u grčkomu jeziku stvara glagol μα–ιομαι, μω–μαι, vruće željeti.[7]

[5] Miklošić, **Bild. der slav. Personenn.,** s. 79 i 27, koji tumači "Mojmir" i "Momir": o "**meus**" **nomen habens.** Slično tumačenje iznosi i T. Maretić (**O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba,** Rad jugosl. ak., knj. 81, s. 124), kome je takogjer ime "Momir" jednako sa "Mojmir", te bi značilo: **mea pax.** Maretić ipak primjećuje, da u imena "Momir", mjesto "Mojmir", ne zna razloga ispatku glasa **j.**

[6] Gledaj u Grimma, **Deutsche Myth.,** s. 316.
[7] Fick, **Vergl. Wört.,** II, s. 624 i 427.

Otuda će biti u nas i čitava gromada riječi, koja ide u dvojakom redu, s "màma", "mamiti", i s "moma", "momak".[1] Ovome primaknuću riječi "Momir" i "momak" ima posredne potvrde i u bugarštici, gdje se Momiru daje ime Mlagjenj.[2]

Mitologija sjevernih Germana, s našom uporegjena, u veliko će nam pomoći, da prozremo takogje Grozdanu, pa, shvativši zgode Edipova i Momirova života, da zagjemo do prave suštine mita. Mimo Fru Wode (našu Gospogju Vidu) i Iörd (Zemlju), Odhin, ili "Wôdan, ima još jednu ženu. Zove se **Rindr** u **sagama, Rinda** kod Saksa Gramatika, koje ime hoće reci **kora.** Sakso nam utvrgjuje jezično ovo značenje, dok pripovijeda, da Rinda premlagjanom svojom ljepotom zamami vremešnog Odhina; visokoga, ali ostarjelog boga ne će Rinda; tada je on zatravi, dotaknuvši je **korom** obajanom,[3] i silova djevu mahnitu.

[1] Ovako barem Daničić (**Korijeni,** pod **ma, man,** na str. 152—5).
[2] Bogišića **pjes.,** 56. Ime "Mladen" još je u pučkoj porabi, a od starine je. Kod glasovitih hrvatskih Šubića, u davno im doba, nisu rijetki Mladeni.
[3] Saxon. Gram. **Hist. Dan.,** p. 41: " .... quam protinus cortice carminibus adnotato contingens, lymphanti similem reddidit".

U našim pjesmama, Momirovoj majci, ili sestri, ime je Grozdana, Grozda, Grozdijanka. Dolazi to od **gar,** udvojeno **grag,** zbijati, zbijenu biti[4]: grozne su suze i kiša, a, u stajaćem starinskom govoru, grozan je i vinograd. Gdje u drveću proljetni sok kipi i hoće da ispod kore izbija, gdje je prepuno, tu je i Grozda. U ostalom, bolje no svako drugo razlaganje, skandinavskoj pomamnoj Rindi (Kori), a našoj Grozdi, te i Momiru, raznjašnjuje i narav i ime ova pradavna ženska pjesma, koja se očevidno odnosi na ta dva bića božanstvena:

"Boga moli mlado momče:
Daj mi, Bože, zlatne roge,
i srebrne parošćiće,
da probodem boru **Koru,**
da ja vigju, šta j' u boru.
Bog mu dade zlatne roge,
i srebrne paroščiće,
te probode boru koru.
Al' u boru mlada moma,
pak zasija kano sunce.
Njoj govori mlado momče:
Oj čujeg li, mlada moma!
Prosio b' te, ne dadu te;
mamio b' te, poći ne ćeš,
otim'o b' te, sam ne mogu.
Al govori mlada moma:
Oj, Boga mi, mlad junače!
Ne prosi me, ne dadu me,
ne otimlji, poginućeš.
U men' ima devet braće,
i toliko bratučeda ....
Grijota je poginuti,
a sramota pobjegnuti,
već me mami, ja ću poći".[5]

[4] Daničića **Korijeni,** str. 57—8.
[5] Vuk. **pjes.,** knj. I, 55, v. 1—21 i 27—9.

Mlada moma u boru pod korom, moma koja sokom kipi i mamom mami, u isto je doba Grozda i zatravljena Rinda. Pjesmi pečat davnosti utisnuše jošter "zlatni rozi i srebrni paroščići". Rozima zlatnim i srebrnim, t.j. zrakama svojim, po arijskom nazoru, biju se svijetli bogovi protiv tamne sile noći i zime. A od poganske je davnine ovdje i sama vrsta drveta, bor, premda se novo čini ono sročeno: "te probode **boru koru**". Radi svoje jedrine i vječnog zelenila, a još više radi obličja svoga voća, bor je drvo **phallično,** pa naslućuje rogjaj, te i ponovni rogjaj, neumrlost[1] Bor je razglašen u vjeri Arijaca, osobito u bogoštovju frigijskoga Atisa, a omili vanredno i Slavenima. U Podoliji, pirne pogače ljudi još kite borovim grančicama, kojima, opet u Rusiji, rese lijes i mrtvaca, kad ga na groblje nose. Od bora mi imademo pučko muško ime "Boroje", i žensko "Borika". Ali je najznatnije to, da zapadni Slaveni, Poljaci i Česi, štovahu Borutu, boginju koja življaše u boru. Ova je Boruta, skoro bez sumnje, ona ista djeva, radi koje, u našoj pjesmi, mlado momče "probode boru koru". Pri prvoj ljetnoj toploti, sočna moma, mlada Grozda, skrivena je još u drvenoj kori; tu koru Momir mladi probo žarom svojim; pa eno privjenčava proljetnu djevu, dok je omamljenu mami.

[1] Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Pin**.

Momir i Grozda dva su proljetna božanstva, od same naravi iznesena pred oči pradjedova naših. Zasijalo se proljeće. Po crvenkastim rudinama, zimom omlaćenim, posuli se svježi kupovi zelene trave. Dok posvuda na zemlji probijaju početne klice, kipi jednako i u drveću: iz ovoga, uz prve pupoljke, žarko i neodoljivo izlijeće var i kita smješljiva proljeća. Od sočne klice, koja ispod kore izbija, te će naskoro iz sebe izviti čudnu divotu cvijeta i blagosov ploda, naši oci napraviše šumsku boginju. To je Grozda, proljetnom toplotom napirena i opojena.[2] Ali Grozda kipi i oplogjuje se, uz druga svoga. To je Momir, ljuta čežnja, ljubavni žar, koji s proljeća buči u krilu majke prirode.

[2] Grimm (**Deutsche Myth.,** s. 207—8) sklon je viditi u Rindi "cortex", ili "crusta soli vel terrae". Time bi ona, te i naša Grozda, bila Zemlja, ili barem neko lice Zemlje. Zbog našeg mita, pada hipoteza Grimmova.

Poganskome štovanju ovakog drveća naći je još očita traga i u jednom pučkom običaju. U srpskoj Šumadiji ima zakrštenih drveta, koja se cijene kao sveta, i nazivlju se "zapisi", jer je sada na njima zapisan krst. Svake godine, kad se zavjetina drži, ljudi povorkom idu od zapisa do zapisa, noseći krsta i gospodajući. Za barjakom stupa svećenik, obučen u crkveno odijelo, a za svećenikom množija, sve dva i dva, u glas moli: "Gospode pomiluj!" Svako zapisano drvo, u kome je krst izrezan, obilaze triput; nad njim čita svećenik jednu molitvu, dok svi kleče; onda "odelju obživak" oko krsta na svetome drvetu. Isto ovako se izregjuju svi zapisi. Imati zapisano drvo na svojoj zemlji, čast je, pa kome u dio zapade, onaj vinom i mesom gosti krstonoše. Drvo s obživkom čuva se kao svetinja. Grjehota je š njega rod mlatiti, ili se nanj penjati.[1] Što je ovdje primetnula vjera hristjanska, ono je tako površno, da se bez ikakove muke da odlijepiti. Odstranivši sve novije, ostaje nam drvo, koje se od naroda štuje; sveto drvo, koje svake božje godine obrezuje se, probada se, te i oživljuje. Života je znak onaj "obživak", što ljudi na zapisu odjeljavaju i ponavljaju, a da i nisu više svijesni bogoštovnome činu iz davnih vremena.

[1] Milićevića **živ. Srba,** str. 100—1 — Vuk. **rječ.,** pod **Zapis.**

Prilika je, da amo spadaju i pučka drva "sjenovita". U Grblju, u Boci Kotorskoj, zovu se ovako izmegju velikih drveta neka tajnovita, pa se misli, da u sebi imaju silu. I Helenima bijahu poznata drveta ovaka. Barem na ostrvu Samu, žene se zaklinjahu "sjenkama hrasta". Od te sile zlo i naopako svakome, ko ih posiječe: ili odmah umre, ili dugo boluje i vene. Čeljade koje se boji, da nije posjekao sjenovito drvo, eda bi se zlu oteo, istom sjekirom na panju njegovu siječe živoj kokoši glavu.[2] Mi ovdje imademo zamjenu glave, te doista i žrtvu neznabožačku, naslijegjenu od otaca poganskih.[3] Ali za to baš ne treba, da se ono odnosi na Grozdu. Gluhi veliki lugovi, kakogod i uzvisiti brdni vrhunci, bijahu našim ocima najsvečaniji hram, gdje bi božanstvo, u grozovitom sjenu, suštalo, kao tajnim glasom progovaralo; pa i ona "sjenovita" drva, u Boci kotorskoj, mogu biti zadnja uspomena slavenskih šumskih hramova.

[2] Vuk. **živ. i ob.**, str. 236—7.
[3] Kojegdje megju Slavenima, n. p. kod Vendâ u Luzačkoj, još se misli, po praznoj vjeri, da, kao što i vode, tako i neke šume, ištu svake godine ljudsku žrtvu, pa da ovu i dobivaju, makar na koji način. Što se pak tiče kokoši, taman žrtvu kokoši pogani Litvini prinošahu svetim hrastovima i lipama: "..... quercus, quibus mares, tiliae, quibus feminae pullastrâ, pro frugibus et incolumitate rei domesticae, quasi diis faciebant". Ovako piše, g. 1587, biskup u Samogitiji (vidi A. Brückner, **Beiträge zur litauischen Mythologie,** Archiv IX, s. 271).

Po Helmoldu znamo, na primjer, da bogu Pronu, iliti Perunu, baltičkih Slavena pripadahu taki osvećeni hrastovi.[1] Nego se opet čini, da "sjenovito" znači više, nego naprosto drvo osvećeno. Sjenovito drvo kao da je drvo živo, drvo duhato. Naš narod u Boci misli, da i čovjek može biti "sjenovit": kažu, da je "sjenovit onaj koji izgubi svoj sjen, pa kao lud tumara po svijetu bez sjena, kao i sjen bez njega".[2] Pače, u narodnom pričanju izvan Boke, spominje se i čudesna neka "gjevojka sjenovita, koja će krilate junake ragjati".[3] Od ove djevojke do Grozde nismo mnogo daleko. Riječ "sjen", leksikalno, sada ne znači, osim sjena, još "duh, duša", kako u Latina "umbra" i u Grka σκια ali je, po svoj prilici, nekad i ovo drugo značila. Barem narod, gdje gata, da "sjenovit' čovjek, izgubivši svoj sjen, tumara kao lud; ili, da se čeljadetu može sjen u temelje velikih gragjevina uzidati, pa od toga poslije će i umrijeti ;[4] ili, da će u godini umrijeti onaj, kome sjen se ne vidi prema božićnoj svijeći[5]:
u tome svemu on vjeruje, da je sjen duša.[6] Po ovome, drvo "sjenovito" ne bi moglo šta drugo biti, već drvo "duhato"; a drvo duhato jest ono, u kome pod korom prebiva sočna Grozda.[7]

[1] Helm. Chron., 1. I, e. 83: "Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, que dicate fuerant deo terre illius Proven, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas

portas. Preter penates enim et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universe terre, cui flamen et feriationes et sacrificiorum varii ritus deputati fuerant".

[2] Vuk. živ. i ob., str. 237.
[3] Vuk. prip., dodat., 5.
[4] Vuk. živ. i ob., str. 237.
[5] Milićevića živ. Srba, str. 123.
[6] Ovo gledaj lijepo razloženo u Maretićevu Pučkom vjerov., Rad 62, str. 191.

[7] U našem jeziku, u pridavnikâ, za drveće završetak je na ov, to kao lični. Skoro bih rekao, da iz toga takogje proviruje starinska misao o duši u drveta.

Nemaju razvitog mita, kao što je naš, ali da u sočnom drvetu leži božanstvo, misliše, i rekoše, još drugi Indo-europljani. Eranska molitva veli: "Mi počinjemo hvalu i klanjanje dobrim vodama, sočnim drvetima".[8] A mitična zamisao Helena čitavu jednu vrstu svojih božanatvenih ninfa privezuje za drvo. 'Αμα–δρυαδες srašćene su s drvetom; o ovome visi im žiće. Hamadriade, kao da bi taman bile helenske Grozdane, s drvetom ragjaju se i s njim ginu. Nijemci posvećeno drvo nazivahu frau, gospojom.[1] U Litvinâ pak, u naših srodnika najtješnjih, sve do XVI vijeka, uprav mah preotimala ova religija drveća. Čitave pogdjekoje šume obožavali pogani Litvini, te glavom plaćao ko bi i ciglo sveto drvo posjekao, il mu odkinuo zeleno lišće. Mišljahu, da božanstvo, a osobito šumski bog, u takim šumama prebiva.[2] Po vjerovanju litvinskih Žemaita, stablo bijaše dom bogu, od koga se pomoć očekivala, božja pomoć, da i sunca sijaju i padaju kiše.[3] Taj bog boravio "pod korom" u drvetu.[4] I dandanas Litvinima gdjekada privigja se njihov davni, hristjanstvom istisnuti bog. Prikazuje se njima "šumski vrag", kad muški, a kad ženski, i poskakuje u šumi, Čas kao jarac, čas kao koza.[5]

[8] Vispered, XXIV, 1. Ali je reći, da Spiegel nešto dvoumi o svome prevodu ovoga mjesta Aveste.

[1] Grimm, Deutsche Myth., s. 542.

[2] "In silvisque hujusmodi Deum silvarum ceterosque Deos consistere credunt", svjedoči stari poljski historik Długosz (Brückner, Beitr. zur lit. Myth., s. 5).

[3] ".... sacra Dei domus, in qua divinam opem petere consuevissent;
inde pluvias, inde soles obtinuisse". Ovo govori Hieronim iz Praga, monah i hristjanski blagovijesnik megju Žemaitima (Brückner, ib.).

[4] Neki Litvin "credebat deos intra arbores et cortices latere" (Grimm, Deutsche Myth., *s.* 908).
[5] Brückner, id., s. 9.

Naša drvena Grozda, sočna i nabujana, ja bih rekao, da nešto prinosi i k tumačenju imena Οιδιπουϖ . Pučka etimologija starih Grka, ili uvidi tu čovjeka s oteklim nogama, te, postupanjem etiologičnim, pridoda Edipovu mitu jošte crtu, kako djetetu probodoše noge, i za provučeno kroza njih uže objesiše o drvetu; ili u prvoj česti sastavljene riječi spazi glagol ειδω, οιδα, znati, te reče, da se ono odnosi na sveznaliciu koji nadmuduje Sfingu. A nije baš na čisto, ni sada, etimologija imenu,[6] premda su filolozi oboružani svim poredećim znanjem jezikoslovnim. No, bi li naša priča mogla u tom pomoći? Ako Grozda stoji od bilja nabujana u proljetnoj prirodi, ime Οιδιπουϖ možda je od οιδιαω, bujati, i ποα, lisće.[7]

[6] B*re*al, Le mythe d' Oedipe, p. 177—81.
[7] Ipak je priznati, da bi se ovo opravdati dalo, više u pogledu mita, nego li u onom stroge filologije. Od πους noga, može lasno proizlaziti ime Οιδιπουϖ , kao što i riječ ειλιπουϖ (Preller, Griech. Myth., II, в. 343).

Edip bi, ovako, iznosio uprav Grozdino ime: bio bi Grozden, koje je takogje naše narodno ime muško. Vrijedno je pak ozbiljne pažnje ono, što na obranu svoje etimologije veljahu stari Grci, da, naime, Edipu probodoše noge, te mu nabuhnuše, i da je po tom dijete obješeno o drvetu. Probodenu koru borova drveta, ispod koje se glasi pomamna moma, a i mladića pomamna, koji koru probode, tu prije vidismo u našoj pučkoj pjesmi. Ovako, i drvo, i nabuhnuće, i probodenje, i mladić, prikazuje se jednako u našoj i u grčkoj tradiciji. Samo je različito sasvim megjusobno slaganje ovih pojmova, pa se razvi i različito pričanje. Srpska je priča očevidno drevna i izvorna, jer je razumljiva, dok grčka kaže na sebi sve biljege umjetne poznije kombinacije. Naš je Momir prijesan, ali je samotvor: cio je sliven u jedan komad, u jedan kip božji. Οιδιπους istučen je iz dragocjenog helenskog mramora; ali divnome kipu stare sastavine slubljene su refleksijom i probirom novijega helenskoga uma.

Tako ja držim, da je Edip tvorba mitična drugoga stupnja. Tvorba izvede se u Beotiji, gdje boga preokrenuše u udesnog junaka grada Tebe, otkle ga primi poslije u sjajno svoje naručje, omilova, i svega prosvijetli atična tragedija. Metamorfoza boga u junaka učinjena je, dašto, na osnovi mita, što već od najdavnijih doba postojaše u svakom plemenu i u svakoj krajini Helade. Može biti, da sveopći a iskonski bog bijaše Μωμος, što u drugom obliku, pjesničkomu te starijemu, glasi Μωμαρ. Ovaj Momar kao da je čisti imenjak našega Momira i skandinavskoga Mîmira. Momar je obijesni bog neobuzdanog, prijesnog, smijeha. Po najboljem svjedoku grčke mitične misli, po Heziodu, Momara rodi Noć bez muža,[1] biva to zimna noć, iz koje iznenada iskače žarko i veselo proljeće. Momar nije nazvan izrijekom nahod, no, po nevidnom rogjenju bez oca, doista je takav; svakako i njega prati od ljudi i od bogova pokor, jer μωμος znači takogje bruka. Ovu drugu stranu boga, prekornu i nemilu, oličuje helenska legenda u sumornome, tragičnom Edipu; pa iz daleka valjda napominje i naša, gdje za nahodno čedo kaže, da "nit se smeje, niti ručicu daje, — ni kršteno, ni zlamenovano".[2] U ovome biću, koje mi sad ispitujemo, sve je skrajno i golemo. Pusta pohota i pusti smijeh izmjenjuju se s grdilom i turovnošću.

[1] Hesiodi Theogonia, v. 213—4.
[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 15, v. 27—8.

Daj da vidimo, i pretresemo, Momirove i Grozdine zgode, u ukupnom pričanju naših pjesama. Što nam je prvo razaznati, to je rogjenje Momirovo. Momir, ne samo da je svuda nahodnik, već i nije baš čisto viditi, kao ni u helenskog Momara, ko mu bješe od srca roditelj. Vukova pjesma 14 ne zna zanj; pjesma 30 dovodi nam "srpskog cara Stepana", kome je Momir više posinak, no sin. Ali muklo nešto, i grozno nam progovara iz pjesme 15:

"Rani care u Janju devojku
od malena do desnog kolena,
ne rani je da je drugom daje,
već je rani, da je za se uzme;
care hoće a devojka ne će . . .
već on uze pod silu devojku.
Po tom malo vreme postajalo,
malo vreme, tri godine dana,
med njima se muško čedo nagje,
al' ga majka negovat' ne može,
već mu savi knjige i košulje,
pa ga zali u olovo teško,
pa ga baci u to more sinje:
Nosi, more, sa zemlje nepravdu!
Ranitelj je kako i roditelj!"[1]

[1] V. 1—5 i 7—17.

Otvara nam se ovdje prvi prizor Momirova života epskim veličajnim proklestvom, koje je posve slično s proročkim proklestvom, što se u Tebi izreče nad čedom Edipom. Radi mrkog proroštva, roditelj Laio odmah zazire od sina Edipa, te ga dao za probodene i nabuhle noge o drvetu objesiti; radi naslućene nepravde svog sina, i naša mati roditeljka isto od njega zazire, te "ga zali u olovo teško, pa ga baci u to more sinje". Ali, za postanje nahodnikovo, najvažnija je u ovoj pjesmi riječ, koja pade o Janju: "rani care u Janju devojku". Ma da to još i ne dokazasmo, puno je puta rečeno, da je mitični Janj naše pučke tradicije bog Oganj. "Car u Janju", to je Oganj, kojeg obitelji arijske, pod kućni krov zaklonjene, i sabrane okolo domaćeg ognjišta, u zimno doba godine najviše obožavahu. Momir, žar proljetni, nastaje od Ognja, no je ocu zazoran; omraza je megju ocem i njim, jer početkom novoga ljeta, gdje zavladaju

sunačni bogovi, kućni Oganj linja i zamire. Ovo tek natuknuo naš mit; ali najčistije i najljuće izrazio helenski: Edip umorio oca svoga, kad ga susrete na putu u Tebu, a š njim se zavadi.[2] Začudno je i sudaranje mitičnog grada Tebe, u Edipovoj legendi, s mitičnim gradom Janjem, u priči Momirovoj. Teba je zmajevsko obitalište. Pri zidanju Kadmeje, na mjestu potonje Tebe, razmeće se zmaj, uz zmajeve ljude; pa je zmaj, ili zmija, naš i arijski simbol Ognja. Edip i Momir izbijaju na život u gradu Ognjenom.

[2] Etimologično, što znači Λαιος Edipov roditelj, teško je reći. Nego, nije sasvim izvan prilike, da je ovo ime, kao što i ime Edipova djeda Λαβδακος, u savezu sa λαμπω, koje bi Ognju dobro pristajalo. Od Ognja mogu biti imena i Edipovoj materi, 'Ιο-καστη, 'Επι-καστη, gdje je drugi dio riječi od καιω, goriti. Svakako, Λαιος u početku bijaše bog. Herodot (V, 43) spominje gatnje, proroštva Laieva: "συνεβουλευσε εκ των Λαιου χρησμων ..."

Još gdjekoji potezi naših pjesama o djetinstvu, i prvom gajenju Momirovu, vrijedni su nekog obzira. Što se Momir rodio, ili po riječima pjesme, našao se megju carem i djevojkom nakon "tri godine dana";[1] to su zar tri godišnja doba prije proljeća. A što je "zaliven u olovo teško", i "bačeno u to more sinje",[2] ili, kako druga pjesma kaže, "zatvoren u sanduk od olova", te ga "isturila voda pod obalu";[3] time se, po svoj prilici, označuje proljeće, utonuto u teški drijemež zimni. Svaki božij žar, ili božje vidilo, što umače, ili u noć, ili u zimu, Indo-Europljani, svuda i svagda, zamisliše kano zaprto u koješta, i u vodu bačeno.[4]

[1] 15, v. 10—1.
[2] V. 14—5.
[3] 14, v. 6—7.
[4] Gubernatis, **Myth. zool.,** I, p. 255.

Po trećoj pjesmi, dijete se našlo u gori zelenoj,[5] koje će reći isto. Opet po nazoru Arijaca, noć i zimu prikazuje, ne samo beskrajni vodeni ocean, već i hladna neizmjerna šuma.[6] Dostojno je pažnje, da i helenski mit donosi baš ove dvije iste varijante: po jednoj predaji, Edipa izložiše na kitnom Kiteronu, a po drugoj do Sikiona negdje, ili do Korinta, što su pomorski gradovi. Naša pjesma kaže čedo "u vinovo lišće zavijeno, — a vinovom lozom povijeno, — a po licu listom pokriveno"[7]; a Kiteron bijaše obrasao taman vinogradima, i vinskome Dionizu posvećen. Vinovo je lišće dosta prozirni simbol opojenog i ljude opajajućeg proljetnog boga, kakogod i vinovni grozd pristaje i imenu i naravi Grozde. Momir, po našoj pjesmi, hrani se medom,[8] a raste kao iz vode: "što deteta u veče omrkne, — još toliko u jutru osvane[9]; gdje pak odraste, "ljepši je od svake gjevojke"[10]; od dike, poočim "car gospodin, srpski car Stepan", njega vodi "pored sebe, kano kitu cveća".[11] Lijepo mu je i ime: Momir, ime nadjenuto od milja, veli pjesma[12] Evo dovle, krasni Momir kao da je helenski razdragani i razmaženi Momar.

[5] 30, v. 13.
[6] Gubernatis, **Myth. zool.**, passim.
[7] 30, v. 14—6.
[8] 14, v. 20.
[9] 30, v. 79—80. A drugdje, 14, v. 21-3: "Kad je bila čedu godinica, — kolik' drugo od tri godinice". Naglo rastenje odlikuje, u našim pjesmama, čudesna bića.
[10] 14, **v.** 84.
[11] 30, v. 85—7.
[12] 14, v. 16**—7:** "Lijepo mu ime nagjenuo, — nagjenuo: Nahod Simeune", a davnija verzija, 30, v. 73—4: "Od milja mu lepo ime dade, — lepo ime: Nahode Momire".

Ali već korača k nama rasudljiv, mudar Edip. "U igri svakojakoj",[1] Momir nadmeće i nadmudruje svakoga, kako i Edip nadmudrio Sfingu, dobitnicu sve dotle nad dojednim živim stvorom. Kakvi su to nadvladani suigrači Momirovi, i nadbijena Sfinga Edipova, znamo čisto. Mitolozi već dokazaše, da je σφιγξ od σφιγγω, stisnuti.[2] Uda zima obavija i sapinje proljetnu požudu, koja hoće da se iskopa iz lavskih pandža krilate nemani; poginuće mnogi dah proljetni, al je, na posljedku, požuda odmotana i pobjedonosna; Edip rješava zamke opasnoj zagoneci, a Sfinga je strovaljena u bezdan. Da

ovo izvede, krenuo objašnjeni Edip iz Apolonova proročista; drugim riječima: Apolon ili Sunce, koje svuda prodire i zimni led probija, glavni je pomagač jasnoj prirodnoj požudi u proljetnoj onoj borbi. Po istom slijedu misli, no u drugojačijoj formi, naše pjesme Simeunu, ili Momiru, daju časno evangjelje. Pače i samom čedu, pred što će ga baciti u sinje more, nek ga more nosi, mati primeće i "savija knjige".[3] Momir nadjačava, po jednoj verziji, sve manastirske djake, zavidne svoje suparnike[4]; po drugoj, sve delije, suprosioce udesne majke svoje, carice udovice u Janju gradu[5]; a, po trećoj, platiše glavom nepravdu, njemu učinjenu, do devet pakosnih vezira sa "mudrim", no "najcrnjim" Todorom poglavicom.[6] Crni ovi veziri, Momirovi nenavidnici, nisu drugo, po svemu sklopu mita, do zimni Jadi. Devetanje u nas, u Eranâ i u Indâ, češće naznačuje broj neopredijeljen. Ima, dakle, tušta i tama dušmana Momirovih, crnih Jada, a jaka im je sila, kao što je jaka Sfinga; no, kako se Sfinga, nadmudrena, strovali u bezdan, onako se i pod devet "crnih" vezira "zemlja provali", veli naša pjesma.[7] Jasno je, da je mudri i udi Todor našeg mita mudra i uda Sfinga mita helenskog.[8]

[1] 14, v. 34.
[2] Bréal, **Le mythe d' Oedipe,** p. 174.
[3] 15, v. 13.
[4] 14, v. 29—38.
[5] 16, v. 50—70.
[6] 30, v. 29 i 381—2.
[7] V. 381 i 384.
[8] Zbog ovih vezira htjelo se, da naše epsko pjevanje o Momiru nije izvorno. Nagjoše, da se nekako podudara s arapskom pripovijetkom iz "Hiljadu i jedne noći", kojoj je naslov: "Deset vezirova"; pa rekoše, da ono ima istočno poreklo. Nego, ovaj je vezirski naziv veoma površan, i postanja nova, kako se odmah vidi, usporegjujući vezire sa djacima manastirskim i sa suprosiocima carice udovice u Janju. Dotična arapska pripovijetka posve je različita suštinom svojom.

Nastupaju grozote Momirova i Edipova života, prikrvje i ubijstvo sina u Momirovoj, prikrvje i ubijstvo oca u Edipovoj legendi. Za prikrvje vidismo, da su u našoj legendi dvije verzije: prikrvje s materom i potvoreno prikrvje sa estrom. Što je prva verzija groznija, a helenskoj tačno odgovara, za to se može misliti, da je i davnija; no i druga biti će starinska, premda je očito nov, te iz hristjanskoga izvora, ublažavajući dometak potvore. Ako je Momir proljetni žar, a Grozda priroda, drvo koje buja; ako se uljubljena priroda oplogjuje pod toplim celivom pirećih proljetnih lahora; ono su, po prostodušnom uobrazivanju naturalističnih ljudi, lica privjenčana, muž i žena. Pjesma 30 pretoplom bojom naslikava taj brak. "Cvjetonosje" je.[1] Na večer, u zelenoj bašči, vidio Momir Grozdanu, gdje cvijeće bere sa svojih trideset djevojaka; sretoše se, i mijenjali se cvijećem; on joj "dade struk rumene ruže, — ona njemu struk bela bosiljka"[2]; opoji se Momir "tregodišnjim vinom", u koje je "mešano svako bilje",[3] te njega Grozdana prigrli. Ovako glasijaše prvašnje pričanje; a ako su u sadašnjoj pjesmi ove stavke premetnute i kud kamo razbacane, njih jamačno rastrga, i drukčije razloži, ćudoredna hristjanska misao. Ali je razbludna slika cjelovita u bugarštici. Lijepa Grozdana i mladi Mlagjenj jesu "u carevu perivoju". Oboje "ruže beru", a Mlagjenj djevi "grozdove u nedra mećaše".[4] Šapće Grozdana: "Ljubi mene, Mlagjenje, u ovojzi drobnoj ruži".[5] Po ovom neznabožačkom idilu, Momir i Grozda ukazuju se kano proljetni mladenci, muž i žena. Nego, oni bahnuše zajedno; u jednom rogjaju izbiše iz tame na svijet: pak su s toga, osim što mladoženja i mlada, jošte brat i sestra. "Tako mi se ne delilo meso", uzvikuje car u pjesmi, "za života od mojih kostiju, — ja ne delim Momir' i Grozdanu! — Rogjeni su bratac i sestrica".[6]

[1] V. 90.
[2] V. 280—6.
[3] V. 150-4.
[4] Bogišića **pjes.,** 56, v. 3—6.
[5] V. 9.
[6] Vuk. **pjes.,** 30, v. 199—203.

Pita se: Otkud da ova sestra postaje i majka? Otkud prikrvje još teže, pri kojemu se zgrozi i sama savjest poganskih ljudi? Ja bih mislio, da jedna crta u skandinavskom mitu daje nam uputu za driješenje

ove ljute zagonetke. Skandinavska Groza jest Rinda (Kora), pak je žena oca bogova., Odhina.[7] Ako je Odhinova žena, ona može biti smatrana i općenitom majkom bogova, kao što je ovima Odhin općeniti otac. To tim više, što se Rinda malo, ili nimalo, ne luči od Iörde (Zemlje), druge žene Odhinove. Obrisi prirodnih božanstva čisto se ne crtaju; lasno je, da se jedna božja slika prelijeva u drugu. Kitna Rinda, kitna Grozda, sa sočnom svojom zeleni, i s dikom ranog proljetnog cvijeća, tijesno prianja za Iördu, Zemlju. Je li Grozda, nekako, i Zemlja, ona je Crna Zemlja, ta vječito ragjajuća i raspuštena boginja Arijaca i Nearijaca. "Opiše se, kano zemlja crna", uzgredna je izreka naših narodnih pjesama,[1] a nema posla s mitom, o kome se sad bavimo, al nam posredno još pominje razuzdanost davne majke. U našoj starijoj priči ona zamamljuje nahodnika, sina svoga; u grčkoj, Edip primamljen je Iokasti, svojoj materi. A i u grčkoj legendi čini se Iokasta dvojaka, ili barem nosi dva imena: kad je Iokasta, a kad Epikasta.[2] Možda su ovo dva helenska obličja kobne i vesele Grozde, biva Grozde, crne zemlje, matere, i Grozde, proljetne kite, sestre.

[7] Vidi na više, str. 125.
[1] Tako, n.p., u Vuk. pjesmi, knj. III, 7, v. 179.
[2] U homerskom je predanju (Odys., XI, 271—80) Epikasta, koliko lijepa, toliko i nedužna.

Mi tim radije prihvatismo crtu skandinavskoga mita o Odhinu i njegovoj ženi Rindi, što crta ista tumači još jednu opačinu, koja otajno plazi po pučkom epu, gdje od "cara Stjepana" čudno zatrudni kći Grozdana, ili Grozdijanka, a plazi i više po pričama štokavskim i čakavskim, gdje neki car navalio, da privjenča sebi kćer. Taj car biti će Odhin-Vid, samosazdani otac sviju bogova, ravni ili neizravni roditelj njihov, kome je Rinda-Grozda, ne samo žena, već ujedno i kći, pošto od vrhovnoga boga svi drugi vuku poreklo svoje. Car Stjepan, kaže epska pjesma[3] jaše konja goluba, ili labuda, i ide u lov, "u Jabuku zelenu planinu".[4] Bilo doba oko vaskresenija.[5] Ništa ne ulovivši, car i pratnja mu naidoše na vodu bunara studena, pa, žedni, odsjedoše, i kod vode se ustaviše. Tu, carev konj golub "iskopa mrtvu glavu iz bukova lišća".[6] Nogom je ćušnu carski vezir Todor, a glava progovara:

"Ne ćuškaj me, Todore vezire!
Ti, Todore, nisi carovao,
a ova je glava carovala,
kako prije i poslije hoće".[7]

[3] Petranovića **pjes.**, knj. II, 16.
[4] V. 34.
[5] V. 37—8 i 175—6.
[6] V. 58—60.
[7] V. 65—8.

Car se vrati u dvore, te da kuša, hoće li ona glava baš carovati, nju "baci u plamen ognjeni: — gorje glava ljetni dan do podne, — a ništa se na njoj ne poznaje".[1] Tada je stuče u pepeo, i pepeo sahrani u zlatnu kutiju, koju "postavi na sanduk od zlata",[2] u posebnoj svojoj odaji. Grozdana, lijepa djevojka, careva kći, gdje jednom otvori odaju, zaudri je blagovonje iz nje, otklopi kutiju, a promirisa u kutiji pepeo. U onaj čas djevojka zatrudni, te joj i srce počne rasti. Dozvao car slugu svoga Vladisava, od koga dao objesiti smjernu i nježnu djevu, to u planini na suhoj davidi. U znak neprevarni, da Grozdijanka bijaše "prava srca, davida suha izlistala" odmah.[3]

[1] 87—9.
[2] V. 96.
[3] V. 189 i 227.

Prava je srca, po jednoj priči jekavskoj,[4] i ona kći, koju car roditelj hoće da uzme sebi za ženu, jer prsten žene njegove, milovane preko mjere a istom preminule, najzgodnije pristaje na prvi prst desne kćerine ruke. Od ljutog jada kći kidisala sama sebi; no je car opet oživio, zvijučući sviralom nad mrtvim joj tijelom. Onda careva kći bude ovca, koja je uz cara skakutala, a car je njivio, pa kad ovaj umre, u oni

dan umre i ovca. Bježi od oca nevina kći i u priči čakavakoj, sličnoj s ovom.[5] Jednome kralju žena na umoru reče: "Proklet bio, ako drugu ženu uzmeš do onu, kojoj bude ovi prsten pristao"! Izmegju svih djevojaka kraljestva našlo se, da prsten pristaje samo kraljevoj kćeri. Ocu kralju ona se otimlje, ištući od njega sunčeve halje, pa mjesečeve, pa zvjezdane. A gdje ništa ne pomaže, jer joj kralj to sve donese, dogje samo Sunce k djevojci, i naputi je, neka one halje spravi u škatulju, i neka kupi jednu racu, koju će metnuti u vodu i zaprijeti u svoju komoru, pa da pobjegne ono jutro, kad bi se morala udati. Kći poslušala Sunce. Ono jutro nevjeste nije, a raca u vodi pljuska.

[4] Vuk. **prip.,** 28.
[5] Mikuličica **prip.,** str. 23—5.

Pjesma i priče iznose taka čuda, po kojima je jasno, da prizor biva na samom pozorištu stare vjere. "Mrtva glava iz bukova lišća gori u plamenu ognjenom", a mi prisuće božanskog Ognja već naslutismo, i po drugim znakovima, u legendi Edipovoj i Momirovoj.[6] "Zvijukanje svirale nad mrtvim tijelom", kao što i "Sunčeve halje", pa i "doba oko vaskresenija", to je sve iz drevnog vjerovanja, i navijesta nam proljetno Sunce, koji prirodu diže iz mrtvih.[7] Ali nedužnost ćeri nije nipošto starinska crta. U tome je nova motivacija. Grozda, kao i Momir, pomami naše oce, i arijske im srodnike; no, tamo vremenom, Hristova nauka sasvim odvrati od nje pročišćena srca sljedbenika svojih. Kako Momir bude iskajani svetac, tako i Grozda stidno, nevino, na pravdi boga obijegjeno dijete. Nego, u mitu jednaku s ovim našim ovdje, u neznabožačkim Metamorfozama Ovidovim, kći nije nedužna.[1] Mira zamami se za Kinirom; Mira, to toplo i sočno drvo.[2]

[6] Vidi na str. 131.
[7] Za Sunčevu sviralu vidi **Dio IV,** na str. 65 (165).
[1] L. X, f. 7**:** "Myrrha in arborem".
[2] Ib., v. 499—500: "Quae quamquam amisit veteres cum corpore sensus, —flet tamen, et tepidae manant ex arbore gattae". I mit Mirin vrši se u rano ljeto, "u doba oko vaskresenija": "Festa piae Cereris celebrabant annua matres — illa, quibus nivea velatae corpora veste — primitias frugum dant, spicea serta, suarum" (v. 431—3). Mira je pretvorena u drvo, a drvo izrječito se navodi, u drugoj ovakovoj našoj priči: "Car htio ćer da uzme" (Vuk. **prip.,** dodat., 8). Napastovana kći ode u šumu, a "ne zaajući, ni šta će, ni kako će, zavuče se u jedno šuplje drvo". Za ovu ćer priča veli, da je Pepeljuga; no su Pepeljugine zgode ovdje pripletene kazivanju sasvim drugojačijem.

Još naprijed idimo do konca, u ovome razbiru mita Momirova i Edipova. U našoj legendi od očine ruke strada sin, ili posinak, dok u grčkoj od sinove ruke gine otac. Ako ne ocoubijstvo, a to se očina smrt spominje i u našoj pjesmi: "a kad dogje (Nahod) baš u Janja grada, — u Janju se care prestavio, — prestavio i sahranili ga".[3] U caru Janja grada, umrlu baš u onom času, kad u Janj bahnu sin, nahod Momir, i u Laiu, kralju Tebe, namah posječenu, gdje ga srete sin, nahod Edip, mi već naslutismo boga Ognja, koji, iza zimske svoje vladavine, ižčezava, netom se javlja od njega porogjeni žar proljetni.

[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 15, v. 47—9. Inače, u slovenskoj jednoj priči (Kransz, **Sagen,** II, 47), sin usmrtio oca. Kralju jednome rodio se iznenada željno i dugo očekivani sin. U noći eto sugjenica, u bijelo odjevenih triju žena, pa treća od njih usudila djetetu, da će u dvaestidrugoj svojoj godini ubiti oca i mater. Dočula ovo dva prosjaka, i kralju prijavila. Majka nad tim ne će da se utješi. Kad sin odraste i dozna za proroštvo, pobježe u šumu, gdje sam sebe spali; no, srce osta njemu čilo. Progje onuda bogata djevojka, zapazi srce, a kako odahnu, od srca nasta dijete. Nanovo kraljević odraste, i bude vrlo mudar, pa se k roditeljima vrati. Jednom izigje iz kuće u polje, a čuvši na putu, da razbojnici u kuću provališe, vrne se, pograbi sa zida mač, i nehote posiječe u postelji i oca i majku. Je li pripovijetka autentična, kako se čini da je, mi tu nalazimo udesnog sina, ocoubilca.

Nego, kud šiba, šta li nosi, crta našega mita, da sin gine od oca, da je o suhom drvetu vješan Momir? "Srpski car Stepan" dao objesiti Momira

"u gradini o suvoj davini,
što no se je drvo osušilo:

ima veće tri godine dana,
niti lista, niti cvetom cvati".[1]

Valjda to izražava kratkovječnost proljetnu. U sušije vrijeme ljetno, koje odmah iza proljeća nastaje, nema više, niti bujnog soka, niti mlade i prezelene kite; nema proljetnog dana i žara za "tri godine dana", za tri doba godišnja.[2] Ali kad nije Momira, ne će biti niti Grozde. Prva od sviju, ona zapazila brata obješena; vrisnu, i udari licem o zemlju,

"pa s' i ona mlada objesila,
o davini, o drugojzi grani.
Za života jošte za svojega,
desnom rukom brata zagrlila".[3]

Kao što Grozda, i helenska Iokasta objesi se od jada, a otac dao objesiti i Edipa, kadno bijaše dijete. Vješanje dolazi i u skandinavskoj mitologiji: bogu Odhinu na čast, vješaju se njegove ljudske žrtve. Ali je neumrla "omladina i obradovanje"[4] najprijatnijega doba godine. Kad se uhvati prva mekana zelen na gori i na livadama; kad ono opet prvi lahor lugom zatrepti i prvi cvijet opet zamiriše, mladenci će uskrsnuti. Povrat proljetni pjesma nam slika u stihovima homerskog lagana kreta i krasote. Roditelji

"odoše u novu gradinu,
u gradinu pod suvu davinu.
Što da vide? čuda nevigjena!
Davina se suva pomladila,
i zelenim ulistala listom,
i bijelim ucvatila cvetom . . .
Na Momiru zelen bor nikao,
na Grozdani vinova lozica,
savila se loza oko bora,
k'o sestrina oko brata ruka".[5]

Ako pjesma još veli, da se "oboje dece posvetilo",[6] posveti se takogjer i Edip. Atenjani Edipu podigoše hram, a Srbi pomisliše, da Momir, sveti Simo, odabra sebi svetište u Vilendari. Eto, kao što Edip, i Momir jeste neumrli bog.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 30, v. 309—12.
[2] A što je taj otac umoritelj ? Oganj ljetni, koji sve suši, ili sam općeniti roditelj Vid, koji ljetom sve više i više napreduje? Ja ne znam odgovora. Da bih ga dao, upustio bih se u razlaganje bez uporišta i u prepredenosti, kojima se rado uklanjam, bar koliko mogu.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 30, v. 334—7.
[4] V. 349.
[5] V. 371—6 i 391—4. Bugarštica (Bogiš. **pjes.,** 57) ne iznosi čuda, već afektirano kaže, da, gdje Mlagjenj "visi o javoru zelenom" (v. 55), Grozdana obrezala ruse kose, te njima pokrila lice ljubljeniku, "da mu ne bi žarko sunce bijelo lice pogrdilo" (v. 60).
[6] V. 377.

Sva ova pomamna i zamamljiva legenda o prvoj klici proljetnoga života u veliko obuze pamet i srce Helenima, a i Srbima uz Hrvate davnašnje. Helenska mjera u svemu, te otančani ukus i plastična mašta helenskih umjetnika, pretvoriše opojenog boga prvih vremena u besmrtnog pokajnika Edipa. Pod drugim uticajem, slična pretvorba sluči se i kod nas. Moralna ćut hristjanska osudi neurednu gruboću mita, i od Momira napravi Simeuna svetog. Nego, grozote Edipove i Momirove iz početka ne bijahu drugo, već čini što se vrše u prirodi; a neumoljivi udes, koji goni Edipa i Simeuna, jednostavni prirodni zakon.

Čudoregje hristjansko zbrisa svaku izravnu pripomenu prikrvja u jednoj našoj pučkoj priči, koja u ostalome iznosi nam skoro sve glavno iz božanske historije mladića Nahoda, samo što je to u drugom sklopu i motivirano drugojačije. Priča je srpska iz požarevačkog okruga[1]. Bio neki čovjek putnik, i došao na konak u jednog domaćina, čija se žena tad poragjala. Ona rodi muško dijete.

[1] J. B. Vojnović, **Srpske narodne pripovijetke.** Biograd, 1869.

Odmah iza rogjenja djeteta dogju dva angjela, i stane mu jedan više glave, a drugi ispod nogu, da mu sreću opredijele. Angjeo više glave rekne: "Sva je sreća djeteta kod ovoga čovjeka, koji je noćas pri njegovom rogjenju ovdje zanoćio!" Ali taj čovjek putnik goniće dijete. Čuvši angjelove riječi, sutra kad svane, poište od domaćina, da mu dijete proda, jer da nema muške djece, pa hoće da ga posini, te ponudi zanj mnoge novce. Domaćin reče ženi svojoj: "Daj, ženo, da ovo dijete prodamo, što se je noćas rodilo, ovome trgovcu, kad nam daje tolike novce za njega, a mi hvala bogu imamo dosta djece!" S posinkom svojim bogati putnik dogje u jednu veliku planinu, gdje ga odbaci kraj puta, "u njeko granje", e da bi ga zvjerad pojela: bojao se poočim, da mu dijete "ne bi preotelo njegovo imanje". Premda izloženo ostane dijete zdravo čitavo: srećom ono ne padne na zemlju, nego se "na lozi od vinjage" zaustavi. Gdje spava na lozi nagju ga čobani, uzmu s loze, namuzu mlijeka od ovaca, zahrane ga i odnesu na rijeku, gdje ga okupaše i opraše vodom Uz ovaku svakidanju njegu, siroče dijete oporavi se i odraste čitav momak; čobani mu nadjenuše ime: "Nagjen", ime čudnovato. Začudi se imenu najprvi onaj isti putnik, koji dijete bijaše bacio u planinu.

Poslije nekoliko godina, svrati se on putujući u kolibu ovih čobana, gdje, čuvši ime "Nagjen", čobane upita, otkud ime. Kad mu ispričaše Nagjenovu zgodu, poište i od njih, da mu ga prodadu, jer hoće da ga posini. Čovjek poveo momka sa sobom, a uručio mu pismo ženi svojoj i slugama: "Ovoga, koji vam preda ovo pismo, odmah da ubijete, i nikako drukčije da ne učinite!" U puta, Nagjena sretne kalugjer, koji ga upita: "Šta to nosiš, more momče? — Pismo? — Hoćeš mi ga dati, da ga pročitam?" — "Ne dam". — More daj, jer može biti da u njemu piše, da te ubiju ili objese!" Nagjen pusti pismo kalugjeru, koji, vidjevši šta je u njemu, napisa ovo drugo: "Da tome momku, kako vam to pismo preda, odmah date djevojku, i to taj čas da se svrši svadba!" S novim pismom, Nagjen "produži svoj put dalje" i dogje kući gazdinoj. U kući, izvršili zapovijed: "odmah mu dadu djevojku, i toga se časa svadba svrši"; Nagjen vjenčao se sa ćerju svoga poočima. Kad po tom i gazda dogje kući, izagje predanj istom vjenčani njegov zet. Što je Nagjen još živ, čudi se gazda, dok mu žena ne kaže za pismo, te ućuta. Ali momka on goni svejednako. "Jedne večeri zapovjedi svojim slugama da sjednu na bunar, pa da bace svakoga u bunar, koji te noći dogje da zahvati vode, i da ga ne pitaju, ko je i šta je". Onda rekne zetu, da ide i da mu donese iz bunara malo svježe i lijepe vode. Odvratile Nagjena od toga žena i punica. Oko neko doba noći otide na bunar sam gazda, da vidi šta je tamo. Ščepale ga sluge i bacile u bunar, a Nagjen postane njegov nasljednik. Svojim kazivanjem, ova važna priča jednako se dotiče srpske Momirove, akaodinavske Mîmirove i helenske Edipove legende. Propada gazda putnik, kako god se prestavlja "car u Janja", gubi i zalaže u bunaru jedno svoje oko Odhin, a posječen je u putu Laio. Prikrvje nije ovdje učinjeno; ali se Nagjen naprasno vjenčava sa ćerju svoga poočima. Ne pripominjemo ostalih dodirnih tačaka. Po onome, što dovle već rekosmo, one se kažu po sebi.

O bujnome i željno očekivanom bogu prvoga pupka, naravno da u Arijaca bijaše bujno i kazivanje. Pogdjekojih otkidaka od legende mu izbijaju, po mom mnenju, i na površinu same grčke historije, kojoj ih pripoji davna priča. Korintski tiran Kipsel, kad njega, ludo dijete, dušmani progone, nagje spasenje u zatvorenom sanduku: nazvan je κυψελος od κυψελη, sanduk; ime prouzroči priču, mislim, a ne obratno; ime je starinsko, te uzeto, po svoj prilici, od prve djetinske zgode proljetnoga boga.[1] Iz iste misli, možda, iznikoše i naša pučka imena: Obren, Obreten.[2]

[1] O čudnovatu spasenju djeteta Kipsela čitaj u Herodota (V, 92) cijelu dražesnu priču, koja, i osim sanduka, još u nečem nalikuje priči Momirovoj i Edipovoj. Kipselu mati je tobož Λαβδα, a Edipu djed Λαβδακος.

[2] Ovo odgovara imenu: Nahod. Bog nahodnik može biti da je čudno obreten za to, što izilazi iznenada i nevidno.

Drugi grčki tiran, samijski Polikrat, baci dragocjen prsten u more, koje povrati ga sretniku u utrobi čudne rasporene ribe: u našim pjesmama 14 i 15, zlatoperna riba iz pučine Simeunu iznese tamničke ključe. Što je u Arijaca more, a što i riba, to nam već kazaše arijski mitovi: more je zimna pučina, a riba jedan izmegju najglavnijih simbola rodnosti. Rodnome, a preko zime utamničenom bogu, otvaraju se vrata novog proljeća. Pa i kod drugih Indoeuropljana imade znatnih ulomaka iste Momirove legende, postavljenih na čelo historiji njihovoj. Skoro sva čudnovata mladost perzijskoga Kira ne može da izigje iz ovoga božjeg očaranog kruga. Razgranana vinova loza naviješta osvajača, koji je u gori

izložen; pričajni su mu roditelji svakojaki i nikaki, možda Atradata (vatrodan) i Spaka (vaška); u kolu vrsnika svojih, Kiro nadmašuje svakoga, te im je kralj. Kučka Spaka kao da je poosobljenje prijesne plodnosti; a Atradata, vatrom darovani, jednak je s našim carem u Janju. O prikrvju nema napomene u Kirovu životu; ali je ima u nekom uprav nastranome običaju mazdejskom.

Gdjekad, bez sumnje u rijetko, Perzijanci, te i drugi Eranci, vjenčavali su se, poslije očine smrti, s materom.[1] Odurnost ovoga običaja ne protumačismo, čini mi se, nikako drugo, već ako uzmemo, da je ono bilo vjerski čin, privezan za božansku kojugod legendu; tim više, što su takovu ženidbu vršili osobito svećenici, mazi. Ta legenda bijaše, po prilici, ista, koja i naša i helenska. Protiv nasljedovanja božjeg izgleda ispriječi se obiteljsko ćustvo u naših praotaca i u Helena, dok se Eranci progjoše zazora, i zavedoše se za mišlju vjerskom. Avesta preporučuje brak izmegju najbližih srodnika, kao djelo zaslužno. I ep potonjih Perzijanaca, ep Firdusi-ev, iznosi, u junaku Rustemu, priču Momirovu. Ponešto od ove pregje mitične kao da je uvedeno i u latinski mit o Romulu i o Remu, koji je u ostalome, po velikoj prilici, kako to rekosmo,[2] čisto sunčani. Ovidovi Fasti rišu nam začeće Reje Silvije, majke dvaju blizanaca, kako, sustala, ona sjede na zemlju, i na drvo se nasloni, a u otvorene grudi upi lahore: sanjaše pak, po primjeru medijske Mandane, da će paoma, iz nje izniknuta, zakriliti vasionu.[3]

[1] Vidi odnosne navode u M. Dunckera **Geschichte des Alterthums,** Leipzig 1880, IV B., s. 166.
[2] U **Dijelu IV,** na str. 75—7 (175—7).
[3] L. III, v. 15—16: "Fessa resedit humi, ventosque accepit aperto — pectore" ... v. 26: "Et peragit tales arbore nixa sonos" .... v. 32—3: "Ex illis (palmis) altera major crat, — et gravibus ramis totum protexerat orbem".

Malne svi Arijci propjevaše proljetnog boga. Ali suglasje mitično nigdje nije onakovo, kakvo u nas i u Helena. Dvije su strune, dašto, naša i helenska; no ti bi rekao u ciglog glazbila. Samo da Momirova priča ustaljena je, gdje i gdje, u formi starijoj, pa, s toga, i objašnjuje legendu Edipovu.

Koji ovu komparaciju našega Momirova mita s grčkim mitom Edipovim cijene kao nešto vanredno i čudno, te pričanju o Momiru vole tražiti, makar gdje bilo, drugog izvora, prije nego li u zajednici arijskih koncepcija, tima je dužnost, da za još jednu ne manje glasitu priču čisto kažu, iz koje slučajne igrarije ona postade svojina naša i grčka. Priča iz Srijema: "Zlatoruni ovan", u Vukovoj zbirci[1], nije, očevidno, drugo, no srpska verzija klasične legende o zlatnom runu i o plovidbi Argonauta. A velika je prilika, da se i to odnosi, kao i Edipov mit, na proljeće, na mučno, no ipak sretno djelovanje, u prirodi, proljetnog božjeg vjetra.

Pri takovom tumačenju, dašto je teško našoj i grčkoj priči razgovijetnom analizom razabrati svaku crtu; grčkoj tim više, što se njoj, kako drugoj nijednoj legendi, priplete koješta neizvorno, jer plovidbi Argonauta, tečajem vremena, primetnu se, i otud i odovud, svakojakih pustolovina. Ipak glavna vlastita imena još jednako pokazuju na vjetar i oluju, ili na more vjetrom uzljuljano: 'Aϑαμας, Φριξος, 'Αησων, Νεφελη, 'Αητηϖ (otac Medejin), pa možda i 'Ιασων. Jazon, i svi njegovi, jesu od roda Eolova, od roda vjetrnog. I zlatoruni ovan kano da spada k vjetru i daždu: u Zeusa Helenskog ovan je simbol kiše, koja plodi[2]. Jedan od Argouauta, Eufemo, može povrh morske površine juriti tako brzo, da nogu i ne okvasi. Drugi junak, Ifiklo, leti tako, da trčeći preko njive niti klasa jednog ne privine. Još drugi, kao Zetes i Kalais, krilati su a sinovi bure, Boreadi. Pregaoci Argonaute, u prvašnjoj jezgri priče, svi su u obliku prebrzih, skoro olujnih viteza. I dar proročanstva u njih obiluje, koje, u mitologiji Arijaca, stoji u svezi s božanskim vjetrom. Glavni je prorok Mopso, pa u krmu lagje Arga zadjenu iver od hrasta, posvećena na proročištu dodonskom: na dugom putu prorokuje taj iver. Kad lagja Argo krene, gromorni olujni Zeus munjom se javlja. 'Αργω znači po etimu brza; po priči, ona krenu vjetrovima ranoga proljeća.

[1] Vuk. **prip.,** 12.
[2] Preller, **Griech. Mythol.,** II B., s. 313.

Bio jedan lovac, kazuje naša priča s grčkom u suštini jedna, no u svojim potezima posve izvorna, bio lovac, na koga, u planini, zatrči se ovan sa zlatnim runom i ubije ga. Toga lovca zakopaše, a pušku mu objesiše o klin. Ali naraste sin njegov, pa materi, koja se bojala istoj nesreći, ukrade pušku, ode u

šumu, a božjom pomoću ubije zlatoruna ovna, "što ga u carstvu nema". Od ovna zgulio sebi kožu sa zlatnom vunom. Lovac zakopan, a opet lovac njegov sin, to je zar općeniti onaj motiv u mitologiji: bog umire, no hoće da na novo proživi u porodu svome. Naš mladi lovac, kome će biti red sa zlatnog runa toliko lutati i trpjeti, nalikuje Friksu, sinu Atamasovu i Nefelinu, a ujedno i Jazonu, Aezonovu sinu: otac Atamas i otac Aezon, oba su nesretnici, kako i otac naše priče, stariji lovac. Čudo zguljenoga zlatnog runa, nastavlja priča, pročulo se čak do cara, koji dozva momka, i htjede, da od njega kupi dragocjenu kožu. Uzalud svaka ponuda; momak je ne da. U cara bijaše doglavnik, to glavom stric onog momka, no i njegov zlotvor: u grčkoj priči Jazonu je zlotvor taman stric kralj Pelija, koji ga šalje na pogibiju za zlatnim runom.

Stric doglavnik naše priče svjetovao, da se momku glave dogje s ovim zapovijedima. Ima momak posaditi vinograd, te za sedam dana nova vina s njega donijeti. Na nevršivi taj nalog plačno momče jada se sa svojom materom, kad ali eto iz sela mlade djevojke pomagačice. U grčkoj verziji, Alkimeda, Jazonova mati, zabrinuta je radi sina, kome kralj stric radi o životu, a mladiću Jazonu pomažu čas Hera, čas djevičanska Atena. Reći će djevojčica iz sela našemu momku: "Išti u cara, na kome će mestu da bude vinograd, pa neka ti išpartaju, a ti uzmi torbu i u nju struk bosiljka, pa idi na ono mesto i lezi te spavaj, a za sedam dana imaćeš grožgja zrela". Momče, "kad u jutru ustane, a to vinograd posagjen; drugo jutro, listao; do sedam dana bilo već grožđje zrelo u njemu, a to je bilo vreme, kad nigdje nema grožgja". Valjda je nama u ovoj mitskoj slici nazrijeti božanski susljedni rad kroz sedam mjeseci, počevši od proljeća.

Dogje momku druga careva zapovijed: "od viljevskih zuba da načini dvor!" I iz ove neprilike izbavi ga djevojka pomagačica. Momak zaiste od cara lagju: u njoj bilo trista akova vina i trista rakije, pa i dvadeset drvodjelja. Lagja i drvodjelje, drugari momku, opominju nam lagju 'Αργω s Jazonom i drugarima Argonautama. Došao momak, na toj lagji, izmegju dvije planine, zagradio tamošnju vodu, u nju usuo vino i rakiju, pritekli viljevi, da to piju, opili se i popadali, a on im zube izrezao, pak je zubovima, dok je junak za sedam dana spavao sa strukom bosiljka u torbi, sazidan grad na odregjenom mjestu. Argonautama strašilo najveće, pri ulazu u puklo more, jesu vuy.συμπλεγαδες, dvije hridine, što se usred huke morske, a u debeloj magluštini, otvaraju i zatvaraju, a svakako treba preko njih preći. Dvije hridine, ili dvije planine, mitično su obilježje, i inače poznato, zatvora i otvora godine: gdje su planine premetnute, zatvara se zima i otvara proljeće.

Car i stric doglavnik osjekoše onda treću zapovijed: "Neka dovede carsku djevojka iz drugoga carstva, iz toga i toga grada". Navadno djevojče momku je opet u pomoći. Sad on zaište u cara galiju, u kojoj da bude dvadeset dućana, a u svakom dućanu trg od druge ruke, sve bolji od boljega. Sa dvadeset po izbor momaka prelijepih, a i lijepo odjevenih, koji su bili kalfe u onim dućanima, ukrcao se zbog zlatnog runa progonjeni mladić, i otišao po carsku djevojku u drugo carstvo.

Takogjer Jazon imao je izvršiti tri zapovijedi od strica zlotvora Pelije, ili, kako druga crta u grčkoj priči kaže, od Medejina oca, kralja Aeta. Prva mu je muka bila u gvozdeni plug upregnuti bikove ognjevite, te tim plugom brazde graditi u Aresovu polju; druga, posijati u to polje zmijine zube, od kojih ponikoše divovi, što ih Jazon svlada; treća, pogubiti stravičnog zmaja, čuvara zaklonjene djevojke. U putu, naš mladić sreo čovjeka i kupio u njega živu orlušinu, kojoj iz repa iščupa jedno pero; sreo i drugoga čovjeka u čunu sa šaranom, pa i tome kupljenome šaranu, kome bijahu krljušti zlatne, istrga krljušt jednu; istrga i jedno pero od živa goluba, iz lijevoga mu krila, pošto goluba kupi od trećega čovjeka koga srećom susrete. Stigavši u drugo carstvo pod neznani grad, svi se udiviše trgu i trgovcima. S drugama svojim dogje, da ono gleda, i carska djevojka. Mladić na galiji nju zabavljao do sumraka; tad galiju krenuo, a odmah pala tama. Slično ovako, Jazon otme od oca kraljevnu Medeju, koja se u svoga otmičara zaljubila. Nego, naša carska djevojka ima ticu na ramenu, i pusti je, da dvoru doglasi otmicu. Djevojčinu ticu ugrabi orao, koji odmah dojuri, čim mladić zapali sahranjeno njegovo pero. Baci djevojka jedan kamičak, te stala galija; ali, na zapalu krljušti dopliva šaran i kamičak proguta. I Medeja, na bijegu, proizvede najveća čuda, uz svakojake čarolije; pobaca u more rastrgane komade svoga brata Apsirta; Μηδεια grčki znači vještakinja, vještica. Makla se galija, i bjegunci sad na miru putovaše, dugo putovaše, dok eto ih, na povratku, megju one dvije planine: spopade ih strah veliki, galija se okameni. Megju Argonautama nalazi se λαπιθης (kamenjak) Mopso i λαπιθαι Kastor i Poluks. Naša djevojka, već odana momku otmičaru, vješta je, te će otkloniti zlo. Zaište žive vode, koju donese golub, pošto mu

mladić zapali pero. Tom živom vodom otkameni se galija i krene na put dalje, dok mladenci najposlije budu napomol dvoru cara gonitelja i strica zlotvora.

Prokušanog mladića, kad stupi s galije, dočeka dželat, koji mu osječe glavu. Stao car milovati djevojku iz drugog carstva, no ova ga odbi riječima: "Kamo onaj, što se trudio za mene?" Ljubljenomu mladiću pristavi glavu, uzme živu vodu, njom je prelije, a on oživi! Na to čudo, doglavnik reče caru: "Taj će sad još više znati, nego što je znao, jer je bio i mrtav, pa opet oživeo!" Car, da bi i on onoliko znao, htjedne, da i njemu glavu osijeku, pa da ga djevojka živom vodom proživi. Ali carska djevojka ostavi njega mrtva. Grčka priča ovdje sustopice ide uz našu. Medeja pomladi Jazona, ili, kako drugi vele, oca njegova, ostarjelog Aezona, svarivši ga u zlatnom kotlu, gdje ona umiješa svoje ljekovito bilje. Onda zlotvorni Pelija hoće i on da se pomladi: skuhaše i njega, no ne oživje. Srpska priča završuje time, što kaže, da djevojčin otac dozna od nje pismom sve, što je i kako je, i da joj otpisa, da mladiću eto već i drage volje nju daje, i neka tamo oni caruju, pa i ostali momci, jednom trgovci, neka se slobodno ižene, uzevši ostale djevojke koje otploviše galijom. Po vijesti davnoga Hezioda, Jazon i Medeja, nakon prekuženih zala, sretno se vjenčaše.

Što odmah poslije martanog Sunca, poslije Stojana, ovdje raspravismo Momira i Grozdanu, tome ima razlog. S martom mjesecom nastupa i proljeće. Pa i sama pučka priča ne dijeli Momira, ili Mladena, od Stojana. Priča iz Vojvodine: "Stojša i Mladen"[1] prikazuje nam Mladena kao zmaja od ognja, ravna u junaštvu sličnome junaku Stojši, kome postaje pobratim. "Reče Stojša zmaju: Kako ti je ime? A zmaj mu odgovori: Moje je ime Mladen. Onda mu Stojša rekne: I ja sam najmlagji u oca i majke; pa se onda puste i zbrate, i tvrdu veru dadu jedan drugome, da će bratinski živeti". Dakle su Momir i Stojan istovremeni i istomoćni pobratimi; po mladosti i naspornome jednakom djelovanju u prirodi proljetnoj. Ova je priča važna i s toga, što nas uči, da je Mladen, ili Momir, junak od ognja. Ognjevito postanje Momiru i Edipu mi već naslutismo.

[1] Vuk. **prip.,** 5.

5. Jovica Resavac

Vraćamo se k ispitivanju religije Sunca. U kolu božjih porednika, okolo sjajne sofre visokoga cara, četvrti je "Jovica Resavac, Kučajinski bojni kopljenik od Resave lepe vode ladne", koji sjedi do Stojana.[1] Oko ovog lica nije se razveo dugo epsko pričanje; no, što ga ima, ono je iz najdalje davnine. Ovaj je Jovica, bez sumnje, oni "ludani Jovan", o kome prečudno zna pripovijedati crnogorska pjesma: "Jovan i divski starješina".[2] Pjesma, odmah u stihovima početnim, dovodi cara, a ne zna mu imena; pjesma breči glasom visoke osvete:

"Car hoćaše izgubiti ljubu,
car hoćaše, i nevolja mu je,
e mu ljuba mnogo zakrivila,
i za to je care pomrzio".[3]

' Vuk. **pjes.,** knj. 11, 81, v. 52—4. Vidi **Dio IV.**
[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 8.
[3] V. 1—4.

Na molbu sluga, ipak joj car pokloni život za godinu. Osugjena i otjerana carica imaše sina, mladog Jovana, s kojim se otisnula u bijeli svijet. Sin tek stao na snagu; "nema mu do petnaest ljetah",[4] al mu je junaštvo neprelomno Izveo konja svoga, gojena Labuda, pa sin i majka Labudu "se bačiše o ramena".[5] Majka bodrila sina:

"Da bježimo, sinko, po svijetu,
a od cara i moga i tvoga,
a daleko trideset konakah,
gje ne care ni čuti ne može,
a nekmoli očima vigjeti".[6]

Zemljom bježeći,
"dogjoše u divsku planinu,
tu nagjoše studenu pećinu,
ali u nju sedamdeset divah,
megju njima divski starješina ....

Žestok li je ludani Jovane! . . . Pos'ječe sedamdeset divah".[7]

Za tim, na Labudu išao u planinu, u lov na srne i košute. Divski starješina skrio se u pećinu, gdje ga domalo preljubi carica razbludna. Prizor je kao kod krutih skandinavskih Jötuna:

"Hajd' ovamo, Jovanova majko!
Hodi k mene, da ašikujemo!
A ona mu tader besjedila:
Hodi k mene, divski starješina!
Hodi k mene, da mi lice ljubiš".[1]

[4] V. 24.
[5] V. 26.
[6] V. 33-7.
[7] V. 39—48.
[1] V. 68—72.

Radi diva, zamrzila ljuta mati i na viteškog sina. Ludanome Jovanu nastaju kušnje najopasnije. Div mumlja ljubaznici:

"Ti tvoje dijete upitaj,
boji li se do Boga i koga,
pa najprije igru zametnite,
prokletoga u ruke prstena,
oko njega te se kune krivo;
dijete je ludo i nevješto,
ti ćeš njega lasno nadigrati,
pak mu sveži ruke naopako,
a ja ću ga onda pogubiti".[2]

Jovan mogaše majku nadigrati, no dade, da ga ona nadigra, te da mu i sveže "obje ruke, — od lakatah te do vrh nokatah"; ludo dijete "rastegnu rukama, — na sedmoro konop raskinuo".[3] Išavši opet u lov,

"srete iz svijeta ćiridžije,
i pred njima ćiridžiju Rada,
gje ćeraju šezdeset tovarah,
sve na golo vina i šenice".[4]

Eda bi hranio majku odagnatu, Jovan zamoli Rada i kiridžije, da mu to prodadu, pa im to "plati žutijem dukatom".[5]

[2] V. 77-85.
[3] V. 109—12.
[4] V. 116—9.
[5] V. 126.

Ali mati jednako radi o nevjeri. Učini se bolesna, i od sina ište ponudu: "Ja bih, sinko, sa bukve jabuku, — iz velike vode Kaladžinske!"[6] U vodi je nesita aždaja, koja juriši na Jovana; no je on lasno smače. Na njega, i na konja mu Labuda, skočiše i dva silna lava, što no "veliku voda zamutiše".[7] Oba ih živa uhvati Jovan, priveza ih Labudu za rep, sobom ih povede, a dade majci dohvaćenu jabuku. Iza ove, treća muka, najživlja, čeka junaka. Njega može da svlada samo "prokleto drndarako tetivo";[8] pa mu time carica sveza ruke. Ona i div izgrdili svezanog mladića: iskopaše mu oba oka, i baciše jami u dubinu, u silnu jamu studenu. Nad jamom spućen je i Labud, koji vriskom ciknu, kad li eto pomoćnika. Stoji tutanj uz planinu, a javlja se Rade.

"Skoči ćiridžija Rade,
i sastavi tridest konopaca,
i zasuka po dva u jednoga,
te napravi petnaest komata,
pa se Rade preko pasa sveza,
spustiše ga tridest ćiridžija".[9]

Izbavio on iz jame nagrgjenog nevoljnika, odriješio mu ruke, i odveo ga k vodi Kaladžinskoj, kamo doleti od planine vila, i Jovanu stvori nove oči. Za oči, i za svu muku Jovanovu, zabrinula se, ujedno, njegova Bogom posestrima, krčmarica Jana, koja je "razumna uma i pameti, — guslara joj u svijetu nema", te će svog pobratima "gugjet' naučiti".[1] Izvidani Jovan propjevao. Smače strašnog diva, a mater, nemilu preljubnicu, svezanu povede k ocu caru, te nasta u carskim dvorima veselje veliko. Caricu zaždiše živim ognjem.

[6] V. 164—5.
[7] V. 180.
[8] V. 195.
[9] V. 256—61.
[1] V. 277—9.

Ovo je svježa, ničim netaknuta, poganska pjesma. Malne iz svakog retka njezina zaudara apa od stare vjere. Neimenovani car biti će nebesni Car, a carica crna zimna Zemlja. Ona druguje u "studenoj pećini" sa strašnim divom, sa zimnim Jadom. "Mnogo je zakrivila", i "za to je car pomrzio"; ipak poklonjen joj je život "za godinu", koje zar znači godišnji zimni povraćaj omraze i osude. "Ludani", al "žestoki" Jovan, ludano je, al žestoko Sunce aprila mjeseca: hod mu je "po svijetu trideset konakah daleko", koliko ima u mjesecu dneva. Da ga iz zimne jame izbave, priskoči mu u pomoć "trideset ćiridžija" sa "tridest konopaca". Konopci su "zasukani po dva u jednoga", te je "napravljeno petnaest komata", pa i junaku "nema do petnaest ljetah", jer se svaki mjesec rastavlja u dvije pole, u prvu, ludu i nejaku, i u drugu, snažnu i dobitnu, kako i drugdje to već dosad opazismo. Jovanov Labud jest Sunčev konj. Ovake konje poznaje mitologija arijska; to su bogovski hipogrifi, konji i tice napola; naš ep to izrazuje tičjim imenom, što ga daje konjima vilenskim. A taman je labud, u Arijaca, simbol za sunce, jutrenje ili proljetno, koje izilazi iz tame.[2]

[2] Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 310—1.

Čisto je arijska i aždaja, ma bila riječ naša, ili uzajmljena. Aždaja se prijeČi osobito na sunčane bogove. U munji, koja iskače iz crnog oblaka, a razlama se i veruga, Indi spaziše strašnu gujinu, **Ahi,** što hoće da vodu otme. Istu grisku guju, **Azhi-dahâka,** vidiše i Eranci,[3] no u očima njihovim ona se već slegla na zemlju, gdje proždire konje i junake; troglava je, a pišti, dok zaokupila, te čuva od svakoga, jezersku vodu, negdašnju vodu oblačnu. Najviše je troglava i u nas, pa jednako proždire konje i junake. U Firdusi-evu epu, stravična neman bori se, na vodi Keshevu, protiv Sâma, kako se u našem bori protiv Jovana, na vodi Kaladžinskoj. Posječena je aždaja, dočim nisu dva lava, koja zinuše na Jovana, nego ih on priveza. Labudu za rep, i odvede sobom.

[3] Možda Eranci **aždahu** dadoše Slavenima još u Aziji.

I dva lava spadaju mitu arijskom. Sunce, pri plamenom požaru svoga zahoda, usvoji, u mašti Inda, oblik fantastičnog lava, ogromnog a nemoćnog; ta lavska prikaza njima je takozvani "zapadni lav"; no, kako je prizor opalog sunca gotovo onaj isti, koji i sunca izilazećeg, nastadoše dva lava, oba svijetla i slaba.[1] Na sunce šibaju, jednako, jabuka i prsten, a označno je, da divski starješina prsten proklinje: "igru zametnite **prokletoga** u ruke prstena". Prozirna su i dva mitična lika, koja još djeluju u ovoj pjesmi: Rade i Janja. Pomoćnik Rade, koji sa šezdeset svojih kiridžija, "iz svijeta ćera šezdeset tovara sve na golo vina i šenice", jest julijski sunčani Radogost. Taj bog žetve, koga ćemo odmah unaprijed ispitati

napose, pomaže drugaru svome, a dovodi šezdeset kiridžija, to valjda broj dana u dva mjeseca, u aprilu i u juliju. Krčmaricu Janju, ili svetoduhu Janju, više puta susretasmo. Ta ognjena boginja izdiže sve redom sunčane likove mjesečne. "Guslara joj u svijetu nema": ona "uči gugjeti" visoku pjesmu, što ju, po drugoj običnijoj izreci priča i pjesama, Sunce "svira".[2] Završuje se drama smaknuećem zimnog Jada i svečanim užizanjem carice, mislim, kravljenjem mrazne Zemlje.

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 162—3. U nas ima i pjesma narodna o lavima ognjenim (Petran., III, 28). Dva poglavita i silna lava borave na Prolomu, visokoj planini (v. 65). Miloš doskočio jednome, al od drugoga, i pored junaštva svoga, mora bježati. Lavi se nakotiše u kamenoj pećini (v. 69—70); a i lav indijski čuva pećinu, svijet podzemni. Zašto Miloš, dok doskoci jednome lavu, bježi od drugoga, još jasnije će nam biti iz dijela o Milošu, u radu ovom. Pa isti lavi ognjeni, te i njihova lavčad, javljaju se i opet, u pjesmi mitičnoj (Petran., III, 33). Mladi Miloš Voinović, pomoću vile, nadbija njih, te i crnoga strašnoga Arapa; ali ih se stariji Mićo Voinović prestraši. Izbavljena je Vida čobanica i dvanaest djevojaka.

[2] "Zasvirilo sunce". Vidi **Dio IV,** str. 65 (165). Može biti, da u prvoj redakciji pjesme ista svetoduha Janja Jovanu "stvaraše i oči", te da kasnije, mjesto nje, pridogje vila.

Kome bi se ovo razlaganje činilo umjetno i previjeno, neka čita fragmente iz jednakog mita u Helena. Muke Jovanove, to su Heraklove muke. Herakle bježi zemljom i svijetom, daleko od oca, višnjega Zeusa. Ne ide s materom, al ga goni neutoljiva mržnja maćuhe Here. Basajući posvuda, sustiže, na planini Menalu, prebrzu košutu; u nemejskoj šumi, zadavi silnog lava; u Hesperidi, pogubi strahotu zmaja, koji, ležeći na vodi, čuvaše zlatne jabuke; ne sveza mu mati ruke "prokletim drndarskim tetivom", al, mlad i nevješt, upade u spletke jedne žene, kraljice Omfale; pri koncu truda i borba svojih, ubio strašnoga diva Geriona; nije uždena mati nemila i omrazita, al je spaljen u veličanstvenom plamenu sam Herakle. Ipak, veselje je na Olimpu. Otac Zeus sjajnog sina na laganu oblaku diže k sebi na nebo, i vjenčava ga sa Hebom, s proljetnom neumrlom mladošću. Tek dvoje različito je megju mladim Heraklom i ludanim Jovanom. Prvo je to, što Herakle sabra pri sebi dvanaestomjesečni sav rad boga Sunca; a drugo, što njega otanji i razvedri helenski ukus.

Divski starješina svjetova mater Jovanovu ovako:

"Ti tvoje dijete upitaj,
boji li se do Boga i koga,
pa najprije igru zametnite,
prokletoga u ruke prstena,
oko njega te se kune krivo".

Što nose ove tamne posljednje riječi? Što za pravo znači divova želja, da "se dijete **kune krivo**?" Na upit odgovara mit latinski.

Slika Jovanova nalazi priliku svoju italsku, skoro još čistiju od grčke, ili barem stariju od ove. Poput Grka. koji imahu Herakla, imahu i Itali Herkula. U inače suhotnom italskom mitu, Herkul kaže na sebi ovu davnu crtu: u Latinâ uzima lice Dia Fidia, a u Sabina lice Semona Sanka.[1] Što Herkul, po latinskoj legendi, ubija Kaka, strašnog diva u pećini, a pripomaže mu sama Kakova sestra, neka ognjena boginja, kojoj poslije na oltaru goraše vječni oganj: u tome je Herkul naš Jovan, a Kakova sestra naša ognjena Jana, Jovanova pomagačica i posestrima. Nego, što se priča za Herkula, ono pristaje i latinskome Marsu i sabinskome Semonu Sanku. A što je **Semo Sancus**? Po etimu, **Sancus** je bog čisteći i redeći; po starinskoj identifikaciji, on je latinski **Dius Fidius,** bog uhvaćene vjere.[2] A i zbilja, do Herkulova, ili Sankova, ili Fidieva rimskog najvećeg oltara, **ara maxima,** zaklinjahu se ljudi načinom najsvečanijim; kod toga oltara, svake godine, pučka gozbina, silno veselje, **triumphus,** slavljaše uspomenu bogove pobjede nad Kakom, strašnim divom; pak taj pobožni i radosni triumf nasljedovaše, i unesoše u svjetsku historiju, svi triumfatori osvajačkog Rima. Italski bog vjere i zakletve, Semo Sancus, ili Dius Fidius, naprosto je naš Jovan, koga divski starješina hotio bi, al ne može, u napast navesti, "da se kune krivo".

[1] Po starom jednom svjedočanstvu u Varona (De lingua lat., V, 66). Od sadašnjih mitologa (Bréal, **Hercule et Cacus,** p. 51) prigovara se Varonu u ovome: ali Varon, ako i slab filolog u nestašici jezičnog znanja komparativnog, bijaše opet najbolji starinar rimski, te je meni mučno vjerovati, da on lakoumno uze, za staro doba, Dia Fidia i Semona Sanka kao jednake s Herkulom.

[2] Tome Diu-Fidiu bijaše otac **Diovis,** zar sjajni Jupiter, napram **Vejovis,** Jupitera nesjajnog. Kao da se i to sudara s našim dnevnim i sjajnim, a noćnim i začamalim Vidom.

Mi Jovana uzesmo kao aprilski Sunčev lik; a u aprilu Sabini svetkovahu Semona Sanka, svoga Marsa. Italska razna plemena slavljahu ratnog boga sunčane godine u raznim mjesecima: Rimljani i Albani u martu, Laurentinci i Fališčani u maju, Hernici u juniju, Ekvikoli u oktobru. Ali uzdržni gorštaci Sabini, a po adetu sabinskih otaca i Peligni, ustajahu u slavu njegovu u aprilu mjesecu,[1] kako to činjahu i Srbi uz Hrvate.

I u samoj vanštini, Jovan zar nam se prestavlja kao Dius Fidius, bog Mars. Po riječi epa, sio četvrti za carevu sofru Jovica, "bojni kopljenik".[2] Megju bogovima, ,"kopljenik", **quirinus,** jeste Mars, koji, po prastarom nadijevku, jeste i **pilumnus,** što isto znači. Od boga, Rimljani bijahu Quirites, a bijahu i Pilumni, "Pilumnae poplae", kako kaže carmen Saliare, u inače zatomljenoj izreci. Taj bog **quirinus** nazivlje se i **gradivus,** što je "hodač": zemljom i svijetom hodač je kopljenik Jovica. Što se tiče Jovičina koplja, ovo njemu nije pridato slučajem, hirom epske pjesme. Kakogod Marsa, koplje označuje i Jovana. Kao nešto glavno iznosi ga, osim epske, i stara ženska pjesma, gdje Jovan "livadu kopjem mjeri". Pjesmu sad jekavci pjevaju kao svatovsku, a bijaše, mislim, negda bogov epitalam:

"Livade su urešene
b'jelim cv'jetom i crvenim.
Mladi Jovo konja igra,
u livadu kopje mjeri,
a vila ga s gore gleda.
Vila Jovu govorila:
Što livadu kopjem mjeriš?

No s' obrni s desnom stranom,
s desnom stranom put istoka,
gjeno divno kolo igra,
tu je tvoja vjerenica,
svakim dobrom ispunjena.
i ružicom od proljeća,
i grinjicam od bisera".[3]

Na proljetnim livadama, koje svojim kopljem mjeri, Jovan pohlepno srče miris bijelog i crvenog cvijeća. Osim što je bog rata, poljski je proljetni bog i rimski Mars.

Pored sve divove i materine napasti, mladi Jovan, u tome pravi Dius Fidius, ne će da "se kune krivo". Neznabožačka glasovita pjesma "Sveci blago dijele"[4] pominje svetoga Jovana, gdje, pri podjeli svetačkih darova, sebi uze "kumstvo i bratimstvo".[1] Ovaj sveti Jovan, koji, kao svoju, čuva zakletvu kumstva i bratimstva, isti jo s mladim Jovanom, koji se žaca od krive kletve, a isti i s kletvenim bogom rimskim: "Me Dius Fidius!"

[1] Ovidii Fasti, 1. III, v. 87—90 i 93—6:

"Quod si forte vacas, peregrinos inspice Fastos:
 Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis; quintus fuit ille Faliscis;
sextus apud populos, hernica terra, tuos....
Quintum Laurentes, bis quintum Aequicolus asper,
a tribus hunc primum turba curensis habet.
Et tibi cum proavis, miles peligne, sabinis
convenit: hic genti quartus utrique Deus".

[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 81, v. 53.
[3] Id., knj. I, 92, v. 1—14. Uporedi i pjesmu I, 125.
[4] Id., knj. II, 1.
[1] V. 57.

Sveti Jovan duboko zasječe se našim ljudima u srce. Kad je ljuta nevolja, iz dna duše našeg čovjeka izlijeću riječi: "Kunem te Bogom i velikim svetim Jovanom!" Štitnik kumstva, sveti Jovan, čak i daruje se, megju kumovima:

"ovaj nije darovao kumu:
kuma njemu svetoga Jovana,
a on njojzi pare ni dinara",[2]

kaže pjesma o poganome grješnika, u pučkom paklu. A druga starinska pjesma o "kumovanju Grčića Manojla" proklinje ovoga krivokletnika i nevjernika:

"Što prodade kuma za cekine?
Platio ga svetome Jovanu!"[3]

[2] Id., knj. II, 4, v. 21—3.
[3] Id., knj. II, 6, v. 33—4.

Ove su pjesme iz Crne Gore, a sav jekavski govor silno izražava moć i odmazdu Jovanovu:

— "Tako mi zlatnog svetog Jovana[1]!"
— "Ne u krv! Bog ti i sveti Jovan[2]!"
— "Tako mi svetoga Jovana, koji mi je s tobom od dobre volje, a bez nevolje[3]!"
— "Ma što kažeš, Jakove, Bog ti i veliki sveti Jovan!"[4]
— "Ma jeste li pri sebi, ljudi, Bog vi i veliki sveti Jovan!"[5]
— "Ja sam ne mogu s Bogom i sa svetim Jovanom ratovati!"[6]
— "Stan', kume, viječamo ti Boga i svetoga Jovana!"[7]
— Upitah ga: šta je, kume, kazuj, vežem te Bogom i zlatnim svetim Jovanom!"[8]

Riječi "kum" i "kuma", premda Slavenima zajedničke, nisu slavenske izvorne, već načinjene od riječi latinske[9]; nije, dašto, izvorno ni kršteno kumstvo, ni vjenčano; ali "šišano" svakako pripada staroj vjeri. Potonje ovo kumstvo držahu Germani, od pamtivijeka; a oglasi se u historiji slučaj jedan toga kumovanja. U nevrijeme za pape rimske, okumi langobardskog kralja Liutpranda mladi Pipin, sin franačkoga Karla Martela; dogje Pipin u Paviju, da mu Liutprand kosu "ošiša", a od onda nazva kuma ocem, ili poočimom svojim.[10]

[1] Vuk. **posl.**
[2] Kad od krvi odvraćaju ljude, koji hoće da se pobiju.
[3] Vuk. **posl.** (ka kumu)
[4] Vrčevića **Niz prip.,** str. 58.
[5] Id., str. 80.
[6] Id., ste. 63—4.
[7] Id., str. 174.
[8] Id., str. 143.
[9] Compater-къмотгъ, kumъ ([starosl.] Miklošić, **Etym. Wört**.).
[10] Paul. Diac. **de Gestis Langob.** 1. VI, c. 53 : "Carolus princeps Francorum Pipinum suum filium ad Liutprandum diresit, ut ejus juxta morem capillum susciperet. Qui ejus caesariem incidens, ei pater effectas est, multisque eum ditatum regiis muneribus genitori remisit".

Za ovo isto kumstvo, kad se poodraslu djetetu za prvi put siječe kosa, znadu i običaji i pjesme našeg naroda. To biva i bez popa, te mogjusobno mogu kumovati ljudi hristjanskog i turskog zakona, premda kumstvo veže gotovo tvrgje od rodbinske same sveze. Koje pak božansko lice pri kumovanju djeluje, kaže Jovanu pridjevak "zlatni', usporegjen uz ove stihove bosanske jedne pjesme:

"Okumi mi sina i trećega,
taman mi je d'jete za kumljenja . . .
te mu Mijo čedo okumio,
kose mu je zlatom pozlatio".[1]

Božje Sunce kumčetu negda "zlatom zlaćaše kose".[2] Mlado Sunce, koje redi, čisti i kaje, mi upoznasmo kao poglaviti izvor priprostitoj etici naših djedova, a i drugih Arijaca.[3]

[1] Jakića **pjes.**, knj. I, 50, v. 43—1 i 370—1.
[2] U Rumunja, obred pri ovom kumovanju, po svoj prilici uzetu od Slavena, zahtjeva, da kumčetu već bude navršen treći rok života, treća godina. Kum reže kosu novim nožicama, pa kumčetu više glave lomi pogaču (Slavici, **die Rumänen,** s. 167).
[3] **Dio III,** str. 5—7 (149— 51*).*

Nego, etičnu svoju moć mlado Sunce, i njegov zamjenik sveti Jovan, nigdje ne vršili, koliko u obrani mile i ljupke sveze, što za vijek zbrati pobratime i posestrime mlade. Pobratimstvo je nešto predrago i prenježno, može biti najnježnije, u osjećanju naših otaca; pa ovu ljubicu etike prethristjanske uze, kao svoj dar, sveti Jovan. Pobratimstvo odlikuje Slavene mimo ostale Arijce, a Srbe i Hrvate mimo Slavene. Nešto slična nalazi se samo u hrapavoj i uzdržnoj Sparti. Spartance, ljute ubojnike, rastavljaše od drugih Grka neka mekana ćut prema svojim ženama, ćut ženska, predbačena i nama Slavenima. Prepuno ovo osjećanje odušivalo i drukčije: u njegi starijih spram mlagjih drugova, a osobito u **enomotiji:** braća od zakletve i sućuti, a ne braća po brastvu, slobodnim izborom pristajahu zajedno, uz prisegu, da jedan drugoga za živu glavu ne će u boja napustiti. Enomotija bila prva čestica, taktična prva jedinica, glasovitoj spartanskoj vojsci. Dali pobratimstvo sabra redove u davnim vojskama Srbâ i Hrvatâ, mi ne znamo; ali znamo, da bezprimjerna maha zahvati u društvu njihovu. Bratilo se sa zamjenite privrženosti, sa prijave u snu, sa ljute nevolje. Osobito kojekakve nevolje radi, uzvikivalo se: "da si mi po bogu brat!" a kad se to "za boga primaše", spajala se "braća po bogu" megju sobom tješnje, nego li braća naravita. Bivalo pobratimstvo i izmegju oba spola, te pobratim ne vjenčavaše posestrimu, kao ni svoju sestru rogjenu. Braća nerogjena bijahu kao i rogjena; bijahu i više, jer njih svagda pratilo budno oko boga vjere:

"Da s' ne bojim cara i carice,
ja se bojim Boga i Jovana".[1]

A teško od boga bilo i ne primati u nevolji ponugjeno i prizvano brastvo, jal kumstvo, Jovanovo. Odricatelja moglo snaći čudo.

"A poteže mača zelenoga,
desna mu je prionula ruka,
on prihvati i lijevom rukom,
prionuše ruke obadvije",

kaže pjesma za Zvijezdića Ivana, koji Jovanovo prizvano kumstvo odbi.[2]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 66, v. 178—9.
[2] Id., knj. II, 94, v. 354-7.

U nestašicu državne obrane, pobratimstvo povećavalo srestva obrane individualne, pa se i time u narodu utvrdi. S druge strane, ono moglo stišati svagje, namiriti palu krv, a čak i sprijateljiti zakrvljene kuće. Skoro do naših vremena, po istočnim krajevima naroda, kad bi se ubijstvo dogodilo, kuća ubilca kašto nugjaše pobratimstvo, ili kumstvo, kući ubijenoga, pak mjesto mržnje i osvete prihvaćeno novo prijateljstvo vezivaše ljuto zavagjene ljude[2a].

[2a] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 171.

Ali je kod pobratimstva glavno, što davaše oduška ljubaznosti slavenskoj. Ovoj ljubaznosti najbolji je dokaz godišnje veliko pobratimstvo. koje naša čeljad još sklapa na "družičalo", ili "ružičalo", ili "pobušeni ponedeljnik". To je drugi ponedjeljnik poslije uskrsa, kad se, u prvu mladinu ljeta, spominju mrtvi od one godine, te im se pobušavaju grobovi. Opaziti je, da to doba najviše pada u april mjesec. Iza pobušanja mrtačkih jama, momci i djevojke "družičaju se". Opletavši vijence od vrbovih mladica, kroza njih se cjeluju, i mijenjaju uskrsna jaja. Ponajviše, to rade momci megju sobom, a tako i djevojke; pa koje goni sućut, oni vijence promijene i metnu na glavu jedno drugome, dok se zakunu, da

će momci biti godišnji pobratimi, a djevojke godišnje druge. Na novo družičalo, neki ostanu ovaki drugovi, a neki se ponove.[3] Ovo je družičanje tako milo i drago, kao da je uzeto iz helenskog rukosada.

Trebnici i srbulje nose hristjansku molitvu za pobratimstvo, što blagosiljaše i crkva. Ali sveti Jovan, kome u dio zapade dar kumstva i pobratimstva, nije, no prividni svetitelj iz nove vjere. Pod prilikom Jovanovom očevidno se pritajao davni bog Srbâ i Hrvatâ. Djelovanje mu pregledasmo, al pravog imena ne dohvatismo. Zašto ga obraćenici nazvaše Jovanom, to je lasno reći: vjernom i milokrvnom bogu iz kola dvanaest Sunaca najpriličniji se činio vjerni i mladi Jovan u dvanaestorici apostola.[4]

[3] Vuk. **živ. i ob.,** str. 27—8.
[4] Kao da i Rusi boga prozvaše Ivanom. Ruske **skazke** nemaju omiljenijeg tipa od mladog i viteškog carevića Ivana, ili Vaniuša. U pogdjekojoj **skazki** Ivan je "durak", glupan, to po naopako shvaćenoj ludosti mladih godina Carevića češće prati lijepa Helena ili Marija, koja izgleda kao naša Janja, ili Marija, krčmarica. Ivan je više puta i uz dva starija brata, a onda oličuje trojno Sunce noćno, kako to vidismo i u našim pričama (**Dio III**).

Ali nam nije iz već zatomljene prošlosti izvući bogovo ime. Ako ne boga, a to barem njegovo ime, apostol Jovan nastupi i otjera u nepovrat. Kad bismo rekli, da se bog za antonomaziju zvao Davor, ili Davorin,[1] kao prvi punom snagom opasani i ubojni izmegju dvanaest godišnjih **davora**[2] mi toj hipotezi ne bi mogli podati nikakva oslona, van ovoga vrlo slabog. Kletvena i molitvena riječ **davori!** izilazi i u singularu **davor**![3] pa je prečesta u stajaćem starom govoru, kakogod i hristjansko današnje kumljenje sa svetim Jovanom. A i **davorije** kao da su s Jovanovim kumstvom u svezi. Kaže se, naime, "svatske davorije" za pjesme kumovske i vjenčane.

[1] U čudesnoj priči 22 Kojanovljeve zbirke, sretamo Davorina, sina Upravde, te sjedi s carem na carskom prestolu. Što je Davorin Upravdin sin, to kao da se nekako slaze s pravdom svetoga Jovana.

[2] Pazi na ovaj stih, u jednoj svatovskoj pjesmi (Stojanovića **pjes.,** s. 272): "Davor tebe! djevojačka majko!" To, kao da je: "Davor tebe sačuvao!"

[3] Vidi **Dio IV,** na str. 27—8 (127—8).

Bilo kakvogod ime aprilskom Suncu, ovo Sunce zadovolji ljudskoj čežnji za duševnim skladom. i namiri srce Srbima i Hrvatima neznabožnim. Kumstvo i pobratimstvo, pravda i prijateljstvo, najveće stoji od ovoga mladoga boga, vrlo slična s eranskim Mithrom, s italskim Dius Fidius i s helenskim Apolonom. Gdje im treba nebesnih svjedoka, ljudi, kod Homera, uvijek zazivaju pravednog kaznitelja, Apolona, koji ubija smrdnu aždaju, **Pythona,** pa i putenog napasnika svoje majke Latone, ogromnog diva **Titya,** pritajana u zemlji. Priča Apolonova i Jovanova u ovome, koje je najglavnije u mitu, jednače se skoro do istovjetnosti.[4] Tek u plastičnoj tvorbi razlika je megju Apolonom, ubilcem Pitona i Titija, i ludanim Jovanom, ubilcem aždaje i divskog starješine. Apolon nadkrili Jovana za to, što njega obigraše grčke muze.

6. Golemović Gjuro

Pod hristjanskim imenom, ali uz adjektiv iz davnih doba, dogje do nas i peti vojvoda oko carskog stola, a uz carevo desno koljeno. To je Golemi, ili Golemović-Gjuro.[5] Nego, ime družice mu boginje sasvim je pogansko, pa po njoj moći ćemo, valjda, zaći i do imena boga.

Drugarica Golemog svetitelja bijaše Lada. Pred mjesec maj, i kroz ti mjesec, Hrvatice još "ladaju", na čast davnoj boginji. U Karlovcu na Gjurgjev dan (23 apr.), a u okolici uoči Gjurgjeva dne, djevojke, ovjenčane Gjurgjevim cvijećem, idu okolo od kuće do kuće, pjevajući pjesme i pripijevaći Ladu.[6]

[4] Ludani Jovan, kao što sa sunačnim Heraklom, slijeva se i sa sunačnim Apolonom.
[5] Vuk. **pjes.,** knj. 11, 81, v. 55.

[6] Vuk. **živ. i ob.,** str. 29.

Po boginji, one se zovu "ladavice". Drugdje, megju kajkavcima hrvatskim, ladavice[1] ladaju od Gjurgjeva sve do Ivanja dne, t.j., kroz cio mjesec, što negda bijaše posvećen majskome bogu. Jedna pjesma, u varaždinskom kotaru, glasi:

"Sveti Jura kres naložil,
sveti Jura,
na Jurjevu na večerju,
na Jurjevu.
Dimo pošel, prsten zgubil,
dimo pošel.
Idi, luba, najdi mi ga,
idi, luba,
najdi mi ga, donesi ga,
idi luba.
Jišla luba, je ga našla,
jišla luba,
je ga našla, donesla ga,
je ga naša".[2]

Sveti Jura, ovdje, nimalo ne prikriva boga, koji eto traži svoj sunčani prsten, i vjenčava se s boginjom. Istog Juru, Ladina žednog ljubovnika, izvodi i štokavska ženska pjesma, koja drugo nije do ista kajkavska himna, u jednakom osmercu:

"Gjuragj kosi po pobrgju,
Lado! Le! mile!
Konja penje po zalagju,
oj Lado, oj!
Gjurgju žegjca dodijala,
Gjuragj konju govorio:
Vrisni, konju, dobro moje,
ne bi 'l čula moja ljuba,
ne bi 'l vode donijela,
tebe vode, mene vina".[3]

Juro nije baš nikakav svetac, nego, dok nalaže ognjeni krijes, ište zlato, dakako sunčano, opet u pjesmi kajkavskoj, što se u oči Gjurgjeva dana pjeva u Turovom pol]u[3a]:

"Lepi Juro kres nalaže,
na Jurjevo pred večer.
Z desnom rukom kres nalaže,
z levom rukom venčec plete.
Nestalo mu malo zlata,
malo zlata za dva lakta!
Ne dam, vera, Jura sinko,
pri tebi ga kola voze,
pri meni ga oslek nosi;
ti je pojti k očku prosit:
Daj mi, oče, malo zlata . . . .[3b]".

Pjesmu pjevaju djevojke, u to seoska momčad skače preko naloženog krijesa.

[1] Tamo ih kažu "ladarice", ili "vile ladarice", pa idu okolo u svečanom broju od **sedam.** Kukuljević, **Vile,** na str. 88.
[2] Kukuljevica **pês.:** pêsme Ladarske. A, pri svršetku ladarskih dana, uoči Ivanja dne, pjeva se oko Križevca: "Lep nam Ivo kres nalaže
— na Ivanjsko na večerje, — oj Lado! Lado! oj Ivo, Lado!"
[3] Vuk. **pjes.,** I, 288, v. 21—8.
[3a] Meni pjesmu priopći mladi g. M. Šenoa.
[3b] Isto se ponavlja za oca, sestru i brata.

Pominje kralja, a ne Gjurgja, jedna pjesma iz Slavonije[4]; ali ko je taj kralj, vidi se po "polju, punu sâda", i po "zelenu lugu, punu hlada":

"Mi idemo, Ljeljo!
ravnim poljem kralju, Ljeljo!
i zelenim lugom.
Ravno polje, Ljeljo!
ravno puno sâda,
zelen luže pun je hlada.
Lado! Le! mile! Ljeljo oj Ljeljo!
Mi idemo, Ljeljo!
mi idemo kralju, Ljeljo!
sad pred bijele, Ljeljo!

sad pred bijele dvore, Ljeljo!
dobra gospodara.
Lado! Le! mile! Ljeljo oj!
I nosimo, Ljeljo!
i nosimo kralju, Ljeljo!
bijelom dvoru, Ljeljo!
bijelom dvoru, kralju, Ljeljo!
zdravlje i veselje.
Lado! Le! mile! oj Ljeljo oj!"[5]

Lado! Le! mile! pobožni je usklik lijepoj miloj Ladi[6] i visokoj miloj Lelji, carici nebesnoj. Ovi usklik, što u više ženskih davnih pjesama dolazi, uhvaćeno kolo i sada pjevajući oteže, pa ga navadno ponavlja, kao zadnju uspomenu usrdne negdašnje pobožnosti prema velikim boginjama. Pjesmom uznoseći bujno vjenčanje kitnoga maja, Hrvatice i Srpkinje mlade živo pripijevahu imena lijepe cvjetne Lade i bračne višnje Lelje. Združene ove dvije boginje može biti da udrža i pučki govor, gdje ljudi šaljivo vele: "Tako mi Lade i Vlade i devet sjemena". Ta Vlada biti će Vladarica nebesna. Udrža ih zar i u izrazu: "Lale mile" ili "Lile mile".[1] Od sviju boginja, uz veliku majku Lelju, bijaše spominjana blaga i draga Lada, koja hrljaše na krilima ljetnih lahora:

"Molimo se, Lado!
molimo se višnjem bogu,
oj Lado oj!
da popuhne, Lado!
da popuhne tihi vjetar,
oj Lado oj!"[2]

Kad svećenici Hrvate i Srbe privoliše na Hristovu vjeru, brišući bogovska imena, ne zbrisaše ni ime "Lelja", ni ime "Lada". Osim pjesama, što ih ovdje i drugdje već navedosmo. dolazi češće, kad je govor o ljubavi, u pripjevu Lada, obično dvaput podvikivana:

"Gledah momu od malena
Lado! Lado!
od malena do golema
Lado! Lado!"[3]

Mekanoj, razbludnoj boginji, u svatovskim pjesmama odlijeće i uzvik: "Lado mazo!"[4] Ovako, dašto za nju više ne znajući, još je zazivlje, u Slavoniji, kolo pustosvatica, kad ove dočekuju udavaču iz očina u mladoženjin dom.[5]

Do nedavna postojala je rijec "Lada" i u prostom govoru, u Dubrovniku. Dubrovačka jedna poslovica glasijaše: "Penje mu gaće stara lada[6]".

[4] Stojanovića **pjes,,** str. 278—9. Pjesma zapade u koledarske, a pjeva se "napjevom stranačkim i čudnim, kakvim se ne pjevaju druge naše pučke pjesme", opaža Stojanović (str. 13—4).
[5] Ova mi se pjesma čini, osim joj starinskog i čudnog napjeva, i u ostalome ni najmanje promijenjena prema prvašnjoj njezinoj osnovi. Zdravlje i veselje ide Suncu, a od Sunca i ljudima prilazi.
[6] **Lada,** po svoj prilici, znači: lijepa. Vidi u Miklošića **Bild. der slav. Personenn.,** s. 31, pod **lad-,** i **Etym. Wört.,** pod **ļadŭ.**
[1] N.p.: "sve oko njega lile mile" (Vuk. **rječ.)** — "ne zna, ali će š njome niz dlaku na lilemile, ali okosito" (Vrč. **Niz. prip.,** s. 278). Kako je "Le" skraćenica od "Lelja", mislim, da je i od "Lada" skraćeno "La", te "lale mile" da je za pravo "La Le mile".
[2] Stojanovića **pjes.,** str. 279.
[3] Vuk, **rječ.,** pod **Lada**.
[4] Stojanovića **pjes.,** str. 273.
[5] Za značenje riječi "maza", isporedi: "od maze je prsi razdrljila" — "maza materina" (Vuk. **rječ.,** pod **Maza**). U češkom jeziku, "lada", "lajda", bludnica, valjda je ova ista hristjanstvom degradirana boginja.
[6] Daničića **posl.** U Stulli-evu rječniku, "lada" je žena svome mužu.

Ovo glasovito pripijevanje Lade i Lelje za maja mjeseca, ovo ustrajno pučko pominjanje negdašnjih velikih boginja srpskih i hrvatskih, nalazi jake potvrde u historičnoj jednoj vijesti iz sjeverozapadnih slavenskih krajeva. Vijest je u nekoj poljskoj knjižici, štampanoj 1550 g., a kaže, da je na jednoj gori bila bogomolja "triju idola, nazvanih Lada, Boda, Leli", pa da tamo, "na dan prvoga maja", igjaše prosti narod, da se moli i da žrtvuje. Poganska bogomolja poslije je razorena i na njezinu mjestu nasta crkva svete Trojice.[0] Dakle, Poljaci pogani veličahu Ladu i Lelju u isto doba maja, gdje se i u nas združene Lada i Lelja još zazivlju.[1]

[0] Archiv, IX, s. 528.
[1] Vijest poljske knjige ima znamenitosti i u opčenitijem pogledu. Putem historičnih svjedočanstva, mi smo obaviješteni ponajbolje o staroj vjeri sjeverozapadnih Slavena, t.j. Poljaka i obližnjih im plemena na donjoj Labi i u baltičkom primorju. S bogovima tih krajeva puno puta su od nas uporegjivana božanstva iz naše pučke tradicije. Ali to teško ide, misle neki, jer da su drugi bogovi u sjevero-zapadnih Slavena, a drugi u Slavena južnih. Ja nasuprot kažem: bogovi, u suštini, jednaki su i tamo i amo, a različita mogu biti tek božja imena. Nego, primjer poljske, isto kao naše, i Lade i Lelje, dokazuje, da tvrdnju o različitosti, i što se tiče samih imena, treba suziti u tijesne granice.

Kakogod što i drugi rodovi u arijskoj velikoj grani čovječanstva (Indi, Eranci, Heleni, Itali, Germani), tako i ukupni slavenski rod imađijaše, u svima svojim plemenima, od prilike jednu te istu religiju. Italska plemena, umbrijsko, oskijsko i latinsko, megju sobom bijahu više otugjena nego li slavenska u vijeku poganskom. pa ipak komparativna mitologija sve to većma svodi im bogove na izvorno jedinstvo. Duševnu ovu zajednicu, jezičnu te i vjersku, velikih rodova ljudskih čisto spazi, već kojih pedeset godina nazad, J. Grimm. "Govore li istim jezikom", veli on, "razni dijelovi puka kakova, onda im je uvijek jednaki način vjere i bogoštovja sve dotle, dok ostaju pri svojoj naravi, a nisu izloženi nasilnome uticaju sa strane.... Koja kritika počinje time, da niječe, ili u sumnju dovodi, što je živo i predajno u pjesmi i priči pučkoj, ona sebe sapinje i uništuje. Kritici je samo sabirati, regjati i po povjesnom razvoju raspravljati sadržinu" (D. M., s. 81). Na istom mjestu, Grimm kaže i to, da "Slaveni", ako i rastureni na daleko, imaju poglavite bogove zajedničke. Ja u ovo zadnje ne upirem, jer u Grimmovo doba slavenska mitologija bijaše još u povoju. Ali opće pravilo kritično, kako ga Grimm udesi, do danas ne izgubi ništa od svoje narednosti i tvrgje.

Što u pripjevima pogdjekojih naših pjesama Gjurgjevskih sačuvaše se imena: Lada i Lelja, to je dašto sreća za našu mitologiju, ali je to i puki slučaj. Da se mrska ona imena poganska istisnu, nastojali ljudi iz crkve, osobito zapadne. Znamenit primjer takve brige hristjanske nalazimo u jednoj pjesmi kajkavskoj, gdje je zazorna poganština zamijenjena s nedužnom riječju: "Kiroles!" Pjesma se pjeva u Turovom polju[1], na sam Gjurgjev dan u jutro, no, i pokraj drugojačijeg pripjeva, pjesma i obred ostadoše neznabožački. Slože se dvije djevojke i jedan momak. Od dviju djevojaka jedna drži u ruci zelenu rakitovu ili vrbovu šibu, a momak na jednom suhom drvcu nosi svezanu crvenu mahramu, kao zastavu. To troje zaredi od kuće do kuće po čitavom selu, očekujući darove i pjevajući:

"Ovo se klanja, zeleni Juro,
zeleno drevce, Kiroles[3]!"
i u žute čižme, i u kune kape, u plave hale,
i u bričke sable, pisanom pasu[3].
Kukovačica[4] zakukovala u rano jutro,
v zelenom lugu, na suhom drugu[5],
na rakitovom i na borovom.
Jura mi ima zlatnu jabuku,
on mi ju tače u rano polje[6],
u rano polje i crne gore,
u crne gore, u divojaštvo.
Komu jabuka, tomu divojka!
Jure jabuku, Jure divojku!
Dever deverek snašice budi:
Stante se gore, mlade snašice,
pak nadelite nas devojčice,
nas devojčice i zelena Jurja,
zelena Jurja z daleka pnta,
z daleka puta, našega truda,
trudnoga hoda".

Kad je dovršeno obilaženje, te se vrate kući, oni rakitovu zelenu šibu zataknuće za kakovu gredu u vrtu, da je obrane; kažu, od rovanja krtova.

[1] I ovu mi pjesmu dostavi prije pomenuti gospodin, M. Šenoa.

[2] G. Šenoi stari neki seljak reče da "Kiroles" znači koliko i "Kyrie eleison!" Taj se pripjev ponavlja iza svakog stiha pjesme.
[3] To je svečano odijelo turopoljskih plemića.
[4] Kukavica vijesnica proljeća.
[5] Drug je suh kolac, šibika bez lišća.
[6] Meće u orano polje. Zlatna je jabuka simbol sunca i sunčanog žara.

Čas prije rekosmo, da je Ladu naći i u pripjevima pogdjekoje svadbene pjesme. Ladina udaja u maju bude, zaista, uzorom ženskoj udaji megju ljudima. Ladu i cvijeće pjeva svatovsko kolo, kad pjesmom daje oduška želji nevjestice:

"Sitno cvijeće po livadi,
Janje mlado!
U kite me naberite,
Lado! Lado!
U kolo me ponesite ...

I ta kita progovara ....
Po kolu me dijelite, ...
ne dajte me oženjenu, ...
oženjen me ružno nosi, ...
a ja cvijet većma venem".[1]

Pače, u Malorusa "ladovati" hoće reći: pjevati svatovske pjesme.[2]

[1] Petranovića **pjes.,** knj. I, 86.
[2] Miklošić, **Etym, Wört.,** pod lad-.

Da dani Gjurgjevi bijahu dani velikoga braka u prirodi, pa i ljudskih brakova u zadrugama Srbâ i Hrvatâ, tome imade mnoštvo dokaza u govoru, u običajima i u praznovjerju našega naroda.

Kad je Gjurgjev dan, "hoće gora da pupča, a cvijet da cvati",[1] te hoće onda, po pučkom mišljenju, da se i najlaglje sljube momci i djevojke.[2] Dogje li taj dan, "ne pita list goru, ni gjetelina livadu: hoću li o napretku? nego, po božjoj naredbi, svaki list iz svoga ogranka, a svaki cvijet iz svoga pupoljka".[3] Gorski snjegovi okopnili, a gora se preodjela lišćem i zemlja cvijećem; propjeva ševa, te prispje blagovijest Gjurgjeva mladim Hrvaticama i Srpkinjama. Već u noći, pred Gjurgjev dan, njima se sanja o sugjeniku: ovoga će one usniti, metnuvši pod glavu koješta nanj namijenjeno.[4] Ranim jutrom, na Gjurgjev dan, u Boci, tri djevojke, sluteći na skoro vjenčanje, "idu na vodu, da ih vode, nose proso, da ili prose, nose grabovu grančicu, da ih grabe".[5]

[1] Vrčevića **Niz prip.,** str. 57. Gjurgjev dan znači i na prosto upaljenu strast. Kad se mladić primakne crnogorskoj djevojci, te hoće da je miluje ona će naljućena reći jačim glasom: "Tamo se, poganjeviću, psi ti se mesa najeli!" Što si se pomamio, na čudo ti Gjurgjev dan doša'!" Medaković, **Život Crnog.**
[2] Id., str. 24 : "Nije lasno, moja gospodo, zaustaviti o Gjurgjevu dne goru da ne pupča, a livade da ne ćetaju; a ko hoće časno, nije niti lasno; još mlada i zdrava: u selu na pretek mladih momaka, te se nekako, jadi je ne znali! bez ičijega znanja sljubi s Perišom ..."
[3] Id., str. 34.
[4] Milićevića **živ. Srba,** str. 96. A na str. 93: "U oči Gjurgjeva dne, devojke naberu cveća i svežu ga u kite, i te kite namjenjuju na momke, od kojih se nadaju voljenja. Kite te u gluho doba noći iznose na otvoreno mesto . . . i tu ostavljaju do zore, a u zoru hite da vide. na kojoj je kiti najviše rose, onaj će je momak one godine najviše voleti. Ovo se mora raditi tajno, da niko ne vidi". Ovaj dražesni običaj drže u Krajini negotinskoj, te se čini više rumunjski, nego srpski.
[5] Vuk. **živ. i ob.,** str. 29.

I bračni vijenac, što vjenčava našu udadbenicu, po svoj je prilici uzet iz božanske spreme cvjetnoga Gjurgja. Viju mome vijence od smilja, namijenjene na sugjene momke, te ih spuštaju niz vodu, da ih voda nosi; a bog tim djevojkama nadahnu ljupku pjesmu: "Plovi, plovi, moj zeleni venče, — te doplovi do Gjurgjeva dvora!"[6] Velikoga Gjurgja one susretaju u najljepšim odjećama, hvataju u baščama kićeno kolo, i pripijevaju pjesme svakojake.[7] Nego se "ljetni Gjurgjev danak", prije svega, slavi kupanjem. Minula mutna voda prvog proljeća; ona je u potoku sad bistra kao Gjurgjevo oko. Minula je pak sasvim opasna voda zimska, koja stajaše u vlasti tamnih zloduha. U Slavoniji, prije Gjurgjeva dne

ne valja se kupati: kroz zimu vlada gjavo u vodi, i lako je, da čovjeka u svoje mengjele uhvati i u vodu zavuče, da ga utopi; misle Slavonci, da svakog utopljenika gjavo sveže dolje u vodi[1]. Taj zimni gjavo nije jamačno vrag hristjanski, već je vrag iz prirode, crni vrag neznabožački. On sad ustupa pred blagim Suncem maja. Ilića **obič.,** na str. 127. Da ih se božja moć dotakne, muškarci, na osvit Gjurgjevih dana, kupaju se u rijekama, a žene po gradinama, u mirisnoj omaji. **Omaja** je voda, što se omahuje i prska s kola vodeničnog, a bijaše zacijelo sakralna našim starima.

[6] Vuk. **pjes.,** knj. I, 330, v. 8—9.
[7] Id., knj. III, 89, v. 29—33.

Još jednako metnu u nju osobito miloduha selena,[1] pa mlade šume i svakog cvijeća, što ga ima u maju[3]; metnu gjurgjic,[3] koji, kad se nabere prije sunca Gjurgjeva jutra, te sasuši, biti će lijek od kijavice.[4] Živa zdrava omaja poznata je i Nijemcima.[5] I Grci držahu, da udavače, a i mlade žene, jamče sebi rod, kad se one kupaju u živoj vodi potoka i izvora. A taman iz vodene pjene, iz omaje, mislim, iskoči im boginja ljepote i ljubavi, 'Αφρο–διτη.[6] I sad djevojke naše vjeruju u omaju, da će im od nje lice biti lijepo i čisto, i kosa da će im rasti.[7] A ljubavnu pomamu ištu od trave omana (campanula, inula helenium), koju uzberu uoči Gjurgjeva dne i ostave preko noći.[8] Oman im se prividja kao neko božje biće; primamiće im momke, te mu reku: "Omane brate rogjeni, pomami toga i toga za mnom!"[9] Na božić ljudi sa sela gataju još više, nego na Gjurgjev dan, ali djevojke nigdje u godini toliko. Budan, vedar, veseo,[10] Golemi Gjuragj bijaše pravi bog mladosti, u jeku najljepšem. S njim starost nema posla: "moji su Gjurgjevi dni prošli, a nastupio im jesenji listopad",[11] svejednako vele starci; ali ga čila mladež jedva čeka, otkle izraz: "do Gjurgjeva dne", ad calendas Graecas.[12]

[1] Vjersko znamenovanje miloduha, ili selena (njem. fremde Liebstöckel, lat. apium, grč. σελινον) prelazi slavensko vrijeme. Miloduhom ovjenča se sunačni Herakle. Mislilo se, barem u srednjem vijeku, da je afrodizijačna biljka (Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Apium-Jusquiame**).
[2] Milićevića **živ. Srba,** str. 95 — Vuk, **živ. i ob.,** str. 28.
[3] Ili gjurgjica, ili Gjurgjevo, gjurgjevsko cvijeće (convallaria majalis).
[4] Milićevića **živ. Srba,** str. 95.
[5] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 492—3.
[6] To iz početka, prije no primorski Heleni rekoše, da se stvori od morske pjene.
[7] Milićevića **živ. Srba,** str. 95.
[8] Je li **oman** u jezičnom odnošaju s **omajom,** ja to ne znam.
[9] Milićevića **živ. Srba,** str. 94.
[10] "Kad ko spava na Gjurgjev dan, boleće ga glava celo leto i biće grozničav" (Mil. **živ. Srba,** s. 94 — "Na Gjurgjev dan ne valja spavati, da ne boli glava; ako li ko spava, a on treba na Markov dan (25 apr.) da odspava na onome istom mjestu" (Vuk. **rječ.,** pod **Gjurgjev dan**) — "Bog te sačuvao vedra božića, i oblačna Gjurgjeva dnevi" (Vuk. **posl.**) — "Daj ti mene veseli dan Gjurgjev, daću tebe sira i mlijeka" (id. ib.). Što se tiče spavanja, mi već rekosmo (**Dio III,** s. 7 (151), da je ono, po nazoru eranskom i slavenskom, u prilog tamnim duhovima, a budnost da pristoji Suncu. U Golemom Gjurgju razabrati je i po ovome sunčano lice.
[11] Vrčevića **Niz prip.,** str. 102.
[12] Id., str. 52: "..... Kako je ovi započeo, čini mi se, da do Gjurgjeva dne ne će svršiti".

Nestrpljivo ga izgledala osobito davna omladina srpska i hrvatska, kojoj se javljao u "proljetnjem cvijeću"[1] i u bludu punog zelenila. Toga zelenila radi, Golemi bog, potonji sveti Gjuragj, pobožnicima se prizirao kao "čudan dobar junak — na vitezu konju zelenome, — i na njemu čisti zelen skerlet".[2] Poljem lazeći, on štiti njive i usjeve.[3] Na Gjurgjev dan, nagi ljudi se valjaju po zelenoj šenici.[4] Sakralna bijaše Gjurgjeva zelen. U Paštrovićima, kad kći udavača polazi iz očinoga doma, otac joj kaže tronut, u dobroj molitvi: "Da ti napreduje svaka tvoja rabota, kako voda o Božiću a list i trava o Gjurgjevu dne!"[5]

Na Gjurgjevo, vračarice i vračari slavonski beru prije sunca svakojake ljekovite trave. Vele oni, da gjurgjevske trave najveću jakost imadu[5a].

Golemi taj bog zelenila, cvijeća i ljubavi mladenačke, bog preopune proljetne radosti, sporio bi, jednako, plod i rod skotski. Zadruge naših otaca njemu se utjecale, da im marva napreduje, da im krave

budu mliječne. Običaj je u narodu, da se na Gjurgjavo rovaši stoka. Oko Timoka, kućni gospodari pašte se, da janjcima na svaki rog prilijepe po jednu svijeću.

U Turovom polju, nagnaju stoku, da i ona skače preko plamenog krijesa: pastiri joj ovjenčaju rogove vijencima od vinike, pa, kad je vraćeno blago u tor, s rogova mu skinu vijence i bace ih na krov, kako bi krave više mlijeka davale[5b].

[1] Pri podjeli svetačkih darova, u crnogorskoj pjesmi (Vuk. **pjes.,** knj. II, 2) uze "Gjorgjije proljetnje cvijeće" (v. 32). A pučka poslovica veli: "Daj ti mene veseli dan Grjurgjev, —daću tebe trave i cvijeta" (ili "sira i mlijeka", kao što jedni govore, mjesto "trave i cvijeta". Vuk. **posl.**)
[2] Ovako Vukova drevna pjesma: "Ko krsno ime slavi, onom i pomaže" (knj. II, 21, v. 69—71), gdje se priča o čudnoj prikazi svetoga Gjurgja.
[3] Svuda po Srbiji, "uoči Gjurgjeva dne grade se krstovi od leskova pruća, pa se meću na kuće, u baštu, njive i useve, na stanove, da ne bi preko leta grad tukao" (Mil. **živ. Srba,** s. 93).
[4] Vuk. **živ. i ob.,** str. 28.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Dobra molitva.**
[5a] Ilića **obič.,** na str. 127.
[5b] Po kazivanju g. M. Šenoe.

Gdjegdje, izbace pušku preko stoke za to, da u njoj вude napretka.[6] Vatra sluti na Gjurgjevu moć, koja ogrijeva.[7] A da bi krave, novogodišnjim redom, postale mliječne, dadu im da jedu travu, što se zove "vratič", ili "povratič" (tanacetum crispum), u Lici "umanika".[8] Gjurgjevo mlijeko tako je čudno, da se može i preuzeti od jedne stoke na drugu. Kad se, na Gjurgjev dan, triput optrči oko tugje stoke, ili, još bolje, kad čobanice, ili raspasane, ili gole, prije zore nekako vračaju s muzlicom, eto je mlijeko izvučeno, te prilazi iz jedne u drugu marvu.[9] Golotu vidismo kao obred starog vjerovanja.[10]

[6] Vuk. **živ. i ob.,** str. 29.
[7] "Doće tebi Gjurgjev danak, — ogrijaće te", u smislu krutom (V. P. pjes. herceg. u **Slovincu** g. 1878, br. 4).
[8] Vuk. **rječ.** I davna riječ "umanika" nosi značenje mahanja i gorenja. Vidi u Daničića **Korijeni,** str. 314.
[9] Milićevića **živ. Srba,** str. 96. Za sve obilje pučkog praznovjerja o Gjurgjevu dne, čitaj "Gjurgjev dan" i u drugom dijelu Milićevićeve radnje: "**Život Srba seljaka,** Gl. 37, s. 116—7.
[10] **Dio IV**, na str. 6—7 (106—7).

U Slavoniji, ima o Gjurgjevu dne čudna pripovijest, koja veće pristaje kakome bogu, nego li svecu hristjanskom. U oči Gjurgjeva, kažu[1], išao je neki šepavi čovjek svome prijatelju na čast, kad ga mrak uhvati u velikoj šumi. Da se ukloni zvjeradi dotle, dok svane dan, pope se na jedan hrast. Oko ponoći eto sa svih strana stoji urlikanje kurjaka, a pred kurjacima na konju jaše junak. Pod onim hrastom iskupila se nebrojena množina zvjerova, kojima svima junak doznači hranu godišnju, te šepavome jednome vuku namijeni šepava čovjeka. Po tom kurjaci razigjoše se kud koji, urličući i vijući; junak ode gorom pjevajući. Bio to sveti Gjuragj. Kad sunce ograne, pastirići primiše k sebi šepavog čovjeka, protjeravši šepavog vuka, koji svejednako pod hrastom nanj vrebaše. Ali što je sugjeno, tome nikako niko ne će izbjeći. Onaj vuk, poslije našavši zgodu, izvuče iz sredine pastira, kad su svi spavali, šepavog čovjeka, zakolje ga i pojede. — Smisao ove priče kao da je proziran. Sunčani bog maja pjeva i rastjerava zimsku zvjerad, pošto kroz zimu propade, ili će propasti, ono što je hromo i betežno.

[1] Ilića **obič.**, na str. 128—9.

Oko dalmatinske Promine, pjeva se o svetome Gjurgju pjesmica jedna, koja jednako odaje više starog boga, nego li sadašnjeg sveca. Pjesma, sa različitim ispremiješanim metrom, glasi:

"Sveti Juko zastavan
nosi cv'jeće i proljeće.
Na zelenu konjicu
na mlagjanu travicu
igje, igje, skakuće
i veselo klikuće:
Zelen-gore, zelen-bore!
Granu sunce niza brda,
Promin-goro bila tvrda!
Slava, slava, Jurjev-danu!
Bila dobra godinica,
a rodilo vino i pšenica!

Veselo, veselo!
Koledo! Koledo!
Nav'jesti nam blaga kiša
sveti Jure radiša (sic).
U proljeće gizdava
zeleni se dubrava,
povjetarce rosu trese,
domaćini vesele se.
Oj veselo! Jurjev-dan
na zelenu konjicu
na mlagjanu travicu
igje, igje, skakuće
i veselo klikuće:
Veselo, veselo!
Koledo! Koledo[2]!"

Pripjev:

"Veselo, veselo!
Koledo! Koledo!"

mi već čusmo pri svetkovini božićnog Sunca.

[2] U zadarskome **Nar. L.,** g. 1890., br. 31.

Obična je riječ u narodu, da "nema ljeta bez Gjurgjeva dana". Ovi prvi dan ljeta oci nam neznabošci slaviše kao preradosni blagdan, kao "velik dan":

"More velo, veliko,
dogje li ti velik dan?
Bogme dogje i progje,
Gjurgjevo cveće odnese,
Gjurgjevo cveće, gjurgjevak,
Gjurgja ga bere, prebira".[1]

[1] U **Vili Beogr.** g. 1866, br. 50. Dan je tako velik, da je kašto i polazna tačka u godini. U Milićevićevu **Životu Srba** (s. 164), čovjek jedan, čini čineći, "izregja sve svece od Mlada Gjurgjeva dne jedne do Mlada Gjurgjeva dne druge godine".

Ovako, u krajevima do rijeke Morave, pjeva kolo djevojačko, kroz cijelu jednu nedjelju dana. A baš za nedjelju dana čini se, da je trajao veliki god boga. U Lici, kad je navršena nedjelja po Gjurgjevu dne, biva "mali Gjurgjev dan",[2] kao što u Srbiji dolazi "mali božić" sedam dana iza velikoga božića. Ovi paralelizam mogao bi nas voditi ka zaključku, da se, na početku svakoga mjeseca, jednako dugo slavio dotični sunčani bog, ili da je barern to slijedilo kod probranijih takovih bogova. Ljetno godovno Gjurgjevo bijaše svečano, kao što i godovno novorogjenog Sunca, s Božićem i s Koledom, pri suncokretu zimnom, pa i ono Sunca u godišnjem naponu, pri suncokretu ljetnoni, koje ćemo naskoro viditi. Uoči božića, plama domaća badnjakova vatra, na lik vatre, što se s novim godišnjim Suncem zapaljuje na nebu; uoči Gjurgjeva dne, plama, danas, u Hrvatskoj, krijes,[3] što, goreći na otvorenom polju, prikazuje ljetno Sunce. golemo i žarko.[4] Svakako, dani Gjurgjevi bijahu veliki, pa je, valjda, nomenklatura njihova pridana velikomu hristjanskomu godu vaskresenija Hristova, što pada blizu do ovog istog vremena. Kao što za Gjurgjev dan, i za dan uskrsni, u strani Srbije preko Morave, kažu "veligdan".[5] A "cvijeti" (dominica palmarum) sva je prilika, da negda bijahu cvijeti Gjurgjeve.[6]

[2] Vuk. **rječ.,** pod **Mali Gjurgjev dan.**
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Krijes.**
[4] U Dubrovniku nalazimo i mimičnu prikazu zelenog, cvjetnog i žarkog boga. Prikazivač zvao se **Bembelj.** Svake godine, na 1 maja, izlazio je iz grada, te išao u polje k manastiru sv. Jakova. Bembelj bijaše sav iskićen zelenim lišćem i cvijećem, a obavit blavorima, pa jednoga blavora držao i u ruci, i s njime se igrao (Vuk. **rječ.,** pod **Bembelj**). Zmija je lik ognja.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Veligdan.**
[6] Barem je kroja sasvim poganskog pjesmica, koja na blagovijest, a još više na cvijeti, djevojke pjevaju, kad idu na "ranilo" na vodu, prije sunca:

"Poranile devojke,
Jelo! Le! Jelo! dobra devojko,
poranile na vodu .... ,

al' na vodi jelenče .... ,
rogom vodu mućaše .... ,
očima bistraše ....".

Često puta rekosmo, da jelen prikazuje sunce. Iza svakog stiha ponavljani pripjev: "Jelo! Le! Jelo! dobra devojko", osim Lelje valjda pominje Zora, pod hristjanskim imenom: Jela.

Tako i naziv "velika nedjelja", za svetu nedjelju dana do uskrsa, rekao bih, da je postanja nehristjanskog. Slovenci za veliki četvrtak kažu: "zeleni četrtek".

Ep nazva Gjurgja "golemim", a mi pridržasmo riječ. Maj, kod Itala, bio i mjesec i bog; pa njegovo ime, **Maius** u govoru latinskom, i **Maesius** u oskijskom, jest istoga porekla, kojega i riječi **major, magis,** te znači ono, što i naše "Golemi".[1] U gradu Tuskulu štovahu "Deus Majus" kao nekog proljetnog Jupitera,[2] a u gradu Rimu, na prvi mjeseea maja, slavljahu boginju "Maia", ili "Majesta", prizivljući je "Maja Volcani", t.j. Ognja. Ognjenu svetoduhu Janju mi svuda susretasmo drugaricu naših sunačnih božjih viteza. U maju mjesecu, Rimljani svetkovahu i cvjetnu svoju boginju, "Flora",[3] na koju je preneseno sve cvijeće našega Gjurgja i naše Lade.

[1] Preller, **Röm. Myth.,** I, s. 398. Gdje Preller veli, da ime boga naznačuje povećanu vegetaciju, to je iz prava etima kriv zaključaj.
[2] Id., ib., в. 270.
[3] Ovidii Fasti, I. V, v. 183—378.

Sva je prilika, da praznovjerje i obredi, koji su sada Grjurgjevski; nekad spadahu na maj. Ima još i ostataka majske naše svečanosti, pa ti ostaci nas potsjećaju na nekog boga vidnog ili sunčanog. Tako n.pr. u Slavoniji, čeljad ide, na prvi maja, na stanovita vrela, da vodu pije i da se umiva; idu osobito oni, koji imaju slabe oči[1]. Umivanjem će se očistiti i pjege sa lica[2]. Šta više, i rosu od prve majske noći sahrane u staklenku, i cijelog onog mjeseca lice taru. Na prvi maj, kao što i na Gjurgjevo, bere se ljekovitih trava svakojakih, a, kad ih beru, stare žene s nikim ne govore, niti se na što onda obaziru pod nijednu cijenu[3]. To je onaj svečan muk iz stare vjere, koga mi više puta već zabilježismo.
Luka Ilić, u svojim **Slavonskim Običajima,** zna navesti jednu posve mitsku pjesmu, koja bi se na prvi maja pjevala u Orahovici. Pjesma je ova:

"Poranili sivi sokolovi,
sokolovi mlagjani junaci,
poranili, zoru prevarili,
i goricu sinju obletjeli,
tražeć dvore malanoga Lade.
Malen Lado u gorici spava,
sankom spava, pokrila ga trava.
Budili ga mlagjani junaci..
budili ga s majom okrunjenom[4],
okrunjenom, s cv'jetom nakićenom.
Probudi se umiljati Lado,
pak besjedi mlagjanim junakom:
Ne budite, sivi sokolovi,
ne budite mene, malog Lade,
već idite k djevam pred dvorove,
pa ih budite iz debela sanka
s cvjetnom majom i s ljupcem junačkim.
Tad s' junakom ino ne mogaše,
već se kreću iz tog sinja luga,
doletjeli k dvorom djevojačkim.
Al' su djeve već ustale bile,
i dvorove s cvjetnim metlam mele.
To junakom i pomučno bilo,
jere su ih djeve prevarile,
prevarile zoru i junake,
te bacaju okrunjene maje,
okrunjene kićenim djevojkam,
pak se tužni u lug povratiše,
da s' potuže malenomu Ladi,
da su djeve do njih već ustale
i dvorove s bosiljkom pomele.
Ali Lade u gorici nema,
niti Lade ni o Ladi glasa[5]".

[1] Ilića **obič.,** na str. 132.
[2] Id., na str. 134.
[3] Id., na str. 134—5
[4] **Maja,** to je oblica, navadno jelova ili smrekova, oklaštrena, osim vrhunca, na kome se granje ostavlja na način krune. U tome je, veli Ilić (str. 132—3), **phallično** znamenovanje.

[5] Na str. 135—6.

Iz ove bi pjesme proisteklo čak i ime majskome bogu, koje bi bilo **Lado**. Ali nigdje, u pučkoj literaturi, ne izilazi muški Lado, već se u vokativu pripijeva: Lado! koja ima biti ženska, pošto za boginju Ladu, a ne za boga Lada, zna slavenska mitologija. Zbog toga, i ne obzirući se na druge neke mušnoće u pjesmi, ja cijenim, da je pjesma izmišljena, zar od samog Ilića.

Kod Germana nema potvrde našemu nazivu "Golemi", ili barem taj naziv propade sasvim. Ali je Maj, iako ne riječju, a to na djelu, i kod njih golemi bog. Pače je Maj jedino mjesečno, sunačno biće, što ga u predaji svojoj sačuvaše i Skandinavci i Nijemci. Ujedno kralj i bog,[6] on njima oličuje ljeto koje počinje, "ljetni Gjurgjev danak", kao naše pjesme što vele. Germanskoga boga Maja odjenulo ruho zeleno,[7] i to po jednakoj misli našoj.

[6] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 633—4.
[7] Id., ib.

Ako bogu, u nas, nadimak uhvatismo, je li moguće, da mu nagjemo takogjer ime? Teško to; ali nam je opet slobodno reći nešto sasvim neizvjesna. Skoro svi Slaveni, u pripjevima svojih ženskih pjesama, poznaju Ladu. Istočni Slaveni imadu, uz nju, i jednu svetkovinu, nazvanu Jarilo, iz koje se možda izvodi i neki Jarilo, bog ljubavi i ploda, te s Ladom druguje. U Bijeloj Rusiji, koncem aprila, djevojke sretaju proljeće, prikazujući Jarila. Jedna izmegju njih odijeva se kao "Jarila", onda hvataju kolo i pjevaju, dok idu po njivama, da bi se raž uzgojila. Na nekim mjestima, kao Jarila odijevaju djetića, ili starca, ili s plačem i smijehom ukopavaju čovjeka načinjena od slame. Jarilo je pomišljen kao bijel mladić na bijelu konju; bos je; u desnoj mu je ruci ljudska glava, a u lijevoj drži snopić ražana klasja. Od te prikaze hoće da se jari zemlja i sve živo.[1] Ljubav i plod isto tako označuju onog Gjurgja, do koga se pripijeva naša Lada. Da je Jarilo bio sunčani bog, ili sunčani god, zaključujemo iz toga, što mu se ime dovodi od istoga korena, od koga i "jarki", a "jarko" je, kao i "žarko", taman sunce, po postojanoj izreci naših pjesama. Jarilo, po svom jezičnom znamenovanju, može, jednako, izrazivati Sunce osvetno i Sunce proljetno i rodno.[2] Nije baš nemoguće, da je ljetno sunce maja i u nas prozvano Jarko, ili Jarilo. Kad naše pjesme kliču: "O junače! moje jarko sunce!"[3] stajaćim ovim stihom još kao da veličaju negdašnjeg boga. Tek da pišemo s početnim velikim slovima: Jarko Sunce, imamo pred sobom Jarka, ili Jarila. Otkle junačnome bogu dogje potonje ime Gjuragj, to je odmah rečeno. Hristjansko Gjurgjevo slavi se (23 apr.) blizu do početka maja,[4] pa išlo najljepše od ruke izmijeniti sirovu legendu Golemog Jarila sa sjajnom legendom sredovječnog velikog viteza i svetitelja. A valjda, obratno, i svetome Gjurgju privrnu se štogod od zapadno-arijskog i slavenskog sunačnog božanstva. Prilika je, da od takoga božanstva, sveti Gjuragj uze, i dometnu k svojim čudesima, glasovitu borbu s aždajom, koja je Sunčeva. Izmjeni megju bogom i svecem može biti da pripomogne i samo asonancija imena: Jarilo i Gjuragj (Juro).[5]

[1] U ruskom rječniku Daljevu. Drugdje, a Rusiji, Jarilo pada i u druga doba, osobito u junij, te je moguće, da ovo ime prrstajaše više no jednome Suncu.
[2] Gledaj **jarŭ** u Miklošića **Etym. Wört.** U našem jeziku, osim na izraz: "jarko sunce", paziti nam je još na "JAra zemlja" (gdje se sije na jar, t.j. u proljeće), "jaro žito", frumentum aestivum, "jarina", fruges vernae, aestivae, "jarica", triticum aestivum, "jarik" (ječam, lan, aestivus), pa na "jarič", aeatus pectoris, "jarac" caper (Vuk. **rječ.**). U sanskr., zove se Sunce **arka,** od **arc-,** sjati (Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 103).
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Jarko sunce.**
[4] Pače u poganskome maju, ako počinjući od zimskog suncokreta (21 dec.), računamo mjesece, od ove tačke unaprijed, po triest dana svaki.
[5] Čitalac ne će zaboraviti, da je ovo sve tek kombinacija, osnovana na kombinaciji.

Kako nam je viditi, praznovjerje najdeblje i nebrojeni pučki običaji čuvaše tvrdu vjeru onome bogu, koji, ma da se prozivao kako mu drago, prisvoji, iza krštenja Hrvatâ i Srbâ Gjurgjevo ime. Gjurgja znadu ženske pjesme. Ali ep Golemog Gjurgja samo uzgred napominje. A ovo je pojav čudan, posto ep božanske viteze, manje od Gjurgja, dosta često pjeva. Ja mislim, da izuzetku tome, što pada u oči,

drugog tumačenja nema, već ako uzmemo, da nov junak, u drugom mahu pjevanja, otisnu Golemog Gjurgja.

Po mome mnenju, ta nova slika, koja se u ep uturi, izagnavši Gjurgja, no od Gjurgja mnogo koješta primivši na se, jest Kraljević Marko. Sreća i sjaj srpske države pod Dušanom Silnim, a još više, odmah za tim, burni dogagjaji srpske propasti, potresoše pučko srce, te narod ono upamti. Ja cijenim, da se osobito tada u epu, što dotle bio, najboljom svojom sadržinom, vjerski, pokazaše novi likovi. Kipljaše živo vrelo znamenite, vrtoglavne narodne historije, pa davne likove izbacivaše. Bolni osjećaj tu nedavno izgubljene slobode učini, te narod splete veličje propaloga neba poganskog s veličjem carstva Dušanova, koje prosja i zamače. U zlosretnoj povorci Dušanovih epigona, ne bijaše najmanji Marko, sin Vukašinov. Proglašen kraljem još za živa oca, Marko mogao se smatrati zakonitim vladarom srpskih zemalja. Kao takova, toga kraljevića barem pripoznaše južni Srbi, i megju njima Baoša, zetski župan. Ne bijaše Marko koji se priječao na Lazara, nego Lazar na Marka, gospodara svoga, od koga se on odmetnu, te i natjera u bijeg megju Turke, dotle pobjednike na samoj bugarskoj Marici. Kobno Kosovo, i smrt na junačkom razbojištu, rasvijetli tragičnim i svetačkim obsjevom glavu Lazarevu; al taj poraz najviše skrivi, otpadem od Marka, sam knez Lazar. Zemljacima svojim, južnim Srbima, bijaše Marko posljednji kralj srpski. Pjesma, življa valjda i onda na jugu, raznosila ovog Kraljevića, kome odskočiše mnoge iskre od sjajnog luča ljetnoga Gjurgja. Tako povećani Marko Kraljević bude razgovorom i utjehom, u neiskazanoj bijedi cijele Srbadije; bude utjehom i Bugarima, jednako slomljenim, a i Hrvatima, kojima prijećaše ista sudbina.

Kažemo, da je u mnogim potezima Marko naličan Gjurgju. Već godišnjom svojom slavom, krsnim imenom, Marko privezuje se Gjurgju: on slavi "od godine opet do godine .... krsno ime, svetog letnog Gjurgja".[1] A o toj slavi narod ne sanao da pjeva, no i čudno pripovijeda. Neki Hercegovac "ćera iz primorja vino o Gjurgjevu dnevi i sreta na putu, u Nurin-planini, "čoeka toliko velika, koliko današnja četiri". To bijaše Marko Kraljević, koji reče putniku : "I ja sam nekad slavio Gjurgjev dan, krsno ime". Iza toga, Markovo pijenje stavlja u čudo Hercegovca.[1] Nego je silno pijenje Markovo po Gjurgjevu izgledu. U crnogorskoj mitičnoj jednoj piesmi, [2] izilazi na vidik "Gjuro Pijavica", koji junak pije koliko i Marko.

Prekomjerno pijenje Gjurgjevo i Markovo božje je svojstvo: u svemu mitu arijskom, sjajni bogovi opijaju se svjetlošću; prije borbe, indijski Indra napaja se **somom,** kako skandinavski Odhin medovinom. Protiv dušmanske tame, na taj način, bogovi postaju jaki. Do ove iste jačine ovako došao i Marko, po kazivanju jedne priče iz Srbije.[3]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 72, v. 2—4: "Turci u Marka na slavi". Tako i pjesma 62 (v. 101—2), onda i pjesma 68 (v. 1—2) iste knjige.
[1] V. Vrčević, **Srpske narodne pripovijetke,** ponajviše kratke i šaljive,1868 u Biogradu, 230.
[2] Čojkovića **pjev.,** 39.
[3] U **Vili Beogr.,** g. 1868, br. 5,

Marko "bio najnejači megju čobanima" sve dotle, dok ga vila zadoji. "Hodi, posi moju sisu!" reče mu vila (sjajni oblak),[4] a on do tri puta pose vilinu sisu. Od onda Marko postao najjači čovjek na svijetu, veli priča. Prispodoba megju Gjurgjem i Markom ide i dalje. Majski Gjuragj donosi cvijeće, pa na Cvijeti, i s cvijećem, bašće i Marko. Davna pjesma ženska, koje se na Cvijeti pjeva,[5] veli:

"Nešto zazveketa,
nešto zatrepeta;
po trepet' se čini
Kraljeviću Marko,
po zveket' se čini
Miloš Obiliću".[6]

Dalje u pjesmi, Marko kaže:

"A moja bi majka
jutrošnjica pila,
jutros donešenu,

štitom pokrivenu,
cvećem narušenu,
smiljem i bosiljem".[7]

Osim cvijeća, označuje Gjurgja zelenilo, a i Marka ogrće zelena dolama. Marku tu dolamu ne pridjenu slučajni hir epskoga pjevanja, pošto je jednako nama pokazuju stare i nove pjesme, a to u časovima najozbiljnijim junakova života. U postarijoj pjesmi, toga odijela radi Marko pada u nemilost turskoga cara. Nanj car nabrekuje:

"Što si doš'o, jedan zulumćare!
Koliko ti govorenje moje,
da ne piješ uz ramazan vino,
da ne nosiš zelenu dolamu!"[8]

A kad je na umoru,

"svuče Marko zelenu dolamu,
prostrije je na zemljicu crnu,
na nju Marko bolovat' otide".[9]

[4] O naravi naših vila na drugom mjestu.
[5] Vuk. **pjes.,** knj. I, 201.
[6] V. 7—12.
[7] V. 21—6.
[8] Bogišića **pjes.,** 92, v. 34—7.
[9] Čojkovića **pjev.,** 121, v. 34—6.

Ovako pjesma crnogorska, u značajnim stihovima, što ih ponavlja i općenitija pjesma narodna:

"Skide Marko zelenu dolamu,
prostrije je pod jelom po travi,
prekrsti se, sjede na dolamu".[1]

Kad mu se rastaviti s viteškim životom, Marko se rastavlja sa svom zelenju i dolame i trave i jele. Mnoge naše pjesme o Marku nisu nizašto historijske, već vjerske naravi. Kad bi ko zametnuo analizu na tanko o svemu krugu junačkih Markovih pjesama, lasno bi došao do zaključka, da se sav taj krug izobli i usavrši epskom tvorevinom, koja u narodu već postojaše i prije Marka, i prije samih Nemanjića. Ja nemam kad to ovdje učiniti, jer bih takim ispitivanjem odviše zastranio. Radi primjera, uzeću na rasudu samo dvije tri pjesme od najoglašenijih.

"Marko Kraljević i Mina od Kostura", to je pjesma, koja prolazi narodno zemljište unakrst. Pjeva se, u različitim verzijama, posvuda; pjevala se odavna, jer je iznosi i Bogišićeva zbirka. Ali boj Kraljevića s najljućim svojim dušmaninom, koji mu "pohara, ognjem popali dvore, staru majku s konjima pregazi, i vjernu mu ljubu zarobi",[2] teška raspra: "s prokletijem Minom od Kostura"[3] pravo nespada na Marka, Vukašinova sina, nego na Golemog Gjurgja. Marko slavi "krsno ime, lijep danak Gjurgjev";[4] pa s kakvom četom ide na strašnog Minu?

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 74, v. 117—9.
[2] Id., knj. II, 62, v. 196—9.
[3] V. 44.
[4] V. 102.

Isprosio, veli hercegovačka pjesma, u cara, svoga poočima, trista janjičara s ,"krivim kosirima" i "laganim motikama",[5] ili trista nefera s "trista trnokopa", po verziji bosanskoj.[6] Kosiri, motike i trnokopi skoro očito su oružje majskoga boga.[7] I drukčije providi se bog u Marku. Prije boja, u putu

"na trećem konaku,
sjede Marko večer' večerati,

Goluban mu rujno vino služi:
uze čašu Kraljeviću Marko,
čašu uze, u san se zanese,
i ispusti čašu na trpezu,
čaša pade, vino se ne prosu".[1]

[5] V. 235—6.
[6] Jukića **pjes.,** knj. I, 3, v. 50—1. U ovoj pjesmi "Mina od Kostura" piše se "Nina od Kostura".
[7] U prvoj od dvije pjesme (86 i 87), što ih o Marku i "Mihni", ili "Minji", ima zbirka Bogišićeva, Marko kaže janjičarima: "nadnicu ištitu, — godite se, ma ne pogagjajte, — svaki išti na dan dukat zlatan" (v. 92—4), a u drugoj, tih je janjičara trideset. Zlatni dukati i triest janjičara kao da su zlatni dnevi u mjesecu. I u pjesmi Čojkovićevoj (37) Marko do sebe ima trideset drugova.
[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 62, v. 49—55.

Ovo se isto, drugdje u epu, zgagja i svetome Nikoli[2]; a mi već znamo, da ovako pijenje i san označuju arijske i srpske bogove, opojene nektarom svjetlosti.[3] Po verziji bosanske pjesme, kad Marko prispje u kostursko polje na vodu, tu

"našao dvije djevojke hude,
obedvije su one bijelile,
platno bijele na vodi studenoj".[4]

Djevojkama Mina bio nametnuo tešku svadbarinu, te je Marko ukine, pa onda oprosti i treću djevojku, ljubu svoju, koja čamaše u Mininu zatvoru. Po mitu sviju Arijaca, djevojke, što bijele platno, noćne su Zore, koje svadbenu bjelinu pripremaju trećoj Zori, jutrenjoj zaručnici Sunca.[5] Valjda na jutrenju dramu šiba i ono, što pjesma kaže, da se Marko opajao "na trećem konaku". A po samim pjesmama najčistije razabiramo, ko je taj siledžija Mina od Kostura. Crnogorska pjesma[6] njega zove "džidovinom", a tako silnu je kaže, da car odvraća Marka od boja na nju. Postarija pjesma Bogišićeva zna za to i bolje. Pri odlučnom sukobu, vila brani Marka, i klikuje:

"A ne znaš li, Kraljeviću Marko,
da je Mihna kamenit do pasa?
Neg' se hiti Mihni brzijeh noga!"[7]

[2] Id., knj. II, 22.
[3] Marko je "u najviše piće", po riječima Čojkovićeve pjesme (37, v. 4).
[4] Jukića **pjes.,** knj. I, 3, v. 77—91.
[5] Gubernatis, **Myth. zool.,** passim.
[6] Čojkovića **pjev.,** 37.
[7] 86, v. 189—91.

Kamenih skrivališta imaju skandinavski Jötuni, kako i naši divski Jadi, te su i sami "kameniti", ili kamenjaci.[8] Mina nije zar drugo, do veliki zimni Jad, ili Vuk, koji drži Zoru utamničenu, dok je k sebi izbavlja carev sin, mlado Sunce, dnevno i godišnje. Po bosanskoj pjesmi,[9] izgibe s Minom do devet njegovih kadija, kako, s tim slično, drugdje gine do devet crnih vezira.[10]

Kakogod što zimni Jadi, tako i ljetni Bijesi napastuju bogovima, pa će Bijes napastovati i Marku. Iz pučkog govora poznat je suhi Bijes, ili Bijeda, koja, avetna i nevidovna, kobi na suhu putu.[11]

[8] **Dio IV,** str. 27 (127).
[9] Jukića **pjes.,** knj. I, 3.
[10] Vidi na više, na str. 133.
[11] "Našla ga bijeda na suhu putu" — "Sačuvaj me, Bože, bijede nevidovne!" (Vuk. **rječ.,** pod **Bijeda**) — "Bijes te skolio!" (govore psetetu, id. pod **Bijes**). U pučkom pričanju ima i "Bijedin grad". Upor. **Dio IV,** na str. 15 (115).

S "Bijedom, Turčinom Alil-agom", Marko ima teška posla, u pjesmi: "Marko Kraljević i Alil-aga".[1] Marko, putujući, sluti Bijedin zlosretni sukob:

"Teva m' koja sukobiti Beda,
te me teva na mejdan zazvati;
ja ću s' teško bolan učiniti,
od zla bola teške srdobolje".[2]

Bijeda Turčin vodi trideset svojih janjičara, pa zaziva Marka:

"Ajd' na mejdan, da s' nadstreljujemo ....
ako li te danaske nadstrelim,
ne tražim ti ni dvora ni ljube,
teke što ću tebe obesiti,
viteza ti osvojiti Šarca".[1]

Vješanje o suho drvo znači sušenje. Hvati Bijeda Marku desni skut dolame, a Marko ga odsječe i pusti, vičuri: "Idi Bedo, aratos te bilo!"[4] Pusti i lijevi, kunući jednako: "Idi Bedo, da te Bog ubije!"[5] Markova je dolama zelena, pa se time kaže, da će se suhom Bijedom od česti izdrijeti i utamaniti ljetna zelen. Nego se bolni Marko, najposlije, ispravio na vitezu Šarcu, i uzeo

"strelu Tataranku,
u kojoj je streli Tataranki
devet beli sokolovi pera".[6]

Markova strijela

"ode u pra i u maglu,
očima se ne da pregledati",[7]

te je Bijeda nadstrijeljena. Dobitniku svome plaća ona "tri tovara blaga, — da iskrpi na dolami skute",[8] t.j. zeleni bog nadolio ljetnu bijesnu suhotu. Kako je Marko ovdje više bog nego li junak, tako je božji i njegov "vitez Šarac". Sva je prilika, da Marku ovog vjernog druga, čije vilovnosti pune su pjesme, prida božansko Sunce. Po kazivanju pučke priče, kad je ono Marko bio "najnejači megju čobanima", tada i Šarac bijaše "grbavo ždrijebe".[9]

Konji noćnoga Sunca, u Arijaca, grdni i grbavi su, prije nego s danom postanu svijetli i lijepi. Ovaki mitični konji opajaju se vidilom, te i Šarac puno puta vino pije, po izgledu gospodara svoga. **Šarac,** to je konj šaren na kola, kao što je kolasto i Sunce. A i sam Marko gdjekad, u pjesmama, nosi na sebi kolastu hazdiju.[10]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, *61.*
[2] V. 8—11.
[3] V. 22—31.
[4] V. 43.
[5] V. 48.
[6] v. 61—3.
[7] V. 122—3.
[8] V. 143—4. Što su se za tim Bijeda Alil-Aga i Marko zagrlili i sprijateljili, pa "svetlu caru čuvali krajinu" (v. 155), to je u pjesmi nov dometak.
[9] U **Vili Beogr.,** g. 1868, br. 5.
[10] Na pr. u pjesmi Vukovoj, II, 63. v. 21.

Suhota, i od nje Marku zagroženo vješanje, nisu obilježje same piesme, što ju sad ispitasmo. Pod sasvim drugom formom, predočuje nam se isto i u pjesmi: "Marko Kraljević i Gjemo Brgjanin".[1] Marko "slavu slavi svetoga Gjorgjija",[2] a na gospodskoj gozbi ima svega, ali nema "ribe od Orida".[3] Glavom ode

Marko onamo, da je nabavi; no, na mostu oridske vode, njega razoružana napao, pridobio, svezao, te vodio, da ga vješa, njegov dušman, a silan junak, Gjemo Brgjanin. Gospoda hrišćanska moljahu se Brgjaninu: Tu nam nemoj objesiti Marka, — ne će rodit' vino ni šenica!"[4] Zamaknuće Marka triput odvrati ta molitva, koja, bez sumnje, iz prva bijaše pobožna deprekacija poganskih Srba i Hrvata, ne bi li se od žednog i lačnog Bijesa očuvala žitna zelen i cvijeće. Brgjanin vodi dalje Marka, a, prolazeći "kroz nekakvu Janjinu planinu, — teško ožednjeo".[5] Tu ga Marko navrati u "bijelu mehanu krčmarice Janje",[6] koja opi žednoga silnika i Marka oprosti gvožgja. Tad Marko okova svoga dušmanina, objesi, pa ponese "ribu od Orida". Riba je, sa neizmjerne plodnosti i sa vlažnog elementa gdje boravi, u simbolici Arijaca rogjajni znamen, kao malo koji drugi. Ognjenu krčmaricu Janju češće opazismo pomagačicu mjesečnim likovima Sunca.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 68.
[2] V. 2.
[3] V. 12.
[4] V. 99—100.
[5] V. 122—3.
[6] V. 138—9.

Ja već rekoh, da još ima dosta Markovih pjesama, uprav nasićenih sokom, što ga u njih ucijedi staro vjerovanje.[7] Marko živi u epu, po dijelu jednom svojih poduzeća, životom ljetnoga Sunca. Ovo isto Sunce, zracima svoga božjega zalaska, narodnom junaku obasja i smrt.

[7] U take pjesme ja mećem, iz Vukove zbirke: 59, 63, 64, 65, 66, 69, u knj. II; iz Petranovićeve: 14, 15, 16, u knj. III; iz Čojkovićeve: 81, 91, 94; iz Bogišićeve: 88, 89; iz Stojadinovićeve: 1, 3, u knj. I, i 3, u knj. II. Ovdje mi je nešto opaziti. Osobito u pjesmama ovake naravi, Marko čini teških bezakonja. Strašno je, n. p., njegovo nedjelo u pj. Vuk., II, 64. Kći arapskoga kralja zaljubi se u njega sužnja, primi mu zakletvu, da će je vjenčati, i iz tamnice ga izbavi; al kad ga zagrli crnim rukama, te Marko vidi nju crnu, a bijele joj zube, posječe je po pasu na pola; Marko odlazi, a nesretnici glava još progovara za njim: "Nemoj mene ostaviti!" Na sreću Kraljevića, Vukašinova sina, zločin nije Markov, već prirodni učin Sunca, koje smiče ili Noć, ili noćnu Zoru. Tako i u pj. Stojad., II, 3, krsno momče iz Dukagjina, sestrić Markov, zaželio se ujca, koga posvuda traži, da ga on uči boju. Sretavši ga, a ne prepoznavši, tukao se s njim, te ga nadbio.

Nad slučajnom pobjedom prolio suze, zavio Marku rane, i milovao ga, pa oba legoše spavati. Zaspalome viteškome momku, a nećaku, Marko, na pravdi boga, osječe glavu. I ovo premrsko djelo nije Markovo. Uporegjujući tu pjesmu s drugom iste zbirke (knj. I, 3), mi vidimo, da je onaj momak Zmaj Ognjeni. Mitična prvašnja misao svega pričanja bijaše ova: junački mladi Oganj u noći pobjegjuje Sunce leglo, ali sjaj Sunca, ustalog u jutru dana ili godine, nadbija moć noćnog Ognja. Amo ide praznovjerje pučko, još živo u istočnoj Srbiji: "Na Jeremin dan (1 maja) pre sunca uzme se tiganj, vatralj i drugo koje gvožgje, pa se lupa jedno o drugo, govoreći: Jeremija u polje, a sve zmije u more!" (Milićevića **živ. Srba,** s. 97). Ovo će reći: gdje majsko Sunce zasja, propade zmijski Oganj u more, u nevid. Pa i zbilja Marko rve se s pravcatom zmijom, u pj. 163 Čojkovićeve zbirke: "Markov lov". Loveći, dogje junak

"na vodu Jabuku ....
nešto zasja ....
glenu u vodu studenu,
al' u vodi zmiju sagledao" (v. 8—11).

U taj mah zmija "oko grla Marku se obvila, — obvila se sedamnaest putah" (v. 15—6). Za ljubav Vidosavi, Markovoj ženi, zmija mu se od pritisnuta grla poslije sama odmotava.

Smrt Marka Kraljevića pričaju nam dvije poglavite pjesme, jedna Vukova (knj. II, 74), a druga Čojkovićeva (121). Pjesme su napose opjevane, a ipak se sadržinom slažu, te je s toga njihovo kazivanje o preminuću junaka davno veoma, ili barem od poodavna postoji u narodu. U pogledu ljepote pjesničkog oblika, obe su pjesme, osobito potpunija Vukova, dostojne ma bilo kojeg epa; a u svoj našoj književnosti možda nema drugih 166 stihova, koji bi, sa dubokog nadahnuća, sa veličanstvenosti prizora i sa plastične slikovitosti, stajali uporedu s onima pjesme Vukove. Božja je nedjelja, božji nerad, a nema

jarkog sunca: "poranio Kraljeviću Marko — u negjelju prije jarkog sunca",[1] dočim ima dubokog mora, gdje obično tonu arijski bogovi: "pokraj mora Urvinom planinom".[2] Da je voda simbolični znak Markova udesa, još je čistije po tome, što mu se iz nje odsijeva slika skore smrti:

"nadnese se nad bunar nad vodu,
nad vodom je lice ogledao,
a kad Marko lice ogledao,
vigje Marko, kad će umrijeti"[3]
"nadkloni se na bunar na vodu,
a kad vigje, da će umrijeti .....".[4]

[1] Vuk. v. 1—2.
[2] V. 3.
[3] V. 63—6.
[4] Čojk., v. 21—2.

Od čovjeka. ni od oružja čovječjeg, ne može Marko da umre, već on propada "ja od boga, od starog krvnika";[1] propada od suprotnog gospodara tame.[2]

Što je Marko proživio "tri stotin' godina",[3] ili "trista i sedam godinah",[4] a Šarac s njim bio "sto i šeset ljeta",[5] ili "sto i šest godina",[6] u tome ne će zar biti nikakve aluzije, pobrkane i tamne, na godišnji sunčani tok sunca, nego će to biti, naprosto, jedna od običnih amplifikacija pučkih pjevača. Nego, kao da nije slučajno, što se ono kaže, da Marko, svijetom prolazeći, "obigje istok do zapada":[7] od istoka do zapada ide pravac nebesnog vidljivog puta sunačnih bogova. A nije nipošto slučajna "zelena dolama", koju Marko na umoru sa sebe svlači, te na njoj prostrtoj izdiše.[8] Na takovu zelen upire i drugdje pjesma, kadno vila, proročica Markove smrti, klikuje junaku:

"Opazićeš dvije tanke jele,
svu su goru vrhom nadvisile,
zelenijem listom začinile".[9]

[1] Vuk., v. 42.
[2] Valjda od Crneboga slavenskog.
[3] Vuk., v. 70.
[4] Čojk., v. 25.
[5] Vuk., v. 10
[6] Čojk., v. 8.
[7] Vuk., v. 29.
[8] Čojk., v. 34—6 — Vuk. v. 117—0. Vidi na više, na str. 161—2.
[9] Vuk., v. 46—8.

Već vidismo majskog boga, u zeleno odjevena: no, i samo majsko cvijeće zar na novo ovdje susretamo u bolnom Markovu uzdisaju, što u obe pjesme odliježe:

"Laživ sv'jete, moj lijepi cv'jete!"[10]
"O svijetu, laživi cvijetu!"[11]

Ali nadanje skoroga povrata rasvjetljuje sinju sumornost toga časa:

"uze Marko perna buzdovana,
uze njega u desnicu ruku,
pa ga baci s Urvine planine,
a u sinje u debelo more,
pa topuzu Marko besjedio:
Kad moj topuz iz mora iziš'o,
onda 'vaki gjetić postanuo !"[12]
'Baci topuz s Urvine planine,

doturi ga u vodu Dunavo".[13]

Mi očamasmo, čekajući Markov povratak; no, u neznabožačko doba, riječ ona stekla bi se svake u boga godine; topuz i djetić, ljetnim majom, svegjer izilazili iz pučine zimne.[14]

[10] V. 68.
[11] Čojk., v. 24.
[12] Vuk., v. 90—5.
[13] Čojk., v. 32—3.
[14] Taj je topuz Markov "šestoper zlatni". Naši srodnici Litvini vjerovahu, da se topuzinom boga Gromovnika Sunce oprašta svoga tamnovanja.

Nov život, uskrs Markov, bijaše negda vjerska dogma. Golemi junak, i Šarac mu, čudnim načinom oturili se u nekakvu kamenu pećinu. Tu u kamen zabo junak i mač svoj; spopao njega drijem, te spava; no, mač ispod kamena jednako pomalo izilazi, a kad ispadne sasvim, eto junaka s konjem svojim opet na svijet božji.[1] Kamene se arijski bogovi, kad s dnevnog neba zapadaju u nebo noćno; ali će se i raskameniti, mijenom vječitoga reda. Vjersko ovo pričanje obavi se oko Marka, kako slično pričanje, u Nijemaca, zahvati Karla Velikoga i Friderika Barbarosu. U snu svome, i u uskrsu, koji ga čeka, Karlo je Vodan, a Friderik bog Tonar. Naš je Marko ljetno Sunce.[2] Istom docnije, iz kruga vjerskog, mit utisnu se u blagajnu narodnih nada.

[1] Vuk. živ. i ob., str. 240—1.
[2] U Slavoniji pripjev je, kad: Lejo! ili: Leljo! a kad: Lado! (Ilića **obič.,** s. 146—9).

U jednoj priči sasvim čudesnoj, koja se pronosi po gornjoj Makedoniji i Staroj Srbiji: "Zar kraljević Marko još živi[1]?" Marko uzeo oblik, rek' bih, ostarjelog boga Vida. On je "strašno krupan starac s velikom i sijedom bradom do pojasa", i sjedi "na vrh (jednoga) brijega, na kome je jedna vrlo lijepa koliba". Marko ima veliku marvu, no u njegova toru "same su košute i srne". Uspeo se na brdo do Marka neki čudni najamnik, koji nas, u nekim potezima, s druge strane potsjeća na Momira-Mîminga[2].

[1] J. Vojinoviću priču (**prip.** 4) pripovjedio jedan djak bogoslov, **rodom** iz Skoplja.
[2] Gledaj početak ovog **V. Dijela.**

Najamnik je mudar, lukav, nesretan, a i sretan. Kad jednom prati kući babu svoga gazde, baba "ugleda neki stari bunar i zapovjedi najamniku, da privede konja blizu bunara", no se u bunaru ona udavi. Najamnik lutao po svijetu gazdinim konjem, a na jednoj svadbi poplašio mladence, udarajući noću u bubanj, te oteo gjerdan nevjestin i sav drugi nakit. Kad po tom dogje u jednu planinu, neki drvodjelja načinjaše lijep sanduk, a "najamnik se siromak prevari i legne u sanduk, onda onaj (drvodjelja) uzme kapak, pa ga odmah poklopi i zakuje ga, omaže ga smolom i pušti ga, da plovi niz rijeku". Sanduk doplovi na plitko jedno mjesto, gdje vuk, njušeći u sanduku lešinu, pripliva k njemu. Na to najamnik britvicom prokopao sanduk, i rep vuku prihvatio, koji poplašen nadade se bjegati, izvukavši iz vode sanduk i najamnika. Ovaj za tim pristupi k livadi, gdje je bilo srna i košuta, pa idući za njima prispio sretno na strmeni i krševiti brijeg Markov. — Da su mnoge od ovih crta uprav starinske, dokazom je i to, što grčko pučko pričanje o junaku drugog mesenskog rata, Aristomenu, pripovijeda o lisici skoro ono isto, što naše pričanje ovdje o vuku: junaka osužnjena baciše s drugovima u bezdan; na vonj lešina došulja se lisica; još živi Aristomen prihvati joj rep, a ona, bježeći uplašena, dovuče ga do rupe, kroz koju se junak prokopa do božjeg svijeta.

7. Orlović Pavle

Do Golemović-Gjura, car šestoga sebi uz koljeno posadio Orlovića Pavla.[3] Ko je to, idemo da tražimo.

[3] Vuk. pjes., knj. II, 81, v. 56.

O Trojicama (Duhovima), dakle po današnjemu koledaru ponajviše a junu mjesecu, zbiva se neko čudnovato igranje djevojaka. Običaj još traje po Srbiji, po Vojvodini i po Slavoniji, gdje ga god noviji svećenici ne uništiše, zbog mu očite poganštine. Deset, do petnaest, glavitih djevojaka igraju "kraljice", idući po selu. Navlastito do seoske crkve, na cvjetnoj rudini, nakiti se zelenim grančicama sve mlado, muško i žensko; pa djevojke kraljice, izmegju sebe, ističu jednu, osobito lijepu, kao "svijetlu kraljicu", jednu pak kao "svijetlog kralja", još jednu kao barjaktara, a četvrtu kao dvorkinju. Plešu po taktu, a pjevaju kraljičke pjesme, malne sve u hitrome šestercu, gdje na kraja neprestano odjekuje: Leljo! Ples je posve označan, jer je očevidno neka pantomima iz poganskog obrednika. Kraljica je prevješena bijelim rupcem, a kralj je ovjenčan cvijećem, i s mačem u ruci; ali ni kralj, ni barjaktar, ne hvataju se za kolo, već kralj, mašući mačem, igra sam, a igra mu je ustupanje: on se uzmiče natraške. Samo što i kralj i barjaktar, na mahove, optrčavaju oko svega kola. U to, kraljica sjedi, a dvorkinja stoji više nje. Oko kraljice hvata se kolo na lik srpa, pa stupa uvijek na lijevo, po dvije stope u napredak.[4]

[4] Vuk. živ. i ob., str. 35—7 — Vilovsky, Die Serben, s. 153—4.

Što je ova igra, a u igri kraljev ustup, znamo čisto. Na dan 21 juna ljetne su sunčane uvratine. Od svog zimskog kreta, na 21 decembra, Sunce, kroz šest mjeseci, odskočilo do najveće visine na nebu. Junačko je Sunce u punom jeku, na skoku najvišem. Ali podjedno, s ovim najradosnijim uzletom, Sunce staje i ustupa. Oba ova momenta spaziše naši oci, te rekoše, kao što pjesničkom, tako i bogoljubnom riječju, da Sunce pleše ustupnu igru, pa Sunčev izgled nasljedovaše junijskim obredom, kome su sada odjek zadnji "kraljice". A ne samo kraljičkom igrom, nego i govorom svojim, naši ljudi svejednako pominju veliku junijsku teofaniju. Dan sv. Ivana Krstitelja, Ivanj dan, pada na 24 juna.[1] Na ovog hristjanskog svetitelja Srbi nasloniše staro svoje vjerovanje, gdje pričaju, "da je Ivanj dan tako veliki svetac, da na njega sunce na nebu triput od straha stane",[2] ili još bolje, kad vele, da je ovo "sveti Jovan igritelj", pa "da je tako veliki svetac, da na njegov dan samo sunce po tri puta zaigra".[3] Ako gdjekoji drukčije kažu, da je svetac nazvan "igritelj" za to, što on zaigra u utrobi majke svoje, pri njenom susretu s Bogorodicom,[4] ovo je hristjanako potonje mišljenje.

[1] To o polovini Sunčeva godišnjega života. I sada u bapskom koledaru ovo se natuca, gdje babe vele: "Od Božića do Ivanja dne Hristu je pola godine" (Mil. živ. Srba, gl. 37, s. 110).
[2] Vuk. živ. i ob., str. 67.
[3] Milićevića živ. Srba, str. 118—9.
[4] Id. ib.

Da je potonje, dokazuje komparacija jednakog mita u zapadnih Arijaca. Prizor Nijemci prenesoše na uskrs, pa i oni pričahu negda, da Sunce na taj dan triput radosno poskakuje, koje čudo da vidi, narod igjaše u polje.[5] Igrahu i djevojke, u bijelo odjevene. Igjahu ljudi na otvoreno, o Trojičinu dne u jutru, takogjer u Francuskoj, ne bi li na istoku ugledali tri Sunca.[6] A na Ivanj dan, gotovo po svoj Europi na selima, zapaljivalo se veliko drveno kolo, u slamu omotano, te se uz vesele bučne usklike kolo tjeralo, da juri nizbrdo,[7] znamen to žarkog a nagnutog junjiskog sunca.[8] Na ovo isto sunce mišljahu zacijelo i prvi začetnici grčkog mita o borbi sunčanog Herakla sa Hidrom Lernejskom:
rak neki ugrabi junaka, i povuče ga natraške, pa rak ode na nebo, gdje nasta račja konstelacija. Skokove, i ustupanje našega igritelja, mi posvuda nalazimo.

[5] Grimm, Deutsche Myth., III B. — Aberglaube, s. 463 — D. M., s. 341.
[6] Id. Abergl., s. 485.
[7] Id., D. M., s. 515—6.
[8] "Rota involvitur ad significandum, quod sol tunc ascendit ad altiora sui circuli, et statim regreditur, inde venit quod volvitur rota". To u starih Engleza (Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 48).

Preuzvisitome Suncu u junu pale se još na našiim brdima, kako i po ostaloj Europi, Ivanjski kresovi. Kazasmo, da kresovi gore noći Gjurgjeva dne, u slavu Sunca majskog; kazaćemo, da gore jednako i uoči Petrova dne, u slavu Sunca julijskog; ali u nijednom od ljetnih mjeseca ne plamaju, koliko

u junu.[1] U ovom mjesecu kod svih redom Slavena, kod Slovenaca, Čeha, Poljaka, Rusa, nalože se velike vatre, te cvijećem nakićena mlagjarija preko njih skače, to sada osobito u večer onoga dana, koji je posvećen apostolu Ivanu. I pokraj sveca hristjanskog poganština je očita, pa se nastojalo, i još se nastoji, kako bi se taj neznabožački običaj svuda ukinuo. Ovoj je svečanosti u raznih Slavena razno i ime; susjedni nam Slovenci zovu je Kres, a tako isto i neki dio bližnjih Hrvata. Jasno je, zašto se pale kriesovi. Sunce je sada najviše, a Vidovo vidilo najjače; pa hoće da bukte i zemaljske vatre, uoči Vidova (15 juna) i Ivanja dne. O suncokretu ljetnom, i u staroj Heladi, na mnogim mjestima, bijaše ϑεοξενια: pri svome sjaju najsvjetlijem, bogovi prikazivali se ljudima, išli megju njih u goste. **Kres** je riječ, koja više pripada Hrvatima i Slovencima, nego li Srbima, pa je Hrvatima u krijesu nešto božje.[2] Ivanova bubica, što ju u Srbiji zovu "svitac",[3] u Hrvatskoj "kresnica" je, a zapalila se od krijesa: ta je bubica, po pučkom mišljenju, oživljena krijesna iskra.[4] Živi, duhati kresovi, gòrê na zemlji prema žarkim Suncima, poimence ljetnim, a žarka Sunca na nebesima, nekim tajanstvenim načinom, užižu se, rekao bih, na čistoj vatri svetoduhih kresova.[5] U svete kresove, po Slavoniji, bacaju vijence od cvijeća i od paprati[5a]. Onamo, u kotaru požeskom, muškarci s bakljama penju se na svaki najviši brežuljak, i ondje pjevaju, skaču i vesele se, pa bakljama mašući, čitav brijeg u jednu vatru metnu. Kad baklje izgore, povrate se jednako pjevajući i igrajući, djevojkama, koje su u dolu[5b].

[1] Tako, da je krêsъ u starosl. prešao na označivanje sunčanih ljetnih uvratina.
[2] Hrvatsko kraljevo ime Krešimir biti će i ono od krijesne vatre.
[3] U Dubrovniku "svijetnjak", a u Slavoniji "svitaljka".
[4] Vuk. **živ. i ob.,** str. 230.
[5] Da se Kres uporedi s bogom Chorsom sjevero-istočnih Slavena, ne ide lasno od ruke, po pravilima fonetike; no, opet, da je Kres Hrvatâ i Srbâ kao lice Ognjenoga boga u dodiru s božjim Suncem, čini mi se vjerojatno. Buktinje kresova od koječega su zdrave, da se preskaču; pače preskok može se i odsutnima namjenjivati za zdravlje. Zapaljena lila tad obnosi se oko torova, da stoka napreduje. "Kresovi" se pak u Srbiji zovu tri vrlo topla dana prije i poslije Iijna dne (Vuk. **živ. i ob.,** s. 66), pa i tu priplelo se praznovjerje: za te dane ne valja prati prtišta, jer bi se "iskresalo" (id. ib.). A i sama riječ **Kres** smisla je uzvisita: znamenuje budnost, a potom i uskrsnuće. Valjda se sačuva bog i u davnoj invokaciji, u sadašnjem adverbu: "tokorae" (v, **Dio IV,** s. 28 (128).
[5a] Ilića obič., na str. 160—2.
[5b] Id., ib.

U okolini dalmatinskog Biograda na moru, na znamenitom sjedištu davnih Hrvata, najveći krijes, koga pale uoči Ivanja dne, zovu, stajaćom i bogoštovnom riječju, "Velikom Koledom". Kad "Veliku Koledu" zapale, još danas pjevaju skroz neznabožačku pjesmu:

"Ej uždimo sv'jetle luči,
slaveć bogu i sutrašnjemu danu.
Danas žarko Sunce stade,
do tri puta na tri roka.
da pozdravi sjajne zv'jezde,
i svojega vjernog brata.
vjernog druga mjesečinu,
još zemljicu umorenu,
i zemljicu nagizdanu
zelen-gorom i pšenicom rodnom.
Oj veselo!"[6]

Obred je, da se "Velika Koleda" potpali "na kneževu guvnu". To će u junu učiniti stariš jedan u svečanom odijelu, i uz pratnju cijele svojte.[1] U staro doba, ovo zar vršio, u stojnom Biogradu veliki župan hrvatski, okružen gospodom iz svojega doma.[2]

[6] U podl. **Zad. N. L.,** 15 srp. g. 1884. Mislim, da ovoj znamenitoj pjesmici izmijeni prvašnju ikavštinu u jekavštinu onaj, koji je priopći.
[1] Id.
[2] "Velika Koleda" biogradska mogla bi važiti i u drugom pogledu. U **Dijelu III,** na str. 69—70 (213—4), rekosmo, da dosad na potpuno zadovoljstvo nije istumačena božićna toliko često spominjana Koleda. Kad bi jezična poraba iz samog Biograda bila dostatna, mi bi lasno prodrli u biće i u znamenovanje boginje. Koleda bila bi Ognjena boginja, na božićnom ognjištu uždena "Klada", što je

ruski "koleda" i "kalda", prasl. "kolda", lit. "kalada' (Mikl. **Etym. Wört.,** pod **kolda**). A, u mitičnim vidu, to bi se lasno dalo isporediti sa "Vesta" i 'Εστια, s boginjom domaće vatre u Italo-Helena, pa i s germanskom Holdom. U ostalome je reći, da uporegjaj Klada = Kolda = Koleda ima glasovnih teškoća.

I u Njemačkoj, nekada, knezovi učestvovahu Ivanjskome krijesu. Pomiješanje dviju vjera, stare poganske i hristjanske novije, u Ivanjskoj svečanosti, slavonska jedna pjesma pokazuje najočitije. Kad se Ivanjska vatra dobro razgorila, oko nje uhvaćeno kolo pjeva:

"Tužilo se žarko Sunce
sa vedra neba.
tužilo se svetom Ivi
na dan Ivanja,
da ga vila dvorit' ne će
s hlagjanom vodom.
Al' govori sveti Ive
na dan Ivanja:
Stan' de, Sunce, do tri puta
na dan Ivanja,
doće tebi mlade dive
s hlagjanom vodom;
s hladnom će te vodom dvorit'
na dan Ivanja,
s vinci će ti zlatne kose
lipo kititi.
Stade Sunce do tri puta
na dan Ivanja;
dogjoše mu mlade dive
a hlagjanom vodom;
s hladnom vodom njega dvore
na dan Ivanja,
i s vinci mu zlatne kose
lipo kitiše,
a sa cvitom duge pute
voljno sipaše[1]".

[1] llića obič., na str. 162—3.

U pjesmi dvije su vjeru pomiješane, no nisu srašćene. Pred očima nam je, u svoj svojoj poganskoj goloti, živo Sunce sa zlatnim kosama, kome se naši praoci klanjahu, kadno u junu, na sosticialnoj visini, ono stade do tri puta.Solsticialno Sunce, koje "stade do tri puta na tri roka"; žarkog boga, kojeg slavljahu Biogragjani, kraljičke pjesme opisuju i dalje. U Kranjskoj, megju Uskocima, jednako zove se "Koleda" hrpa smreke, što je užegu svake večeri za devet dana pred Ivanje[2].

Dok "kraljicâ" sve više i više nestaje, pjesme im sabra Vuk Karadžić,[3] pa ih izmače inače neizbježnoj propasti. Kraljičko je pjevanje od velike davnine, jer je sensualistično skoro do golote; davno je i za to, što mu je forma savršena; pjesmice kao da su ruže, napupile pod dahom Anakreontove muze. Što nam pjesme prikazuju, važno je. Nastala slava svakog cvijeća i svake zeleni, osobito žitne: "žito kao zlato".[4] Digao se neki kralj, a ide do careva stola:

"Kralju, svetli kralju! Leljo!
ustaj, te pošetaj
od dvora do dvora,
do careva stola,
gde car vino pije,
carica mu služi
iz zlatna kondira".[5]

Pak onda:

"Gospodar Gospogji
na krilu zaspao,
Gospogja ga budi,
u oči ga ljubi:
Ustaj, Gospodaru!
Sablja ti se vadi na tri nova grada".[6]

Kako se Gospodaru sablja izvadila na tri grada, tako su, u čudnim dvorima, i tri zlatne trpeze:

"Ovde nama kažu

dvore ponajbolje,
ponajbogatije.
srebrom pokrivene,
i u njima kažu
tri zlatne trpeze:
na jednoj trpezi
knjige nečaćene".[7]

To se pjeva nekoj "trojici braće". U onome domu i sve ostale čudno je:

"jeleni volovi,
kaloper jarmovi,
bosiljak palice".[8]

[2] Ilića obič., na str. 166—7.
[3] Ima ih, od njega skupljenih, do dvadeset i pet (**živ. i ob.,** s. 37—50). I Milićević objelodanio jednu (**živ. Srba** s. 100).
[4] Pj. 2, v. 6.
[5] PJ. 1.
[6] Pj. 10, v. 1—7.
[7] Pj. 16, v. 1—8.
[8] Pj. 2, v. 3—5.

Bosiljak iz pjesama odasvud niče, a Gospodaru, "starome vlastelju", jest i pravo obilježje:

"miriše mu duga
kao ran' bosiljak".[1]

Dom je nov:

"majstorski su dvori
skoro sazidani",

pa

"po njima šeta mlada majstorica,
u naručju nosi — sina Panteliju".[2]

Svima

"čedo treba.
kao struk bosiljka",

a do čeda

"po dva sunca greju,
po dva vetra veju".[3]

Od čeda prelaz je na momka, a pjeva se ženidba megju momom neudatom, megju "devojkom plavom", koja je

"posejala
šestoper kaloper
i rani bosiljak",[4]

te

"Ivanom gjakom,
popovim nećakom,
koji perom piše
po orlovu krilu,
te on zapisuje
oči devojačke

i lice junačko".[5]

Skanjuje se moma, no zatim hrli k sugjeniku:

"Leljo, Leljo! mala momo!
Klela se devojka
suncu na istoku,
drenu na korenu,
moru na izvoru,
vino da ne pije,
cveće da ne nosi,
momče da ne ljubi.
Pa se pokajala:
Ja luda devojka!
što ludo govorim!
Ja vino da pijem,
rumena bi bila;
ja cveće da nosim.
miris bi imala;
ja momče da ljubim,
milost bi imala".[6]

Momina želja izražava se i u drugoj kraljičkoj pjesmi:

"Govori devojka
izmegj' devojaka:
Oj tako ti boga,
ratareva majko!
Ako ti je žao
tvog sina ratara,
a ti ga zagradi
od sela selenom,
od mene bosiljkom.
Na vodu ću ići,
bosiljak ću brati,
ratara ljubiti".[7]

Moma mami junaka, dok "plete na mač kose",[8] a

"maša joj se Relja
preko bojna sedla
u svilena nedra".[9]

[1] Pj. 15, v. 2 i 7—8.
[2] Pj. 14, v. 3—4 i 7—10.
[3] Pj. 18, v. 11—2 i 9—10.
[4] Pj. 4, v. 1—6.
[5] Pj. 3, v. 6—12.
[6] Milićevića kraljička pjesma iz Aleksinca.
[7] Pj. 12, v. 11—22.
[8] V. 7—8.
[9] Pj. 23, v. 3—5.

Samim riječima kraljičkih pjesama prenapravlja se, rekonstruira se sva velika božja epifanija junijska. Cio govor pjesama nama je poznat po onome, što je već više puta kazano. Stari vlastelj, Gospod Vid, gozbuje pogansku gozbu u srebrnim dvorima, u Rajevini. Opojnu čašu dodaje mu Gospogja Lelja. Prizor taj nebesni prate pobožnici, u kolo uhvaćeni; pri svakoj vrsti kraljičkih himna, ori se: Leljo![10]

[10] I u drugim prilikama, doista često se prizivala prva ova boginja, te je moguće, da naša riječca "lje", kojom se tvrdo niječe, nasta od invokacije "Leljo!" ili "Le!" Riječca "lje" odavno je u jeziku, te izlazi u starini dubrovačkim poslovicama i onda, kad se ne niječe: "Kud mu god hodila, lje se doma telila!" Daničića **posl.** Pa valjda i u ovoj drugoj uporednoj: "Kud pase, da pase, **lješto** da se doma oteli". Id., ib.I u njemačkom jeziku ima pojav a ovim posve analogan. Njemačko poricanje utvrgjuje se s mutnim neznabožačkim pojmovima: "wind", "wicht", "ding", "vâlant", "teufel" (Grimm, **D. M.,** s. 847). A i druga glavna boginja, Lada, ako ne u našoj, zar ostade u govornoj čestici drugih Slavena: "lada co" (polj.), "leda kdo" (češ.), "leda kto" (bjelor.) = makar koji (Mikl. **Etym. Wört.**, pod **leda**).

Gospod ustao s mačem na tri nova grada, kao što je mačem opasan baltički Svantevid i Rujevid. Tri nova grada, a i u dvorima tri zlatne trpeze, s knjigama nečaćenim, izrazuju noćnu trilogiju Sunca, koju mi već raspitasmo.[1]

U prve dvije noćne prilike, Sunce je nemoćno, po mišljenju arijskom, ali treće u jutru Sunce junak je snažan i oboružan; te zato kraljička pjesma slavonska kaže:

"Mi idemo s kraljem, Leljo!
i s l'jepom kraljicom, Leljo!
na ravno Smiljevo, Leljo!
da smilje beremo, Leljo!
da kralja kitimo, Leljo!
kralja i kraljicu, Leljo!
bana i banicu, Leljo!
Kralj se pobolio, Leljo!
sablju polomio, Leljo!
Sablju sakovaše, Leljo!
u ruke mu daše, Leljo![1a]

[1] **Dio III,** str. 25—32 (169—76).
[1a] Ilića **obič.,** na str. 149.

A da ne bude u tome sumnje nikakove, jedna je kraljička pjesma upravljena baš "Trojici braće".[2] A i u opće, kraljičke pjesme izvode čas "tri brata" ili "tri pobratima", čas "tri gospodina[2a]".

Sunčevo su znano obilježje jeleni, kao što je bosiok Vidov i Zorin. Pa taman Suncu na istoku, i moru na izvoru, kune se moma; a do čeda Pantelije dva su druga Sunca. Čedo Pantelija natkrio treće nejako Sunce. Hristjanski svetac Pantelija, kome spomen pada u vruće godišnje dane, zamijenio Sunce i ovdje, i u drugim pjesmama pučkim. Gdje sveci blago dijele, Pantelija sebi uzima "velike vrućine".[3] Gdje zvijezda Danica daruje svatove, ona dade Panteliji, "pravom svatu, tri sjajne svijeće", Što je opet oznaka triju Sunaca.[4] A čista je oznaka ime Relja. Jutrenje Sunce, Relja, privjenčava sebi momu Zoru. Moma mami junaka, pletući na mač kose, pa mi s mačem već vidismo Zoru. Pače, u trećem svojem mahu, ona boravi u Sablji-gradu.[5]

Tri djevojke, ili tri noćne zore, izmegju kojih rosna jutrenja, napominju se čisto u slavonskoj jednoj pjesmi kraljičkoj:

"Sabljom rosu stresa (mladić)
i dve djeve vodi,
a trećoj besjedi:
Širi seko, kolo,
širi naokolo[6]".

[2] Pj. 16.
[2a] Ilića **obič.,** na str. 151.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 1, v. 56.
[4] Id., knj. I, 131, v. 17. Što kraljička pjesma kaže, da do čeda Pantelije "po dva sunca greju, — po dva vetra veju", i ovo o vjetru ponavlja se drugdje u pjesmama, koje nisu kraljičke: "Udri gromom, gromovit Ilija, — udri ognjem, Ognjena Marijo, — ja ću vetrom sveti Pantelija" (Vuk. **pjes.,** knj. I, 246, v. 8—10). Pantelijin vjetar mogao bi biti olujni oblak, iza kojega kadikad pomalja se ljetno Sunce, te š njim kao da ide, u vrijeme ljetne oluje. S dodira sa Suncem, Panteleemon, nipošto glasit hristjanski svetac, bude u nas velikim svetiteljem. Ljudi naši često ga zazivlju: "Pomoz', Bože i sveti Pantelija!" S Pantelijom, sa Suncem, kao da je u družbi Gromoviti bog i u kraljičkoj igri. Osim kralja i kraljice, u igri važan je prestavljač barjaktar, koji nosi na koplju barjak bijel i crven, a igra do kralja. Jedna kraljička pjesma barjaktara pridaje "barjak od ilinče" (pj. 8, v. 16). "Ilinča" stajaća je riječ, a značenja neznana. Ne bi li to bilo nešto Ilijno, te riječ u odnošaju s Ilijom Gromovnikom?
[5] Isporedi **Dio II** i **III** o Zori i o Relji, jutrenjem Suncu. U kraljičkim pjesmama, moma neudata, koju kraljica prikazuje, mora biti Zora i po tom, što se nigdje ne pominje Lada, osim u Slavoniji, dok u sličnim pjesmama ovu pominja Rusi. Kod sjevero-istočnih Slavena, prizivala se Lada taman kroz ovaj mjesec (od 25 maja do 25 Juna). U nas, Ladin mjesec čini se da je maj.
[6] Ilića **obič.**, na str. 148.

Junijski svečanik, kome "kraljice" sačuvaše ostanke, bijaše, doista, jedan od najvećih u poganskoj godini. Sunce je na visoku. Pod njegovim pogledima, kraljevski bosiok proširio latice, i

promirisao balsamični kaloper. Ruža svake vrste rascvala se. Gdje piri lahor, ili duva vjetar, u rodnom polju lelejaju se valovi žita. Dobro je ponijelo, a da godina ne omahne, žitu sam bog čuva i spasava cvijet. U ovo doba godine dolazi hristjansko Spasovo; ali poganski izraz, u narodnom epu: "Sveti Spase žitnjega cvijeta",[1] jamačno ide junijskome Suncu, a ne Hristu. Žitnim cvijetom, nadom ljudske hrane, upravljaše bog na najvećoj visini neba i toga cvijeta on bijaše jaki, sveti spas. Kako u junu, ili oko juna, uze se na nebo hristjanski Spasitelj, visoki uzlazak Sunca bude premetnut u divno Hristovo uzašašće, a Spasovo neznabožačko bude hristjansko Spasovo. Po vremenu, dašto, sve to više otpade poganština: te od davnoga spasa, koji čuvaše ljetinu od nezgode, osobito od tuče,[2] preosta cigli izraz: "Sveti spase žitnjega cvijeta".[3] Ali ne slomi se pučko vanredno radovanje, u ovom mjesecu. Na selu, u istočnim i južnim krajevima, svak se kiti i veseli; kiti se svježim zelenilom i crkva seljačka. Na veliki Spasov dan, "sve gjevojke vijence nose, — v'jence nose, majke diče",[1] te po rudinama, u punom miomirisu junijskom, hvataju kola. Pučke preslave i zavjetine, započete oko Gjurgjevih dana, sve češćc i češće bivaju do dana Spasovih, pa se preko njih protežu mahom najvećim. Onda se dosta i vrača, premda manje, nego li o božiću i o Gjurgjevu: preobilnoga vračanja ne treba, pošto su, u vrijeme visokog suncovrata, dijelom već ispunjene ljudske želje o skotskome i poljskome plodu. Još raste žitna hrana, no je voće već prispjelo, ili prispijeva: "Spasov dan diči se ljetom i cvijetom i božijem svakijem blagodetom".[5] Vrača se najviše od "velikoga" do "maloga Spasova dne".[6]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 2, v. 29.
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. 37, str. 111: "Varuju seljaci 11 i 15 juna zbog tuče".
[3] Pogansko je i "spasovati", paganalia ago die ascensionis domini, "spasovište", locus paganalibus celebrandis; a biti će i "spasi bog", "spasuj se", kad se nazdravlja Vuk. **rječ.**).
[4] Vuk. **živ. i ob.,** str. 32.
[5] ld., istr. 75: "U zdravlje domaćinovo".
[6] Ovi je dan prvi četvrtak iza Spasova.

Kao što maloga Božića i maloga Gjurgja, oci naši imadijahu i maloga Spasa. Ovoga mjeseca cvijeće sad se zove Ivanjsko, po Krstitelju Ivanu; pa tim cvijećem, poglavito, vračaju.[1] Meću ga, spletena u vijence, na kuće, na plotove do kuća, na torove, u njive, kako to čine u maju sa zelenim Gjurgjevim cvijećem i granjem, i s Gjurgjevim "krstima".[2] Ništa zdravije i probitačnije od cvijeća i od vatre Ivanjske.

U Ivanjskom praznovjerju najznatnije je ono, što se u oči "rogjenja sv. Ivana", pritvara našem puku u Boci kotorskoj. Nekoji preko te noći čekaju, da im se nebo otvori, a s nebom i sreća. Sreća je u travi "propratini" (papratini), kojoj nije nikad opaziti ni cvijeta, ni sjemena, a cvate i dozrijeva samo u Ivanjskoj noći, no joj vile pokupe dragocjeno sjeme. Ko prihvati ciglo zrno od tog sjemena, onaj će znati sve jezike na svijetu, pa i sami jezik životinja.[3] Ovo je privigjenje i rusko, a odnosi se na junijsko Sunce. Ruski težak sve okolo sebe grabi očima, ne bi li, u cik od ponoći Ivanjske, ugledao "poporotnik", gdje cvati. Ugleda li, eto mu sreće: on sve vidi i znade; divni je osmjeh posvuda, a glase se tajnoviti prizivi; u praski svjetlosti, izilaze do tri Sunca.[4]

[1] Vuk, u rječniku, kaže, da je Ivanjsko cvijeće žuto i bijelo, a prevedoše mu riječ sa '"galium verum" Linn. Nego je sva prilika, da u narodu ima različita cvijeća Ivanjskog, kako ga ima svakojakog i u praznovjerju drugih Europljana. A i sam Vuk "Ivan-cvijet (u Paštr.) drugdje bilježi kao "nekaka trava'.
[2] U vijence od Ivanjskog cvijeća upleću i bijela luka (Milićevića **živ, Srba,** s. 104), a to se odnosi na Vida. I velika majka, Vidova Vida, kao da je tu, u ovoj pjesmici poganskog veza, koja se najobičnije onda pjeva: "Ivanjsko cveće, Petrovsko, — Ivan ga bere te bere, — majci ga baca u krilo, — a majka s krila na zemlju".
[3] Dopis iz Boke u **Nar. L. Zad.** g. 1879, br. 58.
[4] Gubernatis, **Myth. des plantes,** pod **Fougére.** Gledaj i opasku u **Dijelu I,** s. 80—82 (120—2).

Praznovjerje o Ivanjskoj noćnoj paprati možemo smatrati kao općenito slavensko, pošto i Poljaci slično pričaju Poljak, koji želi zadobiti čudotvorno ono zrno, treba da okolo sebe i papratke šestar okruži, držeći svijeću zapaljenu. Šestar i svijeća smjeraju, dašto, na Sunce.

Velikoj svečanosti Spasovih dana, "spasovanju", privezuju se, po svoj prilici, i Rusalje. U Srbiji, nedjelja od Trojica do Petrovih poklada zove se "rusalna nedelja", a zovu se "Rùsâlje" u Dubrovniku,

"Rùsalji" u Boci, Trojice iliti Duhovi. Dakle je to doba ono isto, u koje igraju djevojke "kraljice", pa je blizu i do Spasova dne.[5] Rusalje su opće slavenske. Kao što u nas, ima i u Rusâ "rusalьnaja nedêlja", a u starosl. jeziku za pentecoste ili Trojice, dolazi riječ: "rusalije". Dapače riječ i stvar protežu se i dalje.

[5] Do ovog doba vodi nas i riječ "sredorusa". Sredorusa četvrta je srijeda po uskrsu, a zacijelo nazvana je tako, jer stoji izmegju uskrsa i Rusalja.

Svečanik rusaljni poznat je i Grcima srednjega vijeka, i Rumunjima, i Arbanasima.[1] Protiv poganskih grčkih ρουσαλια, koja se po uskrsu slavljahu na selima, revnovala pravoslavna crkva, kao što je zazirala od ruskih rusalja o Ivanju dne, pa i od istodobnih vila rusalka. Nego se riječ nizoke grštine ρουσαλια oslanja, kažu, na latinsku "rosalia", što u Rimljana bijaše god poganski,[2] pa naše Rusalje, prvim zametkom svojim, pripadaju u starovjerske ostatke Latina. Otuda nastade i božje biće žensko, vila rusalka, kod Rusâ.[3] Ovo je razlaganje ono isto, koje od Slavenâ otura Koledu (calendae).

[1] U Rumunjâ "rusale", "rusali", u Arbanaaa "ršai" (Miklošić, **Etym. Wört.**, pod **rusalija**).
[2] "Pascha rosata", ili "rosarum", talij. "pasqua rosata", ili "pasqua di rose".
[3] Miklošić, 1. c.

A nema mu zabave, ali samo pod jednim vidom, pod filologičnim. Nego je tu po srijedi i tvorenje mita. Gledom na taj trebalo bi bistriti, s koje duševne potrebe, s kojeg vjerskog nagona, Slaveni prigrabiše tugjih bogova, i od svečanosti "rosalia" napraviše sebi čitavo kolo vila rusaljka. U poganskome godu Latina, sipalo se i cvijeća i ruža, ali se god zapravo zvao "Floralia", a, kao proljetni, slavio se na razmaku aprila i maja. Čemu se ono sve, u nas, prenese na vrijeme sunčanih uvratina, na vrijeme Ivanovo? Pak bi reda bilo bistriti i ovo drugo. Pogranični Germani bijahu s rimskim svijetom za duge vjekove u dodiru mnogo većem, nego li na istoku zatureni Slaveni. Pita se: koja nebesna bića latinska, znamenita poput Rusaljkâ i Kolede, germanska mitologija ubraja u svoje bogove? Medju narodima, bogovi su, dakako, često puta izmjenjivani; ali je to uvijek bivalo sa razloga vrlo teških. Nametalo ih nasilno osvajanje, ili lokalizacija hrama u narodu koji ih primaše, ili psihična pomutnja ljudi u pregonjenoj, u istrošenoj civilizaciji, gdje prazne i bolne duše za novim idealom srću. Nametala ih kadikad, ali najrjegje, i sama najbliža blizina uz neprestano zamjenito općenje, koje, što mi znamo, ne spajaše Slavene s Rimljanima. Moglo bi biti, da Rusalje idoše putem, ne od juga na sjever, već od sjevera na jug, pa da ih Grci, Rumunji i Arbanasi primiše na dar od sredovječnih Slavena, prije nego li Slaveni od Rimljana, i iz rimskih "Floralia"; da ih primiše na dar onako, kao što, n.pr., slavensku riječ: vukodlak.

Ovo se čini tim priličnije, što je oko Rusalja razvijeno slavensko izvorno obregjivanje i vjersko pjevanje. I pored zabrane crkovne, u Maloj Rusiji postoje još djevojke rusaljke, koje oponašaju božji čin vila rusalka. One se najviše javljaju u rusalnoj nedjelji, t.j. od Trojica do Petrovih poklada. Idu bježeći s raspletenim vlasima; nose vreteno i klupko konca, što će njim odsukanim obuhvatiti prostoriju sela, pa dva kraja svežu za jednu bačvu s katranom; zakopaju crnog pijevca i crnu mačku, zapale bačvu, te oko nje igra kolo. U gomili rusaljka ima ih po izbor dvanaest, a jedna je glavita. Ovo se radi u noći, o ponoći. Dvanaestero kolo, ili momaka, ili djevojaka, slavensko je, te nama poznato.[1] Poznat nam je i vjerski obred "oboravanja" plugom, ili obuhvatanja koncem, pa i vreteno u mitologiji germanskoj i našoj, pa i ukop crnog pijevca, sunčanog simbola. Rusalke prikazuju noćnu i godišnju igru Sunca, koje, zapaljeno, hoće da iz noći ispliva, te da iskoči na plameno nebo junijsko. Što ruski puk drži, da vile rusalke, ovjenčane zeleni i cvijećem, borave do voda, gdje se one kupaju, pa misli, da su š njima i ribari u nekakvom savezu, ta voda i to kupanje može se takogje odnositi na božje Sunce junijsko, koje "se kupa", kako ćemo to naskoro viditi.[2] Rusalkama na čast, pletu se cvjetni vijenci i bacaju u vodu.

[1] **Dio IV.**
[2] Zbog vode i kupanja, Grimm primiče ruske rusalke vodenim duhovima njemačkim (**D. M.**, s. 407), ali to krivo, koliko mi se čini.

Nekim vilama na čast, i u našim krajevima, u junu, blizu do rusalne nedjelje i do Rusaljâ, pjevalo se, kako

"sve gjevojke ružu beru,
ružu beru, v'jence viju".[3]

Nije davno tome, dva sama naraštaja otragu, one vile izgiboše u našem narodu. Još u početku ovoga vijeka, u Budvi, na Spasov dan, poranili bi, cvijećem ovjenčani, momci i djevojke na "brdo Svetoga Spasa", da se tamo u kolo uhvate na "vilinu gumnu", a vile bi pozdravili uzvikom:

"Dobro jutro, b'jele vile!
I nama ga dajte!"[4]

Tom prilikom, kolo pjevalo pjesme, od kojih prva[5] kazuje:

"Rano rani gjevojčica
na veseli Spasov danak,
nešto pred njom rosu trese,
Boga moli gjevojčica:
Daj mi, Bože, da ja vidim
svako zv'jere s očicama,
razma zmaja planinskoga!
Još te r'ječi ne izreče,
k njoj doleće plahi zmaje,
savi mladu pod krilima,
i poletnu s gjevojčicom
u te spilje kamenite".

[3] Vuk. **živ. i ob.,** str. 32.
[4] Id., str. 31.
[5] Id., str. 31—3.

Nego je veseli Spasov dan, pa zmaj pusti djevojku "ružu brati, v'jence viti". Djevojka pošla u majke svoje, a više se nepovratila: zmaj

"čekadanas, čeka sjutra;
puče zmaje na kamenu,
čekajući gjevojčicu".

U drugoj pjesmi,[1] vile hvataju kolo na visokom Lovćenu:

"Viša je gora od gore,
najviša Lovčen planina;
u njoj je trnje i grablje,
u njoj su sn'jezi i mrazi
u svaka doba godišta;
vilenski u njoj stanovi,
svegj vile tance izvode.
Junak mi konja jezdaše,
predragu sreću iskaše;
vile mi njega vigješe,
junaka staše dozivat':
Ovamo svraćaj, junače!
Tvoja se sreća rodila,
sunčanom ždrakom povila,
mjesecem sjajnim gojila,
zv'jezdama sjajnim rosila".

Uz ovu lijepu pjesmu dolazi i treća,[2] još ljepša, gdje se djevojka i junak rišu i drugima, nama poznatim crtama:

"Mlado momče jezdi konja,
koje nema ljube doma
To gledala mlada moma
a b'jela dvora nje prozora,
sama sobom govorila:
Daleko je dvor od polja
rad' prostrana slana mora!
Višnji! Višnji! razberi me!
Snim li sanak, ili vidim?
Je li ono mlad na konja,
al' je ono sivi soko,
ne razbira moje oko.
Ah! satvori ovo more
u zeleno ravno polje!
U košulji bosonoga

preigraću preko polja.
Ako bude sivi soko,
reći ću mu: Pogled' s okom
put istoka udno polja,
tu ćeš vigjet' svakog lova;
ako bude mlad na konja,
reći ću mu: Vod' me doma!"

[1] Id., str. 33.
[2] Id., str. 33—4.

Hristjanska pobožnost, doista, ne sastavi ove spasovske pjesme. U njima sadržano pričanje golo je pogansko; ono je bez ikakvog primetka iz nove vjere. Legenda glasi, u jezgri: uz najviše Sunce skamenio se zmaj Oganj, pa Zora tome Suncu hiti u krilo. Junak "ište predragu sreću, sunčanom ždrakom povijenu", a mi vidismo, da je kolo sreće Sunčevo[3]; isti junak "pogledaće s okom put istoka". Gleda i draga "s bjela dvora nje prozora", što je istočni prozor, na koji se pomalja i Sunce i Zora.[4] Ovu Zoru junijskog suncovrata pominje i pučko prosto pripovijedanje. Bila jedna djevojka, niti od oca, niti od majke rogjena, već stvorena od vila. Sazdaše je od snijega, uzeta "u doba ljetnog suncovrata" iz bezadnje jame. Vjetar je zadahnu, rosa napoji, gora zaodjenu lišćem, a rudine cvijećem. Bjelja od snijega, rumenija od ruže, svjetlija od sunca, ona bijaše prava divota.[5]

[3] **Dio IV,** str. 9 (109).
[4] Više puta to primjetismo.
[5] Ovo o sazdanju čudesne djevojke, što je Zora, puk pripovijeda često s jednakim riječima, a ovo ovdje o djevojci u doba ljetnog suncovrata nalazi se u jednoj priči kod Vrčevića.

Spasovske vile i drukčije se privigjaju. U noći pred Spasov dan, one otkidaju vrh jasenku, a ljudi alosani, koji noć proborave pod takim jasenkom, ozdravljaju jutrom, pomoću vile jedne.[1] Mi u jasenu opazismo arijsko drvo od svjetlosti.[2] Što je jasenu vrh otkinut, to je uzmak vidila i Sunca o sosticialnom dnevu junijskom. Ovo se izrazuje još jednim gatanjem praznovjernim. Naši ljudi vele, da "u jasenku cvijeta noću nestane, kad se u veče uzbere i ostavi gdje".[3] Kad su Sunčeve uvratine, svjetsko drvo prestaje cvatiti.

[1] To pripovijedaju u Srijemu (Vuk. **živ. i ob.,** s. 34).
[2] **Dio III,** str. 10—5 (154-9).
[3] Vuk. **živ. i ob.,** str. 34.

Malne sve ovo praznovjerje našeg naroda, osobito bokeljskog, čini nam se izvorno. Od svečanika rimske boginje Flore, od "Floralia", ili, ako se tako hoće, "rosalia", ja čisto ne vidim, što bi uzajmljeno bilo. Rimskim rosaliama i našim Rusaljama, ili Rusaljima, različita je i narav i doba godišnje. Latinski je svečanik proljetni i poljski; naš je ljetni, i većim dijelom pripada religiji svjetlosti.[4] Što je jednako tamo i amo, to je iznošeno obilje ruža; u Rimu siplju ruže, a naše djevojke od ruža pletu vijence. Samo po tome **Rusalje** mogle bi biti **rosalia.** Nego, mit nije isti, te ako je riječ uzeta iz latinskoga, ona u **Rusaljama, Rusaljima,** pokriva duhove, koji nisu latinski. Pak im se, valjda, i drukčije može da shvati ime. **Rus** znači plav, rigj: stajaćim izrazom, "rusa' je "glava", pa "ruse" mogu biti i vile. Ruse vile, rigji plameni oblaci, rude na nebu, pri jutrenjem veličju junijskog Sunca. U junu, više no ikada, već od davnih vremena vile se prizirale našem puku. U noći pred Ivanj dan, vile izvode tance na vodi, pa blago onome, koji u njihovo kolo unigje: pomladiće se kao zmaj, što svoj svlak polaže.[5] Zar od takih vila Rusalja obisnuše o ljudima našim pučka imena: Rusmira, Rusmir.

[4] Istina, hristjansko-rimska jedna "pasqua di rose" svetkovala se na Duhove. Na ovi dan, dok papa pjevaše misu, bacalo se ružâ s visoke kube od Santa Maria della Rotonda, da se tim prikaže silazak Sv. Duha, u liku plamenih jezika (Tommaseo, **Dizionario della lingua italiana**). Ali se običaj čini odviše neznatan, da bi bio mogao preći megju same istočne Slavene.
[5] Kod starog pisca Marina Držića (Jagićeva opaska u Archivu, V, s. 92).

Skoro bih rekao, da u spasovskim pjesmama iz Boke nije bez neke ni ponavljanje riječi "Viši", "Višnji":

"Viša je gora od gore,
najviša Lovćen planina"
"Višnji! Višnji! razberi me!"

Dakako, da to može biti samo puki slučaj. Nego nam pažnja, i nehotice, zapinje za junijsko štovanje nekoga boga "Summanus" u Rimu. Smisao ovom božjemu imenu izgubi se zarana, jer Ovidu, koji raspravlja Faste, bog je sasvim neizvjestan.[1] Ali ga, širom izrekom, Rimljani nazivahu "Summanus in fastigio Jovis", pa i za neko Jupitrovo lice kazivahu: "Jupiter Altus Summanus". Po mom mnenju, "Altus Summanus" hoće reći: "Visoki uzvisiti",[2] a "Summanus in fastigio Jovis", to je Sunce "uzvisito na vrhu neba". Ovo se meni utvrgjuje time, što Rimljani svome Sumanu žrtvovahu taman u oči suncovrata, na dan 20 juna. A i Sumanove proskure (summanalia), što ih pri tom godu prinošahu, znače nešto: proskure bijahu oble, na lik sunca. Prispodoba medju našim i rimskim mitom može i dalje da ide. Kraljičke pjesme uz kralja prikazaše nam cara i caricu, uza Sunce, kako mi to shvaćamo, Vida i Vidu. U junu, slavio se u Rimu Jupiter Altus Summanus i kao Jupiter Stator.[3] Potonjim Rimljanima ovaj "Stator", od sistere, ustavljaše vojsku na bijegu; ali je "Stator" pravilnije od stare, te, u mitičnom prvom zametku, to bijaše vidilo i sunce, koja stadoše na sosticialnim uvratinama neba. Za ovo znamenovanje jamči Statorov svečanik baš u junu mjesecu. Opet u junu, najviše se proslavljala i nebesna vladarica Junona. Rimljani joj podigoše, u mjesecu tome, hram najsjajniji, na najvišem mjestu Kapitolija.[4] Pa i sam mjesec junij, po svjedočanstvu Ovidija,[5] i po najnaravnijoj etimologiji, prozvan je po Junoni. Ova slava Junonina jest i Leljina slava. Vapaj: Leljo! Leljo! najvećma se razliježe po kraljičkim pjesmama, što ih puk eto pjeva u mjesecu junu.

[1] Ovidii **Fasti,** VI, v. 731: "Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur".
[2] Neki drže, da je Summanus mjesto Submanus-sumračni.
[3] Ovidu **Fasti,** VI, v. 793—4.
[4] Id., VI, v. 183—4: "Arce quoque in summa Junoni templa Monetae, — ex voto memorant facta, Camille, tuo". Je li pridjev "Moneta" Junoni pristao za to, što, po legendi, pri jednom potresu objavi (ex arce monuit), da joj se ima krmaču žrtnvovati, ja ne znam. Nije li "Moneta" prije od manere, μενειν, što i ona "stade" u junu ?
[5] Id., VI, v. 26 : "Junius a nostro nomine nomen habet".

Kraljička jedna pjesma iznijela nam

"Ivana gjaka,
popova nećaka,
koji perom piše,
po orlovu krilu,
te on zapisuje
oči devojačke
i lice junačko."

Ja bih mislio, da nije ni ovo po slučaju. Šesti porednik, u kolu dvanaesterom, jest Orlović Pavao. Kao što hristjanskom prevjesom svetoga Ivana junijskoga obraćeni Srbi i Hrvati zastriješe onomjesečno Sunce, natkriše ga, valjda, i drugom koprenom velikoga apostola Pavla. Može biti, da zbog toga jedna pjesma iz Like[1] pjeva mladog Pavla, koji ide na vojnicu do Legjana grada, pa ga prati mlada Pavlovica, noseći barjak na ramenu; pače je mlada vojnu svome "prid vojskom vojvoda", kako je Zora, po općenitoj arijskoj pomisli, vojvotkinja pred Suncem.[2] Nije izvan svake prilike, da istoga Pavla i istu zaručnicu imamo pred sobom u još jednoj pjesmi:[3] Ustupčić Pavao vjenčava djevojku čudo sirotu, a i čudo "dobre sreće"[4]; ime Ustupčić kao da je od Sunčeva ustupanja s najviše visine.[5] Uzvisitost junijska učini, te se junak prozvao: Orlović Pavao. Što zaručnik, po kraljičkoj pjesmi, "perom piše po orlovu krilu", dok "zapisuje oči djevojačke i lice" svoje, to je u odnosu s onim pridjevom "Orlović", pa je to od starine. U

mitologiji Arijaca, grabežne tice, jake i hrle, a u njima ponajprvi orao, obični su simboli za moć granulog sunca i ognja.[6] Valjda za to Bugari još jednako misle, da orlovi nikad ne umiru, nego, omatoreni, pomlagjuju se vječito iz nekog planinskog izvora, za koji znadu oni i Samodivi.[7] A, po srbskom pričanju, sveti Arangjel, kad je hotio iscijeliti oči kralju Dečanskom, stvorio se u orla.[8]

[1] **Slovinac,** *g.* 1879, br. 17.
[2] Isporedi s ovom pjesmu Petranoviće zbirke (knj. II, 9), gdje je Pavao apostol "barjaktar i vojskovogja," eda bi "našao časne krste". Pavao je pod rukom cara Kostadina, a pročelnik je na zlatnom stolu:

"Što je sofra od suhoga zlata,
za njom sjede mladi apostoli,
megju njima apostole Pavle,
on okreće sofrom i dolijom" (v. 13—7).

Mladi apostoli vojuju na Čifute i čifutskog cara, a imaju uza se "čudotvornu Hristovu jabuku", i čudotvorne barjake, koji se sami "za njom povijaju" (v. 203—17). Sunčana vojna dvanaestoraca protiv Legjana kao da je ovdje prekovana u vojnu za pronalazak Hristovih krstova.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 41.
[4] V. 5.
[5] Kod sjevero-zapadnih Slavena, svetkovina sunčanog okreta zove se "sobotka", od subote. Kako tu ulazi subota? Po mom mnenju, ulazi ovako. Kako je subotni dan od nedjelje šesti i posljednji, to je dan ustupa i nazatka. Neznabožačka svetkovina "ustupajućeg" boga hristjanskom riječju prozva se "sobotka".
[6] Gubernatis, **Myth. zool.**, II, p. 190 ss.
[7] Krausz, **Sagen,** 11, 74.
[8] Vuk. **rječ.,** pod **Dečani.** Vrijedi ovdje isporediti pjesmu Petranovićeve zbirke: "Smrt kralja Dečanskog" (knj. II, 13). Dečanski "od godine u najljepše doba, — službu služi sveca Arangjela" (v. 2 —3), a Todor vezir hoće da ga objesi. Kralja žali sve ljudstvo, sva sirotinja, i otkupljnju ga redomice, kako to biva i s Markom Kraljevićem, u jednoj pjesmi (vidi na s. 165). Najposlije, prestavi se Dečanski bez vješanja, pa se Todor sa devet vezira skameni. Na proslavu mrtvoga kralja, padose tri luče s neba.

Orlovića Pavla, u epu, još nalazimo na veličajnom razboju kosovskom. Palog junaka pričešćuje vinom, i hljebom zalaže na nov život, Kosovka tužna djevojka.[1] Otkud onom polomu pohrlio Orlović Pavao? Ne iz dvora historičnih kneza Lazara, već iz svečanog hrama davnih bogova, kako ja mislim. Kosovska bitka bila se o polovini juna, a o istoj polovini, iza najvišeg godišnjeg uzleta, eto ustupilo orlovo Sunce. Orlović najprije klonu pri sunčanom ustupu; klonu docnije pod golemim teretom bijede kosovske, kad guslari Sunce zaboraviše. Orlovića Pavla, "kneževa mlada barjaktara",[2] ne će nikad iznijeti na vidilo historije isprava kakova iz srpskih manastira, ili cigla crta srpskih ljetopisa.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 51.
[2] V. 20.

Da bi mi, slabim iz mitične gragje sad navogjenim podacima, htjeli tvrditi, da se junijsko Sunce naših otaca prozivalo: Orlovi Ustupalo, išli bi daleko. Ono rečeno o Pavlu Ustupčiću, i o Pavlu Orloviću, nije drugo, do lagana nagovijest. Međjutim, svetkovini Sunca u junu. a valjda i samome Suncu, znano je ime u sjevero-istočnih Slavena. Od davnog boga, Rusi Ivanj dan zovu Kupalo.[3]
Po slavenskom nazoru, Sunce u sjaju i slavi izilazi čisto, neoskvrnjeno, nevino, iz rosnoga kupanja jutrenjeg. I božićna naša pjesma kaže: ".... da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — i božića, Koledo!"[4] Kako je Sunce mlade godine, o uvratinama zimskim izišlo iz božićnih voda, tako će ono isplivati iz ljetnih voda, iz obilne rose nakvašenih junijskih noći. Na uzoritim drugim uvratinama, o polovini godine, više no ikada, ono je Kupalo. Odatle i ime svetkovini Sunca junijskog. Svaka Sunčeva epifanija slavi se, u nas, kupanjem; ali je kupanje svestrano, opće je za ljude i za stoku, o Ivanju dne. Na dan rogjenja svetoga Ivana, dakle na svetac ruskoga Kupala, čobani naši, oko zaliva Boke kotorske, još jednako "okupati" će u moru marvu, da bujnije napreduje i da je mine svako zlo.[5]

[3] A "kupavka" je Malorusima ono, što nama krijesnica, svitac.
[4] Vuk. **rječ.,** pod **Koleda.**

[5] Dopis u **Nar. L. Zad.** g. 1879, br. 58.

Ovaj obred iz starog vjerovanja ne utvrdi nam još Kupala, no ga čini opet, u Srbâ, i Hrvatâ, dosta priličnim.

Kupanje o suncovratu tako je nasporno, da po svemu našem primorju mnogi drže, da se i ljudi ne smiju kupati prije Ivanja dne.

8. Rado-beg-Mijajlo

U redu dvanaestoraca, sedmi je, oko carskog stola, Rado-beg-Mijajlo.[1]

Za izvornim imenom ovoga porednika ne treba nam ići u potrage daleko. Hipokoristik: Rado, ako i može da nas vodi k drugim imenima[2], vodi takogjer ravno k Radigostu, ili Radogostu. **Rado-gost** znači, po prilici, onaj koji ima vesela gosta, a tako se zvao neki glasoviti bog u sjevero-zapadnih Slavena.

O tome bogu svjedoče nam ljudi, još suvremeni opstanku njegovu, njemački hroničari Thietmar merseburški, Adam bremenski i Helmold. Štovao se u velike u svemu baltičkom primorju, a najoglašeniji i najdavniji hram bijaše mu tamo negdje preko Odre, u gradu Ratari (Rethri), megju Ljuticima ili Ratarima (Retharii, Riaduri). Bogov grad, sa svih strana optočen jezerskom vodom, imaše do devet vrata. Ka gradu vodio cigli jedan most drveni, što njim prolažaše čeljad, il donoseći žrtvu, ili od boga ištući poročkog odgovora.[3] Žrtve bijahu godišnje,[4] dakle o stanovitom godu, a više puta i grozne. Radogostu svome pogani, jednom, žrtvovaše hristjanskog biskupa Ivana: biskupova glava bi nataknuta na motku, i bogu prikazana.[5]

Radogostov kip, u Ratari, bio od zlata i pokraj njega postavljen purpurni odar. Držao u ruci veliki mač, pa i sve obličje mu pokazivalo ratnu spremu. Nego, bog ne bijaše samo oštar ubojnik, već i uzoran gostitelj. Stajaše do njega blizu čovjek, obučen kao inostrani gost, kojeg Radogost visokim okriljem šticaše.[6]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 81, v. 57.
[2] Osobito k Radosavu, koji često puta, u mitičnom našem povijedanju, zauzimlje mjesto Rada-Radogosta.
[3] Adami **Gesta Hammenb. Pont.,** 1. II, c. 18.
[4] Helmoldi **Chron.,** 1. I, c. 20.
[5] Id., 1. I, e. 23.
[6] M. Orbini (**Il Regno degli Slavi**), koji piše u vijeku XVI, ali navadno crpa iz starijih izvora, kaže ovo ovako (p. 82): "Radigast, o Radigost Idolo era adorato dagli Obotriti, nella città di Retre, et haveva forma d'un valente soldato, con una gran spada in mano, e a canto gli stava un huomo vestito da forestiero. Con che volevano inferire, che a quello Slavo, il quale non havesse ricevuto in casa sua un hospite, o forestiero, si debbia con la spada tagliar il capo, o (come vogliono altri) con questo si dava licenza agli Slavi d'acquistar il vitto con la spada, non solo per sè, ma ancora per l' hospite".

U pomenutom glasovitom hramu, štovao se Radogost kao najvigjeniji u nekom kolu drugih bogova. Adam, i za njim Helmold, vele: "Tu je veliki hram, sagragjen demonima, izmegju kojih glavni je demon Redigast".[1] A hroničar Thietmar, stariji od Helmolda i od Adama, dok grad Rethru, zove "Riedegost", kaže, da u hramu stoje rukotvoreni bogovi i boginje, od kojih da je prvi Svarožić, te da ovoga nada sve ostale pogani časte i štuju.[2] Gradu bijahu troja vrata, po Thietmaru, a hram se dizao do vrata istočnih. Preosvećeni božji stan molitvom pozdravljali ljudi, idući na vojsku, pa, kad bi se s vojske vraćali slavodobitni, tamo prinosili darova svojih.

Iz uporegjenog kazivanja triju njemačkih hroničara, i našeg Orbini-a, možemo izvesti, čini mi se, evo ovo. Radogost bijaše kako ratni, tako i sunčani bog. Što mu hram stoji do istočnih vrata, što su vrata troja, ili devetora,[2] i što bogu prianja dar proročkog proziranja, u tome skupa po velikoj je prilici nagoviješteno Sunce.

[1] Adami **Gesta,** 1. II, c. 18: "Templum ibi magnum constructum est demonibus, quorum princeps est Redigast". Do riječi isto ovako i u Helmoda, 1. I, o. 2.

[2] **Chron.,** 1. VI, c. 17: "..... dii stant manufacti, quorum primus Zuarasici dicitar, et prae ceteris a cunctis gentilibus honoratur ac colitur".

Što pak Radogost, i po imenu svome, i po figurativnoj mu slici u hramu, gosti ljustvo, to pokazuje na Sunce u zemanu, gdje je voće već pobrano, i žetva ponajviše gotova u dozrelom klasju. Bogu i ljudma hrana je pod rukom. Bog nije sam, nego je glavit u hrpi drugih bogova: on je "princeps daemonum". Kako Svantevid bijaše, bez sumnje, prvi bog u polabskih i baltičkih Slavena, očito je, da je Radogost ovdje vrhovnik u nekom podregjenom božjem kupu. Taj kup mogao bi biti kolo dvanaestorih Sunaca, pa i boginja njima pridruženih. Hipoteza zar krijepi se time, što Thietmaru, pri opisu Radogostova grada, pade riječ Svarožić za glavnoga boga, tu štovana. Po ruskim glosama, Svarožić, sin Svarogov,[4] jest Sunce.

[3] Thietmarova troja vrata valjda su hramska, a devetora, Adamova i Helmoldova, gradska. Ovako bi oprjeka, u ovom podatka njemačkih hroničara, bila izglagjena.
[4] Drugi je to, ili treći put, da uzgred spominjemo Svaroga. I ako ovo ime nije, u slavenskoj mitologiji, utvrgjeno posve, nije opet na odmet ni mnenje, da se tako zvao, u sjevernih Slavena, višnji nebesni bog. Svarog bilo bi drugo ime za Svantevida, kako već to jednom rekosmo (**Dio IV,** s. 22 [122]).

Ako Thietmar govori o Svarožiću, kao o glavnome bogu u hramu u gradu Ratari, a Adam i Helmold govore o glavnom Radogostu u istom hramu istoga grada, nameće se misao, da su jedno Svarožić i Radogost. Sunčani Radogost julijske žetve za to što je sin višnjega boga, zove se Svarožić, kao što su Svarožići i svi ostali likovi godišnjega Sunca.[1]

Ovakome shvaćanju jednoga dijela slavenske mitologije moći će se prigovarati. S toga niti upirem u to. Ja samo kažem: ma koji bio Radogost medju bogovima i boginjama u hramu u Ratari, on se javlja i kod nas. Oveći bog sjevernih primorskih Slavena još korača po srpskoj i hrvatskoj živoj tradiciji: ime mu je "neimar", ili "kiridžija Rade". Kako se čudno glasi "krčmarica Janja", ili "krčmarica Mara", ili "Ognjena Marija", ili "Svetoduha Janja", pominje se mimogred, ali prečesto, u pjesmama, i neimar Rade s drugih trideset, ili trista, neimara majstora,[2] a pomen je skoro uvijek skroz mitičan.

[1] Gledaj ono, što je rečeno na str.21—2 (12l—2) **Dijela IV,** gdje bih ja sad hotio jedno ispraviti. Svarožić Thiethmarov ne čini mi se prvo Sunce nove godine, već mi izgleda kao sedmi sunčani Radogost.
[2] Neimar — graditelj, od turskoga "mi'mar" (Mikl. **Etym. Wört.,** pod **neimarŭ**). Novija je riječ i kiridžija-vozač.

Čudesni Rade, ili gradi sakralni most na vodi,[3] ili zidje Stojanov i Stojin grad,[4] ili sa svojima drugarima tjera tovare blaga, "sve na golo vina i pšenice", i u društvu krčmarice Janje spasava od divskog starješine divno dijete Jovana,[5] ili mu drugari majstori sastavljaju na jednu žicu trista izvora, kad car hoće da uzme sestru sebi za ženu.[6] Iz mitičnog tog okruga ne može da istupi graditelj i vozač Rade, pa bi svak bio, mislim, na bespuću, ko bi u njemu hotio spaziti lice koje historijsko.[7] Rade je Radogost, koji, sastavivši sve oblačne vodene žice, dogragjuje u julu ljetnu godinu, te ljudma dovozi blago žitne hrane, da ih ugosti. Ljudska sirotinja, orači i kopači, ne radovali se, bogu nijednome, koliko visokom gostitelju, davaocu ljetine i hljeba, koji im dočuva žetvu, što će oni do malo sasuti u žitnice.

[3] Petranovića **pjes.,** knj. III, 52. Vidi u **Dijelu IV,** na str. 71—3 (171—3), pa s time isporedi i most drveni, što vogjaše k Radogostovu gradu Ratari.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 26.
[5] Id., knj. 11, 8.
[6] Id., knj. II, 27. Svih ovih pjesama vidi već obavljenu analizu.
[7] U Ljubostinji, a Srbiji, ima crkva, što je zadužbina Milice Lazareve. U njoj, na ploči jednoj, zapisano je ime: "Protomajstor Borović Rad"; a kako su crkve Lazareva vremena sagragjene po istom stilu, drži se, da im je isti i graditelj, pomenuti Borović Rad (Novaković, **Die serbischen Volkslieder über die Kosovo-Schlacht,** Archiv III).

K njemu se dizahu žarke zahvalne himne. Od jedne takove molitve može biti da nam proostadoše ovi stihovi:

"Djevojka mi, Rado! kosu češlja, rode moj!
kosu češlja, Rado! boga moli, rode moj!"[1]

Davnosti pjesmice dokazom je prerijetki metar, što je, kao neki trinaesterac, sastavljen od dva četverca i dva pripjeva. Zapinje nam pažnja i za pripjev: Rado! jer nam pripjevi, u starim pjesmama, najobičnije iznose bogovska imena.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 57.

Po mom mišljenju, isti ovi Rado upade u dubrovačku legendu: on zigje Dubrovnik grad. Postanje Dubrovnika ne odvaja se od ljute borbe megju Radoslavom Belim, uz jednoimenog unuka, i opakim Besislavom.[2] Otimljući se Besislavu, bosanski Radoslav sazida "Radićev grad", na stancu kamenu, usred sinjeg mora.[3] Star i progonjen, Radoslav Beli s kamena otplovio k Rimu, otkle po vremenu, vraća se unuk mu, mladi Radoslav, ili, kako drugi vele, Pavlimir, koji će Besislavu doći glave. Oni Radičev grad ne će biti, mislim, grad Dubrovnik, već, po svoj prilici, Radov grad, podignut protiv daha ljetne zapare, protiv suhog Bijesa. Mnogom prilikom mi opazismo, da se drevna povijest dubrovačka čini sva isprešivana koncima poganske religije Srbâ i Hrvatâ; pa je, valjda, isto i ovdje. Rekao bih, da Radoslav iz davnog epskog pjevanja pregje u gradsku priču dubrovačku. Što ljetopisi o njemu kazuju, ono se održalo i u pjesmi na Lastovu.[4] Nabožni kralj Radoslav "ima silovito blago" (v. 1), a, ostarivši, od žene Ačente dobiva sina, opakog Ljutimira. Ustao Ljutimir na Radoslava, koji skoči u more, ispliva na studenu ploču, i, na rimgkoj lagji, odveze se u Rim. Stari kralj oženio se tamo Rimljankom, koja mu rodi mladog Radoslava. Po očinu nalogu, kad odraste, zavojšti ovaj Ljutimira, nadbi ga, zaslijepi i baci u tamnicu. Gdje ga po tom ocu privede, otac pogubi zločinca. Čas prije rekosmo, da se u ovoj legendi valjda skriva mitična borba ljetnog suhog Bijesa sa sunčanim bogom julijskog obilja. Neku takovu borbu naš puk ima još pred očima, kad kaže u posloviei: "bori se kao ala s berićetom".[5]

[2] Istom docnije preokrenuše ova imena iz izvorne priče u "Radosav Bello" (po talijansku **Lijep**) i u "Berislav". Gledaj **Ann. Rag. Anon.,** na str. 3.
[3] N. Ragnina, **Annali di Ragusa,** p. 170. Moguće, da, iz početka, s dubrovačkom bijaše jedna ista legenda ono, što se sad u Srbiji, na desnoj strani Drine, vrlo mutno pripovijeda o nekakvu "Ragjevu kamenu" u "Ragjevu polju" (Vuk. **rječ.,** pod **Ragjevina**).
[4] M. Lucijanović u **Slovincu,** g. 1881, br. 22.
[5] Ili: "bije se kao ala s berićetom". Vuk. **posl.**

To kažu ljudi osobito u ilijnštaku, gdje vide da se stuštio crni oblak, te da je ljetina gradom suhim ugrožena. S druge strane, pri pomrčini neki naši ljudi drže, da hala sunce proždire[1]. Hala se pomišlja slična s aždajom, ali aždaja nije, jer ova leži u jezerskoj vodi, dok sušna i nesita hala oblijeće nebom, goneći oblačine i sipljući grád.[2] Kad god od ljetne oluje ajer uji, i sa zemlje nebu u visine diže se umrljana prašina, to je halina buka i smradna tonja, to je halovito vrijeme.[3] Od haline zapahe, usred ljeta, mogu ljudi pomahnitati: postaju "halosani", "bjesomučni". Ljudi će ozdraviti, ali istom onda, kad im haline čini otčini kojekakva čarobija.

Da dubrovačkoj legendi još bolje razabiremo vjerski smisao, pomaže nam jedna priča iz Vojvodine,[4] od dubrovačke posve osobita, ali opet š njom srodna. Premda je priča pustoriječjem natrpana i spoljašnjim oblikom neuredna, ona je u mnogome od stare ruke tako, da pripada, u. koliko cijenim, megju najdavnije naše.

[1] Milićević (**živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 176) pripovijeda: "Neke godine pomrklo sunce, a kmet istrči u selo (Podgorinu), i poviče na seljake: Pucajte brže, zar ne vidite, da ga hala proždre! Kmet je posle odgovarao vlasti za to".
[2] Vuk. **živ. i ob.,** str. 221. Hala je tako zatorna, ješna, da se i čeljadetu, čudo proždrljivu, reče: halav čovjek.
[3] Petranovića **pjes.,** knj. II, 13, v. 223—4: "Jer j' u kralja halovita glava, — pobiće nas halovito vr'jeme".

[4] Kojanova **prip.**, 3.

Car Milovan, koji u "velikim davorovima beše najveći", oženi se Darinkom. "Jedva po godine a miru proživeše", kad na cara sa mnogih strana zavojštili dušmani, a žena mu carica trudna. Reći će joj, prije no ide na vojsku: "Darinko ženo! Kad rodiš, ako nam bog muško čedo dade, daćeš mu ime, pri krštenju, Radovan, ako li bi žensko bilo, nek bude Stanoja". Darinka "po godine provede, dogje vreme, te porodi sina sa tri zvezde navr glave." Netom sretno poodraste, Radovan ode k caru ocu, koga zateče baš gdje razbija grdne dušmane. Kad bi Radovanu zatim dvanaest godina, a rogjen mu je dan, to slava Angjelova ili Arangjelova, "pri slavi najvećoj jekne sa visine glas: "Milovane! šalji sina Radovana u gozbine susedbine". Do te susedbine ide pravo put, no kroz veliku šumu, kuda i Milovanu vojska negda putovala devet mjeseci. Pri razdvoju, otac i sin uzdišu, "ali se kô davori lepo rastanu". Treći dan hoda carević naigje na jednu za čudo veliku jelu: "koliko se gore k nebu uzvišavaše, toliko po zemlji grane raširavaše". Jela je zlatna, uz "zlatna perja sa alemovim očima"; na njoj obilje cvijeća, a pod njom kleči starčina, štovanja predostojni "dešo". Pri slavi Arangjelovoj, glas, što jeknu sa visine, bijaše glas ovog deše. I ako "očima gledi lepo", obnevidio starčina: "tako valja da beše volja višnjeg Boga koji vedri i oblači". Do njega, blizu jele, cvati i miriše još jedno drvo, lipa. Izvor vode žive bruji pod lipom, od kojeg teče potočić, te utječe u oveće jezero. Stari dešo mladome Radovanu, "praded praunuku", dao zlatnu tikvu, kako bi vode zahvatio. Ali je jezero Zmajevo. "Zasvetli se cela okolina, da već svetlija biti ne mogaše": zazviždi i bahne Zmaj "sa devet alemovih glava i dvadeset i devet alem-perja krila".

Zmaju je običaj tamo "u po dana svaki dan dolaziti, napiti se iz izvora živog, stresti se, odletiti u mutno jezero, te u jezeru sa nečistim duhovima zbuniti se". Koga Zmaj nagje živa, prodre; no ne htje "verna davora dirati". Uz sijevanje i grmljavinu strašnu, uleti u jezero Zmaj, a opade mu mnogo alem-perje, dok mu ljuske zasjaše, kao zvijezde. Radovan pobra tri alem-pera, i živu vodu natoči u tikvu od zlata, pa nju zaklopi s lipovim cvijećem. Čudne vode! Dešo napi se, opra oči i progleda, a, pošto tri puta vodom linu Radovana povrh glave, eto Radovanu na glavi tri zvijezde, što mu trepte i danju i noći. Od deše Radovan dobi "lepa bela krilata konja sa zlatnim sedlom i uzdom"; toga bijelca brzina je kao i misao: "kud pomisli davor da otide, onaj ma biti će tamo". Konj sazdan je od Zmajeva alemova pera. Od drugog pera stvorena je jezdiocu "zlatna runa velika psina", koja mu nabavlja i lova i jela i pića; od trećeg soko, što "sleti sa nebesne visine". Radovanu sad lasno putovati kroz nepreglednu šumu. Za oka trenuće on je na gozbu u susjedbinu, u dvore cara susjeda, koji mu dade ćer svoju Slavojku, "vrednu radilicu", te "u svome perivoju voće i cveće sagjaše i pregledaše". Al što će veselje bez oca i majke? "Sretno čedo, davorovi Rado" pomisli, a već bijelac odletio, pa i doletio s carem Milovanom i caricom Darinkom. Na vjenčanju, carica nazva sreću mladencima: "Sretni, berićetni i dugo živi, i zdravi sebi i svoj našoj carevini!" Obe su carevine u jednu sastavljene, a dušmani polomljeni.

Ova priča kao da je list otrgnut iz Edde knjige. Megju **tîvorima** (davorima) eno nam Odhin najveći, Odhin ratnik, pa star i slijep; eno nam i glasovito drvo od svjetlosti, Yggdrasil, sa svima mu značajnim biljegama, s ticama i žubor-vodom. Skandinavski dješo, Odhin, zalaže svoje jedno oko u bunar žive vode; iz istog bunara naš stari djed povraća sebi vid očinji. Nego je na golo naša druga slika u priči, slika davora Rada, dješina poroda, sina caru i carici. Duga i suvišna razlaganja nam ne treba, eda pokažemo, kako sve u priči označuje i Rada i konja mu sunačnim likovima, koji se užižu na zmajevskom Ognju. Samo naglasujemo, da je Rado rogjen nakon navršene po godine, t.j. u sedmom mjesecu, i da je slava njegova Arangjelova slava.

U Arangjela, a i u svetoga Petra, mi gdješto nalazimo Rada premetnuta. Dašto, hipokoristik Rado ukrio Radogosta; al srpski i hrvatski pokrštenici, imajući još boga na srcu, psihičnim neodoljivim nagonom privezaše ga i za hristjanske svece. Radogost sklapa zgradu svijetle i rodne godine. Ako su osnivači godine drugi sunčani bogovi, on joj je pravi graditelj, on je u čitavom kolu bog najuharniji i najodabraniji, pa od sviju svetaca njemu priliči najviše angjeo prvi u zboru nebesnom, il mu priliči prvi od dvanaestorice apostola. S toga nam se pomalja, na zadušenom obzorju stare vjere, čudan neki Mijajlo, a osobito čudan neki Petar. Rado je, vidismo, "beg-Mijajlo"[1]; a u mitičnoj pjesmi: "Udaja sestre Dušanove", višnjemu caru "vino služi provizur Mijajlo",[2] prije kao nebesni, nego kao ljudski doglavnik. Ali ovo o Radu-Mijajlu ja puštam, jer se to čitaocu može činiti kao površno i prelagano nagagjanje.[3]

[1] Vuk. **pjes.**, knj. II, 81, v. 57.

[2] Id., knj. II, 28, v. 8.
[3] Tim više, što se Arangjeo kadikad prepleće i s božjim likom junijskim. Vidi na više, na str. 181.

Naprotiv, o Radu-Petru, o njihovoj prečestoj jednakosti, sumnje nema. Gdje sveci blago dijele, "Petar uze vince i šenicu",[4] pa je Petar svaki put i tu, gdje se govori o svetoj gragjevini:

"Časne poste zapostismo,
novu gragju iznesosmo,
u njoj poju svetitelji,
sveti Petar i Nikola;
dve im seje otpevaju.
Angjelija svetom Petru,
a Marija Nikolaju"[5]

"Oj na djelu na golemu
mloga gragja savezena,
sveta crkva sagragjena,
u njoj poju do dva sveca,
sveti Petar i Nikola;
sestrice im otpjevale,
Angjelija i Marija."[6]

I ako pjevane uz časne poste, ove su pjesme tipa posve poganskog.[7]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 1, v. 53.
[5] Id., knj. I, 196.
[6] Id., knj. I, 197. Uporedi **Dio IV,** na str. 46—7 (146—7).
[7] Skrivaju, mislim, Radogosta, Vida, Zoru i Vidu.

Kad bi ko hotio ovog Petra prisvajati hristjanskoj misli, eno mu poskočice iz Srijema, u kojoj sveti Petar razgovara se s materom: Petar hrani svinje, da bi namazao kola, te nosio kamenje i zidao crkvu.[8] Takav sveti Petar nije što drugo, do Rado "neimar" i Rado "kiridžija" naših epskih pjesama. Za premetnuće Rada u Petra imamo pak dokaza čisto historičnog. U spljetskoj davnoj biskupiji, gdje bijahu mjesta Radova, nastadoše Petrove crkve.[1]

[8] **B. M., pes.,** 23. Svinja bijaše posvećena višnjoj carici. Vidi **Dio I,** na str. 78—9 (118—9).
[1] Bilješka mi se zaturila, te sad ne mogu navesti dotična ispravu, no se opominjem, da te isprave ima.

Nešto je čudan naš izraz: "Petrovo sunce" za sunce petrovsko, ljetno: iz izraza kao da viri Sunce, preručeno u Petra.[2] Zabilježiti nam je i seljačko gatanje: "Gjurgjev danak: žito niklo; — Spasov danak: žito vlata; — Petrov danak: žito zrelo".[3] Već upoznasmo "svetog Spasa žitnjega cvijeta", pa je ovdje Petar svetitelj nad žitom zrelim.[4] A nesumnjiva poganska uspomena jesu "Petrove poklade".[5] Ima "poklada", u narodu, pred velike svece, preko raznih mjeseca u godini; ali su razglašene osobito Petrove i božićne. Ako poklade za cijelo nam dolaze iz neznabožačkog vremena, premučno je kazati, što su. Nego se o tome može iznijeti jednu hipotezu,[6] na koju nas upućuje mitologični sklop svega onoga, što je dosad izloženo. Prave poklade traju za nedjelju dana; a za nedjelju dana, pri njekim mjesecima, nahodimo svečanike megju velikim i malim istoimenim svetiteljem: veliki i mali Božić, veliki i mali Gjurgjev dan, veliki i mali Spasov dan.

[2] Vuk. **riječ.,** pod **Petrovo sunce:** "Bačili ih na Petrovo sunce".
[3] **B. M., pes.,** 41.
[4] Sveti Petar, kako daje, tako i uzima ljetinu i berićet: "Sveti Petar i apostol Pavle — uzeše im punje i senicu — i od zemlje svakoji berićet (Vuk. **pjes.,** knj. II, 2, v. 40—2). Berićet je arapska riječ "bereket" (Ak. **riječ.**), no sad kod nas ima u sebi nešto uzvisita, gdje stoji za sretnu božju ljetinu.
[5] Slave se sada kroz nedjelju, prvu od Trojica.
[6] Osim one u **Dijelu III,** na str. 58 (202).

Ragja nam se misao, da su jedno poklade i ovo, te, pri početku svakog mjeseca, da se proslavljalo Sunce ustalo i novo, ali još ludano i nejako. Božić dolazi s Koledom, a pjesma iz dalmatinskog Biograda spomenu nam "veliku Koledu", uždenu, uoči Ivanja dne, u slavu Sunca junijskog. Po biogradskom govoru razabrasmo, da je Koleda ono, što i klada zapaljenog ognja. Ako "Klada" jeste drvo, no u isto doba i ognjena boginja Koleda, koja iz vatrenog drveta plama, onda mi

znamo, što su "po-klade". Slabačka, tamom svezana Sunca, pale se na Ognju, pa su pokladni dani prvi njihovi dani poslije Klade, ili Kolede, to dani božje nemoći i polovičnog tamnovanja, no ujedno i veselja velikog, jer dobrza hoće slavno Sunce da stane na snagu.

U oči Petrova dne, kao u oči Ivanja, Vidova i Gjurgjeva dne, užižu se klade, u polju bukte kresovi. Na mnogim mjestima pale lilu, osobito čobani, te se vesele, jedu i piju preko noći, sve do zore. Kano u jutru idu na vodu, donose je, i njom prskaju ovce.[1] Razmeće se tad još kojekakvo praznovjerje. Od Petrova cvijeća pletu se vijenci, i meću se posvuda, toru, komori, uljaniku, kući nauhar. Po cvijet jedan namjenjuje se i na svaku dušu u kući, a čiji cvijet, od Petrove večeri do jutra, uvehne, i taj će one godine uvehnuti.[2]

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. 37, str. 119.
[2] Id., ib.

Od Petrovih poklada na dalje, ili prestaju, ili sve rjegje i rjegje bivaju preslave i zavjetine, jer, pri zrelom žitu, više ne treba zazivanja svetitelja. Ali su u julu tim češći "zaprešni svečanici", gdje puk ne smije ništa da radi. Ima ih do deset, manjih i većih; a više ih nije, u nijednom mjesecu godine.[3] Što ljudi sada u Srbiji za mnogih dana julijskih ne rade, to se oni, u staro doba, dugo veseljahu svome bogu gostitelju; veseljahu se pri žitu, koje će se žeti i vezati u snope, pri ljetini već darovanoj. Sadasnji "bapski" koledar nije od baka izmišljen, već sadržaje pomućenih uspomena iz davnog vjerovanja. Pučki su svečanici ponajviše dni, koje naši stari u poganštini slavljahu i svetkovahu.

[3] Jednaki broj od deset njih iskazuje sami novembar. Vidi Milićevića **živ. Srba,** Gl. 37, g. 110.

Kod običaja naših, najživljom uspomenom, što nas sjeća na boga, velikog gostitelja, ostade, ako se ne varam, na daleko oglašeno gostoljublje slavensko, te i naše. Dočekljivost slavenska, so i hljeb, što ih Slaven rado pruža svakome, negda bijaše, ja cijenim, bogoštovni čin. Tu dočekljivost donekud nam tumači i sama slavenska zadruga, koja je, s jedne strane, veselila ljude na okupu, a, s druge, nije im usagjivala oštro ćustvo i brigu za vlastiti posjed. Ali, pri davnom slavenskom primanju gostiju, ima nešto prekomjerna i neshvatljiva, pod samim vidom ljudske dobrote. Po svjedočanstvu zapadnih i istočnih pisaca, Slaven poganin, da lijepo ugosti tugjina, počiniće i kragju, a zapaliće kućni krov svakome uvrijeditelju gosta. Još jednako, naša poslovica veli: "bolji je gost, nego prijatelj",[4] pa je grozota, osobito u jekavaca, "so i hljeb pogaziti".[5] Ovo sve prevršuje mjeru naravskog osjećanja. Što do kraja ne može da istumači blaga ćud Slavena, to tumači vjera.

[4] Vuk. **posl.**
[5] Vrčevića **Niz. prip.,** str. 85 i 194 — **Basne,** str. 8.

Do Radogostova kipa, u Ratari, stoji gost tugjinac. Bog žetvu, svojim dolaskom, raduje svakoga, gazde i orače, nište i uboge. goste i robe. Bog gostitelj čuva gostinicu, te svojim štovateljima, odanicima svojim, strogo brani, da so i hljeb pogaze.

S Radom svršava se slavna heptalogija naprednih Sunaca. Od temeljnika Božića do Rada, konačnog graditelja, izregjale se sjajne slike sunčanih bogova. Zasnovanu ljetnu godinu ovi nasporiše i kraju dotjeraše. Godina naginje se, i propast nastupa.

9. Grčić Manojlo

Do Rada Mijajla, za carski sto, sio osmi Grčić Manojlo.[1]

Čudna li junaka Grčića Manojla, u našim pjesmama! Njega kao da se i ne dodjede obična epska frazeologija. Mnogi božji kip pjesma pretuče u kip junački; ali što se o Grčiću pripovijeda, malne sve kova je starinskog, sve davno. Od dvanaestorice porednika, pa i od samog Rada, Grčić najmanje položi stasa svog božanstvenog.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 81, v. 58.

Grčić je Manojlo nevjernik i zalac, kome ravna nema. Prekršio kumatvo za blago, kumi promijenivši dijete u kolijevci, pa se i krivo kleo, a "platiće ga svetomu Jovanu", kaže junačka stara pjesma iz Crne Gore.[2] Nedjelo on platio ovako.

"Kad je bio drumu u planinu,
na put srete jedno jagnje crno,
pa upali žestoku strijelu,
te pogodi ono jagnje crno,
pa g' ispeče drumu u planinu,
ispeče ga, pa objedovao".[3]

[2] Id. knj. II, 6, v. 34.
[3] V. 45—50.

Nego, to ne bijaše jagnje, već vlastiti mu sin, koji majci iskoči iz ruku i u jagnje se provrže. Radi sina prostrijeljenog, kune majka, Grčićeva ljuba:

"A Manojle, trag ti poginuo!
Ti ne bio prodavati kuma".[4]

[4] V. 71—2.

Ta ljuba zove se Jana, u pjesmi jednoj iz Vojvodine. Janu ljubi kradom vjenčani joj kum, Latinin dužd, a kad Grčić ide da osveti preljubstvo,

"vedro bilo, pa se naoblači,
iz oblaka tri groma pukoše:
jedan pobi Manojlove sluge,
drugi ubi Manojlovu majku,
treći ubi Manojla junaka".[5]

[5] **B. M. pes.,** 7, v. 42—6.

Jana ostade Latininu duždu. Polom kazuje i druga kratka, a posve mitična pjesma:

"Daj mi, Bože, vijar vetar ladan,
da obori kulu kamenitu,
da ja vidim Grčića Manojla,
igra mu li vidra na koljenu".[6]

[6] Vuk. **pjes.,** knj. I, 513, v. 2-5.

O pogibiji Grčićevoj nešto vanredno pripovijedaju i same hajdučke pjesme, premda bijeda i podivljalo osjećanje ove razvrže i svakojako raščini. Grčić je Manojlo tu biće orijaško, na svom crvenom konju, a sav u čistu zlatu. Neodoljiv junak, sve druge junake redom nadbija i ranjava nadbija i samu vilu, koja mu zatim dogje glave s prevarom, opivši ga vilenskim biljem.[1] Dobitnica vila naoružana je gujom. Grčić ima sestru, koja sve u kolu djevojke nathvaća, i muškom snagom i ženskom krasotom. Opet u pjesmi hajdučkoj,[2] Manojlo je sam "ljuta guja". Nadbio sve junake, a onda planuo čežnjom za vilom; al mu vila "zasjenila oči", te te "slijep" on tad pogubljen.[3] Još, u drugoj takovoj pjesmi,[4] hajduk Manojlo ukrao "pašinu jabuku, — u Budimu gradu bijelomu".[5] Kao što u staroj junačkoj pjesmi, i ovdje je glavno nevjera, počinjena na kumi i kumčetu, no je to izvraćeno, na hator Manojlov.

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 55. U velikoj ovoj zbirci, ovo je jedina pjesma o Grčiću Manojlu.
[2] Vuk. **pjes.,** knj. III, 6.
[3] V. 325-8.

[4] Id., knj. III, 45.
[5] V. 1-2.

Grčiću Manojlu vrlo sličnoga junaka nama prestavlja Edda. To je Loki, jedan od dvanaest Aesira (Asâ, Ansâ), sinova Odhinovih. Od "lukan", claudere, Loki znači finis, consummatio,[6] dokončanje, dovršenje, pa jeste vanrendan junak, čas dobar, a čas opak do zla boga. Uopće ga smatraše prikladna tijelom, no kovarna dušom. Od sjajnih bića, jedino je zločesto biće Loki, te je on kadikad, po potonjoj pretvorbi, isti sa vragom. Nego, bolje od Edde, skandinavski puk kaže u poslovicama, ko je to Loki: on je plameno sunce i vatra. Kad je od ljetnog sunca zapara, ljudi još vele u Danskoj: "Loki goni danas na pašu svoje koze", a kad vatra praska: "Loki tuče svoju djecu".[7] Loki je uvijek u društvu s drugim bogom, Logi, što je Oganj, od "liuhan", lucere.[8] Megju djecom Lokievom spomenit je vuk Fenrir, pa ogromna guja Jörmungandr i kći Hel, koja prihvata mrce one, što ne idu u Walhallu. Dobio ih od divkinje Angrbodhe, no ima i ženu Sigyu. Orljavu oluje takogje proizvagja Loki, u društvu s Gromovnikom. Jedna poslovica, u Eddi, glasi: "dugo ide Loki i Thôr", koje će reći: zlo vrijeme ne će da prestane.[9]

[6] Grimm, **Deutsche Muth.,** s. 200—1.
[7] Id., ib.
[8] Id., ib.
[9] Id. **Nachtr.** zur s. 201.

A kroz trzanja nadbijenoga, svezanoga Lokia, nastaju potresi, polomi. Loki je ipak ajerno biće. Skandinavski Loki poznat je Sasima pod imenom Krodo, Hruodo, ili je barem velika prilika, da saski bog Krodo ne bijaše drugo, već Loki.[1] Sasi slikali Kroda, a kip mu bio ovaki: stajao bog na velikoj ribi, u desnoj ruci držao sud, pun cvijeća, s lijevom pak pružao točak u vis. U svojoj vojni od g. 780, Karlo veliki obori istočnim Sasima njihova Kroda, koji bješe bog Saturnove naravi, veli se. Po ovome Saturnu, Sasi, Anglosasi, Frizi i Nizozemci, dakle Nijemci iz sjeverne Njemačke, nazvaše, na razliku od drugih Nijemaca, saeteresdag, saturday itd., konačni sedmi dan u nedjelji, svoju subotu.

[1] ld., s. 204—6.

Saskoga Kroda hristjanski hroničari, u opće, poistovjetiše sa Saturnom, pa je držati, da sjevero-njemačka subota bijaše njemu posvećena. Nego, kip jedan Saturnov, "simulacrum Saturni", hroničar Widukind spominje i megju idolima, kojima se, u vijeku X, klanjahu baltički Slaveni. Kip bijaše od livene bronze, a obožavali ga slavenski Vari, u istočnoj strani sadašnjeg Holsteina. Saski vojvoda Hermann potuče Selibora, kneza Vara, ote mu grad, i, na očigled svijeta, izgrdi tu nagjeni idol Saturnov.[2]

[2] Widukindi **Res gestae saxonicae,** 1. III, c. 68 (Pertz M. G., Script, III):".... urbis praedam suis militibus donavit, simulacro Saturni ex aere fuso, quod ibi inter alia spolia repperit, magnum spectaculum populo praebuit" ....

Lasno je pripaziti dodirne tačke u dvije legende, u germanskoj i našoj. Grčić Manojlo jest Loki-Krodo po tome, što su obadva visoki dvanaestorci; oba u neku ruku prikladna, a opet u neku bezprimjerno opaka. Do oboga javlja se guja, oličenje Ognja.[3] Za Lokia kaže se, da je plameno sunce, a u kipa Krodova u vis pružen je točak, simbol sunca, pa i Grčić, koji je sav u čistu zlatu, i na crvenom konju, taki isti simbol, jabuku, ukrao u Budimu. Pače, zbog naravi sunčane, Grčić "upaljuje žestoke strijele". Žarkom strijelom Grčić ubija dijete svoje, crno jagnje; Loki tuče svoju vatrenu djecu, goni na pašu svoju kozlad, a ima životinjskog sina, vuka Fenrira. Propada Loki, kao što i Grčić. Onaj je svezan, a potresom drma zemlju; ovaj, s vidrom na koljenu, sjedi u kuli kamenitoj, koju će hladan silni vjetar oboriti. Što naša pjesma kaže, da Grčiću "igra vidra na koljenu", to je govor starinski, a znamenit je. Vidra se spominje u Eddi kao demonska životinja, čiju kožu Aesiri, ili Asi, zlatom napunjaju; a spominje se, jednako, u **skazkama** ruskim, gdje ona zavodi carevića Ivana pod bijelu kamenu ploču u podzemne zlatne dvore, ili je neman koja leži u moru, a spavajući suče morske valove.[1] Vidra je dakle, u vjerovanju Germana i Slavena, sakralna životinja,[2] te posvećena dvanaestorcima, a poimence jednome od njih.

[3] U pričanju naroda arijskih, pri svršetku ili dana, ili ljeta, pomalja se mitična zmija (Gubernatis, **M. Z.,** II, p. 443), t.j. u noći dnevnoj, ili godišnjoj, vlada bog Oganj. U jednoj pripovijeci bugarskoj kaže se: "Čim jesen dogje u zemlju, zmije iskupljaju se oko cara svoga (Krausz, **Mährchen,** II, 02). Jasnoće radi, budi ovo ovdje o Ognju uzgred rečeno.
[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** II, p. 414.
[2] Pošto je vodena i riblja, njem. Fisch-otter, gre. ενυδρις (lutra, serpens aquatilis), razumijemo, zašto Krodov kip stajaše na velikoj ribi.

Ali od svega najviše pada u oči ime Krodo, koje Sasi dadoše zločestome Lokiu. Velika je prilika, da je Krodo isto ime, koje i praslavensko Čertŭ.[3] U sjevernih Slavena, ova riječ sad znači vrag a postanja je tamna, kako to uopće biva s riječima, u kojima se krije zapadnuto kakovo božanstvo. Čertŭ, u narječju naših Slovenaca "črêt", znači takogjer blatna lužina, rit, pa se i to nekako vezuje s legendom propalog, utonutog Lokia-Kroda. Vezuje se tim više, što naš narod ima mrku poslovicu: "lasno je gjavolu u ritu svirati".[4] Slovencima glagol "črtiti" hoće reći: mrziti. Sve to nas nagoni k mišljenju, da je mrski neki Črt, naličan mrskom Krodu, u našem narodu bio i bitisao, pa od njega nama da preostadoše nekolike tamne riječi i tamna jedna poslovica.[5] Nego, riječnu prazninu ispunilo nam pričanje o Grčiću Manojlu, u označnim crtama istovjetno s legendom o Lokiu-Krodu. Dapače, po slučaju moglo bi i to biti, da od asonancije naši stari Črta napraviše Grčićem, ili Grkom. U tananog, prometnog Grka, sjeverni došljaci ne pohvališe toliko dar oštroumja i pretežnije kulture, koliko pokudiše opasne spletke lukavijega južnoga čovjeka. Vjerolomni bog zasjedač, netom pometnu božanstveno svoje ruho, preobrazi se, valjda, u nevjernoga, a sazvučnoga, Grka.[1]

[3] Već Grimm (**D. M.,** *s.* 206), raspravljajući Kroda, pomisli na češkoga Čerta.
[4] Vuk. **posl.**
[5] Kroz ovu radnju, izregjala se dovle čitava povorka božanstva naših i skandinavskih (dotično sjevero-njemačkih), koja su, ili jednaka, ili čudno slična. Time još jače nam se utvrdi hipoteza, izražena u **Dijelu I** (s. 79—86 [119—26]), da sjeverni Germani svoju religiju navrgoše bližnjim Slavenima, ili, obratno, Slaveni tima Germanima. Da će prije biti ovo drugo ja još uvijek drzim s toga najviše, što usporedna božja imena, slavenska i germanska, u slavenštini kao da bivaju ponešto prozirnija. I što se tiče Črta-Kroda, u nas se nekako nagagja, što može biti to ime Črt, dok je Krodovo ime manje jasno, i na njegovo satriteljno božanstvo manje prikladno, kad se ono izvodi od **hrođ,** gloria, fama (Grimm, **D. M.,** s. 171).
[1] A zašto u Manojla? Nije li grčko ovo ime onako nasumce prihvaćeno, tad bi moglo biti ime ljutog Manojla Komnena, koji, o polovini XII vijeka, pritisnu i osvoji svu Srbiju, pa i mnoge dijelove hrvatske zemlje, ili ime drugog vizantijskog cara, Manojla Paleologa, koji, na razmaku vijeka XIV i XV, hoćaše da prevjeri istočnu pravoslavnu vjeru.

Pri ovome suglasju Kroda, ili Hruoda, i Črta, još je nešto opaziti. Rečeno je, da sjeverni Nijemci Krodu dan jedan namijeniše, potonji subotni dan. I u Slavena, ako ne dan u nedjelji, a to u mjesecu jednom, čusmo, da je namijenjen božanstvu Sunca.[2] Ljetni uštap Sunca, što se okreće i silazi, Slaveni istom mišlju, kojom i Nijemci, prozvaše "sobotkom". A čudno je i drugo podudaranje vjerske misli. Kaže nam se, da i poganski Franci znadijahu za boga Saturna, t.j. Hruoda, pa da oni pričahu o nekoj Saturnovoj bačvi.[3] Hruodova bačva odmah nam k pameti dozivlje drugo slavensko ime za "sobotku", što je "kupalo".[4] Isto ovako, Skandinavci subotu nazivlju "laugardagr", kupalnim danom.[5] Sve je ovo, u nas i u Germana, od pamtivijeka, te će reći, da je okupano Sunce, kako Hruodo, tako i Črt.[6]

[2] Gore na str. 181.
[3] "Saturni dolium" (Grimm, **D. M.,** s. 204—5, i **Nachtr.**).
[4] Gore na str. 182—3.
[5] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 204.
[6] Na svoga Saturna, ili Kroda, Germani namijeniše i biljku jednu:
"**sâtorlâdhe**". To jo panicum gallicrus, Hahnenfuss, a "**sâtorlâdhe**" anglosaski znači: Saturni taedium (Grimm, **D. M.,** s. 204—5). Naši Dubrovčani neku biljku imenuju "vragolić", što se u Vukove rječniku dubitativno prevagja sa Wassernuss, trapa natans Linn. To je, po Šuleku (**Biljarstvo,** 1, 142), "rašak

obični". Raste po barama, i ima koru vrlo bodljikavu. Plod mu, kao orah, a kusa kostanjeva, jede se od nevolje.

Iz uporegjaja legende naše s germanskom izmala se Črt kao sunčani bog silan i opak. Ali, otkud opačina Suncu bogu? Otud, što ono više ne raduje ni zemlju, ni ljustvo. S junijskim okretom Sunce se uštapnulo, a, iza julijske dozrele žetve, sad u augustu žari i pali. U prirodi, mijena je to mrska, pa je do samog Sunca, jer tama i studen, ovo poglavito arijsko a i slavensko zlo, ništa ne utiču na nepogodu teških sparnih dneva. Iznaopačilo se jedino Sunce. Bog, uzor vjere, prelomi vjeru, te će naša pjesma reći: "I Sunce je vjerom prevrnulo".[7] U ovom stihu najčistije se izrazuje davni pomišljaj o Sunčevoj izdaji; pa se zar skriva nazor isti i u riječi seljaka, u Srbiji, da im je "svetac naudio", kad u najtoplijim danima, oko augusta, ljudi popadaju bolesni".[1]

[7] Vuk, **pjes.,** knj. II, 64, v. 56.
[1] Milićevića **živ. Srba,** str. 106. Osobito Megjudnevica (15 aug. — 8 sept., megju Velikom i Malom Gospom) "od zla" je "uticaja" za bolesti: tadanji bolesnik, ili ne će ostati, ili će dugo bolovati (id., s. 110).

O žarkome, a opasnome Suncu, razveo široku priču takogjer mit helenski. Vratolomni junak Fαεϑων (Žarki), sin Helijev, ili sam 'Ηλιος, Sunce, tjera sunčana kola u visine nebesne neizmjerne; konji, uplašeni, s puta skrenuše, i vozača primakoše k zemlji, koja se sotovo sva popali i presuši; onda Zeus neobzirna tamanitelja sruši gromom s kola dolje u vodu. A grčka još starija verzija mita kaže Faetona dvanaeatorcem. Kralj 'Aυγιαϖ (Vidilo), u prebogatoj svojoj staji, drži do dvanaest gojnih bikova, posvećenih Suncu, pa je Fαεϑων bik najgojniji.[2] Ovo je rečeno po misli čisto arijskoj. U Vedi ništa običnije od metamorfoze likova sunačnih u božanske bike.

[2] Drugdje, u mitu helenskom, lopovski bog Hermes otjeruje sunačnom Apolonu dvanaest krava.

U nas Srba i Hrvata, još druga čudna osoba, osim Grčića Manojla, kao da napominje sila i polom prežarkog Sunca. Bio bi to bogati Gavan. Mukla priča o Gavanu dolazi nam iz pradavnih, iz zaglušnih vremena, a lokalizirana je u svakom kraju južnih Slavena. Od jezera Balatina, ili Gavanova, poviše Mure, pa do Gavanova jezera u sjevernoj Dobrući, unakrst sve zemlje, odjekuje jugoslavenski glas o bučnoj propasti velikog zločinca. Gdje su negda bili visoki dvori tvrdog Gavana i ohole mu gospogje, sad je pusto jezero: udariše munje i gromovi, rasplamtiše se dvori, prosjede se zemlja, a u provaliju utonu Gavan. Bogatuna nemilostiva opasale guje, te ga jednako kolju.[3]

[3] Vuk Karadžić, kao dijete, vidio ovako naslikana Gavana, u manastiru Tronoši u Jadru (**živ. i ob.,** s. 234).

Kako se Gavanovo jezero narodu privigja posvuda, očito je, da priča kazuje prije božju, nego li ljudsku kakovu zgodu. A zgoda je, od prilike, Lokieva. Božanski nesretnik Loki javlja se, kao i Gavan, s gujoni, a u plamenu i u gromovima. Dapače Edda, življe od naše priče, opisuje urnebesnu propast Gavanovu. U Eddi je to stravični rok pomrčanja, **ragnarökr**,[4] ili sveopća bogovska pogibija, uslijed svjetskoga požara. Požar proizvagja zatorni Surtr, iz čijega "mača sijeva sunce bogova",[1] a Surtr je kao udvojeni bog Loki. Pri germanskome polomu svijeta, duga na nebu prelama se, zemlja se drma, grdna guja Jörmungandr opasuje vasionu, pa propada sve u bezdan morski, iz kojeg se ona digla. Odavno guja malo a malo podgrizaše drvo od svjetlosti, Odhinov Yggdrasil. Ali, poslije ovog konačnog roka, iz mora se ponavlja svijet, i u svijetu bogovi. Periodična propast vijeka i svijeta vrza se po pričama sviju Arijaca, Germana i Slavena, Helena i Latina, Inda i Kelta, a, po svoj prilici, drugo nije, u prvoj mitičnoj zamisli, do propast ljeta pri jesenskim olujama. Valjda je naš Gavanov mit preostatak zadnji od nekad obilnijega govorenja o nevjeri uštapnutog plamenog Sunca.

[4] Čudno je, da Grimm (**D. M.,** s. 679), pri riječi **rökr, rök,** misli i na slavensku riječ **rok,** terminus, tempus.

[1] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 676.

Od žara mu himbenog pali se zemlja, te je Gavan tvrd i nemilostiv. A pošto je ono Sunce žarom, ipak, najbogatije, bogat je i Gavan tako, da pregje u pučku poslovicu: "ako nijesam Gavan, nijesam ni siromah".[2] Gavanovu bogastvu može biti da štogod doprinese i sama klima zakarpatske postojbine prvašnjih Srba i Hrvata. Dok je sunce već podosta nizoko na nebu, onamo, po ravni germanskoj i sarmatskoj, u augusta, pa čak i u septembru, ljudi žanju žito, i spremaju bogastvo pokupljene ljetine.

[2] Vuk. **posl.**

Kad Hrvati i Srbi Hristovu vjeru primiše, onda je mit Gavanov okrenut na drugu ruku. Iz saća poganskog iscijedi se med ćudoredne nauke. Vidili na Gavanu primjer grozni, kako Bog strašno kaje tvrdoću, oholiju i bezakonje, te sastavili pobožnu pjesmu, koja se sad pronosi po narodu o bezbožniku Gavanu i ljubi njegovoj.[3] Tu je sve lijepo nagogjeno na moralnu svrhu: blagi božji angjeli, ponosita zla gospogja, premilo jagnješce, što ga angjelima, prividnim božjacima, smjerno ponudi dobri sluga Gavanov. No, i pored svega, iz prenapravljene pjesme kao da izbija poganština. Velika je prilika, da je jagnješce ono isto crno jagnje, koje mi nagjosmo ubijeno od Grčića Manojla.[4] Pa može i to biti, da se u pjesmi još drugo odnosi na stari mit. Pred dvorima Gavanovim,

"stajaše angjeli
letnji danak do podne:
tu ji noge boleše,
bele ruke trudiše,
od samsovâ braneći s' ".[5]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 207 Vidi u Ilića (**Običaji** na a. 81—5) i drugu verziju pjesme, kako se od slijepaca pjeva na pazarima, po Slavoniji..
[4] Na str. 192.
[5] V. 30—6.

Pristaje u mit sparnoga Sunca taj "letnji danak", a pristaju još više psi samsovi. Dva psa pomisliše Arijci kao čuvara pri ulazu u noć i u zimu, te i u podzemni svijet, pa od takih svečanih pasa Rimljani dadoše ime svojoj sunačnoj "caniculi", koja se proteže od 24 jula do 23 augusta. Imahu Rimljani, od velike davnine, "augurium canarium", a da bi ljetinu u polju obranili, žrtvovahu, kad bi sunce zapeklo, rigjih pasa do vrata gradskih, radi toga prozvanih "porta catularia".. Za sličnu žrtvu i svečanik, κυνοφοντιϖ εορτη, znadu i Grci.[6] Pa u augustu slavila su se, u Rimu, takogjer "vulcanalia", na čast ognjenomu Vulcanu. Na pogansku davnu žrtvu kao da šibaju ovi stihovi, iz slavonske pjesme. Pobožni čobanin, sluga Gavanov, veli angjeliina:

"Evo, drage sirote,
da vam janje nadilim
i pred Boga namirim,
da se Gospod ne srdi.
Ode janje pred Boga,
sam se Gospod proplače:
Drago moje janješce,
da tko mi te nadili
i pred Boga namini,
da se Gospod ne srdi[1]?"

[6] Može biti, da od kobnih takih pasa dolazi pučko mišljenje o "sugrebu", koje poteče, bez sumnje, iz starog vjerovanja. I Vukovu rječniku, sugreb tumači se: terra effossa a cane aut vulpe. Opasno je "nagaziti", ili "nastupiti" na sugreb: " .... obolje mi, da oprostiš, domaćica, u početku mišljasmo, da je svrgla srce, a nije, nego mi rekoše, da je nastupila na sugreb, a neki opet, da su ju splele magjije, ili zle

duše naudile. Peci je krajem vatre, davaj joj da pije žestoke rakije i trogodišnjeg sirćeta, ulja samotoka i vode ispod streve ..." (Vrčevića, **Niz prip.,** s. 206—7). Djeca pljunu u sugreb, kad ga god nagju u polju. Boje se, da im ne izagju po tijelu šklopci (Vuk. **rječ.**).
[1] V. 68—77.

Valjda nije bez neke, u prvoj našoj pjesmi, niti ono, gdje Gavanova ljuba angjelima iznosi

"ogoreo krnj leba,
što j' u petak mešeno,
u subotu pretano,
u nedelju vagjeno".[2]

Značajne su, u ustima oholite gospogje, i ove riječi:

"Imam boga na domu
koji mi je stvorio
od olova dvorove
i srebrne stolove,
mlogu stoku i blago".[3]

[2] V. 45—8.
[3] V. 58—62.

Sada, dašto, bezbožnica muža svoga kaže bogom od prkosa i obijesti; ali je opet u tome i neka nagovijest, da Gavan negda bijaše bog. I u slavonskoj pjesmi Gavanova žena muža cijeni bogom:

"Onda viče Gospod Bog:
Oj Gavanko Jelina,
ponosita gospojo!
Gdi ti j' Gavan čestiti,
kog si štim'la za boga[3a]?"

[3a] V. 117—21.

A i samo ime kao da je Gavanu sačuvano od starine. Može biti od **gav-,** i značiti varalac, nevjera,[4] što je glavna oznaka Grčića Manojla. Po slavonskoj pjesmi, Gavan propade u olujini baš ljetnoj, gdje djeluju i očiti likovi iz stare vjere, kao što Gromovnik Ilija i Ognjena Marija, t.j. Perun i Munja, po svoj prilici Angjeli

"napraviše jezero ...
namakoše oblake,
kroz oblake gromove,
Gromovnika Iliju
i Ognjenu Mariju,
hudom vodom topiše,
živim ognjem votiše[3b]".

[3b] V. 107—14.

Čini mi se, da u moralnom istom smjeru isti ovi grješnik prikazuje se i u mnogoj junačkoj pjesmi. Mal da ne u svima zbirkama, guslari upiru prstom na nekog prokletnika. U pjesmi crnogorskoj, to je "prevršavac",[5] a Leka je Dukagjinac po imenu.

"Leka Dukagjinče ubio pet kumovah,
i pet milo kumah obljubio,
pak ubio do pet pobratimah".[6]

[4] U slovenskom, "ogaven" je ljut, a u starosl. "ogavije", dosada, "ogaviti", dosaditi. U češ. "ohava" je "grozota". Usporegjena litvinština kao da nam daje prvotno značenje: varalac, sa "ap-gauti", varati (Miklošić, **Etym. Wört.,** pod gav).
[5] Čojkovića **pjev.,** 41.
[6] V. 16—8.

K tome još "bijelu crkvu razbio", u kojoj "nema blaga": crkvi "vrata polećeše na troje".[1] U bogomolji, u sanduku od kamena, prevršavac nagje svetu Petku i svetu Nedjelju, koje ga prokunu, te se on poboli: "nit' umire, ni prebolijeva, — proz kosti mu trava pronicala, — a u travu s' ljute zmije legle".[2] Bezakonika strašnog i sama majka odbija: "dohvati ga za raspalu ruku, — isturi ga pred bijelu crkvu".[3] I pokraj novijeg nakita, da je pjesma od mnogo vjekova nazad postala, teško da ko dvoumi. Crkva svete Petke i svete Nedjelje odviše je čudna; ima na sebi očiti znamen poganski. Crkva biti će ljetna godina; biti će ona ista

"sveta crkva sagragjena,
mloga gragja savezena,
na djelu na golemu",

koju mi nagjosmo u ženskim pjesmama, i već pretresosmo, primičući je staroj vjeri.[4]

[1] V. 20—7.
[2] V. 2—4.
[3] V. 47—8.
[4] **Dio IV,** str. 47—9 (147—9).

Prevršavac kao da je previšeno Sunce. U augustu mjesecu, ono razbija sretnu godinu, razbija crkvu, gdje onemoćaše Petka i Nedjelja, dvije boginje, valjda Ognjena Janja i Carica nebesna.[5] Što je Leka ubio pet pobratima i kumova, te obljubio pet kuma, moguće, da se tim pokazuje na pet sunčanih ratnih bogova, koji od stamenog marta do ljutog augusta propadoše. Do Leke legu se zmije, kao i do Grčića Manojla.

Pučke pjesme i priče mimoilaze mukom ostale vojvode, dalje od osmoga, Grčića Manojla.[6]

[5] Ili, obratno, Carica nebesna i Ognjena Janja? Za me stoji tvrdo, da imena: Petka i Nedjelja skrivaju dvije boginje (uporedi **Dio IV,** s. 23—4 [123—4]), ali koje to mogu biti, nisam na čisto. Obično navode se zajedno, pa ja sam uzeo, pošto nam se pominje dvanaest Petaka, da je Petka mjesečna Ognjena boginja (1. c.). Nego bi se moglo uzeti i to, da je Petka, sudeći po petku dnevu, ime za onu istu boginju, kojoj Germani sačuvaše spomen u svome "Frei-tagu", što je dan boginje Freyje, Gospogje nebesne. Tad bi Petka bila Freyja, naša Carica Vida, a Nedjelja možda Ognjena Janja. Uz veliko sudaranje skandinavskih i naših mitova, uporegjaj dvaju dana u sedmici, Freitaga i petka, pa i dviju boginja Freyje i Petke, ne čini mi se odviše smion. Ipak ponavljam, da sam za ovo sve još u velikoj neizvjesnosti.
[6] Što je meni poznato, tragom njihovim bilo bi ići u samoj jednoj pjesmi, 83 u II knj. Vukove zbirke. Čitava je pjesma mitom prožeta, premda se bavi, po spoljašnjem joj obliku, g Gjurgjem Smederevcem i gospogjom Jerinom. Ali je oni trag nejasan.

Veličanstveno one iznose, kao što vidismo, tek pogibiju zadnjega vojvode, Kaice Radonje, u društvu s imenjakom njegovim, Oblakom Radom.[1] Taj je muk veoma značajan, i potvrgjuje nam shvaćanje o dvanaestorcima. Sunce srće k nebenim nizinama; opraznila godina i cvijećem i žitom i voćem. Vrijeme je sve to većma nepogodno; zima, na prvom domaku, hoće da bije ljudsku sirotinju. Nad prirodom eto zastrta je sinja mrtva jesen, pa ljudi rado ne misle na sunčane bogove, niti o njima što kazuju.

[Ovdje na kraju ove knjige, s kojom se svršava religija vidila i sunca, bio sam naumio nešto primetnuti. Megju dodacima, što ih imam, znamenite su neke molitve k svetome Vidu, meni dostavljene iz Spljeta i iz spljetske okolice. Po molitvama je još više doći do zaključaja, da sveti Vid nama zamijeni višnjeg Sutvida, pa da je Naša Vida ona "fru Gode", koju Grimm ne može da istumači. Ali, radi odmjerenog ovdje prostora, ovo ja ostavljam za knjigu, što slijedi, a biti će druga i zadnja.]

[1] **Dio IV,** str. 29—34 (129—34).

Dio VI.

Gromovnik Perun i Oganj.

Na velikoj visini slavenskog neba juri i praska gromoglasni Perun.
Kod Slavena, u redu bogova, je li najprvi Perun? Većemu broju ispitača sadašnjih čini se, da je. Drže ga vrhovnim bogom osobito za to, što Vizantinac Prokopije, u poznatom svjedočanstvu o višnjem biću u slavenskih Anta, za ovo veli, da je "gromotvorac".[1]

A Prokopija bi potvrdio ruski hroničar Nestor, u koga je naći ugovore, sklopljene kroz X vijek izmegju Viziintinaca i Rusa pogana, gdje se ovi kunu Perunom, kao na glasu bogom, kao bogom preuzvisitim. Pa i zbilja, ko gromorniji na nebu, ko jači od Gromovnika? Kud se krene, prati ga vijor; gdje tresne, drma nebom i zemljom. Svoga Gromovnika Indru vedični molioci smatrali bogom najsilnijim. Grci i Rimljani trijes pridadoše vrhovnome Zeusu i Jupiteru.

Ipak, hoćemo li stvar pobliže gledati, ta svjedočanstva nisu odlučna; a Perunovo prvenstvo koleblje se. Običaje i bogoštovje Slavena Prokopije tek crta na velike poteze; njegova je izreka veoma općenita, te Peruna ni po imenu ne zna; odaljeni Vizantinac ne može da označi slavenske bogove, pa slavenskom višnjem bogu pokuči on trijes valjda s razloga, što mu u pameti lebdijaše gromoviti Zeus.

[1] .... "της αστραπης δημιουργον".... Vidi opasku, na str. 31—5 **I Dijela.**

Bolji svjedok od nehajnoga Vizantinca biti će saski hroničar sveštenik Helmold, koga obuzela živa želja, da u Hristovu vjeru obrati polapske i baltičke Slavene. Helmold navodi poimence četvero slavenskih svijetlih najglavnijih bogova pa Perun, premda odličan, dolazi na drugom mjestu, iza Svantovida:[1] dobro obaviještenomu misionaru, uvijek je na čelu neba, visok vladar, Svantevid, a onda za njim Perun,[2] Živa (?) i Radigast. Što se pak tiče kletvenih riječi, od Nestora navedenih,[3] one se lasno mogu preokrenuti u potvrdu Helmoldova kazivanja. Rusi pogani čas se kunu "Perunom i Volosom, skotskim bogom", a čas "bogom i Perunom". U ovoj drugoj formuli, neimenovani bog, koji će biti Volos, izilazi prvi u kletvi. Mi u Volosu, Velesu, nagagjasmo obličje jedno vrhovnoga Svantevida.[4] Ovako bi se Rusi bili zaklinjali svojim vrhovnim bogom i Perunom. Višnji bog mogao se, u Slavena, katkad nazivati naprosto "bogom",[5] kao što "bagha", u klinastim natpisima Akemenidâ, hoće reći višnji Ahuramazda.[6] I naš pučki govor, u izrazu od davnine: "Bog i Božić", po svoj prilici dostavlja nam riječ "Bog" u istome značenju.

[1] **Chron.,** c. 52.
[2] Helmold piše: Prone. U polapskom govoru dolaze za Peruna forme: Pyron, Prohn.
[3] I ovo i sve ono, što se u ruskim spomenicima odnosi na Peruna, gledaj u G. Kreka: **Einleitung in die slavische Literaturgeschichte,** 2 Aufl., Gratz 1887, s. 384—5.
[4] **Dio 1.**
[5] Krek je protivnog mnenja (**Einl.,** s. 385).
[6] Spiegel, u opasci na str. 39 II knj. Aveste.

Premda je Vidu, bogu vidila, a ne Perunu, bogu groma, išlo, koliko ja cijenim, prvo mjesto[7], opet bješe Gromovniku dostojanstvo preveliko. To se razabira već po tom, što u megjunarodnim svečanim ugovorima, koje čas prije spomenusmo, rušitelji mira ukleti su, i na osvetu prepušteni njemu, gromoradnom ljutom bogu. A baš u X vijeku, gdje se Rusija megju poganstvom i hristjanstvom ljulja, gdje su dvije vjere u živome suporu, neprestano ističe se Perun. Njega u veliko obožavaju južni i sjeverni Rusi; u Kijevu, kao u Novgorodu, Perunu na čast stoje kipovi; u hramu kijevskom kip, i ako od drveta, skupocjen je, jer mu je glava od srebra, a na glavi brada od zlata; bog drži u ruci ognjeviti kremen, dok pred njim trajno gori vatra od hrastovih klada. Perun iste žrtava, a žrtvovani su, osim životinja, kašto i ljudi.

[7] Kad se dobro pazi, i u drugim indo-europskim mitologijama na prvom mjestu ne stoji bog groma, nego bog vidnoga, sjajnoga neba. U Italo Helenâ, Jupiter-Zeus, ako i drži grom, opet, u pravome svojem biću, prestavlja sjajno Nebo. U vedično prvo doba, bijaše Vârunas (Nebo) bez sumnje dostojanstvom stariji od Gromovnika Indre, pošto nam himna X, 124, u Rig-Vedi, izrično veli, da je gospostvo s Varune prešlo na Indru. A po riječima vedičnim, meni se čini, da taj prvašnji Varuna ide uporedo s našim Vidom i s germanskim Odhinom Varuna se nazivlje "Gospod", "kralj bogova i ljudi", "prabog", "Gospod svega", "kralj svemira". "Oko sebe ima četu vidokâ", pa i sam "gleda daleko" (I, 25, v. 16), te njegova "oba jasna oka kroz tri zemlje prozira" (VIII, 41, v. 9). Isti Varuna "kao plašt svijet pokriva" (VIII, 41, v. 7), ili, "zaogrnut zlatnim plaštom, odijeva sebe u presjajnu svoju odjeću, i vidoci sjede okolo njega" (I, 25, v. 13). I nazive i svojstva i prilike ove mi već nagjosmo u Svantevida i u Odhina (vidi osobito **Dio 1**). Kod Varune kao da je pripaziti i svjetsko drvo, germansko i naše: "Sveti kralj Varuna, u prostoru bezadnjem, usprav drzi vrh od drveta; zrake korenom silaze, uzlaze" (I. 24, v, 7).

Kad veliki knez Vladimir od sebe Peruna odrinu, i g. 988 sruši mu kip u Kijevu, time i poganstvo u Rusiji propade stubokom. Moglo bi se reći, da poslavenjeni skandinavski Rusi i ratoborni knezovi, Rurikov porod, zavoliše žestokog Gromoviiika za to, što im pripominjaše germanskog boga satritelja, Gromovnika Thôrra. Ali je Perun skoro u jednakoj časti i kod sjeverozapadnih Slavena. Helmold imao zgodu, da mu vidi svetište u prastaroj šumi, onamo negdje preko donje Labe. U šumi bio kup posvećenih hrastova, što ih zagragjivala drvena ograda uz dvoja vrata. To bijaše na daleko razglašena bogomolja, sa sveštenikom, godovima i različnim žrtvama. U svaki ponedjeljak tamo na sud išao narod, a s njim knez one zemlje, pa i sveštenik, kome svetište bijaše pristupno, ujedno s ocima, koji su voljni bili žrtvu prinijeti, ili su od zagrožene im smrti tražili kod boga utočista. Pribjegu ne bi niko kidisao radi pošte, što su Slaveni davali svetinjama svojim; pače, nije se ni to trpilo, da se krvlju neprijatelja oskvrni tlo unutar ograde hrama. A veoma nerado bi se Slaveni kleli, jer je kletva kod njih kao ukletva, zbog osvetne srdnje bogova.[1]

[1] Vrijede, da se navedu, riječi Helmoldove (**Chron.,** 1. I, c. 83): ".... transivimus in ulteriorem Sclaviam .... Accidit autem ut in transitu veniremus in nemus, quod unicum est in terra illa, tota enim in planiciem sternitur. Illic inter vetustissimas arbores vidimus sacras quercus, que dicate fuerant deo terre illius Pronen, quas ambiebat atrium et sepes accuratior lignis constructa, continens duas portas. Preter penates enim. et ydola, quibus singula oppida redundabant, locus ille sanctimonium fuit universe terre, cui flamen et feriationes et sacrificiorum varii ritus deputati fuerant. Illic omni secunda feria populus terre cum regulo et flamine convenire solebant propter judicia. Ingressus atrii omnibus inhibitus nisi sacerdoti tantum et sacrificare volentibus, vel quos mortis urgebat periculum, hiis enim minime negabatur asilum. Tantam enim sacris suis Sclavi exhibent reverentiam, ut ambitum fani nec in hostibus sanguine pollui sinant. Jurationes difficillime admittunt, nam jurare apud Sclavos quasi perjurare est, ob vindicem deorum iram".

Na temelju historijskih svjedočanstva, to je, od prilike, sve ono, što se da reći o slavenskom Perunu. Kako je čuti, Perun je bog na visokom mjestu, bog preugledan; ognjem nebesnim silovit, on gromom satire rušitelje ugovorenog mira i krivokletnike na narodnom sudu. Ljudi boje se kletve, radi Peruna. Nego, pravednike i nevoljnike on zaklanja tvrdom obranom svog hrama, svetim okriljem gromu izloženih hrastova. Pridamo li tome etimologiju Perunova imena, koje dolazi od slavenskog korena **per-**, otkle starosl. pьrati == udarati, prati[1], u Perunu čisto je oličen grom, trijes, koji udara i krha, a nije munja, koja samo sijeva.[2] Po drugom značenju korena, nagoviještena je možda i kiša, što se s gromom iz nagomilanih groznih oblaka na zemlju lije, ispirajući i čisteći nebo.

[1] Miklošić, **Etym. Wört,** pod **per-2** — Krek, **Einl.,** s. 386.
[2] Krek, **Einl.,** 16.

Pitanje je: da li, baš pod istim imenom Perun, javlja se bog Gromovnik u Srbâ i Hrvatâ, kao što u sjeveroistočnih i sjeverozapadnih Slavena? Dosta je prilike to misliti, jer Perunovo ime ostade nam u riječi "perunika", što je pučko ime žensko, a znači i bilinu jednu, iris germanica, koja se u Crnojgori

zove "sablja", ili "mačić", a u Dubrovniku "bogiša",[3] s očitim odnosom na jednog boga. Prilika biva još veća time, što "perunika" ne sačuva nam se tek po goloj riječi, već se ona pjeva u puku:

"Oj devojko, plava peruniko!"[4]
"Oj .Dunave, tija vodo!
Što ti tako mutno tečeš?
Il' te jelen rogom muti,
il' Mirčeta vojevoda?
Nit' me jelen rogom muti,
nit Mirčeta vojevoda,
već devojke gjavolice,
svako jutro dolazeći,
peruniku trgajući,
i beleći svoje lice" [5]

Govor te pjesmice odiše mitom, a sasvim je mitična perunika u ovoj:

"Perunika krajem mora rasla,
tud prolaze Pavlovi svatovi,
svi svatovi peruniku beru, —
al' ne bere Pavle gospodine .....
pade iskra na sedlo kumovo,
iskra pade, sedlo se raspade,
i pod sedlom dobar konjic crče,
i pod konjem trava se osuši,
i pod travom zemlja se raspade".[6]

Ovdje je perunika u tijesnoj svezi s ognjem nebesnim, s iskrom Perunovom.[7]

[3] Vuk **rječ.**, pod **Perunika.** Ima i "divlja perunika", iris pseudacorus (id.). Pogledom na lično ime, da su ovakova imena i ova stara dubrovačka: "Perchuna Sclava", to mati dubrovačkog vlastelina, Dimitra Maskanje, i "Perchinii Zenobia", žena župana (?) Tolislava (**Libri Reformationum,** T. I, p. 23 i p. 15, Zagabriae 1879), ne bih hotio tvrditi odrješito. Dvije žene življahu na razmaku XIII i XIV vijeka. Za lično ime Perun znadu i Slovenci, kao što i Česi.
[4] Vuk. **pjes.** knj. I, 441, v. 1.
[5] Id, knj. I, 669.
[6] **Vila Beogr.** g. 1868, br. 31.
[7] Peruniku imadu i Bugari. Da li se štogod tamo o njoj pjeva i kazuje, nije mi poznato. Perunikom naši ljudi hoće da i liječe. Kad koga guša boli, tuku koren od nje i na gušu privijaju. (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, g. 164).

Ali mi ne samo da induktivnim putem, manjom ili većom vjerojatnošću, nagagjamo, već i pouzdano, izravnim svjedočanstvom našeg naroda, znamo, da za prošlih vremena Hrvati i Srbi štovahu Peruna. O opstanku njegovu, u nas, svjedoči jedno naše mjessto, i za mjesto privezana tradicija. U nas ima "planina Perun", što je visoki vršak u dalmatinskom Mosorn, nad poljičkim selom Dubravom. Poljica, u Dalmaciji do Cetine, naselili i udržali hrvatski starenici, koji se sklopiše, već od davnog vremena, u neku malu republiku. Na suhoj zemlji dalmatinskoj, čakavština ostavi tu mnoge tragove, pa se i koješta još sačuva od starine hrvatske. U selu Dubravi, pod pomenutom planinom Perun, priča se, da su se na onom mjestu ljudi nekad klanjali bogu Perunu.[1] Možda nije bez neke niti selu ime Dnbrava, koja je mogla, u doba neznabožačko, biti sveta Gromovniku.[2] Poljičko ovo predanje diže svaku sumnju o imenu Perun u Gromovnika hrvatskog i srpskog. Po poljičkom primjeru, ima jedna Perin planina i na zemlji Bugarâ.

[1] Ovo meni kaza katolički sveštenik, Petar Škarica, marljivi poznati povjesničar rogjenih svojih Poljica.
[2] Dub, u zapadnom dijelu naroda, zapravo znači hrast, a hrastovi bijahu sveti Gromovniku. Isporedi s Perun-Dubravom poljickim Perunovim Dubъ, mjesno ime u Maloj Rusiji. Veliki i jaki dub, ili hrast (quercus aescula), kraljuje u šumama europskim, te pošto grom k sebi najviše on privlači, spomenit je u arijskom vjerovanju. Poput hrastova hrama, koji nam opisa Helmold, bijaše i glasoviti hram pelaškoga Gromovnika u Dodoni. Govoraše bog, kad bi hrastovi vjetrom šuštali, a prvo prorostvu dodonsku oglasi se gromom. Kremenom, i hrastom jednim, nastade takogjer davno proročište u latinskoj Prenesti (Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod (Chêne). Hrast, a na hrastu imela, bili pak najsvečaniji u keltičnom bogooštovju Druidâ, premda ne čisto ne zna, je li se pri tome štovao Gromovnik. Nego je skandinavski Gromovnik Thôrr, i jednaki njemački Gromovnik Donar, imao hrast sebi posvećen, i hrastove hrame. Isto je i s litvinskim Perkunom. A u Mecklenburgu, na negdašnjoj slavenskoj zemlji,

taki hramovi spominju se još u XII vijeku. Pače i danas u Rusiji, u Tulskoj guberniji, ljudi traže velike hrastove do izvora, i korom od njih, umočenom u vodu, liječe zubnu bolest, dok, na drugim mjestima, kad prvi put u godini zagrmi, brane se oda zla svakog, tarući legja na hrastovo stablo (Gubernatis, ib.). Neka niža vrsta hrasta zove se, u nas, "grm", koja bi riječ mogla biti u svezi s gromom.

Najživlji spomen boga ostade nam u pjevanju i kazivanju o Gromovniku Iliji. Kad Peruna oturiše, prenesoše mu Srbi i Hrvati djelovanje na Iliju. Prelaz od boga na sveca bio najlaglji. U svetom pismu, na samu riječ velikog proroka Ilije, oganj silazi s neba i pali, voda se u oblaku rastupa, te uji dažd i vjetar; vihor, najposlije, uze proroka i uznesu ga, u čudnoj prikazi ognjenih kola i ognjenih konja. Pak i svetački dan Iliju pada na 20 julija, gdje no u ljetu najčešće i najjače grmi. Ovakog Iliju slavenski obraćenici odmah nazvaše Gromovnikom, to po Gromovniku im Perunu.

Na Gromovnika Iliju Gromovnik Perun naprti sve teško breme svoga poganstva. Svetac Gromovnik, kako ga shvaćaju pučke pjesme, gotovo u ničem se ne luči od boga Gromovnika. Nigdje u pjesmama, kao što u bibliji, ne silazi oganj na riječ Ilijnu, već svuda sam Ilija udara gromom:

"Vala Bogu! vala jedinome!
gde mi Vlasi žanju u nedelju!
Nad njima se tri oblaka viju:
jedan oblak Gromovit Ilija,
drugi oblak Ognjena Marija,
treći oblak sveti Pantelija.
Progovara sveti Pantelija:
Udri gromom, Gromovit Ilija,
udri ognjem, Ognjena Marija,
a ja vetrom sveti Pantelija.
Al' govori Ognjena Marija:
Nemoj gromom, gromovit Ilija,
nemoj vetrom, sveti Pantelija,
ni ja ognjem Ognjena Marija,
jer Vlasima Turci ne vjeruju,
a pšenica težatka ne čeka".[1]
"Udri gromom, Gromovit Ilija,
seci mačem, sveti Pantelija,
pali ognjem, Ognjena Marij'a!"[2]
niz oblaka svetac progovara:
Ognjem pali, Ognjana Marija,
str'jelom str'jeljaj, sveti Pantelija,
gromom udri, svetitelj Ilija".[3]
"Ne svetkuju Petku ni Negjelju,
ni Iliju, koji gromom bije,
ni Mariju, koja munjom pali".[4]
"Ilija ih gromovima gagja,
a Marija munjom i strijelom".[5]

Grom je uvijek Ilijna svojina. Gdje sveci blago dijele, uze "svet' Ilija groma nebeskoga, — a Marija munju i strijelu".[6]

[1] Mobarska pjesma, Vuk. **živ. i ob.,** str. 52.
[2] **Nar. pjes.** u **Vili Beogr.** *g.* 1867, br. 4.
[3] Krasić, **pjes.,** knj. I, 68, v. 136.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 36, v. 119—21.
[5] Id., knj. II, 2, v. 35 -6.
[6] Ovako u pjesmi crnogorskoj (**Vuk. pjes.,** knj. II, 2, v. 24—5). U hercegovačkoj (Vuk. **pjes.,** knj. II, 1), pri diobi izpuštena je Ognjena Marija, te Ilija uze "munje i gromove" (v. 55). Inače, munja i oganj pripadaju najviše ognjenoj svetici.

Silni tutanj groma potresa srce Slavenima. Prije u gromu, koji prostorijama neba dugo ječi, nego li u munji, koja časom sijeva, spaziše oni gromovitog Peruna. Grmljavina im bijaše otuda, što se Perun kolima vozio po nebu. Perun je nebesni gromotni kočijaš, pa eto kočijaš je i sveti Ilija. Dvije narodne pjesme, obe ljuto mitične, privode nam poganskog kočijaša. Zvijezda Danica ženi brata Mjeseca olujnom Munjom:

"Hvalila se zvijezda Danica:
Oženiću sjajnoga Mjeseca,
isprosiću Munju od oblaka".[1]
"Raduje se zvijezda Danica,
ženi brata sjajnoga Mjeseca,
isprosila Munju od oblaka".[2]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 230, v. 1—3.
[2] ld., knj. I, 231, v. 1—3.

Pri nebesnoj toj svadbi, megju visokim kumovima, i jedna i druga pjesma spominju "kočijaša svetoga Iliju".[3] Mogao bi ko pomisliti, da je Gromovnik Ilija kočijaš s uzroka, što prorok Ilija uzagje na nebo na kolima ognjenim. Ali je kočijaševa utvara davnija od hristjanskog uticaja. U Eddi, kočijaš je Gromovnik Thôrr: on se vozi, ili hodi pješice, dok na konju ne jezdi nikad.[4] A u knjizi i religiji još starijoj od eddične, u Rig-Vedi, na kolima sa dva sivalja juri Gromovnik Indra.[5] Od ovih se kola, za čudno davnih u mašti Arijaca, još ori nebo, po pučkom vjerovanju. Trči Gromovnik Ilija na kolima svojim, i od lupe kola postaje grmljava, kažu neki naši ljudi kad grmi." Gromovit Ilija bog je i onda, kad kišu lijeva, ili zatvara nebesa, u pjesmama narodnim. Nije ni ova slika uzeta od biblijskog Ilije, i ako u svetom pismu, kad se prorok Bogu moli, daždevi udaraju. Naš epski Gromovnik Ilija, kao što neposredno upravlja gromom, tako glavom on pušta bučne ljetne pljuskove. koji s gromom idu, ili take pljuskove zemlji uskraćuju.[7]

[3] 230, v. 8—231, v. 11. Prva pjesma kočijašu pridaje "munje i strijele" (v. 22), a druga "strijele i gromove" (v. 19), te Ognjenoj Mariji doznačuje "oganj živi" (v. 18).
[4] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 138.
[5] Rigv., passim.

Vukova zbirka junačkih pjesama otvara, odmahi prvom pjesmom: "Sveci blago dijele", stravični prizor srdnje Gromovnikove, gdje on, uskratom voda, prokletu zemlju suši i bije. Sastali se Gromovnik i sestra mu, Blažena Marija. Ona je plačna, a

"Sveci blago dijele"

"nju mi pita Gromovnik Ilija:
Sestro naša, Blažena Marija!
Kakva ti je golema nevolja,
te ti roniš suze od obraza?
Al' govori Blažena Marija:
A moj brate, Gromovnik Ilija!
Kako ne ću suze proljevati,
kad ja idem iz zemlje Ingjije,
iz Ingjije iz zemlje proklete?
U Ingjiji teško bezakonje:
ne poštuje mlagji starijega,
ne slušaju gjeca roditelja,
roditelji porod pogazili,
crn im bio obraz na divanu,
pred samijem Bogom istinijem!
Kum svog kuma na sudove tjera,
i dovede lažljive svjedoke
i bez vjere i bez čiste duše,
i oglobi kuma vjenčanoga,
vjenčanoga ili krštenoga,
a brat brata na mejdan zaziva,
gjever snasi o sramoti radi,
a brat sestru sestrom ne doziva.
Njoj govori Gromovnik Ilija:
Sejo naša, blažena Marija!
Utri suze od bijela lica,
dok mi ovdje blago podjelimo,
otićemo Bogu na divane,
molićemo boga istinoga,
nek nam dade ključe od nebesa,
da zatvorim sedmera nebesa,
da udarim pečat na oblake,
da ne padne dažda iz oblaka,
plaha dažda niti rosa tiha,
niti noću sjajna miesečina,
da ne padne za tri godinice . . .
Uze . . . Ilija munje i gromove,
Pantelija velike vrućine . . .
zatvoriše sedmera nebesa,
udariše pečat na oblake...,
crna, zemlja ispuca od suše,
u nju živi propadoše ljudi,
a Bog pusti tešku bolezanju,
bolezanju strašnu srdobolju,
te pomori i staro i mlado,
i rastavi i milo i drago.
Što ostalo, to se pokajalo,
gospodina Boga vjerovalo.
I ostaše božji blagoslovi,
da ne padne leda ni snijega
do jedan put u godini dana".[1]

[6] Vuk. **živ. i ob.,** str. 66.
[7] Izmedju nebesne gospe, kišne Vide (gledaj **Dio I**), i kišnoga Peruna, razlika je valjda ta, što Perun lijeva plahe olujne dažde.

Kroz ovu pogansku pjesmu provlačena je nit hristjanska, koja joj razne komade vezuje po misli nove vjere; ali je čisto to, da Gromovnik, sam uzevši gromove, zatvara sedmera nebesa i udara pečat na oblake. Jednako je čisto i ovo drugo, da Gromovniku samo po staroj vjeri može Marija biti sestra, te da je ta Blažena Marija ona Ognjena Marija, koja nam dogje u uskliku:

"Udri gromom, Gromovit Ilija, —
seci mačem sveti Pantelija,
pali ognjem Ognjena Marija!"
i u stihovima:
"Ne svetkuju Iliju . . . koji gromom bije,
ni Mariju, koja munjom pali".[2]

Dakle po pjesmi, koju sad ovdje prebiramo, sastao se, da dažde ustavi i grješnu zemlju mori, Gromovnik sa sestrom svojom, nekom Ognjenom Munjom.[3] Ljudski se grjehovi, u pjesmi, navode vrlo u krupno, pa se u njima čini izražena kao neka rudimentalna etika naših otaca. Što se tu uporno govori o tjeranju na sudove, možda je to pripomenak svečanih sudova pod sankcijom Perunovom.[4]

[1] Vuk. **pjes,** knj. II, 1, v. 12—83.
[2] Gore, na str 134.
[3] U porednoj pjesmi crnogorskoj: "Sveci blago dijele" (Vuk. **pjes.,** knj. II, 2) uze "sveti Toma pečat od oblakah" (v. 26), t.j. oporni i tvrdoglavi apostol preuze k sebi nemilo lice kaznitelja Gromovnika. To nam je ujedno i dokaz površne i prelagane analogije, kojom obraćenici preobukoše svoje stare bogove.
[4] "Illic omni secunda feria populus terre cum regulo et flamine convenire solebant propter judicia" (1. c., na str. 131).

Vrijeme prestanka "plaha dažda, rose tihe i sjajne mjesečine za tri godinice", uporegjeno s izrazom: "i ostaše božji blagosovi, da ne padne leda ni snijega do jedan put u godini dana", moglo bi značiti tromjesečnu zimnu nevolju. Od Gromovnika silazi mrtvilo na prirodu, kako u ljetu, kadno ne grmi, ili grmi a malo kiše pada, tako isto i u zimi, gdjeno grom sasvim prestaje, te se bog umanjo, pokunjio. Crna zima grize ljude, a onemoćuje gromovitog boga. Litvinski Perkun bijaše od zime slab, osjećaše grozu, kad bi se god utrnula vatra, sto goraše njemu na čast.[1] Gromovnik hoće da se prene s prvim svojim gromom u proljeću.

[1] Brückner, **Beitr. zur lit. Mythologie,** Archiv **I**X, s. 118.

Da bi iz drijema ustali i osnažili se na ljetnu borbu, veliki i svijetli bogovi, po postojanoj zamisli svih Arijaca, piju svjetlost, piju nektar na sjajnim gozbama. Što su bogovi veći i svjetliji, tim je izdašnije pijenje, sobet svečaniji. U Eddi, Gromovnik Thôrr pije silno, pije više od ostalih bogova. Pošto je i naš ep udržao Gromovnika, za čudo bi bilo, da njega ne izvede, gdje se slavno časti na veselju bogovskom.

"Bože mili, čuda velikoga!"
pjeva pjesma jekavska,[2]
"gledah čuda prije nevigjena:
u Pavlovu svetom manastiru
postavljeni od zlata stolovi,
svi se sveci redom posadili;
navrh sofre Gromovnik Ilija,
nasred sofre Sava i Marija, —
po dnu sofre Petka i Negjelja;
slavu diže svetitelji Nikola,
i napija u slavu Ristovu;
al' se njemu malo zadrijema,
u drijemu čašu ispustio,
čaša pade na stolove zlatne,
nit' se razbi, nit' se proli vino.
Kara njega Gromovnik Ilija".[3]

[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 22.
[3] v. 1—15.

Pićem nadovoljeni ovi sveci, da su prozirnom koprenom tek prevješeni svetitelji poganski, svak uvigja. Maldane sve njih mi već poznajemo u glavu, iza izloženog tečajem našeg rada. Jedini nam se Sava tu sasma izmiče, te ne znamo, dali on skriva boga kakva. Al krio se, il ne krio iza njega bog, on nam opet nekako ovdje nagoviješta zimnu nedaću, jer drugdje, u pjesmi o diobi svetačkih darova, dopade "Sveti Savo leda i snijega".[4]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 2, v. 30.

A taman čudnu pogibiju, zar redovnu godišnju, opisuje prvašnja pjesma, gdje se sveci goste:

"Al govori svetitelj Nikola:
Ne karaj me, Gromovnik Ilija;
malo trenuh, čudan sanak usnih:
naveze se trista kalugjera,
naveze se u to sinje more,
prilog nose Svetoj gori slavnoj
žuta voska i b'jela tamnjana.
Digoše se vjetri do oblaka,
udariše po moru talasi,
da s' potopi trista kalugjera;
u glas viknu trista kalugjera:
Pomoz' Bože i sveti Nikola!"[1]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 22, v. 21—32. Mitičnu misao ove pjesme nalazimo, u malo preinačenom obliku, i u pjesmi jednoj (knj. II, 3) Petranovićeve zbirke: od silne jugovine na.moru sv. Nikolaj spasava trideset kaludjera.

Na gozbi nebesnoj, gdje su "postavljeni od zlata stolovi", pa "svi se sveci redom posadili", Gromovnik drži čelo sofre, dok Nikola slavu diže. Po tom Gromovnik i Nikola kažu se kao svetitelji ponajglavniji. A ko je to Nikola? Mi ga već vidismo u prikazi sveosve mitičnoj, u pjesmama pjevanim pri početku velikoga posta:

"Časne poste zapostismo,
novu gragju iznesosmo,
u njoj poju svetitelji,
sveti Petar i Nikola"
"Oj na djelu na golemu
mloga gragja savezena,
sveta crkva sagragjena
u njoj poju do dva sveca,
sveti Petar i Nikola".[2]

Sada uz Gromovnika, k očima nam se blize primiče slika Nikolina: on je s Gromovnikom neki svetitelj zamašit, pošto na gozbi dižu slavu. Božansko biće njegovo odgaliće sasvim ova ženska pjesma iz davnine, a sadržaja čisto vjerskog[3]:

"Raslo drvo sred raja,
plemenita dafina,
plemenito rodila,
zlatne grane spustila,
lišće joj je srebrno;
pod njom sveta postelja,
svakog cveća nastrta,
ponajviše bosiljka,
i rumene ružice;
na njoj svetac počiva,
sveti otac Nikola,
k njem dolazi Ilija,
mironosna vojvoda,
pa besedi Ilija,
mironosna vojvoda:
Ta ustani, Nikola!"[4]

[2] **Dio IV,** na str. 46—7 (146—7).
[3] Vuk **pjes.,** knj. I, 209.
[4] "
da idemo u goru,
da pravimo korabe.
da vozimo dušice,
s ovog sveta na onaj",

zaključuje pjesmica, slabo privezana, s ova četiri stiha, za mišljenje nove vjere.

Što je arijsko i slavensko drvo od svjetlosti, mi puno puta rekosmo.[5] Evo ga ovdje opet, bujnom riječju stare religije, naslikana. Veliki svetac Nikola, koji pod svjetskim drvetom počiva na postelji, nastrtoj bosiljkom; koji na gozbi diže slavu nelomnom, nesmrtnom čašom, jamačno punom čistog vidila; koji se bio olijenio, zaljuljao u snove, i božanstvenu čašu ispustio: to je ostarjeli Vid, što umanjen leže pod svjetsko drvo, pa od drveta crpa snagu na novi ustanak, pri mladoj godini. K još tromome Vidu pristupio Gromovnik s prvim proljetnim gromom, rekavši: Ta ustani, Strahore! Uzvik: Ustaj, ustaj, Strahore! upravljen k Vidu, mi čusmo iz usta djece, u sačuvanom ulomku drevne himne, što se sad pjeva uz veliki post hristjanski, t.j. na proljeće.[1] "Ta ustani, Nikola!" po svoj je prilici jedno sa: "Ustaj, Strahore!" a to se čini kao molitvena pobuda ratnome Vidu, kao ritualna riječ, k nama prešla iz obrednika prvih Hrvata i Srba.

[5] Poglavito u **Dijelu III,** na str. 10—15 (154—9)

Što stari, bradati hristjanski svetac Nikola, po već vigjenom primjeru drugog starolikog sveca Vlaha,[2] ovdje zamijeni sustala, na koncu godine, Vida-Velesa, u tome nije čuda. Dapače, čudo bi bilo da se ono ne dogodi.

Pri unutrašnjoj duševnoj borbi sa dviju oprječnih vjera, poganske i hristjanske, smućena savjest pokrštenika gledaše, kako bi to nesuglasje potulila i poravnala dvije vjere, rado laćajući se svake i površne prilike, svakog iole suzvučnog imena. Iz panja svakojakog ljudi tesali svetitelja, ni poganskog, ni hristjanakog, ama nešto polovno, kao što polovna bješe i vjera, u podubljem sloju naroda, to kroz dugo doba poslije obraćenja. U onoj žurbi za asimilacijom, za izjednačivanjem, kašto do dva i do tri nova sveca k sebi preuzeše vlastitosti jednog starinskog boga, tim laglje, što je bilo onda mnogo odjelitili kotara, više samosvojnih županija, na narodnom zemljištu. Ovako sveti Vlaho, pa i sveti Nikola, dogjoše na ispražnjeno mjesto Vidovo; no bogu oni ponešto oteše i sebi prisvojiše. Starački plašt, što spade s pleća onemoćalog Vida, podignu Nikola, i nabaci ga na pleća svoja. Gdje Nikola pod čudnim drvetom leži na postelji, zastrtoj Vidovim bosiljkom, ili sjedi za zlatnim stolom, časti se, diže slavu čašom nelomnom, u snove se uljuljuje, tu je on, po znakovima neprevarnim, vrhovni bog Srbâ i Hrvatâ. Gdje pak, kako još kazuju pjesme, dobiva vode i brodove[3], pa je čuvar nad gazovima, veliki čuvar na svakom putu i suhom i morskom[4], tu je svetac hristjanski. Tu je on svetac onaki, kakva ga napravi općenita misao europejskog svijeta u srednjem vijeku, premda, i u ovom obliku, moglo bi se valjda na njemu, još tanjom analizom, pripaziti neku žicu pogansku.[5]

[1] **Dio I,** na str. 52 (92).
[2] **Dio I,** na str. 49—51 (89-91).
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 1, v. 59.
[4] Id., knj. I, 95, v. 4—6.
[5] U pučkim molitvama, sveti je Nikola "putnik i namjernik". N. p. u Srbiji, na badnji dan, kućni starješina njega vapije ovako: "Sveti Nikola, putniče i namerniče, molim ti se, pomozi mi na svakom mom putu, u tavnoj gori i na mutnoj vodi!" (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, g. 127). Zašto na badnji dan, bez ikakvog posebnog uzroka, starješina se moli sv. Nikoli, to se slabo tumači hristjanskim koledarom. Znamo pak da Svantevid baltički daje namjeru, ili sreću, a putuje svake noći. Putuje jednako Odhin skandinavski. S druge strane, s namjernikom Nikolom možemo usporediti uve pučke izvorne izreke: "Što je Bog dao i namjerna" — "Namjerna je najbolja" (Vuk. **rječ.,** pod **namjerna**).

U narodnim pjesmama, dovle ispitanim, Gromovnik Ilija nam se očitovao radeći ovo glavno: upravlja gromom, drži do sebe ognjenu munju, zatvara i rastvara kišne oblake, gozbuje sjajno navrh sofre. Da su ta svojstva u Gromovnika Ilije starija od hristjanske preobrazbe, da je Gromovnik baš taki čak od pamtivijeka arijskog, to, osim rečenog, još utvrgjuje sva komparativna mitologija. Već indijskim ljudima vedičnoga doba ono sve vrši Gromovnik. Tima Indima Gromovnik jest Indra, snagom, smionošću i veličinom bog nad ostale bogove On sobom puni ajer i dva svijeta. Na nebu Indije, gdje mrke olujine, munjom presićene, goropade se i prolamaju jekom urnebesnom, najprvi, ili barem najoglašeniji bog, bude, dakako, Gromovnik. Ipak, Indra nije samosazdani bog; njega, silnog i

ratobornog mladića, koji naglo, za cigli dan, raste, rodiše otac Nebo i mati Zemlja; a molitelji pjevači vedične himne uvijek obraćaju, prije Agniju (Ognju), pa Indri. Što se tiče Indrina djelovanja, on upravlja i udara gromom ili trijesom, koga drži u desnoj, ili u obima rukama. Indima Gromovnikov trijes privigja se različito, kao klin, dvostruko, stostruko, hiljadostruko pregiban, kao kijak, mlat, strijela[1], kamen[2], kojim bog nebo razlama.

[1] Rigv., II, 12, v. 10.
[2] Id. II, 30, v. 5. — IV, 22, v. 2 — VI, 22, v. 6.

Bilježimo strijelu i kamen gromovni, jer ulaze, kako ćemo to brzo viditi, i u naše pučko vjerovanje. Od groma Indrina ne luči se munja, kao što to biva u nas; ali opet Indra "ragja oganj".[3] Eda bi dažd uz grom udario, pobožnici najtoplije se mole Indri: "Daj nam od neba vodu, i dolje lijevaj daždevno mlijeko!"[4] Eto buču dva konja Indrina, "oblačna planina zaklikta, pljusak lijevajući";[5] vode, "ričući kao krave, letom hitale, strujile k moru".[6] Gozbuje pak indijski Gromovnik još veće od našega. Na presveto pilo, na **somu,** njega, češće od ostalih bogova, dozivlju vedični molioci; dozivlju skoro u svakoj himni, tome silnome bogu upravljenoj. Kako bi sebe na borbu krijepio, ratnik Indra **somom** se opija. Moćni Indra "vlada mirom i ratom".[1]

[3] ld., II, 12, v. 3.
[4] Id, 10, v. 8.
[5] Id., II, 11, v. 7.
[6] Id., I, 32, v. 2.
[1] Id., VIII, 37, v. 5.

Sličnost prikaza vedičnih s prikazama naših pjesama ide i dalje. Gdje je god govor, u nas, o Gromovniku i o Munji Ognjenoj, tu svegj dolazi i sveti Pantelija, koji ili mačem siječe, ili strijelom strijelja, ili, to ponajviše, vjetrom udara: "Udri gromom, Gromovit Ilija, — udri ognjem, Ognjena Marija, — a ja vetrom sveti Pantelija".[2] Tako i u pjesmi Petranovićeve zbirke: "Angjeli blago dijele",[3] guslar namijeni Panteliji "velike vjetrove".[4] Po isti način, vedičnome Gromovniku pomažu, klikću, pjevaju, hrli i snažni vjetrovi, takozvani Maruti. Tih Maruta gospodar je Indra; brza četa Maruta svagda ga opkoljava, te uz njega ratuje; niko ne može da odoli, kad zajedno napadaju vjetreni Maruti i gromovni Indra. To će reći, da grom i veliki vjetrovi skupa idu, pri neslomljenoj sili oluje. Ovo je božje djelovanje tako zajedničko, da je naći u Rig-Vedi himnâ, a osobito bojnih peana, upravljenih, pod sjedinjenim naslovom, Indri i Marutima.

[2] Ovo, i druga odnosna mjesta, opet gledaj gore, na str. 134.
[3] Knj. II, 1.
[4] v. 14. Isporedi što je o Panteliji rečeno u **Dijelu V,** na str. 53 (173), gdje u njemu ja nazreh, s razloga tu navedenih, nejako Sunce, što se uz vjetrove iz olujnoga oblaka odgaljuje. Ni ovdje ja ne mislim, da Pantelija zauze mjesto poganskog kakvog vjetrnog boga, nego da je to olujom zamračeno, slabačko Sunce, koje vjetrovi i Gromovnik, rastjeravši oblake, turaju opet na svijet božji. Barem je takav, u Rigvedi, olujni prizor. Gromovnik Indra i vjetrovi Maruti drijeśe, u oluji, Zoru i Sunce, sapete od nemani: koturati će Gromovnik sunčano kolo; Indra "izvede Sunčev sjaj" (Rigv., II, 19, v. 3); Indra učini, te "Sunce stoji na nebu vidno svima" (id. I, 52, v. 8). U nas, tijesni odnošaj megju Suncem i Gromovnikom izrazuje se, možda, i u pučkom običaju, da oni koji slave Gjurgjev dan često preslavljaju sv Iliju (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII в. 107). Mi u Golemom Gjurgju narodnog pričanja opazismo veliko Sunce godišnje u maju mjesecu (**Dio V**, s. 30—48 (150—68).

Metnusmo naporedo malne čitav rad obojice Gramovnika, vedičnog i našeg. Moguće je, da i samo ime Perun nalazi se u Rig-Vedi. Gromovnika tri vedične himne uznose pod imenom, ili nazivom Pardžanja (Parjányas).[5] Da je Gromovnik Pardžanja u svom biću, isti sa Gromovnikom Indrom, nema razložite sumnje, jer Pardžanja radi ono, što i Indra: praćen od Maruta, grmi silno i pušta olujne dažde.[1] Od Indre, koji osušenu zemlju daždom oplogjuje, ne razilazi se Pardžanja ni u tom, što mu se ističe moć plodonosna: "Paržanja je onaj, koji plod izvodi u bilju a i u pastusima, u kravama i u ženama", veli

himna.[2] Valjda amo spada naš epski izraz čudna i nejasna značenja: "Ilija, **mironosna** vojvoda". Po velikoj prilici, Paržanja jest arijski Gromovnik, prije nego se on, u daljoj vedičnoj periodi, razvi u glasovitijeg Indru. Sanskritsko ime Parjányas, litvinsko Perkúnas, slavensko Perunъ, mnogima čini se jednako, i ako se, pri sravnjivanju, opaža glasovna koja neprilika.[3] S imenom Gromovnika Peruna-Paržanje mi bi ovako uzlazili u zaglušno doba samog postanja arijskog.

[5] Rigv., V, 83 — VII, 101 i 102. No se dosta često i drugdje imenuje kao bog oluje.
[1] Vidi cijelu himnu V, 83.
[2] Rigv., VII, 102, v. 2.
[3] Krek, **Einl.**, s. 388—9.

Osim pjesama, takogjer pučka prosta predaja pruža nam gragje za poznavanje mitičnog Gromovnika. O gromu, i o Gromovniku Iliji, dosta se govori u narodu. Indijska zamisao, u Rig-Vedi, da je grom kad strijela, a kad kamen,[4] čvrsto se u nas udrža. Naš puk misli, da je u groma "strjelica",[5] koja u obliku "kamena" leži u zemlji na onom mjestu, gdje grom udari.[6] Čudni taj kamen sam izilazi, poslije nekoliko godina, na površinu, pa ko srećom njega nagje, nosi ga uza se, kao moćnu hamajliju.[7] No, turobna je "strjelica jesenja", jer će babe gatalice nju ponamjestiti u red s drugim jakim i mrskim moćima.[8] "Jesenja strjelica" očevidno nije drugo, no zadnji grom, kojim Gromovnik prestaje djelovati u vrijeme mrtve jeseni, te se onda i priroda umrtvuje. Što pak strjelica, ili kamen, poslije nekog vremena sam izilazi na zemlju, to je isti bogov grom, koji će na proljeće iznova jeknuti, te i prirodu uskrsnuti. Kad prvom započne Gromovnik romoriti, kad prvi put u godini zagrmi, to je u zdravlje svemu i svakome: ljudi još danas valjaju se onda po zemlji, kako ih one godine ne bi legja bolila.[1] A strijelom, dašto gromovnom, još se kunu: "Tako me strijela uvrh počeoka ne udrila!"[2]

[4] Gledaj gore, na str. 140.
[5] Slovaci je zovu "Paromova (Perunova) strela".
[6] To je "kamen bjelutak koliko veliki orah, glatko zatesan sa mnogijeh strana, te su na njemu postali mnogi uglovi" (Vuk. **živ. i ob.,** s. 66).
[7] Vuk. **živ. i ob.,** str. 66. Kao hamajliju od uroka, ušivaju i nose uza se takogjer komadić od drveta, koje grom zapali (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 147).
[8] Vrčevića **niz prip.,** str. 226: ".... iz jedne krpe izvadi i u dotični red ponamjesti vučji zub, papak od srne, jesenju strjelicu i iglu soldinjaču bez ušiju".
[1] Vuk. **živ. i ob.,** str. 67.
[2] Vuk **posl.**

U svakom času grom i gromovnik nisu pogodni. Usred ljeta, gdje najjače grmi, jeste, naravno, i najveća Gromovnikova epifanija. Ali bog, kao što može tada djelovati blagosovom plaha dažda i rose tihe, može, uskrativši te darove, suhim ognjem svojim biti i sve živo u svijetu. Od udara njegova padaju ljudi: "jeknu kao ranjenik ilijnštaka!"[3] Opada žir sa hrasta, opadaju i lješnici i orasi, s istog ilijnštiika, ili julija, Gromovnikova mjeseca.[4] Ako, naime, grmi na Ilijn dan (20 julija), misli se u narodu, da će se one godine ucrvljati, te opasti žir i lješnici i orasi.[5] Pominjanje ovakog voća nije nipošto slučajno, već ono potječe iz stare religije. Za hrast sa žirom mi već znamo, da bijaše posvećen Perunu. No i lješnik namijeniše Gromovniku. Nema za to naročitog svjedočanstva u pogledu slavenskog boga, al ga ima za Gromovnika germanskog: lješnik pripadaše Thôrru.[6] Što se tiče oraha, on brani od groma, u praznovjerju pučkom na otoku Siciliji.[7]

[3] Vrčevića **niz prip.,** str. 131.
[4] Ilijnštak, u jekavskom narječju, znači julij, a to je mjesec Ilijnski, mjesec Gromovnika.
[5] Vuk. **živ. i ob.,** str. 67 — Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. 106.
[6] Vidi navod iz Mannhardt-ovih **Germanische Mythen** u Gubernatisa, **Myth. des Plantes,** pod **Noisetier.** Jednako pripadaše i njemačkome Donaru. U gornjem Pfalzu, kad bjesni oluja, prosti ljudi u okvire od prozora meću lješnikovih grančica (Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 202).
[7] Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Noyer.**

Još je znamenitije ono što se u našem narodu kaže, da sveti Ilija, po zapovijedi božjoj, gromom gagja i bije gjavole.[8] A tako silno boje se gjavoli groma, da je nastala poslovica: "uzvrdao se kao gjavo ispred groma". Kad grmi, nipošto se ne valja krstiti: rasplašeni vragovi mogli bi pod krst, a to se zna, da grom u krst ne će. Pučko govorenje ovo čini se posvo hristjansko, a naprotiv pogansko je baš do gola. U Švetskoj priča se o divovima, koji se boje groma Thôrrova. Kad Gromovnik grmi, od straha stiskuju se divovi, pa kao klupka, ili kruglje, kotrljaju se niz brda u livade, bježeći i zaklanjajući se megju kosioce.[9] Nego je ta prestava još davnija od skandinavske mitologije. Gromovnik Indra, kad grmi, bije redom sve vragove vedične, koji sapinju daždevne oblake, to Vala, Ahi, Pipru, Pani, Namući, Çušna, Vritra. Kivan je Gromovnik osobito na iziješnoga Çušnu, "dušmanina žetve",[1] pa još i više na ogromnu zmiju Vritru, koja razastire maglu i siplje grad,[2] i koju on neprestano goni: Indra je nazvan Vritrahan, "ubilac Vritre". Svojim gromom bog gagja neman, pa eto "rastvori zaprtu pećinu vodâ";[3] nad lješinom Vritre vode zastrujile.

[8] Vuk. **živ. i ob.,** str. 66.
[9] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 835—6.
[1] Rigv., II, 19, v. 6 — IV, 16, v. 12.
[2] Id., I, 32, v. 13.
[3] Id., l, 32, v. 11.

Dakle, vragovi naši i divovi skandinavski, u prvom zametku mitičnom, ukazuju se kao crni arijski duhovi, koji napastuju oblacima i božjoj blagodati plaha dažda; no, na visokom poprištu neba, Gromovnik protiv njih žestoki boj bije; tad tutnji oluja, a lijeva se voda. Crnogorska poslovica veli: "ljetni je dažd kô i vojska",[4] a druga poslovica: "gràd je kâ i vojska", možda i to na tamni spomen one vojne nebesne.[5] Jasniji spomen biti će ovo drugo: kad pada grad, gdjekoji ljudi, kako bi gràd prestao, hoće iznijeti pred kuću sofru sa žlicama, a gdjekoji, u Grblju kotorskom, zapaliće granu lovorike, ili će baciti napolje lopatu žeravice.[6] Na bogovskoj sofri vidismo Gromovnika gdje gozbuje, eda bi jak postao; suviše, vidismo ga ubojnika, ognjem oružana. Pomenuti običaj kao da je mimika božjeg čina, a i ponuda bogu. Da gràd prestane, na nekim mjestima sad se i puške izbace na zloduhe i na vještice u olujnome oblaku,[7] a mnogi vjeruju, da su kašto vještice i pogogjene, pa s oblaka strovaljene na zemlju. Je li ovakovo vjerovanje poteklo iz srednjega vijeka, gdje demonologija bijaše sasvim mah otela, te i vještičine razmetahu se posvuda, ili je to izvorna pomisao slavenska i arijska, ja ne bih hotio presuditi.[1] U ostalom, vještice pominje Rig-Veda, baš pri borbi Gromovnika: nubilac Vritre potjera vještice".[2]

[4] Vuk. **posl.**
[5] Kažem ja ovo vrlo dubitativno, jer se sad poslovice razumijevaju ovako: dažd ili gràd, nekud udari, a nekud i ne udari (Vuk. **posl.,** na str. 45).
[6] Vuk. **rječ.,** pod Gràd. Protiv gràda bilo u Rimljana drugih, no jednoznačnih, običaja: dizahu krvavih sjekira prema nebu, ili crvenom čohom zastirahu kućni mlin.
[7] Na zloduhe primijenjeno je i slavljenje hristjanskih zvona, kad je zlo vrijeme, a gràd prijeti ljetini. Radi toga se negda zvonilo po svoj Europi, pa i u nas, gdje se običaj osobito uporno još drži u Spljetu i u spljetskoj okolici. U Europi, barem u Njemačkoj, takogjer pucalo se na olujne oblake.
[1] Radi toga, ja uopće ispuštam vještice iz ovoga rada. U pogledu njih, čini mi ge mučno lučiti nazore poganske od hristjanskih. .
[2] Rigv., II, 20, v. 7.

Eto iznijesmo sliku Gromovnika, koji gromom mlati opake duhove, i navedosmo pri tom mnoge običaje u puku, s kojih je ona slika još punija. Česti se običaji tu pripletoše, pošto suzbijanje vragova ljetne žetve bijaše najmučniji i najviši čin boga gromovitog. Svojom sućuti, pobudom svojom, božji čin praćahu ljudi. Ori se po nebu zamračenom prejaka grmljavina, a nije kiše; to je još neriješen boj megju Gromovnikom i vragovima žetve. Iz šturih oblaka siplje se gràd zatorni; to časom pretežu vragovi. Ali, uz manju grmljavu, eno, najposlije, svrnu se k zemlji žednoj plahi dažd, razli se očekivana voda; to je svršetak borbe i pobjeda bijeloga Gromovnika nad četom crnih dušmana božjih i ljudskih. Rastreskao ih bog "bijelim" svojim gromom![3] Ovi je prizor tim uzvisitiji, što se fizičnim zakonom zbiva na velikoj visini neba. Zimi oblaci su niži, nego li ljeti. Krupne kaplje ljetnih plahih dažda padaju sa visoka. Navrh

neba uzvio se Gromovnik, te brižljivo lebdi nad zemaljskom žetvom svojih vjernika. Gromovniku klanjaja se ljudi, u svečanim časima njegove borbe Ako sada, u spljetskim varošima, kad je vrijeme olujno, a čeljad po kućama užeže oganj, te unj baci bilje mirisavo, osobito kadulje, pa se žene, djeca i starci okolo ognjišta vruće mole Bogu[3a], ovaj bog, u davno doba, doista bijaše Gromovnik. Boga slavili vjernici u velike i o ljetnom godu njegovu, pa se i od toga sačuva sve do danas trag jedan u izuzetnom štovanja Ilijnoga dana, sa strane muhamedanskih Srba i Hrvata. U Bosni, naši ljudi Muhamedove vjere još svetkuju Ilija dan, kako svetkuju i dan Gjurgjev. Njihova jedna poslovica za Iliju dan veli: "Do podne Alija, od podne Ilija[3b]".

[3] U pjesmama narodnim, kadikad grom je "bijel".
[3a] Dostavljeno meni od spljetskoga prijatelja.
[3b] Vuk. **posl.** To će reći: svetac je naš, kao i vaš, turski i hristjanski.

Na dva tri li mjesta, mi našemu Gromovniku primakosmo Gromovnika germanskog. Nego, i u cjelini skandinavski Thôrr, njemački Donar, kao da je*,* po nazivu i po biću, čiti naš Gromovnik. Stječu se potpuno dva boga, slavenski i germanski, ili barem nema niti jedne crte, koja bi ih mogla odvojiti. Germanski je Gromovnik najjači i najsilniji od svih bogova, osim vrhovnoga Odhina, koji mu je roditelj, dok mu je mati Zemlja. Presnažnog, al tankovitog i krasnog mladića, odlikuje rigja brada. Thôrr je nazvan "rigjobrad": trese bradom, a gnjevi se; u bradu kad puše, ječi kroz oblake grom; rigjoj mu bradi mole se pobožnici.[4] Zakleti je neprijatelj divovima, koje gromom gagja i rastura: da nije Thôrra, veli skandinavska jedna poslovica, divovi bi mah preoteli. I oni su kivni na njega. Jedan mu div kradom ote grom, i zakopa ga osam milja ispod zemlje. Thôrrov je grom mlat čudotvorni: kad je bačen na divove, koji pred njim strepe, mlat se sam po sebi vraća bogu u ruku. Božanstveni taj mlat oživiti će i mrtve kosti; on posvećuje, kao što ljudsku lješinu, tako i mladu nevjestu.[1] Mlat je kamenit, pače zapravo jest "kamen", **hamar.**[2] Zove se i **mjölnir,** koja riječ živo sjeća na starosl. **mlъniju** i na našu **munju** ognjenu.[3]

[4] Mi ovdje ne zaboravljamo, da je bila kijevskome Perunu, na glavi srebrnoj, rigja brada od zlata (gore na s. 130). Rigjost imala bi znamenovati oganj Gromovnikove strijele.
[1] Sad bolje razumijemo ono, što rekosmo na str. 142, da naši ljudi, kad nagju gromovni kamen, nose ga uza se kao moćnu hamajliju.
[2] Hamar (hammer) u prvom je značenju tvrdi kamen, pa onda mlat (Grimm, **D. M.,** s. 151).
[3] U istoj germanštini starosjevernoj ima i riječ **myln,** što znači oganj (Miklošić, **Etym. Wört,** pod **melnija** — Grimm **D. M., Nachtr**. zur s. 150).

Po njemačkom praznovjerju, svaki put gdje nanovo grmi, zakopani kamen gromovni uzdiže se i izlazi na zemlju; a to biva, pričaju, poslije sedam ili devet godina. Tim kamenom kleli Germani: "Udrio te kamen!" a i sada njim kunu ljudi, osobito po sjevernoj Njemačkoj.[4] Ljudima ne rominja kiša, nego buči plaha oluja, od Thôrra poslana. Bogu svet je hrast i lješnik, a i drugo bilje. Od životinja, njegovi su jarci. Dva jarca, po Eddi, upregnuta su u gromovna kola Thôrrova. Germanski Thôrr-Donar ostavi iza sebe tragova u mjesnim i u ličnim imenima. A čini se čak i to, da slabije neke tragove ostavi, u Germanima, takogjer letoslavenski Perkúnas-Perunъ; ovo ime kao da ponegdje zvuči u nomenklaturi gotskoj i u općoj germanskoj.[5] Pače, na nebu germanskom neki nalaze zgoljnog Peruna u ognjenom bogu "Fiörgynn" skandinavske Edde, kao što nalaze Munju u "mjölnir".[1]

[4] Vidi u Grimma **Deutsche Myth.,** s. 151, dotične kletve, koje su malne iste s našima jekavskim: "Kami ti u srce!" — "Kam ti u dom!" — "Muči, stale ti s kamenom!" — "Kam tamo, kam amo!" (kad se kunu). U **II Dijelu** (s.146—8 (244—6), kletvene take riječi ja stavih u svezu s okamenjenicima, s dvojicom nebesne braće. Nego bi se to moglo i ovamo pritegnuti. Barem formulu zakletve: "Kam tamo, kam amo!" ništa ne smeta pridjesti Gromovniku, koga vidismo, u Rusâ i u Slavena baltičkih, jamca svečane prisege. O njemu govoreći, kaza nam Helmold (1. c. na s. 131): "Jurationes difficillime admittunt, nam jurare apud Sclavos quasi perjurare est, ob vindicem deorum iram". Taj strah od Gromovnika radi kletve, ma bila kletva i prava, izrazuje se valjda i u poslovicama: "Tako me suva munja ne osmudila, a prav se Bogu ne ukleo!" "Ko se kriv kune, od traga gine, a ko se prav kune, od straha". Gdje i gdje, u prostom narodu, i sad tek velikom mukom nagovoriti je ljude na sudnu zakletvu. (Vuk. **posl.**) Dok se

ovako zaziralo od kletve, učinjenoj kletvi kao da najteže jamstvo bijaše Gromovnikov kamen. Kad, u jekavskim krajevima našeg naroda, zavagjene, pa izmirene dvije strane bacaju, svaka na stranu suprotnu, kamen, viknuvši: "kam tamo, kam amo!" one sklapaju možda ugovor baš s Perunovim kamenom, kako, pri megjunarodnim ugovorima, Perunom kunijahu se Rusi.
[5] To po sudu J. Grimma (**D. M.,** s. 143).
[1] U takove mitologe broji se i sam Grimm, ali stvar se još raspravlja, te nije presugjena. Linguistično raspravljanje gledaj u Kreka **Einl.,** s. 388—9, u opasci.

Od Thôrra je još bliži k nama litvinski Gromovnik Perkunas, letski Pērkóns. Da je Perkun litvinske naše svojati čisti imenjak Perunov, niko ne poriče, premda jezični strogi uporegjaj megju dva imena ponešto zapinje.[2] Manje od eddičnog Gromovnika mi poznajemo litvinskog: ali razbacane vijesti o njemu s našom predajom slijevaju se i nju utvrgjuju. Svome Perkunu Litvini spominju mater, "Perkuno teta", kojoj je glavna zadaća, da Sunce sustalo, i prašinom umrljano, u kupelj primi, pa da pusti, drugi dan, ono okupano i čisto na vid božji.[3] Sunce dopada ropstva, a izbavlja ga Perkun svojim velikim mlatom. Litvini pak obožavali ogromni jedan mlat, i prinosili žrtve gromovima. Obožavali oni i neke kamene, što ih oblijevahu krvlju žrtvovanih životinja, a presvete kamene niko ne ticaše osim sveštenika.[4] Perkun bio gnjevljiv bog, i mogla lako od njega nastati šteta poljskome plodu. Litvinski, oluja je: "perkunija," Bog se radovao ognju, pri nestatku kojega tinjaše mu snaga, te, Perkunu na čast, u šumama Lituanije, gorila viječna vatra. Sveti mu bijahu veliki davni hrastovi, a sveta, izmegju tica, neka bena, što ju Leti zvahu "kozom" ili "jarcem Perkunovim", njemački "Donnerziege".[5]

[2] Krek, **Einl.,** s. 387, u opasci.
[3] "Percuna tete mater est fulminis atque tonitrui, quae solem fessum ac pulverolentum balneo excipit, deinde lotum et nitidum postera die emittit". Navodim po Grimmu (**D. M.,** s. 144) ove riječi Lasieza, staroga pisca pòljskog, jer su nama važne i u drugom pogledu. One nam potpuno tumače božićne stihove: "da okupam, Koledo! — malog boga, Koledo! — i božića, Koledo!" (**Dio III**, s. 70 (214), i još bolje dokazuju, da naš je Božić mlado Sunce.
[4] Da li bijahu Perkunovi kameni, ili kameni drugih bogova, mučno je reći. Nego, kamen najveći ("Akmo, saxum grandius" — Brückner, **Beitr. zur lit. Mythol.,** Archiv IX, s. 118) bijaše valjda Perkunov, tu isti s velikim njegovim mlatom.
[5] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 153.

Do Gromovnika vidiše kozu, ili jarca, ne samo Litvini i Germani, kojima Thôrrova kola vozijahu, kako rekosmo, dva jarca, već je općenito, u svih Arijaca, ovakovo maštanje. Grcima αιξ bijaše koza, a κατ–αιξ ili κατ–αιγις, oluja, αιγες, valovi, vodene struje. Gromovnik Zeus kozjom kožom obložio svoj štit, αιγις, i od te glasovite egide, od odrte kozje kože, primio svečani naziv αιγιοχος, nosač egide; po Homeru, netom Zeus mače egidom, puče i grom.[1] Nejakog Zeusa dojila koza Amalteja; òbrânjen runom iste koze, on nadbio divove, Titane; da joj vrati milo za drago, uzvisio nju, i dva joj kozlića, na nebo; konstelacija ta, kad se početkom jeseni pokaže, donosi vjetrove i plahe dažde. Nego je taka gromovna koza, ili jarac, još davniji od helenske misli mitične. Eranski Veretraghna, što je indijski Vritrahan — "ubilac Vritre", ili Gromovnik Indra, u Avesti prikazuje nam se jednom s "tijelom ratobornog lijepog jarca uz oštre papke".[2]

[1] Brèal, **Mél. de Mythol.** — **Hercule et Cacus,** p. 106.
[2] Khorda-Avesta, XXX, 9. U Rig-Vedi, ubilac Vritre, Indra, nije jarčjeg obličja, već se pomalja u slici bika, a osobito junačkog ovna. Jedna himna (I, 51, v. 1) počinje, spominjući ga ovako: "Veselite pjesmom mnogo prizivanog ovna" (Indru). Nego ima kozu do sebe "žarki" sunčani bog Pušan, brat i drugar Indrin.

Jarčji lik gromovni privigjao se i Slavenima. U **skazkama** ruskim, jarac, gromotnim glasom, i bradom svojom, plaši vukove, kao da je to glas i brada Perunova; a kad mačka jarcu na rogove metne brezovu koru, čim se kora protre, eto ognja. U mnogom kraju Češke, na dan sv. Jakova, 25 julija, t.j. u mjesecu ilijnštaku, ljudi hitaju jarca kroz prozor, i jarčevom krvlju liječe mnoge bolesti.[3] Taki krvavi jarac baš pripada gromovniku Thôrru, u Eddi. Bog kolje svoja dva jarca, i š njih dere kožu; spravlja

zatim odrte im kože i kosti, da jarcima dade, ticanjem svetog mlata, nov život. Dva jarca ova, opet živa, vječitom mijenom ponavljana, voze po nebu, kako vidismo, bučna kola Gromovnikova.

Spomen odrtih, a ipak živih, jaraca gromovitog boga dočuva nam pučka priča, sa strana zapadnih, o "jarcu živodercu."[4] Osiromašeni starac i baba nemali drugo, do jednog jarca. I sam taj jarac gladovao, pa starac, jedan dan, pošlje mlagju snahu, da vodi jarca u šumu, i da mu tamo nakreše. Malo čas, a eto jarca natrag, te se stane drekenjati oko kuće: mehehe! Starac pita, šta je to, a jarac odgovara: "Poslao si snahu, da mi kreše da brstim, a ona mi natakla gužvu na gubicu, pa ne mogu."

[3] Gubernatis, **Mythol. zool.,** I, c. 4.: **Le mouton, le bélier et la chèvre.**
[4] Vuk. **prip.,** dodat., 13.

Pošlje starac drugu snahu, pa sina mlagjega, pa i starijega, a svima jarac učini onako. Pogje onda š njim baba. Iz rukavice prosipala osjevina za sobom, i vabila jarca; kad osjevinâ nesta, eto ti jarca kući, i obična dreka njegova oko kuće. Pogje, najposlije, i sam starac, pa i njemu onako isto on uradi. Starac se ražljuti, "zakolje jarca, odere ga, osoli, natakne na ražanj i pripeče ga k vatri, a moj ti jarac skoči s ražnja, pa bježi! bježi! te u lisičju jamu." Dogje lisica, i ne smijevši u jamu, u svoju kuću, udruži se sa zecom. Pita zec: "Tko je u tetinoj jami?" a jarac iznutra: "Ja sam jarac živoderac, živ klan ne doklan, živ soljen ne dosoljen, živ pečen ne dopečen! Zubi su mi kao kolac, pregrišću te kao konac!"[1] Na jarčev strašni odgovor, poplaše se zec i lisica, pa pobjegnu bez obzira. Bježeći naišli na vuka, medvjeda i lava, te se digli svi zajedno, al svi zajedno opet bježe od jarčeva govora. Istom kad se njima pridruži jež, i zaprijeti Jarcu, da će ga ubosti, iz jame izlazi i bježi jarac živoderac.[2]

[1] Po drugoj verziji pripovijetke, riječi glase: "Ja sam jarac živoderac, živ drt ne odrt, živ pečen ne ispečen" i t.d. (Vuk. **riječ.,** pod **Živoderac**).
[2] Ovo je zadnje, u sadašnjoj pripovijeci, okrenuto na šalu. **N**a jarčeve riječi, poviče jež: "Ja sam jež, svemu selu knez, savića se u trubicu, ubošću te u g.......u".

Ova priča čini se nekako skovana šale radi, dok je naprotiv starodrevna, te uzeta iz vjerske zaklade Arijaca. Skupljači pučkih priča nagjoše je dosad u Njemačkoj u francuskoj Loreni, na Siciliji i u Toskani, ovdje u dvije varijante.[3] Naša je, valjda, najizvornija i najčistija, a do nje najbliža njemačka, u Grimmovoj zbirci. U njemačkoj, ostrižena je koza: u našoj, oderan je živ jarac, koji je time posve sličan s odrtim, a živnutim jarcima boga Thôrra.[4] Što jarac živoderac plaši, odgovorom iz jame, vuka i zvjerad, u tome imademo jarca ruskih **skazka,** koji plaši vukove gromotnim glasom i bradom svojom.[5] Jarac živoderac odnosi se jamačno na Gromovnika; ali otkud to, da jarčeva slika pripada bogu groma? Prostosrdni čobanski Arijci u bijesnoj igri oblaka, munje i groma spaziše okretna, prkosna jarca, a kadikad i ovna. U Rig-Vedi, Gromovnik je Indra ovan neobuzdan; u Eddi, olujni oblak Thôrrov nazivlje se ovnom, jal jarcem, koji po ajeru plovi. Dakle, iz krila munjevnog oblaka iskoči nam mitični "jarac živoderac".

[3] P. Kasandrić, u zadarskoj **Zori** g. 1886, br. 5—6.
[4] U njemačkoj priči, ipak crta jedna kao da je označnija, nego li u našoj, Iz lisičje jame kozu tjera čela, što nju upeče. U grčkom mitu, nejačka Gromovnika Zeusa hrani Μελισσα, čela, zajedno sa sestrom svojom, kozom Amaltejom.
[5] Vidi gore, na str. 148.

U našem jeziku, ima za jarca i druga riječ: prč. Može li "prč" biti u lingvističnoj svezi s Perunom-Perkunom, ja rasudu toga prepuštam drugima, od mene vještijim. Nego je u "prču" nešto kao gnjevljivo i neobuzdano. "Reče mu oprčito", u Boci znači: reče mu srdito; "Oprčio se prema njemu" jest toliko, koliko: osjekao se, a "prčica" je mali čovjek koji se lasno rasrdi.[1] S druge strane, "prcvariti" hoće reći: vatrom paliti, pa "prcati se", "oprcati", za koze i jarca ima **phallično** značenje. Pri tome pada odmah na um, da u Rig-Vedi Vritrahan — "ubilac Vritre", t.j. Gromovnik Indra, neprestano se zazivlje kao dijelitelj "muške snage", i da jednaki Verethraghna, u Avesti, te je iste "muške snage tvoritelj."[2]

[1] Vuk. **rječ.**

[2] Khorda-Avesta, XXX, 28. "Bewirker der Mannheit", prevodi Spiegel.

Takogjer u Eddi, Gromovnik Thôrr hoće da spori ženitbu. Svojstvo plogjenja je li bogu pridato poradi plodnog oblaka olujnog? A je li se očitovao, i u mitu slavenskom, Gromovnik Perun kao rogjajni bog, po primjeru drugog glavnog boga Vida, koga, hipotezom jednom uzesmo kao **phalličnog boga,** u obliku Porevida? Na te upite skanjujem se dati izvjesna odgovora.[3] Jedino se može reći to, da voće u drveta Gromovniku svetih, žir, lješnik i orah, vrlo često u mitologiji indo-europskoj prestavljaju **phalličnu** sliku.[4]

Raspravićemo još jednu priču, koja se bavi s gromovitim bogom. Priča je po redu prva u zbirci Vukovoj,[5] a raspredana je sada ponešto u nakaradnoj formi, kao i ona o "jarcu živodercu".

[3] Ne znam ni to, da li je Perunova strijela, a kojega je značenja u prvoj zamisli, bajna šibika nekih naših priča.
[4] Gubernatis, **Myth. des Plantes,** pod **Chêne, Noisetier** i **Noyer.**
[5] Vuk. **prip.,** 1: "Megjedović".

Od jedne žene, koja, tražeći divljeg broća, zagje u planini, te dogje pred jednu pećinu, i od medvjeda, koji iz pećine izigje i ugrabi je, rodi se dijete neko, "Megjedović". Iz pećine medvjed odhranio sina Medvjedovića, i u svijet ga pustio, kad je ovaj mogao iščupati bukvu iz zemlje. Iščupanu i okresanu bukvu zametnuo Medvjedović na rame, kao kijaču. Prema jačini, taj gromula bio i proždrljiv. Jednom padne megju ratare; orale nekolike stotine plugova; oračima kola mnoga dolaze s ručkom; Medvjedović se naklopi te pojede sve, i još da je bilo! S ratarima bio se okladio, ako ne pojede, da im da kijaču, ako li pojede, oni njemu da dadu sve gvozdeno na plugovima. S gomilom sabranog gvožgja išao kovaču, da mu skuje buzdovan na bukvu kijaču. S kojom polovicom toga gvožgja slupani buzdovan prsne na komade, kad ga ono Medvjedović baci u nebo i u legja dočeka. Ubije kovača, pa drugi kovač skovao buzdovan od svega gvožgja: opet ga hiti u nebo Medvjedović, načetvoronoži se podanj, a buzdovan od legja otskoči čitav. Proždrljivac došao nanovo u polje k jednome oraču, i hvatio se odmah rukom, da mu pojede ručak, no orač reče: Ne! dok se ne prekrstiš, ovako kao i ja!" Ljudeskara prekrsti se, onda se obojica najedu, i još im preteče.

Ručak bila donijela oračeva kći, pa se u nju zagleda Medvjedović, i hoće da se ženi njome, al je otac njemu dati ne smije od još gromornijega junaka, od Brka. "Bre, šta marim ja za Brka!" reče Medvjedović, a orač njemu: "Be, i Brko je neki; sad ćeš ga vigjeti." Ima šta i viditi! "Stane huka s jedne strane, dok se iza brda pomoli jedan brk i u njemu trista i šezdeset i pet tičijih gnijezda. Malo po malo pomoli se i drugi brk; eto i Brka. Kako dogje k njima, a on legne ničice gjevojci glavom na krilo, i reče joj da ga pobište. Gjevojka ga stane biskati, a Megjedović ustavši polagano, raspali svojijem buzdovanom Brka u Glavu, a Brko prstom na ono mjesto, govoreći gjevojci: Eto ovgje me nešto ujede! A Megjedović opet buzdovanom na drugo mjesto, a Brko opet prstom na ono mjesto:
Evo ovgje me opet nešto ujede! Kad ga udari treći put, Brko se opet pipne ongje, i srdito poviče: Ta zar si slijepa? Evo ovgje me nešto kolje!" Kad se Brko najposlije trgne, Medvjedović bježi od njega bez obzira. Došao na jednu vodu, a preko nje lopatom prebacili ga ljudi, koji su vijali na gumnu šenicu. Tu vodu preskoči Brko. Bježi jednako Medvjedović uz jedno brdu, pa od silne Brkove potjere vrlo sustao. Na brdo izišavši, a ne znajući više kud, sakri se u torbu u sjeme jednoga čovjeka, što je sijao na uzoranoj zemlji, i torbu sa sjemenom o vratu držao.

Medvjedović, koji se sve vrza oko oračâ i sijačâ, i kod njih krije se od silnog Brka, očevidno je onaj vrag, koji se uzvrdao ispred groma Ilijna, te bježi pod krst, ili je onaj div, koji se ispred groma Thôrrova stiskao od straha, te se skotrljao niz brdo u livadu, i bježeći zaklonio se megju ljude kosioce[0]. Naš div, ili skandinavski jötunn, Medvjedović je i po tom, što se rodio u pećini, i što divskim rsom čupa bukve iz zemlje. Kazuje ga divom, ili jötunnom, takogjer ješnost neizmjerna. A što je pak Brko, razumijemo malne jednako čisto. Gromorniji je Brko od Medvjedovića, koga on tjera, a naviješta ga "huka iza brda", t.j. olujnog Gromovnika javlja iza brda grom. Odlikuju ga ogromni brkovi, i Brko se

zove valjda za to, što prvo odličje Thôrrovo, a i Perunovo u kipa kijevskog, bijaše brada.[1] Ima on u brku, pomoljenom iza brda, trista i šezdeset i pet tičjih gnijezda, koje je broj godišnjih dana: naime, kroz godinu gone se divovi i Gromovnik; zimi, otimlju mah divovi, te Medvjedović buzdovanom tuče, al ne dotuče leglog Brka; no ljeti Brko — Gromovnik naturio se za divom Medvjedovićem, koji bježi kojekuda.

[0] Gore, na str. 143.
[1] Gore, na str. 145.

Ovo ovako tumačenje naše stavlja iznad sumnje Edda germanska. Edda iznosi Gromovnika i diva, pa jedan leži, a drugi ga tuče, taman kao u našoj priči, samo što, obratno nego li u našoj, bije Gromovnik, a bijen je div. Taj se div zove Skrymir (brblo, vikač), pa jednom legao pod hrast, te rče. Kad pristupi Thôrr, i mlatom ga svojim bije po glavi, prene se div i zapita: "Opade li list na mene?" Na to digne se, ide pod drugi hrast, legne, te rče tako, da šuma šušti. Jače ga bije Thôrr, a div pita: "Opade li mi na obraz jedan žir?" Trećom zaspi div, a Thôrr još jače ga bije. Trgne se div, pipne se po obrazu, i rekne: "Na hrastu nada mnom ima biti tica; kad se ja prenuh eto činilo mi se, da od njih sa grana meni nečist pada".[2]

[2] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 448—9.

Uz Gromovnika vidismo gdje djeluje, u epskim pjesmama, sestra mu Ognjena Marija. Ona dolazi iz Indije, iz zemlje proklete, i svome bratu živo naslikava onamošnje bezakonje. Niti u ciglom potezu, ta Gromovnikova sestra nije blažena Marija, mati Isusova, već je boginja starih Srba i Hrvata. Postojano mitično obilježje Ognjene Marije jest munja. Pri diobi svetačkih darova, uze "svet' Ilija groma nebeskoga, a Marija munju i strijelu".[3] Kad se iz neba Ognjena Marija javlja, ona udara uvijek munjom ili ognjem:

— "Ne svetkuju ... Mariju, koja munjom pali"[4]
— " .... gagja ...... Marija munjom i strijelom"[5]
— "Udri ognjem, Ognjena Marija!"[6]
— "Pali ognjem, Ognjena Marija!"[7]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 2, v 24 - 5.
[4] Id., knj. II, 36, v. 119—21.
[5] Id., knj. II, 2, v. 35—6.
[6] Vuk. **živ. i ob.,** str. 52.
[7] U **Vili Beogr.** g. 1867, br. 4. Sve ove navode vidi u cjelini, gore na str. 134.

Nego je Marijno ovo ime postanja novijeg. Sušta Munja izilazi na vidik, oličena kao božje biće, u već navedenoj pjesmi o "ženidbi sjajnoga Mjeseca".[1] Za Mjeseca isprošena je Munja:

"Hvalila se zvijezda Danica:
Oženiću sjajnoga Mjeseca,
isprosiću Munju od oblaka".[2]

Pri čudesnoj toj ženidbi, svatovi su veliki svetitelji, pa mlada neva, Munja, njima razdaje darove: "Stade Munja dare dijeliti".[3] Ognjena Marija nije dakle drugo, već Ognjena Munja. Ime Marija Munji dogje ili od puke asonancije, ili radi toga, što Munja bijaše do uznositog Gromovnika veliko biće na nebu, kao što je velika, megju svecima, do hristjanskog Boga Isusova majka.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 230. Vidi na više, na str. 134—5.
[2] v. 1—3.
[3] v. 17. Vrijedno je iznijeti cijelu jekavsku pjesmu, gdje se najdublja poganština titra hristjanskim imenima:

"Hvalila se zvijezda Danica:
Oženiću sjajnoga Mjeseca,
isprosiću Munju od oblaka,
okumiću Boga jedinoga,
djeveriću i Petra i Pavla,
starog svata svetoga Jovana,
vojevodu svetoga Nikolu,
kočijaša svetoga Iliju.
Što se hvali zvijezda Danica,
što se hvali, to joj i Bog dao:
oženila sjajnoga Mjeseca,
okumila Boga jedinoga,
odjeveri i Petra i Pavla,
starog svata svetoga Jovana,
vojevodu svetoga Nikolu,
kočijaša svetoga Iliju.
Stade Munja dare dijeliti:
dade Bogu nebesne visine,
svetom Petru Petrovske vrućine,
a Jovanu leda i snijega,
a Nikoli na vodi slobodu,
a Iliji munje i strijele".

O poganskoj Munji, o ognjevitoj ljubi Mjeseca, tamno nešto govori, po svoj prilici, još jedna pjesma, ekavska a davna, kao i prijašnja jekavska:

"Uzeo je ljubu ognjevitu,
kada hodi, kako vetar veje,
kad govori, kako sabljom seče;
ona dvori caru na večeru,
mesec greje caru na večeru".[4]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. I, 238, v. 15—9.

Pomenuta ženidba megju Mjesecom i Munjom bivala u večernje, u noćno doba. Pogansko bez sumnje, ali je tamno i ono, što se u pjesmi jednoj pripovijeda, kako Ognjena Marija, prelazeći preko raja u pakao, gleda, ne bi li odatle izbavila grješnu svoju majku[5]. Grješna majka mogla bi biti Zemlja, otvrdnuta i ogreznuta u zimnoj nevolji, pa izvedena na život i u kitu proljetnu, prvim romorenjem groma i munje pri mladom ljetu. Ognjena Marija, kao što i brat joj Gromovnik, drži "od nebesa", ili "od rajeva ključe",[6] t.j. zatvara i otvara razna doba godišnja.

[5] Id., knj. II, 4. Drugdje, osobito po zapadnome narodu, to je majka svetoga Petra.
[6] Id., knj. II, 4, v. 2 i v. 8 — knj. II, 1, v. 41.

Nije nam se nimalo čuditi, ako do Gromovnika mi nalazimo Ognjenu Munju kao posebno božanstvo. Od groma i trijesa prelasno je lučiti munjeviti oganj. Svaki od nas rastavlja tu pojave olujne; rastavljajući ih prvašnji Srbi i Hrvati, načiniše od njih odjelite bogove. Tutnjavina groma, jeka od njega, koja se dugo valja po nebu, prestravi nam oce, te u tome začuše glas moćna boga. Zadivi ih živi oganj u oblaku, zasjeni im oči sijevanje munje, pa im se i munja utvori boginja ognjevita. Bog i boginja udaraju, sijeku i pale; ali, pošto šute preko snježane zime, a u sjajnom ljetu vrše veliki rad svoj, ono su bijeli bogovi, bogovi staratelji prirodnog napretka i ljudske koristi.

Božanstvo oblačnog Ognja, ili "Munje od oblaka" (da upotrebimo izreku naše pjesme), ne zamisliše istom Srbi i Hrvati. Ono je božanstvo starije; staro je toliko, da je ljudskom pameću začeto, a i razvijeno na široko, već u doba vedično. Rig-Veda, ta drevna molitvena knjiga indo-europskoga roda, upravlja prve po redu, i najtoplije svoje himne, bogu **Agnis** (Ognju), drugaru Gromovnika Indre. Trostruk je Agni, i trostruko njegovo sjedište, njegova moć, njegovo tijelo, njegov jezik. Po trojnom postanju, ragja se on na svijetlom nebu, pa u olujnom oblaku, pa i dolje na zemlji, u vatri žrtve i domaćeg ognjišta. Nego je ono glavno kod njega, što gore biva u oblaku olujnom. "Pali se Agni u kući vodâ";[1] "rogjen je u plamenu iz voda, iz oblačne planine"; te je "porod vodâ", "sin voda," [2] "raste i odgaljuje se u ljepoti, dižući se veličajno u vis iz krila popriječnih oblaka";[3] "s oblačnog otoka juri",[4] ili "hiti željan, obarajući se iz oblaka";[5] eto zlatnog Agnija u pomoć pobožnicima, "još prije neg seraču glasni Gromovnik".[6] A združeni su Gromovnik i Agni. Dva boga trče na jednim kolima[7]; ujediniše svoja imena i moć, da sijeku neman Vritru[8]; kite se oba na zapaljenim vatrama[9]; imaju jednako blijes oštri[10];

jesu bljeskatelji oba, blizanci oba[11]. Dosta česte molitve u Rig-Vedi izdižu se skupa i Gromovniku i Agniju, pod zajedničkim obojici imenom: Indragni.

[1] Rigv. III, 25, v. 5.
[2] Id., II, 1, v. 1.
[3] Id., I, 95, v. 5.
[4] Id., I, 144, v. 5.
[5] Id , X, 4, v. 3.
[6] Id., IV, 3, v. 1.
[7] Id., I, 108, v. 1.
[8] Id., ib., v. 3.
[9] Id., ib., v. 4
[10] Id., V, 86, v. 3.
[11] Id., VI, 59, v. 3 i 2.

Milost Gromovnikovu čovjek dobiva pri Agnijevu plamenu[1]. Agni nije žensko, nego muško biće; ipak, na jednom mjestu Rig-Vede, kao da Agni imade ćer, Munju, na koju bog meće svoj sjaj".[2] Svakako je Oganj boginja 'Εστια, Vesta, u novijem antropomorfizmu Helena i Latina. Moguće je čak i to, da je naša **Munja** riječ vedična. Kao što se u Rig-Vedi zar našlo jednako ime Parjányas — Perun[3], tako bih rekao, da se tu nalazi bilježeno, u dvije himne[4], i drugo ime Munja. Dvije su himne upravljene nekome božanstvu Manju (Manyús). Od komentatora Rig-Vede tumači se Manju kao Gnjev božji; al, govorom himnâ, on je čisto označen kao Munja, ili kao Gromovnik Indra:

"Ko se tebi klanja, o Manju, o puštena munjo, tome,
u postojanoj punoći, cvati sila i pobjeda"[5]
"Od uvijek Manju je Indra, Manju je takogjer bog"[6]
"O Manju, s munjom dogji k meni!"[7]

Ovako prva himna; a, i u drugoj himni, Manju je "puštena munja".[8] Manju je u ostalom bog, koji silazi s plamenim žarom, ubija demone, upravlja ratom i ljudima dijeli pobjedu. Rastavlja se pak od naše Ognjene Munje jedino time, što je on muško božanstvo.

[1] Rigv., VI, 60, 11.
[2] Id., I, 71, v. 5. U Rig-Vedi još jedna pjesma, u kojoj se mutno opisuje postanak žrtvenog ognja (III, 31), znade za neku Agnijevu ćer, ili sestru.
[3] Vidi gore, na str. 141—2.
[4] Rigv., X, 83 i 84.
[5] X, 83, v. 1.
[6] V. 2.
[7] V. 6.
[8] X, 84, v. 6.

To toliko o Munji ognjevitoj. Ali u mnogome još vedična religija o Ognju, i vedični likovi toga Ognja, slažu se s vjerovanjem i sa slikama, iznošenim od pučke naše predaje. Čas prije spomenusmo trojstvo Agnija, kao boga na nebu, onda u olujnom oblaku, pa na zemlji; i usporedismo oblačnog Agnija s našom Munjom od oblaka. Kao što drugi, isto tako treći i prvi Agni nazire se kod nas. Trećega evo idemo odmah da vidimo.

Osim Munje, pučko vjerovanje iznosi Kresa[9]. U zapadnim i u južnim krajevima naroda, Kres je sveti oganj, što se u polju, a osobito na uzvisitim mjestima loži, o pučkim velikim godovima, uoči Gjurgjeva, Ivanja, Petrova i Vidova dne[10].

[9] Jugois. Krijes, zap. Kris., u množini Kresovi.
[10] Vidi gdje je što o tome, u prijašnjim dijelovima ove radnje.

U krajevima istočnim, Kres je svaka vatra, što se loži po brdima o kakom pučkom veselju[1]. Ali se na zemljištu istočnom, n.p. u Srbiji, zovu Kresovi vatreni dani u ilijnštaku, tri dana prije i tri dana poslije Ilijna sveca (20 julija). Ovo su, dašto, dani Gromovnikovi; a znamenito je, što se onim srpskim nazivom stavljaju Kresovi, t.j Ognjevi na zemlji, u očitu svezu sa poznatim nam ognjem boga Gromovnika. Da srpski Kresovi, dani Ilijni, istekoše iz poganštine, dokazom je praznovjerje, što se svejednako oko njih omotava. Tih dana ne valja prati prtišta, jer bi se ono po tom lasno raspalo, "iskresalo bi se".[2] Ali, najčešće, Kres pomaže svojim štovateljima: oni se Kresom krijepe i brane. U

Dubrovniku, kad je Kres upaljen na Vidov dan, ljudi ga preskakuju, i kažu, da je to zdravo od Vade[3]. Indijski Agni, koga pobožnici na večer i u zoru obzirno užižu, takogjer je zdrav od svake nevidovne napasti. Ljudi mole se Agniju, da svojim "sjajem od njih jad i čemer otkloni daleko";[4] Agni pali aveti: "O Agni, koji se sjaješ poglavito u noći i u zoru, o ti oštra zuba, upali nam avetine!"[5] Vatrom Agnijevom uništuju se sve čete zloduhâ, magjonikâ i vještica; te čitava jedna himna[6] zaklinje boga, da svojom vatrom ustrijeli noćne Rakšase i š njima uroćene čarobnike.

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Krijes.**
[2] S ovim izrazom isporedi drugi: "kresati, iskresati vatru".
[3] A. K. Matas, **Miletii versus,** str. 42.
[4] Rigv., I, 97, v. 2.
[5] Id., I, 79, v. 6.
[6] Id, X, 87.

Ovome zemaljskom Ognju Inda, koji, branič presveti, plama pod kućnim krovom, primijenjeno je, bez sumnje, naše pučko pravilo, da kod ognjišta "ne valja se sesti, okrenuv legja vatri".[7] Domaća vatra brani našu čeljad od mnogočega, osobito od rednja. Kad kakva bolest zaredi po selu, onda u Srbiji, u šabačkom kotaru, ljudi u još zdravoj kući prelaze preko vatre, govoreći: "Preko ove vatre pregjosmo, druge se ne bojimo!" ili, vatru razdijelivši od jednoga na dva mjesta, megju dvije vatre prolaze, uz iste molitvene riječi[8]. Ukućani mogu se čuvati i na drugi način, ali opet ognjem. Rastegnuće oni kučine, kao veliko povjesmo, na jedno kolo zemlje, u koje svi iz kuće stanu, pa se kučine zapale: iz kola vatre izlazeći, svako reče: "U vatri besmo, ne izgoresmo; u bolesti besmo, ne pobolesmo se[9]. Ima i više.

[7] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. 150.
[8] Id., str. 167.
[9] Id., ib.

Ognju na ognjištu klanjaju se, kao bogu, u ovome hrvatskom običaju: djevojku udavaču, kad dogje mladoženji u kuću, triput obvedu okolo ognjišta, na kome potom ona sjaruje glavnje, te metaniše i poljubi zemlju kod ognjišta[1]. A naši prosti ljudi još jednako kunu se Ognjem: "Tako mi ovoga ognja". — "Tako mi ove žerave, i tako je mahnit ne zobao".[2]

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Skružiti.** Prije ovoga, za taku djevojku Vuk pripovijeda, da joj na konju dadu rešeto žita, te skružuje, a onda uzevši iz njedara jabuku, prebaci je preko kuće.
[2] Id., pod **Kleti se.** Od prethristjanskog bogmanja ostadoše u puku kletve Nebom, Zemljom Suncem (zrakom nebesnom) i Ognjem. Ostadoše takogjer (kako to već vidismo), al su manje izrazite, kletve Leljom i Davorima.

Opazismo, da je sada u narodu shvaćanje Kresa tim više mitično, što se više primičemo zapadnim krajevima naše zemlje".[3] U Slovenaca, Kres oličen je kao blagodatni duh, pod imenom Kresnik. Da li je kućni duh Kresnik, nije mi poznato, al je duh mjesni i poljski. A, što mnogo veće vrijedi, u očitom je odnošaju s munjom. Ako u žetveno doba sijevaju munje, a ne grmi, puk veli, da se Kresnici o snopove otimlju. Svome području, kotaru svome, kojeg brani, Kresnik udjeljuje bogatu žetvu, dok pri tom tjera zavidne druge duhove, kao što indijski Agni odgoni Rakšase, čarobnike i vještice. Znamenito je i vrijeme epifanije slovenskih Kresnika; vrijeme isto od prilike, kad su srpski dnevi kresovi. Ja držim, da pripada amo i bog Chrsъ[4], u ruskim književnim spomenicima sve do vijeka XVI, premda fonetika ne može da jednači **ch** sa **k.** Ali se u srpskom i hrvatskom jeziku **h** kašto pretvara u **k**: drhtati i drktati, dahtati i daktati, ćahnut i ćaknut, Hrist i Krist, nehtješa i nekćeša, htjeti i kljeti, odlahnuti i odlaknuti. Pri navogjenju Chrsa u rečenim spomenicima, pažnja zapinje za vrlo označno nešto: Chrsъ skoro uvijek, kod izbrajanja raznih bogova, dolazi iza Peruna.

[3] U hrvatskoj narodnoj dinastiji česti su kraljevi Krêsimiri.
[4] Drukčije pisano: Chersъ, Chorsъ, Chursъ.

Zemaljski domaći Oganj, u Indiji, obasut je žarom najvrućeg bogomoljstva, i ovijen svom kitom pjesništva vedičnog. Bogu Agniju, koji dava toplotu, i obveseljuje, u mrkom i studenom sjenu noći, porodicu okolo ognjišta sakupljenu; koji njoj pruža zgotovljeno jelo, zdravlje i tjelesnu cvatnju; koji, krasan i neoskvrnjen, uljeva u ljudske duše čistoću i pravičnost, te ga svako ćuti u svome srcu; koji odmiče zle noćne duhove, što ih ljudi vide u obrisu maglovitom, pri krajnome rubu svjetlosti, prodiruće s ognjišta: tome Ognju prvašnji Indi, na zemlji ispod Indukuša i Himalaje, uzdigoše srca i obratiše najpokorniju zahvalnost. Po vedičnim prečestim izrazima, Agni je kuće gazda, ljudima pod krovom tvrd oslon i blag prijatelj, mudrac pronicav i sveznali, prvi sveštenik, prvi žrtac. Pravo rekavši, on sam žrtvuje svim drugim bogovima, kojima, dočim je jezikom svojim jede, uznosi žrtvu, u zavojima plamenog dima. Žrtvenik mu je ognjište, a glavna mu je žrtva maslo[1], što se u vatru baca, nek se bolje rasplamti. Naša "masla", za hristjansko sveto ulje, možda je poganska riječ, prenesena sa starog na novo bogoštovje. Svakako, iz bogoštovne velike obzirnosti prema Ognju pregje jekavcima izraz: "obeseliti", ili "utješiti svijeću", ili "vatru", mjesto uduhnuti, ugasiti, koje se ne smije reći.

[1] Takozvano ghirtám (ghrtám).

Historičnih vijesti o zamašnu u nas Slavena bogoštovju prema Ognju mi nemamo; ali je takih vijesti naći za Litvine, kojima stara religija konačno propade tek u drugoj polovini vijeka XVI. Njihov Ugnis, bog Oganj, bijaše obožavan, koliko i vedični Agni. Uz Perkuna najviše se slavio prijazni Ugnis. U povećim mjestima, bog svegjer goraše u hramu. Sveštenici prilagali mu neprestano drvlja, i pazili nanj obnoć, da mu uhvate proroštva i odgovore, koji su dan poslije u jutru objavljivani nemoćnicima.[2] I neki gajevi bijahu bogu posvećeni, a u gajevima neka izborita drveta: ko bi se njih gvožgjem dotaknuo, toga vrijegjatelja bog bi usmrtio, ili mu po koje udo oduzeo[3]. Litvinski obred čuvanja i njegovanja boga Ugnisa, osobito u noći, traje još, dakako u vrlo blijedoj slici, kod čakavaca spljetskili. U Spljetu, u podgragju Manušu, kad stopanica kasno u večer zapreće za sutradan domaću vatru, ona zapret prekrsti ožegom, i rekne: "Sveti Vide! — ti sahrani ovo sime, — da do sutra nepogine!"[4] Bog vječnog vidila, vrhovni Vid, čuva sebi podregjenog boga, svijetlog Ognja; čuva mu plameno sjeme. Ognjeno "sime", u spljetskoj ritmičnoj molitvici, dolazi iz zaglušne davnine, pošto sjeme Agniju primeće i Rig-Veda.[5]

[2] M. Orbini, **Il Regno degli Slavi,** p. 55.
[3] Id. ib.
[4] Ovo mi je dostavljeno od spljetskoga prijatelja.
[5] Tako u himni I, 128, v. 3: "U svojem putu, obilazi on (Agni) danomice svijet, sjeme puštajući riče jasnim povikom bik, sjeme puštajući riče glasno". Pa i drugdje.

Pravi Oganj, božanstveni Oganj na zemlji, jest "živi Oganj". Posvuda u narodu poznat je "živi oganj", koji se dobiva trenjem drveta o drvo, te njemu pripisuju osobitu moć. Običaj i obred rek' bih da najvjernije drže se na zemljištu jekavskom. Kad taki oganj proizvedu, Crnogorci posebnim izrazom kažu, da ga "izviju", izvijaju ga iz posebnog drveta, iz lipova[1]. Služi njima za bajanje od raznih bolesti, kao što ga i u Srbiji ljudi upotrebljavaju, da ih mine prošlica[2]. Tu skoro pomenuti obredi srpski, pri prijetnji rednje kakove, jaki su najveće onda, kad se ono čini "živim ognjem".[3] A "živi" je "Oganj" nebesnoga, munjevnoga postanka, po vjerovanju naroda. I ako taj oganj ljudi izviju dolje na zemlji, tarući dvoje drvljadi, opet on s neba silazi, jer je njemu početnica Ognjena Munja. Kad se ono slavi "ženidba sjajnoga Mjeseca",[4] Ognjenoj Munji, pri svadbenom dijeljenju darova, pade u dio "onaj Oganj živi", veli pjesma.[5] Pa i pučka poslovica razumije trijes, gdje veli: "Tako me živi oganj ne sažegao [6]!"

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Izviti oganj.**
[2] Služio je jednako i drugim narodima, osobito Anglosasima. Jedna engleska hronika, pod g. 1268, pripovijeda: "Pro fidei integritate servanda recolat lector, quod cum hoc anno in Laodonia pestis grassaretur in pecudes armenti, quam vocant usitate **lungessouht,** quidam bestiales, habitu claustrales non animo, docebant idiotas patriae ignem confrictione de lignis educere et simulacrum Priapi statuere, et per haec bestiis succarrere" (Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 43.)
[3] Vrlo mnogo pomaže i "živo ugljevlje". Na primjer: "kad se za koga misli, da je urečen, onda mu bajalica **gasi ugljevlje,** t.j. živo ugljevlje baca u nenačetu vodu, namjenjujući na one za koje se misli da

su ga urekli, pa kod čijega imena ugljen potone, za onoga se misli da ga je urekao; po tom bolesnik od one vode u triput srkne i umije se njome" (Vuk. **rječ.**, pod **Gasiti**). Gašenjem uglevlja i drukčije mnogo se baje.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. I, 231.
[5] v. 10 i 18.
[6] Vuk. **posl**.

Kao što mnogo drugo kod Ognja, tako i cijela ova prestava čisto je vedična. U vrsnoj svojoj radnji o silasku ognja i božjega pića, Nijemac filolog i mitolog Kuhn dokazao je,[6] da su svi Arijci, koje manje, koje više, a osobito vedični ljudi, od iskona vadili boga, živog Ognja, sakralnim načinom tarući drvo o drvo, ili, tačnije da reknemo, vrteći jedan štap u glavčini jednog kola, ili u kolutu.[7] Dokazao je dalje, da to bugjenje živog Ognja na zemlji čeljad prostosrdna prenese i na nebo, gdje bi se bog izvio jednako trenjem munjevnog štapa, ili klina, u kolu ili u kolutu sunčanom.[1] Eno i u nas dvojakog živog Ognja, u drvenom Kresu i u Ognjene Marije, Ognjene Munje. Nego je postankom prvi, stariji, živi Oganj Munje, pa silazi na zemlju i stvara se živim Ognjem Kresa.

[6] Adalbert Kuhn, **Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks,** Berlin 1886.
[7] Posebitom svečanom riječju, ta dva drva kod Inda zovu se **aranî. Š**tap ili gornje drvo, što se njim tare donje, jest **pramantha,** koja je riječ u svezi sa Προμηϑευς, sa helenskim kradiocem božjeg Ognja. Osim Inda, obrednim trenjem izvijahu svetu vatru Eranci, Grci i Latini. U Germana i u Kelta običaj veoma oslabio, uslijed primljenog hristjanstva Do dana današnjeg najbolje su održao u Srbâ i Hrvatâ, u kojih se još taman trenjem živi Oganj vadi. I što se pri tome upotrebljava lipovo drvo, nije bez uzroka. Lipa je Slavenima na osobiti način sveta, a svete vrste, naročito donjeg drva, birahu pomenuti davni narodi.
[1] Pretjerujući ovi mitični nazor, kao što bih rekao da je to kojegdje učinio Kuhn, nije mučno sve glavne mitove takogjer vidila i sunca svesti na jedinu teoriju munjevnu.

A munjevnome Ognju, kao što i Ognju zemaljskom, pravi je zametak, po najobičnijoj misli Arijaca, u nekom nebesnom drvetu. To drvo biti će, po svoj prilici, ono drvo od svjetlosti, drvo Vidovo, koje mi, toliko puta dosad, susretasmo u religiji Srbâ i Hrvatâ. I sami ljudi, opet po arijskoj misli, postadoše od drveta, to jest, iskra života, duša, iskresa im se iz vječitog Ognja i Vidila.[2] S toga naš "izraz": živi "Oganj" razumjeti je u aktivnom smislu, kao "životvorni Oganj."[3] Ali s Ognjem munjevnim sigje na zemlju i neko piće sveto. To je **Soma** u vedičnoj religiji, u religiji mazdejskoj **Haoma**. Piće je to životne snage[4] i neumrlosti, sanskritski **amrita,** grčki αμβροσια. Božje piće seže u sinju davninu i prethodi vrijeme razilaženja ind -europskih plemena. Dobivahu ga potonji vedični Indi iz soka biljke **asclepias acida,** nagjene na visinama planinskim, a od neke biljke na takim visinama, te i do nekog jezera, nastajaše mazdejskim Erancima; no, u prvom mišljenju arijskom, piće polazilo odonud, otkle i munjevni Oganj. Miješalo se ono gore, u olujnom oblaku. U Indiji vedičnog doba, Soma se lijeva pri žrtvi bogovima; lijeva se na vatru, da se ova rasplamti, do tri puta na dan, u rano jutro, o podne i na večer, a svaki put, osobito o podne prizivlje se Gromovnik Indra, u jutro pak ponajviše je prizivan Agni, pa i Zora. Po velikoj prilici, piće prikazuje i oličuje ognjenu svjetlost. Moliocima vedičnim Soma nije samo napitak božanstveni, nego je čak i bog, a visok je duh Zoroastrovim sljedbenicima.[5]

[2] Valjda je naša riječ "uskrsnutiuu s Kresom u jezičnoj svezi.
[3] U Arijaca, kod vagjenja Ognja, kašto pokazuje se **phallična** primisao, koju mi posumnjasmo i pri bogu Perunu (na str. 150) Indijski Agni meće u žensko, i u svašto, klicu života.
[4] Soma-Haoma dolazi od korena **su,** ragjati, te je navlaš piće rodljivo, pa se š njim, i s trenjem dvoje drvljadi, lasno prešlo k grubom vjerskom pojmu **phallizma.** Ako i manje nego u semitskim, **phallizam** se javlja i u arijskim religijama, dok sve to ne pročisti nauk Mojsijev i Hristov.
[5] Za ovo sve gledaj, u Kuhnovoj **Herabk. des Feuers,** njegovo preglavljenje, s. 223—8.

Božanski neki duh, što krčmi čudesno vino i dijeli čudesni napitak, izlazi pred nas iz pučke predaje. U pjesmi bogojavljenskoj iz Boke kotorske, nama se već prikazao[1] "car nebesni, kad ženjaše Sunce"; to Sunce "sjanu te ugrabi gjevojku svetoduu Janju"; megju svatima, po izbor svetiteljima, "svetodua Janja na nebu počinu."[2] Istu ovu mitičnu Janju, u pjesmi iz Crnegore: Jovan i divski

starješina", vidismo posestrimu pomoćnicu mladome vitezu Jovanu, na planini kod aždajina jezera kaladžijnskog.[3]

[1] **Dio III,** na str. 72 (216).
[2] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** str. 71,
[3] **Dio V,** na str. 22—3 (142— 3).

Očiju lišeni Jovan k sebi dozvao

"posestrimu krčmaricu Janu,
neka dogje vodi kaladžijnskoj,
da ga zajmi u polje Kosovo,
razumna je uma i pameti,
guslara joj u svijetu nema,
ne bi li ga gugjet' naučila."[4]

Pomoću vile i Jane, a vodom kaladžijnskom, stvorile se junaku nove oči, te propjevao; onda krčmarica Jana i Jovan "ladna se napojiše vina", i otolen, od kaladžijnske vode, "oni se razdvojiše".[5] Već je rečeno, da se Soma-Haoma, nebesni napojnik u Inda i Eranaca, nalazi na planini, a do jezera, kaogod i naša krčmarica Jana. Nego se naličnost i dalje proteže. Jana je "razumna uma i pameti", kako je Agni, u Rig-Vedi, svegjer nazivan, ili "mudar", ili "sveznali", ili "poznavalac bićâ".[6] Uči Jana "gugjeti", te njoj guslara u svijetu nema"; a opet Agni, "zaodjeven rumenilom zore, kao pjevac u svjetlosti govori šapćući."[7] Jana je krčmarica, pa je i Agni "postojani drugar pri stolu."[8]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 8, v. 274—9.
[5] v. 317—8.
[6] Rig-Veda, passim.
[7] Id., VI, 3, v. 6.
[8] Id., VIII, 44, v. 29.

Ta mitična krčmarica Jana, u pjesmama našim, obično uzgred dolazi, ali po njima svuda ona vrlja, po primjeru Rada neimara, te pomaže poglavitim epskim junacima Kad Kraljević Marko, slaveći slavu svetoga Gjorgja, traži ribe od Orida, a u tome napade ga i sveza, te hoće da ga objesi Gjemo Brgjanin,[9] podigao se ovaj, da progje "kroz nekaku Janjinu planinu."[10] U toj planini ima "bijela mehana", a u mehani krčmarica Janja." Gjema osvojila žegja. pa Janja njega opaja vinom, u koje "meće bilje svakojako"[1] Leži Gjemo glavom bez uzglavlja, Janja na Marku pobratimu otvara gvožje, te Marko njim sapeo svoga dušmanina. Vinom krčmarice Janje onda se i Marko nakitio, pa on objesio Gjema Brgjanina, [2]

[9] Vuk. **pjes.,** knj. II, 68.
[10] v. 122.
[11] v. 138—9.
[1] v. 164.
[2] Prilika je misliti, da se to čudno piće, to vino, u koje Janja "meće bilje svakojako", kod nas u staro doba zvaše **med.** Ljekoviti bog Soma, u mnogoj himni vedičnoj, zove se **mádhu**, što je naša riječ **med,** a isto ovako zove se **mjöđr** neko čudotvorno piće u skandinavskoj Eddi Khun (**Herabk. des Feuers,** s. 140—2) nalazi stajaću ovu rieč u svima indo-europskim jezicima, te veli, da se iz početka njom naznačivalo arijsko božje pilo, koje je Indima Soma, a bijaše ili zamedljano, ili pomiješano s mlijekom i s ječmenim sokom. Privodeći riječi indo-europske, Kuhn stavlja tu i starosl. **medъ**. Ja cijenim, da se **med,** u tom davnom smislu, sačuvao u našoj poslovici: "Pala mu sjekira u med" (Vuk. **posl.**), koje se kaže za sretna čovjeka. Sjekira je možda mećaica, kojom se Soma, pri gotovljenju, mete.

Nema nikakove sumnje, da Jana, ili Janja, jest Oganj, a Janjina planina ognjeni olujni oblak. To nam izrijekom kaže sva naša tradicija. Spominje se "Janjina planina" i u drugoj Vukovoj pjesmi,[3] pa na

njoj "gorela je gora tri dni i tri noći."[4] U još jednoj pjesmi iste zbirke,[5] Janja "očima zapalila"[6] Travnik, i taj grad mahom goraše. A u pjesmi skroz mitičnoj, u drugoj zbirci,[7] tri kola vilâ uzimlju k sebi "lepu Janu", prokletu bez uzroka od majke, na rogjenju:

"Al' u gori tri kola igraju,
iz jednoga modar plamen liže,
a iz drugoga hladan vetar duše,
a iz trećeg oganj vatra seva."[8]

Pa i u pjesmi još jedne zbirke, znamenit je uvodni stih: "Izgorjela je Janjina planina"[9]: stih nema odnošaja s pjesmom, te stoji napose, kao neka vrsta starinskog usklika, ili pripjeva."[10]

[3] Knj. I, 663, v. 4.
[4] **v.** 8.
[5] Knj. I, 659.
[6] v. 3.
[7] B. M **pes.,** 10.
[8] v. 18—21. Izraz "Oganj vatra" čini mi se, da je starog kova. To su dvije riječi jednakog značenja, pa se najlaglje tumače, kad se uzme, da prva nosi Ognja boga, Munju koja sijeva, kako to biva ovdje. Odavle izraz pregje i u nemitični prosti govor: "Ili vas je voda oplavila, — ili oganj vatra opalila?" (Jukic, **pjes.**. knj. I, 30, v. 155—6).
[9] S. N. Davidović, 4, **Narodne pjesme,** Pančevo, 1881.
[10] Za oblak, u Rig-Vedi, nema češće slike od planine.

Najposlije puk, i bez pjesničkog slikanja, u zagoneci, Janu kaže vatrom: "Poručuje Jana iz saklijana po gjakonu gjaku pobratimu Stanku." Odgonetljaj: "poručuje **vatra** čobanji po prvoj pari, da kazan i tabarka prave od pare rakiju, koja ide kroz lulu, te izgleda kao da suču povoj."[1]

Sad se uzima, da su Jana i Janja[2] lična ženska imena za Anu i Agnezu. Ali, poslije rečenog, slobodno nam je tvrditi, da je tima imenima smisao ovako napravljen istom u novije vrijeme. Jana i Janja je Ognjena boginja, Ognjena Munja, koju vidismo, laganom hristjanskom oblakom, prikrivenu u Ognjenoj Mariji. "Jana" i "Janja" mislim da je ime iskrivljeno, poizderano, mjesto "Ognjena", ili "Ognjana"[3]

[1] Novakovića **zag.** Ovako se zagoneće u "kazanu". Isporedi, u pjesmi karikaturnoj iz Dubrovnika (Vuk. **pjes.,** knj. I, 702, т. 21), "Janu", koja je "uzavreli kazan liksije".
[2] U starije doba dolazi i forma: Anja.
[3] Lična i mjesna imena puk vrlo lako preokreće, kad im god zaboravi, ili hoće da zaboravi, prvašnje značenje. Što pak u nekim pojavima mitičnim, n.p. gdje Sunce grabi svetoduhu Janju (**Dio III,** s. 72 (216)), ili gdje stariji Jakšić dvori Janka, ne bi li izdvorio Jankovu sestru (**Dio II,** s. 118 (216)); Janja prilikuje Zori, ili je čak Zora:
to biva sa doticanja tih dvaju božjih likova. Zora, naime, zapalila se iz jutra na noćnome Ognju, te se ovaj u nju prelijeva.

Neku boginju krčmaricu imadoše i Riniljani. Zvala se Anna Perenna, ili Peranna. Ne će, dasto, biti nego puki slučaj, što joj je ime suzvučno s Janom; ali je njezina funkcija od prilike ona ista, koja u Jane. Oglašena je Anna osobito u plebejskoj tradiciji rimskog naroda. Kad rimska pleba, ispod društvenog i političnog pritiska tvrdih i oholitih patricija, uzmače na Svetu Goru, i poče tamo gladovati, eto im pomoćnice Anne Perenne. Žurnom rukom boginja mijesi pogača težačkih, i svakog jutra dimljive ih podjeljuje megju narod.[4] Što Anna pripravlja skorašnje, dimljive kruhe, biće joj se time primiče Ognju; a valjda je jedna s rimskom "dea Fornax." Pa se boginja štuje u Rimu, ne samo javno, nego i pod domaćim krovom Čas je babolična, a čas mlada djevojka, isto kao i vedični Agni, koji je prestar, ili premlad. Anna je, po latinskoj riječi, "genialis"[5]: mi bi to rekli "svetoduha", a svetoduha je i naša Jana. U Rimu, javni god Annin bijaše na martane ide, t.j. pri početku proljeća, kad se Gromovnik Jupiter prvom

munjom javljao.[1] U slavu Anne boginje, a sebi na zdravlje, mlagjarija rimska, u polju po rudinama razasuta, pijaše obilno, pjevaše, plesaše; koliko bi se puta na jedan dušak popilo, toliko bi se godina života nazdravilo drugarima; pa eno i Jana junake krijepi i pilom napaja. Anna do rimskih pobožnika prigje iz zaglušnih doba latinskih; no poslije, u vrijeme Ovidovo, nije se zapravo znalo, kakva je to boginja, i otkud joj ime Anna Perenna.[2]

[4] Ovidii **Fasti,** III, v. 670—2: "Fingebat trepida rustica liba manu. — Atque ita per populum fumantia mane solebat — dividere . . ." U jezičnoj je svezi "libum s riječju "libatio", te, više nego pogača, jeste piće bogoštovno. Gotovljahu "libum" od pìra, sira, meda i ulja.
[5] Id., III, v. 523: "Idibus est Annae festum geniale Perennae".
[1] Dan prije martanih ida, ili Annina goda, slavio se Mamuruis Veturius, božanski kovač dvanaest **ancilia,** koga je jednako staviti u odnošaj s Ognjem godišnjim.
[2] Nagagjalo se, i jednako se nagagja, da dva joj imena znače ili rijeku, ili godinu, "amnis peremnis", "annus perennis" (Preller, **Röm. Myth.,** I B., a. 345—6); ali to ipak ostaje pod velikom sumnjom. Prelleru je Anna Perenna boginja Mjeseca preko godine, u svakom mjesecu na izmjenu mlada i stara.

Legenda kazivaše, da u noći Anna ispade iz kuće kroz prozor, te bježeći umače u vodu rijeke Numicija, gdje posta ninfa, vila.[3] Ova voda biti će olujna voda u bježnom oblaku. Što se pak tiče Annine noćne pojave, i naša je Janja jednom noćna, u ovoj ženskoj pjesmi davnog kroja i mitičnog sadržaja:

"Osu se nebo zvezdama,
i ravno polje ovcama,
ovcama nema čobana,
do jedno dete Radoje,
i ono ludo zaspalo.
Budi ga Janja sestrica:
Ustani gore, Radoje!
Ovce ti za lug zagjoše.
Neka i, sejo, ne mogu;
veštice su me izele,
majka mi srce vadila,
strina joj lučem svetlila."[4]

[3] Upletena je kasnije u legendu Enejinu, i bude Anna Feničanka, Didoni sestra.
[4] Vuk. **pjes.,** knj, I, 237. Poznato je, da su se Arijcima oblaci često prizirali kao janjci i ovce. Radoje može biti jošte nejaki mjesečni Radogost (**Dio V,** s 63—72 (183—92). I po rimskom pričanju, Anna Perenna prijateljuje s mjesečnim bogom Marsom (Preller, **Röm. Myth.,** I B., s. 55). S gornjom ženskom pjesmicom o Janji i Radoju isporedi crnogorsku pjesmu epsku, punu ljutine poganske, gdje Vlašić Radul ljubi prelijepu Janu (Vuk. **pjes.,** knj. III, 85).

I drugdje, u jednoj epskoj pjesmi,[5] koja je takogjer posve mitična, Janja dolazi uz ovce, čobanica na planini. Po danu je nemoćna, te dopada ropstva dotle, dok nju oprosti jedan visoki ognjeviti junak.

"Kad prižeže žarkovito sunce,
tadaj Janja zaplanduje ovce
na planini, u debelom hladu;
a kad sjedne za planine sunce,
tad pojavi čobanica ovce."[6]

Jedno jutro, na planini Janja povjeri ovce svoje trijestorici čobana, pa nju "sanak ljuto osvojio, — ja t' je sanak, ja t' sugjen danak."[1] Devet diva, s divskim starješinom i dva mlada mu neženjena sina, opaziše Janju, uhvatiše i odvedoše: za njom jadikuju ovce i čobani. Odvedoše je uz planinu do mjesta, gdje su dvije raskrsnice, k sjeveru i k jugu. Zasužnjena djevojka zacvili Suncu: "Žarko Sunce, što s' me presjenulo?"[2] Kad li eto visokog Stevana! Junak napao dive:

"Koliko se Stevan razljutio,
iz zuba mu sipa vatra živa,
sasipa se na zemljicu crnu,
sve po zemlji zapaljuje travu."[3]

Ognjeviti junak nadbio i povezao dive. Kitna Janja onda njemu na dar poklonila ovcu jalovicu, a on njoj dva dukata žuta, uz dukate zlatan prsten s ruke. Bio

"u prstenu alem kamen dragi":
Stevan "kucuka se po balčaku njime,
sitno kuca, jasno popijeva".[4]

Djevojku Janju on prstenova za Vojnovića Mića.

[5] Petranovića **pjes.,** knj. III, 42.
[6] v. 7—11.
[1] v. 26—7.
[2] v. 90.
[3] v. 172—5.
[4] v. 101—3.

Nešto je začudno, da neka gospoja Ana, vrlo slična našoj Janji krčmarici i rimskoj boginji Anni, umetnu se u njemačku legendu. Što je njoj jednozvučno ime Ana, to ne važi mnogo; ali zaslužuje veliku pažnju njezino djelovanje, koje se vrši u okrugu istog mita. Priča se u Švapskoj, da tamo na Frauenbergu sjegjaše grofica Ana. Na Gospojinu brdu, na Frauenbergu, bio običaj svake godine, na Ivanj dan, paliti kresove i zapaljene točkove kotrljati niz brdo. Mlagjariji, koja se ovako veseljaše, pristupila bi grofica Ana, pa njima dijelila jedno vedro vina.[5] Otkud ta legenda, privezana samom švapskom kraju njemačke zemlje? Može biti otud, što je švapsko pleme jednim dijelom sastavljeno od Suevâ, koji su po istočnom im položaju, u davna doba, više od ostalih Nijemaca, bili u doticaju sa Slavenima.

[5] Khun, **Herabk. des Feuers,** s. 80.

U pučkom predanju našem, prema ženskome: "Janja", "Anja", stoji muško: "Janj", Anj".[6] Već kazasmo,[7] da se "živi Oganj" najbolje izvije iz lipova drveta; pa eto, u zagoneci o tikvi, Anj je upravo do panja lipova: "Ja posejah anj pod lipov panj."[8] Osim što u zagoneci, pritaja nam se Anj i u dječinoj igri. U Srbiji, kad se djeca igraju, te se pogagjaju, koje će početi, vele: "Anj, panj, vešt Ivanj."[1] Skoro isto ovako, i u drugom kraju naroda, u čakavskom Spljetu, djeca kažu: "An, tan[1a]". Ime Janj izlazi i u smislu localnom. U krutoj poganskoj pjesmi o nahodu Simeunu (Momiru), prvi mukli stih glasi: "Rani care u Janju devojku."[2]

[6] Isporedi pučka lična imena, muško: "Ognjan", žensko: "Ognjana".
[7] Gore, na str. 159.
[8] Novakovića **zag.**
[1] **Akad. rječ.** (pod **Anj.**) uzimlje, kao da su riječi "Vešt Ivanj" pokvarene od "vešti van". Ja mislim drugo. Kres o Ivanju je od sviju najglavniji, pa mi se čini, da je tu isporegjen Anj, ili Oganj, iz lipova panja s "vještim" ivanjskim Kresom.
[1a] Ovo meni pisa spljetski jedan prijatelj. Cijela formula spljetska glasi: "An, tan, tuta, me, aner, stara, kompa, stare slin, slan, la, ka, tu, sa".
[2] Vuk. **pjes.,** knj. **II, 15.**

Opet u mitičnoj jednoj pjesmi, to je mjesto Janjoš, u kome je gospodar "kralj od Janjoša".[3] U više pjesama, Janjoš je "Janjok grad", te se pominje od "Janjoka kralj", pa i "Janjoka crkva", ili "Janjočki lug" i do luga mjesto "Ogorjelica", koje je veoma značajno.[4] Drugdje, Janj je pusta starčekanja, po primjeru Jakše ili Voina:

"Na bijelom gradu Dmitrovici,
ongje bješe starac Kuzun Janjo,
bješe njemu trista i tri ljeta."[5]
Piši, sine, list knjige bijele,
te je pošlji šeru Dmitrovici
starcu Janju od starine kneza,
nek ti pošlje sina Milovana,
stari svate nek je pred svatove,
nek povede tri stotine svata,
nek se znadu svati starosvatski."[6]
"Stari Janjo od stotinu ljeta!"[7]

[3] Čojkovića **pjev.,** 44.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. III, 18, v. 83—6:

"On okrenu kroz Janjoka grada,
ode pravo poljem Janjočkijem,
prihvati se Janjočkoga luga,
a od luga u Ogorjelicu".

U Vukovu rječniku, za Janjok krivo se misli (premda dubitativno), da je talijanski grad Ancona (Jakin).
[5] Vuk. **pjes.,** knj. III, 10, v. 36—8. Turska riječ "kuzun" znači:
jagnje moje, a čudno je sada, da se njom ovako miluje starca; ali čuda nema, netom se pomisli na negdašnje božanstvo Janja.
[6] Id., knj. II, 92, v. 98—104.
[7] Petranovića **pjes.,** knj. II, 36, v. 6. U ovoj pjesmi Janjo je od Srijema; a ima preveliko blago, i devet sinova "Janjevića", od kojih je najmlagji Janjević Vidak. Što ono znači preveliko u Janja blago, to ćemo dalje viditi.

Šta je ta starčina Janj, čisto razumijemo po objašnjenju iz Rig-Vede. Za Agnija nebrojeno puta veli se tu, da je mlad, vječito mlad, pače najmlagji od bogova. Mlad je za to, što, krasan sin Neba i Zemlje, "svegj iznova se ragja",[8] u oblaku olujnom i pod čovječjim prstima u drvetu; ragja se i "raste nov tokom godine, dočim nanovo drugim ustima i jezikom drvlje proždire".[9] Ali je taj vječito mladi bog u isto doba takogje vječito star, jer, osim što u oblaku i na zemlji, od vijeka postoji i na nebu, u trećom svom obliku.[1] Onda je on "ljudima stari vječiti Agni"[2]; on je "pradavni Agni".[3] Jedna himna u istom času mu spominje veliku starost i veliku mladost: "I danju i noću pomlagjen ponovno postade starčina (Agni), koji vječno mlad prolazi kroz mnoge ljudske naraštaje,"[4] Po tome položaju nebesnom i uzoritom, boga Agnija Rig-Veda češće kaže kraljem: "Ja hoću tebi služiti i molitvu prinijeti, nek budeš visoko oglašen, ako te prizivljemo; ti si, o Agni, kao kladenac u pustinji, ti si stari kralj puku, koji rado tebi žrtvuje."[5]

[8] Rigv. X, 4, v. 5.
[9] Id, I, 140, v. 2.
[1] Mlad i star ujedno biti će i s toga, što i na domaćem ognjištu svaki dan uskrsuje, danomice se ponavlja. Rig-Veda Agniju daje epitet "dvaput rogjen".
[2] Rigv. VIII, 23, v. 20.
[3] Id., II, v. 9.
[4] Id., I, 141, v i. Pa i II; 4, v. 5: "Ostarjeli (Agni) iznebuha posta mlad nanovo".
[5] Id., X, 4, v. 1

U milosnom, u deminutivnom obliku, Anj, Janj, prelazi u: Anko, Janko. Kao da bi od Jovana, ili Ivana, bilo ime Janko, to je, istina, mišljenje dosta staro, ali nije od početka, pošto je Janko mitičan, kao i Janj, pa druguje s Janjom. U ženskoj jednoj pjesmi davnog govora, Janko je "zlatar", a Janja "hitroprelja".[6] A druga pjesma ženska kaže Janu sestrom Jankovom, i kruto govori:

"Platno beli mlada Jankovica
i sa njome zaovica Jana,
tud prolazi Rumeniloviću,
snaha zaovi potijo besjedi:
Da lep tije Rumeniloviću!
Ne bi ga se za dan nagledala,
ni za tavnu noćcu naljubila."[7]

Više puta rekosmo, da Zora, po nazoru Arijaca, obnoć platno svoje bijeli žugjenom zaručniku, jutrenjemu Suncu; te može biti, da pjesma ovdje misli o Zori i o drugarici joj Ognjenoj boginji, koje čekaju rumeno Sunce mlado.[8] A da ne budemo u sumnji o glavnoj vlastitosti Jankove sestre, ona je "krčmarica", u pjesmi jednoj epskoj.[9]

[6] Vuk. **pjes,** knj. 1, 243.
[7] Id., knj. I, 634, v. 1—7.
[8] U Rig-Vedi, Agni budi Zoru, a Zora čeka Sunce.
[9] Vuk. **pjes.** knj. III, 22, v. 55—8:

"Ongje Stojan jednu tetku ima,

po imenu krčmaricu Maru,
isto sestru svoga oca Janka".

O ime "Mara" ne ćemu zapinjati, pošto poznajemo Ognjenu Mariju. Što je pak, u ovoj pjesmi iz hajdučkog vremena, Mara tetka, i pomoćnica u nevolji, Stojanu Jankoviću, ni to ne smeta: stari mitični motivi provlače se kroz novije pjesme. U pjesmama hajdučkim, ista čudesna krčmarica od pomoći nazivana je i "Jela krčmarica" (Vuk. **pjes.,** knj. III, 26, v. 195—311).

Što se tiče samog Janka, do njega boj bije, u drugoj takovoj pjesmi, i "veoma siječe" neprijatelje čudni junak, "nejačak Ognjane."[1] Mi do Janka, ovako, nalazimo Ognjana.

Što je to Janko "zlatar", i što Janja "hitroprelja", kazaće nam opet Rig-Veda. Himne skoro ne smažu riječi, kojima da uznose sve pusto blago zlaćanog Ognja. Uvijek kao zlato, ili ures zlatni, pominje se plamen Agnijev; bog ima zlatne zube; bog je rud, zlaćan.[2]

[1] Id., kiij. II, 52, v. 46—8. Pjesma je o nekome "Jurišiću Janku", a razbojište je na Kosovu.
[2] Rigv., passim.

Isto tako, neprestanom hvalom pjesama, veliča se hitrina njegova; sijekući, proždirući, hitro ide bog od drveta do drveta naloženog, ide suhom poljskom travom, ide šumom, kao da ga vjetar goni, on romori i štropota.[3] A, pošto su mu rudi plameni lijepo zlato, i blago veliko njegova sjajna toplota, Agni je mimo sve bogove,[4] mimo samog sunčanog Bhaga, vlasnik i dijelitelj blaga: "gospodarom blaga" nazivlje se κατ' εξοχην. Himne pjevaju njemu.: "Prikupljeno je kod tebe stotinu, hiljadu blaga!"[5] — "Kao zrake što su tvrdo udarene u sunce, tako su i sva blaga u Agnija, u utočište ljudsko."[6] — "Bio zapaljen ili ugašen, sjaj ti nama, dijeleći nam u zdravlje obilata blaga !"[7] I čitava jedna himna ne moli od Agnjija drugo, no da dade blago, svojim "svijetlim jezikom".[8] Ovako, Janko zlatar i Janjo od Srijema, kome je preveliko blago, nalaze mitičnog druga u bogatom, zlaćanom Agniju. Nalazi ga jednako i Janja hitroprelja; tim više, što sestra Jankova, u jednoj bugarštici, zove se Rude [9] Rud je, kako čusmo, Agni. U Rig-Vedi, kad se bog vozi, ruda su i dva konja njegova.

[3] Id.
[4] Id., I, 1, v. 1.
[5] ld., I, 31, v. 10.
[6] Id., I, 59, v. 3.
[7] H., II, 2, v. 6.
[8] Id., II, 9. A himna I, 96, na svakoj strofi ima pripjev: "kako dijelitelja blaga, čuvaše ga (Agnija) bogovi".
[9] Bogišića **pjes.,** 22. Rude je tu lijepa i mlada udovica, kako više puta i druge pjesme nazivlju mladom udovicom lijepu krčmaricu Janju.

O Anju, Janju, Janku, i o Janji, mnogo se pjevalo u narodu. Svio se široki krug pjesama oko ognjevitih Janja i Janje; ali, od XV vijeka dalje, udarile pjesme drugim putem, išle pravcem poluhistorijskim. Kad se o polovini toga vijeka razglasi slavno ime Ivana Hunyada, vlaškog bijelog viteza a vraga turskog, te širom hrvatske i srpske zemlje odjeknuše pobjede i porazi kod Niša, kod Varne, na Kosovu, u Biogradu, onda Sibinjanin Janko, sa sestrićem svojim, slavonskim banom Ivanom Sekulom (Szekely), uljeze u pučki ep. Sibinjski novi Janko nametnu se davnome Janku, te se historija uokviri u već postojeći mit. A, pošto je kod pučke čiste pjesme kao općenito pravilo, da uobičajeni govor, da pjesnička gragja izraza i slika svegj malne ista ostaje, okrenuše guslari na Janka Sibinjanina i na Sekulu ili Sekula, povelik dio tradicije o bogatome starcu Janju i o zlataru Janku. U svemu, što se sad pjeva o Sekuli i o Sibinjaninu, ima najmanju historije, a najviše očitog mita. Od znamenitijih likova u našem epu, može biti da jedinog Grčića Manojla mit pretrpa toliko, koliko Sekulu i Sibinjanina.

Da se pjevanje o toj dvojici preručilo u ep iz starog suda vjere, dovoljnim će dokazom biti pregled nekolikih znatnijih pjesama. Raspitasmo već pjesmu o gozbi i o igri dvanaestoraca, gdje je vojvoda Sibinjski Janko čudan suigrač kralju od Maćedonije.[1] U jednoj pjesmi iz Crne Gore,[2] od Sibinja Janko ne bratimi se s kraljem od Maćedonije, nego s Mujom od krajine, koji ga pozva na gozbu na Kosovo. Nevjera Turčin svezao Janka, uz njegovih trideset banova; svezao ga, jer do ujaka Janka nije

viteško dijete Sekula. Svog sestrića Janko ostavio doma, no se Sekuli usnila Jankova nesreća. Hita u pomoć ujaku, a Mujo ga vidi iz daleka, pa se njemu prizire, kao da ljetni dažd ide i da svijeće sijevaju. Sužnja Janka pita Turčin:

"A za Boga, pobratime Janko!
Otkud vama ljetni dažd nahodi?
Jer je pala magla Kosovijem,
sijevaju iz magle svijeće."[3]

Što je taj mladi Sekula, to opet označuje Janko u prividno niječnom odgovoru:

"Nije, pobro, daždic Kosovijem,
sušna magla i sušnica munja,
koja će ni jade zapijevat':
evo ide dijete Sekula."[4]

[1] **Dio IV,** str. 29—33 (120—33)
[2] Vuk. **pjes.,** knj. III, 30.
[3] V. 96—9.
[4] V. 103—6.

Neispravnim ovakim rečenicama češće, u našim pjesmama, čudni stvorovi ukazuju pravo biće svoje; pak je Sekula ovdje, svijeća koja sijeva iz ljetnog daždiva oblaka, ili, drukčije, ognjena suva munja. Junački Sekula napao i svezao Muja uz trijest njegovih Turaka; al

"na dajka se napučio svoga,
e je njega doma ostavio",[1]

te i Turke i banove

"izbači nasred Kosovoga,
da ih peče sunce Petrovoga".[2]

Srdi se na Janka, i nanj navaljuje, takogjer sestra mu Jana, majka Sekulina.[3]

[1] V. 107—8.
[2] V. 139—40.
[3] U pjesmi dolazi i neka bezimena ljuba Jankova, koja se isto gnjevi na njega.

S tima gotovo jednake slike nalazimo i u pjesmama drugih zbiraka. Sibinjanin Janko pobratio se s vilom, no mu vila strijelja junake.

"Kad to vigje od Sibinja Janko,
ražljuti se k'o da munja sinu."[4]

A u pjesmi drugoj,[5] Janko ženi se vilom, dok ima sestru Janju Sibinjkinju. Janji je nejačko dijete Sekula, a Sekuli su dvije mlagjane sestre. Janko veli:

"Ja za boja ne vodim Sekulu;
Sekula će pod čadorom sjedit',
da mi čuva bijela čadora";[6]

a da bi sestrične predobio na svoju,

"punu šaku zagrabi dukata,
pa ih prosu po zelenoj travi".[7]

Za tim, na Kosovu polju, vila se grozi Janku, da će mu u noći zaslijepiti vojsku; al eto Sekule, koji sa dva sokola zarobi vilu i odvede je Janku. Tad se Janko oženio vilom. Što se Janko, u ovim skroz čudesnim pjesmama, bratimi s vilom, ili njome ženi, to je bratimljenje, ili ženjenje, olujnog Ognja s oblakom.[8] I za samo oružje Jankovo nije sumnje, da pripada u mit o Ognju, Britka Jankova sablja "svaku utvoru siječe".[9] Taman ovako siječe, i razgoni noćne sablasti, vedični Agni.

[4] Petranovića **pjes.,** knj. II, 31, v. 51—'2.
[5] Id., knj. II, 32.
[6] V. 38—40.
[7] V. 44—6,
[8] Drugovanje Janka s vilom, pošto odasvud izbija, nije poetična slučajna slika. Tako u ženskoj pjesmi (Vuk. **pjes.,** I, 260), Ugrinu Janku dva su sestrića, ban Sekul i Mijailo, pa Sekul hvata vilu, te je daruje ujcu Janku.
[9] Petranovića **pjes.,** knj. II, 34, v. 105.

Nego su i daleki puti Janka i Sekule sasvim mitične naravi. Bosanska jedna pjesma[10] dovodi nam Janka i Janju Misirkinju, gdje "ašikuju tri pune godine".[11] Kad li eto iznenada Janju preprosi nametnik s mora, Deli-Dmitar. Sekula ujaku izbavio iz Misira zaručnicu Janju.

"Napraviše prelaganu lagju
od lagana drvca orahova",[1]

pa Sekula tamo se zaputio, kao trgovče mlado, s '

'trgom svakojakim,
zanajviše sjajnih ogledala",[2]

a uz devet veslača "i desetog dumendžiju Jovu".[3] Došetala do lagje Janja, i ušla u nju sa svojih devet sluškinjica. Veslači i Sekula od obale otisnuše lagju, odoše niz to sinje more, i Jankovoj kući dovezoše Janju.

[10] Krasića **pjes.,** knj. I, 16.
[11] V. 5. U Vukovoj ženskoj pjesmi, knj. I, 637, Sibinjanin Janko "penje čador blizu dvora Jele udovice" (v. 1—2), i hoće da je ljubi. Jela "udovica" biti će "udovica krčmarica" Janja.
[1] V. 39—40.
[2] V. 33—4.
[3] V. 42.

Drugim načinom, ali suštinom jednakom, rasprelo se ovo kazivanje u lijepoj pjesmi: "Ženidba Jova Budimlije", načinjenoj izmegju Srba iz Vojvodine.[4]

"Kad se ženi Budimlija Jova,
u Janoku isprosi devojku,
plemenitu Janočkinju Janu."[5]

Poradi Jane, budimski ženik mnogo se poharčio, al se još više poharči ban od Erdelja, koji Janu preprosi. Boluju obe mladoženje, pa "gospogja devojka", Janočkinja Jana, boga moli:

"Digni, Bože, Budimliju Jovu,
a umori od Erdelja bana!"[6]

Nego se erdeljski prosac pridigao, i ode k Janoku. Vraćajući se s djevojkom u svoju zemlju, progje pored bijelog Budima, a Jana zavapi:

"O Budime, velika žalosti!
Nisam rekla mimo tebe proći,

već sam rekla da u tebe dogjem,
da ja šetam po tebe, Budime,
a da ljubim Budimliju Jovu"[7]

Kad tri godine progjoše, pridigao se, u svom Budimu, i Jovan, pa se kune megju budimskim trgovcima:

"Braćo moja, budimski trgovci!
Ja se, braćo, već ženiti ne ću,
kad je moja odvedena Jana."[8]

Al se presjeti, te za Janom ode:

"sadelja tanku šajku lagju,
koju voze trideset vesala,
nakupova svake trgovine,
ponajviše sjajni ogledala,
uze s' sobom trideset momaka,
otište se niz vodu Dunavo,
ode pravo pod Erdelja grada".[9]

Stiže u subotu, a

"kad u jutru osvanu nedelja.
rano rane sedam devojaka,
da zaite vode na Morišu;
uze Jova sedam ogledala,
te dariva sedam devojaka".[10]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 101.
[5] V. 1—3.
[6] V. 17—9.
[7] V. 29—33.
[8] V. 44—6.
[9] V. 47—53.
[10] V. 56—60.

Kako je sedam djevojaka, tako je i sedam sokaka po gradu, pa sokakom svojim svaka djevojka oglasi, da još ne bi take trgovine, ni ljepšega trgovca. Od erdeljskoga bana bijaše već zatrudnila Janočkinja Jana, a sada gospodaru svome veli:

"Malo mi je gospodskoga dara,
a u mene bela platna nema!"[1]

Obukla Jana vjenčano ruho, nasula se dukatima, sobom uzela trijest djevojaka, svakoj dala po trijest dukata, i išla k lagji na vodi Morišu. Kad s djevojkama u lagju ušeta, Jovo progje na dumen, i poviče trijestorici veslača:

"Ako mene Bog uteći dade,
na čast, braćo, svakom po devojka,
mene krasna Janočkinja Jana!"[2]

Lagja leti:

"vetar duva niz vodu Moriša,
većma nosi Jovanovu lagju,
neg' što voze trideset vesala".[3]

[1] v. 80—1.
[2] V. 128—30.
[3] V. 135—7.

Pomami se ban od Erdelja, tri mu konja pocrkaše, na četvrtom isporedi se s Jovanovom lagjom, i viče:

"Vrati, Jovo, Janočkinju Janu,
triput ću je dukati presuti,
sve dukati, osim sitna blaga!"[4]

Odgovara Budimlija Jova:

"Što će mene za Janu dukati,
kad je Jana sama od dukata?"[5]

[4] V. 149—51.
[5] v. 154—5.

Pusto blago, sve blago boga Agnija, obasiplje Janočkinju Janu; pače je sama Jana od dukata, od zlata, veli pjesma. Istome Agniju, u oblaku olujnom, pristaje silni vjetar koji duva, kad ono Jana i Jovan hrle vodom.

U pjesmi iz Vojvodine Jovan uzeo mjesto Janka u pjesmi bosanskoj; pa je Jovan Budimlija ono, što Janko Budimlija. Bez sumnje, misli guslar, pri tome, na sadašnji Budim;
ali u riječi, po svoj prilicii, leži ovdje starija misao. Raspravljajući badnjakov oganj,[6] badnjaku uhvatismo značenje, kao da je to "budnjak", od "bditi", te rekosmo, da imena, davana ljudima: Budimir, Budisav, Budman, Budin, slute na ognjenu božju budnost. Janko Budimlja kao da je Janko Budin ili Budim,[7] t.j. budni Oganj. Ovaj Budim prelazi vremenom grad Budim na Dunavu,[8] i treba ga metnuti u sahranu zajedničkih zamisli slavenskog svijeta.

[6] **Dio III,** str. 59 (203).
[7] "Budim" može biti deminutivni oblik od "Budimira". Negda postojahu i lična imena: Budimko, Budimka.
[8] U ostalom, bilo bi i to moguće, da grad Budim-Pešta dobi ime svoje, u slavenskoj davnini, od štovanja boga Ognja.

Pjesme i priče ruske pronose zgodu jednaku s onom u našoj pjesmi o ženidbi Jova Budimlije, te dolazi u njima junak istog imena s Budimlijom, Solojev "Budimirović", od koga pjevači kasnije načiniše hajduka.[1] Što se tiče našeg Jova Budimlije, u nas javlja se on, valjda, i pod imenom: '"mehandžija Jovo". U pjesmi starokovnoj: "Jakšićima dvori pokarani",[3] sestra Jakšića Dmitra, primajući brata u tamno-srebrne dvore age Arap-age, šalje ga na okrjepu u Jova:

"Na ti; brate, trideset dukata,
pa ti idi mehandžiji Jovi."[3]

Ko je taj mehandžija, ili krčmar, dalje se u pjesmi ne kaže. Nije li "krčmar Janko" (Jovo) potekao iz govorenja mitičnog, iz koga i "krčmarica Jana?"

[1] **Arkiv,** I B., I H.
[2] Vuk **pjes.,** knj. II, 97.
[3] V. 100—1.

Razigje se, u staro doba, posvuda u narodu pjevanje o morskoj vožnji i o zgodi Jovana Budimlije. Zgodu skitiše, u okolini dubrovačkoj, u dražesnu žensku pjesmu, gdje su izostavljena lična imena:

"Umrijeh, majko, za mladom,
za njenom rajskom ljepotom.
Majka mu smjerno veljaše:
Ne umri, sinko, za bora!
Ja ću mi tebe sjetovat':
Ogradi tanke gjemije,
a u gjemije mrnare;
postavi trga svakoga,
najviš svile zelene;
udari ližbu u grade,
tu će ti doći žugjenje,
vozi je dvoru svojemu.

Kada sin majku razumje,
sagradi tanke gjemije,
a u gjemije mrnare,
sakupi trga svakoga,
i metnu svile svakoje,
najviše modre zelene,
udari ližbu u grade,
i tu mu do'še gjevojke,
i megju njima žugjenje.
Zaveze tanka ves'oca,
pa pogje s drugom na dvore".[4]

[4] Vuk **pjes.,** knj. I, 580.

Čudesna vožnja Janka, ili Jova, Budimlije, po vodi, ili po moru, ne iskoči ispod gudala slavenskih guslara. Dnevnu spasonosnu vožnju boga Ognja već pjevaju arijski pjevači iz vedičnog doba. Kad na ognjištu plama vatra, a dim, crnim i oblačnim putem, uzvija se gore do nebesa, ono je Agni, čijim jezikom bogovi jedu pića i jela, u vatru bačena, i čijom vožnjom primaju žrtvu. S toga je Agni prvi i najviši sveštenik, pa i glasnik megju ljudma i bogovima, koji neprestano putuje sa zemlje na nebo i s neba na zemlju. A, pošto je Agni, u olujnom svom obliku, "porod vodeni" te boravi "na sjedištu voda",[5] Arijcima kod njega prividi se brzo i lagja. Agni prijazno, revno, vozi i žrtvu i žrtvitelje i bogove: "Pri ljudskoj svečanosti, izabran kao vozar, dogje i namjesti se molitelj, reditelj Agni"[6] — "Ti poznavatelju bića, (o Agni), prevezi nas preko svake pogibelji i nevolje, kao lagjama preko mora!"[1] — Daj, Agni, ... našemu domu lagju, koja se sama vozi i kreće, eda bi junake naše i knezove i vas puk prevezla, i nudila pouzdano utočište!"[2] Megju voscem Agnijem i voscem Jankom razlika je tek u tom, što prvi ljubi Zoru,[3] dok drugi ljubi jednoobrazno sebi biće, Janu, koja opet sliči Zori, uždenoj svakog jutra.[4]

[5] Rigv., II, 4, v. 2.
[6] Id., VII, 7, v. 5.
[1] Id., V, 4, v. 9.
[2] Id., I, 140, v. 12.
[3] Ili Zore, u množini.
[4] U pogledu vožnje i mora u općoj arijskoj mitologiji, A. Kuhn, po svom istraživanju, došao je do mnenja, da "veliki dio mitova, što se na more odnose, ne tiču se zemaljskog mora, već mora oblaka i magle" (**Herabk. des Feuers,** s. 25).

Ako mit o Ognju pritisnu u epu, sa svih strana, Sibinjanina Janka, isti mit baš priduši Sekulu. Zmajevske je naravi Sekula; pače je on nagolo zmaj. Evo kako se rodio. Ženu bana sibinjskog zmaj ognjeni sa Jastreb-planine

"zagrlio, pak je poljubio,
i dade joj kitu nakićenu,
a u kiti čudnovata cv'jeća:
eto tebi, banova gospojo!
Kad te ljubi od Sibinja bane,
metni kitu sebi u njedarce,
pak ćeš rodit' zmajena junaka".[5]

Tako učinila, te se od nje rodio Banović Sekula, koga zatim zadoji vila iz planine.[6]

Kako je Banović Sekula začet djelom zmaja ognjenog, ta se ista moć očituje i u njegovoj ženidbi. Zmajevitim krilima leti Sekula za vilom, do koje je naći guju i plamen ognjeni. Ovo nama kazuje pjesma, sva ispunjena mitičnim vezivom, a važna i s drugog uzroka, što nam jasnim riječima veli, kakove su vile.[7]

U početku pjesme, kojoj je naslov: "Ženidba Sekule s vilom", pita se, da li "udaraju vjetrovi u više planine?"[8] Potom odmah imamo prizor vila,. Na prostornoj visini, eno vile "na sastanku u gustu oblaku"[9]; sve "okreću kolo naokolo, — a pjevaju pjesme svakojake".[10] Vjetrovi, naime, motaju guste olujne oblake, a gonjeni oblaci šume, daju kao vjetrnog glasa; to je uhvaćeno kolo vila i pjevanje njihovo.

[5] Petranovića **pjes.,** knj. III, 37, v. 59—65.

[6] Po pjesmi, banici nije u tom nikakova sramota učinjena. Zmaj kaže tici golubici:

"Ja ne tražim neljubljeno lice,
da obljubim i da se naljubim,
već oblazim srpske gospojice,
ne bi l' im se ragjali junaci" (v. 19 - 22).

[7] Petranovića **pjes.,** knj. III, 38.
[8] V. 5—6.
[9] V. 8.
[10] V. 12—3.

Jedna vila, nastavlja pjesma, uzela krila i okrilja, prilivatila jelena, osedlala, zauzdala ga gujom, te nanj usjednula, i išla na morsku obalu, "da ponese ubojitu str'jelu, — da nalovi ribe iz dubine".[1] Riba nam je poznati arijski simbol rogjaja. Vila i jelen brodili morem; kad li, nasred mora, sinu nad vilom "ognjeviti plamac", dok jelen stade kao kamen.[2] U toj pojavi očitova se Banović Sekul:

"rasklopio zmajovita krila,
iz krila mu sipa vatra živa".[3]

Vila zaroni u dubinu mora, za njom zaroni i junak; izvila se onda nebu u visine, izvio se i junak, goneći je kroz oblak gusti[4]; pala na više planine i megju jelovo granje, no sve uzalud. Sekul je osvoji, uze na svog vrančića i zapjeva:

"Veseli se, tice sokolice,
soko će ti pozlatiti krila!"[5]

Izrodio š njome do devet sinova; no,

"kad bi koji za ženidbu bio,
nestane ga na bijelu. danu." [6]

Jednom pŕnula i vila Sekulova.

[1] V. 27—8.
[2] V. 77—9.
[3] V. 97—8.
[4] V. 129.
[5] V. 160—1.
[6] V. 180—1.

Kao sušti zmaj, Sekul će i poginuti, a od strijele Jankove. Sekulu Banoviću, kome je devet sestara, dogodi se, po jednoj hercegovačkoj pjesmi,[7] čudo nečuveno.[8] Sjedi Sekul kraj cara Murata:

"doklen Sekul kraj cara sjegjaše,
momak bješe kako i gjevojka,
Al' da vidiš čuda golemoga!
Nestade ga časom sa očiju,
u zmaja se Sekul pretvorio,
car Murate u sokola sivog,
zmaj sokola dohvati pod krilo."[9]

Šestokril je taj žestoki zmaj, pa

"doleće — do čadora Sibinjanin Janka,
nad čadorom zatreptio kril'ma".[10]

Kad to vidi Janko,

"zape str'jelu za zlatnu tetivu,
ustrijeli zmaja šestokrila".[11]

Pade zmaj, i Janko se mahom dosjeti svome jadu;

"ali dok se jadan zabavio
kod ranjena sestrića milosna,
car odleće niz polje zeleno".[12]

[7] Id., knj. II, 37.
[8] "Devet sestara", ili "devet sinova" Sekulovih, ili "devet Janjevića" (na str. 166), može biti mnoštvo plamenih pramova u Ognja. U Rig-Vedi, u kozmogoničnoj jednoj himni (I, 164. v. 1), veli se: "Prastarome ovom lijepom svešteniku (nebesnom Agniju) srednji je brat (trijes) proždrljiv, a treći mu brat (žrtveni Oganj) drži maslo na svojim legjima;
ja vidih kućnog gospodara (Agnija) sa sedmero svoje djece (s plamenima)".
[9] Petranovića **pjes.,** knj. II, 37, v. 261—6.
[10] V. 273—5.
[11] V. 302—3.
[12] V. 323—5.

To bijaše polje Kosovo, pa je Sekul tu sahranjen. Miješa ovdje pjesma imena historijska s upravo prijesnim mitom, i to sve kao da je puko titranje novijeg kakva guslara; al je pjesmi sadržina od davnog doba. Jedna nam bugarštica iznosi isto čudo.[1] Ujak Janko misli, da je ban Sekul dijete boju nevješto, i od vojevanja njega odvraća. Ali mladi Sekul "na carev bijeli šator — iz njedara pustio ljutu zmiju krilaticu ..... a s njom mi je pustio sokola lijepu pticu, — soko se vijaše po jajeru vedra neba, — navališe bijući na Jankov bijeli šator — soko i ljuta zmija".[2] U to doba Janko "pije sjenovito hladno vino",[3] a "ošte mi se ne bješe poludnevi odalio".[4] Dohvati Janko luk, i ustrijeli zmiju. Eto odmah Sekul, jezdeći, "pod Jankov bijeli šator ..... Zlovoljom se bješe u licu promijenio, — bojno koplje usadio i svez'o konja svoga . . . i kordu Sekulovu o sedlu objesio, — konju uzdu pustio do crne zemlje, — svomu vranu konju."[5] Ujak bijaše sestrića" u srce ljutom str'jelom ustr'jelio",[6] pa mladi Sekul na svom vrancu dušu ispusti.

[1] Bogišića **pjes.,** l9.
[2] V. 12—20.
[3] V. 22.
[4] V. 42.
[5] V. 43—50.
[6] V. 69.

Po svemu rečenom nije baš teško odgaliti, što se pod Jankovim i Sekulinom mitom skriva. Stari Janko i mladi Sekula uzeše na se likove starog i mladog Ognja. Iz Rig-Vede vidismo, da se trojaki Agni smatra, čas star, čas premlad; pak ovo isto kao da mišljahu i naši djedovi Mladinom i silom ujedno odlikuje se najviše noćni Oganj. Na domaćem ognjištu, svake večeri nov se uskrisuje, pa žestokim plamenom bukti, u noćnoj nevidilici. Za to je mitični Sekula uvijek "dijete", ili "mali junak",[7] ili "jaše bijesna malina",[8] ili vrančića; a ipak "bolji junak od Janka bijaše".[9] Toga Sekulu rodi Jana, a ustrijeli Janko, t.j. Oganj od sebe se ragja i sam sobom umire.

[7] Čojkovića **pjev.,** 32, v. 23.
[8] Petranovića **pjes.,** knj. II, 34, v. 16.
[9] Čojkovića **pjes.,** 79, v. 150.

Mitičnog preteškog zapleta ne mogu da se riješe Sibinjanin Janko, Janja i Sekula ni izvan epa, kad puk ozbiljno o njima pripovijeda kao o osobama historičnim. Ova trojica potekoše od Visokoga Stefana, sina Lazareva, evo ovako. Visoki Stefan, po smrti oca, kneza Lazara, pobježe u Moskovsku, otkle, poslije nekoliko godina, vrati se s vojskom, preko Ugarske, u Srbiju. Dogje i prenoći u Budimu. Videći junaka visoka i pristala, zažele gospoda madžarska od njega dobiti sebi poroda. "Ne bi li se u vojsci tvojoj mogao naći dobar ždrijebac, da opase našu kobilu?" zapitaju oni Visokog Stefana; a on im odgovori: "Bi, zašto ne bi!" U večer privedu mu lijepu djevojku, da noći s njom. On se izgovara, ali oni upiru u obećanje njegovo. Prenoćio, i sutradan u jutru, na rastanku, dade djevojci prsten i reče: "Aku rodiš muško, nadjeni mu ime **J a n k o**, ako li žensko, **J a n j a**, i pošto dijete odraste, daj mu ovaj prsten." U svoje vrijeme, rodi djevojka dvoje bliznadi, i muško i žensko, Janka i Janju. Pošto Janko malo poodraste, u igri s vrsnicima, gdje se skače, on odskače, gdje se rve, on obara, gdje se kamena meće, on

odmeće, gdje se trči, on utječe. Ali zavidna djeca kore njega, da je kopile. Janko navali na mater, da mu kaže, ko je njegov otac, a ona mu dade onaj prsten. Zagledavši unj, i proučivši, šta na njemu piše, Janko zavapi: "Megjer sam ja jednoga sin!" Srbija mu od tad bila kao očevina, te se u njoj proslavio, boj bijući s Turcima. Janja se uda, i rodi sina Sekulu. Ujca i sestrića jednom Turci razbiše tako, da ne mogući pravim putem natrag u Madžarsku, svrnuše preko Hercegovine, samo sa dvanaest ljudi, u Dubrovnik. Odmah Dubrovčani dadoše obojicu naslikati, jer dva ljepša čovjeka nikad tamo ne bijahu došla.[1] — Daleko putuje megju Vane, pa se odatle vraća u Skandinaviju visoki Odhin, po priči u Eddi. Visoki Stefan kao da je ovdje visoki Vid.

[1] Vuk. **živ. i ob.,** str. 242-4.

Još ono ne istumačismo, što je glavno u mitičnog Sekule, i što nas upravo sili, da njega kao Ognja shvatimo. Sekula je zmaj, začet od ognjenog zmaja. Ako išta, u mitovima našim, stoji iznad svake i najmanje sumnje, to je ovo, da zmaj, toliko raznošen po pjesmama i pučkim pričama, oličuje Ognja.

Prvi potezi o Ognju zmaju povučeni su od pamtivijeka. Raspitamo li starostavnu knjigu arijskog roda, Rig-Vedu, izmegju drugih slika za boga Agnija,[2] pada nam tu pred oči izrazita slika zmaja. Ja redom ovdje bilježim odnosna mjesta: "Zlatokos je on (Agni) u ajerskome prostoru, zmaj brekćući, šibajući kao vjetrna struja, Zori pouzdanik svijetla sjaja."[1] — "Njega biraju sveštenikom pri svečanostima, ... kad ono, vjetrom pokrenut, podiže se sveti (Agni), vijugajući se, pišteći kao zmija, nezaustavljen n svojem hodu, kad plama crnim krilima, kad rogjen u svjetlosti kroz ajer prodire"[2] — "(Agnija), koji u ajerskom prostoru raste, postaviše u njegovu kuću; (postaviše) njega, zmiji jednaka, koji se jasno svijetli kao zlato, koji preko oblakâ, leti, i zrakom očiju svojih gleda, kao staze čuvar, na zemlju i nebo."[3] — "Sam sebi odabiraš kuću, zmije čedo ti .... o Agni!"[4] Pogodićemo, ako reknemo, da se Oganj Indima činio zmija za to, što mu se plameni pramovi giblju i previjaju, na ognjištu, poput zmija, i što, opet na lik zmije, vijuga se, il prelama, u oblaku ognjena munja. To je zmija, ili zmaj žestoki; al je Agni po naravi posve različit od one grdne zmijurine, koja oblake sapinje, te se zove u Indâ Ahi, u Eranaca Ažidaha, u nas Aždaha.[5]

[2] Kao, n. p., sjajna zastava što se k nebu uzvija, ili hrli konji s dugim sjajnim grivama i repovima.
[1] Rigv. I, 79, v. 1.
[2] Id. I, 141, v. 7.
[3] Id. II, 2, v. 4.
[4] Id. VI, 2, v. 8. Ovo sve iz himna k Agniju; pa još, u jednoj himni k dvojici Açvina, ovima Agni, "kao zmija šarena, osveštava mlijeko" žrtveno (I, 180, v. 3).
[5] Takome zmaju suproti se aždaha. Veli poslovica: "Dok zmija zmiju ne proždere, ne može aždaha postati" (Vuk. **posl.**).

Rig-Veda zabilježi prve poteze o Ognju zmaju. Ovaj lik božanski iskače iz tradicije litvinske i slavenske s crtama duboko udarenim. U Litvinâ i u Slavenâ, osobito u Srbâ i Hrvatâ, zmija nije samo kao metafora, kao pjesnička slika, već je živi simbol boga. Zmija, pri bogoštovju, personificira Ognja. Govoreći o litvinskome bogu Ognju (Ugnis), Mavro Orbini piše, da "zmije bijahu dionice božanstva, te da ih po kućama ljudi hranjahu žrtvom mlijeka i kokošiju, držeći ili nepovrjedivim".[6] U vrijeme Orbini-evo, skoro čitava pokrajina Samogitija, uslijed pokreta Luterova, odmetnu se od katoličke vjere, pa se opet privrže prvašnjoj poganštini. Onamošnji biskup gorko se žali 1587 g., da Litvini "žrtvuju gromovima, obožavaju zmije i hrastove kao svete štuju".[7] Biskupovo spominjanje zmija izmegju gromova i hrastova služi nam dokazom da su te zmije mišljene u odnosu s gromovnim Ognjem. A Jezuite, tamo poslani da Litvine otpadnike privedu k vjeri, opet nam svjedoče, kao i Orbini, da su ljudi po kućama hranili i gojili svete zmije, sprijateljene s domaćom čeljadi čak od djetinje kolijevke.[1]

[6] M. Orbini, **Storia degli Slavi,** p. 55 : "Le serpi partecipano della divinita, e ne nutrivano per le case, tenendole inviolate, con sacrificio di latte e di galline".
[7] "Comuniter sacrificare tonitribus, serpentes colere, quercus ut sacras venerari" (A. Brückner, **Beitr. zur lit. Myth.** Archiv IX, s. 164).
[1] Id., s. 118.

Vjerovanje u zmiju, u taj živi lik svetog Ognja, ostavi mnogih, a neprevarnih, tragova u Srbâ i Hrvatâ. Prije svega, pučki govor izrično kaže, da je oganj zmaj, ili zmija. Zagonetka: "dva dola suvodola, megju njima zmaj leži, gde zmaj leži, tu trava ne raste", odgoneće se: "vatra izmegju preklada".[2] Kao što domaći, isto se tumači i munjevni oganj, u drugoj zagoneci: "jedna guja preko bijela svijeta" — odgonetljaj: "munja".[3] A u pričanju pučkom, kad je pričanje čudno, gdje je god riječ o zmaju i o zmiji, skoro uvijek govori se i o ognju, ili se barem nanj misli. "Na svakoj kapiji stražu straže zmajevi plameniti; iz ralja im plamen liza; što god zadahnu, sve sapale i otruju", pripovijeda o zmajevima, na primjer, priča jedna iz Zemuna.[4]

[2] Novakovića **zag.** ili drukčije, kod ikavaca: "odovud klada, odonud klada, u sridi zmaj leži, gdi trava ne niče".
[3] Id.
[4] Stojanovića **prip.,** 35.

A priča iz Čačanskog okruga, u Srbiji: "On sad uzme ugarak, pa potrč', te u onu gomilu (drva) puć! Gomila bukne sa sviju strana. Na jedan put stane nešto usred gomile pištati. Kad on to čuje, stane gledati sad otud, sad odovud, sad tamo, sad onamo; pa onda džar u gomilu, i ugleda jednu zmiju u sred gomile, gdje hoće da izgori! Zmija čim ga vidi, stane ga kumiti bogom i svetijem Jovanom. Sluga pruži rogulje preko vatre u gomilu, i ona po roguljama izmili na polje. Kad je on izbavi, a ona ga upita: Šta najvoliš da ti dam[4a]?"

[4a] Vojinovića **prip.,** 15.

Kad ljetna suša zapeče i žeže s neba oganj, onda u Crnoj rijeci, u Srbiji, drže, da je negdje u okolinu pao zmaj. Kako bi žega prestala i došla kiša, mladi ljudi tjeraju zmaja. Skinu se svi goli, a izabravši jednoga izmegju sebe za cara, zašire poljem, lupajući u koješta i ništa ne govoreći. Nagnaće oni ovako zmaja na cara, koji opali iz puške, pa, kad se nekolike puške još izbace, zmaj je otjeran.[5] Običaj je tim znamenitiji, što više puta vidismo, da je golota, i pri goloti šutnja, svečani obred iz stare vjere.

Najposlije, vrlo znamenito je i to, da Crnogorci još i danas, kad se kome mole, zaklinju ga zmijom: "Kumim ti zmiju pod kamenom[5a]!"

Kao svetu životinju do boga Ognja, Litvini drže u kući zmiju i hrane je mlijekom. I tome vjerskom običaju ima u nas traga. Općenito misli se u narodu, da zmiju, što se nagje u kući, ne valja ubiti. Dubrovačka stara jedna poslovica glasi: "Domaća se zmija u kući ne ubija[5b]".

Do domaće je zmije i sreća domaća. "Vatra suklja sa sviju strana: domaća guja (sreća, veli puk) ustumarala se po sobi, gleda, kud bi izmakla", kaže uzgred pučka priča.[6]

[5] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. 95.
[5a] Vuk. **posl.** Za jačinu ovake molbe, isporedi drugo onamošnje preklinjanje: "Kumim ti ploču, na koju pečes leturgjiju!"
[5b] Daničića **Poslovice.**
[6] Stojanovića **prip.,** 61.

A cjelovita jedna priča, iz Srbije,[7] pripovijeda još drugo o domaćoj i mlijekom gojenoj zmiji. Siromašan čovjek prije sunca hrani mlijekom zmiju, a ona mu podaje zlatnih dukata. Jednom čovjek dogje za sunca na njivu, gdje je zmija bila, pa je zasta mrtvu, jer sunce već izgrijalo i nju uhvatilo, a ona ne može da to trpi, jer je "sestra mjesečeva". Tad čovjek zakopa zmiju pod prag od kuće. Iz zmije izraste golemo drvo, koje obnoć siromahu ragja samim dukatima.[1] Ovdje, noćna zmija noćni je Oganj, što ne trpi Sunca. A Oganj stoji u očevidnoj svezi sa zmijom, koja se hrani mlijekom, u sličnoj priči iz Vojvodine.[2] Evo priče. Zmija navadi se na dvije jedine koze u samohrane majke Dragojlove, pa ih pred veče sisa. Dragojlo spazi, jednom, zmiju, al je poštedi. U zamjenu dobrog djela, zmijinji car, spasene zmije otac, kome su veliki dvori sa zlatnim krovom negdje tamo preko mora, iz njedara svojih izruči mladome Dragojlu zlatnu mahramu. Čudotvorna je mahrama: kad je obavita oko kozjih rogova, pa se

njome tresne, ima svašta na svijetu! Bogati se njom Dragojlo. Nego, jedno jutro ispod glave njegove nestalo mahrame; a on odmali u svijet, i preko mora, da je nagje. Uz pratnju jedne od dviju koza, pa psa i mačke, došao do onih dvorova, i dokopao se opet božjeg dara. Dragojlo bježi, al za njim ide u potjeru velika zmija, koja, prihvativši padnutu mahramu, poviče bjeguncu: "Dotle ne ćeš dobiti zlatne mahrame, dok ne dobaviš žive vatre!" Pomoću drugih čudesnih životinja, Dragojlo, na tiganju od alema, spravio žive vatre, što i u vodi gori. Na živoj toj vatri zmija spalila svoju košulju, a prosinula djevojka prelijepa. I sama se zove Dragojla, te joj Dragojlo bude vjerenik, kome ona sada, gdje je oprosti kletve, što je sapinjaše, povrati zlatnu mahramu. Mladenci izbavili od sirotinje samohranu majku, pa carovali.

[7] U **Vili Beogr.** g. 1867, br, 18.
[1] U daljem raspletu priče, pomalja se mjesec, te kuća i mati mjesečeva, pa i vjetar i sunce, koje je takogjer noćno, jer se ono ragja i svijetli od zapada.
[2] Kojanova **prip.,** 8.

Domaća podatljiva zmija jest živa slika domaćeg podatljivog Ognja, koji, uztrajni dobrotvor, hrani čeljad, sabranu i zaklonjenu pod čvrsto kućno šljeme.[3] S toga, mi Ognja vidismo u liku blage i uvijek prijazne Janje krčmarice, koja epskim junacima daje vidilo i zdravlje, koja ih krijepi u viteškoj nevolji. Kao što i Janja ukazuje se "krčmarica", tako je i zmija "ručkonoša". Ovaj čudni epitet, prišiven zmiji, susretamo u još čudnijoj ženskoj pjesmici kojoj je mitičan sav kret i davnost očita:

"Oj oraču! mlad oraču!
Ko ti dade mlade voke,
mlade voke vitoroge,
i jarmove javorove,
i palice šimširove,
i zavornje bosiljkove,
i bič kosu devojačku,
ljutu guju ručkonošu?

Služio sam Božju majku,
te mi dade mlade voke,
mlade voke vitoroge,
i jarmove javorove,
i palice šimširove,
i zavornje bosiljkove,
i bič kosu devojačku,
ljutu guju ručkonošu".[1]

Bez mita zmije-Ognja, "guju ručkonošu" ne protumačismo nikad.

[3] Bog Agni kući kuću indijsku. Zanj Rig-Veda veli, pri svakoj stopi, da je u kući", "usred kuće", "rogjen u kući".
[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 236.

Sreća zmijina i pusto zmijino blago, istaknuto u malo prije izloženim pričama, to je sreća i nebrojeno blago vedičnog boga Agnija, za koga rekosmo, da je, izmegju bogova, prvi i najpodašniji dijelitelj blaga. Iz toga davnog vjerovanja, da Oganj domu i čovjeku dijeli bogastvo,[2] i da je Oganj zmija ili zmaj, niče jedno današnje praznovjerje. Prostim našim ljudima niko ne izbi iz glave, da do zakopanog blaga leži zmaj, i da zmaja treba ukrotiti, prije neg se blago digne.[3] Od mnogoga, što se u tom povodu pripovijeda, biti će najizvornije evo ovo, u maloj priči jekavskoj.[4] Čovjeku nekom usnilo se blago, pa uložio, da ga ispod kamena iskopa. Kad do blaga dogje. "zasja mu se nešto, kao da mu sve žrake sunčane u oči sinuše, kad li što je? Zmaj spava na onome blagu!" Dati će blago zmaj, kad čovjek bude "prebrojio sve izvore, koliko ih ima u onoj planini". On broji, al se u brojenju pomeo, dok mu posluži sreća iznenada. Bilo jedno drvo visoko, "da takoga u svijetu nema", te nanj doletili vila i vilenik, koji se o broju izvora stali prepirati. Čeljade ono, dočuvši od njih pravi broj, ode i dokopa se blaga.[5]

[2] Pače je sam Oganj zlato, u ovoj zagoneci: "Zavih zlato, razvih zlato, ali zlato ne zaspato" — "Vatra" (Novak **zag.**).
[3] Da je do blaga vrag, to je novije umetanje i potonji razvoj istog praznovjerja, premda katkad čuva blago i indijska neman Vritra.
[4] Vuk. **prip.,** 22.
[5] Sličnih je priča naći kod svih Indo-europljana. Čini se, da je ovakove naravi ognjene i glasovito blago Nibelungena.

Drvo visoko, "da takoga u svijetu nema", arijsko je drvo od svjetlosti, koje mi dobro poznajemo. Ovom slikom mi uzlazimo k visinama nebesnog vidila i oblačnog Ognja, koji je ovdje izražen vilom, iliti oblakom. Ognja oblačnog, Ognja megju višim vodama, izražavaju takogjer "izvori u planini". Inače u pričama, kopanje blaga, biva, najčešće, u velikoj dubini zemlje. Ta je misao novija, a ipak je od starine, pošto se pojavljuje već u indijskoj mitologiji. Podzemno carstvo Indi zovu "Bhogavati", koja riječ ujedno znači dvoje: puno bogastva i puno zmijâ.[1]

[1] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II, p. 426.

Osim što na milosti, u narodu se misli i na nemilosti zmijine. Zmija može štetu da čini, ali je šteta čisto mitične naravi.[2] Vjeruju ljudi, da se zmija kašto navadi na rogatu marvu, pa je sisa, te marvi mlijeko nazaduje.[3] Što ona **se**, ili sisa, **krave** i koze, u Crnojgori je zovu, posebitom riječju, "kravosica", "kraosica". A u Dalmaciji dadoše jednako ime "kravosac" jednoj vrsti zmija neotrovnica,[4] za koje puk krivo drži, da će kravu i kozu isisati, te ih se boji. Mišljenje to jamačno polazi od starog vjerovanja, kad su Srbi i Hrvati, isto kao i Litvini, gojili, mlijekom kozâ i kravâ, ognjene svete zmije. Reče nam Orbini, da ne samo mlijekom, već i kokošima, Litvini pogani častijahu zmije, pripitomljene pod domaćim krovom.[5] I od ovoga sačuva se, u Dalmaciji, dosta jasni spomen. U krajini Imockoj, djeca čobanska govore: "Bože učuvaj, da se u kući pokraj vatre kaže za gnjizdo, odmah bi zmija u gnjizdo, pa jaja ispila".[6]

[2] Ovdje, dašto, ne raspravljamo štetu od zmija otrovnica, koje ne padaju u opseg mita.
[3] Kojanova **prip.,** 8.
[4] Elaphis quaterradiatus — Brusina.
[5] Naviše, na str. 178.
[6] Fr. I. T. u **Nar. Listu Zad.** od god. 1887, br. 10.

Po puku, i same bolesti često su u uzročnoj svezi sa zmijom. Kad je ko bolestan, vise puta i njemu i svojtama čini se, kao da ga zmija steže, pali, davi. Otkle to zmijino paljenje? Bez sumnje od toga, što se ljudska bolest najviše javlja s ognjem ili vrućicom, pa se u staro doba mislilo, da je to do Ognja zmije, te ostao govor sve dosad, gdje je vjerskoj misli već izgubljen smisao. Kad se sad rekne, mjesto: bolest me steže, mene steže, ili pali, guja, to je izreka, spadnuta na besjednu metaforu; al je negda u izreci ključala živa vjera u Ognja, oličena zmijom. U bolestima, zmija hoće da i pomogne. Kako su litvinski sveštenici noćnim Ognjem bajali bolesnike.[7] tako zmija svejednako, u nas, baje bolest. U pučkim bajanjima, vrlo je zdravo sve što je zmijinje,[8] pa i stvari, koje se zmija samo dotakoše.

[7] Naviše, na str. 158.
[8] Mi smo vidili (na str. 142), da se baje od uroka ušivenim komadićem drveta, koje je grom zapalio. Na isti način od uroka brani zmijino srce, djetetu u haljinu ušiveno (Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXII s. 147).

Osobito štap, kojim je ko od žabe zmiju odagnao, čudotvoran je.[1] Kad takim štapom udare porodilju lagano po krstima, ona se oprašta mukâ.[2] Štap oblakšava porogjajne muke i životinjama.[3] Pače i voda, slivena uz onaj štap u sud, ako se dade bolesniku od groznice, ozdraviće ga.[4] Čini se, da je štap najviše za to čudotvoran, što i on negda bijaše simbol vjerski: zmija je slika Ognja, a štap opet slika zmije. To barem kažu narodne zagonetke, gdje je zmija štap, a taj je štap nešto božje: "Pogjoh putem rasputicom, nagjoh štap ne vezat, ni u ruke uzimat; reče Bog: ostav' to, to je moj potrebač — Zmija" — "Nagjoh štap ni rezan, ni deljan, reče Bog: to je moj poštapak — Guja".[5]

[1] Moguće, da u ovome taji se mit o Zori. U indo-europskim, a gdje i gdje i u našim pričama, noćna je Zora pretvorena u žabu, pa iskače iz žablje kože kao svijetla Zora jutrenja. Mitologična fraza: zmija napastuje žabi, značila bi: noćni Oganj još drži sapetu Zoru. U Slavoniji puk kaže, da je velika zadužbina osloboditi žabu od guje, a da se onome, ko to učini, "prasta 77 grijeha (Maretić, **Vjerov.,** Rad LX, s. 184). U istomu smislu, čas prije vidismo (str. 180), da i sunce ne trpi zmije. To kaže i narodna

poslovica: "Samo sunce trepti (od radosti), kad ko zmiju bije" (Vuk. **posl.**). Što se tiče žabe, ima još i drugog praznovjerja. Žabu ne valja spominjati kod male djece, a učini li ko to, dijete potegnu za uho, a onome, koji je spomenuo, reknu: Odgrizla ti uši! (Vuk. **rječ.**, pod **Žaba**) Valjda je to za to, da se od Zore u noći, od žalosne boginje, na nejačko dijete što ne primijeni. Žaba pak, po još jednom praznovjerju, pomišljena je u odnosu s ognjem. "Vatrena žaba" nazivlje se neka mala žaba, koja ima po trbuhu šare vrlo žute. Kad bi ko tu žabu ubio, veli se, da bi mu kuća izgorila (Vuk. **rječ..** ib.). U ostalom, zmija i žaba, kako liječe od bolesti, tako mogu i bolest nanijeti. Ljudi u Risnu, u Boki kotorskoj, boje se "zapahe" njihove. Može čovjeka. "zapahnuti", te će on požutiti u obrazu, zmija, ili žaba gubavica, ili pseto (Vuk. **rječ.,** pod **Zapaha**).

[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. l56.

[3] Id., ib.

[4] Id, str. 172.

[5] Novakovića **zag.** Narodu upravo umili zagonetanje o štapu-zmiji, kako je viditi iz vise sličnih primjera, što ih još navodi Novaković. Štap-zmija svegjer je tu božanstveni, ili "štap", ili "poštapak", ili "potpirač", ili "potrebač". U zagoneci jednoj Bog ne govori, a opet je vrijedna, da se iznese: "Bacih štap u paprat, i ne mogah mu kraja nać— Zmija". Već nam se na drugim mjestima pokazala paprat, kao mitično bilje.

Zmija je "potrebač", ili "poštapak bogu" tako, da ona živo djeluje u sačuvanim fragmentima pučke kozmogonije srpske i hrvatske. Zmija bila u početku svijeta, i zvala se "krasa". Imadijaše onda noge; no, pošto prevari Evu, Bog joj noge uze i nju prokle. Od tog vremena vuče se na trbuhu, i ko je god vidi, gleda da je ubije; ona ne zove se više "krasa", već se zove zmija. Nego, za pravo reći, noge ima još, ali ih krije.[1] Da ko zmiju u procijep uhvati, pa da je k vatri pripeče, ona bi noge pokazala, no i svak, ko bi noge vidio, odmah bi umro.[2] I ovdje je zmija u svezi s ognjem. Pa je ognjeno, po velikoj prilici, i prvobitno joj ime "krasa", što može s riječju "Kres" polaziti od jednog jezičnog korena: "krasa" je ona koja gori, koja sija.[3]

[1] Odavle i poslovica: "Krije kao zmija (ili guja) noge".

[2] Vuk. **živ. i ob.,** str. 230.

[3] "Krasota" znači: sjajna ljepota.

U povodu kozmogoničnom, puk dalje pripovijeda, da zemlja stoji na vodi, voda na ognju, a oganj na zmajogorčevu ognju.[4] Otkle, u sastavljenom "zmajogorčev", može biti drugi dio riječi, to nije čisto[5]; al je jasno, da je složenici prvi dio "zmaj", i da u izrazu: "zmajogorčev oganj", s ognjem ide uporedo zmaj. Po kozmogoniji pučkoj, suha zemlja stoji na vodi, a voda na ognju, dok je ognju poduporanj duhovito ognjeno biće, Zmaj-Oganj. Takova se kozmogonija dotiče i Vidove religije. Od vidila, naime, nije lasno rastaviti oganj; pa u postanju neba i zemlje, u počelima svijeta i vijeka, nagjosmo božje Vidilo kao prvi izvor bogovima, a evo nalazimo božjeg Ognja kao prvi temelj svijetu.[6]

[4] Vuk. **rječ.,** pod **Zmajogorčev oganj.**

[5] Je li od "goriti"?

[6] U nebesne početke zmija kao da ulazi i po ruskoj tradiciji. Zmije se dohvataju kamena "alatýra", njim se nasićuju, te jačaju. To će valjda reći: Ognjevi su siti i jaki od svjetlosti s kamenog neba (vidi **Dio I,** s. 49 (89).

Zmaj veličanstven, uz obilježje ognja, pronosi se i pričanjem kajkavaca. Zovu ga "po-zoj", što on "zja", što proždire. U štokavaca riječ propade; ali za pozoja znadu i Malorusi, osim kajkavaca.[7] Po svoj prilici, proždrljivost pozoja nije u etimu istaknuta za to, što bi on ljude tamanio, no s toga, što plamenim jezikom guma drvlje. Naglo jede indijski Agni. Malo šta, u Rig-Vedi, naglašivano je i češće i jače, koliko Agnijevo proždiranje drvlja i drveća. Bog proždire svojim "oštrim plamenim zubom",[8] a pri tom juri ajerom, grmi, bjesni: "Vjetrom gonjen, brekće plamenim zubima k drvlju, ... svjetlošću svojom putujući k vječnom prostoru; ispred uzletjelog (Agnija) trese se sve što ide i stoji"[1] — "Nije moći njega (Agnija) zaustaviti, kao ni ujanje Marutâ, ili strijelu u letu, ili munju s neba; oštrim zubom on jede i žvaće, te povaljuje šumska drveta, kao što borac svoga dušmanina".[2]

[7] Miklošic, **Etym. Wört.,** pod **zi-.**
[8] Rigv., passim.
[1] Rigv., I, 58, v. 5.
[2] Id., I, 143, v. 5.

A još više od "oštrog zuba", spominje se "plameni blagi jezik" Agnijev.[3] Bogu blag je jezik, jer njim jede žrtvu, ljudima na veliku korist. Takome Agniju, u mnogom, nalikuje pozoj, s kojim se upoznasmo kod čudnog kola gjakâ grabancijaša.[4] Pozoj, noseći grabancijaša, juri po zraku put sunčanog istoka u vruću zemlju. Megju onamošnjim ljudma prodaće grabancijaš zmajevu kožu, od koje komadić svaki čovjek drži pod jezikom, da mu bude toplo i da od zime ne gine.[5] Ima starog i mladog pozoja, kao što ima starog i mladog Ognja. Pozoj nastaje od zmije,[6] od ribe, od žabe, a izvija se iz blatne vode ispod zemlje, te, jureći po zraku, pušta i munje i vihor i grad. Isto tako indijski Agni izvija se iz voda olujnih, pa uz oluju ide.[6a] Grabancijaški zmaj, po štokavskoj jednoj verziji,[7] sazdan je od "sama ognja". I priče indo-europskih drugih naroda iznose nam olujne zmajeve, koji gjipaju iz voda ili iz bara, pa i o njima, premda su slabije orisani i manje poznati od našeg zmaja grabancijaškog, pomiče se hipoteza, da prikazuju munjevnog Ognja.[8]

[3] Id , pasgim.
[4] **Dio IV,** na str. 8 (108).
[5] Mitologični govor, ovdje u priči, preokrenut je. Dolazi čovječji jezik, mjesto zmajeva, Ognjeva, jezika.
[6] Što nastaje od zmije, to je isto kao reći, po svemu dovle kazanom, da nastaje od ognja. Pozoj prizire se, po kajkavskim pričama, i u obliku "krilatog" konja; pa eto imamo, u štokavskoj pučkoj tradiciji, "zmiju krilaticu", ili "zmaja krilatog", ili čak "šestokrilu guju", što ju Marko ulovi (B. M. **pes.,** 49). Šestokrila guja drugdje je "Šestokrilović".
[6a] Dapače, i neki "Zmaj olujni" (ahi budhia) ponekad se spominje u Rig-Vedi. Šta je taj zmaj olujni, nije sasvim čisto: no, kao neprijazno biće, kao zatornu neman Ahi, nije nikako njega misliti, pošto ga molitelji ne proklinju, već zazivlju: "Zmaj olujni nek nas ne prepusti neprijatelju, neka on blago primi govorenje naše" (V, 41, v. 16). **Ahi budhia** boravi u dubini oblačnog mora, te će biti, po mnenju Grassmannovu (Rig-Veda, 1 Th., g. 38), olujni oblak, k zemlji nizoko spušten, a pun gràda.
[7] **Dio IV,** na str. 11 (111). Isporedi tu, u pričama madžarskim i rumunjskim o grabancijašima, i neke druge podatke u punom skladu s naravju Zmaja-Ognja.
[8] Schwartz, **Indog. Volksgl.,** s. 8.

U kajkavskim pričama, grabancijaš prodaje i razdaje ljudima, da ih studen mine, zmajevu kožu. To su štokavcima zmajeve "otresine", što ih najskoli cigani znadu naći, pa ih prodaju. Za take otresine druga je riječ, u Vojvodini, "Macino zlato",[9] što je, drukčije, Marino ili Marijno zlato. Ja držim, da se tu razumijeva krčmarica Mara, ili Ognjena Marija, te da je ono zlato u odnošaju s Janjom.[1]

[9] Vuk. **rječ.**
[1] Više od "Zmajevih otresina" i od "Macina zlata", zar bi korisne bile, za dalje neko objašnjenje našeg mita o Ognju u liku zmijinom, mnoge "zmijnje trave" u pučkoj botanici. Ali se dosad slabo što zna o vrstama tih trava.

Po pučkom mišljenju, ima više zmajeva. Kad se u pričama zmajevi navode brojem, nije rijetko nalaziti njih pet. Po Crnoj Gori i po Boki, puk hoće i to, da ih razluči po vrstama. Spominje se tamo i "skor" i "grabonos" i "beča" i "blavor" i "bloruša"; ali, pošto su većinom te riječi pozajmljene,[2] nije izvorno, a šturo je, u pogledu mitičnom, pričanje o tima zmajima. Megju jekavcima, valjda sami Dubrovčani, u svojim starim ljetopisima, pripovijedaju iz izvora slavenskog nešto o nekom zmaju. U prvo vrijeme grada Dubrovnika, veliki zmaj zlostavljaše zemlju, proždirući joj ljude i marvu.[1] Zmaj sjegjaše u pećini, do igala morskog. Jada oprosti se Dubrovnik dolaskom čudotvornog pustinjaka, istočnog sveca Ilarijona. Svetac ukroti zmaja, izvuče ga iz pećine blizu Epidaura, sveza ga, te proveze morem, pa ga svečano, na očigled svijeta, spali na lomači pri morskoj obali.[4] Što se zmaj ognjeni pali, ovdje je veoma značajno; a i sami ljetopisi dalje kažu, da su oni stanovnici negda zmaja bogom držali.[5] Kad se ne bavi oko pojedinih vrsta zmajeva, nego o ovima uopće govori, onda mnogo bolje ih označuje

puk jekavski. U priči: "Lijek od magjije"[6], veli se, da zmajeva ima "u najvisočijim gorama i da lete ispod oblaka, pa, kad suuce zapadne, i oni slete i počinu po vrhovima planina". To će reći, da olujni Ognjevi stoje do oblaka, nagomilanih na planinskim vrhovima.

[2] Barem "blavor", "blor', "bloruša", dolazi od vlaškoga "baláur" (zmaj), koje je opet od grčkoga πελωρ (Akad. **rječ.**).
[3] U ovome zmaj ne bi bio ognjevite, već aždajske naravi.
[4] **Ann. Ragus.,** p. 11—14 [5] Id., p. 14. [6] Vuk. **prip:,** dodat. 17.

Kad ja uzeh pisati ovaj niz radova o našoj srpskoj i hrvatskoj mitologiji, bilo meni, odmah u početku, ustaviti se na mnenju onih, koji kažu, da Slavenima bogovi bijahu rudimentalni, neotesani, nezgrapni, pa nijedno božje biće da se kod njih ne otanji do plastičnog obličja. Rekli strani mitolozi, a i naši pogdjekoji ljudi, da u slavenskoj mitologiji nema čistih antropomorfičnih tvorba. Tu teoriju prelama naš zmaj. Pretvara se zmaj u noćnog junaka, skladna i pristala. U narodu, "za zmaja se misli, da je kao ognjevit junak, od kojega u lečenju oganj odskače i svijetli".[1] Junak, "zmaj od ognja", kako ga gdješto zovu guslari, proslavlja se i epskom pjesmom i pričom iz svakoga kraja naroda. Priča se o čudesnom rogjenju njegovu, a još više o ženitbi i plamenom prizoru nenadne mu smrti ili u noći, ili u cik od zore. Nema skoro zbirke pjesama ili priča, gdje se taj prekrasni junak od ognja ne bi vrelom riječju uznosio.

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Ala.**

Rogjenje, ženitbu i pogibiju zmjiskog mladića najbolje kazuje pjesma Vukova, s naslovom: "Zmija mladoženja".[2] Pjesmu pjevaju ekavci jugoistočni, te počinje:

"Stan'te, braćo, da vi čudo kažem:
Oženi se kralje od Budima
eto danas devet godin' dana,
ništa kralje od poroda nema."[3]

Tome kralju bez poroda ime je Milutin. Jednom išao u lov u planinu, vrlo ožednio, i čuo razgovor triju vila. Govori vila najstarija:

"Da zna kralje, kako ja što znadem,
da sakupi budimske devojke,
da donese mnogo suho zlato,
da saplete onu sitnu mrežu
sitnu mrežu od suhoga zlata,
da je baci u tiho Dunavo,
da uhvati ribu zlatnokrilu,
da joj uzme ono desno krilo,
opet ribu u vodu da pusti,
krilo da dâ gospogji kraljici,
nek izede ono desno krilo,
jednak će mu trudna ostanuti."[4]

[2] Knj. II, 12.
[3] V. 1—4.
[4] V. 30—41.

Kako čuo, odmali tako učinio budimski kralj, te gospogja kraljica "jednak mu je trudna zahodila".[5] Ona

"nosi breme za godinu dana;
dogje vreme, breme da se ima,
nemade se jedno muško čedo,
no s' imade jedna zmija ljuta;
kako pade zmija na zemljicu,
jednak zmija u duvar odmile."[6]

Budimcu jada se Budimka:

"Kamen, kralje, da se obradueš,

obraduješ od srca porodu!
Nemade se jedno muško čedo.
no s' imade jedna zmija ljuta".[7]

Kad se zmiji navrši sedam godina, ona besjedi iz duvara:

"O moj babo, od Budima kralje!
Što ti čekaš, te ne ženiš mene?"[8]

[5] V. 56.
[6] V. 57—62
[7] V. 65—8.
[8] V. 75—6

Mrda kralj tamo amo: ko će zmiju uzeti? Najposlije osedla konja lastavicu, te ode Prizrenu gradu, kako bi od prizrenskog cara izmolio djevojku za zmiju u duvaru. Daje car djevojku,

"ako s' može zmija pouzdati,
da odvede kitu i svatove
od Budima do Prizrena grada,
da ih nigde sunce ne ogreje,
niti kakva rosa pa orosi".[1]

Smilje zmija niz duvar, zavi se konju lastavici na jabuku od sedla i okrenu niz grad Budim.

"Zadede se jedan modar oblak
od Budima do Prizrena grada,
baš ih nigde sunce ne ogreja,
nit' ih kakva rosa zarosila "[12]

[1] V. 164—8.
[2] V. 190—3.

I u Prizrenu, zmija umiljela u duvar. U to isprosili Prizrenku djevojku. Na povratku, zmija mladoženja ražljuti konja lastavicu tako, da ovak kopitima silno pokvari Prizren; a opet bilo viditi modar oblak više svadbene čete. U Budimu, svadbu slaviše za nedjelju dana. Zmija osta u svome duvaru, pa, gdje je vrijeme,

"da se svede momče i devojka,
izvedoše lijepu devojku,
izvedoše na kulu visoku,
turiše je podu najvišemu;
kad je bilo noći u ponoći,
stade graja kule na visinu".[3]

Istrča podu najvišemu budimska kraljica, i vrata otvori:

"Šta da vidi ? čuda golemoga!
Na jastuku od zmije košulja,
u dušeku dobar junak spava
zagrlio Prizrenku devojku!"[4]

Odmah

"ukrade od zmije košulju,
pa ju turi na tu vatru živu".[5]

To kraljica prijavi kralju, i

"oba potrčaše kulu na visinu.
Šta da vide? čuda golemoga!
Mrtav junak u dušeku leži,
zagrlila g' Prizrenka devojka".[6]

[3] V. 233—8.
[4] V. 243—6.
[5] V. 248—9.
[6] V. 260—3.

Dugo je ovo epsko pričanje, a ipak sadašnji narod od toga ništa ne razumije. Pričanje je davno toliko, da mu se pravi smisao sasvim zatomi, pa pjevači kao mehanično kazuju pjesmu, veleći na svršetku: "Nas lagali, mi polagujemo", ili: "Onaj laže, koji meni kaže, — onaj laže, a ja polagujem".[7] Ode eto u nepovrat vjera prvih doba, te ljudi sada više ne shvaćaju, da je zmija mladoženja mladi bog Oganj koji se ženi. Pjesma upire svegj u to, da zmija u kućnom zidu, u duvaru boravi, i iz duvara mili, kako ono u litvinskim kućama boravljaše sveta zmija, simbol Ognja.

[7] Vuk **pjes.,** knj. II, na str. 60.

U Budimu, od kralja i kraljice budimske rodi se zmija, svede se u ložnicu, i u vatru živu turi joj se košulja; a eno u Budimu nagagjasmo sjedište bogoštovju Ognja.[1] Začeta je zmija desnim krilom zlatokrile ribe, izvučene iz dubina vodenih zlatnom mrežom; pa tako isto bogati zlatni Agni vedičnih pjesama ragja se iz voda, a riba i u Indâ i u drugih Arijaca znak je **phallični** pri čudnim rogjajima. Kad je zmija mladoženja na putu, više njega uvijek zadijeva se modar oblak, što je oblak olujni munjevnog Ognja. Sila toga Ognja prikazana je u bijesu konja lastavice, i u kvaru, učinjenu po gradu Prizrenu.[2]

[1] Gore, na str. 172
[2] Pjesma veli (v. 220—4): "U Prizrenu istrgla kaldrmu — i Prizrena redom pokvarila, — baš se kurvić pograditi ne će — za punijeh dvanaest godina, — što je caru kvara učinjeno".

Zmiju ne mora nigdje sunce ogrijati, jer je Oganj najživlji u noći iza dana, jal u noći olujnoj: kad mirno sunce sjaje, slabi se veličje boga Ognja. Toga radi, graja, sila zmije mladoženje čuje se u ponoći, a iza ponoći zmija propada usred žive vatre. Kad bi mi tančali, pa hotjeli i dalje raspredati mit o zmiji mladoženji, kako ga pjesma izlaže, mogli bi još ovo reći. Tureni su mladenci podu najvišemu, jer na nebesnoj visini vjenčava se Oganj sa Zorom. U Rig-Vedi, bog Agni ljubi Zoru. Onda, car u "kurviću" Prizrenu bio bi crni car, Zori tamničar, a kralj i kraljica u Budimu Vid i Vida, koji žene mladog Ognja.

Nego pustimo tako pregonjeno tumačenje, pa ragje gledajmo, što nam o zmiji mladoženji zna kazati s pregjašnjom poredna pjesma iz Crne Gore.[3] Pjesma je neodvisno spjevana, te je drukčija, a opet je u glavnom jednaka. Po tome je viditi, da priča o zmiji ženiku izvire iz najveće dubine narodnog vjerovanja. Pjesma kazuje:

""Prošetaše", do dva kalugjera
po pržini pokraj mora slana,
šetaju se, razgovaraju se:
Fala Bogu, fala jedinome,
u jadnoga Mihaila bana
kako nema muškoga gjeteta,
do imaju devet gjevojakah!
Da li znade gospogja banica,
da ponese mrežu od bisera,
da je zapne moru na izvoru,
da ufati ribu od šes krilah,
da izije ribi desno krilo,
imala bi zlatoruka sina."[4]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 13.
[4] V. 1—13.

To začula Kojadinovica, jetrva gospogji banici, pa sama izjede ribi desno krilo, a banici dade lijevo. Obe zatrudnile, no rodile različito, jetrva sina zlatoruka, banica zmiju kraosicu. Zmija valja se u krilo majci. Ali Mihailo ban doziva Radosava, i zapovijeda:

"A nu hodi, moja' vjerna slugo!
Uzmi ovu zmiju kraosicu,
te je bači moru u pučinu."[1]

[1] V. 30—2.

Kraosica isplivala iz dubokog mora, put ugrabila i vratila se kući, opet u majčino krilo, još prije sluge Radosava.

"Kad je nojca o večeri bila,
zatvoriše zmiju u odaju,
i s njom hojde Veruša gjevojka,
najprva kćer Mihaila bana,
koliko se brata uželjela,
od zmije se odvojit' ne hoće.
A kad nojca po večeri bila,
bači zmija krila i okrilje,
i oturi od sebe košulju."[2]

Djevojka vrisnu od radosti, otrča majci, te joj govori:

"Da ti vidiš čudo neglejano:
nije ovo zmija kraosica,
no je ovo ognjaniti zmaju,
na njega su do tri obilježja:
vuča šapa i orluja pandža,
iz zubah mu živi oganj skače;
divan li je, jad ga zadesio!
I mene je noćas govorio,
da će sutra lećet' pod oblake,
za godinu doma doći ne će"[3]

Na to joj se suze prosule, no je majka tješi, da će zmaja ustaviti. Odmah banica uzela i krila i okrilje i zmijinu košulju, pa "sve u živi oganj zapretala", ali time "na oganj je sina izgorela."[4]

[2] V. 38—46.
[3] V. 52—61,
[4] V. 69—70.

U dvije pjesme, zmija u duvaru i zmija kraosica ista je sveta zmija, koja pribiva u kući, a hrani se od Litvina kravljim mlijekom, te je za to kravosica ili kraosica.[5] Iz ove druge pjesme mi ističemo riječi, da je zmija kraosica "divan ognjanit zmaj", kome je obilježje to, što mu "iz zuba živi oganj skače", pa "hoće da leti pod oblake." Orlovska pandža odaje jačinu, a vučja šapa noćno biće zmaja.

[5] Vidi gore, na str. 182.

Golemo čudo zmije mladoženje pripovijeda uz slične poteze, a opet samostalno, pjesma, koja rek' bih da se pjeva na bosanskoj krajini stare Hrvatske, s ovu stranu Vrbasa.[6] U "bijelom i lijepom Budimu" još je "ljepša kraljica"[7]; ali od nje kralj budimski nema poroda. Po riječima dvaju putnika, koja su se desila ispod grada, kraljski sluga Mihovio razabrao, kako bi se kraljičinoj neplodnosti doskočiti moglo. On bacio zlatnu mrežu u Dunavo "prija zore i sunašca žarka", i uhvatio ribu "zlatnijeh krila tija do ramena."[8] Pošto "hudoj ribi"[9] odreza krila, opet je oturi u vodu, pa desno krilo dade majci svojoj, a lijevo kraljici. Nakon četrdeset dana slugina majka "rodi čedo — pozlaćene kose i perčina",[1] no čedo umrije, dok kraljica rodi zmiju šarovitu, kojoj nadjenuše "lijepo ime: kralju Mihovile."[2] Zmija, mili kojekuda, pak se i smiri, te prebiva u "pećini stijeni."[3]

[6] Jukića **pjes„** knj. I, 11.
[7] V. 4—7.
[8] V. 29 i 32.
[9] V. 56.
[1] V. 67—8.
[2] V. 83.
[3] V. 101.

Otac, kralj budimski, isprosi joj djevojku, ćer banu od Zvečana, uz uvjet, da će zmija, od Budima do Zvečana, "Sve pozlatit široke sokake", i "sva vrata", te i djevojačka, "saliti od zlata".[4] To se i sluči, dočim zmija hogjaše na gjogatu, spustivši sindžire od zlata, — i na njima zlaćenu jabuku".[5] U nevjestinoj ložnici, skinuo Mihovio gujine haljine, i predao ih kraljici majci, neka "ih pričuva do zore".[6] Nego ih majka, "baci na vatru", a Mihovio "odmah jeknu"[7] i preminu.

[4] V. 201—7.
[5] V. 259—60.
[6] V. 292.
[7] V. 298-300.

Kazivanje bosanske pjesme ponavlja se u drugoj pjesmi bosanskoj,[8] uz izmijenjena mjesna i lična imena. Pjesma počinje se sa značajnim prizivom mora:

"Koliko je niz more gradova!
sedamdeset i sedam gradova!"[9]

Zmiju rodila ljuba Ljutice Bogdana, a zmija hoće da se ženi. Zaprosili joj djevojku

"u Legjanu gradu bijelome,
u gjidije legjanskoga kralja".[10]

[8] Petranovića **pjes.,** knj. II, 4.
[9] V. 1—2.
[10] V. 82—3.

Pogodba za udaju jeste: da "se načini od srme kaldrma i suhijem pozlati zlatom, od Karlovca do Legjana grada, preko polja legjanskoga", i da "se pozlati avlija" legjanska.[11] Čudo ovo izvede zmija mladoženja, te "sve legjansko polje zasja se — od te srme i od suha zlata". Takogjer, "sva odaja razasja se listom", kad junak, skinuvši gujinju košulju, ukaza se uz djevoiku; ukaza se takim, "da ga ljepšeg u svijetu nema".[12] Nego, sjajnog obstanka krasnome mladiću ima samo do ranog jutra, "kad p'jevci kril'ma udaraju".[13]

[11] V. 119—23.
[12] V. 210—3.
[13] V. 215.

Mladoženju upropasti, bračno veselje noćno razvrže, radoznalost i neobzir nevjestine majke. U za' čas nevjesta majci oda tajnu svoga muža. Kad je ukradena gujinja košulja, pa bačena na vatru, "stade cvrka na vatri košulje" i "stade cika u ložnici guje".[1] Umro mladić. — U pjesmi nam je pobilježiti iznenadni spomen posve mitičnog Legjana, nama poznatog carstva noćne tmine.

[1] V. 476—7.

Pa i zbilja, u još jednoj pjesmi,[2] "zmaj ognjeni junak" bije noćni boj na troglava crnog Arapa, u kome mi toliko puta posumnjasmo slavenskog Crnog boga, zasvjedočena od hroničara Helmolda. "Zmaj ognjeni junak", kako ga pjesma zove, sebe naoruža ovako:

"uhvati dvije tanke guje,
te oplete uzdu zmijovitu"[3]

svome lavskom konju[4]; onda

"uhvati ribu šestokrilu,
odreza joj do ramena krila,
od krila joj sablju napravio".[5]

Na to, uzeo mrku medvjedinu i na sebe navukao, te zametnuo boj. "Strašan junak lice namračio",[6] premda je junak sav od ognja. Troglava neman

"na njeg' brže plamen otisnuo,
da oprži konja, jal junaka,
ali zmaju plamen ne ugjaše,
jer on vrući od vatre bijaše".[7]

Zmaj je premlad: on je "momče zmajovito", on je "zmajče iz planine[8];" a ipak lako od troglava dušmanina izbavlja zarobljenu Janju, i uz nju tri kitne djevojke. Na ognjevitog lava uze ih sve uza se, da ih Stojnome Biogradu vrati onda, "kada svane i sunce ograne".[9] — Tri djevojke biti će tri noćna lica arijske Zore.

[2] Petranovića **pjes.**, knj. III, 4.
[3] V. 121— 2.
[4] U mnogoj pjesmi, ognjeni zmaj jaše na gavranu, ili na smegjem kulašu.
[5] V. 125—7.
[6] V. 326.
[7] V. 251—4
[8] V. 333 i 350.
[9] V. 371.

U Srba i Hrvata starovjekih zaista, koliko i u Litvinâ, kipljaše vjerovanje u mladog noćnog zmaja, u čilog Ognja, koji se ponovno svake večeri na ognjištu budi i ragja, te praska i plama, sijekući tamu sve dotle, dok se on ne utuli, dok pred zoru sam ne zamre. Rekoh, kipljaše to vjerovanje, jer prostrano i bogato, kao zar nijedno drugo, ono nam se udrža ne samo u pjesmama, već i u pučke priče isto tako raspruži dugotrajnih žila svojih.[10]

[10] Kao da je naći jednu žilu i u poslovici: "Ako je i zmija, od srca je" (Vuk. **posl.**).

Zmija čudno rogjena, pak mladoženja, raznosi se u prostom pričanju, a jednaka je, skoro u svemu, s onom epskih pjesama.

Neka mi je iznijeti, za primjer, priču iz Srijema.[1] Žena sirota izmolila u Boga porod, a rodila zmiju, koja odmah uteče u travu.[2] Kad zmija navrši dvadeset godina, nagovori majku, da joj prosi u cara ćer. "Daću ja za tvoga sina devojku", reče ženi car, "ako načini ćupriju, od moga dvora do svoga, od bisera i dragoga kamenja". Idući žena od careva dvora, a ne obzirući se, ta se ćuprija sama načini Na drugi carev izgovor, i sirotni dvori zmije i majke joj stvoriše se bolji od carevih. Pošto se car i trećom izgovori, sve u dvorima sirotinjskim bude sjajnije od onoga u carskim dvorima; "sve zlatno" je, veli priča, "sve zlatni jeleni, košute, tice, kvočke, pilići, zecovi". Onda zmija mladoženja povede svatove, i car joj dade ćer. Zatrudni zmijina žena, pa svekrvi dokaza tajnu, da je njezin sin taki "momak, da ljepšega nema: svako veče on izlazi iz zmijinje košulje, a u jutru se opet u nju zavlači".[3] Krasnoga svoga sina majka gledala u sobi kroz rupu od brave. Žena i mati. da bi se svagda nagledale momka, u jednoj noći bace mu u vatru svlak. "Kako svlak stane goreti, odmah njega stane vrućina obuzimati, a one ga sve vodom polivaj, i tako ostane živ." Ako momak, ovako, i ne umre, a ono se on ojadi. Njega žalosna jedva utišaše nevjesta i majka, kaže priča na koncu.

[1] Vuk. **prip.**, 9.
[2] U srijemskoj drugoj priči o "Zmiji mladoženji" (Vuk. **prip.**, 10), ta je žena carica, kako je u pjesmama kraljica ili banica, a sin joj zmija ženi se sirotom djevojkom.
[3] "Preko dan je zmija, ali kako veče dogje, on svuče sa sebe onu zmijinju košulju, te izigje momak, lepota na svetu", kazuje druga srijemska priča.

Zmijinja preobuka, ili košulja, koju pred zoru svlači prelijepi mladić, to je mitično maštanje našeg naroda; ali nazor o krasoti mladića Ognja, i o presjajnom njegovu odijelu, to je nazor, što se

potpuno razvio već u pravijeku arijske religije, pa nam se očituje u molitvama Rig-Vede. Agni je tako lijep momak, da "oko njegove liepote otimaju se združeni dan i noć".[4] On "prima na se svijetlih, sjajnih oblika[5];" on "se oblači u punu gizdu", ili u "sjaj", ili u "svjetlost",[6] a "rado se krasi kao kićeni mladoženja".[7]

[4] Rigv., I, 144, v. 4.
[5] Id., III, 1, v. 8.
[6] Id., II, 8, v. 5, 10, v. I—III, 1. v. 5.
[7] Id., II, 10, v. 5.

Pače, moliteljima bog prizire se "preobučen",[1] te mu pobožnici kliču, pri početku himne:" Daj se zaodjeni svojim odjećama! "[2] Dašto, Agnijeve su odjeće i oblici od same svjetlosti: "iz svačega proizvagja on odijelo od svjetlosti", — "na svojem sijelu, sebe miješajući s mlijekom i vodom, on stvara sebi oblik svoj od svjetlosti, oblik najviši."[3]

[1] Rigv., I, 128, v. 1.
[2] Id., I, 26, v.].
[3] Id., I, 95, v. 7 i 8. To pri žrtvi, kad se **soma** s mlijekom baci u oganj, te se oganj rasplamti.

Kazuje se u narodu,[4] što je i dalje bilo sa zmajevitim momkom, pošto mu je u noći zmijinja košulja spaljena na vatri. Ode u svijet, napustivsi ženu i rekavši joj, da se s djetetom, s kojijem bila trudna, ne će rastati, dokle ga ne nagje, i on ruku na nju ne metne, a prije da ga ne će naći, dok ne podere gvozdene opanke i ne satre gvozden štap, tražeći". Žena svuda putuje, kako će muža naći. Dogje k Suncu, koje joj reče, "da ga danju nigdje vidjelo nije, i pošalje je k Mjesecu, da pita njega, nije li ga on gdje noću vidjeo". Nije ga ni Mjesec vidio, ali ženu uputi k Vjetru: "njega zapitaj", reče, "jer se on zavlači svuda". Kazao sveznali Vjetar, gdje je zmajeviti momak: boravi u drugoj zemlji, tu se vjenčao i caruje. Žena onamo otputova; pa su joj već poderani opanci i štap prebijen. Sunčeva i Mjesečeva majka bijahu joj poklonile, ona zlatnu preslicu sa zlatnom kudjoljom i s vretenom, a ova zlatnu kvočku s pilićima. S tima darima potkupi prva žena inoču, koja joj dopusti, da tri noći s mužem prenoći. Prvu i drugu noć, viče mužu: "Kralju, metni ruku na mene, da bih se rastala s tvojijem djetetom!" ali on ne vidi i ne čuje, jer ga inoča nekim pićem opoji. No, u trećoj noći, smetnja je uklonjena. Na neumornu i vjernu svoju ljubu muž metnu ruku, ona se oprosti bremena i nagje se sin zlatne kose i zlatnih ruku. S djetetom i s prvom ženom momak vraća se iz onoga kraljevstva u pregjašnje svoje kraljestvo.

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, na str. 60—1.

Starodrevan je, bez sumnje, pogdjekoji dio ove priče. Zlatna kvočka sa zlatnim pilićima motala se po glavi i Langobardima, jer, u crkvi u Monzi, pokazuje se putnicima svečani taki dar kraljice Teodolinde. Gvozdeni opanci i grozden štap putni sjećaju nas na opanke i mač, što ih atenski, kralj Egej ostavi u Trezeni, pod teškom stijenom, uz nalog ženi Etri, da im sin Tezej, kad odraste, onu stijenu odvali, te uzme opanke i mač na premučni put iz Trezene u Atenu. Pohod, radi ubavijesti, k Suncu, k Mjesecu i k Vjetru. više puta se ponavlja u pučkim pričama; pa je i to starinsko. Kaže Sunce, da "nije nigdje danju vidilo" zmajevitog momka, i ženu mu šalje k Mjesecu, da u njega upita, nije li ga on "gdje vidio noću". I iz ovoga se govora zmiji momku ukazuje noćna narav.[1] Čini se, da je u priči mit zamišljen ovako: prema noćnoj svjetlosti i jačini, Oganj po danu omlitavio; opojen, on tad boravi s drugom ženom u drugom kraljestvu.

[1] Noćna bića jesu zmajevi i u pričanju lužičkih Slavena. Kozmični fragmenti, zvijezde koje padaju k zemlji, u tihanim noćima na razmaku ljeta i jeseni, njima se privigjaju kao ognjeni zmajevi.

Vidismo na više, da je zmaju obilježje "vučja šapa".[2] Kroz ovu našu radnju desila nam se često zgoda, da potanko izložimo, kako mitični Vuk u Arijaca, te i u nas Srbâ i Hrvatâ, oličuje noć i doba noćno. "Vučja šapa" u zmaja opet je znak jedan njegova poglavitog djelovanja u noći. S toga, u

pjesmama, zmaj naziva se puno puta "Zmaj-Ognjen Vuk", pa su i take pjeame, kao i pregjašnje, prožete istim mitom o Ognju. Strukovi su to, koji niču iz jednog korena mitičnog.

[2] Na str. 190.

Čini mi se najviše značajno ono, što se o svezanju Zmaj-Ognjenog Vuka po vilama u narodu pieva.[3] Zmaj, toliko je lijep, koliko je i bijesan. Koje je žene sin, ne zna se; al ga, svakako, rodi

"jal Srpkinja od tiha Dunava,
jal Srpkinja pitoma Primorka",[4]

t.j. oblak vodeni. Vile su na okupu, i hoće

"da se mlade nagriju sunca,
nagledaju u junaka lica",[5]

pa bi njega rado uhvatile i svezale, no on

"zmajovit se uhvatit' ne dade,
vatrom pali, a sabljom siječe;
u Vuka su dva junaštva ljuta:
britka sablja i vatra ognjena".[6]

Tad vila kolovogja, Andesila,

"zlatnu kupu vina natočila ....,
zatrova ga travom svakojakom".[7]

Izloži ona kupu na putu, a ožednjeli Zmaj i konj mu vrančić piše od vina zatrovana. Opoji se Zmaj i zaspa, i Andesila sveza mu ruke. Onda

"kod njega kolo uhvatiše,
uhvatiše iz planine vile,
pak okreću kolo naokolo",

i

"Vukova lica nagledale se."[8]

[3] Petranovića **pjes.,** knj. III, 53.
[4] V. 99—100.
[5] V. 120—1.
[6] V. 126—9.
[7] V. 134—6.
[8] V. 229—31 i 240.

Smisao pjesme, poslije svega kazanog, nadaje se od sebe. Vile su oblaci, koji su zakružili krasnog i bijesnog Ognja munjevitog i unj se zagledali. Uhvaćeno je kolo olujnih oblaka. Nego, eto minu oluja, oblaci "nagrijali se sunca", a, uz pomoljeno sunce, Oganj usred oblaka spava: njega zatrovaše i svezaše vile. Nemoć zmije do sunca ističe narod, i u drugom kazivanju. Zmiju krilaticu, vele ljudi u Boki kotorskoj, lako je uhvatiti, pri ishodu sunca. Kad se sunce pomoli, zmija unj gleda i slijepa stoji [1]

[1] Vuk. **prip.,** dodat. 17: "Poslije toga pogje da traži zmiju krilaticu, i kažu mu, da je nju lako uhvatiti, ma samo u oni trem, kad se sunce pomoli iza planine, jer ona u sunce pogleda, i doklen sunce dobro koplje ne oskoči, slijepa stoji".

Zatrovanje i svezanje Zmaj-Ognjenog Vuka, to je, po riječi drugih pjesama, smrt njegova. O "smrti Zmaj-Ognjana Vuka" crnogorska jedna pjesma pripovijeda surovo i grubo, no i svježim zadahnućem poganskim.[2] Iznosimo pjesmu i za to, što potvrgjuje nazore naše, drugdje izložene o Jakšićima.[3] Zmaj-Ognjanu Vuku nevjerna je ljuba, pa jednom ona pita njega:

"Što te zovu: "Vuče kopiljane?"[4]

Odgovara joj Zmaj:

"Kad mi se je babo prestavio,
ja sam osta' majci pod pojasom,
to me zovu: Vuče kopiljane;"[5]

ali će i on da upita ženu:

"Što te zovu: Podunajska kurvo,
te te ljube svi Jakšići redom,
a najviše Jakšiću Šćepane?"[6]

Na to, sam Jakšić Šćepan kaže Zmaju:

"Bjesmo jednom trideset Jakšića,
odtud dogje tvoja vjerna ljuba,
svakojega redom zaticaše,
koji će joj obljubiti lice."[7]

Obručenom Zmaju nije ipak žao na Jakšiće, već je kivan na Gjerzelez-Aliju, svoga dušmanina od zakletve, koga on hoće da bije. Upravo je ognjena Zmaj-Ognjana Vuka priprema i junaštvo:

"na prsi mu zmija prepretena,
pod pazuhe krila pozlaćena,
iz očih mu munje sijevahu,
a iz zubah oganj iskakaše".[8]

Njegov konj krilat je, a krila su mu "pozlaćena".[9] Al krila ta opali nevjerna ljuba, i zmaju ošteti sve oružje. Ipak se branio i obranio junak od Gjerzelez-Alije, koga i pogubi.

[2] Čojkovića **pjev.,** 104.
[3] **Dio II.**
[4] Čojkovića **pjev.,** 104, v. 9.
[5] V. 12—4.
[6] V. 16—8.
[7] V. 37—40.
[8] V. 96—9.
[9] V. 122.

Zmaj u boju dopao teških rana, pa ga vidaju mili prijatelji:

"Zmija njemu bilje donošaše,
a vila mu bilje privijaše,
a vuk Vuku liže rane ljute".[1]

Sve utaman! Ako mu žena vidi rane, on će poginuti. Zatvorio se Zmaj u "devet kamarah", no sva vrata devetera žena "svrdlom provrtila".[2] Ugleda Zmaja, i Zmaj preminu. To će reći: Zora ugledala noćnog Ognja, te noć i Oganj odmah prestadoše, pogiboše. U Rig-vedi, Zora obnoć ljubaznica je ranih konjika, dvaju Açvina, a i svog buditelja, boga Agnija; ali, kadno s jutra prvi plamečak njezin na nebu zarudi, ona je zaručnica Suncu. Skoro po isti način, u našoj pjesmi, Zmaja Ognja žena preljubila konjike Jakšiće, kojima za to Zmaj ništa na žao ne učini. Ova sveza prijateljstva tijesnog megju noćnim Ognjem i prvim tracima dana, Jakšićima,[3] pomišljena je odavna u narodu. U staroj bugarštiči,[4] Jakšić je Mitar pobratim Vuku Ognjenom.[5] Što se tiče Gjerzelez-Alije, u mnogoj našoj pjesmi on zauzeo mjesto tamne nemani, troglavog Arapa ili Balačka. U još jednoj crnogorskoj pjesmi[6], silna junačina Gjerzelez suproti se Banoviću Sekulu i Janku iz Sibinja.

[1] V. 150—2.
[2] V 137 i 146—7.
[3] Vidi **Dio II.**

[4] Bogišica **pjes.**, 16.
[5] Pripaziti je, da u bugarštici, isto kao u sadašnjim pjesmama. izranjenog Ognjenog Vuka vidaju vila i zmaj (v. 13—4).
[6] Čojkovića **pjev.**, 148.

Gjerzelez bježi od Zmaj-Ognjenog Vuka i od dva mlada Jakšića, a prikazuje se kao neka personifikacija zla, u pjesmi: "Porča od Avale i Zmajognjeni Vuk" zbirke Vukove.[7] Dva su uda pobratima, Porča od Avale i Gjerzelez-Alija, i piju vino "u Avali više Biograda,"[8] pa Gjerzelez govori Porči:

"Zaludu ti, pobratime dragi!"
Zaludu ti vino i rakija,
kad ne imaš krčmarice mlade,
da nam služi vino i rakiju,
te nemamo šale ni maskare."[9]

Jednak,

"dva Jakšića mlada
piju vino na kuli Nebojši,
i s njima je Zmaj-Ognjani Vuče."[10]

[7] Knj II, 93.
[8] V. 2.
[9] V. 14—8.
[10] V. 48—50.

Iz stojnog Biograda Porča od Avale ugrabiće "ja gjevojku, ja nevjestu mladu"[11]; on je vrebač, te svakog dana privlači se Biogradu, i odvodi po jednog roba. I sada prikrao se onamo.

"Turi oči zmaj od ognja Vuče,
turi oči uz tu vodu Savu,
dok ugleda Porču od Avale,
pa govori zmaj od ognja Vuče:
Vidite li, dva Jakšića mlada,
ko se ono niza Savu fula[1]?"

Od radosti uskliknu Zmaj, jer eto je deveta godina, da čeka Porču od Avale, te reče Jakšićima:

"Poskočite, dva Jakšića mlada,
nagjiderte sirotu gjevojku,
obuc'te joj svilu i kadifu,
podajte joj zlaćenu maštravu,
pošljite je Savi na obalu,
ne bi li se Ture prevarilo,
ne bi li se malo zabavilo,
dok opremim sebe i kulaša."[2]

Gdje se Porča sasta s djevojkom, ugrabi je, baci je za se na konja i pobježe uz polje Vračar. "Sve to gleda zmaj od ognja Vuče",[3] te i on poleti uz polje. Gjerzelezu bijaše se hvalio Porča:

"Ne bojim se dva Jakšića mlada,
al se malo, pobro, pribojavam,
pribojavam Zmaj-Ognjanin Vuka,"[4]

pa sada, gdje vidi Zmaja, pusti djevojku i nagnu bježati. Dognali se Zmaj i Porča Avali planini, ali Porči nije spasa. Kulama i gradu na Avali Gjerzelez dao zatvoriti vrata;

"bježi Porča oko svoje kule,

a sve viče:

Otvor'te mi vrata!
Niko njemu otvorit' ne smije."[5]

Oko Avale grada triput Zmaj optjerao neprijatelja, dok ga stigao i posjekao. Gjerzelez iz tvrde Avale pobježe svome Sarajevu.

[11] V. 24.
[1] V. 51—6.
[2] V. 72—80.
[3] V. 111.
[4] V. 32—4.
[5] 137—9.

Sa Savom, s Vračarom i s Avalom, pričanje se privezuje sadašnjoj okolini biogradskoj; ali pjesmi ipak nestaje historijske žice. I pored obavljene lokalizacije, malo će se ko uvjeriti o opstanku Gjerzeleza i Porče od Avale gdje drugdje, nego li u mitu. Spram mitičine Nebojše do stojnog Biograda, gdje sjede dva Jakšića,[6] eto sjede dva mrka pobratima u Avali. Od Biograda k jugoistoku, vide se, na jednom brdu, razvaline od grada tobožnjeg junaka Porče od Avale, pa se i brdo zove Avala; no je **avala** turska riječ, što znači **zlo,** i našu zamijeni, u nekom smislu stajaćem.[7] Porča od Avale, to je kao Porča. oda Zla, a što je u Avali gradu, on je u Zlu gradu. Pa ovaj isti Zmajev dušmanin, u drugom pričanju pučkom, čini se, da je Zlota Protopopa. Grdnog Zlotu Protopopu Zmaj-Ognjeni Vuk pogubio, na mejdanu pod Spljetom gradom.

[6] Vidi **Dio II,** na str. 90—4 (188—92).
[7] "Kakva nas je pritisla avala!" (Petran. **pjes.,** knj. II, 39, v. 162)
— "Vidite li ovoga avala — u državi car-otmanića!" (id., knj. II, 48, v. 477—8).

O tome Karadžić slušao pjesmu, pa to vidio i naslikano, u Zemunu u nekoj krčmi.[1] **Zlota** biti će davno domaće ime, istoznačno s tugjim novijim **Avala.** Zlota, neman od Avale, bio to, još jednim nadimkom ili Porča, ili Gjerzelez, ili Protopopa,[2] valjda skriva Crnog boga Slavenâ. Dakako, mi ovo sve ostavljamo neriješeno i pod velikom sumnjom. Ali nije nipošto sumnjivo u pjesmi, što je Zmaj-Ognjeni Vuk: nekoliko puta kaže se, da je to "zmaj od ognja." A Zmaj je budan, pronicav; najprvi meće oči, prvi vidi, u ovoj pjesmi. Tako isto, na mnogom mjestu Rig-Vede, Agni je vidok: "Sve tvoreći, sa hiljadom očiju suzbija Agni duhove čarobne".[3]

[1] Vuk. **riječ..,** pod **Zlota Protopopa.** Karadžić ne zapisa pjesmu, koja može biti i propade.
[2] Sva tri imena postanja su nejasna i djelomice inostranskog.
[3] Rigv., I, 79, v. 12.

Sav rad i sve borbe Zmaj-Ognjenog Vuka bivaju najviše noću. To je razabrati iz već vigjenih i raspitanih pjesama, a to opet izrično jednom kaže pjesma crnogorska, po kojoj Ognjanin Vuk u boj "hita noću bez mjeseca."[4] Danju, kako to čusmo, il je zatrovan, ili spava, ili umire. Slabljenje vučjeg Ognja po danu izrazuje se još drukčije. Bugarštica jedna pjeva o prividnoj njegovoj nevjeri, s koje postaje zazoran kralju u Budimu.[5] Svijetli bogovi, kad se god oni oneveseliše i onemoćaše, našim ocima privigjali se kao izdajnici. Ali je božja nevjera i božje umiranje trenutan pojav. Zmaj-Ognjeni Vuk ozdravlja svake večeri na domaćem ognjištu, a i sa svakom novom olujom vida se u tamnom oblaku. Mi njega ugledasmo, gdje ga vile truju, pa i liječe. Ovo opet spominje crnogorska pjesma, čas prije navedena.[6] Ognjanina Vuka jedna vila obranila teško zlaćenom svojom strijelom, no biljem odmah izvidaće njega, "zaklopljena u šikli-odaju,"[7] i potom će ga vjenčati s drugom vilom.

[4] Čojkovića **pjev.,** 122, v. 118.

[5] Bogišića **pjes.**, 14.
[6] Čojkovića **pjes.**, 122.
[7] V. 64.

"Šikli-odaja", ili, da drukčije reknemo, zlatna soba, pristaje jednako Ognju, bio on zaklopljen u plamenitom oblaku, jal bio, pod kućnim krovom, prikovan vatrištu. Iz ove slike privezana Ognja lasno može biti, da se izvi pričanje o nekom ponajčešće ognjevitom junaku, koji leži zaprt u bačvi, ili boravi zatvoren u devetoj odaji. Junak zove se "Gvozden čovjek", ili "Baš-Čelik", ili još drugim imenima.[1] On muči muke dotle, dok njega oproste sveza. Pršljiv je, velik je: dolazi i odlazi, snagom i bukom silnog vjetra. Ali, i pored sve žestine, o zlu ne radi. Najviše je to, što grabi jednu djevojku, ili ženu. Taman ovako, vedični Agni leti letom vjetra, buči i bjesni,[2] a ljubi, kao što već rekosmo, Zoru.

[1] Nemam kad podvrći odnosne priče potankoj analizi, te ih ovdje samo crtam na velike poteze.
[2] Rigv., passim.

Čini se dapače, da je ovu čitavu mitologemu o bačvi, i junaku u njoj, naći već izraženu u Indiji, a napominjanu mimogred i u Grčkoj. Sanskritski jezik ima riječ **kavandha,** što znači bačva, onda oblak i neki demon u oblaku.[3] Sa svoje strane grčka mitologija pokazuje nam junaka Kaanta, čiju sestru ugrabio Apolon, pa, da sestru preotme, brat navalio na boga, ubacivši vatru u Apolonov lug do beotske rijeke Ismena; no u drzovitom pokušaju on poginu. Gine i demon Kavandha od ruke boga Indre. Sanskritsko ime **Kavandha** i grčko Καανϑος fonetika istovjetuje.[4] Jednako ime s ovima nama zatrpaše nazivi Gvozden čovjek, Baš-Čelik, i drugi još; ali bačveni junak, u biću svome, kao da oponaša indijskoga Kavandhu i grčkoga Kaanta.

[3] Kuhn. **Herabk. des Feuers,** s. 119
[4] Id., ib

Ovo o sapetome i mučenom junaku, koji bi u neku ruku naličan bio takogjer grčkome Tantalu i Prometeju, neka bude pod sumnjom. Ali ima prozirna jedna priča o Zmaju, otmičaru Zore, Priča je u Vukovoj zbirci, pod naslovom: "Čardak ni na nebu ni na zemlji,"[5] i pred nas izvodi, po poznatoj nam trilogiji Sunca, tri noćna Sunca uz tri im konja i tri noćne Zore[6], pa se s trećim Suncem, jutrenjim, Zmaj otimlje oko djevojke. Priča spada megju pučke najizvornije, te glasi ovako. Jednome caru bila tri sina i jedna kći, koju je on čuvao kao oči u glavi. Kad kći odraste, izigje jedno veče s braćom pred dvor, ali "u jedan mah doleti iz neba zmaj, ščepa gjevojku izmegju braće i odnese je u oblake." Troje braće idu, da traže sestru odvedenu. Dugo putovali, dok naišli na neki "čardak, koii niti je na nebu, ni na zemlji." Trojica dogovore se, da se jedan od njih popne gore, pošto će zaklati svoga konja, i okrojiti od kože oputu; strijela, iz luka puštena, jedan će kraj od opute prikvačiti za čardak. Skanjuju se dva starija brata, pa najmlagji to sve učini. Pripeo se na Zmajev čardak i ulazio iz jedne sobe u drugu, dok naišao na sobu, gdje Zmaj spava na krilu njegove sestre, careve kćeri. Brat ne sluša sestru koja ga moli, da bježi, dok se nije Zmaj probudio, nego Zmaja udari buzdovanom u glavu. Zmaj iza sna maši se rukom na udareno mjesto, pa reče: "Baš ovdje me nešto ujede." Reče opet to i na drugi udar; no, treći put, carev sin udari ga u život, po migu sestre, a Zmaj na mjestu ostane mrtav. Careva kći Zmaja sturi s krila. Onda brata vodi kroz sobe.

[5] Vuk. **prip.**, 2. [6] Vidi **Dio III.**

U jednoj je sobi viditi vrana konja, za jaslima privezana, s cijelom opravom od čistoga srebra; u drugoj, bijela konja s opravom od suhoga zlata: u trećoj, konja kulatasta, iskićena dragim kamenjem. Zatim, u jednoj sobi djevojka jedna veze zlatnom žicom na zlatnom gjergjefu: u drugoj, druga djevojka zlatne žice ispreda; u trećoj, treća djevojka biser niže, a pred njom od zlata kvočka s pilićima biser kljuca na zlatnoj tepsiji. Sada se carev sin vratio u sobu, gdje Zmaj leži mrtav, te ga oturi dolje na zemlju: kad ga vide, upropaste se dva brata. Po tom spustio sestru i tri djevojke; dvije na njih namijenio, dok ona s kvočkom i s pilićima biti će njegova. Ali zlovarna dva brata presijeku oputu, da brat mlagji ne

bi mogao sići, pa treću djevojku dadu nekome čobančetu kod ovaca, kojeg preobučena ocu povedoše mjesto brata svoga. Najprvo hoće da se ženi najstariji brat; ali. na dan vjenčanja, eto sa čardaka doleti na vrancu junak, i buzdovanom premetnu s konja brata nevjernog. Gdje se vjenčavao, isto onako zlo prošao i srednji brat: doleti mu sa čardaka brat najmlagji, na konju bijelcu. Kad se najposlije ženi čobanče, rupi nanj carev sin na kulašu, udari ga i usmrti. Na to kaže sve, što je i kako je. Car otac otjera od sebe dva starija zavidna sina, a sina najmlagjega oženi trećom djevojkom. Nakon oca, carevali mladenci.[1]

[1] U ovoj priči, za samo čobanče kod ovaca ne znamo, ko ono može biti. No, poregjajem sličnog motiva u indo-europskim pričama, dalo bi se nagagjati, da je čobanče kod ovaca Mjesec, kome, u jutrenjoj nebesnoj drami, Sunce oduzimlje svjetlost, te mu otimlje Zoru.

Zmaj koji otima djevojku, i potonji susret otmičara i ugrabljene djevojke s trojicom mladića. to je predmet ne samo priči, već i pjesmi pučkoj. U ženskoj jednoj pjesmi[2] vidimo Ognjenog Zmaja, gdje leti "s mora na Dunavo", držeći pod krilom jednim djevojku, a pod drugim ruho djevojačko.[1] U putu, žegja dodijala Zmaju, te ispod krila on ispusti djevojku, da ide "za goru na vodu."[2] Išla djevojka, i susrela, na vodi, "tri mlada bećara."[3] Osnovni nacrt priče, malo prije izložene, jest isti, koji i ove pjesme; a u tome stoji dokaz davnosti mita

[2] Vuk. **pjes ,** I, 239.
[1] V. 1—4.
[2] V. 7.
[3] V. 8.

Mitični ljubitelj djevojke, ili žene, Zmaj-Ognjeni Vuk, upade i u srpsku historiju. U nju uturi se s ognjenim krilima i sa čitavim ruhom svojim božanstvenim. Čujmo prečudnu epsku pjesmu: "Carica Milica i Zmaj od Jastrepca."[4] Već prvi joj stih predočuje nam začugjenje pjevača:

"Vala Bogu, vala jedinome!"[5]

te pjevač odmah nastavlja:

"Car Lazare sjede za večeru,
pokraj njega carica Milica;
Milica je sjetna nevesela,
u obrazu bl'jeda i potmula;
a pita je slavan car Lazare:
O Milice, o moja carice!
Što te pitam, pravo da mi kažeš:
Što si tako sjetna nevesela,
u obrazu bl'jeda i potmula?
Šta t' je malo u dvoru našemu?
Veli njemu carica Milica:
Car-Lazare, srpska kruno zlatna!
Kad me pitaš, pravo ću ti kazat':
svašta dosta u dvoru našemu,
nego ima godinica dana,
kako se je Zmaje navadio,
navadio Zmaje od Jastrepca,
te dolazi na bijelu kulu,
te me ljubi na bijeloj kuli."[6]

Car-Lazar uputi Milicu, da Zmaja upita,

"boji li su još koga do Boga,
i na zemlji kakoga junaka "[7]

Malo bilo,

"zasija se Jastrebac planina,
a poleće Zmaje od Jastrepca,
od Zmajevca od vode studene,
te se primi uz Kruševo ravno,
a doleće na bijele kule,
to on pade na meke dušeke,
zbaci Zmaje ruho ogejevito,

s caricom leže na jastuke."[8]

Na Miličin upit, Zmaj zavapi: "Muć', Milice, mukom zamuknula! "[9] a ipak joj povjeri, da se nikakoga junaka neboji, "do što kažu", veli,

"Srijem zemlju ravnu
i u njemu selu Kupinovo,
a u selu Zmaj-Despota Vuka,
njega s' bojim na zemlji junaka,
jer ja Vuka odavno poznajem:
kad smo bili gjeca u ludosti,
u Jastrepcu visokoj planini,
te kad bi se igre poigrali,
svagda bi me nadigrao Vuče."[1]

To ti Zmaj

"u riječi bješe,
a izigje danica zvijezda,
te se krenu Zmaje od Jastrepca,
i odleće Jastrepcu planini."[2]

Kad Lazar od Milice dočuo tajnu, odmah piše Zmaj-Despotu Vuku, neka dogje i pogubi Zmaja od Jastrepca, a daće mu tri tovara blaga i srijemsku banovinu u državu za života.

[4] Id,, knj. II, 43.
[5] V. 1.
[6] V. 2—20.
[7] V. 28—9.
[8] V 34—41.
[9] V. 49.
[1] V. 62—70.
[2] V. 72—5.

Uzmuči knjiga Zmaj-Despota Vuka: "žao mu je Zmaja pogubiti."[3] Pri svemu jadu, eto on

"vilovita vranca posjednuo,
noćom ode ka Kruševcu gradu,
pa ne šćede Lazarevoj kuli,
veće pade u polje Kruševo
u pšenicu slavnoga Lazara."[4]

Svanulo i ogranulo sunce, i Lazar uranio:

"metnu oči niz polje Kruševo...,
pa kazuje carici Milici:
O Milice, o moja carice!
Čudan junak u polju našemu
u pšenici šator razapeo,
i on sjedi, pije rujno vino "[5]

Ako car ne zna, ko je to, zna dobro Zmajeve carica, te veli:

"Ono jeste Zmaj-Despote Vuče:
onaki je Zmaje od Jastrepca."[6]

U tom dan progje, a kad tamna noć dogje, eto k carici Zmaja od Jastrepca. Poviknu Zmaj-Despot Vuk ;

"Ko se ljubi na bijeloj kuli,
nek izlazi iz bijele kule,

zar ne vidi, gje je poginuo?"[7]

Dva jednolika Zmaja sad lete jednako. Prvi Zmaj „iz kule uteče,

pa ne bježi Jastrepcu planini,
već pobježe nebu pod oblake,
a ćera ga Zmaj-Despote Vuče,
na visoko njega sustigao,
udari ga težkom topuzinom,
te mu prebi u ramemi krila,
Zmaje pade u zelenu travu."[8]

Padnutome Zmaju Zmaj Vuk odsiječe glavu:

"a kad Lazo sagledao glavu,
od strah' njega uvati groznica"[9]

Od to doba Lazar i Zmaj-Despot Vuk, završuje pjesma, postaše jedan drugome poočim i posinak; "i po tom su vreme živovali, — i svoj svome bio na nevolji."[10]

[3] V. 92.
[4] V. 98—102.
[5] V. 108—15.
[6] V. 120—1.
[7] V. 149—51.
[8] V. 156—63.
[9] V. 171—2.
[10] 186—7.

Ova pjesma vrijedi mnogo, u dvojakom pogledu. Važna je, što živo naslikava dva Zmaja; ali je još više važna za to što mi po njoj najbolje možemo kritično ocjenjivati pravu narav našeg epa. U obliku spoljašnjem, pjesma je čisto historijska. Eto gotova hrpa tačnih podataka osobnih i mjesnih: Lazar, Milica, Vuk Despot, davni Kruševac, Srijem zemlja ravna, starinsko selo Kupinovo, pa i sam izvor Zmajevac i Jastrebac planina. Lokalizacija, na srpskoj i srijemskoj zemlji, potpuno je provedena. I anahronizam, što se tiče potonjega Zmaj-Despota Vuka, stavljena u odnos s Lazarom, malo smeta u pjesmi, koju puk pronosi i lasno iskrivljuje. Ipak, u sadržini pjesme neima ni truna historije, nego sve ono, što se o dva Zmaja pripovijeda, nije ništa drugo, do pradavna gatnja iz vremena poganskih. Evo možemo to dokazati. "Zmaj sa Jastrepca planine" jest onaj isti Zmaj Ognjeni, što ga vidismo da sigje "sa Jastreb-planine", pa "zagrli i poljubi" ženu bana sibinjskog, koja zatim rodi Banovića Sekulu."[1] Onaj nam Zmaj reče besjedom, punom starodrevnog neznaboštva:

"Ja ne tražim neljubljeno lice,
da obljubim i da se naljubim,
već oblazim srpske gospojine,
ne bi l' im se ragjali junaci."[2]

[1] Gore, na str. 174.
[2] Ib. Mislim, da amo ide i pučka poslovica: "Žestok kao zmija izmegju gospogja". Za riječ "žestok", s ovom isporedi drugu poslovicu: "Žestok kao žeravica".

U rodljivog takog Zmaja vjerovahu Anglosasi. Još onda, kad su već bili odavna pokršteni, njima su se utvarali Zmajevi, gdje po zraku tamo amo lijeću, u oči Ivanja dne. Ljudi užegu Ivanjske kresove, i pronesu ih po polju okolo oranica; dok ognjeviti Zmajevi s neba prosiplju sjemena dolje u vode. Tim skvrne se vode, i ko od njih pije, ili će umrijeti, il će teško oboliti.[3] Ali je to novije mišljenje hristjansko.

Za poganskih doba, Anglosaskinje jamačno pijahu, e da bi zanijele iskru ognjevitih Zmajeva, kao god što i Srpkinje Zmaj-Ognjen oblažaše, "ne bi l' im se ragjali junaci." Iskra života do Ognja je po isti način, na koji vidismo, da je valjda "uskrsnuće" do "Kresa."[4]

[3] Dicamus de tripudiis, quae in vigilia Sancti Johannis fieri solent, quorum tria genera. In vigilia enim Beati Johannis colligunt pueri in quibusdam regionibus ossa et quaedam immunda, et insimul cremant, et exinde producitur fumus in aëre. Faciunt etiam brandas, et circuunt arva cum brandis. Tertium de rota, quam faciunt volvi: quod, cum immunda cremant, hoc habent ex gentilibus. Antiquitus enim dracones in hoc tempore excitabantur ad libidinem propter calorem, et volando per äera frequenter spermatizabantur aquae, et tunc erat letalis, quia quicumque inde bibebant, aut moriebantur aut grave morbum patiebantur". Ovo piše Englez neki u srednjem vijeku, a navodi ga Kemble (**Dir Sachsen in England**) i, po Kemble-u, Kuhn: **Die Herabk. des Feuers,** s. 48.
[4] Na str. 160.

Anglosaski kresovi pronose se po polju oko oranica, a naš Zmaj Vuk pade u polje Kruševo, u pšenicu slavnoga Lazara." Usporegjivanje naše pjesme s praznovjerjem Anglosasa dokazuje, da je sve historično u pjesmi sama lagana pljeva, koju kad otpuhnemo, iskače nam pred oči cio još neprelomljeni mit.[1] Dva Zmaja suparnika, to su dva Ognja, stari i novi, koje priča, pod dojmom historije, pretvori, kako kad i kako gdje, ili u Janka Sibinjanina i Sekulu, ili u Zmaja jastrebačkog i Zmaj-Despota Vuka. Što pak Zmajevi dolijeću "od planine", ili što im druge pjesme nadijevaju epitet "planinski",[2] i to biva po davnome mitu. Kao što Indima i Germanima,[3] tako i Slavenima, u govoru prvašnjih vremena, "plnina" i "oblak" bijahu jedno. Planinski Zmajevi, to su Zmajevi iz oblaka. S toga uzroka jastrebački Zmaj, kad ga goni nevolja, "ne bježi Jastrepcu planini, već pobježe nebu pod oblake."

[1] Mit o naspornim sjemenima Ognja još je davniji od priče sasko-slavenske. Vidi gore, na str. 158.
[2] Na primjer: "pa poviknu kao zmaj planinski" (Vuk. **pjes.,** knj. III, 56, v. 196).
[3] Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 135.

Na Zmaj-Despotu Vuku najbolje se vidi sva izpraznost epa u pogledu historije, te i psihična nemoć puka, da u pamet zasiječe istinita djela narodnih junaka. Naprotiv, što se tiče gragje mitične, jasno je viditi, da je ona ep baš prepunila. Zmaj-Despot Vuk, sin slijepca Grgura, i unuk oglašenog Despota, Gjurgja Brankovića, pronio junačko ime, drugom polovinom vijeka XV, unakrst srpske zemlje. Za sama tri vijeka rastavlja se od nas, a svakako još manjim vremenom od zadnje redakcije pjesama, koje njega proslavljaju. Pa eto taj junak, ta posljednja pučka uzdanica pri padu Srbije, sav ogreznuo u mitu, ogreznuo toliko, da baba mu, Gjurgjeva Jerina, za njegovo rogjenje kazuje Turcima:

"U mog sina, slijepca Grgura,
u njega se muško čedo nagje;
nije čedo čeda kakvano su:
vučja šapa i orlovo krilo,
i zmajevo kolo pod pazuom,
iz usta mu modar plamen bije,
materi se ne da zadojiti."[4]

Ovako, Zmaj-Despot Vuk biva naprosto Zmaj-Ognjen Vuk, koji se bacio u religiji otaca naših, i od jednog koljena na drugo, kroz vjekove, išao od usta do usta pobožnih.

[4] Vuk. **rječ.,** pod **Zmajognjeni.**

U pučini mitologije potonula, jednako, i ženidba Zmaj-Despota Vuka."[5] Pjeva se:

"Mili Bože, da čuda golema!
Podiže se Zmaj-Despote-Vuče
preko mora Mletku latinskome,

da on prosi lijepu gjevojku
u nekaka bana od Mletaka;
on povede dvanaest katana
i ponese tri tovara blaga,
ode pravo u zemlju latinsku."[1]

Kad on došao tamo, njemu ban Latinin, za veliko blago poklonio ćer Rosandu, i svadbu ugovorio od Gjurgjeva do Dmitrova dana, dok Despot otide svojoj varoši Kupinovu, da svatove pokupi, njih hiljadu. Od zaručene Rosande Despotu stiže iznenada list i preporuka, neka

"kupi svata dvanaest stotina
po izboru boljeg od boljega,"[2]

jer on ima

"grdna dušmanina,
ta u Bosni Gjerzelez-Aliju,
bojati se kake prijevare
od Turčina, da ga bog ubije!"[3]

Majka Angjelina svjetuje Zmaj-Despota vuka da zovne u djeverstvo,

"do dva brata, dva Jakšina sina,
Jakšić-Dmitra s nejakim Stjepanom,"[4]

pa da

"pošlje šeru Dmitrovici
starcu Janju od starine knezu,"[5]

nek mu dade za starog svata sina Milovana, a da u svatove takogjer pozove, iz Sibinja grada "kuma svoga Sibinjanin-Janka."[6] Zmaj piše svoj trojici: "poočimu Jakši, kapetanu u bijelu gradu Biogradu,"[7] pa "Kuzun-Janu — starcu Janju od Srijema knezu",[8] pa i Janku od Sibinja. Na to, "baci s kule dvanaest topova, — haber dade Srijem-zemlji ravnoj."[9]

[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 92.
[1] V. 1—8.
[2] V. 71—2.
[3] V. 77—81.
[4] V. 93—4.
[5] V. 99—l0.
[6] V. 107
[7] V. 121—3.
[8] V. 130 —1.
[9] V. 146 —7.

Posabra se sva lijepa kita junačkih svatova, te nastupili dugi put k Mletku. Prevarljivi ban mletački ugosti ih za nedjelju dana! onda se otvoriše gradu vrata, i dva banova sina:

izvedoše konja zelenoga
sa suvijem okićena zlatom,
i na konju Rosandu gjevojku
obasutu mrežom od bisera
savrh glave do zelene trave."[10]

Ona dva sina banova Vuku dadoše

"dva mača zelena
sve u suvo oblivena zlato."[11]

Ali eto prevare! Zmaj-Despot Vuk istom uze, pri rastanku, zlatnu kupu vina, da je popije: dotrča sav izranjen jedan od svatova i poviknu Vuku:

Zlo ti vino Zmaj Despote Vuče!
Zlo ti vino, a gore ti bilo!

Udari ti sila na svatove,
čudna sila, Gjerzelez Alija,
sa njegovih trista Sarajlija,
pogibe ti hiljada svatova,
od hiljade jedan ne ostade,
do ostala dva Jakšića mlada,
ali ih je ljuto saletio,
saletio Gjerzelez-Alile,
ljuto ti je Dmitra obranio,
no još brane lijepu gjevojku,
do sad mislim, da su izginuli."[1]

Priteče tamo Vuk na svome "Vrancu alovitu", i udesi se sa Gjerzelezom na "suroj bedeviji", oružanim sa "zelenim gadarom."[2] Vukovi žestoki udari ne pomažu; strahota Gjerzelez sav je u gvožgju. Vuk hoćaše da padne od zelenog gadara;

"no to gleda lijepa gjevojka
od ovaca iz zelene trave,
pa joj žao Zmaj-Despota Vuka,
pa mu ode mlada govoriti:
O junače, Bog te ne ubio!
Zar ne vidiš, da si poginuo?
Na Turčinu oklop groždje ima;
no, gdje ti je strijela i tetiva?"[3]

Svojom strijelom i tetivom Vuk pogodi u čelo grdnog dušmanina, pak od mletačkih zasjedača sebi izbavi lijepu Rosandu.

[10] V. 190 —4.
[11] V. 211 —2
[1] V. 322—35.
[2] V. 244, 262 i 268.
[3] V. 271—8.

Po svemu opisu, ženidba Zmaj-Despota Vuka ona je ista, koja i ženidba Dušanova, u oglašenoj pjesmi Vukove zbirke, knj. II, 29, gdje je riječ o Legjanu, o dva Voinovića i o troglavom Balačku.[4] Ženidba je dakle tipična, i ostavljena iz davnih vremena u epu kao neki božji amanet, pa o historijskom kakvom spomenu nije nam ni misliti. U djevojci, dušmanskog pritiska i pritvora oproštenoj, treba da nazremo kakvogod biće božanstveno; ovdje, po velikoj prilici, rosnu Zoru, "obasutu mrežom od bisera, savrh glave do zelene trave". Oko prekrasne Zore trzmaju se maldane svi arijski bogovi, i svijetli i tamni. Na prvo zelenilo ranog jutra kao da pokazuje i sve oružje: u grdnog dušmanina "zeleni gadar", u Zmaja Vuka "dva zelena mača". I dva su Jakšića tu. Dva Jakšića, ili dva Voinovića, drugdje u pjesmama narodnim, opasuju taj isti "zeleni mač", što je mač "starog Voina", ili Jakše".[5]

[4] Isporedi **Dio I,** na str. 68-72 (108—12), i tome odnosni **Dio II.**
[5] Prema drugovanju dvaju Jakšića sa Zmajem Ognjenim zgodno će biti, ako navedemo mjesto iz Rig-Vede: "U noći i u jutru donoseći ti Somu, tebe, Agni, užižu Açvini, Bhaga, Savitar, Zora" (I, 44, v. 8). Dva su Açvina prvi do Agnija noćnog, kao i dva Jakšića do Zmaj-Ognjenog Vuka, Drugim riječima: dva mitična konjika, dva prva traka jutrenjeg vidila, dotiču se ognja buditelja.

U našoj pjesmi čini mi se još znamenito i to, što guslar, osim dvaju Jakšića, uvede megju Zmaja svatove starca Janja i kuma Sibinjanin-Janka. U Janju, a i u Janku, već razabrasmo oličena Ognja. Istina, guslar od Janja rastavlja Janka, premda se ono obadvoje svodi na jedno; ali ne vara se pjesma, kad Janja i Janka meće tu, gdje je Zmaj-Ognjeni Vuk, Može biti, da je pjesma istim nagonom starog vjerovanja dobro upućena i ondje, gdje čudesna "lijepa gjevojka od ovaca" govori Zmaju u nevolji: "O junače, Bog te ne ubio? Zar ne vidiš, da si poginuo? No, gje ti je str'jela i tetiva?" Do Zmajeve strijele stoji konac boju; a eno u Vedi "crna strijela", više nego drugo oružje, naporuč je bogu Agniju. Zavojiti plameni u ognja, i varnice, koje od njega odskaču, pričinjali se ljudima kao da su to strijele. S toga je Agni "sličan moćnom strjeljaču"'.[1] Njega vapiju: "Digni se, Agni, zapni svoj luk, oštrim oružjem spali dušmane!"[2] ili o njemu kažu himne: Jednak strjeljaču, koji hoće da strijelja, on naperio i naoštrio sjaj kao gvožgja oštrice"[3]

[1] Rigv., VI, 16, v. 39.

[2] Id., IV, 4, v. 4.
[3] Id., VI, 3, v. 5.

Koliko se nama dalo, mi po tradiciji naroda pretražismo, kako bi odkrili razne oblike božjeg Ognja. Pretragu neka završi kratko ispitivanje pjesama o Rajku sa Zmijanja. S tim epskim junakom, debeli čokot mita o Ognju pustio još jednu mladicu. Rajko sa Zmijanja, ili, kako se običnije to veli, sa Zmijanja Rajko, nije ime, što bi dockan bilo uzeto, kako se to učini s Jankom iz Sibinja, sa Sekulom i s Despotom Vukom, koji starije nazive ili sasvim, ili djelimično, oturiše. Sa Zmijanja Rajko nije polutansko lice, u kom narod pomiješa svoju historiju sa svojim vjerovanjem: djelom i imenom, on spada u predaju mitičnu. Ma što značio "Rajko", ili onaj koji se veseli,[4] ili koji se hrani, ili drugo koje, svakako ime pokazuje se izvorno; a što se zove sa Zmijanja, time mu je označeno zmijinje postanje. On nam dolazi sa zmijinjega, s ognjevitoga mjesta.

[4] Ili, aktivno, onaj koji veseli ? Za dvoumno značenje, isporedi opasku na str. 50 (150) **Dijela IV.**

O "ženidbi sa Zmijanja Rajka" ima pjesma,[5] koja je čudesna, a u osnutku ista s pjesmom o ženidbi Zmaj-Despota Vuka. Sa Zmijanja Rajko hoće da se ženi ćerju bana od Božuna. Nego, do Božuna dvije su prepreke, dvije planine, Prolom i Ostroga. Na prvoj stražu čuva "divski starješina, — i sa njime sedam braće-naca",[6] dok sjedi na drugoj Arap troglav, i njemu "uz koljeno —sve njegovo dvanest bratučeda".[1] Kruta je snaga divska:

"Ja kakvi su divi sokolovi!
Kad prihvate jelu pod granama,
iščupaju jelu sa žilama,
umeću se njome pod oblake,
i razgone tice sirotice".[2]

[5] Petranovića **pjes.,** knj. III, 54
[6] V. 25—6.
[1] V. 30—1.
[2] V. 217—21.

Al je čudan rs junački i u Rajka, pa i u svatova te pomoćnika njegovih, dvanaest vojvoda, spram dvanaest bratučeda troglavog Arapa.

"Kada divi zmaje opaziše,[3]
od žive se vatre prepadoše,
kroz planinu čistac učiniše,
upustiše u strahu junaštvo".[4]

Razbjegle divove svatovi pohvataše i povezaše za jelike. Megju svatovima našao se Strahilo, koji trima Arapima odsječe glavu, pa je posječen i troglavi Arap.[5] Sa Zmijanja Rajko obavlja onda ženidbu sa ćerju bana od Božuna.

[3] Po pjevaču, Miloša, Sekulu i Zmaj-Ognjenog Vuka. O liku Miloševu govoriće se na posebnom mjestu. Sekula i Zmaj-Ognjeni Vuk dolaze ovdje kao duplikacija i triplikacija Rajka. Što je u istoj pjesmi pjevac sročio tu trojicu, u tom se nije ni najmanje prevario.
[4] V. 269—72.
[5] Od Marka Kraljevića, veli guslar. Pjesmi gradivo je od starine, no je gdješto izvraćeno, a i novijim primetanjem povećano. Mislim, da pjesma iz prva bijaše osnovana ovako: Rajko se ženi, a smeta mu troglava grdesija sa sedam, ili dvanaest, vojvoda. Takogjer sa dvanaest, dotično sedam svojih vojvoda, Strahilo pomaže Rajku i siječe Troglava. O mitičnoj dodekalogiji i heptalogiji vidi **Dio IV.**

Prvi nacrt Zmije, ili Zmaja-Ognja, nagjosmo u Indiji pjesničkoj i bogonosnoj. Oni je nacrt dalje izragjen i dotjeran do žive slike, do pravog mitičnog lika, u Litvinâ i u nas Srbâ i Hrvatâ. Tradicija

srpska o zmijinjem i zmajevskom Ognju govori, toliko razgovijetno, koliko obilno. Mit nije isto tako jasan kod drugih Indo-Europljana. Ipak mi se čini, da bi se moglo za tragom njegovim ići u helenskoj mitologiji, pa i u germanskoj; a nije suninje, da bi zauvar bilo prepoznati zmijinjeg Ognja svuda, u kolu jednorodnih arijskih plemena. Ali bi se za to imalo primaknuti amo i srediti veliku gragju, koja, i pored korisnog objašnjenja iz svestrane komparacije, strogo ne spada na naš rad. Mi to propuštamo.

Dio VII.

Vile.

Poslije Gromovnika i Ognjeva, na raspravu prilaze nam vile. Gromovni bog i vile dodirkuju se, u mnogoj pojavi. Kako je onaj, tako su i ove, pravom svojom naravju, meteorna bića.

Raspravljanje o vilama ne ide baš najlaglje od ruke. Tegoba nije u tom, što mi dosta gragje ne bi imali. Od likova božanskih, preostalih nama u tradiciji, nijedan češće ne izlazi na polje, koliko vila; o nijednom življe ne govori se, koliko o njoj. Pa je vila u svom obrisu odsječita tako, da i sami oni, koji Slavenima krate moć antropomorfičnog tvorenja u mitu, prisiljeni su priznati, da je vila ipak u punu djevojačku sliku uobražena. Nego je dosta mučno, upravo s obilnog govora, svud razbirati, u odnosnom pričanju, ono, što je od starine, i lučiti strogo izvorne nazore od poznijih privigjenja. Čestim i svakojakim pominjanjem, vila je mnogo gdje maknuta sa svoga mitičnog mjesta. Ko nju ne prizivlje? Kome ona ne klikuje? Sad pjesnicima daje stih i nadahnuće. No i sami nepjesnici vigjaju, u časima zanosa, svoju bijelu vilu, kao što u začamalosti, u skučenosti duševnoj, osjećaju vilu jadovitu. Tako postade vila, osobito višoj ruci pučanstva, kao nešto subjektivno; ona je mnogim našim ljudima titroika uma i srca.

Pri toj velikoj nestašnosti osjećanja i shvaćanja individualnog, davna vila omijeni se. A i većma uzdržnom narodu, iza primljenog hristjanstva, priziralo se o njoj koješta neobično i novo, pak je vili malo po malo to sve on i primetao. Mitični pojam umeknu, rasplinu se, a vile se razbjegoše kojekuda. Vilenski dvori, igrališta, pjevališta, sagragjena su onda, ne samo u oblaku i na planini, nego i u groznim bezdanima, u najdubljem moru, u visokim zvjezdama. Nema mjesta: u zraku, na zemlji i u vodi, gdje ne bi vile stanovale. Pa i razredile se po vrstama svojim: neke su postojano bijele i dobre, neke, obratno, crne i zle, a neke opet ni dobre, ni zle, već onako, kako ih trenutna volja nosi.[1]

[1] I. Kukuljević Sakcinski, **Vile** (u Arkivu za povestnieu jugoslavensku, knj. I), gdje je od časnog književnog starine pribrana baš lijepa gragja.

Ali je ovaj strogi rasporegjaj u mnogočemu posve nov, a donekud nije ni pučki, nego je umjetan.[2] Naš puk zna za razno djelovanje vila, no izmegju vile i vile on ne čini razlike. Vuk Karadžić, u svakoj pučkoj stvari toliko ćutljiv, znanje svoje o vilama prebrao sa ovo malo riječi: "Vile žive po velikim planinama i po kamenjacima oko vode. Vila je svaka mlada, lijepa, u bijelu tanku haljinu obučena, i dugačke, niz legja i prsi raspuštene kose. Vile nikom ne će zla učiniti, dokle ih ko ne uvrijedi (nagazivši na njihovo kolo, ili na večeru, ili drukčije kako), a kad ih ko uvrijedi, onda ga različno nakaze: ustrijele ga u nogu ili u ruku, u obje noge ili u obje ruke, ili u srce, te odmah umre".[3]

[2] To uvidi moj velecijenjeni drug, g. T. Smičiklas, pa, u svojoj **Povijesti Hrvatskoj,** knj. I, u Zagrebu 1882, str, 120—4, motreći vile kao s višeg gledišta, napusti svaku klasifikaciju.
[3] **Živ. i ob.,** str. 211.

Na temelju pučke literature, je li moći još i više doznati o vilama, nego li ovdje izlaže Vuk? Moći je. A daje li se, pored svega novog prorašća, kojim su vile obložene, njima pronaći pravu narav i prvu mitičnu funkciju? Daje se i to. Starokovni govor, osobito nekih pjesama, i u takom govoru stvrdnuti mitični pojmovi, pokazaće nama čisto, barem koliko se meni čini, kakve bijahu vile u prvom zamišljaju Srbâ i Hrvatâ, a i slavenskih im srodnika. Bajni svijet vila pripada svima Slavenima.

Da su vile svojim postankom, kako rekosmo, bića meteorna, bića u oblaku, lako nam se uvjeriti. U ponajboljim stihovima pučkim, oblak skoro uvijek prati vilu:

"Svrh oblakah iz sunčanih zrakah
lahkokrila izlećela vila"[4]
'Kad se vila vide na nevolji,
prnu jadna nebu pod oblake".[5]

[4] Čojkovića **pjev.,** 47, v. 1—2, t.j. u stajaćem početku pjesme.
[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 38, v. 79—80, u pjesmi: "Marko Kraljević i vila".

Dapače, u samom oblaku vile sjede, spavaju, šeću, pjevaju, vode kolo:

"Mloge su se vile sastanule
u oblaku prema žarku suncu,
okretale kolo naokolo"[1]

"Sastale se u oblaku vile,
na istoku oklen grije sunce,
na jutru su dobro uranile, ...
žarkom suncu okrenule lice,
u oblaku kolo uhvatile,
te milene pjesme zapjevale:

Žarko sunce, ogrij naše lice! .....
Kad su take pjesme otpjevale,
onda vile na planinu pale"[2]

"A probudi u oblaku vile".[3]

Pa i sama vila govori, u jednoj pjesmi:

".....već da šećem po gustu oblaku,
u oblaku na bijelu danku".[4]

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 39, v. 48—50.
[2] Id., knj. m, 25, v. 1—3, 5—8 i 16—7.
[3] Id., knj. III, 35, v. 224
[4] Id. knj. JII, 29, v. 145—6.

Po svima ovima riječma jasno je, da vila za oblak prianja, gdje joj je zaklon, stan i igralište. Nego, pomoću pjesama, možemo doprijeti do još bolje i čistije oznake. Vila ne samo da stanuje u oblaku, već ona oblak zbija, vija:

"Nit sam luda nit odviše mudra,
nit sam vila da zbijam oblake,
već gjevojka da gledam preda se"[5]

"Vila, — koja no se u oblaku vija"[6]

"B'jela vila, što s' u oblak svila".[7]

Dakle je vila duh, koji mota oblakom, njega vodi, njim upravlja: ona ga steže, unj se savija. Označno je ovo vilino djelovanje; pa i preporna etimologija riječi **vila,** po pučkome tome govoru, kao da se sama od sebe nadaje. **Vila** će biti od **viti** za to, što ona vije oblake.[8]

[5] Vuk **pjes.,** knj. I, 599, v. 23—5.
[6] Petranovića **pjes;** knj. III, 25, v. 272—3.
[7] Čojkovića **pjev.,** 78, v. 48.
[8] Isto će ovako biti, uz jednaki akcenat, "svila" od "sviti", jer se buba svija u čahuru, a valjda i "lila" od "liti", jer je smolom ulivena, te može goriti (vidi inače, za ove dvije riječi, sasvim druge etime, u Daničića **Korijeni**). Uz to, vrijedno je ovdje još pribilježiti supstantiv srednjeg roda **vílo,** koje puk, u zagoneci za čelu, načini taman od **viti:** "Motovilo vilo, po gori se vilo, kući dolazilo, soli ne lizalo" (Vuk. **rječ.,** pod **Vilo**).

Ovaka vila oblakinja[9] iskače nam pak kao prava meteorna boginja iz jedne ženske pjesme jekavske, koja nosi na sebi sve biljege baš sinje davnine. Pjesma je iz Crne Gore,[10] a glasi, valjda u ničem važnom neizmijenjena u redakciji svojoj iz prošlih doba:

"Grad gradila b'jela vila,
ni na nebo ni na zemlju,
no na granu od oblaka;[1]
na grad gradi troje vrata:
jedna vrata sva od zlata,
druga vrata od bisera,
treća vrata od škerleta.
Što su vrata suha zlata,
na njih vila sina ženi;
što su vrata od bisera,
na njih vila ćer udava;
što su vrata od škerleta,
na njih vila sama sjedi.
Sama sjedi, pogleduje,[2]
gdje se Munja s Gromom igra,
mila sestra su dva brata,
a nevjesta s dva gjevera:
Munja Groma nadigrala,
mila sestra oba brata,
a nevjesta dva Gjevera".[3]

[9] "Oblakinja" ne čini se, da je upravo pučki naziv, ili barem nije navadan, no je pri ruci radi lasnoće izraza.
[10] Vuk. **pjes.,** knj. I. 226. U zbirci Čojkovićevoj, štampana je na čelu knjige, uz neke male varijante, koje ćemo bilježiti.
[1] Var.: "no na delo pod oblake".
[2] Var.: "Vila gleda u oblake".
[3] Čojkovićeva pjesma još ima stih: "A to milo vili bilo".

Što doslije izložismo u mitologičnim radovima, ono će nam pomoći, da protumačimo cijeli sadržaj ove pjesme. Mi susretamo ovdje poznatu nam Munju Ognjenu, koja se u oblaku igra s bratom Gromovnikom;[4] u oblaku je, dakle, olujni prizor. Ali Munja nadigrala Gromovnika: popustila, naime, grmljavina, oluja se razlila, a potom se i razvedrava. Onda vila gradi, izmedju neba i zemlje, grad svoj najljepši, ona gradi sjajni oblak. Doba je ranog jutra, gdje rudi Zora i Sunce hoće da ishodi. Troja vrata od bisera, od skrleta i od zlata, to su tačno tri susljedne boje, kojima se krasi jutro i jutrenji oblak. U prirodnom veličju praskozorja, po općoj misli Arijaca, vrši se ženidba Sunca sa Zorom; a to je u našoj pjesmi sin, kojeg vila ženi, i kći, koju vila udava. Pri vjenčanju svečanom, u tišini razgaljenog jutra, nevjesta Zora nadigrala i ona, kao što i vila, svoga djevera Gromovnika, brata Suncu mladoženji.[5]
Ali je nevjesta nadigrala dva djevera, kako Munja dva brata. Koji je taj drugi nevjestin djever, i dotično drugi Munjin brat, to je jedino tamno u pjesmi. Ako izreka nije iskrivljena, već tu ona stoji od starine, u Munjinu i Gromovnikovu bratu ja bih nazreo boga Ognja u glavnom svojem sjedištu, u oblaku olujnom.[6]

[4] **Dio VI.**
[5] Bogovi su obično izmegju sebe braća, prema roditelju, vrhovnome Svantevidu ili Vidu.
[6] Vidi **Dio VI,** o trojakom Ognju.

Pojava vile do Sunca jutrenjeg nije nagoviještena samo u pjesmi, koju sad ispitasmo. Kaže se to isto i u drugim pjesmama, a načinom izravnim. Mi čas prije čusmo stihove:

"Mloge su se vile sastanule
u oblaku prema žarku suncu,
okretale kolo naokolo"

"Sastale se u oblaku vile,
na istoku oklen grije sunce,
na jutru su dobro uranile, ...
žarkom suncu okrenule lice,
u oblaku kolo uhvatile,
te milene pjesme zapjevale:
Žarko sunce ogrij naše lice!"[1]

Pa i još po jednoj pjesmi, kad su vile na okupu, hoće "da se mlade nagriju sunca".[2] To će reći, da od svih vilenskih, od svih oblačnih prikaza, najdivniji je jutrenji. Na prozoru istočnom pomalja se sunce, u ranoj svojoj gizdi; koso iz njega udaraju topli mlazovi zlaćanih zraka; oblaci, ogrijani i obojeni, biserom i zlatom obasuti, a skrletom odjeveni, vijaju se kao ritmičnim korakom, stazama plavog neba, vijaju se gipki, prelagani, dok vjetrići pire: eto uhvaćeno kolo i izvogjeni tanci mladih zlatokosih vila, eto i milenih pjesama vila lakokrilih. Taj sjajni prizor tako se dojmi pučke duše, da je čak i rogjenje, pa i odgoj vilin, prenesen u doba jutrenje, u davnoj ženskoj ovoj pjesmi:

"A mene vilu od gore,
mene je gora rodila,
u zelen listak povila,
jutrenja rosa padala,
mene je vilu dojila,
od gore vjetrić puhao,
mene je vilu šikao:
to su mi bile dadije".[3]

[1] Gore, na str. 183.
[2] Petranovica **pjes.,** knj. III, 53, v. 120.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 114, v. 28-35.

Odatle, u narodnom pjevanju, i nerijetka opklada megju vilom i djevojkom, ko će od njih dvoje prije "uraniti". Tu tipičnu opkladu dobiva djevojka, pošto nju budi lastavica, te može da "urani" prije vile. A jutreni ranioci vile pozdravljahu u jednom običaju, koji se držao, sve do počeika ovoga vijeka, u Budvi kotorskoj. Na Spasov dan, poranila bi cvijećem ovjenčana mlagjarija na "brdo Svetoga Spasa", da se u kolo uhvati, onamo na "vilinu gumnu". Došavši momci i djevojke na to vilensko igralište, odmah častili jutrenje vile pokličju:

"Dobro jutro, b'jele vile!
I nama ga dajte".[4]

Izmegju ostalih pjesama, pjevala se tad vilama i ova krasna:

"Viša je gora od gore,
najviša Lovćen planina.
U njoj je trnje i grablje,
u njoj su sn'jezi i mrazi
u svako doba godišta;
vilenski u njoj stanovi,
svegj' vile tance izvode.
Junak mi konja jezdaše,
predragu sreću iskaše;
vile mi njega vigješe,
junaka staše dozivat:
Ovamo svraćaj junače!

Tvoja se sreća rodila,
sunčanom ždrakom povila,
mjesecem sjajnim gojila,
zvjezdama sjajnim rosila".[5]

Od vile sreća povija se ranom sunčariom zrakom.

[4] Vuk. **živ. i ob.,** str. 3l.
[5] Id., str. 33.

A ne samo pjesma, nego i prosto pričanje pučko kaže vilu rogjenu u mokrini jutra. Ljudi vele, da ima nekakova trava, kojoj je koren nalik na glavicu crvenoga luka, pa raste i cvati po livadama. U jutru rano, kad je rosom okvašena, trava pušta od sebe kao bale, a iz tih bala ragjaju se mlade vile.[1]

[1] Kukuljević, **Vile,** str. 90.

Što je lijepo, sve biva još ljepše, dojmom vila jutrenjih. Srpkinjama i Hrvaticama, kojima pupi mlagjani život, mlade i lijepe vile pridaju, u jutru, od svog krasa, od gizde svoje. To nam pjeva pjesmica iz jekavskoga Primorja.[2] Pjesmica je tako nježna i ukusna, kao da se izvi iz usta helenskih:

"Rano rani gjevojčica
i danicu vjerno moli:
O danice, o sestrice!
Podaj mene svjetlost tvoju,
da naresim mladost moju.
Imala je gjevojčica
b'jelu vilu posestrimu,
koja j' l'jepo naresila,
perom zlatnim zagladila,
i nje bijeli vrat biserom,
pak je vila pokliknula
iz nje tanka b'jela grla:
O lijepe ljepotice
ove mlade gjevojčice!"

[2] Vuk **pjes.,** knj. I, 224.

Pošto ih jutrenje sunce grije i pozlaćuje, vile prikazuju se više puta kao "zlatokose," a pošto su oblačne naravi, imaju uvijek, na lik oblakâ, dugu niz tijelo raspuštenu kosu. Šta više? U toj kosi, kažu neki, stoji vilama i snaga i život: izgubi li vila koja ma ciglu dlaku, odmah će umrijeti;[3] to jest, kako mu se gube pramovi, oblak iščezava. Te su dlake baš dragocjene: "svaka dlaka od suhoga zlata", veli jedna pjesma,[4] opisujući "rusu" kosu vile nagorkinje. Što se pak najviše mimogred, u pričanju pučkom, puno puta kazuje, da vile predu svilu na zlatno vreteno, to je druga slika, koja izlazi na ono isto, što nam označuje kosa. Vilenska svilena pregja prestavlja svijetle oblake, razastirane po prostoru. nebesnom.

[3] Kukuljević, **Vile,** str. 87.
[4] Petranovića **pjes,** knj. III, 29, v. 40.

Takogjer po svojstvu oblaka, vile su često nazivane "lakokrile". Pače, imaju "pozlaćena krila i okrilje",[5] kojima lete. Bez sumnje; odavna su one pomišljene ovako, jer u staroj bugarštici vila govori: "On je meni ugrabio brza krila i oglavlja".[6] Inače, u pučkoj mitologiji, krila pripadaju Ognjenim Zmajevima i sunčanome Relji, naime bićima plamenim i brzim. Sjajna vila s krilima i s okriljem, ili, kako bugarštica veli, s oglavljem, to je oblak, koji nebom jari, dočim ga sunce obasjava. Kad oblak, ili oblačni duh bi dotjeran do oblika antropomorfičnog, te postade vilom, onda ovoj sunačnim sjajem prosvijetli se osobito glava. Oglavlje je kao svetački opsjev vile lake i okretne. Leti vila od mjesta do mjesta, lagana kao tica; lagana tako, da joj se tijelo prozire, misle neki.

[5] Id., knj. II, 23, v. 185.
[6] Bogišića **pjes.,** 39, v. 13.

Tanani oblak, tanana vila, nije svagda okićena biserjem, ružama i zlatom jutrenjih časova. Po danu, oblak tek da se bijeli, pa je i vila najobičnije bijela. Za vilino odijelo puk misli, da je ona u bijelu

tanku haljinu obučena; vila je "bjelogrla", vila je "bijela". Izraz: "bijela vila", od sviju je najčešći, u pjesmama narodnim. Katkad je "bijela" i njena strijela.

U večer, pri suncu koje zalazi, prikazuju se opet rudi i zlaćani oblaci. Ali prvašnje Arijce, pa i Slavene, toliko ne zadivi veličanstveno slavje sunačnog zahoda, koliko ih uzbuni i ozlovolji sumorno propadanje vidila. Nastupio polom, jal tamna sve to veća preobrazba svijetlih bogova; vile su neprijazne.[1] Ko nagazi na njihovu "večeru",[2] na njihovo večernje kolo, tome mogu one zla da učine. To kažu štokavci; a kajkavci oko Varaždinskih Toplica drže, da su večernje vile upravo zlobne. Večerom, kupaju se u vodi, ili pred vodom pjevaju, pa, približi li se ko njima čamcem ili brodom, jaoh i čovjeku i brodu: potonuće sve bez traga![3] Radi toga, u Hrvatskoj kod Stubice, gdje vile pri prvom mraku dolaze na kupanje k nekome viru, niko ne će, u večernje doba, da ide onamo po vodu.[4] Gdje se vile noćno kupaju, viditi je njih, kako po jasnoj mjesečini dižu se iz voda, koje se zapjene i uzbune. Vile hvataju kolo po bregovima, sižu od brijega do brijega, kraču i prekročiće jednim korakom najveću vodu..[5] Nije skoro moguće življe opisati oblake, što su obnoć položeni, do potoka i rijeka, po visokim dragama planinskim, te ih vjetar goni. Ovake vile vodene velike su i lijepe, al su blijeda lica. Kupaju, kašto, u vodi svoje čedo, što će biti Sunce, onaj sin, koga vidismo da vila s jutra ženi "na vratima suha zlata".[6]

[1] Nezgodno onda djeluju i čovječanske ćeri. N. p , djevojke, pošto sunce zagje, ne valja da kosu češljaju, jer bi im braća mogla umrijeti (Vuk. **rječ.**, pod **Češljati**).
[2] Vuk. **živ. i ob.,** str. 211.
[3] Kukuljević, **Vile,** str. 104.
[4] Id., ib.
[5] Id., str. 101.
[6] Gore, na str. 184.

Kažu, da je otrovana voda, u kojoj je okupato vilino čedo: zatrova je sama vila, bacivši štogod u nju. Take vode treba se čuvati, jer ko od nje pije, onaj će umrijeti. Pripovijedaju i pjevaju to kajkavci, pa to ponavlja i štokavska ženska pjesma:

"Ne pij, zlato, odovud vodice,
ovd' je vila čedo okupala.
Da je muško ne bi ni žalila,
već je žensko, ne bilo joj živo!"[1]

Voda mrke noćne vile, dakako, opasna je. Vodenoj pogibiji najviše su izlošeni krasni mladići. Mame ih vile, dok ih k sebi primame u ponor, iz kojeg ne vrati se niko.[2]

Mrka vila oko Varaždina poznata je pod imenom "morska puca", drugdje "morska devica" ili "diklica".[3] Za nju znadu i ostali Slaveni. Tu vilu Česi i Slovaci smatraju vodenom ili morskom, Rusi i Poljaci samo vodenom. Srbima i Hrvatima štokavskog govora to je "vila brodarica", koji se naziv, po smislu, svodi na isto.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 228, v 8—11.
[2] Kukuljević, **Vile,** str. 101.
[3] Id., ib.

Vila brodarica boravi uvijek na jezeru, gdje spava, il se po tišini kupa: jaoh junaku, koji joj vodu zamuti! Tu vilu živo opisuje srpska jedna pjesma, koja dugo priča, kako od nje hoćaše poginuti Kraljević Marko. Putujući po gori, ožednio Marko, pa traži vode. Vila posestrima njemu klikuje:

"Hajde gorom u napreda,
u gori je zeleno jezero,
onde ćeš se hladne vode napit',
al se čuvaj zamutit' jezero;
na njem spava brodarica vila,
ostrvac[4] joj po jezeru plovi,
zlo junaku, koji je probudi,
i koji joj zamuti jezerce,
jer uzima tešku brodarinu:
od junaka obe oči crne,
a od konja sve četiri noge.
Čuje Marko, al' ne haje za to,

jošte malo jezdi u napreda,
na jezeru brodarica vila,
san zaspala u jelahu gustu,
tabane joj vodica umiva,
a lišćice hlatkom je natkriva".[5]

[4] Ostrvce biti će stara riječ za lagju ili brod.
[5] Ove stihove navodim po Kukuljeviću (**Vile**, s. 89 i 102). Pjesma je meni nepoznata; a ne znam ni to, da li je Kukuljević od nekud uze, il sam zapisa od koga pjevača Na njega se jednako oslanjam, kažući, da je pjesma srpska.

Marko ipak u vodu ugoni šarca, te napaja i sebe i njega. Tad se vila probudi, a gdje vidi vodu uzmućenu, naoruža se zmijama, i sjede na sedmaka jelena: od jedne zmije naprsnice načini sebi šibu, od jedne uzdu, od dvije još uzdi remenje. Brodarica vila skoči za Markom u potjeru, š njime se dugo bije, nadbija ga, kad li eto vile posestrime u pomoć sustalome junaku, te je opasna vila smaknuta. Kao što u ovoj, tako i u drugoj srpskoj mitičnoj pjesmi,[1] ista brodarica vila

"uzima brodarinu tešku:
od junaka dvije oči crne,
a od konja dvije noge crne".[2]

S vilom ima posla Ljutica Bogdan; ali š njom se ne bije, već se njome ženi; ženi se, veli pjesma,

"bijelom iz planine vilom,
iz jezera više Kolašina".[3]

Ovdje nije nipošto rastavljena brodarica vila od bijele vile.

[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 30.
[2] V. 18—20.
[3] V. 16--7.

Ženidbu pak pjesma riše ovako: "Vjetra nema, a planina jeknu, — zelene se povijaju jele, — vrhovi im u tle udaraju"[4]; onda bijela vila skinu krila i okrilje, i "ona mlada skoči u jezero, — pa se vila u jezeru kupa".[5] Vila bijela i brodarica dakle je u suštini jednaka; samo, kad bijela vila skida svijetla krila i okrilje, tada, sišavši u jezero, biva brodarica, po kazivanju pjesme. Drugim riječma: sjajna oblak-vila, kad je sa nje skinuta dnevna svjetlost, postaje mrka noćna vila.

[4] V. 79-81.
[5] V. 96—7.

Pri spavanju do mutnog jezera, od vila upropašćena su dva divna brata, u pjesmi crnogorskoj starog kroja.[6]

"Dva su brata divno živovali:
jedno Muja, a drugo Alija;
koliko su divno živovali,
ispod sebe konje mijenjali
i sa sebe svijetlo oruže;
pa se digli na jezero mutno,
u jezero utvu ugledaše,
oba su joj pozlaćena krila."[7]

Na utvu zlatokrilu pustiše dva brata svaki svoga sokola, i rad nje se prepiraše,

"pa sjedoše pod jelu zelenu,
i pod jelu piju vino ladno,
u vino ih sanak prevario."[8]

Kad oni zaspali,

"to gledale tri bijele vile",[9]

te hoće, da braću težko zavade:

"najmlagja polećela vila,
polećela na bijela krila,
ona pade Muju više glave,
pa mu tople suze prolijeva,
dok Mujovo progorelo lice,
skoči Mujo, ka da se pomami,
kad pogleda, ugleda gjevojku."[10]

[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, 11
[7] V. 1—8. Mujo i Alija, to su dva novija imena za dva brata Jakšića (v. **Dio II,** osobito na s 116 (214).
[8] V. 15—7.
[9] V. 18.
[10] V. 23—9.

Alija Muju djevojku zavidi, a ovaj posiječe ga, pa za sebe na konja baci vilu i krene dvoru niz planinu.

"Kad je bio nasred druma puta,
srete vrana bez desnoga krila,
pa je tici riječ govorio:
A tako ti, crna tice vrane!
Kako ti je bez desnoga krila ?
No mu tica piskom odgovara:
Mene jeste bez krila mojega,
kako bratu, koji brata nema".[1]

Uzmuči se brat na ove riječi, a djevojka mu obećava:

"Nekada sam vidarica bila,
ja bih tvoga brata izvidala."[2]

Prevarno obećanje! Brat vrnu se na tragove k bratu; no "kad tamo do jezera dogje, "[3] za sobom se obrnuo, a nema djevojke. Vila na mutnom jezeru, vila u noći, rado ne vida.

[1] V. 56-62.
[2] V. 70—1.
[3] V. 73.

Nije brodarica, niti je do jezera, al je isto noćna vila Ravijojla, koja, u veoma oglašenoj epskoj pjesmi,[4] ustrijeli Miloša. I ako Miloš ne spava, spava Milošev drug, Kraljević Marko.

"Pojezdiše do dva pobratima
preko krasna Miroča planine,
ta jedno je Kraljeviću Marko,
a drugo je vojvoda Milošu".[5]

O jednom Marko na šarcu zadrijema, i veli Milošu:

"Teško me je sanak obrvao,
pevaj, brate, te me razgovaraj "[6]

Pjevao bi Miloš, no se boji vile;

"Ja bi tebe, brate, popevao,
al' sam sinoć mlogo pio vino

u planini s vilom Ravijojlom,
pak je mene zapretila vila,
ako mene čuje da popevam,
oće mene ona ustreliti
i u grlo i u srce živo."[7]

Na drugu molbu i slobogjenje Markovo, ipak

"Miloš poče da popeva,
a krasnu je pjesmu započeo
od svi naši bolji i stariji,
kako j' koji drž'o kraljevinu
po čestitoj po Maćedoniji,
kako sebe ima zadužbinu:
a Marku je pjesma omilila,
nasloni se sedlu na oblučje,
Marko spava, Miloš popijeva.
Začula ga vila Ravijojla,
pa Milošu poče da otpeva,
Miloš peva, vila mu otpeva,
lepše grlo u Miloša carsko,
jeste lepše nego je u vile.
Rasrdi se vila Ravijojla,
pak odakoči u Miroč planinu,
zape luka i dve bele strele,
jedna ud'ri u grlo Miloša,
druga ud'ri u srce junačko.
Reče Miloš: Jao moja majko!
Jao Marko, Bogom pobratime!
Jao brate, vila me ustreli!"[8]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 38,
[5] V 1—4.
[6] V. 12—3.
[7] V. 16—22.
[8] V. 28—49.

Trže se iza sna Marko, milim i ljutim riječima uoštri šarca, pak potrča kroz Miroč planinu.

"Vila leti po vr'u planine.
šarac jezdi po sredi planine,
ni gde vile čuti ni videti.
Kad je šarac sagledao vilu,
po s tri koplja u visinu skače,
po s četiri dobre u napredak,
brzo šarac dostigao vilu
Kad se vila vide na nevolji,
prnu jadna nebu pod oblake."[1]

Tim ipak vila ne izmače buzdovanu Markovu:

"belu vilu megj' pleći udari,
obori je na zemljicu čarnu."[2]

Žestoko bije vilu Marko, i viče joj:

"Zašt' ustreli pobratima moga?
Daj ti bilje onome junaku!"[3]

Ide vila

"u planinu živu,
bilje bere po Miroču .....,
i zagasi rane na junaku:
lepše grlo u Miloša carsko,
jeste lepše nego što je bilo,
a zdravije srce u junaku,
baš zdravije nego što je bilo[4]

Onda se rastadoše vila i dva pobratima:

"ode vila u Miroč planinu,
ode Marko s pobratimom svojim,
otidoše Porečkoj krajini,

i Timok su vodu prebrodili."[5]

Na Miroču, Ravijojla

"vila megj' vilama kaže:
O čujete, vile drugarice?
Ne streljajte po gori junaka,
dok je glasa Kraljevića Marka
i njegova vidovita šarca
i njegova šestopera zlatna"[6]

[1] V. 71 -80.
[2] V. 83 -4.
[3] V. 90—1.
[4] V. 101—2 i 106—10.
[5] V. 111 - 4. Ovi zadnji stih iz daleka nekako kazuje, da je i vila Ravijojla brodarica, jer dva pobratima, istom kad je otklonjena smetnja od vile, mogu vodu da prebrode.
[6] V. 107—21.

U ovoj važnoj pjesmi imamo tvorevinu čisto mitičnu: Miloš od noćne vile, od oblaka noćnog, umire, pa uskrsava. Miloševo pjevanje je pjesmi glavni motiv: a što to znači, raspravićemo u IX dijelu radnje tačku koja slijedi. Historijska osoba, Marko Kraljević, uzgred dolazi, te je podmetnut kasnije na mjesto božjeg lika, kome vidnu narav naznačuje šarac "vidovit". Puštajući sve ovo na stranu, ovdje nam je pripaziti jedino to, da u večernje i noćno doba, pri spavanju, vila djeluje opasno, o zlu radi. Već je drugdje izloženo bilo,[7] da je san, po eranskom i slavenskom nazoru, u prilog neprijaznim duhovima. U našem narodu i sada je strogo pravilo življenja: "Ne valja se pod zahod sunca spavati".[8]

[7] **Dio III,** str. 7 (151).
[8] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, str. 150.

Vile ustrijelile Miloša, kad mu spava drug Marko. Po pučkoj pjesmi, vile uložile i na Zmaj-Ognjenog Vuka,[9] kad on zaspa. Igra kolo vila, koje na svaki način hoće, da se junaka nagledaju, pa njega žele uhvatiti i svezati. Nego, pusti Zmaj vatrom pali i sabljom siječe, te brani sebe. Onda Andesila, vila kolovogja,

"zlatnu kupu vina natočila, ...
zatrova ga travom svakojakom",[1]

i kupu zatrovana vina izloži na putu. Ožednjeli Zmaj dotrči i pije, pa zaspi opojen. Kad on spava, eto Andesile, koja će mu odmah svezati ruke. Kod Zmaja tad

"kolo uhvatiše,
uhvatiše iz planine vile,
pak okreću kolo naokolo",

i

"Vukova lica nagledale se".[2]

[9] Petranovića **pjes.**, knj. III, 53. Vidi **Dio VI,** str. 67 (195).
[1] V. 134—6.
[2] V. 229—31 i 240.

Brodarice vile, sanljive ili sanonosne, boraveći na jezeru, ne dadu junacima pjevati, obranjavaju ih, truju ih, vežu ih, varaju ih, jade im zadaju,[3] dok ih rosne vile vidarice liječe biljem. To će reci: oblake noćne izmjenjuju jutrenji oblaci, nepogodu nevidnih mrkih oblaka odgoni pogoda vidnih oblaka bijelih. Osim izloženoga, još jedna pjesma, koja ne iznosi znamenitu kakvu zgodu o izvjesnom jnnaku, nagovješćuje to u opće, ali jasno.[4] Biva sastanak vila kod zelena jezera, na Golubu planini, gdje su i dva čudnovata konja.

"Tu imade devet sestrenica,
i pred njima vila najstarija,
po imenu vila Jerisavlja,[5]
što okreće kolo naokolo".[6]

Vile

"ne dadu kroz planinu proći,
i nikakvu zapjevat' junaku".[7]

Nego, one zatim na se meću "pozlaćena krila i okrilje".[8] Vile prije obraniše i oteše očinji vid, a, da izlijeće, sad idu "uz rosnu planinu", te

"sabiraju travu svakojaku,
ponajviše smilja i bosilja".[9]

Tad se stvaraju divne vile. Za takvu vilu jednu veli su: "Ja kako je odviše lijepa!"[10]

[3] Misli na te vile ženska kletva, u Vojvodini: "Vile te odnele!" (Vuk. **posl.**) , a i dubrovačka poslovica, koja kaže, da je vila lukava i prevarna: "Viši od Turice, deblji od Čoroja, a od vile vuhveniji". Daničića **posl.**
[4] Petranovića **pjes.,** knj II, 23.
[5] Dovle nagjosmo tri lična imena, pridjenuta vilama: Ravijojla, Andesila, Jerisavlja. Jesu li ta, imena nastala samovoljom pjevačâ, ili su od nekud uzeta, ja ne znam reći.
[6] V. 29—32.
[7] V. 35—6.
[8] V. 185.
[9] V. 291—3.
[10] V. 325.

Časom nam se valja ustaviti na otimanju očinjeg vida. U pjesmama, ovom kaznom vile prečesto nagrgjuju junake: pa i ta nagrda, koliko se meni čini, dolazi od vila za to, što se one cŕnê u noći, dakle od vila noćnih. Crnoća kazne očituje se, kod vile brodarice, u stihovima, što ih naviše čusmo: "uzima brodarinu tešku:

od junaka dvije oči crne,
a od konja dvije noge crne".[11]

[11] Na str. 189.

Osim otimanja očinjeg vida, spominje se, u pjesmama, još druga slična kazna od vila: one mogu da "zasjene crne oči" junaku.[1] Otete oči i zasjenjene oči znamenuju noćnu nepriliku. Drugdje u pjesmama, uz vile obnoć borave crni vuci i crni gavrani:

"Vuci viju a gavrani grču,
vile viču iz stećica stijena".[2]

[1] Ta nezgoda upropasti, n. p., Grčića Manojla, kad se on borio sa Starim Novakom (Vuk. **pjes.,** knj. III 6). Reče Novaku posestrima vila:

"Činiću se lijepa gjevojka,
saviću se Grku oko grla,
pa ću njemu oči zasjeniti,
ti pogubi slijepa junaka" (v. 315—8).

I zaista ga zaslijepi, te Novak udari Grčića Manojla, "udari ga megju oči čarne" (v. 338).
[2] Jukića **pjes.,** knj. I, 21, v. 127—8. Noćno je doba, tu u pjesmi.

Noćna crnoća u vile dokazuje se i obratno: u rosi jutrenjoj, vidarica vila vid povraća, koji ote mrka vila brodarica; što ova crninom izgrdi, ona hoće da vida bjelinom. I sami epitet: "vidarica" možda

je u drevnoj jezičnoj svezi sa "viditi". Kadje božje vidilo, eno rusa i bijela vila vida sve živo. Po lijepom kazivanju jedne kajkavske priče, netom se ljudima i raznim životinjama "namažu oči zorinom rosom, namah progledaju", a za tu zorinu rosu znadu same vile.[3] Nego vila, i pokraj noćnog crnjenja, ne odvaja se u dva bića mitična. Strogo uzevši, koja vila otimlje očinji vid, ona ga i daje.[4]

[3] M. Kračmanov Valjavec, **Narodne prip.,** u Varaždinu 1858, pr. 9.
[4] Tako, u priči kajkavskoj (Valjavec, **prip.,** 10), vile, koje iskopaše oči starcu, iste oči njemu povratiše.

S toga, u narodnim pjesmama vila nije, što je meni poznato, nikad "crna". S neruke je izraz: "crna vila", dočim je najobičniji a kao tipičan: "bijela vila".

Ipak, izvan pjesama, puk misli i govori o crnim vilama. Za sadašnje proste ljude ima vila crnih, kako ih ima bijelih. Ovakovo se mišljenje poteže osobito po južnim primorskim stranama naše zemlje. Dubrovačka postarija poslovica veli: "Vila bijela, vila crna, sve vila huda ter vila[1]".

[1] Daničića **posl.**

Izmegju Cetine i Neretve, u vilovitom Primorju oko Makarske, u negdašnjoj Paganiji, pripovijeda se o crnim vilama, da su vazda opake i da ljude gone kamenjem. Od tih vila čisto razlikuju se bijele vile, koje su vazda dobre, ako se š njima ne ide uskos, ako im se čini na ruku. Blago čovjeku, koji u čem pomaže bijeloj vili! Kad je bijelim vilama put kroz gustu goru, zapletu im se duge kose zlatne, pa, ako se ko tu namjeri, te im to rasplete, a da ne isčupa kosi vlas, taj je čestit do vijeka. Čestito je i dijete, koje katkad vile odnose; hrane ga medom i drugim slačarijama, i kad odraste te je odpušteno, ono je jako, pametno i sretno. Crnu vilu ne opisuju pobliže, a za bijelu kažu, da je u bijelu svilenu odjeću obučena, i po svili niz pleći da joj trepte zlatne kose: ona je rumena kao jabuka, ovisoka, hitra hodom i letom. U sve i po sve je lijepa bijela vila, samo što ima magareće noge.[1]

[1] Ovo je uzeto iz jednog rukopisa o makarskom Primorju. Rukopis sastavio g. prof. Miroslav Alačević, Makaranin, te ga blagohotno meni dade na uvid.

Ovo zadnje o nogama magarećim nama je mig, da primorsko predanje o vilama, ako i sačuvano na zemljištu najtrajnije poganštine, nije u svemu izvorno. Hristjanski nauk, što naravno od vila ljude odvraćaše, učini, te se neki nazori izoštriše, pa se davna vila u gdječemu natruni i nagrdi. Magareće noge, drugdje u narodu, konjske su ili kozje noge. Tako i strogi pojam o crnoj vili, od bijele odlučenoj, biti će jednako nov. Dakako, vila se kašto crni, to mi vidismo; al opet, u prvašnjem mitu neznabožačkom, sva je prilika, da nikakva vila nikad ne bijaše postojano crna i zlobna. Pripažamo ovdje uzgred, da u tradiciji primorskoj važna je crta ono, što se govori o vili rumenoj, kao jabuka. Sada se navadno piše, da je vila blijeda; no vilina bljedoća označuje, mislim, samo olujne i noćne oblake. Iz iste tradicije bilježimo i drugo. Čista je slika jutrenjih oblaka, privijenih gorskim visokim šumama, gdje se veli, da bijele vile idu gdjekad kroz gustu goru, pa im se zlatne kose u grane zapleću.

Poput crne i zlovarne vile u našem makarskom Primorju, unizili, nakazili i Bugari svoju vilu, koja se zove "samovila" u sjevernim, a "samodiva" u južnim stranama zemlje. Ta vila pošto ima rusu kosu, nije, pravo reći, crna, ali je crne ćudi: ljudima najviše o zlu radi, zasjenjuje ih, pije im crne oči. Ona to čini osobito seljaku, koji bi se u polju bavio u netežatne dane, o hristjanskim praznicima. Dojuriće zrakom, il će dojahati na jelenu, gujama naoružana: žuta joj je guja bič, a uzda zmija ljuta. Velikim junacima, poimence Kraljeviću Marku, vile su ipak vjerne posestrime.

Bugarske vile borave na planini i u vodama, to najviše ispod mostova, pa i u šumi i u moru. Najglasitija njihova igrališta stoje na vrhovima planinskim.[2] Vilama bugarskim, pod dojmom hristjanstva, istaknuto je nepovoljno lice, lice noćno. Pojavu noćnu njima pokazuje pijenje ljudskih očiju, pa i gujinje oružje.[3] Nego su opet u dodiru s vidilom, pošto jašu na jelenima, iščekujući Sunce: jelen je, u arijskoj mitologiji sunčani simbol. Na tome stajaćem jelenu često jezde i naše vile. Najposlije, opazićemo i to, da su bugarske vile proročice, a nisu vrstane u različita jata, po naravi različitoj. Bile zlovarne, ili na mahove bile dobre, one, u biću svome, ostaju sebi jednake.

[2] Jireček, **Gesch. der Bulgaren,** s. 104.
[3] Vidi raspravu o Ognju, u **Dijelu VI.**

Naprijed rekosmo, da se riječ **vila** oslanja, po pučkom govoru, na glagol **viti,** pa da će to i biti najpriličnija etimologija ovome prepornom imenu. Neki pak opaziše, da od istog korena, od koga i vila, može biti riječ **vijor**.[1] Ovo potonje slaže se potpuno s vilinom naravju, te i s onim, što puk još o vili govori.

[1] Radetić, **Pregled knjiž.,** na str. 106.

Vila, kao oblak, najviše je znamenita upravo u svojoj prikazi olujnoj. Znamenitost joj je ova otuda, što od raznolikih oblaka stušteni olujni oblak neodoljivo na se pažnju priteže. U taj oblak naši djedovi svegj upirali oči, lijevao im on plahe dažde, il sipao gràd i šiljao munjevne strijele iz svog crnog krila. Prostim ljudima veličanstvena bijaše epifanija vilâ iz zapaljenog neba, uz svu buku vijornu, uz udaranje groma i glasno pjevanje vjetrova. I kad ne bi, dosadanjim razlaganjem, utvrgjeno bilo, da vila, svojim prvim mitičnim postankom, u oblaku niče, ispao bi opet za to dokaz iz pučkog govora i mišljenja o vili u odnosu s olujnim pojavama. Ponegdje u narodu misli se, da vila olujni oblak tjera. U pričanju o djacima grabancijašima kaže se i to, da grabancijaši idu sa vilama, pa skupa "vode oblake u vrijeme grmljave, oluje i tuče".[2]

[2] Vuk. **rječ.,** pod **Vrzino kolo.**

Tako isto, u jednoj priči slavonskoj,[3] ima vilâ vjetrenica i poledica, koje idu s vilovnjacima: "vile vjetrenice podignu vjetrinu i olujinu, poledice zamijese led", te "digne se strašna olujina", i "led sune iz oblaka". Još na drugim mjestima pripovijeda se, kako vile znaju katkad urnebesni boj megju sobom biti: od buke i vike grmi gora, a zemlja se trese.[4] Vilenski olujni prizor pjeva i pjesma:

"Sletiše se vile posestrime,
nesta malo devedeset vila,
oko njega[5] strahotu spraviše
iz nozdrva studen vetar piri,
iz očiju grad i kiša naide,
iz kopit' mu munje sijevaše,
iz ušiju gromovi pucaše,
a iz griva bumbul tica peva".[6]

[3] Stojanovića **prip.,** 35.
[4] Kukuljević, **Vile,** na str. 90.
[5] Oko konja šarca Kraljevića Marka.
[6] Ilića **obič;** na str. 286

U narodnim pjesmama, gdje je god podulji govor o vilama, ove uvijek dolaze uz vjetrove. U početku pjesme: "Ženidba Sekule s vilom",[1] guslar pita:

"Udaraju vjetrovi u više planine? "[2]

pa, tobož niječnim odgovorom, kaže, da ne udaraju,

"već su vile kolo uhvatile,
u tom kolu dvanest gjevojaka,
megju njima starješina vila,
po imenu mlada Jerusavlja,
sve okreću kolo naokolo,

a pjevaju pjesme svakojake".[3]

Ovako hercegovačka pjesma; a srpska jedna pjesma baš označno veli: "Vetar duva, vila se odziva".[4] Po tome Dalmatinci, na svojoj zemlji, gdje vjetrovi svakojako pjevaju, pire, ječe, uje, gdje silovita bura goni, u potresnoj igri vijora vigjaju vile i slušaju im glase. Kad burom zapjeni more, u morskom dimu eno vilâ, koje hitrom nogom stružu vodenu površinu; eno ih na obali, gdje divlje tance izvode i kletve izmeću. Primakne li se ko njima brodom, kad pri buri pjevaju, one će brod izvrnuti. Vila tako prianja za buru, da ona, u čakavskoj primorskoj pjesmici, kaže: "Bura mi je zibarica bila".[5]

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 38.
[2] V. 5—6.
[3] V. 7—13.
[4] U **Vili Beogr.,** g. 1867, br. -29, v. 91.
[5] Mikuličićeva zbirka, str. 139. I u Bugarâ, u onih u našem Banatu, ima jedno praznovjerje, što je vrijedno da se ovdje pribilježi. Kad ljeti, po prašnoj ravnici, digne se pijavica, ljudi misle, da u tom silnom vjetru, i u oblačnoj prašini, zli duhovi, muški i ženski, kolo vode, pa kuku onome, ko unj upadne (G. Czirbusz, **Die südungarischen Bulgaren,** Wien und Teschen, 1884, s. 367), Ovoj utvari oblik je ponešto nov, al je važno to, što u vjetru igra kolo duhova. Takozvani "smućeni vjetrovi", kad se u njih upadne, opasni su i u Boci kotorskoj (Vrčević, **Niz prip.,** passim).

Iz sada navedenih primjera pjesničkog i prozaičnog govora čisto je razumjeti, kako to vile pjevaju. Vjetrom gonjeni oblaci daju od sebe glasa il romonita, il jaka, il prejaka; ono ti je uhvaćeno kolo vila i potiha milena, ili jasna glasovita pjesma njihova. "Vetar duva, vila se odziva" glasom, ili vikom, po jačini vjetra.[6] Kad vila, u drugom stepenu razvitka, uobrazi se u savršenu sliku antropomorfičnu, stadoše ljudi nagagjati i gatati, kakvo ono može biti vilensko pjevanje, kakve vrste, u kakvu jeziku. Kažu neki, da su vilenske pjesme donekud slične poskočicama, ali da im se riječi nikako od nikoga ne mogu razumjeti, već ako bi ko bio milinak vilâ.[7] I u ovom skorašnjem pričanju, nerazgovijetna pjesma vilina opet nam odaje nejasnu pjesmu vjetra. Suviše kažu, da je ipak pjevanje vilâ tako milo i lijepo, da bi ga se čovjek rad naslušao za duge dane, i ko jedan put ču vilu gdje pjeva, toga da boli srce do vijeka za neiskazanom milotom divne pjesme. Često, vilenske pjesme i kola upravo su pomamna. Ili vile popadaju od umora, ili pusti dušu čovjek, u takovo kolo uhvaćen.[1]

[6] Već u Vedi oblaci pjevaju. Oličeni kao konji, ili krave, klikuju mladome Suncu.
[7] Kukuljević, **Vile,** na str, 93.
[1] To osobito u pričama kajkavskim.

Otuda, što ona ide s vjetrom, može biti, da vila i prorokuje. U vjetrnom glasu, u mukloj pjesmi vjetra, Arijci čuše glas božji, koji objavljuje stvari ljudima nepoznate. Indima vedične dobi proročka riječ, **vâc,** vije se s vjetrom[2]; proročku **vox** Latini slušaju u planinskim samoćama[3]; Heleni, kod glasovitog Zeusova proročišta u Dodoni, razabiraju proročke glasove iz vjetra, što šušti kroz lišće hrastove posvećene šume. A vili latinskoj ime **fata** znači koliko i proročica.[4] Srpske vile klikuju s visokih planina, dozivlju junake i njima proriču, šta ih čeka. Da je srpsko prorokovanje bilo u nekom odnosu s vijornim, s meteornim bogovima, to valjda iz daleka kazuje glasovito proroštvo o propasti srpskog carstva:

"Poletio soko tica siva
od Svetinje od Jerusalima,
i on nosi ticu lastavicu.
To ne bio soko tica siva,
veće bio svetitelj Ilija;
on ne nosi tice lastavice,
veće knjigu od Bogorodice,
odnese je caru na Kosovo,
spušta knjigu caru na koleno,
sama knjiga caru besedila:
Care Lazo, čestito koleno!
Kome ćeš se privoleti carstvu?
Ili voliš carstvu nebeskome,
ili voliš carstvu zemaljskome?
Ako voliš carstvu zemaljskome, ...
sva će turska izginuti vojska;
ako l' voliš carstvu nebeskome, ...
sva će tvoja izginuti vojska,

ti ćeš, kneže, š njome poginuti".[5]

[2] Rigv, X, 125.
[3] Livii 1. I, c. 31: "..... nuntiatum regibus patribusque est in monte Albano lapidibus pluvisse. Quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium in conspectu haud aliter, quam eum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri eecidere caelo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent . . . Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est, . . . voce caelesti ex Albano monte missa".
[4] Od "fari". Latinsko pučko vjerovanje imalo je uvijek ženske vile, **fatae,** i muške neke vilenike, **fati,** uprkos tome, što izobraženiji ljudi voljahu kazati: **fatum,** u srednjem rodu. Postojana pučka vjera u **fatae** utvrgjena je svjedočanstvom latinskih natpisa. Davne **fatae** latinskog vremena oživiše poslije sasvim svježe kao talijanske **fate.**
[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 46, v. 1—26.

Kobni knjigonoša Ilija, brz kao lastavica,[1] prije neg prorok Ilija, biti će ovdje gromovni bog. Ako je to tako, proroštvo biva uz pojavu olujnu.

Red je, da proročica vila bude istinita vila. Istinu čuva vila, kao što razgoni laž i prevaru. Čovjeku vileniku ona daruje bilje, da ga niko ne može prevariti.[2] A ima i nekakva trava, što je zovu "vilino sito", pa je u njoj jaka moć protiv neistine. Ko je uza se nosi, tome neprijatelji ne mogu da naude laganjem i opadanjem.[3] I u ovom poslu istinitosti rekao bih, da je pronaći kao neku pojavu ognjevitu, ili munjevnu. Za čovjeka od istine naš jezik kaže, da je ono čovjek "iskren". U prvom snovanju pučkog jezika, zar se iskra istinitosti najprije uždi na čistoj vatri Gromovnika i vile olujne. Prodirući svaku istinu, razbijajući svaku prevaru, odgaljujući tajne i proroštva, vila, naravno, zna sve. U svašto je ona upućena, po misli štokavaca; a upravo je sveznala, po kajkavskom kazivanju. U jednoj priči, ulovljena je riba iz dubine mora, a iz ribe izvagjena vilenska škatulja, u kojoj su "svakojake znanosti".[4]

[1] Isporedi ognjenog vijornog konja Lastavicu, koji razbija Prizren, u pjesmi: "Zmija mladoženja" (Vuk. **pjes.,** knj. II, 12).
[2] Vuk. **rječ.,** pod **Vilenik.**
[3] Id., pod **Vilino sito.** Ima i drugih vilenskih bilina, kao n. p.:
"vilina kosa" (cuscuta europaea, Vuk. **rječ.**), "vilin luk" (hyacinthus comosus, **id.**); no nije mi poznato, da li se što o njima pripovijeda, a vrijedilo bi to doznati. Mnogo bilje, sa cvijetom žutim i plavim, naši istočni susjedi Bugari takogjer pridaju vilama (Jireček, **Gesch. der Bulgaren,** s. 104).
[4] Valjavec. **prip.,** 3.

Na olujni munjevni oblak odnosi se, skoro bez sumnje, i glasovito vilino strijeljanje. Vila ne samo što ustrijeli Miloša, nego, tako reći, nebrojeno puta u pjesmama, strijelja svoje protivnike, a i junake posve nedužne. Vila gagja u srce junačko, u ruku, u nogu, pa čovjek uvijek umire. Ta je strijela ili "bijela", ili "zlatna", kakokad; a vila je ponajčešće "nosi u rukama", i ponajrjegje je odapinje iz luka sa tetive. Zlatne vilenske strijele mogle bi biti zlatne zrake, što se iz oblaka istresaju, kad sunce, pri svome ishodu i zahodu, na oblake koso udara; ali tumačenje ovo ne čini se prilično. Vilina strijela smrtonosna je, dok popriječni sunčani trakovi iz oblaka nisu nizašto takovi. Strijelu u vile mi ćemo ragje uzeti kao jednu te istu sa strijelom, što ju nagjosmo u Gromovnika.[5] I ovdje i ondje to pripada olujnoj pojavi: ondje olujnome bogu groma, ovdje olujnome duhu oblaka. Za ovako shvaćanje, osim pomenute neuklonive pogibije od strijele viline, stoje i ovi stihovi iz epske pjesme gdje vila vojvodi Janku zatire svu vojsku: ona

"se diže nebu pod oblake,
te strijelja od boja junake
posred pasa u junačko srce;
dok mu triput oblećela vojsku,
popadoše po polju junaci,
kao da ih gromovi pobiše".[1]

Eto, vilina strijela onako ubija, kao i grom.

[5] **Dio VI,** str. 142—3 (14—5).
[1] Smičiklas, **Poviest Hrvats.,** na str. 121.

Ima još i drugih tragova u pučkoj tradiciji, koji nas vode k zaključaju, da je vila pomišljena u nerazrješnoj vezi s gromom i munjom, u oblaku olujnom. Hrast je posvećen bogu Gromovniku[2]; pa baš najviše pod starim kojim hrastom pokazuju se vile onda, kad ih ljudi gdje spaze u šumi, ili u polju. Pod hrastom pjeva vila na osami, ili je tu viditi njih po dvije po tri, pa ko se blizu namjeri, gledajući ih i slušajući ih, čudom se čudi.[3] Osobito Slavoncima, kad pod hrastom nesto blisne, stvoriće se tu iznenada vila[3a].

[2] **Dio VI,** str. 131 (3).
[3] Kukuljević, **Vile,** na str. 94.
[3a] Ilića **obič.,** na str. 281.

A pravo se čudo dogodi jednome mladiću, u Slavoniji, koji je ranim jutrom išao s govedima u polje. Prolazeći mimo hrastovu šumu, obazre se i ugleda jedno lijepo žensko sa sviralom u ruci. To bijaše vila, koja mu se nasmije, pozivljući ga k sebi, pa, kad se on neća, pomaže mu tjerati goveda, i kudgod on, tamo i ona. I do kuće ga prati, te radi, jede, pije, noći š njim: stajala mu vrh glave, njega gledala i čuvala. Najposlije, molitvom svećenika protjeraše vilu,[4] valjda opet k igralištu njezinom, u hrastova šumu. O vilinu hrastu pričaju i kajkavci. Kad se trećemu sinu nekoga oca prikaza vila pomoćnica, ona mu reče: "Hodi sa mnom k šupljemu hrastu".[5] Vrze se ovako vila, u svakom kraju naroda, oko hrasta gromovnog. Jedni pak kažu i to, da vilama gdješto oči sijevaju kao munja.

[4] Id., na str. 101.
[5] Valjavec, **prip.,** 10. Vidi takogjer **prip.,** 21, 23 i 25 iste zbirke.

I što se tiče bolesti, pogdjekoje praznovjerje pučko potsjeća nas na istu munjevnu vilu. U Srbiji, u Starome Vlahu, grozničave baju od ognjice na ovi način. Ispeku glavicu bijela luka, koju uzevši bolesnik, izagje pred kuću pri zahodu sunca, te gleda, ne bi li gdje vidio vatru. Kad ma koju vatru opazi, onamo se okrene i rekne riječi: "Onde vatra gori, onde vila sina ženi i zove mene na svadbu, ja ne moga da idem, nego šaljem groznicu i lukovu glavicu".[6] Ognjica šalje se k ognju vilinu, što drugo ne može biti, do oganj ili munja u crnom oblaku. Još je jedna bolest, koja od vile polazi. Kad ko pomahnita, reče se zanj: "povilio je". S druge strane, za mahnita čovjeka govori se, da je on "munjen",[1] koje opet pokazuje jednu sponu megju vilom i munjom. Ta je spona pak skovana odavna, skovana još prije, nego se Slaveni odijeliše od Italo-Helenâ. U grčkom jeziku νυμφιαω, što je od ϖυμφη-vila, znači taman: poviliti, dočim 'εμβροντητος nosi: munjen, mahnit, to od βροντη, grom. I Latini za zapanjena, te i mahnita čovjeka, vele, da je "attonitus", s jasnim odnosom na "tonitrus", grom.

[6] Milićevića **živ. Srba**, Gl. XXXVII, str. 142.
[1] Vukov rječnik riječ ne bilježi, al je ima u narodu, što ja znam, osobito u južnim krajevima. Čuti je i samostavnik "munjenik", barem u vokativu: "Hajde, munjeniče jedan!"

Neki i sada cijene, da mahnitost od genijalnosti rastavlja linija, tanka kao oštrice u noža. Ovo vjerovanje bijaše općenito u starom vijeku, kod skoro svih naroda, arijskih i nearijskih. Po isti način, kod Srbâ i Hrvatâ, polažaše od vila, kako mahnitost, tako i premudrost. "Vilovnjak", u našem jeziku, hoće reći bijesan čovjek kao da su vile u njemu,[2] a "vilenik" opet čovjek pameti takove, da ga nije moći prevariti.[3] Za vilenika ima i mala priča. To je neko, koga vila ustrijeli, pa izvida, zavivši mu rane skutom svojim; po tom je vila njemu posestrima, te mu daruje bilje, kako bi mu žena ragjala dobre junake i lijepe ćeri; od istog bilja opamećen je, da ga ne može niko prevariti.[4] Drugi pak misle, da take vilenike ragjaju same vile, te ih ženama podmeću. Rogjeni od vila u svemu su jednaki s ostalim ljudima, samo što ih odlikuje izvanredna pamet.[5] Koliko su vilovnjaei i vilenici duboko zasječeni puku u svijest,

pokazuje mnoštvo adjektiva, gotovo istoznačnih: vilovan, vilovski, vilovit, vileni, koji se pridaju takome čovjeku, pa i konju.

[2] Vuk. **rječ.**
[3] Id.
[4] Id., pod **Vilenik.**
[5] Kukuljevića **Vile,** na str. 91.

Olujni oblak prolama se i kišu lijeva, a po tome je u redu, što mi gdjekad uz kišu nalazimo vilu. Stara ženska pjesma pjeva:

"Kiša pade, medna rosa u polju,
zabrinu se mlada moma u dvoru:
pokisnuće moje drago u polju" ;[6]

nego, vila

"raspela je svilen čador u polju",[7]

pa momi štiti dragoga. Neka je prilika misliti, da i mlijeko vilensko, što se katkad u pjesmama spominje, nije što drugo, već blaga kiša, koja sipi iz oblaka groznih. Mlijekom od vila doje se krasni janjci: "Kad ga mojim zadojim mlijekom — biće janje krasno i lijepo, i nosiće runo sviloruno".[1] Arijcima oblaci se prizirali i kao janjci. Takim daždevnim vilama ja bih pripisao i ono, što se priča u Slavoniji, da onuda rastu gljive, gdje su vile jednom igrale. Kako je poznato, rastu gljive naglo iza naglih kišnih voda. Na vilenska igrališta s gljivama ne daj bog, dodaju u Slavoniji, da čovječja noga stupi! tome čeljadetu vile bi odmah zla učinile.[2] Sadanji ovi strah valjda poteče od davnog pojma vijornih vila. Vilina gljiva u narodu zove se "vilovnjača", pa i izvan Slavonije drži se, da ona raste "na vilinu kolu".[3]

[6] Vuk. **pjes.,** knj. I, v. 1—3.
[7] V. 11.
[1] Petranovića **pjes,** knj. III, 25, v. 63—5. Po pričanju, valjda novijem, doje se jednako krasna i junačna djeca. Neki vele, da i Marko Kraljević zadobi vilinim mlijekom svoju jačinu.
[2] Kukuljević, **Vile,** na str. 100—1.
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Vilovnjača.**

Nego, vijoru koji čisti zrak, i oblačnim vodama koje ispiraju sa zemlje mrlju, od vajkada ljudi pridadoše ponajviše moć blagotvornu i liječiteljnu. Vile, u narodnim pjesmama, znadu i kažu "bilje ljekovito", i zbog toga nazvane su "biljarice". Mi primjetismo već,[4] da ljekovito bilje one traže po "rosnim planinama". U čistini jutrenjoj, kao što i u čistini iza ljetne omare i vijornog pljuska, pomalja se, donoseći mirisavo zdravo bilje, svježa neoskvrnjena vila.

[4] Gore, na str. 192.

To rosno vilino bilje starinsko je, ako se ne varam, koliko i arijski rod. Veda veli, da "je u vodi ambrozija i lijek", da "je u vodi svaki lijek složen".[5] Ta je voda pak nebesna voda, iz oblaka voda.[6] Sebi za lijek vruće je vapije vedični molilac, koji kaže: "O vode, ispunjajte lijek, mome tijelu obranu, kako bih ja još dugo gledao sunce!"[7] I bogovi, na tima vodama, "piju sebi snagu".[8] Pri bogoštovnom činu, vedični sveštenik "bistri" te vode, mećući u njih "bilje",[9] pa onda im se ljudi mole ovako: "Vi, bogate vode, imate dobro sebi vlastito, vi udjeljujete besmrtnost i svježu snagu, u vašoj je ruci dar mnogobrojne djece".[10] Čudotvorne vode vijorne su, jer im Gromovnik Indra otvara put.

[5] Rigv. I, 23, v. 19 i 20.
[6] X, 9.
[7] I, 23, v. 21.
[8] VII, 49, v. 4.
[9] X, 30, v. R.

[10] Id., v. 12. Ovo je vrlo nalično našemu kazivanju, da vila vileniku daruje bilje, kako bi mu žena ragjala dobre junake i lijepe ćeri (vidi ovdje gore, na s. 200).

Uz vode donose i vjetrovi, duhajući, ljudima zdravlje i lijek.[1] A vode smatraju Indi kao prave boginje, pod njihovim prostim imenom: **apas,** vode, ili pod sastavljenim imenom: **ap-saras,** one koje na vodama idu.[2] Što ide na vodama, jest duh voda, jeste oblak vijorni. To su olujne gospoje voda, koje s muževima Gandharvama, kaže Rig-Veda, buče gore u oblaku.[3] Mišljahu pak Arijci, u pravijeku svome, da ovakova božanska bića puštaju, iz vrčeva ili drugih posuda, dažd na zemlju. Isporedi i našu poslovicu: "Lije kiša, kao iz kabla" (Vuk., **posl**.), koja, do istine, može biti samo besjedna slika, ali može i imati odnosa na tu mitičnu prikazu. Apsare mogu biti neprijazne, al su blage najviše. U Vedi novijoj, u Yajur-Vedi, te vodene i oblačne boginje nazivaju se "čuvarice amrite" (ambrozije besmrtne), ili "Some".[4] U indijskom bogoštovju, gotovi se ritualna "soma" iz biljke **asclepias acida,** te ono: "čuvarice some" nosi, od prilike, koliko i "čuvarice bilja", ili "biljarice".[5]

[1] Ovo je vrlo istaknuto u himni Rigv. X, 137.
[2] Za riječ **apsaras,** uz ovu etimologiju sanskritolozi imaju još dvije, al ne samo u mitologičnom već i u jezičnom pogledu prva mi se čini najbolja.
[3] Rigv., X, II, v. 2.
[4] Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 136.
[5] I samo "bilje", bez ikakova odnosa na somu, više puta u Rig-Vedi pomišljeno je kao božansko nešto, te se u molitvama prizivlje.

Sa svega toga, eto mi primičemo naše "biljarice vile" najstarijim nazorima arijskoga roda; ovo tim više, što se zar i u našoj predaji do vila spominje besmrtna ambrozija. Barem jedan od starih naših pisaca, Marin Držić, kaže, valjda crpajući sa izvora pučkog, da vile, u noći pred Ivanj dan, plešu nad vodom, pa ko pod njihovu moć potpadne, taj da se može pomladiti, obnoviti, kao i zmija, koja svlak svoj pomeće.[6]

[6] Jagićev navod, Archiv, V, s. 92.

Neka se niko ne čudi ovome sačuvanom arijskom pojmu o vili biljarici, koja ponavlja mladost. Ima i drugih udržanih nazora, za koje je još teže vjerovati da su davni, a opet, kad se ponešto objasne komparacijom, bez napora ulaze u zajedničku blagajnu arijskih misli. Na primjer, naš narod govori, da vile imaju, kakokad, konjska kopita, ili kozje noge. To se, na prvi pogled, čini kao posve nova nagrda, potaknuta od hristjanske mrzosti na vile. Šta više, pronosi se i priča, kojom bi se ovakovo shvaćanje moglo opravdati. Vile bijahu, gdjekoji kazuju, djevojke gizdom ponosite. Što su se svagda gizdale, prokle ih Bog, i pretvori im noge u konjska kopita. Onda od stida one pobjegoše u guste dubrave, pa se tu do današnjega dana kriju, i ne će da se pokažu u kolu ostalih djevojaka.

Od prvašnje ljepote Bog im ipak ostavi mladost, i one ragjaju djevojke, da megju ljude izigju mjesto njih. Konjska kopita, ili kozje noge, vile sad prikrivaju svojom bijelom dugačkom haljinom.[1] Uprkos priči, nama je reći da nipošto hristjanska vjera ne nakazi vile od ruga im pridavši kopita konjska. Ova kopita njima pripadaiu od starine. Mitolog Kuhn svojim iztraživanjem dokazao je da postoji, izmegju najstarijih privigjenja arijskih, takogjer i ono o oblaku, oličenu kao konj jureći.[2] Od toga konjskog lika k našoj oblačnoj vili prigjoše i ostadoše konjska kopita. S istog mitičnog dojma još narod misli i to, da vila rado jaše na konju, kako rado jaše i na jelenu. U Slavoniji misle, da se vilin konj najbolje pozna po zamršenoj grivi: griva mu je spletena tako, da je sama vila razriješiti može[2a]. A u mnogoj priči kajkavskoj, vila se sama pretvara najradije u konja, za kojeg se veli, da je "konj od vile".[3] Otle, po svoj prilici, dolazi i mišljenje štokavsko, da uz čovjeka može i konj biti vilovit, te i prečesto pominjanje "vilovnog konja", u pjesmama.[4] Što se pak tiče kozjih noga u vile, to se objašnjava posve dovoljno samim srpskim i hrvatskim mitom olujnim. Kod gromovnog boga mi nagjosmo "jarca živoderca", koga protumačismo kao mitičnu sliku bijesne igre medju munjom i gromom u oblaku.[5]

Po tome, kozje noge u vile čisto prikazuju silu istu munjevnu i gromovnu kadno oluja crnim oblakom mota. Slijedi iz ovoga, da vila, čak od prvog svog postanka, primi kozje noge olujne. Hitronoga koza nebesna prepusti jedan dio od vlastitog obličja hitronogoj vili. Potonji su dodatak same magareće

noge, što ih u vila spaziše, u primorju makarskom, potomci neretvanskih pogana, ti najzadnji pa i najrevniji pokrštenici.

Spletena i zamršena griva u vilina konja, što čas prije spomenusmo, pa i to, što se vila obično pomišlja kao stvor svojevoljan jogunast, obijesan, i jedno i drugo takogje pokazuje na olujni oblak.

[1] Kukuljević, **Vile,** na str. 90.
[2] **Herabk. des Feuers,** s. 118 — **Zeitschrift für vergl. Sprachforschung,** I, 451 ff.
[2a] Ilića **obič.**, na str. 281.
[3] Valjavec, **prip.,** 2.
[4] U Baranji, neki lepir, što se drugdje zove "konjic", prolazi pod imenom: "vilenski konj" (Vuk. **rječ.**).
[5] **Dio VI,** str. 19—21 (147—9).

Možda još jedno u vila, što se čini da je sasvim površno i kao nakit pjesnički, uzlazi do visokih vremena zajednice arijske. Ima u Rig-Vedi jedna čitava knjiga to IX, namijenjena bogu Somi, to jest, piću i bilju božanskom, koje ljudi ritualno miješaju na zemlji, a miješa se, nebesnim načinom, gore u oblaku olujnom. Taj bog Soma, to piće i bilje, nošeno je, po riječima pomenute vedične knjige, od tice orla. S druge strane, u mitologiji Italo-Helenâ, orao je poznata tica olujna, pridijeljena Gromovniku Zeusu ili Jupiteru. Orla mi nalazimo i kod naše vijorne vile. Postojanošću takom, koja ne da misliti, da je to puki slučaj, u našim pjesmama mi vigjamo orle do vila:

"Nad Laušem posestrime vile,
vijaju se nebu pod oblake,
zlatne str'jele nose u rukama,
te gagjai'u orla pod oblakom"[1]

"Kad se svanu, pa ogranu sunce,
vuci viju, gavranovi grču,
svikuju se vile iz pećina,
vijaju se orli mrcinjaši".[2]

[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 26, v. 556—9.
[2] Jukića **pjes.,** knj. I, 21, v. 162—5.

A, govorom još više mitičnim, u jednoj ženskoj pjesmi iz Risna kaže se:

"Pocmilio sitan bosioče:
Tiha roso, što ne padaš na me?
Padala sam za dva jutra na te;
ovo sam se bila zabavila,
gledajući čuda velikoga,
gje se vila s orlom zavadila
oko one zelene planine.
Veli vila: Planina je moja.
Orle veli: Nije, nego moja.
Vila orlu krila salomila.
Ljuto cmile tići orlovići,
cmile ljuto, jest im za nevolju.
Ćešila ih tica lastavica:
Ne cmilite, tići orlovići!
Povešću vas u zemlju Indiju,
gje štir konju raste do koljena,
gjetelina trava do ramena,
otkle nikad ne zalazi sunce.
Po tome se tići ućešiše".[3]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 665.

Što neki nazori i neke utvare o vilama, iz vremena veoma davnih, ostaviše u narodu našem stalna traga, nije nikakovo čudo. Dapače, djelomično sudaranje megju pomislima našim i starim arijskim neizbježno je, netom se uzme, da je mitologija srpska, u pogledu vila, starija od grčke. Mi smo narod u historiji mnogo noviji od grčkoga, no od njega drevniji u gdjekojem praznovjerju, što nam iz negdašnje religije isteče. U nerijetkim utvarama, sačuvanim čak iz prvašnjih doba arijskih, biva sa Srbima i Hrvatima ono, što i s ljudima uz kameno oružje, u prehistoričnoj arheologiji. Upotreba kamenog oružja označuje prve stanovnike europske, to u zaglušnoj davnini, prije svakog spomena povjesnog; pa eto i sada u svijetu, nakon toliko minulih vjekova, ima tog oružja kod ljudi, koji u napretku zaostadoše. Spram helenskih okretnijih, zape razvoj našim stalnijim vilama. Zadosta daleko od naše odvoji vila helenska, ali ujedno odmaknu ona i sa davnog sjedišta arijskoga. Mjereći vilu helensku i srpsku o vedičnu apsaru, mi možemo još bolje procijeniti svu izvornost našega mita o vilama.

Grčke νυμφαι bez sumnje su srpske i hrvatske vile, u suštini.[4] Nose one na sebi glavna obilježja naših vila. Ninfa je po svom obličju djevojka, ili mlada žena, divne ljepote. Ima dugu raspuštenu kosu, al je redi i krasi proljetnim cvijećem i vijencem: zato je nazvana καλλιπλοκαμος, ιοπλοκαμος, καλλιστεφανος, ευστεφανος.[1] Svaka je ninfa laganosti take, kao da ona visi u ajeru: ninfe hrle u lov, a po mjesečini strijeljaju s djevičanskom Artemidom. Nego, najvole izvoditi noćne ritmične tance i pjevati zamamnih pjesama; na muzikalnu zabavu tjera ih neodoljivo nagnuće; igralište im je mekana i cvjetna rudina u tihanoj samoći. Plešu i pjevaju najviše s večera, do romonitih obala potočnih i riječnih, a i kupaju se rado. Baš čudno predu i tkaju. K svojem kolu i k svojim igrama one kadikad pripuste i ljude, ali ljudi ne smiju ih nadigrati. Više puta hrane i goje božansku djecu njima povjerenu. Ljudima su ninfe prijazne; nad njihovim udesom lebde vjerne čuvarice kao naše vile posestrime; one će paziti naosob lijepe mladiće i glasite junake.

[4] Tom grčkom riječju, već u VI vijeku, Prokopije prozva slavenske vile, pa možemo reći, da je od najstarijeg vremena sravnjenje učinjeno.
[1] Preller, **Griech. Myth.,** I. B., s. 599

Može ninfa da se i zaljubi, a tada teško onome, ko njoj vjeru prekrši: ljubovnica ninfa otela, radi nevjere, krasnome Dafisu očinji vid.[2] Od ninfâ povile pobjesne gdjekoji; to su νυμφοληττοι, uzeti od ninfâ; bjesnoća ova, s kojom uporedo ide i dar proroštva, najviše dolazi, ako ko nabasa na ninfin izvor, pa njega iz izvora ninfina slika presjeni. Nego, ninfe takogjer vidaju. Kao vidarice, zovu se ιατροι νυμφαι: a to su samo ναιαδες, to jest one ninfe, koje borave do voda.[3] Osim najadâ, vodenih ninfa imaju ορειαδες, ninfe planinkinje, pa δρυαδες, ili αμαδρυαδες, ninfe šumske. [4] Naloziti je ninfâ i u pećinama, i nose ime: αντριαδες.

[2] Id., s. 594.
[3] Za riječ ναιαδες uporedi glagole: ναιω, punu, groznu biti, i ναω, teći.
[4] Iz prva valjda hrastove, pošto δρυς poglavito znači hrast. Znamenit je hrast kod naših vila, kako to vidismo. Dragi naziv za grčke šumske ninfe jest ναπαιαι

Od pećina svojih, i od planina svojih, ninfe su nerijetko posebito naznačivane: ima, n. pr., ninfa Kiteronskih, Idejkinja, kao što ima, u nas, vila Viterkinja, Velebitskih. Orejadama najmiliji su visoki planinski vrhovi. Kad ko hoće da časti ninfe, najudesnije će biti, ako on ide do mjesta, gdje koja stanuje, pa žrtvu joj tu prinese. Žrtvuje se koješta: mlijeka ulja, janjaca, ali je ninfama najpreči dar: koza. Ninfe jesu, i nisu, besmrtne boginje. One dugo, predugo živu, no mogu i umrijeti, osobito hamadrijade, koje su s drvetom kao srašćene: vene drvo, vene i ninfa. Ipak najade, djevojke Zeusove, vječno traju.

U nijednoj podubljoj crti, ovakova helenska ninfa ne razdvaja se od vile naše. To su dvije prilike, izvedene po istom izvornom tipu [1] Ninfa i vila jedne su ćudi, jednako rade, u jednakim mjestima nastavaju. Pa šta više? Riječ νυμφη, ma da i ne znači, u običnom grčkom govoru, ništo drugo do mlada djevojka, ta riječ, isporegjena s latinskom **nubes,** iznosi nam **oblak**[2] u kome naša vila niče i običe. Ali upravo riječ νυμφη, kojoj se sasvim zatomi prvi smisao oblačni, pokazuje, da Grci napustiše starodrevni nazor arijski, te ninfu svoju s meteorne visine, sa olujnog oblaka, pritegoše dolje k zemlji. Dok vedična apsara juri nad samim nebesnim vodama, a srpska i hrvatska vila često tjera visoke oblake, ne uzvija se helenska ninfa dalje od planinskih vrhova. Pak i onda, kad zbijaču oblaka Zeusu, jednom u Iliadi, idu ninfe na sijelo, one onamo dolaze iz "lijepih lugova, i iz rijeka sa izvorâ, i sa livada travnih."[3] U pogledu vilâ, kod Grka nastupi mijena sa zamašnim razvitkom, dočim mi eto ostadosmo vjerniji čuvari davne tradicije arijske.

[1] Dašto, dvije prilike od ponešto različite vrijednosti estetične. Tako, n.p., dočim naša vila ima kozje noge, ninfa grčka, oprostivši se te nagrde, kozu prima na žrtvu.
[2] Bréal, **Mythol. et Linguist.,** p. 107.
[3] XX, v. 8—9.

Kažem samo: vjerniji, jer i u nas vila, makar i prečesto boravila u oblaku sigje na zemlju. Naša je vila još uvijek sebi svijesna svog oblačnog postanka, jer je uvijek do vode, bilo to rosa, kiša, izvor, vir, jezero; ali ju je opet naći posvuda, na kitnoj zemlji, kao što i grčku ninfu. Ona više nije nešto rudimentalno, kako indijska apsara, koja se sporo i jedva izvija iz muteža prirodnog. Vila je već potpuno uobličena, a i umjetnički sazdana, premda to u manjoj mjeri, nego li ninfa: da ninfu dostigne, ne treba joj toliko ispravnost grčkog nacrta, koliko joj trebaju različiti toni južnog bojadisanja. No, i pored manjeg bogastva njene kolorature, naša vila isteče iz pjesničkog tankog osjećaja. Vila je zlatokosa i lakokrila; u cvatu djevojačke mladosti, ona miriše bosiokom i smiljem; pjeva s vjetrom tajnovite, omamne pjesme; brzom, rek bih vjetrnom, nogom struže uz rosno bilje livadâ, po jutrenjoj čistini. Niti ljepoti mlade i krasne vile mnogo smeta kozja noga, ili kopito konjsko, pošto ona to prikriva svijetlom bjelinom svoje odjeće, pa je i pomišljena, nešto docnije dakako, i bez te rugobe. Iz svega ovoga je viditi, da je estetični obris vilenskog lika malne dotjeran, u nas Srba i Hrvata. Kao što i koje drugo lice božansko, tako i naša vila pripada u mitične tvorevine indo-europske drugoga stupnja. Ona stoji u sredini, izmegju nerazvijene apsare i svakovrsno razvijene, na svaku ruku okrenute ninfe.

Čas prije čusmo, da Grci ninfama, u njihovoj zabiti, prinošahu žrtve. I u nas vile bijahu boginje, koje trebaše darima umilostiviti. U pogdjekojem našem kraju još svejednako prilažu darova vilama. U dokinutoj hrvatskoj Granici, i dolje po hrvatskom Primorju, djevojke idu sa cvijećem, s poljskim plodom, s trakovima svilenim, u samotne kamenjake k vili, pak njoj to sve prikazuju, govoreći potiho: "Uzmi, vilo, što je tebi milo!"[1] Istoga je bogoštovja trag i onaj pozdrav, kog Budvani, kako naviše rekosmo[3], još u početku ovog vijeka upravljahu k vilama, došavši cvijećem na brdo, na "vilino gumno". Glasio bogoštovni pozdrav:

"Dobro jutro, b'jele vile!
I nama ga dajte."

Budvanske vile dijelile sreću, na uzdarje pobožnim rnladićima, cvijećem okićenim, te svakome klikovahu:

"Tvoja se sreća rodila,
sunčanom ždrakom povila,
mjesecem sjajnim gojila,
zvjezdama sjajnim rosila."

Sreća je od svih svijetlih bogova, pa jeste i od vila, jer su svijetle boginje. Ko vilu pozdravlja, ko nju sestri, ko njoj čini makar što milo, za njim sreća ide ustopice, po misli pučkoj. Najlugji je ko vidi vilu, a ne odaje joj čast i štovanje. Tako čeljade ljudi kore, govoreći mu: "Sreća te tražila, a ti je lud nisi umio naći!"[3] Nego je najveći vilin dar cvatnja djevojačka. Kad sretnoj momi bijeli vrat krasi biser i glavu zlatno perje, to je bijela vila, što momu pogladi i naresi joj divnu mladost.[4]

[1] Kukuljević, **Vi!e,** na str. 97.
[2] Na str. 185.
[3] Kukuljević, **Vile,** na str 97.
[4] Vidi gore, na str. 186.

Vile, puna usta! Neki naši ljudi s krasnim i dobrim vilama zanijeli se čak i do toga, da nam rišu kao zlatno doba ono, u koje su vile bogovale. Ivan Kukuljević čuo od kajkavskih staraca pričati, kako u svemu napredovaše to vilensko vrijeme, pa, vajme! sve bilo i bitisalo. U vrijeme ono ljudi bijahu dobri, a vile njima pomagale polja žeti, travu kositi, korov plijeviti, marvu hraniti, kuće graditi. Grka čemera ne bilo, jer ga odasvud trijebile blage vile. Srce sviju onda bilo jedno, jedna volja, jedan običaj, jedan zakon. Ali, kad se ljudi vilama iznevjeriše; kad pastiri zabaciše svirale i tambure, te pjesma umuknu; kad čak i puška poče pucati i narodi se goniše: od onda nestade vila, i s hrvatskog polja one izmakoše nekud u tugju zemlju. Ako se vila još koja udesi, eno najviše samotno sjedi na goloj stijeni, te pjesmom nariče.[1] Zlatno doba, što je bilo pa nije, opsjeda pamet arijsku i nearijsku. Ova naša verzija to vrijeme daje u državu božanskim vilama. U ostalome je reći, da je priča, u motivaciji, očevidno postanja novijeg.

[1] **Vile,** na str. 100.

Istraživana je vila jutrenja i dnevna, koja prijazno i pogodno djeluje za sunčanog vidila. Onda proučismo vilu večernju i noćnu, koja od zapada do ishoda sunca nepogodno radi, pa i vilu olujnu, koja je svakojaka, prema raznim pojavama vijora. Ali o vili planinkinji, i ako je spomenusmo nije još bilo riječi raspravne. Sad je zgoda, da se i na takvu vila obazremo.

Naša vila planinkinja privučena je k zemlji, kao i grčka ορειας kojoj značenjem riječi potpuno odgovara, pa je, spram vile u oblaku, poznija tvorevina mitična. Nego se našim djedovima ukazala vila tu već od starijih doba. Pošto je u suštini jedna s grčkom orejadom, ona je starija od odvoja Leto-Slavenâ na jednu i Italo-Helenâ na drugu stranu. A ide čak i dalje. Već davnim Indima gdjekad utvorio se oblak, kao da je ono planina u ajeru.[2] Takvo privigjenje nadalo se od sebe. Osobito sivasti i crnjkasti oblaci, iz kojih će sinji grom udarati, čine se jedna nad drugom nagomilane planine, te se i kaže, skoro u svakom jeziku, da se oblaci gomilaju. Po tima oblačnim planinama smisliše Grci, ma da to i zaboraviše, svoje ninfe orejade; mi smislismo naše vile planinkinje.

[2] To je, u arijskoj mitologiji, sada sasvim nesporno.

U pjesmama i u pričama našim, nema češćeg naziva od ovog: vila "planinkinja", ili "nagorkinja", ili "zagorkinja", ili "podgorkinja", ili "gorska", kako nema češće besjede od te: "vila klikuje", ili "viče sa planine", ili "iz stijene", ili "iz pećine". Kad vila ne prne nebu pod oblake, ona najviše leti po vrhu planine, ili niz planinu strmo odlijeće. Pa i Vuk Karadžić, kad hoće da u kratko vilu označi, najprvo veli to, da "vile žive po velikim planinama i po kamenjacima."[3] Na planinama su najveći sabori njima; tu igraju njihova najbrojnija i najljepša kola, pa tu najvole odgajati i učiti mladiće vilenike.

[3] Vuk. **živ, i ob.,** na str. 211.

A nije pokrajine u našoj zemlji, gdje po koja uzvisita planina ne bi se dičila svojim vilama. U junačkoj Crnoj Gori, planinkinje vile lebde oko svoga naroda i jamče mu sreću. U pećini jedioj, u Riječkoj nahiji, spava dugi san Crnojević Ivan. a oko njega straže stražu gorske vile. Kad minu dani jadoviti, te Crna Gora razmakne granice do sinjeg mora, probudiće one viteza. Kao što u buduću, onako i u prošlu, historiju pučku ulaze nagorkinje. Ima kod Krapine, za Strahinskom gorom, jedna pećina, u davno doba vilenska, gdje k vilama pribježe Vulina, sestra Čeha i Leha. Dva brata, gonjahu sestru s toga, što ih ona izda nekome rimskome poglavaru, svome ljubovniku. Ružno izdajstvo kazniše brzo vile. Izručile nevjernicu, kad braća njima prigjose ponudom jednog krasnog vola s pozlaćenim rogovima, megju kojima sjegjaše djetešce s pozlaćenom jabukom u ruci. Sestra je zazidana u beden, pod vrata krapinskog grada.[1]

[1] Kukuljević, **Vile,** na str. 99. U ovoj priči treba pripaziti Strahinsku (Strahinovu) goru, pa i dar krasnog vola s pozlaćenim rogovima te i djeteta s pozlaćenom jabukom. Ovdje kao da se odigrava sunčani mit jutrenjeg vidila i mladog jutrenjeg Sunca. Već drugdje primjetismo (**Dio III,** s. 32 [176]), da tri brata, Čeh, Leh i Meh, izgledaju kao tri noćna Sunca općenitog arijskog pričanja. Zazidana nevjerna sestra mogla bi biti tamno lice noćne Zore.

I ako planinkinje vile, s neba silazeći, naseliše se na zemlji Srbâ i Hrvatâ, pa u pjevanju i pričanju pučkom najveći mah oteše, pokazuju opet čisto i one poreklo svoje oblačno. Gorsku vilu i pored zemaljskog naselja, nije nikako rastaviti od vode. Istina, borave na velikim planinama i po kamenjacima; ali gdje je vila planinkinja, tu je uvijek i voda, taj očiti znamen njenog postanja iz kišnog oblaka. Koliko je planina vilenskih, onoliko je, po kazivanju naroda, i vilinih izvora, poznatih, navadno, pod imenom: "vilina vodica". Nabrojiti, po našim krajevima, te sve vodice, te izvore, ne bi ni sad bilo moguće, kad ih eto hristjanstvo mnoge obesveti, a mnogima ote čar realistična misao našeg vremena. Svaka je vilina vodica ljekovita, kao što ono vidismo, da liječi svježa voda iz oblaka. Zdrava je jednako

za ljude i za marvu, koja se njom napaja. Pače, vilina vodica sveta je, kako joj i riječ kaže.[2] Sveta je za to, što je oblijeće vilin duh.

[2] Posvećena hristjanska voda, bogojavljenska i zakrštena, hipokoristično zove se: "vodica". U Boki kotorskoj za bogojavljensku vodu ima čudni izraz: "velika vodica" (Vuk. **riječ.,** pod **Vodica**). Deminutiv: "vodica" dolazi li iz nove, ili iz stare vjere? Ja prije mislim ovo potonje.

Nije ono posve pravo rečeno, što kazasmo, da je toliko vilinih izvora, koliko ima planina vilenskih. Naš puk pripovijeda često, kako je naći silu onih izvora i na samo jednoj planini. Taka je planina Sutorman, više Bara. Misli se, da ondje ima "preko tristasedamdeset izvora". Jednom, brojio izvore neki čovjek, a vidila ga vila, pa mu rekla, da će ih mučno sve izbrojiti, pošto ih je više, nego li danâ u godini.[1] Znadu broj same vile. Ipak, tajnoviti broj negda doznao jedan carev sin, evo kako, po kazivanju druge priče iz istog primorskog kraja.[2] U nekakovu carstvu bila velika planina, gdje niko ne življaše, do samo mnoštvo vila. Ogromnu planinu ljudsko oko nije moglo pregledati, ni konjska noga pregaziti: ko da nabroji vodene izvore u njoj? Koji će prebrojiti izvore, i sa svakog izvora donijeti po jednu tikvicu vode, tome car daje svoju kćer za ženu. Mnogi momci pokušali to učiniti, neko tako, a neko ovako, ali se svi zabrojiše. Jedan od momaka smislio čak i to, da zapiše slova na kamenu do svakog izvora: ovako brojio i brojio "za godinu dana", no uzalud: vile za njim dolazile i brkale slova. Što ne mogoše drugi, to najzad izvede nekakav carev sin. Dogje u planinu i sjede ispod jednog najvećeg drveta, moleći se Bogu potiho. Na jednom čuje graju: poinatile se vile medju sobom. On se k njima prišunja, kako bi ih vidio i slušao, al ga jedna spazi i zaviče: "Gledajte careva sina!" Na to odmah utajao se, pa drugo vile ne vjerovaše, a ona prva opet: "Jesam ga vigjela, tako mi tristasedamdeset i sedam izvora, te su u ovoj našoj planini!" Carev sin vrati se onome caru, koji, obaviješten o broju izvora, pokloni mu kćer.

[1] Vuk. **riječ.,** pod **Sutorman.**
[2] V. Vrčević, **Srpske narodne pripovijetke**, u Biogradu 1868, prip. 4.

Zaista odavna priča ova pusti u narodu duboka korena, jer joj se povlači i treća verzija megju jekavcima, što je opet napose zamišljena.[3] Neki čovjek hoće da ispod kamena, u jednoj planini, vadi blago, te u čas onaj "zasja mu se nešto, kao da mu sve zrake sunčane u oči sinuše". Na blagu spava zmaj, i dati će ga čovjeku onda, kad ovaj bude "prebrojio sve izvore, koliko ih ima u onoj planini". Kopač išao brojiti, al se zabrojio, dok ne dogje pod jedno drvo visoko, "da takoga u svijetu nema". Na to drvo dolete vila i vilenik, pa se stali prepirati o broju izvora u planini. Ovim brojem izvora kune se vila i u šaljivoj poslovici: "Tako mi popa kamena i mlina gvozdena i 377 izvora, eno čoeka sa dvije glave!" (Vuk. **posl.**) Pripovijedaju, veli Vuk, da se ovako zaklela vila, videći dva čovjeka na Lovćenu, gdje sumitice leže. U riječanju, pade riječ o pravom broju, koju dočuvši ono čeljade, ode i dokopa se blaga.[4]

[3] Vuk. **prip.,** 22.
[4] Isporedi **Dio VI,** na str. 53 (181), gdje je ova priča ispitana u odnosu s Ognjem.

Ako je ista u našoj mitologiji vidno i jasno, a ono je drvo od svjetlosti, nebrojeno puta pominjano u pjesmama i u pričama. Svakog jutra, ranim vidilom, svjetsko Vidovo drvo razgranava se dajući posvjet vasioni. Svakog jutra, to drvo vile oblijeću, t.j. ajerom lijeću visoki rasvijetljeni oblaci. Mlado Sunce, carev sin, pod drvetom stoji i očekuje horu, osluhuje bajnu riječ, da uz drvo k caru uzigje, i u veličju vidila, zrakova i sjajnih oblaka da sebi privjenča Zoru, carevu kćer. Takova prikaza mota se neprestano po glavi svima Arijcima, a ne će prenagljeno biti, reknemo li, da nam se ona, i ako čisto ne javlja, a to barem nagovješćuje iz priča, što ih sad učimo. Godišnje redovne dane, u svaki od kojih prikaza biva, mi valjda nalazimo u približiiom broju od "preko tristasedamdeset izvora", ili "tristasedamdesetisedam izvora". Da se broj odnosi na dane u godini, to je tim priličnije, što momak, po riječi priče, izvore broji i broji "za godinu dana". U ostalom, jasnim mitičnim glasom, kaže i pjesma, da planinkinje vile, na izmak noći, pri ogranku, prate mlado Sunce:

"Kad se svanu, pa ogranu sunce,
.... svikuju se vile iz pećina".[1]

[1] Jukića **pjes.**, knj. I, 21, v. 162—4.

Pećina je vili planinkinji ono isto, što mutno jezero vili oblakinji. Nesretna je vilina pećina, koliko i vilino jezero. Vila u planini budući druga tvorba, puka duplikacija, vile u oblaku, moralo se i u novije vile označiti dvostruki rad, sretni rad u pogodi dnevnoj, a nesretni u noćnoj nepogodi. Noću, gorska vila krije se, zabija se u pećinu. Vili zamračcnoj onda "vuci viju i gavranovi grču", a "vijaju se orli mrcinjaši", kako nam već reče pjesma. Radi nama poznatog arijskog Vuka, koji strahote noćne oličuje,[2] nazivlju se i te pećine: "vučje". Drugdje u narodu, to su "crne" pećine, megju kojima biti će najglasovitija ona do varoši Dobrote, u Boki kotorskoj: ko u nju ugje, kažu Dobroćani, taj se skameni,[3] taj se više ne vrati. U svemu dalmatinskom Primorju, učestale gorske crne vile u crnim spilama. Znaju sad ljudi koješta pričati o tima vilama i o zabitnim presjajnim dvorima njihovim: u unutrašnjoj spili sjaji se suho zlato, teku čudne žubor-vode, sve mirise od cvjetnog zaduha. Ima pak sretnika, odabranika božjih, koji to očima i vidiše, vraćajuci se po tom zdravi iz zloglasnih onih pećina.

[2] Njega susretasmo puno puta, tečajem ovih radova.
[3] I nocno skamenjenje, po primjeru kamenog noćnog neba, često istakosmo.

Ali sve je ovo valjda pričajni potonji naplet, od razigrane južne mašte. I poslovica veli: "Prazna kuća, kao vilina pećina". (Vuk. **posl.**) Na izvorni mit o vilama spadaće jedino to, da je gorska vila i onda sjajna boginja, kad joj je red boraviti u crnoj, u vučjoj jami.

Svaka vila, mi ponavljamo, u biću je jednaka; pa razlika biva tek u tom, što uharno djeluje od sunčanog istoka do zapada, a neuharno od zapada do istoka, po nevidnoj i gluhoj noći.

Zadnje nam je ispitati vilu u ratobornom obliku. Našoj vili godi boj, skoro ništa manje od pjevanja i od uhvaćenog kola. Gdje se narodni boj bije, ili se mejdan megju pojedinim junacima dijeli, navadno, pred što će se boj ili mejdan započeti, klikuje sa planine vila i kob proriče. Tà, i sama junake strijelja. U drugim prilikama, vila ih lijepo svjetuje; pri osudnom času upućuje ih, kojim će oružjem neprijatelja nadvladati. Oružje kako udešava, onako, nerijetko, vila zna i pripravljati: ona kuje britke sablje. A osobito vrlim junacima vile su posestrime, i njima, u plemenitom pregnuću, u viteškoj svakoj nevolji, hrle na pomoć. Najprvog junaka našeg epa, Marka Kraljevića, odasvud obletile take posestrime.[1] Čak i žena može vila biti vanrednome kome muškom biću, u vanrednom slučaju. Po našim pjesmama, hoće da se ženi vilom naosob Sibinjanin Janko, pa i Ljutica Bogdan. Nego je ovaka ženitba sa hrlom i bježnom vilom veoma mučna. Janku pripomože dočepati se nje zmajeviti Ognjeni Sekula, koji reče ujaku: "Daj ti mene dva ronca junaka, — i daj mene dva bijela hrta, — i daj mene dva siva sokola, — živu ću ti vilu uhvatiti".[2] Kad se vila zmajskome Grčiću Manojlu, u prividnoj ljubavi, savi oko grla, upropasti ga time.[3] Istina, bojne vile nikad ne će kidisati životu omiljenih junaka, svojih pobratima; ali, kad ovima dogje skončanje, one će im bezobzirno to objaviti, i pratiće ih u smrt. Na krvavo junačko razbojište slete se vile. Pričaju mnogi, kako ih je viditi, i poslije bitke, na jadovnome bojnom polju. Viditi je njih isto kod grobova palih junaka, gdje, mjesečinom, kolo igraju i vitlaju upaljene zublje.

[1] U tome je ipak koješta posve novo. Tako, n.p., pripovijetka 24 u Valjavčevoj zbirci: "Vila Kraljeviću Marku jakost dala" očevidno je podmetnuta, zar od kakvog djaka, koji skrpi u jedno svoje reminiscencije iz štokavskih pjesama i priča.
[2] Vuk. **pjes.**, knj. I, 183.
[3] Id., knj. III, 6. I u raznim pričama, skoro svaka ženidba s vilom nesretna je, ili barem netrajna.

Ne vrzu se vile od ljutine i obijesti oko junačkih lješina, već ih vodi milostiva briga za sahranjivanje njihovo. Ovo nam svjedoči važna kajkavska jedna priča iz Zamladinca.[4] Bio negda u svijetu poštenjak neki, pravo adamsko koljeno. On vile štovaše, i svaku njima do zere izvršivaše. U ono vrijeme i sam Bog silazio na zemlju; sidje jednom u obličju putnika, pa mu se onaj pošteni čovjek odmah pridruži. Bog učio ljude; a veselio ga čovjek, milinak vila svojim odgovorima, pravim i iskrenim.

Poštenjaka već spomenule vile Bogu, kad su god pozivane k nebu pred božji presto na račun; s velikom hvalom spomenuše ga i sada, gdje Bog bijaše na zemlji. Imale i rašta to činiti: niko od njega odaniji i pobožniji. U dan neki morao biti sabor vilama, gdje će one raspravljati, kako da se najbrže priteče u pomoć ljudima dobrim i doskoči zlu od ljudi opakih. Od jedne vile dočuo to čovjek, pa hajd' prinesi odmah, na mjesto saboru odregjeno, najljepšeg poljskog cvijeća, to svakoj vili po jedan vijenac. Začudile se one, ne znajući odkud im poklon, al se dosjeti vila, po imenu Živa, i reče: "A da ko bi drugi bio već onaj, koga vi sve poznajete? Dajte, da ga nagradimo!" Ode Živa, te čovjeku napravi i jaram i konjsku ogrlinu. i ostalo što za plug treba, pa ga nauči orati i stoku javiti na pašu. A još nešto ga nauči.

[4] Iz rukopisne zbirke Valjavčeve. Kako rukopisa pred sobom nemam, to mi ovdje služi Krauszov njemački prevod (**Sagen,** I B., 31).

Domala dobri ljudi sa zlima se zavadiše, i poklaše u boju, što potraja za cijeli dan. Dakako, bijele vile pomogoše dobrima, al opet pade onoliko čestitih ljudi, koliko i nevaljalaca. Svoje mrtvace ovi ne sahraniše, pa ne dadoše niti dobrima, da svoje pokopaju. Oblijeću vile ljude, te ih opominju, kakovo je to teško bezakonje ne dati mrtvacima ukopa. Čuje onaj vrsni čovjek, ide kuci, upregne konje u kola, i eto ga natrag k razbojištu, da svakog dobrog pokojnika zemljom zagrne. Kad to izvrši, upita vile, ne bi li zakopao i neprijatelje. Odmah će vile njemu: "Baš o tome viječasmo, pa tebe molimo, da i njih pogrebeš". Kod pregjašnjeg ukopa bijahu još mnogi čovjeku pomagali. Jedan od njih sad viče: "Šta? Da ja sahranim one, koji meni pogubiše i brata i sina? Nek truhnu, kao mrcine u polju!" Uporne ljude jedva skloniše vile na neko pripomaganje, dok s velikim svojim trudom i te mrce pobožni čovjek sahrani u zemlju. Vile zahvališe svima. Poslije jednog mjeseca, ponovo sigje s neba Bog koji sve vidi, Bog višnji i svemoćni, a opet u licu jednog putnika iz stranog kraja, pa sjede pod krasnu lipu, u blizini onog sela, gdje na stanu bijaše dobroćudi čovjek. Svoje vile obavijestio Bog na kojim će biljegama one njega raspoznati, no ujedno im upelio, da ništa nikome ne kažu o dolasku njegovu. Bog učinio se nemoćan i hrom. Zastao Boga putnika poštenjak, te ga odmah pita, otkud je i kud ide. Odgovori Bog, da je njemu put gore do na vrh brda, gdje ga čekaju vile i gdje mu treba svakako prispjeti, al da eto teško hramlje, i ako mu inače nije baš zlo. Potrči čovjek kući, upregne u svoja kola ždrijebe i kobilu, i vrati se k putniku. Kad došli na vrh brda, vile veličaju višnjeg Boga, koji se prokaza u pravoj slici svojoj. Čovjeku vile i Bog pohvalili pobožnost, pa i to, kako je on rado sahranjivao mrce. Spusti se onda rudi oblak, uze čovjeka i sve njegovo u vis, i eno od onoga časa stoji i sja na nebu konstelacija, kojoj je ime: Vozačeva kola.

Višnji bog, koji sve vidi i rado putuje; onemogli bog putnik, koji sjede pod krasnu lipu, pa mu je nužda otle se uspeti, sa ždrebetom i kobilom, do visokog brdnog vrha, gdje će u svoj slavi svojoj prosjati: taj bog veoma nalići višnjemu Svantevidu, koji svake noći putuje i umara se sa svojim konjem, a svakog jutra okrijepljen, gleda s visokog prozora na nebu istočnom.[1] Tim jače nalići, što nam se uz njega pominje Živa, u kojoj, kao što i u Vidi, mi nagagjasmo vrhovnu boginju do Svantevida ili Sutvida.[2] Krasna lipa, to će biti Vidovo svjetsko drvo, što mi toliko puta već pripazismo. Nego, ta potvrda našeg misljenja o Živi-Vidi ovdje nam je posao posve uzgredan, dočim nam je glavno drugo, da, naime, saznamo, zašto vile razbojište obilaze i staraju se, kako bi pali junaci svi došli do sahrane svoje, do dičnog pokopa. S vilama, oko toga nastajava i sam višnji bog.

[1] Vidi **Dio I.**
[2] Ib.

Vila davnašnja, vedična apsara ne može da nam dâ obavijesti, u tom pogledu. Niti vila drugog doba, helenska ninfa, iole objašnjava našu vilu ubojnicu i ukopnicu. Istina, ninfa je κουρη Διος, djevojka Zeusova; ali ona ne ide u boj, a još manje pokopava mrce. Obavijest, koju tražimo, pružiće nam istom vila rek' bih treće gradnje, skandinavska valkirija".[3] Ova vila sjevernih Germana jest malne čita naša vila ubojna, uz skoro jedinu razliku, da je mnogo bolje poznata, jer o njoj teku vijesti izdašnije, nego li o našoj. Čak i po samom imenu, Grimm prikučuje vili valkiriju, kao da bi **vala** bilo jednako sa **vila**.[4] Ali teško, da to stoji, pošto val-kyrja hoće reći: ona koja lješine prima, bira,[1] dočim **vila**, po svoj prilici, znači nešto posve drugo, kako to već kazasmo. Inače, Edda zove valkirije, osim što **val-kyrjur,**

takogjer **val-meyjar,** boja djevojke.[2] To su neporočne djeve u službi višnjega Odhina, pa ih Odhin šalje u svaku bitku, da k sebi, ispod lazina palih ljudi, uzmu svakog junačkog pregaoca. Pokojne će junake ispratiti bojne djevojke, djevojke izbiračice, s poprišta u Valhallu, u Odhinove visoke dvore.[3] U Valhallu ulaze, poslije smrti, i knezovi germanski. Tu se veselo pije i jede: pilo i jelo gotove valkirije, pa ono dodaju bogovima i junacima. Osim ratnog krvnika Odhina i ratnih valkirija, za pokoj ljudskih pregalaca brine se takogjer boginja Freyja, Odhinova Gospogja: za to i ona prozvana je **Val-Freya;** na velikoj gozbini, u Valhalli, Freyja poslužuje čašom dvanaestoricu bogova Asa. Višnja Freyja, kao što to čine višnji Odhin i valkirije, na samrtnom času prima k sebi viteške duše.

[3] Ili valkira, prema njemačkome: **walküre.** Nego se valkirije sazdaše u Skandinaviji, dočim Njemačka od davnine ima svojc **idisî.** Od ovih nazvano je, misli se, glasovito bujno poljc Idistaviso, ili Idisiaviso, gdje Germanik potuče Arminija (Tac. Ann., 1. II, c. 16).
[4] **Deutsche Mythol.**, s. 362.
[1] Od **valr, val,** hrpa lješinâ, i **kiosa, kiesen,** brati. Grimm, **D. M.,** s. 348.
[2] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 347.
[3] Sjajni ti dvori tako su visoki, da pri ulasku, sa zapadne strane, okom tek im se može dohvatiti sljeme. A tu visi vuk, mrki simbol rata i smrti, i nad njim orao. Uz naše vile, kad su u pećinama, mi vidismo taman vukove i orle.

Prije boja Odhinove djevojke, valkirije, presugjuju, čija da bude pobjeda; a pobjedu dijele junacima, ili im dijele slavnu smrt. One su sveznale. Valkirije jure zrakom, a planinkinje su: na planini je njihova dvorana, u koju niko ne smije da stupi. Stanuju i u šumskim pećinama, no najvole počivati do jezerskih obala. Kako po zraku, lijeću i po velikim vodama. Valkirije su takogjer **ôsk-meyjar,** žěljê djevojke.[4] Goni ih želja k junacima, kojima će one biti posestrime, a ovi njima pobratimi; štićeniku svome posestrima valkirija pruža pomoć u boju i daje pobjedu. Izboritim junacima, osim što posestrime, valkirije mogu da budu i žene; al, kako su one, po svojem biću, lagane i bježne, taka je ženitba slabo kad sretna: s valkirijom oženjeni junak dopašće sjete, muke, smrti, pa ne će to biti baš na volju ni samoj djevi ženi. Od boginje kao da postaje onda poluboginja, a gotovo i smrtnica. Nevesela žena gleda, da izmače; a izmaći će, nakon kraćeg ili dužeg vremena, najviše u bijeloj košulji labudovoj, jer se valkirije u labude pretvaraju rado. Ta tica. labud ima dar proroštva. Ubojite valkirije jašu katkad konja vilovnih, a, pošto su izmegju sebe kao sestrenice, najčešce idu skupa. Obično ih je viditi tri zajedno. U jednoj **sagi,** na okupu ih je devet: bijelo odjevenih devet, a opet devet crno odjevenih.[1]

[4] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 347.
[1] Rjegje ih je dvanaest, ili trinaest, na broju.

Da ne duljim i da ne ponavljam, prepuštam čitaocu sravnjenje megju takovom valkirijom i našom vilom, naosob vilom ubojitom i mrtačkom. Tek jedno hoću da primjetim. Što laganije, što neznatnije od broja tri i od broja devet, kad su sjaćene valkirije? Pa eto isti ti brojevi najviše dolaze i u našim pjesmama štokavskim, kad su god brojem navogjena jata ili kola naših vila:

"To gledale tri bijele vile"[2]
"Tu imade devet sestrenica,
i pred njima vila nastarija,".[3]

[2] Gore, na str. 189.
[3] Na str. 192. A i za rjegji broj dvanaest, ili trinaest, vidi na str. 196.

Tri vile, ili devet njih na broju, rado iznosi i prosto pričanje kajkavsko.[4] Iznosi i vile pretvorene u labude.[5] U ovom poslu vila, kao što i u mnogome drugom, sličnost izmegju našeg i skandinavakog mita primiče se do jednakosti pojmova, pa i same vanjštine za pojmove. Razilazi se mitično postupanje tek u tome, što izuzetno ratoborni Normani pribraše oko ubojite cigle valkirije gotovo sve funkcije naše mnogolike vile.[6] Prisvojiše li Skandinavi slavensku vilu, ili načinismo mi vilu našu ubojitu prema njihovoj valkiriji? Pitanju odrješita odgovora ja ni ovdje ne davam, kao što nikako ne htjedoh osjeći niti

u drugim prilikama potpunog sudaranja mitova naših i sjevero-germanskih. Samo opažam, da Nijemcima, srednjim i južnim Germanima, valkirija nije poznata; barem kod njih nigdje je ne nagje iztraživalac Grimm.[7] Znana je Anglosasima,[8] koji, a prvoj svojoj postojbini, bijahu naseljeni tik do Slavena.

[4] Valjavec, **prip.** 7 i 16.
[5] Id., **prip.** 6. To germansko i slavensko pretvaranje vile u labuda tim veće u oči upada, što je posebno Germanima i Slavenima. Ni grčka ninfa, niti fata rimska ne promeće se labudom
[6] Nego je ipak prilika, da Normani uz Sase znadijaha i za drugojačiju vilu, osim valkirije. Njemački, ta vila zove se **elfe,** a pregje iz Saske u svaku njemačku krajinu, franačku izuzevši. Elfa je osobito planinkinja, siplje pogubnih strijela, a neodoljivo hrli k muzici i tancu. Mnogo se javlja i vilenik, u Skandinavâ **âlfr,** u Anglosasa **älf, ylf,** elfino naličje muško. Za elfu, Grimm nije na čistu, u pogledu etimologije (**D. M.,** B. 367). Ne bi li riječ **elfe,** prije nego **val**-kyrja, potsjećala na riječ **vila**? Saske elfe drukčije se nazivlju **weisse Frauen,** bijele gospoje, bijele vile.
[7] **Beitr. zur D. M.** s. 347.
[8] Pod istim nazivom: **välcyrie.**

Makar naša vila ne očitovala se ratobornom u prevršenoj mjeri valkirije, ipak je bojni oblik i kod nje, rek' bih, pretežniji. Već je prije izloženo, da klikće na početku svakog boja, da je jedinim pregaocima vjerna posestrima, a, iza pokolja, njihovim sahranjivanjem da se brine. Uz to je pripaziti, da glasovito vilino bilje, osim što lijep porod daje i prevaru otklanja još ima i to svojstvo, da ono junaku oštri oružje. U staroj ženskoj pjesmi: "Sekula i vila"[1] gona se vila sa Sekulom, koji je živu uhvati i povede ujcu Janku. Eda bi se Sekule oprostila, obećava mu vila:

"Prvo ću ti bilje kazat',
da ti ljuba rodi sina;
drugo ću ti bilje kazat',
da ti sabja s'ječe Turke".[2]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 266.
[2] V. 26—9.

Ova je vila na golo valkirija, osobito kad promislimo, da su valkirije, kako to kazasmo, **ôsk-meyjar,** žèljê djevojke, pa se i ova mitična misao tačno izražava stihovima:

"Prvo ću ti bilje kazat',
da ti ljuba rodi sina".

Želje djevojke jesu vile u nas i onda, gdje ih ljudi čuju, u Velebitu, pjevati, sjedeći na kamenu:

"Da zna ženska glava,
što j' odoljan trava,
svagda bi ga brala,
u pas ušivala,
uza se nosila"
Kad bi znala muška glava,
što je nikom vode s' napit',
nigda ne bi nikom pila".[3]

Niječni kret ovih "vilinih pjesmica" (tako se zovu[4]) ne smije nas buniti.

[3] Id., knj. I, 223.

Još mi je nešto reći, ali obzirnim pridržajem, načinom posve hipotetičnim. S vjerovanjem u djevojke valkirije, nastojnice pri gozbi u rajskoj Odhinovoj Valhalli, stoji u tijesnoj vezi silno junaštvo germanskog **vithunga,** sjevernog berserkira, kao što s očekivanjem dženeta sa hurijama spaja se ushićeno i pregorno vojevanje muslomanskog vjernika. Berserkir srće u boj smiono, goropadno, ludo; siječe druge, kao što siječe i sebe. Nešto je slična naći kod slavenskog pregaoca, kod poganskog **viteza**.[5]

Slaveni bijahu, uopće, blagoćudi i odani spokojnome obiteljskom životu, pa izvanredno dočekljivi, te ne mržahu na inostranca kao takova. Nego bi se pomamile, pobjesnile bi te mirčine, gdje se god menju njima dizala ubojna vika. Za čitavo vrijeme slavenske poganštine, od VI do X vijeka, vizanlijski pisci, od Prokopija do Leona Gjakona, svi spominju slavensko divlje junaštvo, kad ono Slaveni, rastrkani kao lagani strjeljači i vrebači, ili poregjani s kopljima i štitovima u tvrde bojne trokute, hrljahu u boj.

[4] Kod Vuka, na str. 149 knj. I.
[5] Koja je riječ uzajmljena: slavenska **vitengŭ** (**vitez**) u Germ**anâ**, ili germanska **vithung** u Slav**enâ**? Starosl. **vitъ** je victoria, a koren **vi-** nosi vincere.

Neke pisce hvata pak groza pred slavenskom surovošću. Slaveni, više puta, tojagom po glavi mlate zarobljenike, ili ih udaraju na križ; zatiru sela i varoši; ne štede ni staro, ni mlado, a razbijaju grobove pokojnika. Nemila ova goropadnost jednaka je s onom poganskih Normana u IX vijeku, no slabo se razumijeva kod ljudi inače meka srca, kao što, opet po svjedočanstvu stranih historika, bijahu Slaveni. Da nije tu po srijedi vjera? Iz daleka nagovijest o tome nalazimo taman u jednog Vizantinca iz druge polovine X vijeka, u Leona Gjakona. On veli, da neki pripovijedaju o Rusima, kako oni, na bojnom polju, nipošto ne će da dadu sebe nadvladane neprijatelju u ruke, nego će prije, gdje im nije kud, sami sebi utjerati mač kroz utrobu. Čine to, jer misle, ko je od neprijatelja ubijen, da nepriatelju, kao gospodaru, mora na drugom svijetu služiti, iza kako se rastavi duša od tijela. Samoubojice postaju za to, opaža Leon, "jer eto tako vjerovanje u njih mah preote".[1]

[1] Leonis Diaconi *Historia,* Bonnae 1828, IX, 8: "αλλα τοιαυτη μεν η επικρατησασα εν αυτοις δοξα".

Nije rečeno, ali skoro neuklonivo slijedi iz ovoga i ovo obratno: ko padne, sijekući neprijatelja i sebe, dobiva, na drugom svijetu, mjesto odlično, položaj viteški. Skandinavima to viteško mjesto bijaše u Valhalli.[2] Moguće, da na lik Odhinove Valhalle utvori se Vidova Rajevina našim ocima. Stajaću riječ **rajevina** mi već nagjosmo u religiji Vidovoj,[3] i rekosmo, da je, po največoj prilici, od korena **rā,** udjeljivati,[4] te da može značiti: mjesto obilnog uživanja, kao što je i Valhalla. Rajevina imala je biti gore na visokim oblacima, gledamo li na drugi slavenski stan pokojnika, ili na drugu riječ za to, **pakao,** što bijaše, prije neg se učini pakao hristjana, pouzvišeno prebivalište u rudom oblaku, u plamenoj nebesnoj magli.[5] Oko Vidove rajevine, i pakla, nekako vijaju se oblaci, vijaju se vile.[6]

[2] U ostalom, jednako i kod Skandinava nalaziti je samoubojicâ, na bojnom polju, pa i ove idu u Valhallu. Kad, naime, padne koji knez, velika je čast njemu, ako mu bojni drugari sami sebe posijeku, te ga do u drugi svijet tako prate.
[3] **Dio I.** Nego bi trebalo o tome bolje ispitati još živu pučku tradiciju.
[4] Miklošić, **Christ. Termin.,** s. 48.
[5] Od Slavenâ uzeše riječ **păclă** Rumunji, pa joj uzdržaše prvašnje značenje: magla (Krok, **Slav. Literaturg.,** s. 422).
[6] Vidismo, da su vile nastanjene, do Krapine blizu, na **Strahinskoj,** t.j. na Vidovoj gori.

Valkirija biti će ona vila, koja u veličanstvenu smrt prati Kraljevića Marka.[1] Ne pade Marko od dušmanske ruke, već pokleknu "ja od Boga, od starog krvnika".[2] Mučili se mi koliko nam drago; obrtali, prevrtali smisao riječi, iz tog ljutog izraza ne iskoči nam nikad Bog hristjanski. Je li taj bog Helmoldov Crnebog, ili Helmoldov Svantevid? Ja prije mislim ovo posljednje.[3] Znači izraz: "bog stari krvnik", koliko: "bog stari ratnik". Boga Vida, krvnog ratnika, a otkad dokad visokog starca, mi već savršeno poznajemo iz kazivanja Helmoldova, pa iz naše i skandinavske tradicije. Vitezu Marku vila posestrima, ubojita vila, proriče propast:

"Kliće vila s Urvine planine,
te doziva Kraljevića Marka:
Pobratime, Kraljeviću Marko!
Znadeš, brate, što ti konj posrće?

Žali šarac tebe gospodara,
jer ćete se brzo rastanuti".[4]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 74.
[2] V. 42.
[3] Što se tiče hipoteze, izražene u **Dijelu V,** na str. 47 (167), ja sad sebe ispravljam, pošto sam bolje promislio o tome čudnom stihu.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 74, v. 19—24.

Uzalud Marko svojoj posestrimi odviče: ‘'B'jela vilo, grlo te boljelo!"[5] Marku red je umrijeti. Ali **viteza** ne smije nadbiti i umoriti neprijatelj, na bojnom polju. Posestrima progovara Marku:

"Pobratime, Kraljeviću Marko!
Tebe nitko šarca otet' ne će,
nit' ti možeš umrijeti, Marko,
od junaka ni od oštre sablje,
od topuza ni od bojna koplja
ti s' ne bojiš na zemlji junaka;
već ćeš bolan, umrijeti, Marko,
ja od Boga od starog krvnika".[6]

[5] V. 26.
[6] V. 35—42.

Dalje u pjesmi može biti, da je nama na pogledu i Vidovo svjetsko drvo, ispod kojeg teče voda, to Odhinov yggdrasil sa poznatim bunarom neumrlosti. Bijela vila kaže Marku:

"Kada budeš visu na planinu,
pogledaćeš s desna na lijevo,
opazićeš dvije tanke jele,
svu su goru vrhom nadvisile,
zelenijem listom začinile,
megju njima bunar voda ima,
ongje hoćeš šarca okrenuti,
s konja sjaši, za jelu ga sveži,
nadnesi se nad bunar nad vodu,
te ćeš svoje ogledati lice,
pa ćeš vigjet', kad ćeš umrijeti".[7]

[7] V. 46—54.

Ja ponavljam: nek ovo zadnje ostane pod sumnjom. Al mi se čini, i ako ne posve utvrgjeno, a to opet vrlo prilično ono prvo, da vitez[8] Marko, baš poput slavenskih junaka u Leona Gjakona, ne smije poginuti od dušmanske ruke. I bojnog svog konja sam Marko posječe:

"povadi sabju od pojasa,
i on dogje do konja šarina,
sabljom šarcu odsiječe glavu,
da mu šarac Turkom ne dopadne,
da Turcima ne čini izmeta".[1]

Niti svoje oružije ne prepušta neprijatelju:

"britku sablju prebi na četvero,[2]
bojno koplje slomi na sedmero",[3]
a topuz "baci s Urvine planine
a u sinje u debelo more".[4]

[8] U pjesmi, u stihu 103, novom turskom riječju veli se: "deli Marko".
[1] V. 73—7.
[2] V. 82.
[3] V 88.
[4] V. 92—3.

Sa strane neke, kao da se pokazuje valkirijom takogjer "Kosovka djevojka".[5] Vidismo, da u Eddi valkirija zove se i **valmeyja**,[6] boja djevojka. Dakle, premda joj ne čujemo vilina naziva, biti će bojna vila ta Kosovka djevojka, jer je izraz "Kosovka djevojka" kao jedno, u značenju, sa "valmeyja". Na kobno Kosovo, poslije pokolja, uranila djevojka, i

"na plećima nosi leba bela,
u rukama dva kondira zlatna,
u jednome lagjane vodice,
u drugome rumenoga vina".[7]

[5] S druge strane, ova mitična osoba rek' bih, da ponešto nalikuje Zori. Opaziti je, da kod kajkavaca, barem to u Valjavčevoj zbirci pripovijedaka, Zora nerijetko pretvara se vilom. Vila, u pomenutoj zbirci udaje se za trećega kraljeva sina, a to je, u mitu arijskom, Zora udata za treće Sunce.
[6] Gore, na str. 215.
[7] Vuk. **pjes.**, knj. II, 51, v. 6—9.

Djevojka je bijela i u bijelo odjevena:

"zasukala bijele rukave,
zasukala do beli lakata".[8]

To je ipak djevojka "ude sreće",[9] obilazi razbojište i po njem traži vojvode bojne. Nego i svakog palog junaka mlada Kosovka tješi i krijepi:

"Ona ide na Kosovko ravno,
pa se šeće po razboju mlada,
po razboju čestitoga kneza,
te prevrće po krvi junake;
kog junaka u životu nagje,
umiva ga lagjanom vodicom,
pričešćuje vinom crvenijem
i zalaže lebom bijelijem".[10]

[8] V. 4—5.
[9] V. 134.
[10] V. 10—7.

Zalaganje hljebom bijelim, i pričešćivanje iz zlatnih kondira, živo nam spominje gozbu u Valhalli; to u toliko više, što djevojka mlada i bijela, a ude sreće, po krvavom razboju najprije traži, po redu junaštva, bojne vojvode, Miloša, Kosančića, Toplicu, pa onda utjehu daje drugim pregaocima.

Počinjući s vilom oblačnom i završujući ovako s vilom ubojitom, mi vile razgodismo po poslu njihovu u razno doba, više nego ih rastavismo i razdijelismo po stanu im u zraku, u vodi i na zemlji. Potonja ova dioba lagodnija je, al je prva udesnija i jedino racionalna u vidu mitologičnom. Nit je baš prava dioba ona prva naša, jer nam iz nje ispadoše vile, koje se ne daju strogo lučiti. Po svojem unutrašnjem biću, vila je jedna; ona je, da tako reknemo, istosućna, a tek razlikovana po nejednakoj zgodi svoga rada, ili po različitom stupnju razvitka mitičnog. Bila u tome odlika ili bila mana, našoj je vili vlastito to, da ona kroz sve dobi progje, održavajući na sebi očitih obilježja iz svake joj mijene: sigje s oblaka na planinu, pa s planine na bojno krvavo polje, ostajući opet, sasma izrazito, oblakinja, planinkinja i ubojnica skupa. U nijednu od ovih triju glavnih forma ne ustali se vila jer, kad se ona izvuče iz početnog teškog oblika arijskog, nju čitavu ne obujmi ni zemna plastičnost helenska, niti germanska ljuta oštrina. Radi toga naša vila, sa pojedinih strana svojih, dotiče se, posve organično, i apsare i ninfe i valkirije. Izmegju svih ovih, slavenska vila stoji kao na prekretu.

Dio VIII.

Religija groba.

Govoreći o vilama ubojitim, mi se časom osvrnusmo na mrtve junake.[1] Sada nam je riječ o pokojnicima svima, ili o religiji groba.

O toj religiji, u našem narodu, naći je vrlo znatnih tragova. Jasniji su joj tragovi, nego ikojemu drugome dijelu stare vjere, niti vile izuzevši. Ostatke očuvaše tvrdi običaji. Ovo je i posve naravno, kad se samo pomisli, da su svi redom Arijci, a i mnogi Nearijci, odavali, od pamtivijeka, čast i veliko poštovanje preminulim ocima, koji počivahu do ognjišta, ili drugdje, ne daleko od kućnog praga. Takova je religija već utvrgjena, za Arijce, slovom drevne Rig-Vede.[2] Arijci istočni i zapadni poštovahu božanske pokojne oce, svaka porodica, svaki rod, svoje.

[1] **Dio VII.**
[2] Rigv., X, 14, 15, 17, 18, 58.

Potomcima roditelji kresali otajnu iskru života, a, i prestavivši se, zakriljivali ih u domu, svejednako ih branili svojom nevidljivom moći. Čovječja duša traje poslije smrti, pa je ona, uživa li se urednog, spokojnog groba, bog dobrotvor cijeloj svojati, ali ječi i jauče po noći, kad groba nema, ili kad rgjava natraga zapušta joj na rokove prinositi daću jela i pića, jer mrtac i jede i pije. Ova je religija istekla iz najdubljih ljudskih osjećaja, pa, kao što rekoh, i mnogi puci nearijski o mrtvim djedovima imaju nazora tima arijskima veoma naličnih Istina, Semitima grob je drukčiji. Pun je jada i čemera; okolo njega kao da oblijeće tašti sjen svjetskog ništavila. Djedovima Semiti ne pripoznaju božanstva, a koleblje im se i sam pojam o neumrlosti duše. Nego, duša jeste neumrla, i oci jesu moćni bogovi kod drugih Nearijaca, bili obrazovani kao Kinezi i Japanci, ili stajali još na najnižem stupnju umnoga razvitka. Na velikom ostrvu Madagaskaru, nemaju Malgaši drugog pravog bogoštovja, izim mrtačkoga, pa i sama pokrštena kraljica ne može, o stanovitoj godišnjoj svečanosti, da se sasvim otme poganskome obredu, koji slavi pretke umrle. U Americi, u pogdjekojeg puka, u divljaštvu ogreznuta, putnici kažu, da ne nagjoše ni idola, ni bogova, a nagjoše religiju mrtvih. Radi toga čini se sad nekima, što niječu svaku od iskona objavljenu religiju, da je po vremenu najprva vjera ona, koja progovara sa svete domaće vatre, i iz groba, do nje položena. Branič oganj i branič roditelj, koji rodu poda oganj života, to su glavni bogovi već u zaglušnoj davnini, u prvoj ili bar u drugoj kamenoj dobi, gdje oskudica svega i bijeda velika bije golu sirotinju, početno čovječanstvo. Ovo vele oni, koji hoće čitavu vjeru svakog naroda da svode na same dojmove iz božanske prirode. Od religije sunčane, i od meteorne, bila bi preča religija ognja i groba.

Ostavimo ta pitanja, koja otvaraju obzorja nedoglednih. Bilo kako mu drago s prvašnjim izvorom vjere u neumrlost čovječje duše, to tvrdo stoji, da Slaveni, čak od postanka svoga, smatrahu dušu trajnom i od raspadljivog tijela različitom. Tome vjerovanju ne smeta nimalo skroz materialističan naziv duše. Slavenima, pa i nama Srbima i Hrvatima, **duša** je "ona koja diše",[1] te se u živu čovjeku dihanjem osobito i ukazuje. Ovako, po glasu riječi, duša nije nizašto otanjena do čiste duhovitosti; pače, ona nije niti ukupna funkcija moždana, gdje se u središte stječu utisci od sviju živaca; ne lebdi u glavi koja misli, već leži u prsima, u plućima koja dakću.[2] Duša nije duh, kako ga mi shvatamo, već je neki dah, koji tijelo provijava. A kud ćete težega, sirovijega izraza od ovog pučkog: "Duša mi u nosu stoji", [3] za čovjeka, što je na umoru. Valjda se na isti nos, kojim duša odiše, misli i u drugome krupnom izrazu, da "duša jedna vrata, ima".[1]

[1] Krek, **Einl. in die slav. Literaturg.**, s. 417.
[2] Pomišljena je i u nekom odnosu s kolanjem i udaranjem krvi, jer se pučki kaže, da "duša kuca" (Vrčevica **niz prip.,** s. 27).
[3] Vuk. **posl.**
[1] Vrčevića **niz prip.,** str. 26: "Duša jedna vrata ima, gospodo moja; valja umirat' i pravo žborit" — Id., str. 180: "Zakleo se ne bih, jer duša nema no jedna vrata!" — Vuk. **posl.: "**Tako mi grešne duše, a duša jedna vrata ima!"

Ali je prenagljeno svako strogo zaključivanje, na golome temelju etimologičnog tumačenja riječi **duša,** i jednoga dvaju li izraza pučkih. Ta riječ i ti izrazi ne dokazuju, po svoj prilici, ništa drugo, no

samo nedostatak prvašnjeg govora[2] za tačnu oznaku laganijih, duhovitijih pojmova; a otkle čovječanstvu taki pojmovi, to biva misliocima predmet preporni, pa će preporan valjda ostati dovijeka. U ostalom, Arijci europski dušu čovječju smatraju za posebito, a nježno biće.[3] Slaveni vjerovahu u besmrtnu dušu.

[2] Istu je tvarnost izrazâ za dušu opaziti osobito u latinskom jeziku. **Spiritus** znači ćuh, a upotrebljava se i za dušu: "spiritum reddere", "spiritu privari", umrijeti. I rieč **anima** pokazuje na duhanje, ili dihanje. A opet je jedna riječ za to: **halitus,** dah. Posljednji **halitus** kao da se prelije iz usta onoga, koji umire, u još živa usta, jer najbliži rogjak u usta svoja sakuplja dah Rimljanina, koji izdiše. Po misli vedičnih Inda, čovječji dah, ili duh, ide k vjetru. Vjetar najbliža je slika duha. Kraj ove izvorne srodnosti arijskih izraza, nije nipošto misliti na to, kao da bi biblija bila uticala na ono naše: "duša mu u nosu stoji", premda biblija iznosi veoma sličnu besjedu: "A stvori Gospod Bog čovjeka od praha zemaljskoga, i dunu mu u nos duh životni; i posta čovjek duša živa" (Post., II, 7).
[3] Biće ženskog roda, spram muškog daha, ili duha. Tako, n. p., mi velimo: "duša" i "duh", a Latini: "anima" i "animus" (Grimm, **Deutsche Myth.,** s 689).
[4] Krek, **Einl.,** s. 418. Ja čitam sada u izvještaju o jednom skorašnjem putovanju kroz nepoznate krajeve južne Amerike oko rijeke Pilcomaya, da tamošnji urogjenici misle od prilike isto, pa ih je zato strah naglo buditi ljude, kad spavaju: k prenutome čeljadetu mogla bi duša da se više ne vrati. Mišljenje ovo kao da je inicialno, prianjajući početnome čovječanstvu. Za čudo je, da takogje jedna stavka korana (**sura** 39) iznosi isto mnenje: "Bog uzimlje k sebi duše čovječje u doba njihove smrti; pa, ako i ljudi nisu još mrtvi, uzimlje im duše u snu njihovu, i pridržava one, kojima je opredijeljena snirt, a druge šalju ponovo dolje, do vremena im odregjena".

Držahu Slaveni, da je duša ne samo odlučena, nego i nekako odvojena, potpuno rastavljena od svoga tijela. Barem nekoji izmegju njih mišljahu, kad čovjek zaspi, da mu duša može iskočiti iz tijela, pri tom primati različne oblike, te lutati.[4] A lutala iza smrti tamo amo; lutala najviše po granama drveća, u obliku usplahirene tice.[1] Poljaci vjerovahu, da se ona promeće ponajčešće u goluba, a Česi, da iz usta umrloga kao tica odlijeće k drvetima, po kojima ide uzbunjena sve dotle, dok se mrtvome čovjeku tijelo ne spali.[2]

[1] Krek, ib.
[2] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 691.

Duša-tica, koja se vija nemirno, još živi u uspomeni Srbâ i Hrvatâ u ovim stihovima:

"Duša mu raja nevid'la,
nego se vila i vila,
na sred se pakla savila!"[3]
"Duša mu raja ne vidl'a,
veće se vila i vila,
na dnu se pakla savila,
te paklu bila podnica!" [4]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 371, v. 6—8.
[4] Petranovića **pjes.,** knj. I, 256, v. 13—16.

A tica nam još življe lijeće po ovoj tužbalici jekavskoj, gdje je sve do mrve pogansko, a i sve starinsko, osim pripomene o Turcima:

"Ali ti se ljuto bojim, uh mi jutros!
da si nam se uputio na daleko,
na zle pute bez povratka, dom ti jadan!
gje ćeš mnogo dobra naći, dobri babo!
dičnu braću i rogjake, nama prazno!
vojevode i serdare, njima blago!

Susrešće te, zagrliti hoće, babo!
za nas žive zapitati, kuku ljudi!
kako nam je sa Turcima dušmanima.
Nego ti se smjerno molim, kukavica,
nemoj nam se zadržati, orle svekre;
kril'ma treni, snagom tresni, snažni dome!

Otresi se od zemljice, ela svekre!
kao soko od rosice, moj sokole!
Doleti nam, obeseli, kam da mi je!
te pomiluj i pokaraj, moj viteže!
pa izgrli i izljubi, milosniče!" [5]

[5] Vrčevića **niz prip.,** str. 273.

Što snaha mrtvog svekra nazivlje orlom i sokolom, to može pristajati u običnu frazeologiju pučku; obično može biti i ono: "doleti nam", ali je neobično, te posve izrazito: "kril'ma treni." Snaha smislila svekra kao ticu.

Takovo nešto izlazi i iz ovih pomršenih stihova najobičnije tužbalice, koja se nad mrtvim nariče u Crnoj Gori:

"Ma se još jadna (sestra) nada.
no ne uzda:
jesu tebe velje grane,
velji orli;
pa ćeš njima razbačiti,
lele brate;
i kući ćeš svojoj doći,
kuku kući[5a]!"

Mutan je ovdje smisao za to, što se vjerovanje kao razvrglo; no se čini, da sestra, ma da se i tvrdo ne uzda, opet nada bratu, da će njoj u pohode, poletjevši s grana drveća onog svijeta.

[5a] Medakovića **živ. Crnog.,** na str. 60

Neke tice divne, što nisu prave tice, nego djeluju kao što i ljudi, uljezle i u naše epsko pričanje. Dvije pjesme, u zbirci Petranovićevoj, [6] na dugo pripovijedaju o jednoj velikoj svadbi: zlatna tica soko ženi se vilom, a čudno jato svatova sastavljaju još mnogi krasni sokolovi i golubovi. Moguće, da to jato lijepih tica nije drugo, do jato rajskih duša, što ih već vidjesmo, po mitu skandinavskom i našem, u društvu valkirija i vila.[7]

Vrijedno je, da primjetimo još ove crte u dvije posve mitske pjesme. Tice putuju noćno, no im se sve blista od sjaja zlatnog. Vila, zaručnica glavnome sokolu, rodila se "na zvijezdi, visokoj planini",[1] gdje nju "goji u oblaku majka."[2] U putu k nekoj višoj planini, sve svadbeno jato tica rasplaši se i razleti, jer im zaprijeti, u jednoj pjesmi, aždaja s otrovnog jezera, a u drugoj dva tamna zlotvora, Ibro i Porča. Nego, tice minu ta pogibao; priteče im u pomoć zmaj-ognjeni junak, sa Zmijanja Rajko, koji pogubi napasnike.[3] Onda se tice svatovi opet posabrali te prispjeli kud naumiše: glavni soko uzeo vilu za ženu.

[6] Knj. III, 2 i 3.
[7] **Dio VII,** str. 32—40 (21'2—20). Moguće je to, barem u nekom dijelu dviju pjesama. Drugom prilikom (**Dio II,** s. 95—6 (193—4), mi pjesme ispitasmo, misleći, da se one, jednom svojom stranom, dotiču mita dvojice Açvina.
[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 2, v. 2.
[2] Id.,3, v. 9.
[3] O odnosu ognja prema duši biti će riječ dalje.

Pučko kazivanje kajkavsko iznosi takogje dušu, uobličenu u ticu. Dva druga, to dvije kalfe, išle jednom na dugi put. Od teškog putovanja umoreni, legoše pod jedno drvo, i jedan od njih zaspa. No daleko od drveta stajaše kostur konjski, pa drug onaj, koji budan ostade, vidi, kako čudna tica lijeće niz kostur i uz kostur. Kad se po tom onaj prvi oda sna prene, uzdahne: Zao ti sam san usnio! Po ovim riječima drug se uvjeri, da drugu duša bješe izletjela iz tijela i da njena nemirnost ne davaše mu nirno spavati[3a].

[3a] Kaza meni pričicu gosp. I. Tkalčić, bibliotekar jugoslavenske akademije, koji u svom djetinstvu to čuo pripovijedati u okolini zagrebačkoj.

Mit o duši tici nalazi se i kod Helenâ. Samo što Heleni, po običaju svome, kao što drugdje, tako i ovdje, arijski mit otanjiše i dotjeraše estetično. Duša im nije tica, nego im je lepir.[4] Lagana, dražesna Ψυχη, duša, gdje je prikazivana na umotvorinama grčkim, ima na legjima lepirova krila. A iz grčkog pričanja ponešto odjekuje kao suzvučno s onim ili ovim glasom dviju Petranovićevih pjesama. Sjate se lepiri duše, pa, sjedeći na dupinu, idu, preko valova, preko morskih strahota, na daleki put k Eliziju. Što se pak tiče Psihe, ovo premilo djevojče, neumrlo a zlopatno, hoće istom poslije muke doći do sreće svoje, do vjenčanja za ljubovnika Erosa. Psihu izložiše napasti nekog nakaznog čovjeka; odvedoše je, pristalu zaručnicu, na višu planinu, na strmo neprohodno brdo, iza kojega stoje divni dvori uz ninfe poslužnice; prenese je onamo Zefir vjetar do njenog pravog vjerenika Erosa, ali u noći kanu kaplja živog ognja iz Psihine svjetiljke na Erosovo rame,[5] i u taj tren ispred
očiju radoznale djevojke iščeznu najkrasniji od bogova; otište se onda vjerenica na svakojake pute, pa ode i dolje u ad, gdje jadna onesvjesnu, no je dotače lakom strijelom Eros i povrati je k životu; najposlije, Eros uze k sebi Psihu, vječna Ljubav vjenča k sebi vječnu Dušu, onako prokušanu dugim patnjama tjelesnoga bića.[1]

[4] U grčkom jezikn, ψυχη kašto znači, osim što "duša", takogje "lepir". Prvi začetak ove misli o duši lepiru možda nam je tražiti još u doba, starije od helenskoga. Litvini dušu pomisliše, čas kao ticu, čas kao lepira. Kad koji noćni lepir dogje u kuću i svijeću oblijeće, kažu Litvinke, da je neko umro i da mu duša okolo ide (Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 692). Ne uzeše li ovo Litvini iz grčkog mita (a da uzeše, malo je vjerojatno), onda duša lepir ulazi u zajedničku ostavinu europskih Arijaca. Preller (**Griech. Myth.,** I B., *s.* 416—8) ipak drži, da je dosta novo sve to grčko o lepiru. Grci, u davno svoje vrijeme, bili bi naslikali dušu u malom nekom liku s krilima, a tek docnije u pravoj slici lepira, ili nježnog djevojčeta s krilima lepirovim.

[5] I drukčije Grci primicahu k duši oganj: lepir, slika mrtve duše, urezivao se poviše upaljene zublje.

[1] Zadnja ovu crta primetnuše izvornoj priči potonji stvaratelji alegorija.

Starovjerski nazor o lutanju duše sačuva se, u Srbâ, i pod formom novijom, što ju stvori vjera hristjanska. U Krajini Negotinskoj sadašnje Srbije drže ljudi, da duša umrloga ne ide odmah u nebo. Duši red je prije obilaziti mnoga mjesta na zemlji. Iz početka dolijeće do zavičajnog kraja, posvuda, gdje je umrli za života svoga najradije išao. Krene onda na daleke pute; polazi Svetu Goru, pa i Božji grob, a tek u četrdeseti dan po smrti tijela najzad uzaći će ona na nebo.[2] U Crnoj Gori, za četrdeset dana čati se liturgjija mrtvome: za svoga mrtvoga daje to činiti, koji iole može[2a].

Ne treba reći, da ovakovo mišljenje, premda je ono udešeno prema novoj vjeri, u ovoj ne nalazi pravoga oslona. Po nauku crkve, duša, već u isti tren svoje rastave od tijela, prestavlja se na drugi svijet.

[2a] Medakovića **živ. Crnog.**, na str. 27.

Po vjerovanju Slavena, dok duša naokolo lijeće, ona nije sretna. A najviše lijeće nestašno onda, kad joj je mrtvo tijelo još cjelovito, još nerastvoreno. Lešina, uzdržanim svojim čovječjim obličjem, kao da k sebi priteže odletjelu dušu, a, truhležem i gnjilinom svojom, kao da je skvrni i uznemiruje. Već je naprijed kazano, da Česi pogani vigjahu čovječju dušu po drveću u slici nemirne tice sve dotle, dok se ne bi mrcu spalilo tijelo.

Ovo je isto, od prilike, reći i za Ruse, u dobi njihova neznaboštva. Arapski putnik, Ibn Fadhlan, boravio megju Rusima, u prvoj četvrti X vijeka, kroz dvije godine 921—2, pa tamo nazočan bio pri spaljivanju jednog mrtvaca, nekoga Rusa otmjenika.[3] Duhnu žestoki vjetar, silno raspiri vatru na lomači, naslaganoj na jednom korabu u vodi[4] i u manje od sata razgorje se lešina i sve do nje. U gomili svijeta, koji tu bijaše, jedan Rus razgovarao se s drugim Rusom, tumačem putnika Arapa. A šta veli? pita Arap svoga tumača, koji će njemu: On veli ovo: "Ala ste, vi Arapi, lud narod! Vi uzimljete najmilijega i najčasnijega vašega čovjeka, te ga bacate u zemlju, gdje njega gamad i crvi toče. Naprotiv, mi mrtvaca spaljujemo za jedan tren, tako da on odmah i bez ikakve stavše u raj ulazi."

[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. 197.

[3] To je sada u velikoj slici prikazao čuveni slikar Siemiradzki.

[4] Mrcima iz siromašnijih kuća napravljahu pomanje korablje ili čamce.

Isti Rus u sav grohot onda se nasmija i nastavi, pokazujući na onog mrtvaca: "Ljubav k njemu njegova Gospoda (boga) čini, da sad puše vjetar, koji će ga tamo ponijeti u jednom trenutku."[1] Sva je prilika, da tako isto o rastvorenom i nerastvorenom tijelu, mišljahu Srbi. Starinska riječ "bčajnik" znači, u nas, nerastvoreno tijelo u grobu,[2] a starinska poslovica, u Crnoj gori, kaže: "Tako se ne očajao hiljadu godina!"[3] Dakle je nesreća velika "čajati", čekati dugo u grobu s tijelom još cjelokupnim.[4] Ovo drže i Rumunji.[5] Ali to ide uskos hristjanskoj misli, po kojoj neraspadljivo tijelo jest ponajviše znamen svetosti, te i svecima dolikuje. Slavenima poganim, što se brže raščinjalo tijelo, to se prije na drugi svijet prestavljala duša.

[1] U Kreka, **Einl,** s. 426-31, ili drugdje s arapskoga prevedeno, čitaj cijelo vrlo zanimljivo izvješće Ibn Fadhlanovo o tome ukopu.
[2] Vuk. **rječ.,** pod **Očajnik.**
[3] Vuk. **posl.**
[4] Sve ove riječi: "očajnik", "učajnik", "čajati", "ȍčajati", "očȁjati", "nečaja", svečana su značenja u nas, te su kova najstarijeg.
[5] Poznato je, da i riječi i misli slavenske širom provališe megju današnje Rumunje. Cijene Rumunji, da je vječito osugjen onaj, kome tijelo u grobu nakon sedam godina nije se još raspalo. Vidi: A. de Gubernatis, **Storia comparata degli usi funebri in Italia e presso gli altri popoli indo-europei,** Milano 1878, p. 104.

Kako se meni čini, stoji u svezi s ovim vjerovanjem još jedno vjerovanje srpsko i hrvatsko. Nesretno tijelo, dok je nerastvoreno, priuzimlje k sebi nanovo nesretnu dušu, te jadni mrtac oživljuje, da luta, ne znajući ni sam kud. Barem se sad to misli o tencu, u Boci kotorskoj. "Tènac", ili "ténjac", nije baš pravi vukodlak, u sadašnjem znamenovanju ove riječi,[6] nego je prije jedogonja, kako u Risnu sad zovu čovjeka, iz kojega u snu izigje duh.[7]

[6] Što se tiče drugih pogleda o vukodlakovu biću, isporedi u **Dijelu IV,** str. 37—9 (137—9).
[7] Vuk. **rječ.,** pod **Tenac** i **Jedogonja.** Da li je sa **tenac** srodno "tânčiti", što u Dnbrovniku znači: lutati besposlen (Vuk. **rječ.**), to ja ne znam. Značenje glagola pristaje.

Mrtvi ljudi mogu da postanu tenci, mogu se "potenčiti", kao što se mogu, s druge strane, i "povampiriti". Jednu zgodu potenčenja Vrčević znamenito pripovijeda ovako:[8] "Kažu mi, da se pokojni Jokan Markišin potenčio, i da noću izlazi iz groba. Svak živ od straha umro. Pripravili trnov kolac, i pri njemu crnog ugiča privezali. Pogjosmo u groblje. Stavih petrahilj, očitah vaskrenu molitvu, pa prekadih grob, a oni navališe otkopavati sve do preliješa. Digoše i preklopnice, kad li sbilja! ne bijaše se ni još pokojnik počeo raspadati, no se naduo kao kabao, a oba oka izbuljio. Uzeše kolac i probodoše ga, a nad njim zaklaše ugiča, prelišе ga s krvlju ugiča, pa opet pločama preklopiše i zemljom zatrpaše. Sinovi pokojnoga Jokana platiše i narediše, da ga danas na leturgjiju spomenem, i tako da ga od grjehova oslobodim." U kazivanju očigledna je, i pokraj nagodbe megju novom i starom vjerom, poganska žrtva ugiča, i krvi mu, na udovoljenje pokojnikovo. Iz ove nesumnjivo starovjerske zgode mi ovdje samo bilježimo to, da nevoljni tenac ležaše u grobu cjelovit: on "ne bijaše se ni još počeo raspadati."

[8] **Niz prip.,** na str. 331—2.

Sada čisto razumijemo poglaviti razlog, zašto Slaveni, prije nego se oni krstiše, najvoljahu sažeći mrtva tjelesa svojih milinaka. Slaveni, kao što od pamtivijeka, čak od vedičnih doba, i ostali Arijci, osim Eranaca, ili izravno ukopavaju u zemlju mrce, ili ih prije spaljuju, ali kod većine Slavena, od ova dva načina mrtačke sahrane najpreče je spaljivanje. Kažem kod većine njih, jer sva slavenska plemena mrce ne spaljuju, kako je to vidjeti iz dosad otkopanih starih slavenskih grobova.[1] A i kod Slavena, gdje bijaše u običaju spaljivanje, doista nije se svagda ovo vršilo. Mnogi ne mogahu to činiti već za to, što prilično veće stoji spaliti jednu lešinu, nego je na prosto ukopati. Osobito svečani slavenski običaj paljenja umrloga na korabu ili čamcu, što bi se tad pustio niz vodu, bješe vrlo skup, i dolikovaše samoj gospodi i

ljudima imućnijim. Po historijskim svjedočanstvima, najviše pali svoje mrce istočna velika grana Slavena, Anti, od kojih postaše potonji Rusi. Jesu li mrce palili Srbi i Hrvati? Rekao bih, da jesu, barem, Srbi. Još u docnije vrijeme, to u vrijeme već posvuda prihvaćene vjere Hristove, kad 1355 g. preminu silni Dušan, "tijelo toga viteza", veli dubrovački historik Lukarić, "bude doneseno u Makedoniju, te sahranjeno uz svete vatre, u svetomu Arangjelu izvan bedema grada
Prizrena."[2] Te "svete vatre" nisu za cijelo vatre koje hristjanske. S druge strane, doznajemo od svjedoka prije pomenutog, od Arapa Ibn-Fadhlana, da medju Srbima X vijeka starinski običaj dužaše ženu s mužem umrijeti. U Rusiji, žena, ili drugo mlado čeljade iz doma, umiraše s mrcem, dok bi ga udavili i proboli, pa onda zajedno s ovim sažegli.[1]

[1] Osobito u Rusiji. otkriše i ispitaše mnogo starinsko groblje Slavena. Kad slavenski grobovi i stećci budu i u nas u dovoljnom broju proučeni, onda ćemo i mi više saznati o nasoj religiji groba.
[2] Luccari, **Annali di Rausa,** 1. II, p. 6: "Il corpo di questo heroe (Dussan) fu portato in Macedonia, et con fuochi sacri fu sepellito in S. Angelo fuori delle mura di Prizrien".
[1] Kod Kreka, **Einl.,** s. 425 i 427—30. Osim Slavena, megju Arijcima još u Indâ, a valjda i u Trakâ, žrtvuje se živa žena s mrtvim čovjekom. Stara Rig-Veda čisto ne zna za žrtvu žene; ali, pošto je taj običaj i slavenski i indijski, biti će i zajedničkog postanja arijskog. Dašto, za mrtvim mužom, ili domaćinom, svagda ne ide žena: ovo se čini, od odanosti, najviše u domovima otmjenikâ, te je strogi zakon, mjesto svojevoljne ljubavi, i u samoj Indiji zavedrn istom docnije. Žrtvovala se žena radi toga, da mrtvac bude š njom u društvu i onamo na drugom svijetu. S istog razloga, kod još drugih Arijaca, klali su se robovi, a i sluge najmilije, pa s mrcem, uz konja mu i oružje, spaljivali. A spaljivalo se na lomači, da se mrcu ugodi, koješta lijepo i dragocjeno, otkad pitomije osjećanje i napredak civilizacije ukidoše svaku ljudsku žrtvu. Tako, na veličanstvenoj lomači Cezarovoj, ognj sažeže silesiju stvari, nabacanih od njegovih legionara, od prijatelja i od matrona (Suetonii, **de Vita Caesarum,** 1. I, c. 84).

Paljenje živim ognjem opraštaše najbrže umrloga od teškog spoja s tijelom, a čišćaše i njega i prisutnike kod pogreba od gadne truhline, od svake mrlje. Po općenitoj tvrdoj vjeri Arijaca, mrtac može da oskvrni, da omrcini, sve živo. Poznata je zapovijed u rimskih dvanaest tabla: "Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito." I nearijske mnoge pukove, naosob Semite, tištaše, i tišti, misao mrtačkog oskvrnuća. Smrt, koja s mrtvacem hoće na žive da navali, treba svojski odbiti, uklanjajući predmete, što ih se mrtvo tijelo nekako dotaklo. Ovog vjeroranja neprevarni tragovi ostaše u našem narodu. U nekim mjestima Srbije, u sobi umrloga, pošto se iz kuće iznese, sve se odmah čisti; izmiču otuda hljeb i kvas, vodu i drugo piće, te prosiplju i bacaju na polje; bacaju i metlu, kojom je soba i kuća počišćena; haljine, u kojima je mrtac izdahnuo, nose daleko van sela, i ostavljaju na kakav trn da truhnu. Mrca pokrov mnogi sijeku oštrim kamenom, a ne režu ni nožem, ni nožnicama; ne bi se više mogli naoštriti, "mrtvorezni" ostali bi nož i nožice, da se njima reže.[2]

[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, str. 197.

Ali od mrtačkog uticaja živima ništa ne pomaže, koliko oganj. Kad se ukopnici vrate s groblja, dočekuju njih, pred kućom umrloga, s vodom, da se umiju, i sa živim ugljevljem na vatralju, da se prečiste. Svaki od ukopnika uzme po jedan ugljen, premetne ga iz ruke u ruku nekoliko puta i preko sebe prebaci natrag.[1] Živi se ljudi onda oprostiše svake natruhe.

[1] Id., str. 198—9.

Umrli najradije privlači k sebi svoje žive "jednomjesečiće." Zovu se ovako oni, koji su se rodili u istom mjesecu. Jednomjesečiće smrt hoće u isto doba da kosi i prikuplja. Za to, kad jedan od njih umre, onaj, koji je u životu, metne u isto puto svoju nogu s nogom mrtvoga, pa baba kakva te dvije noge zaključa sponom. Dozove se onda jedan vršnjak, i svezani reče mu: "Da si mi po Bogu brat, odriješi me!" ili: "Primaš li Boga i svetoga Jovana, da izbaviš roba iz groba?" Moljenje ovo ponavlja se tri puta, i tri puta baba zaklapa i otklapa puto. Je li mrtac već sahranjen, idu i vrše to na grobu njegovu. Onaj, koji je od mrca odriješen, i ovaj drugi, koji ga odriješi, postaju pobratimi. Takav običaj poteže se po svoj

sadašnjoj Srbiji, kao što kod muških jednomjesečnika, tako i kod jednomjesečnica ženskih. Od vremena toga oprosta, i ove medju sobom žive kao sestre.[2]

[2] Vuk. **rječ.,** pod **Jednomjesečići** — Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII., str. 197—8.

Prostim našim ocima, pa i prostim našim ljudima današnjim, smrt je nešto kužno, što se svagda najlašnje priljepljuje na žive. Radi toga, dok se mrtac ne sahrani, čeljad od njegove kuće ne smiju ništa jesti:[3] kroz to jelo bi se otrovali. A mrca, iz kuće iznesena na okupanje, ne smiju natrag vratiti: on bi "kuću zatvorio mrtvim kocem."[4] Pa i ne treba mrtačkog tvarnog doticaja, da se živima lijepo zdravlje kvari. Više puta, dosta je pripomenuti mrca, a smrt će rupiti. Za to, kad naši ljudi hoće drugome da kažu, da je ko umro, vele njemu: "Da si ti živ i zdrav!" [5] a i u opće gotovo nema besjede češće od ove: "Zdrav si!" ili: "Od Boga ti zdravlje!" ili: "Bog ti zdravlje dao!" [6] Ovaj strah pred svakim dodirom sa smrću proteže se i na samu bolest. Kad naš čovjek kazuje, da ga boli, može bolest na drugoga preći, pa, da ne pregje, on rekne: "Tebe zdravlje, mene boli to i to." [7]

[3] Id., Gl. XXXVII, str. 170.
[4] Id, ib.
[5] Vuk. **posl.**
[6] Id.
[7] Ili: "Da ti je na zdravlje", ili: "Zdrava ti glava" (Vuk **posl.**), a žene dodaju: "U našega čabra gvozdene uši!" (Vuk. **rječ.,** pod **Čabar**).

Šta više? Kad se, govoreći, uporedi, ma bilo u čemu, mrtvi sa živim, valja reći: "Ne budi primijenjeno!"[1] O smrti, o ukopu, o svakom bolu o nesreći kakoj, treba svagda eufemistično govoriti; to su kao žive strahote, koje će obzirni čovjek tiškati svojom spretnom, blagom riječju.[2] A je li kome do kletve, nije dobro da kaže: "Tako me odmah ne ukopali!" nego je bolje ovo drugo: "Tako me zemlja ne radovala!" [3] I za zlobu, zavist i sve slično, reče se: "Tako me zloba, zavist, šteta, ne radovala!" [4] Jest podmuklo i kobno mnogo šta: konj, ako ne zoblje, kobi svoga gospodara; otac kobi dijete svoje, kad njemu, na pr., ne kupi novu kapu, a kupi ostaloj djeci[5]; žena kobi drugoga muža, kad žali prvoga. [6] Mogu da se kobe ljudi megju sobom i onda, kad se samo sretu ili stignu, pa, da se tome uklanjaju, jedan drugome veli: "Dobra kob! dobra stiž!"[7]

[1] Na primjer: "Pokojni Mirko bio je, ne budi primijenjeno, tako visok kao ti" (Vuk. **posl.**).
[2] Na pr.: Ne bi li se kuga umilostivila, mjesto njezinog imena, kaže joj se: kuma.
[3] Vuk. **posl.**
[4] Id.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Kobiti.**
[6] Bogišića **pjes.,** 86, v. 131—3:

"Poče cvilit' ljubi Kraljevića,
ali joj Mihna dade zaušnicu:
Što me kobiš, iskobila glavu!"

[7] Vuk. **rječ.,** pod **Stiž.** U svakom poslu, mnogo je do nehotne "namjere", ili "namjerne", te se za to i kaže: "Što je Bog dao i namjerna."

I preko čije volje, kobna riječ leti, da zatire. Radi **kugjenja,** kobno je reći: "**kuda** ćeš?" — "**kuda** si pošao?" — "**kuda** si naumio?" — te, mjesto toga, valja zapitati onoga, koji polazi, sa: "Ako Bog da?"[8] Ista pažnja nalaže riječi: **veseo, sretan,** kad bi se imalo reći, da je ko **neveseo, nesretan.** Što je mrtvo i nezdravo, sve se može nehote primijeniti, a hotomice i namijeniti na čeljade živo i zdravo; sve može biti "urečeno", pa je svijet pun svakojakih "uroka", a dešavaju se česti zlovarni "uročnici" i "uročnice." [9]

[8] Vuk. **posl.**
[9] Najživlje se ovo kazuje u Vrčevića **nizu prip.,** na str. 74: "Kad su ih u crkvu poslali, obojicu gjece omrčiše ispod desnoga uha garevinom zemljanoga lonca, i po čelu izmedju obrva, da ih ne bi ko na krštenju urekao; a da bi živjeli, zakleše popa i kuma najstrašnijom kletvom, da nikome ne kazuju, ni da je oboje muško, ni kako im je ime, nego da je jedno muško i da mu je ime Živko, a drugo da je žensko,

ime joj Jokna. Ovim su ih imenima zvali za punanu godinu, i niko, izvan kutnje čeljadi, nije u komšiluku znao, da je oboje muško, ni kako im je ime".

Da se od toga brane, naši ljudi vapiju, gotovo pri svakoj zgodi: "Ne budi uroka!" — "Ne čuj, Bože na zlo!"[1] jer urok u svašto se uvlači, i iz svašta, na zator živoga svijeta, izilazi. Hvali ko koga, može ga ureći.[2] Začudi li se iznenada ko čemu, eto uroka i nesreće,[3] pa valja odmah, ne bi li se to otklonilo, primjetiti: "Začudio se prebijenoj golijeni!" ili: "Luk ti u oči!" ili: "Oči u kamen!" ili: "Oči u panj!" [4] A najveća je žalost u tome, što na ovoj zemlji jest urokljivo, strada od uroka, navlastito ono, što je najsretnije, najnježnije i najljepše: tako, na pr., od uroka i zlih oči niko toliko ne pati, koliko mala djeca. Ima i udesnih kuća, čitavih porodicah urokljivih.[5]

[1] Vuk. **posl.**
[2] Vrčevića **niz prip.,** na str. 215-6: " ..... o Božiću prošastom navršio je, na zdravlje, devetnaestu godinu; raščinio se životom, da mu nije urok, kao da mu ima dvadesetipet."
[3] I sama riječ: čudo, u našem jeziku, znači, kraj ostaloga, nesreću i bijedu.
[4] Vuk. **posl.** Isto tako, kad se što ostavi, pa neko reče: "Što će to? "valja mu u riječ upasti, i kazati: "Zlu ne trebovalo!"
[5] Vuk **pjes.,** knj. III., 78, v. 110: "jer su jadne roda urokljiva."

Kao da je upravo živ, ljude tjera urok, te Crnogorci vele: "Tako me zli narok ne ćerao!"[6] Gine svijet i od stvarce najneznatnije, na pr. od haljine, sašivene ujamkom, ili ureznikom.[7] Od tolikih napasti čovjek, doduše, može da učuva svoj život i svoje zdravlje, ali to biva uz neprestano budni obzir, uz gore pomenute i još druge formule odbijanja naletnog zla i smrti.[8] Pa, osim odbijanja smrti, čovjeku je red izravno slutiti sebi život i zdravlje. Kad on vidi prvo voće nove godine, ili s proljeća čuje u šumi prvu kukavicu, ili u zraku pripazi prvo jato ždralova, treba mu uskliknuti: "Na život i na zdravlje!"[9] Tako sluteći, naslutiće. Sluti se i u snu, izvan prave svoje svijesti; sluti se dobro ili zlo, život ili smrt, dašto ponajčešće smrt, jer su snovi u čovjeka većinom nezgrapni i turobni.[10]

[6] Vuk. **riječ.,** pod **Narok.** Isporedi i stih: "Stiže urok na konju gjevojku" (Vuk. **pjes.,** knj. III, 78, v. 148).
[7] Id., pod **Ujamak** i **Uresnik.** A. smrtna je i "nagaza" i "prostrjela" i još drugo što.
[8] Veoma pomaže riječ: "tamo!" zgodno upotrebljavana: "Tamo, njega ubio grom!" — "Tamo, nju ujela zmija!" — "Tamo, njemu otpala ruka!" Kažu ovako o nesreći, koja se drugome desila; a kažu isto i u pogledu moralne rugobu, koju hoće da od sebe odmaknu: "Tamo, on pas!" — "Tamo, ona kučka!" (Vuk. **posl.**).
[9] Vuk. **posl.**
[10] Neki su snovi u našeg puka već nesretni za to, što se oslanjaju na arijsku simboliku, te se iz njih pomalja arijski nesretan biljeg. Tako, na pr., riba je dobro jelo, a opet nije dobro o njoj sanjati (Vuk. **posl.,** na str. 335). Rašta to? Radi arijskog vjerovanja, koje ribu kašto privezuje za tminu i noć (Gubernatis, **Myth. zool.,** v. I. p. 267). Više ne dokučujući pravi smisao ovakim snovima, naš puk pri njima kaže: "U sna se ne snilo, a na javi se desilo!" (Vuk. **posl.,** ib.). Po srijedi je arijska simbolika i u nekim susretima živinâ.
Nije na dobro, kad ko naigje na zmiju ili na zeca, ili njemu oni pregju preko puta (Milić. **živ. Srba,** gl. XXXVII., s. 172): zmija oličuje noćnog Ognja (kako to vidjesmo u **VI Dijelu**). a zec noćnog Mjeseca (Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II., p. 80—3). U ovom slučaju, zmija eufemistično zove se: poganica. Naprotiv, sretne li se lisica, dobro je (Milić, ib.), jer lisica, u arijskom mitu, slika je, osim večernjeg sutona, još jutrnjega zatim osvitka (Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II., p. 128—30). Tako i u pučkim našim pripovijetkama, lisica mnogo puta djeluje i govori kao razumno biće, i ljudima pomaže, a i sama njezina pojava, skoro uvijek, sluti na dobro. Jutrenji susreti jesu najzamašniji, pošto se s time započinje dan.
Vrlo je nepovoljno našemu čovjeku, kad u jutru najprije sretne mačku; pa, i kad god mačka začesti krhati, valja reći: "Svoju glavu iskrhala!" (Vuk. **riječ.,** pod **Mačka**). I to je arijsko. Crna mačka Arijcima nagovješćuje skoru smrt (Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II., p. 65—7).

A, dok je desno zdravo, lijevo je nezdravo, te ne valja piti iz lijeve ruke.[1] Ovo gusto i crno praznovjerje, koje većim dijelom suče iz pojma o smrti i o zaraznoj nečistoci mrtačkoj, svojina je sviju

Arijaca. Eno, i sami Heleni, ti najvedriji i najveseliji Arijci, ne oteše se posve onome tužnome uticaju. Postoji i u njih podobar dio našega netom pomenutog mišljenja. Helen ne stupa u božji hram već samom desnom nogom, i desno pruža čašu pri žrtvi, pače s lijeva na desno oblači se, a i piše, premda fenička slova, što ih usvoji, pisahu se s desna na lijevo.

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Lijevo.**

Štošta pogani grčkoga čovjeka, tjelesna nečistoća, porogjaj, bolest; vrh svega, bolest i smrt. Ko teško oboli, pa od bolesti ozdravi, okupaće u moru sebe, rublje i odjeću. Sve što je živo i svijetlo, ono najteže oskvrnjuje čovječja lešina. Grobovi stajahu daleko od svetih hramova, a hram bi postao svaki put nečist, gdje bi u njemu ležao čovjek na umoru. Ukopnici, i oni koji mrca sprovogjahu, makar to činili po sinovljoj dužnosti srodnici najbliži, svagda, po ukopu, čišćahu sebe najvećom pomnjom. Kad je u kakoj kući bio mrtac koji, čeljad, iz nje izlazeći, skropljahu se čistom vodom, što se nahogjaše ispred vrata u sudovima, tamo donesena iz druge neopoganjene kuće. Zamračivala smrt i samu čistinu domaćeg ognjišta; pa, na pogjekojem mjestu, svake bi se godine, po svima kućama, gasila vatra, i živa nova donosila s oltara sjajnog Apolona. Evo ovako i provrtnog bistroumnog Grka zbunjuje svaki mrtački doticaj.[1]

[1] Ima u Grka i opreznih eufemizama, s našima veoma sličnih.

Drugim tromijim Arijcima mrtačka napast bijaše još teža. Ozbiljnome Rimljaninu, tome sjediocu seljaku, sve se misli mrsile pred strahom mrtve nečistoće i svakojakih crnih naleta. Branio se on onim i ovim ustukom, i bezbrojnim molitvenim formulama, kakogod i za našega seljaka svako zlo ima svoj ustuk", pa oda zla brane "dobre molitve"[2] i suprot "zlih časa" lijepo nazivani "dobri časi."[3] Mnogi lijek, eda smrt ustukne, daju i vračari i gatari i bajači[4]; mnogo zlo ispravljaju eufemizmi; ali, pokraj takog sumornog mišljenja, ljudstvo ostaje kao upleteno u opasnoj mreži, iz koje nije lako izvući neozlegjeno svoje zdravlje i život svoj. Usta na ovakovu religiju smrti i zebnje genialni rimski pjesnik Lukrecij, te mu pade oštra riječ: "religio autrix malorum." Istom Hristova vjera ukloni zaziranje i žacanje od mrca, izmijenivši strah pred mrtačkom tvarnom nečistoćom sa uzvisitijim strahom pred duševnom nečistoćom od grijeha.

[2] Najjače su one, što ih izriče domaćin, u staro doba kući prvi svećenik.
[3] U nas, čovjeku pritječe u pomoć: "dobri čas", "bolji čas", "najbolji čas", "veliki dobri čas", pa i mnoštvo "dobrih i sretnih časa." Vidi, u Vuk rječniku, **Dobru molitvu.**
[4] To su "vješci" i "vješće", ili "vještice", koji sve najbolje znaju, a svoje znanje obično pjevaju. Naš **vještac,** po činu, tačno odgovara indijskome **kavi,** latinskome **vates** i grčkome μαντις, pa on bješe i u nas svećenik sve dotle, dok ga osudi nova vjera, te njemu spade čin, a i riječi časni smisao. Mi posebito ne govorimo o poganskom svećenstvu Srbâ i Hrvatâ, jer mu nestaje svakog historijskog i tradicionalnog svjedočanstva. Svoje svećenike imadoše sjevero-zapadni Slaveni.

Hristjani otimlju se smrtnoj sumornosti time, što vjeruju, da će tijelo svakog pravednika pročišćeno uskrsnuti i opet uz dušu prionuti, te s toga oni i najvole, da im mrci budu, onako na prosto, u zemljii ili u grob sahranjeni.[5] Naši oci pogani naprotiv mišljahu, to već vidjesmo, da dušu treba što skorije oprostiti od truhležnog tijela. Česta izreka naša: "Bog da mu dušu prosti!"[6] valjda je prenesena iz stare vjere u novu, pa se negda razumijevala u smislu, da bi vrhovni bog čim prije odvojio dušu od lešine. Ja već rekoh, a sad još jače naglašujem, da slavenski i naš običaj sažizanja tjelesa meni se ukazuje u ovome vidu bržeg odvoja duše od gnjilog i teškog tijela. Ako kod umrloga sve udara na mrtavštinu, onda što zgodnije, što li zdravije, nego živim ognjem spaliti i uništiti raspadno tijelo njegovo?

[5] S ovog razloga i danas crkva vojuje protiv incineracije, na koju, a druge strane, ustaje sudnica, zbog istrage otrovanih tjelesa.
[6] Vuk. **posl.** Ovo "prostiti" s akuzativom dolazi osobito ondje, gdje je sav ostali govor poganski:

"Pa Komnenu pokoj duši daje,

napijaju Komnenu za dušu:
Bog da prosti Komnen-barjaktara"
(Vuk. **pjes.,** knj. III., 26, v. 544—6).

Po hristjanskom uvjerenju, ova naša pùt proslaviće se i prosvijetliti, i nerazdiona drugovaće s dušom navijek; po vjerovanju Slavena, pùt umrloga sprječava dušu, pak je pustiti tijelo, da, što brže truhne i raščini se, a još je bolje, kad lešinu za tinji čas sažeže vatra. Za Slavene, duši je tijelo tamnica u tako oštrom značenju, da prevazilazi hristjansku misao o putenom pritvoru, što duhu smeta. Crkva osudi bogomilsku bludnju, da su duše demoni, tjelesima zaključani, utamničeni.[1] Ja bih hotio misliti, da je ta bludnja srpski starinski nazor, što se uvuče u manihejsku dogmu, ili š njom se steče. Duša je Srbima i Hrvatima sasvim odvojena od tijela i od tjelesne gnjiline. Na potpunu rastavu jedne od drugoga šiba i stajaći pučki govor o pokojnicima, gdje se sama duša ističe, dok tijelo pokojnikovo skroz iščezava: " ..... šiljao je svake godine obilatne milostinje manastira Duži pred dušom mrtvoga Jovana, a za zdravlje živih."[2] — " ..... jednu zemlju, koju je pokojna Angjuša Komnenova pred dušom crkvi zapisala."[3] Ono je "pred" tako materialno, da bi se tu iščekivao spomen tijela, a ipak o tijela nema spomena.[4] I drukčije, baš tvarno govori se o duši jedinoj: " ..... drugoga (sina) ostavićeš, da te u vječnoj čitulji spominje i na oni svijet duši mjesto u carstvu nebesnom namjesti."[5] — "Kako si me, babo, nadomio, — tako svoju dušu namjestio!"[6]

[1] Rački, **Starine,** knj. XlV, 8: "Quinta veritas: .... romana ecclesia dampnat et reprobat errorem Manicheorum dicentium, animas esse demones corporibus inelusos".
[2] Vrčevića **niz prip.,** na str. 83.
[3] Id., str. 323.
[4] Upotreba predloga **pred,** kad je riječ o duši, nije samo jekavska, već je općenita u narodu. Tako i u bosanskoj Jukićevoj zbirci pjesama (knj. I, 3, v. 140—1): "Blago daji ocu kalugjeru, — a pred dušom Kraljevića Marka." Dok nestaje pravoga tijela, duša je saobražena u obliku tijela.
[5] Vrčevića **niz. prip.,** na str. 77.
[6] Čojkovića **pjev.,** 71, v. 39—40.

Čudan je ovi izraz: "dušu namjestiti", i ne tumači se, već ako se uzme, da se čitava ličnost jednog pokojnika u raju obrazivala dušom, da se sastojala od same duše bez tijela.[1] Srbima i Hrvatima vrijedi duša na golo, duša prelagana, dok se lešina prepušta, da "joj zmije oči ispiju",[2] kako to kaže pučki govor, ili se prepušta vatri, da je proždre.

Spaljivanje mi privezujemo dubljoj misli iz stare vjere još sa općenitog razloga, što religija, gotovo u svih naroda, vlada baš cijelim grobom. Mrtačko groblje, i u samih nenaprednih pukova, sve je osuto nadama neumrlim, i fantastičnim utvarama, po vjerovanju sazdanim. Religija groba izavre iz dubine pučkog srca, pa kroz to srce stvoriše se pogrebni obredi, svaki od kojih ima stanovito znamenovanje. Reklo se, da paljenje tjelesa pripada narodima nomadnim za to, što se vatra kod njih danomice na veliko upotrebljava, pa, da svoje mrce sažde, imaju svagda na dohvatu šumu, šušanj, travu, dok nasuprot težački narodi ukopavaju u zemlju mrce, kao što su vični metati u zemlju žito.[2]

[1] U pučkoj literaturi cigli jedanput. što je meni poznato, s dušom spominje se, svečanim tonom, i tijelo, to u pjesmi o sv. Savi (Vuk. **pjes.,** knj. II, 23, v. 36—9):
"U glas viknu gospoda rišćanska:
Prosto da si, Nemanjiću Savo!
Prosta duša tvojih roditelja!
Prosta duša, a čestito tijelo!"
Ali je lako razumjeti, da je ovdje ova pripomena o tijelu uzeta iz blaga sv. Save, t.j. iz vjere Hristove.
[2] "Što ne korotova sinovca dajbudi godinu dana, dok mu zmije oči ispiju?" (Vrčev. **niz prip.,** s. 59) Ovako, sasvim ozbiljno, jedna žena kori djevera, a govori o svome sinu. Može biti, da zmije ovdje znamenuju, simbolično, oganj (**Dio VI,** str. 49—81 (177—209).

Ali naturalistična ova teorija ne pogagja svuda. Rimljani su pravi težaci, a ipak spaljuju lešine, naime, to čini u njih svaka kuća vigjenija i imućnija, svi starovjerci patriciji.[4] Nisu skitači ni Skandinavi, ni Slaveni istočni; pa kod nijednih Arijaca, izuzevši Inde, ne plamaju svečanije lomače, natrpane na korabima i puštene niz rijeke. Skandinavi i Slaveni pale lomaču pri nagnuću dana ili noćnom mjesečinom, koje je vrijeme takogjer udešeno prema vjerskoj misli.[5]

[3] Najprvi ovo reče J. Grimm.
[4] Osim maline njih. Korneliji, na pr., sve do diktatora Sule, svoje mrce izravno sahranjuju u grobove, te je prošlog vijeka otkrito posebito groblje Skipionâ, najglasovitije grane od ove **gens.** Ali izuzetkom potvrgjuje se opće pravilo. U ostalom, kod mnogobrojne svjetine najviše se zakopavalo onako na prosto, što dokazuje i rieč **humatio** za svaki ukop. Da su Rimljani običaj kremacije preuzeli od Grka, ili od obližnjih Etruraca, nije ničim dokazano. Način ukopa, jer je vjerski, jedan narod lako ne mijenja.
[5] Gledaj to, na str. 124—125 (222—3) **Dijela II.**

A ništa drugo nego opet vjera skloni Erance, da odstupe od dvostrukog arijskog običaja spaljivanja i neposrednog zakopavanja, te da sebi zavedu treći običaj, što je posve nastran i upravo čudnovat. Izlagahu oni mrtva tjelesa, da ih grabežljive tice iskljuju i psi raznesu. Čemu to? I to radi vjere. Mazdejska religija u velike obožavala svetu Vatru i svetu mater Zemlju. Da se Vatra i Zemlja ne bi oskvrnile dodirom truhlih tjelesa, koja su već svojina zloduha, radije ih puštahu onako na plijen ticama i psima; a ni sami kraljevski oholiti Akemenidi ne imadijahu drugog sahraništa.[1] Mazdejci, eto, do takove nastranosti dotjeraše arijski svoj pojam mrtačke nečistoće. Vidjeti je, skoro iz svega, da vjera nalaže Arijcima pogrebne obrede, pa da i Slavenima, i nama Srbima i Hrvatima, ona svjetovaše spaljivanje. Vjetar piri u zapaljene lomače ruskih otmjenika; veliki sveti ognjevi užižu se, u Prizrenu, okolo mrtvog tijela Silnoga Dušana[2]; iz onog vjetra, i iz ovih ognjeva, mi čujemo gdje romoni vjerski glas, a glas je taj: čim se prije istroši mrtvo tijelo, tim brže duša dostoji se sreće na drugome svijetu.[3]

[1] Perzijanci kao tajom i nerado govorahu o svome mrakom načinu pokopa (Herod., 1. I; c. 140).
[2] Vidi gore, na str. 122.
[3] Vjera potpuno vlada grobom i u Egiptu, ali pravcem baš protivnim slavenskome. Memfiski faraoni natrpavaju ogromne piramide, da im imbalsamirano tijelo ostane pod onima navijek netaknuto, a s tim i duša da bude mirna.

Ovome izlaganju mi bi premašili cijelj, te išli preko naše namjere daleko, kad bi htjeli ustvrditi, da misao brzoga oprosta duše, pomoću ognja, od mrtvog tijela bijaše sasma čista kod svih arijskih plemena, u kojih postojaše običaj paliti mrce. Valjda ta misao niti ne polazi iz najstarijeg vremena vjerovanja arijskog. U Rig-Vedi naći je izraza takvih, iz kojih proviruje želja, da se mrtvo tijelo očuva, kako bi se pokojnik š njim mogao baš do sita nauživati u raskošnom raju. Mi hoćemo da kažemo tek ovo: Slaveni većinom, pa zar uz njih i pogdjekoji drugi Arijci, cijenjahu, da vatra, dok dušu oprašta od truhležne težine, nju ubrzava i pute joj k raju najbolje čisti.

Duša, oproštena, s ovoga svijeta prelazi na drugi. Imaju dva svijeta, ovaj i onaj, oba sjajna, kako to kaže i sama riječ **svijet.** Sa ta dva svijeta još se kunu naši ljudi, najskoli jekavski: "Tako mi ovoga i onoga svijeta!" — "Tako mi oba svijeta!"[1] Nek niko ne misli, da je ovakova zakletva zadahnuta novom vjerom, po kojoj čeka čovjeka bolji svijet iza teškog življenja u ovoj dolini suza. Nazor o dva svijeta toliko je star, koliko i arijsko vjerovanje. Taj je nazor već potpuno razvijen u Rig-Vedi, gdje oba svijeta[2] idu po mnogoj molitvi indijskih svećenika i pjesnika, kakogod idu često po ustima naših ljudi. U Rig-Vedi, oba svijeta jesu Nebo i Zemlja, što su prvi sjemeniti izvor svemu, toliko ljudstvu, koliko bogovima, pa neke himne upravljaju se njima, vječitim i samosazdanim. Pojam vječnosti, kod tih svijeta, kao da naglašuje i naša poslovica: "Tako mi svijeta i vijeka!"[3]

[1] Vrčevića **niz. prip.,** passim.
[2] Njemački prevoditelji Rig-Vede kažu: "beide Welt", ili "Weltenpaar."
[3] Vuk. **posl.**

Ja držim, da su odavna u narodu takogjer i ovi izrazi, kojima se oba svijeta označuju: "Otišao na istinu!"[4] — "Kada bude na istini!"[5] — "E, on je otišao na istinu, a mi smo na laži!"[6] Ali, ti izrazi, premda starinski, čini mi se, da su postanja novijega prema onima prvašnjim. Mogli bi biti skrojeni po hristjanskom isticanju lažnoga ovog svijeta i istinitoga drugog. No, tako su čisti i osječiti, kako ih obično nije naći u govoru ostalih pokrštenih europeiskih naroda. Za to je veća prilika misliti, da k nama dogjoše, kao i drugo što, iz vjere mazdejske, izravnim uticajem Eranaca, stojeći negda blizu do Slavena, ili putem neizravnim preko manihejske jeresi. Religija u Avesti upire uvijek u dva načela, u dvije protivštine, megju svjetlosti i tamom, toplotom i studeni, plodnosti i jalovosti, pa i u moralnu oštru opreku megju istinom i laži.[7] Može biti, da spada amo i "Bog istini", koji često dolazi u našim pjesmama. Mi se ovdje na tome dalje ne ustavljamo.

[4] Id. To jest: umro je.
[5] Id.
[6] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXI[, na str. 205.
[7] Napisi kraljeva Akemenida naglašuju laž i istinu taman onako, kao što i neki naši ljudi, a i pisci, kad hoće da nekako ushitno i svečano govore.

Drugi svijet, u koji duša poslije svog lutanja ulazi, ima dva mjesta, pakao i raj. Oba su mjesta na visini, megju nebom i zemljom, a prvi je na putu pakao. Praslavenska je riječ pakao, što bijaše prebivalište jedno dušama još i prije, nego li nova vjera Hristova riječ preuze, da njom označi pakao hristjana. **Pakao** nosi: plamena magla, rudi oblak.[1] To je, po poznatom arijskom vjerovanju, veličanstvena, ali kobna magla i oblak, usred kojeg, pri sutonu, pri večernjem požaru, zapada božje Sunce, u prvome od svojih noćnih triju obličja. Kadno duša do tog mjesta uzleti, ona će i dalje, jer je mjesto sumorno i nepogodno. Put joj je preko pakla, a tim putem ide k raju. To nam čisto kažu ljudi iz Podibra, u Srbiji, koji sud poslije smrti sebi umišljaju ovako: "Na onom svetu svaku dušu dočeka Arangjeo, pa izmeri na terazije njena dobra i zla dela. Posle te mere, upućuje svaku k raju, a put ide preko pakla. Ako je na merenju preteglo dušino dobro ovoga sveta, njoj se učini, da je širok most preko pakla, i ona pregje bez brige; ako li su pretegla zla dela, onda joj se učini prelaz uzan kao dlaka, i tako ona pada u pakao."[2] U ovome prezanimljivom kazivanju Podibrana, jedino što je hristjansko, to je Arangjeo, koji i sam, inače, ovdje zar pristupio kao prestavnik sunčanog kakvog lica, ili zar višnjega Vida.[3]

[1] **Păclă** u rumunskom jeziku, u koji pregje iz slavenštine, još znači:
magla (Krek. **Einl.,** s 422), kako to već drugdje navedosmo.
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 171. Tako i u jednoj tužbalici (Vuk. **živ. i ob.,** s. 180) put ne vodi ravno u raj: "Nije ti se načuditi, moj putniče! — gje si tamo uitio, moj itniče! — Tamo kažu dva svijeta, moj svijetu! — i u njima dva cvijeta, moj cvijetu! — Raj je jedan, drugo divan, moj delijo! — U raju je mjesto tebe, mudra glavo! — a divan ćeš prolaziti, divna diko!" **Divan** stoji ovdje mjesto **pakao;** ali kako se tu uturi riječ ova, i šta zapravo znači. ja ne znam.
[3] Pošto u Muhamedovoj vjeri angjeli vode račun o dušama, pa je i muhamedovski pakao odmah do raja, mogao bi ko pomisliti, da vjerovanje Podibrana nije izvorno, nego uzeto od Turaka. Ali je ono ipak izvorno. Kod Turčina, na umoru, dva su angjela, od kojih jedan, stojeći njemu na desno, piše u knjizi dobra njegova djela, dok drugi lijevi u drugoj knjizi piše zla djela. Pa je i cijela prestava suda u duši drugačija. Ne sude angjeli, već sudi Bog, a ne sudi se duši odmah iza smrti, već na kijametu, na općenitom strašnom sudu, kad u posljednji dan zatrubi, unakrst svijeta, uskrsna truba. Ukazaće se onda angjeo Israfil, ali samo za to, da uskrsnute ljude privede na sud. Iza božjeg sugjenja, angjeli prate gomilama pravednike u raj, dok drugi angjeli prokletnike turaju u pakao ognjeviti. Do pakla je raj, ali k ovome ne vodi most. Kako kaže sedma **sura** korana o "razdionom zidu" (**Der Koran,** aus dem arabischen übersetzt von dr. L. Allmann, Bielefeld und Leipzig. 1881), jedan zid, kao zastor ili platno, odvaja pakao od raja.

Naš most mi nalazimo u knjizi starijoj od korana, u Avesti, gdje mu se Mazdejci mole: "Most Cinvat veličamo mi" (Vi-pered, VIII, 6.). Mazdejski most Cinvat, načinjen od višnjega Ahuramazde, gotovo je jednak s našim. Dolazi k mostu svaki umrli, da dâ o sebi računa. Ko je pravedan, preko njega ulazi u raj, dok grješnik tamo ne može, već ga otolen vuku u pakao. S toga, dušno sugjenje na mostu, megju paklom i rajem, čini nam se nazor starovjerski u Srbâ i Hrvatâ. Što se pak tiče Arangjelovih

terazija, to može biti i davno i novo: davno, pošto ih nalazimo, pri sudu duše, čak u drevnih Egipćana, onda u rabinskim knjigama, pa i u koranu, U gore pomenutoj **suri;** a novo za to, što su mjerila sad posvuda obična slika pravde. Mjerenje dušâ Grci su zvali ψυξοστασια, koju riječ upotrebljavaju najviše gledom na egipatsku religiju. Ponegdje u Njemačkoj, mjeri duše arangjeo Mihovil.

Sad shvatamo cio smisao staroj kletvi, koju čusmo: "Duša mu raja ne vid'la, — nego se vila i vila, — na sred se pakla savila!" — "Duša mu raja ne vid'la, — veće se vila i vila, — na dnu se pakla savila, — te paklu bila podnica!"[1] Shvatamo, mislim, i mutan jedan izraz, što, kunući se, upotrebljavaju osobito jekavci: "Tako mi ovoga i onoga vječnoga svijeta, i tako mi se š njim duša na oni svijet ne prepredala!"[2] Za dušu davnoga Srbina i Hrvata nema žalosti veće do ove, da se ona vije i prepreda s drugim dušama, na dnu plamenitih večernjih oblaka. Neuredne gomile vječno nemirnih duša sačinjavaju kao ogromni oblačni talog, u prostoriji izmegju neba i zemlje.[3] Tu se nalazi prethristjanski pakao.

[1] Gore, na str. 118.
[2] Vrčevića **niz prip.,** na str. 111—2. Biti će ista, po značenju, i druga kletva: "Tako mi se duša s njim ne prela!" (Vuk. **posl.**).
[3] Gdješto, u našim pjesmama, duše u paklu "plivaju po ognjenom jezeru." To bi moglo biti plameno oblačno jezero, ili oblačno more. Ali ovi nazor, ako je nov, može da bude i hristjanski, pa i eranski, ako je od starine. Erancima grješne duše strujale niz rijeku ognjenu.

Pakao stoji tik do raja i u pjesmi crnogorskoj: "Ognjena Marija u paklu."[4] Čudesnoj pjesmi početak je ovo:

"Boga moli Ognjena Marija:
Daj mi, Bože, od rajevah ključe,
da od raja otvorimo vrata,
da ja dogjem proz raj u pakao,
da ja vigju ostaralu majku,
ne bih li joj dušu izbavila."[5]

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 4.
[5] Poganština širi se i dalje, u pjesmi. Kći ne može mater da izbavi, pošto je mati srca odveć otvrdnuta i života raskalašena (v. 72—104). Po svemu, što u ovim radovima rekosmo, mi u toj zatucanoj grješnici vidimo Živu-Vidu, ili Zemlju. Višnja boginja, mati Ognjenoj Munji, ljeti raspustila se mlada u obilju prirode, a stvrdnula se, te i ostarjela, u zimnim mjesecima.

Ako ovdje Ognjena Marija, t.j. Ognjena Munja, ne ide kroz pakao u raj, već obratno kroz raj u pakao, to je do toga, što svetica, ili boginja, ne krenu na put sa zemlje, no s nebesne visine. Ali i u ovoj pjesmi namješten je pakao odmah do uzvisitog raja.

Vruća je želja svakoga čovjeka, i svih svojta njegovih, pa i njegovih prijatelja, da ga pakao što brže mine. Valjda na oprost od pakla, koliko i na brzi oprost od mrtve truhline, ide današnji tužni obred "opraštanja", koje jedva da će biti sasvim hristjansko. U Srbiji, opraštanje obavlja se evo ovako. Kad je bolesnik na umoru, a još pri svojoj svijesti, zovne, pokraj kućne čeljadi, sve svoje prijatelje i poznanike, koji su tu blizu, te im govori: "Oprosti mi!"[1] Stavši predanj i skinuvšu kapu, odgovaraju oni: "Da ti je prosto ovoga i onoga sveta!"[2] A kad je bolesnik u teškim mukama, i ne može da ih se oprosti, svi viknu u tri maha nad njim: "Bog da ti oprosti, i ovoga i onoga sveta!"[3] Ovo: "Bog da ti oprosti" stoji, po prilici, mjesto starijega: "Bog da te oprosti." Vidjesmo,[4] da u drugom sličnom govoru izlazi na vidik ponajviše četvrti padež, osobito u navadnom uskliku: "Bog da mu dušu prosti!"[5] kad se za koga kaže, da je tu skoro preminuo, ili u opće kad se spominju ljudi umrli.[6]

[1] Oko teško oboljelog čovjeka slično nešto vršilo se u Grčkoj i u Rimu. Obližnja rodbina skupljala se oko njega, pa molili Smrt, da ga mimoiđe, ili molili Hermu, dotično Mrkura, da mu dušu lijepo isprati k onome svijetu.
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII., na str. 168.
[3] Vuk. **posl.**

[4] Gore, na str. 128.
[5] Ili: "Bog da ga prosti!" (Vrčevića **niz prip.,** na str. 50.).
[6] Ima i za žive "oproštenih molitava", na kojima je vidjeti odmah, i po ciglom nazivu, da više izrazuju oproštenje pogansko, nego li hristjansko pravo odriješenje od grijeha: "Oba ih sastavi pod jedan petrahilj, očita ih prvo oproštenu, pa vračevsku molitvu" (Vrčevića **niz prip.,** s. 315—6). Ako su take molitve sada svećeničke, to nas ne smeta. Svećenici, naosob oni istotnog obreda, da puk od sebe ne odbiju, nagodiše se s običajima od starine, kako tako ih zastirući nekom koprenom hristjanskom.

Zaostavši u tome paklu, na dnu meteorne prostorije, jesu li duše umrlih muku mučile? Rekao bih, da jesu. To mjesto svake večeri, pri zalasku sunca, prikazivalo se, na zapadu, kao zapožareno u plamenu nagomilanih oblaka, ili u rugjenju uhvaćene magle. Pa je duša bila nesretna već i time, što se ona tu ustavi u svom putu k raju, i s drugim dušama zavi se, preprede se. To po vjerovanju našeg naroda. A, po vjerovanju ostalih Slavena, bilo bi misliti još ovo, da pakao sapinjaše sve nitkove, sve strašivce, koji na bojnome polju pustiše, da ih neprijateljski junaci sijeku: ko pada od ubojničke ruke, ubojniku je rob na onome svijetu.[1] U paklu prepredaju se trome hrpe svakojakih nitkovića.

[1] **Dio VII,** na str. 38 (218).

Ovo je kruta etika, kao što su kruti svi prvašnji narodi, makar pripadali izuzetno savršljivome rodu Arijaca. Ali, može ko pitati: Zar da s takim paklom udovolji se, i smiri se sasvim, podublja savjest naših otaca? Mimo junaštvo i starlišnu razliku, zar ne bijaše u njih i tanjega razbira izmegju dobra i zla, izmegju ljudske pravde i nepravde? Ne osugjivahu li se veliki zločinci na teže muke, nego li one u ajerskome paklu? Da na taka pitanja damo odgovora, nama oskudijeva gotovo i sama mučna indukcija. Nego, površni jedan trag ima i tu. Iz naših izreka: "teško do zla boga!" — "skupo do zla boga!"[2] usporegjenih ga Helmoldovim svjedočanstvom o Crnom bogu sjevero zapadnih Slavena,[3] mi nagagjasmo prisuće Crnog boga i u našoj staroj vjeri. Dalje nagagjasmo, osobito iz nekih naših pjesama (ako se u tom ne prevarismo), da mrkome napasniku naši oci dadoše u državu carstvo, pusto i tamno, to Legjan, ili Udbina.[4] Moguće, da teško bezakonje bijaše ovdje kažnjeno, i da su se pravi veliki grješnici mučili žestokih muka pod rukom Crnog boga. No, ponavljam, ovo je dosta površna pretpostava, bez stalna induktivnog temelja. Kod Arijaca, pakleno podzemno mjesto, uz žestoke muke paklenika, stvori se tek u drugom mahu mitičnog mišljenja. Heleni ipak dosta zarana dogjoše do te novije tvorevine mitične, zamislivši, negdje pod zemljom na zapadu, τα Ταρταρα, tamna, ledena i grozovita.

[2] Tome sad ovdje pridajem stih 85, u pjesmi: "Ognjena Marija u paklu." Zla majka Ognjene Marije, nabrajajući svoja zločinstva, kaže:
"I tu ja bih u Boga **zločesta**".
[3] **Dio I,** na str. 32 (72) i 41 (81).
[4] **Dio II,** na str. 101—8 (199—207).

Čusmo, da kroz pakao sretna duša ide u raj. No, prije nego u raj ugje, bilo joj preći most, za koji mišljahu Arijci, da je prebačen preko ajerskoga mora ili vode. U našoj tradiciji sačuva se taj most i ta voda. Pjesme nam već izniješe vodu "Stupicu", što "nije zdrava po junake",[5] pa isto čudnu, a megjašnu "studenu vodu Jahoriku",[1] pa i mrazovitu vodu "Trusovinu", u "kojoj su bilja od planine", te od nje "ko s' umije i ko se napije, — svoja će mu vjera omrznuti, — zaboravit' svoju porodicu",[2] tako da se od Trusovine žaca sve živo.[3] U pjesmama, preko ovakovih voda svegjer vodi most. O naravi toga mosta mi ovdje nismo nimalo u sumnji. Čas prije[4] reče nam pučko vjerovanje iz Srbije, da je "širok most preko pakla" za pravedne duše, što u raj idu, a "uzan kao dlaka" za druge duše, koje, upućene k raju opet raja radi zloće ne dostižu, nego padaju s mosta u pakao. Dušni most onoga svijeta stoji dakle, u mitologiji Srbâ i Hrvatâ, iznad svake sumnje.

[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 97, v. 58.
[1] Id, knj. II, 95, v. 50.
[2] Id., ib , y. 232—7.
[3] Što se tiče ovih voda, koje nas sjećaju na grčku Letu, gledaj na str. 105-6 (203—4) **Dijela II.**

[4] Na str. 133.

Prvom svojom mišlju, Arijci dušama sagradiše most velikačak. Bijaše to oni široki i svijetli pojas zvijezda, što osobito u vedroj noći bez mjesečine, sagiba se kao ogromni luk s kraja na kraj neba, te ga mi, po grčkom i rimskom načinu, nazivljemo obično: mliječni put. Osim toga noćnog mosta, imadijahu duše i drugi most dnevni, ništa manje veličanstven: dúgu, šarovitu i prekrasnu. Dvjema tima stazama silažahu, uzlažahu i sami bogovi. Od takoga vjerovanja Srbi i Hrvati ponešto uzdržaše. Našem narodu mliječni je put "kumovska slama" po tome, što se pripovijeda, da je kum u kuma ukrao breme slame, pa kumu kradljivcu slama ispadala i putem se prosipala, te je Bog odredio, da ono onako na nebu ostane za vječni spomen.[5] Koja su ta dva kuma, narod ne zna, a ne znamo ni mi, to tim manje, što je riječ "kum" novijega postanja u Slavenâ,[6] pa se za cijelo u priči namjestila, istisnuvši kaku stariju i izvorniju. Ali ona slama dolazi iz davnine. U Rig-Vedi, nebrojeno puta na žrtvenu slamu prizivlju se bogovi, te bogovi idu putem, slamom posutim.

[5] Vuk. **rječ.,** pod **Kumovska slama.**
[6] Miklošić, **Etym. Wört.,** pod **Kŭmotrŭ**.

Hrvati, u lonjskome polju, skoro se dosjećaju, da je "kumovska slama" negda bila božji put, kad ono kažu, da je slama poispadala nekakome svetitelju.[7] Isto tako Slavoncima privigja se, da se slama prosipala Bogorodici iz kola, kada je bježala sa Hristom.[8] A ima još pomanjih znakova, da je mliječni put smatran bio u Slavena, a i u nas, kao što bogovskom, tako i dušnom stazom. Velikorusi kumovsku slamu zovu: "myšíni trópki", mišje putanjice,[1] te po mišima nadjedoše i mnogim biljkama ime.[2] Ovo potonje učinismo i mi, koji imamo kakvu dvaestinu trava i cvjetova mišjih, pa se neki i podudaraju sasvim s dotičnima ruskim, poljskim, češkim, te su postankom svojim praslavenski[3] No, što su kućni miši, u simbolici Arijaca, ili barem u onoj Germanâ?

[7] Maretić, **Vjerov.** Rad LX, na str. 171.
[8] Id., ib.
[1] Krek, **Einl.,** s. 423.
[2] Id,. ib.
[3] B. Šulek, **Jugoslavenski imenik bilja,** u Zagrebu 1879, na str. 238—9.

U praznovjerju njemačkom, duše umrlih uobrazuju se kašto u miševe, a veli se i to, da miševi iz kuće idu, netom u kući umre domaćin.[4] Zbog mrtačkog značenja, miš sluti na zlo; u Rimu raspustili bi skupštinu, gdje bi se iznenada začuo mišji glas. Po tome, ruski naziv: "myšíni trópki" poteče, po velikoj prilici, od duša, što su onom stazom išle: a, pošto premnogo naše bilje nosi mišje ime, opet je neka prilika misliti, da je i to do vjere, i da s ruskim sličan nazor o mliječnom putu postojaše takogjer u Srbâ i u Hrvatâ, pa da se s vremenom izbrisao, ostavši mu samo trag jedan u obilatome nazivlju bilja i cvijeća.[5]

[4] Gubernatis, **Myth. zool.,** v. II, p. 69—70.
[5] Takogjer Litvinima mliječnim putem idu duše, uobličene kao tice, te se zove tičji put. Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 691.

I što se tiče dúge, ima u nas jedno vjerovanje. Srbi kažu: da muško progje ispod duge, postalo bi žensko, a žensko da progje, postalo bi muško.[6] Po mitovima meni poznatim, ja ne mogu da rastumačim to mišljenje, pa i čisto ne znam, da li se ono na duše odnosi. Samo mi je pripaziti, da ona izmjena spola šiba nekako na izvor života. Ali je Krek pokazao, da obližnji nam Slovenci dúgu pomisliše kao put neki za božanske duhove. Slovenski, "mavra", "mavrica", znači: dúga, a znači takogje: mrkulja. Mrka ova krava nalazi se pak u praznovjerju sjevernih .Nijemaca, kojima je mliječni put "kaupat", t.j. "kuhpfad", kravin put, a pričaju, da, pri sutonu svijeta, preko nebesnog mosta prevešće se rigjasta krava. Preko takog mosta dolaze i odlaze indijski bogovi, pa i ljudi mogu prebroditi rijeku pod mostom, ako prije prinesu na žrtvu taman mrkulju.[7] Na prvi mah, ovo privezivanje jedne mitične misli sa čitavim slijedom drugih, može da se kome učini i mučno i sporo; ali, po mom sudu, Krekovo nagagjanje o "mavrici",

dušnome mostu u slovenskih kajkavaca, ipak je posve prilično.[1] U ostalom, kajkavci i o kumovskoj slami uz dva kuma pripovijedaju gotovo isto, što i Srbi.[2]

[6] Vuk. **riječ.,** pod **Dúga,**
[7] Krek, **Einl.,** s 423-4.
[1] Hrvati kajkavski ne znaju mavricu, nego za dúgu kažu, na nekim mjestima, da je to "božji pasec" (pojasić), ili "majke božje trak", ili "luna".
[2] Kukuljević, Arkiv XI**,** na str. 255.

Koja bi čestita duša prešla nebeski most, ona bi, najposlije, ušla u raj, i sebi "mjesto uhvatila."[3] **Raj**, kao što i pakao, jest riječ praslavenska, a nizašto tek novom vjerom umetnuta u pučki rječnik. Valjda je od **rā**, udjeljivati, te može da znači mjesto, gdje se dijeli i obilno uživa.[5] Ističe se uživanje i u crnogorskom uskliku: "Tako mi duša na oni svijet uživala!"[6] Rajsko mjesto imalo je biti veoma prostrano, jer, osim jednine: raj, izilazi nam, u stajaćem govoru pjesama, množina: rajevi, koja nije prema hristjanskom παραδεισος, paradisus, već je prije blizu do latinsko-grčkih Elysii Campi. Od rajeva načini se riječ: rajevina, kojom se takogjer ističe prostranost. Spominje se rajevina u ženskoj pjesmi iz okoline dubrovačke, gdje je govor o "hladnoj vodici od ljepotice", što je "sa rajevine donesena."[7] Duša u raju, to je rajna duša; a koji u raju nastavaju, ono su rajnici. Riječ: rajnik, naša je i slovenska [8]

[3] U raju "mjesto uhvatiti", ili "mjesto duši uhvatiti", to je česta u puku izreka, koja zar naznačuje mušnoću prelaza.
[4] Miklošić, **Christ. Termin.,** s. 48.
[5] Prigodno, spomenusmo to već u **Dijelu I,** s. 70 (110), i u **Dijelu VII,** s. 38 (218).
[6] Vuk. **posl.** "Duša mu se raja nauživala!" veli se obično i po ostalom narodu.
[7] Vidi u **Dijelu I,** na str. 70 (110).
[8] U slovenskoj kajkavštini, rajnik sad znači pokojnik. U Vukovu rječniku nema "rajnik", kao što je ispuštena i "rajevina." Ali gosp. Budmani meni reče, da "rajnik" još postoji u dubrovačkom govoru.

Pade nam iz pera riječ: Elysii Campi. A zaista slavenski raj nije mnogo različit od Elizija grčko-latinskog, u njegovu općem osnovu. Barem što se tiče raja ruskog i našeg, lasno je dokazati, da to bijaše, u pučkoj misli, neka preubava livada drugog svijeta. Naviše pomenuti Arap Ibn-Fadhlan, koji je bio pri paljenju i pogrebu umrloga Rusa odličnika, vidje i jadnu djevojku, odregjenu da se udavi i spali zajedno s umrlim, u petak poslije podne. Nekoliki je ljudi uzdigoše na svojim dlanima, s te visine ona onda pogleda na aftulju od vrata nekakovih, pa, kako je triput bila uznošena, reče u tri puta: "Eno, vidim svoga oca i majku! — Eno, sad vidim sve pokojnike svoje, gdje sjede zajedno! — Eno tamo i moj gospodar, gdje u raju sjedi! Raj je tako krasan, tako **zelen!** Kod gospodara stoje i ljudi i djeca. On me pozivlje, nosite me k njemu!" Djevojci dodadoše jednu kokoš kojoj ona odreza glavu i pobaci je. Posječenu kokoš ljudi uzeše, te metnuše u korab, što se imao spaliti.[1] Ovako kazuje o ruskom raju historijsko jedno svjedočanstvo iz X vijeka, pa, djelomice, to nama pripovijeda naša priča, a potvrgjuje još živo naše praznovjerje, evo i sada, nakon navršenih devet vjekova.

[1] Krek, **Einl.,** s. 429.

Naime, priča u Vukovoj zbirci: "Očina zakletva",[2] govori o čudnoj livadi, na kojoj zeleni se i buja divna trava, što će je pokositi najmlagji od troje braće i položiti pred konjem svoga zeta, nekoga starčine čudotvorca. Zet zapita šuru: "Kazuj, šta si video? Šura mu reče: Video sam prekrasnu livadu; onde bi stajao tri dana, da se one krasote nagledim. Na to zet reče: Ovaki je raj onoga sveta!" Dakle je raj, kao što u Rusa, tako i u nas, prekrasna zelena livada. Uz to mi opažamo, i kod pogrebne ruske svečanosti i u našoj priči, skoro jednaki prizor dalekog vigjenja, pa i sličan govorni kret, amo čisto upitni, a i tamo, u verziji pisca Arapa, s upitom prikritim. U sva tri maha svoga vigjenja žrtvovana mlada Ruskinja nazire u raju okupljenu svu čeljad svoju, a tako i jekavske naše tužbalice pokazuju u raju na okupu "velju svojtu",[3] kojoj ide umrli. Ta cijela kita svojati izlazi pokojniku na susret:

"E ćeš tamo dobra naći,
divnu kitu svojte svoje:
Nać' ćeš tajka nać' ćeš majku;
imaš milu braću tvoju,
koji će te dočekati,
u putu te susretati
i željno te zagrliti.

Jesi 1l trudan upitati,
i tebe će posaditi
u zlatnome svome stolu,
pak će tebe prinijeti
jedan imbrik ladne vode,
a u drugi rujna vina."[4]

[2] Vuk. **prip.,** 17. Pri sunčanoj religiji već od nas navedena (**Dio III,** s. 14 (158).
[3] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 157.
[4] Id., na strani 160. Ovo nariču u Paštrovićima.

Što svaki novi rajnik, u nas i u poganih Rusa, leti k svome jatn i ulazi u posebiti krug već pokojne porodice svoje, ono je veoma važno. To je crta posve sirove poganštine. Porodica i brastvo, ne samo da polažu temelj društvenim i političnim uredbama u zemlji, već i tamo, na drugom svijetu, po istom osnovu rasporegjuju raj i u njemu smještaju rajnike. O hristjanskoj općini svetaca ovdje, dašto, nije govora, kao što o njoj nema ni pojma. Hristjanski blaženici niti jedu, niti piju, dok rajnik iz Paštrovića sjedi u zlatnome stolu, pa pije rujna vina[1] Mrtvi Paštrović najprve tamo "nać' će tajka, nać' će majku"; a i Ruskinja, u rajskoj svojoj sanji najprije "vidi svoga oca i majku." Što više? Ruskinja, nadomak lomače i pogreba, što čeka nju i mrtva gospodara, uze kokoš, usmrti je, i pobaci ukopnicima, da je u korab vrgnu;[2] pa taj isti pogrebni obred svejednako pomiče se u Srbiji. Naši ljudi, u Krajini Negotinskoj, još sada ukopavaju s mrtvacem živo pile, ili kokoš.[3]

[1] Iste "od zlata stolove" i nelomne čaše, pune vina, mi već nagjosmo na čudnoj gozbi, gdje sjedi "na vrh sofre Gromovnik Ilija" (Perun), i "slavu diže svetitelj Nikola" (Vid) **(Dio VI,** s. 9 (137). U kojem raju sjede poganski svetitelji, u onome sjede i poganski rajnici.
[2] To po drugi put, jer i prije toga bijahu posjekli jednog pijetla i jedno pile, i na mrtački čamac metnuli.
[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl XXXVII, na str. 196—7.

U vjeri Arijaca, prvi i drugi pijetli oglašuju noć, ali treći bude Zoru.[4] Na rano klikovanje pijetlovo, rastjerane su sve aveti noćne, kako naš narod tvrdo još vjeruje, te ižčezavaju i jadi i sumornost groba. Veseo vijesnik svjetlosti, što s danom nastaje, pijetao ujedno nagovješćuje jaču svjetlost rajskih dana. Od te pojane dvojake vijesti dogje budnoj tici domaćoj lijepo joj ime, u našem jeziku: pijetao, pijevac, mjesto starijega naziva: kokot. Oba naroda, ruski i naš, dakle žrtvuju, pri pogrebu, i pijetla i pile i kokoš, da mrtvacu pridruže vijesnika svijetle mu sreće u raju. Niti je time svršena starodrevna simbolika, kojom se umrlima bilježio i navješćivao raj. Vidje Ibn-Fadhlan, da do mrtvoga Rusa, već položena na korabu, stavljaju bosilja.[5]

[4] Gubernatis, **Myth. zool.: "**Le coq et la poule", v. II, p. 294—308.
[5] Krek, **Einl,** s. 428.

Ženska naša pjesma pjeva:

"Raslo drvo sred raja,
plemenita dafina,
plemenito rodila,
zlatne grane spustila,
lišće joj je srebrno;
pod njom sveta postelja,
svakog cveća nastrta,
ponajviše bosiljka
i rumene ružice;
na njoj svetac počiva,

sveti otac Nikola,
k njem dolazi Ilija,
mironosna vojvoda,
pa besedi Ilija,
mironosna vojvoda:
Ta ustani Nikola,
da idemo u goru,
da pravimo korabe,
da vozimo dušice,
s ovog sveta na onaj."[1]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 209.

U Iliji već upoznasmo boga Gromovnika, a u ovome svetom ocu Nikoli posumnjasmo višnjega Vida.[2] Ako to stoji, onda imamo ovdje najčistiju sliku iz starog vjerovanja o prelasku duša u poganski raj. Najveći bogovi, Vid i Perun, prave korabe za prevoz duša, pa duše oni sami prate u ubavi raj, gdje raste poznato nam plemenito drvo od svjetlosti. Svakako, u pjesmi spominju se korabi za duše, kako historija spominje ruske i skandinavske korabe za mrce.[3] Dalje, pjesma prikazuje nam u raju "svetu postelju, svakog cveća nastrtu, ponajviše bosiljka", kako arapski pisac navodi izrično jedini cvijet bosiljak, kog ruski ukopnici staviše do lešine na korabu. Bijelo bosilje, kao nijedno drugo cvijeće ili bilje, spada na raj i na Vidovu religiju.[4] A zanimljivo je, da u stajaćem govoru, u Boci kotorskoj, dolazi sastavljena riječ: rajbosilje.[5]

[2] **Dio VI,** na str. 10 (138), gdje je pjesmica u tom vidu ispitana. Što tu rekosmo, da se posljednja četiri stiha slabo privezuju za mišljenje nove vjere, to i jače ovdje ističemo. Pravije bi bilo reći, da se ne priveziiju nikako.
[3] Mitologija skoro sviju Arijaca iznosi taj prevoz dusa. Pojedince, ili gomilama, voze se duše brodom na onaj svijet, voze se, u prvoj zamisli, ajerskim ili oblačnim morem. Ovo voženje ne isključuje prelaza preko nebesnih mostova, preko mliječnog puta i dúge.
[4] Slijedom našeg rada, više puta to primjetismo.
[5] Vuk. **riječ.**

Pošto onim svijetom vladaju bogovi vidjela i gromovnog ognja, sva je velika rajevina i vidna i sjajna. Rajevina je sjajna i s toga, što je rasvjetljuje božansko Sunce. Ako u požaru Sunca zapadnog Srbi i Hrvati spazişe na nebu pakao, oni na istom nebu, na strani istočnoj, sagledaše rajeve osvijetljene ranim Suncem.

Rajski sunčani prizor, što se u zoru s konjem dešava do svjetskog drveta, čisto nam pripovijeda, uz poznatu Sunčevu trilogiju i dodekalogiju,[6] ova priča iz Srbije, iz zaječarskog okruga.[7] Bio je neki čovjek, pa imao dvanaest sinova ali, budući siromah, nije ih mogao iženiti. Za to, dvanaestero braće ide u svijet: zaradiće sebi najprije haljine, pa onda dosta blaga, a najposlije dobre konje. Prvo i drugo zaslužili svi skupa, ali treće bijaše teško, te svaki ode na svoju stranu. Od dvanaest braće najmlagji, lutajući po nepoznatom putu, dogje u neku veliku planinu, gdje ga zastane jedan mali čičica, u koga se najmi za devet mjeseci. pa da mu dâ "takvoga konja, da ga boljega nema u cijelom bijelome svijetu."

[6] **Dio III** i **IV.**
[7] I. B. Vojinović, **Srpske narodne pripovijetke,** Biograd 1869: "Ženidba dvanajest braće."

Kod svoje kuće čičica predao momka nekoj babi, da ga hrani što može bolje, i nakon tri mieseca on došao, te momka odveo u neku svoju sobu, gdje na prozor stavio veliki stakleni durbin. "Šta vidiš na taj durbin?" upita ga čičica, a on odgovori: "Vidim jednu veliku livadu, u kojoj je uzrasla strašno velika i lijepa trava" — "Vidiš li još što?" — "Vidim još u sred te livade jedno sa svim visoko drvo." — "Ali vidiš li još štogod?" — "Vidim na vrh toga drveta tri prekrasne od zlata jabuke"[1] Te jabuke zaželio čičica; ako mu ih momak ne donese, ne će ostati živ. Na ovu zapovijed, siromah momak ne zna šta da radi. Ode u one babe, a baba mu pokaza, u bašti iza kuće, sve na koce nataknute ljudske glave, osim jednog posljednjeg koca, koji je jednako vikao: "Kamo i meni glava?" To su bile glave sviju onih, koji već zalutaše onim putem, a prazni kolac čekaše i momačku glavu.

[1] Pada ovdje odmah na um sunačni grčki mit o Hesperidama. Tri su Hesperide, a imaju preubavu gradinu sa zlatnom šumom uz zlatne jabuke. Dvanaestotrudni Herakle jabuke otuda mora donijeti kralju Euristeju. Pogubivši zmaja čuvara, Herakle izvrši kraljevu zapovijed:
zlatne jabuke uzbrane su i donesene. Hesperide sjede u zapadnom kraju, a i u našoj priči dalje javlja se mrtačka turobnost. To je s toga, što Sunce ima prevaliti zapadne sumorne pute, prije dolaska svoga do slave istočne.

Nego, momka lijepo uputi baba, koja mu umijesi jedan šeničan kolač i ispeče jednu kokoš,[2] te će od toga, kad dogje k livadi, dati jednoj lisici dio veći da jede na večeri, a sebi će ostaviti manji dio. Udovoljena ovako lisica pouči ga: "Vidiš ono visoko drvo u sred te livade! Tu će sjutra zorom doći bakarni konj da pase ispod istoga toga drveta, nego ćeš ti prije njega otići tamo, popni se na to drvo, i čim doleti bakarni konj da pase travu, a ti odmah s drveta skoči na njega. Kad on to vidi, a on će onda uzletiti uprav gore uz to drvo, i to vrlo brzo, ali se ti drži dobro na njemu, i kako doleti do jabuke, a ti je skini i meći u njedra." Prije zore išao momak, a zorom na jedared stane huka i tutnjava; bakarni konj dolijeće, a momak skoči g drveta, uzjaše konja, uzleti uz drvo, dogje do jabuke, skine je i metne u njedra. Konj onda reče junaku: "Sad sam tvoj!"

[2] Ruskim mrcima, osim kokoši i pijetla, davahu i hljeba na put k rajskoj livadi (Krek, **Einl.,** s. 42S).

Junak ponio jabuku majušnome čičici, koji mu i opet zaprijeti i zapovjedi, da mu s visokog drveta donese drugu jabuku. Jednakom pomoću babina kolača i kokoši, to i naputkom večernje lisice, momak na novo, drugom zorom, popne se na konja srebrnog, pa uzletjevši š njim dvaput, a i većom brzinom uzbere i onu drugu jabuku. Potom, čičica hoće i treću. Momak uradi što i prije, a i po treći put, na konju zlatnom, triput uzletjevši još većom brzinom, odnese i treću jabuku, koju pokloni gospodaru čičici.[1] Najposlije, momak postaje carev nasljednik na carskome prestolu.[2]

[1] Priča je vrlo duga, pa se još nastavlja. Izregjale se u njoj malne sve obične prilike iz vidovne i sunčane mitologije. Imamo tu veliko brdo, aždaju, tri dlake od pomoći sa triju konja, prekrasnu djevojku (Zoru) u cvjetnoj bašti, prividno malog i ružnog konjica izmegju lijepih i velikih, nedaću jedanaestorice braće i njihovih zaručnica, zlatnu kvočku s pilićima, sreću dvanaestoga brata.
[2] Sve ove božje historije jednako se svršuju: naraslo mlado Sunce zamijeniće, u gospostvu dana, nebesnog Vida, koji je manjo u noći, a manjo opet i nakon veličanstvenog praskozorja, kad svoje vidjelo, te i mjesto svoje, on ustupa Suncu.

Sad izložena priča prikaza nam sunačni raj sa svjetskim drvetom. U Perziji bijaše običaj,[3] koji se držao barem do vijeka XVII, da tri čovjeka, pri svečanoj pogrebnoj pratnji, nose do mrtvaca tri drveta s obješenim rumenim jabukama. Na svakom drvetu visile i vitice od kosa, što ih sebi šišahu, pa tu metahu ženske od doma pokojnikova, kako ćemo vidjeti, da i u nas rade. Nosili se i šećerni somuni, a na svakom somunu po tri svijeće užežene. Kod Rusa jednako, pokraj čovjeka na umoru, tri se samrtne svijeće užižu. Perzijska pogrebna drveta simboliziraju onaj isti raj, koji opisuje naša priča.

[3] Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri,** p. 110—1.

Hoćemo li u kratko prebrati sve napomene o raju u našoj pučkoj literaturi, raj Srbâ i Hrvatâ, bijaše ovaki. Širio se u ajeru na kraju istočnom, otkle sunce izlazi; širio se do zapadnog pakla, kroz koji pokojnicima bilo proći, da unj uljezu, putujući, kako i Sunce noćno, sa zapada na istok.[4] Sva je rajevina protkana čistinom i vidjelom; nju obasjavaju blagi trakovi ranog sunca. Preubava je to livada, posuta cvijećem, ponajviše bijelim bosiljem. Krasote njene, ljepote cvijeća i biljnog zelenila, čeljade ne bi se moglo dosta nagledati. Usred livade, diže se u visinu plemenito drvo od svjetlosti, ogromni jasen,[1] s koga pada medna rosa, dok ispred njega žubori voda.[2] Ta je voda životvorna i stječe se u čudni studenac. Pod drvetom, pred cvjetnim posteljama, bogovi se raje, sjedeći u stolima od zlata i pijući iz čaše vjekotrajne. Zajedno s bogovima nauživaju se i pokojoici, koji su se raja dostali. I ovi rajnici sjede jednako u stolima od zlata.[3]

[4] Naći je slično putovanje duše k sunačnome raju i u vjeri Egipćana. Kad duša ide u drugi svijet, **ament** (skrovito mjesto), ako je pravedna, krene k istoku u svijetle poljane boga Ra (Sunca), gdje su voćke i mirisavo cvijeće, sjenasti perivoji, jasna kupališta.
[1] Ili može biti lipa.
[2] Gledaj ovo u **Dijelu III,** na str. 9—14 (153—8).
[3] Valjda na uzvisiti ovi položaj smjera i pučki uzvik: "Tako mi duša carovala!" (Vuk. **posl.**).

Toliko mi pod izvjesno prebiremo iz pučkog mišljenja, koje još u nas postoji o davnome raju. A s ovom slikom raja u skladu je i ono drugo, što se ne da čisto razabrati iz naše tradicije, ali se crpa iz tradicije ostalih Slavena. Raj je mjesto vječitoga proljeća, a lagodno počivalište Sunca boga. Iza dovršenog dnevnog rada, Sunce svraća se u raj na noćni odmor. Prostire se raj negdje onamo preko ajerskog mora, ili stoji u sred ajerske pučine, kao neko ostrvo. Kad je dolje na zemlji zimno doba, život prirode sklonio se u raj, i tamo drijemlje. Borave u raju, ne samo duše pokojnika, nego i duše nerogjenih.[4]

[4] Krek, **Einl.,** s. 420—1.

Inače, slavensko ovo posljednje mišljenje o dušama nerogjenih, koje su u raju, prikrito se nalazi u nekim navičajima, kod žena u sadašnjoj Srbiji. u Podgorini. Milićević piše:[5] "Nerotka da rodi, metne svoju košulju na kalem-drvo, strmoglavce obešenu, i pod košulju na zemlju pod rodan kalem čašu vode, te tako prenoći, pa sutra dan tu košulju obuče, a času vode pije, da rodi." — "Koja je rada da zna, nosi li muško ili žensko, nagje u bašti dve dugačke i jednake travke, nameni jednu na muško, a drugu na žensko, pa onda do pola obe pregrize. Kad sutra dogje, koja bude veća, muška ili ženska, onako će biti dete." — "Da bi drugo dete bilo muško ili žensko, porodilja onu košulju, u kojoj je ovo dete rodila, meće na muško ili žensko drvo,[6] te prenoći." Jasno je vidjeti iz svega ovoga praznovjerja, da klica ljudskog stvora ili muškog ili ženskog, da začeće života stoji a nerazdružnom odnosu s nekim drvetom i s noćivanjem pod istim drvetom.

[5] **Živ. Srba,** G1. XXXVII, na str. 134—7.
[6] Muško je drvo, na pr. orah grm, grab, a žensko: bukva, breskva, granica.

S druge strane mi znamo, da Arijci, navlaslito Heleni i Skandinavi, pričahu o rogjajnom drvetu, o drvetu što je izvor prvotnome čovjeku[1] I vrstu čovjekorodnog drveta naznačivahu Heleni i Skandinavi: onima bijaše to μελια, a ovima **askr** (esche) jasen.[2] A da koje čudesno drvo može to biti? Po našem mitu, zaista nijedno drugo, do li plemenito drvo, plemeniti jasen, usred raja. Već kazasmo, da svjetlost, što u cik od zore na nebo uzlazi i razgranava se po oblacima rasvijetljenim, privigjala se i našim ocima, i Arijcima, kao veličanstveno božje drvo, koje od sjajnog debla pušta sjajne grane.[3] Što se pak tiče ljudskih duša, ovo isto drvo evo pomišljeno je kao rogjajno. Iz njega vrca za svaku dušu iskra života. I sam adjektiv "plemenit", što se pridaje našemu "drvetu usred raja", može biti, da hoćaše reći, a davnoj misli naroda, taman "rogjajni."[4]

[1] A. Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 25.
[2] U srpskom praznovjerju jedino što ispade, to je prava vrsta drveta, jer se ne kaže, da ono ima biti jasen. Ali opet jasen izlazi i u nas, kao svjetsko drvo u raju.
[3] **Dio III,** na str. 11 (155).
[4] "Plemenit" tako se upotrebljava u ovoj šali: "Od krmače kud će plemenitije šta biti, koja po osmoro oprasi!" (Vuk. **rječ.**).

Helensko i arijsko drvo čovjekorodno bijaše pomišljeno takogjer u tijesnoj svezi s postankom prve ljudake vatre.[5] Ovaj se mit dotiče prvoga ognja života, ili dušine iskre. Opet u jednom srpskom praznovjerju najčistije je izraženo to da živi oganj s badnjaka biva sa svetog drveta podaje začeće, ili početak životu. U Starome Vlahu ženama, kad žele ponijeti ili ne ponijeti, pravila su ovaka: "Koja ne će da ragja dece, neka na božić uzme od badnjaka jedan živ ugljen, neka ga pogasi, rekavši: Kad se ovaj ugljen zapalio, onda i ja ostala teška. Posle taj ugljen nek ušije u pojas, i nosi sa sobom. Dete ne će poneti, doklegod taj ugljen ne izvadi iz pojasa, i ne baci ga u vatru, da se opet zapali."[6]

[5] A. Kuhn, **Herabk. des Feuers,** s. 25, pa i dalje.
[6] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 135—6.

Dakle, po staroj vjeri Srbâ i Hrvatâ, životna iskra, ili, da drukčije reknemo, početak duši, dolazi sa zapaljenog božićnog svetog drveta, što će, po simbolu, biti ono isto drvo plemenito, koje vidjesmo da

sjaje ugred raja. Po tome čovječja duša, ako se i u tijelu javlja dihanjem, prosta od tijela, ona je naravi ognjene; čista je to iskra, što odletje s ognja nebesnog. U raju se svejednako krese varnice, ljudma buduće duše. Duša je od ognja, a i vraća se k ognju, k nebesnom Kresu.[1] Slaveni valjda radi toga, kad s drugom vjerom primiše novi nazor o konačnom ustajanju mrtvih tjelesa, ovo prozvase "uskrsnućem", gradeći riječ u neku ruku po staroj svojoj misli. "Krsnuti",[2] ili "uskranuti", zapravo znači: zasijati se, pokazati se u plamenu. Za plameno postanje duše ne zna dogma hristjanska.

[1] O Kresu gledaj **Dio VI.**
[2] Jednostavno "krsnuti" dolazi u starijemu govoru dubrovačkom. Vidi: **Poslovice,** na svijet izdao Gj. Daničić u Zagrebu 1871.

Što se obično drži, da samrtna svijeća, koja se pali kod čovjeka na umoru, pripada, od prvog početka, u hristjanaki trebnik, to ne stoji. Istina, može svijeća da bude i hristjanska po tome, što je zgodan i lijep simbol duše pročišćene, duše, koja se k nebu uzdiže poput plama u svijeće. Ali samrtna svijeća našemu prostome čovjeku tako je sveta i prijeko potrebita, da svetošću i nuždom svojom prevršuje mjeru crkovne blage simbolike. "Tako mi ove svijeće, i tako mi se našla na umrli čas!"[3] kunu se naši ljudi, a proklinju: "Nem'o sreće, ni samrtne svijeće!"[4] Grozotu toga nestatka svijeće samrtne, izmegju ljudi današnjih, najživlje osjećaju Rumunji.[5] Seljaninu rumunjskom upravo je nesnosna misao, da bi on po nesreći mogao bez te svijeće umrijeti; a pravo je zločinstvo pustiti, da se bez nje prestavi makar i najkrvniji neprijatelj. Nesretnika, kome na umoru svijeća nije užežena, zakopati će odmah na istom mjestu, gdje umrije, il ga nagjoše mrtva: njemu ne pristoji se ni naricaljka, niti "pomana" (pomen) kakva; poslije, ko progje pokraj kobnog mu groba, baca na grob suhu granu ili nešto trnja.[6]

[3] Vuk. **posl.**
[4] Id., **riječ.,** pod **Samrtni.**
[5] Primili Rumunji taj vjerski osjećaj od Slavena, što je vjerojatnije, ili ga sačuvali od Latina, te za to spadao u zajedničku ostavštinu arijsku, sve jedno za nas.
[6] Slavici, **Die Rumänen,** s. 170—3. Ja cijenim, da to čine od milosrgja, kao da bi se ko smilovao mrcu, pa taj šušanj zaždio.

Otkud ta silna potreba svijeće? Otud, mislim, što je svijeća užežena ne samo lik ognjevite duše, nego je duši, koja se od tijela dijeli, kao ominozni započetak bestjelesnog, čisto duhovitog a kao ognjenog života. U svih naroda arijskih, bez ikakva izuzetka, upaljena je pogrebna zublja. U naših je ljudi običaj, da svijeća gori i poslije umrloga časa. U Srbiji, na mjestu, gdje je mrtac izdahnuo, prve večeri zapali se voštanica, ili kandilo.[1] U Boci, ta je voštanica zapaljena nad glavom mrca odmah iza smrti.[2]

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 199.
[2] Vrčevića **niz prip.,** na str. 374: " ..... nad glavom mu snaha uždila voštanicu, a na ožegu zaždila tamjana"

Dovle najviše pratismo dušu, učeći joj pravo biće i gledajući njene pute k paklu i raju. Bavismo se uz to i sa smrću. Sad nam je obratiti poglavitu pažnju na ukopanog mrca, pa ispitati još druge pogrebne obrede, koji će nam opet i dalje objasniti religiju groba kod Srbâ i Hrvatâ.

Nakon incineracije mrtvog tijela slijegjaše, dašto, ukop. Grob isto prima spaljenog, kakogod i nespaljenog mrca. A i napomenusmo, da u svih Slavena običajno ne bijaše spaljivanje. Mnoga porodica, mnogo pleme, valjda i narod koji slavenski, voljaše zakopavati svoje samrtnike čitave. Što se tiče Hrvatâ i Srbâ, misliti nam je, da oni, iselivši se zarana iz pradomovine poganske, i pokrstivši se prvi od Slavena bar po imenu, doskora, na rimskoj zemlji, većinom napustiše paljenje, dosta zazorno novoj vjeri, te da u njima najvećeg maha uze prosto zakopavanje. Ali u mnogočemu i taj ukop ne oprosti se poganštine.

Prije ukopa, mrtvo tijelo valja opremiti što ljepše. U nekim krajevima, zaliju ga vinom, pa onda okupaju,[3] to valjda s uzroka, da se, po mogućnosti, suzbije mrtački kužni zadah. Zalijevanje, ili

prelijevanje vinom, rekao bih, da se čini na korist, ne samo živima, no i mrtvome. Barem u pjesmi, čovjek, koji će do brza biti pokojni, veli:

"Nek očita časno evangjelje,
nek očita, prelije me vinom "[4]

Pa to se vrši po starom zakonu:

Da njegove kosti ukopamo,
po zakonu vinom prelijemo."[5]

Ovo je lijevanje vina, **libatio,** λοιβη, takogjer pogrebni obred rimski i grčki. Opremanje i kupanje, u Srbiji, ne će rado obavljati ko od porodice, nego dozvano čeljade koje iz susjedstva.[6] Može biti da i tu ulazi zazor od priljepčivosti: mrtac k sebi najprije priteže svoje. U svemu ostalome, pri ukopu, ukazuje se pažnja i ljubavni obzir prema mrcu. Pogreb će biti uvijek najpomnjiviji i najzgodniji, te nekako namijenjen životu drugoga svijeta.

[3] Zaliju ga vinom osobito jekavci: "Pošto ga zališe vinom, okupaše i ukopaše" (Vrčev. **niz. prip.,** s. 44).
[4] Petranovića **pjes.,** knj. II, 14, v. 152—3.
[5] Id., knj. II, 12, v. 192-3.
[6] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 168.

Prizor svečanih starinskih pogreba sačuvaše nam narodne pjesme. Kad ono, od matere urečena, iznenada preminu zaručnica Laza Radanovića, svatovima vjerenik zapovjedi:

"Sad na noge, kićeni svatovi!
S nadžaci joj raku iskopajte
a sabljama sanduk satešite,
više glave ružu usadite,
oko groba klupe napravite,
niže nogu bunar iskopajte:
rad' mirisa nek se ružom kite,
od umora na klupe sedaju,
a od žegji ladne vode piju."[1]

Ova je motivacija skorašnja. Mirisave ruže i bunar hladne vode do groba, to ne služi kakvim putnicima, već služi onoj pokojnici; to je miniaturna slika ubavog raja. Nije s uma smetnuti još ovo, da grob Lazove zaručnice leži "sredi gore čarne",[2] i da zaručnica, na čas prije smrti, svatu "svakom dala po kitu bosiljka."[3] Raj-bosilje mi već poznasmo.[4] A ovaki pogreb nije usamljen u pučkoj literaturi.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 7, v. 142—50.
[2] v. 107.
[3] v. 124.
[4] Vidi, gore na str. 142.

Opet pjesma spominje i drugu djevojku, po isti način ukopanu:

"Sahraniše lepotu devojku,
od kuda se jarko sunce ragja,
posuše joj groše i dukate,
čelo glave ružu posadiše,
čelo nogu vodu izvedoše.
Ko zakrene, nek se kiti ružom
za dušicu lepote devojke ....
Čarna goro, ne budi joj strašna,
crna zemljo, ne budi joj teška,
kukavico rano je ne budi,
neka s mirom u zemlji počiva.
Vita jelo pusti šire grane,
načini mi zaručnici hlada!"[5]

Nježni potonji stihovi skrojeni su po ljudskom općenitom osjećaju, ali prvi i ovdje odaju staru vjeru. Važna je napomena, da djevojku sahraniše "od kuda se jarko sunce ragja", pošto malo prije sagledasmo rajska prisoja, obasjana jutrenjim suncem.[6]

[5] B. M. **nar. pes.,** 56, v. 186—94 i 177—82.
[6] Gore, na str. 142—2.

Tako je isto važno i ono, što se kaže, da njoj posuše groše i dukate." U otvorenoj mnogoj grobnici slavenskoj, iz neznabožačkih doba, otkrivačima ba upade u oči mnoštvo predmeta, potrebitih putovanju[7]: groši i dukati posiplju se, u našoj pjesmi, zbog toga, što trebaju djevojci za put u oni svijet.[8] U očitu svezu s onamošnjim svijetom, s dušom, pjesma stavlja i ruže, čelo glave posagjene: ma da se njima i kite živi ljudi, ipak to čine "za dušicu lepote devojke". U obe pjesme, svečani ukop desio se u "čarnoj gori"; pa i slavenske grobne hrpe, takozvane **mogyle** (gomile), ne dižu se u zajedničkom groblju, nego ponajviše na osami, u polju, u šumi, na humcu, na brijegu.

[7] Krek, **Einl.,** s. 418.
[8] To davanje novca još se drži u Srbiji, u Podgorini. Milićević bilježi (**živ. Srba** Gl. XXXVII, s. 170): "Kad umre otac, sin treba da baci za njim u grob koju paru, i bus pod glavu. Običaj takogje je ruski i njemački, a postojaše u Rimljana, u Grka, u Kelta i u starih Inda, pa se, s početka, baš zlato na to davalo. Indi metahu do mrca zlatni novac. Zlato da se ne stavi u raku s mrcem, zabrani Rimljanima zakon iz dvanaest tabla. Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri,** p. 49.

Što sada naši južni ljudi, jekavci, kite grob narančami i šipcima,[1] u tome teško da bude kakova izrazita simbolizma iz stare vjere. A nema ga ni u tome, što oni osijeku lijepu granu zelenu, te je narese crnim vrpcama, ili platnom bijelim, ili, ako je umrlo mlado, vijencima od cvijeća, pa granu usade u zemlju nad mrtvim tijelom. Sestre i rodice od kosa svojih šišaju vitice, i na onoj grani meću.[2] Ponikoše taki običaji iz naravitog osjećanja koje je ljudima posvuda jednako [3] Ali u jednom srbijanskom običaju valjda je čisto opaziti starovjerski biljeg. Po sadašnjoj Srbiji, ako mrtac ima sestre, načini se kukavica od drveta na onome krstu, što se mrcu pobije više glave.[4] Prema tome i sestra, kojoj brat preminu, oplakuje ga, kad god čuje, da kukavica kuka. Pače, Srbi pričaju, da je kukavica postala od sestre, koja se u nju pretvori zbog čemera i dugog tuženja za umrlim bratom.[5] Ovo prometnuće čeljadeta u drugojačiji živi stvor pripada onim metamorfozama, kojima toliko obiluje grčko-latinska mitologija. Sva je prilika, da je pričanje o kukavici odavna u narodu, kao što će biti davno i neznabožačko ono slikanje tice, na krstu iznad groba. Srbima i Hrvatima kukavica bijaše sveta simbolična tica, pa se i sada u Srbiji misli, da je grjehota nju ubiti.[6]

[1] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 197.
[2] Id., ib. — Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 169.
[3] Za ošišane vitice treba ipak pripomenuti, da se Grcima prizirao crni Θανατος, Smrt, kako on čovjeku na umoru mačem šiša viticu od kose. S toga, Grci mrtvome šišali jednu viticu, i od tuge za njim to isto činili sebi rogjaci njegovi.
[4] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 224.
[5] Id., ib.
[6] Id., na str. 225.

A šta ona znamenovaše? Ja bih rekao, da znamenovaše dvoje: sa svojim kukanjem žalost groba, no ujedno i rajsko proljeće, zbog rane joj s proljeća pojave. Možda s oba razloga naši oci stavljahu sliku kukavice na grobu, više glave mrca. I jedno i drugo znamenovanje kao da još osjeća naš prost čovjek. Ko prvi put u godini čuje kukavicu da kuka, "ako je prije sunca", valja tri puta da reče: za mojim zlotvorom![1] dakle, "poslije sunca" kukavica ne sluti na zlo. A hajducima ona javlja proljetnu sreću: "Listaj goro, kukaj kukavico, — nek' se čini ora za hajduke!"[2]

[1] Id., na str. 224—5.
[2] Id., ib. Kukavicu na vrh motke, ili koplja, susretamo i u jednoj zgodi langobardske historije, kada g. 736 na smrt obolje kralj Liutprand: "Ipse rex (Liudprandus) eo tempore in languorem decidens, morti approximavit. Quem Langobardi vita excedere existimantes, ejus nepotem Hildebrandum foras muros civitatis, ad Sanctae Dei genitricis Ecclesiam, quae ad perticas dicitur, in regem levaverunt. Cui dum contum, sicut moris est, traderent, in ejus conti summitate cuculus avis volitando veniens, insedit. Tunc aliquibus prudentibus hoc portento visum est significari, ejus principatum inutilem fore" (Pauli Diaconi

De Gestis Langobardorum, 1: VI, c. 55). Vrijedno bi bilo znati, šta bijaše "Ecclesia ad perticas", "crkva do motaka." Nisu li to grobne motke?

Što se najvažnije radi kraj groba, to je davanje daće. Davali su daću svi redom Arijci, istočni i zapadni. Kod jednih i kod drugih, glodanjem vremena, a poglavito uticajem novih religija, hristjanske i muslomanske, istroši se prastari običaj, pa ga i nestade po nekim zemljama. Izmegju Slavena, daća se zar najbolje uzdrža kod Srba

Mrtvi čovjek jede i pije, a daća ie jelo i pilo, što se mrcu daje. Da mrtac osjeća žegju i glad, to se u puku još misli i kaže izrično. U Srbiji, na ono mjesto, gdje je ko izdahnuo, metnuće ukućani, prve večeri, slanik sa solju, komad hljeba i čašu vina, jer se misli", veli Milićević, "da će se prvo veče njegova duša tu povraćati".[3] Isto u Srbiji, ponegdje, tome primeću i vode, i ostavljaju bar prve noći po ukopu, "držeći", opet veli pomenuti pisac, "da mrtvaci mogu u grobu ožedneti, te s toga izlaziti iz grobova i tražiti vode ili vina". Prema ovome, i pjesma pjeva o "pokojnoj večeri".

[3] **Živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 199.
[4] Na str. 197.

U jednoj pjesmi zbirke Petranovićeve,[5] brat kaže bratu:

"Za to vr'jeme ako ti ne dogjem,
podaj meni pokojnu večeru,
za predušje milom bratu tvome".[6]

[5] Knj. II, 53, v. 252—4.
[6] Pa dalje, u stihovima 541—2: "Bratu daje pokojnu večeru
za upokoj hercegu Marinku."

Sa pokojnom večerom, a i sa svakom drugom daćom, valja se žuriti. Kad se daća daje lijeno, dešava se čudo: "pokojnome onoga sveta stoji trpeza za legjima".[1] Za to, dati daću prije roka slobodno je, ali je grjehota zakasniti, te je dati, pošto joj progje dan.[2] Slavenaki susjedi, Rumunji, u ovome su poslu prenježni: oni gledaju, da mrcu sve bude u dobar kus, te mu prilažu ona jela, koja su njemu za života najviše bila po volji.[3] Po rumunjskom vjerovanju, mrtac može da se prene, pa će i krv njemu po loćkavim žilama nanovo teći, samo da on srzne rsom svojim.[4]

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. SXII, na str. 203—5.
[2] Id., ib.
[3] Slavici, **Die Rumänen,** s. 172—3.
[4] Id., 169—70.

Ovo potonje ne biva kod Srbâ i Hrvatâ. Što mi možemo suditi, naš mrtac ne oživljava svoje tijelo, već jede i pije u laganom liku duše. To, prije svega, zaključuje se iz druge riječi za daću, koja je "podušje", ili "predušje", to jest ono, što se mrtvima daje za dušu, ili pred dušu.[5] Što je pak još važnije, sav pučki govor pokazuje jedinu mrtačku dušu željnom jela i pila. Tako, na primjer, živinče, što se kolje za daću, zove se, postojano i posvuda, "dušni brav", "podušni brav". A kad se god prinosi daća, te se s mrcem časte i živi, to se uvijek čini za pokoj duše, ili za dušu umrloga: "Ukopaše ih uspored u dva groba. Izniješe pred crkvom muževi rakiju, piju redimice, i svaki uz času napija za upokojenje duše i oproštenje grehova umrših".[6] — "Kad dogje, a otac baš njojzi za dušu daje (daću)".[7] Jednako i u pjesmi, Jelica gospogja veli svome Prijezdi:

"Pivnica ti puna janjičara,
papučama piju vino ladno,
a za moje zdravlje namenjuju,
a tebeka živa saranjuju,
saranjuju, za dušu ti piju".[8]

[5] Riječ "predušje" ne bilježi Vukov rječnik, ali je ima u pjesmama Petranovićevim. Megju Slovencima, a otolen i po zapadnim našim krajevima, u Primorju hrvatskom, to je **karmina,** od latinskoga: **carmina** diabolica, quae super mortuos nocturnis horis vulgus cantare solet" (Miklošić, **Etym. Wört.**).
[6] Vrčevića **niz prip.,** na str. 317.
[7] Vuk. **prip.,** dodat. 8.
[8] Vuk. **pjes.,** knj. II, 84, v. 70—4.

Navedosmo tek ovo izmegju stotinu primjera, iz kojih je isto vidjeti, da daća svegjer stoji u odnosu s dušom pokojnikovom. Duša koja jede i pije, to ne bijaše nikakva umna poteškoća priprostitim našim ocima. Šta je duša, i kako ona djeluje u čistom biću svome, niti današnja psihologija ne zna, kako, s druge strane, fiziolozi pravo ne znaju reći, u čem bi se sastojala snaga životna. Naši oci pomisliše, da se duša nekako razmeće na lik tijela. Mi već smotrismo bestjelesne rajnike, gdje jedu i piju, sjedeći i stolovima zlatnim. U klasičnome svijetu, duša je još većma protanjena: ona je tek ειδωλον, effigies, a ipak može, dolazeći k rodbini, da se zagrli sa živim ljudima.

Na daći ili podušju, "dušni" je "brav" glavno jelo, što se mrtvacu prikazuje. Zove se to brav, jer je brav najobičniji, no se može klati i goveče, samo koza, ili jarac, ne smije to nikad biti.[1] Po redu, ne kolje se živinče crno ili vrano, nego bijelo; a kolje se sa zapaljenom svijećom. Dok muškome mrtvacu daju u podušje muškog brava, ženskome ide ženski.[2] Daća ide mrtvome tako, da u Valjevcu, u Srbiji, na ukopu djeteta, kome nije više od četrdeset dana, mjesto brava kašto kolju goluba.[3] A u Aleksincu takome djetetu ništa i ne kolju, već mu kuhaju pirinča.[4] Nego, sve što se mrcu prikazuje, ono živi jedu. Od dušnog brava ne valja ništa da ostane; poješće živi i sama crijeva. Ali poješće drugi, a niko iz kuće, iz koje je mrtac,[5] što je opet dokaz, da je brav njemu namijenjen. Je li ko umro u postan dan, odgodiće mu se prilog ukopnog brava do četrdeset dana, to, dašto, iz obzira prema novoj vjeri. Rekosmo[6] da jekavci još kod kuće okupaju i preliju mrca vinom; u Srbiji, preliju ga vinom i uljem na groblju, te se posuda baci i razbije o mrtački sanduk.[7] Srbijanski običaj još čistije izražava, da je i to daća mrtvacu.

[1] Po svjedočanstvu Ibn-Fadhlanovu (Krek, **Einl.,** s. 428), mrtvome velikašu Rusu poklaše redom jednog psa, dva konja, dva vola, jednog pijetla i jedno pile, a k tome još dodaše drugog mesa, luka, voća, kruha i žestokog pića.
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 198 i 203—5.
[3] Id., ib.
[4] Id., ib.
[5] Id., Gl. XXXVII, na str. 169.
[6] Gore, na str. 148.
[7] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 199.

Pokraj dušnog brava, drugo je jelo, na daći, koljivo ili panahija, što je skuhano žito, to skoro uvijek šenica. Obe su riječi grčke,[8] i panahiju pop sada blagosilja, prelijevajući je vinom i čineći nad njom crkovni spomen mrtvome; ali je ona takogjer sveto jelo neznabožačkih Slavena. Koljivo je u Srbâ i Hrvatâ, na svakoj daći, tako znamenito, kao i dušni brav. Kad je koljivo povraćeno od svećenika, ili kad ga ovaj na samoj daći očati, ljudi pri stolu ustaju na noge, mole se Bogu, kade to tamjanom, te svaki uzimlje po dva tri koljivna zrna, govoreći za mrca: "Bog da mu dušu prosti; ostatku život i zdravlje!" Istom poslije toga posjedaju na tihu večeru, gdje, uz mirni i lagani razgovor, padaju riječi: "E on je otišao na istinu, a mi smo na laži!" ili čuju se glasne napitnice: "Za ispokoj duše brata, sestre!" kako bude ime mrtvome, s uzvikom sviju: "Bog da mu dušu prosti!"[1] Sastavni dio starinskog običaja jest i prekada, koja se čini nad koljivom, a, na nekim mjestima, vrši se svečano i nad samim grobom.[2] "Divna mu bješe prekadnja!" vele u Boci kotorskoj, kad kazuju, da je gdje daća bila obilna jelom i pićem.[3] Uz to, na daći skoro uvijek pale se svijeće.

[8] Druga je grčka, bez sumnje: παναγια, presvetost. Du Cange (**Glossariam mediae et infimae graecitatis**) tumači: ceremonia quaedam, observata in buccellae panis benedictione, quam primo elevant, ac inde ex ea particulam delibant quotquot adsunt in honorem Deiparae. Što se tiče koljiva, to, u nizokoj grštini, glasi: κολυβον, te je riječ neizvjesne etimologije. O koljivu kaže Du Cange: nec sabbato duntaxat primae jejuniorum hebdomadis, sed etiam in quibusvis liturgiis pro mortuis κολυβον, frumentum coctum. U svome pak rječniku "infimae latinitatis" navodi riječ: "Colla", sacrificium. Je li

"Colla" u kakvom odnosu s κολυβον, koljivo? A nije li "koljivo" načinjeno od glagola "klati", kako od odnosnih glagola izigjoše samostavnici, s jednakom akcentuacijom: varivo, pecivo itd.? Ja ne mogu da to rasudim. Svakako, κολυβον je riječ u grčkome inokosna, bez svojte ikakove, pa je prvi iznosi istom skorašnji Suida. Kad bi riječ bila slavenska, značila bi na pogrebu žrtvovano roblje, koji običaj hristjanstvo ukinu, pridržavši drugi običaj prinosa žita.

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 203—5. — Vuk. **živ. i ob.,** na str. 210.

[2] Vrčevića **niz prip.,** na str. 54: "..... sudimo ..... pop neka mu okadi grob".

[3] Vuk. **riječ.,** pod **Prekadnja.**

Dušni brav, koljivo, prekada, vatra, sve to pripada vjeri Slavena i Arijaca. Svećenici zapadne crkve kao da i ne pokušaše na tu poganštinu udariti znamen hristjanski; pokušala to istočna crkva, ali uzalud. Na cijeloj daći duboko je utisnut neznabožački žig. Rimljani kolju, kod mrtvoga još nezakopanog tijela, jednu prasica, koja se zbog toga i zove "porca praesentanea".[4] Poslije, u deveti dan, kad sahrane mrca ili mrtački pepeo, ponavljaju istu žrtvu (sacrificium novendiale), pa, pokojniku na čast, u ožalošćenoj kući slavi se daća, ali tako tiho i mirno, da ni same domaće živine ne smiju raditi, ni razmetati se. Čas prije ove daće, preduzimalo se na grobu opće očišćenje vodom i vatrom, pa se vršila i prekada s lovorikovim lišćem.[1] Bivale, o stanovitim mrtačkim godovima, i druge daće preminulim roditeljima i rogjacima (parentalia), kao što ćemo i u nas vidjeti, da se daće preko godine daju. Izmegju godova, slavila se najviše duga dušna nedjelja prije 21 februara (dies parentales), i na taj zaključni dan prikazivali se pokojnicima prinosi (feralia), pa zatim odmah dan slijedeći držala se po drugi put velika gozba u kući, zajednička mila daća živoga ostatka (caristia).[2]

[4] Milićević, govoreći o dušnom bravu, kaže: "I svinja se može ubiti, da je više jela" (s. 203—5). Ovo je, valjda, istom nova motivacija, pa bih ja rad bio ubrojiti i svinju megju žrtvovne životinje na daći.

[1] Sad se u nas to od popa obavlja tamjanom, protiv vraga. U početku, ono bilo srestvo čišćenja, a upotrebljavala se zar kadulja (žalfija, salvia officinalis), koja, spaljena, miriše kao i lovor. "Kadulja" biti će od "kaditi", a, po pučkom vjerovanju, zdrava je od mnogočega.

[2] Preller, **Röm. Myth.,** II B., s. 93—101.

U pogledu koljiva, običaj je rimski taman naš. Grčkom riječju to Rimljani nazivahu "collyra",[3] a gotovljahu nju baš od skuane šenice, s kojom još miješahu suhog grožgja, badema i zrnja od šipka.[4] To rimsko koljivo vidjeti je naslikano na grobnim rezbarijama, gdje su prestavljane mrtačke daće.[5] Naši ljudi, u Srbiji, prilažu mrtvome slanik sa solju, komad hljeba, čašu vina. Malo što udovoljava i rimskoga pokojnika: nešto zrnja, štipac soli, čaša vina s umočenim komadom kruha, posute gdjekoje ljubice, crijep zastrt vijencima cvijeća.[6] Još mnogo drugo jednako je u našoj i u rimskoj religiji groba.

[3] Κολλυρα tumači se: panis secundarius qui pueris dabatur.

[4] Srbi, po varošima, u tijesto krsnog koljiva umiješaju "tučenih oraha, badema i šećera", a u Mostaru ga "šaraju zrnima od šipka sladuna glavaša" (G. Milićević, **Krsno Ime,** u Godišnjici N. Čupića, u Beogradu 1877, s 115). Ali to ne čine Srbi seljački, a, pošto su južno voće i šipak i bademi, taj je dio srpskog običaja, u takoj vanjštini, uzajmljen.

[5] A. Dumont, **Mémoire sur les bas-reliefs, representant le banquet funèbre** (u V. Duruy, **Histoire des Romains,** Paris 1882, v. V, P. 766).

[6] Ovidii **Fasti,** 1. II, v. 535—9: "Parva petunt manes: pietas pro divite grata est
munere: non avidos Styx habet ima deos.
Tegula projectis satis est velata coronis.
et sparsae fruges. parcaque mica salis,
inque mero mollita Ceres, violaeque solutae",

Kuća, iz koje je iznesen naš mrtac, mete se najvećom pomnjom, i metla se onda pobaci sa smećem; Rimljani svoju žalosnu kuću (domus funesta) čiste naročitom vrstom metle, a to je toliko važno, da taj posao obavlja nasljednik pokojnikov, te se zove smetar (everriator).[1] Našemu mrcu u grobu meće sin bus pod glavu; kod Rimljana, nasljednik, što je redovno sin, priprema sve potrebno mrcu, i najposlije u grob njegov polaže isti bus.[2] Naša pjesma uzdiše: "Crna zemlja ne budi joj teška!" koje bi se reklo kao prevedeno s rimskog poznatog uzvika, što se, iz usta rodbine i cijele pratnje, na rastanku, orio

ukopanome pokojniku: "Sit tibi terra levis!"[3] Ista naša pjesma obasiplje grobnu zemlju ružom i bosiokom, a zalijeva je živom vodom. Ako to nije prosto podudaranje svuda jednake tanke ćuti ljudske onda i ovdje vjera rimska slaže se sa srpskom i hrvatskom. Rimljani oko grobova rado izvogjahu malenih bašća s vodama, uz ruže i ljubice, mrče i ljiljane.[4]

[1] Preller, **Röm. Myth.,** II B., s 93.
[2] Id., s.94—5.
[3] Slično je i u Rig-Vedi, X, 18, v. 11: "Otvori se, zemljo, ne tišti ga, dopusti mu lasan ulaz, zaklonište pouzdano; zaodjeni ga, zemljo, kako sina majka odijeva u svoje ruho".
[4] Preller, **Röm. Myth.,** II B., s. 96—7. Dalo bi se još isporediti slavensku "triznu" (borbu) s rimskim "ludi funebres", "ludi novendiales". Mrtac željan je krvi, te njemu na čast, prije nego što se zapali lomača, krvno se bore gladiatori u Rimi i "triznici" u Rusiji, kako ovo svjedoči hroničar Nestor. I Rusima i Rimljanima biti će to običaj od stairine, premda se navadno kaže, da ovim potonjima pogrebne gladiatore dadose Etrurci. Ali je moći isto ovako, bez punog dokaza, pretpostaviti, da doseljenim Etrurcima običaj uzajmiše italski Umbri. Bilo što mu drago, mi triznu amo ne pritežemo, jer joj nema spomena u našem narodu.

Daća, uz svoje najglavnije obrede, vršena je u vremenu, što je starije od slavenskog i rimskog. Ne samo da je imadu Grci, koji je zovu περιδειπνον, pa i Eranci, kojima bijaše veoma omiljena, kao što im premili bijahu čisti duhovi pokojnika, no se ona obilno daje mrtvima već u doba vedično. Najjasnije svjedočanstvo o tome pruža nam Rig-Veda, iz koje je osobito vrijedno da se navede himna 15, knjige X, gdje pokojne roditelje nasljednici pozivlju na daću ovim usrdnim riječima: "Oj oci, s pomoću približite se po slami[5]; mi vam ovdje priredismo piće, uživajte ga: dogjite amo s pomoću prejakom, i podajte nama spasenje i zdrav blagosov! K dragim jestivima, što na slami stoje, pozvani su oci, koji se Somi raduju; neka dogju, i nas ovdje usliše, i nama progovore, i nama pomognu. Pošto vi budete s prignutim koljenima sjeli na desno, uzmite svi drage volje ovu žrtvu; ne kaznite nas, vi oci, radi kakvog grijeha, koji, po ljudskoj naravi, činimo na vama. Sjedeći tamo u krilu zorâ, dajte smrtnome poštovatelju dobro; od bogastva ovog udijelite vašim sinovima, o oci, i donesite moć veliku. S pregjima našim, koji vole Somu najbolju, koji napitku Some dogjoše, nek blagostivi Jama[1] lagodno uživa naša pića, on lačan s lačnima. Dogji, o Agni, s blagim ocima, s vjernima, s mudrima, koji u svjetlosti prebivaju, koji kod bogova sjede s čežnjom i žegju, a poznaju žrtvu, pa ih veličamo pjevanjem. S onima, koji žrtvu jedu, žrtvu piju, a vjerni su, i voze se s Indrom i s bogovima udruženi, s tisućom otaca, prijašnjih i potonjih, koji u svjetlosti bogove hvale, dogji, o Agni! Vi, koji lijepo vodite, vi negda ognjem istrošeni oci, približite se, sjedite svaki na svoj sto; uživajte na slami priložena jela, i darujte nam dobro, što sve ljude obilno hrani. Za oce, koji su ovdje i koji nisu ovdje, koje mi poznajemo i koje mi ne poznajemo, ti znaš, koliko ih ima, ti znalče bića (Agni); voljno ti uživaj lijepo spremljenu žrtvu. Sa spaljenima i sa nespaljenima, što se veselo goste u sredini neba, š njima odvedi, ti gospodaru (Agni), k carstvu duhova ovo tijelo,[2] pa ga tvori po volji".[3]

[5] Posuta žrtvena slama, što ju mi mnogo puta opazismo u našim vjerskim običajima.
[1] Mrtački bog.
[2] Kako je vidjeti, pjesmi dade povoda spaljenje jednog mrtvaca.
[3] Rigv., X, 15, v. 4—14.

Pjesma vedična opisuje daću i ističe joj vjersku narav, da se jače ne može. Dakle, daća uzlazi u same početke našega arijskoga roda. Po indijskim tumačima Veda, znamo i životinje, što su se s mrcem vodile i za daću klale. Bijaše to goveče, no redovno krava; ili bijaše koza mrke dlake.[4] U ovome vedični običaj razilazi se od našega, koji uprav kozu zabranjuje.

[4] Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri,** p. 64. Mrcu prilagahu Indi takogje graška, što se može smatrati kao neko koljivo. To pridržaše Heleni, koji svojim mrtvima davahu sočiva, kako bi se u putu hranili i platili onamošnji ulaz. Običaj još se drži ponegdje u Europi, ali pod drugim oblikom: na dušni dan, u novembru, sočivo, navlastito grah, udijeli se siromasima, što mole za duše pokojnika (Id., **Myth. zool.,** v. 1, p. 177).

Pošto smo na religiji groba kod Inda. još dvije riječi o njezinu odnošaju prema vjerovanju Slavena. Gore navedena pogrebna pjesma indijska kaže, da bog Agni, Oganj, pokojniku "tvori tijelo po volji", koje znači, da mrtvo tijelo na nov način Oganj saobrazuje, kako bi ono duši na drugom svijetu služilo. To je tijelo novo i kao različite vrste. Još jedna pogrebna pjesma Rig-Vede veli mrtvome: "Udruži se s Jamom i s ocima, na nebu najvišem, s ispunjenjem svake požude; oprošten manâ, idi u postojbinu svoju, sjajan prioni uz novo tijelo."[1] Dakle vatra, dok truhlu lešinu uništava, u istom času tvori pokojniku novo tijelo, nebetežno i prosvijetljeno. Valjda i Slaveni mislili, da se na lomači zbiva baš ovakovo prosjaivanje mrtvaca. A drugi slavenski nazor ova ista pjesma čisto iznosi na vidjelo. Pominje se rajska poljana: "Najprije je Jama našao put k onoj poljani, koju niko ne može da nam otme, u koju su naši pregji prispjeli, kadno staze njegove (Jamine) raspoznaše."[2] Ova poljana ne luči se od naše rajske livade.

[1] Rigv., X, 14, v. 8.
[2] Id., ib, v. 2.

Držana je daća rimska i naša, kako ono rekosmo, bez vike i buke, uz tihe razgovore. To se i pristoji, radi tuge i obiteljske žalosti. Ali dionici su, ako ne prve daće na dan ukopa, a to susljednih daća, takogjer drugi ljudi, koji nisu rod mrtvome. Što ih je više, tim je pokojniku veselje jače, čast veća. Običaj bijaše to rimski, te se zvao **silicernium, visceratio,** a i grčki, s odnosnom riječju κρεωνομια, κρεωδαισια Iz imućnijih kuća, u podušje njihovim mrtvima, razdavalo se svjetini kuljenâ, utrobicâ, mesa. Od prilike isto ovako radi se i u nas. Na poveće daće zove se seljačko mnoštvo; ko časti pokojnike, ide redom od kuće do kuće govoreći: "Dogjite doveče, da spomenemo mrtve."[3] Daleko od groba, a sa već otančanim bolom za mrtvima, naravno, da taka daća nije svagda trjezmena. Naša jedna poslovica veli: "Najeo se kao siroče na zadušnice", a druga još ljuće: "Beneće kao pijan na daći."[4]

[3] Vuk. **živ. i ob.**, na str. 210.
[4] Vuk. **posl.**

Raspuštenu daću, uz silno pijančenje, zabilježila slavenska historija. U velikome ratu megju carem Mauricijem i moćnim avarskim haganom Bajanom uz slavenske mu podanike i saveznike, vizantijski vojskovogja Prisko preduze, godine 585, napadni boj na Slavene s onu stranu Dunava, u sadašnjoj Rumuniji. Prisko zaskoči i razbi kralja Ardagasta, neopreznu junačinu, pa, dalje išavši preko močvara, u ponoći zateče nepripravna i drugoga kralja Musoka. Slavenski kralj, i njegova vojska, ležali mrtvi pijani. Vojska je isječena, a kralj živ uhvaćen. Šta bi? Musok bijaše spremio daću svome pokojnome bratu.[5]

[5] Teophanis **Chronographia** (Bonnae 1839, v. I, an. 585): 'επιταφιον γαρ εορτην του ιδιου αδελφου εωρταζεν.

Ogromne daće Slavena pregjoše i na obližnje Turane. Poznat je ukop, u Panoniji, groznoga Atile. Kad on preminu iznenada 453 *g.,* njegovi Huni, pred što će ga noćno u zemlju veličanstveno sahraniti u trostrukom sanduku od zlata, srebra i gvoždja, po danu neizmjerno njega oplakaše, a pri tome neizmjerno jedoše i piše. To im bila "**strava**", koja je riječ prije slavenska, nego li gotska.[1] Neurednu daću Arijaca nalazimo, valjda, i u samoj crkvenoj historiji. Stranom jednom, oglašene "agape" prvih hristjana jesu mrtačke daće, jer se često drže i na grobljima. To crkva primila pod okrilje svoje, i gledala oplemeniti lijepim naukom ljubavi. Ali kvas starovjerski pokaza se jači od novoga hristanskog. Mnogo jedenje i pijenje na brzo uze sve to većeg maha pa sabori svećenički ukinuše agape odvrgnute od početne misli, ili, bolje da reknemo, povraćene na kruti običaj poganskih daća.

[1] Krek, **Einl.,** s. 435-7 — Miklošić, **Etym. Wört.** Slavenski, "strava" znači: hrana, jelo.

S daćom Srbâ i Hrvatâ uporedo ide naricanje. Rodbina, kako navadno sama jede u ime mrca, tako najčešće ona sama za mrcem i nariče. Na to je najprikladnije u rodbini ženskinje, te će osobito mati tužiti za sinom, sestra za bratom. Tužaljka se čini iz svega glasa, ponajviše u stihovima, kao pjevajući; a, pošto se s običajem ovdje stječe naraviti bol, tuženje je više puta tako žalostivo, da gdjekoji na daći plaču, pa gotovo nema oka, što nebi prosuzilo.[2] Iz takovih suza niče jedan biser našoj književnosti. Divna je, i nedostižna sadašnjim imitatorima, naricaljka sestre Batrićeve za bratom, koju vladika Petrović sastavi po pučkom načinu crnogorskog tuženja.[3] U jekavskim tužbalicama, kratki četverosložni drugi stih, kao: "Jaoh nama!" — "Nama prazno!" iznosi, bez sumnje, bolne uzvike mnogobrojne domaće čeljadi, ili, kako jekavci kažu, vojske, koja je, navlastito u starije doba, okružavala mrca i njega žalila.[4]

[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 206—7.
[3] U **Gorskom Vijencu.**
[4] Žensko skoro jednako naricanje, uz taki izraziti pripjev, ima na Sardegni. Jezuit A. Bresciani piše: "Questi canti funerali son dalla prefica declamati quasi a guisa di canto con appoggiature di ritmo, e intrecci di rima e calore d' affetti e robustezza d' imagini, sceltezza di frasi e voli di fantasia rapidissimi; termina ogni strofa in un guaio doloroso gridando: ahi! ahi! ahi! E tutto il coro delle altre donne, rinnovellando il pianto, ripetono a guisa d'eco, ahi! ahi! ahi! (Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri,** p. 58).

Na daći, u Srbiji, nariče najbliža rogjaka, i uz druge žene obilazi nekoliko puta oko sofre sve dotle, dok joj se veli: "Dosta, za Boga! Božja je volja! I mi ćemo svi tamo; nemoj gnjeviti Boga. Neka je živ ostatak!"[1] Koja majka ili sestra oplakuje pokojnika, ona se ne će brzo smiriti. Tuži sama, i kod kuće i u polju, kašto po dvije i po tri godine[2]; pa istinitome bolu ni malo ne smeta, što je to tuženje glasno i ponajviše ritmično. Nije sada u običaju, ali pjesme kazuju, da je negda i žena ovako tužila za mužem, te i djevojka za vjerenikom.[3] Po svemu je vidjeti, da svečano žensko naricanje bijaše izvanredno razvijeno u našeg naroda, valjda zbog slavenske mu mekane, ljubavne ćudi Ali žene nariču već u vedično doba, te je i običaj općenito arijski. Manje ili više, na svakom pogrebu arijskog čovjeka ima tužilaca i tuškinja. Najmanje ih je kod Nijemaca, može biti za to, što Nijemci rado ne plaču.

[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na atr. 207.
[2] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 154.
[3] Id., ib.

Kako naricanje obično slijedi uz daću, gdje se jede i pije, naravno je to, da se ono, s neke strane, okrenu u formalnost. Osobito, kad nariču ljudi izvan pravog porodičnog kruga, onda vapaji žalostivi imadu tek vrijednost pogrebne gizde. To je tako zvano "pokajanje", u Crnoj Gori. Čini se pokajanje, ili odmah prvi dan na pogrebu, ili drugi i treći dan u kući pokojnikovoj. Iz istog sela, ili čak iz drugih sela, dogju ljudi, to dalja rodbina, prijatelji i poznanici, naoružani i poregjani, pa jedan nariče, a, napomol grobu ili kući, svi potrče bez reda i u glas zajauču.[4] Na to, tuže nad oružjem i nad iznesenim haljinama umrloga. Kako se obred zove pokajanje, tako se ti obrednici nazivlju "pokajnice." Časte se onda jelom i pićem iz one kuće. Viteško tuženje nad oružjem preminulog viteza starinsko je, bez sumnje. U starinu sižu i primorske plaćene narikače, ili tuškinje, koje pokojniku nisu nipošto rod, nego se, časti radi, od prijatelja šalju na sprovod. Plaćene, ili kojekako nagragjene narikače, još postoje u Kaštelima, megju Spljetom i Trogirom,[5] i u Boci kotorskoj[6] te i svoj onamošnjoj okolini gdje ih zovu takogjer tuškinje. Naše su narikače prava prilika rimskih **praefica,** ali nisu prešle od Rimljana k nama. Ne samo da ih je još naći u Italiji, već plaćeni svoj posao tjeraju i u Irskoj, kud zaista ne doprije rimski uticaj. Što se one na mnogim mjestima ukidoše, pa se i u nas izmiču svejednako, tome je uzrok vjera Hristova. Crkvu je uvijek mrzilo svako neuredno i bučno tuženje za pokojnicima.

[4] Id., na str. 155.
[5] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 210.
[6] Vrčevića **niz prip.,** na str. 270: "Nikolina je bila malo starija godinama od Jovanove, zdrava, mlađa, darovita, jedna od najoglašenijih narikača one prostrane knežine. Kad god bi kakav odličan čovek umro, ili momak u boju poginuo, za nju su šiljali s molbom, da dogje naricati nad mrtvim".

Gledom na daće, ili podušja, u Srbâ i Hrvatâ, još jedno nam je ispitati: vrijeme, kroz koje se daju. Sabirući sve odnosne vijesti, možemo reći, da se daće daju u četiri navrata: na ukopu mrca i mahom po ukopu, onda u četrdeseti dan, pa do po godine, a najposlije s navršenom godinom. Tri potonje ove daće zovu se svuda jednako: četrdesnica, polugodišnjica i godišnjica.

Što se tiče vremena glavne prve daće, običaj se ponešto razilazi po različitim krajevima zemlje. U svakom kraju navadno je to, da se mrtvacu daća prikazuje na ukopu i sutradan poslije ukopa, kad se ovo drugo ne odloži do prve subote ili nedjelje.[1] Daća na ukopu, kao i žalba, jeste obiteljska u strogom smislu; no sutradan ljudi i nezvani dogju na groblje, donoseći sa sobom jela i pića, da i oni ožale ne svoga pokojnika.[2] Taj drugi dan već nema popa, koji ne bi pravo ni znao, šta da tu radi; nego se čeljad, kućna i nekućna, sama prekrste, jedući i pijući "za ispokoj duše pokojnika N. N.",[3] kako mu bude ime. U gdjekojim krajevima, nastavlja se daća i treći dan. Tako u Crnoj Gori, pokajnice idu i treće jutro na grob, te poslije žalovanja jedu i piju.[4] Iz ovoga kao da bi nam bilo izvesti, da glavna prva daća Srba i Hrvata neznabožaca trajaše za tri dana. Ali u Sinju, na starom hrvatskom zemljištu, nalazimo "sedminu", što je daća, koju rodbina i prijatelji donose kući pokojnikovoj.[5] U Slovenaca takogje ista riječ "sedmina" hoće reći: daća.[6]

[1] U subotu na veče, a u nedjelju u jutro.
[2] U Srbiji, osobito oni, koji se u isto groblje kopaju — Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 205.
[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII na str. 169.
[4] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 155—6.
[5] Vuk. **rječ.,** pod **Sedmina.**
[6] Krek, **Einl.,** s. 439.

Ne bi to imalo značiti, da se ukopna prva daća, kod Hrvata i Slovenaca, produljivala za čitavu nedjelju dana?[1] Na velikim ruskim pogrebima u X vijeku, ako je dopušteno to zaključiti po jedinom slučaju, navedenu od Arapa Ibn-Fadhlana, častili se ljudi za devet ili deset dana, jer devet dana mrtac stajao izložen, dok ga u deseti spališe. Pilo se kroz to vrijeme dan i noć, dašto u pokoj mrca, na taj način, da trijezni Arap osta presenećen: "često", veli on, "jedan od njih umire s čašom u ruci."[2] Daća ruska pri ukopu traje dakle, na temelju ovoga svjedočanstva, čitavih devet ili deset dana.

[1] U našem jeziku, "sedmina" izrazuje, više nego sedmi dan, broj od sedam dana.
[2] Kod Kreka, **Einl.,** s. 426—7.

Dosta je prilike misliti, da se prva daća mrcu manje ili više duljila, po kraćem ili dužem obredu pogrebne svečanosti. Može biti, da u hrvatske gospode mrtvo tijelo stajaše izloženo, i samo napola sahranjeno, za sedam dana, kako ono čusmo, da u gospode ruske stajaše za punih devet, dok bi se spalilo u dan deseti, pa, kad crkva zabrani dugotrajno izlaganje, da onda daća sedmina pretvori se u gozbu sedmoga dana, koja se sada čini u Sinju. U ostalom, ruskih devet dana žalosne daće kao da je u nekom suglasju s običajem korotovanja u Srbiji. Kad u Podgorini nastaje žalost za mrtvim, tad muškarci devet dana idu gologlavi i ne briju se, a devet dana idu porušene i ženske, koje prevrću haljine na sebi i povezuju se crnom mahramom.[3] Devet dana intenzivnog žalovanja i obilate daće, to je takogjer običaj grčko-latinski. Uprav toliko dana poteže se rimska daća, što uz druge nazive nosi i ovaj: "novendialia".[4] U staro doba, Atenjanima red bijaše za devet dana izlagati mrca.[5] I u davno doba homersko, narikače tuže za devet dana. Poznata je zgoda s mrtvim tijelom Hektora junaka, koja završuje Iliadu. Trojanci "dovozili za devet dana silesiju drvlja, a kad sjajna ljudima zabijeli deseta zora, tad već suze roneći iznesoše smiona Hektora, i postaviše na vrh lomače, i u nju baciše vatru."[6] Hektorovo tijelo izloženo je devet dana, a sažgano deseti, isto kao i tijelo ruskog velikaša.

[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 169.
[4] Adjektiv "novendialis" ima, kao i riječ "sedmina", dvojako vremenito značenje: quod novem diebus, vel nono die fit.

[5] U peloponeskom ratu, za sama tri dana izlažu se kosti palih vojnika. Izlažu se zajedno pod jednim šatorom, pa kostima svoga mrca, ko hoće, donosi prilog, a žene iz doma za njim nariču na ukopu, kazuje Tukidid (II, 34). To se čini, veli on, "po običaju otaca".
[6] Il., XXIV, v. 784—7.

Obilatija daća za sedam, ili devet, neprekidnih dana valjda obdržavala se s tom namjerom, da bude mrcu potpuno udovoljeno, dok mu tijelo, prije konačne sahrane, još postoji sačuvano u čovječjem obličju: pri cjelokupnome tijelu, duša eto jače gladuje i žedni. Dapače, skrb za mrca, makar sve to manja, proteže se i dalje. Mi rekosmo, da je daći drugi mah tako zvana četrdesnica. I ovoj je riječi značenje dvostruko: četrdesnica je daća nakon četrdeset dana po ukopu, a podjedno znači spomen mrcu za cijelih četrdeset dana.[1] Ima i drugi četrdesetdnevni spomen, ali ne za mrtvog pojedinca, nego za sve mrtve, megju uskrsom i Spasovim danom, te se novogrčkom iskrivljenom riječju zove "salandar", od σαραντα,[2] jer ga grčka crkva od puka k sebi preuze, pa kalugjeri primaju priloge i mole se za mrtve. Od prilike, istu našu četrdesnicu drže i Rumunji; jednu daću oni davaju poslije šest nedjelja dana,[3] koje opet izlazi na približni broj četrdeset. A u Srbiji, u okrugu užičkom, iza glavne ukopne daće, "pre četrdeset dana daju dve daće kod kuće i kolju dušnog brava"[4]; tada ženskinje opet nariče, no sa malo stihova, i nikad onako žalostivo, kao što prije. Ove dvije kućne daće s dušnim bravom, davane u dnevima neizvjesnim, no prije četrdesetog dana, služe dokazom, da je taj tečaj vremena, ta cijela četrdesnica pomišljena bez pravog prekida i kao ukupna. Ali na što četrdeset dana njege i brige za podušje? Ja mislim, da je to sve bivalo s toga, što se vjerovalo, da duša, prije nego će u raj, skiće se po zemlji za četrdeset dana,[5] pošto je tijelo nekako ovamo privlači.

[1] Vuk. **rječ.**
[2] Vuk. **rječ.,** pod **Salandar.**
[3] Slavici, **die Rumänen,** s. 170—3. U njih, za šest nedjelja ljudi idu gologlavi, a žene raspletene i porušene.
[4] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 169.
[5] Vidi gore, na str. 120.

Može da bude neprilike izvanredne te i jada za dušu, ako se tijelo po slučaju pokaže uporno raspadanju.[6] Za to daje se i dalje daća, no sve to rjegja. Takova je polugodišnjica i godišnjica, koje su obe u običaju i kod Rumunjâ.[7] U ovom su poslu Rumunji uopće vrlo zabrinuti, a brigaju se posve poganski. Ukaže li se umrli kome od porodice u snu, daj odmah da se obavi jedna **pomana** *s* vodom, s jelom, s odjećom, po izraženoj želji umrloga. Rumunjske daće prilažu se dugo, sve do navršene sedme godine iza smrti pokojnikove, a to na godinu barem jedna.[1] Red daća hrvatskih i srpskih svršava se s godinom, kadno se daje posljednja obilata godišnjica.[2]

[6] Gore, na str. 120—2.
[7] Slavici, **die Rumänen,** s. 170—3.
[1] Id., ib.
[2] Ili se barem davala obilata, sudeći po ovoj staroj poslovici: "Na svrhu od godišta više ije mrtvi, nego živi". **Poslovice,** na svijet izdao Daničić.

Godišnje zaregjivanje daćâ i godišnja korota čvrsto se drže megju sobom, u našem puku. U Srbiji, kad se u kojoj kući, radi ženidbe ili udaje, smetne korota, onda su prekinuta i podušja, ali, da ne bi pokojnik na tome štetovao, valja mu "izdati godinu", kako tamo vele. Na primjer, udovac, koji hoće da se ženi prije korotne godine dospivene, svojoj prvoj ženi godinu izdaje time, što za kraće vrijeme njoj prilaže sve redovne godišnje daće.[3] Koji se oženio drugom, taj ne smije i ne će nikad umrloj žeai "izdati za dušu." Godišnja korota, što je u Europi posvuda uobičajena, biti će starodrevna, jer ona već postoji u davno doba Helade. Za godinu duljeno korotovanje i davanje daćâ jamačno se veže s godišnjim tečajem sunca. Veza je valjda ova: čovjek živi, umire i uskrsava na lik Sunca boga, koji svake godine sjaje, propada i nanovo se uzdiže.

[3] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 170.

Izvjesno je barem to, da Arijci, na svršetku godine, žaljahu podjedno Sunce umanjeno i sve pokojnike svoje. Davala se onda daća, ne samo za preminule pojedince iz vlastitoga doma, već za opću zadrugu umrlih iz plemena i iz naroda U Eranu, taj običaj usavrši se do veljih dušnih blagdana. Pokojnici eranski proslavljali se za deset posljednjih dana godine. S rajskih visina hrljahu najprije svoji k svojima; onda silažahu i svi rajnici, svi sveci mazdejske vjere. Da se pristojno dočekaju, svaka se kuća čistila i kitila, pa, blaženicima na dar, iznosilo se cvijeća, voća, mlijeka, vina i mesa.[4] Pri koncu godine, navlastito megju božićem i bogojavljenjem, na jata izlaze mrtvi, po njemačkom praznovjerju; a kako oni okolo idu, to i sad vigjaju mnoge oči. Jednako i u Italiji, u Piemontu, ukazuju se pokojnici u mrtvu jesen, pred zimno doba: običaj je, da u oči dušnoga dana (2 nov.) večeraju svi skupa srodnici, pa da se na stolu ostavi štogod od jela; doći će noću mrtvi i poješće ono.[1] U nas, pučki praznici, "materice" i "oci",[2] što padaju u pretposljednju i u posljednju nedjelju prije božića, po velikoj prilici jesu spomen-dani preminulih matera i otaca. Po kućnom obredu, sad djeca vežu, tih dana, užetom, ili čim drugim, majke i oce svoje. Mi već pokušasmo to izjasniti kao zimsku općenitu vežnju umrloga ljudstva i Sunca[3]: Sunce posljednjih dana godine polama se i umire. Da su "materice" i "oci" dušni god, to i Vuk mutno osjeća, veleći: "materice su kao žensko **krsno ime**."[4] Što je zapravo krsno ime, vidjećemo dalje.

[4] Spiegel, Avesta, II B., **Einl.,** s. 101.
[1] Gubernatis, **Storia comp. degli usi funebri,** p. 109.
[2] "Očići", kažu u Boci.
[3] **Dio III,** na str. 57—8 (201—2).
[4] Vuk. **rječ.,** pod **Materice.**

I povrh toga, ima u narodu još drugih "zadušnica zimnjih", samo što ove padaju u novu godinu, u pokladne dane pred bijelu nedjelju. Zimnje zadušnice traju za svu nedjelju dana izmegju bijele i sebične, pa se zovu "zadušna nedjelja"[5] Glavni obred vrši se pod domaćim krovom, što je znak njihova postanka neznabožačkog. Koje mrtve domaćin pamti, ili drži zapisane u čituli, tima svima za dušu pali po jednu svijeću, namijenivši izričito svakome: "ovu ocu, ovu materi, ovu babi",[6] i tako dalje. Ako je tu blizu manastir ili crkva, obred, dakako, biva i hristjanski; obslužiće svećenik, pa će on spominjati mrtve, a domaćin paliće redom svijeće, kako budu čitana imena. S popom, na nekim mjestima, idu i na groblje, da uz upaljene svijeće spomenu i ondje mrtve. Siromasima, koji dogju, daje se jela i pića, to "dijeleći za dušu"[7]; daje se, naime, starinsko podušje, ili daća.

[5] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 23.
[6] Id., ib.
[7] Id., ib.

Spomen za sve mrtve pomiče se dalje kroz godinu. Nije sumnje, da Srbi i Hrvati živo i često spominjahu mrtve iz doma, brastva i plemena, spomen udešavajući prema godišnjim mijenama prirode. Skoro u svačemu čvrsto privezani i priljubljeni silnoj prirodi, naši oci u nju uvukoše, s njenim životom skopčaše i mile svoje pokojnike. Kazasmo, da se mrtvi spominju u zimno doba, u sumornim danima polomljenog Sunca. Brzo za tim, eto gdje se spominju s jakim Suncem, u jek proljeća. Oko aprila mjeseca, kad se rudine već preodjedoše travom a gora listom, slavi se, u narodu, "pobušeni ponedjeljnik", što je, po sadašnjem kalendaru, drugi ponedjeljnik po uskrsu.[1] Idu ljudi na groblje, i "pobušavaju" grobove od one godine. Pobušavanjem sad se osobito bavi ženskinje, ne valjda toliko s toga, što su mile ruke najprikladnije na ovi iskaz ljubavi, koliko s drugog razloga, što žene čuvaju najduže i najvjernije pučku predaju. U pobušeni ponedjeljnik, dijeli se za dušu.[2] Starinski običaj osvetili popovi, čateći mrtačke molitve; ali poganština najsvježija izvire opet iz drugoga obreda, što se u isti ponedjeljnik obavlja po nekim mjestima Srbije, kao u Negotinu i u Ršavi.[3] Momci i djevojke sastaju se na igru poslije podne, i "družičaju se." Opletavši vijence od vrbovih mladica, kroza njih se ljube, dok mijenjaju uskrsna jaja. Ovo sada ponajviše rade momci megju sobom, a tako i djevojke; koje pak goni osobita ljubav, oni će vijence svoje izmijeniti, metnuvši ih jedno drugome na glavu. Postaju ovako momci godišnji prijatelji od zakletve, a djevojke godišnje drûge. Igra se zove "družičalo" ili "ružičalo",

pa do godine, na novi pobušeni ponedjeljnik i novo ružičalo, gdjekoji ostanu taki drugovi, a gdjekoji se ponove.[4] Dotaknuće groblja i ružičala, tužne smrti i radosne ljubavi, tanjemu našem osjećanju mnogo ne prija, no ono naravno bijaše davnim ljudima, odhranjenim prirodi pod skutom. Mislilo se, da sa živima i sami pokojnici, iz svojih pobušanih grobova, raduju se krasu i sjaju proljeća.

[1] Id., na str. 27.
[2] Id, ib.
[3] Id , ib.
[4] Isporedi **Dio V,** na str. 29 (149).

Naprijed u godini, radovali se svi mrtvi punoj toploti ljeta, pa živi opet usrdno njima činili spomen. Za subotu uoči Trojica, ili Duhova, kažu sada, da je to "zadušna subota." Pada ovi zadušni dan okolo mjeseca junija, kad se sunce na nebu najviše uzdiglo, te je zemlja u naponu svog zelenila. S Trojicama, ili Duhovima, crkva svetkuje silazak Duha svetoga k apostolima; no može biti, da pluralni naziv Duhovi, što puk osobito u Vojvodini potrebljava,[5] iskoči nam iz poganštine, i da iz prva ono bijahu duhovi blagih pokojnika, koji dolje k svojima silažahu u pohode, a svoji ih čašćahu. Svakako stoji to, da sada u Srbiji, na mnogim mjestima, u zadušnu subotu daju za dušu.[6]

[5] Vuk. **rječ.,** pod **Duhovi.**
[6] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXII, na str. 99.

Još na drugim mjestima, spominju se mrtvi na Petrove poklade. Ove se dotiču mjeseca julija, kad se ljudi, pri svrsi rodnih mjeseca, vesele sabranoj i spremljenoj ljetini. Ovako, uz neprekidno pominjanje, živi druguju s milokrvnim mrtvima kroz godišnji cijeli okret prirode. To, u staro doba, bijaše na djelu vječna pamet, što se i sad svejednako klikuje i obećava dragim pokojnicima.

Ovdje gore rečeno je, da pokojni duhovi prilaze k živima svojim. To je drevno vjerovanje svih Arijaca, a eto još nimalo ne popusti u našem narodu. Nesretna je, tuguje svaka kuća, kojoj pokojnici ne dohode. U jednoj pjesmi, kućna čeljad uzviknje:

"Da smo jadni i žalosni,
e se za nas ne spominju
svojoj kući ne dohode!"[1]

Za to, u drugoj tužaljci, tuškinja preporučuje novome pokojniku, koji na onaj svijet ide:

"Još te molim s jadovima,
ah! za naša velja dobra![2]
nemoj nam ih zagovorit;
nego ćeš ih k nama spravit',
da se željno izgrlimo,
i od plača ućešimo."[3]

Ovo ovako govore Paštrovići, ali odaju mišljenje svega naroda srpskog i hrvatskog.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 151, v. 12—14.
[2] "Velja dobra", to su sami pokojnici.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 152, v. 16—21.

Mrtvi prilaze k svojima tiho i blago, ako su izdovoljeni redovnim daćama i spomenima. Dapače, samo takom dvorbom i ugodbom mrtvi imaju mira, postaju zapravo pokojni. Što se mrtvima prilaže, sve se daje "u pokoj" duše njihove, pa se i večera pogrebna zove "pokojna večera."[4] Kad je govor o daći i o mrtačkom spomenu, pučka usta kažu uvijek, da je to za "pokoj", za "ispokoj", za "upokojenje" duše. Dolazi ovako i stajaća, a istoznačna, riječ "okajati": "Pa ti hajde, okaj svoju majku, — i zakopaj staru milu majku."[5] Taj se pokoj svečano zaziva mrtvome: "Pokoj ti ocu!"[6] "Bog da mu duši pokoj da!"[7] —

"Bog ti dušu upokojio, a laka ti crna zemlja!"[8] U isti red riječi ide i "pokajnice" i "pokajanje", u Crnoj Gori.

[4] Vidi, gore na str. 151.
[5] Krasića **pjes.,** knj. I, 5.
[6] Vuk. **rječ.,** pod **Pokoj.**
[7] Id., **posl.**
[8] Vrčevića **niz prip.,** na str. 43—4.

S ovim izrazima donekud regjaju se izrazi hristjanski. Na pr., zapadna crkva želi umrlome "requiem aeternam." Ali ovdje tek slučajno stekle su se nalične ili slične izreke. Najprvo nam je opaziti to, da pokoj ne naglašuje se onoliko u crkvi, koliko unj upire pučki govor, a upire s osobitim pogledom na daću i na spomen. Drugo je opet to, da mrtvi, po hristjanskoj misli, više nego počivaju u miru, leže kao u snu, iz koga će svi ustati "u jedan put u trenuću oka, u pošljednjoj trubi."[1] Radi ovoga hristanskoga sna, pokršteni Grci upotrebiše, za mrtačko počivalo, riječ κοιμητηριον, koja pregje i u mnoge druge jezike. Doduše, hristjansko groblje nazivalo se, latinski, i **requietorium,** pokojište, no je riječ dosta rijetka, a s vremenom istrijebi se pred običnijom, premda tugjom, **coemeterium.** Mi, i pored nove vjere, pridržasmo svoju staru riječ: groblje, ne gradeći sebi druge koje prema pojmu sna mrtvih hristjana. Isto tako pridržasmo uobičajenu riječ: pokojnici, koju nam jamačno ne dade ni grčka, ni rimska crkva. U dva klasična jezika, preminuli hristjani zovu se naprosto νεκροι, **mortui, defuncti,** a to se ne slaže s **pokojnicima.** Mi dakle ne velimo: pokojnici, po novoj, nego po staroj vjeri.

[1] Korinćanima posl. prva, XV, 52.

Za ovo naše mnenje ima još jačega dokaza. Ne samo u nas Srba i Hrvata, veu i u starih Nijemaca, čisto se javlja prethristjanska misao o pokoju i nepokoju mrtvih. Nijemcima mrtvi bijahu, ili "geheuer", pokojni, veseli, ili "ungeheuer", nepokojni, neveseli,[2] otkle "Ungeheuer" za svako biće nakazno i grozno. Tako i rimskome nazivu "manes", što su blagi duhovi pokojnika, odgovara niječni adjektiv "immanis", nečovječji, grozan. A nijedno nam poznato vjerovanje valjda toliko ne ističe pokojne i nepokojne duhove umrlih, koliko rimsko. "Manes" i ,"lares", to su tihi i zaštitni duhovi praotaca; "larvae", to su duhovi nakazni, više puta u obličju živina, koji nemaju mira, te, ulajući se noćno, prestravljuju ljude, osobito svojat po kućama.[3] Postaju mrtvi "larvae" nesretne, razmeću se nemirno, kad im je što teško skrivljeno, ili na pogrebu nije im po redu ovršeno što treba. Mi već rekosmo, da mrtvacu rimskom, kao što i našem, ponajprije trebaše uredni ukop s daćom. Nego i preko godine sve mrtve svoje Rimljani spominjahu isto onako, kako još to čine naši ljudi na selu.

[2] Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 762.
[3] Sada Rumunji zovu ih "strigoi" (Slavici, **die Rumänen,** s. 173). Gledaj naše tence, gore na str. 121—2.

U Rimljana, dva su poglavita mrtačka spomena: u februaru, koncem davne rimske godine, "feralia" s prilozima i molitvom na grobima za ispokoj duša, i u proljeće "lemuria", na ide maja u noći, s obredom u kući, na jednako upokojenje mrtvih.[4] Za dostojnu sahranu i pokoj mrtvih mnogo su se starali i Grci, pa im je ta briga zabilježena valjda na najtužnijem listu atenske historije. Kad u peloponeskom ratu Atenjani nadbiše, svršetkom septembra 406 g., neprijateljsko brodovlje u žestokoj bici kod Arginuzâ, atenski stratezi od silnog vjetra, ili ne mogoše, ili ne smjedoše pokupiti morem razbacane ranjenike i mrtva tjelesa. Razgoropadi se svjetina, i šest slavodobitnih zapovjednika podleže žurnoj smrtnoj osudi, te oni ispiše kukutu. Jad s izgubljenih ranjenika, a ponešto i stranačka mržnja, skriviše naprasno to bezumlje i to nedjelo; no u stvari bijaše i vjera po srijedi. Morem proždrta i nesahranjena tjelesa priječahu, da preminuli dogju do svog pokoja.

[4] Koji se zovu takogje "lemures", te su veoma slični larvama, kad nisu pokojni. Od prikaze nestašnih larva i lemura živi mogu poludjeti.

Ja držim, da se s mrtvačkim pokojem veže, s jednog kraja, i pretvrdi običaj osvete, radi krvi učinjene. U Crnoj Gori, gdje se starinsko mnogo koješta udržalo najtrajnije, običaj domaće osvete još prkosi državnome zakoniku. Dakako, osjećaj osvete prirogjen je prostu čovjeku, a i u prostu narodu, gdje je slaba državna obrana, osveta, što neumoljivo prijeti iz uvrijegjenog i ozlegjenog doma, pruža neko jamstvo mira od tugje obijesti i nasilja. Ali u nas Srba i Hrvata, u poslu osvete za počinjeno ubijstvo, svi su izrazi svečani i kao vjerski: "svetiti, osvetiti, kajati, pokajati, miriti, podmiriti mrtvu glavu!" Duša posječenog čovjeka, duša mrtvoga, kao da nema blažene sreće, ni pokoja, bez dužne naknade za krv učinjenu. Osvetnik drugom riječju, u Crnoj Gori, zove se "umirnik[1]", onaj koji umiruje mrtvu glavu. A dužnost osvete za dom, ili bratstvo, onamo je tako prijeko potrebita, da crnogorska već poznata poslovica glasi: "Ko se ne osveti, taj se ne posveti[2]". Niti je ova preljuta izreka samo divlji izljev srdžbe, nego znači još, da će se onaj posvetiti, ko svoje mrtve pokaje i podmiri.

[1] Medakovica **Život Crnogor.,** na str. 115—22.
[2] Vuk. **posl.**

U Crnoj Gori dogagja se više puta, da će krvnik umoliti osvetnika, ili umirnika, da mu ubijstvo oprosti. To je tako zvani "umir osvete", pa se pri tome obavljaju izvjesni obredi. Po mojem mišljenju, i ti obredi većim su dijelom vjerske, a manjim juridične naravi, premda mi sad dobro ne shvaćamo, šta simbolizam njihov znamenuje. Tako n.pr., kad se zamoljeni umirnik već sklonio na mir s krvnikom, ovaj, prije svega ostaloga, daje privesti pred kuću onoga dvanaest žena, dvanaest kolijevaka i u njima dvanaest djetica. Pred kolijevkama ide dvanaest glavara, koji, stavši na prag od kuće, viču osvetniku: "Primi dvanaest kuma, primi Boga i svetoga Jovana, i primi blago, koje hoćeš!" Po tom, na dan koji se ureče, druga dvadeset i četiri glavara osudiće krv pred kućom krvnika; tu se načini "trpeza umira", no u mjesto stolica za sjegjenje moraju biti "kameni". Krvnik izilazi s onorn puškom kojom je čovjeka ubio, s puškom "krvnicom", o grlo obješenom, i primiče se pokoljeničke. Glavari gologlavi skromnim glasom reku u tri puta, gledajući na umirnika: "Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!" Viče i krvnik, oborenim očima: "Primi, kume, Boga i svetoga Jovana!" Cjelivaju se krvnik i umirnik, pa se pored ovoga iznesu četiri kolijevke s djetićima, od dvanaest pomenutih. Te su kolijevke kao nešto živo, i zovu se "kume". Umirnik prima kumu jednu i cjeliva; isto čine tri njegova brastvenika sa još tri kume. Ovim načinom megju dva krvna neprijatelja nastalo kumstvo, koje se pazi kao i kršteno. Iza uhvaćenog pobratimstva, svi sjedaju za ručak, pogode oštetu, a "krv je izimirena pozdravo i potpuno[3].

[3] Medakovića **Život Crnogor.**, na str. 115—22. Postupanje crnogorsko, u pogdjekojoj crti, podudara se s karnim i vjerskim postupanjem za ubijstvo, na glasovitom Areopagu u Ateni. Ova strana kriminalnog prava atenskog izigje na veliki glas po svoj Heladi, jer se mislilo, da je to veoma starinsko, i da bi tako odregjeno od samog pravednog, no i primirljivog boga Apolona. U Atenjana, kao što u Crnogoraca, ne bješe dopušteno s krvnikom stajati pod istim zbog krvi opoganjenim krovom, nego se sve obavljalo na otvorenom; pa je u njih naći i obredno "kamene:" "kamen nepomirljivosti", na kome sjedi umirnik, i "kamen bezakonja", na kome sjedi krvnik. Kako puška krvnica crnogorska, tako bijaše osugjeno u Ateni oružje i svako ratilo krvničko. Krv se umiruje pomoću Apolona Delfinija, u Grnoj Gori primanjem svetoga Jovana. Zašto upravo sveti Jovan, nije jasno. Meni se sve čini, da svetac ovaj prikriva svetitelja davnijega. Za svetoga Jovana, za kumstvo i za dvanaest, odnosno četiri djetića, gl. **Dio IV. i V.**

Služba redovne sahrane, daće i spomena za blagopokojne oce obavlja se nasljedno. Kaže pjesma:

" ..... roditelji,
koji su vas porodili,
na spomenak ostavili."[1]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. I, 216, v. 30—2.

U domu, sin sinu izručuje taj važni posao, od koljena do koljena, od vijeka do vijeka. Prijekoj potrebi pokojnika biti će udovoljeno sve dotle, dok se kuća drži. S toga, pučki govor slavi sina uprav uznositim riječima: "Sin je kutnji temelj, krsna svijeća, vječna domaća čitulja, branič crkve i naroda ..... A djevojka? ona nije drugo, no tugja večera za sugjenu kuću."[2] Čitula, to je sada spisak kućnih

pokojnika, što se svećeniku na zadušnice predaje, da on mrtve poimence spomene, a spominjao ih za cijelo sam domaćin, kad još ne bijaše svećenika hristjanskih. Izumre li u kući muški porod, prestaje i dvorba mrtvima. Gore nesreće od te nema: "Znaš li, Mare! da je naša starinska kletva vazda najteža bila: tako mi se ne utrla tri sjemena, ljudsko, skotsko i zemaljsko ..... Sve četveronožno i letušte, pa što pupča, i što lista, sretnije je od mene, jer po božjemu daću imaše i imaće ploda, a mene se iskopa kuća i ugasi krsna svijeća."[3] Ovdje krsna svijeća izrazuje pokojnike, kako ćemo do malo vidjeti. Strašna je, u narodu, zakletva iskopanom kućom, ugašenom svijećom, ili ognjištem: "Tako mi se krsna svijeća ne ugasila!"[4] „Tako mi se ognjište na krsno ime mojijem punjem ne ugasilo!"[5] — "Tako svi od moga roda ne pomrli, i ne imao ko krsnoga imena slaviti i u slavu ustajući svijeće paliti!"[6]

[2] Vrčevića, **niz prip.,** na str. 306.
[3] Id., na str. 100—1.
[4] Vuk. **posl.** Ili: "Tako od mojega traga svijeće ne ostalo!"
[5] Id., ib.
[6] Id., ib.

Grozno je, kad kući imena nestane: "Ime ti poginulo!"[1] Reći kome: "iskopaniče!" to je najkrvnija uvrjeda, a, pravo uzevši,[2] iskopanik je svaki, ko iza sebe ne ostavlja izravna poroda, jer drugi niko iz kuće; kao što vlastita djeca, ne će njemu mrtvome ugagjati. Za iskopanu kuću kaže se, da je "zatrnjena."[3] Pa isto ovako priča jedna iznosi nam zatrnjene mrtve: "A šta su one osamljene travke, što su trnjem i korovom obrasle? Ono su ljudi i žene, koji onoga svijeta nijesu imali poroda, pa im nema ko trnje i korov da počupa i put očisti."[4]

[1] Id., ib.
[2] Vrčevića niz prip., na 8tr. 100 —1: " ..... brat mi Stanko ubi me po srčaniku, kad me na seoskom guvnu krvnički obruži, nazivajući me iskopanikom, a tebe bezrotkinjom, pa mi se nešto dalo po srcu i po mozgu; sve mi je omrznulo, i pred očima kao krvavo".
[3] Id., na str. 48: " ...... što uradi te zatrnji čovjekovu kuću, i rastavi samohrana oca starca od jedinka sina?"
[4] U Vili Beogr., g. 1867, br. 49.

Prijeka potreba da se kuća nastavi zbog groba nigdje se ne osjeća jače, koliko megju uzdržnim jekavcima. Ta potreba jekavce po Boci, Crnoj Gori i Hercegovini, vodila, sve do naših dana, do misli i riješenja čudnih. Da se kuća ne iskopa, u jednom slučaju žena nerotkinja oženila s mladom djevojkom svoga muža, i ženidbi ona glavom bila kuma, uz privolu popa, kneza i seoskih glavara.[5] Tome čudu koji su glavni uzroci? Evo ih, po suštim riječima onamošnjeg naroda: "Čovjek se ne ragja, da na pretek jede i pije, kao dobar pastug na punane jasli; ljudi se ne žene, da u igri svoje dane premeću, nego da nakon sebe svoj porod ostave, da na sinovljeve ruke umru, i da ih sinovi u grob polože."[6] Čovjek treba, da mu se "kadgogj grob prekadi, ili leturgija preda, ili svijeća pred dušom uždi."[7] Radi svega toga, žena "ne će da nosi grijeh na oni svijet, nego hoće, da muža s drugom oženi."[8] Opet prigodom iskopane kuće od muških glava, izim mladog jednog kalugjera, prisiliše ovoga, da vjerenicu svog preminulog brata uzme sebi za ženu.[9] Ova i ovaka skrb, da se kuća po nesreći ne "ugasi", kako to tamo vele, uticala i na privatno pravo obiteljsko. U prkos zakonu austrijskom, u Boci očevina, još nazad malo vremena, nije se smjela dijeliti megju ženskinje. Eda bi kuća čvršće stajala, cijelo nekretno "očinstvo" igjaše muškim glavama.

[5] Čitaj, u Vrčevićevu nizu prip., pripovijetku iz istinog skorašnjeg dogagjaja: "Žena oženila muža" (str. 98—106).
[6] Na str. 100.
[7] Na str. 101.
[8] Na str. 102.
[9] Čitaj, u istom nizu., drugu pripovijetku: "Seljani oženili kalugjera". Po narodnom kazivanju, to se dogodi u Hercegovini oko polovine XVIII vijeka.

Može ko da reče: to su misli i uredbe, zadahnute samim aristokratskim duhom. Svakoj iole oglašenoj kući stoji naravno mnogo do toga, da se od muških glava ne iskopa i da se vijekom proslijedi, pa nimalo ne treba, kako bi se ono razumjelo, posegnuti za kakovim vjerovanjem. Odgovaramo, da su pučki izražaji po onome, što čas prije čusmo, odveć jasni, a da bi mogli sumnjati o glasu vjere. Pa gdje će aristokracija, u prostome krugu seljaka srpskih i hrvatskih? Kod ovih, potreba muške obrane, osobito u nemirna doba, a i neki kućni ponos, mogu, dašto, uzbugjivati želju muških nasljednika; ali od te jednostavne želje do groze pred izumrćem doma razmak je velik u osjećaju. Groza počiva na strogo aristokratičnom, a još jače na vjerskom duhu. Sad u Europi, gdje vjera više ne nalaže, za ispokoj duše, daću mrtačku, i gdje naravito osjećanje ljudsko uzimlje sve to većeg maha, mala se razlika čini izmegju muških i ženskih nasljednika. Ma i poginulo ime kući, ćeri su mile kao i sinovi.

Po mojem mišijenju, iz početka vezala se s vjerom takogjer adopcija srpska i hrvatska. Ako je strašan, zbog nestatka daće i spomena, iskop kuće, ugašenje ognjišta, ovome zlu red bješe doskočiti na koji način. Nestane li čovjeku muškoga omlatka, on će posiniti koga iz druge kuće: poočim imaće posinka. U narodu, dosta je rijetko sada sinjenje, pošto, sve to većom promjenom misli, nikakova ljuta nevolja na to ne potiče. Ali izraz: "od srca porod", što mnogo puta dolazi u pjesmama, dokazom je, da su se negda često uzimala i sinila djeca iz tugjih kuća. Za to postojaše i tvrdi obred: prometnuće kroz njedra. Veli pjesma: "Prometnu ga kroz nedra svilena, — da b' se dete od srca nazvalo",[1] a pri tome Vuk opaža: "Pripovijeda se, da i sad tako čine oni, koji uzmu mjesto svoga djeteta."

[1] Vuk. pjes., knj. II, 30, v. 67—8.

Na adopciju s istog vjerskog uzroka svodi se i domazetstvo. Domazet je onaj, koji ulazi ženi u dom, mjesto da je primi pod svoj krov. Domazetstvo je sada rijetko, a nije ni cijenjeno.[1] Poći na domazetstvo, na ženino imanje, to je kao bruka, pak je, u očima naroda, "domazet" isto, što i "uljez", "pripuz."[1a] Teško je i samome ocu, koji za to daje sina: "Imah tri sina: dva su, dok Bog hoće, stankovici, a treći domazetović."[2] Ušavši u drugi dom, domazet mijenja porodično prezime i krsno ime: "Znam, da Božo ima promijeniti prezime svoje porodice, a primiti mojega bratstva; a tako i njegovo krsno ime Nikoljdan, a slaviti moje Gjurgjevdan![3] No, čemu sve to? Glavni i pravi uzrok kaže nam jedan otac, koji k sebi uzima domazeta za ćer svoju jedinu: "da mi ime u domaćoj čitulji zaostane i po smrti spominju."[4] Dakle opet religija groba. Domazet je, ovako, odrasao posinjeni muškarac, koji, kad kući nestane izravnog muškog poroda, ulazi u nju, da se ona kuća ne ugasi, te da do vijeka ustraje domaći spomen pokojnicima. Ako je domazetstvo sad prezreno, to biva samo s toga, što oslabi, s vremenom, starovjerski osjećaj.

[1] Vrčevića niz prip., na str. 222.
[1a] Vuk. **rječ.,** pod tima riječima. Kaže se i "privuk".
[2] Vrčevića **niz prip.,** na atr. 222.
[3] Id., na str. 218—9.
[4] Id., na str. 218.

Iz istog vjerskog vrela, iz nužde mrtačkog spomena bez pretrga, isteče adopcija latinska, tako često obavljana, a znamenita u privatnom i političnom životu Rimljana. Rimska "adoptio" neodraslih vrlo je blizu do pučkog našeg sinjenja male djece, kao što je blizu do našeg domazetstva "arrogatio", adopcija to odraslih. Osobito u arogaciji, koja je postankom drevnopatricijska i svečana, ističe se vjerska misao. Ne samo, da će arogirani promijeniti ime svoje porodice i primiti ime drugog bratstva, nego mu treba izričita "detestatio sacrorum" pred pontifeksima. Ovo su "sacra privata", ili religija groba i otaca: on se odriče pregjašnje obiteljske religije i dužnosti, a prima religiju nove porodice, kojoj pristupa i koju ima nastaviti. Po našu, to se kaže: pušta svoje krsno ime, a slavi drugo.

Više puta, mimogred, pod pero nam dolazilo krsno ime. Sad treba, da i to raspravimo. Krsno je ime srpski i hrvatski velik svetac, najveći iza božića.[5] Pače i na božić, u prvoj svečanoj molitvi na badnji dan, srpski domaćin srce uzdiže, najprije Gospodu Bogu, pa odmah za tim svome krsnom imenu.[1]

[5] Vrćević, u **Tri glavne narodne svečanosti: Božić, Krsno ime i Svadba,** na str. 86, piše: "Sva svjetska na stotinama veselja nepoznata su našem prostom narodu. Njemu su izbrojene samo tri u godini svečanosti, a to o božiću, krsnom imenu i o svadbama".
[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 127.

Jednom u Dubrovniku, "kolendari" bi išli k prijatelju, da ga "kolendaju", u sama dva roka godišnja: u večer badnjega dana i imendana.[2] Krsno ime ostade gdje i gdje usječeno u srcu i samoj poturčenoj gospodi od našeg roda. U Hercegovini, pogdjekoji beg, na dan slave negdašnjega svoga obiteljskog sveca, zamoliće u obližnjem manastiru, da se čati molitva i zapali svijeća.[3] A sada, u svakoj pobožnoj srpskoj kući, kandilo dan i noć gori pred ikonom domaćeg sveca, krsnog imena. Čeljad iz kuće tome svecu obraćaju se najradije, i njemu najvruće se mole. Kad se neopredijeljeno veli: "tako mi sveca!" — "tako mi svetac pomogao!" razumijeva se svetac kućni, a te riječi skoro više vrijede, nego li druge: "tako mi Boga!" — "tako mi Bog pomogao!"[4] U puku našem, ništa jače i češće od kletava: "Krsnoga mi imena!" — "Moga mi svetoga!"[5] — "Tako mi krsnoga somuna!" — "Tako mi slave i vaslave moga krsnoga imena!"[6] Kad se sad ko ovako zakleo, teško da će kletvu, ma bilo za što, prekršiti. A kletva je od starine. Mi je pratimo, pisanim svjedočanstvima, sve do vijeka XIV nazad, gdje srpska gospoda na isti način svojim krsnim imenom tvrdo prisižu Dubrovčanima.[7] S toga, pjesma punim pravom kaže, da je veliko ono ime: "I velika slava Božja — i veliko krsno ime".[8]

[2] Bogišić, **pjes.,** predg. na str. 104.
[3] Vilovsky **Die Serben,** s. 169.
[4] Id., ib.
[5] Milićević, **Krsno Ime,** na str. 96.
[6] Vuk. **posl.**
[7] Milićevića **Krsno ime,** na str. 96.
[8] Vuk. **pjes.,** knj. I, 217, v. 7—8.

Slava božja i krsno ime izlaze nam naporedo kao prozivi jednoznačni, kao puki sinonimi. Pa što je to krsno ime, ili slava božja? Vuk Karadžić ovako to označuje:[9] "Svaki Srbin ima po jedan dan u godini, kojega on **slavi,** i to se zove **Krsno ime, Sveti, Sveto** i **Blag dan.**[10] Riječ **krsno ime** pokazuje, da je ova slava postala od imena, koje se u prvome kršćavanju naroda našega nadjenulo kome, na pr. kome je nadjeveno Gjorgjije, on je počeo slaviti dan Svetoga Gjorgjija, t.j. Gjurgjev dan; a budući da on nije gledao, da se i njegovu sinu nadjene ime kakvoga sveca, nego mu je nadjenuo ime srpsko, na pr. **Živan** ili **Radovan,** tako je po smrti njegovoj i njegov sin (ne imajući sveca imena svojega) počeo slaviti onaj dan, koji mu je slavio i otac, i tako je to ostalo u cijelome onome potomstvu."

[9] **Živ. i ob.,** na str. 96.
[10] Zove se takogjer **Slava.** Milićevića **Krsno ime,** na str. 95.

Vukovo objašnjenje važno je, ali nedostatno. Iz njegovih riječi mogao bi ko izvesti, da je krsno ime u narodu nastalo tek prigodom krštenja Srbâ i Hrvatâ; a to nije. Krsno ime, ili. da drukčije reknemo, slava božja, zalazi u preduboko vrijeme pogansko. Mimo ostale Slavene, sami Srbi, i pogranični im Bugari oko Timoka, sada slave krsno ime[1]; ali to nije za to, što bi jedini Srbi, pri kršćavanju, onaj običaj zaveli, već biva s drugoga uzroka, što su Srbi običaj slave, naslijegjen iz stare vjere, do danas očuvali. Vukove riječi treba rastumačiti.

[1] Slave ga i Rumunji po Srbiji, pa i susjedni Rumunji u Maloj Vlaškoj. Milićevića **Krsno ime,** na str. 100—1.

"Krsno" ime prozvano je, dašto, po hristjanskoj terminologiji, a postade od prilike onako, kao što Vuk veli. Kad Hrvati i Srbi primiše Hristovu vjeru, u svakoj porodici bude svecem pokroviteljem oni svetac hristjanski, na čije se ime krstio domaćin, ili, ako domaćin ime svoje slavensko ne izmjeni,[2] kojekakav svetac iz nove vjere. Taj novi svetitelj osta navijek "krsno" ime dotičnoj porodici. Zbog primljenog krštenja i priznate Hristove vjere, "krsnim" reče se ime, pa tako isto "krsni" kolač[3] "krsna"

svijeća, a "kršnjaci", po zapadnim krajevima, svečari, koji će obiteljsko ime slaviti. Ali kao što ne treba da riječ "svečari" novoj vjeri privalimo, tako za ovu ne ćemo privezati niti riječi s krsnim imenom jednoznačne: "blag dan", "slava", "svètô", "svètî".[4]

[2] Sudeći po čitavoj historiji obraćenja slavenskih i germanskih naroda, pokrštenici najvoljahu pridržati svoje ime neznabožačko.
[3] Ovo "krsno" kao da baš uvijek ne ide od srca, pošto se to može naći katkad kao provrgnuto u "krasno". U ostalom, kaže se takogjer "slavski" kolač.
[4] Milićević (**Krsno ime,** na s. 98—9) vrlo zgodno opaža: "Krsno je ime kao neka spona megju životom narodnim pre pokrštenja i životom posle krštenja. U tom su se običaju udružile uspomene starine s oblicima nove vere".

Što je to "sveto", ili taj "sveti", o tome smo na čistu, po jasnoj svjedodžbi samog naroda. Krsno ime slave osobito za to, da čine spomen mrtvima. Marku Kraljeviću majka govori:

"Danas ti je krsno ime krasno:
tko ti danas u dvorove dogje,
napoj žedna, a narani gladna
za dušicu tvoji roditelja
i za zdravlje tvoje i Jelino."[5]

[5] Vuk. **pjes.,** knj. II, 72, v. 85—9.

Skoro u svakoj napitnici, na krsno ime spominju se mrtvi. A i molitvama u crkvi glavno je mrtački spomen, to barem u svakom kraju jekavskom, u Boki, u Crnoj Gori i u Hercegovini.[1] Na dan "svetoga" služi se, dakako, leturgija hristianska no ranije, nego obično, ako su u istoj nuriji mnoge kuće jednokršnjaka; ranije zbog toga, "što je pop dužan poći u svakoju kuću, koja služi oni dan krsno ime, da izvrši spomen svim mrtvima one kuće, i uždi krsnu svijeću, koja ga čeka posagjena u jedan kruh koji se zove krsni somun."[2] Ne dospije li pop svakoj kući u jutro, valja da opet zaredi poslije podne.[3] Kućnim mrtvima čini se spomen, svakome od njih poimence. Za to pop drži mrtačku čitulu, ili je drži kuća, a u čitulu sve redom primeću se pojedini domaćini i domaćice, pošto umru.[4] Ovo o domaćinima i domaćicama posve je znamenito. Po pravoj misli hristjanskoj, ne gleda se izmegju mrtvih ko je ko, jer svakoj duši jednako treba spomena i oprosta. Naprotiv, po poganskome vjerovanju, spominje se sama susljedica otaca, a naosob prvi onaj otac, ili praroditelj, koji porodici, te i bratstvu, dade početak i ime. Krsno "ime", to je, u poganštini, ime praroditelja; "svètô", ili "svètî", to je početnik roda, smatran kao domaći svetitelj.

[1] O neuklonivoj dužnosti, da se mrtvi spomenu, Vrčević (**Tri glavne sveć.,** s. 83) piše: "Kod sva tri napomenuta naroda nema kuće, koja ne slavi svoje starinsko krsno ime i poslužbicu; pa bila ona siromašna, ili imutnja. Šta više, i samorana prosjačica, ako i nije kadra nikoga ugostiti, hoće da ga slavi, i ne će zaboraviti, na obje slave, poslati punje i proskuru sa domaćom čituljom, u kojoj su napisana imena mrtvih one kuće".
[2] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 89.
[3] Id., na str. 122.
[4] Id., ib.

Naravno, bogovi su svetitelji poganski svi, pa je već po sebi velika prilika, da bog bijaše i svetitelj domaći. Nego, i ne sudeći **a priori,** ima za to nekoliko znakova. Ako nova vjera svojom žicom preplete krsno ime, ipak ne poplete ga tako da božanstvo "svetoga" ne bi se i kroz nju promolilo. Vrlo je česta naša izreka: "Bog ti dao i ko te rodio!" u kojoj se do višnjeg Boga ukazuje i roditelj kao neki bog podatljiv. Gore navedosmo,[5] da na badnji dan, u srpskoj kaći, starješina, kod prve svečane molitve, iza Gospoda Boga odmah se obraća svome krsnom imenu, pa on to čini s ovim riječima: "Bože, molim ti se, pomozi mome evladu (porodu), sveti Luko (ili već koji mu je svetac), moje krsno ime!"[1] Po sklopu ove rečenice i molitvice ja cijenim, da se krsno ime javlja ovdje kao bog, ma da na to i ne misli sadašnji

starješina. Ponegdje i u pjesmama nailazimo na takav govor, u kom odmah do krsnog sveca stoji riječ "bog", te se može u dvojakom smislu razumjeti, ili kao da je to jedini Bog, ili kao da je bog baš svetac dotični. A bogu poganskog vremena, više nego svecu hristjanskom, dolikuje svetačka slika, kakovu je narod sebi utvara na krsno ime. Ljudi u Crnoj Gori drže, da na taj dan sam svetitelj glavom dolazi u kuću, te, gdje im prispije krsno ime, kažu: "Došao mi je sveti Jovan, ili sveti Gjuragj, u kuću".[1a]

[5] Na str. 172—3.
[1] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 127.
[1a] Medakovića **Život Crnogor.,** na str. 64.

Puk u opće vjeruje, da, pri velikom ručku toga dana, "oni svetac, kojega domaćin slavi, stoji mu na desnom ramenu, pa da sve vidi i čuje."[2] Ovu sliku obesmrti pjesma, pjevajući o Dušanu:

"Sveca slavi Srpski car Stepane,
sveca slavi svetog Arangjela,
svu gospodu na sveca sazvao .....
Prevari se Srpski car Stepane,
te on sede s njima za trpezu,
a još nije ni slave napio,
a zaista ni metanisao,
slugam' dade, da mu vino služe,
ne posluži krsno ime svoje
jedan danak, kako jedan časak.
Dok car Stepan na nogu stajaše,
stajaše mu sveti Arangjeo,
stajaše mu na desnom ramenu,
miluje ga krilom po obrazu;
kad car Stepan sede za trpezu,
rasrdi se sveti Arangjeo,
udri cara krilom po obrazu,
pa otide iz careva dvora."[3]

[2] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 94.
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 20, v. 1—34

Nije nam ni to zaboraviti, da se za slavu krsnog imena uvijek veli, da je "božja":

"Usta Todor, u slavu napija:
O ubava lepa slavo božja!
Sveti Grjorgje, krsno ime moje!"[4]

Sad se ovo razumijeva u odnosu s Bogom, ali nije nipošto izključeno, da se nekad razumijevalo o božanstvu svetitelja, domaćeg boga.[5]

[4] Id., knj. II, 21, v. 49—51.
[5] I sama "slava" izlazi katkad kao živo što: "Još Boga molimo i prečistu slavu" (Vuk. **pjes.,** knj. I, 129) — "Pomoz' mu, Bože i slavo božja!" (Id., knj. I, 156).

Svakome domaćem bogu zadaća je, da brani kuću, da sve svoje čuva i spori. Tako isto svetac krsnog imena pod okrilje svoje uzimlje dom, donosi mu sreću i blagosov, goji voće i njivu, brine se za stado.[6] Ljudi u crkvi mole se, na krsno ime: "Svete božje molitve izbavite me od svake muke i bijede nevidovne! Svi božji ugodnici, koji ste okolo prestola nebesnoga, učuvajte moju kuću od napasti i vražje pritrune"![7] Ali ie značajnija molitva u kući, kad se pri ručku pije u vaslavu sveca: "Sada ćemo piti u vaslava svetoga N., božjega ugodnika, domaćinova krsnoga imena, da mu uskrsne i pomože na svako strašno mjesto, gje ga prizivao, i kad gogj mu se molio, da Bog da! Naš ga brat domaćin slavio punjem i proskurom, a on njega svakom srećom i berićetom".[1] Da domaćinu i domu pomogne, svetac roditelj eto hoće kao da "uskrsne" iz mrtvih. Megju domaćinom i svecem njegovim postoje odnošaji obzira i pripomoći zamjenite: što se ljepše kolje svecu na žrtvu, to je domu obilniji plod i rod. Kad se nekome ne dadu goveda, nego sve natraške idu, "to je za to", veli se u jednoj priči, "što on o krsnom imenu najgore zakolje, a da zakolje što najbolje ima, sve bi štrkljala goveda".[2]

[6] Vilovsky, **Die Serben,** s. 168.
[7] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 91.

[1] Id., na str. 99—100.
[2] Vuk. **prip.,** 13. Iz ovoga je skoro čisto i to, da u staro doba bijaše namijenjeno svecu ono, što se sad na krsno ime kolje.

Kako je praroditelj i vjekovni štitnik, svetac rodu daje ime. Žensko, kad iz svoga roda pregje u nov dom, slavi muževlje krsno ime.[3] Sva je prilika, da su se iz prva, megju Srbima i Hrvatima, porodice, pa i razgranjene porodice, ili brastva, razlučivale jedna od druge po samom prezimenu, što svakome rodu dade svetac praroditelj.

Zaostalo ovo još nepromijenjeno u Crnoj Gori, gdje "ljudi od jednoga bratstva imaju jedno prezime i slave jedno krsno ime, i tako su svi kao od jednoga roda", veli Vuk.[4] Izvan Crne Gore takogje ljudi, koji slave jednoga sveca, svojakaju se i drže kao jednobrastvenici, pa da i nisu istog prezimena.[5] To je opet pučko svjedočanstvo, da sveza po obiteljskome svecu jednom bijaše krvna, te i svi svečari megju sobom rogjaci, kano natraga svečeva. Svi jednokršnjaci sada već ne mogu biti sebi rod, makar da to puk i misli.

[3] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 71.
[4] Vuk. **rječ.,** pod **Bratstvo.**
[5] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 84: "Ovi se izmegj sebe svojakaju i zovu se jednobrastvenici, držeći, da su nekad jedno brastvo bili, pa se posle po prezimenima razlučili" — Milićevića **Krsno ime,** na str. 98: "Koji jednu slavu slave, smatraju se kao rogjaci, makar da bi bili jedan s Timoka a drugi ispod Velebita".

Kad Srbi i Hrvati zamijeniše praroditelja sveca sa svecem hristjanskim, pomutnja nastala odmah. Porodičnih svetaca bio kao neograničen broj, dok je svetaca hristjanskih bila malina krštenicima na obir. Peraštani, na p., svi slave, ili tu skoro slaviše, Krstov dan,[1] najveći dio Srbijanaca slavi sada svetoga Nikolu,[2] a manji dio ponajviše svetoga Jovana, Gjorgjija i Arangjela,[3] pa nije ni pomisliti, da bi Nikoljštaci ili Nikoljci, kako se sad zovu, a i drugi svečari, svi bili u rodu izmegju sebe. Ali u stara doba, prije primaknuća svetaca iz hristjanske vjere, svi domaćini, koji služahu istoga svetitelja, zajedničkoga brastvenog boga, mogahu se slobodno smatrati kao pravi rogjaci. Od boga praoca cijelome brastvu ishogjaše porijeklo.

[1] Bogišića **pjes.,** 67, v. 70: "Peraštanom bješe krsno ime Krstov danak".
[2] Milićevića **živ. Srba,** Gl. XXXVII, na str. 117.
[3] Vuk. **živ, i ob.,** na str. 71.

Domaćemu bogu Srbâ i Hrvatâ mi ovako ugjosmo u tragove, koji se nama čine dovoljno jasni.[4] Pa da onoga boga ne nagjosmo, nestajalo bi karike jedne u lancu mitologičnom. Svi narodi arijske krvi drže praoce kao domaće bogove, kojima svaki dom službu služi od koljena do koljena. To bogoštovje proteže se, vjekovima, od Indâ do Litvinâ. Postoji historijsko svjedočanstvo, da Slavenima najbliži Litvini, još pri svršetku XVI vijeka, obožavahu praoca, gospodara ognjišta. Kućna čeljad sa susjedima slavljahu ga žrtvom dvaju pijevaca, pa onda gozbom; tako će bog uslišati molitve i dom svoj nasporiti.[5] Za pijevce, mi ih vidjesmo od Slavenâ žrtvovane pokojnicima. Što se ostaloga tiče, taman kućna čeljad sa susjedima i u nas služi gozbom krsno ime, koje, na slavi božjoj uzneseno, rodom i plodom daruje kuću.

[4] Ovo već kazaše i drugi. Vilovsky (**Die Serben,** s. 166) sravnio krsno ime s rimskim **penates,** a Milićević (**živ. Srba,** Gl. XXXVII, s. 117) pisao: "Koljivo po samoj reči kao da znamenuje žrtvu onome domaćem bogu od starine, mesto kojega dogje u hrišćanskoj veri svetac". Milićević je izvrsni znalac riječi i misli srpske.
[5] Brückner, **Beitr. zur lit. Mythol.,** Archiv IX. s. 118: "Larem pagani, Dimstipam vernis suis dictum, fumi focique Dominum colebant; huic oblato gallinaceorum pari, litabantur, inde epulum, quo exoratus Lar familiarem suam unicuique rem fortunaret, cognati vicinique celebrabant". Brückner opaža, da je **Dimstipam** valjda pisano mješte **Dimstipats,** koje bi značilo: doma gospodar.

Može biti, da i primorsko naše jedno praznovjerje udrža nam boga spadnuta i nakažena. U Boci, ljudi vigjaju macarule s malom svjećicom navrh glave, gdje noću idu u društvu, rukama pljeskaju i podvikuju. Macàruo je "dijete, koje umre nekršteno, pa poslije u grobu oživi i iz groba kašto izlazi, i malu djecu muči i davi".[1] Amo od Boke, po dalmatinskom Primorju, vigjaju mačića, ili macića, kako to u čakavskim gradovima izgovaraju.[2] Mačić je neka majušna avet, koja se vrze i krije najviše po podrtinama srušenih kuća, te straši djecu. Poznato je, da domaći bogovi bijahu u stara vremena prikazivani u maloj slici; svoje "lares familiares", ili "penates", Rimljani obično prestavljahu samim kipićima, što ih držahu kod kućnog ognjišta. S druge strane, mačak, kod nekih naroda arijskih u Europi, kako on čvrsto za kuću prianja i kuću čuva, teriomorfična je slika za domaćeg genija, ili boga branitelja svog doma.[3] U toskanskoj jednoj priči, siromašna mati uz mnogo djece ide za pomoć u mačju presjajnu palaču; mačić neki uvede je unutra, a kralj mačaka, pošto od ovih dozna, da ih je siromašica svegjer pazila i njegovala, sasu joj u pregača silu dukatâ.[4] Nego u Italiji, pa i u Njemačkoj, mačak je jednako a tijesnoj svezi s grobom, i nagovješćuje smrt.[5] U ovakove božanstvene mačke pripada, valjda, i mačić i macaruo. Inače, narod još jednako pomalo se sjeća ovih svojih božića i neteriomorfičnih, neoživinčenih. Priča se megju Srbijancima, da su ljudi "u staroj svojoj veri imali neke zasebne kućanske božiće".[6] Svaka se porodica svojima molila, "smatra|ući sebe pod osobitim njihovim zakriljem".[7]

[1] Vuk. **rječ.,** pod **Macaruo.**
[2] Potonje u Omišu i u Trogiru.
[3] Gubernatis, **Mythol. zool.,** v. II, p. 64.
[4] Id., p. 65.
[5] Id, p. 65—7.
[6] Milićevića **Krsno ime,** na str. 99.
[7] Id., ib. Milićević dodaje: "Izgleda još, da je o svetkovini tih kućanskih božića bivao i spomen mrtvih iz toga doma".

Kako su ono čisti rajnici i moćni bogovi, praocima udvorba čini se s veseljem. Našem puku dani krsne slave spadaju megju najradosnije u godini. U kući sve se sprema, sve namješta; u mnogom kraju, kuća se kiti zelenilom i cvijećem, naročito bosiljkom.[8] Svak će se preobući u što bolje haljine, a zagladiće se ženskinje, što ljepše može.[9] Slava ni u čem nije turobna. Drži se ona, u istinu, preminulim ocima na čast; ali na smrt potsjećaju prilike tek iz daleka. Mrtve oce, početnike roda, dugo prevaljeno vrijeme već odmaknu od potomaka njihovih. Ovima izbrisa se tuga sa srca, a s groba prastarog odminu sumornost, pa nasljednicima u pameti živo ostade samo božanstvo praroditelja. Samrtno teško skončanje otaca, u prošlosti odaljenoj, rastanji se i razvedri; vedro je i slavlje krsnog imena.

[8] Vilovsky, **Die Serben,** s. 170.
[9] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 87.

Ipak mnogo koješta, pri pojedinim činima blage slave, potsjeća na mrtve oce. Već je prije kazano, da u slavskim molitvama i zdravicama česti su pomeni domaćih pokojnika. Znamenito je pak to, da su prinosi i obredi kod slave, u suštini, oni isti, koji su kod mrtačke daće i kod pogreba. Od svakog domaćina, koji sveca služi, valja da se spremi svijeća, kolač, vino, koljivo, tamjan i ulje.[1] Bez sumnje, ulje pridogje docnije, radi nove vjere, za kandilo u crkvi; al sve ono prvo mi vidjesmo upotrebljeno, kad čovjek umire, kad se sahrani i njegov grob prekadi, i kad se umrlome na čast prinese daća jela i pila. Označno je, da na srijedi krsnog kolača, to u Srbiji, "usadi se od testa cvet, u koji se zadene i stručak suha bosiljka".[2] Pogrebni bosiljak poznat nam je od ruskog ukopa.[3] No je najviše označno koljivo. Ta kuhana šenica pripada isključivo mrtačkoj daći i svetačkoj slavi. S pogrebnim obredom tako se veže koljivo, da se ono, na slavi, ne kuha sv. Arangjelu i sv. Iliji, "jer se drži da su ti sveci živi na nebu".[4] To jest, Arangjeo je čist neumrli duh, a za Gromovnika Iliju misli se, da on ne bijaše umrli čovjek. Koljivo ide umrlim ocima, svetiteljima potonjim.

[1] Milićevića **Krsno ime,** na str. 111.
[2] Id., na str. 113.
[3] Vidi gore, na str. 142.

[4] Milićevića **Krsno ime,** na str. 116.

Razlika megju službom skorašnjih mrtvaca i službom posvećenih pradjedova biva tek u većoj svečanosti ove. Kod službe sveca, sve ima biti izborito. Krsno je koljivo od bjelice šenice, koja se ponajviše i prebira zrno po zrno [5] Kolač, a uzanj drugi krsni hljebovi, osobita su oblika i namjene, pa se zamješuju, ili osvećenom vodicom, ili cijelom vodom iz suda nenačeta.[6] Domaćica kolač peče tako, da nigdje ne prepukne, a šara ga što bolje umije, no njoj ne smije se za to reći: "Lijep ti kolač!" Kad bi se ovo reklo, ona će žurno odgovoriti: "Nije on lijep, nego dobar, ugledan!"[7] Isto je i svijeća ugledna, te kao živ simbol nekog uzvisitog moralnog bića. U Boci kotorskoj, u Grblju, ne valja kazati: "Ugasi svijeću!" nego: "Obeseli", ili "ućeši svijeću!"[1] Krasna svijeća, s kojom se u slavu ustaje, ne gasi se ustima, već je domaćin zalije vinom, ili komadićem kruha, u vino umočenim, pa kruh onaj izjede,[2] kao da duh svijeće u sebe prima. A kad domaćin svijeću užeže, on je "prislužuje".[3] Svečano je takogje i krsno vino, koje, u Crnoj Gori i u Lici, posebitom riječju zovu "punje".[4] U krajevima, gdje vino ne rodi, i gdje se mučno nabavlja, rakijom se pije u slavu.[5] Valjda je to, sa slavenskom medovinom, i najdavnije piće o ovome godu. U Bosni, u koljivnu šenicu uliju pomalo i cijegjena meda.[6]

[5] Id., na str. 115.
[6] Id., na str. 113.
[7] Id., ib.
[1] Vuk. **rječ.,** pod **Slava.**
[2] Id., ib.
[3] Milićevića **Krsno ime,** na str. 112.
[4] Vuk. **rječ.**
[5] Milićevića **Krsno ime,** na str. 116.
[6] Id., ib.

U narodu našem, blagi dani ubave slave božje, ne samo da su svečani i veseli, nego oni još pokazuju, maldane u svemu, starodrevni svoj značaj. Crkva tek se dotakla poganskog obredovanja iz prvašnjih vremena. Pri slavskim obredima, hristjanska je navlaka sasma lagana; očigledno je, da svećenik sad tu dolazi kao noviji posrednik megju svecem i porodicom. Sve glavno vrši još domaćin i kuća.

Kuća je u poslu već dva dana pred krsno ime, na tako zvane "miješnje." Zovu ih tako, megju jekavcima, što se taj dan mijesi krsni kolač[7] uz još druge hljebove, koji imaju služiti za slavu. Dobro je, u vrijeme sadašnje, ako se kolač zamijesi vodicom bogojavljenskom, ili od popa naročito za to osvećenom.[8] Obično pop i dolazi na miješnje, ili prije toga dana, svečarevoj kući, da vodu blagoslovi, pa mu domaćica, megju ostalim, sprema i kitu bosiljka[9]; ali ona voda ne sveti se posvuda. Dovoljno je, ako se kolač zamješuje vodom cijelom, ili iz suda nenačeta. Po svoj prilici, obred je starinski samo ovo, a ne ono drugo.

[7] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 87.
[8] Milićevića **Krsno ime,** na str. 113.
[9] Id., na str. 119.

Dan iza miješanja, dan uoči krsnog imena, to je "navečje", ili "navečeri." Posao je još veći u kući i žurba. Treba, da sve bude spremno i poregjano, jer se nadaju "zvanicama" do brza. Pozivlju se na slavu sva čeljad, zbližena po tankoj krvi, po kumstvu, po prijateljstvu, a prilazi i gdjekoji božji namjernik. Sublizu, to je ona ista sprijateljena četa, koja se nahodi i na pogrebnoj daći. Odive dolaze s djecom u rod. Zvanice su obično stalne; ko je jedne godine pozvan, pozvaće se zatim i drugih godina, pa onda biva uzajmni poziv izmegju dvije kuće. Slava prijateljskog doma tako je znamenita, da ima zvanicâ, po Crnoj Gori i Hercegovini, koji putuju po dva i po tri dana,[1] da na nju dogju. Zvanice u selu pozivlju se izričito, pred noć uoči slave. Jedan iz kuće zagje po selu, te ih redom zovne: "Božja kuća i vaša! Što bude sveti donio, ne ćemo sakriti. Dogjite, nemojte da ne dogjete!"[2] Kad ko svečarevoj kući prispije, prikazuje mali dar, i domaćinu svečaru obično govori: "Dobar veče i čestito ti sveto! Slavio ga mnogo ljeta i godina u zdravlju i veselju!"[3] Zahod je sunca. Prikupljeno je nekoliko zvanica, a sabrana domaća

čeljad. Domaćin donosi slavsku svijeću i kadionicu sa žarom. Skinuvši kapu, zapali na žaru svijeću, privošti je negdje na strani istočnoj, okadi nju i svetačku ikonu, pa okadi sebe i čeljad oko sebe, te se moli: "Jutrašnje jutarce, jarko sunašce na radost mi osvani i ograni!"[4]

[1] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 87.
[2] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 69.
[3] Id., ib.
[4] Milićevića **Krsno ime,** na str. 122. Kaže i drugo, ali ja prebiram ono, što je, po najvećoj prilici; iz stare vjere.

Ova molitva; izrečena u sunčani zahod, a uz svijeću prilijepljenu na istočnoj strani, šiba, očevidno, na religiju Sunca. Već je kazano, da pokojni rajnici sunčaju se u raju istočnom.[5] U srpskoj krajini do Timoka, troroga je ona svijeća slavska, i domaćin je privošti za veliki slanik, koji on svečano unese i metne na sofru.[6] Već vidjesmo i to, da je so, po našem i po rimskom običaju, vrlo zgodan prinos mrtvima.[7] U istoj krajini, jedan od gostiju s domaćinom prereže slavski kolač, što se zove "večernjača", pa onda svi uzmu prstima mrtačkog koljiva, jedući ga svaki po jedan put, i brišući prste o tavan. Dati će tako sveti, "da domaćinu bude pšenica do tavana."[8] Onda napiju u slavu, i za večeru posjedaju. Večera, uz razgovor i pjevanje, dulji se do neko doba noći. Sutradan, eto prava slava. Već u svitanje svi se u kući dižu, i svak za svojim poslom. Valja rano ići crkvi, s kolačem, koljivom, punjem, svijećom, tamjanom i uljem.

[5] Gore, na str. 142.
[6] Milićevića **Krsno ime.** na str. 123.
[7] Na str. 155.
[8] Milićevića **Krsno ime,** na str. 123.

Megju jekavcima, hoće s time na leturgjiju obično domaćinov sin, što ljepše obučen, a u pratnji zvanica.[1] Domaćin ostaje kod kuće, kao da ga u crkvi i ne treba. Megju Srbijancima, ide glavom domaćin, ali, ako je inokosan, šalje koga drugoga, čak i od susjeda.[2] U Temiću, po običaju ide crkvi samo koji mlagji iz kuće, više puta djevojka. To isto čine i Vlasi, u Srbiji [3] Iz toga je vidjeti, da obred hristanski prilijepi se slavi, koja iz početka bijaše strogo kućna. Iza svršene leturgjije, svećenik pominje mrtve, i sva prikazana koljiva prelijeva vinom i prekagjuje tamjanom. U Hercegovini, nad koljivima on čita sve ono, što je red čitati nad panahijom mrtvih.[4] Kad su koljiva već prelivena i prekagjena, svaki će svečar sa svojim kolačem pristupiti k svećeniku, koji nožem kolač siječe po donjoj kori unakrst i prelijeva ga, kao i koljivo, vinom, na one četiri rezotine. Pjevaju se molitve, a svećenik i svečar okreću kolač tri puta, onda ga prelome, srknu oba od onog vina prelivenog, poljube kolač i poljube se megju sobom.[5] U užičkom kotaru, u Srbiji, svećenik svakom svečaru čita čitulu njegovih mrtvih.[6] Za službe, gòrê krsne svijeće. Koljivo i pola kolača,[7] ponegdje u Srbiji, odmah kad se služba božja svrši, razdijele se i pojedu pred crkvom, ali, na drugim mjestima, ljudi nose oboje opet kući, te se njima časte za trpezom.[8]

[1] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 89—90.
[2] Milićevića **Krsno ime,** na str. 123.
[3] Id., na str. 124.
[4] Id , na str. 125.
[5] Id., na str. 126.
[6] Id., na str. 127.
[7] Druga je pola (dvije četvrti) ostala svećeniku.
[8] Milićevića **Krsno ime,** na str. 115.

U ovoj službi jutrenjoj, spleće se obred hristjanski s poganskim običajem, te dom i crkva jednako sebi prisvajaju slavu krsnog imena. Ali ima mjesta u Srbiji, gdje se ukazuje gola poganština, u kućnom obredu. U Vlahu, u Resavi, u Homolju i u Zviždu,[9] rano u jutru, domaćin prostrijeti će nasred kuće jednu

čistu košulju. Metne na nju kolač, slanik, čašu vina i zapaljenu svijeću. Pred tim red mu je udariti do četrdeset i četiri metanije, pri svakoj ljubeći slavski kolač. Pri prvih pet metanija. on govori ovako:

"Da metanišem prvo Gospodu Bogu, da mi pomogne!"
"Da metanišem Svetome, da mi pomogne!"
"Metanišem za sunce, koje nas greje!"
"Metanišem za mesec i sve zvezde, što nam svetle!"
"Metanišem za zemlju, za vatru, za vodu!"[1]

Govor sa **za,** mjesto dativa, ne može da prikrije ovdje stare bogove Srbâ.

[9] Id., na str. 133.
[1] Id., na str. 133—4.

U metanijama dalje, starješina želi dobro domu, prijateljima, selu, ljudima na cijeloj zemlji, pa i životinji u kući i van kuće. Još dalje, u dvije metanije, on kaže: "Metanišem za pokoj duše sviju mojih pokojuika; pokojnika komšiskih, kumovskih, prijateljskih; pokojnika sviju mojih gostiju; pokojnika svega sela; pokojnika svega sveta!" — "Metanišem za pokoj duše sve poklane i lipsale stoke svega našega sela!"[2] Dok domaćin metanije meće, stoje oko njega kućna čeljad i gosti. Jedan od ovih drži jednu poskuricu, od koje, na svaku metaniju, otkida po komadić, i sve stavlja na jedan tanjir. Domaćica, poslije, to će dati stoci "sreće radi."[3] S gostom, koji je ono vršio, domaćin se poljubi, kad obavi sve priklanjanje. Sličnih metanija, njili četrdeset, ima i po nekim selima u Bosni, na dan slave.[4]

[2] Id., na str. 134.
[3] Id., na str. 135.
[4] Id., na str. 133.

Iza službe u jutru doručak je u kući, na kome jekavci, pri dugoj čaši rakije, spominju mrtve.[5] Oko po dana, posjedaju svi za ručak, za glavnu trpezu, i tad domaćin "diže u slavu". U svemu glavnom, ova slava ponavlja oni obred, koji se u crkvi držao iza leturgjije; samo, što se sada nazdravlja, pije i jede. Na stolu je kolač, prerezan u crkvi; ili, kad to nije učinjeno, sad se reže od svećenika, ili i bez svećenika sad će ga prerezati sam domaćin, uz pomoć najvigjenijih gostiju. U jekavskim krajevima, jedan od gostiju, koji sjedi u čelo trpeze, uzme krsni somun, kolač, i presiječe ga do polovice unakrst onako, kako se i u crkvi siječe, pa pruži dvije protivne četvrti najstarijemu do sebe, dok sam dvije drži u obje ruke, i rekne mu: "Daj, kumašine, da molimo i da vidimo, pri komu će se donji kraj zalomiti."[6] Svi za stolom pilje; pri kome se zalomi, taj je vrlo veseo. Biti će za to, što njega čeka sreća od sveca, koji za ručka, kako mi već znamo,[7] do domaćina stoji nevidljiv, al sve vidi i čuje. Onda s onim gostom domaćin lomi i polovični kolač, te se od ove dvije četvrti po komad razdaje svakome. U jednu četvrt ubodu svijeću, koja će gorjeti, dok ručak traje. U Hercegovini, a valjda i po Crnoj Gori, svijeća od žutog domaćeg voska gori pred kućnom ikonom; omotana je oko račvaste jedne palice, pa je drži, i, kako sagori, odmotava je jedno muško dijete iz kuće.[1] Ponegdje u Srbiji, osim glavne svijeće, ima i pomanjih svjećica, te se razdijele po jedna svakome gostu, da je u ruci drži užeženu, kad se diže u slavu i kad se uzima koljivo.[2] U slavu sveca, valja i na ručku koljivo okusiti.

[5] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 93.
[6] Id., na str. 25.
[7] Vidi gore, na str. 176.
[1] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 94—5.
[2] Milićevića **Krsno ime,** na str. 112.

U početku ručka, domaćin službu služi. Stoji gologlav i služi krsno ime svoje, dok poslužuje goste, svecu na čast, osobito voćem i rakijom. Oko pola ručka, u Srbiji najviše iza četvrte čaše,[3] ustaju u slavu. Svijeće se pale,[4] kolač se lomi, kadi se, svak se obregjuje, pa bilo i malo dijete, po jednim

gutljajem vina, svak uzima i jede nekoliko zrna koljiva. U to, domaćin napija prvom, drugom i trećom čašom vina. "Za tvrde slave božje",[5] ili "za slave nebeske, koja može da nam pomože",[6] pije prvom čašom, no, na nekim mjestima, tek trećom.[7]

[3] Id., na str. 128.
[4] Na nekim mjestima, kad se diže u slavu, svaki gost ima svijeću.
[5] Milićevića **Krsno ime,** na str. 129.
[6] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 70.
[7] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 129.

Dok svi srču od vina i zoblju od koljiva, dotle dva i dva pjevaju u slavu, starinskim ritmom:

"Ko pije vino
za slave božje,
pomoz' mu, bože
i slavo božja!
A šta je ljepše
od slave božje
i od večere
s pravdom stečene?"[8]

[8] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 70.

Za tim posjedaju. Jede se onda i napija na široko, megju jekavcima: u dobri čas od ručka, onda i u bolji čas, u vaslavu sveca u domaćinovo zdravlje a od domaćina u zdravlje prijatelja, u podržanje prijatelja i pokorenje dušmana, u zdravlje domaćice.[9] U svemu tome glavno je ovo dvoje: hvaliti sveca, i od moćnog sveca moliti zdravlje domaćinu i napredak svačemu. S toga u Crnoj Gori, ako i nije zdravicama broj odregjen, svakako imaju biti dvije: prva u slavu božju, a druga u zdravlje domaćinovo. Nešto je čudno, te zvuči nehristjansko, da se pri prvoj onoj zdravici napija "za zdravlje svetoga", s ovim riječima: "U veliki dobri čas, a u lijepu slavu božju, za zdravlje svetoga" (dolazi ime sveca)[9a], kao da svecu treba zdravlja.

[9] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 99—103.
[9a] Medakovića **Život Crnogor.,** na str. 66.

Svecu, napitnicom, vrši se poganska slava, pohvala i pamćenje.[10] A, po jednoj zdravici hercegovačkoj, to je izrazito pamćenje mrtvih. Želi zdravica domaćinu, da bi još dugo mogao "prosfore mijesiti, punje točiti, bijeloj crkvi hoditi, svoje mrtve spominjati, da i njega njegovi mlagji pominju nakon njega."[1] U neznabožačko doba, kućne starješine, poslije smrti, vrstale se redom u domaće bogove, koje "mlagji pominju." Može biti, da upravo za to, u pogdjekojem mjestu, kad je i svećenik za stolom pri kućnoj slavi, ovaj niže čitulu skoro neizbrojenih svetaca, molitvajući "na slavu i pohvalu" njih sviju.[2]

[10] Id., na str. 97.
[1] Milićevića **Krsno ime,** na str. 125.
[2] I kad svećenika nema, istu "vaslavu i pohvalu" hoće izrediti jedan od gostiju, koji zna čitati, ili je zna na izust. Ovo biva i u Srbiji, ali osobito u Hercegovini i u Bosni.

Izregjalo se ovako do deset i više zdravica,[3] a produžila se gozbina, s pjevanjem i razgovorom, sve dok se noć uhvati. Tad gosti poustaju i mnogi već polaze. Završeni su svi obredi blagog dana. Ima gostiju iz drugih sela, koji će prenoćiti. Domaćin ih sutradan zaustavlja na ručak, pa ih isprаća do obornih vrata, te se taj dan zove, gdjegod po Srbiji, "komšijski" dan, u bosanskoj Posavini "ispratnja", u jekavskim krajevima "ustavci." Ali je danu drugi naziv "okrilje", ili "pojutarje", općenitiji; a to kao da znači drugo jutro pod okriljem sveca. Pije se u slavu ovoga i u domaćinovo zdravlje.[5] Ipak, prestao svaki svečani obred; nema dizanja u slavu, premda kašto prilaze jednako na gozbu i jučerašnji gosti iz

sela. Davna poganština zar se očituje samom ustrajnom rasipnošću drugoga, pa još i trećega dana, jer je sutra opet "gostinski", ili "prijateljski" dan, ili "ustavci", a, po jekavskoj riječi, "praustavci." Dakle svuda u narodu, po starom običaju, bijahu tri dana slave. Po mnogoj kući jekavskoj, slavljenje sveca, jelom i pićem, nekad se nastavljalo čak za osam dana.[6]

[3] Milićevića **Krsno ime,** na str. 144—5.
[4] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 126.
[5] Id., na str 127.
[6] Id., na str. 126.

Pridade li se tome navečje uoči krsnog imena, to je onda čitavo raskošje, koje osuditi bješe crkvi moralna potreba. S te osude slava, ili krsno ime, možda zarana izbrisa se u ostalih pokrštenih Slavena, a u nas se jedva očuva. Slavu izgubi takogje sav zapadni dio našega naroda, pa i na samoj istočnoj tvrgjoj strani, kad zakonodavci, kad kalugjeri, u opće strožiji od popova, ili je stezali,[1] ili gledali, da je što većma pročiste.[2] I zbilja srpska slava, kako može troškom da upropasti neimućne porodice, tako nosi najočitije biljege slavenskog naznaboštva.

[1] God. 1853, crnogorski knez Danilo udari globu na gosta, koji bi zanoćio, i na domaćina, koji bi ga ustavio. Sad je, u Crnoj Gori, u Boci i u Hercegovini, dosta rijetko gozbovanje preko navečja i prvog pravog dana slave (Vrčevića **Tri glavne sveč.,** s. 126).
[2] Dopis u zad. **Srpskom Glasu,** g. l888, br. 21.

Pretili dugi dani slave dovodili, i dovode svejednako, u travinjanje i u rasipnost, te je veoma teško, a u stara vremena još teže bijaše, da se oni trjezmeno vrše. Što se mrtvi pominju, dok živi blaguju, to u prirodnoj religiji nije izvan reda, no to ipak sada buni našu tanju ljudsku ćut. Ali bi nepravedno bilo, kad bi se samo ovo istaklo, a pustilo iz vida ono, što slavu ublažuje. Po pučkom shvaćanju, ubava, krasna slava božja zapovijeda mir, koji niko ne smije ni u kakvu cijenu narušiti. Kad obijesni Turci hoće da gledaju, kako Kraljević Marko u Prilipu krsno ime služi, pa gradu vrata oboriše, razjareni Marko ide da svoj grad nakiti,

"ni bosiljkom ni rumenom ružom,
već sve redom Turskijem glavama.
A stade ga zaklinjati majka,
plemenita gospogja kraljica:
Nemoj Marko, moje čedo drago!
Majka vadi dojke iz nedara:
Ne ubila t' rana materina!
Nemoj danas krvi učiniti,
danas ti je krsno ime krasno!"[3]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 72, v. 77—85

Pače, i suza prolivena muti čistinu toga dana. Svome slugi Vaistini, koji plače, Marko veli:

"Nemoj grozne suze prolivati,
ne skrvi mi moje ime krsno!"[4]

[4] V. 45—7.

A milota slave kao da obuhvaća sve ljude. Istom prilikom, Markova majka govori sinu:

"Tko ti danas u dvorove dogje,
napoj žedna, a narani gladna
za dušicu tvojih roditelja
i za zdravlje tvoje i Jelino."[5]

[5] V. 86—9.

Ovako i u drugoj pjesmi, vojvoda Todor, premda i sam u nevolji,

"četvrti dukat ostavio,
da daruje sužnje po tamnici
radi Boga i krsnog imena."[6]

[6] Id., knj. 11, 21, v. 41—3.

Ja ne cijenim, da je sama hristjanska ljubav nadahnula ove milostive osjećaje. Prije će biti to, da je takovo duševno raspoloženje, već od praslavenskih vremena, naravski nastajalo uz blage dane pokojnog domaćeg svetitelja. Ele, ćudoredna neka jasnoća prodire sa slave u tamu pogansku.

Potekavši iz porodice, slava se obavlja u krugu obiteljske zadruge i brastva. Nego je vjerojatno, da opet i pleme imadijaše zajedničku svoju slavu. Pleme sastavljalo se od više brastava, te se i ono osnivalo na temelju roda. Po tome mogli ljudi misliti, da se i pleme, to prošireno brastvo, započe s nekim praroditeljem, koji cijeloj plemenskoj svojati bijaše branič i svetitelj. Ovoga bogosluženja u plemenu valjda nalazimo jedan ostatak u tako zvanoj "zavjetini", ili "krstima". U Srbiji, svako selo, a i svaki zaselak, ima svoga sveca, koga slavi jedan put u godini. Istina, taj se svetac, na prvi pogled, ukazuje kao hristjanski štitnik, ili, da reknemo, patron dotičnog sela, kao što to biva posvuda u narodima pokrštenim. Ali o toj slavi bogomoljstvo je hristjansko dijelom najmanjim, a najvećim pogansko. Sve, muško i žensko, ide iz sela u polje, najradije na kakvo brdo. Dozvani svećenici sveštaju tamo masla i svete vodicu, pa se skupljeni narod digne, noseći "krsta" i ikone.[1] Otud svečanosti, uz ime "zavjetina" drugo ime "krsta". Pošto se zavjetina obično drži u ljeto, mnoštvo krene po žitima i po livadama, kako bi poljskim usjevima izmolili rodnost.[2]

[1] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 29—30.
[2] Milićevića **Krsta,** na str. 151.

Povorkom idu okolo od svetog do svetog drveta,[3] a gdješto i od kuće do kuće poljske.[4] Iza dugog molitvanja i hodanja, čine veliko veselje, časte se jelom i pićem, i ta čast zove se "zavjetina." Nego, čast nosi čistu oznaku ručka o krsnom imenu. Svećenik, uz poznati nam obred, lomi kolač s jednim od kućnih starješina, kome zapade odlikovanje, da ga za onu godinu umijesi i donese.[5] A pije se "za slave božje", "za krsta i krsnih imena", pa onda i u zdravlje ovoga domaćina.[6] Puk misli, da je "taj dan selu ono, što je kući krsno ime"[7]; to još misli, premda se razvrgla stroga osnova starog društva, koje negda u krvnoj svezi nalažaše svome opstanku najjači uvjet. Što su sad često inorodni seljani iz istog mjesta, to bijahu, po svoj prilici, u prvašnja vremena, samo plemenici. Dovogjahu plemenici porijeklo svoje od jednog praoca, pak praoca valjda slavljahu godišnjom svetkovinom, gdje se pomen mrtvih slaže s proslavom drveta svetih, a moli se za ono dvoje, što je poglavita briga čovjeku prirodnom: lično zdravlje i plod zemlje.

[3] Zakršteno drvo, ili zapis. Sravni **Dio V,** na str. 6—7 (126—7).
[4] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 30.
[5] Milićevića **Krsta,** na str. 156.
[6] Id., ib.
[7] Id., na str. 151.

Da je veselje zavjetine, ili krstâ,, naravi sasvim poganske, ima još jednog jakog dokaza. U Timočkoj Krajini, ljudi prinose žrtvu uprav neznabožačku. To, doduše, rade onamošnji Rumunji, no je sva prilika, da im običaj dogje od Slavenâ, te da ga oni uzdržaše. Pod zapis, ili pod sveto drvo, dovedu janje, kome na rogove pritakoše zapaljene dvije svijeće. Svećenik okadi janje i očita mu molitvu "na zakolenie." Al je pravi svećenik, ili barem žrtvitelj, jedno mlado momče, čisto i neženjeno, koje će janje zaklati tako, da mu se sva krv salije u rupu, iskopanu megju žilama svetog drveta. Janje se ispeče i pojede, no se ona krv zatrpa zemljom i dobro nabije.[1] Lasno je razumjeti, da je krv prikazana nekome bogu, jer od žrtvovane životinje bogovi taman krv najvole.

[1] Id., na str. 156.

U pogledu zavjetine, ja, kako rekoh, nisam baš na čistu, da li se toj svečanosti, u kojoj se čast odaje svetim drvetima, jošte priplete i spomen sveca plemenskog. Obred dizanja u slavu na ovu misao kao da nagoni; ali, da je uprav tako, ne da se pod izvjesno kazati. Moglo bi se prije misliti, no i to s dosta velikom sumnjom, da nam onog sveca spominje "preslava". Preslava, iliti "prislava",[2] ili, kako jekavci kažu, "prislužba", "poslužbica", jest druga domaća slava. Kuća, naime, prislavlja u godini još jednog sveca. Prislava nije svečana, kao što slava; ali obično biva, da se pri njoj, uz manje svijeta i u manjoj mjeri, ovršuje sve, što i o krsnom imenu. Megju jekavcima, spominju se mrtvi i pije se u slavu božju[3]: pa i u Srbiji, ako i ne posvuda, a to u mnogoj kući, kuhaju koljivo i mijese slavski kolač.[4] U Crnoj Gori, toliko čuvarnoj što se tiče starog društvenog rasporegjaja na brastva i plemena, svi domovi prislavljaju, ili prislužnju, drugog krsnog sveca.[5] Čini se, da isti običaj imaju i ostali jekavci malne svi. I u Srbiji veoma mnoge kuće vrše prislavu.[6]

[2] U Valjevu, u Srbiji, zovu prislavom zavjetinu (Vuk. **rječ.**).
[3] Vrčevića **Tri glavne sveč.,** na str. 130.
[4] Milićevića **Preslava,** na str. 147.
[5] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 71.
[6] Milićevića **Preslava,** na str. 147.

Pače, ima kuća, koje, mimo glavnu slavu, prislavljaju još po dva sveca, a to rade za to, "da im se drže djeca" pod okriljem jednoga, a uz drugoga "da im ne lipsava stoka."[1] Ovu pomisao nadahNu zaista stara vjera. Običaj je starinski i po tome, što se, manje ili više, drži u svakom kraju istočne strane naroda. U vrijeme potonje, rnogla je prislava, u nekim prilikama, nastati slučajno, a i samovoljno, po doseljenju, po ženidbi, po novoj pobožnosti. Nego je opet, naročitim obzirom na Crnu Goru, za staro doba misliti, da slava i prislava nikoše iz brastva i plemena. Stoji li prislava u odnosu s plemenom, onda bi imao biti plemenski i njen svetac. Ali dokaz nije čist. Bio bi čist, kad bi čitavo jedno pleme crnogorsko prislavljalo zajedničkog sveca. Što ja znam, prislava se sada ne obavlja u plemenu, već u porodici ili brastvu.

[1] td., ib.

Obrana metode iztraživanja

Nešto malo na obranu metode iztraživanja kod ovih radova. Vele cijenjeni g. St. Novaković, govoreći (u **Archivu für slav. Philologie,** XI B., III H.) o Edipovoj legendi, pa donoseći joj prilog u jednoj pisanoj verziji sredovječnoj, svrnu se na moj odlomak o Momiru i Grozdani. Na podesnim, koliko i prijaznim, riječima g. Novakovića ja imam samo da zahvalim. Njegove bilјeske poučne su. Jednu samu opasku, koja se tiče metode, ja ne mogu da u svoj njenoj cjelosti primim. G. Novaković vidi veliku prazninu u tome, ako se iztraživalac, pri ispitivanju tradicionalnih pučkih mitova, prije ostaloga ne obazre na sve sredovječne pisane verzije i napomene. Kad ko drži, veli on, da iz indo-europske zajednice može što da izvede, prije mu je riješiti pitanje, da li tu ne bijaše po srijedi zamjeniti odnos naroda balkanskih što potraja vjekovima, ili književno izragjeni kakav predmet sredovječni, koji je priču stvarao, djelovao na nju, ili je preinačivao. Novakovićevo ovo pravilo prestrogo je. Svakako, nije baš česte zgode, da se ono upotrebi.

Sredovječnih pripovijesti, što bi iz književnog kruga bile prešle u pričanje pučko, ja posve malo poznajem, dok znam, da mnoge iz pučkih usta, preko onog ili ovog pisca, upadoše u sredovječne knjige. Od književnika prosti narod drage volje ne prima gragju pričanja, kojim će dokone svoje čase zabavljati; obratno pak, pismeni ljudi obilno zahvatiše, i još svejednako zahvataju, sa pučkih širokih izvora. Pučka je ćud na selu vrlo opora i uzdržna, a kao trojakim čelikom opasana protiv misli gospodske. Što je mitska pisana pripovijest iz srednjeg vijeka, koja s pučkom pričom naporedo ide? Najčešće ništa drugo, do zadnja degeneracija kakvog davnog vjerovanja, što već i u samoj priči nepisanoj dospje do kvara i zamrsi se.

Ako M. Müller za priče pučke reče, da su "detrit, posljednja transformacija mitova, zaostatak vjere naroda", još dalju transformaciju ukazuje nam pripovijest, iz puka uzeta, i prenaregjena na

književnu zabavu, ili na potkrjepu pobožnosti. A baš kao takovu ja smatram i pisanu verziju o Momiru-Edipu, od g. Novakovića sad na svijet iznesenu. Dvogubo prikrvje, jedno s materom i drugo sa sestrom, odavna oglašeno po narodu, svećenik jedan sjedini i prenapravi u homiletičnu svrhu, da pokaže, kako i bezakonja najteža mogu da se ljutom pokorom i skrušenim srcem okaju. Da se pričanje o prikrvju nije od vajkada u narodu raznosilo, svećenik ne bi se zaista bio ni dotakao toga grozno sablažnjivog predmeta, a nekmoli na dugo sve ono svojoj pastvi ispripovjedio. Onakove ljute stvari oltar i homiletika ne pozaimaju ni od Grka, ni od Latina, niti od kogagod na svijetu. Pisana verzija Novakovićeva meni prestavlja pučki mit, preuzet iz narodnih pjesama, pa još više, nego u samim pjesmama, što do nas dogjoše, izvržen od prvobitne mu osnove, jer jače preragjen u smislu hristjanskom. Ne će dakle baš pogrješna biti metoda, koja na bogoslovske taloge mitova, u srednjem vijeku, mnogo se ne osvrće, ili barem ne vidi, u tima talozima premutnim, nešto izvorno i poglavito.

To može glavno da bude u jednom jedinom slučaju. Ako s dubljim svojim žilama mit ne hvata se tla arijskog, već je arijskoj vjeri mehanično pripojen, pa se pokaže, da je u posebnoj zemlji nikao, tu se razvio i otud krenuo, da putuje vjekovima kroz druge narode, koji ga primiše u karakternom obličju nastranog njegova postanka, e tada je doista prazno maštanje mitologovo svaka zajednica arijska, makar da se i mit onaj nalazi na stanu kod više arijskih plemena. Ali taki dokaz, ma da se koji put i dao dosad za neke vjerske zamisli iznijeti, spada, ako se ne varam, u dosta rijetke sreće naučenjaka, sklonih da sustavno poriču arijsku izvornost. Nasuprot dosta tvrdo stoji, da plemena od roda arijskog, uzevši iz zajedničke hazne jezik, otolen ujedno uzeše i mišljenje i vjerovanje. Stoji tvrdo i to, da istom ispred jake moralne nužde ona plemena napustiše uobičajene nazore, otaca mile zamišljaje, pri tom čuvajući opet ulomaka razvaljene im vjere. Sadašnjim napretkom uporedne mitologije ovo je već tako razjašnjeno, da se nasljedovanje mitova, u zajednici arijskih naroda, smatra pravilom, a pozaimanje izuzetkom. Ja prevraćam Novakovićevu formulu, i velim: taj izuzetak treba, u pojedinim slučajima, da se dokaže.

O čemu je g. Novaković s opazom pisao, i čega se on kao blagom rukom tek dodjenuo, u to najčvršće upro g. Lj., u broju 2 biogradskog "Kola". G. Lj. izlazi odmah na srijedu sa školama, te mene ubraja u "tako zvanu mitofilsku školu, koja gotovo svaki proizvod narodne usmene književnosti smatra dragocenim ostatkom daleke starine." Pustimo mitofile i nemitofile! Kad bih i ja hotio o školama govoriti, primakao bih časnoga g. Lj. školi pustih fonologa, kojima trepet duše naroda arijskih, prirodom obujmljenih, za mitove ništa ne kaže, nego vole pučkome vjerovanju i pričanju Slavena tražiti prvu pobudu u šturim plodovima crkovnjaka srednjega vijeka. Besjedica bogoslovna, igrarija nabožna, doskočica nesklapna, omućine iz jadnih ondašnjih učiona, to su živa vrela krilatoj pjesmi mitskoj i sklopljenoj priči čudesnoj našega naroda! to su istom dragocjeni ostaci! Da je meni, kao gospodinu Lj., do škole, mogao bih izvesti, za živi primjer, odlična prestavnika slavenske filologije, koji kao sustavno od Slavenâ otklanja gotovo svaku riječ i svako ime kulturnog i vjerskog zamenovanja, a postanka prepornog, pa ono odbija na kakav mu drago u boga narod, kano da Slaveni jednom bijahu neduhato ogledalo, što samo odrazuje tugje slike, ili čak divljaci na golo. Ta škola, dakako, ne puni slavenske hramove ni bogovima, ni boginjama, već iz njih tjera i one, koji su tu od starine, i koje nam zasvjedočiše germanski hroničari. Na primjer, **Svantovit** prometnut je, čisto fonetično, u svetoga Veita (Miklošić, **Etym. Wört.**), a taman u onoga, koji 836 g. bi prenesen iz Francuske u Njemačku, iz Saint-Dénisa u Corvey! Je li to moguće u vidu etnološkom i moralnom, za to se i ne pita. Ni Bušmeni, niti Papue, ne bi, mislim, tugjeg sveca postavili, onako lake ruke, na uzvisito mjesto velikog narodnog boga, a Slaveni eno ga uznesoše! Čudesa, kako g. Lj. može vidjeti, zbivaju se u svakoj školi, mitofilskoj i nemitofilskoj, kad je škola jednostrana. S toga gubi nešto od svoje vrijednosti kritičarova opomena: "Uporedna se mitologija ne bi nipošto smela puštati na drugi put nego na onaj, kojim sad ide s onako lepim uspehom uporedna filologija, pošto je i ova dugo vremena lutala bespućem, kojim još idu mnogi mitolozi."

Mnogim mitolozima te opomene i ne treba. To se samo sobom razumije, da svaka nauka sad ide putem skupljanja, čišćenja i poregjenja pojava ili činjenica, i da ona onda gradi indukcijom. Mitologija uporegjuje mitične pojmove isto onako, kako filologija uporegjuje riječi. Ako s nepomnog prebira, ili sa hitnog zaključivanja, nastaju ipak bludnje i pogrješke u našoj mitologiji, to još nije nikakovo bespuće, kako nije izvan svoga puta ni filologija, kad ona što griješi sa jednostranosti, ili s premudrosti procijegjene. Metoda tu ne ulazi nizašto. Tu ulazi ona francuska: "Je crains l' homme d' un seul livre."

G. Lj. prigovara ovo glavno: "Novija istraživanja slavenske filologije utvrdila su nesumnjivo, da je velik deo sadržine u delima narodne usmene književnosti crpen iz pismenih izvora." Kad bi to bilo

tako, onda leglo sve. Pada onda naravno, od jednog udara, svaki pokušaj rekonstrukcije stare vjere pomoću predanja. I sam moj naslov: "Religija Srbâ i Hrvatâ, na osnovi pjesama, priča i govora narodnog", ostaje bez smisla. Ali odtkud gospodinu Lj. ono "utvrgjenje nesumnjivo"? Ja za to baš ništa ne znam, a valjda to ni mnogim drugima nije bolje poznato. Ja tek znam evo ovo. Neki izmegju slavenskih filologa, koji od uporedne mitologije nekako zaziru kao od neuspjeanog rada, te se njome izravno i ne bave, nastojaše skoro cijelo mitsko pričanje Slavenâ prikučiti pismenim bilješkama srednjih vremena. Za takav vještački postanak omašitog dijela pučke krijiževnosti nije nikako u drugih naroda naći analogije; ali ništa za to. Puk bio bi mekan poput voska, pa ko što htio pečatiti, to na njem sve i utisnuo. Iz crkve i iz škole prodrlo u prostrane slojeve naroda blago božje i pričanja i pjevanja. Prosti puk čuo s predikaonice mnogi primjer hristjanske vrline, dočuo iz škole koješta mudro. Duboko odmah zasjeklo to u narodni život; to sve puk preručio u pjesmu pobožnu, u zimnju svoju priču, kojom da potkrati duge noći. Od pjesme prethristjanske skoro ni traga, od pričanja arijskog ni mrve! Utvrgjeno je, kažu, da se to istrijebi, po kojem zakonu, po kojoj normi etničnoj, niko ne može da reče; ali eto ode nevidom! Nego, što ja znam, posao je sasvim drukčiji.

Kako god i svi drugi Arijci, tako Srbi i Hrvati, ti slavenski pa i arijski ogranci, za vrijeme predugo živjeli u obimu i pod tlakom prirode. Gledali oni, s uzbunjenom dušom, dnevne i godišnje prizore svjetlosti i sjena; upirali oči u olujni prelom ognja i tame; prisluškivali romone i šutnje otajne, pa od svih svojih dubokih utisaka stvarali sebi i čudesa i žive bogove. Privedeni punoj vjeri Hristovoj dosta kasno, barem u nekim krajevima ilirske domovine, Srbi i Hrvati mučno i sporo odvajali se od onih čudesa i od onih bogova, kako nam to dokazuju vjerski običaji od starine, cjelokupniji i jedriji u našoj zemlji, nego li drugdje. Uz to, ti isti Srbi i Hrvati, pošto su svejednako mahom seljaci i čobani, jošte traju s prirodom u velikoj pouzdanosti, te nije ni pomisliti, da se izbrisaše i najzadnji tragovi onih naravnih privigjenja. Ta i mi sami, koji smo izobraženi, češće stojimo pred mnogom prikazom tajnovito uzbugjeni, i od prirode tužno tražimo, premda još uzalud, odgonetljaja našem biću. Drugo meni poznato jest opet ovo. Uporedna mitologija jednom bijaše u pelenama. Suzvučno ime koje, istom spoljašnja i neorganična naličnost kakove pojave, prvim mitolozima pružaše gradivo na svakojako sravnjivanje i na dosljedno gragjenje kula u oblaku.

Ali u novije vrijeme, osobito u ovo posljednjih dvaest ili triest godina, mitologija postade naukom time, što, uz strožiji uporegjaj riječi, uporegjivale su se i čitave concepcije, čitavi mitovi indo-europskih naroda. Ovako je već proučena vedična Indija i mazdejski Eran, razbistrena je klasična religija Helade i Lacija, i odastrte su poglavite vjerske tajne stare Germanije. Mitološki je rad, ako ne u velike, a to dosta odmakao. Pošto se govori o stvarima "nesumnjivo utvrgjenim", i ja ću reći, da je nesumnjivo utvrgjena zajednica osnovnih vjerskih misli Arijaca. Čudesne priče, u jezgri svojoj, većinom su zajedničkog postanja, ne isključivši priča slavenskih, te i naših. Tome duševnome spoju nijedan narod arijskog porijekla ne izmiče se. Heleni, koji, svakim pirenjem svog pjesničkog i tugjem uticaju otvorenog duha, na svaku ruku okrenuše arijske prve podatke, pa davne mitove razvrgoše, i sami Heleni, velim, već su čvrsto privezani onoj zajednici. Čak i mnogi nazivi helenskih božanstvenih bića uzlaze do vedičnih vremena. Utvrgjeno je, da najveći dio mitskih prikaza, u pojedinih naroda indo-europskih, poteče iz pradavnog vrela, a dio najmanji da je narod pozajmio od naroda.

Što se tiče zajma kod nas Srba i Hrvata, nije nikad smetnuti s uma to, da je naročito srpska strana našeg naroda izvanredno čuvarna, te da ona obično više dava, nego li prima. U pučkim umotvorinama svojim, srpsko pleme stoji, u opće, na visokom stupnju izvornosti. S toga malo mu trebovala pobuda tugja, a najmanje ona pedantična "iz pismenih izvora." Meni se čini, da se g. Lj. prenaglio, kad ono reče, da "je velik deo sadržine u delima narodne usmene književnosti crpen iz pismenih izvora", i da je to "slovenska filologija utvrdila nesumnjivo." Nek se uvjeri g. Lj., to još nije baš tako čvrsto zavezano.

Istom odlučnošću g. Lj. osječe i ovo drugo: "Dovoljno je, nadam se, napomenuti fakat, da su mnogoj pesmi i priči izvor sami istorijski dogagjaji, bilo što je pričanje o njima neposredno poslužilo kao gradivo, bilo što je pobudilo na stvaranje narodni tvorački duh". To nije tačno. Da, historijski dogagjaji su izvor mnogoj pjesmi ali mnogoj priči ne. Mitologija je sada već na čistu o tome, da pučka priča u prerijetkom slučaju poteče iz take zgode. Ako se priči i prilijepi, a i to slabo kad, lice koje iz historije, ipak joj je sadržaj ponajviše iz starine, pa i ponajviše mitičan. Vrlo je mutna, doista, ta sadržina, no to je drugi posao, o kom ovdje nije govora. Što se pak "mnoge pjesme" tiče, i tu nam je ponešto razlučiti. Bez sumnje, još postoji mnoga stara pjesma historijska, premda je historijski dogagjaj

obično u njoj već protanjen, izvjetren, skoro do potpune neteživosti. Sve to većma, s vremenom, u historijske se pjesme uvriješe uobičajeni motivi davnog epskog pripovijedanja. U tome mi imademo drugo gradivo, nego li je čisto historijsko; slušamo druge kajde, nego li su one iz realnog svijeta. Ali se ne radi ovdje toliko o mnogoj pjesmi iz historije, koliko o mnogoj pjesmi iz nikakove historije. Šta da reknemo o krilatome Hrelji, o Zmiji mladoženji, o Zmaj-Ognjenom junaku, o Radu neimaru, o svetoduhoj Janji? Šta o samom banu Strahinji, o Jakšićima, o Jug-Bogdanu i o svima Jugovićima? Ko drži ovo, i s ovim slično, da u kakvom odnosu sa historijom stoji, njega protiv historične kritike krijepi vjera prejaka, "la foi du charbonnier".

Što se tiče metode iztraživanja, pitanje je, šta da radimo s našim mitovima. Megju slavenskim narodima, mi smo Srbi i Hrvati skoro u izuzetnom položaju. Nikakav Helmold, ili Sakso Gramatik, ne bio u nas svjedok prelasku iz stare u novu vjeru; niko od pisaca ne vidje, niko ne opisa, posvećenih naših gajeva, naših hramova u pradomovini, naših tamošnjih kumira. Mi se ovako, sa strane jedne, nalazimo u potpunoj nestašici historijskih svjedočanstva o davnoj vjeri otaca, koja je za nas, u tom vidu, čitav **x**. Ali, s druge strane, po još izvornoj ćudi naroda, imamo, spram ostalih Slavena, najviše svečanih običaja i preobilato gradivo konfuznih pučkih napomena o negdašnjim mitovima. Valjda su Srbi, megju Slavenima, najpouzdaniji čuvari pučkih ostataka stare vjere. Ako je to tako, što da se radi? kako da se oni **x** razriješi? Po mom mnenju, ima nam biti pravilo, kao što u svakoj nauci, da idemo od znana na neznano. Znana nam je posve dovoljno arijska mitologija, ponešto znana i opća slavenska, koja se s onom veže; dakle treba našim običajima iz starine, našim pričama o čudesima, našim pjesmama mitskim, prikučivati, da se to sve osvijetli i objasni, već poznate obraze i likove iz arijske i slavenske mitologije.

Samo jedno, primjera radi. Imena Vid i Vida čudno zvuče u mnogoj pjesmici i a pogdjekojoj priči; Sutvid, Sveti Vid, glasi se prečesto po crkvama i crkvicama starinskim; u našem Primorju još pokazuju oni ili ovi Vidov planinski vrh. Što ću ja s time? Ja puštam, nek u svom poštovanom prahu spokojno leže pismeni izvori, g-u Lj. omiljeli, a silazim od baltičkoga Svantevida do našega Sutvida. Poregjenje ovo, ne bude li površno i neoprezno, može da bude dosta uharno. Naravski, ovdje nije govora o onakom poregjenju, kakvo su poduzimali stariji mitolozi. Vrijeme nesvijesti i zbrke bilo, pa prošlo. Valja da se podublji konci uporegjenih mitova stječu; mit valja da se spaja s mitom, bez natege i bez samovolje uporegjivača. Jednom, mitolozi išli besputno po gustoj šumi svojih vlastitih privigjenja; mitolozima sad ne treba fantazmagorija kakovih, pošto mogu da idu po čistini i po tragu mnogih već razjašnjenih mitičnih concepcija arijskih.

Nasuprot oni put, koji preporučuje g. Lj., rekao bih, da nikud ne vodi. Imajući za prvo uporište tobož važne pismene izvore iz srednjeg vijeka, mi nismo ni na čemu, pošto tima izvorima osamljenina malo, ili ni malo, ne dokučnjemo mitičnu sadržinu. S takim uskim postoljem, mi bi mitologiju gradili kao izvrnutu piramidu. Ako pak uzmemo, kao što pripomenusmo, i kako je sva prilika, da su oni pismeni izvori, velikim dijelom, truhla najzadnja degeneracija pučkih mitova, onda staza, naznačena g-om Lj., vodi, mislim, u ono mitološko bespuće, koga se on toliko boji. To je isto, kao da ko reče: Ja hoću da mitičnome liku obris uhvatim, ali prije čekam, da se lik natruni i raščini. Na primjer, u pogledu vila, koju pomoć da nam pruža "naročito dubrovačka i dalmatinska književnost, pa i bogoslovska poučna", kako ono veli g. Lj.? Ta, to je prazno za mit; ta je sva književnost plod novijega umovanja. Je li mi baš do toga, da našoj vili starije izvorne niti prikupim, ja se radije obraćam davnoj valkiriji, pa i još davnijoj apsari. Kugjenje gospodina Lj. a tome me ne ometa.

G. Lj. kaže, da će "mnogo moje tvrgjenje ostati pod pitanjem". U ovom se slažemo. Svaka nauka ima svoj krajni porub strogo nedokazanih predmnijeva, tek nagoviještenih hipoteza; a taj je porub baš ponajširi u mitologiji, koja se kreće u prostoru neizvjesnom, kao ni na nebu ni na zemlji. Moguće i to, da ja više puta idem predaleko u nagagjanju. Mnogo još ima naših mitova, no sve je prelomljeno. Sastavljajući komade jedan uz drugi, sva je prilika, da ja nerijetko u namještanju griješim. Kao i ko drugi, ja sam uvjeren, da u ovim raspravama ima dosta lagane suhadi za klaštrenje i odbacivanje. Toga će biti najviše u **Dijelu II,** gdje mi nestajaše potvrgjeg mitičnog oslona. Ali za to mitologija naša valjda se ne pokvari. Sve će pogrješke najlakše iščeznuti, kad bude dokazano, da su ovome ili onome nagagjanju mojem trošni temelji, i za pučke mnoge netajive mitove bude izneseno jasnije osvijetljenje. Ja to čekam.

U ostalom, g. Lj. vara se, ako misli, da ja mnogo tvrdim. Ja se maldane načelno sustežem od odriješitog i čestog tvrgjenja, no ponajviše postavljam hipoteza. A to je i naravno. Mitologija predmet je taki, koji ne podnosi govorenja apodiktična, pa ima i to, što sam ja od nevolje i kao bojažljiv mitolog. Ove studije, na osnovu pučke literature, ja sam poduzeo, pošto, za cijelu staru vjeru, doslije kod nas to podobniji mitolozi ne učiniše. G. Lj. veli: "Treba i govor narodni potpuno radi ovoga posla proučiti". I u tome smo jedne misli. G. Lj. eto gotovo ponavlja moje riječi, u predgovoru: "Ja sam nakan, da pokupim i složim čitav naš mit, zahvatajući ga iz svih domaćih izvora; pa da sam ga cijela sabrao i proučio, sumnjam se vrlo". Od g-a Lj. s pouzdanjem očekivati je, da će nam pokazati što važno, a dosad neopaženo te propušteno, u živom narodnom govoru. Biti će nova pomoć, pri teškom poslu poznavanja i bistrenja naših mitskih starina.

U pitanje metode ulaze, nekako, i dvije želje g-a Lj. Prvo on poželjeo to, da se dobro pregledaju, za veću svjetlost, takogjer vjerovanja naših susjeda, Arbanasa, Rumunja i Grka. Ja sam se uzgred svratio, i svraćam se, na ta vjerovanja, gdje mi se god činilo korisno. Da bi iz toga sjemenja, još širim uporegjivanjem, moglo za nas nicati velikog ploda, ja ne cijenim. Ako je i pri tome, po mnenju g-a Lj., znamenito što ispušteno, zar ne bješe s gorega, da on, barem jednim potezom pera, to pobliže označi.

Druga je želja g-a Lj., da bi "uporedno proučavanje ostalih slovenskih i drugih indo-europskih starina" bilo, ne znam što, ili obilnije, ili tačnije. "Mnogo štošta", reče, 'moglo bi se poželeti". ovdje je g. Lj. kao bogat čovjek, koji drži negdje u potaji nagomilano blago, a od toga nikome ne će da dâ ni trine jedne. Za "indo-europske starine", zna li g. Lj. što izvornije od Rig-Vede, od Aveste, od Ovidijevih Fasta? a za "starine slavenske", što pouzdanije od vijestt o slavenskim bogovima u hronikama sjevernim?

To pročitavši, ja drugo važno ne nagjoh, za komparaciju s našim mitom, mimo ono, što je u ovim raspravama izloženo. A ne valja ni to pustiti s oka, da je raspravama ograničen zadatak: religija Srbâ i Hrvatâ. No može biti, da iz pomenutih izvora koješta zanimljivo nije zahvaćeno, te ni amo preneseno. Kad bi g. Lj. riječju i savjetom bio podašniji, kad bi pokazao prstom, gdje je praznina, veliku bi uslugu učinio meni, a neku i našoj mitologiji.

Dio IX i posljednji.

Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda.

U Srbâ i u Hrvatâ, Mjesec bijaše bog.

O tome sumnje nije. Izmegju poganskih metanija, koje će ljudi još danas, po nekim mjestima u Srbiji, slaveći krsno ime, udariti rano u jutru, ima jedna uz riječi: "Metanišem za mesec i sve zvezde, što nam svetle![0]" U pjesmama, nije rijetko naći izreku: "Zaklinjem te Suncem i Mjesecom[1]!" Pak Mjeseca pučke naše priče često smatraju čudnim živim stvorom, njega personificiraju. Tako, n. pr., nevjesta zmije mladoženje, tražeći izgubljenog muža, dogje do Mjeseca i do Mjesečeve majke, a ova, kad ona odande pogje, pokloni joj zlatnu kvočku s pilićima[2]. Osim Mjesečeve majke, spominje se i Mjesečić, to kao neki Mjesečev sin: "Prosi Mesec za svog Mesečića[3]". Dovoljno obaviješteni Helmold i drugi sjeverni hroničari, istina, ne iznose nam Mjeseca kao boga u zapadnih Slavena; no ta šutnja stvar kritički ne rješava. Skoro je izvjesno, ili je barem sva prilika, da Slaveni u opće Mjeseca vrstahu megju svoje velike bogove. Za Ruse ima svjedočanstvo iz XIV vijeka, da oni u stara doba žrtvovahu navlastito Munji, Gromu, Suncu i Luni[4].

[0] Milićevića **Krsno ime,** na str. 133—4.
[1] Tako na prinajer, u tragičnoj, a krasnoj pjesmi, koja se svuda u narodu pronosi i koja obično počinje: "Dvoje dragih u milosti raslo". Za ovu pjesmu, vidi joj verziju slavonsku, u Ilića **Obič.,** na str. 273—7, gdje nam izlazi i neznabožačko bogmanje: "Oj Sunca mi!"
[2] Vuk. **prip.,** 10.
[3] Vuk. **rječ.,** pod **Mesečić.**

[4] Kraj muškog imena "Mjesec", što se upotrebljava kod svih Slavena, dolazi i žensko ime "Luna", kod Rusâ i kod Slovenaca starih i novih. U nekim slavenskim jezicima "luna" takogje znači: vatreni

Što se tiče Hrvatâ i Srbâ, Mjesečevo božanstvo doista im bijaše vrlo ugledno. To mi sudimo, gledajući mu zamašne ostatke u pučkoj literaturi. Još danas mladež naša svejednako pjeva, gotovo po čistom glasu svetih mitova:

"Aj gjevojko, dušo moja moja!
Što si tako jednolika
i u pasu tankovita
kan' da s' Suncu kose plela,
a Mjesecu dvore mela,
van stajala, te gledala,
gje se Munja s Gromom igra;
Munja Groma nadigrala
dvjema trima jabukama"[1].

[1] Vuk **pjes.,** knj. I, 235.

Djevojka, za koju se ovdje misli, da je Suncu kose plela, a Mjesecu dvore mela, biti će noćna Zora Arijaca. Utonuta u noći, i s tamnom noćju jednolika, ona ipak sprema Suncu, svome mladoženji, sav rudi sjaj njegovih jutrenjih trakova, sprema mu blistavu kosu[2].

[2] Što djevojka "Suncu **kose plete,** a Mjesecu dvore mete", u tome Krek (**Einl.,** s. 843) vidi Sunce pomišljeno kao žensko biće s dugom kosom, te bio bi Mjesec ovdje toj sunčanoj boginji muž. Ovu koneepciju podupirala bi mitologija indijska, gdje je ženska Surja (Sunce) vjenčana s muškim Soma (Mjesec), a osobito litvinska, gdje je u jednakom odnošaju žena Saule (Sunce) s mužem Menu (Mjesecem). I u Nijemaca Sonne je žensko, a muško Mond, premda Grimm sumnja (**Deutsche Myth.,** s. 736), da li je u Germanâ baš odmah iz početka Sunce bilo žensko. Ali u svoj srpskoj i hrvatskoj tradiciji Sunce je uvijek muško, a nužda nije, da bude žensko, radi pletenih kosa, ovdje na ciglom jednom mjestu.

Bog Mjesec, u mitskim pjesmama našeg naroda oglašuje se najviše svojim vjenčanjem. Sestra Danica ženi Mjeseca, a bog se vjenčava s ljubom ognjevitom, s Munjorn od oblaka:

"Raduje se zvijezda Danica,
ženi, brata, sjajnoga Mjeseca,
isprosila Munju od oblaka;
ona kupi kićene svatove"[3].
"Falila se zvijezda Danica:
Oženiću sjajnoga Mjeseca,
isprosiću Munju od oblaka[4]".
"Ludo, mlado[5], na dalek' zalete,
čak zalete preko mora čarnog,
uzeo je ljubu ognjevitu,
kada hodi, kako vetar veje,
kad govori kako sabljom seče;
ona dvori caru na večeru,
Mesec greje caru na večeru"[6].

[3] Vuk. **pjes.,** knj. I, 231, 1—4.
[4] Id. ib., 230, v. 1—3.
[5] Misli se Mjesec.
[6] Vuk. **pjes.,** knj. I, 238, v. 12-9.

Svadba je velikačka. U svatove pozvani su, po sadašnjem glasu pjesama, najveći plamen (Mikl. **Etym. Wört.).** Ali drugo ime "Luna" za boga Mjeseca ako je i davno, teško da bude izvorno slavensko, a biti će amo došlo iz rimskog svijeta. U latinštini, etimologija je posve na čistu s riječju "luna", dok u slavenštini ima u tome mušnoće. Sveci hristjanski, koji očigledno drugo nisu, već visoki bogovi starog panteona, pobrkani i kojekako prenapravljeni. Zvijezda Danica

"kuma kumi Boga jedinoga,
a prikumka svetoga Jovana,
starog svata svetoga Nikolu,
a djevera apostola Petra,
prava svata svetog Panteliju,
jengjibulu ognjenu Mariju,
kočijaša svetoga Iliju[1]".
'Što se fali zvijezda Danica,

što se hvali,, to joj i Bog dao:
oženila sjajnoga Mjeseca,
okumila Boga jedinoga,
odjeveri i Petra i Pavla,
starog svata svetoga Jovana,
vojevodu svetoga Nikolu,
kočijaša svetoga Iliju[2]".

[1] Id., ib., 231, v. 5—11.
[2] Id., ib., 230, v. 9-16.

Rekoh, da je očevidna zamjena davnih bogova sa svecima hristjanskim. Eno tima svecima današnjim Danica dijeli darove na golo iz poganskog blaga božanske prirode:

"Kad ih stala darivati darom,
kumu daje nebeske visine,
a prikumku te zimne cičine,
starom svatu vode i brodove,
a djeveru te ljetne vrućine,
pravom svatu tri sjajne svijeće,
jengjibuli onaj oganj živi,
kočijašu str'jele i gromove[3]".

[3] Id., ib., 231, v. 12-19.

Po drugoj pjesmi, ovake darove dijeli sama mlada nevjesta, Munja:

"Stade Munja dare dijeliti:
dade Bogu nebeske visine,
svetom Petru Petrovske vrućine,
a Jovanu leda i snijega,
a Nikoli na vodi slobodu,
a Iliji munje i strijele[4]".

[4] Id.. ib., 230, v. 17-22.

Ovi su sveci prirodni bogovi. tek prevučeni laganom prevlakom nove dogmatike. Prema Munji, udatoj za "Mjeseca, muževlja sestra Danica stupa, dašto, u rodbinski odnošaj zaove. Danicu zaovicu spominje ova pjesma mitična iz jekavskog gornjeg Primorja, u kojoj i Sunce i Mjesec prose djevojku[5]. Negdje na Dunavu neki je grad,

"al' su u grad devet bratah,
devetina sestru 'maju,
no ih sestru Sunce prosi,
ni jedan je brat ne daje,
najmlagji je brat davaše.
Ona brana govorahu:
A ne, brate, jedan brate!
jer je Sunce ognjevito,
sestru će ni izgoreti.
S druge strane Mjesec prosi,
ni jedan je brat ne daje,
najsrednji je brat davaše,
sva ga braća poslušaše,
jer se Mesec promjenjuje.
Ona ima svojte dosta:
sve zvijezde za jetrve,
Prehodnicu drugaricu,
a Danicu zaovicu".

[5] Id., ib., 229.
[6] V. 18-35.

Ženidbu sjajnog Mjeseca s Munjom ognjevitom, uz pripomoć Mjesečeve sestre Danice, možemo smatrati općim vjerovanjem naroda. Što u jednoj pjesmi, iz slavonske krajine[1], Danica je kao ljuba Mjesecu primaknuta, a njom hoće da ga ženi zvijezda Prehodnica, to je osamljeno mišljenje:

"Hvalila se zvizda Prihodnica,
da će ženit' sjajnoga Mjeseca.
Zvaće kuma Boga velikoga,
i prikumka svetoga Ivana,
starog svata Petra usrid ljeta
i djevera Gromović-Iliju,
djeverušu blaženu Mariju,
isprosiće nevjestu Danicu,
lipu kćerku jarkoga Sunašca,
koja ima ruha i darove,

sve ljepote proljeća i ljeta,
sve bogastvo bogate jeseni,
svu bjelinu od bijele zime.
Al' što reče zvizda Prihodnica,
štono reče i poreć' morade
jer Mjeseče ne htje se ženiti,
valja bo mu često se mijeniti;
nego osta neženjen u majke,
pak se šeta po vedromu nebu
i kazuje dane i godine".

Po pjesmi ovoj već prodire ikavština sa zapadnih manje uzdržnih krajeva naroda, pa je pjesma i u sadržini jače pomućena od pjesama, gore iznesenih. Nego se i u samoj pjesmi kaže, da Mjesec Danicom "ne htje se ženiti". Nije Danica, a jednako ostaje Munja prava Mjesečeva žena.

[1] Stojanovića **pjes..** str. 231 - 2.

Niti je Danica "lipa kćerka jarkoga Sunašca", kako pjesma slavonska još veli. To je takogje nastrano mišljenje[2]. U ostalom nam je opaziti, da koliko je, u sadašnjoj narodnoj tradiciji, utvrgjen rodbinski odnos izmegju tri božanska lica, Mjeseca Danice i Munje, toliko je neizvjestan stepen srodstva izmegju ovim skupom bogova i Suncem. U dvije mitične pjesme[3], neka ubojita i čudotvorna "Sunčeva sestra"[4] o sebi veli da je "Mjesecu prvobratučeda" i "Daničina bogom posestrima". I samo Sunce bilo bi ovako Mjesecu, pa zar i Danici prvobratučed.

[2] Posve je zasebito i mišljenje one zagonetke, koja Danicu gradi Mjesečevom materom: "Sedi vila ukraj vira, čeka sina Tatomira, dok se rodi, da ga vodi". Odgonetljaj: "Zvezda Danica pre Meseca" (Novakovića **zag.**).
[3] Vuk. *pjes.,* knj. I, 232 i 233.
[4] 233, v. 14; 232, v. 28. Biće to Zora, sudeći je po nekim znakovima, što pristaju Zori Arijaca:
"žute su joj noge do koljenah,
a zlaćene ruke do ramenah"
(232, v 4 5);
ima tri jabuke zlatne,
i baci ih nebu u visine"
(v 31—1);
u tri maha, sa tri munje, gagja i ubija nametnute prosioce (v. 35—8). Zove se Bosiljka. Po misli arijskoj. Zora je sestra i zaručnica Sunčeva. Trolična je, radi noćnog boravka. Na mahove je mračna i ljuta, ili zlatna i mila.

Jedna pjesma bosanska kaže Danicu Suncu "sestrenicom"[5], a jedna iz Srbije nazivlje sestrom Sunčevom Prehodnicu zvijezdu[1], to večernje Daničino lice. Po pjesmama ostaje dakle neodlučeno pravo rodbinstvo Sunčevo spram Mjeseca i Danice. Ali je ovima Sunce ipak rod najbliži. Ako pučka tradicija sada o Sunčevoj svojti neizvjesno govori, ona još znade barem to, da su svi ovi bogovi megju sobom najtješnji rogjaci. Što se Danica kaže Suncu sestrenica, a Prehodnica Suncu sestra, pa po tome i Mjesec Suncu brat, biti će to najdavnije mišljenje, a mišljenje novije, da su Mjesec i Danica Suncu prvobratučedi. Helmod reče, da su svi zapadno-slavenski bogovi bili smatrani kao djeca visokoga Svantevida, a, slično tome, navode se i kod Slavena istočnih Sunce i Oganj kao djeca nebesnoga višnjeg Svaroga. Valjda red isti postojaše i kod nas. Svi bogovi, te i Mjesec i Danica i Sunce, bili su djeca Vidova, pa rogjena braća megju sobom.

[5] Petranovića **pjes.,** knj. I, 34, v. 2.
[1] U vili **Beogr.,** g. 1866, br. 27.

Srbi i Hrvati, kao što ni ostali Arijci, ne razlikovahu planete od zvijezda stajačica: njima Danica bijaše zvijezda. Razlikovahu pak planet Veneru. Gledali Veneru u dva maha. Kadno rano u jutru ishodi ona na istoku, te je sa Zorom kao glasnica vidjela i dana, za nju rekoše da je **Danica.** No s večera Venera im se prikazivala drugojačija. Prati k zapadu hrleću vojsku, ili, po pučkom izrazu, stado zvijezda: "prehodi preko vedra neba, — kao pastir pred belim ovcama[2]". Otuda joj ime zvijezda **Prehodnica.** Latini jednako razabirahu u Veneri večernjega **Vesperus** i jutrenjega **Lucifer,** a i Heleni svoga

"Εσπερος i Φωσφορος. Po smislu riječi, **Lucifer** i Φωσφορος skoro su isto, što i Danica: oni su **donosioci svjetlosti,** pa i **Danica,** kako joj kaže ime, ima uza se svjetlost dana. Tako i Prehodnica, drugom riječju u nas, zove se **Večernjača,** koje odgovara imenima **Vesperus** i "Εσπερος. Isto je i u južnih starijih Nijemaca, koji imaju svoje **Apandsterno** (Abendstern) i **Tagasterno** (Morgenstern), zvijezde večernju i dnevnu[3]. Zamisao naša od grčko-italske i staro-njemačke odvaja se tek u tome, što su kod nas Prehodnica i Danica ženska bića, dok su tamo muška.

[2] Vuk. **pjes.,** knj. I, 416, v. 6—7.
[3] Grimm, **Deutsche Myth,** s. 603.

Prehodnicu i Danicu Srbi i Hrvati razlikuju toliko, da se one, u našim pjesmama, megju sobom svagjaju i karaju:

"Dve se zvezde na rebu karale,
Prehodnica i zvezda Danica.
Prehodnica Danici govori:
Oj Danice, jedna spavačice!
Ti prespava od večer do sveta,
ja prehodim istok do zapada,
od zapada pa do sunca jarka[1]".

[1] B. M., **pes.,** 9, v. 1—7.

U ovoj je svagji prezgodno izražena Venerina prirodna historija. Izim Sunca i Mjeseca, nema nebesnog tijela, koje bi našemu oku bilo sjajnije od Venere. Kao uzoriti svjetionik na oceanu neba, taj se ljupki planet užiže pri zalasku sunca. Što se veći mrak hvata, to sve jači biva planeta sjaj; sjaj taki, da stvara za sobom gdje mu se što isprijeći, vidljivu sjenku. U to, po tihanoj noći zaigralo čitavo kolo zvijezda; kolo vodi, na visini zapadnog neba, od sviju najsvjetlija Prehodnica. Nju, putnicu ustrajnu, putnicu iz daleka, oštre čovječje oči mogu da naziru još mnogo prije svakog sumraka, čak i onda, kad je sunce u podne. Netom oci naši u božje lice uobraziše Venerinu večernju pojavu, ukaza se Venera njima kao radišna djevojka, koja ne će da prespava na nebu. No za to spava Venerino lice u pojavi jutrenjoj. Ova je pojava bježna, časovita. Tek što Danica navijestila dan, a ispred Sunca već ižčezava. A gdje je bila, prije neg na nebo bahnu iznenada? Lijegaše.

Trenutna Daničina prikaza pjeva se u jednoj staroj pjesmi savršene milote:

"Najljepša je ta zvezda Danica,
ali joj je zaludu ljepota,
er se hita Sunca i Mjeseca.
Najljepša je trava brštanova,
ali joj je zaludu ljepota,
er se hita drva i kamena,
kako i zv'jezda Sunca i Mjeseca.
Najljepše je lice djevojčino,
ali joj je zaludu ljepota,
er se hita lica čovječaska,
kako i Danica Sunca i Mjeseca,
kako i brštan drva i kamena[2]".

[2] Bogišića **pjes.,** 123.

Premda je Danica spavačica, a uzaludne ljepote, ona puku omili više, nego Prehodnica. Mi smo već vidjeli, da u kolu zvijezda Danica zauzimlje mjesto najodličnije: eno ženi brata Mjeseca. Razlog većeg milovanja prema njoj biti će ovaj. Ako su se Srbi i Hrvati divili sjaju Prehodnice, oni su se iz srca radovali Danici, koja mirnom i bijelom svojom svjetlošću ljudima javlja svaki bijeli u boga dan. Na zapadu, do večernje i noćne Prehodnice nije prave sreće, dok je sreća na istoku do jutrenje Danice. Još danas u Boki, kad naš seljak u zoru stupa na kućna vrata, skinuće kapu i prekrstiće se spram Danice govoreći: "Sjajna Danica na istok, a jaki bog na pomoć![3]"

Ovaj poklon, osim znamenja krsta, nema što drugo hristjansko. U čisto poganskome uskliku, ne samo da se Danica ukazuje davnom boginjom naših djedova, nego je po prilici i jaki bog, što se iza nje priziva, bog starog vjerovanja. Višnjeg jakog boga dnevnoga vidjela mi već poznajemo[1].

[3] Vrčevića, **Tri glavne svetč.**, str. 20: "Vujadin izigje pred vrata (u noći badnjega dne), i kad vigje, da je Danica više no dva koplja iza brda odskočila, skide kapu i spram nje se prekrsti, govoreći: "Sjajna Danica na istok, a jaki bog na pomoć!"
[1] **Dio 1.**

Krajnjom noću, koja se u dan pretvara, vlada Danica, a noću, koja započinje, vlada Prehodnica; no je Mjesec prvi noćni bog. Sve zvijezde linjaju pred njim, te je i njegov sjaju u noći najvidniji. Pa, neprestanim svojim mijenama, on puni noćno nebo. Mijeni se mjesec svakih 27 ili 28 dana, napredujući za polak toga vremena do uštapa, a od uštapa za drugu polovicu opadajući. Pošto su sve Mjesečeve mijene lako shvatljive i jasnije od Sunčevih, Mjesec, pri.je nego li Sunce, Arijcima i Slavenima regjaše vrijeme. **Mjesec,** od korena **ma, me,** znači "mjeritelj". On mjeri ono doba, koje se po njem riječju jednakom zove mjesec, pa pri svakom mjesecu ukazuje svoju početnu mijenu i svoj uštap[2]. Mjeri takogjer trinaesto-mjesečnu godinu, što je starija od dvanaesto-mjesečne sunčane. Mjeseca mjeritelja spominje izrično naša pjesma, govoreći: "pak se šeta po vedromu nebu — i kazuje dane i godine"[3]. Slično se pjeva i u starostavnoj knjizi arijskoga roda, u Rig-Vedi: "On se ragja vazda nov, kao barjaktar dnevâ predlazi zorama ... ragja se opet i opet, dijeleći vremena".[4] Radi Mjeseca boga, Arijci iz prva dijeljahu vremena na noćnom osnovu. Mjesto da broje po dnevima i ljetima, brojahu po noćima, mjesecima i zimama."[5]

[2] Mijena i uštap, to su stare riječi te i stari pojmovi, dok su nešto novijega postanka izrazi: prva četvrt i posljednja četvrt. Odmah u početku naznačivalo se vrijeme od cijelog i od polovičnog mjeseca. Za polovični mjesec od mjene do uštapa, i pjesma kaže: "kano mjesec od petnaest dana, — kad obasja kroz jelove grane" (Krasić, **pjes,,** knj. I, 9, *v.* 56—7). Još drugi Arijci mjesec raspoloviše, tako n.p. Rimljani sa svojima **idus.** No je lako i dalje tu polovicu opet raspoloviti, tim više, što mjesečnu prvu i posljednju četvrt nije baš mučno razlučiti. Mjesec okreće se oko zemlje tačno u 27 dana, 7 sati i 43 minute, a, oblo računajući, četvrt toga iznosi sedam dana. Po tome Je prilično, da i prije uvedene semitske, pa i hristjanske nedjelje dana, u nas postojaše kao neka sedmica, to četvrti dio od mjeseca.
[3] Vidi gore, na str. 132.
[4] Rigv., X, 85, v. 19 i 18.
[5] Valjda ima i u nas ostataka takog brojenja. "Zimiti zimu" kod koga, pjesnički je izraz, koji kašto znači: u njegovoj kući prebivati kroz godinu. U ovom odnosu manje je jasna, ali je nekog opaza vrijedna i riječ "čelo". U Risnu, noć je jedno "čelo", pa dan i noć dva su "cela." (Vuk. **rječ**)

Visokog mjeritelja i reditelja vremena naši oci postojano posmatraše kao muško biće. Po riječi, Mjesec je muški supstantiv, muškarac, u svima slavenskim jezicima. Ako se on drugdje i podjevojči, to se u nas nikad ne desi; zašto, lako pogagjamo. Na nebu sjeverne prvašnje postojbine Arijaca, pa i na nebu zakarpatskih Slavena, Mjesec je u istinu krasan i milovidan, kao što je on i na svakoj drugoj strani zemlje; ali svježim i hladnim noćima onamo vlada doista čili junak. Nije više junak, no ipak je neporočna i stroga junakinja, to Artemida i Diana, u mlakim i čistim noćima Helade i Italije, premda iz početka kao da i u Italiji on bijaše "Deus Lunus"[1] Više k jugu, nad raskošnom zemljom Semita, žensko biće već posve maha otimlje; junakinja se umekšava, pa, uz oštro lice Ašere, ukazuje se i drugo razbludno lice Astarte. Navlastito u tropičnim krajevima Mjesec je sasvim drukčiji, nego li u nas: iza dnevne gotovo nesnošljive žege, čovječja sjetila posrkuju svu slast tihe, mekane i zlatne mjesečine; od Mjeseca, i od žutog jantara njegova odsjeva, oči opojene kao da se odvraćati ne mogu. Po različitoj klimi, promeće se ovako Mjesec od blijedog muškarca u srebrnu, trijeznu, čistu djevojku, ili u zlatnu djevojku, meku i zamamljivu[2].

[1] Da je "Deus Lunus" nastao poznim uticajem semitskog bogoštovja, ja ne bih vjerovao Prelleru (**Röm. Mythol.** II B., s. 395). Ako je on obožavan najviše u Frigiji i u Mezopotamiji, Frigija rek' bih da je glavna postaja grčko-italskog naroda na njegovu putu k Europi.

[2] Kod Arijaca u žarkoj Indiji Mjesec postaće djevojka. Svegjer je on djevojka u mladini i pri uštapu. Ali u staroj Vedi ponajčešće je muškarac, kako to dokazuju muška mu imena Çandra, Indu i Soma. Sunčani Savitar udaje Somi ćer svoju Surju (Sunce).

Ne podjevojči se Mjesec na snjegopadnim poljanama visoke Ilirije. Sjajni Mjesec jeste, po slovu naših pjesama, muški noćni putnik i od vajkada junak, stari vojnik: "Sjaj, Mjeseče, moj noćni putniče!"[3] — Sjaj, Mjeseče, moj stari vojniče!"[4] Od pjesama, upravljenih Mjesecu vojniku i putniku, sad preostaju sami ulomci, kako su baš i ovi uvdje navedeni. Ali je prilika, da je pučka pjesma negda sipala milja obilnijeg oko toga nebesnog noćnog ratnika. Mjesec, ili gledan djetinjim okom preprosta čovjeka, ili promatran zrelom sviješću čovjeka naobražena, jednako privlači pamet i zanosi je u plave i beskrajne misli, više no ikakvo drugo biće na prostoriji neba.

[3] Vuk. **posl.,** na str. 284.
[4] B. M. **pes.,** I, v. 38.

Moguće je ipak, da uz pomenute ulomke mi još imademo sačuvanu i cjelovitu jednu pjesmu o Mjesecu junaku. Pjesma je u obliku poskočnice, a pjeva se u Primorju makarskom, na zemljištu stare Poganije.[1] Veoma je liepa, i glasi:

"Primorkinja konja jaše
srebrenom se ćordom paše.
sjaj, Miseče, sjaj![2]
Nad more se nadziraše,
sama sobom govoraše:
sjaj, Miseče, sjaj!
Mili Bože, lipa ti sam,
bila ti sam i rumena,
sjaj, Miseče, sjaj!
tanka ti sam i visoka,
lipim ruhom odivena!
Sjaj, Miseče, sjaj!
Još da imam crne oči,
tri bih grada primamila,
sjaj, Miseče, sjaj!
i u gradu Jurić-kneza,
oli brata, oli njega.
sjaj, Miseče, sjaj!
To su čule sluge kneza,
pa su knezu povidile:
sjaj, Miseče, sjaj!
Ne znaš, kneže gospodaru,
Primorkinja konja jaše,
srebrenom se ćordom paše,
sjaj, Miseče, sjaj!
Nad more se nadziraše,
sama sobom govoraše:
sjaj, Miseče, sjaj!
Mili Bože, lipa ti sam!
tanka ti sam i visoka,
sjaj, Miseče, sjaj!
bila ti sam i rumena,
lipim ruhom odivena,
sjaj, Miseče, sjaj!
Još da imam crne oči,
tri bih gradit primamila,
sjaj, Miseče, sjaj!
i u gradu Jurić-kneza,
oli brata, oli njega,
sjaj, Miseče, sjaj!
Kneže slugam' odgovara:
Do vam Boga, sluge moje.
sjaj, Miseče, sjaj!
Primorkinju ufatite,
ćordom kose izmirite,
sjaj, Miseče, sjaj!
Ako budu dulje od ćorde,
to će biti ljuba moja;
sjaj, Miseče, sjaj!
ako budu kolik' ćorda,
to je ljuba brata moga,
sjaj, Miseče, sjaj!
Sluge kneza poslušale,
ufatiše Primorkinju,
sjaj, Miseče, sjaj!
ćordom kose izmirile,
to su kose duže od ćorde,
to je ljuba kneza mlada,
sjaj, Miseče, sjaj!"

[1] Uzeta je iz rukopisa g. prof. M Alačevića.
[2] Neki pjevaju: "sjaj, Sunce, sjaj!"

Ova ratnica Primorkinja, koja "se srebrenom ćordom paše", i hoće "tri grada da primami", dosta naliči ubojnoj Sunčevoj sestri u dvije pjesme Vukove, knj. I, 232 i 233. Za "Sunčevu sestru" Vukovih pjesama nagagjasmo gore,[3] da bi to moglo biti Sunčeva zaručnica, Zora. Mogao je i Jurić-knez ove pjesme, u prvašnjoj verziji, biti Sunce, a brat, što se u pjesmi uz njega spominje, biti Mjesec. Pripjev je dvojak: "sjaj, Miseče, sjaj!" i "sjaj, Sunce, sjaj".[4] Kad bi to tako bilo, poskočnica prikazala bi nam vjenčanje viteške Zore sa Suncem, bratom Mjesečevim. Ali, naravno, sve je ovo dosta osporno, pa neka i ostane pod sumnjom

[3] Na str. 132.
[4] Po primjedbi g. Alačevića.

U Mjesecu, pokraj borca i putnika nebesnog, Srbi i Hrvati vidjeli još i čobanina. Naši se ljudi za Mjeseca rado zagoneću, pa zagonetanje iznosi ga najčešće kao pastira ovaca, biva zvijezdâ, na noćnom nebu. Zagonetke: "Puno polje ovaca, megju njima rogat čobanin" — "Puno polje ovaca, megju njima rogat govedar" — Pun tor zlatorunih ovaca, megju njima čoban-baša u mlatne haljine" — "Pun tor goveda, megju njima rogat govedar" — "Polje nemereno, ovce nebrojene, megju njima čoban rogonja" — "Ovce pasu nebrojene širom poljem nemirenim, a čobanin im rogušica", odgonećuše: Mjesec i zvijezde[1]. Tako i zagonetka: "Nepremer polje, neprebroj ovoe, megju njima Marče čobanine, za njima ludi Bugarin" isto se odgoneće: nebo, zvijezde, Mjesec i Sunce[2]. U mitologiji već je poznato, da pastirskim Arijcima privigjalo se duboko i široko nebo sve puno ovaca, ovana i koza: s jutra i s večera, pred bijelom i zlatnom marvom ide čobanica Zora, pa onda i mlado čobanče, Sunce. Iz arijskog pravijeka ovo se vjerovanje protegnu do Helenâ. U dorskoj naselbini Apoloniji, u hramu čuvalo se velikom brigom čitavo stado brava, posvećenih Suncu[3]. Protegnu se vjerovanje i do nas Srba i Hrvata; samo što u nas, mjesto Sunca i Zore, prikazuje se čobaninom na nebu Mjesec.

[1] Novakovića **zagon.**
[2] Id. Vitezom, ili viteškim konjem, kaže se Mjesec u zagonetkama: "Poletio tumbak u subotu u mrak, u utornik nad Dubrovnik". — "Sedi vila ukraj rita, čeka sina Margarita, kad on dogje, da s njim pogje". — Naš zelenko pro polja predje, za trag mu se i ne zna". — "Sivac more preskoči, ni kopita ne skvasi". — "Moj gjogo pregje preko mora, a ni kopita ne pokvasi".
[3] Herodoti 1. IX, c. 93.

Pokraj nazora, da je Mjesec na zvjezdastome nebu božji pastir, ragja se i drugi nazor paralelni, da je on visoki hranitelj i gojitelj. "Tvoja se sreća rodila, — mjesecem sjajnim gojila, — zvjezdama sjajnim rosila!" uzvikuje pjesma[4]. Goji Mjesec mlijekom zvijezda, te i čistim mlijekom sjaja svoga. Mjeseca gojitelja poznaju i uznose Arijci, od pamtivijeka. Radi krepkog gojenja, Mjesec već vedičnim Indima prometnno se u pilo nebesno, u boga Somu[1]: Mjesecom — Somom napajaiu se i jačaju viši bogovi, pa je on u opće uzrokom, da i ljudski "život dugo potraje"[2]. Slično misli i druga grana istočnih Arijaca, eranska. Avesta ističe Mjesečevo mlijeko, pak prirodno sve rastenje i napredovanje silom boga Mjeseca. Mánthra çpenta, Riječ-sveta, govori Mjesecu: "Ja hoću, da tvoje rogjenje i tvoje rastenje čistim: ja hoću, da ti tijelo i moć čistim, da te učinim djecom bogata i čista mlijekom[3], čista djelovanjem, miijekom, pretilinom, mozgom i porodom .... Pridigni se, idi od vazduha do zemlje, od zemlje do vazduha; pridigni se, ustani ti, zbog čijeg rogjenja i rastenja Ahuramazda rastenje stvori."[4] Po mazdejskoj vjeri, pomoću Mjeseca boga raste sve: ponajprije zeleno drveće, pa marva i ljudstvo. Ali ovaj napredak od Mjeseca stegnuto je na ono doba, kad i sam Mjesec raste, "za mladine za uštapa i za vremena, koje stoji medju objema"[5]. S toga, mazdejci mole se: "Mladog Mjeseca, čista, gospodara čistine, veličamo mi; punog Mjeseca, čista, gospodara čistine, veličamo mi!"[6]

[4] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 33.
[1] Vidi osobito himnu Rig-Vede, X, 85.
[2] Rigv., X, 85, v. 18.
[3] Po Avesti, mlijeko pristaje i Suncu.
[4] Vendidad, XXI, 32.
[5] Khorda-Avesta, XXIII, 4.
[6] Id., ib.

Jednako nama, Srbima i Hrvatima, Mjesec, kad raste, hoće da naspori sve. Naš narod još živo vjeruje u blagohotno nagnuće mladoga Mjeseca prema svakome stvoru na zemlji, prema ljustvu, životinji i bilju, i njemu se obraća kao pouzdanome prijatelju. Reče nam Veda, da od Mjeseca "život dugo traje". Istom mišlju naši ljudi, kad nova Mjeseca ugledaju, vapiju u njega zdravlje, sretajući ga usklikom: "Zdrav zdravljače! nov novljače!"[7] U to, poskočiće spram njega. A sredoviječni gdjekoji ljudi poskočiće do tri puta, uhvativši se za uho, i rekavši mu: "Ti star, a ja mlad!"[8] S mladinom Mjeseca oni hoće da se pomlade. Pokaza nam Avesta, da rastenjem Mjeseca raste ponajprije drveće, pa da i marva onda napreduje. Baš je takvo i naše vjerovanje: po mišljenju našeg naroda, Mjesec najviše djeluje na

bilje[9]. Kad Mjesec ne raste, kad opada, ne će niko, u mnogome kraju, držati pluga u polju, jer na njivi ne bi onda ništa urodilo[10]: njiva ragja u protivnoj zgodi.

[7] Vuk. **rječ.,** pod **Zdravljak.**
[8] Vuk. **posl.**
[9] Š. u **Slovincu,** s. 1883, br. 6.
10 Id.

Uz puna Mjeseca, treba posjeći drvo, da se isijeku brvna za gragjenje nove kuće: ovo je zdravo, a gdje ovo nije ovako učinjeno, umrijeće koji iz kuće[1]. I čovječja kosa jest neko bilje, pa se svak šiša onda, kad Mjesec raste. Od mladine do uštapa strigu se i ovce, eda bi vuna bila najdulja i najtrajnija[2]. Red je sve započeti u ono vrijeme, kad Mjesec napreduje. Može on tada pridavati i samo bogastvo u novcu. Spram nova Mjeseca nekoji će tresnuti novčanu kesu, a nekoji uzeti će iz nje u ruku nekolike novce, te će reći: "Ustostručili se, da bog da, ovog mjeseca!"[3] Čak i tajne svoga srca mlagjaku Mjesecu povjeravaju djevojke. U Srijemu, mnoga djevojka, spazivši nova Mjeseca, prekrsti se, očita molitvu kakvu zna u triput, pak mu rekne: "O sjajni Meseče na nebu! Ti vidiš svu zemlju i na zemlji onog, koji je meni sugjen; učini, da ga i ja u snu vidim[4]." U djevojke, koja to kaže, nije ni truna romantičnog zaleta iz novijeg vremena. Djevojka vrača sebi sreću po živome i naprednome božjem Mjesecu. U Indiji, mladenci se vjenčavaju za prvih petnaest mjesečnih dana.

[1] Id.
[2] Id.
[3] Id. — Vuk. **rječ.,** pod **Zdravljak.**
[4] Vuk. **živ. i ob.,** na str. 324—5.
[5] Vuk., **rječ.,** pod **Nedjelja.**

Vrača se mnogo u sve "mlade" dane za još mladog Mjeseca, poslije mijene. Posvuda u narodu našem, u istočnoj kao i u zapadnoj strani, pošto se Mjesec mijeni, prva se nedjelja zove "mlada nedjelja"[5], pak drugi dani redom "mladi ponedjeljak" itd.[6] Osobito žene idu tada na gdjekoje izvore, te se kupaju, ili vodu piju. Nigda zgodnije vračanje, nigda zdravija voda u izvorima. Kupajući se, i pijući vodu, bolesnici će jamačno ozdraviti. Ali, mimo ostale mlade dane, sveta je nedjelja i svet je petak Pače, mlada Nedjelja i mlada Petka (a ne mladi Petak[7]) uobražene su kao živa ženska bića, tako da Vuk Karadžić opaža: "U narodu se našemu misli, da je Nedjelja nekaka sveta žena, kao što se i govori: sveta Petka, Nedjeljina majka, a i na ikonama se nalaze gdješto ove obadvije[8]."

[6] Kukuljević, **Vile,** na str. 89—90.
[7] Izuzetkom dolazi muški Petak, kao n.pr. u ovoj hrvatskoj pjesmi, u zbirci St. Mažuranića:

"U Ivana kuća od tamjana
u njoj sveci rujno pijo vino,
uvrh stola Isus i Marija,
do njih mi je Petak i Subota"

(Radetića **Pregled,** na str. 75),
[8] Vuk **rječ.,** pod **Nedjelja.**

U hristjanskom kalendaru nepoznatu Nedjelju svetkuju, u zapadnim krajevima naroda, najvećom sućuti i kao izvanredno: ogriješio bi se o puk onaj župnik, koji na mladu Nedjelju ne bi u crkvi izložio oltarsko svetotajstvo[1]. U Jesenicama spljetskih Poljica, svetkuju svaki prvi petak od mjeseca, to za dobar plod polja; a taj zavjet postoji od pamtivijeka[2]. Dviju svetica, Nedjelje i Petke, puna je sva pučka literatura: "E da Bog da i Nedjelja mlada!" — "Bog mu dade i sveta Nedjelja". — "Ubila ga sveta Petka Paraskevija!"[4] U jednoj pjesmi, veliki jedan grješnik ispovijeda se: "Ja se maših perna buzdovana, — te udarih zlaćena sanduka, — pršte sanduk, kanda post'o nije, — u sanduku Petka i Nedelja, — i sa njima sveti Arangjeo, — Petka kune, Nedelja proklinje[5]." Težega zločinstva od ovoga, što učini onaj grješnik, nema, a nema kletve teže od Petkine i Nedjeljine. Preuglednim ovim sveticama domaćica u Srbiji, na

badnji dan, odmah iza molitve kućnog starješine, moli se nekako čudno: "Pomozi, sveta Bogorodice, sveta Petko i sveta Nedeljo! Jutrošnje jutarce i jarko sunašce, na radost mi osvani!"[6]

[1] Kukuljević, **Vile,** na str. 89—90.
[2] Dopis u spljetskom **Narodu,** g. 1886, br. 76.
[3] Češće u pjesmama.
[4] Vuk. **pjes.,** knj. I, 254, v. 8.
[5] U **Vili Beogr.,** g. 1866, br 30.
[6] Milićevića **živ. Srba,** gl. XXXVII, na str. 127.

Po svemu govoru pučkom očevidno je, da to nisu nikakove svetice iz nove vjere, već naprosto davne poganske boginje. No, koje su to boginje? Diljem ovih radova, Nedjelju i Petku mi više puta susretasmo, ali nam mučno bijaše posebito svojstvo njihova božanstva iznijeti na čisto. Čini mi se, da ta mušnoća nije tolika u ovome sklopu radnje, sada pri posmatranja Mjeseca, Ovdje mi čujemo, da je Nedjelja kći Petkina, jer puk veli: "sveta Petka Nedjeljina majka". Svakog mjeseca s mladim Mjesecom ukazuju se i Petka i Nedjelja. Nego, Nedjeljina epifanija uz mladog Mjeseca kao da je jača od Petkine, pošto epitet "mlada" pristaje Nedjelji, a ne Petki; kaže se: "Nedjelja mlada", a ne kaže se: "Petka mlada". Mlada Nedjelja najtješnje se druži s mladim Mjesecom. A što se tiče prave naravi ove Mjesečeve drugarice, daje se nešto nagagjati. U Boci kotorskoj, narod zna za "caricu Nedjelju nad dvanaest Nedjeljâ"[7]; to je prva nedjelja po Ilijnu dne. Kako je izvan svake sumnje, da gromovnik Ilija nastupi negdašnjeg boga Gromovnika, "carica Nedjelja", koja se dotiče Ilijna dne, ima biti u nekom odnosu s gromovnim i munjevnim pojavama.

[7] Vuk. **rječ.,** pod **Nedjelja.**

U ovoj misli nas utvrgjuje i molitvica, jedna, koju stare žene govore, isto tamo medju jekavcima, po Hercegovini. Kad sijeva i udaraju gromovi, onamošnje starice užižu kandila pred ikonama, kade kuću tamjanom, te se mole ovako: "Sveta bogorodice, božja majko, današnja carice sveta Negjeljo, sveta Petka, Ćeklo i Ognjena Marijo, smiluj se na nas grješne!"[1] U molitvici ispremiješana su imena boginja i hristjanskih svetica, ali je u njoj važno to, da se opet sveta Nedjelja spominje uz sijevanje munjâ. Po ovome dotaknuću Nedjelje s Gromovnikom i s olujom prilika je misliti, da mlada Nedjelja drugo nije, do poznata nam mlada ognjena Munja, kojom, u gore izloženim mitičnim pjesmama,[2] ženi se Mjesec. Dvanaest je mladih Nedjelja, ili mladih Munja, koliko je mjesecî u godini, te i vjenčanja Mjesečevih. A da je mlada Nedjelja ognjeno biće, izlazi nam i na drugi način iz narodnih pjesama.

[1] Vrčević, **Niz prip.**. na str. 138.
[2] Str. 130—2.

U pjesmi jednoj iz Srijema,[3] Marko Kraljević ulovio guju šestokrilu, koja, prokazavši se Markovoj sestri, za sebe veli: "Ta ja nisam šestokrila guja, — već ja jesam ta Nedjelja mlada."[4] Je li išta jasno u našoj mitologiji, to je simbolizam guje ili zmije. Mi smo već razložili na dugo, kako zmija oganj oličuje.[5] Pošto je po riječi pjesme, mlada Nedjelja guja šestokrila, ona drugo ne može biti, do li oganj. Srbi i Hrvati po svoj prilici držahu, da o svakoj mijeni sjaj ugašenog Mjeseca opet se užiže na vječnom prvotnom ognju, na munji, pa, kad se to mišljenje u lični mit prenese izvedena je i ženidba mladog Mjeseca s mladom Munjom. Ako je mlada Nedjelja Munja, onda Petka, Nedjeljina rnati, bila bi velika poganska bogorodica, žena Vidova, ili Svantevidova, gospoja i mati sviju bogova, Živa. Potonje svoje ime Petka valjda dobi od petka dneva. Može biti, da ovi dan bijaše njoj posvećen, kao što je bio njemački "Freitag" svet velikoj gospoji mitologije germanske, majci Freyji. Dnevu ime svoje ostavi Freyja, a Petka, obratno, od dneva uze ime. Dva nedužna imena, Petka i Nedjelja, našem narodu sad zastiru pogansku golotu dviju davnih boginja.

[3] B. M. **pes.,** 49.
[4] V. 40—1.
[5] **Dio VI1.**

Noćnog mladoženju, sjajnog mladića putnika i ratnika, koji nevidnoj noći prigrće bajnu mjesečinn, sve to veću i svjetliju do uštapa, pa tajnovito onda spori sva tri roda, bilje, marvu i ljude, oci naši zamilovaše. Kao što je Sunce veliko vidjelo po danu, tako je Mjesec drugo veliko vidjelo po noći. "Dok je Sunca i dok je Mjeseca", to je pučka stajaća izreka, da se označi beskrajno trajanje nepomućenog poretka u vijeku i u svijetu. Reditelj Mjesec vodi noćne triumfe. Zanj rekoše strani pjesnici, da je zastava, da je jedro. Pjesničkim sličnim mislima titrali se i naši stari. Mladog Miesera s Danicom preuzeše s neba neki od južnih Slavena, koji od njih načiniše svoj grb[1],

Ali svakog mjeseca nastaje u Mjesecu prekret nesrećan. Prispjevši do svoje punoće, Mjesec na nebu počinje opadati i starjeti Sa starim sada su stari[2], kako s mladim Mjesecem dnevi bijahu mladi. Ostarjelog Mjeseca boje se ljudi, pa mu kažu, kako na više čusmo[3]: "Ti star, a ja mlad!" Uštap je. Mjesec se uštapnu, iznemože.

[1] Po mnenju I. Kukuljevića, **Vile,** na str. 89.
[2] Kukuljević, **Vile,** na str. 89—90.
[3] Na str.

Mjesečeva neruka, postepeno ižčezavanje sjaja u junaka Mjeseca iznenagjivalo tako naše oce, tako tištalo pučku dušu, da oni od zbilje pomisliše na nekakovu nevjeru u njega. U mitičnoj pjesmi Vukove zbirke o "ljubi ognjevitoj", ova dvaput kune Mjeseca:

"O Meseče, carev neverniče!
Zašto greješ caru na večeru,
te ne greješ ajdukom u goru?
Ej Meseče, carev neverniče!
Zašt' ne greješ danju kako noću?"[4]

[4] Knj. I, 238, v. 21-6.

Jednako govori i stara poslovica dubrovačka: "Ni u psu, ni u Mjesecu nije vjere"[5]. Ono o Mjesecu, koji "greje caru na večeru", pa postaje "carev nevernik", dolazi nam, mislim, iz davnog doba. Taj car može biti car nebesni, kome Mjesec biva na nebu nevjernik s umanjivanjem svoga sjaja. Kao što Mjesec, nijedno nebesno tijelo nije nevjerno, nije podložno češćim mijenama i pomrčinama.

[5] Daničića **posl.**

Kad se Mjesec smanjao, ljude bije nesreća. Poslovice redom vele: "Mjeseca zla usječen" — "Mjesec mu udi" — "Od Mjeseca blijedi i vene"[6]. Osobito na maloj djeci opaža se to venenje. U Risnu misle, da nije dobro, da dijete gleda u mjesec, jer kažu, "da ga Mjesec pije."[1] Od boga, kad ga prati sieta, može svakome čeljadetu da prigje crna tuga: Mjesec šenuće čak i pamet čovjeku "mjesečnjaku". Nesrećni uticaj ukazuje se i na bilju, te poslovica preporučuje: "Kad se Mjesec ušne, ne sij stvari nijedne"[2]. A baš ni u čem nema napretka, pri Mjesečevoj nedaći. Kad on ide na manje, ništa ne valja sašiti, jer sašiveno ne će dobro držati[3]. Nestadak Mjeseca potpun je o mijeni, u onoj noći, koja rastavlja posljednju četvrt od mladine; pa je vrijeme to i najnesrećnije. O mijeni ne valja prati rublja: svaka će se prtenina onda u vodi "omijeniti" i raspasti[4]. U ponoći, o mijeni, jest i najglušije doba za aveti svakojake.

[6] Id.
[1] Vuk. **rječ.,** pod **Mjesec.**
[2] Daničića **posl.** Ako i ne misao, a to poslovica može biti da je uzeta iz talijanskog, jer kao da je prevedena s ove: "Quando scema la Inna, non seminar cosa alcuna" (Tommaseo, **Dizion.:** Luna).
[3] U **Slovincu,** g. 1883, br. 3.
[4] Vuk. **rječ.,** pod **Mijena.**

Vjerovanje u mnoge i različne dojmove Mjeseca nije valjda nigdje naći dublje ukorijenjeno, no što je ono u nas Srba i Hrvata. Ali se to vjerovanje poteže, s jednom ili drugom pojavom, po svima granama arijskoga roda. Da posao ne raste slaboćom Mjeseca, dok raste njegovim napretkom, ili u punoći njegovoj, mišljahu i drugi Arijci. Što se tiče Mjesečeva dojma na prirodno rastenje, već iznijesmo dotične riječi iz Rig-Vede i iz Aveste[5]. Nego, i kod zapadnih Arijaca ima ponešto od našeg vjerovanja. U Franačkoj, za kraljeva Merovinga, kao sada u nas, ljudi o mijeni ne bi se rado latili makar kakova rada, pa su crkovnjaci u propovijedima nastojali, da tu pogansku sujevjericu ukinu[6]. Latinski izrazi: "nox silens", "nox illunis", "caligo illuna", za gluhu noć o mijeni, pokazuju, da takogje Rimljanima donekle mrsko i nepogodno bijaše ono doba. Naprotiv, s mladim i s punim Mjesecom, vrijeme bilo pogodno, barem u misli germanskih plemena, kako izrično za to svjedoči Tacit. O mladini i o užbi Germani držali, u ime božje sretne zborove[7]. Najvoljeli su tada i boj biti. Suevima, pod Ariovistom, vračarice ne dadoše, da s Rimljanima boj započnu "prije, no što će zasjati nov Mjesec"; pa Cezar, za to doznavši, prisili Ariovista u zao čas na bitku, razasu mu, s grdnim pokoljem, i vojsku i narod, te iz Galije protjera Germane preko Rajne.[1]

[5] Gore, na str. 138—9.
[6] Grimm, **Deutsche Myth.,** III B., **Abergl.,** s. 402: "nec luna nova quisquam timeat aliquid operis arripere".
[7] Poznate su Tacitove riječi (Germ., 11) o skupštinama Germana i o srećnom vremenu sastajanja: "De minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitriuim est, apud principes pertractentur. Coëunt. nisi quid fortuitum et subitum incidit, certis diebus, cum aut inchoatur luna aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur".
[1] Plutarh, u **Životu Cezarovu.**

Izmegju Helena, kod čuvarnih Dorana, kod Spartanaca, srećan bio početak rata samo uz puna Mjeseca. Spomenito je ovo spartansko vjerovanje, jer je privezano glasovitoj bici na maratonskom polju. Kad perzijska vojska, deset puta jača od atenske, iskrca se na istočnu obalu Atike, te i Atena i Grčka lebdijahu u najvećoj opasnosti, glasnik Feidipida otrča iz Atene, i za čudo već sutradan bahnu u Spartu, vičući pomoć. U toj golemoj grčkoj nevolji, Spartanci se ne mogoše maknuti, "a da se o svoj zakon ne ogriješe", veli Herodot: naime, "bio onda deveti dan mjeseca, pa oni kazaše, da devetog dana ne će izići, sve dok ne bude mjesečni kolut pun".[2] S punim Mjesecom pohitješe na Maraton, no odocniše, i ne preosta im drugo, već čestitati hrabrosti atenskoj.

[2] Herod. VI, 106: " .... ουχ εξελευσεσθαι εφασαν μη ου πληρεος εοντος του κυκλου

Isto i za pomrčinu Mjeseca naporedo ide vjerovanje arijsko i naše. Samo što o ovoj najtežoj nezgodi noćnog vidjela Srbi i Hrvati sad ne znaju onoliko pričati, koliko to čine drugi arijski narodi. Kazivanje o pomrčini vrijeme nama izgloda, a skoro i istroši. Kad Mjesec pomrči, ili pomrči Sunce, naši će ljudi reći tek ovo: "uhvatio se Mjesec! uhvatilo se Sunce!"[3] Za Sunce kažu još: "izjelo se Sunce!" pa gdjekoji prema njemu pucaju iz pušaka, "kao da ga od nešta brane".[4] Ovo je posljednja jeka negda zvučnijih mitskih glasova. Ali znamo čisto, po drugim mitologijama, kako se to hvataju Mjesec i Sunce, i ko ih hvata. Po skandinavskoj Eddi, dva su orijaška vuka, što vrebaju na Sunce i na Mjeseca; vrebač, koji se nla za Suncem, zove se **Sköll,** a onaj stravičniji, koji Mjesecu napastuje, radi te napasti nosi ime **Mânagarmr,** Mjeseca pas: Mânagarmr hoće jednom "da sustigne i da proždre Mjeseca".[5] I u Francuskoj govorilo se negda o istim psima i vukovima, napadačima Mjeseca, pošto jedna stara poslovica francuska glasi: "garder la lune des chiens ou des loups".[1]

[3] Vuk. **rječ.,** pod **Uhvatiti se.**
[4] Id, pod **Pomrčati.**
[5] Grimm, **Deutsche Mythol., Nachtr.,** s. 587.
[1] "Čuvati mjesec od pasâ ili od vukovâ" znači: oko čega nastojati uzalud. Littré, **Diction. de la langue française — Lune.**

Ovaj mitični nazor o načinu Mjesečeve propasti, pri njegovoj pomrčini, mogli su u Francusku unijeti germanski osvajači, Goti, Burgundi[2] i Franci. Ali je to moglo biti i latinsko, jer i u pameti starih Rimljana motala se nekakova grozna Mjesečeva pogibija, kad on pomrči. Šta više, postojaše u njih i jedan običaj za izbavljenje boga: da se potamnjelu Mjesecu pomogne, ljudi bi podigli silnu buku svakojakog oružja.[3] Taj običaj rimski zabilježi i sama svjetska historija, u dvije prilike znatnog zamašaja. Godine 168 prije Hrista, u ratu protiv Perzeja, u noći, koja preteče dan bitke kod Pidne, nasta pomrčina pri visoku i punu Mjesecu, pa Rimljani, kazuje Plutarh, stadoše, po svojim obredima, Mjesečev sjaj natrag dozivati, bučno udarajući u posugje od bronze i prema nebu uzdižući silu zubalja i ugaraka.[4] Još je znamenitija druga zgoda. Tri rimske legije u Panoniji digoše bunu, kad god. 14 poslije Hrista Tiberij naslijedi Augusta. Tiberijev sin, Druzo, izaslan da ih utiša, ništa ne opravi, a našao se i sam u zapari megju buntovnicima: opasnost prijećaše njemu, a zatim možda i ocu caru. U noći jednoj, punoj vike i prijetnje, kao da će planuti i nešto teško skriviti bijesna soldatija, kad li eto iznenada pomrči Mjesec: u onaj čas pozornost svačija obrati se božjoj pogibiji, i slegne se buna.[5]

[2] U Bourgogni, negdašnjoj Burgundiji, čuje se, ili se čula, poslovica:
"Dien garde la lune des loups". Grimm, **Deutsche Myth.,** s. 203.
[3] Livii XXVI, 5: ".... cum aeris crepitu, qualis in defectu lunae silenti nocte cieri solet .... ".
[4] U **životu Paula Emilija.**
[5] Tacitov opis ovoga slučaja tako je značajan i slikovit, da je vrijedno ovdje pobilježiti sve njegove riječi (Ann., I, 28): "Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit: nam luna claro repente coelo visa langnescere. Id miles, rationis ignarus, omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, prospereque cessura quae pergerent, si fulgor et claritudo deae redderetur. Igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere; prout splendidior obscuriorve, laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad supersitionem perculsae semel mentes, sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos lamentantur".

Kod ovih historijskih pomrčina nije razabrati, koja neman Mjesecu kidiše, no je opet jasno, da rimski ljudi gledaju, kako bi napast neku od Mjeseca otklonili, pa udaraju oružjem, kao što naši ljudi pri pomrčini sad pucaju iz pušaka. U grčkom narodu, Mjesečevo pomrčanje manje važi, te je i manje oglašeno, nego li u rimskome. Ipak, i u pronicavih i umom slobodnijih Grka bijaše običaj, da se za tri dana iza mjesečne i sunačne pomrčine ne smije ništa preduzeti,[1] a to jednom Atenjani skupo platiše.

[1] Plutarh, u **životu Nikijinu.**

U peloponeskom ratu, neprijatelji stiskoše skoro sa svake strane veliko brodovlje atensko, koje stajaše u luci grada Sirakuze. Da se spasu brodovi, trebalo što prije iskopati ih iz luke i s njima otploviti, kad eto pomrknu Mjesec, pa praznovjerni zapovjednik Nikija počeka te upropasti i sebe i vojsku.[2] Nego je još starije od pisane rimske i grčke historije vjerovanje, da Mjesec u pomrčini strada od nemani, i da je s toga pomrčno vrijeme i ljudima vrlo nesrećno. Od istočnih Arijaca, davni Indi vjeruju, da grdosija morska sa zmijinjim repom proždire pomrknutog Mjeseca i pomrknuto Sunce. Slična vjerovanja imaju i pogdjekoji narodi nearijski.

[2] Id., ib.

Sad su nam pučke naše izreke: "uhvatio se Mjesec" — "uhvatilo se Sunce, izjelo se Sunce", jasnije i razumljivije. Kad noćni bog propada u tamu pomrčine, neko ga hvata i neko ga jede, proždire. Naši oci to pomislili posve realistično i ozbiljno, a pratili nesreću najvećom brigom. Mjesečevi zlotvori i napasnici jesu li pak vukovi, kako ono Skandinavi misle, ili je zmijurina, kako misle Indi, ili zar još treće nešto? Pitanje rješava se sa dva važna svjedočanstva, s jednim slavenskim, a s drugim našim posebitim. V. Jagić iznosi ovu slavensku glosu: "**Oblaci goneći** od seljakâ, zovu se **vukodlaci,** pa, kad pomrči mjesec, ili sunce, oni kažu: vukodlaci izjedoše mjesec, ili sunce."[3] O Mjesečevu naletniku jednako govori i naš Minčetić, u XVI vijeku: "Mne mi se kako zec, gdi na njih vape tak, jako no na mjesec, kad ga ie (ije, jede) vukodlak."[4]

[3] U tekstu **Monocanona:** "Nubes pellentes (Îâëàê ãîíåmåè) a rusticis Vlkodlaci appellantur, cum igitur luna aut sol defecerit, Vlkodlaci, inquiunt, lunam aut solem comederunt "(Archiv, B. V, s. 91).
[4] **Stari pisci,** II,336. Takogjer Jagićev navod.

Dakle, Mjeseca jede neman vučje naravi, vukodlak. A što Minčetić ovdje spominje zeca, koji vapije radi Mjeseca, nije ni to slučajno. To je takogje drevno maštanje arijsko. U pjegama mjeseca, kad je pun, Indi sanskritskog doba ugledali zeca, pa mjesec zbog toga nazvali **çaçin**, zecovima obskrbljen, i **çaçadhara**, onaj koji zeca nosi[1]. Iz navedenih dvaju svjedočanstva izlazi, da Slaveni, a megju Slavenima navlaatito Srbi i Hrvati, o pomrčini vjerovahu ono, što i sjeverni Germani: naime, boga Mjeseca gone nebesni vukovi. Niti je ovo prvi put, što mi opažamo stjecanje skandinavske i slavenske mitologije. No je u slavenskom mitu crta jedna dublje usječena: goneći oni vukovi ukazuju se u mrkim oblačinama, što jure po nebu. Valjda i bez prave pomrčine, stušteni tamni oblak, koji Mjeseca prekriva, bijaše u očima prosta Slavena takav vuk, ili vukodlak. Što pak u XIII vijeku Česi držahu, kad se Mjesec mijeni, da njega jedu vještice, koje u tmini konoplju predu[2] to će biti posebito mišljenje u slavenskog jednog ogranka. Po mnenju Rusa, kako o pomrčini, tako i o gluhoj mijeni, vukovi zlobe Mjesecu i nanj napadaju. U ruskom jeziku, об-мінъ znači vukodlak.

[1] Grimm, **Deutsche Mythol.,** s. 597. — Gubernatis, **Zool. Mythol.,** v. II, p. 80.
[2] Vidi i za ovo Jagića, u Archivu V, s. 688—9.

Tamnjenje Mjesečevo u svakom mjesecu, a i pri pomrčinama, dade pučkoj priči povoda, da nam ona gdješto Mjeseca prikazuje kao biće, ne samo zlosutno, nego skoro i zloćudno. U razglašenoj pripovijeci Vukove zbirke: "Čardak ni na nebu ni na zemlji",[3] Mjesec upleten je u poznatu nam mitičnu dramu noćnih triju Sunaca i triju Zora. Priča glasi: Bio jedan car, a u cara premila kći, koju ugrabi iz neba zmaj, i odleti s njom u oblake u čardak, što niti je na nebu, ni na zemlji.[4] U cara bila i tri sina, koji idu u potragu za ugrabljenom sestrom. Najmlagji od njili jeste i najpožrtvovniji: zakla svoga konja, a od konjske kože okroji oputu, koju iz luka izbaci do onog čardaka. Uz oputu on prvi pope se, pa i braća za njim dogjoše do zmaja. Zmaj spava sestri na krilu. U glavu do dva puta raspalio ga buzdovanom najmlagji brat, no uzalud, dok treći put, po migu sestre, udari ga u život, a zmaj onda poginu.[5] Dvojicu starije braće strah je i gledati mrtva junaka, zmaja. Tri brata tad provedu sestru kroz tri konjušnice. U prvoj, za jaslima stoji vranac s opravom od čistog srebra; u drugoj, bijelac s opravom od suhog zlata; u trećoj, kulaš uz drago kamenje.[1]

[3] Vuk. **prip;** 2.
[4] Poznat nam je iz neba zmaj kao munjevni Oganj. [5] Oganj, ako ga se bije po vrhu, ne utrne se; propašće, kad se tuli iz temelja.
[1] Vran konj i čisto srebro pokazuju na noćno modro nebo, kako bijelac sa zlatom na nebo, koje rudi s ranim jutrom. Intenzivna zraka i sjajna plavoća neba dnevnog izražene su dragim kamenjem i pepeljastom bojom konja kulaša. Sva ova figuracija nije naša vlastita, već je opća arijska, u pričama o tri Sunca.

Sa svoje strane, i sestra braću provede kroz tri sobe do triju djevojaka. Prva djevojka veze na zlatnom gjergjefu zlatnom žicom; druga zlatnu žicu ispreda; treća biser niže,[2] a pred njom na zlatnoj tepsiji od zlata kvočka sa svojim pilićima biser kljuca. Tri djevojke namijenjene su trojici braće, treća junaku bratu najmlagjemu. Nego, kad ovaj braći spusti iz čardaka sestru i tri djevojke, dva loša brata presjekoše oputu. Treću djevojku, onu s kvočkom i pilićima nevjernici hotješe dati jednome čobančetu, koje nagjoše u polju kod ovaca, te ga preobukoše i ocu povedoše. Ženidba je, a ženi se brat najstariji, kad li eto s čardaka na vrancu doleti brat, kome je nevjera učinjena, pa kucne mladoženju i rastavi ga od konja i djevojke. Dogodi se isto i srednjemu bratu, doletjevši junak ovog puta na bijelcu. Kad, trećom, hoće i čobanče da se vjenča s najboljom djevojkom, dohrli pravi ženik na kulašu usmrti čobanče, prokaza se, učini svadbu, pa poslije je carevao nakon cara, oca svoga. Bješe otac izagnao svoja dva starija nevaljala sina.

[2] Tri djevojke, Zora večernja, noćna i jutrenja, tri su hipostaze Zore jedine, koja je, u ovoj priči, ona sestra trojice braće.

U ovoj lijepoj i prozirnoj priči, čobanče u polju kod ovaca jest Mjesec na zvjezdastom nebu u noći, kako nam to već kazaše pučke zagonetke.[3] Na svršetku noći, nebesni pastir zvijezdâ natječe se s mladim Suncem okolo djevojke Zore, ali mu takma i napor uzalud. Mjesec zamire u mliječnoj bjeloći dnevnog neba, ispred sve to jačeg Sunca. Za to treći brat, u priči, usmrtio čobanina mladoženju.

[3] Gledaj gore, na str. 138

U ostalom, taj prikaz Mjeseca, kao neprijatelja Suncu u noćnoj drami, nije običan. Običnija je pri tome Mjesečeva pripomoć, kao što je, na primjer, vidjeti u jekavskoj priči: "Crno Jagnje",[4] gdje Mjesec nije čobanin ovaca, već je sam jagnje. U ovoj priči, carev sin hoće da se ženi, ali djevojkom, koju vidi u noći u snu, a koja će mu reći: "Ja sam tvoja, ja ću ti biti sretnja i rodiću ti sina sa sjajnom zvijezdom na čelu." Pa i zbilja jedne noći eto mu u snu prelijepe ženske, a od nje čuje, što će sve uraditi. Carev sin rano podranio, išao u lov sa slugama i na putu odmah sreo "jedno crno jagnje bez biljega sa zlatnim roščićima".[1] Zajedno s jagnjetom on tada traži svoju zaručnicu, kad eno ugleda kućicu na tri šarapoda. U svakom je šarapodu, ili trijemu, po jedna djevojka: "jedna veze, druga plete, a treća pjevajući prćiju šije."[2] Sve tri djevojke jednako su divne: carev sin, "začugjen ljepoti onijeh gjevojaka, ne mogaše razlikovati, koja je od koje ljepša". Ipak, on nekako sebi izluči treću, dok snimi prsten s desne ruke svoje i stavi ga na njezinu ruku, rekavši joj: "Ti si moja zaručnica!" Bila to najmlagja sestra, Srećnoj zaručnici dvije starije sestre bijahu zavidne i zlovarne.[3]

[4] Vuk. **prip.,** 27.
[1] Zlatni roščići, to su rogovi mladog mjeseca. Što je jagnje bez biljega crno, to je gluha noć.
[2] Ne treba ponavljati, da je to, u arijskim pričama, rad noćnih Zora za sunčanu svadbu, koja će biti doskora u jutro.
[3] Pripovijetka ovdje nastavlja, pričajući još izvan pravog mjesta poznatu božju noćnu tragediju. Opake dvije sestre općiniše zaručnicu, te ona pobježe u pustinju i "pribi se" jadna "pri jednome kamenu", t.j. snagje je arijsko okamenjenje noćnoga neba. Zalutao za njom i carev sin, našao je, a ona od plača i radosti izdahnula u zagrljaju zaručnika, koji na to sam sebe ubije. To je, po pričajnom motivu vrlo poznatom u komparativnoj mitologiji, slika smrti večernje Zore i večernjega Sunca. I car, otac zaručnikov, "u ovi isti čas spavaše", veli priča. U noći spava car nebesni, gospodar vidjela. No cara probudi ona ista prelijepa žena (Zora), koja bijaše se u snu već javila sinu, pa će car travom ljekovitom, po njezinoj uputi, uskrsnuti mladence. Car reče: "Ustanite, nesretnji pa sretnji!" a oni ustadoše, te se napokon i vjenčaše. Ovako opet nam se iznosi jutrenja svadba Sunca i Zore. Za tim odmah "prve godine rodi mlada carica sina sa zlatnom zvjezdom na čelu", završuje priča.

Dovde je kazano, što puk, u pjesmama, u pričama i u različitom praznovjerju, misli i izravno govori o Mjesecu. Nego ima, po mom mnenju, u epskoj pjesmi i u priči još drugog neizravnog i kao potajanog govora, koji se iz prva odnosio na isto lice božansko. Ne varam li se ja u tome, Mjesec izmami, ovim neizravnim načinom, iz epskih naših struna najdublje i najčarobnije zvukove.

Dva, najoglašenija junaka u narodnoj pjesmi jesu Marko Kraljević i Miloš Obilić. Marko poosobio svoj narod u svima vrlinama, a i manama njegovim. On sobom prikazuje čak i sugjenog zatočnika: oštra Markova sablja, prebijena na četvero, hoće jednom da se sastavi, ako bog da. No, ako Marko plamti u pučkoj pameti, pa u pjesmama mjesto najšire zauzimlje kao lik ogromni negdašnjega junaštva, hude sreće sadašnje i nadanog uskrsnuća, opet je bliži do pučkog srca plemenitiji i estetičniji Miloš. Srpski i hrvatski Bayard, njegovo je viteštvo bez ljage i bez prekora. Različno viteštvo dvaju junaka kano da se mjeri po oružju im najobičnijem: Marku pristaje topuzina teška i gluha, a Milošu mač živ i elegantan, "mač zelen staroga Voina".[1] Kad Marko u ruci drži sablju, i ova je često nemila, kao što i njegov topuz, te milostivi Miloš zazire od nje. "K sebe ruke, Kraljeviću Marko, — ostav' sablju, da je Bog ubije!"[2] jednom viknu on pomamnome Marku, i razoruža ga. Ali u viteškoj pogibiji Miloš je bez straha: "Bolje poginuti, neg' sramotno pobjegnuti!"[3] previknuće on, drugom zgodom, prepadnutome Marku, koji hoće da bježi. Kao što je srcem veći, tako je i skladom tijela ljepši i stasitiji od Marka:

"Ja da ti je okom pogledati,
pogledati vojvodu Miloša,
veseo ti Marko gjuveglija
kod ovoga vojvode Miloša!
u visinu da većega nema,
u plećima poširega nema.
Kako li je lice u junaka!"[4]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 29, v. 195.
[2] Id., ib., 40, v. 503—4.
[3] Id., ib., 39, v. 55—6-.
[4] Id., ib., 40, v. 156—62.

Licem i tankom vitkošću nadmašuje djevojke:

"Ono što za njim na ždralinu,
mrke masti, visoke odrasti,
štrk na nogam', širok u plećima,
što je ljepši od svake gjevojke ...
ono ti je Obilić Miloše."[5]

[5] Petranovića **pjes.,** knj. III, 54, v. 386—92.

A divni junak zna pjevati, kao niko na svijetu:

"Ljepše je grlo u Miloša carsko,
jeste ljepše, nego je u vile."[6]

[6] Vuk. **pjes.,** knj. II, 38, v. 40—1.

Zaokružuje ga i miris cvijeća posebitog, koje mu darova vila posestrima,

"neka ima vilena cvijeća,
čim se drugi zakititi neće:
vileno je Miloševo cvjeće!"[7]

[7] Petranovića **pjes.,** knj. I, 113, v 48—50.

Pa biva Miloš još i miliji time, što cijelo biće njegovo prati neka tuga i sjeta, rekbi sjeta sjaja koji zalazi, **la poésie du couchant.** U noći, bajnom mjesečinom, pjeva pretanko, a ranjava ga vila[8]; na carevoj večeri, čuje korbu gospodara svoga:

"Zdrav, Milošu, vjero i nevjero!
prva vjero, potonja nevjero!"[9]

[8] Vuk. **pjes.,** kuj. II, 38, v. 39—46.
[9] Id., ib., 50, III, v. 31—2.

čuje to on, sluga najvjerniji. U boju, na udesnom Kosovu pošto mu kroz kreševo prosja vjera i junaštvo, naslonio se očajno na prelomljeno koplje,[10] čekajući posljednju navalu Turaka, propast sebi. Od epskih junaka niko više puta od njega ne podnimi se s jada na obadvije ruke, niko ne prosu krupnijih suza. Miloš nema niti iz daleka Markove sreće. Često zamiče u tamnicu; dušmani nadbijaju ga na megdanu i vežu; strada i od same ženske ruke, jer ga jednom usmrti vila Ravijojla. Sve je njegovo življenje

čemerom nalito. A ipak ko srčeniji od Miloša? "Car Lazare, srpski gospodare, — nad Miloša ne imaš junaka, — koji bi mu na mejdan izišao!"[1] kliču Lazaru srpska gospoda; pak veli Milošu junak drugi: "A ja tebe znadem za junaka, — kog ne rodi još nijedna majka."[2] Dok grubi Marko iz pune mješine pije vino, "on se nikad ne opija pivom."[3]

[10] Id., ib., 49, v. 45—9.
[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 19, v. 223—5.
[2] Id., ib., v. 318—9.
[3] Id., knj. III, 34, v. 552.

Marko najposlije izgubi obraz, te sluša Turčina gospodara; Miloš pokleknu na Kosovu sa srećom svoga naroda. Što veće vrijedi od tvarnog užitka i bučne slave Markove, splete Milošu oko divne glave vijenac neumrlosti požrtvovnost viteška: u samozataji i u pregoru odvojio on daleko od ostalih svih vojvoda našega epa. Junak nad junake, a nikad slavičan ili samoživ, nikad kavgadžija, nikad pijanica, neporočni je Miloš cvijet najljepši u pjesmi narodnoj.

Ali ovaka ličnost, ovaki Miloš, nije većim dijelom drugo, do sušti mit. Što je to mit, tim se ništa ne odbija od prevelike cijene ove uprav krasne epske tvorevine. Šta više, uvećava joj se radi toga vrijednost, po mom mišljenju. Faktična slika našeg naroda izražena je u prilici Markovoj; nego, tanjemu osjećanju ljudi ta prilika nije dostatna. U dubokim virovima duše pučke stoji nešto, čemu nipošto ne odgovara obličje navadnog hrapavog života. Izuzetno pjesničkome, a i darovitome narodu, kao što je naš, hoće se uzora; a, posto ga dolje nema, on ga potraži i nagje, po onoj vječitoj **sursum corda,** na nebesima svojim. Najoznačnije crte pričajnome liku Miloševu snimljene su sa božanskoga Mjeseca.

Miloš Obilić, ili, da bolje reknemo, Kobilić, to je, dakako, sasvim ovjerovljena historijska osoba, pa iz istinite povijesti pregje u ep. Dok u srpskoj, a i u svjetskoj historiji, bude spomena o znamenitoj bici na Kosovu polju od 15 juna 1389 g., s koje Turcima rastvori se ulaz u dunavsko poriječje i u zapadni dio balkanskog poluostrva, dotle će živjeti ime onog srbskog borca vratoloma, čija ruka, usred boja na tom polju, probode zapovjednika turske vojske, silnog sultana Murata I. Ali, osim samog čina na bojištu, i osim pregaočeva imena: "Miloš Kobilić, sluga kneza Lazara", za junaka drugo šta pouzdano ne zna suvremeno kazivanje. Pripušten pred sultana pod šator kano pribjeg koji će islam primiti, Miloš mače iz potaje nož, skriven u rukavu, i rani Murata na mrtvo, valjda u grlo, pa van iskoči da bježi, dok ga bliži Turci sustigoše i na komade isjekoše. Tek je u ovome cijela povijest o Milošu, koja je vjere dostojna[1]: a ni ovo malo nije čisto po pučkom kazivanju. Svoje bolje i tačnije znanje o Miloševu djelu na Kosovu puk kao da sabra u kratke dvije poslovice: "Miloš cara ubode, a sam zdravo ne uteče."[2] — "Dva loša izbiše Miloša."[3]

[1] To lijepo dokazaše srpski iztraživaoci. Gl. u **Radu** jugosl. Ak., knj. XCVII, raspravu: "Boj na Kosovu" (str. 32—58), gdje Fr. Rački prikupi sve odnosne vijesti i prouči ih običnom svojom jasnoćom.
[2] Daničića **posl.**
[3] Vuk. **posl.**

Nego, tim više puk znade za druge preporne Miloševe prilike; zna mu rod i pleme, onda dostojanstvo i svojtu visoku, pa viteško njegovo mnogo pregnuće, pa i dramatičnu večeru u oči Vidova dana. O pregornom vitezu bije ključ najobilniji vrelog epskog pričanja. Pogdjekoje su crte u tome pričanju mitske, bez sumnje. Mi ćemo sada pokušati da kažemo, otkle su uzete.

U epskim nasim pjesmama nema podavnoga znatnijeg junaka, za koga ne bi se nešto iz onog ili ovog mita zadjelo. Vidjesmo, na primjer, Sibinjanina Janka i nećaka mu Sekulu mitom o ognju premrežene[4], ako i oba junaka pripadaju vijeku XV, te su oni docniji od kosovskog boja. To je i posve razumljivo, kako mi više puta rekosmo. Zbog zakašnjenog i sporog obraćenja Srba u hristjansku religiju, još ne bijaše u njih zamukao ep starovjerski. Primljenom novom vjerom bješe ovaj dakako razvržen, ali odvojeni mu dijelovi jednako se raznošahu pučkom živom riječju. A kad bi kroz narod pukao glas zamašne kakve zgode historijske, ili bi preko njega nova slika historijskog junaka preletjela, narod ne znajući, kao što obično ne zna. za pojedinosti dogagjaja i osoba, ispunio bi praznine svog znanja

davnašnjim gradivom mitičnim. U sve pukotine pamćenja ovo se gradivo ulijevalo poput rastaljene vrele rude. To se u povećoj mjeri učini i s historijskim licem Miloša Kobilića.

[4] **Dio VI.**

Već je mitičan, u kazivanju pučkom, sam rod i prvi uzgoj Milošev. Priča srpska sveopća, od Karadžića zabilježena,[1] glasi ovako: "Srbi pripovijedaju, da je Silni Stefan, loveći po Ceru, ugledao na jednom mjestu, gdje se grane od drveća i dolje savijaju i gore uzvijaju. Kad dogju na ono mjesto, a to dijete kod nekoliko ovaca udarilo svoju sjekiru u kladu, pa leglo na legja te spava. Kad dihne iz sebe, onda se grane uzvijaju u visinu, a kad povuče paru u se, onda se savijaju k zemlji. Kad to vidi car, začudi se, pa pruži ruku s konja, da mu uzme sjekiru, ali hoćeš! ne može da je izvadi iz klade. Brže bolje sjašu sluge i vojvode s konja, ogledaju svi redom objema rukama da izvade sjekiru iz klade, ali je nijedan ne može ni pomaći. Onda probude dijete, i zapita ga car: Kako ti je ime? a ono odgovori: Miloš — Imaš li oca i majku? — Majku imam, a otac mi je umro. — A gdje ti je majka? — Eto je tamo dolje u selu kod kuće — Ajde da nas vodiš kući — Ne mogu od ovaca. I tako ga kojekako namole, da potjera ovce i da pogje pred njima kući. Sad su oni radi znati i vidjeti, šta će on raditi sa sjekirom, kako će je izvaditi iz klade, ili će je onako ostaviti. Kad Miloš krene ovce, a on uzme sjekiru jednom rukom i zametne na rame. Kako dogju kući, Miloš odmah ostavi ovce i nepoznate goste, pa zamakne megju zgrade da traži majku. Pošto car sjaše s konja, pogje i on za Milošem, da gleda da mu se gdje ne sakrije, kad pogleda kroz brvna u jednu zgradu, a to mu majka mijesi hljeb, a prebacila desnu sisu preko lijevoga ramena, te on ostrag sisa. Onda car reče: Megjer obila majka rodila obila junaka! Car uzme Miloša od majke, i odvede ga svome dvoru, i od toga se nazove Obilić."

[1] **Živ. i ob.,** str. 229—30.

Na prvi pogled čini se, da je ova priča nastala samo radi toga, da se Milošu protumači prezime: Obilić. Poznato je, da historijski Miloš nije Obilić, već Kobilić. Zovu ga jedino Kobilićem suvremene, pa onda i starije pisane vijesti, sve do prošlog vijeka, kad se počelo pisati takogjer Obilić. Prezime Obilić prešlo je iz puka u knjigu; no i sam puk znao negda čisto za pravo obiteljsko ime proslavljenog junaka. Šta više, po prezimenu Kobilić puk prišio Milošu, u drugom pričanju, postanak taman od kobile. Rosanda djevojka, pravdajući se s bratom, Lekom kapetanom, i odbijajući Miloša kao zaručnika, ovoga grdi ovako:

"Šta s' vidio, šta si smilovao
a na tome vojvodi Milošu,
gje je vigjen, gje je snažan junak;
jesi l' čuo, gje pričaju ljudi,
gje j' Miloša kobila rodila,
a nekaka sura bedevija,
bedevija, što ždrijebi ždrale;
našli su ga jutru u ergjeli,
kobila ga sisom odojila,
s toga snažan, s toga visok jeste?"[1]

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 40, v. 470—9. Isporedi i pjesmu Petranovićeve zbirke, knj. III, 25, v. 160—96.

Zbog znamenovanja, uzoritu junaku neprikladna, narod, sad vele neki, izvrnu ono ružno "Kobilić" u pristojno "Obilić", pa izmisli i odnosnu priču. Mi bismo ovdie imali, što no se u kritici kaže, mit etiologičan, a u isto doba i etimologičan. Takovi su miti plod refleksije, koja nečemu, nazivu ili činjenici kakvoj, ište uzroka, te su oni, i naravno, novijega postanka, pošto razmišljanje, refleksija, u puku uvijek docnije nastupa.

Ali mit, što se u jednoj verziji izrazuje obilatim dojenjem goleme majčine desne sise, prebačene preko lijevog ramena, a u drugoj istim dojenjem kobiline sise, dolazi iz poganske starine, i pripada Mjesecu. Već od iskona Arijcima svjetlost razlivena po nebu, osobito čarna mjesečina, privigjala se kao iz neba mlijeko. Od muških imena, što ih Mjesec nosi u Indiji, Çandra, Indu i Soma, ovo potonje znači ambroziju, mlijeko besmrtno. A kako je mašta ljudi priprostih rada da personificira, Indi Mjesečevo mlijeko pridadoše kravi nebesnoj: riječ **go,** krava, megju ostalim onamo hoće reći i mjesec.[2] Krava, udružena s boginjom mjeseca, raznosi se i po drevnoj italskoj tradiciji. Divne veličine i obličja krava

nagje se u nekoga Sabinca, koji, dočuvši za jedno proroštvo, da će veličanstvo onome gradu pripasti, iz koga će gragjanin nju žrtvovati Diani, kravu dogna u Rim, gdje ga eto prevari Rimljanin, Dianin svećenik, te je zbog toga svjetsko gospostvo bilo rimsko.[3] Što je pak zanimljivije za nas, nalazi se i u bugarskoj jednoj pjesmi čisti trag ovome mišljenju. Na vilenskom jezeru, tri samodivi, tri vile, vračajući, pritegoše Mjeseca, napraviše od njega bijelu kravu i muzijahu sebi mlijeko.[4]

[2] Gubernatis, **Zool. mythol.,** v. 1, p. 20.
[3] Livii 1. I, c. 45.
[4] Jagićev navod, u Archivu, V, s. 91.

Navadno je, da svaki važan mit, svaki mit okrupniji, raspruža poviše žila u predajnoj literaturi. Dijete, koje sisa obilno, mi opet nalazimo u priči: "Sisan-Mazan i Aršin-brade pedalj čovjeka."[5] U neke žene, koja u sebi imadijaše tri duše, bio sin jedinac, po imenu Sisan-Mazan. Sisaše on majčino mlieko za sedam godina' dok mu mati reče: "Idi, Siso-Mazo! u šumu, te pokušaj svoju snagu, bi l' mogao rast iz zemlje iščupati, da ga na legji kući doneseš, pa da nacepaš materi drva, da ti mati užinu gotovi." Sisan-Mazan ode u šumu, obuhvati rukama jedan, drugi i treći srednji rast, redom ih zaljulja i dobro zadrma, ali ni jednoga ne mogaše da iz zemlje iščupa. Onda on sisao još sedam godina, pa, postavši jači, ode ponovo u šumu, i najveći rast s korenom zajedno iz zemlje izvali. Sisanu tada rekne mati: "Sad izvrni drvo, te mu grane u zemlju zadeni, a koren nek mu je gore, pa ćeš svakoga, s kim se u koštac uhvatiš, nadjačati, kao da bi mu se snaga unaopak prevrnula." Kad mu se ovo ne dalo izvesti, Sisan, još trećom, za sedam godina sisao mlijeko, i onda isčupa vrlo veliki rast lako, kao da nikad nije ni bio u zemlji, donese ga kući i sve mu grane u zemlju satjera. Odmah zatim "zagje po šumi od drveta do drveta, pa gde nagje krivo drvo, on ga ispravi, a pravo iskrivi, te sva šuma, kao da bi druga bila, sasvim drukčije izgledaše."

[5] Kojanova **prip.,** 9.

Snaga Sisanova pročula se na daleko. Pogje on po svijetu, i naišavsi na kovača, koji na svom koljenu gvozden lanac kovaše, pobrati ga i s njim krene u svijet dalje. Dvojica nabasaše na drugog kovača, koji sjedi na zemlji; metnuo sablju na lijevi dlan, a u desnoj ruci drži čekić, te je kuje. I njega uzeše za druga. U putu, dogju u jednu šumu, načine kolibu, pa Sisan s drugim kovačem ide na vas dan u lov, a prvi kovač ostane u kolibi, da gotovi večeru. Ovaj pristavi k vatri lonac tarane, a kad bješe da istavi, da se hladi, eto ti Aršin-brade-pedalj-čovjeka, koji ga na rvanje izaziva. Nakazni, ali presnažni taj čovječić obori kovača, pojede večeru i ode. Sutradan, dok dvojica love, ostao u kolibi drugi kovač, pa se i njemu isto dogodi. Treći dan ostane doma Sisan, da večeru gotovi. I k Sisanu dogje Aršin-brade-pedalj-čovjeka, ali ga on nadrve, metne u procijep jednog brijesta, i pusti, da ga drvo sklopi. Bradatome maljenici, kad je stisnut, prolije se krv do koljena. On jauče, da je svu zvjerad po šumi uzbunio i pokrenuo; krv se zapuši, i od nje digne se strahovita magla čak do oblaka. Umuče, a i sunce sjedne. Dva kovača dogju sa silnim lovom, pa s njima Sisan večerava. Po večeri, svi odoše k ulovljenom Aršin-brade-pedalj-čovjeka, koji stenjući im govori: "Tko je od vas junak, nek zagazi u tu moju vruću krv, da vidi, kolika mu je snaga." Zagazili, te namah obeznanili se, Sisan potonji, i duše te trojice ušle u malja. Postane ovaj tako jak, da je brijest kroz zemlju na onaj drugi svijet dolje odnio, gdje sebe iz procijepa izvuče.

Sisan-Mazanova mati u to doznala od crnog svog jednog kučeta, koje bješe s vilenske strane, da trojica leže mrtva u krvi. Prigje k mrtvima, duhne u sina Sisana svoju jednu dušu, te oživi. Sisan saleti mater, da takogjer u jednog kovača duhne svoju drugu dušu. Oboje oživjelo opet je umoliše, da i u trećeg druga duhne svoju treću dušu, što ona i učini, ali sama ostane mrtva. Kovači joj skovaše od bakra ćivot i sahraniše; potom trojica za ćivot pripeše lanac, pa se i oni spustiše na drugi svijet, gdje Aršin-brade-pedalj-čovjeka sjedi uz zmaja, koji s gornjeg svijeta bijaše od nekog cara oteo kćer. Idu trojica u potragu careve kćeri, a upućuje ih vilensko ono kuče, dolje za njima dotrčalo. Progju tri šume, jednu bakarnu, drugu gvozdenu i treću srebrnu. U šumi bakarnoj, Sisan odlomi jednu podebelu granu, stište je, da zasukne, i sok prsnu iz nje: taj sok on isisa, te bješe devet puta jači. Isto učini u gvozdenoj šumi, i u srebrnoj, pa je opet za devet puta sve jači i jači. U ovoj zadnjoj šumi duhnuo vjetar, te grana udarila o

granu: ječi svirka, a nije te svirke u svijetu, koja bi je kadra bila nadsvirati. Tamo od šumâ, treba ići preko zlatnog bostana; gdje je svakojako ljuto zvjerinje. Po soku isisanom, Sisan je soja bakarnog, gvozdenog i srebrnog; uze u njedra materino kuče, a imajući sablju, što mu skova jedan od dvojice kovača, zgrabi, udavi, rasječe zvjerinje, koje suknu na njega. Do bostana je zmajev stan, a čuva ga Aršin-brade-pedalj-čovjeka. S ovom nakazom rve se Sisan i nju ubije. Onda i zmaja ubije, koji s dvora dolazi k carevoj kćeri na užinu. Careva je kći lijepa, da ne može ljepša biti u svijetu, pa su njoj na posluzi još dvije djevojke, isto tako lijepe i ubave kao i ona.

Užinavši, ode Sisan s trima djevojkama k dva pobratima kovača, kako bi se svi lancem" natrag popeli na onaj svijet. Popnu se prvi kovači, uzvuku jednu po jednu tri djevojke, carevu kćer potonju, a, kad je red na Sisanu, odvuku lanac do polak i tad ga naglo spuste dolje. Ali junak bio od kučeta doznao za himbu onih kovača, te za lanac privezao kamen: kamen lupi dolje i sav se izmrvi. Sisan luta po onom donjem svijetu, dok naigje na jedno nojevo gnijezdo, i čuje, gdje nojčad pište. Zapita ih Sisan: "Što pištite?" a nojčad: "Pištimo za to, što će nas zmaj pojesti. Eno ga iz daleka vidimo, gde upravo k našem gnezdu ide." Dolijeće taj zmaj, pravcem na tičiće. Buzdovanom, otetim od prvoga zmaja, Sisan zmaju stravičnome slomi desno krilo, i onda glavu odsiječe, te ovako nojčad učuva. Tičići sve priliježu od radosti, ne znajući kako da zahvale. Spasa svoga krilima prikriliše: doći će eto mati, pa od veselja, što su joj živa nojčad ostala, mogla bi Sisana da pojede. Osam je godina, kako joj zmaj podmladak proždiraše, i tičeta ne othrani.[1] Kad već malo materi radost progje, tičići joj ukažu Sisana. Tica noj nudi ovome nagradu, kakvu hoće. Ište, da ga ona odnese na gornji svijet. Tica strašno mnogo jede: hoće joj se spreme na put do dvanaest furuna hljeba, dvanaest maži mesa i dvanaest akova vode. Sisan usjedne na noja, ali nisu ni polak puta preletjeli, a noj već sve pojeo. Vraćaju se, pa će Sisan udvojiti spremu: u putu nije ni ta dovoljna. Primeće još dvanaest mjera hljeba, mesa i vode; leti na noju, i gornji se svijet već pokaže, no je tica sve pojela, te dalje ne može. Bržebolje sebi junak odreže komad mesa s lista od noge, dade to tici, i odmah za tim izigju na ovaj svijet. Noj komad izbaci, metne mu ga na nogu, te priraste. Krene se Sisan tražiti dva kovača i tri djevojke. Kad ih nagje,
pogubi obadva kovača, a i dvije djevojke, koje su s njima u dogovoru bile. Sa carevom kćeri ode k caru. Učini car veliko veselje, vjenča Sisana sa svojom kćerkom i dade mu u miraz polak carevine svoje.

[1] Ovo pričanje o tužnoj nojčadi, o majci njihovoj jadovitoj i o zmaju, koji navali da ih proždre, pokazuje najbolje, kako su vjerskog sadržaja, a iz pradavnog vremena, neki odlomci pučkih naših pripovjedaka. Koji pročitaše Iliadu, oni već znadu, da posve slična zgoda s osmero nojčića, s materom devetom i sa ješnim zmajem naletnikom, jest Ahejcima povoljno veliko zlamenje, kad oni na Troju krenuše. Šta to znači, vračar Kalhas narodu odmah protumači, a poslije Odisej pozva se na zlamenje i na Kalhasovu riječ, da smiri Grke, kad se protiv vogja pobuniše u devetoj godini dugoga obsjedanja, jer ih obuze želja djece i žena, pa hoće kući. Priču Grci od nas ne uzeše, a za cijelo niti je mi uzesmo od njih, valjda po kakvom učitelju pučkom, ili popu, koji bi iz Homera to bio izlučio te u narod unio. Priča je zajednička svojina i helenskih i srpskih Arijaca. Čini mi se dosta zanimljivo, spram naše verzije, ovdje prenijeti cielu verziju Homerovu, koja, dok je u glavnom jednaka, razilazi se u pojedinostima (11. II., v. 308–19.)

ένϑ ' έφάνη μέγα σημα: δράκων έπι νώτα δαφοινός,
σμερδαλέος, τον ρ" αυτός Όλύμπιος ηκε φόωσδε,
βωμού ύπαΐξας, προς ρα πλατάνιστον δρουσεν.
ένϑ α δ' έσαν στρουϑ οΐο νεοσσοί νηπια τέκνα,
οζω έπ' άκροτάτω, πεταλοις ΰποπεπτηωτες,
οκτώ, άτάρ μήτηρ ένάτη ην, η τεκέ τέκνα,
ένϑ ' ογε τους ελεεινά κατησϑ ιε τετριγώντας·
μητηρ δ' άμφεποτατο όδυρομένη φίλα τέκνα,
την δ' έλελιξάμενος πτέρυγος λάβεν άμφια·χυίαν.
αύτάρ έπεί κατά τέκν' έφαγε στρουϑ οίο και αυτήν,
τον ηεν άρίζηλον ϑ ηκεν ϑ εός, οςπερ έφηνεν

λααν γαρ μιν εϑ ηκε Κρόνου παις άγκυλορίτεω.

Po svadbi hoće Sisan-Mazan, nagovorom kučeta, da se stani u starome svome dvoru. Kad tamo bješe, prve noći oko ponoći spazi u sobi do kreveta jednu dušu u crno uvitu, koja u ruci držaše ubijenu gusku, a govoraše: "Ustaj! ustaj, Siso-Mazo! da kuvamo od vidovitoga guska vidovitu večeru!" Bila to duša njegove majke. Večeraše, onda pogjoše do vilenskog nekog brijega, koji, kad Sisan unj pogleda, sav se zapušio. Pored vatrena dima, cio se brijeg crveni, rekao bi sav svijet u njemu gori. Oko svega brijega vije se uska staza, a na stazi na četiri mjesta sukršće. Popeli se crna duša i Sisan do navrh sukršća, i duša reče: "Pogledaj, Sisan-Mazane, dole, pa mi kaži, što vidiš?" Pogledao Sisan i vidio vrlo veliki kazan. Na jednom nestade crne duše. Sisan svojom sabljom prokopa do kazana, koji kad se digne na površje zemlje prospe po ravnici sileno blago, sve samo zlato i drago kamenje.

Slike, što ih iznosi ova duga priča iz Vojvodine, poznate su mitolozima. To su izmjenite borbe svijetlih i tamnih bića, prizori reda godišnjega i reda mjesečnoga u prirodi, sjajni vidici bogova na nebesnim visinama, čudotvorni pogledi njihovi, bačeni i prosuti dolje u tamu zime i noći. Na takove slike mi više puta kroz ove radove naidosmo, pa ih objasnismo. Do većeg bistrenja ovdje nam nije, nego nam je samo do dokaza, da čudesno sisanje u čudesne majke provali doista iz mita u legendu Miloša Kobilića. Mi imamo za to i materialnu spoljašnju potvrdu. Što gornja priča iz Vojvodine na široko pripovijeda o Sisanu, u suštini ono isto, kraćom i novijom besjedom, kazuje baš o Kobiliću paralelna druga priča iz Slavonije: "Kobilić i Lakat-brade-pedalj-muža."[1]

[1] Stojanovića **prip.**, 23.

Bio čobanin, kazuje ova druga priča, kome iza dugog nestrpljivog očekivanja, žena napokon ponijela, te rodi dvojke, muško i žensko. U porogjaju umre majka. Nevoljni čobanin uzme jedno ždrijebe ispod kobile, pak je svaki dan nosio dijete, da sisa kobilu, i tako othrani sina Gruju. Ovo dijete, jako, veliko, prozovu Kobilićem, što je kobilu sisao. Raste Kobilić čudno: sve to krasniji, jači i veći, a u skoku brz kao ždrijebe. On je i veliki izjelica, a mnogo je mogao i popiti. Mladić nikog se nije plašio, ni vuka, ni medvjeda, a kamo li čovjeka. Drugo dijete, žensko, kad odraste, iznenada ode nevidom. Grujo Kobilić, već čudna ljudesina u godini svojoj osamnaestoj, malo za tim krenu po svijetu tražiti nestalu sestru. Ogledao prije snagu svoju na isušenoj drenovači: usuče je, slomi, satre, kao slamku, izmegju dlanî, u mlivo. Po svijetu tumarajući, nabasao redom na tri orijaška bića. Sretne čovječinu, koja golim rukama mrvi kamenje. Rvali su se ljetnu vazdanicu, dok najposlije Grujo njim lupnu o kamenje i zasužnji ga. Njih dvojica, pobraćeni, krenuli dalje. Sretoše drugu ljudinu, koja može da rukama ispravlja svako i najveće grbavo drvo. I tog diva Grujo srva i zasužnji. Sad njih trojica, idući zajedno, sretnu trećeg bijesa, Gruji najopasnijeg. Maljenica je, Lakat-brade-pedalj-muža, ali je lačan i snažan, kao što je grdan do čuda. Prvo je jednoga, pa onda i drugoga Grujina suputnika svladao taj Aršin-brade-pedalj-muža, i ručak im oteo, to srnetinu i dva zeca, što sve oni na vatri pripravljahu Gruji, u lovu s jednim drugom. I ovoj strahoti Grujo dogje kraju, udarivši ga svojom topuzinom. Lakat-brade-pedalj-muža bijaše podzemni kralj maljugâ, svih odjevenih u srebru i zlatu; pod zemljom on imao gospodske presjajne dvore, gdje boravljaše Grujina sestra. Ljepoticu odijeva svila i zlato, pa su uz nju još dvije druge gizdave djevojke. Gospodar maljo, od nevolje, vodio dolje Gruju, koji izbavi sve tri djevojke. Jednom ličinom dade ih ovaj na gornji svijet izvući, sa silnim blagom, uprkos zlovolji i muci Lakat-brade-pedalj-muža. Junaku napastuju drugovi. I pored izdaje dvaju diva, Grujo na ogromnoj tici Oja-Aja uzleti na svijet; nego tica, od duga puta i teška umora, pade mrtva na planinu Aršanj. Na toj planini skupljaju se još sada vile i vilenjaci, vještice i utvore. Grujo je potom postao kralj, a sestru izbavljenu udao za drugoga kralja, Farauna. "To je, kažu", završuje pripovjedač, "bio ciganski kralj, a Grujo čiji je bio, nisam čuo."

Ovo ovliko na razjašnjenje čudesnog sisanja Miloševa, koje eto i u sadanjoj pučkoj tradiciji pristaje nekome biću, davnijemu od Miloša Kobilića. Po golemom mlijeku, to biće jeste Mjesec. Inače, i sav ostali govor, u priči Vukovoj, šiba iz daleka na Mjesečev mit. Čobansko dijete Miloša ne samo da Dušan nagje, gdje ono u šumi spava, već je ono i kao neki duh šume. Gdje dijete leži, tu 'se grane od drveća i dolje savijaju i gore uzvijaju: kad dihne iz sebe, onda se grane uzvijaju u visinu, a kad povuče paru u se, onda se savijaju k zemlji". Reče nam naprijed Avesta, da od Mjeseca, "čista mlijekom", buja i

raste sve u prirodi, a najprvo da od njega raste "zeleno drveće[1]". Kad znamo za ovaki tijesan spoj, po misli arijskoj, megju Mjesecom i drvećem, nas ne može da iznenadi čudotvorna slika djeteta, koje, kad dihne iz sebe, grane se uzvijaju, a kad u se paru povuče, onda se savijaju. Valjda je Mjesec pomišljen u svezi s drvećem još i zbog pjesničkog uzroka, što po krajevima, gdje zanošljivog sinjega mora nema, prilike uz mjesečinu najčarnije su u šumi: mjeseca sjaj, u šumi, igra kroz grane i svakim listom kao da se titra.

[1] Gore, na str. 139.

Bilo makar s kojeg uzroka, u dva klasična naroda, u Rimljana poglavito, uvijek oko hramova Artemidinih i Dianinih stajahu izuzetno široki gajevi: u Italiji, na Aventinu, na jezeru Nemi,[1] na Tifati. A, kao što u Italiji, tako i u Heladi, spretna boginja, velika kraljica vidne noći, lov loveći trčaše neprestano po šumama. Po našoj priči, osim savijanja i uzvijanja grana, još jedno Miloševo čudo biva u šumi: njegovu sjekiru, usječenu u drvo, niti car, niti ko drugi, ne može da pomakne, dok dijete najlaglje to čini. Sjekira je ovo doista čudesna, ali teško je reći, što se pod ovom crtom mita skriva. Nije li, po slučaju, slika mladog srpastog Mjeseca ta sjekira Miloševa, u kladu junački udarena?[2]

[1] To jest **nemus,** šuma, otkle: "Diana Nemorensis", što je Dianin jedan naziv.
[2] Ovo o sjekiri ja cijenim, da je posve stara kajda pučkog pričanja. Sličnu sjekiru nalazimo u historiji Pavla Djakona, koji, po svoj prilici crpajući iz pučke tradicije langobardske, ovako povijeda zaruke mladoga kralja Autaria s Teudelindom, kćerju bajoarskog vladara Garibalda. Pošao sam Autari u Bajoariju, preobučen i skriven kao poslanik, i sretno obavio prosidbu. Na prosidbi Teudelinda, po narodnom običaju, pruži mu čašu vina, a on joj potajno dodirnu ruku svojim jednim prstom, i prst sebi pristavi k čelu i ustima. Porumeni krasna djevojka, i na toj smjelosti prepozna svog zaručnika, ali ni riječi kome, osim dadilji. Po tom mladi Autari na povratku, u posljednjem času, na megji zemlje, sebe prokaza svima. Mahnuo junački svojom sjekiricom (securicula), nju udario u obližnje jedno drvo i onako je ostavio, uzviknuvši: "Ovako siječe Autari!" (**De Gestis Langob.,** III, 29). Nije baš neumjesno misliti, da sav ovaj legendarni kras inače historijskim zarukama Teudelinde i Autaria pridadoše, pjesmom ili pričom, pučka usta.

Što se pak Miloševe majke tiče, goleme njezine dojke nekako dozivlju u pamet obilne dojke u majke bogova, kod Frigâ, i Helenâ u Maloj Aziji. Majka sviju bogova prikazivala se, načinom arhaičnim, s nebrojenim sisama, po svemu tijelu osutim. Ali, i ne gledeći na ovu sličnost, koja je iz daleka tražena, a može biti samo slučajna, isto zalazi, po daljem pučkom kazivanju, majka i rogjenje Miloševo u mit najgušći. Milošu je pomajka, po jednoj pjesmi,[1] nagorkinja vila, koja ga prihvati izložena u planini, a "bijelijem mlekom zadoji":[2] Miloš zove se Obilić za to, što "se gojan za junaštvo sprema".[3] Vila Milošu ovako pripovijeda rogjenje njegovo:

"Majka ti je Janja čobanica ...,
babo ti je zmaje iz oblaka."[4]

Janja

"bila je odviše lijepa ....
Kad je jedno jutro osvanulo,
pojavila uz planinu ovce,
dok iskoči od istoka sunce."[5]

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 24.
[2] V. 166.
[3] V. 160.
[4] V. 180—2.
[5] V. 185—91.

Na plandištu,

"Janja sitan vezak veze,
a razvodi po marami grane,
zlatne grane na četiri strane,
dok je Janju sanak prevario,
zaspa Janja kano janje ludo;
žarko sunce visoko sijaše,
u oblaku ljuti zmaj sjegjaše,
čobanicu Janju pogledaše, ...[6]
u glavi joj grana od jablana.

Kad to vigje zmajovit junače,
razvi krila, kajno gorska vila,
pak poleće strmo niz planinu,
dok on dogje gje planduju ovce,
iz krila mu živa vatra sipa,
sve rasplaši sa plandišta ovce,
a uhvati Janju čobanicu,
te je ljubi ljetni dan do podne."[7]

Dijete rogjeno i ostavljeno u planini, gdje ga vila brižno podgaja, našao poslije car, te poveo dvoru svome. S tog čudnog rogjenja Miloš ima zmajeve biljege: "mladež na mišici" desnoj, a "na mladežu bič vučje dlake", pa i "na bedri sablju upisanu."[8]

[6] V. 198—205.
[7] V. 210-8.
[8] V. 338—12. Ovoj se pjesmi može nešto da prigovara. Nju zapisa Petranović od pjevača I. Divjanovića, a mi znamo, da ovaj prevješti guslar više, puta krasi i množi od svoga. Po istoj pjesmi takogje rodili zmajevi, a vile odgojile, Zmaj-Ognjenog Vuka, Relju Bošnjanina, Banović-Sekulu, Banović-Strahila, Ljuticu Bogdana i Kraljevića Marka (v. 316—29). Nego je u pjesmi glavno ono, što se pjeva o Milošu, pa biti će u tome, pored svega ukrasa i prevelike glačine stihova, još dosta izvornoga. Čobanica Janja nije izmišljena, pošto je nama već poznata Janja svetoduha, što ju Sunce grabi, kad car nebesni Sunce ženjaše (**Dio III, s.** 72 [216]). U mnogom ostatku starih najdebljih mitova ističe se Janja. Slijedom ovih iztraživanja, Janja i Zmaj-Ognjeni nam se ukazaše kao munjevna ognjena bića (**Dio VI**). Mitski Obilić, po ovoj njesmi, bio bi dakle porod božanskog Ognja, pošto je sin ognjene Janje i ognjenog Zmaja. Da li pjesma tu pogagja, drugo je pitanje. Nama je dosta ovdje pokazati pomoću nje, da je postanje legendarnoga Obilića obavito prijesnim mitom.

I od onoga, što Srbi još iznose o Milošu, glavni dio razvezuje se jednako u mit. Po pučkom kazivanju, Miloš je Obilić iz Pocerine, iz sela Dvorište, gdje su u blizini zidine, koje se zovu "Miloševa konjušnica". Tu su bili i dvori Miloševi. "U Dvorištu", veli Vuk, "ima jedan stari grob s velikim kamenom čelo glave. Onuda Srbi govore, da je to grob Miloševe sestre, i pripovijedaju, da je ondje plijevila šenicu, pa je ubio Miloš s Trojanova grada buzdovanom, jer je mislio da je košuta. U Pocerini ima jedna rijeka, koja se zove Nečaja, i blizu nje polje, koje se zove Pustopolje. Sad oni dokazuju, da je poslije kosovske bitke došao glasonoša s Kosova i našao Miloševu majku na toj rijeci kod ovaca, pa joj rekao:

Ne čaj više, Miloševa majko!
Odbij ovce u to pusto polje:
Miloš ti je juče poginuo.

I od tada je ostalo Pustopolje i rijeka Nečaja."[1]

[1] Vuk **rječ.**, pod **Dvorište.**

Šta je sa sestrom, koju Miloš ubi, misleći, da je ono košuta? U ovom pogledu, poznat je klasični mit: noćni mladi lovac Akteon zapazi djevičansku nagu Artemidu, gdje se kupa, a ona ga taj čas prometnu u jelena, te ga odmah raskidoše sami hrti njegovi. Mitolozima jasno je znamenovanje ovog prizora: pošto je jelen u Arijaca zbog granatih rogova simbol zrakovitog sunca, Akteon je Sunce, koje pred Mjesecom gine u noći. I u Rimu starinska priča iznosila dogagjaj, sličan onome o Akteonu: rimski Akteon zvao se Genucius Cipus.[2] Jelenja životinja nikako ne odvaja se, u klasičnom svijetu, od mjesečne boginje: košuta prati Dianu; odbjegli robovi zovu se u Rimu "cervi", i stoje pod Dianinim okriljem; Artemida, pri glasovitoj žrtvi Ifigenije, zamjenjuje ovu s košutom; ista Artemida, pričaju Grci, može, kad joj se hoće, i bez pomoći rtova, sama sustignuti jelene. S ovim glasovima suzvučan je i glas o košuti, koju ubi Miloš. Dosta je prilike misliti, da ta košuta, Miloševa sestra, drugo nije, do Zora, omrknuta u

noći. Da je prizor noćan, kaže nam riječ priče, koja Miloša ovdje nam privodi iz "Trojanova grada". U pričanju pučkom, kralj je Trojan noćno biće. Trojan sjedio u gradu Trojanu, a "svaku je noć išao u Srijem, te ljubio nekaku ženu ili djevojku; za to je išao noću, što danju nije smio od sunca, da se ne rastopi."[3] Miloševa sestra plijevi šenicu. Noćna je Zora uvijek radišna: veze, ili čisti, prije Sunca.

[2] Preller, **Röm. Myth.,** I B.. 318—9.
[3] Vuk. **riječ.,** pod **Trojan.**

Mit Mjesečev stječe se s legendom Miloševom još u nečem, koje je vrlo važno. Pučke zagonetke, iz svakog kraja, označiše nam Mjeseca, na nebu megju zvjezdama, kao čobanina ovaca.[1] Sad udara u oči, što priče uprav postojano prikazuju Miloša kao mlada čobanina. Eno Silni Stefan nagje dijete, na Ceru, taman kod ovaca, a kad mu rekne: "Ajde da nas vodiš kući", dijete mu odgovori: "Ne mogu od ovaca." Ni sama Miloševa majka ne će se od ovaca rastaviti. Kod ovih zateče je glasonoša s Kosova, i viknu joj:

"Ne čaj više, Miloševa majko!
Odbij ovce u to pusto polje."

A što čine priče, to isto rade i pjesme. Epski je Miloš takogjer čobanin.

[1] Gl. gore, na str. 138

U pjesmama, Miloš prečesto boravi kod ovaca. A ima i takovih pjesama, što se naročito bave njegovim čobanstvom. Budi na primjer prečudna pjesma iz Šumadije: "Car i Miloš čobanin."[2] Na Šari planini Miloš čuva

"hiljadu ovaca,
u hiljadu trista razbludnica."[3]

[2] Stojadinovića **pjes.,** knj. I, 8
[3] V. 3—4.

U Miloša tri su čuda. Prvo je čudo

"pred ovcama ovan kolovogja,
na ovnu je zvono od hiljade,
a u zvonu brence od stotine,
po brencetu dragi kamenovi,
pa se pred njim vidi putovati
u ponoći kao u po dana."[4]

[4] V. 6—10.

Drugo su čudo

"od čelika dvori,
oko dvorâ čelična avlija,
na avliji čelična kapija."[5]

Treće je čudo

"zelena livada,
u livadi zeleno jezero,
po livadi devet paunova,
za njim' šeću devet paunica,
a pred njima mudra vidra šeće,
i za vidrom okićena kuna."[6]

[5] V. 13—5.
[6] V. 18—23.

Car od Stambola preda se dozvao Miloša, kome je nedužnu umrijeti. Miloševa je nevolja velika:

"udriše nanj sindžir-gvoždje teško,
i na noge troje bukagije,
a na ruke troje belenzuke."[7]

Svega njemu nestaje: vidi "konja razlomljena", a "sablju zargjalu" i "zatopljenu tučom i olovom".[8]

[7] V. 160—2.
[8] V. 154—8.

Na svezana junaka pomakoše se "tri hiljade vojske",[9] ljutih katana, dok se car "popeo na najvišu kulu", da "gleda, šta će biti od Miloša."[10] Miloš uskliknuo

"k nebu i oblaku:
Sveta Petko! odpekljaj mi noge,
a Negjeljo! odreši mi ruke",[1]

prizvao i druge svece, pa i vilu, da mu "podmetne krilo",[3] onda u tri maha rastjerao katane:

"hiljadu je sabljom pogubio,
a drugu je konjem pregazio
a treću je u more naćer'o." [3]

Nad carem onda visi osvetnička sablja Miloševa; no je ovaj uturi u kore, i uze poklon od "tri tovara blaga" i "tri konja viteza."[4]

[9] V. 165.
[10] V. 185—6.
[1] V. 191 i 194—5.
[2] V. 199.
[3] V. 220—2.
[4] V. 254—5.

Za me, u čitavoj ovoj sada absurdnoj pjesmi, nema ni mrve čovječjega djelovanja. To su na golo mitski prizori. Na visini neba, dnevnog ili noćnog, svezani su, te stradaju izmjenice junak Mjesec i gospodar Vid. Ali ja u ovo ne ću da uprem, pošto stvar nije dovoljno čista. Volim pripaziti nešto drugo. Učestao ovdje izvanredno broj tri, pa isto biva skoro u svakoj pjesmi o Milošu,[5] tako da je teško to uzeti kao puki slučaj. Otkle postojana tri maha, tri navrata, u životu Miloševu? Ja bih rekao, da je i to crta, pozajmljena Mjesecu. Ili zato, što se perioda mjesečna dijeli u tri jednake česti,[6] ili zar što mjesec prikazuje tri razna oblika, o prvoj četvti, o uštapu i o posljednjoj četvrti, ili što se on pomišljao u noći, kao i Sunce i Zora, u trostrukoj osobi, makar s kojeg uzroka to bilo, boginja mjeseca jeste trojaka u Helena i kod Latina. Artemida naziva se τριοδιτις, a Diana je **trivia,**[7] t.j. ona hoda trima putima. Latinski je pjesnici kažu takogjer **triplex**[8] i **triformis.**

[5] Tako n.pr., u II knj. Vukove zbirke, u pjes. 40, v. 144, on udara na sebe "tri kata haljina"; u pjes 42, v. 41, laži "tri bijela dana" u madžarskoj tamnici; u pjes. 37, v. 86, sa "tri dukata žuta" izbavlja se iz bijede u Latinima.

[6] Mjesec od 27 dana raspada se u tri dijela, svaki od 9 dana. To je Grcima εννημαρ, a Latinima **nundinae,** t. j. novemdinae. Prije semitsko-aleksandrijske hebdomade, u Rimu kroz doba kraljevsko i republikansko, brojili se rokovi na nundine.
[7] Ovidii **Fasti,** I, v. 388.
[8] Id., ib., v. 386.

Začestalo sve trostruko i u glasovitoj pjesmi Vukove zbirke: "Ženidba Dušanova"[9], gdje je izložena čitava nizija pregnuća Miloševih. "Kad se ženi srpski car Stjepane" i "na daleko prosi djevojku, — u Legjanu gradu latinskome",[10] pri teškom carevu pothvatu, Miloš je caru glavni pomagač.[1] Miloš nije ni Obilić, ni Kobilić, no je Voinović, te i nosi "mač zelen staroga Voina".[2] Ako i srpskome caru Stjepanu nećak, opet je on i ovdje pastir ovaca, koji boravi na Šari planini;[3] pače je poglavica trijest pastira, a na osobiti način zove se: "Miloš-čobanin". Njegova marva ovaca ogromna je, pa sam za nju veli:

"Kad ja bijah u Šari planini
kod ovaca dvanaest hiljada,
za noć bude po trista janjaca,
ja sam svako po ovci poznavo."[4]

Miloš-čobanin došao nedozvan u carske svatove i sustigao njih i carske konje na Zagorju. Njega opremila i naoružala dva brata mu starija, dva Voinovića, koji borave u gradu Vučitrnu. Oblači Miloša

"tanana košulja,
do pojasa od čistoga zlata,
od pojasa od bijele svile,
po košulji tri tanke gječerme,
pak dolama sa trideset putaca."[5]

[9] Knj. II, 29.
[10] V. 1—3.
[1] Ova skroz mitična pjesma već je raspravljena u **Dijelu II,** gdje je govor o dva Voinovića.
[2] V. 195.
[3] V. 131.
[4] V. 547—50.
[5] V. 182—6.

Nego je svrh svega udarena "bugar-kabanica", a i konja kulaša mu "megjedina svega opšiva" tako, da se ne razpoznaje ni konjik ni konj, te se Miloš ukazuje "crnim Bugarinom".[6] Pusta li konja, kulaša toga!

"po tri koplja u prijeko skače,
po četiri nebu u visine,
u napredak ni broja se ne zna,
iz usta mu živi oganj sipa,
a iz nosa modar plamen suče."[7]

Ali je Milošu "zla nauka: pospava svagda oko podne."[8] Eto dušmana Miloševih! Prve su na redu tri šićardžije, tri plijenitelja: Gjakovica Vuče, Nestopoljče Janko i momče Prijepoljče. Rastjera ih junak. Dogjoše onda svatovi pod Legjan grad, koji je tvrdo zatvoren. Pred vratima gradskim, Miloš, zamjenik cara srpskog, zateče zamjenika cara latinskoga, nadbije ga i posiječe. Odmah za tim on preskočio "tri konja viteza — i na njima tri plamena mača",[9] i "ustrijelio kroz prsten jabuku od zlata", postavljenu na koplje na najvišoj kuli u Legjanu, te ponio jabuku svome caru.[10] U svemu sjaju svome prosinu tada Miloš; pa, ako i ne ugje u tvrdi Legjan, opet istrgnu ispod vlasti dvaju sinova kralja legjanskoga djevojku, carevu vjerenicu, i caru je privede.

[6] V. 190, 197 i 192.

[7] V. 251—5.
[8] V. 225—7.
[9] V. 492—3.
[10] V. 449—513.

Careva je vjerenica Roksanda; ali je muka nju poznati:

"izveli su tri l'jepe gjevojke,
tri djevojke, sve tri jednolike,
i na njima ruho jednoliko."[1]

Od tri djevojke ko je Roksanda, niko ne zna:

"ode Miloš niz polje široko,
kada dogje, gje stoje gjevojke,
zbaci s glave bugarsku šubaru,
skide s legja bugar-kabanicu,
pak je prostre po zelenoj travi,
prosu po njoj burme i prstenje,
sitan biser i drago kamenje;
tad izvadi mača zelenoga,
pa govori trima gjevojkama:
Koja je tu Roksanda gjevojka,
nek savije skute i rukave,
neka kupi burme i prstenje,
sitan biser i drago kamenje!"[2]

Roksanda pokupi prstenje, biser i kamenje drago, dok dvije druge djevojke pobjegoše; no Miloš ih uhvati, pa sve tri vodi pred cara, kome dade Roksandu i još jednu djevojku uz nju, a treću sebi ustavi. U to najcrnja neman čeka svatove na povratku, a svejednako tik Legjana. Malo iza grada stoji Balačko vojvoda:

"na Balačku jesu do tri glave,
iz jedne mu modar plamen bije,
a iz druge ladan vjetar duva;
kad dva vjetra iz glava izigju,
Balačka je lasno pogubiti."[3]

[1] V. 519—21.
[2] V. 557—74.
[3] V. 608—12.

Odavna poznaju se Miloš Voinović i Balačko vojvoda. Ide Balačko Milošu u susret s latinskim katanama, a jaše bedeviju. Boj se bije u zelenoj gori. Pustio Balačko "jedan plamen modar", što Milošu samo "opali crnu megjedinu"; pustio opet "vjetra studenoga", al od vjetra tek se Milošev kulaš "tri puta premetnuo", dok gospodar stoji za njim neozlegjen. Onda i Miloš pustio šestoperac, koji svali Balačka s bedevije: koplje Miloševo diva pribode u zelenu travu, a mač zelen odsiječe mu sve tri glave.[4] Kad svati stigoše nadomak carskih bijelih dvorova, Miloš-čobanin prokaza se caru ujaku, ali se odmah od njega rasta.

[4] V. 639—51.

Epska ova legenda o carevoj ženidbi i o pregnuću Miloša čobanina pjeva se u raznim krajevima naše zemlje, a raznosi se po narodu odavna. St. Novaković objelodani[5] podulji komad posve paralelne pjesme, zapisane, kako on misli, a prvoj trećini prošloga vijeka. Pjesma počinje ovako:

"Kad se ženi car srski Stiepan,
iz Legjena od kralja djevojka ..."

[5] U **Archivu,** III B., в. 644—8.

U zbirci L. Marjanovića ima po nadržaju pjesma ista, iz gornje vojničke Krajine;[1] samo što je Marko Kraljević zamijenio srpskog cara Stjepana, kralj graorski kralja legjanskoga, Luka i Ilija dvojicu starijih Voinovića. Miloš-čobanin zove se tu Milovan, ili Mile-čobanin, a to služi nekim dokazom, da pričanje ne prianja povjesnome, stanovitome jednom Milošu. Ako su imena izmijenjena, zgoda je jednaka i jednaka su lica. U ovoj poznijoj formi pjesme koješta izblijedi, ali se sastavina legende u cjelosti onako održa, kako je u pjesmi Vukovoj. Megju dvije pjesme, najznatnija je razlika u ovome, što, mjesto tri djevojke, kralj graorski

"izvede devet djevojaka,
sve jednakih kô od jedne majke."[3]

Iz pjesme Marjanovićeve bilježimo još jedno. Grozovitoj nemani, kojoj

"iz nozdrva grozna kiša liva,
iz ušiju oganj-vatra pali,
a iz usta gromovi pucaju",[3]

veli Mile-čobanin:

"Ti si sada od dvaest godina,
a ja sada od petnaest godina."[4]

[1] Knj. I, 2.
[2] V. 262—3.
[3] V. 297—9.
[4] V. 311—12.

Pak je još jedna takva pjesma iz ikavskog područja, koju naštampa dubrovački list **Slovinac**.[5] Po ovoj pjesmi, Miloš, "dite mlado", pri ovcama boravi na "Vučjoj planini,"[6] što je stariji oblik za stanovno mjesto triju Voinovića, nego grad Vučitrn; a opasni hod do djevojke biva kroz "Mračaj-planinu",[7] što je opet riječ mitskog značenja. Dok svati putuju, "mrkla je noćca bez jasna miseca",[8] pa carev haznadar dva kamena draga izvadio, i "po njim svati pute upraviše"[9] Da se k djevojci prispije, red je "ustriliti na koplju jabuku."[10] Miloš zove se Voinović, pa su uz njega još dva brata Voinovići. Dušmanskome gradu ime je "Legen", a "Palasko" troglavoj nemani.

[5] G. 1882, br. 14.
[6] V. 41.
[7] V. 91.
[8] V. 93.
[9] V. 101.
[10] V. 174.

Kod ovih je pjesama zamijetiti na prvi pogled odmah, da im je sadržina u glavnome ona ista, koju već nagjosmo u dugoj priči o Sisanu-Mazanu i u priči porednoj o Gruji Kobiliću.[11] Što priča crta širokim i krupnim potezima, od toga mnogo ponavlja tanka pjesma. Isto traženje zasužnjene krasne djevojke; isti prizor teško razlučnih triju djevojaka, megju kojima je ipak jedna prebrana; isti pregalac čobanin, uz dva svoja druga; ista nakaza, zvala se Balačko, ili Aršin-brade-pedalj-čovjeka, što djevojku čuva, a podvržen je gospodaru, od sebe starijemu; isti mrki grad sužanjstva, u pjesmi Legjan, u priči donji svijet; ista svečana svadba, kojom se završuje pustolovina čobanskog junaka. Očevidno je, da kroz pjesmu i priču promiče starovjerska ista gatnja. Kod priče mi već primijetismo u opće,[1] da je to borba nadnaravnih svijetlih i tamnih bića. Hoće zar pjesma da nam još nešto posebno pokaže.

[11] Gore, na str. 155—60.
[1] Na str. 159.

Hajde da poredom uočimo prilike, u starinskim tima pjesmama izložene. Miloš je veliki čobanin ovaca, kao što je Mjesec, po pučkim zagonetkama, čobanin zvijezda. Milošu je naporuč "mać zelen staroga Voina": u očima Indâ, Sunce i Mjesec bića su žuta i zelena, pa **hari, harit,** koje riječi znače "žut" ili "zelen", same po sebi znače takogjer Sunce i Mjesec.[2] Miloš je ovdje Voinović, što će reći sin Voina, a mi u nekom čudesnom Voinu naših pjesama nagjosmo, ako se ne prevarismo, vremenom izblijegjenu sliku ratnog Svantevida, ili Vida.[3] Bugar-kabanica prikriva Miloša, a konja mu kulaša medvjedina svega opšiva. I ovo ovdje kao da je suglasno sa davnašnjim mitom Arijaca: kod Indâ, otančali Mjesec ima naziv: "kralj medvjedâ", jer je medvjed iz studene postojbine, te zgodno simbolizira mračnost i hladnoću umanjenog Mjeseca.[4] Čobanin Miloš ima "zlu nauku pospavati svagda oko podne": naime, ispred sjaja visokoga Sunca ižčezava Mjesec.

[2] Gubernatis, **Mythol. zool;** v. l. p. 399—400.
[3] **Dio I.** na str. 44—5 (85-5).
[4] Gubernatis, **Mythol, zool.,** v. 11, p. 115.

Ovu istu mitičnu priliku, ali prevrnutu, nalazimo u Grkâ: u prekrasnog mladog čobanina Endimiona, koji imaše ovcu neizrecive bjeloće, zaljubi se djevičanska Artemida, pa, da mu cjeliv dâ, uljulja ga, dugo i dugo gledajući, u vječni san i u vječni život, na latmijskoj planini u Kariji. Po tumačenju mitologa, Endimion je Sunce zapadnuto, zaspano, kad Mjesec sjaje;[5] a mit je, spram našega, prekrenut, jer u kojih Arijaca Mjesec postade djevojkom, u njih je Sunce čobanin, te on ima bijele janjce i ovce, zrake svoje.[6] Vrebaju na Miloša tri plijenitelja, megju kojima najprvi je Gjakovica Vuče. Nije po samom slučaju, u Karadžića pjesmi, ime Vuk nadjenuto Miloševu dušmaninu, niti je, u pjesmi ikavskoj, pozorište bez uzroka nazvano Vučjaj-planina i Mračaj-planina.

[5] M. Müller, **Beitr. zur vergleich Mythologie,** s. 71—3.
[6] Grčka ova priča tim je važnija, što grčka mitologija, inače toliko bujna, za Artemidu, izim ove zgode, malo što drugo kazuje. A ipak je Artemidina slika obasuta svim čarom helenskim.

Od Vuka i drugdje strada Miloš. Tako u pjesmi, gdje Miloš dopade teške tamnice,[1] tamničar je njegov opet Vuk:

"Šenluk čini Vuča dženerale,
jer je Vuča šićar zadobio,
tri vojvode srpske uhvatio:
jedno jeste Miloš od Pocerja,
drugo jeste Toplica Milane,
a treće je Kosančić Ivane;
bacio ih na dno u tavnicu,
gjeno leži voda do koljena,
"junačke kosti do ramena".[2]

Tamnica je ovdje bajagi madžarska, dok drugdje Miloš tamnuje u Latinima.[3] Plijenitelj i tamničar Vuk čini se, i u djelu i po samom glasu riječi, puki vedični Vrika, vuk, personifikacija mrkle noći; stari Indi mole se često bogu Suncu, da njima ukloni zloduh, zlobnog Vuka, plijenitelja Vuka, koji zasjeda i napastuje putovima.[2]

U Vuku, ili u Vukodlaku, mi već upoznasmo zasjedača, koji Mjesecu kidiše i gleda da ga proždre.[5] Miloš strijelja i dobiva zlatnu jabuku sa visoke kule na Legjanu, pa je to kao glavno obilježje njegove pobjede nad dušmanskim gradom i pridobića careve zaručnice: poznato je, da po mitskoj zamisli osobito Greko-Italâ, a i drugih Arijaca, jabuka su zlatna i Sunce i Mjesec.[6] Svakome, koji se bavi arijskim mitovima, mučno je ne vidjeti u tri djevojke, sve tri jednolike, tri noćne Zore, a u Roksandi, koja kupi prstenje, sitan biser i drago kamenje, treću sjajnu Zoru, jutrenju zaručnicu Sunca, ili vidnog višnjeg boga. Što Miloš jednu sebi ostavi, i to razumijemo: noćna jedna Zora može da pristaje Mjesecu.

[1] Vuk. **pjes.,** knj. II, 42.
[2] V. 5—13. Za vjerojatno mitično biće Toplice i Kosančića, isporedi **Dio II.**
[3] Vuk. **pjes.,** knj. II, 37.
[4] Gubernatis, **Mythol. zool.** v. II. p. 150.
[5] Na str. 145—8.

[6] Ovakovo je značenje zlatnih jabuka, n. pr., u ubavom vrtu Hesperida. I zgoda s jabukom, u oglašenoj švicarskoj legendi Vilima Tella, nije druge naravi, te je uzeta iz pučkog pričanja.

Što se pak tiče troglavog Balačka, posljednjeg čudila, s kojim ima da se bori Miloš, nema sumnje ikakove o potpunoj istovjetnosti njegovoj s jednakim prikazima u arijskoj mitologiji. Latini za cijelo ne uzajmiše u nas Balačka, niti mi u njih grdosiju Kaka; a Kako je ipak jedno te isto s Balačkom. Troglavi div Kako plijeni iz pećine na zlokobnom Aventinu, a siplje vatru na troja usta:[1] njegova, je pećina puna ljudskih kosti, kao što i tamnica Vuče dženerala. Heleni imaju trotjeloga diva Geriona, koga u krajnjem tamnom zapadu svlada sunčani Herakle: troglava im je pak paklena psina, Kerber, opet i on Heraklov dušmanin. Balačko, kao što Kako i Gerion, uobrazuje zimu i noć. Njegova je Mračaj-planina ikavske pjesme.[2] Suprote se, dašto, i boj biju protiv takovih nemani svijetli bogovi.

[1] Propertii 1. IV, el. 9, v. 9—10: "Incola Cacus erat, metuendus raptor ab. antro, — per tria partitos qui dabat ora focos". Pjesnik Propercij sabra i sačuva glasove iz stare tradicije. Naprotiv, historičar Livij (1. I, c. 7) zbrisa Kaku tamno božanstvo i pretvori ga u čovjeka, lopova i razbojnika.
[2] "Mrakoč", što je po smislu jedno sa "Mračaj", grad je troglavoga Arapina, u pjesmi knj. III, 41, v. 172—3, zbirke Petranovićeve. Troglavi je Arapin poznija varianta troglavog Balačka.

Po mojem mišljenju, naš epski boj na Legjan, i u tom boju proslavljeno viteštvo Miloša čobanina, okreću se u okviru čisto mitičnom: srpski car Stjepan tek slučajno, površnim svojim imenom, upade u pjesmu, gdje mu mjesta nije. U cijeloj pjesmi još je zdrava jezgra starog mita, koji, rekao bih, sastoji se u ovom: bog jutrenjeg vidjela, Sunce, ili možda sam najviši Vid, ide na grad tame, kako bi otud ispod pritiska svih udih vlasti izbavio vjerenicu svoju Zoru, a, pošto je vojna noćna, glavni je pregalac božanski Mjesec. Po glasu jedne pjesme, Mili je čobaninu onda "petnajst ljeta." Valjda je to pun Mjesec, od petnaest dana.[3] Kad s oproštenom vjerenicom svatovi sretno dogjoše k bijelim carskim dvorovima, Miloš-čobanin nije dionik svadbenog veselja; prikaza se caru ujaku, i zamače. Da je i dalje tančati, mogli bismo reći: Mjeseca nestaje na obzorju, čim božji dan nebom ovlada.

Ako Miloš po priči, što naprijed čusmo, "leže na legja" te "spava", kad ga ono danju nagje Silni Stefan; ako je njemu "zla nauka pospavati svagda oko podne", kako malo prije reče pjesma, a to on u noći sam uspavljuje druge junake, kako nam kazuje još jedna Vukova lijepa pjesma mitičnog kreta.[4]

[3] Vidi, na str. 135, pjesničku izreku: "kano mjesec od petnaest dana".
[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 38. Pjesma je već razglobljena (**Dio VII,** s. 10—1 [190—1]), u odnosu s vilama.

Miloš junake uspavljuje pjevanjem divnim. Pjevanje mu je kao u tankogrle djevojke, kao u vile. Pjesma začinje,

"Pojezdiše do dva pobratima
preko krasna Miroča planine,
ta jedno je Kraljeviću Marko,
a drugo je vojvoda Milošu,
naporedo jezde dobre konje,
naporedo nose koplja bojna,
jedan drugom belo lice ljubi
od milošte do dva pobratima;
pake Marko na Šarcu zadrema,
pak besedi pobratimu svome:
A moj brate, vojvoda Milošu!
teško me je sanak obrvao,
pevaj, brate, te me razgovaraj.
Al' besedi vojvoda Milošu:
A moj brate Kraljeviću Marko!
ja bi tebe, brate, popevao,
al' sam sinoć mlogo pio vino
u planini s vilom Ravijojlom,
pak je mene zapretila vila,
ako mene čuje da popevam,
oće mene ona ustreliti
i u grlo i u srce živo."[1]

Na Markovo hrabrenje, ipak

"Miloš poče da popeva,
a krasnu je pesmu započeo
od svi naši bolji i stariji,
kako j' koji drž'o kraljevinu
po čestitoj po Maćedoniji,
kako sebe ima zadužbinu;

a Marku je pesma omilila,
nasloni se sedlu na oblučje,
Marko spava, Miloš popijeva.
Začula ga vila Ravijojla,
pa Miloša poče da otpeva,
lepše grlo u Miloša carsko,
jeste lepše nego je u vile;
rasrdi se vila Ravijojla,
pak odskoči u Miroč planinu,
zape luka i dve bele strele,
jedna ud'ri u grlo Miloša,
druga ud'ri u srce junačko.
Reče Miloš: Jao moja majko!
Jao Marko, bogom pobratime!
Jao brate, vila me ustreli!"[2]

Povik ranjenog junaka iza sna trgnu Marka On odmah napusti Šarca na vilu i prisili je, da biljem, na Miroču uzbranim, Milošu rane zagasi i iscijeli, pa je sada

"lepše grlo u Miloša carsko,
jeste lepše, nego što je bilo."[3]

[1] V. 1—22.
[2] V. 28—49.
[3] V. 109—10.

Mitsko je doista ovo u Miloša carsko grlo, ljepše nego u vile, kojim on druga Marka u san ljulja. Iskače nam iz ovog pričanja, eto ponovo, gore pomenuti mit o Artemidi i Endimionu, niti je mit ovdje, kao prije, izvrnut. Miloš uspavljuje, pjevajaći; a pjeva naizmjence, po klasičnoj mitologiji, baš mjesečna boginja i pri pjesmi ostaje kao zapanjena.[4] U Grčkoj, pjeva i uspavljuje takogjer čarna Sirena, pa mitolozi sad naginju vidjeti u njoj Mjeseca. Po indijskoj Rig-Vedi, čudotvorno pjevanje svojstvo je bogova; pjevanjem bogovi stvaraju na nebu Ognja[5]; dva sprijateljena boga, Indra i Soma (Mjesec), u slici tice oblijeću pjevajući nebesno drvo i čuvaju blago ambrozije, božju svjetlost.[1] Pjevanje pripadalo pak naosob Mjesecu, možda zbog pjesničkog otajstva noći. Po tihoj mjesečini, svaki žubor vode, i svaki list koji trepeće, imaju posebnog glasa; ispod trave skriveni popci udaraju, kao neki ogromni zbor, u neprekidnu, u ritmičnu skladbu: to je noćno dugo pjevanje, to je krasna Mjesečeva pjesma.[2] Što je pjesma na Miroču planini, i ovo je ime zar više mitično, nego geografijsko: označilo bi tišinu noćnu. Mlroč-planina paralelno nam dolazi sa Mračaj- ili Mrakoč-planinom, gdje je na stanu troglavi Arapin, troglavi Balačko. Miroč kao da je suprotan Mrakoču i Mračaju.[3]

[4] Ovidii **Fasti,** II, v. 91—2: "Cynthia saepe tuis fertur, vocalis Arion, — tanquam fraternis, obstupuisse modis".
[5] Rigv., X, 88, v. 10.
[1] Id., I, 164, v. 20.
[2] Može biti, da se poezija mjesečine i noći izrazuje, u pučkoj mitologiji, još jednim načinoin. Bio bi to "njemušti jezik", koji se u pripovijetkama mnogo spominje. Njemušti, ili "nemušti", jezik "čobanin" neki dobiva na dar od zmijinjeg cara, pa njim razumijeva, idući po šumi, "sve što govore tice i trave i sve što je na svetu". (Vuk. **prip.,** 3).
[3] O Balačku govoreno je i u **Dijelu II** (s. 99—100 [197—8]). Za vilu Ravijojlu, s kojom je Miloš sinoć mlogo pio vino", isporedi **Dio VII.** A što se tiče Kraljevića Marka, za koga se u pjesmama često puta, po mom mnenju, zadjedoše neke krpe iz stare sunčane religije, gledaj **Dio V,** na str. 42—8 (162-8). Kad bi to bilo tako, pa kad bi i ovdje Marko bio donekud zamijenio božansko Sunce, tad bi i cio sadržaj ove pjesme bio u mitičnom vidu jasan: Mjesec pjevanjem uspavljuje Sunce, kao što zaljubljena Artemida u san uvali sunačnog Endimiona. Nešto je čudno, da naša pjesma prikazuje Miloša i Marka kao zaljubljenike: eno "naporedo jezde dobre konje, — naporedo nose koplja bojna, — jedan drugom belo lice ljubi — od milošte do dva pobratima".

Miloševo pjevanje predmet je čudnog kazivanja u još jednoj narodnoj pjesmi.[4] Car Lazar, na gozbi u pjanosti, smatra Miloša "svojim protivnikom"[5] za to, što, na njegovo pjevanje "tanko glasovito",[6] ovaj, jedini izmegju gostiju, otpjeva takogjer "tanko glasovito."[7] Car hoće da ga objesi. Vješanje se Milošu spravlja na tri mjesta. Prvo je mjesto ondje, gdje se Milošu gradi zadužbina, a grade je od "tri

godine" do "trista majstora"[8] a Radom neimarom. Na drugom mjestu, do druge zadužbine Miloševe, na Šarganplanini, imaju

"tri vode studene",

pa i

"tri korita od suhoga zlata,
i tri česme od srme žežene,
i na njima tri draga kamena[1]".

[4] Petranovića **pjes.,** knj. II, 18. Sravni s ovom i pjesmu, gore na str. 164.
[5] V. 27.
[6] V. 12.
[7] V. 16.
[8] V. 59 i 43.
[1] V. 86-9.

Na ovoj drugoj postaji nalaze se noćne Miloševe ovce:

"tu se vide napojiti ovce,
u sred noći, kako u sred dana",

a

"kod njih sjede trideset Bugara."[2]

[2] V. 90-2.

U čobana Bugara jesu i "tri hiljade brava."[3] Treća je postaja do Budima grada, pak tu

"nagjoše trista gjece mlade,
trista gjece, trista siročadi",

koji

"od lješnikâ, kupe napravili."[4]

[3] V. 108.
[4] V. 137—9.

Djeci je gospodar Miloš. Kad sve to vidi car Lazar, zaplače se, uzviknuvši:

"Bože mili, čuda velikoga!
U Miloša dosta prijatelja
po svijetu na četiri strane."[5]

Zaštedi ga i povrati zdrava "Kruševdolu slavnom"[6].

[5] V. 153-5.
[6] V. 167.

I ovce, i bravi. i noćni Bugari, i trojni broj, uprav vanredno ponavljan, to nas sve kod Miloša ne iznenagjuje više. Ali je u ovoj pjesmi biljeg jedan; posve nov, što priteže pažnju. Na trećoj postaji, veli pjesma, nagjoše trista djece mlade, koji "od lješnikâ kupe napravili". Sad treba znati, da osim već navedenih zagonetaka,[7] puk o mjesecu goneće još ovako: "Puno rešeto lješnika, a u srijedi samo jedan orah — Pun tavan lešnika, a u sredi orah", i odgoneće: "Mjesec megj zvjezdama" — "Zvezde i mesec."[8] Držimo li se pučkog govora, kako ga zagonetke razjašnjuju, ono trista Miloševe djece mlade, koji od lješnika, kupe napraviše, bile bi zvijezde, a Miloš, k njima priveden na treće stratište, bio bi Mjesec. Tumačenje ovo potkrepljuje se općom mitologijom. U velike se lješnikom bavi sujevjerje arijskih naroda, koji u njemu kao da ugledaše oblik i obilježje mjeseca.[9]

7 Gledaj na više, na str. 138.
8 Novakovića **zagon.**
9 D' après toutes les probabilités, la noisette est l'une des formes botaniques de la lune", veli A. Gubernatis (**La Mythol. des Plantes-Noisetier**), koji, dašto, ne zna za naše zagonetke i pjesme.

Još, po našoj pjesmi, "od lješnika napravljene su kupe", što i opet nije bez mitskog poznatog znamenovanja. Već je u Rig-Vedi kupa, ili čaša, božanski biljeg Sunca i Mjeseca. A po mitu helenskom, Herakle, kad mu je preći more, uzajmi u Helija, u Sunca, zlatnu njegovu čašu, koju on ovome povrati, kad je more preplovio. Šta više, na lješniku čamcu, kazuje još jedna verzija mita, on prispje u Italiju iz zapadnih krajeva Hesperida. Mitična kupa, ili čaša, naše pjesme pripada ovako vrlo starome vjerovanju.[1]

1 Isto kao "od lješnika kupa", čudesna je, u nekim pjesmama, "orahova lagja", pa i čudesno plovi. Za tu "orahova lagju", vrijedna je, da se donekle pripazi, Vukova pjesma hajdučkog vremena: "Od Horvata Mato" (knj. III, 48). Ovome junaku

"sjaju se toke kroz brkove,
kao mjesec kroz jelove grane" (v. 27—8);

a za lagju kad se ona pomalja, pjeva se:

"Nešto sjaji more od zapada.
Je li koji kadgod zapamtio,
da se sjaji more od zapada?
Il' je sunce, il' je mjesečina?" (v. 122—5).

Orahova je lagja pak opisana ovako:

"Možeš dati orahovu lagju,
a na njojzi dumen od kalaja,
od kalaja i guhoga zlata,
navrh njega alem kamen dragi,
sa kojim se vidi putovati
u ponoći kano usred podne?" (v. 60—5).

U botanici mitologičnoj, lješnik i orah dotiču se u mnogome (Gubernatis, **La Mythol. des Plantes - Noyer**). Gledom na taj simbolični orah ja bih mislio, da nam je amo prikačiti i iz Petranovićeve zbirke pjesmu jednu (knj. III, 30), kojoj cio je osnov mitičan, a iznosi nam neko "polje Orahovo". Prizor biva na Šari-planini, gdje je vila pokliknula i Milošu javila, da troglava nakaza zarobi Relju, krilatog junaka, i mladog Banović-Strahila. Sužnji sa odvedeni "na široko polje Orahovo" (v. 114), kad li eto im Miloša u pomoć. Miloš primakne se k njima "niz poljske lužine" (v. 178), pogubi troglavog Arapina, pa drugovima presiječe sveze na rukama. Svi zajedno onda posjekli i rastjerali dušmane, vojsku troglavog čovjeka. Krilatoga Relju, a i samog Banović-Strahila, još zar niko ne uspje, usprkos svakog nastojanja, izvući iz tame mitske i do lica historijskih pročistiti. Je li Relja, kako ja držim, lice jedno sunačno (**Dio III,** a. 40—57, 184—201), a Strahilo jutrenji ratni Vid (**Dio I,** s. 52—8 [92—8]), onda bi pjesma bila razgovijetna: tamni Troglav u noći osužnjio vidne bogove, koje Mjesec sveza oprašta, te će oni zajedno pobjediti svu noćnu silu.

S onim, što je dovle izloženo, ugjosmo valjda u dosta jasni trag pravoj naravi Miloševa čobanskog života, pak i njegova spavanja i pjevanja. Čitava ova legenda sastavljena je od mitskih komada, što su vremenom, stariji od historijske pojave kosovskog junaka. Miloša Kobilića. Nego i careva sumnja o Miloševoj nevjeri, kosovskim pjesmama potkana, izlazi, što ja cijenim, takogjer iz istog davnog mita o božanskome Mjesecu.

Čista historija o sumnji kakvoj, podignutoj na Miloša, ne zna, kao što ne zna ni za izdajnika Vuka Brankovića. Nenadne velike polome i preokrete prosti narod, ne samo u našoj, nego u svakoj zemlji, obično ne može da sebi drugačije protumači, već ako uzme, da je izdaja po srijedi. Nije naše ovdje kazati, zašto prekor izdaje prianja, u narodu i u narodnim pjesmama, uprav za osobu Vuka Brankovića. Nama je samo potražiti, otkud, u pjesmama, careva sumnja na Miloša.

Razlažući prečeste mijene i pomrčine u Mjeseca, naprijed opazismo,[1] da ga za to iz pučkih usta sustiže teški prekor nevjere. Mjesecu reče pjesma:

"Ej Meseče, carev neverniče!

zašt' ne greješ danju, kako noću!"
"O Meseče, carev neverniče!
zašto greješ caru na večeru!"[2]

[1] Na str. 143.
[2] Ib.

Čudno je podudaranje, što isto ovako, taman na večeri, knez, ili, kako njega još nazivlju pjesme, car Lazar Miloša prekorava s nevjere; pjesma kosovska kazuje,[3]

"Car uzima zlatan pehar vina,
pa govori svoj gospodi srpskoj:
Kome ć' ovu čašu nazdraviti ? .....
Ta nikom' je drugom napit' ne ću,
već u zdravlje Miloš-Obilića:
Zdrav Milošu, vjero i nevjero!
prva vjero, potonja nevjero!"[4]

[3] Vuk. **pjes.,** knj. 11, 60, III
[4] V. 18—32.

Ako se mitski govor o carevoj nekoj "večeri" uz "Mjeseca nevernika" podudara s govorom o carevoj drugoj "večeri" uz "Miloša nevjeru", to je, po mojem mišljenju, odatle, što je potonja verzija ispredena i sačinjena iz one prve. Pokazano je već, da su i povrh ovoga još drugi potezi u junaka Miloša snimljeni s Mjesečeva lica.

Legenda o carevoj večeri i o nevjeri, koja je tom prilikom Milošu predbačena, postoji od davnih doba u narodu. Kako sada pučka pjesma pjeva, isto tako glasi i odnosna vijest u domaćih pisaca. Carevu večeru, a pri njoj, uoči kosovske bitke, ukor učinjen Milošu zbog nevjere, bilježe svi pisci redom, to prevodilac Vizantinca Duke, pa Cerva, Orbini, Luccari, Kuripešić.[5] Svi ovi pišu na razmaku XV i XVI vijeka, ili u vijeku XVI, a povode se za pučkim kazivanjem. U Orbini-a,[6] careva ukorna zdravica Milošu, i Milošev odgovor caru, onakim su kretom i akoro riječima ispredani, kako ih svejednako, nakon tri vijeka, sada opijeva netom pomenuta kosovska pjesma u Vukovoj zbirci.[7]

[5] Rački, **Boj na Kosovu,** na str. 42—3.
[6] Orbini, **Il regno degli Slavi,** p. 314—5.
[7] Knj. II, 50, III. Vrijedno je, da se dvije verzije, Orbini-eva i pučka, usporede. Orbini: A voi, o Milosc, dono questo vino insieme con la tazza, con tntto che appo di me sete incolpato di tradimento. Milosc beve e dice: Domattina ho da mostrare con effetto, che l'accusatore mio (Vuk Brankovich) e falao e bugiardo, e che io sempre son stato fedele al mio patrone". Pjesma (v. 31—3):

"Zdrav Milošu, vjero i nevjero!
Prva vjero, potonja nevjero!
Sjutra ćeš me izdat' na Kosovu".
Pije Miloš, i odgovara (v. 48—54):
"Nevjera ti sjedi uz koljeno,
ispod skuta pije ladno vino,
a prokleti Vuče Brankoviću.
Sjutra jeste lijep Vidov danak,
vigjećemo u polju Kosovu,
ko je vjera, ko li je nevjera".

Pošto narod pjesmu svoju ne ispjeva po Orbini-u, jasno je, da ovaj preuze pričanje iz naroda. Na ovome primjeru ovdje mi možemo najbolje da opazimo, koliko je ustrajne moći u pučkoj našoj tradiciji i od kolike je davnine čitav sadržaj nekih pučkih pjesama. Ako je ovo ovako u pjesmi, prividno historijskoj, kako da to ne bude osobito u pjesmama čudesnog ili mitičnog gradiva? Što se tiče pjesme o carevoj večeri, ona se jamačno pjevala već u XVI vijeku, a ništa ne smeta pretpostavci, da je ona i od toga vijeka davnija.

Sisanje vanredno, pa postojana oznaka čobanstva, pa onda neodoljivo pjevanje snotvorno, i najposlije ukor s nevjere, to je ono, što se, po mojem mišljenju, iz stare vjere, koja se na Mjeseca odnosila, preli u povjesnu šupljinu života Miloševa. A kad bi se ko hotio i na sitnež osvrtati; te pregoniti dokazivanjem, kako je Miloševoj legendi pridano mnogo poteza Mjesečevih, taj bi još imao nešto da zamijeti. U jednoj pjesmi, kad Miloša daruju za pokazano junaštvo, onda i njegov ždralin dobiva abaiju, pa su "sve po njojzi sjajni mjesecovi."[1] U oči boja kosovskog, u drugoj pjesmi, Miloš skide sa sebe kolastu azdiju, i dade je Kosovci djevojci, s riječima: "Na, devojko, kolastu azdiju, — po čemu ćeš mene spomenuti, — po azdiji po imenu mome!"[2] Kolasta azdija, to je na kola išarano odijelo. Takovu odjeću ostavlja Miloš uspomene radi; pače, po posljednjem istina nešto tamnom stihu, kao da ona njemu spominje čak i ime. Kolo, koje hrli po nebu, vrlo je česta slika velikih nebesnih tjelesa, osobito Sunca, u mitologiji Arijaca. Ali je ovo sve možda odveć navijeno. Pregjimo preko toga.

[1] Petranovića **pjes.,** knj. III, 13, v. 291. Valja pripomenuti, da je pjesma Divjanovićeva.
[2] Vuk. **pjes.,** knj. II, 51, v. 62—4.

Od sličnih takih sitnica važnije bi bilo ispitivati, zašto uprav Miloš Kobilić, izmegju drugih epskih junaka, prisvoji mnogu kitu iz Mjesečeva mita. Ali je teška muka razbirati ovo pitanje. Naš narod, pri stvaranju svojih epskih lica, što gragjom historije, koja je vjekovima strujala pred njim i mijenjala se, a što gragjom starog vjerovanja, iz kojeg crpaše kao iz nepomične, ako i sve to više izpražnjivane hazne, nije se držao ni stalne metode, ni promišljenih kakovih pravila. Megju drevnim mitom i historijskim prolaznim dogagjajem, megju svetiteljem poganskim i osobom iz historije ili svecem iz nove vjere, napravi slabu svezu sličnost koja površna ili svojstvo koje, onako na oči tek jednako. Više puta i gola asonancija imena prebaci lagani most prelaza iz mita u historiju, iz stare vjere u novu. A više puta, pri tom anorganskom pripoju nove i stare vjere, historije i mita, puk radio i po samoj miloj volji.

Kažem, mučno je na čisto saznati, s kojeg razloga, u epu i u ostaloj pučkoj tradiciji, mnogo koješta, kako ja cijenim, iz Mjesečeve legende splete se oko Miloša Kobilića. Ipak ću pokušati jednu hipotezu. Je li umjesna, o tome će suditi čitaoci. Pravo reći, baš osobite cijene ja joj ne pripisujem.
U svakoj povećoj zbirci narodnih pjesama ima čitav krug njih, u kojima se opijevaju dva junaka, Starina Novak i sin mu Grujica Novakov, ili Novaković. Po sadašnjem obliku njihovu, te pjesme ponajviše pripadaju hajdučkoj dobi: preradiše ih i ljutinom svojom prodahnuše hajduci, pa su većim dijelom oštre i nedotjerane. Mlado je momče, šta više i dijete je katkad Novakov Grujica, a opet proslavlja se vanrednim viteštvom, kad nečovještvom sebe ne grdi. Ali je pažnje vrijedno, da glavna junaštva, što mu pjesme pominju, ona su ista, koja diče Miloša. I Grujica vojuje na troglavog Arapa i na kralja od Legjana, a bolji je junak od sama Kraljevića Marka.[1] Skriva ga prevjes,[2] kao što Miloša zastire bugar-kabanica. Kad se, naime, Starina Novak, ili Debelić Novak, kako ga jedna od pjesama zove,[3] digao na crnog Arapina, zaklonjena. sa sestrom u tvrdoj kuli, reče Novak drugarima:

"Da mi dobre konje posjednemo,
a Grujicu gjevojkom činimo,
i Grujicu mlada prevjesimo,
u Grujice nema nausnice,
ljevši Grujo od svake gjevojke."[4]

[1] Čojkovića **pjev.,** 72.
[2] Vuk. **pjes,** knj. III, 4. — Stojadinovića **pjes.,** knj. II, 16. Dvije su pjesme posve poredne. Potonja je ispod Mučnja.
[3] Vuk **pjes.,** knj III, 4, v. 53 i 58.
[4] Stojadinovića **pjes;** knj. II, 16, v. 22—6.

Ovako prevarili crnog dušmanina: sínu Grujičina sablja i od nje pade glava silniku. Kad bi ko rekao da se sličnost megju dva junaka tumači time, što se motivi pjevanja najlakše prenose, u narodnim pjesmama, s jednog lica na drugo, taj ovdje ne bi doista pogodio. Motivi se prenose, ali to ne biva tako

često, te su i lica, u našem epu, u opće čisto ocrtana i posebita, koje ne bi moglo biti uz bezglavo neprestano razbacivanje gragje epske. U pogledu pak Grujice i Miloša, imamo i dokaza, da pomenuta sličnost nije slučajna, već posve dosljedna i kao skrovitom nekom silom uzdržana.

Osim pjesama iz hajdučkih vremena, Novakom i Novakovim Grujicom bave se i bugarštice, što su pjesme sasvim drugog kroja, pa opet i tu dotiču se Grujica i Miloš. Čudna je majka Milošu, vila, šta li, a čudna je i Grujici. Po jednoj bugarštici,[1] Novak čini tri veselja: jedno sestri, koju udaje, drugo sinu Grujici, a treće za to, što je dvore ogradio. Grujici je mati bijela vila, što ju Novak negda uhiti na Dunaju, ugrabivši joj brza krila i oglavlja. Vila je sjetna, nevesela. Da joj Novak hoće ono vratiti, bila bi vesela:

"l'jep bi tanac izvela prid dvorovima njegovijem,
i u tancu skupila dvanes mlad'jeh djevojčica,
sve bi bile mlagjahne jedne slike i prilike."[2]

[1] Bogišića **pjesme,** 39.
[2] V. 15—7.

Nego, kad ona natrag dobi krila i oglavlja svoja, iz uhvaćenog kola dvanaestorice djevojaka krilima se odmah zavila u visinu vedra neba. Novak ne će je više vidjeti, ali će majka vila Grujicu često pohagjati. Priča o božanskoj ženskoj osobi, koja se u vodi kupa, pa joj neko krišom otme krila položena, te je tim prinudi na udadbu, što je kratkovječna, jer će božanska žena na brzo svoja krila opet postignuti i odprnuti, ta je priča od starine: imadu je osobito sjeverni Germani, od kojih najviše je iznose Anglosasi. Ali nas ta priča ovdje ne zadržaje; nama je samo bilježiti "dvanes mlad'jeh djevojčica jedne slike i prilike". Takih dvanaest djevojaka, jal take tri djevojke, mi nagjosmo i kod Miloša.

U ovom poslu epskog suglasja u pogledu Miloša i Grujice još ćemo uzgred pripaziti, da je broj tri baš preko mjere učestao, kao što kod prvoga, tako i kod drugoga. Pa ćemo i to spomenuti, da naprijed već prinesena slavonska pripovijetka[3] o mališu Lakat-brade-pedalj-muža i o Gruji sjedinjuje oba lica, Grujičino i Miloševo, nazivajući Gruju taman prezimenom: Kobilić.

[3] Na str. 159—60.

Bugarštice su nam svjedokom, da narod odavno pjeva o Novaku. Ako je Novak sada u pjesmama ponajčešće hajduk, spade junak na hajduštvo tek u novije vrijeme. Prvašnje pjesme opijevahu ga glasom drevnim i mitičnim. A pjevanje o njem bješe obilnije, nego je danas, pošto ga narod vrstaše megju prva lica svojega epa. Ovo nam svjedoči J. Križanić izričito, koji, govoreći u vijeku XVII o junačkim našim pjesmama, veli, da te pjesme hvalom uznose najprve Kraljevića Marka, Novaka Debeljaka i Miloša Kobilića.[1] Taj je Novak Debeljak dakako isti, koji i Debelić Novak netom pomenute Vukove pjesme.[2]

[1] U V. Jagića **Gragji,** 87: "Illa cantica continent laudes Marci Cralevitii, Novaci Debeljaci, Milosi Kobilitii, et aliorum quorumdam heroum".
[2] Na str. 178.

No ko je taj Novak Debeljak? Zanj bistra historija ne zna. Kad ga historija rekbi ni po imenu ne poznaje, a u epu je ipak lice veoma glasito, onda može biti prilika misliti, da ne samo bićem svojim, već i imenom, spada na mit. Lica takva nama već izigjoše u susret, na primjer: krilati Relja, Zmija mladoženja, svetoduha Janja, ban Strahinja, što ih ni trudnim radom, ni mučnim navijanjem, vjerodostojna historija ne će nikad sebi prisvojiti. Historijsku skoro nemogućnost, historijsko nepostojanje ovakih naših epskih lica, sad se već počelo uvigjati, pa neki kažu: nije tu tražiti historije, ali nije tražiti ni mitologije, već je to na prosto pripovjedaći materijal. Ovim odgovorom samo se pomiče natrag pitanje, jer se opet pita: otkud ta gragja pripovijedanja? Na ovi drugi upit odgovara poredna mitologija: u sadašnjih zapadnih naroda arijskog roda pričajna gragja većim je dijelom izvorna i od starine, osobito u babjim pripovijetkama, i odnosi se najviše na sunačne mitove.

Vratimo se k Novaku Debeljaku, kako ga Križanić piše, ili Debelić-Novaku, po pjesmi Vukovoj. Debeljak Novak imao bi biti ono, što i Starina Novak. Jednače ih dvije pjesme paralelne, Vukova[3] i Stojadinovićeva,[4] koje nam naprijed kazaše isto im vojevanje, uz sina Grujicu, na dušmanina crnog Arapa.[5] Ali starije pjesme kao da luče dva Novaka: "Pije vino Novak i Radivoj, — govori im Starina Novače."[6] Trebalo bi onda uzeti dvojicu Novaka, te razlikovati Novaka Debeljaka od Novaka Starine, kao što ih razlikuje takogjer zasebni nadimak Debeljak i Starina. Primetnemo li ovdje i Novaković-Grujicu, koji iz ovog kruga pjevanja nikad ne izbiva, tad su nama na vidiku do tri Novaka, ovim redom po njihovoj dobi: Novak Grujica, Novak Debeljak i Novak Starina.

[3] Knj. III, 4.
[4] Knj. II, 16.
[5] Gledaj na str. 178. Njih jednači i pjes. Vuk., knj. II, 79.
[6] Bogišića **pjes.,** 106, v. 1—2.

Čusmo pučki uzvik, kad ee zgleda nov mjesec: "Zdrav zdravljače! nov novljače!" Isto je ime Novak i Novljak. S druge strane, može da nas ovdje ponešto začudi jedno podudaranje mitološko. Stari Indi obožavahu Mjeseca u tri hipostaze. U Vedama, nov Mjesec i pun Mjesec odvajaju se, ženskim nježnim imenima i ženskom naravi, od sustalog Mjeseca, koji opada i koji je muški. Tri naša Novaka, ili Novljaka, ne bi bila tri Mjesečeva razna lica u mladini, u naponu i u starosti? Trojnome Novaku lako je protumačiti nadimke. Djetetu Novaku nadimak Grujica pristaje zato, što on pri mijeni, ma da je još zamračen i prevješen, ipak počeo debljati, počeo bivati **grub**.[1] Novak Debeljak i Novak Starina kažu se od sebe, jedno u jeku, a drugo u starosti.

[1] **Grujica** od **gruboće,** kao što i Grubeta, Grubeša, Grubiša.

Još okolnost jedna kao da pridaje i jačeg naslona ovoj hipotezi, da tri Novaka pred nas izigjoše iz starovjerskog pričanja o Mjesecu. U pjesmama iz kruga, što se na Novake odnosi, gdješto uz dijete Grujicu spominjano je i drugo neko dijete Tatomir:

"Vino pije Novak i Radivoj
u gorici pod jelom zelenom,
služi vino d'jete Tatomire,
a Gruica d'jete čuva stražu"[2].

[2] Vuk. **pjes.,** knj. III, 4, v. 1—4.

Ovaj pak Tatomir stoji u mjesto mjeseca u pučkoj zagoneci: "Sedi vila ukraj vira, čeka sina Tatomira, dok se rodi, da ga vodi", gdje se misli na zvijezdu Danicu i na mjesec[3]. Pa ako se Tato-mir prozvao, kako to može biti, po vrlo davnoj riječi **tat,** lupež, onda je vrijedno velike pažnje i samo značenje tog imena. Pučko praznovjerje u Europi srednjeg vijeka, od Skandinavije do Francuske, u pjegama mjeseca vidjelo nekog čovjeka lupeža, koji u mjesecu boravi[4]. Sva je prilika, da to privigjenje, pošto se ono i po rimskim krajevima razvriježilo, sobom donesoše varvari sa sjevera[5].

[3] Novakovića **zagon.**
[4] Grimm, **Deutsche Mythol.**, s. 598—600.
[5] Priča o mjesečnom čovjeku doprije i u Italiju, samo što ovdje hristjansko mnenje preokrenu božanskog lupeža u biblijskog prvog ubilca, skitnicu Kaina. Vjerovanje bijaše tako općenito, da ono nagje mjesta i u glasovitoj **Divina Commedia.** Kad Dante gore uzigje na sferu mjeseca, upitaće Beatricu: "Ma ditemi che son li segni bui — di questo corpo che laggiuso in terra — fan di Cain favoleggiare altrui?" (Parad. II, т. 49—51).

Skandinavski mit zna ispričati izvornu čitavu legendu o lupežu mjesečnom. Lupež je sam Mâni (Mjesec). Uzeo Mâni k sebi i odnio sa zemlje dva djeteta, po imenu Bil i Hiuki, odnio u onom času, kad oni, zahvativši vode iz zdenca Byrgir, metahu na pleća čabar Saegr na čabreniku Simul. Odonda djeca

idu uvijek za Mânijem, kao što je sada njih gledati sa zemlje.[1] Ne će nikome ovdje izbjeći djelomično suglasje našeg i skandinavskog pričanja. Dva naša djeteta prate Novaka, a jedno dijete, dok se zove Tatomir, služi, u pučkoj igri, za to, da se njegovim imenom zagoneće mjesec. U mitologiji, pomisao o tatu Mjesecu tumači se time, što pri mijenama on taji sebe svakojako. Pjege u Mjeseca, i to su kao neke varke njegove.

[1] Grimm, **Deutsche Mythol;** *s.* 598.

Uzmemo li, da su Novaci prvim epskim osnovom obrazi Mjesečevi, onda razumijemo u pjesmama, što se njih tiču, neke misli i neke izraze, koji bi inače bili nezgrapni i neukusni, a katkada i absurdni. Tako, na primjer, u pjesmi Stojadinovićeve zbirke: "Ženidba Gruje Novakovića",[2] Grujo, da probije i pogubi neko čudno Grče, koje mu smeta do njegove zaručnice, napunio granajliju sa "zlatom" i sa

"tri testeta šivaljskih igala:
ako Grče oklope imade,
zlato će mu oklope probiti;
ako l' Grče pancijere ima,
igle će mu probiti pancijere "[3]

Ovo je bezumlje, što odmah prestaje, čim bi se postavilo, da to nije od samovolje pjevačeve, već da je to onako po sreći sačuvana starinska fraza: zlato i igle bili bi traci mjesečni. Tako, u istoj zbirci, Starina Novak od siromaštva ne može da pogje u svatove banu od Janoka,[4] pa se ispričava, suze roneći i govoreći:

"A kako ću u svatove poći,
kad je moja kuća od kamena,
a u kući nemam ni kamena."[5]

Izgovor ponešto čudno zvuči, a valjda se dokučuje bolje, kad se časom pomisli na vrlo obični mitološki motiv okamenjenja, koje zadešava opražnjene i ostarjele bogove.

[2] Knj. I, 12.
[3] V. 580-4.
[4] Knj. I, 5.
[5] V. 357—9.

I za Miloša slušali smo naprijed, u jednoj pjesmi iz Petranovićeve zbirke, grubu historiju odregjenog vješanja njegova na tri mjesta, po zapovijedi pijanoga cara Lazara.[6] Mi u grijeh to ne upisasmo estetičnoj nevještini pjevačevoj, već u tome radije pretražismo glasove iz starog vjerovanja. Stihovi u toj pjesmi:

"Kad car dogje na Šargan-planinu,
tu nagjoše tri vode studene,
tri korita od suhoga zlata,
i tri česme od srme žežene,
i na njima tri draga kamena,
tu se vide napojiti ovce
usred noći kao usred dana",[1]

bez prigode su i kao djetinjasti, ali u vidu vjerskom mogu imati smisla. Opet o nekom "Milošu harambaši" naći je, u maloj zbirci Kukuljevićevoj, pjesmu do zla boga grdnu. Pjesma je iz križevačke granice, s izmiješanom štokavštinom i kajkavštinom, a sva je razdrpana i mutna. Prečinjena je sa motivima iz novijega života, no kao da ima u njoj i drevnih izraza.

[6] Gore na str. 173—4.

[1] Petranovića **pjes.,** knj. II, 18, v. 85—91.

Miloša vinom žena zapojila i prevarila, pa ga straža uhvatila kod nekog Leke i kod orjatina Živka. Miloš vapije:

"Glavo moja pol odsečena!
Telo moje polak obešeno!"[2]

Vapaj sad nema više smisla nikakva, pače je to prosta ludorija, ali je to u redu, ako se fraza negda odnosila na smanjeni, na razpolovljeni mjesec. Na polovnost i drugdje ista pjesma upire:

"Miloševo žito zazrijalo,
polak zrelo, a polak zeleno",[3]

koje je, na prvi pogled, isto onako nerazmišljeno. U ostalom, ja ovdje odlučno ne tvrdim ništa. Toliko samo kažem, da se ja ne bih nimalo začudio, kad bi se u epu za nekim licima vanrednim još vukle pogdjekoje riječi i izreke iz starih vremena. Jednim mahom sve staro ne iščezava. Stoji to, da je fantazija pučka veoma ograničena: puk rado ne izlazi iz omiljenog okruga predajnih presuda svojih i predajnog govora. Što nauka više napreduje, to većma biva jasno, da pri ovome otjecanju stvari i oblika povjesnih, što mi razvojem čovječanstva zovemo, ni misli, ni osjećaji, ni govor ljudski, naprasno se ne mijenjaju.

[2] V. 9—10.
[3] V. 4-5.

Evo nas napokon na hipotezu što se tiče načina, kojim se Mjesečeva legenda mogla, jednim svojim dijelom, privezati na historično epsko lice Miloša Kobilića. Kušali smo odmotati iz zamršene pučke tradicije tri Novaka: Novaka Grujicu, Novaka Debeljaka i Novaka Starina; odmotati ih i na vidjelo iznijeti ih kao tri sada gotovo istrcana lica božjeg Mjeseca. Novaka Grujicu i Novaka Starinu naš ep još opijeva dosta obilno; ali o Novaku Debeljaku ne postoje, što ja dosad znam, nego dvije same štampane pjesme, Vukova prije navedena i još jedna.

Zašto to? Riskiram reći ovo. Valjda upravo pjevanje o Novaku Debeljaku, koje nekad tecijaše iz preživog pučkog vrela,[5] prenese se na Miloša Kobilića, ili Obilića, kako narod najradije kaže. Preneseno pjevanje malo po malo u liku Miloševu stroši onda nadomjesti skoro sve ono, što u njem bijaše historijsko. Može biti, da se pjesme o Debeljaku za Obilića pridjedoše baš radi ovih dvaju imena. Debeljak, ili, da s Vukom reknemo, Debelić ime je suzvučno sa Obilić. Koliko je zgoljna asonancija uticala na privezivanje starijih likova, i vjerskih i epskih, s pridošlim novijima, to smo mi češće imali prigodu, da na više primjera opažamo. Ali, i mimo asonanciju, moglo ovdje da takogjer djeluje slično jezično značenje dvaju imena. Debelić je od debljine i pretiline, kao što je Obilić od obilja i obline.

[4] Vuk. **pjes.,** knj. II, 79.
[5] Gledaj svjedočanstvo, gore na str. 180.

Rekosmo, da još postoje cigle dvije pjesme o Novaku Debeliću, pa eto već u jednoj od te dvije imamo jedan primjer gore pomenutog prenosa. Debelić-Novak sa sinom Novaković-Grujom pjeva se u Vukovoj pjesmi, kojoj je naslov: "Ženidba Gjurgja Smederevca[1]". Ova je ženidba u glavnom ista, koja i "Ženidba Dušanova", toliko puta navogjena. Razlika je najviše u imenima. Prosac nije srpski car Stjepan, već je Gjuragj Smederevac, a djevojka ne boravi u Legjanu kod nevjere kralja Mijaila, već boravi kod nevjere kralja Mijaila u Dubrovniku. Pregalac je tamo Miloš Voinović, amo je Grujo Novaković. Što tamo radi Miloš, amo izvršuje dijete Grujo, po migu oca Debelić-Novaka: mahnu dijete "mačem zelenim"[1] i pogubi dvoje Latinčadi, a "preskoči tri konja viteza — i na njima do tri koplja bojna"[3]; ustrijeljena je i na kuli jabuka, strijelom sa zlatne tetive[4]. U suštini, očita je jednakost predmeta u dvije pjesme, kao što je očita zamjena megju Novacima i Milošem.

[1] Knj. II, 79.
[2] V. 204.
[3] V. 230—1.
[4] V. 243—4.

Ne bi čudo bilo, da Obilić naprti na sebe pjesme, a s njima i mitsko breme Debelićevo. Nego je ovdje čitav lanac hipoteza, pa sve ovo, ja ponavljam, neka ostane pod razložitom sumnjom.

*
*   *

U akademijskom **Radu,** koji će prvi doći na red, biće štampani ispravci i dopune za sve dijelove ove radnje.

*
*   *

Ja bih rad bio, ali ne mogu ovdje, još gdješto ispraviti. **Dio II** obiluje hipotezama, koje bi trebalo razvidjeti i pročistiti. U **Dijelu IV i V** učinjena je dioba godišnjih Sunaca, uzevši kao osnov Vukovu pjesmu, knj. II, 81. To ne valja. Ona je pjesma dosta strošena i po svom obliku sada više nije mitska odmah na oči, a rasporegjaj godišnjih Sunaca stoji i bez nje.

Izdavačka radna organizacija
LOGOS
Split,
Narodni trg 4—5

Za izdavača:
Dušan Čizmić

Tehnički urednik:
Ante Oman

Likovna oprema:
Gordana Tvrdić

Tisak i uvez:

POBJEDA — TITOGRAD

Naklada: 3.000